

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)

Випуск 75 (1)

Кіровоград – 2008

ББК 83.34 УКР 6
Н 34

Наукові записки. – Випуск 75 (1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – 340 с.

ISBN 966-8089-24-3

До наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань різних галузей сучасного мовознавства – граматики, дериватології, ономастики, когнітивної літвістики, лінгвістики тексту, перекладу та ін.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів філологічних факультетів, а також учителів-словесників.

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
(протокол № 8 від 25.02.2008 року).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Василь Ожоган	– доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор).
2. Григорій Клочек	– доктор філологічних наук, професор.
3. Болеслав Кучинський	– кандидат філологічних наук, професор.
4. Василь Лучик	– доктор філологічних наук, професор.
5. Володимир Манакін	– доктор філологічних наук, професор.
6. Василь Марко	– доктор філологічних наук, професор.
7. Володимир Панченко	– доктор філологічних наук, професор.
8. Валентина Парашук	– кандидат філологічних наук, професор.
9. Олег Поляруш	– доктор філологічних наук, професор.
10. Олена Семенець	– доктор філологічних наук, доцент.
11. Олег Семенюк	– доктор філологічних наук, професор.
12. Інна Демешко	– кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний секретар).

ISBN 966-8089-24-3

© Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2008

РОЗДІЛ І. РОЗВИТОК ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЕКСИЧНИХ СИСТЕМ

1.1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ

МОВИ СВІТУ І ЗАГАЛЬНА СИМЕТРІЯ УНІВЕРСУМУ

Володимир МАНАКІН (Запоріжжя – Чикаго, Україна – США)

Стаття фокусує увагу на проблемі формування нової лінгвістичної парадигми на фоні суттєвої зміни загальнонаукової парадигми, що відбувається зараз. Пропонується розглядати лад мов світу як вияв загальної симетрії та ізоморфізму організації Універсуму.

The article focuses on the problem of creating a new linguistic paradigm against a background of great changes in scientific paradigm at the present time. The systems of human languages have been shown as a manifestation of general symmetry, and isomorphic of the whole Universe.

Вступ

Майже кожна сучасна наукова публікація обов'язково нагадує читачеві про дивний час змін, про народження нової парадигми знань і т.ін. Відповідно автор volens nolens натякає на певну причетність до цих ключових процесів, що виглядає дещо наївно. Я дуже не хотів би, щоб і про мене так думали, оскільки цілком свідомий того, що справжні зміни будь-яких парадигм, у тому числі й наукових, – явища виняткові, а значить – украй рідкісні.

Щодо фізики космосу, наприклад, то дотепер відомі тільки дві найголовніші парадигми, або ж планетарні системи: геоцентрична (Птоломей) та геліоцентрична (Н. Копернік; 1543 – рік офіційного оприлюднення теорії). Решта парадигм є похідними, хоча й базовими для фізики, як, наприклад теорія геніального Ньютона.

Висновок простий: нам, гуманітаріям, варто бути скромнішими у визначенні кількості та якості власних наукових парадигм, а також „революційних” відкриттів.

Що ми маємо зараз у лінгвістиці? Як по-новому можна розглядати людські мови світу? У яких стосунках вони перебувають між собою в загальній структурі Всесвіту? Як побудовані мови? Чим вони є всередині самих себе як феномени планетарно-когнітивної сфери – ноосфери? Чи існує ізоморфізм між мовою і генетичним кодом людини? І якщо так, то чому?

Щиро запрошуюю читача поділити радість і смуток моїх скромних міркувань.

1. Лінгвістичні парадигми

Визнаний сучасний мовознавець Т.В.Гамкрелідзе одну зі своїх останніх статей коректно назвав „Об одной лингвистической парадигме” [4], що частково стало поштовхом для написання цієї статті. Проте він у цілому згадує про щонайменше сім європейських лінгвістичних парадигм, які скорочено виглядають так:

1. „Універсальна граматика” Арно і Лансло;
2. „Порівняльно-історичне мовознавство”;
3. „Яфетична теорія” Марра;
4. „Синхронічна лінгвістика” Соссюра;
5. „Генеративна граматика” Хомського;
6. „Структурно-типологічна компаративістика” ХХ ст.;
7. „Ностратика та мовні макросім'ї” (Дж.Грінберг та ін.) [4: 3].

Можна погодитись, а можна уявити експеримент, запропонувавши представникам різних лінгвістичних шкіл показати свої варіанти лінгвістичних парадигм. Немає сумніву – вони будуть різними. Тамаз Валеріанович, будучи представником останньої з названих парадигм („Ностратика та мовні макросім'ї”), цілковито виявив притаманне його напрямку відчуття змін у лінгвістичній історії, тобто намалював власну картину побаченого.

Продовживши експеримент, відтак не претендуючи на безгрішність, назвемо лише дві лінгвістичні парадигми, які є найбільш значущими з позицій *кардинальних* змін, що відбувалися і продовжують відбуватися в мовознавстві:

1. Мовознавство до В. фон. Гумбольдта (накопичується матеріал про мови світу; мова розглядається як заданий (фіксований і усталений) засіб комунікації зі своїм наочним інструментарієм – фонетикою,

лексикою, граматиною. Неминуче-необхідним реліктом цієї парадигми є будь-яка описова граматика, підручник з мови та под.);

2. Мовознавство після В. фон. Гумбольдта (мова розглядається як творчий феномен свідомості, основний засіб самовираження людини, а мови світу стають чи не найголовнішим джерелом встановлення генетичної правди людства і пізнання скарбу національної людської свідомості – духу різних народів).

У середині кожної доби варто виділяти значущі але не цілковито „парадигмальні” напрямки, течії, школи, імена. Зменшуючи часову відстань, з’ясуємо, що, безумовно, ім’я Ф. де Соссюра виявляється найбільш впливовим для лінгвістики ХХ століття. Проте це, очевидно, парадигма в парадигмі, оскільки й зараз мова і мови світу досліджуються із загальнолінгвістичних позицій Гумбольдта. Соссюріанство зробило свою корисну справу, подарувавши лінгвістичну семіотику і системність, про що також можна прочитати в Гумбольдта. Більше того, останні 20-30 років світова лінгвістика, інші суміжні галузі (кроскультурна комунікація та ін.) переживають бум відродження й нового втілення ідей геніального німецького лінгвіста і філософа.

Навіть новий напрям кінця ХХ ст. – когнітивну лінгвістику з лінгвістичною концептологією як її відгалуженням – можна вважати новим умовно і тільки з урахуванням бурхливого розвитку психології, яка вимушено виокремила когнітивістику як галузь для вивчення взаємозв’язку між свідомістю та дійсністю за допомогою, головним чином, мови. Чи не є відоме твердження Гумбольдта про людські мови як **“різні бачення світу”** сучасним когнітивним постулатом?

Щоб завершити питання про лінгвістичні парадигми та шляхи розвитку мовознавства вже в післягумбольдтівську добу, нагадаємо, що майже кожен з нових напрямків заново окреслював межі лінгвістики як науки, намагаючись відкинути все „зайве”. Були й протилежні крайнощі, коли мовознавство пропонувалося розглядати серед природничих наук, як це робив А.Шлейхер. Щодо „зайвого”, знову згадаємо Соссюра, який намагався відсікти від мовознавства фонетику, оскільки органи мовлення – другорядне явище мовленнєвої діяльності. Може, в чомусь він і мав рацію? Я не знаю, чи вивчають художники, скульптори... фізіологію людської руки? Але ж саме фізіологічні (артикуляторні) ознаки є основою диференціації звуків мови.

Структурна лінгвістика відкидала семантику – не вийшло: виникла лінгвістична теорія референції; відкидалися художнє мовлення, конотація, інтертекстуальність... – не вийшло. Перелік можна продовжити. Окрема тема – радянське мовознавство, яке відкидало все, що не було „червоною (=марксистсько-ленінською) лінгвістикою”. Яскравий приклад – стаття 50-х років *«Семантическое мракобесие»* в газеті „Правда” про погляди одного з найпотужніших філософів ХХ ст. Бертранда Рассела. (Навмисно не називаю автора, щоб не розчарувати, особливо молодь, у класиках).

Очевидно, вся загадкова краса лінгвістики й полягає в тому, що вона здатна висвітлити великий спектр людського буття, оскільки мова є самостійним виміром і своєрідним „другим” тілом людини, за яким ми пізнаємо діяльність свідомості (когнітивістика), мозку (нейролінгвістика), психіки, емоцій (психолінгвістика), національних особливостей (етнолінгвістика), поведінки (лінгвістична педагогіка – популярний американський напрям) та інших сфер, для яких рано чи пізно з’являться інтердисциплінарні терміни.

Можливо, інтердисциплінарність є однією з найбільш характерних рис не тільки лінгвістики, а й багатьох інших наук, які, подібно до джерел і річок, поступово стікаються в одне море для всебічного пізнання Людини, Природи і Космосу. Золотим перетином нового синтезу, фокусом такого пізнання істини є, очевидно, єднання **наукових, філософських та релігійних** знань. Можливо, це і є шлях наближення до нової парадигми осмислення світу, що прямо чи опосередковано відбито, наприклад, у концепціях Ейнштейна, Реріха, Вернадського, Лосєва... сучасних фізиків Пола Девіса, Перрі Маршалла та ін.

До речі, з останнім ученим з Іллінойського космічного центру (США) мені пощастило встановити контакт. І, уявіть собі, міркування фізика і лінгвіста про гармонію Мови, Людини і Універсуму практично збігаються. Щоправда, Перрі Маршалл виглядає, радше, як ортодокс в утвердженні ідеї Бога-творця, що вчений намагається послідовно довести за допомогою наукових тверджень, а також звичайної формальної логіки. Наприклад, він задається питанням про появу когнітивної інформації, знань, що, на відміну від матеріальних об’єктів у космічному просторі, не могли з’явитися без участі Творця (див., напр. [13]).

Власне релігія, як відомо, будується на вірі. У Біблії ми не знайдемо доказів існування Бога. Будь-які докази – пов’язані із сумнівами. Філософія – це зміна умоглядних концепцій, символіка яких є потужною панівною силою людських генерацій і навіть цивілізацій. Наука вимагає фактів і пояснень для доведення наявних закономірностей на всіх рівнях буття. Щоправда, так звані фундаментальні науки, на відміну від прикладних, продукують базові постулати, які не є обов’язковими для практичної демонстрації. Найчастіше це просто не можливо. Неможливо в аудиторії продемонструвати рух планет: ми можемо тільки відтворити штучну й дуже приблизну модель цього процесу. Неможливо порівняти всі мови світу навіть за одним маленьким параметром. Кількість мов теж є проблематичною. І в межах однієї мови неможливо встановити,

наприклад, всі значення та відтінки навіть одного слова, хоча б тому, що ми не в змозі охопити всі слововживання...

Інакше кажучи, наука завжди задовольняється певними моделями, які мистецтво кожного вченого, школи робить переконливими для сприйняття як доказу. Окремі скептики говорять зараз про те, що „в мовознавстві жоден лінгвістичний проект та жодна лінгвістична теорія не були доведені до рівня практичного втілення та, відповідно, до свого логічного завершення” [10: 12]. Чи не єдиним винятком О.Г.Ревзіна, авторка цієї думки, вважає глосематику Л. Ельмслева, який, нагадаємо, спеціально наголошував на тому, що його теорія не потребує підтримки будь-якою практикою. Про шкідливість ідеї накопичення мовних фактів для лінгвістики писав і І.О. Бодуен де Куртене, що аж ніяк не можна сприймати буквально. Тут ідеться про шкідливість ситуації, коли за деревами лісу не видно, про невміння вчених побачити головне за масивами дібраних прикладів, що, як відомо, трапляється часто й густо.

Напевно, тому краще відштовхуватись від знань фундаментального порядку, які мають привести до розуміння справжньої природи досліджуваних явищ, у тому числі й людської мови.

Одержання інформації є наслідком її запиту, тобто окреслення меж пошуку. Одержання знань залежить від того, що саме ми шукаємо. Ознакою одержання інформації про фундаментальні знання об'єкта є формулювання питання про *базові принципи устрою* того чи іншого феномену буття, що по суті означає вказівку на виявлення *природи* об'єкта. **Нове осмислення природи речей символізує народження нової парадигми знань.**

Підсумовуючи цю частину статті, можна стверджувати, що гумбольдтівська лінгвістична парадигма, яка залишається панівною й зараз, народилася в результаті осмислення мови як способу існування і пізнання людського духу на індивідуальному і планетарному рівнях. Проте чим є мови людства на рівні макрокосму – інформаційного поля Всесвіту, які базові принципи скеровують єдність відмінностей наших мов...? Напевно, це питання щодо формування наступної, по-справжньому кардинально нової лінгвістичної парадигми, яка є частиною великої хвилі науково-світоглядних змін початку нового тисячоліття.

2. Симетрія Універсуму і мови

Гарячою темою сьогодення є критика теорії відносності А.Ейнштейна, яку називають великою помилкою (Einstein's Bugler), оскільки ця теорія містить ідею кінцевості фізичного простору-часу. Нехай із цим розбираються фізики, оскільки тут ідеться про зміну наукової парадигми фізичного світосприйняття Універсуму. Однак генію ХХ століття належить заслуга встановлення іншого постулату – про всезагальну симетрію фізичного світу, тобто Природи. Номо Lingualis є частиною природи. Відтак цей закон має працювати і в людській мові, для доведення чого існує достатньо підстав.

Анатоль Франс якось сказав, що словник (мови) – це Всесвіт, розташований в алфавітному порядку. Це можна вважати зовнішнім рівнем вияву певної симетрії мови і Універсуму. Дійсно, кожна мова світу і мови в цілому є головним джерелом когнітивної інформації (наших знань) про все, що існує у Всесвіті. Точніше – про все, що ми **встигли пізнати**, оскільки від 75 до 95%, за даними різних учених у галузі космічних наук, – це допоки що непізнана людиною зона навіть у межах однієї нашої галактики. Окремим є питання про істинність мовної інформації, яка багато в чому спотворено відбиває світ, точніше – є своєрідним „третім” світом між дійсністю і свідомістю (Б. Рассел, О. Лосев, М. Гайдеггер та ін.).

На рівні ж глибинного усвідомлення існування симетрії між мовою і світом криється давня за походженням ідея **єдності всього суцього**, видимого і невидимого, матеріального та ідеального, світу фізичного та метафізичного. Просто й прозоро цю ідею глибинної єдності мови і світу сформулював О.Ф.Лосев: „**Світ як ім'я**”. Краще не скажеш.

Характерно, що сучасні обґрунтування концепції єдності світу належать не теологам та філософам, а фізикам і математикам. І початок цих спроб поклав, як зазначалося, А.Ейнштейн, який прагнув сформулювати закон, що об'єднує всі силові поля в природі. Д.Бом пішов далі: “Основною та фундаментальною рисою космології Бома є твердження про те, що **реальність єдина, що вона становить неподільну цілісність, що перебуває в основі всього Всесвіту, в основі матерії та свідомості** (курсив авт. – В.М.)” [14 :124] . Схожі пошуки не припиняються, а нарощуються в новітній час, що також є свідченням початку зміни загальної парадигми знання і кроком до відкриття **нового образу світу**, який має з'явитись як **єдність матерії та свідомості, маси та енергії, матеріального та ідеального**.

Аналіз мовної гармонії алгеброю природничих наук не є шкідливим для лінгвістики. Навпаки – це може бути найкоротший шлях істинного пізнання внутрішнього світу мови і природи співіснування людських мов у цілому.

2.1. Про математичні закономірності в мові. Зараз ітиметься не про повернення до 60–70-х років ХХ ст., коли спостерігався математичний бум у лінгвістиці. Тоді відбувалося застосування переважно статистичних методик дослідження, які утвердилися й стали корисними для корпусної лінгвістики, а також використання елементарних математичних формул для різних видів головним чином граматичного аналізу, коротких записів структур речень і т. ін.

Пропоную подивитися на вияв *базових* математичних закономірностей у мові, оскільки загальна симетрія має втілюватися передовсім у загальних законах. Звернемося, зокрема, до відомої математичної *теорії рекурсивного аналізу*. У його основі – моделювання світу та його фрагментів на основі виявлення суміжних процесів, спільних алгоритмів.

Алгоритмічна операція є найважливішою для рекурсії. Саме вона задається (програмується) певним чином і має властивість створювати безконечні класи алгоритмів [1; 2: 18]. Ця закономірність ураховується математиками, комп'ютерними програмістами та багатьма іншими, хто цілеспрямовано та свідомо моделює нові теоретичні або практичні системи. Математики за допомогою комп'ютерів створили дивовижні рекурсивні ландшафти, в яких будь-яка найменша «територія» побудована так само, як і вся поверхня. Блез Паскаль також уявляв природу як рекурсивну й усюди повторювану сферу, центр якої всюди, а окружність – ніде. У його чернетках залишився запис про «жахливу сферу».

Д.Ройс у першому томі своєї праці «The World and the Individual» (1899) сформулював наступну думку: «Уявімо собі, що якусь ділянку землі в Англії ідеально вирівняли і картограф наніс на неї карту Англії. Його витвір досконалий – немає жодної деталі на англійській землі, навіть найдрібнішої, яку не відображено на карті... У такому разі подібна карта повинна включати в себе *карту карти карти*, і так нескінченно» (Цит. за [2 : 14]).

Хіба не те саме робимо ми, лінгвісти, у пошуках першоелементів мови на тому чи іншому рівні аналізу? І тільки цим пояснюється те, що *мова здатна явно чи латентно зберігати інформацію про особливе і спільне лінгвальних кодів окремих мовців, конкретних мов народів та всіх мовних картин світу в цілому*. Ці особливості на рівні індивідуальних мовних варіювань утілені в неповторності, наприклад, просодики, ритміки, артикуляції звуків, інших характеристик мовлення, за якими ми всі відрізняємось. Щодо національних мовних уявлень, то тут виявляються системні типологічні, контрастивні та універсальні характеристики, які досліджуються відповідними галузями лінгвістики. Наука в цьому відношенні вже накопичила неабиякий матеріал для роздумів. Проте відкритим і до кінця не зрозумілим лишається питання про загальні закони, які перебувають в основі цих процесів. Чому виникли мовні розбіжності та чи насправді це розбіжності? Чому навіть дуже різні мови або співвідносні одиниці цих мов мають щось спільне? У японській, наприклад, є майже дотична до української мови паремія: (букв.) *І хлібороб, і купець, і самурай*; пор.: *І швець, і женець, і сам собі купець*. На чому базується універсальність мовних виявів? На спільності логічних законів чи, можливо, й на тому, що «існує тільки одна загальнолюдська мова під усіма широтами та єдина за своєю суттю» (А.Шлейхер)? Мова Всесвіту, де потенційно (апріорі) всі смисли вже є? «Людина своєю деміургічною силою створює з них тексти, й не тільки словесні, але й колористичні, й музичні. Так виникають культури – різні варіанти світу смислів» [9: 230].

Пошук першоелементів смислів мов і ментальностей – це варіант утвердження ідеї єдності Всесвіту або ж всезагального закону симетрії. Прийнято вважати, що найперша аргументована європейська концепція про існування першоелементів світу сягає вроджених ідей Платона. Щодо наукових поглядів великих мислителів, очевидно, що це так. Однак щодо стихійного людського розуміння, яке зберігає його когнітивна скарбниця – мова, то Платон виглядає геніальним ретранслятором відомих та звичних для давніх людей постулатів. Їх легко відшукати, наприклад, у так званих космогонічних міфах, які відтворюють перші спостереження людини над світом-космосом, перші спроби пояснити творіння світу та його устрій.

У цих міфах стверджується думка про виникнення космосу з хаосу (згадаймо сучасні синергетичні ідеї Іллі Пригожина про організацію порядку з хаосу). Регулювальною силою космосу був Логос (Слово, Божественна душа, Світло). Найбільш давні міфи про виникнення Всесвіту – це вчення про чотири першоелементи буття: воду, вогонь, землю, повітря. Крім того, у світі існують стихії, що позбавлені речей: простір, час, душа, розум. Як показав М.М.Маковський, вивчаючи взаємодію значень слів індоєвропейських мов, ці стихії співвідносні з першоелементами буття: земля співвідноситься із часом, вода з простором, вогонь з душею, повітря – з розумом. Кожний з цих елементів поводить себе по-різному, що також відбито в мовах. Так, час уявлявся давнім людям то як рідина (*час тече*), то як еластична річ (*час тягнеться*), то як істота, що може літати (*час летить*), то як інша жива істота. Це стало основою формування концептуальних метафор (Дж.Лаккофф), рекурсивні алгоритми яких легко відшукуються в різних мовах світу. Де шукати ці одвічно задані патерни, якими пронизані мови світу?

2.1.1. Про помилку Ганни Вежбицької. Теорія австралійської вченої є яскравим прикладом того, чого прагне сучасне, зокрема зіставне, мовознавство і чого воно досягло, або, точніше, досягти поки що не може. Корисні для ознайомлення, цікаві при першому наближенні, але ж абсолютно *безрезультатні* спроби встановлення „семантичних примітивів” Г.Вежбицькою є, на жаль, гірким свідомством величезної складності таких пошуків. Чому ж приваблива ідея віднайти першоелементи семантики в мовах світу завела нашу колегу в глухий кут?

Нагадаємо, що теорія Г.Вежбицької ґрунтується на намаганні продемонструвати математичні ідеї Г.Ляйбніца, який, у свою чергу, пропонував створити першу штучну раціональну мову на основі латини саме з урахуванням математичних закономірностей. Розроблення такої мови базується на твердженні про те, що всі людські думки цілком розкладаються на нечисленні, ніби первинні [5: 502] і що «можна

придумати певний алфавіт людських думок, і за допомогою комбінацій літер цього алфавіту та аналізу слів, з нього складених ... все може бути і відкрито і роз'язано» [5: 414]. Він логічно розщеплює одиниці мови (*терми*) на семантично неподільні первинні терми, такі як 'суцце', 'існуюче', 'індивідум', 'цей', 'той', 'я', 'те, що має протяжність', 'те, що мислить' і т.ін. Мова Ляйбніца – це адаптований варіант звичайної мови, але побудована за законами "алгебри мислення". Погодимось з геніальністю та простотою прагнень Ляйбніца, якого А.Вежбицька не випадково назвала структуралістом *par excellence* [15: 5].

Щодо штучних, тобто замкнених мовних систем, безумовно, має працювати модель Ляйбніца. Штучні системи мають строго визначені кількісно-якісні параметри, чого не скажеш про природні системи і тим більше про людську мову, яка є нестримним виявом живого духу людини.

На практиці в різні роки, в різних працях Вежбицька наводить різну кількість примітивів, які охоплюють, наприклад, такі «метапредикати», як 'якщо', 'не', 'знати', 'думати', 'великий', 'маленький', 'вид', 'частина' і т.д. Якісний та кількісний склад таких „універсалій”, звичайно, задовольнити не може нікого, в тому числі й саму авторку «примітивів».

Отже, найголовніша помилка Ганни Вежбицької полягає в перенесенні закономірностей штучних систем на живі людські мови, у спробах формалізувати те, що не піддається формалізації в такий, від самого початку помилково заданий, спосіб алгебраїзації семантики.

Заради справедливості варто зазначити, що існують також інші (зокрема, наші за походженням) підходи щодо пошуку семантичних першоелементів, які просто менш відомі у світі: слов'янськими мовами „там”, на жаль, майже не читають. Сама Г.Вежбицька, полька за походженням, яка чудово володіє російською, друкується англійською не тільки тому, що працює в австралійському університеті. З тієї ж причини, „там” майже не відомі такі імена, як Потебня, Щерба, Булаховський та інші наші класики.

Так от, Ю.Д.Апресян, наприклад, для можливості опису семантики на універсальному (в нього – глибинному) та кроскультурному рівнях пропонує використовувати штучну логічну мову, словами якої будуть справжні примітиви – квазісенси, семантичні кварки, які не матеріалізуються словами природних людських мов [3: 38]. Стосовно статичних дієслів це можуть бути такі елементи, як 'хотіти', 'бачити', 'важити', 'відбивати' та под. Саме з таких примітивів-конструктів і має, на думку вченого, складатися словник універсальної семантики. Подібні міркування містяться й у працях інших вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Свого часу Ю.М.Караулов зробив спробу представити словник семантичних множників російської мови.

Не вступаючи в дискусію з авторами цих та інших підходів щодо визначення базисних семантичних одиниць, варто наголосити на тому, що всі ці пошуки схожі між собою. Вони є цікавими, можливо, плідними в межах дослідження певних замкнених лексико-семантичних груп і навіть полів, проте не мови загалом і тим більше не людських мов у цілому. Ніхто не здатний зараз розв'язати цю проблему. Однак наукова і звичайна людська інтуїція підказує, що шлях до її розв'язання лежить у площині **фундаментальних** основ життя людини і Всесвіту, тобто базових принципів, які а priori є спільними, або ж загально симетричними для всіх виявів життя.

2.2. Біологічні закономірності в мові. На лекціях із загального мовознавства я намагаюся довести студентам, що мова за своєю природою є явищем не тільки соціальним, як це твердиться в більшості підручників, а й психологічним, біологічним..., тобто багатоаспектним, як і сама людина – її творець (детальніше див. у кн. [7: 33-43]). Проте ні психологія, ні лінгвістика поки що не відкрили власні базові закони і принципи побудови своїх об'єктів дослідження.

Маємо тільки деякі фрагменти. Одним з них, безсумнівно, є фонологічна матриця князя Миколи Трубецького, в якій, подібно до системи хімічних елементів Менделєєва, представлено унаочнені закономірності фонологічної системи. Щодо інших мовних рівнів – особливо похвалитися поки що нічим. Є багато чого, однак немає найголовнішого – принципів моделей існування й розвитку мовних підсистем та людської мови в цілому. Не будемо впадати у відчай: майже та сама ситуація в інших науках, зокрема гуманітарних. Може, це й не науки зовсім, а різновиди арт-філософії?

Чи не єдиною галуззю наукових знань, яка володіє інформацією про базову модель життя, на сьогодні є молекулярна біологія. У 50-ті роки ХХ ст. було виявлено, що спадковість записується на хромосомному рівні за допомогою комбінацій „літер” хімічної азбуки – формули ДНК. У функції головних „літер” використовується чотири хімічних радикали, які в комбінації створюють „тексти” генетичної інформації.

Лінгвісти в різних куточках світу теж намагаються довести, що знайдений генетиками закон працює і в людській мові. Історія такого підходу сягає ХІХ століття.

Довідка. Першим, хто почав доводити спільність законів мови і Природи, був, звичайно ж, Август Шлейхер, засновник так званої натуралістичної школи в історії порівняльно-історичного мовознавства. І, як це часто буває, його відразу висміяли й оголосили таким собі „аутсайдером” лінгвістики. Відлуння тодішнього висміювання Шлейхера чутно й понині. Можливо, хоча б тепер лінгвістика зітре клеймо "вульгаризатора", "наївного невдахи" і т. ін. з імені цього геніального вченого, який ще в середині ХІХ ст. на

якомусь, тільки йому відомому, інтуїтивному рівні почав розглядати мову у світлі *загальних законів розвитку Природи*.

Більш конкретно гіпотезу про ізоморфність мовного та біологічного кодів висловив Роман Якобсон, зокрема, у своїй програмній статті „Про зв'язок мовознавства з іншими науками”: „Лінгвістика поділяє з біологією погляд, згідно з яким стабільність та варіативність закладені в тій самій структурі та імлі кують одне одного” [11: 395-396].

Особливо бурхливо події почали розгортатися зараз, завдяки працям Т.М.Гамкрелідзе, В.В.Маковського, Анжела Гарція, Перрі Маршалла, інших учених [4;6;12;13]. Хід думок приблизно такий самий, як і в Р.Якобсона: „Подібно до того, як фраза – це сегмент певного мовного тексту, який укладено за допомогою лінійної послідовності невеликої кількості вихідних дискретних одиниць ... так окремих ген співвідноситься з певним сегментом довгого ланцюжка нуклеїнових кислот, які побудовані на основі чотирьох хімічних радикалів” [4: 3]. Т.В.Гамкрелідзе в цьому зв'язку з великою повагою називає також ім'я М.Я.Марра, який, як відомо, зводив історичне розмаїття мов світу саме до чотирьох елементів: *сал, бер, ион, рош*. Цим, на думку Марра, визначається єдність глотогонічного процесу. Може, реабілітація імені М.Я.Марра теж на часі?

Обсяг статті не дозволяє детально зупинитись на аналізі аргументів різних учених, що поділяють ідею ізоморфності мовного та генетичного кодів. Якщо стисло – це ідея, що дозволяє пояснити механізм *сприйняття/зчитування/перекладу/розуміння* або ж *нерозуміння*... мовної інформації, яка є закодованою послідовністю ланцюжків безконечних комбінацій мовних елементів різної природи (фонетичних, граматичних, семантичних). Особливість мовного коду, на думку прихильників генетичної теорії, містить, очевидно, більше, ніж чотири базових елементи.

Час остаточного підтвердження (можливо, й спростування) цієї гіпотези ще на настав. Проте думається, що саме такі ідеї найбільш плідні для встановлення новітньої лінгвістичної парадигми. Принаймні вони пов'язують мову і все живе на землі, доводять, що все суще містить певну генетичну інформацію, а значить, знання найвищого порядку. Характерно, що з самого початку молекулярна генетика почала використовувати лінгвістичну термінологію.

На сьогодні найголовнішим постає вже не питання доведення ізоморфізму між мовним та генетичним кодами, а пояснення того, чому саме така симетрія (=ізоморфізм) існує. Цікаво, що, на думку Романа Якобсона, мовний код є результатом пізнішого філогенетичного конструювання за моделлю генетичною. На думку ж Франсуа Жакоба, видатного біолога-генетика сучасності, це є результатом аналогічного конструювання різних інформаційних систем при аналогічних функціях [4: 4-5]. Проте обидві думки, як бачимо, незаперечно базуються на наявності такої взаємної симетрії мовного і генетичного кодів.

3. Мова і ноосфера

Усі мої публікації останніх щонайменше п'ятнадцяти років пронизані ідеєю В.І.Вернадського про ноосферу, про Вселенський Розум, про мову як рівень маніфестації ноосфери, etc. Так чи інакше це є певним продовженням головної ідеї про чудодійну силу гармонійного Універсуму, в якому людська мова є особливим явищем, загальна структура якого має відтворювати макрокосм і мікркосм, усе суще на землі та в Космосі.

Дуже стисло ці припущення зводяться до того, що мова на рівні ноосфери існує у вигляді загального когнітивно-семантичного континууму, який розчинено в конкретних мовах світу. Ноосферний рівень як організувальна та об'єднавча сила планетарної людської свідомості є базисним для когнітивної діяльності та концептуалізації світу. **Когнітивно-семантичний континуум**, у свою чергу, є джерелом мовної діяльності, латентним еталоном такої діяльності, а відтак можливою системою-посередником між мовами світу як справжня скарбниця загальних ментальних смислів Універсуму.

Спроби безпосередньої матеріальної репрезентації когнітивно-семантичного континууму даремні. Це інший, метафізичний спосіб буття свідомості, де ключовим моментом є розуміння наявності ментально-інформаційного поля Всесвіту, що нам, лінгвістам, слід прийняти так само, як це зробили представники інших наук та форм знань. Приймаючи це, ми розуміємо, що набагато складнішим завданням є переконливе доведення органічного співіснування концептуальної та мовної реальностей для вираження цього інформаційного поля. Непростим це завдання видається й тому, що в сучасній науці ще відсутня цілісна теорія взаємозв'язку мови і свідомості, що змушує користуватися лише умоглядними постулатами.

Для роз'язання поставленого завдання спробуємо піти наступним достатньо простим шляхом. По-перше, треба припустити, що сфера людського розуму, в тому числі й на найвищому (=ноосферному) рівні, та мовна семантика оперують принципово, а не формально, спільними змістовими одиницями і категоріями. По-друге, лінгвістичними двійниками квантів ментальної інформації є змістові мовні одиниці та їхні угруповання, які за принципами будови, системною ієрархією на всіх рівнях (слова – ЛСГ – мовних картин світу) є ізоморфними загальному устрою світу, космосу, ноосфери. Найдрібнішими змістовими одиницями, своєрідними атомами когнітивно-семантичного простору логічно визнати семи. Визнання сем у

ролі атомарних смислів також узгоджується з ідеєю взаємної симетрії, ізоморфності між мовою та світобудовою.

Семи, крім того, виконують функцію кварків (у фізиці – це те, що "склеює"), з одного боку, у самій системі мовної семантики, коли перекидаються смислові містки між різними мовними одиницями; з другого боку – між мовою та когнітивно-семантичною сферою у вимірі планетарної чи космічної свідомості. Комбінаторика сем зберігає, видозмінює або ж принципово змінює будь яку семантику, подібно до хромосомної комбінаторики на рівні ДНК. Прикладом може бути семний аналіз будь-якого значення слова в будь-якій мові.

Зіставне, або ж контрастивне, мовознавство передусім цікавиться відмінностями в мовах, тобто тим, що дивує в інших мовних культурах. Проте найбільш дивними видаються не безеквівалентні слова, які природно позначають ексклюзивні для етносів реалії, не інша "мовна екзотика", а випадки, коли однакові чи близькі за формами одиниці наповнені різним змістом. Це можуть бути ледве помітні семантичні коливання (укр., рос., білор. *кафе 'невеликий ресторан чи їдальня'* – англ. *cafe 'закусочна, кафетерій'*, а також *'невеликий ресторан, де не подається спиртне* /Вг.Engl./) та більш відчутні відмінності, які доходять до міжмовної омонімії (рос., укр. *кавалер 'чоловік, який розважає даму в товаристві'*, *'залицяльник'* – польськ. *kawaler 'неодружений чоловік'*; рос. *младенец 'немовля'* – польськ. *młodzieniec 'юнак'*; укр., рос. *барак 'помешкання для ув'язнених'* – англ. *barrack 'казарма для військових'*).

Подібні приклади, а також факти розбіжностей у структурах і семантичному обсязі багатозначних слів, особливості сполук слів (пор. польськ. *szersztwy jak dąb 'міцний як дуб'*; болг. прикметник *пресен* для назв продуктів має значення *'свіжий'* і т.ін.), є доказом висновку про те, що неповторні комбінації універсальних за природою і в принципі кількісно обмежених у семантичному континуумі сем, подібно до комбінаторики музичних нот, створюють неповторні та необмежені смислові варіації слів у різних мовах та слугують основою мовної подільності світу в цілому.

Твердження про кількісну обмеженість сем не варто сприймати буквально. Підрахувати можна те, що має певні межі. Не випадково кількість зірок на небі астрономи рахують, поділивши небесний простір на квадрати. І ніколи не роблять при цьому остаточних висновків. Відповідно ми, як уже зазначалося, можемо підрахувати семний склад виокремлених мовних зон: лексем, тематичних і лексико-семантичних груп, полів ... і то без точного врахування імпліцитних або ж інших „блукуючих” сем.

Висновок. Сформульовані положення діють в усіх інформаційних (у широкому розумінні) системах і відбивають загальні принципи виникнення, розвитку та існування всього суцього.

Симетрія мовного ладу та загального устрою Природи є підтвердженням єдності світу і гармонійної організації Універсуму в усіх сферах його вияву.

Остаточне доведення існування вселенських закономірностей у мовах світу – завдання завтрашнього дня науки. Проте є надія, що це саме той шлях, який приведе до новітнього усвідомлення образу мови, а відтак – до якісно нової лінгвістичної парадигми, а разом з тим – до найвищих таємниць Універсуму, де „Творець не грає в кості” (А.Ейнштейн).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анисимов А.В. Рекурсивные преобразователи информации // Дискретная математика. – 1989. – №3. – С.3-18.
2. Анисимов А.В. Компьютерная лингвистика для всех: Мифы. Алгоритмы. Язык. – К.: Наукова думка, 1991. – 208 с.
3. Апресян Ю.Д. О языке толкований и семантических примитивах // Изв. РАН. Сер. лит. и яз. – Т. 53. – №4. – 1994. – С. 12-21.
4. Гамкрелидзе Т.В. Об одной лингвистической парадигме // Вопросы языкознания. – 2005. – №2. – С.3-7.
5. Лейбниц Г.В. Сочинения: В 4-х т. – Т.4. – М.: Мысль, 1984. – 481 с.
6. Маковский М.М. Лингвистическая генетика. – М.: Полнос, 1992. – 211 с.
7. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
8. Маслова В.А. Homo Lingualis в культуре: Монография. – Витебск: Изд-во ВГУ, 2004. – 214 с.
9. Налимов В.В. Вездесуще ли сознание? // Человек. – 1991. – №6. – С.4-21.
10. Ревзина О.Г. Лингвистика XXI века: на путях к целостности языка // Критика и семиотика. Вып. 7. – 2004. – С. 11-20.
11. Якобсон Р. Избранные работы. – М.: Прогресс, 1985. – 496 с.
12. García Ángel López. Fundamentos in language. – Ann Arbor, 1988. – 422 p.
13. Marshall Perry. Information Theory and DNA //http://www.cosmicfingerprints.com/iidb.htm.
14. Weber R. Reflections on David Bohm's Holomovement, A Physicist's Model of Cosmos and Consciousness // The Metaphors of Consciousness. – N.Y.; L.: Plenum Press, 1981. – P. 44-91.
15. Wierzbicka A. Lingua Mentalis. The semantics of natural language. – Sydney, 1980. – 340 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Володимир Манакин – доктор філологічних наук, професор, декан факультету журналістики Запорізького національного університету; запрошений професор кафедри комунікації Іллінойського університету в Чикаго (США), 2007–2008 н.р.

Наукові інтереси: загальне та зіставне мовознавство, лексична семантика, міжкультурна комунікація.

«ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ» СЕМАНТИКА ПРИЛАГАТЕЛЬНОГО «ЧИСТЫЙ» В РЕКЛАМНЫХ ИМЕНАХ (по материалам Интернет-страниц)

Тамара ПРИСТАЙКО (Днепропетровск, Украина)

У статті на матеріалі Інтернет-сторінок аналізується значення прикметника чистий у контексті рекламних імен; встановлюються основні референтні зони рекламних імен; визначається когнітивна обумовленість «екологічного» компоненту в семантиці атрибуту, що виникає внаслідок референтних зв'язків рекламного імені з означуванним.

The article deals with the analysis of the meaning of adjective "чистый" in the context of advertisement names on the basis of the materials of Internet pages; the main reference spheres of advertisement names are established; the cognitive stipulation of "ecological" component in the semantic of attribution is determined which arises in the consequence of reference connections between the advertisement name and the qualified.

Слово *чистый* относится к ядерной группе общеславянских прилагательных, обладающих в современном русском языке значительным словообразовательным, прагматическим и семантическим потенциалом, о чем свидетельствуют материалы словарей и сети Интернет. В частности, словообразовательное гнездо обсуждаемого слова, по данным «Словообразовательного словаря русского языка» А.Н.Тихонова включает более 320 производных [8]. Прилагательное *чистый*, обладая общим прототипическим значением – «не содержащий лишнего, нежелательного» [<http://ru.wiktionary.org>], характеризуется в русском языке разветвленной многозначностью. Так, «Словарь русского языка» предьявляет в словарной статье 15 значений и 19 оттенков значений этого слова [7]. В своих наиболее употребительных значениях прилагательное *чистый* входит, согласно «Комплексному учебному словарю: лексическая основа русского языка», в 9 идеографических групп: «Пространство. Заполнение/освобождение пространства» (*чистое поле*); «Количество. Оценка количества» (*чистый вес*); «Степень. Оценка степени» (*чистая случайность*); «Вещества, их свойства и состояния» (*чистое золото*; *чистый воздух*); «Человек. Ощущения. Органы чувств и их функционирование. Слух» (*чистый голос*); «Человек. Чувства и эмоции. Эстетические чувства и оценки» (*чистая рубашка*; *чистая комната*); «Человек. Действие, деятельность. Использование чего-л.» (*чистый лист бумаги*); «Человек. Коммуникация мыслей и чувств. Язык. Речевая деятельность» (*чисто говорить по-русски*); «Человек. Отношения в обществе. Моральные отношения» (*чистая совесть*; *я чист перед вами*) [2].

Активно функционируя в языках для специальных целей, прилагательное приобретает в них различные специализированные значения, ср.: *чистые листы* – «*полигр.* Первые оттиски тиража книги, служащие контрольным экземпляром перед выпуском»; *чистые посевы* – «*с.-х.* Без сорняков»; *чистый лес* – «*спец.* Одной древесной породы» [1] и др.

Обращение к современным электронным ресурсам показало, что частота употребления прилагательного *чистый* на страницах Интернета исчисляется миллионами контекстов. Так лексема *чистый* зафиксирована в 9 380 000 контекстах; *чистая* – в 7 880 000; *чистое* – в 5 780 000; *чистые* – в 6 910 000 и *чист* – в 2 130 000. При этом довольно часто прилагательное *чистый* функционирует как компонент составного онима или заголовка рекламного материала. В связи с отмеченным нам показалось интересным исследовать семантику адъектива *чистый* в составных названиях, выявив контекстные значения слова и сопоставив их с имеющимися словарными интерпретациями.

Исследование проводилось на материале так называемых рекламных имен. Под этим условным наименованием, которое нам представляется вполне приемлемым в рамках нашей работы, И.В.Крюкова объединяет *прагматонимы* – обозначения сортов, марок, товарных знаков, *эргонимы* – собственные имена деловых объединений людей (союзы, организации, учреждения, корпорации, предприятия, общества, заведения, кружки) [6: 166], *гемеронимы* – названия средств массовой информации, к которым мы считаем возможным отнести и названия интернетовских сайтов, форумов и других структурных единиц всемирной сети; *геортонимы* – названия фестивалей, конкурсов, концертов, конференций, официальных и общественных акций; *порейонимы* – названия транспортных средств. По мнению исследователя, их роднит общая прагматическая направленность и принадлежность к языку рекламы [3].

При исследовании фактического материала основное внимание обращалось на: 1) принадлежность обозначаемого референта к определенной сфере деятельности в соответствии с его назначением, целью существования; 2) соотносительность семантики прилагательного *чистый* с референтной зоной рекламного имени; 3) характер значения определяемого существительного (прямое или переносное) в структуре рекламного имени (или заголовка). Обнаруженные соотношения мы попытались описать с помощью условных формул, в определенной степени проясняющих когнитивные основания выбора того или иного рекламного имени.

Отметим, что исследуемые единицы чаще всего образованы по одной атрибутивной модели «прилагательное *чистый* + имя существительное», смысловая структура которой зависит как от семантики входящих в нее компонентов, так и от референтной соотнесенности рекламного имени.

Как показал анализ, рекламные имена, включающие прилагательное *чистый*, называют различные деловые объединения людей: компании, фирмы, общества, ассоциации и коалиции, студии, музыкальные группы; товары для продажи; конференции, фестивали, акции, проекты; услуги; порталы и форумы сети-Интернет.

В соответствии с конечной целью деятельности деловых объединений, назначением проводимых мероприятий и предлагаемых услуг, а также предназначением тех или иных разделов Интернета, мы выделили пять основных референтных зон, соотносящихся с анализируемыми единицами: *экология, здоровье, право, этика, качество*. Следует отметить, что экстралингвистические основания выделения этих зон (цель деятельности референта, его назначение) поддерживаются и собственно лингвистическим основанием – семантикой конкретных ЛСВ прилагательного *чистый*, которая во многих случаях предопределяет оформление рекламного имени как целостного онима.

В настоящей работе мы рассмотрим семантику прилагательного *чистый*, лежащую в основе формирования рекламных имен двух из выделенных нами референтных зон – «экология» и «здоровье», тесно связанных между собой.

Термин *экология* (от греч. *oikos* – дом, жилище, местопребывание и *...логия* – учение) обозначает совокупность понятий и явлений, связанных с окружающей средой, а также науку, занимающуюся этой сферой. Современное значение этого слова имеет более широкое значение, чем в первые десятилетия развития этой науки. В частности, «Большой толковый словарь» фиксирует такое значение: «3. Природа и вообще среда обитания всего живого (обычно о плохом их состоянии)» [1: 1515]. Сегодня под экологическими вопросами чаще всего понимаются вопросы охраны окружающей среды. Во многом такое смещение смысла произошло благодаря все более ощутимым последствиям влияния человека на окружающую среду [<http://ru.wikipedia.org>].

Основой «экологического» значения прилагательного *чистый* является в одних случаях значение «освобожденный от грязи, не имеющий грязи», а в других – «не содержащий ничего постороннего, дополнительного, никаких примесей» [5: 787]. Отметим сразу, что во втором значении атрибут *чистый* определяет чаще всего референты зоны «Здоровье».

«Экологическая» составляющая концепта «чистый» в первом из отмеченных значений во многих случаях предопределяет выбор атрибута *чистый* для наименования организаций, занимающихся уборкой и вывозом мусора, отходов; уборкой помещений; чисткой канализации, вещей и т. д. При этом имя существительное в структуре онима обозначает объект, который должен стать очищенным от чего-л., чистым в результате деятельности референта. См.: «*Чистая планета*» (компания, занимающаяся вывозкой мусора), «*Чистый мир*» (компания по уборке и вывозу мусора), «*Чистая Москва*» (фирма по уборке и вывозу мусора), «*Чистый город*» (компания, специализирующиеся на уборке и вывозе мусора, уборке помещений, мытье окон и витрин и т. д.), «*Чистая столица*» (компания по уборке и вывозу мусора), «*Чистый офис*» (компания по уборке офисов), «*Чистые улицы*» (экологическое предприятие, занимающееся уборкой улиц), «*Чистые окна*» (компания, занимающаяся мытьем окон и чисткой фасадов); «*Чистые трубы*» (компания, занимающаяся очисткой канализации и устранением заторов); «*Чистый канал*» (Аварийная служба, занимающаяся прочисткой труб водопровода, канализации); «*Чистая жизнь*» (компания по вывозке медицинских отходов), услуги «*Чистые окна*» и т. д.

В целом отношение референта рекламного имени и атрибута *чистый* в этом случае можно описать формулой «референт (компания и т. д.) делает объект чистым, освобожденным от грязи».

В редких случаях название клининговых (занимающейся уборкой и чисткой помещений) компаний в силу ряда причин выпадает из ряда приведенных выше. Так, в рекламном имени «*Чистый свет*» (компания по мойке, чистке и уборке помещений) в значении атрибута наряду с компонентом «освобожденный от грязи» происходит актуализация семы «яркий», спровоцированная, как нам представляется, двусмысленностью опорного слова *свет*, которое может быть воспринято как в значении «освещение» (оно становится ярче и чище после мытья окон и люстр), так и в омонимичном значении «мир, Земля» (объект, который становится чистым в результате деятельности референта). В рекламном имени «*Чистый сервис*» место опорного компонента занимает услуги (*сервис* – «бытовое обслуживание населения») [5: 45]), в силу чего прилагательное *чистый* совмещает «экологическое» значение (услуга, в результате которой что-л. может стать чистым, освобожденным от грязи) с «качественным» (сервис, гарантирующий, что уборка будет выполнена тщательно и аккуратно). Конечно же, возможность такой трактовки обусловлена референтом имени: «Чистый сервис» – это ООО, занимающееся уборкой квартир и офисов. Более сложные связи между атрибутом и референтом характеризуют рекламное имя клининговой компании «*Чистый клевер*». Лист клевера – травянистого растения с тройчатыми листьями – является логотипом компании и, очевидно, символизирует экологическую чистоту (компания использует для уборки квартир экологически чистые материалы и средства) и высокое качество проводимых работ.

Возможно, праобразом названия послужил образ поля клевера после дождя, сверкающего чистотой. В названии несомненно присутствует оценочный сопоставительный компонент, в силу чего его когнитивная основа может быть описана формулой «референт сделает так, чтобы (объект) стал чистым, как клевер».

К зоне «экология» относятся и референты, представляющие компании, специализирующиеся на продаже техники и оборудования для уборки, чистки, мойки и т. д.: «**Чистый город**» (продажа, аренда и обслуживание биотуалетов), «**Чистый офис**» (компания по продаже профессиональной уборочной техники и бытовой химии). Формула соотношения референта с семантикой анализируемого атрибута здесь приобретает вид: «Референт предоставляет инструменты, с помощью которых объект можно сделать чистым, освобожденным от грязи».

«Экологический» компонент прилагательного *чистый* выступает на первый план и в следующих группах названий:

1) названиях ассоциаций и коалиций, занимающихся экологическими проблемами: «**Чистый город**» (Ассоциация поддержки и развития системы экологического оздоровления, Санкт-Петербург, Россия); **Коалиция Чистая Балтика** (Международная организация, объединяющая 32 экологические организации из 10 стран вокруг Балтийского моря).

Формула соотношения «экологического» компонента атрибута *чистый* с референтом для имен этой подгруппы имеет вид: «деятельность референта способствует тому, чтобы объект стал чистым, освобожденным от грязи».

Этой же формулой описывается связь семантики анализируемого прилагательного с референтом названия рекламного агентства «**Чистый Город**», оказывающего услуги по размещению информации на стендах, расположенных на подъездах жилых домов в городах.

2) названиях акций «**Чистый город**» (акции по уборке городов [<http://www.amur.info>; <http://www.regnum.ru/news> и др.]); «**Чистая среда**» (акция по установке фильтров для очистки воды в дошкольных учреждениях [www.fund-sd.ru]), «**Чистая волна**» (экологическая акция по очистке пляжа [www.ptr-vlad.ru/ru/news]), «**Чистый пляж**» (акция по уборке территории пляжа); «**Чистый бор**» (акция по уборке соснового бора [<http://almamater.tsu.ru>]), «**Чистое колесо**» (акция по проверке покрышек всех грузовиков, выезжающих со стройплощадок на улицы столицы [<http://www.cardriver.ru/>]).

Для этих названий связь референта и «экологического» компонента ЛСВ *чистый* может быть описана формулой «действие, событие, в результате которого объект станет чистым, освобожденным от грязи», а для названия «**Чистый воздух**» (экологическая акция по установлению степени загрязнения воздуха [www.autocentre.ua]) – формулой «действие, цель которого – заставить кого-л. сделать объект чистым»;

3) названиях проектов, программ, выставок и конференций, Интернет-сайтов, посвященных проблемам экологии: «**Чистый город**» (программа в эфире радио СИТИ-FM, посвященная экологическим проблемам Москвы и Подмосквья [<http://www.city-fm.ru>]); «**Чистый город**» (фотоконкурс в г. Днепропетровске, посвященный борьбе с городскими мусорными хулиганами [<http://gorod.dp.ua>]); «**За чистый город**» (городской конкурс в Твери, цель которого – объединить усилия городского сообщества по пресечению размещения печатных материалов (в том числе и агитационных) вне специально отведенных для этого мест [<http://www.tver.ru/news>]); «**Чистый город, чистая планета!**» (экологическая конференция в НГТУ, г. Выксунь); «**Чистая Нева**» (проект питерского волонтерского форума Greenpeace по борьбе с загрязнением Невы [<http://www.volonter-greenpeace.ru>]); «**Чистая Ладога**» [<http://www.gov.karelia.ru>]; «**Чистая вода**» (муниципальный проект улучшения снабжения г. Пскова питьевой водой) [<http://www.cfin.ru/press/boss>]; «**Чистая вода**» (Международный симпозиум и выставка в Екатеринбурге, посвященные проблемам водопользования, водоочистки и др.), «**Чистый подъезд – чистый город**» (городской конкурс в Красноярске [<http://www.yarsk.ru/news>]); «**Чистый двор – чистый город – чистая совесть**» (сайт, посвященный проблемам сбора и утилизации старых аккумуляторных батарей).

Когнитивная основа рекламных имен этой подгруппы описывается формулой «действие, мероприятие, цель которого – заставить кого-л. сделать объект чистым, свободным от грязи и загрязнений».

На пересечении референтных зон «экология» и «здоровье» находятся названия магазинов и фирм, торгующих товарами для здоровья: «**Чистая вода**» (фильтры для воды, ионизаторы воздуха, косметика), «**Чистый воздух**» (воздухоочистители, ионизаторы воздуха и т. д.); названия компаний, занимающихся проектированием и установкой кондиционеров и вентиляционных систем: «**Чистый воздух**».

Атрибут *чистый* в составе данных имен реализует значение «не содержащий ничего постороннего, дополнительного, никаких примесей», опорное существительное называется объект, подлежащий очистке. В целом референтно-когнитивная формула имен этой подгруппы имеет вид: «референт предоставляет инструменты для того, чтобы объект стал чистым, свободным от примесей».

Собственно к зоне «здоровье» относятся наименования продуктов, биодобавок, косметологических средств и услуг: «**Чистые сосуды**» (биодобавки для очищения организма), «**Чистая кожа**» (комплекс косметологических услуг, программа ухода за кожей); «**Чистая линия**» (торговая марка косметики; торговая марка кисломолочных продуктов), «**Чистый овес**» (овес, обладающий целебными свойствами), «**Чистый город**» (антимикробное крем-мыло) и др.

В рекламних іменах с опорними компонентами *сосуды* и *кожа* последние выступают в качестве объектов, которые в результате применения соответствующего средства должны стать чистыми, т. е. свободными от нежелательного (атеросклеротических изменений (сосуды) или прыщей, сыпи, морщин и т. д.).

Опорный компонент *овес* в сочетании с атрибутом *чистый* обозначает объект, который должен быть чистым, обладать этим качеством, а прилагательное реализует здесь значение «без примеси зерен сорняков или других зерновых (ржи, пшеницы)».

Прагматонимы «*Чистая линия*» и «*Чистый город*» обладают наиболее условным характером, обозначая в первом случае серию косметологических или пищевых продуктов одной компании, а во втором – объект, возникший в результате метонимического переноса (чистые руки → чистый человек → чистый город («население города»)). В сочетании со словом *линия* атрибут *чистый* совмещает «экологическое» значение (косметика или пищевые продукты, не загрязненные какими-либо примесями, угрожающими здоровью) с «качественным» (сделанные на высоком уровне, искусно, совершенно). Лексема *город* в составе рекламного имени обозначает объект, который в результате применения соответствующего средства должен стать чистым, т. е. свободным от грязи.

В заключение следует отметить, что часть проанализированных рекламных имен характеризуется множественностью референтов, в частности, эргоним «*Чистый город*» называет компании по уборке города и помещений; компании по продаже оборудования для уборки; ассоциацию, занимающуюся проблемами экологии; акции, посвященные уборке городских территорий; сайты соответствующих компаний; моющее средство и т. д.; «*Чистый мир*» используется и как название компаний по уборке, и как название газеты; «*Чистый воздух*» может обозначать компанию по производству и установке вентиляционных систем, магазины и фирмы по продаже оборудования для очистки воздуха; экологическую акцию и т. д. Такая множественность референции является еще одним свидетельством конвенциональности и условности собственных имен.

Проведенное исследование показало, что в структуре многих рекламных имен у прилагательного *чистый* активно актуализируется «экологический» компонент семантики, связанный с представлением об очищении окружающей среды (мира, города, квартиры, офиса и т. д.) от разного рода загрязнений. Актуализация «экологической» семантики атрибута происходит путем соотносительности рекламного имени с обозначаемым референтом, при этом решающее значение для выдвижения на первый план смысловой структуры как атрибута, так и всего рекламного имени, именно «экологического» компонента имеет характер деятельности референта, его назначение.

ПРИМЕЧАНИЯ

¹ Вслед за О.Е.Яковлевой, под прагматонимом мы понимаем любое название коммерческого товара, см.: «Расширение понятия «прагматоним» от словесного товарного знака до любого реально существующего названия товара обусловлено целесообразностью введения в сферу научного изучения большого пласта нового конкретного фактического материала. Это прагматонимы, указывающие на место происхождения товара; названия описательного характера, а также другие виды номинаций, не подлежащие регистрации в качестве товарных знаков» [9: 8].

² Под референтом в данном случае понимается «объект внеязыковой действительности, который имеет в виду говорящий, произнося данный речевой отрезок; предмет референции» [4: 410].

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Большой толковый словарь русского языка / Сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб.: Норинт, 2000. – 1536 с.
2. Комплексный учебный словарь: лексическая основа русского языка / Под ред. В. В. Морковкина. – 2 изд. исп. и доп. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 872 с.
3. Крюкова И. В. Рекламное имя: от изобретения до прецедентности. – Волгоград: Перемена, 2004. – 228 с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 685 с.
5. Ожегов С. И. Словарь русского языка. – Изд. 15-е, стереотип. / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1984. – 816 с.
6. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1978. – 198 с.
7. Словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. А. П. Евгеньевой. – 2-е изд. – М.: Рус. яз., 1981–1984.
8. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х т. – Т. 2. Словообразовательные гнезда. Р – Я. – М.: Рус. яз., 1985. – 886 с.
9. Яковлева Е. А. Семиотические типы прагматонимов современного русского языка (на материале номинаций продуктов питания): Автореф. дис. ... канд. филол. наук / 10.02.01 – рус. яз., НГУ. – Новосибирск, 2006. – 21 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тамара Пристайко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального та російського мовознавства ДНУ.

Наукові інтереси: термінологія, когнітивна семантика, інновації в сучасній російській мові.

КОГНІТИВНІ ЗОНИ НОМЕНІВ КІЛЬКОСТІ

Світлана ШВАЧКО (Суми, Україна)

У статті розглядаються номінації кількості (типологічні аспекти), їх семантичні, синтаксичні та прагматичні характеристики.

The article deals with the nominations of quantity, their semantic, syntactical and pragmatic characteristics.

Актуальність тематичної парадигми стосовно номенів кількості (об'єкт дослідження), їх когнітивних зон (предмет дослідження) зумовлена тенденціями сьогоденної лінгвістики до вивчення системно функціональних параметрів однолексемних та полілексемних одиниць, їх лінійних і нелінійних векторів буття, їх ідентифікації в процесах концептуалізації та категоризації.

Числівники позначені сигніфікативною референцією і нульовим денотатом. Від інших частин мови числівники відрізняються семою нумеральності – ідентифікуючою ознакою. Когнітивний аналіз числівників препарує розуміння квантифікації стосовно її концептуалізації та категоризації мовної категоризації. Семантична девіація числівників свідчить про еволюцію цих номінацій, їх синкретичність і динамізм. Синкретичність значень числівників є прозорою в денумеральних дериватах та нумеральних словосполученнях – синтаксичних і фразеологічних. Нумеральні синтаксичні словосполучення в сучасному англійському дискурсі омовлюють точні й приблизні кількості. Нумеральні фразеологічні словосполучення розширяють семантичний спектр числівників: адитивно вони позначають невизначену кількість або якісні ознаки (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Засоби позначення неточного числа на матеріалі НумС у художньому дискурсі

Модель	Англійська мова	Українська мова	Російська мова
SpNumN	Perhaps six weeks	Можливо чотири години	возможно два дня
Num ₁ Num ₂ N	Two-three times	П'ять-шість хвилин	Два-три удара
NNum	A day or two	Хвилин сорок	Центнеров сто
pr NumN	Past eleven	Під п'ятдесят маю	За 80 лет
NumN ?	Ten thousand?	До чотирьох десятків?	Перебрав их до шести десятков?
NumN(neg)	It was not twenty minutes	Не минуло і дві години	Не прошло и одного часа
NumN(phr)	Thousand pardons	Прийдуть сім баб та й скажуть сім хвороб	В сто сорок солнц закат пылал

Моделі НумС на позначення апроксимації є типовими для англійського, українського та російського художнього дискурсу. Приблизна кількість омовлюється НумС у відповідному контексті. У фразеологічному контексті НумС позначають приблизну й невизначену кількість як результат лексикалізації вихідних синтаксичних (нефразеологічних нумеральних словосполучень) [8].

В умовах фразеологічного контексту НумС в основному актуалізують невизначену кількість – багато/мало. Пор.: англ. *one in a thousand, two or three words, for a minute or two, two heads are better than one.*

Десемантизація кількісних слів (девіація від точного квантитативного плану) простежується у корпусі як числівників, так і дименціональних одиниць (слів міри й ваги), що підтверджується на емпіричному матеріалі фразеологізмів (1), паремій (2), скоромовок (3) та інших курйозах (4). Пор.: англ.

1) *tones of pirates, bushels of letters, an ounce of sense, gallons of water, loads of friends, barrels of fun, acres of lace, pounds of pardon, a dram of love;*

2) *in for a penny, in for a pound; give him an inch and he will take an ell; after dinner rest awhile, after supper walk a mile; an ounce of good life is better than a pound of pardon;*

3) *Peter Piper picked a peck of pickled pepper;*

A peck of pickled pepper Peter Piper picked;

If Peter Piper picked a peck of pickled pepper,

Where's the peck of pickled pepper Peter Piper picked?

4) *How many if's go to a bushel?*

Many words will not fill a bushel.

To try a put a quart in to a pint pot

To make a pint measure hold a quart [7].

За межами термінологічної системи КО утворюють стилістичні угруповання на позначення кількісного контрасту. Кількісне минуле КО об'єктивує їх семантичну девіацію, тяжіння до відповідних доменів – „багато” чи „мало”. Пор.: англ. *four eyes see more than two; a stitch in time saves nine; minutes make hours; life is but a span.*

Невизначена кількість у домені „мало” позначається в англійській мові низкою лексичних конкретизаторів. Пор.: англ. *a piece of chalk, a piece of furniture, a piece of advice, a piece of art; a bit of bread, a bit of doing, a bit of coward, wait a bit; a lump of sugar, a lump of earth, a lump of selfishness; a cake of soap, a cake of tobacco; a slice of lemon, a slice of apple, a slice of territory, a slice of profits; a sheet of paper, a sheet of glass, a sheet of iron.*

Вибірковий характер КО проявляється у позначенні невизначеної кількості (тотальності, сумарності, збірності, партитивності). Пор.: англ. *a school of fish, a bar of chocolate, a pile of papers, a flock of birds, a herd of cows, a nest of rabbits, a stuff of servants, a team of horses, a bale of cotton, a bundle of rags.*

Дискретні іменники англійської мови вживаються з квантифікаторами *a few, many*, недискретні іменники – з квантифікаторами *a little, much*. Дескриптивна інтенсифікація дименціональних понять не реалізує кількісного уточнення, але служить феноменом плеоназму. Пор.: *much more heavier, much more closer, much more nearer, just round the corner.*

До параметричних одиниць тяжіють також морфемні квантитативного наповнення. Пор.: англ. *hill – hillock, book- booklet, duck – duckling, girl – girly, blue – bluish, do – under do, overdo, value – undervalue, overvalue.*

Слова міри та ваги, як і числівники в англійській мові, еволюціонували від предметного значення до термінологічного, а потім – знову до нетермінологічного (багато-мало). Пор.: англ. *stone „камінь” → „міра ваги” → „багато”; scruple „галька” → „міра ваги” → „мало”; ell „міра довжини” → „багато”; span „відстань між пальцями” → „міра довжини” → „мало”; brace „руки” → „міра довжини” → „подібний, схожий” [7].*

Висхідні тенденції числівників не є такими прозорими, як у слів міри й ваги, але вони верифікуються спільними тенденціями становлення та функціонування. Десемантизуючись, числівники як базові одиниці поповнюють фразеологічний корпус мови, акумулюючи в собі доробки когнітивного досвіду. Пор.: рос. *семь чудес* значно розширило географію свого вживання. Напр.: *Семь пирамид, семь мудрецов*

И семь чудес нам древность славит,

Владыке снилось семь коров,

Рим семь холмов подошвой давит,

Семь городов входили в спор

о славной грекам колыбели,

да и везде как на подбор –

Семь пятниц на одной неделе (П.Вяземский).

Аналіз емпіричного матеріалу свідчить про наявність в англійській мові цілого комплексу засобів на позначення приблизної, невизначеної кількості. Цей комплекс знаходиться в опозиції до засобів позначення точної кількості. Значення неточної кількості реалізується по-різному: нерозчленовано на морфемному, лексичному й морфологічному рівнях, а також розчленовано на синтаксичному і фразеологічному (див. табл.2).

Таблиця 2

Засоби вираження неточної кількості в сучасній англійській мові

Рівень	Приклад	Тип номінації неточної кількості			
		проста	розчлено-вана	приблизна	невизначена
Морфемний	Birdie	+			+
	Tablet	+			+
	Greenish	+			+
	Thirtysome	+			+
	Fortyish	+			+
Морфологічний	Books	+			+
	Horses	+			+
	Tables	+			+
Лексичний	Massacre	+			+
	Crowd	+			+
	Troop	+			+
	Volumous	+			+
Синтаксичний	A mile or 2		+	+	
	About 2 miles		+	+	
Фразеологічний	One in a thousand		+		+
	A thousand times		+		+

Корпус номінацій неточної кількості обіймає різні частини мови. Числівники англійської мови позначають неточну (приблизну, невизначену) кількість в умовах синтаксичного та фразеологічного

оточення. Контекстуальна обумовленість реалізації числівниками значення неточної кількості розглядається в лінгвістиці по-різному [1; 2; 3; 4; 8]. За традицією кількісні номінації поділяються на дві групи. Перша група включає одиниці типу укр. *два, п'ять, сто*. Друга – укр. *декілька, стільки, багато, мало* [6]. Співвіднесеність числівників з лексичними засобами позначення неточної кількості ставиться під сумнів деякими вченими з огляду на те, що числівники в умовах парадигматики завжди позначають точну кількість. Протилежної думки дотримується А.Є.Супрун. Серед засобів позначення приблизної кількості вчений виокремлює нумеральні сполучення з інвертованим порядком компонентів [4].

А.А.Уфимцева до засобів апроксимації відносить вербальні одиниці з розмитотою множинністю. Напр., англ. *in the thirties "в 30-ті роки"* не семантизує "множинність 30 + 30 + 30" і т.д., а "30-й, 31-й, 32-й і т.д. роки" [5: 126].

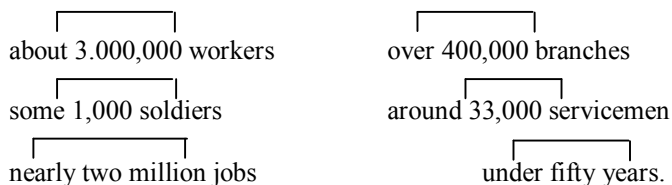
Аналіз числівників на синтагматичному рівні об'єктивує їх потенційну силу на позначення неточного числа (приблизного та невизначеного). Пор.: *Mr. Mayherne looked at him for a moment or two in silence (A.Christie). She was plump and dark and looked about sixteen (E.Hemingway). I am going on 30 years (W.Faulkman). I have been to Paris hundred times and it never fails to give me a thrill of excitement (S.Maugham).*

Значення неточної кількості семантизується НумС рідше, ніж значення точної кількості. Серед досліджених 4000 прикладів в англійській мові тільки 10,7 % НумС актуалізують апроксимальне значення. В українській мові в аналогічній ситуації це значення актуалізується 15,6 %, а в російській – 18,6% НумС.

Спільним для НумС є фреквативне позначення точної кількості. На характер позначення числівниками кількості суттєво впливає оточуючий контекст. Пор.: *Norman and I spent about five minutes cursing out our forced inactivity (A.Christie). I'll soon be sixty, he went on (Th.Dreiser). Mrs. Harter sat very still for a minute or two (A.Christie). I don't expect her back under ten days (Th.Dreiser).*

Реалізації неточної кількості сприяють різноспрямовані вектори числівників (1) і корелюючих з ними слів (2). Пор.: англ. *The following morning a little after ten o'clock Berenice telephoned Coperwood and they agreed to meet at her club for a talk (Th.Dreiser);* укр. *Повірте, під п'ятдесят маю (О.Вишня);* рос. *Свыше ста человек собралось за столами, расставленными в ряды в комнатах и во дворе (М.Ибрагимбеков), Пожалуй, она была ближе к сорока, чем к тридцати (Л.Карелин).*

Сполучення типу англ. *about two o'clock, more than three hours, under forty years* являють собою суцесивні структури, в яких кожний наступний компонент підвладний попередньому. Специфікатори апроксимації мають другий ступінь підлеглисті. Прислівник-специфікатор, що прилягає до НумС та аугментує сполучення, вказує на послаблення або посилення вербалізованої кількісної ознаки, на її зменшення або збільшення. Див. схему:

Модифікований адвербом нумеральний компонент позначений значною мобільністю. Пор.: англ. *And when the sheriff and his deputy reached the scene, drove the twenty old miles into the remote back country region (Falkner). We shall be celebrating your hundredth birthday in twenty years or so (A.Christie). It is a hard thing when one has shot sixty-five lions and more (H. Haggard);* укр. *Ну, ходімо ж, ходімо! Бо сонечко вже надвечір, а до Таранівки, як підводою, то верств тридцять з_заком буде (Я.Мамонтов);* рос. *В мои двадцать с_заком со мной случалось такое, что с другими и в сорок не случалось (А.Салинский).*

Числове значення суттєво детермінується модальними словами та фразами. Напр.: *He may have been forty (G.Aldridge). It was a long string of houses, maybe fifteen (G.Aldridge). It lasted perhaps six weeks (Th.Dreiser). He's an enthusiast too though he must be thirty seven by now (Th.Dreiser)*

Прийменники суттєво впливають на реалізацію приблизних числових ознак. Напр.: англ. *It's time, he said, after five already (Fr.Norris). That would be past eleven (J.Galsworthy). Past eight we'd better stick to the streets (J.Galsworthy);* укр. *Днів за п'ять до покосу (І.Цюна);* рос. *Тебе за_восемьдесят, а тебя еще на самостоятельность тянет (А.Салинский).*

На позначення апроксимації суттєво впливає інвертований порядок компонентів нумерального словосполучення. Пор.: англ. *They are going in a day or two, aren't they (K.Prichard). His voice low; it moved on a word or two gravely, quietly (K.Prichard). Sometimes a man, sometimes a girl or two (J.Galsworthy);* укр. *Далеко звідси ці ваші гаї? – Кілометрів_двадцять буде (І.Цюна);* рос. *Старик минут пять молчал (М.Пришвин), По картошке, к примеру, центнеров сто накинули (М.Пришвин).*

В англійській мові стабільним компонентом в НумС виступає числівник *two*, з яким сполучається іменник в однині. Пор.: англ. *a second or two, a dog or two, a chicken or two, a parcel or two, a moment or two, a girl or two* та ін. В українських та російських словосполученнях нумеральні компоненти представлені різними числівниками на позначення величини > 1. На англійську мову словосполучення *кілометрів сорок* не перекладається сполученням з постпозиційним числівником. Тут лексична еквівалентність не

актуалізується. Пор.: англ. *some forty kilometres, about forty kilometers, perhaps forty kilometers, near forty kilometers, in the vicinity of forty kilometers or so, etc.*

Значення апроксимації в англійській мові може позначатися декількома числівниками із сполучниками або без них. Пор.: англ. *He's been over two - three times since then (J.London). I noticed two or three boys looking funny (J.Galsworthy). Three, four days ago I made sure it was a chill, Doctor (A.Cronin).* Копулятивні ланцюжки включають як денумеративи, так і числівники. Пор.: англ. *three or four, a fortnight or three weeks.*

Числівники на позначення невеликої кількості утворюють граничні з фразеологічними одиницями словосполучення. Незначна числова різниця компонентів Num₁, Num₂ служить мотивацією лексикалізованих одиниць на позначення "декілька", "мало", "небагато". Пор.: англ. *Mrs. Vaughan has written me, asking me to spend a fortnight or three weeks with her (Cronin);* укр. *Та порохи у діда вистачало на якісь п'ять-шість хвилин (І. Цюпа), Убити – вб'єш одного, двох, а тисячу не збореш (І.Микитенко);* рос. *Кажется, вот еще два-три удара веслом и путь кончится (В.Лихоносов).*

Значення апроксимації позначається за допомогою заперечних структур. Пор.: англ. *It wasn't two minutes coming down (G.Galsworthy); They were not five feet apart when they began shooting (Fr.Norris).* В заперечних НумС типу *not two minutes, not sixty paces, not five feet* числівники вказують на верхню границю величини. Кореляція *not* з присудком потребує глибинного осмислення вербалізованих структур. Пор.: англ. *I said he hasn't been in the country six months (Gr.Green).* Невизначена кількість виражається сполученнями типу англ. *not one day, not one word, not one season.*

Особливий інтерес становить феномен такого паралелізму:

- a) 1) *I had not been there six months (= 6);*
- 2) *I had not lived there six months (< 6).*

Незважаючи на структурну омонімію цих речень, ідентичність лексичних компонентів (за винятком слів *been, lived*), квантитативний план зазначених одиниць суттєво відрізняється. У першому прикладі вказується на точний часовий відрізок в 6 місяців, у другому – час перебування позначається приблизно. У першому випадку *not* співвідноситься з присудком (*had not been*). У другому випадку *not* дистантно корелює з НумС;

- b) 1) *I had not lived there six months (< 6).*
- 2) *I had lived there six months (6)*

У реченні 1b) апроксимація виражається за допомогою *not* і НумС; НумС без *not* (2b)) використовується для позначення точних часових параметрів.

Апроксимація імплікується глибинною структурою речення. В 1 а) за допомогою *not* заперечується перебування у певному місці протягом 6 місяців (точна квантифікація); у 2b) *not* використовується для того, щоб висловити приблизну кількість відвідувань.

NumN, negat. можуть бути експліковані за допомогою наступних NumN, що призводить до нейтралізації апроксимації і позначення точних параметрів. Пор.: англ. *You are not nineteen years old, you are twenty-one (W.Faulkner);* укр. *Між нами і хочеться не 440 посяти, а то може й 550! (О.Вишня);* рос. *Он не был один: с ним – милиционер Василий Наумов, сельсоветчик Андрей Белан и статный, белокурый паренек (А.Северов).*

Заперечення при специфікаторах, що вказують на зменшення або збільшення величин, сприяє реалізації точних числових ознак. Пор.: англ. *Oh, he was a very distinguished-looking old, man and not so very old really – not more than sixty suppose (A.Christie). That she was rich, excentric, lived alone with one maid, and owned no less than eight cats (A.Cristie).*

Питальні речення з НумС залучаються до мовного комплексу позначення квантитативної приблизності. Пор.: англ. *Would you be good enough to come this morning, if possible, say, around three o'clock? he asked (Th.Draiser); Look here, my dear, what are you now – twenty-seven?(J.Galsworthy); You can stand six month? – I've got to (J.Galsworthy).*

Питальні речення імплікують невпевненість стосовно зазначених квантитативних ознак.

В умовах фразеологічного оточення НумС позначають як точну, так і невизначену кількість. Десемантизуючись, НумС співіносяться з поняттями "багато", "мало", "декілька" та синкретично вказують на контраст, вербалізують стилістичний ефект антитези. Пор.: англ. *I perceive, said jolyon, that you are trying to kill two birds wit one stone (J.Galsworthy); Ten to one, they've smuggled him on board a ship (A.Cricitie);* укр. *Сідайте, поручик. Ще два слова (Ю.Смолич), Я скажу тільки, що оскільки мені відомо. Дехто з наших товаришів, принаймні один, ім'я якого я не назву, з радістю сказав би їй про все це у вічі і, може, не один раз сказав би, а тисячу разів (І.Микитенко);* рос. *В сто сорок солнц закат пылал (В.Маяковский), Скажу тебе откровенно – другой девять раз умер бы, а я упрямый: решил, что выживу, и выжил (П.Северов).*

Числівники у фразеологічному контексті суттєво десемантизуються, що виявляється при появі конотативних значень. Емоціональність, експресивність лексикалізованих НумС є очевидною в пареміологічних одиницях. Пор.: англ. *Two heads are better than one. Four eyes see more than two. A stitch in time saves nine;* укр. *Біда не ходить одна, а з дітками; За двома зайцями;* рос. *Одно хорошее слово лучше тысячи слов ругани.*

Таким чином, в англійській, українській та російській мовах виокремлюються спільні засоби на позначення неточної (приблизної і невизначеної) кількості:

- 1) нумеральні сполучення зі специфікатором – SpNumN;
- 2) нумеральні сполучення із декількома числівниками – Num₁Num₂N;
- 3) нумеральні словосполучення з інвертованим порядком компонентів - NNum;
- 4) нумеральні сполучення з прийменниками - prNumN;
- 5) нумеральні сполучення в питальних реченнях – (NumN)inter;
- 6) нумеральні сполучення в заперечних реченнях – (NumN)neg;
- 7) фразеологічні нумеральні словосполучення - (NumN)phr.

Кожний із засобів позначення неточного числа характеризується властивою для нього реалізацією. Дослідження 12 тисяч нумеральних сполучень в англійській, українській та російській мовах (по 4 тис. НумС в кожній) сприяло виявленню частотних і нечастотних типів апроксимації. В англійській мові перший тип представлений 1)SpNumN з інтервалом варіації $IB = 68,8 \pm 4,0$ та 2) Num₁Num₂N ($IB = 21,4 \pm 3,6$). В українській та російській мовах обсяг частотної (активної) групи апроксиматорів збільшується за рахунок моделі NNum (див.табл.3).

В англійській мові модель NNum належить до інактивних засобів апроксимації, нумеральний компонент тут стабільно представлений числівником *two*. Інактивний (нечастотний) тип в англійській мові представлений у п'яти позиціях, в українській і російській – у чотирьох. Спільні засоби апроксимації відрізняються лексичною й структурною наповненістю.

Так, в українській та російській мовах фразеологічні одиниці з нумеральним компонентом вживаються частіше, ніж в англійській мові. В англійській мові IB (NumN)phr становить $1,2 \pm 0,25$, що нижче IB зазначеного об'єкта в українській ($4,7 \pm 0,48$) і російській мовах ($3,7 \pm 0,3$).

Таблиця 3

Квантитативні параметри номінацій неточного числа на матеріалі НумС англійської, української та російської мов

Пор. номер моделі НумС	Інтервал варіації		
	Англійська мова	Українська мова	Російська мова
1. SpNumN	$63,8 \pm 4,0$	$46,3 \pm 2,8$	$42,5 \pm 2,2$
2. Num ₁ Num ₂ N	$21,4 \pm 3,6$	$19,9 \pm 2,5$	$22,05 \pm 2,03$
3. Nnum	$4,2 \pm 0,3$	$17,7 \pm 0,62$	$20,6 \pm 2,7$
4. prNumN	$4,8 \pm 0,24$	$3,4 \pm 0,2$	$5,9 \pm 0,45$
5. (NumN)inter.	$3,4 \pm 1,2$	$2,3 \pm 0,7$	$2,1 \pm 1,1$
6. (NumN)negat	$1,1 \pm 0,2$	$5,6 \pm 0,3$	$3,15 \pm 0,3$
7. (NumN) phr	$1,2 \pm 0,25$	$4,7 \pm 0,48$	$3,7 \pm 0,3$

В англійській мові засоби апроксимації представлені ускладненими й неускладненими типами. Під неускладненим типом розуміємо поодинокі вживання активного або інактивного засобу апроксимації. Сумісне використання засобів апроксимації для англійської мови не є типовим. Неускладнені засоби апроксимації мають регулярний характер. Ускладнені засоби апроксимації семантизують прагматико-комунікативні інтенції. Пор.: англ. *If you don't get more than three or four dollars a week, it will pay the red (Th.Dreiser); Oh, he must be about fifteen - not more than that (Th.Dreiser);* укр. *Її моді, мабуть, тиждень зо два було (В.Собко);* *Минуло, може, хвилин п'ять, як відчинилися двері і зайшов високий чоловік (І.Цюпа);* рос. *Много-немного, но раза два-три мы с тобой встречались в дальней стороне вашей (М.Пришвин).*

На позначення приблизної і невизначеної кількості в англійській мові виокремлюється декілька структурних композицій:

а) ускладнені засоби, що складаються з двох активних (інактивних) апроксиматорів: *He gave his age as sixty but was probably seventy, and possibly near to eighty (A.Cronin).*

Реалізація більше двох апроксиматорів не є показовою для англійської мови. Ускладнені активні засоби в англійській мові обмежені вибором двох засобів. Розширення НумС включає декілька специфікаторів або числівників. Пор.: *As nearly as possible it must have been five and twenty minutes past seven when he had heard the call (A.Cristie).* В українській та російській мовах комбінаторні можливості ускладнених НумС збільшуються за рахунок наявності трьох активних засобів апроксимації на відміну від двох в англійській. Комбінаторна сполучуваність активно-активних засобів апроксимації в англійській мові дорівнює одиниці ($C_2^2 = 1$). В українській і російській мовах комбінаторні можливості зростають - $C_3^2 = 3$;

б) ускладнені засоби з декількох інактивних членів в англійській мові визначаються вибором із п'яти можливих ($C_5^2 = 10$).

В українській та російській мовах комбінаторні можливості ускладнених інактивних засобів зменшуються порівняно з англійською мовою у зв'язку з наявністю у цих мовах чотирьох інактивних засобів апроксимації: ($C_4^2 = 6, C_4^3 = 4, C_4^4 = 1$);

в) ускладнені засоби складаються з декількох активних та інактивних одиниць апроксимації типу англ. *They were two-no, no, no, Three – yes, three – or may be it was... was it two?* (Fr. Norris). Потенційні можливості комплексних активно-інактивних засобів апроксимації можна вираховувати за формулою сполучуваності елементів:

$$C_n^p = \frac{n!}{(n-p)p!}, \text{ де } n - \text{ загальне число простих, неускладнених типів; } p - \text{ число простих типів,}$$

що реалізуються в комплексі (від 2 до 7), $n!$ (факторіал) – утворення чисел від 1 до n , $p!$ (p -факторіал) – утворення чисел від 1 до p . Гіпотетично із семи типів апроксимації можна створити декілька комплексів: $C_7^2 = 21, C_7^3 = 35, C_7^4 = 35, C_7^5 = 21, C_7^6 = 7, C_7^7 = 1$ [8].

В основі комбінаторних можливостей комплексних апроксиматорів знаходиться ідентичний набір засобів (сім апроксиматорів, що утворюють активні та інактивні типи). Пор.: англ. *I am close to forty* (Jack London); *It's near on four months since you've been here, Doctor* (A. Cronin); укр. *Температура піднялась мало не до сорока* (І. Цюпа). *Карбованців сто нашкрябаємо* (А. Мамонтов). *Її тоді, мабуть, тижднів зо два було* (В. Собко); рос. *Средний возраст игроков "Кренгольма" колеблется в пределах 25-27 лет* (Советский спорт).

г) комбіноване вживання апроксиматорів і інтенсификаторів точного/ неточного числа в англійській мові представлено в таких прикладах: *No, said the housekeeper; there is only about three day's work to do every week* (Dreiser). В даному реченні *only* інтенсифікує значення апроксиматора *about* на позначення числового зменшення (*only about three*).

Числівники – самостійний незамкнутий ряд повнозначних нумеральних слів, яким притаманні специфічні семантичні, синтаксичні та словотворчі особливості. Лексико-семантичне поле кількості (ЛСПК) – поліцентрична ієрархічна парадигма, домінантне місце в якій посідають номінації числа, слова міри та ваги. Стратифікація ЛСПК зумовлена гіперо-гіпонімічними відношеннями компонентів. Провідне місце числівників у ЛСПК експлікується їх ригористичною кореляцією з натуральним рядом чисел, можливістю замінювати лічильні слова, їх широким вживанням у науці та повсякденному житті, використанням у прямій і опосередкованій лічбі, а також поліфункціональністю (позначенням точної, приблизної та невизначеної кількості), полімодальністю й поліаспектністю.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. Числівник української мови. – К.: Наукова думка, 1980. – 242 с.
2. Грамматика русского языка. – Фонетика и морфология. – М.: АН СССР, 1960. – Т.1. – 720 с.
3. Науменко Н.И. Понятие значения размытого количества, передаваемое именем числительным количественным // Науч. труды: функциональные особенности лингвистических единиц. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 1979. – С. 38-46.
4. Супрун А.Е. Славянские числительные. – Минск: БГУ, 1969. – 232 с.
5. Уфимцева А.А. Типы словесных знаков. – М.: Наука, 1974. – 204 с.
6. Швачко С.А. Лексика с нумеральной семантикой в английском, русском и украинском языках: Монография: Категория количества в современных европейских языках// В.В. Акуленко, С.А. Швачко, Е.И. Букреева и др. Ответственный редактор В.В. Акуленко. - К.: Наукова думка, 1990. – С. 41-55.
7. Швачко С.А. Эволюция и функционирование слов-измерителей в системе английского языка (на материале слов меры и веса): Дис. канд. филол. наук. – К., 1971. – 198 с.
8. Швачко С.А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках. – К.: Вища школа, 1981. – 143 с.
9. Шошин Л.В. Размытые числа как средство описания субъективных величин.-Кн.: Статистические методы анализа экспертных оценок. – М.: Наука, 1977. – С. 234-250.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Швачко – доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу Сумського державного університету.
Наукові інтереси: контрастивістика, семантичні поля, перекладознавство.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ ПОЗНАЧЕННЯМ КОЛЬОРУ “СИНІЙ” В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ (аспект міжкультурної комунікації)

Петро ОСИПОВ (Миколаїв, Україна)

Стаття присвячена лексико-семантичному аналізу тематичного поля із позначенням кольору „синій“. Робота виконана у зіставному плані на матеріалі німецької та української мов з урахуванням структурно-типологічних особливостей та соціолінгвістичної зумовленості функціонування лексичних одиниць зазначеної тематики. Враховуються суто мовні, а також екстралінгвістичні фактори, що мають вирішальне значення в процесі вивчення іноземних мов.

The article is devoted to the lexical and semantic analysis of the thematic field with meaning „blue“. The scientific work compares German and Ukrainian on the basis of structural and typological peculiarities and also social and linguistic stipulation of topical vocabulary functioning. The article analyses pure language and extralinguistic factors that have a decisive role in the process of foreign languages study.

Відображаючи певним чином окремі сегменти дійсності, слова (лексичні одиниці) відповідно пов’язані між собою, так само як і явища об’єктивної дійсності, які вони позначають. Такі „позамовні” зв’язки слів

дають підстави для об'єднання їх у своєрідні тематичні групи, використовуючи при цьому певні екстралінгвістичні критерії. Природна зорієнтованість та соціальна зумовленість лексики слугують, з одного боку, її відмінною рисою по відношенню до інших рівнів мови (фонетики, граматики), а, з другого, – стимулюють пошук оптимальних підходів у всебічному дослідженні лексичного складу різних мов. Внаслідок об'єднання й протиставлення слів за різними семантичними ознаками формуються ряди підпорядкованих чи перехресних парадигм, однією з яких слід вважати причетність до певного лексико-семантичного поля.

Починаючи з II-ої половини 20 ст., відчутним стало прагнення деяких лінгвістів [8; 14; 15] здійснити компонентний аналіз окремих терміносфер лексики. Незважаючи на різні підходи при вивченні системних відносин у лексиці, а також попри всі відмінності методологічних принципів і методів дослідження, очевидним стає прагнення пізнати взаємозв'язок та взаємозумовленість лексико-семантичних явищ. Особливого значення при цьому набувають поняття семантичного (тематичного) поля та лексико-семантичних груп.

Як відомо [12], поняття поля введено Г.Іпсеном, який виходив з того, що слова окремої мови систематизовані в групи відповідно до їх значення. Після Іпсена мали місце чисельні спроби упорядкування лексики за принципом поля. Так, В.Порціг ініціював теорію синтаксичних полів [13]. Концепція „поля слів“ (Wortfelder) отримала подальший імпульс в роботах Тріпа й Вейсгербера [14; 15]. Упорядкування лексики з огляду на належність слів до певного поля є результатом реального розвитку словникового складу, а дослідження у цьому напрямку слід вважати надзвичайно актуальним. Характерним у цьому контексті є вивчення окремих мовних одиниць або комплексів слів, а відтак мова йде вже про певні лексико-фразеологічні поля. Формулюючи „закон поля“ (das Gesetz des Feldes), Л.Вейсгербер зазначає з цього приводу: „Die Geltung des Einzelgliedes entspricht dem Baugesetz des Ganzen“ [15: 99]. Нижче він додає: „Ein sprachliches Feld ist also ein Ausschnitt aus der sprachlichen Zwischenwelt, der durch die Ganzheit einer in organischer Gliederung zusammenwirkenden Gruppe von Sprachzeichen aufgebaut wird“ [15: 100].

В роботі зроблено спробу дати стислий аналіз окремих лексичних одиниць, а також мовних зворотів лексико-семантичного поля із позначення кольору „синій“ в німецькій та українській мовах в контексті міжкультурної комунікації. З огляду на фізичну сутність, колір становить певний неперервний поліфарбовий континуум, в межах якого наше око, на думку фізіологів, здатне сприймати понад мільйон (!) кольорових відтінків. Звичайно, жодна мова світу не має стільки мовленнєвих ярликів для їх позначення, а лінгвісти задовольняються, зазвичай, декількома десятками найменувань. Причому в різних мовах слова – ярлики подекуди не співпадають, експлікуючи залежність поділу спектра на мовні ярлики від життєвої практики, рівня культури, особливостей мовленнєвої й міжкультурної комунікації, гео- й соціополітичних умов, роду занять та етнічних характеристик. У багатьох мовах, окрім класифікації фарб за принципом яскравості, вказується також на їх відмінність за іншими ознаками. Так, світлі тони позначають, зазвичай, дещо позитивне, в той час як темні – негативне; поділ на голубий та синій в українській та російській мовах відсутній в англійській та німецькій мовах, де єдиним еквівалентом слугують, відповідно, - blue і blau.

Слід зазначити, що питання взаємозв'язку певного кольору з психологічною реакцією людини на нього, інакше – питання психологічної „кольорозалежності“, торкалися відомі теоретики й практики живопису, літератури, психологи, філософи. (К.Кестлін, Р. Штайнер, Р.В. Шеллінг, Ван-Гог, Й.В. Гете, Е. Юнгер, М. Люшер та ін.) В згаданому контексті особливу увагу привертає постать російського художника В.В. Кандинського, який започаткував напрям чистого абстракціонізму в сучасному живописі. Вже в юному віці він дістався переконань, що кожний колір живе своїм загадковим життям. Його трактати присвячені проблемам виразності й функціонального навантаження різних кольорів. Так, наприклад, жовтий колір він порівнював із агресивним земним звуком труби, а голубий мав, на його думку, звук сопілки. Аналогічно він аналізував абстрактні елементи живопису, інтерпретуючи, зокрема, горизонтальні лінії як холодні, а вертикальні як теплі. Характеристику кольорів знаходимо також у Й.В.Гете, робота якого „вчення про колір“ [11] стала підґрунтям до читання лекцій із зазначеної тематики в Берлінському університеті впродовж 1822-1835 рр.

Позначення кольорів, їх диференціація слугують важливим елементом зображення людини та її довкілля. Процеси загальної глобалізації, явища субстрату та мовної інтерференції зумовлюють зближення лексики в межах окремої тематичної області, а поряд з тим унаочнюють розбіжності у лексико-семантичному тлумаченні. На особливу увагу заслуговують при цьому екстралінгвістичні фактори (історія та умови розвитку етносу, культура, особливості соціально-економічної та політичної формації, менталітет тощо), які у поєднанні з внутрішньомовними законами визначають лексичний склад мови.

Синій/голубий колір, – нім. blau (mhd. blā, ahd. blāo = schimmernd, glänzend), – віддавна був кольором безхмарного неба, спокою, розслаблення. Він постійно присутній при зображенні довкілля, природних явищ, зовнішності та рис характеру людини. У цьому контексті його функціонування в аналізованих мовах має багато спільного, наднаціонального. Так, в обох мовах семантично адекватними сприймаються лексичні синтагми на зразок: blauer Himmel; blaue Augen, Blumen, Wellen – голубе/синє небо; голубі/сині очі, квіти, хвилі; blaues Kleid – синя/голуба сукня тощо. Відносно новий вираз der blaue Planet – „голуба планета“

з'явився відтоді як стали можливими спостереження нашої планети Земля з космосу; вона дійсно сприймається звідти як небесне тіло, що випромінює голубе світло.

Обидві мови припускають наявність певного ступеня чи відтінків синього, що досягається шляхом утворення складених лексичних одиниць, напр.: hell -, dunkel -, schwarz -, grau -, himmel -, wasser -, veilchen -, stahlblau і т.і.; відповідно в українській мові: світло -, темносиній, чорно-голубий, сіро-голубий, небесно-голубий тощо [9: 86]. Лексико-семантичний аналіз засвідчує, поряд з тим, певні відмінності щодо узусу окремих фразеологічних одиниць. Так, вираз die blaue Stunde – „голуба година“, що позначає період сутінок і приходу темряви, сприймається як специфічно німецькі, лексичний аналог якого в українській мові відсутній.

Розмовно-побутовий стиль фіксує у німецькій мові функціонування фразеологізму blau sein у значенні „бути п'яним“. Появу виразу засвідчено вже у 16 ст. [9: 86], це пов'язано, очевидно, з відчуттям запаморочення, нестійкості й непевності дій; „людини напідпитку“. Фразеологія німецької мови дає досить розгорнуту „палітру“ такого стану; порівн., напр.: blau sein wie ein Veilchen/wie eine Frostbeule/wie eine (Strand) haubitze/wie eine Strandkanone/ wie (zehn)tausend Mann/ wie ein Eckhaus тощо.[10: 114]. Аналогічних характеристик такого стану в українській мові практично немає (порівн. протє: п'яний, аж синій).

Окремих слів потребують фразеологізми та сталі вирази з компонентом „очі“, де прикм. „синій“ виражає певні якісні характеристики. Так, в українській мові: очі сині, волошкові („мов волошки у житі“) очі, ніби моря глибочінь. В німецькій мові: himmelblaue, meeresblaue Augen тощо. Семантично спорідненими сприймаються ідіоми: ein blaues Auge haben – мати синці під очима. Специфічно німецьким слід вважати фразеологізм mit einem blauen Auge davonkommen – вийти відносно неушкодженим із скрутного становища. Вираз jmdm. es wird grün und blau vor Augen доречно перекласти як „запаморочитися, помутніти/ потемніти в очах“. Потребує додаткового тлумачення фразеологізм – sein blaues Wunder erleben - пережити велику, неприємну несподіванку, (неприємний сюрприз), що не має адекватного виразу в українській мові. Етимологія наведеної ідіоми стає більш зрозумілою з огляду на те, що blau віддавна був також кольором розчарування та брехні. Внаслідок певної десемантизації більш прогнозованою стала тепер експлікація значення несподіванки чи розчарування. Подібне семантичне забарвлення мають, напр., вирази: grün und blau von Ärger werden; jmdn. grün und blau schlagen та ін.

Утворений від прикметника blau іменник (субстантивований прикметник) das Blau позначає, насамперед, голубу фарбу чи відповідне забарвлення. Разом з означенням він утворює стійкі синтагми, напр.: ein helles/kräftiges/leuchtendes/ strahlendes Blau. Водночас спостерігається поєднання його з іншими іменниками або дієсловами, напр.: das Blaue des Himmel/des Meeres – блакить (голубінь) неба/моря. Феномен субстантивації прикметника blau відомий також українській та іншим слов'янським мовам, напр.:

„Да мне нравилась девушка в белом,

Но теперь я люблю в голубом“

(С.Есенин. „Сукин сын“).

Функціональна активність іменника das Blau значною мірою зумовлює його узус у сталих фразеологічних виразах, аналоги яких в українській мові здебільшого відсутні, зокрема: jmdm. das Blaue vom Himmel (herunter) versprechen – обіцяти щось неможливе, нездійсненне („золоті гори“); das Blaue vom Himmel (herunter) lügen/schwindeln – постійно (безупинно) брехати; das Blaue vom Himmel (herunter) reden – багато говорити про незначні речі; ins Blaue (hinein) – без чіткої цілі, без плану, навмання; ins Blaue schießen – не потрапляти у ціль, марно витрачати час; ins Blaue treffen – промахнутися, попасти пальцем у небо; eine Fahrt ins Blaue – подорож без будь-якої цілі, стрибок у незнайоме і т. і. Дещо відокремлено від цього переліку стоїть іменник die Bläue, що значить: синій/голубий колір; синява, блакить.

Окрему групу лексичних одиниць аналізованого семантичного поля утворюють складні іменники, де означальним компонентом виступає прикметник blau. Зазвичай, реалії, які позначаються такими композитами, зустрічаємо в обох мовах, напр.: Blautanne – голуба ялина, смерека; Blauwal – голубий кит; Blaufuchs – голуба лисиця; Blauhelm – форма множини: блакитні шоломи (у солдат НАТО) тощо. Обидві мови мають у своєму словниковому складі ідіому blaues Blut (in den Adern) haben – мати (в жилах) голубу кров, бути шляхетного походження. Вираз повертає нашу увагу до античних часів і вказує, насамперед, на представників західноготської знаті, через світлу шкіру яких проступали голубі контури жил, що було помітним контрастом до непрозорості темної шкіри маврів. В обох мовах функціонують похідні дієслова, де, відповідно: blauen – ставати голубим, голубіти; bläuen – фарбувати голубим (у голубе), підсинювати.

У словниковому складі німецької мови окреме місце займає група складних іменників, де першим (означальним) компонентом слугує прикметник blau і де спостерігаємо різновид метонімічного переносу, що називається синекдохю (від частини до цілого). В українській мові відповідні моделі таких утворень практично відсутні, напр.: Blaukittel (Uniformjacke) – двірник; Blauhemd (FDJ) – член Союзу вільної німецької молоді; Blaujacke – розм. моряк, матрос, „синьоблузник“, порівн.: blaue Jungs – матроси; Blaumann – спецодяг електромонтерів; Blaulicht – голубе світло, тобто: сигнал („мигалка“) на машинах поліції, пожежної безпеки та швидкої допомоги, що надає перевагу при проїзді. Перелік таких прикладів може бути продовженим.

Окрему увагу мовників-германістів привертають до себе фразеологізми, складовою частиною яких є компонент *blau*. Зазвичай, такі вирази мають витоком конкретні реалії. Їх етимологія є переважно непрозорою, затемненою, а тому потребує додаткового тлумачення. Звернімося до прикладів.

*Blau*e Blume – голуба квітка. Появу фразеологізму завдячуємо поету Новалісу (справжнє ім'я: Friedrich Leopold, Baron von Hardenberg, 1772-1801), який у своєму романі „Heinrich von Ofterdingen“ дає ідеалізовану картину європейського середньовіччя, а також розповідає про пошуки юним поетом міфічної квітки, яка й стала визнаним символом німецького та європейського романтизму.

Blauer Brief – лист-повідомлення, голубий лист. Такого кольору були конверти у прусській канцелярії 19 ст., куди вкладалися листи з наказами, інструкціями або розпорядженнями. Такий вигляд мали також листи, адресовані офіцерам, які мусили залишити службу в армії й піти у відставку. У широкому розумінні *blauer Brief* – лист неприємного змісту. Аналогії в словниковому складі української мови відсутні.

Blauer Montag – „голубий понеділок“; день, коли працівника відстороняли від роботи. Розмовний варіант фразеологізму означає: „прогуляти день, не вийти на роботу“. Від початку *blauer Montag* (також: *der Blaumontag*) позначав останній день карнавалу напередодні поста, який за традицією був неробочим. Наявність у виразі компоненту *blau* зумовлена кольором скатертин, якими покривали столи у церкві під час літургії. Згодом „голубим“ стали позначати понеділок, у який підмайстри закінчували навчання певного ремесла. Зазвичай, у такий „вільний“ понеділок молоді люди вживали алкогольні напої, що послужило підґрунтям до десемантизації прикметника *blau*, за яким закріпилося також значення – „напідпитку“, „п'яний“.

Blaustrumpf – синя панчоха. Лексико-семантичний аналіз фразеологізму дає підстави вказати на його німецькомовні витoki. „*Blaustrumpf*“ – таке глузливо-іронічне ім'я мали служителі нім. поліції 17-18 ст., які носили кольорові (переважно – сині) панчохи. З'явившись від початку в лексиці студентів, де він мав значення: „донощик“, „наклепник“, „шпиг“, термін увійшов згодом також у літературну мову. Певним доказом цієї версії може бути, зокрема, комедія „Зла Катерина“ („*Die böse Catherine*“) нім. письменника й педагога Х.Вайзе (Weise, Christian, 1642-1708), а також театральна версія драми „*Cardenio und Celinde*“ нім. письменника А.Грифіуса (Gryphius, Andreas, 1616-1664), яку запропонував нім. письменник і театральний діяч К.Л. Іммерманн (Immermann, Karl Leberecht, 1796-1840). Десемантизацію терміну „*Blaustrumpf*“ у нім. мові й набуття ним нового значення *gelehrtes Frauenzimmer* („освіченої жінки-баби“) засвідчено вперше у „Загальній літературній газеті“ („*Allgemeine Literaturzeitung*“, Jena 1797, №384).

Іншу версію появи фразеологічного звороту пов'язують з англ. примовкою „*blue-stocking*“, що асоціює з діяльністю відомого у свій час лондонського жіночого гуртка дозвілля („*the blue-stocking society*“), де один із його завсідників–знаний інтелектуал постійно з'являвся у синіх панчохах. Сьогодні термін слугує позначенням освіченої (також – удавано освіченої) жінки, яка через духовне життя (мистецтво, музика, поезія тощо) втратила свою жіночність і не завжди дотримується усталених норм поведінки та моди.

Проведений аналіз є однією з багатьох спроб упорядкування системи лексики, що далеко не вичерпала своєї проблематики. Маючи соціально зумовлений характер, лексика, на відміну від інших рівнів мови, відчуває вплив екстралінгвістичних факторів, що унеможливорює ґрунтовний аналіз словникового складу у цілому. Дослідження лексики стають більш ефективними з огляду на можливість вивчення її окремих сегментів або лексико-семантичних полів. Саме цьому слугує дана робота.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Введение в германскую филологию. - М.: ГИС, 2003.
2. Кондратов А.М. Звуки и знаки. М., 1978.
3. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. – К.: Либідь, 1994.
4. Люшер М. Сигналы личности. - Воронеж: НПО МОДЭК, 1993.
5. Розен Е.В. Немецкая лексика: история и современность. – М.: Высшая школа, 1991.
6. Степанов С.С. Язык внешности. М.: ЭКСМО-Пресс, 2001.
7. Степанов С.С. Очерки житейской психологии. М.: Мы и мир, 1998.
8. Шмелёв Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. – М.: Наука, 1973.
9. Duden. Das Herkunftswörterbuch. Bd. 7. – Dudenverlag, 1989.
10. Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Bd. 11. – Dudenverlag, 1991.
11. J.W.Goethe. Farbenlehre. Weimar, 1807.
12. Ipsen G. Sprachphilosophie der Gegenwart, 1930.
13. Porzig W. Das Wunder der Sprache, 1927.
14. Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes, 1931.
15. Weisgerber Leo. Grundzüge der inhaltbezogenen Grammatik – Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann, 1971.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Петро Осипов – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри німецької філології МДУ імені В.О.Сухомлинського.

Наукові інтереси: лексикологія, лексикографія, стилістика німецької мови; теорія та практика перекладу, проблеми міжкультурної комунікації.

РОЛЬ ФОРМАЛЬНОЇ АНАЛОГІЇ В РЕАЛІЗАЦІЇ КОНОТЕМ ФІТОСЕМІЗМІВ У ЖАРГОНІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Антон БАРАБУЛЯ (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена розгляду процесу реалізації конотем фітосемізмів української та англійської мов в жаргонній сфері на основі формальної аналогії.

The article is devoted to examining the process of realization the connotemes of the Ukrainian and English phythosemisms in the jargon sphere on the basis of formal analogy.

З огляду на психологію пізнання, конотації розуміють як семантичні асоціації, що пов'язують у свідомості носіїв мови конкретну одиницю з різними елементами навколишньої дійсності [3: 108; 6: 56; 9: 28; 10: 70; 11: 14].

Поняття асоціації, що досліджується в психолінгвістиці, “тісно пов'язане з поняттям конотації. Але якщо асоціації, пов'язані зі словом, можуть бути суто індивідуальними, то конотації лексеми – це загальноприйняті асоціативні норми” [1: 104].

Антропоцентричність образно-асоціативних відтінків виявляється “в такому співвимірі об'єкта оцінки та деякого еталона, в якому на перший план висуваються властивості, що приписуються людиною (зазвичай за своїм образом і подобою) цьому еталонові як символу, незалежно від його екстенціоналу” [5: 40], тобто розширеного поля понять, з якими асоціюється певний образ.

Наявність багатьох властивостей у різних предметів чи явищ, що сприймаються людиною, надає їй можливості асоціативно пов'язувати ці предмети та поняття, і при цьому образ, що склався, відразу знаходить опору в семантиці слів. Разом з тим слова, будучи вторинними сигналами, тобто поняттєвими сигналами, які ґрунтуються на первинних сигналах – відчуттях, самі можуть викликати образні уявлення. Накладання готових мовних значень до нових образів – це і є “реальні процеси функціонування мови, в яких відбувається припасування та пристосування значень слів та синтаксичних конструкцій до того, що позначається в цьому висловлюванні, а тим самим завжди існує можливість переосмислення значень” [4: 133].

Додаючи до семантичного обсягу лексеми, яка позначає певний об'єкт, семи, наявні в семантичій структурі лексеми, що позначає інший об'єкт, людина оперує образом, який відбився у свідомості внаслідок переживань у процесі пізнання. При цьому відношення знака до референта опосередковане свідомістю: об'єктом, що позначається, є не предмет дійсності, а його образ, що викарбовується в процесі мислення. Цей образ може виражатися в мові не одним, раз і назавжди закріпленим за ним мовним знаком, а різними знаками або знаковими комплексами. Відношення між знаком та розумовим образом встановлює носій мови, той, хто говорить. Семантика мовного знака формується виходячи з результатів використання знака, тобто реалізованої мовної конструкції. При цьому знакове (семіотичне) значення постає у взаємодії значення форми знака як елемента мовної системи з розумовим поняттям як дійсністю, що відображена у свідомості людини.

Мовна одиниця як результат номінативної діяльності свідомості має декілька рівнів взаємовідношень форми та значення. Це рівні мовної об'єктивної системи концептуальних категорій, що склалася історично. Рівні об'єктивної – канали, якими відбувається реалізація у мові розумових понять. Семантизація, тобто надання змісту, словникової форми, – це процес взаємопроникнення змісту та форми, що починається з асоціативної закріпленості, адже в основі мислення лежить не слово, а нечіткий емоційно забарвлений образ” [8: 180].

Метою статті є розгляд ролі формальної аналогії в процесі реалізації конотемного потенціалу (далі – КП) фітосемізмів української та англійської мов у жаргонній сфері.

Наукова проблематика статті пов'язана із проблемою максимально точного визначення ступеня активізації формальної аналогії в практиці перекладу, лінгвокультурологічного аналізу й міжкультурної комунікації.

Актуальність. Як відомо, слово є носієм не тільки актуальної інформації, яка передається в процесі повсякденної мовної комунікації; воно також акумулює соціально-історичну, інтелектуальну, експресивно-емоційну, оцінну інформацію загальногуманістичного і конкретно національного характеру. Така інформація складає соціально-історичний, національно обумовлений культурний компонент змістової структури слова.

Характер реалізації конотативних відтінків того самого слова залежить від характеру сприйняття фактів навколишньої реальності певним мікросоціальним середовищем, а “відношення між поняттями, які передаються цим словесним знаком, та предметом, що ним позначається, є таким, що поняття лягає в основу змістової характеристики найменування предметів, а ім'я через денотат називає це поняття, “залучаючи” до назви суму ознак, які відрізняються від іншого класу та загальних предметів, які підпадають під це поняття”

[7: 56-57]. Саме в жаргонній сфері лексики й відбувається реалізація конотацій, спричинена “трансформацією деяких ділянок когнітивної бази” [2: 97], яка характерна для існування слова у мікрогрупах. А сама трансформація відбувається на основі механізму аналогії – формальної та змістової. Наша стаття присвячена дослідженню трансформації ділянок когнітивної бази фітосемізмів української та англійської мов на основі формальної аналогії.

Оскільки формальна аналогія пов’язує поняття різного характеру на основі зовнішньої схожості, то фітосемізми будуть реалізовувати конотеми, спільні з відповідними конотемами тих лексем, які позначають поняття, для яких обрані фітосемізми є замісниками. На цій підставі можна навіть вивести загальну формулу аналогового заміщення фітосемізмом лексеми, яка позначає вихідне поняття:

СХОЖИЙ НА + <зовнішня ознака рослини-референта>

При аналізі ілюстративного матеріалу виявляється, що найчастіше така формула спрацьовує при заміщенні в жаргонній сфері мов фітосемізмами лексем, що позначають людські органи, зокрема статеві, оскільки саме вони є об’єктами, до яких історично склалося певне табуоване ставлення, і табу, відповідно, було перенесене в лексичну сферу. Так, для позначення чоловічих статевих органів та їх частин у жаргонній сфері вживаються: укр. *хрін* [КСЖЛУМ, 285]; рос. *баклажан* [БСРЖ, 45], *банан* [БСРЖ, 48], *морквка* [БСРЖ, 356], *огурець* [БСРЖ, 394], *перець* [БСРЖ, 430], *хрен* [БСРЖ, 654], англ. *almond* (“мигдаль”) (вживається у діалекті *sockney*) [АРССНЛ, 13], *cucumber* (“огірок”) [АРССНЛ, 77]; англ. *onion* (“цибуля”) [АРССНЛ, 211], *radish* (“редис”) [АРССНЛ, 242], *turnip* (“ріпа”) [АРССНЛ, 310]; укр. *помідори* [ССУС, 243], рос. *абрикосы* [БСРЖ, 29], *орехи* [БСРЖ, 400], *помидоры* [БСРЖ, 458], англ. *apples* (“яблука”) [АРССНЛ, 15], *apricots* (“абрикоси”) (австр.) [АРССНЛ, 15], *gooseberries* (“агрус”) [АРССНЛ, 133], *nuts* (“горіхи”) [АРССНЛ, 207]. Для позначення жіночих статевих органів та вторинних статевих ознак уживаються: англ. *cabbage* (“капуста”) (вживається темношкірими мовцями) [АРССНЛ, 56], *fig* (“фіга”) [АРССНЛ, 103], *parsley* (“петрушка”) [АРССНЛ, 215] – зовнішні статеві органи; укр. *кавуни* (*кавуниця*) [ССУС, 153], рос. *ананас* [БСРЖ, 36], англ. *apples* (“яблука”) [АРССНЛ, 15], *melons* (“дині”) [АРССНЛ, 191] – груди. Жаргонні фітосемістичні заміщення стосуються не лише сфери анатомії, а й фізіології статевої системи: англ. *beans* (“боби”) [АРССНЛ, 28] (аналогія з готовими в їжу бобами), *forget-me-nots* (“незабудки”) [АРССНЛ, 110] – сперма.

Серед інших органів людського тіла найчастіше під жаргонні заміщення фітосемізмами підпадає голова: укр. *гарбуз* [КСЖЛУМ, 83], *дinya* [КСЖЛУМ, 98], *кавун* [КСЖЛУМ, 129], рос. *арбуз* [БСРЖ, 38], *дыня* [БСРЖ, 174], *репа* [БСРЖ, 508], *тыква* [БСРЖ, 604], англ. *bean* (“біб”) [НБАРС, II, 204], *lemon* (“лимон”) [L6], *nut* (“горіх”) [НБАРС, II, 542] (звідси деривати: *nuts* – “божевільний” та *nuthouse* – “психлікарня” [НБАРС, II, 543]), *onion* (“цибуля”) [L6], *potato* (“картопля”) [НБАРС, II, 743]; ніс – англ. *banana* (“банан”) [НБАРС, I, 186]; сідниці – укр. *яблучка* [ССУС, 341], *персик(и)* [ССУС, 228], рос. *помидоры* [БСРЖ, 438].

Окрім органів тіла, жаргонних заміщень фітосемізмами зазнають також інші об’єкти навколишньої дійсності, які мають формальну схожість з рослинами, що й фіксується, у свою чергу, у КП фітосемізмів.

Так, укр. *апельсин* – “ручна граната” [КСЖЛУМ, 32], *банани* – “брюки” [ССУС, 54], *горох* – “патрони” [КСЖЛУМ, 89], *лимонка* – “граната” [СУМ, IV, 486], *морквина* – “руда дівчина” [КСЖЛУМ, 177], *розочка* – запозичене з російського кримінального жаргону, де цей фітосемізм позначає бити (з боку дна) пляшку з гострими краями, яку тримають за горлечко й використовують у бійці замість ножа [БСРЖ, 512; КСЖЛУМ, 231], *тольпан* – цей фітосемізм уживається у сфері професійного сленгу й позначає штекер особливої форми (фіксовано нами. – А.Б.); рос. *апельсин* – “ручна граната” [БСРЖ, 37], *банан* – “висока на зріст людина”, “штани”, “сумка циліндричної форми” [БСРЖ, 48], *горох* – “патрони”, “кулі” [БСРЖ, 136], *картошка* – “бомба”, “ручна граната”, “ціла нота” [БСРЖ, 246], *луковица* – “кишеньковий годинник” [БСРЖ, 324], *морквка* – “штани, звужені донизу” [БСРЖ, 356]; англ. *apple* (“яблуко”) – “бейсбольний м’яч” [АРСАС-1, 21], “земна куля”, “ручна граната”, “камінь, кругляк” [НБАРС, I, 130], *cabbage* (“капуста”) – “залишки матеріалу, які залишаються в кравця (крадуться в замовника)” [НБАРС, I, 301], *carrot* (“морквина”) – “руда людина” [НБАРС, I, 325], *gooseberry* (“агрус”) – “дротяний їжак” у жаргоні військових [НБАРС, II, 57], *grapes* (“виноград”) – “геморой” [АРССНЛ, 134], *nettle* (“кропива”) – “джерело подразнення, роздратування” [НБАРС, II, 510-511], *nuts* (“горіхи”) – “серцевина, ядро” [НБАРС, II, 542], *pineapple* (“ананас”) – “ручна граната” [НБАРС, II, 692], *potato* (“картопля”) – “м’яч” [НБАРС, II, 743], *pumpkin* (“гарбуз”) – “місяць, сонце” [НБАРС, II, 803], *rose* (“троянда”) – “насадка-розбрикувач” [НБАРС, III, 109], *turnip* (“ріпа”) – “старовинний кишеньковий годинник” [НБАРС, III, 587], *wormwood* (“полин”) – “тіркота (від образи тощо)” [НБАРС, III, 741]. Зауважимо на збіг конотем у використанні англ. фітосемізма *pumpkins* для позначення поважної особи [НБАРС, II, 803]. У цьому разі спрацьовує саме формальна аналогія, оскільки конотема ‘товстий’ викарбувалась у свідомості мовців у фреймі “поважна особа”.

Окрім первинної конотації, формальна аналогія може породжувати на її основі ще й конотацію вторинну, яка реалізується в жаргонній сфері у вигляді фразеологічної одиниці. Вторинність полягає в тому, що реалізація конотації у фразовій єдності відбувається на ґрунті конотації, яка виявляється в лексемі-ядрі.

Найбільш продуктивним цей процес є в англійській мові. Так, наприклад: *use your beans* (букв. “використовуй свої боби”) – “думай краще” (рос. “шевели мозгами”) [НБАРС, I, 204], *get this on your nut* (букв. “тримай це на своєму горіхові”) – “запам’ятай якнайкраще” (рос. “заруби на носу”) [НБАРС, II, 542], *to do one’s nuts* (прибл. “поводитись згідно з горіхами”) – “біситися” [НБАРС, II, 542], *time to leave our nuts aside* (букв. “час відкласти наші горіхи в сторону”) – “час перебіситися” [НБАРС, II, 542], *to have a banana with somebody* (букв. “мати банан з кимось”) – “мати статеві стосунки із жінкою” [АРССНЛ, 141], *Chicago pineapple* (“чикагський ананас”) – “коротка чоловіча зачіска “їжачок” [НБАРС, II, 692]. В українській мові подібний процес спостерігається рідше: *кавун розколоти* – “розбити голову” [КСЖЛУМ, 129] (пор. з рос. *расколоть арбуз* [БСРЖ, 38], *дать в дыню* [БСРЖ, 174]), *мелений бамбук* – “кава грубого помолу” [КСЖЛУМ, 39], *роза вітрів* – запозичене з російської професійне (метеорологія) найменування діаграми частотності вітрів різного напрямку [ПЛ]. Той самий процес спостерігається і в російській мові: *играть картошками* – “грати нотами довгої тривалості” [БСРЖ, 246], *шевельть помидорами* – “швидко тікати” [БСРЖ, 458].

Окрім вторинної конотемізації на фразовому рівні в англійській мові спостерігається вторинна конотемізація на лексичному або лексико-фразеологічному рівні з огляду на продуктивність такого способу словотвору, як конверсія: *to cabbage* – “красти залишки матеріалу замовника” [НБАРС, I, 301], *to cherry* – “червоніти” [OED, II, 324], *to nettle* “роздратовувати” [НБАРС, II, 510-511], *to nut out* – “посилено думати” [НБАРС, II, 543] – вторинна конотемізація відбувається завдяки вербалізації; *cherry bomb* (букв. “вишнева бомба”) – “феєрверк” [НБАРС, I, 359; OAD, 106], *grape-shot* (букв. “виноградна куля”) – “велика картеч” [НБАРС, II, 66], *lily-white* (букв. “лілейно-білий”) – “расист” [НБАРС, II, 356], *banana yoghurt* (букв. “банановий йогурт”) – “сперма” [АРССНЛ, 25], *rice pudding* (букв. “рисовий пудінг”) – те саме [АРССНЛ, 247], *cranberry dip* (букв. “журавлинний соус”) – “менструальна кров” [АРССНЛ, 73] – конотемізація відбувається разом з ад’ективацією.

Отже, зазначимо, що конотація, яка реалізується в жаргонній сфері мови на основі формальної аналогії, найбільше активізує власний образний складник, адже саме він фіксує мотивацію відбору фітосемізма для заміщення лексеми, яка позначає основний об’єкт. Хоча питома вага складників емоційного вектора і є меншою, в порівнянні зі складником вектора асоціативного, але це не применшує їх значущості, оскільки оцінність стоїть поруч з образністю в плані мотивації вибору фітосемізма-замісника, а емотивність залишає конотацію в словотвірних дериватах.

При порівнянні національного характеру жаргонної конотемізації фітосемізмів на основі формальної аналогії виявляється низька продуктивність національно-культурного складника, а вибір фітосемізмів-замісників зумовлений не суто національним характером мислення, а природними умовами співіснування мовців та рослин, назви яких і використовуються в ролі бази для реалізації конотемного потенціалу лексем у жаргоні.

З іншого боку, національний характер мови зумовлює кількість жаргонних замісників для позначення того самого об’єкта. Англійська мова в цьому плані виявляється більш рухливою (особливо її американський варіант), порівняно з українською.

Що стосується об’єктів жаргонного позначення фітосемізмами-замісниками, то в обох мовах ними найчастіше стають поняття соматичної сфери – як її анатомії, так і фізіології, – адже переслідується насамперед евфемістична мета. Щодо інших об’єктів навколишнього середовища, то під жаргонне позначення фітосемізмами найчастіше підпадають об’єкти військової сфери – гранати, патрони, саморобна холодна зброя тощо. Цей факт підтверджує наше припущення щодо превалювання соціально-групового компонента семантичного поля лексеми над національно-культурним у процесі жаргонної конотемізації фітосемізмів.

Результати математичної обробки порівняльного аналізу реалізації конотемного потенціалу фітосемізмів української та англійської мов у жаргонній сфері на основі змістової аналогії мають такий вигляд:

Загальна кількість фітосемізмів: 37;

Загальна кількість випадків жаргонної номінації: 63;

Питома вага випадків жаргонної номінації в українській мові: 18 (28,57%);

Питома вага випадків жаргонної номінації в англійській мові: 45 (71,43%);

Фітосемізми з найбільш активізованим конотемним потенціалом:

в українській мові: *кавун* (2), *троянда (роза)* (2);

в англійській мові: *apple* (3), *bean* (3), *nut* (3).

Результати дослідження та порівняння особливостей реалізації конотем у жаргонній сфері можуть бути застосовані при порівняльному вивченні лексикології споріднених і неспоріднених мов, у практиці перекладу й у галузі міжкультурної комунікації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кобозева И.М. Немец, англичанин, француз и русский: выявление стереотипов национальных характеров через анализ коннотации этнонимов // Вестник Московского университета, Сер. 9 Филология. – 1995. – №3. – С. 102-116.

2. Козлова Т.В. “Новые русские”: понятие и дискурс // Фразеология в контексте культуры. – М.: “Языки русской культуры”, 1999. – С. 97 – 107.
3. Маслова В.А. К построению психолингвистической модели коннотации // Вопросы языкознания. – 1989. – №1. – С. 108-120.
4. Телия В.Н. Вторичная номинация и её виды // Языковая номинация (Виды наименований). – М.: Наука, 1977. – С. 129-221.
5. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики языковых единиц. – М.: Наука, 1986. – 144 с.
6. Урысон Е.В. Проблемы исследования языковой картины мира: Аналогия в семантике / Рос. академия наук. Ин-т русск. яз. им. В.В.Виноградова. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 224 с. – (Studia philologica).
7. Уфимцева А.А. Типы словесных знаков. – М.: Наука, 1974. – 206 с.
8. Харченко В.К. Поведение: от реального к идеальному. Изд.2. – Белгород: Изд-во Белгородск. гос. ун-та, 2005. – 197 с.
9. Шаховский В.И. Коннотации и ассоциации: их взаимосвязь и отношение к лексическому значению слова // Лексическое значение в системе языка и в тексте / Под ред. И.В.Сентенберг. – Волгоград: Изд-во Волгоградск. пед. ин-та, 1985. – С. 27-36.
10. Deese J. The Structure of Associations in Language and Thought. – Baltimore: John Hopkins, 1965. – 216 p.
11. Esper E. Analogy and Association in Linguistics and Psychology. – Athens: Univ. of Georgia Press, 1973. – 231 p.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

- АРСНЛ – Кудрявцев А.Ю. Англо-русский словарь сленга и ненормативной лексики / А.Ю.Кудрявцев, Г.Д.Куропаткин. – М.: ООО “Издательство АСТ”; Харьков: “Горсинг”, 2004. – 383 [1] с.
- БСРЖ – Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. Большой словарь русского жаргона. – СПб.: “Норинт”, 2001. – 720 с.
- КСЖЛУМ – Ставицька Л.О. Короткий словник жаргонної лексики української мови: Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
- НБАРС – Новый Большой англо-русский словарь: В 3-х т. / Ю.Д.Апресян, Э.М.Медникова, А.В.Петрова и др.; Под общ. рук. Ю.Д.Апресяна и Э.М.Медниковой. – 5-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 2000.
- ПЛ – ПроЛинг: Электронный словарь.
- ССУС – Словник сучасного українського сленгу / Упорядник Т.М.Кондратюк. – Харків: Фоліо, 2006. – 350 с.
- L6 – Lingvo 6,0.
- OAD – Oxford American Dictionary. – N. Y., Oxf.: Oxford univ. press, 1980. – 816 p.
- OED – The Oxford English Dictionary. – Vol. I – XII. – Oxford: Clarendon Press, 1970.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Антон Барабуля – кандидат філологічних наук, заступник декана з навчально-виховної роботи факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені В.Винниченка.

Наукові інтереси: порівняльна семасіологія індоєвропейських мов.

ДЕМОНОЛЕКСИКА У ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ І.ФРАНКА Й ЛЕСІ УКРАЇНКИ (СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Тетяна ВІЛЬЧИНСЬКА (Тернопіль, Україна)

Представлена стаття – фрагмент мовно-стилістичного аналізу демонологічної лексики у поетичній картині світу І.Франка й Лесі Українки. У ході дослідження виявлено основні функціонально-семантичні особливості демононазв у поетичній мові.

The article is a fragment of language-stylistic analysis of demonological lexis in the poetry of I.Franko and L.Ukrainka. The main functional-semantic features of the demonical names in the poetical works are established.

І.Франко та Леся Українка – видатні українські письменники, які мають повне право називатися розбудовниками мови. Проходять десятиліття, але ми, як і раніше, схилиємо голову перед величчю Великого Каменяря й легендарної Дочки Прометєя. Своєю творчістю вони стверджують поезію громадянську, народжену в політичній боротьбі, поезію соціально-філософських узагальнень, в якій з однаковою силою вражають і хвилююча краса пейзажних замальовок, і полум'яні пристрасні заклики політичної лірики, і повні емоційності картини кохання, і гострі, як меч, сатиричні твори.

Вершинними зразками поетичної майстерності обох авторів по праву вважаються поема „Мойсей” І.Франка (1905) та поетична драма-феєрія Лесі Українки „Лісова пісня” (1911). Франків „Мойсей” є твором виразно національним, але водночас є він також твором універсальним, і як такий належить до найглибших філософських шедеврів світової літератури [5: 262]. „Лісова пісня” (1911) пройнята життєстверджуючою думкою про вічність буття, невмирущу силу та спадкоємність духовних цінностей, красу та велич людини. Загалом, написані понад сто років тому обидва твори більш ніж актуальні й сьогодні. Адже в них порушено проблеми, від яких і в ХХІ ст. залежить життя та сила нашої національної ідеї, пріоритет духовних цінностей тощо. Різномасштабне дослідження таких творів – це шлях до пізнання минулого, сучасного і майбутнього нашого народу.

Предметом аналізу у запропонованій статті стала демонологічна лексика у поемах „Мойсей” та „Лісова пісня”, зокрема, її семантико-стилістичні особливості. Традиційно термін „демонологія” тлумачиться як „міфічні уявлення про злих духів (демонів), що виникли на основі первісної віри в духів” [8(2): 239]. Подібне визначення, згідно з яким демонологія „спирається на віру в злих духів (демонів)”, подає і „Словник символів”. Крім того, автори останнього зазначають, що „більшість образів української демонології має дохристиянське походження та з'явилися раніше, ніж з хаосу утворився світ” [6: 38]. Отже, демонологія як органічна частина міфології здавна була важливим складником суспільного життя етносів. Українська демонологія сформувалася в період язичництва, потім змінювалася під впливом християнства.

Поява наукової картини світу не зруйнувала давніх уявлень про світобудову, що засвідчує тяглість традиції світосприйняття українців. У цьому плані українська демонологія є атрибутивним елементом української нації, виявом її самобутності.

Щодо теорії картини світу, то вона стала досить популярною в наукових працях останніх десятиліть. З її тлумаченням пов'язано чимало дискусійних питань. Зокрема, в Україні надзвичайно актуальним стало вивчення різних фрагментів національно-мовної картини світу з огляду на специфіку етнічної свідомості мовців, вплив звичаїв, соціокультурних, фонових знань, традицій, обрядів, вірувань, міфології тощо (Ж.Соколовська, Л.Лисиченко, В.Русанівський, М.Кочерган, Н.Слухай, В.Манакін та ін.).

На те, що у кожній мові наявні дві картини світу – реальна й міфопоетична, які доповнюють одна одну, звертає увагу Н.Слухай, зауважуючи, що з останньою співвідноситься авторська образна картина світу, вивчення якої „дозволяє підняти завісу таємниці над міфопоетичними уявленнями етносу” [9: 253].

Під поетичною картиною світу зазвичай розуміють індивідуальну картину світу автора, фактично розглядаючи її як суб'єктивний образ об'єктивної дійсності. Так, В.Маслова вказує: „Поетична картина світу є індивідуально-авторською. Вона значною мірою суб'єктивна і несе в собі риси мовної особистості її творця. Така картина розуміється нами як альтернатива світу реальному” [3: 42].

Цілком правомірним вважаємо також тлумачення індивідуально-авторської картини світу як художньої, що формується передусім як результат авторських уявлень, трансформацій тощо [7: 32], та оцінної, яка акумулює естетичні цінності й наочно демонструє розвиток мови у цьому напрямку (Н.Арутюнова, В.Телія, В.Карасик, Т.Космеда, І.Голубовська та ін.).

У сучасних наукових дослідженнях згадану картину ще називають індивідуально-поетичною моделлю світу, при визначенні статусу якої зважають на мовну і концептуальну моделі світу. До кваліфікаційних параметрів, що виявляють особливості індивідуально-поетичної моделі світу, належить, зокрема, її більший потенціал у вираженні концептуальної моделі. Він зумовлений тим, що поетичний текст не тільки позначає більшу частину універсуму, ніж його словниковий корелят, а й видозмінює концептуальну картину світу на словесному, тезаурусному та прагматичному рівнях, репрезентуючи тим самим додаткове бачення світу. Загалом же, поетична (міфопоетична) модель світу разом із профанною співіснують у межах мовної моделі світу як різні призми, через які переломлюється бачення універсуму залежно від заданого мовою погляду на об'єкт, і виконують функції означення елементів концептуальної моделі світу та її експлікації [2: 11].

Зауважимо, що в останнє десятиліття спостерігається активне розгортання досліджень індивідуально-авторських картин світу. З'явилося чимало кандидатських дисертацій, присвячених їх аналізу на матеріалі творчості різних письменників. Відповідно науковці переглядають деякі поширені терміни та їх тлумачення. Так, в україністиці частіше наголошують на індивідуально-мовних (індивідуально-авторських, авторських) картинах світу, що формуються внаслідок комплексу багатьох чинників: культурно-історичних, суспільно-політичних, індивідуально-психофізіологічних, художньо-виражальних, зумовлених традиціями, тематикою тощо (Л.Шулінова, О.Хом'як, С.Шуляк, В.Філінюк, М.Шевченко та ін.).

Дослідники демонології, а відповідно – і демонологічної лексики української мови, зазначають, що підвищення наукового інтересу до світу вірувань та повір'їв припадало на середину XIX – початок XX ст. – час значного національного піднесення в Україні (Н.Тяпкіна). Цей період позначений як збиранням зразків народної духовної культури (В.Гнатюк, П.Чубинський, В.Милорадович, І.Нечуй-Левицький та ін.), так і помітним використанням їх у художній літературі (М.Коцюбинський, І.Франко, Леся Українка, О.Кобилянська та ін.). У наш час інтерес до демонологічної лексики пов'язують з актуалізацією проблеми національного відродження, а у зв'язку з цим – з посиленням уваги до духовно-культурної спадщини українського народу, кращими зразками якої є творчість Івана Франка й Лесі Українки.

Демонолексика української мови сьогодні утворює структуровану, досить розгалужену, незамкнену мікросистему, що постійно розвивається. Розширення семного складу лексичного значення демононазв спричинене відображенням у ньому елементів різних картин світу: язичницької (відьма, русалка, мавка, чорт та ін.) і християнської (демон, біс, диявол, сатана та ін.). Оскільки демонологічна лексика, вжита у досліджуваних текстах, помітно відрізняється, то функціонування її у творах кожного з досліджуваних авторів розглядатимемо окремо.

З народної міфології прийшли у „Лісову пісню” Русалки, Перелесник, Водяник, Лісовик та інші фантастичні істоти. Ніхто в українській літературі до Лесі Українки, як стверджують дослідники її творчості, не підніс національних фольклорних міфічних образів до рівня такого філософського узагальнення, як це зробила письменниця у своїй драмі. Виписані нею демонологічні персонажі змальовані настільки реалістично, що ні на хвилину не сумніваєшся у правдивості зображуваних подій.

Чимало із виведених у „Лісовій пісні” демонологічних образів належить до антропоморфних. Для їх називання авторка послуговується давніми язичницькими найменуваннями, у межах яких чітко окреслюється лексико-семантична підгрупа некродемононів, а саме тих, що стають демонами після своєї смерті, репрезентована такими словами, як: *Мавка, Русалка, Потерчата* та деякими ін.

Здебільшого Леся Українка дотримується традиції у зображенні демонолексем цієї підгрупи, тобто змальовує демонологічних персонажів такими, що шкодять людині. Так, Русалка у драмі може легко

загубити людську душу („Я не терплю солом'яного духу! / Я їх топлю, щоб вимити водою / той дух ненавидний. Залоскочу / тих натрутнів, як прийдуть!” [11: 171]); а Потерчата здатні легко „звести на безвість”, для них нічого не варто „збіжжся погноїти” тощо.

Проте відомо, що у глибині язичницького мислення мавки, русалки, як і відьми, відуни, лісовики, домовики та под. ще «не спеціалізувалися» ні на злих, ні на добрих, вони різні, мінливі, амбівалентні, могли як допомогти людині, так і нашкодити [1: 138]. Подібна думка послідовно розвивається в драмі. Леся Українка із співчуттям ставиться до Потерчат, називаючи їх то сиротята-потерчата, то дитинчата-потерчата; співпереживає з Русалкою, щоб ніхто не нищив природи; захоплюється красою Русалки Польової, її прагненням до життя.

Центральною постаттю драми є Мавка – персонаж слов'янської міфології, творчо переосмислений та розвинений авторкою. З цим образом пов'язані основні проблеми твору – кохання, людяність, духовна розкутість, взаємини між людьми, ставлення до природи тощо. У змалюванні Мавки найбільш повно відбилися трепетне ставлення письменниці до персонажів химерного світу української міфології. Мавка у зображенні Лесі Українки „має серце не скупе, що скарбів своїх воно не криє”; кохання вона порівнює із „зіркою, що в серце впала”; Лукаш для неї – „світ, милиший, кращий, ніж той, що досі знала”. Тому так „тяжко карається вона за зраду”, але знаходить в серці „теє слово чарівне, що й озвірилих в люди повертає”. Найглибша боротьба пристрастей відбувається в кінці драми, коли чистий вогонь палить усе нікчемне й брудне, та тільки не Мавку, яка з'являється у зоряному вінку – символі незнищеності краси і любові.

Образи Мавки, Русалки, Потерчат як образи „свого мерця” протиставляються демонолексемі *упириця* як образу „чужого мерця”. Подібна демононазва представлена у творі поодинокими випадками, та й то по відношенню до Мавки („Се ти!.. Ти упирицею прийшла, / щоб з мене пити кров? Спивай! Спивай” [11: 246]). Оскільки авторка у драмі виражає насамперед позитивне ставлення до своєї героїні, то і вживання у тексті відповідної демонолексеми викликає не стільки страх, відразу, як це прийнято у народних повір'ях, скільки співчуття, співпереживання.

До окремої лексико-семантичної підгрупи у межах назв антропоморфних демонологічних персонажів належать номінації людей з демонічними властивостями, здібностями. У „Лісовій пісні” це такі, як: *відьма*, *чаклунка*, *баба*. Серед них розрізняємо назви істот, що чинять тільки зло („Ще й відьму, що в чортіщі бабувала, / гарненько попросив, щоб їм корови / геть чисто попсувала ” [11: 230]); найменування людей, які магічними діями здатні зачаровувати („Кажі, чаклунко, що то за верба?” – запитує Лукаш Килину, яка перед тим заклала Мавку: „А щоб ти стояла у чуді та в диві!” [11: 234]); номени осіб, що можуть допомогти, вилікувати („Ходімо на село, закличу бабу, – / тра виляти переполох!” [11: 243]). Крім того, демонолексему *відьма* у драмі письменниця часто використовує на позначення злих, сварливих жінок таких, як Мати, Килина („Ой синоньку! Ой, що ж я набідилась / з отєю відьмою!” [11: 238]).

Оскільки демонологічні персонажі, згідно з народними уявленнями, здатні до метаморфоз, слід відзначити умовність поділу демонолексеми на лексико-семантичні групи, підгрупи. Дослідники демонології звертають увагу на складність класифікації демонологічних персонажів, а відповідно – й демононазв. Легше піддаються класифікації назви відомих демонологічних персонажів, важче – індивідуально-авторські. Прикладами індивідуалізованих демонологічних персонажів у „Лісовій пісні” є „Той, що греблі рве” і „Той, що в скалі сидить”, змальовані авторкою як антропоморфні.

До іншої лексико-семантичної підгрупи зараховують назви зооморфних демонологічних персонажів, або, як їх ще визначають, антропозооморфно-зооморфних (Н.Тяпкіна). Серед найменувань на їх позначення, виявлених у драмі-феєрії, чітко окреслюються назви міфічних істот – традиційно з антропоморфно-зооморфними рисами, у творі – переважно антропоморфні, (*Водяник*, *Лісовик*, *Куць*, *Перелесник*) та номінації демонологічних персонажів, що сприймаються як тварини (*вовкулака*, *змій*).

Водяником, Лісовиком, Куцем, за лексикографічними джерелами, називають чортів за місцем локалізації. Відповідно вони живуть у воді, лісі, болоті і символізують собою зло, яке підстерігає людину. Леся Українка також акцентує увагу на тому, що це ворожі людині сили: Водяник „в драговині цупкій привик од віка усе живе засмоктувати”; Лісовик теж буває страшним у гніві, наприклад, коли перетворює Лукаша на вовкулаку; Куць, „поки не в болоті, – сухо в нього в роті”. Водночас усі вони в поемі є добрими духами природи, що дбають про водойми, ліс.

Швидше за внутрішніми властивостями характеризується у драмі образ Перелесника – звабника дівчат, готового „утопити мельниківну”, спокусити Русалку й Мавку. Проте і він не позбавлений позитивних рис. Саме Перелесник, перекинувшись змієм-метеором, зі словами: „Я визволю тебе, моя кохана!” [11: 242] обіймає вербу (Мавку), що раптом спалахує полум'ям, намагаючись урятувати її.

Негативним забарвленням у „Лісовій пісні” позначене вживання демонолексеми *вовкулака*, що символізує „безсилля людини перед темними надприродними силами, тугу за справжнім людським життям” [6: 40]. Цей образ нагадує про необхідність мати в своїй душі Бога, ніколи не грішити, щоб не бути тяжко покараним за зроблене зло. На вовкулаку Лісовик перетворює Лукаша за зраду Мавці („Тепер він вовкулака

дикий! / Хай скавучить, нехай голосить, вис, / хай прагне крові людської – не вгасить / своєї муки злої! ” [11: 227]).

Цікавою інтерпретації в драмі зазнає і міфологічний образ Злиднів – „малих, заморених істот, в лахмітті, з вічним, гризьким голодом на обличчі”, яких Мати й Килина своїми прокльонами самі закликають до хати („...бодай так вас самих посіли злидні!” [11: 233]). Злидні у драмі є виключно втіленням негативного начала.

У ході дослідження виявлено й інші демонологічні образи, як: *Пропасниця, Пропасниця-Трясовиця, Щупле-Дівця* та ін., але оскільки вони представлені поодинокими випадками, то не стали предметом детальшого аналізу.

Загалом же, вживання демонологічної лексики у „Лісовій пісні” засвідчує відображення у семантиці демононазв язичницької картини світу, що характеризується частіше шанобливим ставленням до духів природи.

Зовсім інше тлумачення отримує демонологіка у поемі Франка „Мойсей” – творі, що, за словами самого автора, „майже весь оснований на біблійних темах”. Відтак, основною лексемою на позначення демонологічних персонажів у драмі є слово *демон*. Якщо Леся Українка, виводячи у „Лісовій пісні” цілу низку демонологічних персонажів, жодного разу не послуговується подібною лексемою, то у „Мойсеї” – це основна демононазва, що репрезентує демонологічну лексику.

За загальномовними лексикографічними джерелами, *демон* „у грецькій міфології – нижче божество, злий дух або чорт, інколи доброзичливий до людей” [8(2): 239]; за міфологічними – „умовне позначення тих надприродних персонажів, які не є богами і займають порівняно з ними нижче місце в ієрархії... У більш вузькому й точному значенні демони – злі духи” [6: 38].

Демон у „Мойсеї” – це антипод Єгови. Як і Бог, він вічний і безсмертний („*Ти кленеш, як твою сліпоту Ткнув проміничок пожежі, В якій я живу й Він [Єгова]– понад всі Часу й простору межі*” [12: 82]). В інтерпретації Франка демон – частина Божої сили („*Ти кленеш мене ним, а я ж сам Його сили частина*” [12: 81]).

Перехід до християнства характеризувався тривалий час тим, що нерідко Бога, а то й демона номінували за допомогою різних описових зворотів або використовували з цією метою займенники. Часто послуговується займенниками як заміщувальними знаками і Франко. Щоправда, демон у творі має ще й конкретне ім'я – Азазель. У примітках письменник зазначає, що так, за віруваннями давніх народів Сходу, звали злого духа пустелі, якому приносили в жертву живого козла.

Вдача Азазеля у поемі відповідає характеристиці, поданій в одному з міфологічних словників: „Демон – це страшна, грізна сила, що миттєво з'являється і миттєво зникає”, він „насилає біду, зловісні сни, направляє людину на шлях, що часто веде до катастрофічних подій”, „інколи демон діє благодійно” [4: 182].

Уперше Мойсей чує голос демона, його „*притишений сміх*”, що нагадує „*сичане гадюки*”, коли, вигнаний власним народом, „*простує пустинею німою*” („*Чи отут, може, демон який Насміхається з мене?*” [12: 69]). І. Франко змальовує Азазеля як сильну демонську силу, здатну спокусити навіть такого стійкого вождя, як Мойсей. Демонів голос ранив серце, а зір „*все вгризається в душу*”. Демон намагається примусити Мойсея засумніватися у своїй правоті, в Єгові, у його силі, величі тощо. Тоді як про себе Азазель каже: „*Що мені твоя вбога клятва! Ти б умер із одчаю, Якби сотую частку лишень Знав того, що я знаю*” [12: 82].

Декілька разів з'являється Азазель Мойсею. Спочатку – як ворожий голос, що сіє зерна сумніву в душу пророка („*Ах, від слів тих я чую себе Сто раз більш в самотині! Хто ти, вороже?*” [12: 71]); пізніше – як мати, що шкодує свого сина, який „*потерпів еси много*” („*Бідний, бідний мій сину! Ось що з тебе зробило жите За маленьку часину!*” [12: 77]). Практикою подібного змалювання аналізованого демонологічного персонажа підтверджується тлумачення його як нечистої сили (нагадаємо, що *враг, ворог* – стародавні назви чорта [1:139]), здатної до метаморфоз.

Виведений у поемі образ демона виразно негативно конотований. Тривалий час Мойсей знаходить у собі сили протистояти підступному Азазелю („*Ти не мати моя! З твоїх слів Не любов помічаю. Ти не мати! О, ти Азазель, Темний демон одчаю. Відступись! Заклинаю тебе... Я не вірю тобі! Ти брехун, хоч ти будь і безсмертним*” [12: 81]). Та коли той змальовує страшні картини, що чекають гебреїв у Палестині („*Храм Єгови в огні... Онде мати голодна їсть Тіло свогого плоду! Онде тисячі мрут на хрестах – Цвіт твогого народу*” [12: 86]), не витримує пророк і, упавши лицем до землі, кричить: „*Одурих нас Єгова!*” [12: 87].

Здається, демон переміг, але це не так. І.Франко для того, щоб якнайбільше передати контраст між пророчими обіцянками й тим, що насправді чекало гебрайський народ на обітованій землі Ханаана, свідомо пише, що Палестину Мойсеєві показує демон, а не Бог, як це було в біблійному оповіданні. І Азазелю вдається похитнути віру навіть такого сильного характеру, як Мойсеїв, але це не тріумф демона-спокусника, а просто зазначення межі людської віри і людської сили, об'єктивування тієї психологічної реакції, яка мусила відбутися в душі пророка після того, коли його відштовхнув власний народ. Останні слова Єгови („*Хто вас хлібом накормить, той враз З хлібом піде до гною; Та хто духа накормить у вас, Той зіллється зо мною*” [12: 91]) розкривають пророку далеко ширший кругозір від того, який міг розкрити Азазель,

„прояснюють йому, за словами самого автора, високу мудрість Провидіння, що кермує долею народів, і дають його душі й тілу остаточне заспокоєння”. Дух пустелі демонструє насамперед матеріальні труднощі, які чекають на визволене з єгипетської неволі гебрейське плем'я, але не сягає своєю спокусою духовних надбань, що їх може здобути визволений народ.

Закінчується поема „Мойсей”, як і „Лісова пісня”, з одного боку, оптимістично, з іншого – дещо сумним акордом. Єгова посилає до гебреїв Єгошуа – носія світла й справедливості, покликаного відвести народ до обіцяної предкам землі та завершити Мойсееву справу. Образом Єгошуа Франко утверджує думку, що лише рішучий, упевнений провідник може „із *номадів лінивих люд героїв створить*”, який не зможе спокусити жодна диявольська сила.

Негативна стилістична маркованість дозволила І.Франку вжити лексему *демон* у стосунку до Датана, ідейного противника Мойсея („*А середнім щось шепче Датан, Лихий демон громади*” [12: 40]). Подібне простежувалось і в „Лісовій пісні”, коли письменниця відьмами називала Килину й Матір.

Крім демона Азазеля, що є персоніфікацією пустелі та її страховищ, виводить письменник у поемі образи полуденного демона, південного біса, позначені відповідними демононазвами („*Вже полуденний демон степом Шле знесиле і змору...*” [12: 76]; „*Чи не котить де південний біс Пісковим гурганом?*” [12: 38]).

На думку Н.Тяпкіної, такі лексеми, як *демон*, *біс*, належать до тієї ж лексико-семантичної групи, що і *чорт*, а відповідно – і *водяник*, *лісовик*, *куць*. Просто подібні назви розрізняються за походженням. Так, *біс*, *чорт* – праслов'янські утворення; *водяник*, *лісовик* – давні язичницькі; *куций*, *куць* утворилися на українському мовному ґрунті; лексема *демон* належить до грецьких запозичень, що пояснюється впливом християнства [10: 12].

Традиційно до демонологічної лексики зараховують і загальноживані лексеми: *мрець*, *небіжчик*, *покійник*, *труп* та ін. Обоє із досліджуваних авторів вживають подібні назви. Але якщо в Лесі Українки вони не характеризуються яскравим оцінним забарвленням, то у Франка здебільшого є негативно забарвленими („*Ось поглянь червоніють поля, Труп на труні усюди...*” [12: 85]).

Загалом, обидва твори сьогодні звучать сучасніше, ніж будь-коли. За словами Д.Павличка із передмови до поеми „Мойсей”, драма – це не вчорашня, а наповнена сучасними акцентами література, ідеологічне й філософське розтлумачення небезпек, що підстерігають націю, її проводирів у вигляді демона [12: 26]. Відповідно і „Лісова пісня” створена Лесею Українкою на рівні світової літератури у вимірі сучасних її національних та вселюдських проблем із проєкцією на перспективу майбутнього українського суспільства.

Виявлена у досліджуваних текстах демонологічна лексика засвідчує широке функціонування демонологічних назв у художній поетичній картині світу початку ХХ ст. Як І.Франко, так і Леся Українка використовують демонолексику з метою відображення християнсько-релігійного світогляду українців з яскравими елементами язичництва. Оригінальна інтерпретація демононазв цими авторами, з одного боку, виповнює їх твори потужною енергетикою, що робить їх важливими об'єктами дослідження демонологічної лексики української мови та спонукає до пошуків нових шляхів образотворення; з іншого – актуалізує проблему подальшого дослідження особливостей поетичних картин світу таких визначних майстрів слова, як Леся Українка й Іван Франко.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Історико-релігійна монографія. – К.: АТ Обереги, 1992. – 424 с.
2. Лазебник Ю.С. Модель мира: поэзия. – К., 1995. – 332 с.
3. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие. – Минск: Тетра Системс, 2004. – 256 с.
4. Мифологический словарь / Гл. ред. Е. М. Мелетинский. – М.: Советская энциклопедия, 1991. – 736 с.
5. Неврлий М. Філософські основи Франкового „Мойсея”// Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Львів: Світ, 1998. – С. 260-268.
6. Потапенко О.І., Дмитренко М.К., Потапенко Г.І. та ін. Словник символів. – К.: редакція часопису „Народознавство”, 1997. – 156 с.
7. Синельникова Л.М. Слова-концепты как метаязык поэзии // Наукові записки Луганського національного педагогічного університету ім. Т.Шевченка. Вип.6. Сер. «Філологічні науки»: 36. наук. праць [Концептологія: світ – мова – особистість]. – Луганськ: «Альма-матер», 2005. – С. 12-38.
8. Словник української мови: В 11т. – К.: Наук. думка, 1971. – Т.2.
9. Слухай Н.В. (Молотаева). Художественный образ в зеркале мира этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко. – К., 1995. – 486 с.
10. Тяпкіна Н.І. Демонологічна лексика української мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Запоріжжя, 2006. – 20 с.
11. Українка Леся. Вибрані твори / Вступ. ст. Л.І.Мищенко. – Ужгород: Карпати, 1988. – 246 с.
12. Франко І. Мойсей: поема/ Вст. ст. Д.Павличко. – Дрогобич: Коло, 2005. – 128 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Вільчинська – кандидат філологічних наук, доцент, докторант інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: лінгвокогнітивістика, лінгвокультурологія.

ОЦІНКА ТА ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ З ІНШИМИ АСПЕКТАМИ КОНОТАЦІЇ

Наталія ВИШИВАНА (Вінниця, Україна)

У статті розглядається конотативний аспект значення слова, досліджується структура конотації та з'ясовуються взаємозв'язки між її компонентами.

The article deals with the connotative aspect of the word meaning, investigates the structure of connotation and defines the connections between its components.

В останній час структура лексичного значення слова, особливо ті її семантичні компоненти, які виражають не лише первинний, об'єктивний план, викликають особливий інтерес мовознавців.

У сучасній лінгвістиці загальновизнаною є класифікація компонентів значення, згідно з якою в семантиці слова розрізняють когнітивний компонент, тобто предметно-логічний аспект значення, та конотативний компонент [11: 20].

Конотація визначається В.Н.Телією як узуально чи okazіонально закріплена за мовною одиницею інформація про умови й учасників комунікації, що виражає емотивно-оцінне та стилістично-марковане ставлення суб'єкта мовлення до дійсності при її позначенні у висловлюванні, яке отримує на основі цієї інформації експресивний ефект [17: 5].

Конотація являє собою структуру, яку утворюють оцінний, емотивний і експресивний компоненти.

Під оцінкою ми розуміємо суспільно закріплене ставлення носія мови до об'єкта оцінювання. Виходячи з характеру цього ставлення оцінка може бути трьох видів: позитивна, негативна, нейтральна. У лінгвістичній літературі існує також інша термінологія: меліоративна, пейоративна й нульова оцінка. Позитивну та негативну оцінки можна розглядати як полярні, існування яких передбачає нульову оцінку як певну точку відліку при оцінній кваліфікації об'єкта [19: 11]. Позитивна й негативна оцінка виражають схвальне/несхвальне ставлення до властивостей об'єкта, нульова оцінка передає оцінно-нейтральне ставлення до них.

Аксіологічні значення представлені в мові двома основними типами: загальнооцінним та приватнооцінним. Лексичні одиниці з загальнооцінним значенням слід розглядати як лінгвістичне вираження прагматичної категорії оцінки, що ґрунтується на протиставленні ознак “добрий, гарний” – “поганий”. Лексичні одиниці з приватнооцінним значенням поєднують якісну й оцінну ознаки, які є відбиттям двох категорій: логічної категорії якості та прагматичної категорії оцінки у їх діалектичній єдності [2: 38].

Загальнооцінне значення представлено прикметниками *gut* і *schlecht* та їх стилістичними синонімами – емотивно забарвленими прикметниками, що позначають “високу позитивну оцінку” [4: 242] – *wunderschön, herrlich, prachtvoll, ausgezeichnet, vortrefflich* тощо й знижену пейоративну оцінку: *böse, schlimm, elend, übel* та ін. Ці прикметники виражають оцінку в найбільш загальній формі. Клас приватнооцінних прикметників є більш чисельним і семантично різноманітним, ніж клас загальнооцінних прикметників. В основу класифікації приватнооцінних значень покладено характер підстави оцінки. Приватнооцінні прикметники утворюють три групи, які включають сім розрядів.

Перша група оцінок пов'язана з відчуттями, з чуттєвим досвідом – фізичним та психічним, наприклад, *angenehm, schmackhaft, klug, traurig*. Друга група оцінок характеризує задоволення, почуття прекрасного й почуття моральності, наприклад: *schön, häßlich, sittlich, böse*. Третя група оцінок пов'язана з практичною діяльністю і повсякденним досвідом людини, їх основні критерії: фізична та психічна користь, наприклад: *nützlich, günstig, normal, krank, unzuweckmäßig*.

Крім вищевказаних видів оцінки розрізняють також об'єктивну й суб'єктивну оцінки. У формуванні будь-якої оцінки беруть участь як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори. Це знаходить своє відображення у двох функціях, які виконують оцінні слова: функції вираження та функції заміщення [8: 36]. Функція заміщення співвідноситься з самими властивостями об'єкта, функція вираження співвідноситься з вираженням і ставленням суб'єкта до об'єкта на основі властивостей цього об'єкта. Як правило, слова чи конструкції з оцінним значенням виконують обидві функції. Є випадки, коли оцінні слова вказують лише на співвідношення предмета оцінки та певного стандарту (об'єктивна оцінка) або виражають лише певний емоційний стан суб'єкта (суб'єктивна оцінка) [15: 17]. Так, суто суб'єктивну оцінку виражають прикметники із значенням емоційного стану, об'єктивну оцінку можуть виражати деякі приватнооцінні прикметники.

На наш погляд, не існує ні чисто об'єктивної, ні чисто суб'єктивної оцінки в силу специфіки самої категорії оцінки. В дійсності йдеться про переважання ролі об'єктивного – суб'єктивного факторів у створенні певного оцінного значення.

З проблемою співвідношення суб'єктивного й об'єктивного в теорії оцінок тісно пов'язана проблема співвідношення емоціонального та раціонального. Раціональне й емоціональне в оцінці передбачає дві

сторони ставлення суб'єкта до об'єкта: перше ґрунтується на логічних судженнях про властивості об'єкта оцінки, друге ґрунтується на емоціях, які викликають ці властивості. Відповідно розрізняють емоціональну та раціональну (інтелектуальну) оцінки [19: 13; 5: 39; 12: 70]. Але, як справедливо відзначає Є.М.Вольф, у "природній мові не може бути чисто емоціональної оцінки, через те, що мова завжди передбачає раціональний аспект; розмежування чисто раціонального й чисто емоціонального в мові є умовним" [5: 40]. Відсутність чіткої межі між емоціональною та раціональною оцінкою дає підставу для виділення ще одного типу – емоціонально-інтелектуальної оцінки, що ґрунтується на органічній єдності емоцій та раціонально-оціночних суджень [19: 13].

Отже, поряд з оцінкою також емотивність і експресивність виконують прагматичну функцію та утворюють разом конотативний аспект значення слова. До "співзначень конотації" відносять також інші компоненти – образність і стилістичне забарвлення.

Розмежування конотативних елементів слова пов'язане з певними труднощами. Це зумовлено тим, що вони часто виступають разом та виконують спільну функцію – функцію вираження відношення мовця до предмета мовлення і мають на меті вплив на співрозмовника. Тому в лінгвістичній літературі часто пишуть про "емотивно-оцінні елементи" чи "експресивно-оцінні значення", не розрізняючи ці категорії.

Враховуючи різноманітні погляди на цю проблему, спробуємо встановити кореляції між досліджуваними категоріями.

Співвідношення оцінності та емотивності

Під оцінністю розуміється закладена в слові позитивна чи негативна характеристика суб'єктом об'єкта, інакше кажучи, це відношення до предмета мовлення.

Емотивне значення реалізує вираження самих емоцій, відчуттів, викликаних фактами навколишнього світу [21: 17].

Оцінка може виражати як колективну суспільну думку, так і мати суб'єктивний характер. Суб'єктивна оцінка ґрунтується на тому, що якість предмета передається цілком через призму індивідуального сприйняття та, як правило, супроводжується виявом певних емоцій: суму чи радості, журби чи задоволення [13: 35]. Виходячи з цього факту, деякі лінгвісти припускають, що у комунікативному акті оцінка не може не супроводжуватися емоціями, тобто, оцінка є емоційною за своєю суттю [20: 81].

Ми дотримуємося точки зору вчених, які вважають, що емотивність – це оцінна сторона, але "чисто суб'єктивного плану" [1: 53], а оцінка може бути як суб'єктивною, виражаючи особистісну зацікавленість, так і мати цілком об'єктивну основу.

Що стосується категорії емотивності, то дослідники відзначають, що емоційно забарвлені слова завжди оцінні [20: 15].

Отже, оцінка може бути як емотивною, так і неемотивною (нейтральною), але емотивність завжди передбачає оцінку. Як приклад чисто оцінних слів можна навести прикметники *gut* та *schlecht*, як приклад слів з самостійним емотивним значенням – прикметники *ausgezeichnet*, *wunderschön*, *herrlich*, *miserabel*, *erbärmlich*. Як видно з наведених прикладів, лексика, що містить емотивний компонент, не просто виражає почуття, але й диференціює ці почуття позитивно чи негативно. Отже, емотивність кваліфікується в плані нульових, позитивних чи негативних оцінок, які мають соціально регламентований характер та широку шкалу градації [16: 70].

Співвідношення оцінності й експресивності

Експресивність представляє собою особливу семантичну категорію, яка втілюється в тому чи іншому забарвленні денотативного значення і служить для "підсилення виразності, образності, збільшення впливової сили слова" [6: 17].

У лінгвістичній літературі можна визначити два основних підходи щодо розуміння співвідношення категорій оцінності й експресивності. Згідно з першим підходом, експресивний та оцінний аспекти значення слова чи висловлювання незалежні один від одного [5: 42]. На думку інших вчених, в основі експресії завжди лежить оцінний характер [1; 20]. В монографії "Конотативний аспект семантики номінативних одиниць" В.Н.Телія розмежує оцінне значення, що виражає оцінку, і експресивно забарвлене значення, що повідомляє про оцінку. В експресивно забарвленому значенні взаємодія смислів складніша через те, що крім дескриптивного та оцінного компонентів в нього входить ще один компонент – емотивно-оцінний, який і створює експресивний ефект цього значення [17: 58-59].

У мовленнєвих актах експресивність оцінного висловлювання спрямована на те, щоб підсилити емоційний вплив на співрозмовника, тобто, збільшити перлокутивний ефект оцінного висловлювання [5: 42]. Експресивність може бути як властивістю цілого висловлювання, так і виражатись на лексичному рівні.

Співвідношення експресивності та емотивності

Дуже суперечливо вирішується проблема співвідношення експресивного та емотивного. Е.М.Галкіна-Федорук [6] та А.Я.Алексеев [1] вважають, що ці категорії незалежні одна від одної, причому категорія експресивності є значно ширшою від категорії емотивності. В.Н.Телія [17] розглядає емотивність як один з параметрів експресивної функції.

І.М.Худяков, навпаки, вважає, що емотивне – не частина експресивного, а засіб його утворення і, як засіб, не може ні отожднюватись з експресивністю, ні входити у відношення частини та цілого [20: 79]. Можна погодитися з дослідником, зауваживши лише, що емотивність є не єдиним засобом утворення експресивності. Експресивний ефект досягається тим, що в семантиці засобів вираження емотивно-оцінного й особистісно-орієнтованого ставлення до світу максимально зменшується доля об'єктивного, тобто, ознак, суттєвих для співвіднесення реалій з певним класом (денотатом), та одночасно збільшується доля різного роду подробиць опису реалії, її деталей і т. п., за рахунок чого звучується сигніфікація. Слід підкреслити, що емотивні засоби мови завжди експресивні, але навпаки невірно: експресивні засоби мови можуть і не бути емотивними.

Розмежування категорій оцінності, емотивності та експресивності як складових конотативного аспекту значення є особливо важливим для аналізу смислової структури слова і адекватного її представлення у словниках.

У зв'язку з цим постає питання про співвідношення предметно-логічного та оцінного компонентів у смисловій структурі слова. У лінгвістичній літературі немає єдиного підходу до рішення цієї проблеми. Так, Н.Б.Савинкіна [14], С.С.Хідекель та Г.Г.Кошель [19] включають оцінку у структуру значення слова як обов'язковий компонент. В.А.Звегинцев вважає, що оцінка та інші компоненти конотації “не є складовою частиною власне семантики слова” [7: 171-172]. Існує також думка, що оцінні та предметно-логічні ознаки предмета існують не ізольовано, а “зливаються в одне ціле, в нерозривну понятійно-оцінну сему в семантичній структурі слова” [9: 23].

Найбільш прийнятною ми вважаємо класифікацію компонентів значення слова, згідно з якою у семантиці слова розрізняють когнітивний і прагматичний компоненти [12: 20]. Перший являє собою предметно-логічний аспект значення, об'єктивний план (денотат). Другий компонент значення представляє суб'єктивне ставлення індивіда до означуваного факту. Це – експресивно-емотивно-оцінний аспект значення, або конотація [3: 106].

Конотація є необов'язковим компонентом значення мовних одиниць, але вона дозволяє виражати ставлення до світу семантично та “матеріально” економно завдяки таким своїм властивостям: 1) властивості доповнювати предметно-понятійний та граматичний зміст мовної одиниці; 2) здатності надавати їй експресивної функції [10: 236].

Лексичне значення слова може поєднувати у своїй структурі або обидва компоненти – когнітивний і прагматичний, або містити один з них. Переважна більшість слів прагматично нейтральна, їх значення містять лише об'єктивний (первинний) план.

Слова, в значеннях яких взаємодіють обидва компоненти, розпадаються на дві групи: 1) слова, в структурі значення яких домінує когнітивний аспект; 2) слова з головним прагматичним компонентом. Найбільш важливим в значенні слів першої групи є опис самого денотату, але останній при цьому обов'язково викликає емоції та оцінки: *witzig, grob, tolerant, Held, Verbrecher*. Значення слів другої групи є емотивно більш яскравими, головне тут не сам денотат, а його емотивно-оцінна кваліфікація: *lieb, nett, prima, Narr, Schuft, Unsinn*. Іноді денотативна частина значення повністю “заглушується” їх конотативним змістом і фактично вичерпується конотацією цих слів. Це, як правило, експресивні лексичні одиниці, семантика яких має високий ступінь узагальнення: *entzückend, vorzüglich, trefflich, abscheulich, empörend*. Такого роду одиниці виражають граничну за своєю силою чи інтенсивністю ступінь вияву якоїсь ознаки, властивості, що позначається даними словами.

Питання про те, по якій лінії розглядати оцінку – денотативній чи конотативній – є дискусійним. Ми вважаємо, що, по-перше, між денотативним та конотативним аспектами значення слова існує діалектичний взаємозв'язок: слова з яскраво вираженим експресивно-оцінним компонентом мають, як правило, не чітко виражений предметний компонент; по-друге, оцінка є складовою частиною конотації, і її слід розглядати лише по конотативній лінії. Те, що деякі лінгвісти називають переміщенням оцінки з конотата в предметно-логічний компонент значення є нічим іншим, як домінуванням в структурі значення слова конотативного компонента.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеев А.Я. Стилистическая информация языкового знака // Филол. науки. – 1982. – №1. – С. 50-55.
2. Алтайбаева Ш.Ю. К изучению семантической структуры оценочных прилагательных // Сравнительно-сопоставительное изучение языков. – Алма-Ата, 1984. – С. 7-9.
3. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. – М.: Просвещение, 1990. – 299 с.
4. Богуславский В.М. Особенности семантико-фразеологической сочетаемости прилагательных, обозначающих высокую положительную оценку // Актуальные проблемы лексикологии. – Новосибирск, 1971. – С. 76-94.
5. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – М.: Наука, 1985. – 210 с.
6. Галкина-Федорук Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности. – М.: Высшая школа, 1958. – 118 с.
7. Звегинцев В.А. Семасиология. – М.: Изд-во МГУ, 1957. – 321 с.
8. Ивин А.А. Основания логики оценок. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1970. – 230 с.
9. Крелих И.И. Оценка в лексической семантике // Парадигматические характеристики лексики. – М.: Наука, 1986. – С. 18-34.
10. Левицкий В.В. Прилагательные оценки в современном немецком языке (дистрибутивно-статистические исследования) // Язык и эмоции: Сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 1995. – С. 91-101.

11. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Высшая школа, 1988. – 168 с.
12. Пазич Н.В. Лексичні засоби вираження негативної оцінки // Мовознавство. – 1984. – №6. – С. 69-72.
13. Разинкина Н.М. О разграничении понятий «эмоциональное значение» и «эмоциональная окрашенность» // Иностр. языки в школе. – 1968. – №1. – С. 18-23.
14. Савинкина Н.Б. Негативный оценочный компонент лексической семантики // Речевые аспекты изучения современного немецкого языка. – М., 1984. – С. 32-50.
15. Сергеева Л.А. О соотношении объективного и субъективного факторов в значениях эмоционально-оценочных прилагательных в современном русском языке // Исследования по семантике. Лексическая и фразеологическая сочетаемость: Межвуз. сб. науч. тр. – Уфа, 1982. – С. 13-18.
16. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 170 с.
17. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 362 с.
18. Хидекель С.С., Кошель Г.Г. Оценочный компонент лексического значения слова // Иностр. языки в школе. – 1981. – №4. – С. 7-10.
19. Хидекель С.С., Кошель Г.Г. Природа и характер языковых оценок // Лексические и грамматические компоненты семантики языкового знака. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1983. – С. 11-15.
20. Худяков И.Н. Об эмоционально-оценочной лексике // Филол. науки. – 1980. – №2. – С. 79-82.
21. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. – 191 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Вишивана – кандидат філологічних наук, ст. викладач кафедри зіставного мовознавства Вінницького державного педагогічного університету ім. М.М.Коцюбинського.

Наукова інтереси: лексикологія німецької мови.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЯДЕРНОЙ ЛЕКСИКИ КАК ЗАЛОГ ЕЕ РОЛИ В ЭВОЛЮЦИИ ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ (на материале английского и немецкого языков)

Ирина ГАЛУЦКИХ (Запорожье, Украина)

Статтю присвячено дослідженню ядерного словнику англійської та німецької мов, які розуміємо як корпус лексичних одиниць, функціонуючих в англійській мові з давньоанглійського, в німецькій – з давньоверхньонімецького періодів. Основний акцент робиться на вивченні функціональних характеристик ядерних лексем, як тих, що визначаються наявністю низки базових ознак та обумовлюють особливості розвитку лексичної системи. Таким чином, доведено функціональну центральність англійського й німецького ядерного словнику та обґрунтовано його значущість в еволюції мови.

The article focuses on the research of English and German core vocabulary, i.e. the corpus of lexemes that have been part of English since Old English, of German – since Old High German. The accent is made on the study of functional characteristics of core words as stipulated by their basic qualities and determining the specific ways of lexicon evolution. Thus the functional centrality of English and German core vocabulary is proved and its significant role in the language evolution is attested.

Лексическая система рассматривается в лингвистике в рамках различных парадигм, в том числе с точки зрения ядерности/периферийности ее составляющих. Если понимание периферийных слоев системы не вызывает споров, ядерные ее участки трактуются исследователями по-разному. Ядро лексической системы исследуется на материале ряда языков в рамках разных подходов – системно-структурного, функционального, эволюционного и т.п. (см. полный обзор литературы [1]). В данном исследовании использован исторический подход к интерпретации ядра лексической системы, согласно которому ядро трактуется как корпус лексических единиц, проявивших наибольшую степень хронологической устойчивости и функционирующих в английском языке с древнеанглийского периода, в немецком – с древневерхнемецкого. Их количество в английском языке составляет 2166 лексем, в немецком – 4122 лексем. Этот слой лексики неоднороден по своему происхождению и включает разные этимологические пласты: общеиндоевропейский, общегерманский, собственно английский/ немецкий и заимствования древнего периода.

Интерес к исследованию именно этого слоя лексики обусловлен стремлением ответить на вопрос об основаниях селекции и сохранения в языковой системе определенного круга лексических единиц. Предполагается, что такую «жизнеспособность» лексическим единицам обеспечивают их свойства, которые являются залогом их значимости в языковой системе и ее эволюции.

Исследования ядерной части лексической системы охватывали разные аспекты – структурный, функциональный, семантический [9: 8-12; 13: 105-124]. Глубокому изучению подлежали также особенности эволюции ядра лексической системы в VIII – XX вв.: были детально исследованы эволюционные процессы лексической системы, в которых участвуют ядерные лексем, интенсивность этих процессов и специфику взаимодействия ядерных и периферийных слоев системы в ходе эволюции [2; 3; 5-10; 16]. Выводы, к которым мы пришли в ходе этих исследований, продемонстрировали чрезвычайно высокий уровень динамического потенциала английских и немецких ядерных лексем, реализация которого имеет место с разной степенью интенсивности в разные исторические периоды функционирования языков за счет словообразовательных процессов и семантических преобразований [3; 5-8; 10]. Выполненные исследования

продемонстрировали, в чем заключается значимость исторического ядра лексических систем английского и немецкого языков – в его структурной и эволюционной центральности. Структурную центральность ядерного словаря подтвердили данные о широком объеме его структурных и семантических связей с различными по происхождению, времени появления в языке и семантическим характеристикам участками лексической системы [2; 3; 7; 9: 14; 16]. Эволюционная центральность ядерного словаря заключается в активных внутриядерных процессах и влиянии на тенденции развития лексической системы в целом, поскольку, как показали исследования, все изменения в системе неизбежно проецируются в ее ядро, и одновременно с этим все, что происходит в ядре, отзывается в системе [5-8; 9: 12; 10].

Согласно гипотезе, такой статус в системе ядерному словарю обеспечивают его функциональные характеристики. Целью данной статьи является изучение функциональных особенностей ядерных лексем английского и немецкого языков, обуславливающих их свойств, и рассмотрение того, каким образом функциональные характеристики ядра обеспечивают механизм его взаимодействия с периферией лексической системы в ходе эволюции.

Методика исследования состояла в изучении частотности употребления ядерных лексем, для чего были использованы данные частотных словарей английского и немецкого языков, в анализе базовых свойств ядерных лексем, определяющих особенности их функционирования, наблюдениях над особенностями их развития и участия в эволюционных процессах системы, а также интерпретации взаимообусловленности свойств ядерного словаря и его роли в эволюции лексической системы.

Исследование продемонстрировало, что ядерная лексика английского и немецкого языков высокочастотна, а значит, функционально значима и востребована в коммуникации. Так, анализ частотности употребления ядерной лексики английского языка показал, что 95 лексических единиц в первой сотне наиболее частотных слов английского языка принадлежат к ядерной лексике, во второй сотне таких единиц 89, в третьей – 79, и т.п. [13: 109], что позволило сделать вывод, что роль ядерной лексики в англоязычной коммуникации весьма значительна. Анализ частотности ядерной лексики, выполненный по частотным словарям современного немецкого языка, дал следующие показатели: в первой сотне наиболее частотных слов немецкого языка 97 лексических единиц принадлежат к ядерной лексике, во второй сотне таких единиц 90, в третьей – 80, в четвертой – 78, в пятой – 74, в шестой – 84, в седьмой – 64, в восьмой – 69, в девятой – 63, в десятой – 56. Сопоставительный анализ частотности употребления ядерных лексем отражен в таблице 1.

Таблица 1.

**Сопоставительный анализ частотности ядерного словаря
английского и немецкого языков**

Сотня наиболее частотных слов языка	Кол-во ядерных лексем английского языка	Кол-во ядерных лексем немецкого языка
1	95	97
2	89	90
3	79	80
4	74	78
5	61	74
6	67	84
7	49	64
8	45	69
9	48	63
10	46	56
Тысяча наиболее частотных слов	Английские ядерные ЛЕ	Немецкие ядерные ЛЕ
1	653 (65,3%)	755 (75,5%)

Очевидно, что немецкие ядерные лексемы обладают более высоким показателем частотности, составляя 75,5% в первой тысяче наиболее частотных слов языка по сравнению с 65,3% английских ядерных лексем. Вероятно, полученные результаты объясняются разницей в количественных показателях – общем числе ядерных единиц английского и немецкого языков (соответственно 2170 и 4122 лексем). Вместе с тем, будучи почти вдвое меньше по количеству составляющих, ядро английского лексикона очень незначительно отстает в степени частотности от ядра лексической системы немецкого языка. Объяснение этому факту мы видим в более высоких показателях полисемии в английском языке, поскольку лингвисты не раз отмечали зависимость в языке между частотностью языковых единиц, длительностью их пребывания в языке и полисемантической [15: 6-9].

Несмотря на незначительную разницу в показателях, полученные результаты послужили веским аргументом в пользу положения о том, что роль ядерной лексики в коммуникации весьма значительна. Эти данные служат доказательством функциональной значимости ядерных лексем, поскольку, как показывают данные специальных исследований, первая тысяча наиболее употребительных слов любого языка образует 85% текста [14: 23].

Такая высокая частотность ядерных лексических единиц носит не случайный характер и имеет под собой основу – определяется комплексом базовых свойств исторического ядра лексической системы, к которым относятся морфологическая простота, стилистическая нейтральность, преимущественно номинативный характер, полисемантность. Как показали исследования, эти характеристики ярко выражены в ядре лексической системы английского и немецкого языков, где доминирующему числу лексем присуща простота структуры (80% и 56% односложных слов), стилистическая нейтральность (97% и 82% лексем), преимущественно номинативный характер (58% и 55% имен существительных) и развитая полисемия (в среднем 7 и 2 значения) [4; 13: 105-124]. К тому же общеизвестной является взаимосвязь и взаимообусловленность частотности и перечисленных свойств лексических единиц [11; 12; 15: 6-9].

Приведенные данные о частотности ядерных лексем английского и немецкого языков показали, что ядерный словарь обладает не только структурной и эволюционной центральностью, но и *функциональной центральностью*. Иными словами, историческое ядро системы является одновременно ее *функциональным ядром*, что позволяет постоянно поддерживать ядерный словарь в актуализированном состоянии.

Функциональная центральность этого участка лексикона в свою очередь определяет природу его эволюционного дуализма, заключающегося в органическом сочетании результатов реализации двух сущностных свойств – устойчивости и изменчивости и, в конечном итоге, обеспечивает его значимость в эволюции лексической системы в целом, состоящую в эволюционной и структурной центральности ядерного словаря.

Так, высокие показатели частотности ядерных лексем не только демонстрируют их востребованность в коммуникации, но и делают ядерный словарь участком лексической системы, наиболее подверженным изменениям в ходе эволюции языка, обеспечивая активную задействованность в эволюционных процессах. Это проявляется в активной реализации словообразовательного потенциала ядерных лексем. Именно таким образом функциональная центральность ведет к востребованности такого свойства ядерного словаря как изменчивость.

Следует подчеркнуть, что проявление свойства изменчивости в форме словообразовательной активности на материале единиц ядерного словаря наблюдается с самых ранних этапов развития обоих германских языков. Уже в древнеанглийском и древневерхненемецком периодах, согласно данным диахронического анализа, ядерный словарь послужил основой для образования соответственно 1186 и 1813 производных и сложных слов, оставшихся в употреблении до наших дней (напр. АЯС – 47% *аффиксальным* способом: OE *fore-+sēon* > NE **foresee**, v; OE *cuning+ -dōm* > NE **kingdom**, n; OE *thanc+ -full* > NE **thankful**, adj; 30% *словосложением*: OE *īs+calde* > NE **ice-cold**, n; OE *londes+mark* > NE **landmark**, n; OE *north+mān* > NE **northman**, n; 23% *безаффиксным* способом: OE *cælf* (NE **calf**, n) → OE *cælfian* (NE **calve**, v); OE *fisc* (NE **fish**, n) → OE *fiscian* (NE **fish**, v); НЯС – 47% *аффиксальным* способом: AHD *prōt+ -los* > NHD **brotlos**, adj; AHD *int+ -zunden* > NHD **entzünden**, v; AHD *kuni[n]g+ -in* > NHD **Königin**, s; 31% *безаффиксным* способом: AHD *sichur* (NHD **sicher**, adj) → AHD *sihhurōn* (NHD **sichern**, v); AHD *ubil* (NHD **übel**, adj) → AHD *ubil* (NHD **Übel**, n); 21% - *словосложением*: AHD *boum+ wolle* > NHD **Baumwolle**, s; AHD *erda+ bibēn* > NHD **Erdbeben**, s). На протяжении всей истории количество таких единиц составило 18080 в английском языке и 58351 в немецком; индекс словообразовательной активности, таким образом, равняется 8 и 14 соответственно.

Из всех процессов словообразования наиболее рельефно изменчивость ядерного словаря демонстрирует семантическая деривация. Наблюдения над направлениями семантических трансформаций ядерных лексем в изучаемых языках показали, что в ходе эволюции происходили идентичные семантические процессы, причем, в сопоставимом объеме. Эти процессы охватывают метафоризацию (**ginger**, n OE 'the rhizome of the tropical plant with hot spicy taste' → 1843 'spirit, mettle'; **Blume**, s AHD 'Pflanze, die größere Blüten hervorbringt' → NHD 'Schaum auf dem Bierglas'), метонимизацию (**ale**, n OE 'a beverage made from an infusion of malt by fermentation, flavoured with hops' → OE 'a festival at which much ale was drunk'; **Brust**, s AHD 'vordere Seite des Rumpfes bei Mensch' → NHD 'Brustschwimmen'), конкретизацию (**thank**, n OE 'thought' → OE 'grateful thought, gratitude'; **Mann**, s AHD 'erwachsene Person männlichen Geschlechts' → AHD 'Ehemann'), генерализацию (**empty**, adj OE 'unmarried' → OE 'containing nothing, void of contents'; **Perle**, s AHD 'glänzendes, von Perlmuscheln gebildetes, hartes Kugelchen, das als Schmuck verwendet wird' → MHD 'Juwel'), терминологизацию (**dry**, adj OE 'destitute of moisture' → ME Med. 'not marked by a discharge of matter, phlegm, as diseases'; **Balken**, s AHD 'vierkantiges, massives, langes Stück Bauholz' → MHD Mus. 'der zwei oder mehrere Notenhälse verbindende dicke Strich'), пейорацию (**business**, n OE 'activity' → OE 'mischievous activity'; **Dirne**, s AHD 'junges Mädchen' → MHD 'Prostituierte'), амелиорацию (**man**, n OE 'an adult male person' → 1541 'a person of position, importance'; **Gesellschaft**, s AHD 'Gesamtheit der Menschen, die unter bestimmten sozialen Verhältnissen zusammen leben' → NHD 'obere Schicht der Bevölkerung'), эвфемизацию (**rest**, v OE 'to take repose, esp. by going to sleep' → OE 'to be dead'; **empfangen**, v AHD 'bekommen, erhalten' → NHD 'schwanger werden'), энантиосемию (**crisp**, adj OE 'having a wrinkled surface' → OE 'smooth, shining, clear'; **leihen**, v AHD 'vorübergehend aus seinem Besitz zur Verfügung stellen' → AHD 'sich

etw. aus dem Besitz oder dem Verfügungsrecht eines anderen erbitten'), грамматикализацию (**go**, v **OE** 'to move towards the place' → **ME** 'used to denote smth that will happen in future'; **werden**, v **AHD** 'in einem bestimmten Zustand kommen' → **MHD** 'zur Bildung des Futurs') и авто-конверсивные изменения (**call**, v **OE** 'to address smb by name loudly in order he heard you' → **ME** 'to be called be name'; **heißen**, v **AHD** 'nennen' → **MHD** 'sich nennen'). Большинство значений появилось вследствие метафоризации (43% и 46%) и конкретизации (30% и 22%), роль остальных видов незначительно варьируется. Всего в ходе семантических трансформаций английского и немецкого ядерного словаря на основе 2166 и 4122 лексических единиц было образовано 15757 и 8455 значений.

Имевшие место изменения, в свою очередь, усилили проявление изменчивости как свойства языка, что нашло выражение в дальнейшем повышении словообразовательной активности и росте уровня полисемии, а также определили наличие других характеристик ядерного словаря – расширение сети синонимических связей и увеличение охвата семантического континуума языка (100% семантических категорий).

Обладание этими характеристиками, обусловленными изменчивостью ядерного словаря, приводит к формированию разветвленной сети структурных и семантических связей ядерных лексем с разными по времени появления слоями лексики, включая крайнюю периферию, что обусловило структурную центральность ядра лексической системы. Основы обширной сети отношений были заложены еще в древнеанглийском и древневерхненемецком периодах развития английского и немецкого языков. Эти связи укрепляют жизнеспособность ядерных лексем, гарантируя их стабильность, таким образом, обеспечивая реализацию второго аспекта эволюционного дуализма ядерного словаря – устойчивости.

В этом проявляется имманентно присущий ядерному словарю дуализм, проявляющийся во взаимообусловленности устойчивости и изменчивости, суть которого заключается в том, что устойчивость обеспечивается изменчивостью: чем интенсивнее процессы эволюции, происходящие в ядре, тем шире сеть его взаимоотношений с другими элементами системы, тем выше его структурная значимость и, следовательно, тем востребованнее изменчивость. Из этого становится очевидным механизм сочетания двух разнонаправленных тенденций – центробежной и центростремительной – внутри ядра, а также его место в лексической системе. Благодаря его функциональной значимости, активной задействованности в коммуникации и постоянном поддержании в актуализированном состоянии, система «подставляет» ядерные слои лексикона под самые активные эволюционные преобразования, тем самым, повышая степень его хронологической устойчивости и «оберегая» его от воздействий.

Эволюционный дуализм, присущий ядерному словарю английского и немецкого языков, в свою очередь, является предпосылкой его эволюционной и структурной центральности, которые в своей совокупности не только обеспечивают активные эволюционные преобразования внутри ядра, но и, благодаря разветвленной сети связей, позволяют инициировать изменения в лексической системе, распространяясь на другие ее хронологические слои вплоть до крайней периферии (подробнее см. [2; 3; 5; 6; 8; 10]).

Результаты исследования взаимообусловленности свойств ядерного словаря и его роли в эволюции лексической системы обобщены на Рис. 1.

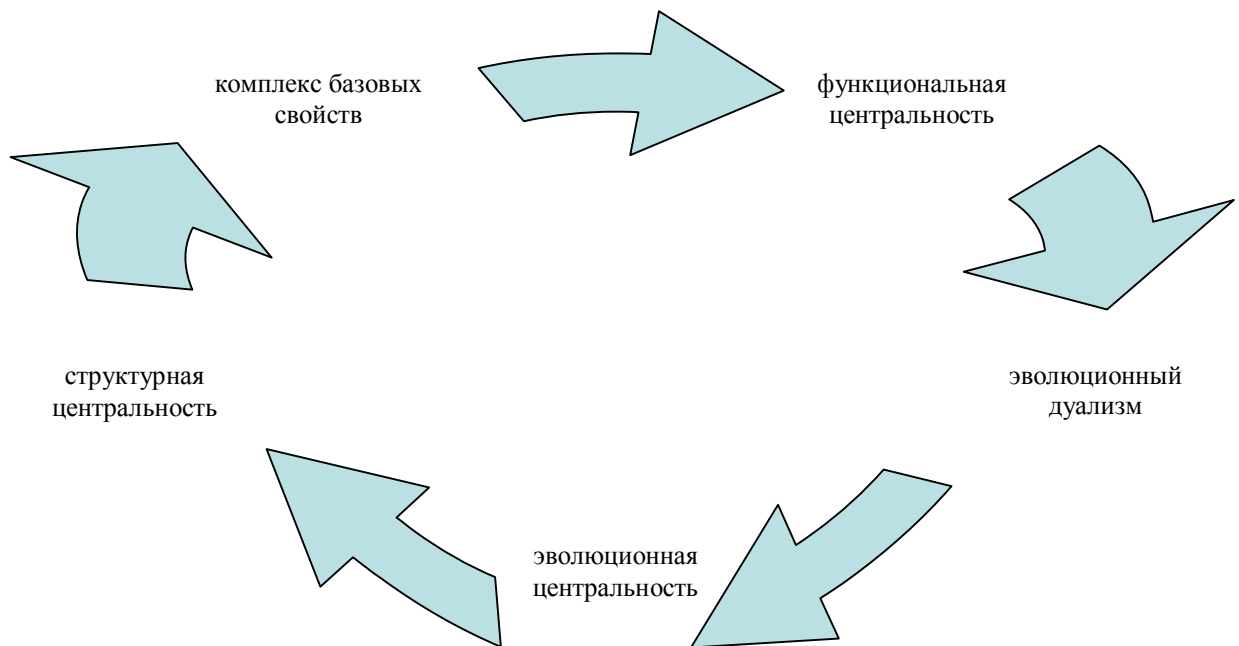

Рис. 1. Взаимообусловленность базовых свойств ядерного словаря, функциональных характеристик и роли в эволюции лексической системы

Очевидно, таким образом, то, что функциональные особенности ядерных лексем являются связующим звеном в цепи и взаимосвязей между базовыми свойствами исторического ядра и его значимостью в лексической системе.

Нужно отметить, что взаимосвязи, отраженные на Рис.1, могут быть показаны и напрямую между положениями «эволюционный дуализм» и «структурная центральность», а также и в обратном направлении между положениями «структурная центральность» и «эволюционная центральность». Однако, этот нюанс вовсе не приуменьшает и не отрицает роли функциональных характеристик ядерного словаря в качестве ключевого связующего элемента в череде взаимосвязанных и взаимообусловленных характеристик ядра лексической системы. Напротив, приведенное схематическое отображение взаимодействия свойств ядерных лексических единиц и их роли в системе и ее эволюции поясняет специфику нашего понимания диалектического единства устойчивости и стабильности ядерных лексем – свойств, которые, хотя и присущи каждой лексической единице в системе, будучи в разной степени выраженными, в ядре проявляются на наивысшем уровне, а также позволяет обосновать причины хронологической устойчивости лексических единиц в системе и в конечном итоге продемонстрировать, каким образом функциональные характеристики ядра обеспечивают механизм его взаимодействия с периферией лексической системы в ходе эволюции. Действие этого механизма можно сформулировать в виде следующих положений, каждое последующее из которых вытекает из предыдущего:

1. Функциональная центральность ядерного словаря английского и немецкого языков обусловлена комплексом таких свойств как морфологическая простота, стилистическая нейтральность, преимущественно номинативный характер и полисеманτικότητα и определяется высокой частотностью и активной задействованности в коммуникации ядерных лексем.

2. Функциональная центральность ядерного словаря английского и немецкого языков благодаря постоянному поддержанию его в актуализированном состоянии делает этот участок лексической системы наиболее подверженным изменениям в ходе эволюции.

3. Эволюционные процессы, в которых задействованы ядерные лексем, приводят к формированию ими разветвленной сети системных связей с другими составляющими системы, причем объем установленных связей находится в прямой зависимости от интенсивности этих процессов.

4. Формирование структурных и семантических связей ядерных лексем с разными временными появленными слоями лексикона, включая крайнюю периферию, способствует укреплению стабильности и жизнеспособности ядерного словаря в системе.

5. Благодаря плотной сети отношений со всеми частями лексического состава, все изменения в системе неизбежно проецируются в ее ядро, и одновременно с этим оно инициирует изменения в системе в целом, поскольку все, что происходит в ядре, отзывается в системе. Так тенденции, заложенные в ядре, разворачиваются в системе в целом и получают реализацию на периферии лексической системы.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Галуцких И.А. К проблеме понимания и интерпретации ядра лексикона // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2004. – № 656. – С. 138-142.
2. Галуцких І.А. Про системну значущість історичного ядра німецької мови // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – Київ: КНУ ім. Т.Г.Шевченка, 2004. – Вип.5. – С. 123-127.
3. Галуцких И.А. Особенности реализации словообразовательного потенциала ядерных лексем английского и немецкого языков // Записки з романо-германської філології. – Одеса. – 2005. – Вип. 16. – С. 21-30.
4. Галуцких І.А. Історичне ядро німецької мови: загальна характеристика // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. – 2005. – Т.8, № 2. – С. 13-20.
5. Галуцких И.А. Особенности семантических трансформаций ядерных лексем в новозеландском варианте английского языка // Материалы международной научной конференции «Лингвистические основы межкультурной коммуникации». – Нижний Новгород: НГЛУ, 2005. – С. 86-87.
6. Галуцких І. Ядерний словник як фактор еволюції лексичної системи: досвід семантичного аналізу // Матеріали ІХ міжнародної науково-практичної конференції «Семантика мови і тексту». Івано-Франківськ, 2006. С. 47-50.
7. Галуцких И.А. Диахронические аспекты семантики исторического ядра немецкого языка // Материалы международной научной конференции «Изменяющаяся Россия: новые парадигмы и новые решения в лингвистике». – Кемерово, 2006. – С. 157-164.
8. Галуцких И.А. Динамика трансформаций ядерного словаря английского языка в контексте эволюции этноса // Материалы V международной конференции «Языки в современном мире». - М.: КД «Университет», 2006. – С. 167-173.
9. Галуцких І.А. Еволюція історичного ядра лексичної системи англійської і німецької мов у VIII-XX ст. (структурний, семантичний, функціональний аналіз): Автореф. дис...канд. філол. наук:10.02.04 / ХНУ ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2007. – 20 с.
10. Галуцких И.А. Историческое ядро и его роль в адаптивных процессах лексической системы английского языка в ходе развития англосаксонского этноса // Материалы международной научной конференции «Лингвистические основы межкультурной коммуникации». – Нижний Новгород: НГЛУ, 2007. – С. 70-72.
11. Поликарпов А.А. Циклические процессы в становлении лексической системы языка: моделирование и эксперимент: Автореф. д-ра ... филол. наук: 10.02.19 / МГУ. – М., 1998. – 38 с.
12. Поликарпов А.А., Курлов В.Я. Стилистика, семантика, грамматика: опыт анализа системных взаимосвязей (по данным толковых словарей) // Вопросы языкознания. – 1994. – №1. – С. 62-75.
13. Скибина В.И. Национально-неомогенный язык и лексикографическая практика. - Запорожье: РИП «Видавель», 1996. – 176 с.
14. Скибина В.И. Распространение национального языка и проблемы лексикографии (на материале английского языка): Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04 / КГЛУ. – Киев, 1998. – 36 с.

15. Pustet R. Zipf and his heirs // Language Sciences. – 2004. – #26. – P. 1-25.
 16. Skybina V., Galutskikh I. Core vocabulary: spring and/or anchor (on mechanisms of language evolution) // Abstracts of the XVIIIth International Conference on Historical Linguistics (August 6-11 2007). – Quebec, Montreal, 2007. – P. 123.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Ирина Галуцких – старший преподаватель кафедры английской филологии Запорожского национального университета.
Научные интересы: общие вопросы эволюции языка и лексической системы в частности, историческая лексикология английского и немецкого языков.

**ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ
 У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Світлана ГАНЖА (Дніпропетровськ, Україна)

У статті досліджується проблема трансформації фразеологізмів у сучасній українській мові. Авторка виокремлює типи та різновиди перетворень фразеологічних одиниць.

The paper explores the problem of phraseologisms transformations in contemporary Ukrainian. The author singles out types and kinds of phraseological changes.

Однією з особливостей функціонування фразеологічних одиниць (далі ФО) у сучасній українській мові є їх трансформація. Внаслідок трансформації значною мірою руйнується структурно – семантична монолітність тої чи іншої фразеологічної одиниці та створюється якісно новий її варіант.

У лінгвістиці є спроби висвітлення проблем трансформації фразем у зв'язку з певним стилістичним завданням письменника. Головну причину трансформації науковці вбачають у тому, що досить значна кількість фразем через часте використання втрачає свою попередню свіжість і перетворюється в мовні штампи, через що й виникає потреба в їх оновленні. Одні з таких перетворень фразеологізмів не виходять за межі індивідуального стилю автора, інші ж стають широко відомими.

Вивчення трансформації має вже свою історію. В українському мовознавстві подібні дослідження створили передумови для подальшої розробки даної проблеми на матеріалі української мови (Білодід І.К., Гнатюк І.С., Коваль А.П., Мамалига А.Г., Москаленко Н.А., Пришва Б.Г., Ужченко В.Д., Чабаненко В.А.).

Вивчаючи трансформацію фразем, науковці підкреслюють, що стабільність структури багатьох фразеологізмів не є абсолютною.

Стійкість ФО – не абсолютна, а відносна їх ознака. В системі мови, поза текстом, ФО характеризується найбільшим ступенем стійкості. В конкретних же текстах ФО притаманна відносна постійність семантики і структури. При цьому важливо підкреслити наступне: в будь-якому випадку перетворення ФО зберігає співвіднесеність із номінативним вихідним фразеологізмом.

Деякі мовознавці зазначають, що не всі ФО однаково підлягають трансформації.

Ця особливість фразем виявляється у тому, що зрощення характеризується нерухомістю окремих компонентів та відсутністю зв'язків із вільним словосполученням.

Відновити фразеологічний образ, закладений у фразеологічному зрощенні, не вдається, але його компонентний склад може бути перетворений. Навіть фразеологізми з архаїчними компонентами в сучасній українській мові підлягають структурним перетворенням – ні лексичні, ні граматичні архаїзми в компонентному складі зрощень не перешкоджають лексичним замінам.

Дослідження, присвячені проблемам трансформації, відзначаються своєрідною особливістю. Але всі класифікації способів перетворень ФО (Вомперський В.П., Шмельов Д.Н., Ковальов В.П., Бардін Н.Л., Молотков А.І., Абрамович І.А., Бойко О.В.) створені на основі єдиного принципу врахування змін у структурі й семантиці ФО. Першою і основною ознакою, за якою класифікують всі трансформації ФО, є відсутність чи наявність відхилення від традиційного складу фразеологічного звороту. За цією ознакою всі способи перетворення ФО поділяються на два типи: структурно-семантичний та семантичний.

До різновидів структурно-семантичних трансформацій належать:

- а) лексична заміна компонентів ФО словами вільного вживання;
- б) поширення фразеологізму;
- в) фразеологічний натяк;
- г) контамінація фразеологічних одиниць;
- д) еліпсис фразеологізму;
- е) розгорнута метафора.

Дослідження епістолярних матеріалів свідчать, що лексична заміна компонентів ФО – найпоширеніший різновид трансформації, до якого звертаються українські митці слова, вибір компонентів-замінників залежить не від обмеженого мовною системою обсягу слів, а винятково від семантичних і стилістичних намірів мовця. Різноманітні види заміни компонентів у складі фразем використовуються з такою стилістичною метою: пристосувати ФО до конкретної ситуації, оживити та замінити фразеологічний образ, створити очікуваний ефект, передати авторське ставлення до зображеного.

У листуванні письменників всі лексично-граматичні розряди ФО підлягають подібній трансформації. Однак найчастіше підлягають заміні компонентів фразеологічні єдності, що пояснюється зберіганням у них внутрішньої форми.

Напр., Леся Українка у листі до М.Коцюбинського від 5 січня 1893 року шляхом субституції компонентів ФО *дати (серцю, ногам, рукам, сльозам) волю* утворює ФО *дати перу простір*. Авторка робить заміну компонентів, що формально нагадують роль додатків, тематично близькими в семантичному плані словами. Трансформований фразеологізм у тексті авторки набуває такого значення – “вільно писати, не обмежуючись нічим, не боячись цензури; писати багато”. Звернімось до листа: “...числа стали наповнятися писанням дуже стислим об’ємом, а мало цікавим змістом, бо всякий боявся *давати простір своєму перу*” [12: 192].

Поширення фразеологізму. Суть поширення ФО полягає у включенні до традиційної структури фраземи таких слів чи словосполучень вільного вжитку, які надають ФО більшої конкретності. Природно виникає питання: чи руйнується фразеологізм при такому перетворенні його структури? Ця проблема вирішується лінгвістами по-різному. І.В. Дубинський, полемізуючи з В.П.Жуковим, вважає, що оточення компонента ФО призводить до її розпаду, руйнування, справедливо підкреслює, що тут “ідіома не розпадається, а набуває додаткового значення” [4: 6]. Такої думки дотримується В.М.Мокієнко, який вважає, що поширення експресивності, зберігає загальне фразеологічне значення [5: 111].

Як правило, виділяється три види поширення компонентного складу ФО: атрибутивне, об’єктне та обставинне. Слід підкреслити, якщо при атрибутивному поширенні фразем поширюються лише один компонент (визначаючий), то при об’єктному поширюється фразеологізм в цілому.

Поширенням ФО автори інтенсифікують образно-метафоричне й емоційно-оцінне значення фразем, а також звужують їх узагальнену семантику, конкретизують її стосовно змісту листа. Напр., І.Франко в одному з епістолярних текстів вживає трансформований фразеологізм *розкусити другий, такий же непочатий горіх*, в якому залишається значення ФО *розкусити горіх* – “з великими труднощами впоратися з чим-небудь, розв’язати якесь складне завдання, аналогічне якому було вже розв’язане”. У листі читаємо: “А потім прийдеться *розкусити другий, такий же непочатий горіх* – цілий комплекс корсунської легенди” [13, с.206].

Автори нерідко вживають такий вид структурних перетворень ФО, як *скорочення їх компонентного складу*. Опускаються в ФО ті компоненти, які в даних умовах не є семантично стрижневим. Головною причиною еліпсису більшість авторів (С.Г.Гаврін, В.М.Нікітін та ін.) вважають прагнення до економії мовних засобів, до лаконічності мовлення. У створенні й сприйнятті фразеологічного образу, побудованого на основі скорочення ФО, надто важливу (а іноді й вирішальну) роль відіграє контекст. Наприклад, у листі І.Франка емоційно-експресивні якості відомого фразеологізму *розкусити твердий горіх*, співвідносного з дієсловом, збільшилися, коли сталий зворот внаслідок редуції набув субстантивної семантики – “досить складна справа”. Автор пише “Зате... то вже *твердіший горіх*” [13: 206].

До структурно-семантичних трансформацій ФО також слід віднести *розгорнуту метафору*.

Лінгвістичною особливістю цього виду трансформації ФО є те, що поряд із традиційною ФО в епістолярних текстах повторюються окремі її компоненти, які мають здатність набувати значення цілого фразеологізму. І.С.Гнатюк наголошує на тому, що “компонентам фразеологізму не повертаються їх прямі номінативні значення – навпаки, ступінь переосмислення у фразеологізмі посилюється, образ, на якому він будується, розгортається, стає глибшим, метафоричним” [3, с.129].

Оригінальними майстрами розгорнутої метафори є Леся Українка, М.Кропивницький, М.Коцюбинський. У такий спосіб використання ФО можна вважати відмінною рисою їх індивідуального стилю. Напр.: ФО *як на вулкані* у листі М.Коцюбинського до І.Франка вживається без змін у структурі й семантиці. Але далі в контексті здійснюється розгортання метафоричного образу, закладеного в ФО. Слово *вулкан* у наступному контексті використовується не в прямому значенні, а набуває такого, що мотивується семантикою даного фразеологізму: “Ми живемо *як на вулкані, або ми самі той вулкан*, джерело якого сліпий уряд хоче засипати трісками і тим спинити вибух” [10: 47].

Фразеологічний натяк. Фразеологічний натяк як стилістична фігура не є частиною фразеологізму – це згадка про якусь фразеологічну одиницю, іноді її назва одним словом, натяк на відомий носіям мови фразеологізм.

Основними різновидами фразеологічного натяку є:

- використання слів (одного або кількох), співзвучних із компонентами ФО;
- використання однорідних з одним із компонентів ФО слів;
- використання конструкцій, логічна структура яких нагадує ту чи іншу традиційну фразему.

Слід звернути увагу на рядки листа І.Нечуя-Левицького до Б.Грінченка від 16 листопада 1905 року, де автор використовує натяк на ФО *дорога вкрита тернами*, що більш влучно, точніше виражає значення – “труднощі”, ніж подається у словнику [8: 263], образно змальовуючи нові відтінки категоричності, душевного неспокою, страждання, даючи поняттю відповідної оцінки й характеристики: “Як напечатаєте мою “Бабу Палажку” старим правописом – то це буде *ще один терен на моїй стежці...*” [11: 457].

До різновидів структурно-семантичних трансформацій належить *фразеологічна контамінація* – процес схрещування в одному виразі двох або кількох ФО. На матеріалі української мови контамінації фразем знайшла відбиття у публікаціях Л.Г.Скрипник, В.Д.Ужченка, А.П.Коваль, І.С.Гнатюк та ін. “Схрещування фразеологізмів здійснюється на основі семантичної близькості” [3: 139].

Досить цікавими із стилістичного погляду є трансформовані ФО *сидіти тихо і не рипатись і сидіти грибом і нікуди не рипатись*. Такі фраземи Леся Українка утворила способом контамінації, схрестивши в одному виразі: 1. ФО “*сидіти і не рипатися*” [8: 801] + ФО “*сидіти тихо*” [8: 802]. 2. ФО “*сидіти грибом*” [8: 801] + ФО “*сидіти тихо і не рипатися*”, поширивши лексемою вільного вжитку *нікуди*. Така контамінація зумовлена наявністю у складі фразеологізмів спільного компонента *сидіти*. У листах авторки індивідуальні ФО виконують стилістичну та узагальнюючу функції, відзначаються неабиякою конотативною насиченістю й увиразнюють поняття – “нічим не займатись”. Письменниця повідомляє:... а моє власне рішення примусить мене “сидіти тихо та не рипатись... а поки що я *сиджу грибом і нікуди не рипаюсь*” [12: 305].

Семантична трансформація ФО. Проблема семантичних трансформацій ФО не знайшла ще цілком прийнятого розв’язання в лінгвістиці. Спостереження над функціонуванням фразеологізмів в епістолярних матеріалах дає підстави гадати, що семантична стійкість ФО не є абсолютною, як і структура, зазнає постійного розвитку, оновлення, переосмислення. Дослідники (Болдирева Л.М., Баран Я.А., Кочеткова А.К. та ін.) явище семантичної трансформації зводять до подвійної актуалізації, вважають, що “основою, яка дозволяє здійснювати цей різновид модифікації фразеологічних одиниць, є бінарність у лексичному значенні мовного знака” [2: 135]. А деякі вчені пояснюють семантичну трансформацію так: “значення фразеологізму розуміється ширше, або підкреслюються якісь особливі відтінки цього значення, або просто одне значення підмінюється іншими” [5:95].

Одним із цікавих досліджень у цьому напрямку, на наш погляд, є робота І.С.Гнатюк, яка вважає, що семантична трансформація – це “зміни традиційної семантики фразеологізму, спричинені його актуалізацією в особливих контекстуальних умовах, внаслідок чого узуальне фразеологічне значення набуває додаткових відтінків або ж реалізується семантична двоплановість чи то окремих компонентів ФО, чи словосполучення в цілому” [3: 84].

Отже, у межах семантичних перетворень ФО розрізняються: власне семантична трансформація і подвійна актуалізація фразеологізмів. У тих випадках, коли узуальне фразеологічне значення набуває додаткових відтінків, то буде мати місце власне семантична трансформація.

Власне семантична трансформація здійснюється з різних причин. “Такими причинами, перш за все, є розвиток сполучуваних можливостей ФО і занесення ФО в синонімічні ряди” [3: 5]. Наприклад, Г.Квітка-Основ’яненко в епістолярному тексті до Т.Шевченка послуговується ФО *пальці знати* [8: 341]. Автор використовує індивідуальний підхід до загальноживаного звороту, надаючи фраземі семантики, яка не зафіксована в жодному із словників, а саме – “добре, якісно”. Така ФО у листі автора набуває оригінальності, виконує узагальнюючу функцію щодо наступної частини речення: “Коли проситиме Вас об сім то, будьте ласкаві, учешіть наших так, щоб *пальці знати* було, щоб наші на славу пішли; як знаєте, так з ним і скомпонуйте...” [9: 2].

Різновидністю семантичною трансформацію ФО є подвійна актуалізація, у терміні якої є вказівка на паралельне сприйняття значення фразеологізму й співзвучного з ним вільного словосполучення. Тобто подвійна актуалізація являє собою реалізацію поряд із традиційним значенням ФО потенційних лексичних значень всіх або окремих його компонентів.

Компоненти більшості фразем спочатку вживалися як вільні словосполучення, потім вони метафоризувалися і набули фразеологічної семантики. В залежності від контекстуального оточення на перший план виступає пряме або фразеологічне значення.

Але в епістолярних текстах стикаємося із своєрідним контекстом, який відтворює актуалізацію не тільки одного, але не рідко і двох значень одиниці. Саме контекстуальне оточення допомагає автору відновити фразеологічний образ, освіжити метафоричність, емоційність та експресивність ФО. Наприклад, у листах І.Нечуя-Левицького експресивність всього вислову підвищується за рахунок подвійної актуалізації: “...але коли б часом громадянство не стало гопки й *не витріщало очей, як корова на нові ворота...*, що через цю новину не *впізнала хазяйського двору* [11: 393]; “Візьме та й *закрутить чоловік таку веремію, що тільки очі витріщиш, як корова на нові ворота, бо не впізнає хазяйської оселі* [11: 368].

Трансформація ФО у сучасній українській мові – це стилістичний засіб, який полягає в цілеспрямованому оновленні семантики, модифікації структури традиційних ФО. Це пошуки нових шляхів передачі думки, оновлення закладеного у фразеологізмі образу, це свідчення невичерпності виражальних можливостей мови.

У результаті трансформації традиційного фразеологізму відомий усім вираз перетворюється в особливий, несподіваний, такий, що концентрує на собі увагу адресата.

Отже, особливістю ФО, що використовується у листах письменників, є їх образність, яку пов'язуємо з трансформацією ФО, з частотністю вживання ФО в одному листі, з контекстом, що актуалізує фразеологічну семантику.

Своєрідність використання ФО в епістолярних текстах зумовлюється особливостями індивідуальної манери письменника-автора епістолярного твору.

Так, найвища частотність вживання фразем у листах Лесі Українки, Панаса Мирного, М.Старицького, М.Кропивницького, І.Франка.

Листи Т.Шевченка вирізняються тим, що автор застосовує переважно традиційну семантику ФО або утворює ФО, що не зафіксовані лексикографічною практикою.

Епістолярні тексти Лесі Українки відзначаються тим, що фраземи нерідко підлягають подвійній актуалізації або різним структурно-семантичним перетворенням.

Наявність традиційних ФО найчастіше функціонують у листах І.Нечуя-Левицького, М.Кропивницького.

Скорочення компонентного складу притаманне манері письма І.Франка. Майже не використовують структурно-семантичних трансформацій П.Грабовський, А.Кримський.

ФО у листах письменників, виявляючи поняттєву реалізацію, виконують оцінну, експресивно-образну, стилеутворюючу, рідше – узагальнюючу функції.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова. – Харків: Вища шк., 1983. –137с.
2. Баран Я.А. Основні питання загальної та німецької фразеології. – Львів: Вища шк., 1980. – 156с.
3. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К.:Наук.думка, 1989. – 155с.
4. Дудик П.С. Видозміни в структурі розмовних фразеологізмів //Укр. мовознавство.–К.: Вища шк. 1973.–С.63-71.
5. Мокієнко В.М. Слов'янська фразеологія: Посібник для філол. спеціальностей ун-тів.–М.: Вища шк., 1980.–207с.
6. Прадід Ю.Ф. Із спостережень над українською діалектикою фразіологією//Мовознавство.–1992.–№5–С.30-36.
7. Чабаненко В.А. Стилістичне вираження фразеологізмів //Укр. мова і літ. в шк.,–1981.–№9.С. 60-62.
8. Фразеологічний словник української мови: У 2т.–К.: Наук. думка, 1993.–980с.
9. Квітка-Основ'яненко Г. Зібрання творів – У 7т.–К.: Наук. думка–Т.7: Листи–1981–С. 163-567.
9. Коцюбинський М. Зібрання творів – У 7т.–К.: Наук. думка.–Т.5: Листи– 1974–431с., Т.6:Листи–1975–311с., Т.7:Листи–1975 – 415 с.
10. Нечуй-Левицький І. Зібрання творів – У 10т.–К.: Наук. думка.–Т10–Листи–1968–С. 255–587.
11. Леся Українка. Зібрання творів – У 12т.–К.: Наук.думка._Т.10:Листи–1978–524с., Т.11: Листи–1978–478с., Т.12: Листи–1979– 694 с.
12. Франко І. Зібрання творів – У 50т.–К.: Наук. Думка. – Т.48: Листи–1986–767с.,Т.49: Листи – 1986–810с., Т.50: Листи – 1986.– 703 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Ганжа – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови факультету української і іноземної філології та мистецтвознавства Дніпропетровського національного університету.

Наукові інтереси: актуальні проблеми дослідження фразеології української мови.

КОРЕЛЯЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ДІЄСПІВ У ПРОЕКЦІЇ НА МІКРОДЕНОТАТ „ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ВІДНОШЕННЯ ЧАСТИНА / ЦІЛЕ”

Наталя ІВАНИЦЬКА (Вінниця, Україна)

У статті подано зіставний аналіз дієслівних систем української та англійської мов у їхній проекції на спільний мікроденотат «процесуальне відношення частина/ціле», який розглядається як третій член порівняння (tertium comparationis).

The article deals with the contrastive analysis of the Ukrainian and English verb systems focusing on their common microdenotatum “processing correlation the whole/part”. The latter is viewed as a “tertium comparationis” (the third member of comparison).

Категорія „частина/ціле” є фундаментальною філософською категорією. У науці уже в другій половині ХХ століття стали відомими праці вітчизняних і зарубіжних філософів, присвячені з'ясуванню місця цієї категорії у загальній системі філософських категорій. Історія дослідження цієї проблеми якнайтісніше пов'язана з розвитком учення про релятивність значення у загальнофілософському сенсі, коли йдеться про основну властивість матерії, процеси її пізнання, що неодмінно супроводжуються поєднанням та розчленуванням, взаємозв'язками між фрагментами матеріального й ідеального.

Категорію „частина/ціле” можна розглядати як у широкому, глобальному, всезагальному плані так і у вузьких аспектах. Лінгвістичні дослідження цієї категорії є свідченням вузького підходу, хоча останнім часом мовознавці не лише все частіше звертаються до вивчення семантичних, семасіологічних, онтологічних особливостей виражальних засобів цієї категорії, але й утверджують своєрідний підхід вивчення лексичної та граматичної систем мови, що базується на „релятивності”.

У лінгвістичну термінологію категорія „частина/ціле” спочатку ввійшла як учення про „партитативність”. Поява в лінгвістиці термінів „холо-партитивність”, „партитивність – комплексивність”,

„партитивне відношення”, „партитив”, „холонім” та ін. є свідченням уваги мовознавців до цієї проблеми, хоча на сьогодні можна констатувати, що більшість питань, пов’язаних із статусом лінгвістичної категорії даного відношення, залишаються не з’ясованими. Проте визнання її важливості в простеженні й теоретичному осмисленні багатьох мовних явищ, що стосуються закономірностей концептуалізації навколишнього світу у свідомості мовців у взаємозв’язку зі специфікою виражальних засобів позначилося на появі та утвердженні різного роду лінгвістичних теорій, пов’язаних із вивченням дієслова.

Потрібно наголосити на тому, що останнім часом у зв’язку з активним дослідженням предикатів, зокрема з розмежуванням їхніх семантичних типів, учені так чи інакше торкаються питань релятивності, виділяючи на цій основі „предикати відношення”. Детальний огляд робіт із цього питання зробила Г.О.Ситар у монографії „Моделі речень із предикатами відношення частини й цілого в українській мові” [12: 6-52].

Глибокий та всебічний аналіз умов, критеріїв, як і термінологічних визначеностей предикатів, проведений Г.В.Ситар, дав змогу автору зробити переконливий висновок про те, що „...відсутність чіткого визначення релятивного предиката, а також диференційних ознак, які дозволили б відмежувати його від інших семантичних різновидів, приводить до того, що термін „предикат відношення” мовознавці вживають для позначення різних груп дієслів” [12: 12].

У загальній методології дослідження українських та англійських дієслів у проекції на денотат ми виходимо із того, що предмети, явища, дії, ознаки матеріального й ідеального світу речей перебувають у взаємозв’язках і взаємовідношеннях. Свідомість людини здатна охопити пов’язані між собою предметні реальності та відобразити їх складною системою мовних засобів. Своєрідність і специфіка мови виявляються у закріплених свідомістю й практикою вживання саме таких, а не інших мовних засобів вираження реальностей об’єктивно існуючого позамовного світу.

У статті подано один із фрагментів зіставного аналізу українських та англійських дієслів у аспекті денотативного підходу до виявлення ознак корелятивності/некорелятивності найменувань процесуальних денотатів [6: 44]. З цією метою виділяємо мікроденотат „процесуальне відношення частина/ціле” як варіант денотата „процесуальне відношення”. Термін „відношення” тлумачиться як стосунок, причетність до кого-, чого – небудь; зв’язок із кимось, чимось; взаємозв’язок між предметами, явищами” [5: 134].

Зазначений мікроденотат виокремлено за сукупністю основних диференційних ознак: а) категорійна процесуальність; б) денотативна розчленованість [6: 47]; взаємозв’язок із двома експлікованими чи прихованими предметними денотатами, поєднаними відношенням „частина/ціле”.

Мікроденотат „процесуальне відношення частина/ціле” за онтологічною природою є в основному розчленованим. Змістовою сутністю його є процесуальна характеристика предметної субстанції з погляду її складників як частин у репрезентаційній моделі пропозиції загалом. Розчленування мікроденотата зумовлено онтологічною єдністю двох предметних субстанцій, природно залежних одна від одної, пов’язаних між собою відношенням частини до цілого. Ця формальна, як і семантична (змістова), залежність знаходить вираження у мові. Одна із таких предметних субстанцій „взаємодіє” з іншою не безпосередньо, а через процесор, роль якого виконує дієслівна лексема. Отже, в ідеалі мовну пропозицію (модель), що репрезентує цей мікроденотат, утворює словесний трикутник, центральне місце в якому займає дієслово, значення якого умотивоване семантичним відношенням предметних субстанцій „частини” й „цілого”.

Групування дієслів із значенням „відношення частина/ціле”, що ґрунтується на властивостях денотата „відношення”, забезпечують словникові фіксації, в основі яких лежать знання про реальну дійсність, тобто екстралінгвістичні фактори.

Гіпотетично ми допускаємо, що в дієслівних системах української та англійської мов на позначення мікроденотата „процесуальне відношення частина/ціле”, крім загальної лексичної кореляції, мають місце некорельовані лексичні та граматичні виражальні засоби.

Об’єктом дослідження є виявлення умов і особливостей корельованості/некорельованості в дієслівних системах української та англійської мов у проекції їхніх складових (дієслів) на третій член порівняння (*tertium comparationis*) зіставного аналізу – мікроденотат „процесуальне відношення частина/ціле” [9: 81-85].

Предметом дослідження є система українських і англійських дієслів, які виражають спільний мікроденотат „процесуальне відношення частина/ціле”. Аналіз проведено на матеріалі українських та англійських дієслів, вибраних із тлумачних, перекладних та синонімічних словників [1; 2; 5; 13; 14; 15], а також із словосполучень, речень із такими дієсловами. У статті подана лише невелика частина аналізованих дієслів (в основному базові дієслова лексико-семантичних груп складу, членування й об’єднання із їхніми найбільш близькими синонімами). Базовими (інтегративними, вихідними) одиницями в нашому дослідженні стали дієслівні лексеми, що, на наш погляд, найбільш адекватно виражають таке відношення: укр. *складати, складатися* – англ. *to consist(of)*; укр. *ділити (поділити), ділитися (поділятися)* – англ. *to divide*; укр. *єднати (об’єднати), об’єднатися (об’єднуватися)* – англ. *to unite*. Наявні в цих дієсловах архісеми сприяють відбору конструкцій української та англійської мов із дієсловами, які виражають такий мікроденотат.

Дієслівні лексеми з таким типовим значенням, зокрема як складові лексико-семантичних груп і як типові засоби вираження дієслівних предикатів досліджувались в англійській, німецькій, російській мовах. Детально описані вони також в українській мові в аспекті вивчення дієслівних предикатів холо-предикативного відношення [4; 7; 8; 10; 11; 12]. Зіставне дослідження таких українських та англійських дієслівних систем у проекції їхніх складових на спільний мікроденотат „процесуальне відношення частина/ціле” в україністиці відсутнє.

Як уже зазначалося, мікроденотат „процесуальне відношення частина/ціле” є розчленованим. Для його найменування в обох зіставлених мовах вживаються (дієслова релятивної семантики як своєрідні „процесори” в семантичному трикутнику: „процесуальний мікро денотат” – „процесуальне відношення частина/ціле” + „предметний денотат” + „предметний денотат”: укр.: *Процес удару тіл поділяється на два періоди* (І.Кучерук); *Університет об'єднує окремі інститути й факультети* (З газ.) – англ. *English has dichotomous phrase structure, which means that the phrase in English can always be divided into two elements (constructions)*.

Онтологія мікроденотата „процесуальне відношення частина/ціле” розкриває своєрідну властивість денотативних єдностей, що їх можна назвати: „єдностями складання” та „єдностями членування”. Ця своєрідність полягає в тому, що, по суті справи, більшість із них є однаковими чи близькими за денотативною природою: укр. *квартира складається з двох кімнат* = *квартира ділиться на дві кімнати* = *дві кімнати утворюють квартиру* = *двокімнатна квартира*; англ. *the flat consists of two rooms* = *the flat divided into two rooms* = *it is a flat of two rooms* = *a two room flat*. Отже, поділ мовних структур носить умовний характер, якщо враховувати онтологічну спільність денотатів. Природно, все (ціле, сукупність, цілісна предметна субстанція), що асоціюється як складене, може роз'єднуватися, ділитися, членуватися на частини (частинні предметні субстанції), як і частини (частинні предметні субстанції) можуть об'єднуватися, інтегруватися в ціле (сукупну, цілісну предметну субстанцію): укр. *членувати* (ділити на розділи що-небудь суцільне, єдине на окремі частини // перен. розбивати на основні складові елементи: членувати слово на морфеми [5: 1380]) – англ. *to dismember* (to cut a body into pieces or tear it apart; to divide a country, area or organization into smaller parts – dismemberment, 15:387); укр. *розщеплювати, розщепляти, розщепити* (розколювати, розділяти на частини // руйнувати, дроблячи на шматочки, частинки [5: 1084]) – англ. *to split (to split up)* (to divide into two or more groups, to separate something into different parts: Each district was split up into a number of sub-divisions; at the end of the bridge the expressway split into two roads [15: 1387]); англ. *to split* (to make a straight narrow out in cloth, paper, skin etc [15: 1353]); англ. *to splinter* (to break into thin sharp pieces: You can splinter soft wool easily [15: 1387]).

Предметна субстанція (предметний денотат) у єдності, що мислиться як ціле, може: а) складатися з частин укр. *дисертація складається з розділів* – англ. *the book consists of 100 pages* (предметні субстанції – дисертація, *the book* виступають як ціле із властивими їм ознаками сукупності за відношенням до відповідних предметних субстанцій: *розділи, pages*; б) розкладатися на частини: укр. *область поділяється на райони* – англ. *the text divides into parts* (предметні субстанції *область, текст* осмислюються як ціле за відношенням до предметних субстанцій *райони, parts*).

Уживання деяких автосемантичних дієслів у ролі процесора у поверхневій структурі речення, засвідчене обома мовами, відтворює специфіку вираження описуваного мікроденотата з „прихованою” розчленованістю: укр. *Зала вся нервово зворухнула, загула, забубоніла, за хвилину стихла. Тепер усі згуртувались* (Г.Епік) – англ. *The glass broke*. Дієслова укр. *згуртувались* – англ. *broke* виражають „процесуальний мікроденотат частина/ціле», який умовно можна назвати «нерозчленованим”. Його нерозчленованість підтверджує в обох випадках автосемантика дієслів, які автономно, без обов'язково залежних від них слів, реалізують значення у зазначених мікроконтекстних відрізках мовлення. Якщо ж розглянути варіанти цього процесуального мікроденотата, виражені укр. *згуртувались* – англ. *broke* в аспекті їхньої онтології, можливої (досить імовірної) результативності, а отже, й можливих (імовірних) словесних репрезентацій, то виявиться відносний характер денотативної нечленованості: укр. *Усі згуртувались* → *Усі* (частини єдиного цілого) *згуртувались* → *у колектив* (єдине ціле); англ. *The glass broke* → *The glass* (єдине ціле) – *broke* → *into pieces* (частини єдиного цілого).

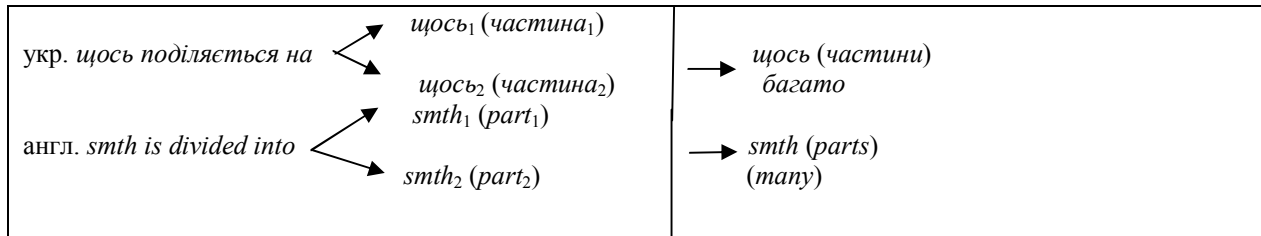
Систему дієслів української та англійської мов, що так чи інакше виражають мікроденотат «процесуальне відношення частина/ціле», складають в основному три групи: а) дієслова поділу (членування); б) дієслова об'єднання (включення); в) дієслова складу [12: 33-36].

Дієслова поділу (членування)

Онтологічна природа „поділу” цілого (сукупності) на частини (складові) базується на спільності ознак (властивостей) предметних субстанцій, попередньо закладених у них і відповідним чином номінативно відтворених у назвах: *щось (smth)*, яке піддається поділу через потенційно закладені в ньому ознаки, а отже, можливості членування. Це укр. *щось* – англ. *smth* може являти собою цілісність із спільними: ознаками структури, розміру, кольору, відстані, різного роду абстрактних сутностей, на базі яких витворилась відповідна назва із об'єднаними в ній конкретними „спільними відмінностями”.

Предметна субстанція „ціле (сукупність)” у семантичних єдностях із дієсловами цієї підгрупи є початковою (висхідною) за відношенням до іншої предметної субстанції (частини): укр. *Територія України поділяється на ряд основних економічних зон* (3 журн.). – англ. *English has dichotomous phrase structure, which means that the phrase in English can always be divided into two elements (constructions)* (сх. 1).

Схема 1

Укр. *щось₁, щось₂* – англ. *smth₁, smth₂* являють собою складові частини із наявними в них відмінними і водночас спільними ознаками. При цьому їхня спільність простежується й усвідомлюється на фоні узагальненої спільності предметної субстанції *щось – smth*.

У дієслівній групі „поділу” з типовою семантикою „ділити /розділяти” щось ціле, цілісне, сукупність когось, чогось на окремі частини, складові; поділятися на частини, складові чого-небудь цілого, цілісного чи сукупності кого чого-небудь (*to move or to be moved apart, (cause to) become disconnected physically or in the mind, break or divide up into the parts forming the rohole*), базовими є дієслова: укр. *ділити, розділяти (розділити), ділитися, розділятися, розділитися (розділитися)* – англ. *to divide*.

До дієслів членування відносимо дієслова зі спільною денотативною семою «поділ об’єкта на частини»: укр. *ділити, поділяти, поділити, розділяти, розділити, роз’єднувати, роз’єднати, членувати, розчленувати, розкладати, розкласти, розподіляти, розподілити, розщеплювати, розщепити, половинити, розполовинити, ділитися, поділятися, поділити, розділятися, розділити, диференціюватися, розкладатися, розкластися, розподілятися, розподілитися, розщеплюватися, розщепитися, членуватися, розчленуватися, роздвоюватися, роздвоїтися, розполовинюватися, розполовинитися* та ін. – англ. *to divide (in, into), to separate, to part, to syllabify, to syllabicate, to separate, to set apart, to detach, to disjoin, to share (anew), to divide (among, between)*.

Якщо релятивні дієслова укр. *ділити, поділити, розподіляти, розподілити* – англ. *to divide* у їхній проекції на розчленований денотат обмежуються лише ознакою „поділ на частини”, то переважна більшість інших дієслів цієї групи, включають додаткові, конкретні, індивідуальні, лексичні ознаки. Такими є, наприклад, дієслова: укр. *класифікувати* (розподіляти предмети, явища або поняття на класи, групи за спільними ознаками, властивостями [5: 432]) – англ. *to classify (to decide what group a plant, animal, book etc belong to according to a system: es this plant classified as a moss or a lichen; to regard people or things as belonging to a particular type because they have the same physical features, qualities etc* [15: 232]); укр. *групувати* (об’єднувати в групу-групи, розмішувати групами [5: 200]) – англ. *to group (to divide people or things into groups or types according to a system: The soils can be broadly grouped according to their acidity* [15: 629]); укр. *(половинити, переполовинювати, переполовинити)* (ділити надвоє, навпіл; образно// зменшувати наполовину або на велику частину наявність, кількість кого – чого – небудь; перен. привласнювати, розтрачувати і т.ін. половину або велику частину чого-небудь [5: 740]) – англ. *to halve (to cut or divide something into two equal pieces; to reduce something by a half: The European Union plans to halve production of CFCs by the end of the decade* [15: 642]).

Проаналізовані конструкції української та англійської мов дають підстави вважати, що синоніміка уживань дієслівних лексем із загальним значенням „ділити (поділити)” перебуває у прямій залежності від онтологічної природи предметної субстанції із властивими їй ознаками поділу (членування). Предметні субстанції (предметні денотати) в таких випадках є в основному двох видів: предметні денотати, що являють собою певну цілісність (укр. *книжка, вікно, оповідання* – англ. *a book, a window, a story*) й денотати, представлені як сукупність однорідних предметних субстанцій (укр. *слова, тварини, квіти* – англ. *words, animals, flowers*). Усі такі предметні субстанції об’єднує спільна ознака: їхня здатність осмислюватись „бути поділеним”, «піддаватись поділу», в результаті якого утворюється вихідна (вивідна) нова предметна субстанція.

Українському дієслову *ділити* у розгалуженій префіксальній системі словоформ, що виражають різні роди дії, відповідають: а) англійська назва *to divide* разом із прийменниками у залежних словоформах, які в сукупності виражають той чи інший варіант родової ознаки дії: укр. *розділити, розділяти* – англ. *to divide (in, into)*; укр. *поділити, поділяти* – англ. (між багатьма) *to divide among*, (між двома) *to divide between*; б) англійська назва *to divide* разом із залежними від дієслова прислівниками чи сполученнями слів із обставинною семантикою: укр. *переділити* – англ. *to divide anew*; укр. *поподілити* – англ. *to divide many times*; в) англійські синоніми до дієслова *to divide*: укр. *розділяти, розділити* – англ. *to separate, to part*;

укр. *поділяти, поділити* – англ. *to halve* (навпіл); *to syllabify, to syllabige, to syllabicate* (на складі); укр. *відділяти, відділити* – англ. *to separate, to detach, to disjoin, to isolate*; укр. *переділяти, переділити* – англ. *to part, to share*.

Інтегративними ознаками усіх дієслів цієї групи є: фізична чи розумова дія, спрямована на об'єкт, що являє собою єдине ціле, яке піддається роз'єднанню (членуванню) на частини (складові цілого). Ці спільні ознаки об'єднують усі українські та англійські дієслова у їхній проекції на мікроденотат „процесуальне відношення частина/ціле”.

Лексико-семантичне поле таких українських дієслів значно розширюють і збагачують: а) дієслова видових пар: *розбивати – розбити, поділяти – поділити, роздроблювати – роздробити, розламувати – розламати, розрізати – розрізати, розрубувати – розрубати* тощо; б) префіксальні дієслова, які виражають різні роди дієслівної дії: *розрізати, перерізати, відрізати, порізати, попорізати; розрубати, відрубати, перерубати, надрубати, порубати, попорубати* і т.д.

Дієслова об'єднання (включення)

Онтологічно природа «об'єднання» частин у ціле, „включення” частин (частини) в ціле базується на тотожності або частковій спільності ознак.

Предметна субстанція ціле (сукупність) у семантичних єдностях із дієсловами цієї підгрупи є заключною за відношенням до іншої (частини): укр. *Всі присутні з'єднались в один гурт, палахкотіли одним настрєм* (С.Васильченко).

У дієслівній групі „об'єднання” з типовою семантикою «поєднувати когось з кимось, щось з чимось, поєднуватися з кимось, з чимось» (*to make or form a single complete, fasten or bring together, to come together with somebody or something*) базовими дієсловами виступають: укр. *єднати, з'єднувати (з'єднати), з'єднуватися (з'єднатися)* – англ. *to join, to connect, to unite*.

До дієслів об'єднання відносимо дієслова із спільною денотативною семою „об'єднання частин у ціле” укр. *єднати, з'єднувати, з'єднати, поєднувати, поєднати, пов'язувати, пов'язати, зв'язувати, зв'язати, скріплювати, скріпити, ріднити, поріднювати, поріднити, зріднювати, зріднити, сполучати, сполучити, приєднувати, приєднати, єднатися, з'єднуватися, з'єднатися, поєднуватися, поєднатися, пов'язуватися, пов'язатися, зв'язуватися, зв'язати, скріплюватися, скріпитися, ріднитися, поріднюватися, поріднитися, зріднюватися, зріднитися, сполучатися, сполучитися, приєднуватися, приєднатися* – англ. *to unite, to join, to bind, to connect, to link, to combine, to he, to fasten, to tie, to agree, to udd, (to adhere), to in corporate, to amalgamate, to consolidate, to bridge, to span, to embody, to annex*.

Найголовнішою семантико-структурною ознакою корельованості цієї групи українських та англійських дієслів є релятивна семантика, що простежується в різних дистрибутивних моделях їхнього функціонування в обох мовах: укр. *єднати* (щось із чимось), *пов'язувати* (щось із чимось), *поріднювати* (когось), *сполучати* (щось із чимось), *сполучатися* (з чимось) – англ. *to unite (smth, smb), with smth, to join (smth), to combine (smth), to link (smth, smb), to compose (smth), to obtain (smth), to form (smth), to construct (smth), to gain (smth), to collect (smth), to fasten (smth), to gether (smth), to stick (smth)*.

Інтегративною ознакою дієслів цієї групи є дія (фізична чи розумова), спрямована на об'єкт із метою приєднання його до іншого чи до сукупності об'єктів як єдиного цілого або зворотна дія, спрямована на об'єкт.

У лексико-семантичне поле українських дієслів входить велика кількість видових та префіксових словоформ. Загалом українські й англійські дієслова виявляють корелятивність однослівного вираження мікроденотата. У досліджуваних дієслівних системах виявлено лише поодинокі випадки однослівної (дієслівної) некорельованості, зафіксовані в словниках: а) англійські дієслова *to dridge* (з'єднувати мостом), *to span* (з'єднувати без проміжних опор); б) вживання в тлумаченнях і в реченнях інтенсифікатора *together* у випадках, очевидно, недостатньо вираженої семантикою дієслова ознаки єдності: укр. *зближати, зближувати* – англ. *to draw (to bring) together*; укр. *пов'язувати, пов'язати* – англ. *to tie together*.

Параметр „поділ-об'єднання”, що лежить в основі мікроденотата „процесуальне відношення частина/ціле” й відповідно в основі розподілу виражальних засобів і виявлення в них ознак корелятивності у зіставлених мовах, в окремих випадках виявляє свою неадекватність. Так, у реченнях укр. *Туристи поділилися на групи за їхніми інтересами* – англ. *The tourists divided into groups according to their interests* [15: 125] – на фоні процесуальної ознаки „поділитися” децю прихованою є інша (протилежна) ознака – „об'єднуватися”, яку експлікують два чинники: значення предметного денотата (укр. *група* – англ. *group*), що онтологічно асоціюється з кількома особами, та обставинний компонент укр. *за інтересами* – англ. *according to interests*. Ці два чинники спричиняють поєднання двох взаємопротилежних значень мікроденотата, а отже, й можливий синкретизм дієслівного вираження процесуальної ознаки: укр. *туристи поділилися на групи* = *туристи об'єдналися в групи за інтересами* – англ. *the tourists divided into groups = the tourists joined into groups, according to their interests*.

Дієслова „складу”

Семантичним підґрунтям виділення цього класу дієслівної лексики слугує ідея результативного поділу/об'єднання предметів, явищ, їхня попередня систематизація за спільністю денотативних ознак. Так,

виділення, виокремлення, об'єднання, розчленування, узагальнення, як і зворотний процес у поглибленому осмисленні взаємозв'язків у сфері предметних субстанцій неодмінно веде до певної тимчасової стабілізації цих процесів, які знаходять вираження засобами тієї чи іншої мови. Так, у реченні „Слово складається із фонем” українська дієслівна лексема *складається* виражає конститутивну реальність ситуації; до певної міри її нейтральність щодо процесуальності у категорійних вимірах як семантичного, так і граматичного макрокомпонентів. Пор. англ. *The word «come» consists of three phonemes = There are three phonemes in the word „come”*.

До дієслів «складу» відносимо: укр. *складати, впадати, містити, обіймати, включати, входити, належати, охоплювати, вбирати, складатися, вливатися, включатися* q под. – англ. *to consist (of), to contain, to include, to belong, to cover its*.

У дієслівній групі „складу” з типовою семантикою „бути складеним із чого-небудь” (*what something is made of when it contains a number of parts or things*) базовими є дієслова: укр. *складати, складатися, включати, включатися, належати* – англ. *to consist (of), to include, to belong*.

Семантична специфіка відношень між предметними субстанціями з дієсловами цієї підгрупи полягає в тому, що в одних випадках предметна субстанція укр. *щось* – англ. *smth*, є вихідною, означає ціле, сукупність, (сх. 2), а в інших – вихідними є предметні субстанції, які означають частини (сх. 3).

Схема 2

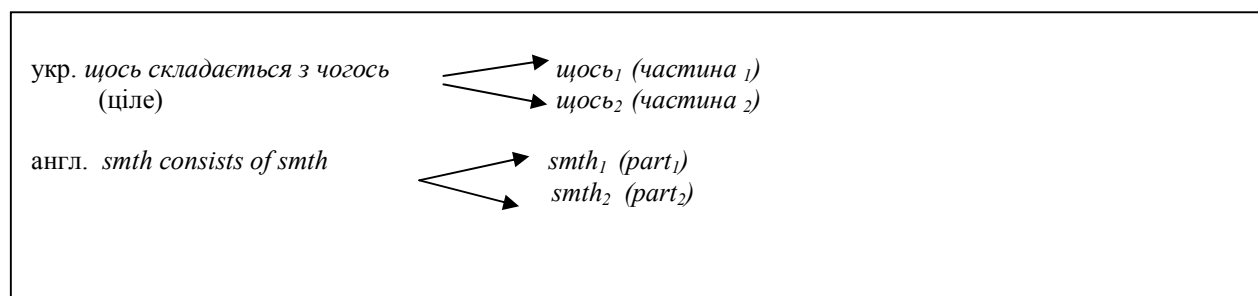
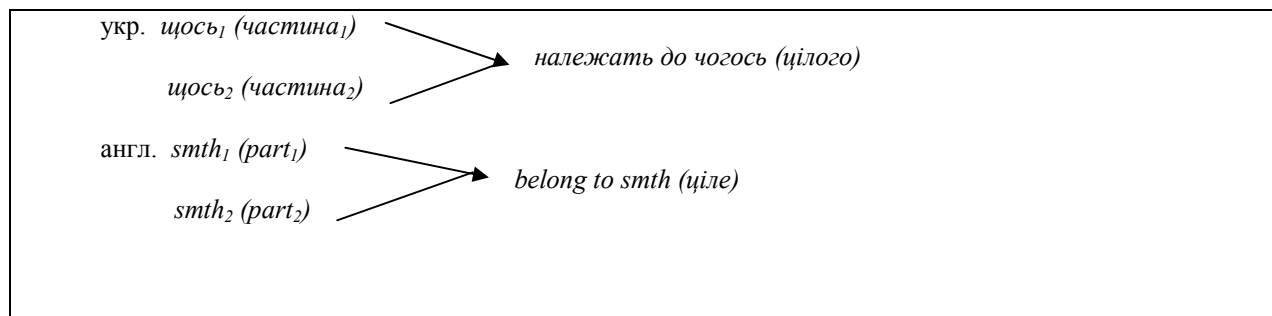

Схема 3

Корелятивними в українській та англійській мовах є випадки, коли процесуальну субстанцію поширюють (доповнюють, конкретизують) два обов'язкові предметні денотати, без яких мікроденотат „процесуальне відношення частина/ціле” не може бути реалізований: укр. *Уряд дбає, щоб інтегрувати Україну в світову економічну систему* (З газ.) – англ. *The government wants to integrate Ukraine into the world economic system; The child was only adopted a year ago, but she has completely integrated into the family's life*.

У системі корельованих виражальних засобів мікроденотата „процесуальне відношення частина/ціле” в українській і англійській мовах певне місце посідають генералізуючі слова: укр. *частина, група, система* – англ. *part, group, system*, що кількісно та якісно типізують назви предметних субстанцій. Уживання генералізуючих слів укр. *частина* – англ. *a part* в українському, як і в англійському дискурсі, закріплене переважно за предметними денотатами, що являють собою нерозчленовану цілісність: укр. *поділити **пиріг** на куски* (частини) – англ. *to divide a cake into parts*, укр. *поділити **оповідання** на частини* – англ. *to divide a story into parts*.

Вираження предметних субстанцій, що являють собою членовану сукупність, в обох мовах супроводжується залежними від дієслів словами: укр. *поділити тварин **на види*** – англ. *to divide animals into species*; укр. *поділити (розкласти) книжки **за секціями*** – англ. *divide books into sections*.

Аналіз перекладних словникових статей, як і реченневих структур в обох мовах, у тому числі й перекладних відповідників українсько-англійських та англо-українських вербально-субстантивних словосполучень, із дієсловами, що виражають мікроденотат „процесуальне відношення частина/ціле”, переконливо засвідчує таку закономірність: українській мові більшою мірою властива концентрація

процесуальній ознаці на базових дієслівних лексемах, у той час як в англійській мові таке вираження дещо «розчиняється» в лексичних чи синтаксичних синонімах. Для вираження мікроденотата „процесуальне відношення частина/ціле” в українській мові вживається набагато більше лексичних синонімів, ніж в англійській мові, що пояснюється насамперед багатством афіксальних і словотвірних типів однокореневих синонімів (*єднати, з'єднувати, поєднувати*) та дублюванням однокореневих дієслів у видовій дихотомії значень (*з'єднувати – з'єднати, поєднувати, поєднати*).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-русский словарь глагольных словосочетаний. – М., 1986. – 534 с.
2. Англо-український словник: У 2 т. – К., Т. 1. – 752 с.; Т. 2. – 712 с.
3. Баранник О.Ю. Семантико-синтаксична категорія партитивності в укр. мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук 10.02.01 / Дніпропетровський нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.
4. Боровитова Н.А. Особенности семантической структуры лексико-семантической группы глаголов разделения // Семантические классы русских глаголов. – Свердловск: УрГУ, 1982. – С. 66-70.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., Ірпінь, 2004. – 1440 с.
6. Іваницька Н. Співвідношення дієслівних найменувань процесуальних денотатів в українській та англійській мовах // Українська мова – 2007. – №3. – С. 44-53.
7. Киселева С.В. Предикаты партитивной семантики в современном английском языке: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04 / Российский гос. пед. ун-т им. А.И.Герцена. – СПб, 2000. – 193 с.
8. Клеопатрова Л.Ф. Лексико-семантическая группа глаголов разъединения в современном русском языке: Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – Воронеж, 1981. – 24 с.
9. Кочерган М.П. Основи зставного мовознавства. – К., 2006. – 424 с.
10. Маркарова Т.С. Конструкции с предикатами, выражающими отношения „часть – целое” в современном русском языке: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Московский гос. ун-т им.М.В.Ломоносова. – М., 1996. – 163 с.
11. Свиридова Е.А. Семантика и функционирование глаголов партитивного отношения в современном английском языке: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Иркутский гос. пед. ин-т иностранных языков им. Хо Ши Мина. – Иркутск, 1993. – 160 с.
12. Ситар Г.В. Моделі речень із предикатами відношення частини й цілого в українській мові: – Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – 138 с.
13. Тараненко О.О. Синоніми української мови // Словник синонімів української мови: В 2 т. – К., 2000. – Т. 2. – С. 945-954.
14. Толковый словарь русских глаголов. Идеографическое описание. Английские эквиваленты. Синонимы. Антонимы. – М. – 1999. – 752 с.
15. Longman Dictionary of contemporary English. Third Edition with new words supplement. – Longman, 2006. – 1668 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Іваницька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних наук Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Наукові інтереси: компаративне дослідження дієслівних систем української та англійської мов у функціонально-семантичному аспекті.

ПРИКМЕТНИКИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ МІСЦЯ У СТРУКТУРІ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ „ПРОСТІР”

Олена КАРДАЩУК (Чернівці, Україна)

Статтю присвячено питанням дослідження системної організації семантичного поля (на матеріалі прикметників української мови зі значенням місця). На основі моделі семантичних відношень та ієрархії сем визначено місце об'єднання прикметників зі значенням місця в межах семантичного поля „простір” та його внутрішню структуру.

The article is dedicated to the investigation of the semantic field system organization (on the material adjectives of the Ukrainian language with model of the semantic relations and hierarchy of sememes the place within the semantic field “space” and inner structure is defined.

Для сучасних досліджень семантичних категорій мови характерні пошуки суцільності, ієрархічності, структурності, зв'язків семантичних категорій з категоріями інших мовних рівнів, що й зумовлює актуальність обраної теми.

Можна виділити кілька планів дослідження і так званих просторових прикметників. Один з них вивчає їхню семантичну структуру з метою виявлення універсальних та специфічних характеристик, співвідношення логічної і мовної картини просторових уявлень (Ю.Д.Апресян, Є.Тодорова, Є.А.Кривченко, О.Н.Журицький та ін.).

Другий план досліджень представлений працями, в яких вивчаються семантичні відношення між синонімами та антонімами, зіставляються однотипні за значенням прикметники в різних мовах. Значне місце при цьому відводиться вивченню сполучувальних особливостей слів, ретельному аналізу умов вживання і реалізації окремих лексико-семантичних варіантів (Т.Г.Линник, Г.В.Аксенова-Пашковская, О.В.Афанасьєва та ін.).

Третій план представлений дослідженнями історичного спрямування, в яких простежується історія розвитку лексем із значенням простору, особливості їхнього функціонування та семантики в різні історичні періоди (М.С.Лаврентьєва, Г.Н.Лукіна, О.С.Мельничук, К.П.Смоліна та ін.).

У статті поставлено за мету визначити специфіку системної організації об'єднання прикметників зі значенням місця як фрагмента мовної картини світу, а саме як підсистеми семантичного поля „простір”. Матеріалом для аналізу послужили прикметники, дібрані зі Словника української мови в 11-ти томах методом суцільного аналізу.

Категорії пізнання – це широкі, фундаментальні поняття, це уявлення людини про середовище, у якому вона існує. У філософській та лінгвістичній літературі визначають такі категорії пізнання: буття, простір, час, рух, якість, кількість, відношення тощо. Кількість їх може бути різною (В.В. Морковкін визначає сім категорій [4], Ю.Н. Караулов – дев'ять [2]), але в усіх класифікаціях присутня категорія простір.

Простір – це сукупність відношень, що означають: 1) координацію співіснуючих об'єктів; 2) їх розташування відносно один одного; 3) порядок розташування одночасно співіснуючих об'єктів; 4) характеристику місця розташування об'єктів; 5) відстань між різними напрямками відносно розташування об'єктів; 6) напрямком. Основні моменти змісту категорії простору – це загальні, досить широкі поняття. Вони конкретизовані у вузьких поняттях про предмети та явища дійсності, що їх фіксують у філософських, енциклопедичних словниках, у класифікаційних схемах ідеографічних словників, у спеціальних і лінгвістичних розвідках, які присвячені дослідженню окремих груп слів. Дані цих джерел допомагають подальшому розкриттю змісту категорії простору.

Так, розкриття змісту категорії „простір” дозволяє виділити за класифікацією Ж.П.Соколовської головні його моменти з метою дальшого застосування для аналізу значень слів: 1) протяжність, об'єм, форма; 2) місце, напрямком, орієнтація; 3) розташування предметів відносно один одного, віддаленість; 4) членування простору, межа, рубіж; 5) особливості простору (закритість, відкритість, обмеженість, необмеженість); 6) характер поверхні [5: 30].

Отже, категорія простору як одна з основних онтологічних категорій одержала різнобічну філософську й лінгвістичну інтерпретацію. У філософії під простором розуміють усе, що має певну довжину, широту, висоту, усе, що розташоване ближче/далі, збоку, позаду, попереду, вище, нижче, всередині, зовні тощо. Такі ознаки, як здатність предметів бути протяжними, займати місце серед інших об'єктів, розташовуватися один щодо іншого, межувати з іншими об'єктами, є найзагальнішими ознаками простору [6].

Таким чином, у наукових розвідках лексикологів по-різному визначається склад семантичного об'єднання із значенням простору. Слова диференціюються за характеристиками простору, які визначені у філософській літературі. В основі визначення цього структурного утворення лежать важливі параметри класифікуючої діяльності людини, але не в „чистому”, а в модифікованому, конкретизованому вигляді. Так, поняття **ПРОСТІР** репрезентує родосема "простір" (архісема за класифікацією В.Г.Гака [1]) – в експліцитному або ж імпліцитному вигляді – реалізується в таких підкатегоріях (B_1): „протяжність”, „орієнтація”, „локалізація” („розташування предметів у просторі”), „наповненість простору”, „характер поверхні”, „форма”. Ця модель сприяє об'єктивнішому визначенню складу семантичного поля „простір” і надає можливість структуризації семантичного поля „простір”.

Для уточнення складу семантичного об'єднання слів зі значенням простору пропонуємо виходити із семного складу семем, а для цього застосовуємо компонентний аналіз.

У сучасних лінгвістичних розвідках стосовно використання методу компонентного аналізу існують три напрями: логічний, логіко-лінгвістичний, лінгвістичний. Компонентний аналіз, який розробили представники логічного напрямку, базується на визначенні поняття.

Частина структури лексичного значення, де здійснюється перехід позамовних факторів у мовні – це предметно-логічна частина семми (семема, –окреме значення багатозначного слова – лексеми). Компоненти предметно-логічної частини семми – семи забезпечують перехід поняття, ознаки предметів, явищ дійсності в складові елементи мови, лексичного значення слова: з одного боку, це категорії пізнання, тобто концептуальні явища, а з іншого боку, – це вже елементи смислової структури слова, що репрезентують категорії логіки. Безпосередньо семи даної мови в своїй сукупності й утворюють ту структуру, на базі якої формується модель семантичних відношень у лексиці – загальна, концептуальна схема, схема ідеографічного порядку (див. праці Ю.Н.Караулова [1], В.М.Русанівського [7], Ж.П.Соколовської [5] тощо).

Таким чином, на основі моделі семантичних відношень у лексиці може бути побудована ієрархія сем у семантичній структурі слова. Визначення елементарних смислів, або сем, представлено у наукових працях багатьох учених (Д.Н.Шмельов, В.Г.Гак, А.М.Кузнецов та ін.). Так, В.Г.Гак [1: 230] визначає архісему, семи видового значення (описові – форма, розмір тощо); відносні (функція, просторові та часові відношення); потенційні семи, які актуалізуються в певних умовах. Для нашого дослідження прийнятнішою є класифікація елементів смислу, яку запропонував Д.М.Шмельов [8]. Таким чином, визначаємо два види семантичних ознак: диференційні й інтегральні. Диференційні ознаки суттєві для парадигматичних протиставлень, інтегральні – „заповнюють” лексичний зміст слова. Поряд з диференційними та інтегральними семми існують категоріальні семи. „При необхідності весь словниковий склад можна поділити на класи, враховуючи категоріальні ознаки. При цьому інтегральні ознаки будуть баластом, а диференційні ознаки – тим, що пов'язує ці одиниці” [8].

В узагальненому вигляді семантична структура слова має таку ієрархічну будову: семи, співвідносні зі сферами буття, тобто класами (К); семи, співвідносні із категоріями пізнання, тобто родосеми (буття, простір, час, окреме, якість, кількість, відношення); семи, співвідносні із головними моментами змісту категорій пізнання – видосеми першого порядку (B_1); семи, співвідносні із моментами подальшого членування кожного з понять видосеми другого порядку (B_2). Вони виленовуються для кожної B_1 ; семи, співвідносні з подальшим членуванням кожного з моментів змісту понять на поняття, що різняться лише ступенем прояву ознаки, якості стану тощо, визначаються як видосеми третього порядку, які виленовуються для кожної B_2 .

Для характеристики окремої частини семантичного континууму, яка нами визначена як „простір”, ми будемо будувати ієрархію, визначаючи В (видосему першого та ін. порядків), що достатньо для побудови моделі окремого відрізка семантичного простору.

Компонентний аналіз у його різних варіантах, як ми вважаємо, все ж таки є головним у семантичних дослідженнях сучасності й лишається складним, багатоплановим, з деякими протиріччями процесом.

Важливим для прийняття моделі, її місця в загальній структурі лексико-семантичної системи є те, що сукупність значень слів мови пов’язується, тобто встановлюється, виходячи зі словникових формулювань існуючих тлумачних словників, що підтверджує аналіз предметно-логічної частини семем.

Встановлення компонентного складу семем-прикметників зі значенням простору було почато із розгляду словникових формулювань за Словником української мови в 11-ти томах:

Близький₁ (номер позначає значення багатозначного слова, зафіксованого Словником) – „який знаходиться або розташований на невеликій відстані від чогось; протилежне **далекий** (2)”. **Локальний** – „який не виходить за певні межі (1)”. **Верхній** – „який міститься, знаходиться зверху, вище чого-небудь (1)”. **Лівий₁** – „який розташований з того боку тіла, де міститься серце; протилежний **правий** (1)”. **Низовий₂** – „розташований у низині (у 1 знач.) або нижче від чого-небудь (1)”. **Крайній₀** – „який міститься скраю, на межі чогось; **кінцевий** (1)”. **Поздовжній₀** – „який проходить, розміщується по довжині, уздовж чого-небудь (1)”. **Передній₁** – „який міститься попереду інших таких самих предметів, на початку ряду однакових предметів (1)”. **Сусідній₁** – „розташований поруч, поблизу кого-, чого-небудь (1)”. **Окружний₀** – „розташований навколо чого-небудь; який діє по колу (1)”. **Внутрішній₀** – „який є, міститься всередині чого-небудь; протилежне **зовнішній** (1)”. **Відокремлений₂** – „який міститься, перебуває окремо від кого-, чого-небудь (1)”. **Поверхневий₁** – „який розміщується, перебуває, відбувається і т.ін. на поверхні чи недалеко від поверхні чого-небудь (1)”. **Південно-західний₀** – „який міститься, проходить у напрямку південного заходу; **південний** захід від чого-небудь або на південному заході чогось (1)”. **Артезіанський₀** – „який знаходиться в глибоких водоносних шарах землі; **глибинний** (1)”. **Полярний₁** – „розміщений, розташований біля полюса, в районі полюса (1)”. **Небесний₁** – „який міститься в міжзор’яному і міжпланетному просторі або пов’язаний з ним (1)”. **Кімнатний₂** – „який постійно перебуває, живе або вирощується в кімнаті (1)”.

Подальша робота з матеріалом проводилась у таких напрямках: 1) перегруповування сем відносно словникових статей; 2) об’єднання компонентів сем у зв’язку з „накладанням”, „суміщенням” ознак; 3) додаткове осмислення тих видосем, зміст яких був недостатньо чітким; 4) додатковий аналіз словникових статей.

Це дало можливість визначити родосему „простір”, встановити провідні видосеми (B_1) та їхню ієрархію: Р „простір”: 1) „необмежений простір” (B_1); 2) „обмежений простір” (B_2).

В межах „необмеженого простору” визначаємо B_1 видосему „локація”, що в подальшому дозволить визначити мікрополе „локація”, в якому об’єднуються прикметники зі значенням місця, а детальніше структурування, а саме: опис видосеми 2-го тощо порядків (B_2 – „один-багато”, „ступінь близькості”, „у ряді однорідних”, „послідовність”; B_3 – „один, окремо...”, „один, разом з ...”, „наявність / відсутність вільного простору між ...”, „перед...”, „після...”, „між ...”; B_4 – „значний”, „незначний” тощо) – допоможе виокремити лексико-семантичні групи всередині мікрополя.

Сукупність головних лексико-семантичних варіантів ЛСВ (видосем першого порядку) слів лексико-семантичної групи становить семантичне поле (у нашому випадку поле простору). У мікрополе „локація” входять такі ЛСГ прикметників української мови зі значенням місця: ЛСГ-1 „локація в певному місці”: тутешній 0, тамтешній 0, місцевий 1, локальний 0, регіональний 0, нетутешній 0, приїжджий 0, іногородній 0, кочовий 0, далекий 1, близький 1; ЛСГ-2 „локація в різних частинах ряду”: початковий 0, крайній 0, перший 0, стартовий 2, кінцевий 0, останній 1, хвостовий 2, верхній 1, верховий 1, тильний 0, протилежний 1, супротивний 1, суміжний 1, сусідній 1; ЛСГ-3 „локація в куті”: кутовий 0, закутний 3; ЛСГ-4 „локація в напрямі”: повздовжній 0, поперечний 0, вертикальний 0, горизонтальний 0, паралельний 0, перпендикулярний 0, похилий 1, косий 1; ЛСГ-5 „локація поверхні / глибини”: поверхневий 1, глибокий 2, поглиблений 2, неглибокий 2, низинний 0/1, підводний 0, підлідний 0, надводний 0, плавучий 1, глибоководний 0, артезіанський 0, придонний 0, наземний 0, підземний 0, надґрунтовий 0; ЛСГ-6 „локація відносно частин світу”: південний 0, південно-західний 0, південно-східний 0, східний 0, західний 1, полярний 1, приполярний 0; ЛСГ-7 „локація відносно сфер буття (вода, небо, рослинний та тваринний світ,

адміністративні одиниці, людина)”: небесний 1, піднебесний 0, підхмарний 0, надхмарний 0, захмарний 0, зарічний 0, надрічковий 0, прирусловий 0, приболотний 0, заозерний 0, приозерний 0, заокеанський 0, заатлантичний 0, приморський 0, нагірний 0, високогірний 0, альпійський 2, підгірський 0, прияровий 0, прибалковий 0, надбережний 0, прибережний 0, узбережний 0, побережний 0, підкорінний 0, прикореневий 0, підкорковий 0, болотний 0, кімнатний 2, водяний 2, залітний 0, надлобний 0, підочний 0, надочний 0, надбрівний 0, защічний 0, завушний 0, зашийний 0, підреберний 0, надлопатковий 0; ЛСГ-8 „локація відносно центру – периферії: центральний 2, провінціальний 0/1, українний 0, фланговий 1, середній 1, серединний 0; ЛСГ-9 „орієнтація в просторі”: лівий 1, правий 1, задній 1, передній 1, нижній 1, правобережний 0, лівобережний 0, перехрестний 1, окружний 0, околишний 0, зовнішній 1, внутрішній 0, хутрянний 0.

Таким чином, за допомогою аналізу семного складу окремих семем, вибраних нами зі Словника, встановлено межі семантичного об'єднання прикметників зі значенням місця, виявлено групи, які входять до складу цього об'єднання, з'ясовано статус мікрополя „локація” у структурі семантичного поля „простір”.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гак В.Г. К типологии лингвистических номинаций // Языковая номинация. Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – С. 230-294.
2. Караулов Ю.Н. Общая и русская идиография. – М.: Наука, 1976. – 385 с.
3. Кардашук О.В. Семантичне поле простору: статус, структура, внутрішні зв'язки (на матеріалі прикметників української мови): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Кіровоград, 1998. – 20 с.
4. Морковкин В.В. Опыт идиографического описания лексики (анализ слов со значением времени в русском языке). – М.: Моск. ун-т, 1977. – 168 с.
5. Соколовская Ж.П. Проблемы системного описания лексической семантики. – К.: Наук. думка, 1990. – 184 с.
6. Степаненко М.І. Категорія локативності на семантичному тлі (теоретичний і прагматичний аспект) // MedaLing'2006. Горизонти прикладної лінгвістики та лінгвістичних технологій. – Сімферополь: Ди Ай Пи, 2006. – С. 50.
7. Руснівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К.: Наук. думка, 1988. – 240 с.
8. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. – М.: Наука, 1973.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Кардашук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: семантика української мови.

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ПОНЯТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Анна ЛЯШУК (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена типологічному зіставленню семантичної структури юридичних термінів української та англійської мов, зокрема тих, що фіксуються тлумачними словниками. Здійснено системний аналіз внутрішньої організації особливого мовного знака – терміна на позначення юридичних понять в українській і англійській мовах. Зіставний аналіз лексики на позначення понять права в аналізованих мовах дозволив визначити якісні й кількісні розходження, ступінь збігу концептуальної репрезентації та ступінь особливого національного наповнення термінів.

The article focuses on the typological study of semantic structure of English and Ukrainian law terms, specifically those fixed in explanatory dictionaries. Systemic analysis of inner semantic organisation of terms denoting law notions in Ukrainian and English has been performed. Comparative study of the lexis manifesting law notions in the languages under study has allowed to define qualitative and quantitative divergences, the degree of conceptual representation resemblance as well as the degree of the terms' national specificity.

У мові кожний елемент належить до характерної їй мережі елементів і займає спеціальне місце в особливій мережі відношень. Як зазначає А.Вежбицька, коли ми порівнюємо дві (чи більше) мови, ми не можемо розраховувати на те, що знайдемо ідентичні мережі відношень [2: 19], оскільки слово однієї мови відрізняється від найбільш відповідного іншої мови, компоненти його структури утворюють особливі зв'язки.

Системні відношення реєстрових словникових одиниць, що маніфестують поняття юриспруденції в українській та англійській мовах, виступають підґрунтям зіставлення термінів у пропонованому дослідженні, яке відбувається у порівнянні мовної презентації понять права у двох системах, віддалено споріднених, як на мовному рівні, так і на правовому.

Зіставний аналіз семного складу досліджуваних одиниць має на меті з'ясувати ступінь тотожності концептуального уявлення про правові поняття й ступінь національно-специфічного змісту у маніфестації понять права юридичними термінами двох мов.

Об'єктом дослідження слугує семантична структура термінів на позначення правових понять в українській та англійській мовах. Специфіка терміна як особливого виду мовного знака виявляється в особливостях семного складу термінологічної одиниці, отже, предметом дослідження є особливості зіставлення внутрішньої структури лексичних одиниць української й англійської мов.

Простежимо особливості семантичної структури лексичних одиниць на позначення понять права в українській та англійській мовах в межах семантичної організації термінів на позначення фахівця юридичної діяльності. Суб'єкти юридичного процесу користуються широким колом прав, серед яких є право мати захисника. Семантику особи, яка відстоює у суді інтереси обвинуваченого і здійснює його правовий захист у порівнюваних мовних системах маніфестують лексичні одиниці укр. *захисник* та англ. *defender*.

На позначення сторони захисту обвинуваченого під час суду, у системах досліджуваних мов фіксуються термінологічні одиниці *захист* і *the defence*. Напр.: *Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист (Конституція України, ст. 63)*. Напр.: *The duty of the judge during a trial is to act as the referee while the prosecution & defence put their cases & question witnesses...* (O'Driscoll, B, 110). Для маніфестації зазначеного поняття у мовних системах використовуються різне семантичне наповнення лексичних одиниць *захист* та *the defence*, але в них існують спільні для двох мов ознаки одного поняття (компоненти 'court', 'law', 'not guilty' та 'суд', 'невинність'), що презентують подібне його відображення.

На позначення особи, що надає правову допомогу чи виступає захисником підозрюваного, обвинуваченого, підсудного у залі суду, у досліджуваному матеріалі двох мов фіксуються також лексичні одиниці укр. *адвокат* і англ. *advocate*. Ці одиниці виступають прикладом повної мовної симетрії, репрезентуючи тотожність зовнішньої оболонки й подібність внутрішньої структури.

На відміну від української в англійській мові відбувається диференціація осіб, які представляють різні види адвокатської діяльності. Простежуються гіперо-гіпонімічні зв'язки терміна *advocate* з одиницями *petty advocate* та *panel's advocate*, що використовуються на позначення цих понять.

Важливо відзначити той факт, що у британському варіанті англійської мови, як і у правовій термінології Англії та Уельсу, фахівці юридичної професії мають спільну назву *lawyer*, яка охоплює поняття двох різновидів представників юридичної професії. Зі спостережень за внутрішньою структурою одиниць *solicitor* і *barrister*, що використовуються на позначення цих понять, впливає очевидна різниця сприйняття носіями мови осіб, які номінуються цими термінами.

Термінологічна одиниця *solicitor* відрізняється від одиниці *barrister* здатністю репрезентувати правника, що переважно працює з юридичними документами, є радником з правових питань, але має право представляти свого клієнта тільки у судах нижчого рангу. Подібну, й дещо протилежну, семантику маніфестує лексична одиниця англійської мови *barrister*, семантична структура якої характеризується семами 'who', 'have', 'right', 'speak', 'advocate', 'argue', 'the higher', 'law', 'court'.

Також необхідно відзначити, що англійський термін *advocate* широко вживається тільки у шотландському праві, а у правовій сфері інших територіальних регіонів Великої Британії функціонує одиниця *barrister*.

В англійській мові лексеми *barrister* та *solicitor* об'єднані спільним семантичним змістом з одиницями *attorney*, *counsellor*, *counsel*, *intercessor* і *pleader*, що також визначають особу з повноваженням представляти іншу людину у правових справах, надавати юридичну допомогу, здійснювати правовий захист.

Терміни *solicitor* й *attorney*, об'єднані еквіполентною опозицією, утворюють привативні опозиції з терміносполученнями *Solicitor General* та *Attorney General*. Останні правничі терміни референціюють поняття посадових осіб, що виступають основними радниками Парламенту у правових питаннях і представляють Корону у міжнародних справах. Зазначені лексичні одиниці належать до безеквівалентної лексики у досліджуваному матеріалі. Напр.: *The Attorney General & the Solicitor General are the Government's principal advisers on English law, & they represent the Crown in appropriate domestic & international cases (Criminal justice, 89)*.

Одиниці досліджуваної семантики засвідчують високий ступінь системності англійських правничих термінів, який виявляється у парадигматичних відношеннях. Ці приклади очевидно підкреслюють диференціювання поняттєвої основи правничих термінів цієї семантики у мовних системах, зважаючи на різницю в упорядкуванні дійсності у порівнюваних мовах як результат корегування особливостей менталітету, світосприйняття, історії та культури народу.

В обох досліджуваних мовах фіксуються лексеми еквівалентної лексики, основною семантикою яких є характеристика особи, що звертається за допомогою до правника. У системі англійської мови це одиниця *client*. *A solicitor is bound contractually to his or her client and can be sued for negligence (Criminal justice, 92)*. Серед досліджуваного матеріалу української мови подібною у зовнішній формі, і яку можна вважати еквівалентною за семантикою одиниці англійської мови *client*, виступає лексема *клієнт*. На відміну від англійської мови в українській мові подібне семантичне значення розкриває також лексема *підзахисний*. Диференційний семантичний компонент 'адвокат' останньої виступає інтегративним в еквіполентній опозиції одиниці з терміном *клієнт*.

Законодавством України і Великої Британії у кримінальному процесі разом із стороною захисту має бути представлена сторона обвинувачення. На позначення поняття діяльності уповноважених законом органів та осіб по доведенню винуватості притягнутої до відповідальності особи у досліджуваному матеріалі порівнюваних мов виокремлюються лексичні одиниці англ. *the prosecution* та укр. *обвинувачення*,

які можна вважати еквівалентними в семантичному змісті: *Criminal trials in England & Wales, as in the rest of Britain, have two parties: the prosecution & the defense (Criminal justice, 43)*. Термін української мови **обвинувачення** має ширшу семантику і також відбиває семантичне значення змісту обвинувальної тези, промови, вироку: *Підтримання обвинувачення від імені держави покладено на прокуратуру (Головченко, ЮТ, 98)*.

Сформовані в людській свідомості відношення протиставлення маніфестуються у парах одиниць порівнюваних мов, які референціюють значення сторони-захисту та сторони-обвинувачення в судовому процесі. Це одиниці **захист – обвинувачення, the defense – the prosecution**, які віддзеркалюють екстралінгвістичні процеси, що базуються на подібності правових засад обох суспільств.

Відображенням особи, яка формує й підтримує обвинувачення у судовому процесі під час розгляду кримінальної справи, реалізується в компонентах 'особа', 'обвинувачення', 'судовий' і 'person', 'court', 'law' термінів порівнюваних мов укр. **обвинувач** (шість компонентів) та англ. **prosecutor** (вісім компонентів). Напр.: *Обвинувачення можуть підтримувати також особи, уповноважені громадськими організаціями і трудовими колективами (громадський обвинувач) (Головченко, ЮТ, 98)*. Напр.: *There is a right of appeal to the High Court by an accused person against the refusal of bail, or by the prosecutor against the granting of bail... (Criminal justice, 37)*. У системі англійської правничої термінології одиниця **prosecutor** утворюється комплексом семантичних компонентів 'lawyer', 'who', 'represent', 'person', 'bring', 'criminal', 'charge', що репрезентують еквівалентну семантику українському терміну **обвинувач**.

Обвинувачення у справі може здійснюватися державою та приватною особою. В українському законодавстві державне обвинувачення підтримується прокурором. У мовній системі семантику службової особи, що здійснює нагляд над виконанням законів і підтримує державне обвинувачення у суді, відбиває лексична одиниця **прокурор**. Гіперо-гіпонімічні відношення спостерігаються між термінами **прокурор** та **Генеральний Прокурор**, де одиниця **Генеральний Прокурор** називає найвищу посадову особу в єдиній системі органів прокуратури України. Напр.: *Строк повноважень Генерального Прокурора України – 5 років (Конституція України, ст. 122)*.

У системі англійської мови максимально наближена семантика маніфестується лексемами **district attorney** та **Public Prosecutor**. При зіставленні семантичної структури зазначених одиниць більшу близькість до українського терміна **прокурор** виявляє лексема **Public Prosecutor**, що має у своїй внутрішній організації семи 'lawyer', 'who', 'work', 'government', 'try', 'prove', 'court', 'law', 'person', 'do', 'illegal'. Тоді як термін **district attorney** уживається на позначення районного обвинувача переважно в американському варіанті англійської мови. Як можна спостерігати, лексема англійської мови **attorney**, яка семантично пов'язана з термінологічною одиницею **solicitor** і вживається для маніфестації поняття захисника у суді, в терміносполученні **district attorney** здатна референціювати також протилежне значення обвинувача.

Реалізація семантичних компонентів укр. 'посадова', 'особа' та англ. 'officer' чи 'official' у лексемах порівнюваних мовних систем дає підстави говорити про належність одиниць до термінів на позначення посадових осіб у праві двох країн. Із зазначеною семантикою в англійській мові фіксуються терміни **official, incumbent, judge, coroner, prosecutor, Public Prosecutor, Attorney General, Solicitor General, General sheriff**. В українській мові це лексичні одиниці **суддя, прокурор, Генеральний Прокурор, судовий виконавець, нотаріус, дипломат, слідчий, судський**.

Зафіксовані терміни належать у системах порівнюваних мов як до еквівалентної, так і до безеквівалентної лексики. Так, внутрішня структура українського терміна **слідчий** вміщує семантичні компоненти 'службова', 'особа', тоді як у семній структурі англійської лексеми із подібною семантикою **investigator** такі компоненти відсутні (фіксується тільки сема 'person'), хоча у них наявні еквівалентні компоненти англ. 'investigate' та укр. 'здійснювати', 'слідство'. В англійській мові близькою за семантикою до одиниці **investigator** також виступає лексема **detective**. Напр.: *The detective was nodding, as though ignorance were the easiest thing in the world to understand (Robertson, SW, 125)*.

Семантично близькі лексеми двох мов укр. **службова особа**, англ. **official** та **incumbent** розкривають поняття особи, що здійснює функції представника влади і характеризуються нейтральною семантикою. В англійській мові диференційний семантичний компонент 'political' лексичної одиниці **incumbent** дещо звужує семантику цієї лексеми порівняно з англ. одиницею **official**.

Прикладом лексичної асиметрії в досліджуваному матеріалі виступають, наприклад, такі безеквівалентні лексеми англійської мови, як **sheriff, High sheriff, constable, Chief constable, magistrate** та **coroner**. Остання одиниця маніфестує в системі англійської мови поняття службової особи, завданням якої є розслідування причин смертних випадків, коли підозрюється застосування насильства: *Its [the Forensic Science Service] customers include the police, the Crown Prosecution Service, coroners and defense solicitors (Criminal justice, 19)*. На відміну від української мови на поняття посадової особи судді суду нижчої інстанції з обмеженою юрисдикцією з кримінальних і громадянських справ в англійській мові вказує термін **magistrate**: *The local committee is expected to make sure magistrates are drawn from many walks of life & that the composition of the bench is broadly balanced (Criminal justice, 41)*.

Семантично близькими у порівнюваних мовах виступають одиниці *судовий виконавець*, *Генеральний Прокурор* та *bailiff*, *Attorney General*, які розкривають поняття судового пристава й Генерального прокурора. Семантична структура англійського терміна *Attorney General* відрізняється від внутрішньої організації семантично близького терміносполучення української мови *Генеральний Прокурор* семами *'lawyer'*, *'the highest'*, *'senior'*, *'rank'*, які вказують на найвищу посаду юриста. У структурі українського терміна фіксуються семи *'особа'*, *'службовий'*, *'очолювати'*, *'Прокуратура'*. Ці два терміни розкривають спільну поняттєву базу з різних позицій, що підкреслює своєрідність світосприйняття носіїв порівнюваних мов.

У досліджуваному матеріалі української мови до безеквівалентних одиниць можна віднести лексему *судський*, яка належить до периферії лексики на позначення правових понять в українській мові, оскільки не є вживаною в сучасних правових документах. Напр.: *Набігли судські... Зараз усіх людей забрали, зараз деяких пов'язали (Вовчок, I, 248).*

В обох досліджуваних мовах фіксуються терміни, семантикою яких є характеристика незалежної службової (посадової) особи в органах суду з повноваженнями слухати та вирішувати судові справи в суді, недоторканість якої гарантується законом і яка виносить вирок у судовій справі. Це значення маніфестується лексичними одиницями укр. *суддя* та англ. *judge*. Напр.: *Судді обіймають посади безстроково, крім суддів Конституційного Суду України та суддів, які призначаються на посаду судді вперше (Конституція України, ст. 126). The kind of judge chosen to preside over the case depends on its seriousness and complexity (Criminal justice, 42).*

Загальнослов'янський термін *суддя* в живій мові слов'ян існував ще з доісторичного періоду і зберігся в багатьох сучасних слов'янських мовах [1: 15], що вказує на маніфестацію спільної пізнавальної позиції щодо актуалізації зазначеного поняття у порівнюваних мовах.

У системі англійської мови спостерігаються гіперо-гіпонімічні відношення лексичної одиниці *judge* з термінами *recorder*, *abjudicator*, *Circuit judges*, *district judges*, які іменують суддів різного виду й правомочності. Зазначені терміни, можливо, за виключенням одиниці *district judge*, можна віднести у досліджуваному матеріалі до шару безеквівалентної лексики, оскільки у цьому аспекті об'єктивні реалії носіїв двох мов значно різняться. Напр.: *Circuit judges & district judges are appointed through a competitive procedure including an interview before a panel which makes recommendations to the Lord Chancellor (Criminal justice, 90).*

Поняття, що референціюється в системі англійської мови лексичною одиницею *district judge*, яка розкриває значення окружного судді, можна співвіднести з поняттям районного судді чи обласного судді в українській мові. У той час, як поняття судді окружного виїзного суду до міст, у яких немає власних суддів, не актуальне для правової системи України. Також важко референціювати в українській мові й поняття судді кримінальної і цивільної юрисдикції, досвідченого правника, який отримав право аудієнції у суді Корони, що маніфестується в англійській мові терміном *recorder*. Напр.: *Recorders are part - time judges in the Crown Court & county courts & are appointed from among those barristers or solicitors who held a right of audience in the Crown Court...for at least ten years (Criminal justice, 90).*

В англійській мові на позначення судді, члена суду присяжних, використовується лексична одиниця *abjudicator*. Семантичні компоненти *'member'*, *'jury'* об'єднують одиницю *abjudicator* та лексему *juror* в еквіполентну опозицію. Ці лексичні одиниці є семантично пов'язаними і розкривають спільний зміст "член суду присяжних". Зазначене поняття референціюється у системі української мови термінологічною одиницею *присяжний*. Але це поняття тільки повертається до правової системи України, оскільки воно функціонувало у правових засадах дорадянського періоду. Натомість зараз Конституція України передбачає, що у певних визначених законом випадках правосуддя в Україні може здійснюватися за участю присяжних. Пор. уживання одиниць *juror* та *присяжний* у реченні: *Potential jurors are put on a panel before the start of the trial (Criminal justice, 47). Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних (Конституція України, ст. 124).*

Серед досліджуваного матеріалу англійської мови виокремлюється також лексична одиниця *jury*, яка референціює поняття групи з 12 пересічних осіб, що скликаються для вирішення питання про винність підсудного у залі суду. Зазначене поняття не знаходить відображення у системі українських правничих одиниць. Напр.: *The jury is responsible for deciding whether a defendant is "guilty" or "not guilty", latter verdict resulting in acquittal (Criminal justice, 46).*

Семантична структура англійської лексичної одиниці *judge* включає сему *'arbiter'* і визначається через термін *arbiter*. У системі досліджуваних термінів української мови подібну семантику засвідчують лексичні одиниці *арбітр* та *суперарбітр*, що демонструють подібність форми вираження з лексемою англійської мови та є спільного походження. Але в українській мові, навпаки, у семантичній організації лексеми *арбітр* фіксується сема *'суддя'*. Зазначені лексичні одиниці двох мов демонструють розбіжності змістової сторони, оскільки семантична структура українських лексем включає компоненти *'третейський'*, *'суд'*, *'нідлягати'*, *'судовий'*, *'розгляд'*, що свідчать про належність цих одиниць саме до правничих термінів.

У системі англійської мови лексема *arbiter* виявляє семантичну активність в утворенні синонімічного ряду з одиницями близькими за значенням: *arbitrator*, *awarder*, *referendary* й *referee*. Ці одиниці називають особу, яка призначена для вирішення та розгляду спорів та справ чи в судовому порядку чи як незалежний арбітр. Напр.: *The duty of the judge during a trial is to act as the referee while the prosecution & defence put their cases & question witnesses, ... (O'Driscoll, B, 110)*. До того ж термін *arbitrator* об'єднується у привативну опозицію з термінологічними одиницями *sole arbitrator* і *additional arbitrator*, які називають додаткового чи одноособового арбітра.

Зіставне вивчення семантичної структури одиниць на позначення фахівців юридичної діяльності у двох мовах вказує на актуалізацію спільної семантики. Сформовані у людській свідомості відношення протиставлення сторони-захисту та сторони-обвинувачення у судовому процесі маніфестуються в парах термінологічних одиниць *захист – обвинувачення*, *the defense – the prosecution*, що віддзеркалюють подібні правові поняття. Антонімічні відношення характерні для мовних знаків, що референціюють дуальні поняття, передбачають функціонування одне одного й існують у межах групи однієї семантики. Аналіз семантичної структури термінів укр. *невинуватий*, *винуватий* і англ. *innocent*, *guilty* вказує на наявність у системах досліджуваних мов пар лексичних одиниць на позначення того самого семантичного протиставлення. Вагомими для української мови є еквіполентні відношення, тоді як складники відповідної підгрупи термінів в англійській мові представляють більш систематизовану структуру. Висока впорядкованість та ієрархічність структури підгрупи одиниць англійської мови підкреслюється наявністю між її елементами привативних опозицій.

Проведене дослідження семантичної структури юридичних термінів, зафіксованих тлумачними словниками української та англійської мов, сприяє простеженню особливостей правової культури, уможливорює встановлення конкретних міжмовних відповідностей і розбіжностей у порівнюваних юридичних підмовах, відкриває перспективи подальших зіставних досліджень інших галузевих терміносистем.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анненкова О.С. Термінологія осіб світського адміністративного і судового апарату в російській писемності XVI–XVII століть (лексико-семантичний аналіз): Автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Київськ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – Київ, 1996. – 23 с.
2. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 776 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Ляшук – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри практики германських мов КДПУ ім. В. Винниченка.
Наукові інтереси: зіставна семантика, зіставна термінологія.

КОНТЕКСТУАЛЬНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЛЕКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ

Алла МАРЧИШИНА (Кам'янець-Подільський, Україна)

Стаття присвячена розгляду тих особливостей контексту, які сприяють актуалізації значень лексичних одиниць. Особлива увага звернена на можливості виникнення конотації під впливом контекстуальних умов.

The article presents the analysis of context as means of realization of lexical units meaning. Special attention is paid to connotation appearing as a result of context conditions.

Функціонально-семантична категорія може виступати характеристикою не лише лексеми – одиниці мовної системи, а й лексико-семантичних варіантів, тобто бути оказіональним фактором актуалізації лексичної семантики. При цьому контекст, у якому слово перебуває на час набуття конотації, є необхідним елементом реалізації цього нового семантичного навантаження. У термінах контексту осмислюються та інтерпретуються різноманітні лінгвальні й позалінгвальні фактори: “Будь-яке висловлення може бути правильно інтерпретоване лише в цілісному контексті” [1: 61]. Крім того, лінгвальне оточення, в якому опиняється одиниця мови, позбавляє її автономного мовного значення та наділяє мовленнєвим значенням – смислом. Варіювання такого новоокресленого, індивідуалізованого і актуалізованого значення може бути різноманітним, у тому числі й модалізуючим: “Контекст може надавати реченням модального значення” [2: 170]. Актуалізована сема зв'язує одиницю нижчого рівня мови у ланцюг одиниць вищого рівня – лексеми у висловлення відповідно.

Наше розуміння контексту узгоджується із тим змістом, який вкладає в це поняття М.Д.Феллер. Під контекстом він розуміє “все багатство існуючих в свідомості моментів, причетних до того, що відображено даним текстом чи якимось нижчим його рівнем – до фрази, словосполучення, слова включно” [11: 93]. Текстовий фрагмент, речення, словосполучення, які визначають семантику певної мовної одиниці, обумовлюються її дистрибуцією, і забезпечують умови контекстуального й дистрибутивного аналізу для лінгвіста-дослідника.

Враховуючи єдність формальних та змістових характеристик тексту, правомірно розглядати контекст з точки зору його функціональної ролі стосовно семантики тих одиниць мови, що знаходять свою реалізацію в ньому. Зміна контексту зумовлює зміну уявлення про ознаки слова. Контекст служить вказівкою на сферу,

характер, якість і т.п. явищ дійсності, що робить прийнятним, сумісним з цими даними лише одну інтерпретацію [5: 29].

Залежність значення слова від простору його реалізації (за який в нашому дослідженні береться текст художньої літератури) відзначав ще В.В.Виноградов: “Смисл слова в художньому творі ніколи не обмежується його прямим номінативно-предметним значенням. Буквальне значення слова тут обростає новими, іншими смислами” [10: 230]. Дж.Ліч підкреслює роль контексту у розкритті та конкретизації значення слова у повідомленні [15: 77]. На важливість лінгвального оточення одиниць мови для розкриття повноти їх смислу вказували й подальші дослідження, у яких стверджувалося, що різноманітні контексти висловлюваного становлять основу його адекватного сприйняття. Д.Круз констатує, що значення слова повністю відображається в його контекстуальних відношеннях [13: 16]. Ф.А.Литвин висловлює подібну думку щодо контексту, зважаючи на механізм кодування – декодування при текстотворенні – текстосприйнятті: “Для адресата – при декодуванні – основу вирішення [проблеми] багатозначності становить контекст” [5: 42]. Причому автор відзначає, що він не завжди обмежується рамками речення; [особливо] при багатозначності релевантним є контекст в досить широких межах: він може охоплювати не тільки абзац, але і відносно завершений текст.

Слово привносить з собою в текст художньої літератури всі свої системні лексичні, граматичні, структурні, валентнісні та інші властивості, воно виконує і свої системні функції (комунікативну, номінативну та ін.). Але ставши елементом літературного твору (тексту), воно обростає й новими, не притаманними йому раніше, властивостями, зокрема: здатністю вступати в семантичні відношення з дистантно розташованими одиницями, одночасно реалізовувати не одне, а кілька значень, продукувати емоційно-оцінні компоненти значення під впливом синтаксичної структури речення й безпосереднього лексичного оточення і т. ін. Семантика слова набуває незвичайного об’єму, ємності, його інформаційні можливості зростають. Твір словесного мистецтва стає носієм не тільки змістової, смислової, але й емоційної, естетичної інформації. Вдале контекстуальне використання лексичної одиниці не тільки передає авторське бачення навколишньої дійсності, а й викликає певні асоціації, оцінки, емоції у читача. Асоціативна валентність лексеми є основою створення чуттєвих уявлень про об’єкт дійсності – образів. Для розкриття додаткового (конотативного) змісту слова-образу необхідною умовою є контекст. Поза контекстом художня інформація втрачається.

Своєрідною особливістю психіки людини є те, що в процесі текстосприймання взаємодія семантичної та синтаксичної бази знань відбувається швидко й несвідомо. Ми не розбиваємо речення на дрібні синтаксичні структури, щоб потім відшукати в пам’яті значення кожного слова. Семантичний і синтаксичний аналізи відбуваються одночасно. Такий процес створює набір обмежень, які допомагають читачеві найбільш адекватно сприйняти смисл речення [17: 334]. Тому можна констатувати, що контекстуальне сприйняття одиниць мови має під собою й психологічне підґрунтя. Так, проаналізуємо приклад:

Mrs Murray said that she had been wondering what she was best to do for Christmas.

"Cancel it," Aisling had suggested [12: 462].

У наведеній ситуації дієслово *cancel* створює ефект "ошуканого очікування", яке із своїм значенням знищення, анулювання є несумісним із приготуваннями до свята Різдва, проте найкраще передає психологічний стан героїні – дружини пияка.

Значення слова, як і одиниць інших рівнів мови, являє собою сукупність певним чином упорядкованих смислових елементів. Серед лексичних одиниць особливо складною та багатомірною є структура значення дієслова, що певним чином зумовило вибір теми нашого дослідження. Така складність значною мірою пояснюється номінативною специфікою цієї частини мови, а саме тим, що дієслово служить не лише для позначення дій, процесів, станів і т. п., а й для позначення вже готових ситуацій, які стосуються зображення різновидів людської діяльності та стану справ у світі. Закономірним наслідком цього є своєрідність семного складу дієслівного значення. Компоненти дієслівного значення відрізняються співвіднесеністю з різними елементами відображуваної ситуації, а також ступенем узагальнення (від найабстрактнішого до конкретно-унікального), формою вираження (експліцитна й імпліцитна, явна та потенціальна), синтаксичною валентністю тощо. Враховуючи складність і неоднорідність дієслівного значення, цілком логічним є припущення про те, що контекст його реалізації, який може співвідноситись з ним не в цілому, а з окремими його елементами, є обов’язковим атрибутом смислової ідентифікації дієслова. Контекст виконує конкретизуючу, експлікуючу, моносемантизуючу функції, даючи підстави оточення мовних одиниць називати контекстуальним індикатором, указівним мінімумом, семантичним радіусом дії слова, висловлення [8: 252].

Терміном “контекст” позначають широке коло явищ, які оточують лексему у її синтагматичному існуванні в тканині тексту. Наше уявлення про контекст включає розуміння його суті М.Ріфатером, який розгортання змісту твору вбачав у розвитку певних послідовностей – моделей, кожна з яких готує читача до сприймання наступної. При цьому “контекст можна уявити у вигляді лінійного сегмента, орієнтованого на рух ока під час читання рядка. По цьому вектору накопичується інформація, форми й запам’ятовування попередніх послідовностей” [9: 87]. Проте не варто звужувати розглядуване поняття до “стилістичного контексту” (термін Ріфатера), оскільки реалізація кожного оказіонального значення слова в комунікативних ситуаціях не завжди

призводить до появи стилістичного прийому. Загалом, межі контексту залежать як від досліджуваної одиниці, так і від мети дослідження, а встановити їх завчасно неможливо.

Зважаючи на таку властивість слів як багатозначність, контекст виступає референційним обмеженням на ймовірну багатозначність одиниць мови [5: 29], й навпаки – повну референційну характеристику слово має лише в мовленні, а не в мові. Обмежувальна роль референції виявляється головним чином в декодуванні тексту. Це дає можливість адресату адекватно сприймати закладену в повідомленні інформацію; авторські прагматичні інтенції досягають своєї мети. Причому контекст вирішує проблему багатозначності двояко: він вказує, в якому напрямку актуалізуються мовні потенції слова, і в той же час він не перешкоджає одночасній реалізації більш ніж одного значення. Таким чином створюється основа для образного використання одиниць мови, набуття ними стилістичної значущості. Мовленнєве оточення слова сприяє реалізації називної (номінативної) функції слова, але для називання незвичайного референта. “Будь-яка мова має тенденцію до варіювання засобів номінації в тексті” [4: 75]. Проілюструвати це твердження можна на такому прикладі: проаналізуємо словникове значення дієслова *act* та його стилістичне значення у конкретному контексті. Лексикографічними джерелами (план мови) це слово характеризується так: 1) to perform (a play or a part in a play); 2) to play the part of; 3) to behave in a certain way; 4) to fulfil a particular function; 5) to produce an effect [16]. У тексті художньої літератури (план мовлення) це дієслово вживається в такому оточенні:

“Not that you will find yourself among Muslims very often,” Lady Marford added reassuringly, “apart from the occasional reception.” A new and more exciting thought suddenly struck her.

“Of course, there might be the chance that your husband will be Acting from time to time.”

“Acting?” Rose was puzzled. “He has done a little in the way of amateur theatricals, Gilbert and Sullivan and so on. But he’s not very good.”

There was a ripple of laughter. Lady Marford was positively gasping, fanning herself with her gloves. She took a restorative sip of claret cup.

“Acting in the Colonies means standing in for one’s seniors, dear girl! It occurred to me that if Harry Rawlinson goes on leave, your Geoffrey might be Acting Resident, which would make you First Lady, hostess at the Residency and so on” [14: 32].

Дієслово *act* у такому незначному просторі вжите трічі, демонструючи інший відтінок значення. Не виникає сумніву, що описана ситуація є комічною, і цей комізм забезпечується різноплановою реалізацією потенційних можливостей одного дієслова. Гумористичною модальністю даний контекст завдячує дієслову *act*, але без контексту така полісемічна лексема була б експресивно безсилою.

Конотація – елемент значення слова, який репрезентує додаткове стосовно до основного предметно-поняттєвого, а по суті – модальне, необов’язкове й таке, що не входить до основного лексикографічного навантаження, значення. Однак наявність конотації може бути і ніяк не пов’язаною з основним значенням [3: 139]. Контекст спроможний не тільки допомогти вибрати дійсне, актуальне значення із множини словникових значень одиниці мови, а й впливати на утворення нового значення слова тільки виходячи з його словесного оточення без апелювання до його лексикографічно встановленого денотату [6: 102].

Оскільки контекст є також комунікативною ситуацією, що впливає на семантику досліджуваних одиниць, тим оточенням, яке відображає немовну дійсність, в якому слово постає перед одержувачем мовлення, можна вести мову про залежність значень мовних одиниць від психологічного, соціокультурного, історико-філологічного контексту. Стилістичний контекст є одним із тих факторів, що впливають на збагачення смислового об’єму лексеми і створення додаткових стилістичних значень – конотацій. Це безпосереднє оточення конкретизує значення лексичної одиниці та є необхідним тлом, без якого конотація не була б реалізована. Крім того, конотація наділена й загальносуспільною ознакою – вона називає об’єктивно сформовані в суспільстві характеристики, оцінки, відношення між об’єктами тощо, конотативні смисли відображають пов’язані зі словом культурні уявлення і традиції, панівну в суспільстві практику оперування певною річчю, терміном, висловом тощо.

Стилістичне значення мовних одиниць актуалізується в мовленні, конкретним проявом якого є висловлення/текст. І хоча слово як окрема одиниця відповідного рівня мови має значення і поза контекстом, всю можливу повноту свого смислового навантаження воно проявляє тільки в зв’язному мовленні, в контексті: “...емоція, оцінка, експресія є чужими для слова мови й народжуються тільки в процесі його живого використання в конкретному висловленні. Значення слова само собою (без співвіднесення із реальною дійсністю) ... позаемоціональне” [7: 281]. Це ще раз підтверджує той факт, що текст є структурно-семантичною єдністю і зміна об’єму значення одного з його елементів призводить до певної зміни всієї системи (цілого).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Каган М.С. Философская теория ценности. – СПб.: ООО ТК «Петрополис», 1997. – 205 с.
2. Катц Дж. Семантическая теория // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс. – 1981. – Вып. 10. Лингвистическая семантика. – С. 33-49.
3. Кронгауз М.А. Семантика: Учебник для вузов. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 399 с.
4. Леонтьев А.А. Восприятие текста как психологический процесс // Психолингвистическая и лингвистическая природа текста и особенности его восприятия. – К.: Вища школа, 1979. – С. 18-29.

5. Литвин Ф.А. Многозначность слова в языке и речи. – М.: Высшая школа, 1984. – 120 с.
6. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
7. Лукьянова Н.А. О соотношении понятий экспрессивность, эмоциональность, оценочность // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. Сб. научных трудов. Выпуск V. – Новосибирск, 1976. – С. 3-21.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
9. Соколов О.М. Типы актантной распределенности семантики русского глагола // Вопросы глагольной семантики. – Симферополь, 1993. – С. 6-18.
10. Трemasова Г.Г. Языковые средства выражения сатирического смысла: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Моск. гос. пед. ин-т иностр. языков им. Мориса Тореза. – М., 1979. – 26 с.
11. Феллер М.Д. Текст і зображення як модель комунікативного акту. – К.: Київський ін-т ім. Тараса Шевченка; Центр вільної преси, 1998. – 123 с.
12. Binchy M. Light a Penny Candle. – Lnd.: Coronet Books, 1983. – 598 p.
13. Cruse D.A. Lexical Semantics. – Cambridge University Press, 1995. – 310 p.
14. Knox-Mawer J. Sandstorm. – Lnd.: Rowan, 1992. – 480 p.
15. Leech G. Semantics. – Penguin Books, 1974. – 388 p.
16. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Danbury: Lexicon Publications, Inc., 1993. – VII-XXXII, 1-1149, T-1-T-67.
17. Westen D. Psychology. Mind, Brain & Culture. – John Wiley & Sons, Inc., 1999. – V-XXXI, 1-861 p., G-1 – G-21, R-1 – R-75, C-1 – C-7, I-1 – I-27 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Марчишина – кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету іноземної філології Кам'янець-Подільського державного університету.

Наукові інтереси: лінгвістика англомовного тексту.

СОЦІОЦЕНТРИЧНА ПАРАДИГМАТИКА АНГЛОМОВНОЇ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ

Русудан МАХАЧАШВІЛІ (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена актуальним питанням соціоцентричної парадигматики англомовної інноваційної комп'ютерної термінолексyki. Матеріалом дослідження виступають неологізми-терміни, що співвідносяться зі сферою новітніх технологій.

The article seals with topical aspects of English computer terminology sociocentric paradigmatics. The study is based upon linguistic innovations in the technology sphere.

Парадигматична системність термінології визначається не лише словотвірними (внутрішніми) зв'язками між її елементами, а, в значній мірі, системністю тієї галузі науки / техніки, до якої вона належить. Найрізноманітнішими є соціальні підсфери застосування нової англомовної комп'ютерної термінолексyki. Отже, нам вбачається цілком можливим систематизувати комп'ютерні неологізми за різноманітними галузями “віртуальної” соціосфери. Безпосередньою метою роботи є виявлення засад соціоцентричної парадигматичної системації інноваційного термінокорпусу англійської мови у сфері новітніх комп'ютерних технологій та Інтернет простору.

Як зазначають сучасні соціолінгвісти, для розкриття механізмів, які детермінують вплив соціуму на мову, надзвичайно важливим є врахування всіх факторів, які мають впливати на соціальну диференціацію мови [1; 2]. Причому, до аналізу залучаються як елементи горизонтальної диференціації – різноманітні сфери соціального життя, так і елементи вертикальної диференціації з її ієрархією рівнів соціального керування.

Однак, під час такої систематизації не слід забувати про подальший розгляд суто лінгвальних особливостей лексичних новоутворень, оскільки на даному етапі формування комп'ютерної терміносистеми сучасної англійської мови неможливо чітко відокремити “внутрішні” та “зовнішні” системоформуючі фактори.

Почати, на нашу думку, слід з економічної сфери, бо ніщо на зламі століть так не сприяло розвиткові економіки, як новий етап науково-технічного прогресу [3; 4]. Так, різні фінансові можливості різних класів Західного суспільства призвели до соціально-економічної нерівності особливого плану – між тими, хто застосовує комп'ютерну техніку, і тими, хто нею не користується – *computer gap* або *cyber-inequality*.

Бурхливе впровадження найсучасніших технологій у сферу ділових відносин стало поштовхом до створення синонімічних рядів, пов'язаних з таким поняттям, як “електронна комерція” (економічні операції, здійснювані через комп'ютерну мережу): *e-commerce, e-business, cyberbusiness*:

" 'E-commerce,' as it's known among those in the know, involves completing transactions on the Web; displaying detailed information on products and services; processing orders and credit-card purchases; and delivering confirmation and follow-up service." (The Denver Post, Nov. 18, 2002).

Схожий процес спостерігаємо і навколо поняття так званої “віртуальної валюти”: *cybercurrency, e-money, e-cash, e-wallet, digital cash, cyberdollars*:

„The e-wallet is designed to make online shopping more convenient by allowing consumers to store all their credit card and shipping information in a single spot.” (The San Francisco Chronicle, Oct. 11, 2001)

З вищесказаного витікає можливість проведення різноманітних розрахункових банківських та брокерських операцій через Internet, що також знайшло своє відображення у цілій низці синонімічних та квазісинонімічних новоутворень, як то: *cyberpayment*, *cyberbanking*, *cyberbroking*. З'явився навіть особливий різновид цінних паперів – акції компаній, пов'язаних з виробництвом комп'ютерної техніки та програмного забезпечення – *cyberstock*. Саме такі підприємства отримали назву *dot.comies*.

Зауважимо, що функціональний статус частин електронних адрес (*.com*), на думку вчених, не можна вважати визначеним. Ці елементи дійсно беруть участь в утворенні інновацій, однак, якщо вони виконують роль словотвірних елементів, тоді такі знаки, як *dot-commer*, *dot-commie* не мають належати до похідних (і взагалі-то до слів), оскільки складаються лише з двох афіксів [5].

Повернемося тепер знов до “віртуальних” підприємств (*netco*, *dot-com*, *dot-commy*), які загалом складають новий так званий “комп'ютерно-індустріальний” комплекс (*computer-industrial complex*). Цілком природно, що зі створенням такого об'ємного “віртуального” ринку, вигідним стало займатися комп'ютерною торгівлею – *cybertrade*, це, в свою чергу, сприяло виникненню таких лексичних новоутворень як *to cybersell* та *to cyberbuy*, що репрезентують собою двосторонній характер економічної взаємодії продавець–покупець. Варто зауважити, що здебільшого префікс *cyber-* вживається при утворенні іменників, у даному ж випадку, тобто при утворенні дієслова, атрибутивний префікс набуває адвербіального характеру.

Ті ж самі “кібер-економічні” процеси сприяли виникненню парадигм неологізмів, пов'язаних з наданням, придбанням, рекламою товарів та послуг через *Internet*. Тобто з'явилися мережі віртуальних магазинів (*e-mall*, *cybermall*, *e-partment*). Клієнти таких магазинів позначаються поняттям *cybershoppers*, а сам процес придбання товарів та послуг через комп'ютер – *cybershopping*. Як наслідок, існування ринку збуту зумовлює необхідність реклами товарів та послуг, що здійснюється крізь комп'ютерну мережу та набула назви *data-base marketing*.

Розвиток сфери “віртуальної” економіки, втягнення якомога більшої кількості людей у користування міжнародною комп'ютерною мережею зумовило виникнення якісно нових (цифрових) засобів масової інформації (відповідно – *New media / Digital media*), які функціонують виключно через всесвітню комп'ютерну мережу *Internet*. Цей процес спричиняє необхідність відображення у мові таких новоутворених реалій, як електронні журнали (*e-zine*, *cyberzine*), процес їх розповсюдження у “віртуальному” просторі (*cybercast*, *datacast*, *Webcast*). Цікаво, що ці неологізми створено шляхом телескопії – зрощення сталих комп'ютерних морфем (*e-*, *cyber*, *Web-*) з елементами, що їх було виділено зі слів *magazine* – журнал, та *broadcast* – трансляція. Цей приклад наочно ілюструє досить розповсюджений у сучасній англійській мові процес словотворення шляхом вилучення з цілого слова морфеми (або “хибної морфеми, як у випадку з елементом *-zine*) і надання їй значення “батьківської” лексеми.

Оскільки користувачі, що спілкуються через комп'ютерну мережу, об'єднуються, як і в “реальному” світі, за інтересами та професійними критеріями, виникла наявна необхідність зображення цього явища в мові. Так з'явилися “кібермістечка” – *cyberville*. Цікаво, що цей неологізм було створено за аналогією з існуючим словом *corporationville* (місто, повністю залежне від великого підприємства). З цього витікає, що в сучасній англійській мові елемент *-ville* функціонує в значенні “поселення, об'єднання будь-якого роду”.

Звернімо увагу на протиставлення даного новоутворення, розглянутому вище неологізмові *cybercity* – “гіперкомп'ютерізоване місто”. Перед нами наявна опозиція двох понять не лише на концептуальному (реальний світ vs. віртуальна дійсність), а на суто лінгвістичному рівні. Зазначимо, що формант *-ville*, вочевидь, частково співвідноситься з поняттям “невелике за розміром поселення”, в той час як в значення поняття *city* першочинно закладено семантику “велике місто з розгалуженою інфраструктурою”. “Мешканець” такого “кіберпоселення” отримав визначення *cybercitizen* (*cyberian*) / *Netizen*.

З огляду на наведені вище приклади звернімо увагу, що, на противагу техносферичним елементам лінгвальної парадигми комп'ютерної дійсності, які здебільшого мають тенденцію до семантичного розмежування, антропоніми техносфери, що залучені до синонімічних рядів, тяжіють до семантичної синкретизації та поняттєвої уніфікації.

З установами віртуальних спільнот виникла потреба в задоволенні їх духовних запитів, що в свою чергу зумовило виникнення “віртуальної” церкви (*cyberchurch*). Був також розроблений цілий звід правил та норм поведіння в “кібер-просторі” – *Netiquette*. Зауважимо, що наведене лексичне утворення можна вважати телескопічним зрощенням одиниць *Net* та *etiquette*.

Більше того, актуалізації спіритуальних зв'язків між членами Інтернет-спільноти сприяє виникнення та популяризація такого цифрового феномену як *blog* (*Weblog*) – особиста Інтернет-сторінка, що працює в режимі щоденника. Цікаво, що надану лексичну одиницю створено за використання словотвірної моделі типу *e-zine*, тобто шляхом виділення так званої “хибної” морфеми (в даному випадку – елемента слова *Web*). Отже, маємо зауважити, що такий словотвірний паттерн притаманний саме тій групі комп'ютерних неологізмів, що позначають певні носії інформації в Мережі.

Повернемося до соціального аспекту буття “віртуального” простору. Оскільки всі процеси, що протікають по іншу сторону комп'ютерних дисплеїв, здійснюються та регулюються все-таки людьми, варто

сказати декілька слів про покоління, що було виховане в епоху комп'ютеризації і десигнується тому *cybergeneration, e-generation*.

Необхідно зауважити, що система соціальних зв'язків "людина – техносфера" набуває, за результатами наших спостережень, лексико-семантичними засобами закріпленого дуалістичного характеру. З одного боку – активна інкорпорація новітніх технологій до соціального життя, лояльність до поступу науково-технічного прогресу. А з іншого боку, різко негативне, вороже та вкрай обачливе ставлення до комп'ютеризації та всього, що може бути пов'язане з цифровою мережею. Зауважимо, що суб'єкт такого відношення зазвичай визначається як *Internet*.

"A psychologist has a new name for managers who see no reason to get internet access: **Internots**." (Financial Times, Feb. 7, 2001).

При чому, на нашу думку, діалектична природа комп'ютерної дійсності виявляється саме в тому, що заперечення зв'язків з техносферою власне і складає особливий тип такого зв'язку.

Як було зазначено у попередніх розділах даного дослідження, категорії Простору та Часу являють собою основоположні параметри Реальності. З огляду на це маємо денотувати, що знання є категорією перцепції цих параметрів людським розумом [6: 217], а отже, може сприйматись як один з параметрів позиціонування Людини в межах даної дійсності. Таким чином, ретельне дослідження лексичної парадигми, яка співвідноситься з поняттям "користувач комп'ютерної Мережі" дозволить нам відстежити так би мовити "статус" знання в соціо-системі віртуальної дійсності.

Основну масу осіб, що безпосередньо використовують комп'ютери у своїй діяльності, можна умовно поділити на два великі класи: ті, хто знає як впливати безпосередньо на "природу" віртуального буття і ті, хто не знає, як змінювати його об'єктивні показники, і тому, використовують мережу виключно з прикладною метою (інакше кажучи: спеціалісти-фахівці та ті, кого умовно можна позначити як "користувачі").

Наголосимо, що одним з наріжних понять, які визначають еволюцію концепції Знання в комп'ютеризованій дійсності, може вважатись так званий „інформаційний харчовий ланцюжок” (*"information food chain"*):

„Are we still central to the lives of readers, or have we slipped down in the **information food chain**?” (USA Today, April 13, 2002)

Необхідно зауважити, що надане новоутворення має лише метафоричний асоціативний зв'язок із біологічною термінологічною парадигмою. Воно сигніфікує процес переродження Інформації з первинного стану (*raw data / bits*) до *assimilated data*, що власне, і складає в термінах комп'ютерної сфери знання як таке. Більше того, представлене фразеологічне новоутворення застосовується для позначення процесу перетворення "комп'ютерного" новачка на експерта. У свою чергу, світ спеціалістів з виробництва комп'ютерної техніки отримав десигнацію *computerdom* (тут ми знову стикаємось з випадком телескопії, аналогічним тому, що був розглянутий вище).

Слід відзначити наявну тенденцію до концентрації лексичних одиниць, що позначають професіоналів галузі новітніх цифрових технологій навколо понять, смисловою домінантою яких є концепція Знання. Так, найбільш широкого розповсюдження, за даними наших спостережень набули такі словотвірні елементи як *-guru, -geek* та *-savvy*. Вони являються основою для таких новоутворень як *cyber-guru, cyber-geek (technogeek)* або *computer-savvy (net-savvy)*.

Видатні, визнані авторитети в галузі новітніх технологій, які складають так звану "кібереліту" (*cyberelite*), позначаються поняттями *cyber-guru* або *cyberati (digerati)*. Необхідно звернути увагу, що остання словотвірна модель набула надзвичайної популярності в сучасній англійській мові. Суть її полягає в зрощенні відповідного словотвірного елемента зі словом "*literati*", що останнім часом функціонує в значенні "висококваліфікована людина, професіонал".

Взагалі, особи, що володіють навичками роботи з комп'ютерною технікою, останнім часом стали номенуватись термінами *cybersavvy, computersavvy, net-savvy*, які концентруються навколо нового словотвірного елемента *-savvy*, вживаного у значенні "компетентний, володіючий необхідними знаннями". Зауважимо, що лексична одиниця *savvy* потрапила до англійської мови як перекручення французького глаголу "*savoir*" – знати. Як бачимо, одне й теж поняття комп'ютерного "профі" сприяє виникненню цілої низки синонімічних словотвірних елементів.

Подібний випадок синонімії споглядаємо при номінації комп'ютерного користувача (*cyberuser*), до нестями захопленого своїм персональним комп'ютером. З одного боку, для позначення особи, насправді завзятої, в англійській мові став функціонувати елемент *-junkie*. Таким чином, за аналогією з преіснуючими зразками, виникли неологізми *computer-junkie, cyber-junkie, data-junkie*.

А з іншого боку, в середовищі "комп'ютерної" лексики виникають нові елементи, покликані репрезентувати явище "хворобливої адикції" до "розумної машини". Прикладом може слугувати синонімічна міні-парадигма новоутворень, що містять високопродуктивний у сфері комп'ютерної лексики елемент *-head: wirehead, Nethead, digihead, chiphead, etc.* Виділяють також особливу категорію "комп'ютерних зануд", які не цікавляться нічим, окрім ПК: *cybergeek, techno-geek, computer nerd*.

Однак, різниця між новачком та професіоналом на певному етапі “комп’ютерного філогенезу” може бути репрезентована дещо амбівалентними лінгвальними засобами. Лексема *knewbie*, на наш погляд, може слугувати наочною ілюстрацією наведеної тези. Наданий неологізм втілює загальне визначення техно-професіоналу, однак, у свою чергу є омофоном іншого новоутворення - *newbie*, – яке застосовується для позначення “комп’ютерного початківця”:

"The best method for learning your way around the Internet is to read as much as you can (especially the Frequently Asked Questions lists associated with some Web sites, mailing lists, and newsgroups), learn the ins and outs of Netiquette, and to ask questions. Thus does the 'newbie' turn into a 'knewbie'." (Los Angeles Times, Sept. 18, 2001)

Варто наголосити, що перший з наведених термінів (*knewbie*) синтезує в собі (як на поняттєвому, так і на формальному рівні) дві діаметрально протилежні категорії “користувачів” комп’ютерною мережею (і, як наслідок, типів Знання). Отже, в такий спосіб актуалізовано передумову для переосмислення усталеної стратифікації.

З вищезазначеного стає очевидним, що в безпосередніх мовних репрезентаціях термінологічної парадигми, яка співвідноситься з поняттєвою дихотомією фахівець / нефахівець у комп’ютерній сфері, компонент наявності або відсутності знання актуалізується як на глибинному (поняттєвому), так і на експліцитному (словотвірному) рівнях.

Більше того, необхідно зауважити, що мовна актуалізація концепту „ЗНАННЯ” в межах комп’ютерної антропосфери відбувається такими основними способами:

1) шляхом прямої (безпосередньої) вербалізації (тобто, залучення до складу відповідної одиниці лексем, або фрагментів лексем, що повністю співвідносяться з поняттям / концептом „знання”, є його номінацією: *chief knowledge officer, knowledge engineer, knewbie, cyber-savvy, Net-savvy*);

2) за рахунок „вторинної семантизації” (тобто такого поступового переосмислення загальноживаних мовних одиниць у межах технопростору, в результаті якого до семантичної структури наданих одиниць „імплантується” архісема „фахівець сфери новітніх технологій”: *geek, nerd, avatar, freak etc.*).

У той самий час, референти “НЕЗнання” в межах комп’ютерної системи підлягають подальшій градації. Так, зокрема, їх може бути розподілено на наступні групи:

а) ті, хто використовує Мережу виключно з метою винайти інформацію (позначаються одиницею *read-only users*):

"Until recently, the Internet relied almost exclusively on individuals to create content, so non-contributors weren't appreciated and came to be known, pejoratively, as 'read-only users'." (The Boston Globe, Dec. 27, 2001)

б) такі, хто не є знайомими із усім спектром можливостей Всесвітньої комп’ютерної мережі (так звані „*shiftless*”),

в) “комп’ютерні непрофі” - особи, що використовують Мережу інтуїтивно, не маючи достатніх навичок, щоб маніпулювати комп’ютерною дійсністю (для позначення наданої групи використовується лексема „*luser*”, що її було утворено за аналогією з загальноживаною одиницею „*looser*”).

Зауважимо, що на перший погляд представлену одиницю утворено шляхом нерівнозначного телескопічного зрощення двох лексем „*looser*” та „*user*”. Однак, на наш погляд, більш доцільно у наведеному випадку вести мову про застосування самобутнього словотвірного механізму „омофонічної” та частково „омографічної” аналогії, що є досить розповсюдженим у межах корпусу комп’ютерної термінології.

Нерідкими в межах комп’ютерної дійсності трапляються зразки вдалої “мімікрії” відсутності досвіду під наявність знань. Таким чином, користувач, який постійно має звертатись до чужих HTML-ресурсів, для того, щоб виглядати більш компетентно сигніфікується одиницею „*paster-boy*”, а, в свою чергу, користувач, який претендує на глибокі знання в комп’ютерній галузі, але не має навіть базових навичок, репрезентується як “*позер*” (*poser*).

Варто зауважити, що в обох наведених випадках до поняттєвого плану репрезентованих одиниць залучено (в модифікованій формі) фрагмент постмодерністської концепції „маски”, який, у свою чергу виявляється одним з провідних чинників у процесі формування біхевіористичного паттерну представників віртуального суспільства [7: 124]. А отже, маємо зазначити, що в такий спосіб відбувається інкорпорація додаткових вимірів, і, як наслідок, ускладнення “шарової ієрархії лінгво-екзистенційної ідентифікації індивіда” в межах техносфери.

Маємо наголосити, що безпосередньо поняття „знання” в даному контексті набуває досить незвичного смислового навантаження, а його опозиція до НЕЗнання носить досить специфічний характер. Говорячи про комп’ютерних непрофесіоналів, необхідно мати на увазі, що цих персон не ізольовано від процесу технічної революції, а, навпаки, вони досить успішно застосовують її здобутки на повсякденному рівні. Отже, умовно їх може бути віднесено до домену “знаючих”. Однак, рівень їх проникнення в сутність функціонування кіберпростору наближається до нуля.

Парадоксальність ситуації полягає в наступному: за ствердженням деяких сучасних соціологів, провідна функція феномену НЕЗнання в житті людства полягає у своєрідному захисті оточуючого

середовища [8]. Таким чином, маємо дістати висновок, що “пересічні користувачі” комп’ютерним простором можуть внести набагато більший доробок у подальший розвиток техносфери, ніж ті, хто на даному етапі знаходяться на вищому стратифікаційному рівні (“фахівці”). У силу апріорної схильності людської натури до “вертикального” напрямку розвитку та саморозвитку. А також, з огляду на відсутність руйнівного компонента в їх діяльності.

Як і в кожному суспільстві, в “віртуальному” світі найгостріше стоїть питання злочинів (звісно – “віртуальних”) – *cybercrime, Internet-crime*:

"Identity theft, possibly the most perfect Internet-crime has reached epidemic proportions ..." (Time, Sept. 15, 2003.)

Окрему категорію технологічних злочинів складає так званий “кібертероризм” – *cyberterrorism* або *cybotage* – підготування та проведення терактів за допомогою сучасних технологій:

"I see it somewhere between a digital sit-in and cybotage," he said. "They are trying to crash Web pages and servers. It's aggressive." (The New York Times, June 11, 2003)

Важливо звернути увагу на те, що лякаючої актуальності таке явище набуває після жакливих подій вересня 2001-го року у Нью-Йорку. Особа, що здійснює подібні теракти, позначається, відповідно *cyberterrorist* або *cybersaboteur*.

Але найбільше добropорядні користувачі страждають все-таки не від терористів, а від комп’ютерних шахраїв (*cybercrook*) та комп’ютерних злодіїв (*cyberthief*), викрадаючих програми. Визначну категорію “кіберзлочинників”, які формують “маргінальний” шар комп’ютерного суспільства, складають “хакери” (*hackers*), які можуть проникати майже до будь-якої комп’ютерної системи з метою викрадення інформації. Найбільш майстерні з них отримали назву *superhackers* або *überhackers*. Необхідно звернути увагу на те, що префікс *über-*, який було запозичено з німецької, де він має значення “над”, на даному етапі функціонує в англійській мові паралельно з префіксом *super-*, як тотожний йому.

Окрім того, одиниця “*hacker*” може бути врахована як досить продуктивний словотвірний елемент. Так, на його основі виникла номінація електронного приладу, створеного для захисту від стороннього втручання в комп’ютерну систему: *hacker-watch*. А комп’ютери, захищені від подібного втручання, відтепер одержали означення *hackerproof*.

На поняттєвому рівні середовище “техногенних злочинців” також підлягає своєрідному розгалуженню. Лексико-поняттєве протиставлення відбувається за двома основними напрямками:

1) тяжіння до “позитивного” полюсу – діяльність, що має на меті не руйнування техносфери, а експериментальне дослідження її параметрів та ознак (*white-hat hacker, ethical hacker*):

2) тяжіння до підкреслено девіантної, асоціальної поведінки в межах інтернет-спільноти (*malicious hacker, dark-side hacker*):

Зауважимо, що з наведеною антропонімічною парадигмою також співвідноситься і онтологічне субутворення в межах технопростору – так звана „темна мережа” (“*darknet*”)

"The last few years have seen vast increases in the darknet's aggregate bandwidth, reliability, usability, size of shared library, and availability of search engines". (Washington Internet Daily, November 25, 2002)

Необхідно підкреслити наявну тенденцію до експлуатації „лицарської” метафорики (*white-hat, dark-side*), при чому не лише первинної, а й належним чином переосмисленої крізь образно-концептуальну призму культової фантастичної епопеї „Зоряні Війни”. Звернімо увагу, також на специфічне застосування концептуальної опозиції “Світ – Темрява” (функціонування якої, вочевидь, відбувається в термінах морально-етичної опозиції Добро – Зло).

Таким чином, маємо зробити висновок, що сфера новітніх комп’ютерних технологій на сучасному етапі є невичерпним джерелом збагачення терміносистеми сучасної англійської мови. Процес цей відбувається як за рахунок “техноспрямованої” переорієнтації загальноновживаних мовних одиниць, так і шляхом створення цілком нових, притаманних лише даній сфері словотвірних елементів. Крім того, функціонування “віртуального” суспільства постійно поповнюється новими аспектами, запозиченими з буття “реального”, що не просто тягне за собою розвиток лексичного складу сучасної англійської мови, а й зумовлює необхідність соціоцентричної типологізації новоутворених одиниць за відповідними галузями.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Швейцер А.Д. Социальная дифференциация английского языка в США. – М.: Наука, 1986. – 216 с.
2. Sonnette P. Impact of Computer-Based Information Systems on Society and the Individual // Encyclopaedia Britannica – CD: Deluxe Edition, 2002.
3. Geewax M. FTC Chief Dismisses Usefulness of a National Anti-spam Registry // Washington Bureau. – 2003. – Aug. 20. – P. 5.
4. Hubert A. Data-base Marketing // US News and World Report. – 2001. – Nov. 20. – P. 27-32.
5. Зацний Ю.А., Пахомова Т.О. Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови. – Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2001. – 243 с.
6. Арабин Э. А. Знание / Культурологический энциклопедический словарь. – СПб.: Университетская книга, 1999. – С. 218-219.
7. Карако П.С. Виртуальная реальность // Постмодернизм. Энциклопедия. / Отв. ред. А.И. Мерцалова — Минск.: Интерпрессервис, 2001. – С. 121 - 126.
8. Nardi B.A. Information Ecologies: Using Technology with Heart. – Cambridge: MIT Press, 1999. – 283 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Русудан Махачашвілі – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: філософія мови, неологія.

КОНТИНУАНТИ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ДІАЛЕКТИЗМІВ ВІДДІЄСПІВНОГО ПОХОДЖЕННЯ (ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКІ ІЗОГЛОСИ)

Ірина НЕЧИТАЙЛО (Київ, Україна)

У даній статті розглянуто чеські та словацькі діалектні девербативні імена праслов'янського походження в територіальному, порівняльно-історичному та семантичному аспектах, проаналізовано їхні спільні семантико-словотвірні типи.

The investigations of Czech and Slovakian dialectal deverbative names of Proto-Slavic origin in territorial, comparative-historic and semantic aspects are presented in the given article. Their common semantic and word-building types are analyzed.

Дослідження походження, складу і діалектного розмежування праслов'янської мови – одне з найскладніших завдань сучасної славістики. У цьому напрямку здійснюються пошуки показників, які б мали максимально переконливо відтворити фрагменти мовного ландшафту Палеославії. Аналіз праслов'янської лексики слов'янських мов пов'язується часто з ідеологією реконструкції найдавнішої діалектної структури праслов'янської мови. Важливе значення тут мають саме лексико-семантичні студії, що розширюють можливості відтворення лексичного складу діалектів пізньопраслов'янської доби в IV–VI ст. н.е., власне в період розпаду праслов'янської спільноти на окремі слов'янські ареали.

Одним із шляхів до відтворення діалектної структури пізньопраслов'янської мови є дослідження праслов'янських діалектизмів окремих слов'янських мов та діалектів. Проблема формування і розвитку праслов'янських діалектизмів у загальнослав'янському контексті розробляються М.Фасмером, С.П.Обнорським, О.С.Мельничуком, О.М.Трубачовим, Л.В.Куркіною, Ж.Ж.Варбот, Т.І.Вендіною, І.П.Петльовою, В.В.Мартиновим, В.А.Меркуловою та ін. [1; 2; 4; 6].

Корпус праслов'янських діалектизмів містить значний пласт лексики, семантика якої характеризується, зокрема, ускладненою семною структурою, зорієнтованою на віддзеркалення реальної та ірреальної дійсності з її процесуальними, суб'єктно-об'єктними, просторовими й часовими особливостями. Саме аналіз цієї лексики з позицій історико-етимологічної, типологічної та ареальної евристики сприяє визначенню певних етапів еволюції діалектних комплексів у системі праслов'янської мови і участі цих діалектів у формуванні окремих слов'янських мов.

Статтю присвячено серії тих фрагментів праслов'янського семантичного словотворення, які демонструють складні процеси диференціації праслов'янської мови. Семантична система праслов'янської мови не раз була предметом чисельних порівняльно-історичних досліджень у XIX – XXI ст.ст., основною метою яких була реконструкція семантико-словотвірної системи мови праслов'ян у її діалектних різновидах. Тут переважно останнім часом спостерігається тенденція до гармонізації наближення фундаментальних завдань історико-етимологічної, ареальної й типологічної експертизи лексики окремих слов'янських мов у напрямку поглиблення інтерпретації історії та функціонування мов Європейської Славії. Такий підхід дозволяє встановити певні закономірності в організації словотвірних систем слов'янських мов у дзеркалі проблем вивчення диференціації праслов'янського мовного світу.

Об'єктом нашого дослідження в цій праці обрано один з фрагментів вказаної проблематики – праслов'янські діалектизми південної підгрупи західнослов'янського ареалу, зафіксовані в чеській і словацькій мовах. За основу типологічного вивчення цієї архаїчної лексики взято типи її семантичного словотворення, зокрема від дієслівних основ.

Типологічні особливості формування на базі дієслівної лексики праслов'янських діалектизмів, що належать чеській та словацькій мовам, відповідають кільком параметрам. Головне, що їх відрізняє від інших слов'янських мов, це їхня належність до семантичних груп "ознака за дією", "назва діяча", "об'єкт дії", "місце дії", "ім'я дії", "знаряддя дії". Крім того, особливою є віднесеність вихідних дієслів до груп за значеннєвими ознаками, а також участь словотворчих афіксів у процесі словотворення та спосіб модифікації значень дієслів у напрямку формування девербативів. Отже, праслов'янські віддієслівні імена, що мають континуанти в чеській і словацькій мовах та віднесені до праслов'янських діалектизмів, виявляють ряд специфічних рис у залежності від віднесеності до тієї чи іншої семантичної мікросистеми [5: 188-192].

Семантична група ознак за дією є мотивованою дієсловами, що мають певні семантико-словотвірні характеристики. Це перш за все, семантична група впливу. Наприклад, твірною основою для утворення прикметника праслов. *mostěpъь стала основа дієслова *mostiti, що зумовило появу праслов. *mostь, яке мотивувало цей прикметник завдяки приєднанню до основи суфікса -ěp-(ъ)ь. Продовження цього праслов'янзму зафіксовано в чеській мові: праслов. *mostěpъь > старочеськ. mostěný [7 (XX: 22)].

Дієслово деформуючої дії праслов. *lękti "гнути, згинати; кривити", що, як відомо, дало основу іменнику праслов. *lōka "лука", який утворився за принципом "гнути, кривити" – "те, що є викривленим, нерівним", і, далі, завдяки суфіксу *-jь* – прикметнику праслов. *lŏsъjь, континуантом якого в чеській мові можна вважати чеськ. lučí "луговий" [11 (I: 951)]. Атрибутивне значення сформовано за рахунок актуалізації в структурі вихідного дієслова компонентів "суб'єкт дії" або "об'єкт дії" з модифікацією граматичного значення під впливом суфіксів, притаманних прикметникам.

Аналогічним чином відбулося формування з суфіксом *-avъ* праслов. *kavavъjь на основі дієслова праслов. *kavati, ітератива з подовженим вокалізмом (пор. *kobiti, *koby) та з вихідною семантикою "гнути, згинати". Отже, праслов. *kavavъjь подовжується в рефlekсах словацк. діал. kajbavej, -á, -ó, прикм. "кривий, нерівний (напр., про дошку)" (східноновоградськ.) [7 (XI: 106)].

Семантична група на позначення імен діяча є мотивованою дієсловами, що мають специфічні семантико-словотвірні характеристики й основи яких поєднуються із суфіксами певної категорії. Це передусім семантична група впливу, яка об'єднує дієслова ушкодження, переміщення, присвоєння об'єкта та руху. Дієслово впливу праслов. *kugiti стало твірним підгрунтям для утворення за участю суфікса *-ymo* іменника із значенням суб'єкта дії праслов. *kugъmo, втіленого в моравському діалекті чеської мови як чеськ. діал. kouřmo чол. р. "туман" [7 (XIII: 134)]. Також від дієслова впливу праслов. *kъlti маємо два девербативи на позначення суб'єкта дії: праслов. *kъlъ та його суфіксальний (*-ъjь*) варіант праслов. *kъlъjь, що знайшов відбиток у старочеськ. klí, род. в. klé, чол. р. "росток (на сімені)", "чека (у воза)" [9 (II: 49)], чеськ. klí "ость, колочки" [11 (I: 697; 7 (XIII: 194))].

Типовим випадком утворення назви суб'єкта дії можна вважати праслов. *motoga / *motogъ – похідне з суфіксом *-oga, -ogъ* від дієслова впливу праслов. *motati. Континуантами цієї лексеми в словацькій мові є словацк. motoh(a) "хвора на вертячку вівця", motoh "плутаник; інтриган; отрута" [10: 342].

Утворення назв із значенням "об'єкт дії" відбувається за аналогією з назвами суб'єкта. Цілком імовірно, що це зумовлено приблизно однаковим положенням сем суб'єкта й об'єкта в семантичній структурі дієслова. Тому віддієслівні утворення, особливо праслов'янські, нерідко виявляються енантіосемічними, тобто такими, що суміщують у своїй семантиці поняття і суб'єкта, і об'єкта дії.

Так, від основи дієслова праслов. *dumatī – ітеративної форми до *dōti "дути", *dъmъ "дму" з чергуванням голосних у корені [3 (II: 71)] – походить за участю суфікса *-ějь* іменник на позначення хворобливого стану, який можна витлумачити і як чинник хвороби, і як наслідки її дії: праслов. *dumějь, втілений у чеській мові: старочеськ. dŭměj "золотуха" (XV-XVI ст.ст.), чеськ. dŭměj жін. р. "запалення лімфатичних або піхвових залоз" [7 (V: 202)].

Праслов'янські віддієслівні діалектизми словацької мови із значенням об'єкта дії є також формаціями, похідними від основ праслов'янських дієслів впливу, ускладнених відповідними суфіксами. Праслов. *kosiba визначається як утворення із суфіксом *-iba* від дієслова *kositi, відповідниками девербатива в словацькій мові є словацк. діал. kosiba "криве дерево, кривуля" [10: 260], "циркуляр, оповіщення сільського старости" [7 (XI: 139)]. О.М.Трубачов вважає модель на *-iba* в слов'янських мовах малопродуктивною і тому недостатньо вивченою. Значення "оповіщення старости" є нормальним розвитком з первинного "крива палиця, кривуля", оскільки первісним сигналом для негайної передачі від дома до дома, могла бути крива палиця [7 (XI: 139)]. Таким чином, значення праслов. *kosiba перебуває на межі понять "об'єкт дії" та "знаряддя дії", що зумовлено паралельною актуалізацією в його структурі компонентів "об'єкт" та "знаряддя".

Парадигматичний варіант до праслов. *mutь "місце вирубки", мотивованого дієсловом *mutiti "вирубувати, викорчовувати" [3 (III: 468)], праслов. *myto відобразилося в старочеській мові як mŭto сер. р. "вирубана ділянка лісу, лісосіка" [9 (II: 427)], mŭto "лісосіка; розчищена ділянка лісу; ліс, що знову виріс на вирубці" (богем.-морав.), чеськ. mŭto "вирубка", а також meyto, mŭto "вирубка; молода парость" [7 (XXI: 82)]. Значення даного девербатива також перебуває на межі значень "об'єкт дії" та "місце дії", внаслідок чого вважається ускладненим.

Більш типовими позначеннями місця дії є наступні два девербативи. Це передусім праслов. *lęčina, утворене із приєднання суфікса *-ina* до праслов. *lŏkъ "вигин" – похідного із значенням "результат дії" від дієслова праслов. *lękti "гнути, кривити". Значення місця дії успадковане лясським діалектом чеської мови: чеськ. діал. l'áčina "гірський прохід, перевал" [8: 176].

Подібність між віддієслівними іменами із значенням "ім'я дії" та мотивуючими їх дієсловами полягає в позначенні дії як процесу, коли в їхній семантичній структурі компоненти значення згруповані за одним і тим же принципом й у тій же ієрархічній послідовності. В той же час під впливом словотворчих формантів структура значення девербатива ускладнюється іменниковими граматичними рисами і відрізняється позначенням процесу без указування на суб'єкт дії. Наприклад, праслов. *mętla, форма жіночого роду до *mętlo, похідного від дієслова праслов. *męsti, успадкувала семантичну структуру вихідного дієслова, однак одержала ускладнення у вигляді суфікса *-jo*, завдяки якому набула елементів суб'єктності, що позначилося і на чеськ. діал. mela "бійка, шум" (славк.-бучов., опав.) [7 (XIX: 26)].

Меншу, ніж у будь-яких інших слов'янських мовах, активність має схема утворення на базі дієслівних основ назв знаряддя дії. Дієслово деформації праслов. *melti взяло участь у суфіксальному словотворенні (суфікс *-idlo*), результатом якого стало праслов. *melidlo. Значення й форма цього девербатива знайшли відображення в словацькій мові у вигляді словацьк. melidlo "крупорушка" [10: 329], а також діал. mel'ilo [7 (XVIII: 103)].

Паралелізм утворень праслов'янських віддієслівних діалектизмів фіксується переважно чесько-словацькими ізоглосами. Поширенням серед діалектів чеської і словацької мов відрізняються континуанти праслов. *kьla, що походить від дієслівної основи девербатива праслов. *kьль, що є дериватом дієслова праслов. *kьlti. Праслов. *kьla, етимологічно тотожне праслов. *kьль, знайшов відображення в чеськ. kla жін. р. "кінець, кінчик, хвіст" [11 (I: 686)], словацьк. діал. жін. р. "паросток" (бардейов.) [7 (XIII: 177)].

Безпосередня пов'язаність із значенням дієслова помічена також у прикметнику праслов. *dьrstьnъjь із типом значення "той, що піддався дії", який за допомогою суфікса *-ьnъ-* утворено від дієслова праслов. *dьrstati / *dьrskati – інтенсива, похідного від праслов. *dьrati. Форма і значення праслов. *dьrstьnъjь збереглися в старочеськ. drstnŭ "нерівний, шорсткий", чеськ. drsnŭ "тс.", словацьк. drsnŭ "шорсткий, шорсткуватий", "грубий", "холодний, неприємний" [14 (I: 334)].

На окрему згадку заслуговує смислове розгалуження праслов. *mytь (девербатив від основи дієслова праслов. *myti) в рефлексах. Тут спостерігається семантичний синкретизм назв процесу дії та місця дії: чеськ. myt', mŭt' жін. р. "вирубка, січа, молода поросль", myt' "лісосіка", meyt', mŭt', myt жін. р. "просіка, вирубане в лісі місце, січ" [11 (I: 1096); 11(VI: 1059)], словацьк. myt' "вирубка", діал. myt' "вирубка" [10: 350; 7 (XXI: 85)].

Специфічна словотворча тенденція простежується і в девербативі на позначення знаряддя дії. Це похідне від праслов. *brusiti із суфіксом *-ivo* праслов. *brusivo, реалізоване в наш час у чеськ. brusivo сер. р. "точильний камінь", словацьк. brŭsivo сер. р. "тс." [14 (VI: 17); 7 (III: 49)].

Об'єктне значення праслов. *bridla, етимологічного варіанта праслов. *bridlo, сформувалося на основі дієслова праслов. поверхневої *briti (*bri-dla жін. р.) для найменування твердих рівних поверхонь природного походження, що нагадують вибрите місце. Це підтверджує семантика його рефлексів у чеськ. bŕidla жін. р. "сланець, шифер", діал. bŕyła жін. р. "кам'янисте поле" (стредоопав.), словацьк. діал. (східн.) brila "велике пласке каміння" [10: 41], brila жін. р. "пласке каміння" (бардейов.) [7 (III: 26)].

Спостереження за дистрибуцією вказаних віддієслівних праслов'янських діалектизмів на територіях, зайнятих чеською мовою, дозволяє констатувати їхню територіальну обмеженість та зосередженість на острівних або крапкових ареалах північно-моравських і лясських діалектів чеської мови. Напрямки формування значень девербативної архаїчної лексики, представлені в чеській мові, демонструють значний ступінь утворення прикметників, тобто найменувань ознак за дією, вказаною мотивуючими основами дієслів, та становлять понад 30% девербативів. Дієслова, основи яких сформували дану систему дериватів, належать до груп впливу (ушкодження, деформації, поверхневої дії) й переміщення. Суб'єктні значення стали притаманними іменникам, мотивованим дієсловами впливу та стану, об'єктні – дієсловам переміщення й присвоєння об'єкта, а імена дії та знаряддя дії, менш властиві для архаїзмів чеської мови, перебувають на периферії даної мікросистеми діалектизмів. Крім яскраво виражених суб'єктних і об'єктних елементів, у структурі праслов'янських імен спостерігаються явища енантіосемії, коли в одному значенні суміщуються з однаковим ієрархічним одночасним розташуванням елементи суб'єкта й об'єкта.

Праслов'янські діалектизми віддієслівного походження в словацькій мові відбито в середньословацьких діалектах. Семантичні групи дієслів, основи яких мотивували їхнє утворення, – впливу (деформації, ушкодження, поверхневої дії, переміщення об'єкта) і стану. Формування архаїчних імен, властивих словацьким говіркам, вкладається в системи назв ознак за дією, об'єктів дії, суб'єктів та знарядь дії. Одночасне суміщення назв ознаки і знаряддя, об'єкта і знаряддя, об'єкта і результату вказаних дієсловами дій є фрагментарним та перебуває на периферії мікросистеми архаїчної лексики словацьких діалектів.

Праслов'янські діалектизми, представлені в діалектах південного ареалу західнослов'янських мов, є похідними переважно від праслов'янських дієслів поверхневої дії і пов'язані сепаратними ізоглосами, що відбивають їхнє зосередження на віддалених територіях. Напрямки їхньої семантичної трансформації, внаслідок яких утворилися вказані діалектизми, являють собою типовий фрагмент загальних семантичних змін, властивих західнослов'янським мовам. Це передусім назви суб'єкта дії, ознаки за дією та її знаряддя, а також об'єкта дії і її локалізації: відповідні семи актуалізувалися в семантичній структурі праслов'янських дієслів впливу. Паралелізм у напрямках формування семантичної структури праслов'янської девербативної лексики вказаних значень у Західній Славії властивий передусім чеським і словацьким діалектам.

Отже, специфічні для чеської та словацької мов засоби формування праслов'янських діалектизмів – це: 1) утворення об'єктних назв від дієслівних основ із значенням деформації; 2) утворення суб'єктних назв і назв знарядь дії від дієслів різного роду впливу; 3) утворення локальних назв від дієслівних основ із значенням подрібнення, в'язання; 4) утворення атрибутивних назв від дієслівних основ на позначення поверхневої та деформуючої дії.

У чеській мові зонами, що містять переважну більшість архаїзмів, є острівні або крапкові ареали північно-моравських і лясських діалектів, у словацькій мові – середньословацькі діалекти. Зонами концентрації вказаних віддіслівних діалектизмів-праслов'янізмів, утворених у вказаний спосіб, є чесько-словацькі, чесько-словацько-верхньолужицькі.

Наступним етапом вивчення праслов'янської діалектної лексики передбачається встановлення їхніх семантико-словотвірних моделей з узагальненням ареальних особливостей їхньої репрезентації в решті слов'янських мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Варбот Ж.Ж. Праславянская морфология, словообразование и этимология / Отв. ред. О.Н.Трубачев. – М.: Наука, 1984. – 253 с.
2. Вендина Т.И. Дифференциация славянских языков по данным словообразования. – М.: Наука, 1990. – 168 с.
3. Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. / За ред. О.С. Мельничука. – Т.2. – К.: Наук. думка, 1982–1989.
4. Куркина Л.В. Диалектная структура праславянского языка по данным южнославянской лексики. – Любляна, 1992. – 260 с.
5. Нечитайло І.М. Основні параметри праслов'янських діалектизмів у слов'янських мовах // Проблеми зіставної семантики: Збірник наукових статей. – Вип. 8. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2007. – С. 188-192.
6. Трубачев О.Н. О праславянских лексических диалектизмах сербо-лужицких языков // Сербо-лужицкий лингвистический сборник. – М.: АН СССР, 1963. – С. 154-172.
7. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд // Под. ред. О. Н. Трубачева. – Вип. 3, 5, 8, 11, 13, 18, 19, 20, 21. – М.: Наука, 1974–2005.
8. Bartoš F. Dialektický slovník moravský. – Praha, 1906 (Archiv pro lexikografii a dialektologii, č. 6). – 566 s.
9. Gebauer J. Slovník staročeský. – Praha, 1903-1913. – D. 1, 2.
10. Kálal M. Slovenský slovník z literatury aj nárečia. – Bratislava: SAV, 1965.
11. Kott St. F. Česko-německý slovník. – Praha, 1878-1893. – D. 1, 6.
12. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého. – Praha: ČSAV, 1968. – 866 s.
13. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. – Praha: ČSAV, 1969.
14. Slovník slovenského jazyka. – Bratislava: SAV, 1959. – D.1, 1968. – D. 6.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Нечитайло – кандидат філологічних наук, доцент кафедри фонетики і граматики слов'янських мов Київського національного університету.

Наукові інтереси: історія і типологія семантики праслов'янських діалектизмів.

О ПРОЦЕССАХ НЕЙТРАЛИЗАЦИИ И АКТУАЛИЗАЦИИ КНИЖНОЙ ЛЕКСИКИ РУССКОГО ЯЗЫКА В КОНЦЕ XX – НАЧАЛЕ XXI ВВ.

Ірина САЛАТА (Кривий Ріг, Україна)

У статті досліджуються стилістичні та семантичні зміни у лексикографічній фіксації книжної лексики російської мови новітнього часу внаслідок процесів нейтралізації та актуалізації даної лексичної групи.

The article focuses on the semantic and stylistic changes in lexicographical fixation of the bookish words in the Russian language of the latest time as a result of processes of neutralization and actualization of this lexical group.

Одним из наиболее ярких процессов развития русского языка в новейший период является актуализация лексики, которая представляет собой увеличение функциональной значимости и частотности речевого употребления словесных знаков в конкретный период функционирования языка, в данном случае – в конце XX – нач. XXI вв.

Процессам актуализации лексики посвящено немало работ современных языковедов, в частности, о них упоминают в своих исследованиях Н. С.Валгина [1], О.П.Ермакова [2], О.В.Загоровская [3], Е.В.Какорина [4], В.Г.Костомаров [5], О.А.Семенюк [9], Г.Н.Склярская [10], И.А.Стернин [11] и многие др.

Актуализации различных слоев лексики и связанными с этим явлением изменениями лексикографической фиксации слов различных тематических групп в современных толковых словарях посвящены некоторые исследования и автора данной статьи, а именно особенностям лексикографической фиксации актуализованной конфессиональной и религиозной лексики, лексики, в советский период связывавшейся с категориями буржуазного общества, а также устаревшей лексики, которая возвращается к активному употреблению в наше время [6: 207-218; 7: 276-284; 8: 152-158].

Вне поля зрения многих лингвистов остались изменения, происходящие с большим пластом лексики в сфере употребления и соответственно в её представлении в современных толковых словарях. Мы имеем в виду *актуализованную стилістически маркірованну* лексику, к которой относится лексика книжная, то есть свойственная книжно-письменному варианту общенационального языка и употреблявшаяся в советский период развития русского языка преимущественно в научном, официально-деловом и публицистическом стилях (*альтернатива, альянс, декларация, консолидация* и др.).

В данной статье мы попытались проследить семантические и стилістические изменения, происходящие в новейшее время в результате различных процессов с книжной лексикой, а также со специальными научными терминами и официально-деловой лексикой.

Актуализации книжной лексики сопутствует процесс, которому разные лингвисты дают свои собственные терминологические наименования. Так, О.В.Загоровская замечает, что в ряду наиболее заметных процессов развития русского языка на современном этапе находится процесс «увеличения пласта общеупотребительной лексики за счет лексики ограниченного употребления» [3: 16-17]. Названный процесс проявляется, прежде всего, в так называемой «межстилизации» (термин И.А.Стернина) лексических единиц, в результате которой целые ряды слов утрачивают функционально-стилистический компонент «книжное», «специальное», «терминологическое» и приобретают компонент «межстилевое» [11: 31]. «Межстилизация» касается, прежде всего, детерминализации специальных терминов из сфер «Политика», «Экономика», «Право», «Религия», ранее находившихся на периферии языкового сознания большинства носителей языка и использовавшихся только в речи специалистов, так как вопросы политики и экономики основную массу населения мало интересовали. В настоящее время, например, полностью утратили стилистическую ограниченность и стали широко употребительными словесные единицы *электорат, менталитет, дивиденды, ваучер, приватизация, акционер, инфляция* и мн. др.

Об этом же процессе упоминает и Валгина Н.С., которая замечает, что, благодаря активизации экспрессивности в языке такие книжные слова, как *предпослать, воздать, узреть, уготовить, избежать, радеть, ратовать, стезя, баталия, прах, останки* и др., ослабляют свою книжную окраску и, будучи помещенными в нейтральные или даже сниженные контексты, становятся привычными, нейтральными [1: 92]. Термин Н.С.Валгиной «нейтрализация» используем и мы в своем исследовании, по данным которого с одной стороны нейтрализации в новейший период развития русского языка подвергаются, в основном, слова общекнижные, специальные научные термины и официально- деловые лексемы, с другой стороны эта же лексика подвергается и актуализации.

Оба эти процесса нашли свое отражение в изменении лексикографической фиксации книжных слов в толковых словарях новейшего времени. Многие слова, которые в толковых словарях советского времени, имели помету «книжн.» в настоящее время утратили данную помету и фиксируются без каких-либо помет вообще. И список таких слов довольно обширен, например, можно перечислить следующие словесные единицы: *альтернатива декларация, достояние, импонировать, ординарность, держава имущий, кодекс, консерватизм, конструктивный, консолидация, конформизм, криминальный, кулуары, культовый, легализация, лимитирование, менталитет, побуждение, презентация* и многие др.

Наиболее заметным явлением в последнее время является не только утрата целым рядом актуализованных общекнижных словесных единиц пометы «книжн.», но и приобретение ими таких функционально-стилистических характеристик как «спец.», «публ.», «полит.», «соц.», «коммерц.», «экон.», «рел.» (специальное, публицистика, политической, социальной сферы, коммерция, экономика, религия) и др., указывающих на принадлежность слова к определенной социальной среде, социальной группе, маркирующих лексику различных областей деятельности, знания, искусств и т. п. Следует заметить, что данные функционально-стилистические пометы отсутствуют как в толковых словарях советского периода (в частности в словаре С.И.Ожегова 1988 г.), так и в новых лексикографических изданиях, таких как «Толковый словарь русского языка Ожегова С.И., Шведовой Н. Ю.», «Большой толковый словарь русского языка» под ред. С.А.Кузнецова и даже в «Толковом словаре русского языка конца XX в. Языковые изменения» 1998 г. под ред. Г.Н.Скляревской, и появляются только в «Толковом словаре современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия» 2001 г. под ред. той же Г.Н.Скляревской, что свидетельствует о том, что слово не только активно функционирует в языке, но и прочно закрепилось за определенной сферой.

Примером может служить следующее: такие слова, как *коалиция, консолидация, конфронтация, коррупция, коррупционность, паритет, популизм, тоталитарность* и др., приобрели помету «полит.»; словесные единицы *альянс, волеизъявление, государственность, инакомыслие, манипуляция, манипулятор, маргинальность, судьбоносный* и др. получили помету «публ.», которая сигнализирует о преимущественном использовании таких единиц в сфере средств массовой информации. Отмеченный процесс связан, в первую очередь, с возрастанием частотности употребления актуализованных книжных слов, ранее имевших определенные коммуникативные ограничения и использовавшихся преимущественно образованными слоями общества.

Утратили помету «книжн.» и такие словесные единицы как *верование, вероисповедание, исповедание, мессия, покаяние, проповедник* и др.; помету «высок.» – слова *завет, мученичество, обет, освятить* и др., и все они приобрели помету «рел.», в более редких случаях помету «церк.», что свидетельствует о закреплённости данных слов за определенной сферой функционирования.

Лишаются стилистической окраски книжности, т.е. нейтрализуются, многие широко распространенные термины, утратившие связь с конкретными отраслями знаний. Литературный язык принимает в свой состав профессионализмы такие, как *блок, демонтаж, накладка, спайка, смычка, прослойка* и др., чья стилистическая нейтрализация сопровождается расширением значения, утратой значения специального.

Как мы уже отмечали, наряду с процессом нейтрализации идет процесс актуализации книжной лексики, связанный с изменением частотности употребления лексических единиц данной тематической сферы.

Сдвиги в квантитативно-стилистическом микрокомпоненте значения находят свое проявление в замене частотно-стилистической семы 'малоупотребительное' семой 'широкоупотребительное', о чем свидетельствует помета «актуализ.» которой отмечено большинство из названных слов в «Толковом словаре русского языка конца XX в. Языковые изменения» 1998г. и в «Толковом словаре современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия» 2001 г.

В составе актуализованных книжных словесных единиц специального терминологического характера выделяются группы общественно-политических, экономических, юридических, медицинских терминов, терминов физики, а также других, в том числе совершенно новых, наук.

Так, например, ТССРЯ-2001 указывает, что к области общественно-политической терминологии относятся следующие актуализованные словесные единицы: *державник, миграция, самостийность, самостийный* и др.

Группа актуализованных официально-деловых лексем в общем составе актуализованной книжной лексики является весьма небольшой. Названная группа представлена словесными единицами *репрессировать, недвижимость, налогоплательщик, трудоустроить, трудоустроиться, трудоустройство, учредить, учредитель* и некоторые другие. Актуализация официально-деловых лексических единиц обусловлена острой актуальностью для населения обозначаемых названными лексемами понятий, что связано с преобразованиями во всех сферах современной действительности.

Актуализованы в новейший период развития русского языка следующие юридические термины: *контракт, контрактный, санкция, санкционировать, вердикт* и др.

К области актуализованных медицинских терминов относятся: *радиология, наркология, сексология, сексопатология*, а также многие другие.

Примерами актуализованных специальных терминологических словесных единиц других наук могут быть: *радиация, радиационный* (из области **физики**), *телекинез, биоэнергия* (в **парапсихологии**), *биоэнергетика* (в **биологии**), *гороскоп* (в **астрологии**), *экогенез* и другие.

Среди актуализованной специальной лексики выделяются группы экономической терминологии. Резкому повышению функциональной значимости и частотности употребления специальных экономических терминов на современном этапе развития русского языка способствуют изменения в политической и социально-экономической сферах современной действительности, возросшая актуальность для многих носителей современного русского языка обозначаемых экономическими терминами понятий, а также расширение общей образованности и научной осведомленности современных граждан.

К названной тематической группе актуализованных словесных единиц относятся, например, следующие: *капитализировать, капитализация, неликвиды, нелегальный, котировать, котировка, наличность (наличные), индексация, индекс, депозит* и многие другие. К этому ряду можно отнести также такие экономические термины как *деноминация, девальвация, дефолт, доход, доходный* и т.п.

Как показывают исследования, актуализация книжной лексики в русском языке новейшего периода может сопровождаться довольно существенными семантическими изменениями. На уровне семантической структуры слова основным направлением семантических трансформаций в книжной лексике русского языка в процессе ее актуализации является семантическая деривация, связанная с появлением у словесных единиц новых лексико-семантических вариантов.

Так, например, произошло расширение семантической структуры слова *сертификат*. Толковые словари русского языка советского периода (в частности ОЖ-88) фиксировали два значения названной словесной единицы: (спец.) 1. Заемное финансовое обязательство государственных органов, а также название билетов некоторых государственных займов. 2. Официальное письменное удостоверение о чем-н. [ОЖ-88: 582]. В ТССРЯ-2001 фиксируется пять значений: *Оффц.* 1. Деловая бумага, подтверждающая какой-либо факт или право на что-либо. 2. Квалификационное удостоверение. 3. Свидетельство, выдаваемое компетентными государственными органами и удостоверяющее качество товара. 4. Документ, удостоверяющий владение акциями, облигациями, Другими ценными бумагами, а также владение частью собственности. 5. Заемное финансовое обязательство; письменное свидетельство о депонировании денежных средств [ТССРЯ-2001: 717-718].

Чаще всего появление новых значений у словесных единиц рассматриваемой группы связано с разделением одного из лексико-семантических вариантов (ЛСВ), т.е. с семантической дубликацией одной из семем. Например, лексема *тотальный* имеет в ОЖ-88 дефиницию «(Книжн.) Всеобщий, всеобъемлющий» [ОЖ-88: 657], которая в современных словарях распадается на два значения: 1. Всеобщий, всеохватывающий, поголовный. 2. Сплошной, полный [ТСЯИ-98: 635; ТССРЯ-2001: 787]; *Эротика*. (книжн.) Чувственность, обращенность к половой жизни, к изображению ее [ОЖ-88: 743]; ср. 1. Совокупность всех проявлений чувственности, сексуальной привлекательности (во внешности, манере поведения, интимных отношениях и т. п.); 2. Сексуальная направленность произведений массовой культуры, проявляющаяся в повышенном внимании к обнаженному телу и половым отношениям; совокупность произведений такой направленности [ТССРЯ-2001: 873].

Разделение значения на два самостоятельных и появление новых ЛСВ у словесных знаков может быть связано с возникновением принципиально новых реалий. Так в современных толковых словарях появляется новое значение слова *контакт*, отсутствующее в словарях советского времени: *Контакт*. В уфологии. Об общении с инопланетянами, представителями внесемных цивилизаций [ТСЯИ-98: 326; ТССРЯ-2001: 378]. Лексема *компенсация* также приобретает новое значение: в словаре С. И. Ожегова дается следующая дефиниция данного слова: *Компенсация*. 1. Вознаграждение, возмещение за что-л. [ОЖ-88: 234]; в словарях Г.Н.Скляревской фиксируется еще одно, новое, значение «*Соц.* Возмещение государством затрат населения в определенных денежных суммах вследствие повышения цен на продукты питания, промышленные товары и услуги» [ТСЯИ-98: 316; ТССРЯ-2001: 364].

Семантические изменения на уровне денотативного компонента значения актуализованных книжных словесных знаков русского языка 80 – 90-х годов XX века в большинстве случаев оказываются связанными со снятием «идеологических наслоений», выражающихся в идеологизированных денотативных семах, а также с переориентацией номинаций. Названные причины, как правило, обуславливают сокращение количества дифференциальных сем в денотативном компоненте лексической семантики.

Происходит, например, снятие в 90-е годы XX века идеологизированных денотативных сем, передающих информацию о ненаучности явления с точки зрения марксизма-ленинизма в следующих словесных знаках: *Астрология*. Ложное учение о звездах и о возможности предсказания будущего по положению звезд [ОЖ-88: 29], ср. СОШ: Учение о возможной связи, существующей между расположением светил и судьбами людей и народов, о возможности предсказания будущего по положению звезд [СОШ: 31]; Возникшее в древности, получившее развитие в средние века и вновь распространившееся в XX веке учение, согласно которому расположение небесных тел влияет на судьбы людей и события [ТСЯИ-98: 64; ТССРЯ-2001: 38]; *Гороскоп*. В астрологии: таблица расположения звезд, служащая для мистических предсказаний о чьей-н. судьбе [ОЖ-88: 114], ср. В астрологии: таблица взаимного расположения планет и звезд, служащая для предсказаний чьей-н. судьбы, об исходе какого-л. события [СОШ: 140]; В астрологии. Составленная астрологом таблица взаимного расположения планет и звезд, служащая для предсказаний о чьей-л. судьбе, об исходе какого-л. события [ТСЯИ-98: 175; ТССРЯ-2001: 179]; *Спиритизм*. Вера в возможность непосредственного общения с душами умерших, а также само воображаемое общение при помощи различных условных приемов (верчения столов, стуков и т. п.) [ОЖ-88: 617], ср. В парапсихологии. Общение с душами умерших при помощи различных условных приемов (верчения столов, блюдечек, стуков и т. п.), а также при посредстве медиумов [ТСЯИ-98: 607; ТССРЯ-2001: 749].

Наряду с процессами нейтрализации и актуализации происходит процесс вхождения новых книжных слов, обозначающих вновь возникшие реалии современной жизни, не зафиксированные в словарях советского времени (например, в ОЖ-88) и получившие фиксацию с пометой «книжн.» в словарях новейшего времени (СОШ, БТС, ТСЯИ-98, ТССРЯ-2001): *ангажированность, деструкция, инвектива, катарсис, креативность, патронаж, реинтеграция, стагнация, индексация, ипотека, банкомат, биополе, криминогенность* и др.

Проанализировав данный фактический материал, мы пришли к выводу, что изменения, происходящие с книжной лексикой русского языка новейшего времени, вызывают интерес ученых-лингвистов, как и любые изменения в живом организме языка, и требуют дальнейшего изучения и анализа.

ИСТОЧНИКИ ФАКТИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА

1. **БТС** – Большой толковый словарь русского языка / Под ред. С. А. Кузнецова. – СПб.: «Норинт», 2000. – 1535 с.
2. **ОЖ-88** – Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1988. – 750 с.
3. **СОШ** – Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / РАН, Институт русского языка им. В. В. Виноградова, 4-е изд., доп. – М., 2001. – 944 с.
4. **ТСЯИ-98** – Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения / Под ред. Г. Н. Скляревской. РАН, Институт лингвистических исследований. – СПб.: Фолио-Пресс, 1998. – 700 с.
5. **ТССРЯ-2001** – Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия / Под ред. Г. Н. Скляревской. – М.: Астрель Аст, 2001. – 894 с.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке: Учебное пособие. – М.: «Логос», 2001. – 301 с.
2. Ермакова О. П. Семантические процессы в лексике // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). – М.: Языки русской культуры, 1996. – С. 32-36.
3. Загоровская О. В. Основные процессы в развитии русской лексики на рубеже XX-XXI вв. // Проблемы русистики на рубеже XX-XXI вв. – Воронеж, 2001. – С. 5-24.
4. Какорина Е. В. Трансформация лексической семантики и сочетаемость (на материале языка газет) // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 67-90.
5. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи. – СПб.: Златоуст, 1999. – 318 с.
6. Салата И. А. К пониманию процесса актуализации // Наукові записки Луганського національного педагогічного університету: Поліетичне середовище: культура, політика, освіта. – Вип. V, том 2. – Луганськ: «Альма-матер», 2004. – С. 207-218.
7. Салата И. А. Процессы перераспределения лексики между активным и пассивным словарным запасом в русском языке новейшего времени // Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство. – Вип. 10. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 276-284.

8. Салата И. А. Об особенностях лексикографической фиксации слов тематической группы «Религия и церковь» // Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство. – Вип.11, том 2. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 152-158.
9. Семенов О. А. Язык эпохи и его отражение в сатирико-юмористическом тексте. – Кировоград: РИЦ КГПУ им. В. В. Винниченко, 2001. – 368 с.
10. Склярская Г. Н. Предисловие // Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия. – М.: Астрель Аст, 2001. – С. v-xlv.
11. Стернин И. А. Что происходит с русским языком? Очерк изменений в русском языке конца XX века. – Туапсе, 2000. – 64 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Салата – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: лексикологія російської та англійської мов.

INTERKULTURELLE PHRASEOLOGISMEN ALS TREFFPUNKT VON SPRACHEN UND KULTUREN

Wolodymyr SULYM, Olesja WAKULENKO, Mychajlo SMOLIJ (Lwiw, Ukraine)

У статті аналізуються фразеологічні одиниці німецької мови, їх походження, розвиток та функції як явища міжкультурної комунікації.

The article analyses the phraseological units in German language, their origin, development and functions as the phenomenon of an intercultural communication.

Der Begriff interkulturelle Kommunikation bezeichnet im Grunde genommen die Verständigung zwischen verschiedenen Kulturen. Dabei soll auf die Beziehung und Andersartigkeit zweier Kulturen Rücksicht genommen werden. Diese Verschiedenheit muss von den Teilnehmern überwunden werden, da sonst die Kommunikation misslingt. Es genügt dabei offenbar nicht die Sprache allein. Das Zeichensystem umfasst in diesem Sinn auch die Kultur, die Gewohnheiten und das Verhalten des Kommunikationspartners aus der entsprechend anderen Gesellschaft.

Die Herkunft des Kommunikationspartners aus einer anderen Gesellschaft findet ihre Widerspiegelung am schnellsten im Wortschatz, insbesondere beim Gebrauch von Phraseologismen. Beim interlingualen Vergleich treten oft auch vielgestaltige kulturelle und national- bzw. landesspezifische Unterschiede in Erscheinung, weil die Phraseologismen – neben ihrer kommunikativen Funktion – auch über eine kumulative Funktion verfügen. Diese äußert sich in der Widerspiegelung und Fixierung der Erfahrungen und Ergebnisse der sozialen Praxis in langue und parole. Dabei laufen alle linguale Prozesse ausnahmslos im Gehirn, also im Bewusstsein des Menschen ab.

Der dargelegte Mechanismus funktioniert erst dann, wenn die assoziative Veranlagung des Menschen so etwas erlaubt, denn es handelt sich hier nicht nur darum, einen Phraseologismus zu verstehen und wahrzunehmen, sondern blitzschnell Parallelen zu allen anderen Phraseologismen zu ziehen, die aus den anderen Sprachen und Kulturen herkommen und sich im gleichen, ähnlichen oder unterschiedlichen assoziativen Feld befinden: daraus resultiert die entgeltige Entzifferung eines interkulturellen Phraseologismus. Der Grad der kommunikativen Angemessenheit der Wahrnehmung ist verständlicher Weise mit dem lingualem, intellektuellen und kulturellen Niveau des Rezipienten verbunden: je mehr Sprachen und Phraseologismen im Gehirn gespeichert sind, desto reicher ist das assoziative Feld. Ist das der Fall, so sind langue und parole ein echter Genuss.

Im Weiteren versuchen wir in aller Kürze die grundlegenden Voraussetzungen darzulegen, von denen der fortgeschrittene Forschungsstand der kontrastiven Phraseologie ausgeht:

- Vergleichbarkeit;
- Vorhandensein von Übereinstimmungen, Ähnlichkeiten und Unterschieden in den zum Vergleich ausstehenden Sprachen /Sprachvarietäten;
- Innensprachliche Beschreibung, d. h. das Untersuchungsfeld ist qualitativ zu umschreiben und quantitativ zu inventarisieren;
- Ermittlung einer Invariante oder Bezugsgröße, von der aus Ähnlichkeiten und Unterschiede beurteilt werden;
- Einsatz eines einheitlichen theoretischen Konzepts für die Interpretation der Erscheinungen in den kontrastiven Sprachen/Sprachvarietäten;
- Erkennen von Differenzen zwischen der eigenen und der Zielkultur, vor allem auch in konkreten Kommunikationssituationen.

Kontrastiv-phraseologische Forschungen können inter- und intralingual betrieben werden. In unserem Fall ist beides aktuell, denn es werden Phraseologismen mit einem Kulturem in ihrem Bestand sowohl bei nahverwandten, entfernt verwandten als auch nichtverwandten Sprachen analysiert, wobei sowohl linguistische als auch linguale Ebenen relevant sind. Dabei versuchen wir die Abgrenzung des Nationalen (Einzelsprachlichen) und des Internationalen (Übereinzelsprachlichen) zu explizieren.

Da es sich um interkulturelle Phraseologismen handeln wird, legen wir zuerst dar, was wir darunter verstehen: unter interkulturellen Phraseologismen verstehen wir die Phraseologismen, deren Bestand oder Inhalt denotative,

formative oder assoziative Bezogenheit zu den Phraseologismen anderer Sprachen bzw. sprachlicher Standardvarietäten aufweist.

Man kann derartige Phraseologismen in folgende 3 Gruppen einteilen:

1. Phraseologismen (Sprichwörter, Redensarten) lateinischer Herkunft.
2. National markierte Phraseologismen.
3. Phraseologismen mit einem Kulturem in ihrem Bestand.

Der wichtigste Vermittler der interlingualen Einflüsse, die auf geschichtliche und gesellschaftliche Momente zurückzuführen sind und zur Bildung des interkulturellen phraseologischen Bestandes führen, ist die Literatur von Völkern jener Sprachen, die sich als führend auf bestimmten Entwicklungsstufen der Geschichte erweisen. So ist die Herkunft von zahlreichen phraseologischen Internationalismen mit der Existenz des gemeinsamen kulturhistorischen Erbes der europäischen Völker verbunden. Eine große Rolle bei seiner Herausbildung spielten die antike Geschichte, Literatur und Mythologie, die im Griechischen und Lateinischen ihre Widerspiegelung fanden. Eine nicht geringe Rolle spielte auch die lateinische Übersetzung der Bibel, aus der eine große Menge Phraseologismen und Sprichwörter stammen [4: 130]. Über entlehnte Sprichwörter sagt W. Fleischer: „Nicht alle Sprichwörter entstammen dem Volksmund. Es gibt auch solche lateinischer Herkunft, und diese sind ins Deutsche größtenteils aus ausländischer Literatur übernommen, „entlehnt“ worden. Dabei handelt es sich entweder um die Bibel oder um griechische und lateinische Literatur des klassischen Altertums, vermittelt durch die mittelalterlichen Klöster und die Humanisten sowie auch durch die Dichtung“ [5: 82].

Eine große Menge lateinischer Lexeme kamen ins Deutsche durch die Übersetzung. Das geschah besonders in der Zeit des Frühdeutschen. Die frühdeutsche Literatur besteht zum wesentlichen Teil aus Übersetzungen aus dem Lateinischen.

Außer ins Deutsche drang griechisches und lateinisches Wortgut in viele andere Sprachen ein: Die Bereicherung des lexikalisch-phraseologischen Bestandes der jeweiligen Sprachen mit neuen Wörtern und Phraseologismen ergab sich als einer der Wege der Erweiterung nationaler Mittel sprachlichen Ausdrucks. Wie die Untersuchungsergebnisse zeigen, ist eine der Hauptquellen der Übernahmen auf dem Gebiet der Phraseologie das Lateinische, woher viele Phraseologismen ins Englische kamen. Bis heute funktionieren sie im Englischen entweder als Lehnübersetzungen oder als Direktentlehnungen. Der Gebrauch fremdsprachiger Ausdrücke in slawischen Texten und der Assimilationsprozeß selbst weckten schon mehrmals ein großes Interesse bei vielen Philologen. „Es muss gesagt werden, dass wir im Russischen, genauso wie in anderen westeuropäischen Sprachen, eine ganze Reihe von lateinischen Ausdrücken und Sprichwörtern sowohl mit Übersetzung als auch mit der Beibehaltung der lateinischen Schrift haben“ [2: 332], z. B. lat. *persona non grata*; *alter ego*; *tertium non datur*; *carpe diem*; *alma mater* u. a. m. Noch einige Beispiele der phraseologischen Lehnübersetzungen:

lat. *viperam sub ala nutricare*; dt. *eine Schlange am Busen nähren*; engl. *warm a viper in one's bosom*; ukr. *приєртіти змію на грудях*;

lat. *aliquet obvius manibus excipere*; dt. *jmdn. mit offenen Armen empfangen*; engl. *to receive s. b. with open arms*; ukr. *прийняти к-н. з щирими обіймами*;

lat. *personam capiti detrahere*; dt. *j-m. die Maske vom Gesicht reißen*; engl. *to throw off one's mask*; ukr. *зривати маску з кого-н.*

„Die Akkumulation des Gedankens und die Expressivität derartiger Phraseologismen macht sie besonders wertvoll. Ihre Verwendung ermöglicht sehr oft die Verschönerung der Äußerung“ [1: 118]. Darum ist es kein Wunder, dass solche Ausdrücke relativ frei von Sprache zu Sprache übergehen können und nicht selten zu Internationalismen werden.

Eine Reihe von Ausdrücken, Sprichwörtern oder interkulturellen Phraseologismen haben Entsprechungen in vielen Sprachen: z. B.:

- уукр. **Багато пути – мало жити.**
лат. **Multum vinum bibere non diu vivere.** (Багато вина хилити, недовго жити.)
анг. **Drinking a lot, living a little.**
ісп. **Beber con medida alarga la vida.**
нім. **Wer dem Schnaps ergeben, verkürzt sich das Leben.**
пол. **Dużo pić – mało żyć.**
рос. **Кто вино любит, сам себя губит.**
рум. **Beţia o vindecă sapa şi lopata. Vinul dulce, rău aduce.**
фр. **Trop boire noie la mémoire.**

- укр. **Більше діла, менше слів.**
лат. **Re non verbis.** (Ділом, а не словами.)
анг. **Deeds, not words. Actions speak louder than words.**
ісп. **Obras, no palabras.**
нім. **Wo Taten sprechen, bedarf es keiner Worte.**
пол. **Nie słowem, a czynem.**

рос. Когда говорят факты, слов не нужно.
 рум. Fapte, nu vorbe.
 фр. Bien faire vaut mieueх que bien dire.

укр. **Всі дороги ведуть до Риму.**
 лат. Omnia itinera Romam ferunt. (Всі шляхи ведуть до Риму.)
 англ. All roads lead to Rome.
 ісп. Por todas partes se va a Roma.
 нім. Alle Wege führen nach Rom.
 пол. Wszystkie drogi prowadzą do Rzymu.
 рос. Все дороги ведут в Рим.
 рум. Toate drumurile duc la Roma.
 фр. Tous les chemins mènent à Rome.

укр. **Говори мало, слухай багато, а думай ще більше.**
 лат. Audi multa, loquere pauca. (Слухай багато, говори мало.)
 англ. Be swift to hear, slow to speak.
 ісп. Oye primero, habla postrero.
 нім. Rede wenig, höre viel.
 пол. Treba więcej słuchać, niż mówić.
 рос. Говори мало, слушай много, а думай еще больше.
 рум. Vorbă multă – sărăcia omului.
 фр. Ecoute beaucoup, parle peu.

укр. **Де два сваряться, третій користає.**
 лат. Duobus litigantibus tertius gaudet. (Коли двоє сперечаються, третій радіє.)
 англ. Two dogs fight for a bone and the third runs away with it.
 ісп. Los perros riñen y los lobos se comen las ovejas.
 нім. Wo sich zwei streiten, freut sich der Dritte.
 пол. Gdzie dwóch się bije, tam trzeci korzysta.
 рос. Две собаки дерутся, а третья кость грызет.
 рум. Când doi se bat, al treilea câștigă.
 фр. Quand les chiens s'entre-pillent, le loup fait ses affaires.

Infolge der engen Zusammenwirkung der intra- und extralingualen Faktoren, die mit den Besonderheiten der geschichtlichen, kulturellen und politischen Entwicklungsbedingungen der deutschen Sprache verbunden sind, entstand in den Ländern ihrer Verbreitung eine Reihe von Phraseologismen, die typisch für diese Länder sind und dort einen Normenstatus haben. Solche Phraseologismen werden als „national markierte“ qualifiziert.

Die Untersuchung von den national markierten Phraseologismen zeigte, dass es im Rahmen der nationalen phraseologischen Mikrosysteme die Einheiten bestehen, die als Analoge zu allgemeindeutschen Phraseologismen bezeichnet werden, und solche, die eben nur als nationale Phraseologismen (Austriazismen, Helvetismen) eingestuft werden können.

Phraseologische Austriazismen:

Zum Heurigen gehen – Wein trinken gehen;
 Einen Servus reißen – betont stramm grüßen;

Österreichische Phraseologismen mit deutschen Äquivalenten:

Sich die Erdäpfel von unten anschauen – sich die Radischen von unten ansehen;
 Ein Hetz haben – einen Spaß haben;
 Das Haxel stellen – ein Bein stellen;

Phraseologische Helvetismen:

Wissen wo (der) Bartli den Most holt – den Meister zeigen;
 Das schleckt keine Geiß weg – das steht fest;
 Mit j-m Gooli machen – jmdn. zum Narren halten;

Schweizerische Phraseologismen mit deutschen Äquivalenten:

Kabis reden/sein – Kohl reden;
 Seine Hütte tragen – sein Kreuz tragen;
 j-n unter den Boden bringen – jmdn. ins Grab bringen.

Unter den morphologischen, lexikalischen, kulturologischen und phonetischen Markern konzentrieren wir uns auf den kulturologischen Marker, der nicht nur als Faktor nationalsprachlicher, sondern auch kultureller Identifizierung ist.

Der Begriff der kulturellen bzw. national-kulturellen Spezifik hat in den phraseologischen Untersuchungen schon eine gewisse Tradition. In vielen Arbeiten zu dem Thema wurde immer wieder behauptet, dass die Idiome (Phraseologismen) nationalspezifische und insofern idiosynkratische Einheiten der Sprache darstellen, in denen sich das kulturelle Potenzial der entsprechenden Sprachgemeinschaft kristallisiert. Bei solchen Behauptungen darf man aber nicht außer Acht lassen, dass bei weitem nicht alle Phraseologismen als „Spiegel der nationalen Kultur“ betrachtet werden können. (Es gibt genug Beispiele dafür: *vor lauter Bäumen den Wald nicht sehen, kein Blatt vor den Mund nehmen* usw.).

Die kulturell-nationale Spezifik des Markers wird in der Möglichkeit gesehen, seine Bedeutung in kulturellen Kategorien zu interpretieren. Alles, was in Termini von Werteinstellungen, Weisheit oder Weltansicht des Volkes interpretierbar ist, wird in national-kultureller Hinsicht relevant angesehen.

Für die Bestimmung der kulturellen Relevanz eines sprachlichen Faktums (Markers) in den Phraseologismen werden folgende heuristische Kriterien vorgeschlagen:

1. Wenn das betreffende Faktum bestimmte Konsequenzen für die Interpretation anderer Zeichensysteme hat, die üblicherweise zur nationalen Kultur gerechnet werden (einschließlich der Werke der Folklore, der bildenden Kunst und Musik, traditioneller Ritten, aber auch sozialisierter Verhaltensweisen) oder wenn dieses Faktum als eine durch das Funktionieren derartiger Zeichensysteme zustande gekommene Erscheinung empfunden wird, kann es als kulturell relevant angesehen werden: *böhmisch einkaufen_A – stehlen; Habe die Ehre_A – mir langt es!; Aus j-m Geselchtes machen_A – j-n stark rügen; ein Häferlgucker sein_A – ein überaus neugieriger Mensch; zum Handkuss kommen_A – draufzahlen, für andere einsteigen müssen; Rappen spalten_H – kleinlich sparen; Auf den Helgen kommen_H – berühmt werden; es ist ja zum katholisch werden_H – das ist zum aus-der-Haut-fahren; etwas ist alt wie Zinshahn_H – sehr alt sein.*

2. Wenn bestimmte Spracheinheiten (Komponente der phraseologischen Einheit) immanente nationalkulturelle Charakteristika aufweisen, die in keiner Beziehung zu anderen Sprachvarietäten und Kulturen stehen. Hier soll man sich an psycholinguistischen Methoden orientieren. Mit Hilfe von Umfragen und Tests soll die Frage beantwortet werden: welche Idiome oder ihre Elemente für die Sprecher mit den Kategorien ihrer nationalen Kultur in Verbindung stehen. Ein Verdacht auf eine immanente Spezifik liegt etwa dann nahe, wenn der Muttersprachler äußert, dass der Gebrauch des betreffenden Ausdrucks durch einen Nichtmuttersprachler auffällig sei.

Im Bezug auf die obengenannten Kriterien wird der kulturologische Markers (KM) so definiert: **KM in den Phraseologismen ist ein Lexem oder Sem, dessen Bedeutung auf der kulturellen Einzigartigkeit der entsprechenden Nation beruht, zu deren Sprache dieser Phraseologismus gehört.** z. B.:

DD	ÖD	Schw. HD
<i>keinen Groschen in der Tasche haben</i>	<i>keinen luckerten Heller in der Tasche haben</i>	<i>keinen Rappen mehr in der Tasche haben</i>
<i>weggehen wie frische/warme Semmeln</i>	<i>weggehen wie frische Brezel</i>	<i>weggehen wie frische Weggli</i>

Wir unterscheiden zwischen der Innen- und Außenmarkierung (Sem und Lexem) und diese werden in der semantischen Organisation des Phraseologismus untersucht.

Außenmarkierung

Der kulturologische Marker ist auf allen Ebenen der semantischen Organisation des Phraseologismus präsent. Bei der Außenmarkierung erfüllt er die Funktion der national-kulturellen Nomination und repräsentiert spezifische Kulturelemente in der Aussage. Nach der grammatischen Gestaltung kann KM durch das Substantiv, das Adjektiv aber seltener durch das Verb ausgedrückt werden. Meistens sind das die Wörter, die spezifischen nationalen Realien bezeichnen. Aus der lexikalischen Sicht kann man diese Wörter in folgende Gruppen teilen:

- Dialektismen: *das Huntschi haben_H – übermüdet sein; j-n den Goderl kratzen_A – j-m schöntun, schmeicheln;*
- charakteristisch assimilierte Entlehnungen: *auf Lepschi gehen_A – einen Seitensprung machen* (tschechische Entlehnung); *hin unterm Tschako sein_A – beschränkt sein* (ungarische Entlehnung);
- Eigennamen: a) Antroponyme; b) Toponyme: *Es geht nicht in die Aaren; ich bin kein Pestalozzi_H; erzählen Sie es Frau Blaschke_A.*

Das Vorhandensein der geografischen Benennungen oder Personennamen in den Phraseologismen ist typisch. Es widerspiegelt die Umgebung und akkumuliert die Assoziation und die Erfahrung des Volkes, die mit diesen Eigennamen verbunden sind.

Die Entlehnungen werden in die Sprache infolge der engen Kontakte von den Trägern verschiedener Sprachen eingezogen und gebraucht. Die Anzahl und der Charakter der Entlehnungen bestimmen die Art des gegenseitigen kulturellen Einflusses. Zum Beispiel Österreich: wegen seiner geographischen Lage und geschichtlicher Entwicklung hatte es immer enge Kontakte zu Ungarn und der Slowakei. Deshalb sind die Entlehnungen aus dem Ungarischen und Slowakischen sowie Wörter allgemeinslawischer Herkunft dort usuell und sogar (im Österreichischen Wörterbuch) kodifiziert.

Die Mehrsprachigkeit der Schweizerischen Eidgenossenschaft ist Hauptfaktor, der die Entlehnung (der Wörter und Modifikation der Wendungen) aus anderen Nachbarsprachen begünstigt und so zu der starken nationalen Färbung der Sprachvariante in der Schweiz beiträgt.

Der KM, als Identifikator der Zugehörigkeit der Phrase zu der entsprechenden Sprachvariante, ist eine Komponente des über den Lexemen stehenden Niveaus. Er weist auf den Stammort dieser Syntagme hin. Schon sein Vorhandensein im phraseologischen Prototypus hat einen großen Einfluss auf die weitere Bildung der phraseologischen Bedeutung.

Der KM verleiht der bildlichen Bedeutung des Phraseologismus die nationale Färbung, ruft die Assoziationen der nationalen Weltanschauung hervor, sieht einen bestimmten Kreis der Rezipienten vor, die den nationalen Hintergrund der Aussage verstehen werden.

Innenmarkierung

Die Innenmarkierung besteht darin, dass die Phrase mit den allgemeindeutschen Wörtern eine spezifische Erscheinung oder Situation beschreibt, oder diese allgemeindeutsche Wörter haben hier eine andere (spezifische) konnotative Bedeutung und rufen andere Assoziationen hervor. In der zweiten semantischen Ebene tritt die Motivation der Umdeutung als Marker der kulturellen Identifikation auf. Warum assoziiert man eine Redewendung mit einem bestimmten Denotat oder einer Erscheinung? Dies kann man durch die Unterschiede in der emotionellen und materiellen Welt der entsprechenden Ethnie erklären. Die Innenmarkierung ist eng mit den Besonderheiten der nationalen Kultur und Weltanschauung des entsprechenden Volks verbunden. Das symbolische Wissen ist an der Motiviertheit der Phraseologismen entscheidend beteiligt. Nun einige Beispiele, deren Komponenten die Zugehörigkeit des Phraseologismus zu einer bestimmten Nation beinhalten [3; 6]:

Schweizerisch markierte Phraseologismen (Helvetismen):

auf die **Stör** gehen – arbeiten gehen; kein **Weggli** und kein **Rüpli** abgehen wollen – äußerst sparsam sein; *etw. ist alt wie Zinshahn* – sehr alt sein; *j-m ist der Käse weich geworden* – j-d. ist alterskrank; *zwischen Roß und Wagen stehen* – in Verlegenheit sein;

Österreichisch markierte Phraseologismen (Austriazismen):

sein **Kren** zu *etw. geben* – seinen Senf zu *etw. geben*; **böhmisch** einkaufen – klauen; erzählen Sie es **Frau Blaschke** – Das kannst du deiner Mutter erzählen. Das ist unwahr: Bezeichnung für eine naive, leichtgläubige Wienerin (*Blaschke* ist ein tschechischer Familienname); *es ist ausgesteckt* – der Heurige, der Buschenschank hat geöffnet (zum Zeichen, dass heuriger, neuer Wein ausgeschenkt wird; einen Buschen, Kranz oder ä. über dem Tor des Gasthauses oder Weinkellers aufhängen);

Deutsch markierte Phraseologismen (Teutonismen):

etw. aus dem Effeff können/verstehen – *etw. sehr gut machen können* (Aus der Kaufmannssprache *FF* = sehr fein, gut); **Fraktur** reden/ schreiben – deutlich und gerade reden; **der deutsche Michel** – ein durchschnittlicher Deutsche; *so schnell, schießen die Preußen nicht* – *so schnell wird die Sache nicht gemacht* (Die Ereignisse aus der Geschichte liegen der Wendung zu Grunde); **seinen Kuckuck darauf kleben** – seinen Stempel stellen (Ein Vergleich zum deutschen Kaiserswappen); **keinen Deut verstehen** – nichts verstehen (*Deut* = eine früher in Deutschland gängige Geldmünze).

Nachdem die Phraseologismen mit dem kulturologischen Marker unter dem pragmatischen Aspekt betrachtet worden waren, kamen wir zur folgenden Schlussfolgerung: Solche Phraseologismen werden von den Muttersprachlern entsprechender nationaler Sprachvariante (Standardvarietät) und somit Vertretern einer kulturellen Gemeinschaft im schriftlichen und mündlichen Sprechen verwendet. Die Sprachprodukte, die national markierte Phraseologismen enthalten, werden von ihren Autoren an ihresgleiche gerichtet. Der autochtone Rezipient erkennt den Inhalt und die bildliche Bedeutung der Wendung gleich, was aber bei einem Ausländer nicht immer der Fall ist. Es soll auch betont werden, dass es im Prozess der Kommunikation auch die Identifikation des Rezipienten stattfindet. Dieser versteht auch den Hintergrund der bildlichen Bedeutung der national markierten Phraseologismen. Die genannten Bedingungen der Aktualisierung der Phraseologismen mit KM haben folgenden zielgerichteten Einfluss auf den Adressaten: der Sprecher präsentiert sich, indem er sich auch mit einer bestimmten ethnokulturellen und sprachlichen Gemeinschaft identifiziert; er offenbart auf solche Weise ein gewisses Vertrauen an den Mitsprecher und erwartet von ihm auch eine gewisse Solidarität.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабкин А. М. Иноязычные выражения в составе русской фразеологии. – М.-Л.: Наука, 1965. – 76 с.
2. Богородицкий В. А. Общий курс русской грамматики. – М.-Л.: Соцгиз, 1935. – 356 с.
3. Ammon U. Zur Frage der Teutonismen und zur nationalen Symmetrie in der wissenschaftlichen Behandlung der deutschen Gegenwartssprache. In: Pümper-Mader et al. (Hg.): Sprache – Kultur – Geschichte (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft Bd. 59), 1999, S. 385 – 394.
4. Assmann, Jan. Das kulturelle Gedächtnis. Schrift. Erinnerung und politische Identität in früheren Hochkulturen. – München: Verlag C. H. Beck, 1995, 344 S.
5. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1982. – 250 S.
6. Koller W. Nationale Sprach(en)kultur der Schweiz und die Frage der „nationalen Varietäten des Deutschen“. In: Sprachgeschichte als Kulturgeschichte (Hrsg. Von Andreas Gardt/Ulrike Haß-Zumkehr/Thorsten Roelcke). – Berlin/New York: de Gruyter, 1999, S. 133 – 170.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Володимир Сулим – кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету іноземних мов ЛНУ ім. Івана Франка.

Наукові інтереси: національні варіанти німецької мови у контексті D-A-CH-концепції та проблеми контрастивної лінгвістики і соціолінгвістики.

Олеся Вакулєнко – аспірант кафедри німецької філології ЛНУ ім. Івана Франка.
Наукові інтереси: проблеми фразеології, контрастивної лінгвістики.
 Михайло Смолий – методист факультету іноземних мов ЛНУ ім. Івана Франка.
Наукові інтереси: проблеми контрастивної лінгвістики, лексикології, перекладу.

ЭВОЛЮЦИЯ СЕМАНТИКИ ГЛАГОЛА HÖREN 'СПЫШАТЬ' И ЕГО РЕКОНСТРУКЦИЯ (на материале двн. и свн. текстов)

Татьяна ТУПИКОВА (Одесса, Украина)

У статті розглядається динаміка розвитку семантики та форм дієслова hören в німецькій мові і на цій основі реконструюється його давній стан. Аналіз двн. та свн. текстів показав, що семантика hören змінюється у напрямку від конкретного вжитку до абстрактного і має таку деривацію: 'сприймати органом слуха' → 'слухати' → 'слухатись' → 'звернути увагу' → 'впізнати'. В основі мотивації зазначеного дієслова знаходиться іменник іс. *kwe- зі значенням 'вухо', і звідси походять споріднені слова двн. hören та двн. ōra, hōra 'вухо'.

The article deals with the dynamics of the development of the semantics and forms of the verb hören in the German language and the ancient state of the verb is being reconstructed on this basis. The analysis of the Ancient High German texts showed the change of the semantics of the verb hören from the concrete to the abstract usage and revealed the following derivation pattern: to perceive with the organ of hearing → to hear → to obey (to listen to) → to pay one's attention to → to recognize. The noun *kwe- with the meaning of "ear" forms the motivational basis of the analyzed verb and the related words hören (Ancient High German) and ōra, hōra "ear" (Ancient High German) originate from it.

Непрерывное развитие языка и его тесное взаимодействие с мышлением человека обуславливают рассмотрение и изучение новых проблем, в число которых входит также проблема внутреннего устройства языка, в нашем случае лексической семантики. По мнению А.А.Уфимцевой, «интерпретация лексического значения непосредственно связана с пониманием самой природы человеческого языка» [11: 3].

Исследование семантического уровня языка в диахроническом плане является в настоящее время, несомненно, одним из ведущих лингвистических направлений (В.Г.Таранец; В.В.Левицкий; В.Д.Калиущенко; О.Д.Огуй; Ю.Л.Мосенкис). О.Н.Трубачев писал, что «знание эволюции значения слова небезразлично для понимания его нынешней природы и структуры, поэтому суждение этимологии должно интересоваться, и оно так или иначе интересует, специалиста по современной лингвистической семантике» [10: 148]. Особая роль в данном аспекте отводится описанию и анализу семантической структуры глагольной лексики, в частности, описанию глаголов слухового восприятия. Глаголы этой группы отражают определенные этапы познавательной деятельности человека, которая, как известно, происходит в форме восприятий, ощущений и т.д. Через систему восприятия человек получает всю ту информацию, которая направляется на обработку в сознание и на основании которой человек осмысливает действительность, получает знания, вырабатывает мнения, планирует свои действия. Все вышесказанное определяет актуальность нашего исследования.

В статье проанализирована семантика глагола *hören* и ее изменение в древневерхненемецком (двн.), средневерхненемецком (свн.) и новеверхненемецком языке, а также предпринята попытка реконструировать древнейшее состояние данной лексемы, что определяет цель исследования. Материалом для анализа послужили древние немецкие тексты (всего двн. – 15, свн. – 20 текстов) и лексикографические источники двн., свн. и нвн. периодов.

На основе анализа памятников двн. периода нами были отмечены четыре значения двн. глагола *hören*. Наиболее частотной является лексема *hören* со значением 'воспринимать на слух кого-либо, что-либо'. Например: *gihortun ungerno thaz wir nu niazen gerno. Thie buachara ouh tho thare gisamanota er sare, Sie was er fragenti, war Krist giboran wurti* [16: 100] 'Они неохотно услышали, чему мы радуемся. И собрал он тогда быстро ученых; Он спросил их, где родился Христос'; *bithiu so hwer so thiz gibet hluttru muatu singit, gilouban scal her, thaz inan got thane gihorie...* [16: 30] 'Кто всегда эту молитву с чистым сердцем говорит, тот должен верить, что Господь его услышит...'; *Wir horten ie dikke singen von alten dingen, wi snelle helide vuhten, wi si veste burge brjchen...* [16: 596] 'Мы слышали как снова и снова пели о старых делах, как храбрые герои сражались, как они крепкие замки разрушали...'.

Необходимо обратить внимание на то, что употребление словосочетания *kineicta ora* 'прислонил ухо' в значении 'услышал' является более древним, чем реализация *hören* в том же значении. Последнее представляет собой единое абстрагированное понятие, которое возникло из конкретного и расщепленного выражения типа *kineicta ora*. Очевидно, что в основе зарождения семантики двн. *hören* находится слово *ōra* 'ухо'.

В современном немецком языке встречается много выражений в прямом и переносном смысле со словом *Ohr*, которые имеют значение *hören* 'слышать'. Например: *,er ist auf dem linken, rechten Ohr, auf beiden Ohren taubt'* (= *hürt auf dem linken, rechten Ohr schwer, schlecht, nicht[s]*), *,ich bin ganz Ohr'*, *,das kitzelt sein Ohr'* и другие [22: 434].

Второй по частоте реализации является словоформа *hören* в значении 'слушаться, повиноваться кому-либо, чему-либо'. Например: *Dua thir zi giwurti scono furiburti, wis horsam io zi guate, ni hori themo muate*

[16: 104] ‘Прояви благосклонность, умеренность, прислушайся к благополучию, не слушайся своеволия’; *herte was daz Georgien muot, ne hort er in es, seg ih guot, nub er al kefrumeti, das er ze geote digeti* [16: 132] ‘Крепким оставалось сознание Георга, он не слушался их’; *her was so michil unti vorthsam: zi Rome wart diu werlt al gehorsam* [16: 610] ‘Он был так могуществен и ужасен: весь мир слушался Рим’.

В качестве **указательной частицы** глагол *hören* употребляется в следующих контекстах: *truhtin, kehori stimma mina. orun diniu anawartontiu in stimma des kebetes mines* [16: 34] ‘Господь, услышь мой голос. Пусть твои уши узнают зов моей молитвы’; *Chihori dhu, Israel, druhtin got dhin ist eino got* [16: 38] ‘Слушай ты, Израиль, твой Бог есть единственный Бог’.

Четвертым лексико-семантическим вариантом глагола *hören* является ‘**способность к слуховому восприятию**’. Например: *diu touben oren er intsloz. sunt von imo floh* [16: 584] ‘Глухим открыл он уши. Все болезни покинули их’; *den tumben dhet er sprehten, den touben horenten...* [16: 132] ‘Немым он велел говорить, глухим слышать...’.

Обобщая все, рассмотренное выше, необходимо отметить наиболее частотное употребление в текстах лексемы *hören* в структурах, которые представляют собой модель S + P + O. В качестве субъекта выступает, как правило, человек или Бог, в значении объекта употребляется речь или акустический сигнал, издаваемый человеком. Прямой объект часто реализуется дательным падежом и предлогом, а также винительным падежом.

В средневерхненемецкую эпоху, исходя из анализа текстов свн. периода, существовало три лексико-семантических варианта глагола *hören*.

Первым по частоте реализации в текстах является свн. *horen* в значении ‘**воспринимать на слух** кого-либо, что-либо’. Например: *<er ez>horet, er ez sihet, er ez immir nach gihet...* [16: 780] ‘Он слышит это, он видит это, он принимает это все к сведению...’; *daz gehortet ir e nie mer, daz helde so chuone alle ainander sluogen* [16: 894] ‘Никогда еще вы не слышали, что герои так отважно все друг с другом сражались’; *die hfrt man lyte hellen swenne er an dem reien spranc den woben ez durch diu fren klanc* [17: 16] ‘Было слышно, как они громко звенели, когда он танцую делал прыжки; у женщин они звенели в ушах’; *Dem chunige kom ze tæjre, daz in sinem riche newæjre nehainer slahte werltlich man, der so dike wider sinen hulden hete getan...* [16: 868] ‘Король услышал, что в его государстве нет ни одного человека, который бы так часто совершал преступления против его милости...’.

Приведенные выше примеры свидетельствуют, что во многих случаях семантика глагола *hören* включает в себя сему ‘видеть’. Следовательно, в таких контекстах словоформы со значением ‘слышать’ и ‘видеть’ могут выступать синонимично.

Вторым лексико-семантическим вариантом глагола *hören* является ‘**слушаться** кого-либо’. Например: *Daz wir chom von dem man, si schol im sin gehorsam* [16: 774] ‘Женщина происходит от мужчины, она должна слушаться его’; *da rivet d<ie sundæ>re, daz si ie wurden ungehore* [16: 826] ‘Тут раскаиваются грешницы, что они когда-то не слушались’; *wis vil gehorsam dem wibe!* [16: 996] ‘Прислушайся хорошо к женщине!’

И, наконец, в свн. текстах словоформа *hören* реализуется в переносном значении ‘**узнавать** кого-либо’. Например: *da horet sin zunge die rehten man <dunge>...* [16: 828] ‘Тут узнает его язык истинную радость’; *noch mæt ihr hÿren gerne waz der narre und der gouch truoc ȳf soner hÿben ouch* [17: 10] ‘Еще вы можете узнать, что глупец носил на своем чепце’; *ob ir ny gerne hÿren woldet von dem rocke fyrbaz durch iuwer liebe sagte ich daz* [17: 14] ‘Хотите ли вы узнать о юбке больше, я охотно расскажу об этом’.

Необходимо отметить, что в течении свн. периода древняя форма *hören*, получив умлаут, постепенно приняла на письме вид *hÿren*.

Сравнение семантики рассмотренного глагола в двн. и свн. текстах показало, что наиболее употребительным выступает ее вариант ‘воспринимать на слух’, что, очевидно, объясняется древностью существования этой семы. Развитие значения слова *hÿren* свидетельствует о некотором абстрагировании этой лексемы в свн. период, в результате чего появился смысл ‘узнавать’.

В двн. и свн. текстах встретились различные формы слова *hören*, *hÿren* ‘слышать’, а именно: *cherent, chihordon, chihori, choren, gachoron, gehoren, gehorsam, gehorte, gehortet, gihorean, gihoren, gihorie, gihorint, gihorit, gihorsam, gihorta, gihortin, gihortun, gichuri, hera, hor, hÿr, hordis, hordun, hÿre, horen, hÿren, horent, horenten, horest, horet, hÿret, hori, horsam, hort, hfrt, hÿrt, horta, horte, hfrte, horten, hortih, kahorta, kehori, kehorta, nehoret, nehorenz, ungehore*.

Многообразие в текстах форм *hÿren* вызвано реализацией различных грамматических значений. Довольно часто в глагольных формах представлен префикс *gi-*, который выражал законченность действия.

В большинстве случаев в двн. и свн. языке реализуется корень *hor-*, за исключением форм *gichuri, choren*, в которых представлен целевой *ch-*. В то же время наличие в *-chur-* узкого гласного *[u]* позволяет предположить подобное качество звука и в фонеме */o/* в корне *hor-*. Следовательно, в двн. *hor-* реализовались закрытый аллофон фонемы */o/* и артикуляционно слабый начальный *[h]*. Такое качество последнего послужило причиной исчезновения его в абсолютном начале лексемы двн. *ōra* ‘ухо’, которая, как показал наш анализ, является этимологически родственной *hÿren*. Как отмечается в одном из

этимологических словарей, в двн. текстах встречается вариант с начальным *h-* в том же значении ‘ухо’, т.е. *hōra* [20: 144]. К этой форме вернемся позже, здесь же остановиться на лексеме двн. *hōren*.

В германских языках засвидетельствованы такие формы, родственные двн. *hōren*: гот. *hausjan* ‘слышать’, дангл. *hieran*, дисл. *heyra*, дфриз. *hēra*, *hōra*, голл. *hōrian*, швед. *hōra*, которые позволяют реконструировать герм. **hauzjan-* ‘слышать’ [18: 316; 4: 222; 21: 265]. Начальное *h-*, реализованное во всех германских языках, восходит согласно закону Гримма к ие. **k-*. Это подтверждают и этимологически родственные слова во многих языках, в частности: лит. *klausyti* ‘услышать’, др.-прусс. *klausiton*, ирл. *cloor* ‘слышу’, тохар. *klyos* ‘слышать’, укр. *чути*, рус. *чуять* (из псл. **uuti*, где *u* возникло из *k-* в результате палатализации) [12: 679; 4: 222].

Рассмотренные словоформы в различных индоевропейских языках позволили авторам словаря Дуден реконструировать пракорень в виде ие. **keu[s]-* ‘обратить внимание, заметить, слушать, видеть’ [14: 272].

Однако наш материал позволяет поставить на первое место значения ‘слушать, видеть’, а смысл ‘обратить внимание, заметить’ является вторичным. В.В.Левицкий реконструирует подобную праформу, однако с беглым *[s]*, т.е. ие. **(s)kou-*, которая дала в германских языках два варианта: **hau-* и **skau-* [4: 222]. Различные формы и значения, реконструированные в словарях, требуют более глубокого анализа как формы, так и семантики слова *hōren*. Рассматривая родственное гот. *hausjan*, З. Файст также заключает, что это слово «не имеет убедительной этимологии» [15: 251]. Вышеприведенный анализ двн. *hōren* позволяет принять следующую деривацию его смысла: ‘воспринимать органом слуха’ → ‘слушать’ → ‘слушаться’ → ‘обратить внимание’. Следовательно, в основе зарождения формы *hōren* необходимо допустить существование корня двн. *ōra*, *hōra* ‘ухо’. Такое родство предполагал также Г.Пауль [19: 301]. Рассмотрим подробнее этимологию этого слова.

Двн. *ōra*, *hōra* ‘ухо’ имеет в германских языках тождественные по значению формы: др.исл. *eyra*, др.англ. *ēare*, др.фриз. *āre*, гот. *ausō*, англ. *ear*, швед. *ōra*, которые восходят к герм. **auzon* [15: 69; 14: 477; 21: 187]. Родственные формы с тем же значением встречаем в других ие. языках. Ср.: лат. *auris*, алб. *vesh*, лит. *ausms*, латш. *auss*, прусс. *ausius*, ав. *уѵи* ‘уши; разум’, перс. *hōš* ‘ухо’, псл. **uxo*, гр. *oūs*, которые вышли из ие. **ōus-* [14: 477; 3: 441]. ‘Какое представление находится в основе индоевропейского названия органа слуха, – отмечают авторы Дудена, – остается неясным’ [14: 477]. Семантический анализ лексем ‘слушать’ и ‘ухо’, выполненный нами на материале двн. текстов, позволяет высказать некоторые свои соображения по данному вопросу.

Выше было отмечено, что в индоевропейском праязыке реконструируется со значением ‘ухо’ форма **ōus-*. Однако, как свидетельствуют многочисленные исследования в области диахронии, любой праязык имел не один корень с определенным значением, а их могло быть несколько, так как обычно существовали диалекты, которые и порождали многообразие форм. С другой стороны, работы В.Г.Таранца, а раньше В.В.Мартынова, Г.Боргстрёма, А.А.Белецкого, Л.В.Бондарко показали, что в древности существовали в словах открытые слоги типа CV, т.е. гласный был прикрытым [1; 2; 5; 7; 13]. Поэтому, не отрицая существование вышеупомянутого корня ие. **ōus-*, необходимо допустить наличие его синонимичной формы с начальным согласным. Об этом свидетельствуют отдельные индоевропейские языки, в частности: двн. *hōra*, в.-луж. *wucho*, н.-луж. *hucho*, перс. *hōš*, алб. *vesh*, имеющие значение ‘ухо’ [3: 441]. В начале слова представлены согласные *h-* и *w-*, которые могли выйти только из **h^w-*. Поскольку начало слова исторически было в индоевропейском праязыке более сильным, то в данном случае можно предположить лабиовелярный **k^w-*, который уверенно реконструируется для системы согласных языка-основы. Наличие согласного такого качества подтверждается и этимологией глагола двн. *hōren*, который вышел из корня, обозначавшего ‘ухо’. Расщепление согласного **k^w-* обычно приводило к переходу лабиального призвука на последующий гласный. Подобные фонетические изменения известны в языках [6: 74; 8: 87], в том числе и в германских. Например, гот. *qiman* ‘приходить’ соответствует в нем. *kommen*. Очевидно, что гласный переднего ряда *[i]* перешел в губной заднего ряда *[o]*. Следовательно, наш анализ позволяет реконструировать для индоевропейского праязыка более архаичную форму **k^wes-*, которая развилась затем в **ōus-*.

Сравнение реконструированных форм со значением ‘видеть’ и ‘слышать’ позволяет предположить их общие индоевропейские истоки. Как свидетельствует двн. материал, *sehan* и *hōren* могут выступать синонимично. С другой стороны, эти формы имеют общий пракорень в виде ие. **k^we-*, который может быть соотнесен с родственным ие. **k^wa* со значением ‘человек’ [9: 143]. Последний, как показывают исследования, развился в **k^wana* ‘женщина’ и **k^wara* ‘мужчина’. Следовательно, **k^wa* мог обозначать синкретично ‘человек’ и отсюда ‘органы человека’; согласно действующему в языках принципу *pars pro toto* корень **k^wa* стал обозначать в древности органы слуха, зрения и др. Сюда можно отнести также наименования нем. *Hand* ‘рука’, *Herz* ‘сердце’.

Данный факт подтверждается достаточно высокой частотой реализации *hōren*, *hьren* в двн. и свн. текстах в ситуациях, где в качестве субъекта выступает человек (двн. 73%, свн. 96%).

Кроме того, следует отметить реализацию в двн. и свн. текстах в сочетании с глаголом *hōren* различных лексем, в частности наречий, которые определяют качество, степень, интенсивность или направление действия отмеченного глагола, а именно: *chiwisso* ‘точно’, *wola* ‘хорошо’, *lange*, *war* ‘далеко’, *gahun* ‘сразу’,

‘вдруг’, *gerne* ‘охотно’, *dikke, ofte* ‘часто’, *rehti* ‘правильно’, *nider* ‘вниз’, *oben, obenan* ‘наверх’, *willecliche* ‘внимательно’, *fro* ‘с радостью’ и др.

Языковые факты двн. и свн. периодов свидетельствуют, что в ходе исторического развития языка сокращается употребительность глагола *hören* в прямых значениях, и расширяются его лексико-семантические варианты в переносном значении, как было отмечено выше. Об этом свидетельствует также материал нвн языка.

Словоформа *hören* в новонемецком языке имеет следующие значения:

1. Данная лексема обозначает физическую способность воспринимать явления окружающей действительности при помощи органов слуха. Например: *schwer hören, nicht hören können* ‘плохо слышать, не иметь возможность слышать’ (быть глухим).

2. Во многих ситуациях *hören* передает акустическое восприятие человеком чего-либо, употребляется в значении ‘регистрировать что-либо с помощью слуха’. Например: *Schritte hören* ‘слышать шаги’; *imdm. schon von weitem hören* ‘слышать кого-либо издали’.

3. Воспринимать на слух что-либо и обрабатывать эту информацию духовно, умственно. Например: *einen Vortrag hören* ‘слушать доклад’; *bei jmdm Vorlesungen hören* ‘слушать чьи-либо лекции’; *Musik hören* ‘слушать музыку’.

4. Обозначает обращение внимания на чьи-то слова, следование им: *auf jmds Rat hören* ‘слушать чьего-либо совета’; *der Hund hört auf den Namen* ‘собака откликается на имя’, *hört aufs Wort* ‘откликается на слово’.

5. В разговоре с кем-либо получать какую-либо информацию, знания. Например: *etwas Neues hören* ‘услышать что-либо новое’, *lange nichts von jmdm. gehört haben* ‘долгое время ничего не слышать о ком-либо’.

6. Отмеченная лексема может выражать понятие ‘узнавать что-либо по какому-либо признаку’. Например: *ich höre es an seiner Stimme, da er ärgerlich ist*, ‘я слышу по его голосу, что он сердит’.

7. Может обозначать невозможность что-либо выдержать, перенести: *ich kann das nicht mehr hören!* ‘Я не могу этого больше слушать (вынести)!’.

8. Во фразеологических оборотах *hören* активно используется для отражения приемлемости чего-либо, например: *etw. (der Vorschlag) hört sich hören* ‘что-либо (предложение) приемлемо’; а также для выражения протеста: *(na) hör mal!* (или *hören Sie mal!*) ‘ну, знаешь ли!’ (или знаете ли!).

Динамика развития семантики слова *hören* на протяжении двн., свн. и нвн. периодов и частота его встречаемости представлены в табл. 1.

Анализ текстов и лексикографических источников показывает расширение лексических значений слова *hören* в нвн. языке по сравнению с двн. и свн. периодами.

Рассмотренный материал двн. и свн. периодов, а также словарный материал нвн. языка позволяют представить смысловую деривацию слова *hören* в таком общем виде: ‘направлять на объект (орган слуха)’ → ‘воспринимать (органом слуха)’ → ‘(способность) слушать’ → ‘побуждать к восприятию’ и др. переносные значения. Последние характеризуются прежде всего метафорическими переносами, породившими большое число употребления синонимичных глаголу *hören* лексем, которые могут быть предметом дальнейшего исследования.

Таблица 1

ЛСВ слова *hören* ‘слышать’ в различные периоды развития немецкого языка

Периоды языка	Частота %	Лексическо-семантические варианты
1	2	3
Двн.	0,02	1. воспринимать на слух (что-л.); 2. слушаться (кого-л.) (<i>folgen, horchen (meppum.)</i>); 3. иметь способность слухового восприятия; 4. побуждение (к чему-л.)
Свн.	0,08	1. воспринимать на слух (что-л.); 2. слушаться (кого-л.) (<i>folgen, horchen</i>); 3. узнавать (что-л., кого-л.) (<i>erfahren</i>)
Нвн.	0,09	1. воспринимать на слух (что-л., кого-л.); 2. слушаться (кого-л.); 3. иметь способность слухового восприятия; 4. узнавать (что-л.); 5. обращать внимание (на что-л.); 6. получать знания, информацию; 7. переносить, выдерживать (что-л.); 8. быть приемлемым

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белецкий А.А. Принципы этимологических исследований (на материале греческого языка). К., 1950. – 265 с.
2. Бондарко Л.В. Основы общей фонетики: Учеб. пособ. для студ. филол. спец. вузов / Л.В.Бондарко, Л.А.Вербицкая, М.В.Гордина; С.-Петербург: ун-т. – СПб: Изд-во ун-та, 1991. – 150 с.
3. Етимологічний словник української мови (гол. ред. О.С.Мельничук). У 7 т. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 632 с.
4. Левицкий В.В. Этимологический словарь германских языков. – Т.1. – Черновцы: Рута, 2000. – 222 с.
5. Мартынов В.В. Славянская и индоевропейская аккомодация. – Минск, 1968. – 182 с.
6. Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание: Пер. с нем. – М., 1980. – 407 с.
7. Таранец В.Г. Энергетическая теория речи. – Киев – Одесса: Вища школа, 1981. – 149 с.
8. Таранец В.Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоевропейської прамови). Вид.2-е, переробл. і доповн. – Одеса: АстроПринт, 1999. – 116 с.
9. Таранец В.Г. Арії. Слов'яни. Руси: Походження назв Україна і Русь: Монографія. – Одеса: ОРДУ НАДУ, 2004. – 296 с.
10. Трубочев О.Н. Этимологические исследования и лексическая семантика // Принципы и методы семантических исследований. М., 1976. – С. 147-179.
11. Уфимцева А.А. Лексическое значение (принцип семасиологического описания лексики). – М.: Наука, 1986. – 240 с.
12. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: Пер. с нем. и дополн. О.Н.Трубочева. 2-е изд. В 4-х т. – М., 1986. – Том 3. – 832 с.
13. Borgstrom G. Internal reconstruction of Pre-Indo-European wordforms // Word, 1954, vol. X, N. 2-3, P. 275-287.
14. Duden – Etymologie. Herkunftswörterbuch Duden der deutschen Sprache. Bd. 7 – Mannheim Dudenverlag, 1989. – 839 S.
15. Feist S. Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache. 3. Aufl. – Leiden, 1939. – 710 S.
16. Frühe deutsche Literatur und lateinische Literatur in Deutschland 800-1150: in 24 Bunden / Hrsg. von W.Haug und B.K.Vollmann. – Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag, 1991. – Bd. 1. – 1593 S.
17. Gartenaeere W. Helmbrecht. Mittelhochdeutscher Text und Übertragung / Hrsg. und übers. von H.Brackert u.a. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1972. – 155 S.
18. Kluge Fr. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. – Berlin-New Zork, 1989. – 822 S.
19. Paul H. Deutsches Wörterbuch. – 8 Aufl. – Halle (Saale), 1961. – 781 S.
20. Schützeichel R. Althochdeutsches Wörterbuch. – 4., überarb. und erg. Aufl. – Tübingen: Niemeyer, 1989. – 309 S.
21. Skeat W. An etymological dictionary of the English language. – Oxword, 1983. – 780 p.
22. Wörter und Wendungen. Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1962. – 792 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Тупікова – канд. філол. наук, викладач кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів ОНУ ім. І.І.Мечникова. Наукові інтереси: германістика, діакронія мови.

ДО ПИТАННЯ ПРО НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНУ СПЕЦИФІКУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КІНЕСИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ

Оксана ХАРЧУК (Київ, Україна)

У статті розглядаються фразеологічні одиниці з кінесичним компонентом, які відображають національно-специфічні жести, та підкреслюються національно-культурні особливості їх використання у німецькомовному й українськомовному середовищах.

The article deals with phraseological units consisting the kinesic component which reflect national specific gestures and point to national cultural peculiarities of their use in German-speaking and Ukrainian-speaking surroundings.

Проблема національних особливостей комунікації привертає до себе все більше уваги, тому що для різних культур властиві розбіжності невербальної поведінки комунікантів. Незнання мови жестів народності, мова якого вивчається, може призвести до непорозуміння, а іноді й до прикростей, тому що багато жестів у різних народів значно відрізняються за своїм змістом, хоча і збігаються за формою. Так, наприклад, в деяких країнах Західної Європи, зокрема у німців, підняття вгору великого пальця складеної в кулак руки означає спробу зупинити машину. В Україні цим жестом показують схвалення ("на великий палець", дуже добре), хоча за виконанням ці жести певною мірою відрізняються. Німець, виконуючи такий жест, витягує руку махом знизу вгору на рівні плеча. Для жесту українця не обов'язково тримати руку на рівні плеча, він її ніби "викидає" від себе вперед, при цьому, як правило, рука напівзігнута у лікті. Наш школяр, який хоче відповісти на уроці, піднімає руку, витягуючи долоню; німецький школяр піднімає вказівний палець, що знайшло своє відображення і актуалізацію у німецькій літературі: *Stand Heinz Zwing auf aufsässig, den Arm mit dem „meldenden Zeigefinger“ halb erhoben, wie er es in seiner Schulzeit gelernt hatte* (A.Kiuhn. Zeit zum Aufstehen). Два пальці піднімають у тому випадку, коли хто-небудь хоче виступити на зборач.

Мову жестів люди використовували з метою комунікації там, де вербальне спілкування було неможливим. У відомій легенді про Гарца „*Wie es kommt, dass die Harzer beim Schnapstrinken mit dem Finger auf den Tisch klopfen*“ (Sagen aus dem Harz, nacherzählt von Fritz A.Korber) розповідається, як ще у часи 30-річної війни вільні стрільці Гарцу, які воювали з кайзерівськими військами і переслідувались ними, потрапляючи до пивної, пізнавали один одного за умовним знаком: стукали зігнутим пальцем по столу, перш ніж узяти келих з вином у руки. Цей умовний знак при звичаївся, втратив, зрозуміло, своє початкове значення, але зберігся й дотепер і не лише у жителів Гарца. Постукування зігнутим пальцем в Gaststättle по кришці стола на знак привітання або прощання зустрічається сьогодні скрізь. Але треба мати на увазі, що подібний жест можливий лише в колі добре знайомих людей.

Лінгвісти відзначають, що мова жестів не дуже багата у європейських народів, що "європейська система умовних жестів у цілому значно простіша", ніж, наприклад, у східних народів чи латиноамериканців [3: 4]. Зібрані англійським письменником Майклом Аргілан під час навколосвітньої подорожі дані засвідчують, що протягом годинної розмови фін використовує лише один жест, італієць – не менше 80, француз – 120, а мексиканець – 180. Багате на жести й українське спілкування, однак жестикуляція українців, їх міміка і пози не завжди адекватно сприймаються представниками інших націй, носіями іншої культури. Так, коли показують кінчик язика, українець розцінить це як кепкування, в Індії розуміють це як вираження гніву, а в Китаї – як демонстрацію погрози. Зімкнені в кільце великий та вказівний пальці означають в США „все добре" (О'К), а в Тунісі – „я тебе вб'ю". Для розуміння і вживання цілої низки жестів необхідні знання традицій, культури та історії народу. Наприклад, помічено, що звичайна розмовна мова німців звучить спокійніше, і німці набагато менше жестикулюють, ніж українці та росіяни. Норвежці жестикулюють рідше ніж німці, й незнання цього моменту може негативно вплинути на невимушений характер бесіди. Такий жест *j-m die Hand schütteln* - „міцно стискати (трясти) кому-небудь руку" в Норвегії поширений значно менше, норвежці у порівнянні з німцями рідше використовують цей жест. Якщо ж порівнювати поведінку німців і американців, то можна відзначити, що американець вважає посмішку цілком природною формою привітання незнайомої людини, тоді як для німця посмішка – ознака симпатії, особливої теплоти. Дивлячись, як американець кожен раз посміхається, він буде вважати його нещирим. Звичнішим для німця є потискання руки, у американців цей жест характерніший в офіційних випадках, а також як привітання при знайомстві [1: 275-276]. Особливо велика небезпека виникає у випадку спілкування людей, які належать до різних, дуже віддалених культур.

Проте у народів, які належать до тих самих або близьких культурних груп, можуть бути аналогічні кіними. Так, за свідченнями лінгвістів, повністю збігаються в німецькій та українській мовах форма жесту і його значення в таких випадках, що знайшло своє відображення у мовних знаках цих дистантних мов. Пор.:

- *mit den Achseln zucken* - *низати плечима* - „непорозуміння";
- *mit Fingern auff-n zeigen* – *показувати пальцем на кого-небудь* – „вказувати на дурний приклад";
- *grosse Augen machen* - *робити великі очі* - „здивування";
- *den Kopf schütteln* - *похитати головою* - „заперечення, відмова"; „несхвалення";
- *sich hinter den Ohren kratzen* - *почухати (за вухом) потилицю* – „ускладненість";
- *sich an den Kopf greifen (fassen)* – *схопитися за голову* – „усвідомлення чогось неприємного"; *вдарити себе по лобі* - „несподівана думка";
- *j-m die Hand geben, reichen* – *подати кому-небудь руку* – „привітання"; „прощання";
- *j-m die Hand drucken* – *потиснути кому-небудь руку* – „привітання"; „прощання";
- *die Nase rumpfen* – *презирливо (незадоволено) морщитись* – „презирство", „незадоволення";
- *sich die Hdnde reiben* – *потирати руки* – „задоволення" [2: 140].

Цей факт, на наш погляд, засвідчує вагомість відповідальних органів або частин тіла у житті людини, взагалі (голова, очі, ноги, руки, вуха тощо). Ще в I ст. н. е. відомий римський оратор Квінтіліан звернув увагу на комунікативні можливості жестикуляції. „Рухи всього тіла допомагають оратору, але руки (я переконаний в цьому) говорять самі. Чи не з їх допомогою ми вимагаємо, просимо, погрожуємо, благаємо, висловлюємо огиду і страх, запитання та заперечення? Чи не вони передають нашу радість та сум, сумніви, почуття провини та каяття, показують міру, кількість, якість і час? Чи не вони підбадьорюють, прохають, приборкують пристрасті в той інший бік, на ту чи іншу людину – чи не вони звільняють нас від необхідності користуватися прислівниками та займенниками?" [4:103]. Зазначимо, що тут не може бути мови про „систему диференційних знаків, які відповідають диференційованим поняттям" [5:175], але за допомогою знаків, рухів та інших засобів спілкування, які є похідними від мовлення, людина вживає їх ще й в таких випадках, коли застосування мови є просто неможливим.

В інших випадках картина може бути іншою. В німецькій та українській мовах є той самий жест і є відповідне мовне вираження, наприклад: *пригрозити пальцем* – *mit dem Finger drohen*, але сама форма жесту не збігається в обох мовах: в українців – палець ребром до співрозмовника; німці піднімають руку до рівня обличчя, палець повернений нігтем до співрозмовника й рухається паралельно до тіла.

Відповідно даним Німецько-українського фразеологічного словника (В.І.Гаврись, О.П.Пророченко: 1981) „*дивитися крізь пальці*" - *j-m durch die Finger sehen* - *ставитися до кого-небудь поблажливо, дивитись крізь пальці (на чій-небудь вчинки)*. Однак при опитуванні носіїв німецької мови виявилось, що є великі сумніви щодо існування цього звороту. Усі зійшлися на думці, що коли ФО і вживається, то це надто рідко й швидше всього стоїть на межі неіснування. В українській мові цей фразеологізм досить життєздатний та супроводжується жестом: рука перед очима, долоня з розведеними пальцями обернена до обличчя.

Проведений аналіз мовного матеріалу дозволяє виділити групу ФОК, які відображають національно-специфічні жести німців, тобто такі жести, які або не мають аналогів в українській невербальній мові (жести-реалії), або при збігові зовнішньої форми різняться за змістом або відрізняються манерою виконання.

Ці вирази цікаві як з точки зору самого жесту, так і з точки зору його лінгвістичного описування, закріпленого в узусі того чи іншого колективу носіїв конкретної мови. Група так званих „жестових"

фразеологізмів, яким властива національна специфіка, не дуже багаточисельна в німецькій мові. Виділяються такі випадки:

I. У німецькій мові наявність жесту й відповідної ФО – в українській мові відсутність аналогічного жесту.

Компонент *Daumen* є складовою частиною багатьох німецьких ФО. Напевно, це пояснюється тим, що великому пальцеві на руці людини в германській міфології приписувалися надприродні сили, які використовувались для заклять і у лікувальній справі, а також якісь „владні” функції. Сліди таких уявлень збереглися в наступних ФО, хоча самі жести уже більше не існують:

– *auf etxvas den Daumen driicken* - на чому-н. наполягати (доел, натиснути великим пальцем на що-н.);
 – *aufetwas den Daumen halten, haben* - притримувати що-н., слідкувати за економним витрачанням чого-н. (доел. тримати великий палець на чому-н.);

– *j-m den Daumen aufs Auge driicken (halten, setzen)*- примушувати, силювати кого-небудь до чого-н.;
 – *j-m (fur j-n) den Daumen (die Daumen, beide Daumen) drucken (halten)* – побажати успіху кому-н. (подушки) (доел. затиснути в кулак великий палець (жартівливий жест).

Фразеологізм виник на основі жесту, який вважався раніше закляттям, за допомогою якого виганяли злих духів, демонів, відьом.

– *den Daumen nach unter halten* – засуджувати кого-н.; виносити вирок кому-н. (в широкому розумінні слова) (доел. опустити великий палець вниз);

– *über den Daumen peilen* – припускати „на око”; розраховувати приблизно, не точно (доел. припускати відстань по великому пальцеві на витягненій руці).

Фразеологічні та тлумачні словники німецької мови не фіксують будь-якого словосполучення, яке б відповідало українському жестові „на великий палець” - „дуже добре”.

– *mit den Füßen scharren* – жест незадоволення (доел. шаркати ногами).

Branstners Worte gingen im Gebrull unter; man scharrte, tobte, war/ mit Gegenstanden, beschimpfte den Professor als Defdtisten und Vaterlandesverrater (Joho. Die Kastaniej).

– *j-m ein Rubchen schaben* – жарт, дратувати (доел. зняти стружку з моркви). При цьому той, що дратує, вказівним пальцем правої руки „знімає стружку” вказівний палець лівої, ніби чистить ножом моркву – цим жестом того, кого дратують, порівнюють з морквою.

– *akademischer Beifall* - виражає схвалення студентами лекції, виступу професора, наукової доповіді. Стук зігнутих пальцем по столі – найвищий знак схвалення у німецьких студентів. Українські студенти у такому випадку починають аплодувати.

Варто зазначити, що жест вийшов за межі студентської аудиторії та використовується уже в різних ситуаціях.

– *Mensch, Matscheibe!* Зовсім з глузду з'їхав. Цей вираз супроводжується жестом, при якому вказівними пальцями перехрещених рук торкаються до скронь.

– *bitte, bitte (bitte-bitte) machen* - плескати в долоні (на знак якого-н. прохання).

II. Наявність жесту у німецькій і в українській спільноті, а ФО, яка відображає цей жест є лише у німецькій мові:

– *j-m einen Vogel zeigen* - (доел, показати кому-н. пташку) – жест, який показують співрозмовнику на знак того, що він з глузду з'їхав. В українській мові також є аналогічний жест – постукувати / покрутити вказівним пальцем біля скроні, але він не має фразеологічного відповідника.

– *sich (D) (mit der Hand, dem Zeigefinger) an die Stirn tippen* – (доел, постукати себе по лобі) – жест, котрим дають зрозуміти співрозмовникові, що він не при своєму розумові. В Каїрі цей жест означає „я розумію”.

– *j-m eine Kusshand zuwerfen* – посилати поцілунок здаля, поцілунок рукою.

Жест існує в обох мовах, але трохи відрізняється виконанням. Щоб послати поцілунок рукою, за німецькою традицією цілують кінчики пальців з внутрішньої сторони і звертають жест промахом руки вверх з піднятою долонею; за українською традицією жест закінчується підведенням долоні вправо приблизно до рівня очей [2: 112].

III. Жести збігаються або дуже близькі за значенням, але відрізняються своїм виконанням та вживанням:

– *Daumchen (Daumen, die Daumen) (ineinander) drehen* - ледарювати, бити байдики; сидіти, склавши руки (доел. крутити великий палець).

Жест збігається в загальних рисах за своїм значенням в німецькій і українській мовах, але в німецькій мові до значення фразеологізму додається смисловий відтінок: сидіти, нічого не роблячи, й сумувати. В українській мові більше підкреслюється, що хтось ледарює, не бажає нічого робити.

Ich sitze den ganzen Juli allein herum und kann die Daumen drehen die Hande tiber dem Kopf zusammenschlagen - сплеснути руками. Жест підкреслює, що хто-небудь жахається (від чого-небудь) або дуже здивований чим-небудь. Український жест відрізняється від німецького: „сплеснути руками”–

викинувши вперед, легенько плеснути в долоні (на рівні грудей) під впливом якого-небудь сильного почуття.

– *j-n mit Handschlag begrüßen (verabschieden)* – міцно потиснути руку кому-н., вітаючись чи прощаючись з ким-н. Жестові властивий широкий (по)мах руки. Так вітають один одного лише люди, які перебувають у дружніх стосунках. На офіційному рівні цей жест не використовується.

IV. Жести збігаються за своїм виконанням, але відрізняються за своїм змістом:

– *mit den Füßen trampeln* (досл. тупотіти ногами; вираження позитивної оцінки чого-н., привітання в цирку, вар'єте (але не на концерті) [2: 124].

В українській мові існує вираз „тупотіти ногами“, але він підкреслює, що хто-небудь знаходиться у стані сильного гніву, роздратування. Тлумачні й фразеологічні словники не фіксують його як фразеологічну одиницю.

– *j-m eine Nase drehen (j-m eine lange Nase machen)* – показувати ніс кому-н., дратувати кого-н. (прикласти до носа великий палець і розвести інші пальці).

Значення німецького фразеологізма трохи ширше від значення української одиниці, оскільки німецький фразеологізм засвідчує, що кого-небудь перехитрили та потім посміялись над ним. В українській фразеології лише: перехитрили кого-небудь.

Мова жестів як і мовлення змінюється в часі: втрачаються старі жести, які раніше існували, їх прототипи виходять з активного вживання, а мовні висловлювання, мовна форма побутуючого колись жесту, руху тіла, продовжує жити в мові, семантично модифікуючись. Наприклад:

– *ein Kreuz (drei Kreuze) hinter j-m machen; drei Kreuze machen, weh...* – зітхнути з полегшенням після того, як хто-н. піде (досл. тричі перехриститися за чією-н. спиною). Почуття полегшення виражається відповідним жестом за спиною того, хто йде.

– *zu Kreuz(e) kriechen* – (досл.) повзти до хреста – принизливо каятися в чому-н., відмовлятися від своєї позиції; просити про помилування;

– *ein Kreuz (drei Kreuze) hinter etwas machen* – зітхнути з полегшенням, якщо непотрібно більше чим-н. займатися;

– *etw. mit Kusshand nehmen, tun* – з великим бажанням, із задоволенням (досл. брати, робити що-н., цілуючи при цьому руку).

Будь-які жести семантично вагомі й значущі. Всі жести передають певний зміст та виконують функцію доповнення вербальної інформації. Деякі з них можуть виступати самостійно і передавати певну інформацію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аршавская Е.А. Речевой этикет современных американцев США (на материале приветствий) // Национально-культурная специфика речевого поведения. - М.: Наука, 1977. - С. 268-277.
2. Городникова М.Д., Карлин А. Проверьте свои знания. - М.: Высшая школа, 1986. - 171 с.
3. Николаева Т.М. Невербальные средства человеческой коммуникации и их место в преподавании языка // Роль и место страноведения в практике преподавания русского языка как иностранного. - М, 1969. - С. 47-72.
4. Панов Е.Н. Знаки, символы, языки. - М., 1983. – 248 с.
5. Сосюр Ф.де. Курс загальної лінгвістики: Пер. з фр. - К.: Основи, 1998. – 328 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Харчук – кандидат філологічних наук, ст. викладач кафедри німецької мови КНЕУ ім. В.Гетьмана.

Наукові інтереси: невербальна комунікація, проблеми фразеології, термінології, лексикографії.

КАТЕГОРІАЛЬНА СЕМАНТИКА СУБСТАНТИВНИХ КОМПОНЕНТІВ СТАЛИХ ДІЄСЛІВНО-СУБСТАНТИВНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

Ольга ФЕДОРЕНКО (Львів, Україна)

У статті досліджується категоріальна семантика субстантивних компонентів сталих дієслівно-субстантивних словосполучень (СДСС), які є виявом діючої в англійській мові тенденції до номіналізації. СДСС еквівалентні у плані змісту монолексемному дієслову (*to give a smile – to smile, to make a promise – to promise*). Якщо значення корелятивних дієслів пов'язане з процесом, то субстантивні компоненти СДСС можуть позначати дію, разовий вияв дії, результат дії, виконавця дії, період тривалості дії, стан, якість, ознаку. Розчленування номінації процесу на два елементи – дієслівний та іменний – створює широкі можливості виникнення додаткових семантичних значень.

The paper is mainly concerned with categorial semantics of nominal components in one type of lexical collocations, viz. fixed verbo-nominal phrases correlated with monolexemic verbs (to give a smile – to smile, to make a promise – to promise). Recurrent patterns of this kind are seen as the result of nominalization. The analysis shows that the categorial semantics of the nominal components is not uniform. They may denote multiple or instantaneous actions, result, causative agent, period or interval of the action, state or condition, quality, power or ability. It is argued that the splitting of nomination into two components – verbal and nominal – is not arbitrary and serves a number of nominative functions.

У сучасній англійській мові спостерігається активне вживання утворень, що включають перехідне дієслово та віддієслівний іменник і кваліфікуються як сталі дієслівно-субстантивні словосполучення (СДСС) нефразеологічного характеру, напр., *to give a smile, to have a look, to make a promise*.

Особливість лексичного значення таких СДСС полягає в усвідомленні їхнього цілісного значення, яке виводиться із значення складових слів та співвідноситься з одним референтом, а не з двома. Тому еквівалентами СДСС виступають монолексемні дієслова, дериваційно споріднені із субстантивним компонентом, пор.: *I didn't promise my Minnie anything and Hal hasn't made any promise to Nell (Anderson)*.

Формування і активне вживання аналітичних конструкцій вказаного типу відповідає загальній тенденції розвитку предикативних форм у напрямку номіналізації [2: 88; 7: 90; 8: 89] та пов'язане з потребами розширення номінативних засобів мови.

У лінгвістичній літературі у центрі уваги перебувають характер СДСС, їх місце у системі мови, дериваційні та структурно-семантичні особливості. Такі словосполучення досліджувалися як прояв аналітичних тенденцій на синтаксичному рівні. Питання функціонування СДСС як номіналізованих конструкцій (прояв тенденції до номіналізації англійського речення) залишаються поза увагою лінгвістів і потребують комплексного дослідження.

Окремі аспекти цієї проблеми розглянуто у працях Н.М.Амосової [1], О.В.Огоновської [4], О.М.Старикової [6], С.М.Сухорольської [6], Ф.Ліфрінка [8]. Проте праць, спеціально присвячених СДСС як прояву тенденції до номіналізації у сучасній англійській мові нами не зафіксовано, хоча потреба у них не викликає сумніву, адже пласт СДСС належить до високочастотних та продуктивних засобів номінації англійської мови. Детального вивчення і систематизації потребує категоріальна семантика субстантивних компонентів СДСС, яка також не досліджувалася.

У даній статті зроблено спробу висвітлити питання функціонування СДСС як номіналізованих конструкцій у системі номінативних засобів сучасної англійської мови. Об'єктом дослідження стали 2055 англійських СДСС, вибрані з творів сучасних англомовних авторів (10 000 сторінок) та словників.

Дослідники визначають номіналізацію як позначення процесу не дієсловом, а іменником [2: 85] або іменними засобами [3: 19]. Вона відбиває ситуацію, коли мовний знак (іменник), повністю зберігаючи своє семантичне значення і категоріальну форму, набуває функції іншої частини мови – лексико-граматичної категорії, до якої він не належить (виконує роль дієслова).

Номіналізація насамперед пов'язана з абстрактними іменниками-дериватами. Віддієслівні іменники, вже у назві яких відбивається зв'язок з дієсловом, виражають суть номіналізації. Віддієслівний іменник, називаючи процес, поєднує в собі семантично імпліцитний предикат та корелює з пропозиційною номінацією, яка співвідноситься з реченням за типом свого номінативного значення. Набуваючи дієслівних функцій, іменник не втрачає власне іменникових ознак: здатності мати при собі означення тощо.

СДСС відіграють важливу роль у розширенні процесів номіналізації у сучасній англійській мові. У складі СДСС іменник, здебільшого віддієслівний, займає позицію додатка й виражає незалежну об'єктну розгорнуту номіналізацію [2: 88].

Оскільки частиномовною ознакою іменника є загальне категоріальне значення предметності, то субстантивні компоненти СДСС паралельно з вторинною номінативною функцією назв процесів та дій є носіями категоріального значення субстанціональності, внаслідок чого ці іменники, хоча і є дериватами дієслів, по-іншому відтворюють дію. У зв'язку з цим важливою проблемою постає питання співвіднесеності СДСС як описової форми номінації дії і окремого дієслова.

За допомогою компонентного аналізу та методу словникових дефініцій вивчені семантичні особливості 820 субстантивних компонентів СДСС. Якщо лексико-семантичне наповнення корелятивних дієслів пов'язане з процесом, то субстантивні компоненти СДСС можуть позначати:

1) назву дії ('*Ving, action of Ving*'): washing (n) '*washing or being washed*': **Do the washing quickly** [10]; addition (n) '*action of adding*': **do addition** [9];

2) разовий вияв дії (одноразову дію) ('*act of Ving*'): push (n) '*act of pushing*': **Give the door a hard push** [10];

3) результат дії ('*result of Ving*'): decision (n) '*result of deciding, judging*': **Have they made a decision yet?** [10].

Під семою "результат дії" можуть приховуватися:

а) "факт звершення дії" ('*instance or fact of Ving*'): escape (n) '*fact of having escaped*' [11]; exaggeration (n) '*instance of exaggerating*' [11];

б) "об'єкт або результат дії" (те, на що звернена дія) ('*thing that is Ven, something Ven*'): find (n) '*something found*': **I made a great find in a secondhand bookshop yesterday** [10];

в) "результат" ('*result or product of Ving*'), що може мати різні форми (усну, письмову, щось конкретне, матеріальне, речове як результат тощо), напр.: cut (n) '*result of cutting, as an incision, wound, passage, or channel*': **The doctor made a cut to take out the splinter** [11]; announcement (n) '*something said, written or printed to make known what has happened or what will happen*': **An announcement will be made next week** [10];

4) каузатора дії (неістоту) ('*something that Vs*'): inducement (n) '*that which induces*': **He hasn't much inducement to study English** [10]; indication (n) '*something serving to indicate; sign*' [10];

5) період тривалості дії ('*period or interval of Ving*'): wait (n) '*period or interval of waiting*': **We had a long wait for the bus** [9]; rest (n) '*period or interval of inactivity*': **She had a good night's rest** [11];

6) стан ('state or condition of Ving', 'feeling'): pleasure (n) 'state or feeling of being pleased': *We took pleasure in beautiful scenery* [11];

7) якість, ознака, характерну особливість ('quality'), taste (n) 'quality of a substance': *Sugar has a sweet taste* [10];

8) здатність ('power or ability'): appeal (n) 'power of attraction': *That music hasn't much appeal for me* [10].

У ролі субстантивних компонентів СДСС зафіксовані також іменники з конкретним значенням, напр.: root (n) '*that part of a plant which is normally in the soil*': *to take root* [9]; seat (n) '*something designed to support a person in a sitting position as a chair or bench*': *Won't you take a seat?* [11].

Результати опрацювання відібраних для аналізу іменних компонентів СДСС наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Категоріальна семантика субстантивних компонентів СДСС

№	Значення	Приклади	КІЛЬКІСТЬ	
			абсол.	відн. %
1	Дія ('Ving, action of Ving')	<i>Addition, beating, washing</i>	80	9,8
2	Разовий вияв дії ('act of Ving')	<i>bite, laugh, look, pull, push, wave</i>	230	28
3	Результат дії ('result of Ving')	<i>calculation, decision, translation</i>	400	48,8
4	Виконавець дії ('sth that Vs')	<i>indication, inducement, sign</i>	10	1,2
5	Період ('period/interval of Ving')	<i>rest, sleep, swim, wait, walk</i>	30	3,7
6	Стан ('condition or state')	<i>delight, fright, satisfaction</i>	50	6,1
7	Якість, ознака ('quality')	<i>colour, form, smell, taste</i>	5	0,6
8	Здатність ('power')	<i>appeal, attraction, influence</i>	5	0,6
9	Іменники конкретної семантики	<i>ground, position, root, seat, way</i>	10	1,2
У сь о г о			820	100

СДСС та дериваційно споріднені з їхніми субстантивним компонентом монолексемні дієслова об'єднані певною спільною лексико-семантичною ознакою, напр., значенням звучання: *to give a cry – to cry, to give a laugh – to laugh*; значенням руху: *to give a shake – to shake*. Однак у більшості випадків вони не є семантично ідентичними, оскільки СДСС майже завжди є носієм додаткової семантичної ознаки (частково модифікують семантику дериваційно спорідненого монолексемного дієслова або мають виразне додаткове значення). СДСС *to give a cry, to give a laugh, to give a shake* характеризуються значенням однократності, що відрізняє їх від дієслів, які представляють дію як ряд послідовно здійснюваних актів, пор.: *He gave a short laugh (Galsworthy). – They laughed brutally (Quinn).*

Часткова модифікація дієслівної семантики. Специфіка значної частини СДСС полягає у тому, що за їхньою допомогою передається:

1) цілеспрямованість чи зумисний характер дії, пор.: [...] *he used to slip out first thing in the morning and take a run across the frosty flat in his shirt (Lawson). – [...] children ran shouting between the tents and stalls (Marshall).*

2) відтінок інтенсивності прояву дії, пор.: *Near the rock it made a final dash to get away (Palmer). – Gwelnit dashed away through the scrub (Prichard).*

3) відтінок результативності дії, пор.: *We could make scratches on bark (Golding). – The cat was scratching at the door (Palmer).*

4) диференційованість вираження скерованості дії (дія об'єктна :: дія суб'єктна), пор.: *James gave him a sharp look (Galsworthy). – [...] admitted Ted, raising his lantern as to get a look upwards (Becke).*

5) емфаза, пор.: *I have grave doubts whether she ought to be allowed to return to London (Galsworthy). – I doubt if I can go (Palmer).*

Виразне додаткове граматичне значення. СДСС – засіб вираження таких аспектуальних характеристик дії як:

1) кратність, пор.: *When he told me of these things Old Mac laughed in a tenderly reminiscent way (Davison). – He gave a short laugh (Galsworthy).*

2) обмеженість у часі, часова визначеність, пор.: *I'm going to strip and have a swim before we go back (Palmer). – Can you swim? (Palmer).*

3) інхоативність (зачинне значення), пор.: [...] *I said to him and took hold of him and held him (Hemingway).*

4) ітеративність (значення повторюваної дії), пор.: *to make a movement – to make movements, to make a request – to make repeated and inconvenient requests.*

Поряд з аспектуальністю СДСС як номінативи розчленованого типу можуть виражати також станові відношення, напр.: *to give (administer, impose, inflict) punishment – to take (receive, suffer) punishment*. Розгорнуті номіналізації з пасивним значенням позначають результат дії, спрямованої на об'єкт, і

співвідносяться з відповідними активними трансформами, напр.: *I can give you a lift (Galsworthy)*. – *I'll try to get a lift (Golding)*.

Таким чином, розчленування номінації процесу на два елементи – дієслівний та іменний (семантичне поєднання дієслів та абстрактних іменників у складі СДСС як номінативів розчленованого типу) – створює широкі можливості виникнення додаткових семантичних значень.

Не всі СДСС мають корелятивну пару. СДСС *to make an effort, to take an oath, to make way, to make a virtue (of)* не мають дериваційно споріднених дієслівних відповідників. Відповідні дієслова в процесі історичного розвитку вийшли з ужитку або є архаїзмами [6: 3].

Можливі й такі випадки, коли значення СДСС не збігається зі значенням дієслівних корелятивів – семантичний зв'язок між ними послаблюється чи розривається. У такому випадку СДСС сприяє народженню нового значення, а субстантивний компонент лише дериваційно пов'язаний з корелятивною дієслівною основою, пор.: *We should take our leave before the speeches begin (Quinn)*. – *And if we leave these mountains now, where can we go? (Hemingway)*.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. – 206 с.
2. Гак В.Г. Номинализация сказуемого и устранение субъекта // Синтаксис и стилистика: Сборн. статей. – М., 1976. – С. 85-102.
3. Номинализация в современном английском языке / Под ред. Н.Н. Раевской. – К.: Вища школа, 1982. – 150 с.
4. Огоновська О.В. Дієслівне заміщення в англійській мові. – Львів: Світ, 1991. – 128 с.
5. Старикова Е.Н. Синонимическая соотносительность устойчивого глагольного сочетания и простого глагола в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1966. – 16 с.
6. Сухорольська С.М. Дериваційна і семантична характеристика іменних компонентів стійких дієслівно-субстантивних сполучень // Іноземна філологія. – 1992. – Вип.104. – С. 3-9.
7. Шведова В.С. О дифференцирующей функции глагольной перифразы в стилистическом контексте // Сопоставительная стилистика иностранных языков: Сборн. статей. – Ростов-на-Дону, 1976. – С. 88-95.
8. Liefrink F. *Semantico-Syntax*. – London: Longman, 1973. – 170 p.
9. Benson M., Benson E., Ilson R. *The BBI Combinatory Dictionary of English*. – Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, 1990. – 286 p.
10. Hornby A.S. *Oxford Student's Dictionary of Current English*. – Oxford: Oxford University Press, 1984. – 770 p.
11. *Random House Webster's College Dictionary*. – New York: Random House, 1991. – 1568 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Федоренко – доцент кафедри англійської філології факультету іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: теоретичні проблеми лексичної сполучуваності та словосполучень, лексична корпусна граматики.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ВАРИАНТЫ СЛОВА ВО ВЗАИМОСВЯЗИ И ВЗАИМОУСЛОВЛЕННОСТИ: СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА СЛОВА

Лилия АЛЕКСЕЕНКО (Кременчуг, Украина)

В статье рассмотрена семантическая структура слова, описаны и проанализированы лексико-семантические варианты слова во взаимосвязи и взаимоусловленности.

The semantic structure of a word is investigated in this paper. The description and analysis of the lexico-semantic variants of a word in correlation and interconditionality are given.

Естественный язык как «сложное материально-идеальное образование», по словам А.А. Уфимцевой, обладает по отношению к объективной действительности способностью обозначения и отображения результатов познавательной деятельности человека [9: 36], что говорит о двойственном характере словесного знака, который выступает одновременно означающей и обозначающей единицей. Слово понимается как основная двусторонняя единица языка, являющаяся предельной составляющей предложения, способной соотноситься с предметом мысли как обобщенным отражением данного участка действительности. Содержательная сторона слова является важным звеном в установлении связей между предметами окружающей действительности и звуковыми комплексами. Самой общей и в определенном смысле универсальной чертой словесного значения как категории конкретного языка является его идиоматичность, неповторимая индивидуальность.

Под значением принято понимать такое отображение в сознании предмета действительности, которое становится фактом языка вследствие того, что между ним и реализующим его определенным звучанием устанавливается постоянная и неразрывная связь. В современной лингвистике значение рассматривается как некоторая, определенным образом упорядоченная информация о явлениях внешнего мира, состоящая из набора элементарных семантических компонентов, которые являются отражением деятельности сознания в процессе освоения человеком объективной реальности. Это позволяет изучать значение слова с позиций когнитивной семантики в терминах организующих его концептов как оперативных единиц сознания [4: 7].

Термин семантическая структура слова трактуется в лингвистике по-разному: им номинируют как метаязыковые, так и языковые единицы, как совокупность наименьших односторонних единиц содержания слова, так и результат сложения двусторонних единиц, составляющих производные и непроизводные слова. По словам А.А.Уфимцевой, данный термин в онтологическом плане применим к структуре производного слова и к содержанию полисемического слова, которое представляет собой совокупность словозначений. В методологическом плане он означает семный состав смыслового значения как многозначного, так и однозначного, выделяемого посредством компонентного анализа, и связан таким образом с лексико-семантическим варьированием [9: 67-68].

Лексическое значение слова, т.е. социально закрепленное за ним как определенным звуковым комплексом его индивидуальное содержание, согласно трактовке нашего исследования, является как неким семантическим целым, которое отображает определенный фрагмент ментального лексикона, и которое состоит из взаимосвязанных и взаимообусловленных частей, или компонентов, что свидетельствует «о различных структурах знания и конвенциональных способах их объективации» [4: 10]. Кроме того, слово является носителем комплекса значений разной степени обобщенности, принадлежащих разным уровням языка. Как основная единица языка слово объединяет признаки разных аспектов языка: звукового, смыслового, грамматического, при этом в языковой системе и в речевой реализации слово имеет разный набор и объем параметров.

В языкознании вплоть до настоящего времени не существует общепринятых положений, которые касаются аспектов (сторон) значения слова. Несмотря на различия в интерпретации значения слова, почти во всех научных направлениях делалась попытка выделить в нем постоянные и переменные элементы, установить сферу устойчивого и изменчивого в слове.

Можно отметить, что значение слова не является простым набором семантических элементов, оно представляет собой не линейную аддицию или соположение, а сеть взаимообусловленных и взаимосвязанных компонентов, которые составляют иерархически организованную семантическую структуру слова динамического характера, своего рода семантическое поле, основывающееся на внутрисловных семантических корреляциях. Иными словами, не отрицая статуса лексического значения как комплексного целого, нам представляется целесообразным выделить в значении слова различные аспекты (компоненты), так как, с одной стороны, это способствует большей строгости описания значений и соответствует уже сложившейся традиции исследовать и описывать те или иные стороны лексического значения.

Исходя из понимания языка как системы знаков, в любом семиозисе принято выделять в качестве фундаментальных три вида отношений, которые свойственны всем знакам, в том числе и языковым:

- отношение между знаками,
- отношение знаков к обозначаемым предметам,
- отношение знаков к человеку, который их использует.

Уже в первых работах, посвященных лексическому значению, наметилась тенденция характеризовать его как многокомпонентное или многословное семантическое целое. Разработанная Огденом и Ричардсом абстрагированная модель (семантический треугольник), согласно которой в сферу лексического значения включаются понятийное содержание, которое закреплено за словом, и его предметная отнесенность (при этом предметная отнесенность слова очерчивается его денотатом, а понятийная – его сигнификатом), получает в современной семасиологии некоторую конкретизацию, в том числе и схематическую [1: 35-37]. В любом случае, лексическое значение обязательно содержит в своем составе и то понятийное содержание, которое лежит в его основе (сигнификативный компонент), и ту направленность слова как звукокомплекса на предметы, явления, фрагменты действительности, которая опирается на наши обобщенные объективно-субъективные представления о них, что позволяет воспринимать сам звукокомплекс как название соответствующей реалии (денотативный компонент) [8: 55].

Обобщающая и опосредованная роль словесного знака заключается именно в том, что объектом наименования может быть а) конкретный реальный предмет (референт), б) типизированное представление о целом классе предметов (денотат), в) понятие, которое представляет дифференциальные признаки данного класса предметов (сигнификат). Предметная отнесенность может быть определена как «потенциальная возможность отнесения слова к определенному предмету или явлению, констатация того факта, что данный предмет входит в класс предметов, обозначаемых данным словом» [5: 139]. На этом основании традиционно описывались различные виды жилищ человека, орудия труда и т. д., при этом описание часто сопровождалось рисунками представляемых предметов. В современном динамично развивающемся направлении, которое получило название лингвокультурологии, тщательному описанию подвергаются культурно значимые реалии. На основании отношения внешней оболочки слова и обозначаемого предмета можно считать, что в значении слова всегда содержатся экстралингвистические признаки.

Как известно, номинативный словесный знак связан ономастическими отношениями не только с денотатом, который очерчивает его предметную отнесенность, но и с понятием (сигнификатом), который составляет его понятийную отнесенность.

В свою очередь, сигнификативный аспект значения характеризуется двумя моментами: отношением между материальной оболочкой слова и представлениями, понятиями индивидуального человека (прагматический аспект), а также отношением материальной оболочки слова к коллективным или социальным понятиям, свойственным всем членам данного языкового сообщества. Выделяемый в структуре лексического значения прагматический компонент отражает субъективное понимание говорящим предмета (референта). В.В.Виноградов отмечал, что «слова находятся в непрерывной связи со всей нашей интеллектуальной и эмоциональной жизнью», что свидетельствует о способности слова к экспрессивной оценке действительности [2: 25].

Социальный момент в сигнификативном аспекте значения слова характеризуется тем, что на основное понятие, представляющее в коллективном сознании людей данную реалию, наслаиваются дополнительные смыслы, которые становятся неотъемлемой частью данного понятия. Так, например, с английским словосочетанием *John Bull* в английском языке связывается дополнительный смысл, символически характеризующий для носителей английского языка типичного англичанина. Социальный момент в характеристике сигнификативного аспекта значения выделяется многими специалистами, такими как, А.Д.Швейцером, А.А.Леонтьевым, В.П.Беляниным, в качестве важного свойства значения слова.

Так, с помощью прямых ассоциативных массовых экспериментов создаются специальные словари, в которых словарную статью, характеризующую значение слова, составляют все словесные ассоциации с данным словом (Словарь ассоциативных норм 1977; Norms of Word Associations 1970 и др.).

В структуре лексического значения его денотативная и сигнификативная составляющие как две стороны знака функционируют в тесной взаимосвязи и взаимообусловленности: «лексическое значение возникает только на стадии понятийного обобщения фактов действительности, которое, в свою очередь, зависит от степени четкости осознания носителями языка денотативной направленности слова» [8: 56]. Таким образом, денотативный и сигнификативный компоненты в знаковом значении слов, т. е. абстрактное и конкретное в содержании последних, не противопоставляются, а рассматриваются, напротив, не как взаимоисключающие, а как взаимосвязанные.

М.В.Никитин предлагает разграничение в структуре лексического значения интенционала и импликационала, которые соотносимы с полевой структурой лексического значения [6: 61-62]. Под интенционалом понимается при этом «структурированная совокупность семантических признаков, конструирующих данный класс денотатов», именно интенционалы лежат в основе мыслительных и речевых операций по классификации и номинации денотатов. С другой стороны, интенциональные признаки могут «с необходимостью или вероятностью предполагать (имплицировать) наличие или отсутствие других признаков у данного класса».

По М.В.Никитину, импликация может быть жесткой (обязательной, необходимой), высоковероятной, слабой, свободной и отрицательной. Совокупность первых двух признаков образует «сильный импликационал значения», разновидностью которого является «жесткий импликационал», свидетельствующий об обязательности имплицуемых признаков. Признаки сильного импликационала близки к интенциональному ядру, составляя «почти непрременную часть лексического значения», что обуславливает включение интерпретации такого значения в толковые словари [7: 110]. Тем не менее, они остаются за пределами интенционала, так как возможное / имеющееся отсутствие такого признака в денотате еще не исключает последний из того класса, к которому он отнесен данным номинатом.

Так, если обратиться в качестве примера к английскому слову *an ear*, то его интенционал – орган слуха, в сильный импликационал значения входят такие признаки, как способность слышать (адекватно на слух воспринимать) окружающий мир; если слух по какой-либо причине окажется недостаточным для ориентации в окружающем мире или совсем будет утрачено, то *an ear*, тем не менее, останется *an ear*, сохранив свое знаковое значение. С другой стороны, наряду со стереотипными ассоциациями, подключенными к импликационалу (*to hear, to listen to, to play by ear, to strain one's ear, to have a good ear, to keep one's ear open, an ear for music,*), констатируемо возможными оказываются, и, казалось бы, несовместимые признаки, образующие отрицательный импликационал значения, нарушая тем самым закон семантического согласования: *to be all ears, in one ear and out the other, to keep one's ear open, to have a bad ear, up to the ears, to bring a storm about one's ears, to set by the ears, to have long ears.*

Можно сказать, что атрибуция несовместимых признаков оксюморонного характера сигнализирует об особом характере номинации и комбинаторики значений, являясь важной чертой идиостиля автора и его мироведения. В речевой реализации возможный и слабый, или свободный импликационал, его наличие можно определить как адинамично вероятное или проблематичное. Основания этих признаков в отношении приведенного нами примера касаются таких понятий, как цвет, размер, форма, качество слуха, которые явно или неявно представлены в интенционале и могут быть использованы в соответствующей коммуникативной ситуации.

Сферой импликационала лексического значения покрываются такие его признаки, как коннотативный или экспрессивно-образный компонент [1: 49]. Ю.П.Солодуб говорит о коннотативном аспекте как о многокомпонентном образовании с иерархической структурой, включающем такие категории, как эмоциональность, оценочность, экспрессивность, образность [8: 58]. Речь идет, таким образом, о вторичной,

модифікованої номінації, о добавочных семантических или стилистических оттенках, которые накладываются на основное значение слова, создавая тем самым широкую палитру образных средств высокого прагматического потенциала. Стилистическая номинация носит сигнификативный характер, что придает объекту наименования определенную оценочную или эмоционально-экспрессивную характеристику, посредством которой происходит квалификативное осмысление предмета (референта).

При изучении феномена лексического значения исходным в нашем исследовании является тезис о неразрывном единстве лексического и грамматического в слове. Н.Ф.Алефиренко отмечает, что общим для единиц словарного состава и грамматического строя является их билатеральность, или двусторонняя структура [1: 211]. Из этого следует, что единицы обоих уровней содержат план содержания и план выражения, характер и природа которых отличается, однако, на каждом уровне своей спецификой.

В нашем исследовании мы исходим из того, что между всеми аспектами значения слова имеется определенная, хотя и в неодинаковой степени выраженная связь, так что, исследуя один аспект значения, можно получить сведения и о других его сторонах. Также можно заметить, что различные аспекты значения представляют собой неоднородные явления, обязательными при этом принято считать денотативный и сигнификативный компоненты. Денотативный аспект значения является лингвистической универсалией, так как слова всех языков отражают объективную действительность, в которой действуют единые для всех людей законы. Все остальные аспекты значения обладают более или менее ярко выраженной национальной спецификой, т. е. различия между словами разных национальных языков касаются, в первую очередь, неденотативных аспектов значения.

В заключение отметим, что перечисленными аспектами значения не исчерпывается план содержания слова: представляя собой «совокупность смыслов», с лингвистической точки зрения он в значительной мере определяется разнообразными отношениями, возникающими между самими словами в реальных ситуациях общения [3: 42].

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики. – М.: Гнозис, 2005. – 236 с.
2. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – М.: наука, 1988. – 639 с.
3. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка. – М.: Высш. шк., 1974. – 176 с.
4. Кубрякова Е.С. Типы языков значений: Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
5. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М.: Просвещен., 1969. – 216 с.
6. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Наука, 1988. – 165 с.
7. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. – СПб: Научный центр проблем диалога, 1996. – 760 с.
8. Солодуб Ю.П. Структура лексического значения // Фил. науки, 1997. – № 2 – С. 54-66.
9. Уфимцева А.А. Слово в лексической системе языка. – М.: Наука, 1968. – 272 с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Лилия Алексеенко – старший преподаватель кафедры английской филологии и перевода Кременчугского института Днепропетровского университета экономики и права.

Научные интересы: терминология английского языка, сравнительная грамматика.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ ІНГРЕСИВНИХ ДІЕСЛІВ BEGIN TA START У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Маріан БОЖЕСКУ (Чернівці, Україна)

У статті проаналізовано лексико-семантичну сполучуваність доміант інгресивності – дієслів begin і start. Дослідження показало, що незважаючи на, здавалося б, абсолютну тотожність цих двох лексичних одиниць, вони мають різну лексико-семантичну сполучуваність. Цей висновок підтверджує гіпотезу про те, що повнозначне дієслово прогнозує своє оточення.

The present article focuses on the analysis of the lexico-semantic collocability of the dominant verbs of ingression – begin and start. The investigation reveals that in spite of the seeming complete identity of these two lexical units, they differ in their lexico-semantic collocability, a conclusion which supports the hypothesis according to which a notional verb can predict its distribution.

Стаття присвячена аналізу специфіки лексико-семантичної сполучуваності доміант мікрополя інгресії – дієслів *begin* і *start*, використовуючи принципи лексичної граматики. Метою дослідження є:

1) виявлення семантичних характеристик дієслів *begin* і *start*; 2) опис специфіки їхньої сполучуваності; 3) аналіз семантичних груп лексичних одиниць, які утворюють сполучення з цими дієсловами; 4) перевірка вірності гіпотези про здатність повнозначних дієслів прогнозувати своє оточення на прикладі цих інгресивних дієслів.

При аналізі семантики дієслів використовуємо дефініції п'ятьох тлумачних словників: Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English (OALDCE), Collins Cobuild English Language Dictionary (CCELD), Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language (WEUDEL), Concise Oxford English Dictionary (COED), The American Heritage Dictionary of the English Language (AHDEL), й результати суцільної комп'ютерної вибірки текстів художньої літератури сучасних британських та американських авторів обсягом 30.000 сторінок.

Слово як одиниця лексичної системи мови містить не один, а декілька компонентів значень, таксономія яких може змінюватись [2: 547]. Крім центрального, найбільш вільного компонента (або декількох компонентів), слово має також периферійні компоненти, обмежені семантично та структурно, які виявляють себе тільки у певних умовах контексту. Дослідження законів, за якими слова певної семантики можуть утворювати словосполучення, знаходиться у фокусі уваги сучасного мовознавства [2: 544].

Сполучуваність мовних одиниць, за словами С.Д.Кацнельсона, можна визначити як реалізацію їхньої здатності вступати у парадигматичні зв'язки у мовленні на базі своїх значень для вираження певного змісту та передачі певної інформації [4: 130]. Розглядаючи лексичну сполучуваність зачинних дієслів, ми використовуємо принципи лексичної граматики [10], згідно з якими базовою одиницею мови є слово, а не абстрактні структури, куди можна підставляти певні класи слів і утворювати безмежну кількість нових конструкцій. Нашим робочим постулатом є твердження про те, що повнозначне дієслово (значною мірою) прогнозує своє оточення; всі можливі валентності вже закладено у самому дієслові й, усвідомлюючи їх, можна передбачити всі можливі та неможливі сполучення.

Серед різноманітних лексичних засобів вираження інгресії у сучасній англійській мові дієслова *begin* і *start* є доміантними. По-перше, значення всіх інших лексичних одиниць інгресії пояснюється за допомогою цих двох дієслів; цікаво, що різні тлумачні словники пояснюють значення інгресивних лексем за допомогою *start* або *begin*. По-друге, значення дієслів *begin* і *start* пояснюється одне одним. Відповідно виникає питання про абсолютну лексико-семантичну синонімію цих двох дієслів.

Розглянемо лексико-семантичну сполучуваність інгресивних дієслів *begin* та *start*. Усі компоненти дієслова *begin* за словниками WEUDEL, OALDCE, AHDEL, CCELD та COED представлені у таблиці 1:

Таблиця 1.

Компоненти дієслова *begin*

#	to begin (intransitive)	OALDCE	WEUDEL	COED	CCELD	AHDEL
1	to do the first part of an action, commence, start;	+	+		+	+
2	to come into existence, arise;	+	+	+	+	+
3	to do or succeed in the least degree;	+		+	+	+
4	to be begun;			+		
5	to start speaking;			+	+	
	to begin (transitive)					
1	to set about the activity of; to perform the first part of; to start;	+	+	+	+	+
2	a. to bring into being; found; b. to originate, invent; be the originator of;	+	+		+	+
3	to start at a certain time;			+		+
4	to start speaking;			+	+	

Судячи з дефініцій вищезгаданих словників, інваріантне значення дієслова *begin* – виконувати першу частину певної дії, процесу, розпочинати, виникати. Усі визначення дієслова *begin* включають сему зачинності.

Усі зачинні компоненти дієслова *to start* згідно словникам WEUDEL, OALDCE, AHDEL, CCELD та COED наведені у таблиці 2:

Таблиця 2.

Зачинні компоненти дієслова *start*

#	To start (intransitive)	OALDCE	WEUDEL	COED	CCELD	AHDEL
1	to begin an activity or undertaking; commence or begin any process, course of action;	+	+	+	+	+
2	to begin or set out;		+	+	+	+
3	to come into being, activity or operation;	+		+	+	+
4	(foll. by at, with) have as the first of a series of items;			+	+	
	To start (transitive)					
1	to bring into being; originate;	+	+	+	+	+
2	to do or experience the first stages or actions of;	+	+	+	+	+
3	to begin the use of;	+				
4	to cause (a machine etc.) to begin operating;			+	+	

Як показав аналіз, крім компонента абстрактної зачинності, *to start* має також інші компоненти, які певним чином пов'язані з початком. Часом дуже важко провести межу між зачинним та похідним значеннями, хоча первинність першого очевидна. Словник WEUDEL, наприклад, дає такі компоненти дієслова *to start*:

неперехідне дієслово:

1. *to begin or set out, as on a journey;*
2. *to commence or begin any process, performance, course of action, or procedure, as one's career, life, etc.*
3. *to appear or come suddenly into action, life, view, etc.; rise suddenly forth;*
4. *to spring, move or dart suddenly from a position or place: The rabbit started from the bush.*
5. *to give a sudden, involuntary jerk, jump, or twitch, as from a shock of surprise, alarm, or pain: The sudden clap of thunder caused everyone to start.*
6. *to protrude: eyes seeming to start from their sockets;*
7. *to spring, slip, or work loose from place or fastenings, as timber or other structural parts;*
8. *to be among the entrants in a race or the initial participants in a game or contest;*

перехідне дієслово:

1. *to set moving, going or acting; to set in operation: to start an automobile, to start a fire;*
2. *to establish or found: to start a new business;*
3. *to enter upon or begin: to start a book;*
4. *to cause, enable, or help (someone) set out on a journey, a course of action, a career, or the like: The record started the young singer on the road to stardom;*
5. *to come or choose to be an entrant in a game or contest: He started his ace pitcher in the crucial game;*
6. *to cause (timbers, structural parts, etc.) to slip, spring, or work loose from place or fastenings;*
7. *to force (a nail or screw) partly into a substance to give it a hold before driving;*
8. *to rouse (game) from its lair or covert; flush;*
9. *to draw or discharge (liquid or other contents) from a vessel or container; empty (a container);*
10. *(archaic) to cause to twitch, jump, or flinch involuntarily; startle.*

Розглянемо семантику інгресивних дієслів *begin* і *start*. Суб'єкт інгресивної дії може бути виражений "неживим" іменником, що означає групу людей, кожна з яких виконує ідентичну дію, що передається предикатом у залежній позиції, – це збірні іменники типу *crowd, pair, couple, crew, group*:

- *At last, however, the thick crowd began to thin itself. Couples strolled away into the garden-walks, or began to drift towards that end of the building where stood smoking...* (G.K.Chesterton "The Man Who was Thursday").

Серед лексико-семантичної групи "неживих" іменників, які трактуються як суб'єкт дії, відзначимо слова зі значенням механізмів, транспортних засобів, а також предметів, які самостійно виконують дію під впливом зовнішніх сил, що приводять їх у рух:

- *Well, good-bye, he added as the train began to glide down the platform* (A.C.Doyle "The Hound of the Baskervilles").

Позицію підмета можуть також займати іменники зі значенням частин тіла людини, що є "робочим органом суб'єкта" [3: 54]:

- *At first the king laughed, and his long nose began to sway from side to side* (L.F.Baum "The Enchanted Island of Yew").

У прикладах, де позицію підмета займають іменники зі значенням небесних тіл, інгресивні дієслова означають фазу неагентивних дій:

- *This splendid group of colored suns sent rays darting in every direction, and as the horse and buggy - with Dorothy and Zeb - sank steadily downward and came nearer to the lights, the rays began to take on all the delicate tintings of a rainbow...* (L.F.Baum "Dorothy and the Wizard in Oz").

По суті, не можна говорити про дію, яка контролюється суб'єктом ситуації. Предикати місцезнаходження, почуттів та сприйняття, фазу яких передають фазові дієслова, можливі лише завдяки присутності спостерігача. Це особливо помітно у реченнях, де об'єкти у своєму пофазному існуванні передаються через зорове або слухове сприйняття спостерігача:

- *The carriage was brought round, and without further delay the trio drove away from the mansion, under the echoing gateway arch, and along by the leafless sycamores, as the stars began to kindle their trembling lights behind the maze of branches and twigs* (Th.Hardy "A Pair of Blue Eyes").

Пофазна сполучуваність неживих конкретних іменників, які мають "фізичний початок та кінець" [8: 148] із зачинними дієсловами можливе тому, що книга обмежена кількістю сторінок, пісня – обсягом тексту тощо:

- *As he mounted, the call or song began to sound in his ears again, and, looking above, he saw the face...* (Ch.Dickens "Our Mutual Friend").

Специфіка подібного тлумачення іменників відзначалася неодноразово [5: 153]. Частина тексту, мовлення, є, з одного боку, матеріальними, з іншого – їх сприймають у процесі читання, сприйняття на слух тощо. Те, що не виконавець дії, а слова, які він вимовляє, звуки музичного твору, передаються іменниками у

позиції підмета, є природнім, оскільки ситуація подається з позиції спостерігача, яка збігається з суб'єктом мовлення.

Семантика предикатного актанта у реченнях з інгресивними дієсловами може означати не тільки активну або агентивну дію, але й передавати почуття та емоції, внутрішній стан суб'єкта ситуації, виражати його ставлення до того, що відбувається [1]. Звідси й різні форми морфологічної репрезентації, перевагу яких у різних ситуаціях необхідно проаналізувати. Перш за все це стосується вибору безособової форми повнозначного дієслова.

Подійні іменники (*conference, meeting, anniversary, voting, etc.*) у ролі предикатного актанта передають дію одним блоком, неподільним на частини:

- *Within four days after the sale began the two houses were bare of their contents (Th. Dreiser "The Financier").*

Подібним чином передають дію й форми герундія:

- *The Law and the Lady have begun by understanding one another (W. Collins "The Law and the Lady").*

За словами А.Фрід, ця форма предикатного актанта передбачає, що "у розвитку знаходиться один процес, подія" [8: 152]. Інфінітив акцентує тривалість дії, а залежно від пресупозицій та наслідків висловлювання характеризує її як минулу чи майбутню:

- *The passing of a shower was the next scene after which the horses were put in, and they started to return homeward (Th. Hardy "A Pair of Blue Eyes").*

Цікавою є помічена А.Фрід закономірність: інфінітив, зазвичай, зустрічається у реченнях, де дія є звичною, повторюється й переривається, а герундій позначає фазу дії, яка невинно розвивається. Цим пояснюється частотність інфінітива дієслів, що поділяються на окремі акти [8: 153].

Предикатні актанти, виражені абстрактним іменником, мають свої недоліки порівняно з дієслівним вираженням залежних предикатів [6: 570]. Вони, зокрема, не містять у своїх значеннях тієї необхідної частини процесуальності, за якою слідує додаток, виражений конкретним іменником. Такі предикатні актанти передають глобально позначувану ними дію. Дієслівне вираження предикатних актантів у формі інфінітива та герундія дозволяють включати до структури речення конкретні іменники, що позначають предмети. Елімінація безособової форми повнозначного дієслова веде до контактної сполучуваності інгресивного дієслова з конкретними неживими або живими іменниками. У більшості випадків значення редукованого предикатного актанта впливає з контексту чи фонових знань співрозмовників. Так, наприклад, враховуючи, що обидва співрозмовники знають, що суб'єктом ситуації не виступає письменниця, їм зрозуміло, що у висловлюванні пропущено дієслово *read*:

- *She sometimes began a novel, but seldom cared to finish it (S. Maugham "The Force of Circumstances").*

У мовленні інгресивні дієслова *begin* та *start* постійно замінюють одне одного, при цьому диференціація їхніх значень зводиться нанівець. У своєму трактуванні дієслів *begin* та *start* А.Фрід розходиться з Т.Гівоном, який вважає їх ідентичними як у пресупозиції, так і у наслідку [9: 898]. Вони дійсно мають подібну дистрибуцію і є взаємозамінними у текстах, але при необхідності підкреслити момент реалізації початку дії обирають дієслово *begin*, оскільки це закладено в його наслідку: *Carter started to speak but was interrupted before he began* [8: 73]. У наведених А.Фрід прикладах видно, що початок дії, який позначається дієсловом *start*, може залишитися нереалізованим: *Barbara began / started to study for her exams last week* [8: 70]. Наслідком може бути ситуація, в якій Барбара могла закинути книжки й зовсім не готуватися до іспитів. При аналогічній ситуації з дієсловом *begin* факт початку ситуації не підлягає сумніву.

Отже, дієслова *begin* та *start* виявляють лівосторонню сполучуваність із іменниками (підметами), що належать до: а) підкласу "живих" іменників або відповідних займенників; б) підкласу "неживих" іменників різних лексичних груп. Щодо семантики суб'єктів та об'єктів дієслова *begin*, воно утворює сполучення з додатками, що належать до підкласу "неживих" іменників. Єдиним обмеженням є його нездатність утворювати сполучення з додатками, що належать до підкласу "живих" іменників: (**I began her. *That event began Lucy.*) На відміну від *start*, усі форми, які входять до семантичної парадигми дієслова *begin*, мають зачинне значення.

У дієслова *start* практично відсутні обмеження щодо семантики суб'єктів та об'єктів. *Start*, на відміну від *begin*, не має обмежень щодо сполучень з додатками, що належать до підкласу "живих" іменників:

- *This offer ... seemed to Frank just the thing to start him off right (Th. Dreiser "The Financier").*

Наш аналіз мовного матеріалу доводить, що сполучуваність навіть семантично максимально наближених лексичних одиниць, які в більшості контекстів взаємозамінні, семантично й граматично вмотивована. Дистрибуція лексем зумовлена їхніми внутрішніми семантичними та граматичними ознаками. Спроби опису системи мови як набору абстрактних граматичних структур, куди можна підставляти безліч лексичних одиниць, з одного боку, і, вочевидь, довільний характер вибору лексем – з іншого, не є задовільними.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богданов В.В. Фазисность и фазисные конструкции // Типология конструкций с предикатными актантами. – Л.: ЛГУ, 1985. – С. 143-146.

2. Иомдин Б.Л. Языковая модель понимания // Языковая картина мира и системная лексикография (отв. ред. Ю.Д. Апресян). – М.: Языки славянской культуры, 2006. – С. 517-560.
3. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.: Наука, 1972. – 216 с.
4. Кацнельсон С.Д. К понятию типов валентности // Вопросы языкознания. – 1987. – №3. – С. 121-144.
5. Кириленко Е.И. Глаголы со значением окончания действия и их именные производные в английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1986. – 22 с.
6. Селиверстова О.Н. Труды по семантике. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 959 с.
7. Тиунова С.П., Березняк О.Е. Прагматические аспекты использования английских фазовых существительных // Прагматические условия функционирования языка. – Кемерово: КГУ, 1987. – С. 105-111.
8. Freed A.F. The Semantics of the English Aspectual Complementation. – New Jersey: D. Riedel Publishing Company, 1979. – 172 p.
9. Givon T. The Time Axis Phenomenon // Language. – 1973. – Vol. 49. – P. 890-927.
10. Lewis M. Implementing the Lexical Approach: Putting Theory into Practice. – Hove, England: Language Teaching Publications, 1997. – 96 p.
11. The American Heritage Dictionary of the English Language. – Boston, New York: Houghton Mifflin Company, 1996. – 2140 p.
12. Collins Cobuild English Language Dictionary. – London and Glasgow: Collins, 1992. – 1703 p.
13. Concise Oxford English Dictionary. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 1726 p.
14. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Danbury, Ct: Lexicon Publications, Inc. – 1993. – 1248 p.
15. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 1539 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маріан Божексу – асистент кафедри англійської мови Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.
Наукові інтереси: аспектологія англійської мови.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА РОЗРОБКА СЛОВА У LONGMAN DICTIONARY OF CONTEMPORARY ENGLISH ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОМПОЗИЦІЙНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СЛОВНИКОВОЇ СТАТТІ

Іванна ГАВРОНСЬКА (Львів, Україна)

У статті розглянуто поняття мікроструктури навчального словника на прикладі побудови словникової статті у LDOCE, нововведення та вдосконалення у ній, що спрямовані на ефективне використання словника користувачами.

The article is concerned with the structure of dictionary entries in general, and the innovations adopted in the LDOCE which contribute to making definitions in foreign learners' dictionaries easily comprehensible.

Словник – це один із найважливіших способів опису лексичної системи мови. На відміну від інших, для лексикографічної обробки словникового складу, як правило, характерними є різнобічність аналізу (характеристика з позицій усіх рівнів мови), повнота (універсальність, всеохоплюваність структури словникової статті) й доведеність дослідження [6: 13]. Він є одночасно й об'єктом лексикографічної діяльності і предметом вивчення в лексикографічній теорії.

Словникова стаття (СС) – основна структурна одиниця словника як особливого жанру інформаційно-довідкової літератури, а саме: жанру метамовного спілкування автора словника з читачами [4: 205]. Це текст, що тлумачить заголовкову одиницю в словнику та описує її основні характеристики. Це окрема різнопланова система всередині складної самостійної системи, якою є словник. Автономність словникової статті є відносною, оскільки її існування неможливе без зв'язку з іншими словниковими статтями словника [7: 207]. Тобто, коли ми обговорюємо проблеми будови словникової статті, йдеться про мікроструктуру словника¹. Сюди відносять питання формату, обсягу, складу словникової статті, способів презентації різного роду інформації про лексичну одиницю, що описується в словнику (етимологічної, енциклопедичної, семантичної, граматичної, словотворчої, стилістичної, ілюстративної та ін.) [6: 34]. Структура словникової статті повинна віддзеркалювати смислову структуру слова у всій її повноті.

З огляду на таку велику кількість завдань, ми можемо назвати словникову статтю складним лінгвістичним жанром, повним парадоксів, про які говорить Н. Ю. Шведова і які, на її думку, пов'язані із всеохоплюваністю завдання опису лексичної системи, стиснутістю, мініатюрністю жанру, а з іншого боку, вони обумовлені 'класоцентризмом' мови та 'лексоцентризмом' (егоцентризмом) слова в словниковій статті [11: 6-11].

Структуру СС визначає тип та завдання словника.

Типологія словників – це їхня наукова класифікація, що ґрунтується на понятті ідеального словника як взірця, це практичний систематичний опис словників та їхніх жанрів², які склалися історично: тлумачні; граматичні; орфографічні, орфоепічні; фонетичних, морфологічних і синтаксичних варіантів слова; словотвірні; словники скорочень тощо [3: 207].

Наукова типологія словників не може будуватися відокремлено від існуючих жанрів. Вона просто вносить у них порядок і чіткість відповідно до наступних систем координат: лінгвістичної, психологічної, семіотичної і соціологічної.

Л і н г в і с т и ч н а координата має справу з аналізом різних аспектів лексичної системи мови, груп і рядів слів, а також із формальними ознаками та семантичними категоріями, що їх об'єднують.

Психологічна координата вказує на те, що опис слова не може не враховувати особливостей адресата (вік, здатність сприймати і запам'ятовувати інформацію тощо).

Семіотична координата визначає усю знакову проблематику словника, проблематику метамови, способів фіксації та презентації словникової інформації. Шрифти, виділення, кольори, таблиці, символи, графічні зображення, тобто весь знаковий, метамовний і символічний апарат словника повинен створюватися з урахуванням особливостей людського сприйняття, пам'яті тощо (тобто з урахуванням психологічної координати словника).

Соціологічна координата служить для співвідношення всіх попередніх координат з конкретною історичною ситуацією. Отже, лексикограф повинен брати до уваги не просто абстрактну людину, а людину соціальну, представника певної культури, певного суспільства, носія певної мови [3: 210-211].

Отже, СС так званого інваріантного (незмінного) словника міститиме:

1. заголовкову одиницю; 2. її фонетичну характеристику; 3. її граматичну характеристику; 4. семантизацію заголовної одиниці; 5. сполучуваність заголовної одиниці; 6. словотворчі можливості заголовної одиниці; 7. етимологічну довідку; 8. ілюстративні приклади; 9. лексикографічні помітки; 10. посилання, примітки [6: 34-37].

П. Н. Денисов виводить свою формулу ідеальної універсальної СС, яка, на його думку, повинна містити такі компоненти:

1. заголовкове слово; 2. його формальні характеристики – граматичні, орфоепічні, орфографічні тощо; 3. його семантизацію; 4. текстову ілюстрацію тої чи іншої формальної чи семантичної особливості заголовочного слова; 5. вказівки на “сусідів” заголовочного слова в лексичній системі мови на різних осях її семантичного простору; 6. посилання і довідки різного характеру і призначення [3: 217].

КОЖЕН ІЗ ЦИХ ПУНКТИВ МАЄ СВІЙ ХАРАКТЕР РОЗГОРТАННЯ [4].

Зазначені універсальні характеристики СС походять із універсальних рис словника будь-якого типу, незалежно від його призначення.

У цій статті нас цікавитимуть тлумачні словники навчального типу (learners' dictionaries), зокрема, лексикографічна обробка слова у них.

Навчальний словник – це книга довідково-систематизуючого характеру, яка містить перелік слів, узятих з текстів, що підлягають вивченню та філологічному аналізу, з поясненнями, тлумаченнями чи перекладом іншою мовою [4: 215].

Навчальну лексикографію у порівнянні з академічною можна визначити загалом як лексикографію менших форм і більшої навчальної спрямованості.

Навчальний словник відрізняється чіткістю адресата, типу і обсягу словника, а також стандартністю структури словникової статті і ясністю, простотою і зрозумілістю засобів презентації і семантизації матеріалу всередині словникової статті [5: 25].

Основні параметри адекватної навчальної словникової довідки [5: 26]:

1. подання матеріалу невеликими блоками, беручи до уваги місткість оперативної пам'яті людини (лаконічність стилю навчального словника);
2. виділення принципово важливого поліграфічними засобами (емфаза);
3. чітка система внутрішньої адресації та переадресації (посилання всередині словника на аналогічні, контрастні, асоціативні чи подібні слова та явища);
4. експліцитні вказівки на автономність/неавтономність словника (посилання на інші навчальні чи загальні словники).

На початкових етапах історії англійської одномовної лексикографії питання розширення словника домінують над питаннями удосконалення структури СС. За відсутності чіткої науково-лінгвістичної основи лексикографічної розробки слова можливості такого удосконалення в рамках дидактичної інтенції були обмеженими [2: 10]. Із поступовою зміною поглядів на мову як на об'єкт вивчення починають з'являтися певні вимоги до словників як до творів дидактичного характеру.

Лише у XIX ст. тлумачний словник розглядається як лексикографічна праця, завдання якої полягає у всесторонньому описі слова з позиції лінгвістичної науки.

Робота над підвищенням уніфікації лексикографічного матеріалу та удосконаленням метамови СС триває дотепер.

Об'єктом нашого дослідження є четверте кольорове видання **Longman Dictionary of Contemporary English** [15]. Укладачі цього словника поділяють позицію тих лексикографів, які виступають за вичерпну характеристику слова у словниках. Проте не завжди кількість означає якість. Завданням цього словника є максимальне полегшення пошуку потрібної інформації. З цією метою зроблено низку нововведень та вдосконалень, що спрямовані на ефективніше використання одномовного словника, а саме:

1. Використання т.з. ”дороговказів” (signposts), що допоможе швидше знайти потрібну дефініцію у довгих статтях;

Цей засіб, однак, отримує подекуди дещо несхвальний відгук, оскільки не зовсім зрозуміло, у яких семантичних зв'язках перебувають “дороговкази” та слова, що описуються. Іноді це синонімічні зв'язки,

іноді – гіперонімічні, а іноді у “дороговказах” показано прагматичні характеристики слова. Наприклад, у словниковій статті іменника *pit* можна знайти наступні “дороговкази”: “1►HOLE◄, 2►MINE◄, 3►MARK◄, 10►IN A THEATRE◄” і т. д. [13: 350]. З іншого боку, на думку автора, ця проблема є актуальною для лінгвіста-мовознавця, а не для читача-нелінгвіста.

2. Докладне маркування лексичних одиниць, що задає свого роду “систему координат” [9: 225], допомагає користувачеві зорієнтуватися у мовному багатстві англійської мови.

3. Зростання кількості прикладів для ілюстрації використання слів у контексті (особливо у його електронній версії) забезпечують повніше розкриття семантичного змісту певних лексичних одиниць, адже кожна СС в тлумачному словнику є результатом дослідження того, як існує слово у своєму багатогранному контекстному оточенні.

Вказівки на морфологічні, синтаксичні, семантичні й лексичні особливості, наявність дефініцій, вказівки на близькі за значенням слова все ж таки не можуть охопити усіх правил, що регулюють вживання слова у природних ситуаціях і контекстах [4: 223].

4. Прискіпливий відбір близько двох тисяч “базових” слів, що їх використано у мові дефініцій, та їх перелік у кінці словника (*Defining Vocabulary – DV*)³.

Застосування “базової” лексики отримало як схвальні, так і критичні відгуки. Останніх більше [12: 69-70]. Такі дефініції, на думку автора, позбавлені природного звучання і не спроможні розкрити всього семантичного потенціалу слова. Наприклад, до іменника *cat* дається наступне пояснення: *a small animal with four legs that people often keep as a pet*. Якби текст дефініції містив іменник *mammal*, це спонукало б користувача до продовження пошуку, тим самим збагаючи його лексичний запас.

З іншого боку, у такому випадку існує загроза безкінечного пошуку потрібного значення.

5. Подання відомостей щодо частотності вживання окремих лексем.

Часто ті, хто вивчає мову, володіють певною кількістю слів, проте оперують вони ними незбалансовано. У спробі виправити т. з. “лексичний дисбаланс” укладачі LDOCE подають достатньо інформації щодо частотності вживання певних лексичних одиниць, таким чином фокусуючи увагу учня на лексичі з високою частотністю. Це подається таким чином:

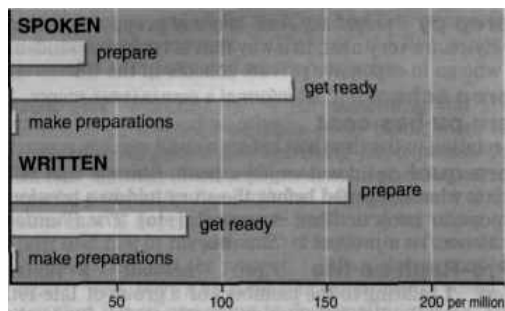
5. 1. Деякі заголовні слова мають помітки S1, S2, S3, W1, W2, W3. Це означає, що конкретне слово є одним із тисяч найчастіше вживаних слів в усному (S1) та письмовому (W1) варіантах англійської мови; одним із двох тисяч найчастіше вживаних слів (S2/W2) і так далі⁴. Ось як це виглядає у словниковій статті для дієслова **intend**:

in-tend S3 W1 /in'tend/ v [T]

1 to have something in your mind as a plan or purpose;

intend to do sth *I intend to get there as soon after 5:00 as I can. | intend sb/sth to do sth* *I didn't intend her to see the painting until it was finished. | He was insulted by my remark, but I hadn't intended it to be offensive. | it is intended that* *It is intended that all new employees will receive appropriate training. | fully intend* (=definitely intend): *Kate had fully intended returning home on Sunday but she couldn't get a flight.—see PROPOSE (USAGE)* [15: 847]

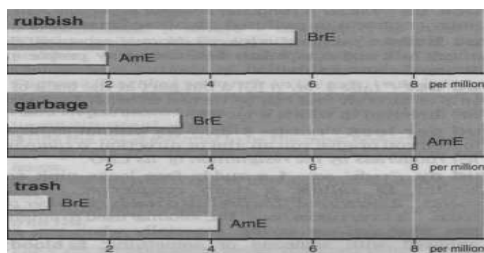
5. 2. Для багатьох слів частотна інформація подається у вигляді діаграм, що забезпечують певного роду візуальну підтримку для засвоєння інформації, яка подається⁵.

[15: 1289]

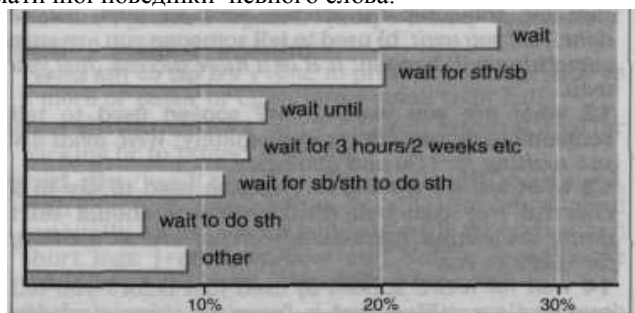
Як видно з діаграми, *ged ready* частіше вживатиметься в усному, а *prepare* – у письмовому варіантах мови.

Діаграми також вказують на регіональні відмінності. Особливо це стосується відмінностей між британським та американським варіантами англійської мови.

[15: 1437]

Окрім цього, діаграми також використовуються для забезпечення швидкої візуальної підказки щодо граматичної поведінки певного слова.

[15: 1650]

Отже, невербальні семіотичні засоби (малюнки, схеми, таблиці, знаки, цифри тощо) слід розглядати як повноправний прийом лексикографічного опису.

Для повнішого розкриття семантичного змісту певних лексичних одиниць використовуються малюнки – “візуальні визначення” [10: 228] або “наочні визначення” (що протиставляються вербальним). “Процес навчання доводить, що учень значно швидше, глибше опанує методом наочності два десятки слів, ніж значення п’яти слів із довгих й невиразних описів.” [1: 33]. Окрім того, наочні взірці дозволяють радикально скоротити словесне визначення [8: 10].

Наочні взірці встановлюють найточніше співвідношення:

- слова і предмета (для іменника),

chainsaw

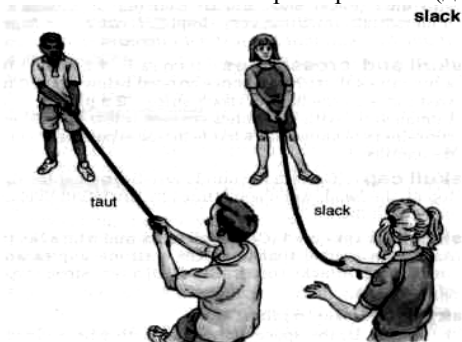
[15: 241]

- слова і дії (для дієслова),

[15, 876]

- слова та його характеристики (для прикметника).

[15, 1550]

Проте не кожне слово може бути проілюстровано. Йдеться, насамперед, про більшість дієслів, абстрактні іменники, прислівники, сполучники, частки та ін.

Попри всі позитивні риси та вдосконалення, цей словник має один суттєвий недолік (як і інші традиційні одномовні тлумачні словники): він не враховує (і не може враховувати) специфіки рідної мови кожного користувача чи групи користувачів. Відтак носії неанглійської мови не знайдуть у цьому словнику тих відмінностей і деталей, які є важливими у його рідній мові. Тож вивчення іноземної мови вимагає користування словником, що (в ідеалі) є водночас перекладним, тлумачним і зорієнтованим на носіїв окремої мови [9: 226-227]. За відсутності такого ідеального джерела слід заохочувати комплексне використання учнями словників різних типів, щоб якомога ширше розкрити нюанси і деталі мови, яка вивчається.

Отже, лексикографам слід не лише приділяти увагу якості і кількості інформації, що подається у словнику, але й подати її у якомога доступніший спосіб. Тож стратегія ефективного використання одномовного словника є здебільшого завданням того, хто його укладає. Для словника недостатньо самого захоплення критиків, якщо він нічим не може допомогти учневі (It is not enough that a dictionary delights the critic, unless at the same time it instructs the learner) [4: 207 цит. за Johnson S. The plan of a dictionary. L., 1747, p. 4-5]. С. Джонсон вказує на дидактичну спрямованість словника, на необхідність узгодження наукової й утилітарної мети в будь-якому словниковому виданні. Надмірна його ускладненість позбавляє його користі [4: 207].

Підсумовуючи розгляд лексикографічної розробки слова у LDOCE, слід зазначити таке:

1. Укладачі словника стоять на позиціях вичерпної семантичної характеристики слова.
2. Чітка розробка вказівок і пояснень у вступі спрощує пошук необхідної інформації. “Словник, у якому користувач знатиме, до якого компонента звернутись за якою інформацією (приклади для прикладів), є значно легшим у використанні” [14: 57].
3. Побудова СС нескладна, кожна її частина легко виділяється і подається у чітко визначеному порядку, а т. з. “дороговкази” суттєво спрощують процес пошуку потрібного значення слова.
4. Поділ слів на склади збільшує цінність орфографічної характеристики.
5. Розробка словником додаткової семантико-функціональної характеристики є задовільною.
6. Подання інформації щодо частотності лексичних одиниць набуває нового формату, що має за мету спростити завдання того, хто шукатиме цього роду інформацію з метою збалансованого використання мовного багатства.

Таким чином питання, які ми розглянули, не є новими. Новими є трактування чи практичні вирішення “вічних” або “універсальних” лексикографічних проблем. Нові вимоги до словників спонукають їхню практичну реалізацію, що, своєю чергою, впливає на структуру словникової статті, підвищення інформативності вже існуючих та введення нових її параметрів.

ПРИМІТКА

- ¹ В основі макроструктури словника лежать загальні принципи структури лексикографічного твору, синонімічні, антонімічні, омонімічні, паронімічні, гіпо-гіперонімічні відношення словникових одиниць, зовнішні зв'язки семантичних полів, тематичні й лексико-семантичні групи, принципи розташування мовних одиниць у словнику тощо.
- ² Автор розмежує поняття “жанр” і “тип” словника. Жанри словників складаються історично. Типи словників є науковим конструктором теорії лексикографії.
- ³ Якщо слова, що є частиною дефініції, нема у списку, згаданому вище, воно подається МАЛЕНЬКИМИ ВЕЛИКИМИ ЛІТЕРАМИ.
- ⁴ Кожне із 3000 найчастіше вживаних слів у письмовому та усному варіантах англійської мови на початку своєї словникової статті вводиться червоним кольором. Окрім цього, слова та фрази, що вживаються у мовленні, а не на письмі, мають позначки ‘spoken’.
- ⁵ Частотна інформація у словнику, як і приклади, подається на основі *the British National Corpus and the Longman Lancaster Corpus*.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арбатский Д. И. Толкование значений слов: Семантические определения. – Ижевск: Удмуртия, 1977. – 100 с.
2. Глебовский А. С. Эволюция структуры словарной статьи в англоязычной лексикографии XVIII-XX вв.: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 04. // Ленингр. гос. ун-тет. – Л., 1988. – 15 с.
3. Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы ее описания. – М.: Русский язык, 1980. – 252 с.
4. Денисов П. Н. Об универсальной структуре словарной статьи. // Актуальные проблемы учебной лексикографии. – М., Русский язык, 1977. – С. 205-225.
5. Денисов П. Н. Основные проблемы теории лексикографии: Автореф. дис. д-ра филол. наук: 10. 02. 01 / Ин-т рус. яз. АН СССР – М., 1976. – 43с.
6. Дубичинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография. – Вена, Харьков: Wiener Slawistischer Almanach Sonderband 45, 1998. – 160 с.
7. Карпович А. Е. О лексикографической терминологии. // Современная русская лексикография. 1976: Сб. ст. – Л., Наука, ЛО, 1977. – С. 205 – 210.
8. Новиков Л. А. Учебная лексикография и ее задачи. // Вопросы учебной лексикографии / Под ред. П. Н. Денисова и Л. А. Новикова. – М.: Издательство Московского университета, 1969. – С. 3 – 11.
9. Старко В. Ф. Активні словники. // Філологічні студії. – Луцьк, 2004. – № 4. – С. 222-230.
10. Уваров В. Д. Логический и исторический подходы к построению словарного толкования // Актуальные проблемы учебной лексикографии. – М., Русский язык, 1977. – С. 226 – 236.
11. Шведова Н. Ю. Парадоксы словарной статьи. // Национальная специфика языка и ее отражение в нормативном словаре: Сб. статей. / Отв. ред. Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1988. – С. 6-11.

12. Bejoint, H. *Modern Lexicography: An Introduction*. Nov 27, 2000. – 276 p.
 13. Herbst, T. On the way to the perfect learners' dictionary: a first comparison of OALD5, LDOCE3, COBUILD2 and CIDE. *International Journal of Lexicography* 9, 4, 1996: 321-357.
 14. Piotrowski, T. *Problems in bilingual lexicography*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław, 1994. – 183 str.
 15. Longman Dictionary of Contemporary English. (4th edition). – Harlow, UK: Longman, 2003. – 1949 p. (LDOCE)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Іванна Гавронська – аспірант кафедри англійської філології ЛНУ ім. І. Франка.
Наукові інтереси: металексикографія англійської мови.

**ЯЗЫКОВАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ВКУСОВОГО ВОСПРИЯТИЯ
 (на матеріалі російського мови)**

Елена ГЛАЗУНОВА (Київ, Україна)

У статті розглядаються проблеми мовної репрезентації основних компонентів сприйняття смаку як складової частини функціонально-семантичного поля перцепції, аналізуються лексеми на позначення якісних характеристик смаку, а також номінативи речовин, продуктів харчування та страв, що мають специфічний смак (флейворизми).

The article covers problems of linguistic representation of gustatory sense essential elements as a part of functional semantic perceptual field, analyses the words with the meaning of gustatory properties, nomination of substances, meals, drinks and dishes, having specific flavour.

В последние годы одним из актуальных векторов языкознания стало изучение языковой картины мира, которая является результатом взаимодействия языка как системы и языковой деятельности в познании мира [2: 35]. Одной из форм познания окружающей действительности является перцепция (восприятие). В языке перцепция получает выражение в определенных языковых единицах, которые, не зависимо от уровня репрезентации, образуют микросистему, определяемую нами как функционально-семантическое поле перцепции (ФСПП).

Функционально-семантическое поле перцепции ещё не получило системного описания, представлены лишь атомарные исследования его отдельных сегментов. В частности, достаточно подробно описаны колоризмы как вид визуализмов (Р.В.Алимпиева, А.П.Васильев, Т.В.Гребнева, А.В.Зеленин, В.Г.Кульпина, О.А.Мещярякова и др.), представлены работы по аудизмам (А.П.Журавлев, Е.В.Невзглядова, Л.Крысин и др.), ведется научный поиск в отношении ароматизмов как составной части поля перцепции (диссертация Н.В.Павловой). Практически не изучен массив слов, передающих тактильные и вкусовые ощущения.

Вкусовые особенности предметов (в широком смысле этого слова), как и их запахи, имеют химическую природу [3: 200]. Из комплекса ощущений, вызываемых вкусовыми характеристиками веществ, ученые-психологи выделяют 4 основных качества вкуса – соленое, кислое, сладкое и горькое. Однако человек ассоциирует вкусовые ощущения не только с отдельными свойствами пищи, а и с предметами, обладающими различными вкусовыми характеристиками (вкус молока, вкус жареного цыпленка). В языке существует комплекс единиц, обозначающих рецепцию вкусовых ощущений (первичное восприятие данных, полученных от раздражителя), а также вещества и предметы, обладающие вкусовыми характеристиками, которые образуют автономную зону вкусового восприятия функционально-семантического поля перцепции.

Ядро поля перцепции вкуса формируют рецептизмы *пробовать на вкус, на язык; вкушать, отвеживать, смаковать, лакомиться, дегустировать*, обозначающие субъектный компонент восприятия, а также перцептизмы *вкус, смак, привкус*, номинирующие объектный его компонент.

Вкусовое восприятие тесно связано с ольфакторным (восприятие запахов), о чем свидетельствуют перцептизм *букет* и рецептизмы *дегустация, дегустировать*. Данные лексемы репрезентируют вкусовые и обонятельные ощущения одновременно: *букет* – «2. Совокупность ароматических и вкусовых свойств (здесь и далее выделено нами – Е.Г.), оттенков чего-либо. *Букет чая, табака. Различать вина по букету*» [4: 102]; *дегустация* – «Определение качества какого-либо продукта (вина, табака, чая и т.п.) при изготовлении по его виду, **вкусу, запаху. Дегустация вин**» [4: 245].

В пределах автономной зоны вкусового восприятия функционируют лексемы, номинирующие вкусовые свойства предметов, а также сами предметы, обладающие специфическим вкусом, что может иметь дефиниционное или контекстуальное выражение. Данные номинативы определяются как флейворизмы (от англ. flavour - вкус) и формируют лексико-семантические группы:

1. Лексемы, обозначающие качественные параметры вкусовых ощущений.
2. Лексемы, номинирующие отдельные вещества, растения (плоды, семена данного растения), имеющие определенные вкусовые свойства.
3. Лексемы, номинирующие напитки и блюда, обладающие специфическим вкусом.

Первую группу составляют языковые единицы, обозначающие различные вкусовые параметры и образующие следующие подгруппы:

а) названия качественных характеристик вкуса, а также вкусовых оттенков. Выделяются 4 основных вкусовых параметра, которые в языке выражаются прилагательными *горький, сладкий, кислый, соленый*. Психологи утверждают, что любой вид перцепции в той или иной степени является предметным. О предметности вкусового восприятия свидетельствуют словарные определения данных адъективов: *горький* – «1. Имеющий острый, неприятный, едкий вкус, свойственный *хине, полыни, горчице*» [4: 222]; *кислый* – «1. Имеющий своеобразный острый вкус, напоминающий *вкус лимона, уксуса, клюквы* и т.п.» [4: 429]; *сладкий* – «1. Имеющий вкус, свойственный *сахару, меду*» [4: 1206]; *соленый* – «1. Содержащий *соль* и имеющий придаваемый ею характерный вкус (о влаге). 2. Приправленный *солью* и имеющий придаваемый ею характерный вкус (о пище)» [4: 1232]. В дефинициях данных адъективов выделяются не только вещества и продукты питания, обладающие характерными вкусовыми качествами, но и интенсивность проявления признака (*острый*) и гедонистическая оценка (*неприятный*).

Кроме основных параметров, следует выделить более сложные качественные вкусовые ощущения: *едкий, вяжущий, терпкий, пряный*. Данные адъективы выражают сложный комплекс разнообразных ощущений: ощущение давления, боли и т.п.: *едкий* – «2. Вызывающий сильное раздражение, раздражающе действующий на органы чувств. *Едкий вкус*» [4: 295]; *терпкий* – «1. Вызывающий вяжущее ощущение во рту; оскомину. *Терпкое вино*» [4: 1319]; *вяжущий* – «1. Вызывающий во рту ощущение стягивания, терпкий. *Вяжущий вкус, вяжущие плоды*» [4: 189]. В связи с тем, что восприятие вкуса также разнообразно, как и цветовое восприятие, в языке функционирует ряд лексем, репрезентирующих вкусовые «оттенки». Однако, в отличие от цветообозначающих единиц, представленных как одноосновными прилагательными (*алый, багровый, салатный*), так и многоосновными (*серо-голубой, желто-красный*), «оттенки» вкусовых ощущений выражаются только композитами (*кисло-сладкий, солено-кислый, терпко-сладкий*).

В данную подгруппу входят также слова, которые выражают не только качество вкуса, но и степень проявления данного свойства: *горьковатый* – «Разг. *Слегка горький*» [4: 222]; *остро-кислый* – «**Очень кислый**» [4: 734]. Максимальная степень проявления в языке может быть представлена идиоматическими выражениями: *сладкий, как мед* – «1. **Очень сладкий**» [4: 527]; *горький, как полынь* – «1. **Очень горький**» [4: 911]; *вырви глаз* – «О чем-либо **очень** кислом, терпком или очень ярком, пестром» [4: 207]; *голая соль* – «1. О чем-либо **сильно пересоленном**» [4: 1232]. Также есть лексемы, обозначающие отсутствие или недостаточное проявление каких-либо качеств: *пресный* – «1. Лишенный характерного вкуса вследствие отсутствия или небольшого количества соли» [4: 966]; *безвкусный* – «1. Не имеющий какого-либо определенного вкуса; пресный (о пище)» [4: 65];

б) во второй подгруппе представлены лексемы, выражающие гедонистические характеристики вкусовых ощущений. Ученые-психологи утверждают, что вкус, наряду с запахом, обуславливает приятный или неприятный эмоциональный фон человека, что находит отражение и на вербальном уровне [3: 201]. Противопоставление приятный/неприятный на вкус довольно субъективное, так как зависит от личностных предпочтений человека, культуры приема пищи, приемлемой для той или иной национальности (например, население азиатских стран положительно оценивают вкус жареных кузнечиков или приготовленных мышей и т.п., однако, данные блюда вызывают негативную оценку у большинства представителей восточнославянских народов). В языке функционирует значительное количество лексических единиц, находящихся в данной оппозиции, большинство из которых обозначает положительную оценку вкуса. Позитивная и негативная характеристика может выражаться различными языковыми единицами:

- адъективами, определяющими различную степень проявления признака: *вкусный* – «**Приятный** на вкус. *Вкусный обед*» [4: 135]; *лакомый* – «1. Доставляющий вкусовое **наслаждение, очень вкусный**» [4: 486]; *смачный* – «Разг. Сочный, или обильно сдобренный чем-либо; аппетитный; **вкусный**» [4: 1215]; *невкусный* – «**Не имеющий приятных** вкусовых качеств» [4: 614];

- субстантивами, выражающими максимальную оценку: *лакомство* – «2. **Вкусная** пища, **лакомое** блюдо» [4: 486]; *вкуснота* – «Разг. О чем-то **очень** вкусном» [4: 135]; *объедение* – «Разг. О чем-либо **необыкновенно** вкусном» [4: 693]; *отрава* – «Разг. О чем-либо низкопробном, **отвратительном** на вкус» [4: 758].

- идиоматическими выражениями и фразеологизмами: *во рту тает* «*Печенье во рту тает* (очень вкусное, нежное)» [4: 1308]; *слюнки текут* – «о сильном желании или предвкушении чего-либо вкусного аппетитного» [4: 1214]; *пальчики оближешь* – «1. О чем-либо очень вкусном» [4: 777]; *язык проглотить* – «о чем-либо вкусном» [4: 1532]; *в рот не возьмешь* – «Разг. О чем-либо невкусном» [4: 1308];

в) данную подгруппу составляют слова, обозначающие интенсивность проявления вкусовых ощущений: *острый* – «Сильнодействующий, на органы чувств; резкий» [4: 735]; *слабый* – «9. Незначительный по степени своего проявления» [4: 1205], *резкий* и т.п.;

г) слова, обозначающие вкусовые характеристики по способу приготовления того или иного продукта питания. Сема 'вкус' в данных лексемах является периферийной, поскольку, в первую очередь, они выражают способ приготовления: *вареный* – «Приготовленный посредством варки; отварной (о пище). *Вареный картофель, рыба, колбаса*» [4: 111]; *жареный* – «Приготовленный жареньем. *Жареная картошка, цыпленок*» [4: 300]; *моченый* – «Подвергшийся мочению, приготовленный путем мочения. *Моченые яблоки*»

[4: 560]. Экспликация вкусового признака происходит в контексте: *вкус жареной картошки; вкус печеных яблок*;

д) лексемы, обозначающие вкусовые свойства продуктов питания по степени их готовности или пригодности к употреблению в пищу: *зрелый* - «1. Созревший, спелый. *Зрелые плоды, ягоды*» [4: 371]; *испорченный* - «4. Несвежий, протухший (о продуктах питания). *Испорченная рыба*» [4: 401]; *наливной* - «\1. Созревший, сочный (о плодах, зерне)» [4:587]; *недоспелый* - «Недостаточно спелый. *Недоспелый помидор*» [4: 620]. Данный признак находит выражение исключительно в контексте: «*На столе стояла корзина вкусных, наливных яблок*». В связи с тем, что максимальные положительные вкусовые свойства продукты питания приобретают при оптимальной зрелости/готовности, в данном примере флейворизм *наливной* обозначает качественные свойства вкуса, зафиксированные в словарной дефиниции лексемы *яблоко*: «Шаровидный **сладкий** или **кисло-сладкий** плод яблони» [4: 1530]. К данной подгруппе следует отнести также эксцессы, выражающие чрезмерность проявления признака и, согласно словарным дефинициям или контекстуальному выражению, утратившие свои вкусовые качества, что говорит о непригодности данного продукта к употреблению: «*Яблоки были **перезрелыми**, по вкусу напоминающие картошку*» {*перезрелый* - «1. **Чрезмерно** зрелый, переспелый, **утративший лучшие свойства**» [4: 803]}. В данном примере, потеря вкусовых качеств подчеркивается сравнением со вкусом другого продукта (картошкой), не обладающего соответствующими вкусовыми характеристиками;

е) лексемы, выражающие предметность вкусовых ощущений: *ананасный, лимонный, вишневый* и т.п. Данные адъективы служат для описания сложных вкусовых характеристик, свойственных какому-либо продукту питания. Слово сочетание *банановая жвачка* можно трансформировать как *жвачка со вкусом и/или запахом, свойственным банану*. Основным вкусовым параметром данного плода является сладость: *банан* - «1. Высокое тропическое растение с огромными листьями и кистями **сладких** мучнистых плодов желтого цвета» [4: 58]. Однако этой характеристики недостаточно для передачи точных вкусовых качеств данного продукта, поэтому используется адъектив с эквативным значением *такой же как, похожий на банан*.

Следует отметить, что значительное количество лексем, составляющих группу, репрезентирующую качественные параметры вкусового восприятия, образуют аппликативные зоны, поскольку могут употребляться для характеристики ощущений, представленных в других автономных зонах функционально-семантического поля перцепции: *сладкий аромат* (ольфакторное поле восприятия); *резкий стук* (поле слухового восприятия); *острый нож*: (поле тактильного восприятия); *малиновая рубашка* (поле визуального восприятия).

Вторую лексико-семантическую группу формируют слова, номинирующие отдельные вещества, растения (плоды, семена данного растения), обладающие специфическим вкусом:

а) все вещества, представленные в данной группе употребляются в пищу в составе каких-либо продуктов как приправа к блюдам либо в медицинской промышленности как составляющая лекарственных препаратов для перорального применения: *уксус* - «Жидкость с **резким кислым вкусом**, представляющий собой водный раствор уксусной кислоты» [4: 1382]; *ксилит* - «Вещество в виде бесцветных кристаллов **сладкого вкуса** (используется в пищевой промышленности вместо сахара для больных диабетом)» [4: 477]; *глицерин* - «Бесцветная маслянистая жидкость **сладковатого вкуса**, получаемая из жиров и синтетическим путем» [4: 208]. Кроме качества вкуса, в словарной дефиниции может фиксироваться интенсивность проявления вкусовых ощущений, сфера использования и источник получения: *соль* - «Белое кристаллическое вещество с **острым характерным вкусом**, употребляемая **как приправа**» [4: 1234]; *saxar* - «пищевой продукт, кристаллическое **сладкое вещество**, получаемое из **сахарной свеклы или из сахарного тростника**» [4: 1150];

б) данную подгруппу составляют номинаты продуктов питания растительного происхождения (растения, плоды, семена): *пижма* - «Травянистое растение семейства сложноцветных с сильным запахом и **горьким вкусом**» [4: 831]; миндаль - «// Ядра орехов этого дерева (**горькие или сладковатые на вкус**)» [4: 543], *гранат* - «Круглый плод такого дерева, наполненный семенами покрытыми темно-красной **кисло-сладкой** мякотью» [4: 225]. Следует отметить, что сема 'вкус' в словарных определениях может быть имплицирована и выражается посредством флейворизма с дефиниционно закрепленной семой: *кинза* - «Травянистое растение семейства зонтичных, употребляемое **как пряность**» [4: 427], лексема *пряность* - синтаксический дериват адъектива *пряный*, для которого сема 'вкус' является дифференцирующей - «1. **Острый по вкусу** и ароматный» [4: 1041]. Словарная фиксация вкусового признака осуществляется нерегулярно. Например, в описании лексемы *брусника* данный признак закреплен: «1. Мелкий дикорастущий стелющийся кустарник с вечнозелеными жесткими листьями и красными **кисловатыми ягодами**» [4: 99], а в дефиниции номината *земляника* отсутствует: «Многолетнее травянистое растение семейства розоцветных, с белыми цветками, дающее душистые плоды розовато-красного цвета// Ягода этого растения» [4: 363]. Подтверждением того, что данные продукты обладают определенными вкусовыми качествами, могут быть экземплификационные части словарных статей данных лексем, которые включают в себя описания блюд, приготовленных из этих продуктов: «варенье из брусники» [4: 99], «кисель из клюквы» [4: 434], «арбузные цукаты» [4: 45], «торт с миндалем» [4: 543], «шарлотка с антоновкой» [4: 43] и т.д.

3. Последнюю лексико-семантическую группу формируют лексемы, номинирующие напитки и блюда, которые имеют специфический вкус: *вкус украинского борща, вкус красного вина*. Флейворизмы данной группы обладают целым комплексом разнообразных вкусовых характеристик, поскольку состоят из различных ингредиентов, имеющих особенные вкусовые свойства, совокупность которых дает специфическое целостное представление о вкусе данных блюд. В связи с этим экспликация семантического признака 'вкус' происходит, как правило, контекстуально. Однако существует ряд лексем данной группы, в которых признак вкуса закреплен дефиниционно: *варенье -«Сладкое кушанье из цельных ягод или нарезанных кусочками фруктов, сваренных в сахарном сиропе. Клубничное варенье»* [4: 111]; *ликер - «Сладкий ароматный крепкий спиртной напиток. Вкусный ликер»* [4: 496].

Флейворизмы часто использовались и используются писателями как литературный прием для создания художественного образа героя, поскольку вкусовые предпочтения и культура приема пищи могут отражать внутренние качества и характер человека. Н. В. Гоголь в «Мертвых душах» подробно описывал блюда, приготовленные в домах каждого из помещиков, изображая и дополняя тем самым описание внутреннего мира литературных героев: *«Обед, как видно, не составлял у Ноздрева главного в жизни; блюда не играли большой роли: кое-что пригорело, кое-что и вовсе не сварилось...было бы горячо, а вкус какой-нибудь верно выйдет»* [1: 562]; *«была принесена рябиновка, имевшая по словам Ноздрева, совершенный вкус сливок, но в которой, к изумлению, слышна была сивушища во всей своей силе»* [1: 562].

Таким образом, в пределах автономной зоны вкусового восприятия функционально-семантического поля перцепции функционируют лексемы, номинирующие вкусовые свойства предметов, а также сами предметы, обладающие специфическим вкусом, что может иметь дефиниционное или контекстуальное выражение. Данные номинаты определяются как флейворизмы (от англ. flavour – вкус) и формируют лексико-семантические группы:

1. Лексемы, обозначающие качественные параметры вкусовых ощущений (качественные характеристики вкуса, а также вкусовые оттенки, гедонистические характеристики вкусовых ощущений, интенсивность проявления вкусовых ощущений, вкусовые характеристики по способу приготовления того или иного продукта питания, вкусовые свойства продуктов питания по степени их готовности или пригодности к употреблению в пищу; предметность вкусовых ощущений).

2. Лексемы, номинирующие отдельные вещества, растения (плоды, семена данного растения), имеющие определенные вкусовые свойства.

3. Лексемы, номинирующие напитки и блюда, обладающие специфическим вкусом.

Дальнейшие научные исследования в данной области помогут выявить и структурировать языковые единицы, представляющие функционально-семантическое поле человеческого восприятия.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гоголь Н. В. Мертвые души. – М.: ЭКСМО, 2004.
2. Почепцов О. Г. Языковая ментальность: способ представления мира // Вопросы языкознания. – 1990. – №6. – С. 111.
3. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2002.
4. Большой толковый словарь русского языка. / Сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб.: «Норинт», 1998. – 1536 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Глазунова – викладач кафедри загальноосвітніх дисциплін НПУ імені М.П.Драгоманова, аспірант заочної форми навчання кафедри російської мови НПУ імені М.П.Драгоманова.

Наукові інтереси: актуальні проблеми лексичної семантики.

КОНЦЕПТОСФЕРА „ЗОРОВОГО СПРИЙНЯТТЯ” СЕНСОРНИХ ДІЄСЛІВ У ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Наталія ГОЛОВАЦЬКА (Чернівці, Україна)

Стаття присвячена семантично-когнітивному аналізу концепту „зорового сприйняття”, побудовані його лексико-семантичні поля у системі давньоанглійської мови та у структурі давньоанглійського тексту, виокремлено когнітивні категорії, компоненти та варіанти компонентів цього концепту.

The paper deals with the semantic and cognitive analysis of the visual perception concept seón. It is built up its lexical-semantic fields in the system of the Old English language and in the structure of the Old English text. The cognitive categories, compound and elemental components of this concept are singled out.

Особливу роль в аналізі антропоцентричності мови відіграє перцептивна лексика, що описує власне чуттєву сферу людини. Вибір концептосфери „чуттєвого сприйняття”, як об'єкта дослідження, зумовлений тим, що свій світогляд і культуру людина головним чином формує за допомогою перцептивних відчуттів та отриманих нею знань, як наслідок переосмислення чуттєвих образів у своїй свідомості. Наша праця є порівняльно-історичним дослідженням вербалізації концептосфери „чуттєвого сприйняття” у давньоанглійській мові за допомогою сенсорних дієслів „зорового сприйняття”, що передають одне найважливіше з п'яти головних перцептивних відчуттів людини. Актуальність роботи обумовлена

однобічністю дослідження розвитку семантики давньоанглійських (далі – д-а) сенсорних дієслів „зорового сприйняття” з позицій когнітивної теорії. Ми припускаємо і намагаємося довести, що наповнення й структура лексико-семантичного поля концепту „зорового сприйняття” сенсорних дієслів у системі давньоанглійської мови та у структурі давньоанглійського тексту варіативні, їх компоненти і варіанти компонентів можна поділити на статичні, що не змінюють своїх позицій, та динамічні, що змінюють своє місцеположення, а відношення між ними є ієрархічними. Відповідно метою цієї роботи є семантичний аналіз концептосфери „зорового сприйняття” д-а сенсорних (перцептивних) дієслів, що містять складову зорового сприйняття, у рамках діахронного і когнітивного підходів, виокремлення їхнього ядра і периферії, побудова лексико-семантичного поля концептосфери „зорового сприйняття” давньоанглійських сенсорних дієслів. Аналіз вивчення концептосфери „зорового сприйняття” перцептивних давньоанглійських дієслів проводиться із використанням англо-саксонського словника Дж.Босворта – Т.Голлера [10] та на матеріалі д-а текстів [12]. Предметом дослідження є семантичні зв’язки лексем даної концептосфери, лексичні й граматичні способи її вербалізації на прикладі д-а сенсорних дієслів „зорового сприйняття”.

Сучасна когнітивна лінгвістика характеризується особливим інтересом до проблем відображення знань у мові. Вивченню природи концепту з позицій когнітивної лінгвістики присвячено багато досліджень, серед них роботи Р.Лангакера [2002], Л.Талмі [2000], О.С.Кубрякової [1996, 2000, 2004], М.Мінського [1979], О.В.Рахліної [2000], М.М.Полюжина [2001, 2005, 2006], І.А.Стерніна [2000, 2001, 2004], С.Г.Воркачова [2003] та ін. Так, М.М.Полюжин, характеризуючи природу концепту, пише, що „покликання концепту полягає в тому, щоб слугувати виконанню функції „проміжної думки мови”, „мови ментальних побудов”” [8: 6]. Мова потрібна для обміну концептами і обговорення їх у процесі спілкування. „Саме мова дає доступ до неспостережуваного когнітивного світу людини, структурам її свідомості” [5: 35]. Р.Лангакер підкреслює відсутність у концептів чітких меж. Лексична одиниця, що позначає будь-який концепт, може включати цілий ряд взаємозв’язаних значень [11: 2-3]. Ф.Унгерер та Х.Шмід прирівнюють концепти до „когнітивних категорій”, за якими класифікуються всі сприймані людиною об’єкти і явища у результаті ментального процесу категоризації [13: 140]. Основна частина концептів закріплена у мові значеннями конкретних слів, що забезпечує зберігання й передачу знань від людини до людини і від покоління до покоління [3: 22-23]. Переосмислення бачення, сприйняття та розуміння реального світу в свідомості суб’єкта і фіксація його в мові у вигляді суб’єктно-орієнтованих понять, уявлень, образів, концептів та моделей приводять до того, що у результаті лексична й граматична семантика мови виявляються осмисленими і мотивованими, глибинно та системно зв’язаними й взаємодіючими.

Розуміння сутності та природи концепту дає нам можливість змодельовати фрейм концептосфери „чуттєвого сприйняття” (див. рис.1). У нашому випадку давньоанглійське сенсорне дієслово *on-gitan* „perceive” є ядром концептосфери „чуттєвого сприйняття”, котре можна підрозділити за п’ятьма головними перцептивними центрами людини, що репрезентують д-а лексеми *seón* „see”, *hýran* „hear”, *be-fón* „touch”, *byrian* „taste”, *stincan* „smell”, які у давньоанглійському тексті можуть бути представлені різними компонентами.

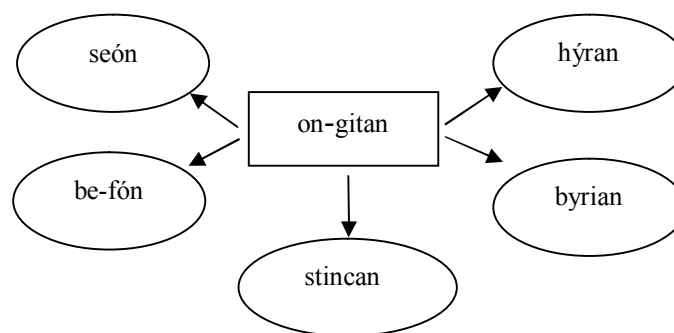

Рис. 1 Фрейм концептосфери „чуттєвого сприйняття” перцептивних дієслів давньоанглійської мови

Перцептивні концепти „чуттєвого сприйняття” зводяться не тільки до понять д-а *seón* „бачити”, *hýran* „чути”, *be-fón* „доторкатися”, *byrian* „смакувати”, *stincan* „нюхати” та їхніх компонентів, вони охоплюють надзвичайно велику сферу різноманітних явищ, яку можна розділити на певні когнітивні категорії (далі – КК). Опираючись на дефініцію О.С. Кубрякової, котра відзначає, „якщо семантичний аналіз направлений на експлікацію семантичної структури слова, уточнення реалізуючих її денотативних, конотативних і сигніфікативних значень та приводить до „роз’яснення слова”, то концептуальний аналіз передбачає пошук загальних концептів, які підведені під один знак і зумовлюють буття знака як когнітивної структури, що забезпечує знання про світ”, можна побудувати так звану “концептуальну карту” слова [4: 97].

Концептуальний аналіз дозволяє нам виділити у концепті „зорового сприйняття” наступні когнітивні категорії:

1. КК стимула (джерело дії на реципієнта) і експерієнсора (реципієнт);
  2. КК фізичних явищ: світло, колір, фарба, тон, розміри, форма, кількість, простір, відстань;
  3. КК стану зорового сприйняття: перспектива, положення спостерігача, стан середовища, через яке сприймається предмет (напр. туман, хмарність, пелена, завіса), наявність перешкод (загороджувати, приховувати, прикривати), сила і стан зорової здатності (короткозорий, далекозорий);
  4. КК ознаки зорового сприйняття: якість зображення, зорове сприйняття красивого, огидного; вираження погляду (впертий, біглий, здивований);
  5. КК цілі: ідентифікацію, порівняння, верифікація й розрізнення самих фізичних предметів, дій і явищ.
- У сприйнятті зовнішнього світу, у діяльності людини, у всьому, що вона робить, головну роль відіграє зір, зорове сприйняття. За словами Н.Рябцевої, „воно важливе до такої міри, що природна мова, природний інтелект та менталітет людини можна назвати „орієнтованими на наочність” (visually oriented), „перцептивно мотивованими” [9]. Усвідомлення цього факту дозволяє інтерпретувати таке явище в мові, як наприклад, висока частота вживаності лексичних одиниць, що містять компонент зорового сприйняття. Кількісний аналіз дослідження давньоанглійських текстів підтвердив наше припущення, що концепт „зорового сприйняття” має найбільшу кількість субконцептів – 164: компонентів – 32 і варіантів компонентів – відповідно 132 (див. Табл.1).

Таблиця 1.

Компоненти концепту зорового сприйняття сенсорних дієслів й їх варіанти у давньоанглійській мові

№	Компоненти концепту зорового сприйняття	Варіанти компонентів концепту зорового сприйняття
1	2	3
1.	<i>seón</i>	<i>ge-seón, be-sih, be-sión, be-seah, bi-seón, bi-seah, ge-seón, ge-sión, of-seón, on-seón, sáwon, for-seón, for-sáwon, fore-seón, geond-seón, ofer-seón, þurh-seón, ymb-seón</i>
2.	<i>sceáwian</i>	<i>ge-sceáwian, be-sceáwian, geond-sceáwian, ofer-sceáwian</i>
3.	<i>wlitan</i>	<i>be-wlitan, geond- wlitan, þurh-wlitan</i>
4.	<i>wlátian</i>	<i>be-wlátian, ymb-wlátian</i>
5.	<i>wæccan</i>	<i>ge-wæccan, þurh-wæccan</i>
6.	<i>wacian</i>	<i>á-wacian, be- wacian, ofer- wacian, þurh-wacian</i>
7.	<i>beácnian</i>	<i>ge-beácnian, bécnan, ge- bécan, bícnian, bícnan, ge- bícnian, ge-bícnan</i>
8.	<i>bidan</i>	<i>ge-bidan, on-bidan, a-bidan</i>
9.	<i>healdan</i>	<i>be-healdan, for-healdan, ge-healdan, ofer-healdan</i>
10.	<i>wīsian, wīssian</i>	<i>wīsan, wīssian, ge-wīsian, ge-wīssian, mis-wīsian, mis-wīssian, riht-wīsian</i>
11.	<i>wītan</i>	<i>ge-wītan,</i>
12.	<i>wénan, wenian</i>	<i>ge-wénan, á-wénan, be-wenian</i>
13.	<i>cýðan</i>	<i>a-cýðan, ge-cýðan, ofer-cýðan</i>
14.	<i>cunnian</i>	<i>ge-cunnian</i>
15.	<i>ge-cnáwan</i>	<i>an-cnáwan, on-cnáwan, tó-cnáwan</i>
16.	<i>lócian</i>	<i>ge-lócian, ymb-lócian</i>
17.	<i>sécan</i>	<i>seócan, sécean, á-sécan, ge-sécan, geond-sécan, on-sécan, under-sécan</i>
18.	<i>on-gitan</i>	<i>on-gietan, on-giotan, on-geotan</i>
19.	<i>métan</i>	<i>ge-métan</i>
20.	<i>starian</i>	<i>ge-starian</i>
21.	<i>findan</i>	<i>a-findan, an-findan, ge-findan, ofer-findan, on-findan</i>
22.	<i>weardian</i>	<i>a-weardian, be-weardian, ge-weardian, ge-weardod, ge-wardod</i>
23.	<i>lédan</i>	<i>in-lédan, ymb-lédan</i>
24.	<i>fylgean</i>	<i>fylgan, fylgian, fyligean, fylian, filian, feligean, æfter-fylian, æt-fyligan, be-filgan, ge-fylgan, under-fylgan, folgian, æfter-folgian, ge-folgian</i>

1	2	3
25.	<i>frīðian</i>	<i>freoðian, ge-freoðian, ge-frīðian</i>
26.	<i>weorþan, weorþian</i>	<i>wurþan, wyrþan, ge-weorþan, ge-wiorþan, ge-wurþan, ge-wyrþan, ge-weorþian, ge-wurþian, ge-wyrþian, mis-weorþian</i>
27.	<i>wícian</i>	<i>ge-wícian, ymb-wícian</i>
28.	<i>íwan</i>	<i>op-íwan, æt-eówian, æt-eówigan, eówan, eáwan, ge-eáwan, óp-eáwan, ge-iéwan, ýwan, æt-ýwan,</i>
29.	<i>neósian</i>	<i>ge-neósian</i>
30.	<i>læstan</i>	<i>ge-læstan, ge-læstenne</i>
31.	<i>witian</i>	<i>be-witian</i>
32.	<i>tácan, tácnan</i>	<i>tácnian, ge-tácnian, tácnian, be-tácan, ge-tácan</i>

Метод словникових дефініцій і компонентний аналіз допомогли якомога вичерпно виокремити компоненти концепту „зорового сприйняття” й їхні варіанти. Представлені у таблиці 1 компоненти та їх варіанти містять принаймі одну або більше складових концепту „зорового сприйняття”, при цьому у дослідженні ми врахували всі граматичні форми цих компонентів.

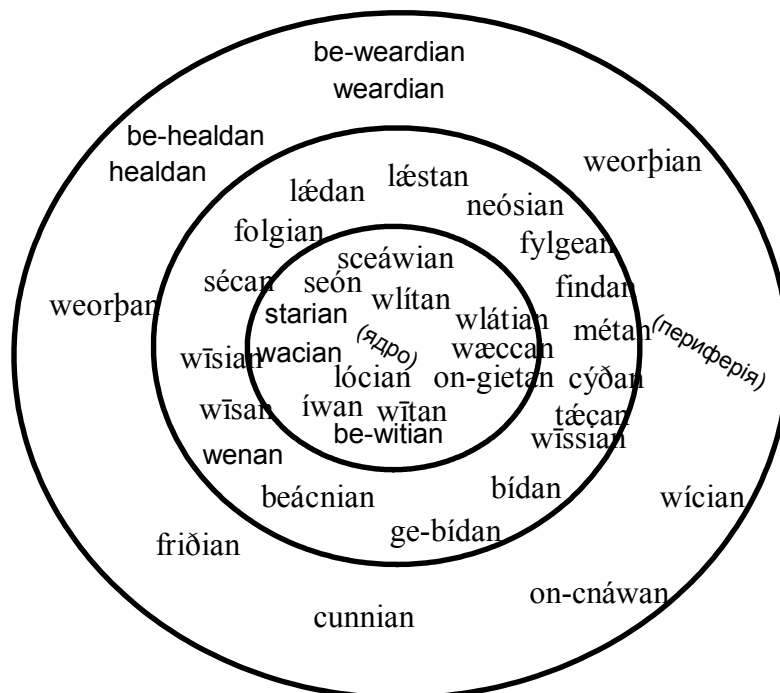

Рис. 2. Лексико-семантичне поле концепту „зорового сприйняття” сенсорних дієслів у системі давньоанглійської мови

Компонентний аналіз та метод словникових дефініцій дають можливість побудувати лексико-семантичне поле (далі – ЛСП) концепту „зорового сприйняття” сенсорних дієслів у системі д-а мови (див. рис. 2), керуючись принципом денотативності, тобто до ядра відносяться ті компоненти, що мають виражену основну складову „зорового сприйняття” (див. словник Дж.Босворта-Толера). До приядерної зони ввійшли лексичні одиниці, що містять у собі компонент „зорового сприйняття”, але він є вторинним у їхньому значенні (під словом *вторинний* ми розуміємо друге за позицією значення у словниковій статті після першого основного), і до периферії включені ті, що мають *другорядний* компонент концепту „зорового сприйняття” (четверта або і нижча позиції у словниковій статті).

Встановивши частоту вживаності компонентів й їх варіантів в д-а тексті за допомогою семантичного і кількісного аналізу, ми змогли виокремити ядро, приядро і периферію ЛСП концепту „зорового сприйняття” у структурі давньоанглійського тексту ((n) у дужках біля компоненту означає кількість випадків вживання даного компоненту в д-а тексті).

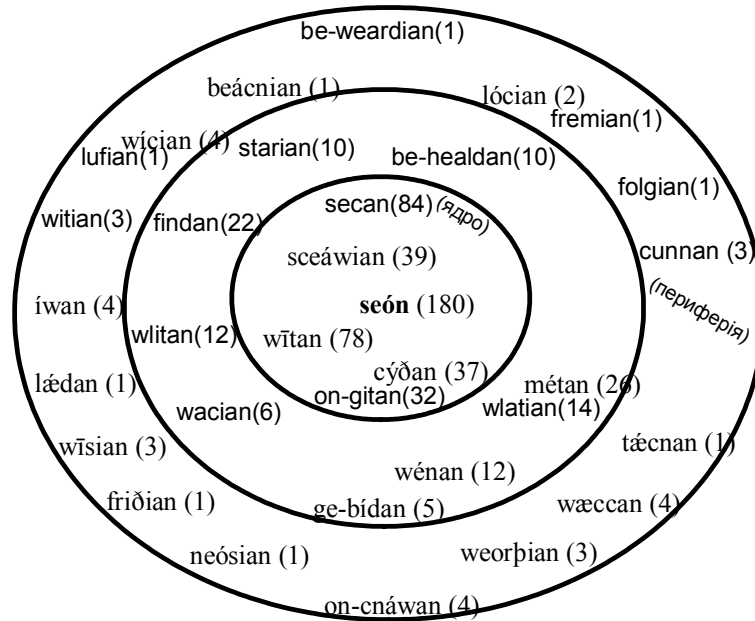

Рис.3 Лексико семантичне поле концепту „зорового сприйняття” *seón* у структурі давньоанглійського тексту
 Як видно з рис.2 і 3, склад ядер, приядерних зон і периферій двох лексико-семантичних полів концепту „зорового сприйняття” сенсорних дієслів варіативний. Його компоненти, що у системі д-а мови входять до ядра, у структурі д-а тексту втрачають своє місце і відносяться до приядерної зони (напр. *wítian*, *wlátian*, *starian*, *wacian*), або до периферії (напр. *íwan*, *lócian*, *wæccan*); більша частина приядерних компонентів ЛСП у системі мови переходять до периферії у структурі тексту (напр. *beácnian*, *wísian*, *wíssian*, *láedan*, *neósian*, *folgian*, *táecan*, *táecnan*). І, навпаки, деякі лексеми, що у системі д-а мови знаходяться на периферії чи у приядерній зоні, змінюють свою позицію й відповідно у структурі д-а тексту переходять з периферії до приядра (напр. *be-healdan*, *healdan*), з приядра до ядра (напр. *cýðan*, *sécan*). Це свідчить про те, що у структурі д-а тексту більшість субконцептів „зорового сприйняття” є динамічними, а відношення між ними мають ієрархічний характер. Така властивість компонентів концепту „зорового сприйняття” у структурі д-а тексту здебільшого залежить від комунікативної інтенції автора.

Порівняльний аналіз двох лексико-семантичних полів д-а сенсорних дієслів „зорового сприйняття” показує, що у системі д-а мови у ЛСП концепту „зорового сприйняття” більш наповненими є ядро (12 компонентів) та приядра (17 компонентів), на периферії всього 8. У структурі д-а тексту це наповнення протилежне до зазначеного вище: периферію складають 18 компонентів, а приядра і ядро відповідно – 9 та 6 (див. Рис. 4).

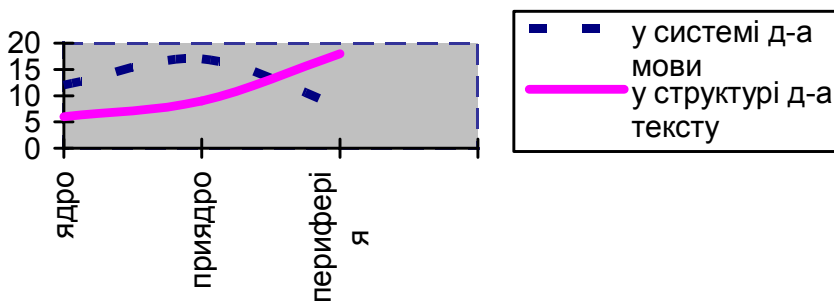

Рис. 4. Графічне зображення наповнення структури ЛСП концептосфери „зорового сприйняття” д-а перцептивних дієслів

Дані графіків свідчать про те, що наповнення ядра ЛСП „зорового сприйняття” у структурі д-а тексту у два рази менше, ніж у системі д-а мови, відповідно кількість конститuentів на периферії у 2,3 рази більша від наповнення периферії у системі д-а мови. Таким чином, можна стверджувати, що між ядром і периферією ЛСП концептосфери „зорового сприйняття” існує взаємо обернена кореляція. На нашу думку її виникнення зумовлюється тим, що у системі мови компонентний склад ядра й периферії того чи іншого концепту відносно сталий; в той час як у тексті при передачі думок, опису подій, тлумаченні фактів автор виражає свою власну комунікативну інтенцію, застосовуючи різні стилістичні прийоми та використовуючи великий мовний потенціал концептів інших ЛСП. Ось чому у структурі д-а тексту компонентний склад ядра й

периферії носить динамічний характер, і тому кількість конститuentів на периферії ЛСП перцептивних дієслів „зорового сприйняття” у три рази більша, ніж у його ядрі.

Порівняльний та кількісний аналізи показали, що статичними (такі, що не змінили свою позицію) компонентами є:

1) для ядер обох ЛСП – *seón, sceáwian, on-gitan, wītan*, тобто вони є найяскравіше виражені субконцепти „зорового сприйняття”;

2) для обидвох приядерних зон – *findan, métan, wénan, wenian, ge-bīdan* – нейтральні субконцепти „зорового сприйняття”;

3) для периферій двох ЛСП – *cunnian, on-cnáwan, weorþan, weorþian, wician, friðian, weardian* – найвіддаленіші від ядра субконцепти „зорового сприйняття”.

Отже, результати нашого дослідження підтверджують зазначену нами вище гіпотезу і дають можливість стверджувати, що наповнення й структура лексико-семантичних полів концепту „зорового сприйняття” сенсорних дієслів у системі давньоанглійської мови і у структурі давньоанглійського тексту варіативні. Їхні субконцепти діляться на статичні, що не змінюють своїх позицій, та динамічні, що змінюють своє місцеположення. Відповідно можна стверджувати, що лексико-семантичне поле досліджуваного концепту є відкритим як у системі д-а мови, так і у структурі д-а тексту, а відношення між їхніми компонентами є ієрархічними. Концепт „зорового сприйняття” має п’ять когнітивних категоріальних ознак, за якими розподіляються його субконцепти, – стимулу, фізичних явищ, цілі, стану й ознаки зорового сприйняття

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабина Л.В. Вторичная репрезентация как особый тип представления знаний в языке // Филологические науки. – 2001. – № 4 – С. 79-86.
2. Балашова Л.В., Гришина Н.В. Концепт ВОДА в языковом сознании человека Древней Руси // Мурзинские чтения: динамика языка в синхронии. – Пермь: ПГУ, 2002. – С. 50– 60.
3. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000. – 123 с.
4. Кубрякова Е.С. Человеческий фактор в языке : Язык и порождение речи / Кубрякова Е.С., Шахнарович А.М., Сахарный, Л.В.; АН СССР, Ин-т языкознания. - М. : Наука, 1991. - 239 с.
5. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука // ВЯ. – 1994. – № 4 – С. 34-47.
6. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. - М.: МГУ, 1997.- 245 с.
7. Позднякова Е. М. Словообразовательная категория имен деятеля в английском языке (когнитивный аспект исследования) – Тамбов: Издательство ТГУ, 1999. – 110 с.
8. Положин М.М. Концептуальна система як базове поняття когнітивної семантики й теорії мовної особистості. // Проблеми германської філології. Збірник наукових праць. – Ужгород: Ліра, 2005. – С. 5-20.
9. Рябцева Н.К. Ментальная лексика, когнитивная лингвистика и антропоцентричность языка. – <http://www.dialog-21.ru/materials/archive>.
10. Bosworth J., Toller T. An Anglo-Saxon Dictionary. // Oxford: At the Clarendon Press. MDCCCLXXXII. London, Henry Frowde OUP Warehouse, 1883. – 1302 p.
11. Langacker Ronald W. Concept, Image And Symbol: the Cognitive Basis of Grammar. – 2nd edition with a new preface. / From the series Cognitive Linguistic Research. B.; N.Y.: Mouton De Gruyter, 2002. – 395 p.
12. Old English texts (Beowulf, Genesis, Judgement, Exodus, Christ and Satan, Juliana, Wanderer, Phoenix, ChristA,B, Soul and Body, Daniel, Order of the World) – <http://www8.georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library/oe/oe.html>.
13. Ungerer F., Schmid H.-J. An Introduction to Cognitive Linguistics. // Journal of Pragmatics. – 1999. –Volume 31. – Number 1. – P.139-142(4).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Головацька – аспірант кафедри англійської мови факультету іноземних мов Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.

Наукові інтереси: історія англійської мови, когнітивна семантика.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА НІМЕЦЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ „ВВІЧЛИВИЙ”: ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ ТА ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ (на основі компонентного аналізу словникових дефініцій)

Людмила ГОРЛОВА (Чернівці, Україна)

У статті розглядається лексико-семантична група німецьких прикметників зі значенням „ввічливий”, а саме простежується процес виділення складу лексико-семантичної групи шляхом проведення процедури інвентаризації та дослідження парадигматичних відношень. Аналіз здійснюється на основі компонентного аналізу словникових дефініцій.

The article deals with the study of the lexical-semantic group of the German adjectives with the meaning "polite". The inventarization procedure and the research of the paradigmatic relations are based on the analysis of the lexicographical sources by means of using some quantitative methods.

Дослідження лексичного складу мови доцільно проводити з позиції семантичних полів, оскільки цей підхід протягом останніх десятиліть набув значного поширення і довів свою безперечну ефективність.

Лексико-семантична група (ЛСГ) вважається при такому підході найбільш оптимальною одиницею для дослідження. Вона об'єднує семантично подібні слова однієї частини мови, між якими існують певні типи міжлексемних зв'язків та відношень. Об'єктом вивчення постають синтагматичні зв'язки, парадигматичні відношення й епідигматичні характеристики, які визначають місце слова в семантичній системі мови. Однак першочерговим завданням на шляху дослідника виступає укладення або виділення необхідної групи слів для подальшого аналізу її властивостей.

В даній статті описується механізм формалізованого виділення ЛСГ прикметників зі значенням *ввічливий*, які позначають позитивні характеристики етикету. Вибір об'єкту аналізу зроблений на основі об'єднаної індуктивно-дедуктивної мовно-психологічної класифікації прикметників [4: 43–44] і обумовлений високою частотою вживання досліджуваних слів у різних сферах людської діяльності, а також відсутністю досліджень даного фрагменту мови.

Процедура інвентаризації, тобто виділення складу ЛСГ, передбачає застосування кількісної методики, розробленої Л.В.Бистровою, В.В.Левицьким та М.Д.Капатруком. Ця методика ґрунтується на ідеї спільності семантичних компонентів словникових дефініцій та складається з наступних етапів:

- 1) визначення слова-ідентифікатора (домінанти групи);
- 2) утворення списку лексем на основі лексикографічних джерел;
- 3) виділення основного складу групи;
- 4) формування периферійного складу групи [2: 102].

На першому етапі інвентаризуємо доміанту групи – прикметник *höflich*. За даними десяти тлумачних та синонімічних словників сучасної німецької мови складається список компонентів, які описують доміанту групи (див. таблицю 1), і список компонентів, які описуються доміантою групи (див. таблицю 2). Та оскільки семантична відстань між компонентами й доміантою групи може значно різнитися, слід визначити семантичну вагу компонента в тлумаченні іншого. Для цього користуємося формулою (1) і отримуємо показник ваги компонентів у словах отриманих списках:

$$W = \frac{(n+1)-r}{n} \quad (1)$$

де W – вага досліджуваного компонента тлумачення, n – кількість компонентів (або рубрик) у тлумаченні, r – порядковий номер (ранг) компонента (або рубрики) в словниковій статті.

Ця процедура ґрунтується на припущенні, що чим ближче до пояснюваного слова знаходиться інше слово в словниковій дефініції, тим тіснішим зв'язком характеризується семантика обох слів [3: 130]. Виходить, що найбільшу вагу має той компонент, який в тлумаченні стоїть найближче до пояснюваного слова. Кількісний показник ваги компонента може коливатись від 0 до 1.

Оскільки в дослідженні для більшої об'єктивізації використовуються десять словників, необхідно вираховувати середню вагу кожного компонента за всіма словниками за формулою:

$$W_{\text{сер.}} = \frac{W_1 + W_2 + \dots + W_n}{n}, \quad (2)$$

де $W_{\text{сер.}}$ – середня вага компонента, W_1, W_2 – вага компонента в окремо взятому словнику, n – кількість словників.

Таблиця 1

Вага компонентів у смисловій структурі доміанти *höflich*

№	Прикметники	Agricola	Bertelsmann	Bünting	Duden Universal-wörterbuch	Duden Synonym-wörterbuch	Görner, Kempecke	Kempecke	Klappenbach, Steinitz	Peltzer	Wahrig	$W_{\text{сер.}}$
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	artig					1	1			1		0,3
2	aufmerksam				1	1	1	1		1		0,5
3	brav									1		0,1
4	chevaleresk						1					0,1
5	diskret					1						0,1
6	entgegenkommend					1						0,1
7	formgewandt					1	1			1		0,1
8	freundlich					1	1			1		0,3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
9	galant					1	1			1		0,3
10	gefällig									1		0,1
11	geschliffen					1	1			1		0,3
12	hilfsbereit									1		0,1
13	kavaliersmäßig					1	1					0,2
14	konziliant					1						0,1
15	liebenswürdig					1			1	1		0,3
16	nett									1		0,1
17	ritterlich					1	1			1		0,3
18	rücksichtsvoll		1		1	1		1			1	0,5
19	taktvoll					1					1	0,2
20	umgänglich					1	1					0,2
21	verbindlich					1	1			1	1	0,4
22	zuvorkommend					1		1	1	1	1	0,5

Після проведеної процедури отримуємо вихідний список прикметників і показники ваги компонентів у смисловій структурі домінанти *höflich*. Тепер проведемо перехресний аналіз – тест на домінанту, тобто вираховуємо вагу домінанти *höflich* у тлумаченні слів вихідного списку (за формулами 1, 2). Це дасть змогу визначити ядро групи й таким чином відділити ядро (слова, в яких компоненти мають найбільшу вагу) від периферії (слова, в яких показники ваги невеликі). До списку додано слово *kulant*, яке хоч і не трактує домінанту, але трактується нею.

Таблиця 2

Вага домінанти *höflich* в тлумаченні слів вихідного списку

№	Прикметники	Agricola	Bertelsmann	Bünting	Duden Univers al-wörterbuch	Duden Synonym- wörterbuch	Görner, Kempcke	Kempcke	Klappenbach, Steinitz	Peltzer	Wahrig	W _{сер.}
1	artig		0,66	1	0,5	0,5	0,66	0,5	0,66	1	1	0,65
2	aufmerksam		0,5		0,5	0,5	0,5				1	0,3
3	brav											0
4	chevaleresk						1					0,1
5	diskret											0
6	entgegenkommend					1						0,1
7	formgewandt						1			1		0,2
8	freundlich		1			1	1			1		0,4
9	galant		1	1	1	1	1	1	1	1	1	0,9
10	gefällig								0,66			0,06
11	geschliffen						0,5					0,05
12	hilfsbereit											0
13	kavaliersmäßig		1		1		1					0,3
14	konziliant											0
15	kulant									1		0,1
16	liebenswürdig							1	1		1	0,3
17	nett									1		0,1
18	ritterlich			1	0,33	0,5	1		0,5			0,33
19	rücksichtsvoll											0
20	taktvoll									1		0,1
21	umgänglich						1					0,1
22	verbindlich	1	1	0,5		1	0,5			1	1	0,6
23	zuvorkommend		1	1	1	1		1	1	1	1	0,8

Пороговою величиною входження слова в ЛСГ оберемо показник 0,6 для індексу W, максимальне значення якого не може перевищувати 1. Отже, до ядра групи входять прикметники *artig* (0,65), *galant* (0,9), *verbindlich* (0,6) та *zuvorkommend* (0,8), які найтісніше пов'язані з поняттям *ввічливий* і найповніше описують його. Прикметники *brav*, *diskret*, *hilfsbereit*, *konziliant* та *rücksichtsvoll* мають показник 0, оскільки не

описуються домінантою в жодному із словників. Тому їх можна було б виключити зі списку, проте спершу доцільно протестувати додатково на сумісність з іншими компонентами групи.

Тому на наступному етапі ще раз проаналізуємо всі слова, які не ввійшли до ядра, оскільки може виявитись, що семантика слів, які не мають статусу ядерних, включає в себе семантику ядерних лексем-компонентів і пов'язана зі словами не прямо, а через ядерні слова. Якщо хоча б один із ядерних компонентів описуватиме семантику слів, які аналізуються, з середньою величиною $W \geq 0,6$, то відповідне слово повинно бути включене до основного складу групи [1:54]. Отже, проводимо тест на ядро, тобто вираховуємо вагу ядерних слів у тлумаченні інших. Цим тестом також перевіряємо, чи тлумачаться прикметники з нульовим показником ядерними словами, що засвідчить силу їх зв'язку з ЛСГ.

Таблиця 3

Вага ядерних слів у тлумаченні інших (тест на ядро)

№	Прикметники	Wсер. ядрових слів у тлумаченні інших				Wсум. = Wсер. дом. + Wсер. ядр. слів
		artig	galant	verbindlich	zuvorkommend	
1	2	3	4	5	6	7
1	artig		0,2	0,1	0,1	0,65+0,4=1,05
2	aufmerksam	0,15	0,2		0,15	0,3+0,5=0,8
3	brav	0,7				0,7
4	chevaleresk	0,05	0,1			0,1+0,15=0,25
5	diskret					
6	entgegenkommend			0,1	0,1	0,1+0,2=0,3
7	formgewandt	0,1	0,1			0,2+0,2=0,4
8	freundlich		0,1	0,6	0,5	0,4+1,2=1,6
9	galant	0,2		0,1	0,1	0,9+0,4=1,3
10	gefällig	0,1	0,4	0,2	0,3	0,06+1=1,06
11	geschliffen	0,1	0,1			0,05+0,2=0,25
12	hilfsbereit			0,1	0,6	0,7
13	höflich	0,65	0,9	0,6	0,8	2,95
14	kavaliersmäßig	0,05	0,2			0,3+0,25=0,55
15	konziliant			0,1		0,1
16	kulant			0,2	0,1	0,1+0,3=0,4
17	liebenswürdig	0,16	0,4	0,4	0,3	0,3+1,26=1,56
18	nett	0,28			0,1	0,1+0,38=0,48
19	ritterlich	0,15	0,4			0,33+0,55=0,88
20	rücksichtsvoll		0,1			0,1
21	taktvoll	0,1				0,1+0,1=0,2
22	umgänglich			0,1		0,1+0,1=0,2
23	verbindlich	0,1			0,1	0,6+0,2=0,8
24	zuvorkommend	0,1	0,5	0,55		0,8+1,15=1,95

Тепер за результатами підрахунків можна виділити ядро, основний та периферійний склад групи:

1. Ядерними залишаються прикметники *artig* (1,05), *galant* (1,3), *zuvorkommend* (1,95), додаємо прикметники з вагою вище 1 – *freundlich* (1,6), *gefällig* (1,06), *liebenswürdig* (1,56), але виключаємо прикметник *verbindlich* (0,8), оскільки його вага нижче 1.

2. До основного складу групи включаємо слова з Wсум. від 0,5 до 1: *aufmerksam* (0,8), *brav* (0,7), *hilfsbereit* (0,7), *kavaliersmäßig* (0,55), *ritterlich* (0,88), *verbindlich* (0,8).

3. До периферійного складу зараховуємо прикметники з показниками від 0,1 до 0,5: *chevaleresk* (0,25), *entgegenkommend* (0,3), *formgewandt* (0,4), *geschliffen* (0,25), *konziliant* (0,1), *kulant* (0,4), *nett* (0,48), *rücksichtsvoll* (0,1), *taktvoll* (0,2), *umgänglich* (0,2).

Отже, за допомогою об'єктивної процедури інвентаризації вдалось встановити склад досліджуваної ЛСГ: домінанта – *höflich*; ядро – *artig*, *galant*, *zuvorkommend*, *freundlich*, *gefällig*, *liebenswürdig*; основний склад – *aufmerksam*, *brav*, *hilfsbereit*, *kavaliersmäßig*, *ritterlich*, *verbindlich*; периферійний склад – *chevaleresk*, *entgegenkommend*, *formgewandt*, *geschliffen*, *konziliant*, *kulant*, *nett*, *rücksichtsvoll*, *taktvoll*, *umgänglich*.

На основі компонентного аналізу словникових дефініцій при застосуванні методики Л.В.Бистрової, В.В.Левицького і М.Д.Капатрука можна також дослідити парадигматичні відношення всередині сформованої групи та у такий спосіб уточнити склад ЛСГ й з'ясувати, які компоненти групи пов'язані між собою найтісніше.

Користуючись тими ж формулами (1, 2), встановлюємо середню вагу одного слова у тлумаченні іншого за даними десяти тлумачних та синонімічних словників, які слугують матеріалом нашого дослідження.

Наприклад, визначаємо середню вагу прикметника *artig* у тлумаченні домінанти *höflich* й отримуємо показник $W_{\text{сер.}}=0,3$ (див. таблицю 4). Потім вираховуємо вагу домінанти *höflich* у тлумаченні слова *artig*, яка складає $W_{\text{сер.}}=0,65$ (див. таблицю 4). Результати підрахунків додаються в таблиці 5 ($W_{\text{сум.}}=0,3+0,65=0,95$). Це і є шуканий кількісний показник сили парадигматичного зв'язку між двома компонентами групи. Таку саму операцію проводимо з рештою прикметників та отримуємо силу парадигматичних відношень кожного із досліджуваних слів зі всіма іншими компонентами даної ЛСГ.

Найвищий кількісний показник відображає найтісніший парадигматичний зв'язок. За даними таблиць робимо висновок, що найтісніше пов'язані компоненти, сумарний ваговий показник сили яких дорівнює або перевищує 1, а саме: *höflich – zuvorkommend* (1,3), *höflich – galant* (1,2), *höflich – verbindlich* (1,0), *brav – artig* (1,6), *liebenswert – freundlich* (1,45), *nett – freundlich* (1,2).

Середня сила парадигматичного зв'язку спостерігається в парах, де величини показників коливаються від 0,5 до 1; слабкий парадигматичний зв'язок зафіксовано між компонентами з показниками від 0,1 до 0,5; найслабший парадигматичний зв'язок встановлено між словами з індексом до 0,1.

За допомогою графічного зображення можна наочно продемонструвати силу парадигматичного зв'язку, що об'єднує компоненти всередині групи (схема 1). На схемі найтісніший парадигматичний зв'язок позначено суцільною жирною лінією, а середній зв'язок – тонкою. Слабкий та найслабший парадигматичний зв'язок на схемі не зображено.

Проаналізувавши розрахунки і схему можна зробити наступні висновки щодо уточнення складу нашої ЛСГ:

1) прикметник *höflich* залишається домінантою групи, оскільки поєднаний з всіма компонентами (великою, середньою чи навіть слабкою силою парадигматичного зв'язку);

2) слово *gefällig* виключаємо з ядра, оскільки з домінантою він об'єднаний лише слабким зв'язком, хоча з ядерними словами – середнім;

3) з основного складу виключаємо прикметники *brav* та *hilfsbereit*, оскільки з домінантою вони пов'язані слабкою силою, хоча *brav* з ядерним *artig* пов'язаний найтіснішим зв'язком;

4) прикметник *freundlich* утворює власну парадигму: *freundlich – liebenswert, nett, gefällig, umgänglich, verbindlich, zuvorkommend*;

5) *entgegenkommend* об'єднується з *konzilient, gefällig* та *kulant*;

6) *rücksichtsvoll, taktvoll* та *diskret* утворюють окрему побічну парадигму;

7) прикметники *brav, diskret, hilfsbereit, konzilient* та *rücksichtsvoll* залишаємо у складі групи, оскільки вони досить тісно пов'язані з деякими компонентами, хоча і слабо пов'язані з домінантою.

Отже, на основі компонентного аналізу словникових дефініцій ми провели процедуру інвентаризації і у такий спосіб визначили та упорядкували склад ЛСГ зі значенням *ввічливий*, дослідили парадигматичні відношення між компонентами групи, виміряли інтенсивність семантичного зв'язку між ними й таким чином уточнили склад ЛСГ. Подальший аналіз сформованої ЛСГ буде включати вивчення синтагматичних зв'язків та епідигматичних особливостей прикметників.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кійко Ю.Е. Інвентаризація лексико-семантичної групи дієслів пересування в сучасній німецькій мові // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2000. – Вип. 98. – С. 51-59.
2. Левицкий В.В. Статистическое изучение лексической семантики. – Киев, 1989. – 155 с.
3. Левицкий В.В. Квантитативные методы в лингвистике. – Черновцы: Рута, 2004. – 190 с.
4. Огуй О.Д. Об'єднана індуктивно-дедуктивна мовно-психологічна класифікація прикметників у „мовній картині світу” // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 1998. – Вип. 41. – С. 39-46.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Горлова – аспірант кафедри германського порівняльного та загального мовознавства Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.

Наукові інтереси: лексична семантика німецької мови.

ТЕКСТОТВОРЧІ ВЛАСТИВОСТІ ПОХІДНИХ ДІЄСЛІВ З НЕВІДОКРЕМЛЮВАНИМИ ПРЕФІКСАМИ *BE-, ENT-, ER-, VER-, ZER-* У КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Наталія ДЕРКЕВИЧ (Тернопіль, Україна)

Для тексту, як основної одиниці комунікації характерними є ознаки розгорнутості, послідовності, зв'язності, завершеності. Похідні дієслова з невідокремлюваними префіксами виступають у ролі теми й реми, є організаторами зв'язності тексту, де речення пов'язані між собою послідовно і розвивають інформацію від відомого до нового.

For the text, as for the main unit of communication, such features as development, connectivity, succession and completion are characteristic. Verbal derivatives with unseparate prefixes play the role of the theme and rheme, ensuring the connectivity of the text, where sentences are jointed successively and develop the information from already familiar to new.

Досягнення сучасної комунікативної лінгвістики дає можливість застосувати комунікативний підхід до будь-якого лінгвістичного явища, що сприяє глибшому проникненню у сутність мови як системи

комунікації. Мовна комунікація – це складний інтегральний процес, який зорієнтований передавати інформацію, відображати соціальну поведінку та соціальні стосунки між людьми. Різноманітність цих стосунків відображена у висловлюваннях, які є продуктом дій або мовних актів. Структура послідовностей мовних актів втілюється у зв'язному тексті [6: 247].

Основні ознаки тексту – розгорнутість, послідовність, зв'язність, завершеність – загальні. Вони характеризують його як основну одиницю комунікації. Деякі з цих ознак належать до його зовнішньої форми, інші – до внутрішньої. Сукупність мовних засобів разом із їхнім змістом створюють зовнішню форму тексту, тобто це те, що безпосередньо сприймається читачем. Усе, що читач розуміє, становить внутрішню форму тексту, тобто мисленнєве утворення, яке формується в інтелекті й співвідноситься із зовнішньою формою не частково, а повністю, відповідне сукупності усіх мовних засобів [2: 23]. Вважають, що текст повинен бути підготовленим попередньо з метою особливого відбору його елементів, розгорнутої і більш чіткої його організації. У такій підготовці тексту передбачено наявність комунікативного завдання, що визначає необхідний вплив на того, з ким здійснюється спілкування. Комунікативне завдання керує процесом формування задуму, є цілісним інтелектуальним утворенням, що моделює у згорнутому вигляді зміст майбутнього тексту. Отже, мовні засоби відбираються й організуються для формування конкретного та цілісного способу вербалізації змісту, який відповідний задуму автора.

Сукупність найсуттєвіших елементів внутрішньої форми створюють тему тексту. Тема – це згорнутий зміст, який зіставляється із задумом, вона формується на одному з етапів розуміння тексту. Тема може повністю не збігатися із задумом тексту, однак вона певним чином робить його експліцитним.

Одним із способів формування зв'язності тексту є тема-рематичне розгортання комунікації, “рух думки від речення до речення” [1: 304]. Речення здатне набувати ознак комунікативної повноцінності, тільки функціонуючи в тексті. “Послідовність тем у тексті власне і є текст” – стверджує Ф.Данеш [7: 35]. Перехід від синтаксичних конструкцій до корелятивного найменування синтаксичної компактності часто супроводжується таким явищем, як перетворення рематичних елементів висловлювання у тематичні, [2: 186] – такі явища легко спостерігати у тексті, де тема є повідомленням, а рема – ознакою цього повідомлення, як, наприклад, *Beratung* та *beraten* (1):

(1) *Individuelle **Beratung** ist bei Margit B. besonders wichtig. Insgesamt drei Verkäuferinnen **beraten** ihre Kundinnen bei der Auswahl* [12: 23].

Явище номіналізації зумовлено текстом і здійснюється, спираючись на відповідні словотвірні моделі, до того ж, якщо дієслово перемістилося з позиції реми в позицію теми – відбулася “конденсація висловлювання й водночас утворення віддієслівного іменника” [5: 17-18]. Наприклад, переміщення рематичного компонента *erschaffen zu können* у позицію теми *Erschaffung* (2) зумовлюється тим, що те, що було метою повідомлення у попередньому висловлюванні, стає відомим у наступному висловлюванні.

(2) *Da wurde Sankt Petrus ärgerlich und sagte, er getraue sich, ebenso gute Länder **erschaffen zu können** wie der liebe Gott. In diesem Augenblick war der liebe Gott gerade an der **Erschaffung** von Smaland* [13: 115].

(3) *... erklärte mir einst ein Bekannter ohne zu **bemerk**en, wie vernichtend seine gut gemeinte **Bemerkung** für das Krankheitsbild der nordirischen Gesellschaft ausfiel* [12: 12].

При первинному використанні дієслова у прикладі (3) дієслово *bemerk*en займає позицію реми. При повторній його номінації проходить тематизація реми – *Bemerkung*.

Простежуючи тема-рематичні відношення, які забезпечують комунікативну когерентність тексту, Ф.Данеш розрізняє наступні тема-рематичні типи: а) проста лінійна прогресія, б) постійна тема та в) похідна тема [7: 30]. Простою є лінійна тематична прогресія, для якої характерне перетворення реми попереднього висловлювання у тему наступного:

(4) *Ein schlechter Unterricht aber verliert sich, **zerstreut** die Schüler, verwirrt sie. ... wenn wir zum Vorteil jener zerstreuten Lehrer annehmen wollen, daß ihre **Zerstretheit** wenigstens einen gewissen ästhetischen Reiz hat* [8: 177].

Такий тип тема-рематичного зв'язку спостерігаємо в тому разі, коли рема попереднього висловлювання перебуває у безпосередньому сусідстві з темою наступного [4: 158]. У більшості проаналізованих прикладів вживання дієслів з невідокремлюваними префіксами у ролі реми є дієслово – *zerstreut*, а темою стає його субстантивованій корелят – *Zerstretheit*. Така ситуація досить прийнятна, бо в основному дієслово виконує функцію присудка, а іменник – підмета.

Явище простої лінійної теми характерне і при субстантивації відприкметникового дієслівного похідного:

(5) *Aber die konnte man irgendwann nicht mehr **beschleunigen**. Die **Beschleunigung** geht zu Ende* [11: 8].

Дієслово-рема *beschleunigen* перетворюється у тему – відприкметниковий іменник *die Beschleunigung*. “Створення похідних полегшує зміну тематичних та рематичних компонентів, а також надає можливість легко співвідносити компонент реми попереднього висловлювання із тематичним компонентом наступних висловлювань” [3: 186]. Зрозуміло, що і ця функція похідних слів сприяє організації логічної побудови тексту.

У прикладі (6) представлена своєрідна лінійна тематична прогресія:

(6) *Mich aber sah der Onkel gern am Bach stehen und ins Wasser **blicken**. Er sagte nämlich, daß die **Beobachtung** des Wassers einen tiefen Sinn habe und zur Ausbildung führe. Ins Wasser **zu sehen** und den Fluß **zu betrachten**, sei zu dem gesund und heilsam* [8: 21].

У першому реченні рема виражена безпрефіксальним дієсловом *blicken/* “глядіти”, значення якого підхоплює тематизований віддієслівний іменник *die Beobachtung/* “спостереження”, семантику якого підтримують тематизовані дієслова *zu sehen/* “дивитися” і *zu betrachten/* “розглядати”.

У наступному прикладі, де рема перетворюється у тему, бачимо постійну тему, тобто один тематичний компонент актуалізується, повторюється у низці речень із різними ремами:

(7) *Don Martin hatte recht, Raquel war eine **Hexe**, sie war es, die **bewirkte**, daß er dem Sohn die Taufe vorenthielt, sie hat seine innere Stimme in Lüge **verwandeln**. Aber sie soll ihn nicht länger **behexen*** [10: 416].

Рема *Hexe/* “чародійка” семантично замінюється похідним дієсловом *behexen/* “зачарувати”, а також семантично спорідненими словами *bewirkte/* “подіяти” і *verwandeln/* “перетворити”.

Похідна тема або гіпертема – результативна та загальна, яка характеризується паралельними зв’язками між елементами тексту – третій тип тематичної прогресії. Похідне слово часто використовується для позначення гіпертеми висловлювання – теми всього параграфу, розділу, літературного твору. У такому разі зміст параграфу, розділу, художнього твору ніби ілюструє значення похідного слова, послідовно розгортає складну смислову структуру цього слова, подає вичерпне тлумачення його змісту, який впливає із конкретної ситуації:

(8) *Der Fremde hätte ihn ohnedies kaum **erkannt**. Seitdem Zillich zur Aufsicht befohlen worden war, hatte er so viele **Häftlinge** unter seiner Aufsicht gehabt, daß er sich unmöglich noch auf jeden einzelnen von den Tausenden hätte **besinnen** können. Daheim war ihm Ruhe geworden. Kein Mensch konnte sich dort mehr **erinnern**, wo er all die Jahre gesteckt hatte. Kein Mensch **besann** sich mehr genau darauf, wem er wo einmal die Knochen zerschlagen hatte* [15: 58].

Приклад (8) ілюструє похідні дієслова – *erkennen, sich besinnen, sich erinnern*, загальне значення яких ми визначаємо на основі висловлювання: згадати, пам’ятати.

Тож, виділяючи різні типи номіналізації, варто зазначити, що номіналізація теми (факту) протиставляється номіналізації-ремі (події).

Похідні дієслова з невідокремлюваними префіксами в літературі можуть виступати особливими показниками реми. Залежно від того, що означають похідні дієслова, розрізняють предметну, якісну та акціональну рематичні домінанти фрагменту тексту [1: 307-308]. Для предметної домінанти характерна єдність надфразової цілісності, яка скріплює її зсередини і виокремлює її із текстового оточення та підтримується семантично-граматичною однорідністю предметних рем:

(9) *Was die Riemen angehe, so habe er in sie im Laufe der Zeit ein **Vermögen** investiert. Und wenn auch nicht alle zwanzig oder dreißig Müller mit seiner, des Onkels, Sorgfalt auf die Riemen sähen, so sei die Firma Rückert doch eine Goldgrube und “Rückerts Nachfolger” seien **vermögende**, ja mehr als **vermögende**, nämlich **wohlhabende**, überhaupt **reiche** Leute* [8: 106].

У наведеному фрагменті рематично наголошені слова є назвами предметів, які характеризують картину, що описується, тобто *Vermögen* “статок”, *vermögende, wohlhabende* “заможні”, *reiche Leute* “багаті люди”. Основна думка проходить від речення до речення, які зафіксовані предметними ремами і є складовими частинами текстового фрагменту.

Інший фрагмент тексту, у якому похідні дієслова з невідокремлюваними префіксами вносять своєрідну семантичну забарвленість його змісту й зв’язності, вміщує характеристику особи (10, 11) або предмета (12, 13, 14, 15):

(10) *“Ja, das ist alles wahr“, sagte Klein Mats mit ganz **betrübt**em Gesicht . . . es wundert mich, daß der liebe Gott **betrübt** war, als er es sah* [14: 117].

(11) *Ach, er hatte bis jetzt gar nicht gewußt, wie **verhaßt** und **verabscheut** Gorgo war!* [16: 340].

(12) *Seit Jahren war es immer **erweitert** und **erhöht** worden* [16: 308].

(13) *Zuallererst müßte man das Heidekraut ausrotten; denn obgleich dieses nur einen kleinen **verküppelten** Stamm, kleine **verküppelte** Zweige und trockne, **verküppelte** Blätter hat* [14: 117].

(14) *... und wenn die ersten Jahre seines Aufenthaltes habe er nur darauf verwendet, das Schloß und den Park zu **verschönern** und die Häuser seiner untergegebenen zu **verbessern*** [16: 426].

(15) *Aus den einmündenden Straßen brachen schnell nach einander die anderen Züge, ... alle **zerrauft**, **zerschlagen** und **blutig*** [15: 22].

У наведених прикладах логічно наголошеними є ті слова, які виражають якість, характеризують зовнішність предмета чи особи. З граматичного погляду цю роль виконують відприкметникові деривати *betrübt, verküppelt, zerrauft, zerschlagen* та різні дієслівні форми відприкметникових дериватів *erweitert und erhöht, zu verschönern, zu verbessern*: тобто у прикладах 10 – 15 ми спостерігаємо якісну рему. Таким чином, похідні дієслова з невідокремлюваними префіксами вводяться у текст як об’ємні за своєю семантикою знаки, які розгортають рему.

У наступних прикладах зображено події, які динамічно змінюють одна одну. Саме дієслова, які виражають події, є носіями логічного наголосу, ремами низки речень, об'єднаних у фрагменти:

(16) *Immer ermahnte ich meine Lehrlinge, an die Menschen zu denken, die seit grauer Vorzeit die Getreideernte der ganzen Erde alljährlich gesät, gemäht, gebunden, gedroschen, gereinigt, gemahlen und gebacken, die die gesamte Ernte in Säcke gefüllt, auf die Schulter genommen, über Stiegen getragen, aus Säcken geschüttet, gemessen oder gewogen und verarbeitet haben* [8: 307].

(17) *Warum war er nicht schon verflüchtigt, unfassbar, vermodert, aufgelöst?* [8: 88].

У зазначених текстових фрагментах можна визначити акціональну рематичну доміную. Тематична організація акціональних фрагментів залежить в основному від характеру підмета: у реченнях з одним підметом може відбуватися послідовний розвиток тексту (16) і (17), якщо в реченні два або більше підметів, то роль теми виконують позначення осіб (sie, Anita), які паралельно змінюються (18):

18) *Am andern Morgen erfuhr sie von Anita die Ursache. Sie hörte Dinge, so unglaublich, daß sie verstummte. Anita erzählte und erzählte* [9: 207].

Отже, участь похідних дієслів з невідокремлюваними префіксами у формуванні комунікативної зв'язності проявляється у їхньому активному функціонуванні у тексті в ролі теми та реми. Тема є завжди визначеною і конкретною, передбачена задумом автора. Рема розвиває інформацію від теми, від відомого до нового. Похідні з невідокремлюваними дієслівними префіксами формують рему, яка характеризує предмети – предметну рему, яка наголошує на якості й ознаках, тобто якісну рему, а також рему, яка виражена дієсловами, що розвивають її послідовно, тобто акціональну рему. Для реми характерна подвійна функціональна спрямованість: усередині речення вона протиставляється темі, поєднуючи таким чином відому і нову, комунікативно важливу інформацію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982. – 367 с.
2. Кубрякова Е.С. Словообразование // Общее языкознание: Внутренняя структура слова. – М., 1974. – 198 с.
3. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 224 с.
4. Паславська А.Й. Эксплицитное и имплицитное отрицание в современном немецком языке (на материале производной и непроизводной лексики): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04 // ЛГУ. – Львов, 1990. – 209 с.
5. Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика: сложное синтаксическое целое: учебное пособие для вузов по спец. "Русский язык и лит-ра". – 2-е изд., испр. и дополн. – М.: Высшая школа, 1991. – 181 с.
6. Степанова М.Д., Фляйшер В. Теоретические основы словообразования в немецком языке. – М.: Высшая школа, 1984. – 264 с.
7. Danes F. Zur semantischen und thematischen Struktur des Kommunikats // Probleme der Textgrammatik. – Studia gram. XI. – Berlin: AdW der DDR. – 1976. – S. 122-123.
8. Brandstetter A. Die Mühle. Roman. – Salzburg/ Wien: Residenz-Verlag, 1981. – 334 S.
9. Bredel W. Die Väter. Roman. – Aufbau-Verlag Berlin und Weimar, 1967. – 444 S.
10. Feuchtwanger L. Die Jüdin von Toledo. – Berlin: Aufbau Verlag, 1956. – 476 S.
11. Fluter N 16 (9). – 2005.
12. Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2001. – № 88. – S. 12-26.
13. Lagerlöf S. Wunderbare Reise. – München: Nymphenburger Verlagshandlung, 1948. – 452 S.
14. Lenz S. Einstein überquert die Elbe bei Hamburg. – Hamburg: Hoffmann und Campe Verlag, 1975. – 186 S.
15. Seghers A. Der Ausflug des toten Mädchens. – Darmstadt: Druck und Verlags-Gesellschaft mbH, 1979. – 91 S.
16. Shaw P. Der Traum der Schlange. Roman. – München: Franz Schneekluth Verlag, 1996. – 573 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Деркевич – викладач кафедри німецької мови ТНПУ ім. В.Гнатюка.
Наукові інтереси: словотвір та лексикологія німецької мови.

ЕМОТИВНІ СЕМИ У СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Юлія ДРОБОТ (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто семантичну структуру слова, досліджується проблема співвідношення емотивної та предметно-логічної сем, встановлено питому вагу кожної з цих сем у значенні лексичної одиниці.

The article deals with the semantic structure of a word; correlation problem of emotive and object-logical semes is investigated. The dominating role of these semes in every lexical unit is determined and shown in the article.

Метою нашої статті є виявлення емотивного компонента значення в семантичній структурі слова.

Об'єктом дослідження є емотивний компонент значення лексичних одиниць.

Предметом є лексичні одиниці з емотивним компонентом значення.

До задач, вирішуваних в ході статті відносяться: встановити питому вагу емотивного компонента значення у семантичній структурі лексичних одиниць.

Емоції – це суб'єктивна форма відображення предметів та явищ реального світу, яка пов'язана з потребами людини, що лежать в основі мотивів її діяльності. З емоціями пов'язані когнітивні (розумові) процеси. Когніція викликає емоції, тому що вона емоціогена, а емоція впливає на когніцію. Емоції пов'язані з мисленням і утворюють емоційно когнітивні комплекси, що знаходять своє відображення у мові й

мовленні. Активну роль розуму людини в репрезентації світу підкреслює когнітивна семантика. Процес появи емоції та необхідність виразити емоційний стан людини мовними одиницями призводять до появи емотивності. Емоційний стан виникає та знаходить своє когнітивне вираження в результаті сприйняття дійсності, що й сприяє формуванню емотивного компонента значення.

Значення слова являє собою складне явище. Воно відображає об'єктивну дійсність, суб'єктивне ставлення людини до цієї дійсності та вживання слова у системі мови. Значення слова пов'язано з порівнянням, узагальненням та іншими логічними операціями розумової діяльності людини. Предмети та явища дійсності відображаються у свідомості людини у вигляді понять, які в свою чергу пов'язані зі значенням слова.

Поняття, як лінгвістична категорія, – це думка, що відображає в узагальненій формі предмети і явища дійсності шляхом фіксації їхніх властивостей та відносин [4: 383].

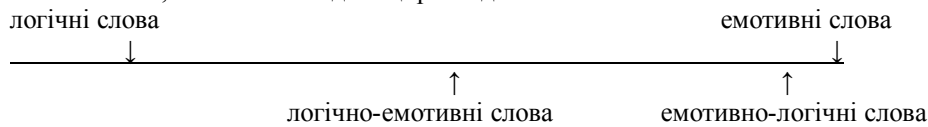
Семантична структура слова розглядається лінгвістами як явище багатопланове, що об'єднує різні типи значень. Виділяють граматичне й лексичне значення слова. Граматичне значення трактується як обов'язковий загальний компонент семантичної структури слова. Під лексичним значенням слова розуміють зміст слова, уявлення про предмети дійсності, які закріплені у процесі комунікації.

Ми дотримуємося думки, що семантична структура слова має в своєму складі такі компоненти: граматичний (обов'язковий), предметно-логічний, емотивний, мотиваційно-образний, функціонально-стилістичний. Емоції можуть виражатися у вигляді основних чи потенційних сем.

Лексичні одиниці поділяють на дві групи, щодо наявності або відсутності у їхньому складі емотивних сем:

- 1) логічні слова, що є емотивно нейтральними та виражають поняття матеріального світу;
- 2) слова, у семантичній структурі яких присутні емотивні семи. В цієї групі виділяють ще дві підгрупи:
  - емотивні слова, які у семантичній структурі мають лише емотивні семи;
  - слова, в семантичному складі яких присутні як предметно-логічні так і емотивні семи. Предметно-логічні та емотивні семи мають різну питому вагу в складі слова, тому до цієї підгрупи відносять також емотивно-логічні та логічно-емотивні слова [2: 50-51].

Таким чином, всі лексичні одиниці розподіляються на шкалі логічних та емотивних слів:

Логічні (неемотивні) та емотивні лексеми утворюють на цій шкалі два полюси, між якими мовні одиниці займають певне місце.

До першої групи лексичних одиниць відносять логічні слова, до яких належать терміни та близькі до них слова; до другої – емотивні слова (вигуки, емотивні частки); до третьої – логічно-емотивні одиниці, які мають у своїй семантичній структурі предметно-логічні й емотивні семи, але домінуюче місце займають у ній предметно-логічні; та до четвертої групи належать емотивно-логічні слова, до складу яких входять предметно-логічні та емотивні семи, але домінують емотивні [2: 50-51].

На основі аналізу тлумачень значень мовних одиниць у словниках можна встановити питому вагу кожного компонента. У нашому дослідженні ми будемо використовувати формулу, яку запропонував В.В.Левицький для визначення питомої ваги компонентів значення:

$$W = \frac{(n + 1) - r}{n}$$

де W – питома вага компонента, n – кількість значень компонентів тлумачення, r – ранг компонента рубрики [3: 88]. Використовуючи цю формулу ми можемо визначити питому вагу емотивних сем у семантичній структурі мовної одиниці.

Обчисливши вагу емотивної семи в тлумаченні мовної одиниці в кожному наявному словнику, можна визначити середню питому вагу в значенні лексеми за формулою:

$$W_{cp} = \frac{W_1 + W_2 + \dots + W_n}{n}$$

де W_{cp} – середня вага компонента, $W_1, W_2 \dots$ – вага компонента за кожним словником, n – кількість словників.

Для нашого дослідження певний інтерес представляють емотивні одиниці, в семантичному складі яких наявні як предметно-логічні так і емотивні семи або емотивні семи.

Емоції виражаються також на лексичному рівні. Особливий шар лексики складають вигуки, які є чистими знаками емоцій, оскільки в семантичній структурі вигуків відсутнє предметно-логічне значення. Для цього класу слів (вигуків) притаманні типові риси, що відрізняють емотивну лексику: синтаксична факультативність, тобто можливість опущення без порушення фрази, відсутність синтаксичних зв'язків з іншими частинами речення, надання висловлюванню емоційності.

Багато емотивних слів, а вигуки особливо, виражають емоцію в самому загальному виді, навіть не вказуючи на її позитивний або негативний характер. Вигук “*au!*”, наприклад, може виражати і біль (1. *als Ausdruck des körperlichen Schmerzes*) і радість (2. *als Ausdruck der Freude*) [6: 201]. Значній частині вигуків властиве чітко виражене емоційне забарвлення, що обмежує їхнє використання у певних ситуаціях спілкування.

Деякі лінгвісти розрізняють вигуки та інстинктивні вигуки (В.В.Виноградов), інші вчені не дотримуються такої точки зору і не розмежовують їх (Б.Волек).

Звукова реакція на прояв будь якої події виражається інстинктивними вигуками. Вони пов’язані з жестами й мімікою. Так, деякі вигуки схожі з інстинктивними, але це лише звуконаслідування, вони приблизно копіюють природні звуки. Емоції людини нерозривно пов’язані з мисленням, вони проходять крізь призму мислення та утворюють поняття. Сигніфікативним компонентом вигуків є поняття емоції, а не сама емоція.

Для вигуків, як і для інших частин мови, притаманна полісемія, наприклад, вигук *ach!* вживається:

1. *als Ausdruck des Schmerzes, der Betroffenheit, des Mitleids;*
2. *als Ausdruck des [ironischen] Bedauerns;*
3. *als Ausdruck der Verwunderung, des [freudigen] Erstaunens, des Unmuts;*
4. *als Ausdruck des Verlangens;*
5. *als Ausdruck des Verstehens (ach + so);*
6. *als Ausdruck der Verneinung (ach + wo[her], was:;) [6: 79].*

В семантичній структурі вигуків виділяють денотат (співвіднесеність до предметів) та сигніфікат (інформацію про певне ставлення людини до об’єкта мовлення, що є поняттям емоції) [2: 45].

Завдяки вже згаданій формулі В.В.Левицького ми обчислимо питому вагу емотивної семи у семантичній структурі вигуку *pfui!*, який належить до емотивних слів та виражає – “*Ausruf des Missfallens, Ekels, der moralischen Entrüstung*” [6: 1987]; “*Ausdruck des Ekels, Abscheus, der Missbilligung, Empörung, auch als Ausruf des Hindernwollens*” [8: 987]; *verwendet, um auszudrücken, dass man etw. als schmutzig, unmoralisch oder ekelig empfindet* [7: 782]:

$$W = \frac{(4+1) - 2}{4} = 1 \text{ [Duden, c. 1987];}$$

$$W = \frac{(5+1) - 1}{5} = 1 \text{ [Wahrig, c. 987];}$$

$$W = \frac{(3+1) - 1}{3} = 1 \text{ [Langenscheidt, c. 782];}$$

$$W_{cp} = \frac{1+1+1}{3} = 1$$

Питома вага емотивної семи “огида” в семантичній структурі буде дорівнювати одиниці.

Вигуки взаємодіють з іншими частинами мови та можуть самостійно утворювати речення, як прості так і складносурядні. До семантичної структури вигуків належать емотивні семи, які виражають певне емоційне ставлення людини до об’єкта висловлювання. Вигуки є показниками емоції високого ступеня інтенсивності.

Виразити емоції, крім вигуків, можуть також модальні частки. Під частками розуміють розряд незмінних службових слів, які виражають форми окремих морфологічних категорій, відношення автора до контексту [4: 579]. У сучасних дослідженнях представлена велика кількість класифікації часток. Лінгвісти вказують на розмитість семантики часток. Проте вони виділяють граматичні, логічні й модальні частки. Щодо граматичних часток, то вони виконують лише граматичні функції (*am, aufs, zu*). Логічні частки (*aber, erst, noch, nur*, всього виділяють 43) співвідносять однорідні поняття, поміж яких виникають певні змістовні відносини. Модальні (емотивні Ю.Д.) ж частки виражають емоції. У німецькій мові їх налічують 15 слів [5]. Емотивні частки допомагають людині висловити своє відношення до об’єкта дійсності, вказати на емотивну оцінку змісту висловлювання. Вони відносяться до цілого речення або висловлювання на відміну від логічних, які можуть належати до окремого слова [5: 8]. Емотивні частки вживаються в окличних, питальних та розповідних реченнях.

Обрахуємо питому вагу емотивної семи здивування у семантичній структурі мовної одиниці (емотивної частки) *aber*, що належить до групи емотивних слів і виражає: *a) drückt eine Verstärkung aus; b) nur emphatisch zur Kennzeichnung der gefühlsmäßigen Anteilnahme des Sprechers, der Sprecherin und zum Ausdruck von Empfindungen* [6: 40]; (*verstärkend*), (*drückt Tadel, Erstaunen aus*) [8: 123]; *1.verwendet, um auszudrücken, dass etw., das man feststellt, ungewöhnlich ist oder nicht so zu erwartet war ≈ vielleicht; 2. verwendet in Aufforderungen, um auszudrücken, dass man ungeduldig wird; 3. verwendet, um Ärger auszudrücken; 4. verwendet, um die Antwort auf eine Entscheidungsfrage zu verstärken* [7: 4]. Питома вага семи “здивування” в семантичній структурі цієї частки буде:

$$W = \frac{(1+1)-1}{1} = 1 \text{ [6: 40];}$$

$$W = \frac{(3+1)-1}{3} = 1 \text{ [8: 123];}$$

$$W = \frac{(1+1)-1}{1} = 1 \text{ [7: 4];}$$

$$W_{cp} = \frac{1+1+1}{3} = 1.$$

Таким чином, середня вага досліджуваного компонента буде дорівнювати одиниці.

Модальні (емотивні Ю.Д.) частки мають лексичне значення та стилістичне забарвлення. Для них характерна: 1) полісемія, отже, вони можуть виражати в різних ситуаціях різні почуття й емоції та 2) синонімія (*eben, mal, halt*) [5]. Емотивні частки можуть утворюватися завдяки емотивному переосмисленню (вторинній номінації).

Семантична структура емотивних часток має такі складники, як денотат і сигніфікат. Емоція є сигніфікатом емотивних часток, а денотат – це ситуація.

Емоції можуть виражатися не лише вигуками й частками, вони виражаються також різними частинами мови (іменниками, дієсловами, прикметниками).

Як вже згадувалося, логічно-емотивні слова мають у своїй семантичній структурі предметно-логічні та емотивні семи, але домінують у ній предметно-логічні. Проаналізуємо лексичну одиницю, що належить до цієї групи, встановивши питому вагу емотивної семи “дурість”: *Unsinn* – “1. *Fehlen von Sinn; Unsinnigkeit; 2. etw. Unsinniges, Sinnloses, Törichtes, unsinniger Gedanke, unsinnige Handlung; 3. Unfug (1)*” [6: 2701]; “*etwas Unlogisches, Torheit, törichtes Geschwätz oder Tun; dummes Zeug, Dummheiten*” [8: 1335]; 1. *eine Aussage, eine Handlung o. Ä, die nicht klug oder vernünftig ist ≈ Blödsinn; 2. etw., das man aus Übermut tut ≈ Unfug; 3. gespr.: verwendet, um eine Vermutung oder Behauptung entschieden zurückzuweisen* [7: 1078];

$$W = \frac{(5+1)-3}{5} = 0,6 \text{ [6: 2701];}$$

$$W = \frac{(6+1)-3}{6} = 0,666 \text{ [8: 1335];}$$

$$W = \frac{(4+1)-2}{4} = 0,75 \text{ [7: 1078];}$$

$$W_{cp} = \frac{0,6 + 0,666 + 0,75}{3} = 0,672.$$

Таким чином, середня питома вага емотивної семи “дурість” складає 0,672.

Також ми можемо обчислити середню питому вагу предметно-логічної семи “безглуздя, нісенітниця”:

$$W = \frac{(5+1)-2}{5} = 0,8 \text{ [6: 2701];}$$

$$W = \frac{(6+1)-1}{6} = 1 \text{ [8: 1335];}$$

$$W = \frac{(4+1)-2}{4} = 1 \text{ [7: 1078];}$$

$$W_{cp} = \frac{0,8 + 1 + 1}{3} = 0,933$$

На приведеному прикладі ми можемо простежити, що питома вага предметно-логічної семи лексичної одиниці *Unsinn* складає 0,933 і вона є домінуючою, тому що питома вага емотивної семи – 0,672.

Емотивно-логічні слова також є об’єктом нашого дослідження, до складу яких належать як предметно-логічні так й емотивні семи, але домінуюче місце займають емотивні. Користуючись цією самою методикою ми вирахуємо питому вагу емотивної семи. Так, у мовній одиниці *Schweinerei* – (*derb abwertend*): a) *unordentlicher, sehr schmutziger Zustand; b) sehr ärgerliche, unangenehme Sache, Frechheit, Gemeinheit, üble Machenschaft; c) moralisch Verwerfliches, Anstößiges (meist auf Sexuelles bezogen)* [6: 2346]; (*derb*) *schmutziger, sehr unordentlicher Zustand; Unanständigkeit, Unflätigkeit; unanständiger Witz* [8: 1155]; *gespr. pej; 1. Schmutz und Unordnung; 2. etw., über das man sich sehr ärgert; 3. etw., das moralisch anstößig ist (bes. im sexuellen Bereich)* [7: 915];

$$W = \frac{(3+1)-3}{3} = 0,333 \text{ [6: 2346];}$$

$$W = \frac{(2+1)-1}{2} = 1 \text{ [8: 1155];}$$

$$W = \frac{(1+1)-1}{1} = 1 \text{ [7: 915];}$$

$$W_{cp} = \frac{0,333+1+1}{3} = 0,777$$

Таким чином, середня питома вага емотивної семи “непристойність” буде дорівнювати 0,777. Питома вага предметно-логічної семи “стан” буде:

$$W = \frac{(4+1)-4}{4} = 0,25 \text{ [6: 2346];}$$

$$W = \frac{(4+1)-4}{4} = 0,25 \text{ [8: 1155];}$$

$$W = \frac{(2+1)-1}{2} = 1 \text{ [7: 915];}$$

$$W_{cp} = \frac{0,25+0,25+1}{3} = 0,5$$

Питома вага предметно-логічної семи складає 0,5, а питома вага емотивної семи – 0,777.

Таким чином, у наведених прикладах ми простежили, що лексичні одиниці (логічно-емотивні, емотивно-логічні, емотивні) мають у своєму складі емотивний компонент значення, який може в деяких випадках домінувати над предметно-логічним.

Отже, у семантичній структурі слова емотивний та предметно-логічний компоненти взаємодіють один з одним, питома вага кожного з цих компонентів може бути різною. Один компонент може домінувати над іншим. Це ми побачили в наведених прикладах, в яких емотивність коливається від 0,672 до одиниці, що вказує на наявність емотивного компонента значення в структурі лексичної одиниці. Емотивність є вираженням емоції, емоційного стану мовця завдяки лексичним одиницям. Отже, емоції відображаються мовними засобами по-різному: в одному випадку вони є об'єктами номінації (денотатами), а в іншому – повідомляють певну інформацію про цей об'єкт (сигніфікатами).

На нашу думку, подальшого лінгвістичного дослідження потребує категорія емотивності на фонетичному, морфологічному й на синтаксичному рівні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Волек (Волкова) Б. Типология эмотивных знаков // Язык и эмоции: Сб. науч. тр. ВГПУ. – Волгоград: Перемена, 1995. – С. 15-24.
2. Гамзюк М.В. Эмотивный компонент значения у процесса створення фразеологічних одиниць. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2000. – 256 с.
3. Левицкий В.В. Статистическое изучение лексической семантики. – К.: УМК ВО, 1989. – 155 с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева, М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – 685 с.
5. Пророкова В.М. Слова-“приправы”, слова-“заплаты”. Модальные частицы в немецкой разговорной речи: Учеб. пособие. – М.: Высш. шк., 1991. – 127 с.
6. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 6 Bänden Unter Leitung von G. Drosdowski. – Mannheim. Wien. Zürich: Dudenverlag, 1976. – 2992 S.
7. Langenscheidt. Großwörterbuch deutsch als Fremdsprache. – Berlin. – 2003. – 1253 S.
8. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch. – Gütersloh. München: Bertelmann Lexikon Verlag, 1991. – 1493 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Дробот – аспірант кафедри німецької мови ГДПІМ ім. Крупської.
Наукові інтереси: граматики німецької мови, лексикологія.

КАТЕГОРІЯ ОЦІННОСТІ У ПАРЕМІЯХ НА ОЗНАЧЕННЯ РИС ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ

Інна ЖИВІЦЬКА (Кривий Ріг, Україна)

У статті розглянуто категорію оцінності, охарактеризовано типові компоненти оцінної ситуації, проаналізовано основні види оцінки, подано опис прикметників як показників оцінки у прислів'ях на означення рис характеру людини.

The category of evaluation is investigated in this paper. The description of typical components of a valuable situation is given. The main kinds of evaluation are analyzed, the description of adjectives as the indicators of evaluation in the proverbs denoting the traits of people is given.

Оцінність належить до мовних категорій, увага до яких не слабшає на протязі декількох десятиліть. Інтерес лінгвістів до проблеми оцінності знайшов відображення у численних фундаментальних

дослідженнях (І.В.Арнольд, Н.Д.Арутюнова, Є.М.Вольф, В.Г.Гак, В.О.Звегінцева, Маслова, Т.В.Писанова, В.М.Телія, В.І.Шаховський, В.І.Карасик та ін).

Мовна картина світу “включає в себе не тільки відображені об’єкти, але й позицію відображаючого суб’єкта, його ставлення до цих об’єктів, причому позиція суб’єкта – така ж реальність, як і самі об’єкти. Система соціально-типових позицій, оцінок знаходить знакове відображення у системі національної мови і приймає участь у конструюванні мовної картини світу” [8: 67].

Осмилення цієї категорії передбачає вивчення декількох важливих аспектів, серед яких вчені виділяють наступні: *онтологічний* (фіксує питання існування оцінних слів у мовному просторі), *структурно-семантичний* (розглядає оцінку як систему, що являє собою одне ціле, складається із взаємопов’язаних та взаємодіючих елементів), *функціональний* (пов’язаний з виявленням функцій внутрішньої форми оцінного слова, мотиваційно пов’язаних оцінних одиниць, мотиваційних оцінних парадигм), *порівняльний* (передбачає вивчення оцінності з метою виявлення спільності і специфіки в аналізованій мові у порівнянні з іншою мовою або іншою формою аналізованої мови), *лексикографічний* (передбачає лексикографування оцінних слів), *лінгвокультурологічний* (направлений на вивчення мотивованих одиниць категорії оцінності, з урахуванням відображення ними мовної, духовної, матеріальної культури народу та його мовної картини світу).

Лінгвістичний бік категорії оцінки складає сукупність засобів та способів її вираження – фонетичних, морфологічних, синтаксичних, лексичних та ін., відображаючих елементи оцінної ситуації. Дослідники виділяють у оцінній ситуації типові компоненти: суб’єкт оцінки, об’єкт оцінки і оцінний предикат. Але оцінна структура є набагато складнішою, вона складається із багатьох інших компонентів. “Оцінне значення моделюється за допомогою кваліфікативної структури, яка включає оцінну шкалу, оцінний стереотип, об’єкт і основу оцінки, суб’єкт оцінки, оцінні модули, аксиологічні предикати, мотивування оцінки” [5: 47]. Суб’єктом оцінки є особа чи суспільство в цілому. “Об’єктом оцінки виступає будь-який предмет, який потрапляє у природний клас порівняння за своєю звичайною чи можливою діяльністю, придатністю чи за своїм вчинком” [4: 550]. Дійсність оцінюється за якістю чи кількістю. У першому випадку оцінка відбувається за шкалою “добре – байдуже (нульова оцінка) – погано”, у другому – за ознакою “більше норми / менше норми”. Оцінка виражається у формі судження про цінність ознаки мовцем. Оцінний компонент покладено в основу розподілу предикатів емоційного стану на дві основні групи – позитивні і негативні.

За словами Н. Д. Арутюнової, оцінка – це “найяскравіший представник прагматичного значення” [2: 5]. На її думку, оцінний компонент лексичного значення слова чи лексико-семантичного варіанту звичайно сприймається як компонент, який виражає позитивну чи негативну оцінку. Однак оцінки “добре” чи “погано” як марковані члени порівняння сприймаються кожного разу у зіставленні з чимось, що не володіє такою оцінною кваліфікацією, а не у зіставленні один з одним. Таким чином, думка, висловлена мовцем, суб’єктивна, вона може варіюватися від “+” до “-” в залежності від інтенції цього мовця. І тоді, як справедливо відзначає В. М. Телія, “практично всі оцінки відносні, оскільки вони залежать від емпатії..., а тому більшість оцінних значень амбівалентні: вони змінюють свій “+” на “-” в залежності від ціннісної орієнтації мовця” [10: 110]. В. В. Жайворонок впевнений, що “як етнокультурна ознака, оцінка виступає виявом активного ставлення до навколишнього світу. Індивідуальні (часткові) емоції переростають у колективну (загальномовну) експресію, що характеризується різною шкалою оцінності – нульовою, позитивною, негативною, негативно-позитивною. Нашарування національно-культурних цінностей приводить до нашарування символічних рівнів менталітету, а в мові – до полісемії символізованих одиниць, лексичної синонімії, лексичної та синтаксичної варіантності, до розбудови синтаксису символів” [6: 52].

Таким чином, мовна оцінка в залежності від її природи (основи) і характеру може бути трьох видів і трьох типів. Виділення трьох видів оцінки (нейтральної, позитивної і негативної) обумовлене характером ставлення суб’єкта оцінки до пізнаваного об’єкту. Типи оцінки можуть бути інтелектуально-логічними, емоційними і емоційно-інтелектуальними.

Світ фольклору – це світ ідеальної норми, світ стабільного зразка. Як зазначають дослідження останнього часу, норма у мові пов’язана з оцінкою “добре”, а “ідентифікація доброго з нормою відбувається не відносно дійсного, а відносно ідеального стану світу” [2: 235]. “У прислів’ях наголошується, що властивості і характер людини формується під впливом зовнішнього середовища, життєвих умов, загальних етичних норм” [9: 21]. Та, як зауважує Н.Д.Арутюнова, загальна позитивна оцінка об’єкту може бути знижена дефектами; загальна негативна оцінка не виключає плюсіс об’єкту [3: 196]. Це підтверджують наступні прислів’я: *Добра кума, та розуму нема; Добра жінка, та заздрісна.*

Яскравим прикладом лексичних значень, які у своїй структурі обов’язково містять компонент оцінки є прикметники.

Проблема того, якими якостями може наділятися той чи інший предмет, виявляє тісний зв’язок із значенням прикметників і їхнім вживанням.

Незважаючи на різноманітність значень і вживань, прикметники мають одну загальну семантичну характеристику, яка дозволяє об'єднати їх в єдиний клас. Це – основна властивість прикметників – їхній предикативний характер, що визначає і їхнє значення, і їхнє вживання.

Прикметники – це справжні предикати. Вони мають цілий ряд специфічних властивостей, які відображають їхню семантику. Класичні предикати поєднують у собі два аспекти – позначення власне ознаки і позначення оцінки, які звичайно реалізуються разом, в межах одного висловлювання. Ще одна особливість значення і вживання прикметників полягає в тому, що вони суміщують у своїй структурі семантичний і прагматичний аспекти мови. Для прикметників як класу слів характерна наявність суб'єктно-оцінних значень і відповідних конотацій. Таким чином, у самій семантиці цих частин мови виявляються пов'язаними власне семантичний і прагматичний плани висловлювання. Якщо в інших частинах мови семантичний і прагматичний аспекти, як правило, роз'єднані і їхній зв'язок реалізується у висловлюванні, то у прикметників взаємодія цих аспектів відображається у самих їхніх значеннях. Прикметники за своєю семантикою складають безперервний ряд від власне оцінних (добрий / поганий) до прикметників, позбавлених оцінного значення (відносні прикметники). Семантичні особливості прикметників передбачають три можливих підходи до їхнього аналізу: по-перше, вивчення прикметників як лексичних одиниць у системах та підсистемах; по-друге, їхнє вивчення як елементів іменних груп (тобто сполучення прикметник + іменник); по-третє, вивчення ролі прикметника у контексті. Кожний із трьох підходів передбачає різні аспекти семантики і синтаксису прикметників, які стають центральними у дослідженні, і різні види класифікації. Оцінні визначники загального характеру (*добрий / поганий*) можуть бути приписані майже будь-якому предмету чи явищу. Таким чином, прикметники включають оцінну сему в свою семантичну структуру: *Добрий був би чоловік, та собаками підшитий; Він такий добрий, як мед, ще й медом помазаний; Добре ім'я краще багатства; Добрі помирають, а діла їхні живуть; Краще погана дорога, ніж поганий супутник; Од поганого зерна і кури сплунуть; Погані очі все перелупають; Через одну погану візцю отара пропадає; Погана людина всім всюди паскудить*. Не потребують мотивації і такі прикметники, як *чудний, дивовижний, чарівний, огидний, бридкий, шолудивий* та ін.: *Чудний, як бублик: кругом об'їси, а всередині нема нічого; Та й чудний же ти та нестрижений!; Шолудиве поросля і в петрівку мерзне*.

Оцінці підлягає все, що доступно людині. Особливо різноманітні оцінні позначення фізичних та психічних рис людини, що відповідає загальній природі прагматичного аспекту мови: людському спілкуванню властивіший показ ставлення до ознак людини, ніж предметів. Саме у цій сфері кваліфікації спостерігаються оцінні можливості мови у її взаємодії з національною культурою. І як зазначає Ю. Д. Апресян, “у цій семантичній сфері мова є “неправдоподібно марнотратною” [1: 312].

Прикметники, які виступають показниками оцінки, вказують на різні типи оцінної кваліфікації. Вони утворюють дві групи оцінок:

1) Прикметники з позитивною оцінкою. Це прикметники, в основі яких лежить морально-етичний ідеал людини, схвалюються риси характеру, які прийняті етносом, відповідають його етичним нормам: *розумний, сміливий, добрий, щедрий, дужий, сильний, могутній* та ін. Наступні прислів'я у своїй основі мають саме цей спектр людських рис: *У розумної голови сто рук; Розумний батько сина спитати не соромиться; Ліпше розумним ногам поклонитися, ніж дурній голові; Сміливий наскок – половина спасіння; Будь сміливим насправді, а не тільки хвалися; Добрий чоловік і сусідів дім од огня сохрانیть; Добра людина завжди знайде добрих людей; Світ не без добрих людей; Видно з низького тину, хто щедрий; Щедра рука не скупить і не змарніє; Хто дужчий, той ліпший; Не той дужчий, що б'є, а той, що витримує; Сильна рука – владика; Сильна вода греблю рве, Будь сильний духом, а не новим кожухом; Могутнього чоловіка з десятки не викинеш*.

2) Прикметники з негативною оцінкою. Вони позначають такі риси особи, які викликають несхвальне до них ставлення, судження про небажаність, шкідливість, невідповідність етичним, естетичним нормам, прийнятим у даному суспільстві: *дурний, боязливий, злий, лінивий, ледачий, брехливий, хитрий, лукавий, впертий* і т. п. Серед прислів'їв, які засуджують такі риси людини назвемо наступні: *Дурної голови і волосся не держиться; За дурною головою і ногам нема спокою; Из дурної голови дурний вітер віє; Боязливий, як заєць, шкодливий, як кішка; Полохливий заєць і пенька боїться; Злий їздець і найліпшого коня зіпсує; Злий чоловік зліший вовка; На злого чоловіка і собака бреше; Лінива рука даремний хліб їсть; Встав на лінивий бік; Лінивому коню і дубина не страшна; Ледачка шкапа скрізь припинки має; У ледачого пасічника і бджоли ледачі; На ледачій землі і трава не росте; Брехлива собака і на вітер гавкає; Брехливий чоловік як вугіль: хоч не спалить, то очорнить; Брехлива свекруха не вірить, Хитра людина в'ється, як хмелина; Хитра молодиця і без міри змеле; Хитрий, як чорт, а дурний, як ворона; Лукавий чоловік: в очі світить, а поза очі тягне; Лукавий чоловік словами любить, а ділами губить; Простий, як свиня, а лукавий, як гадюка; Вперта коза – вовку користь; Горбатого виправить могила, а упертого дубина; Як моя жінка втопиться, то не глядіть її за водою, а глядіть проти води, бо вона дуже вперта*.

Дослідження таких народно-розмовних одиниць, як прислів'я показує, що статусно-оцінне значення цих висловлювань неоднорідне. В.І.Карасик поділяє прислів'я на такі, що мають яскраво виражений

дидактичний зміст, який носить характер приписів і норм поведінки, і такі, зміст яких полягає в тому, щоб виправдатись чи виправдати кого-небудь [7: 2].

Прикладами прислів'їв з дидактичним змістом є наступні паремії: *За двома зайцями не гонись, бо й одного не піймаєш; Що посієш, те й пожнеш; Краще з розумним два рази загубити, як з дурнем раз найти; Мудрого шукай, дурного обходь; На дурного не гукай, а скоріше утікай; Коли тебе шанують люди добрі, шануйся й сам; Хто не робить добра людям, той і сам себе не любить; З чужого злого учися свого; Добро стратиш – наживеш, честь утратиш – пропадеши; Біійся пса не того, що гавка, а того, що лациться та багато інших.*

Прикладами прислів'їв, які покликані виправдовувати, можуть бути наступні паремії: *І за соломинку вхопиться, хто топиться; Вище голови не стрибеши; Біда не приходить одна.*

Паремії першого типу випливають із ситуацій, коли необхідно дати пораду, застереження людям від неприємностей. В.І.Карасик стверджує, що "право повчати пояснюється досвідом, соціальним чи ситуативним станом. Дидактичні прислів'я містять правила поведінки як етичного, так і утилітарного характеру" [7: 2].

Паремії другого типу доводять, що не все залежить від людини, від її бажання, що неприємності трапляються, і необхідно змиритися з реальним станом речей, а не прагнути до чогось ідеального. "Специфіка апологічних прислів'їв полягає в тому, що вони, на відміну від критичних висловів, є статусно-нейтральними" [7: 2].

У результаті семантичних трансформацій конкретних норм поведінки людини, які містяться в таких універсальних висловах, як прислів'я, В. І. Карасик виділив цілий ряд нормативних комплексів або аксіом поведінки: аксіоми взаємодії, життєзабезпечення, спілкування, відповідальності, керування, реалізму, безпеки, розсудливості [7: 2].

Ми погоджуємося з В.І.Карасиком в тому, що порушення норм взаємодії викликає особливо різку негативну оцінку людей, оскільки зрада, боягузтво, невдячність підривають основи суспільного життя; недотримання норм життєзабезпечення шкодить як суспільству, так і індивіду, який зазнає ганьби за ледарство, недобросовісність, неохайність, панікерство. Порушники норм спілкування підлягають осудженню за неухвагу до людей, яка проявляється у брехливості, балакучості, пихатості, нахабності. Людині властиво помиляти-ся, і осуджуються ті, хто не виправляє своїх помилок – безвідповідальні, вперті, легковажні люди. Етичні норми характеризуються оцінною одномірністю: людей осуджують тільки за недостатнє проявлення якості. Не говорять про надмірно справедливих чи надмірно великодушних (хоробих, чесних, трудолюбивих, відповідальних) людей.

Порушник утилітарних норм реалізму демонструє, як правило, свою неспроможність: неадекватно оцінює ситуацію, не хоче знати про дійсний стан справ, самовпевнено переоцінює свої можливості, пропускає сприятливі шанси. Порушення норм безпеки свідчить про безглуздість, неврівноваженість, наївність, марнотратність. Утилітарні норми двомірні: осуджується як недостатнє, так і надмірне проявлення якості. При цьому надмірне проявлення якості (у прислів'ях) осуджується з позицій етичних норм: надмірна обережність межує з боягузством, надмірна увага до свого здоров'я пов'язана із зневажливим відношенням до інших людей, надмірний раціоналізм у досягненні мети розцінюється як безпринципність.

Аналіз паремій на означення рис характеру людини показав, що кількість дидактичних прислів'їв в українському прислівному фонді значно перевищує кількість апологічних прислів'їв, тобто переважає точка зору, що необхідно етично, розумно поводити себе у суспільстві, дотримуватись тих норм і правил поведінки, які прийняті в даному етносі, в той же час засуджуються ті вчинки і якості, в основі яких лежить неповага до людей, зневага до цінностей суспільства.

Таким чином, у лінгвістичній літературі виділені наступні характеристики оцінного значення: нормативність оцінки, тобто протиставлення нормативних висловлювань описовим; тризначність оцінки (добре, нейтрально, погано); оцінна порівнянність об'єктів; асиметричність оцінних знаків, різноманітність оцінки; складна структура оцінки (оцінна шкала, оцінний стереотип, основа оцінки, суб'єкт та об'єкт оцінки, аксиологічні предикати, мотивування оцінки); емоційно-інтелектуальна природа оцінки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Языки русской культуры, 1974. – 472 с.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М., 1988. – 341 с.
3. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
4. Вендлер З. О слове *good* // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 10. Лингвистическая семантика. – М.: Прогресс, 1981. – С.531 – 554.
5. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. – М.: Наука, 1985. – 228 с.
6. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень // Мовознавство. – 2001. – №5. – С. 48 – 63.
7. Карасик В. В. Оценочная мотивировка, статус лица и словарная личность // Филология. – Philologica. Краснодар, 1994. – №3. – С. 2 – 7.
8. Маслова В. А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001. – 204 с.
9. Пазяк М. М. Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру. К.: Наукова думка, 1990. – 528 с.
10. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантические, прагматические и лингвокультурные аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Живіцька – аспірант кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету.
Наукові інтереси: пареміологічний фонд української мови.

**ВИВЧЕННЯ СЕМАНТИЧНИХ ПАРАДИГМАТИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ МІЖ
ОДИНИЦЯМИ МОВИ ЯК НАПРЯМ У ДОСЛІДЖЕННІ ЛЕКСИКО-
СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ**

Надія ІВАНЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто семантичні парадигматичні відношення одиниць мікрополя «любов», що входять у лексико-семантичне поле «добро»; з'ясовано семантичні особливості лексем поля та зіставлено його структурні частини.

The article views semantic paradigmatic relations of the units of the microfield «love», which is a part of the lexical semantic field «good»; lexemes' semantic peculiarities are analyzed and structural parts of the field are compared.

Всебічне вивчення міжмовних контактів, взаємодії і взаємопроникнення як генетично споріднених, так і різносистемних мов є одним із важливих питань сучасної лінгвістики. Найсуттєвіші риси національно-мовної культури зберігаються в лексиці. У ній відображаються процеси, що відбуваються у соціальній дійсності, у навколишньому світі в результаті осмислення їх соціумом (Ф.С.Бацевич, І.О.Голубовська, О.О.Тараненко, J.Lyons, D.Singleton, J.Sowa). Тож проблема того, як здійснюється створення уявлень про навколишню дійсність, закріплення, накопичення й зберігання знань про світ у мовних одиницях, набуває сьогодні ще більшої актуальності.

Мета статті – з'ясувати системну організацію одиниць лексико-семантичного поля *добро* в українській та англійській мовах через їх семантичні парадигматичні відношення. Отже, *об'єктом дослідження* є одиниці лексико-семантичного поля *добро* в українській і англійській мовах. *Матеріалом* дослідження слугували дані вибірки з тлумачних словників української та англійської мов. Кількість досліджуваних одиниць становить 380 лексем, у яких було виявлено 1993 семи. У статті *вперше* розкрито системні відношення лексем і з'ясовано особливості лексико-семантичного поля одиниць, що виражають поняття *добро* в українській та англійській мовах; визначено співвідношення між ядром і периферією та зіставлено ядерні, насколядерні й периферійні частини досліджуваного поля в обох мовах.

Для зіставного дослідження надзвичайно важливим є застосування компонентного аналізу – методу вивчення змістового боку одиниць мови, що має за мету розкласти значення на мінімальні семантичні складники. Завдяки цьому методу найбільш чітко та повно висвітлюється семантична інформація, яку містить у собі лексема у вигляді сем. Цей метод дозволяє здійснити дослідження на глибинному рівні, розкрити семантичні відтінки слова й відобразити системні зв'язки лексики, виявити семантичні компоненти лексем однієї мови, яких не містять співвідносні одиниці іншої мови [7; 14]. Як метод виокремлення семантичних компонентів була обрана лексикографічна процедура, що базується на аналізі словникових дефініцій і при якій кожне слово словникового тлумачення прирівнюється до семантичного компонента [1; 5; 8]

Семантичні компоненти можна виявити шляхом зіставлення значень у певній лексико-семантичній системі – лексико-семантичному полі. Застосування компонентного аналізу розкриває не тільки ієрархічні, а й взаємозалежно репрезентовані відношення між одиницями мови у складі поля. Отже, змістові зв'язки мовних одиниць розглядаємо виходячи з принципу лексико-семантичного поля, окреслити яке дозволив аналіз семантичної структури лексем української та англійської мов.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики існують різні визначення лексико-семантичного поля і різноманітність поглядів щодо його розуміння. Одні дають максимальний перелік ознак семантичного поля (цілісність, впорядкованість, взаємоозначуваність елементів, повнота, розмитість кордонів, безперервність) [3; 10; 11]. Інші наголошують на включенні в поле слів різних частин мови [9; 12]. В цілому різні теорії збігаються в тому, що лексико-семантичне поле розглядається як спосіб відображення дійсності і є системою, складники якої пов'язані спільним семантичним компонентом та структурно організовані співвідношенням ядро – периферія [2; 5]. Отже, під терміном *лексико-семантичне поле* розуміємо складну систему, члени якої пов'язані спільною семантикою незалежно від їхньої частиномовної приналежності. Обмеження одним лексико-граматичним класом звукує дослідження, тому що поза увагою залишаються мовні одиниці, що співвідносяться з тим же поняттям, але належать до інших частин мови.

Вивчення семантичних парадигматичних відношень між одиницями мови є одним із напрямків у дослідженні лексико-семантичних полів. Так, лексичне поле представлено як парадигма, що враховує не лише спільне між лексемами, а й бере до уваги протиставлення їхнього змісту [6]. У дослідженні здійснюється аналіз таких відношень на основі словесних опозицій залежно від характеру співвідношення компонентів: опозиція тотожності; привативна, або опозиція включення; еквіполентна, або опозиція перетину. Вивчення системних відношень у лексиці було перенесено з досвіду дослідження фонетичних

опозицій (М.С.Трубецької) та розвинуте мовознавцями у галузі семантики (Ю.Д.Апресян, Ю.М.Караулов, А.М.Кузнецов, Е.В.Кузнецова, А.А.Лучик, М.В.Нікітін, М.М.Пешак, Г.А.Уфимцева, Д.М.Шмельов, S.Ullmann). У рамках опозицій розрізняють інтегративні семи, тобто компоненти, спільні для обох слів, і диференційні семи, якими лексеми різняться та за допомогою яких створюють свою індивідуальність.

Із структурою лексико-семантичного поля пов'язані явища синонімії й гіперо-гіпонімії, які також відображають своєрідне сегментування світу різними мовами. Лексеми можуть входити відразу в декілька синонімічних рядів. При цьому з одними одиницями вони є абсолютними синонімами – здатними замінити один одного, нейтралізувати в тексті зіставлювані семантичні ознаки. Такий тип синонімії спостерігається між лексемами, що репрезентують опозиції тотожності у лексико-семантичному полі. Ідеографічними синонімами – що відтінюють різні аспекти позначуваного об'єкта, є лексичні одиниці, які об'єднуються переважно в еквіполентні опозиції. Привативні опозиції характеризують ієрархічну будову лексико-семантичного поля. Отже, явища гіперо-гіпонімії, так само, як і синонімії, демонструють взаємозв'язок, взаємозалежність та системність лексичних одиниць поля. Перші акцентують ієрархічність структури лексико-семантичного поля, а другі утворюють семантичні мікроструктури його елементів.

Семантичне членування лексико-семантичного поля зумовлене реалізацією обов'язкової категорії у певних сукупностях сем, різноманітні комбінації яких утворюють його сегменти – мікрополя [4].

Одиниці української мови на позначення поняття *добро* існують у лексико-семантичному полі як елементи системи, які перебувають в опозиціях і розрізняються завдяки диференційним семам. Між одиницями поля встановлюються семантичні парадигматичні відношення, що проявляються у привативних, еквіполентних зв'язках та опозиціях тотожності. Це надало можливість розглядати весь семний набір як єдине ціле, що має певну структуру.

Виявлені еквіполентні відношення між конститuentами поля дозволили визначити ідеографічні синоніми. Так, укр. лексеми **успіх** і **удача** зі спільними семами *'позитивний'*, *'результат'*, *'досягнення'* характеризують завершення справи, момент досягнення значних результатів. Ці одиниці утворюють еквіполентну опозицію, а в системі мови є ідеографічними синонімами. Диференційні семи *'схвалення'*, *'визнання'* мовної одиниці **успіх** свідчать про те, що людина сама цілеспрямовано досягає успіху, докладаючи для цього певні зусилля. Семантичні компоненти *'збіг'*, *'обставина'* лексеми **удача** відбивають семантику випадковості, яка може привести до бажаних наслідків. Опозиції тотожності засвідчили наявність абсолютних синонімів. Так, між укр. одиницями **добродійний** та **доброчинний** існує опозиція тотожності. У системі української мови вони є абсолютними синонімами, оскільки мають однакову семантичну будову, а саме, містять тільки спільні семи *'користь'*, *'добро'* і не мають різних сем.

Приналежність лексичних одиниць до поля має градуований характер, що дозволяє виділити в ньому ядро, навоколядерну зону й периферію. Досліджувані мовні одиниці, що виражають поняття *добро* в українській та англійській мовах, утворюють лексико-семантичні поля, об'єднані спільною семою і спільним поняттєвим змістом. Лексеми полів зосереджені навколо ключової одиниці або загальної ідеї, яка виражає найбільш повне уявлення про поняття (**добро** в українській мові та **good** – в англійській). Навколо зосереджуються одиниці, у яких найбільший відсоток спільних сем з лексемою **добро**. Ці елементи входять до семного складу одиниць, що демонструють безпосередні семантичні зв'язки з ядерною лексемою, наприклад: **добро** → **благо**; **good** → **benefit**. Метод компонентного аналізу, ступінчатої ідентифікації та метод опозицій, які застосовуються при аналізі матеріалу дослідження дозволяють виявити безпосередні чи опосередковані семантичні зв'язки одиниць поля.

На основі принципу безпосередніх / опосередкованих зв'язків і кількісного критерію до ядра поля відносимо одиниці мікрополів, які пов'язані з ключовою лексемою поля безпосередніми семантичними зв'язками та містять найбільшу кількість спільних сем з ядерною лексемою **добро**; до навоколядерної частини – належать одиниці, що містять найбільшу кількість спільних сем з лексемами ядерних мікрополів. Оскільки ключова лексема української мови **добро** тлумачиться через одиниці **благо** і **задоволення**, а отже, демонструє з ними безпосередні семантичні зв'язки, це надає можливість віднести до ядра лексико-семантичного поля *добро* одиниці, які об'єднуються у мікрополя *благо* й *задоволення*. Лексеми названих мікрополів відбивають найсуттєвіші ознаки поняття *добро* в українській мові та містять найбільшу кількість спільних сем з ключовою одиницею **добро**. Кількість лексем ядерних мікрополів становить 30 лексем, 126 сем (35% спільних з ключовою одиницею **добро**) – мікрополе *благо* та 25 лексем, 86 сем (26% спільних з ключовою лексемою) – мікрополе *задоволення*.

До ядра поля в англійській мові належать 30 лексичних одиниць (мікрополе *benefit*), що виражають поняття доброї справи чи дії, блага, доброчесності, моральності [16]. Вони об'єднуються у мікрополе, ядерна одиниця **benefit** якого входить до семного складу лексичної одиниці **good** (n), отже між ними спостерігаються безпосередні семантичні зв'язки. Згадане мікрополе нараховує найбільшу кількість сем – 252 семантичні компоненти та найбільше спільних сем з ядерною одиницею **good** – 60%). Активними (наявні у 20 і більше відсотках одиниць) виявилися семантичні компоненти *'good'* (adj.), *'good'* (n), *'benefit'*, які поєднують мовні одиниці зазначеного мікрополя різними видами парадигматичних зв'язків: привативними, еквіполентними та тотожності. Особливістю мікрополя є велика кількість еквіполентних

опозицій та, як результат, наявність ідеографічних синонімів. Так, лексеми **goodness – kindness** об'єднуються в еквіполентну опозицію спільними семами *'benefit', 'advantage'*. Зазначені елементи є ідеографічними синонімами, вони відрізняються своєю семантикою, що виявляється у розбіжностях семантичних компонентів їхніх значень. Так, у семах *'tenderness', 'fondness', 'affection', 'love'* лексеми **kindness** існує вказівка на ніжні почуття, захоплення, прив'язаність, любов: *A lady for whom he had once entertained a sneaking kindness* (OED). Ідеографічними синонімами є також лексичні одиниці **virtue – excellence, goodness – generosity**.

До складу навколоядерної зони української мови входить три, а в англійській мові чотири мікрополя: *щастя, любов, дружба* та *happiness, pleasure, love, friendship*, оскільки вони містять найбільше семантичних компонентів спільних з ядром, а їхні ядерні одиниці пов'язані з ключовою лексемою **добро/good** безпосередніми семантичними зв'язками і є семами елементів ядра поля: 1) **добро** → **благо** → **щастя**; **добро** → **добрий** → **милосердя** → **милість** → **любов**; **добро** → **добрий** → **доброта** → **дружній** → **дружба**; 2) **good** (n) → **good** (adj.) → **pleasure**; **good** (n) → **good** (adj.) → **happiness**; **good** → **benefit** → **kindness** → **love**; **good** → **benefit** → **kindness** → **friendship**.

Периферія лексико-семантичного поля *добро* в обох мовах представлена чотирма мікрополями: *правда/truth, допомога/help, згода/agreement, бажання/wish*. Одиниці периферії містять більше диференційних сем, якими вони відрізняються від ядерних складників поля, а тому можна передбачити, що вони розривають його замкнутість і перетинаються з одиницями інших лексико-семантичних полів. Отже, лексико-семантичне поле *добро* в українській мові має розмиті кордони, що уможлиблює входження в нього інших лексем. Елементи периферії характеризуються відносною віддаленістю й менш активними семантичними парадигматичними зв'язками (менша кількість спільних сем) з лексемами ядерної і навколоядерної зони.

Зупинимося детальніше на аналізові семантичних парадигматичних відношеннях лексичних одиниць мікрополя *любов*. На позначення любові – дуже широкого поняття, що включає багату різновидність почуттів, ставлень і поведінки [15: 34] – у досліджуваному матеріалі українських та англійських мовних одиниць фіксуються відповідно лексеми **любов** та **love**. Вони референціюють уявлення українського й англійського народів про почуття глибокої, сердечної прихильності до особи іншої статі або кого-небудь, чого-небудь. Отже, зазначені одиниці демонструють подібність змісту і відносяться до еквівалентної лексики у порівнюваних мовах. Пор. їхнє ужив. у реченнях: *He бійся смутку, що пливе з великої любові, Ні вітру, що у серці рве* *Всі струни співакові* (СУМ, IV, с. 564). *In early youth, love at first sight, that epitome of passion, turns you into a zombie* (OED).

В обох досліджуваних мовах лексеми, які маніфестують уявлення ніжних почуттів, прив'язаності між закоханими, вступають між собою у тісні системні відношення. В рамках парадигматики це виявляється, передусім, у творенні синонімічних відношень. Такі синонімічні творення в українській мові демонструють, наприклад, лексичні одиниці **любов, кохання, закохання**, котрі утворюють привативні опозиції, де перша функціонує як гіперонім. Дві останні входять до опозиції тотожності, відбиваючи семантику стосунків між чоловіком і жінкою, викликаних сердечною прихильністю. Пор. їхнє ужив.: *І в серці моєму займалося тихе світання, Я знав, що у ньому давно уже зріє кохання* (СУМ, IV, с. 313). *На нещасне закохання я не нарікаю, хоч ти знаєш, мій соколе, як щиро кохаю* (СУМ, III, с. 161).

В англійській мові лексеми **love, affection, attachment** об'єднуються в еквіполентні опозиції. Зазначені англійські елементи теж характеризуються показниками синонімічності. Лексема **love** є позначенням одного з основних людських почуттів, а саме глибокої сердечної симпатії. Це найбільш загальне за значенням словом у зазначеному синонімічному ряду, воно може позначати несвідоме або усвідомлене почуття, яке виявляється ззовні, направлене на істоту або предмет, дію, властивість і т. і.: *We know what we have here is no drama of romantic love-at-first-sight* (OED). У коханні може виявлятися таке явище, як обожнювання, переоцінка об'єкту любові [13: 46]. Мовна одиниця **affection** розкриває значення не такого глибокого, але ніжнішого почуття сердечної симпатії, що часто простежується у зовнішніх виявах уваги, ласки до об'єкта, який також здатен переживати почуття: *We are no sooner in love than it becomes our principal care to engage the affection of the object beloved* (OED). У лексемі **attachment** реалізується семантика почуття, що будується не стільки на глибокій сердечній симпатії, скільки на звичці, довготривалому спілкуванні і т. ін., яка характеризується постійністю, тривалістю, незмінністю: *He knew it was only an attachment, but not love* (WIDEL, IV, с. 140).

Ключові одиниці зіставлюваних мікрополів укр. **любов** та англ. **love** здатні відбивати семантику інтимних стосунків з особою іншої статі. Про це свідчать їхні семантичні компоненти *'amatory', 'relations', 'love-affairs'* й *'інтимні', 'стосунки'* відповідно. Вони семантично наближують їх до периферійних елементів укр. **інтимність** та англ. **intimacy** окреслених мікрополів, виражаючи значення близького знайомства, тісних стосунків, сердечної щирості. Напр.: *Друзі виїшли геть далеко, на безлюддя. Тут ніхто не важив на інтимність їхньої розмови* (СУМ, IV, с. 40).

Зіставлювані лексеми укр. **любов** й англ. **love** називають також кохану, милу, дорогу серцю людину. В англійській мові ця одиниця вживається переважно стосовно жіночої половини, хоча інколи стосовно і чоловіків. В українській мові не спостерігається такого розділення, а виокремлюються ще декілька

лексичних одиниць, наприклад, **коханий, любий**, які референціюють подібну семантику. Напр.: [Мавка:] *Заграй мені, коханий, у сопілку, нехай вона все лихо зачарує!* (СУМ, IV, с. 313). *But Sher, love, it was only a read-through. You don't expect me to act* (OED).

Семантика внутрішнього, духовного потягу, інтересу, пристрасті до чого-небудь проявляється у зазначених вище мовних одиницях **любов** і **love**. При цьому укр. **любов** утворює привативні опозиції з елементами **потяг** та **інтерес**, де останні відіграють роль гіперонімів. Такі якості, як інтерес, зацікавленість в уявленні обох народів спонукають людину до дії, сприяють її розвиткові, а це вже само по собі є позитивним елементом у житті. Пор.: *А в синка, бачу, нема любові до лісу, око в нього спіне до дерева* (СУМ, IV, с. 564). *When I was about fifteen my love for poetry began to get the better of my love for science* (OED).

Диференційними щодо семантичної структури української одиниці **любов** виявляються семи 'повага', 'шанобливий', якими вона виражає шанування людини, визнання її заслуг та ставлення з повагою. Вони уможливають об'єднання лексеми **любов** в еквіполентну опозицію з елементом **шана** мікрополя *дружба*. Не спостерігається подібних семантичних компонентів у англійській одиниці **love**.

Почуття симпатії, любові, приязного, доброзичливого ставлення маніфестують у досліджуваному матеріалі українські синоніми **прихильність, симпатія, приязнь, прив'язаність**. Перші три об'єднані в еквіполентні опозиції та є взаємними визначниками у системі мови. Перші дві з них виступають гіпонімами у привативних опозиціях з одиницею **доброзичливість**. Напр.: *Люди доброї, доброзичливої та товариської вдачі завжди ваблять до себе і здобувають загальну прихильність* (СУМ, VIII, с. 82). У привативній опозиції з останньою лексема **симпатія** функціонує як гіперонім, називаючи почуття приязні, прихильності, доброзичливості, теплі, ніжні почуття.

В англійській мові фіксується подібна за зовнішньою формою вираження одиниця **sympathy**, проте вона відрізняється семантичною організацією. У її внутрішньому складі міститься сема 'to support', яка семантично наближує її до елементів мікрополя периферії *допомога*. Отже, досліджувана англійська одиниця може виражати як дружній інтерес або згоду у поглядах, так і емоційні прояви, що часто супроводжуються глибокою ніжністю: *Satire had its roots not in hatred but in sympathy* (WIDEL, III, с. 2317).

Максимально наближена до укр. **прив'язаність**, що репрезентує значення близькості, відданості, почуття симпатії, англійська одиниця **attachment**. Вона виступає гіперонімом у привативній опозиції з лексемою **devotion**, яка розкриває поняття глибокої прив'язаності, любові, відданості певній справі чи особі. Вона вказує на уважність стосовно об'єкта любові, вірність, готовність витратити на нього свій час і зусилля: *Lewis had a very great devotion for the Annuntiated of Florence [a church]* (OED). В українській мові подібне семантичне навантаження виконує лексична одиниця **відданість**, в опозиції з якою елемент **прив'язаність** є гіпонімом. У семантичній опозиції **відданість** – **вірність** одиниці є взаємними визначниками та утворюють синонімічну пару. Напр.: *Я бачу вірність друзів бойових, І нашу юність, славою сповиту* (СУМ, I, с. 681).

У семантично близьких мовних одиниць **відданий, вірний** спостерігаються подібні синонімічні відношення. Ці лексеми характеризують особу, яка відзначається постійністю, пройнята симпатією, любов'ю, заслуговує довір'я. Подібна семантика в англійській мові референціюється такими семантично тотожними одиницями, як **faithful, loyal**, що виступають у системі мови взаємними визначниками. На лексичному рівні вони здатні утворювати синонімічні творення, хоча різняться стилістично, оскільки слово **faithful** маркується як застаріле. Пор. їхнє ужив.: *In my judgement the Quakers are the most faithful Christians in the modern world* (WIDEL, I, с. 620). *We [French Canadians] are loyal because we are free* (OED).

У семантиці англ. **to love** та укр. **любити** прослідковується дія, що означає бути закоханим, виявляти прихильність, відчувати відданість, прив'язаність, бути в інтимних стосунках. В обох зіставлюваних мовах вони виявляють розгалужену семантичну структуру, кваліфікуючи також дію на позначення наявності нахилу, інтересу, цінування. Отже, на семантичному рівні не спостерігається значних розбіжностей між ними. Пор. їхнє ужив.: *Вміє розтаватись той, хто вміє любити* (СУМ, IV, с. 562). *If I love not him, I know there is none other I can love* (OED). Із вужчою семантикою в українському досліджуваному матеріалі виявлено ще одну лексичну одиницю **кохати**, яка вказує на дію, що означає почувати глибоку сердечну прихильність до особи іншої статі: [Маруся:] *Як то чудно у світі діється, що, кого щиро кохаси, одвертається від тебе та ще й кепкує, зневажає; кого ж ненавидиши, дивиться на його не хотіла б – у вічі лізе!* (СУМ, IV, с. 313). Окрім цього, семантичні компоненти 'плекати', 'доглядати' містять вказівку на дію на позначення дбайливого ставлення, прояву турботи. Напр.: *Запустиє та оселя, що цілий рік кохав її та доглядав* (СУМ, IV, с. 313).

В українській та англійській лексемах **подобатись** і **to like** виділяємо дію, що означає надавати перевагу, відповідати чiemу-небудь смаку, бути приємним комусь. Лексична одиниця **to like** виступає гіперонімом у привативній опозиції з елементом **to love**. Вона також здатна вступати в еквіполентні опозиції з лексемами **to delight, to joy, to enjoy**. Цим засвідчується її можливість приналежності і до мікрополя *happiness*. Напр.: *I wish any respected bachelor that reads this may take the sort that best likes him* (OED). Укр. **подобатись** не виявляє таких широких парадигматичних зв'язків. Ця мовна одиниця об'єднується в еквіполентну опозицію з елементом **любити**, розкриваючи спільний семантичний зміст дії викликати

симпатію, прихильність, потяг, інтерес. Напр.: *Нонна, посміхаючись, притулилась щодою Данькові до плеча. – Даньку, скажи: я тобі подобаюся?* (СУМ, VI, с. 750).

Коли у людини з'являється велике внутрішнє збудження, душевне піднесення, її може охоплювати сильне, бурхливе, нестримне почуття, яке має назву в українській мові **пристрасть**, а в англійській – **passion**. Зі спостережень за внутрішньою формою одиниць випливає подібність їх семантичного наповнення. Це свідчить про відображення однакового поняття у зіставлюваних лінгвокультурах. Пор. їхне ужив.: *Світові бурі, потреби, пристрасті, мов щось далеке і стороннє* [стороннє], *шумлять наді мною* (СУМ, VIII, с. 44). *Blue eyes that blazed with passion as he expounded his favourite theme* (WIDEL, II, с. 1651). Окрім цього, в англійській мові значення шаленої пристрасті, непереборного бажання може виражатися лексемою **affection**, яка у привативній опозиції **passion – affection** є гіпонімом.

Проведене дослідження сприяє подальшому опрацюванню різних підходів до вивчення лексико-семантичних систем, зокрема зіставного аналізу лексико-семантичних полів. Перспективою подальших досліджень є вивчення семантичних парадигматичних відношень одиниць, які об'єднані у системно-структурні угруповання, на матеріалі однієї мови та в зіставному аспекті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И.В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика её исследования (на материале имени существительного). – Л.: Просвещение, 1966. – 192 с.
2. Васильев Л.М. Теория семантических полей // Вопросы языкознания. – 1971. – № 5. – С. 105-113.
3. Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы её описания. – М.: Наука, 1980. – 197 с.
4. Зеленецкий А.Л. Сравнительная типология основных европейских языков: Учеб. пособие. – М: Изд-кий центр “Академия”, 2004. – 252 с.
5. Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. – М.: Наука, 1981. – 367 с.
6. Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. – Львів: Вид-во Львівського нац. ун-ту, 2000. – 350 с.
7. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2006. – 424 с.
8. Левицкий В.В. Семасиология. – Винница: Нова Книга, 2006. – 512 с.
9. Мацук А.П. Семантические поля со значением интерпретации оценки // Семантика, прагматика, текст: Сб. науч. трудов МГПИИЯ им. М.Тореза. – М., 1987. – Вып. №290. – С. 69-80.
10. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. – М.: Научный центр проблем диалога, 1996. – 760 с.
11. Нікітіна Ф.О. Виділення і визначення лексико-семантичних полів // Мовознавство. – 1981. – №1. – С. 11-15.
12. Степанова Г.В., Шрам А.Н. Введение в семасиологию русского языка. – Калининград, 1980. – 217 с.
13. Finch G. Linguistic Terms and Concepts. – Houndmills: Macmillan, 2000. – 372 p.
14. Leech G. Semantics. – London: Penguin Books, 1996. – 388 p.
15. Santas G. Plato on Love, Beauty and the Good / The Greeks and the Good Life / ed. by D. Depew. – Fullerton: California State University, 1980. – P. 33-68.
16. Wright G. The Varieties of Goodness. – London: Routledge and Kegan Paul, 1992. – 236 p.
17. Словник української мови: В 11-ти томах. – Т.1-11. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
18. OED – Oxford English Dictionary Online. / ed. by J.Simpson. 3rd edition, 2000-2004 – Oxford: Oxford University Press. – <<http://dictionary.oed.com/cgi/entry/00181778>>
19. WIDEL – Webster's International Dictionary of the English Language. Unabridged. – Vol. I-III. – Chicago, London: Encyclopedia Britannica. – 1976. – 1016 p. – 1993 p. – 3136 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Іваненко – викладач кафедри практики германських мов КДПУ ім. В.Винниченка.
Наукові інтереси: зіставна лексична семантика, когнітивна лінгвістика.

МОТИВАЦІЯ У СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЯХ

Яніна КОВТУН (Київ, Україна)

У статті розглянуто визначення поняття „мотивація”, встановлені класифікаційні види, виявлено відношення між мотивуючим і мотивованим словом, висвітлено ознаки, які притаманні мотивованому слову.

The article deals with the definition of the concept “motivation”. The author outlines the classificational types of motivation, specifies the relations between the motivating and the motivated word, establishes the properties which are typical for the motivated word.

Мотивація номінативної одиниці позначає конкретні властивості називання об'єктів дійсності через хід суспільної практики, виражає основну гносеологічну функцію слова – мовну фіксацію знань. Мотивація уводить найменування у систему мови як мовну одиницю, розвиває її й актуалізує у процесі функціонування [1: 1]. У традиційному словотворі мотивація розглядається як процес формування семантичного та формального зв'язку похідного слова із твірним у межах знакового коду мовної системи. У теорії номінації – це формальний і семантичний зв'язок між словами як знаками, що встановлюється при творенні слів.

Актуальність здійснюваного нами дослідження полягає у тому, що сучасна когнітивна ономазіологія у процесі творення номінативної одиниці передбачає розгляд мотивації як лінгвопсихоментальної операції встановлення семантичної й формальної залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею

(мотивованим знаком) на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначуване в етнічній свідомості [8: 401].

Предметом розгляду даної статті є розкриття поняття “мотивація” на сучасному етапі розвитку мови, який висовує такі завдання: розглянути поняття “мотивація”, описати її види, визначити відношення між мотивуючим та вмотивованим словом, висвітлити основні ознаки, які характеризують вмотивоване слово.

Поняття “**мотивація**” виникло у словотворі й розглядалось як формальна та семантична похідність слів. У середині ХХ ст. розгляд мотивації отримав більш вагомe семантичне спрямування у зв'язку із розробкою російським дослідником Г.Винокуром методики словотвірного аналізу й критерію встановлення похідності на семантичній основі [8: 401]. Синхронні відношення між формально і семантично пов'язаними словами називаються мотивацією [11: 9]. Узагальнене лексико-категоріальне значення словотвірного елемента (або його варіантів) у кожному конкретному випадку разом із значенням твірної основи складає семантичну вмотивованість похідного слова, яка певною мірою пояснює його значення. Наприклад, іменник нім. *die Ehrlichkeit* (чесність) вмотивований семантикою суфікса *-keit*, який надає іменнику предметно-абстрактну властивість, якість, і значенням прикметника нім. *ehrlich* (чесний). Тому суть похідного слова розкривається у словнику не лише перекладом на українську мову, але й “підказується” його семантичною вмотивованістю, тобто лексико-категоріальним значенням словотвірного елемента та семантико-морфологічною особливістю твірної основи [10: 9].

В окремих випадках похідна основа слова у плані синхронії може відповідати як з морфологічного, так і семантичного погляду твірним основам різних частин мови, наприклад, дієслово нім. *bekleiden* (одягати когось) вмотивоване іменником нім. *das Kleid* (сукня) й дієсловом нім. *kleiden* (одягати); тими ж словами вмотивований іменник нім. *die Kleidung* (одяг, сукні – у збірному значенні). У таких випадках мова йде про подвійну (у даному разі субстантивну й дієслівну, в інших випадках – ад'єктивну та субстантивну, ад'єктивну і дієслівну та ін.) похідність [10: 9].

Одним із центральних у теорії мотивації є поняття “**вмотивованість слова**”. Наявність різних термінологічних визначень у метамовному континуумі вмотивованості слів зумовлено предметом тієї науки, у межах якої дається визначення. Тому для словотвору як науки про закони і способи утворення слів властиве визначення вмотивованості через співвідношення твірної й похідної слова [1: 2-3]. Вмотивованість слова передбачає збереження в його семантичній структурі зв'язків звучання із значення, тобто своєрідне “обґрунтування” звукового виду слова, усвідомлене носіями мови. Зміст слова завдяки вмотивованості знаходить своє вираження в його внутрішній формі [2: 126-127].

Вмотивованість як характеристика завжди потенційно включається цілком до внутрішньої форми, не розкриваючи при цьому всіх її необхідних сторін. Більше того, вмотивованість повинна бути не просто фіксатором спільних характеристик внутрішніх форм і значення, константувати наявність семантичного зв'язку між ними, але й служити своєрідним індикатором як кількісних, так і якісних особливостей цих спільних складових, їх інформаційної частки в межах всього лексичного значення [3: 77].

Концепція внутрішньої форми слова вперше розглядалася О.О. Потебнею. Вчений зазначає, що внутрішня форма слова – це те, що спонукає членороздільний звук до вираження думки, яка взята у всій сукупності своїх зв'язків та систематичності [7: 116]. Внутрішньою формою слова виступало первинне значення, потім воно розширювалось. Тому внутрішню форму можна визначити як на рівні словотвірного значення, де вона виступає як мотиваційне значення, так і на лексико-словотвірному, коли до мотиваційного додається ще й додаткова інформація [1: 2].

Таким чином, засобом процесу мотивації є не значення, а найменування, тобто його внутрішня форма, яку можна інтерпретувати як “основу вмотивованості” [4: 67].

Але у сучасній науковій лінгвістичній літературі [8: 402] все частіше з'являються сумніви в абсолютизації синтаксичного підґрунтя мотиваційних відношень. Вибір мотиваторів номінативних одиниць отримав нове пояснення й розширив спектр детермінант, які виходили за межі мовної системи у простір різних психологічних пізнавальних функцій людини, що опосередковують формування інформаційних структур свідомості, зв'язки між ними та процеси позначення. Мотивація враховує не лише буквальні знання про позначуване, які представлені прямими значеннями мовних одиниць, а й оцінно-емоційну, сенсорну, метафоричну, образну, парадоксальну інформацію.

Одне із слів, які пов'язані відношеннями мотивації, є **мотивуючим**, а інше – **вмотивованим**. Вмотивованим визнається слово, якому притаманні такі ознаки:

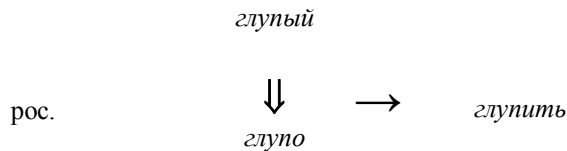
1. За наявністю різниці лексичних значень зіставлених слів вмотивованим є те слово, основа якого характеризується більш формальною, наприклад, фонематичною складністю: нім. *die Erbsen* – *die Erbse* (горох – горошина), нім. *laufen* – *hinauslaufen* (бігти – вибігти).

2. При відмінності лексичних значень слів і рівній формальній складності вмотивованим є слово, яке характеризується великою семантичною складністю, тобто те, значення якого визначається через інше слово: нім. *die Chemie* – *der Chemiker: auf dem Gebiet der Chemie arbeitender Wissenschaftler* (хімія – хімік: вчений, який працює в галузі хімії).

Всі інші мотивації – **єдині**: рос. *стол* – *столлик*; нім. *der Tisch* – *das Tischchen*. Такі слова можуть відноситись одночасно до різних, або до одного способу словотворення. Слово рос. *неравенство* (нім. *die Ungleichheit*) може розглядатися як префіксальне, якщо воно вмотивоване словом рос. *равенство* (нім. *die Gleichheit*), і як суфіксальне, яке вмотивоване словом рос. *неравный* (нім. *ungleich*) [12: 42-43].

Неєдині мотивації поділяються на **супровідні** й **основні**. Мотивації слів визначеної структури, які ніколи не бувають єдиними, можуть бути названими **супровідними**. Наприклад, мотивація якогось слова прислівником на – *о*, завжди супроводжує мотивацію прикметником:

Мотивації, які можуть бути єдиними, називаються **основними**, наприклад, мотивація іменників прикметниками зі значенням приміщення: рос. *холодная, кондитерская*. Більша частина таких прикметників супроводжується мотивацією іменниками [9]. **Регулярною** називається мотивація, члени якої розрізняються неунікальними словотвірними засобами. За допомогою цих засобів різняться також члени інших мотивацій, наприклад, рос. *белеть* відрізняється від рос. *белый*, рос. *прочеть* від *прочный*. А члени **нерегулярної** мотивації характеризуються унікальними словотвірними засобами, за допомогою яких члени інших мотивацій не відрізняються один від одного, наприклад, рос. *пасты* – *пастух*, *стекло* – *стеклярус* (безпосередня нерегулярна мотивація); рос. *карты* – *картежничать* (опосередкована нерегулярна) [12: 42-43].

За останні роки вивчення проблеми вмотивованості значно активізувалось. Перенесення уваги з формантної частини значення на лексичне значення твірного слова і характер його входження у похідне виявилось досить таки продуктивним та дозволило виявити низку типових випадків, розширивши уявлення про типологію вмотивованості [13: 42].

Першим визначив типи словотвірної мотивації В.В.Лопатін у статті “Метафорическая мотивация в русском словообразовании”. Назвавши похідні, тлумачення яких не викликає труднощів, “нормальними” вмотивованими словами, вчений зазначає, що специфіка метафоричної мотивації полягає у тому, що переносне значення виникає у визначених основ лише на рівні вмотивованого слова, у його словотвірній структурі. Наприклад, у слові укр. *совість* відмічається переносне значення, яке базується на порівнянні людини із укр. *совою*. Метафорична мотивація відмежовується від метонімічної, в останній перенесення відбувається у мотивуючому, а не в умотивованому. Наприклад, укр. *пролаза* співвідноситься не з прямим значенням слова укр. *пролізти*, а з переносним “потрапити кудись, проявити хитрість”. Таким чином, В.В.Лопатін виділяє три типи мотивації – **нормативну, метафоричну, переносну** [6: 56-57].

Існують ще й інші види мотивацій, а саме: **основна** мотивація (рос. *дом* – *домик*) і корелююча з нею – **периферійна** частина семантики вмотивованого слова: рос. *гоститализировать* “помещать в любую больницу, в том числе в госпиталь”. На основі кореляції виділяються: 1) **пряма** (рос. *школа* – *школьник*); 2) **переносна**, яка поділяється на два види: **реальну** мотивацію, коли образне значення вмотивованого успадковується від переносного значення мотивуючого (рос. *петух* “задиристый, запальчивый человек, забияка”, рос. *метушиться* “вести себя задиристо, запальчиво, как петух”) й **асоціативну**, коли значення вмотивованого базується на стійких асоціаціях, які властиві значенню мотивуючого: *школьник* – *школьничать* “вести себя шаловливо, как школьник”; та 3) **образна**, якій властиве пряме значення мотивуючого, наприклад, рос. *молокосос* [13: 45-46].

Вмотивовані слова класифікуються за двома ознаками, кожна з яких базується на дихотомічному принципі і дозволяє несуперечливо описувати ступені вмотивованості. На першому рівні аналізу всі похідні за ознакою “спосіб входження твірного у значення похідного” повністю або частково поділяються на дві групи: слова з повною вмотивованістю та з частковою. Повна вмотивованість є неоднорідною за своїм характером та розпадається на декілька типів. Залежно від того, з яким значенням твірного, прямим чи переносним, співвідноситься значення похідного, розрізняються повна й пряма переносна вмотивованість. **Повна пряма вмотивованість** – це основний тип словотвірної вмотивованості, який характеризується повним входженням прямого значення твірного слова у значення похідного, до того ж у похідному воно формує ядро лексичного значення: рос. *каменный* “относящийся к камню”, рос. *каменистый* “обильный камнями”. **Повна переносна вмотивованість** характеризується повним входженням переносного значення твірного у значення похідного та у деяких випадках похідне опановує лише переносне значення твірного: рос. *выкусить* “кусая, выесть”, рос. *обкусать* “кусая, обгрызть со всех сторон”, рос. *откусить* “кусая, отделить”, рос. *перекусить* “кусая, разделить надвое”, рос. *перекусить* “кусая, раздробить, разъединить на части” (всі похідні мотивуються другим значенням слова рос. *кусать* “захватывая зубами, отделять части чего-либо съедобного”). Із наведених прикладів, зрозуміло,

що у гнізді з вершиною рос. *кусать* одні похідні співвідносяться з прямими значеннями, інші – з переносними [13: 47-49].

До прямої і переносної мотивації приєднується *периферійна*, яка повністю опанована значенням твірною, але протиставляється їм за ознакою “місце значення твірною у семантичній структурі похідного”. Якщо при повній прямій вмотивованості значення твірною формує ядро значення похідного, то при периферійній – вузьку ділянку семантичного простору, край семантичного поля. Це пов’язано з процесом розширення лексичного значення похідного: мотиваційне значення переміщується на периферію семантичного простору, а ядро займає значення, яке знаходиться з мотиваційним у парадигматичних відношеннях, частіше всього у родо-видових. У словах рос. *чернила*, *бельє* ядро мотивуючої частини значення похідного займає родове значення “колір”, а видове “чорний”, “білий” переміщується на периферію. Такі процеси властиві лексичній системі мови, але вони є актуальними також для словотвору. **Периферійна вмотивованість** є результатом семантичних змін у лексиці. Таким чином, повна вмотивованість реалізується в мові у трьох типах – *прямої*, *переносної* й *периферійної*, кожний з яких займає своє місце на шкалі вмотивованості. Така шкала будується за ознакою зменшення семантичної виразності у відношеннях похідних і твірних. Прямая вмотивованість – це синхронні відношення у чистому вигляді, тому що в семантичні зв’язки у мові вступають перш за все прямі значення як ядро лексичної системи. Менш виразно проявляє себе переносна мотивація, для її виявлення необхідними є спеціальний аналіз усієї лексико-семантичної парадигми твірною й визначення ролі кожного лексико-семантичного варіанту в словопохідному процесі [13: 49-50].

Але незважаючи на те, що в сучасній лінгвістиці існує багато різних підходів до визначення самого поняття “мотивація”, її класифікації та видів у цілому, це питання залишається актуальним у дослідженні системи мови. Такий стан речей пояснюється непинним розвитком мови, повштовх якому дає взаємодія внутрішньомовного і позамовного. Поява великої кількості нових похідних слів у мовах розвинених суспільств змушує дослідників знову й знову повертатися до проблеми типів їхньої вмотивованості, якими визначається їхня внутрішня форма.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балхія К. Способы номинации и мотивации композитобразований. [Електронний ресурс]: / К. Балхія, А. Таттибаева // Бодуэновские чтения: Бодуэн де Куртенэ и современная лингвистика: Междунар. науч. конф. (Казань, 11-13 дек. 2001 г.): Труды и материалы: В 2 т. / Под общ. ред. К.Р. Галиуллина, Г.А. Николаева: Изд-во Казан. ун-та, 2001. – Т. 2. – С. 52 – 55. Режим доступу: <http://kls.ksu.ru/boduen/bodart>.
2. Вендина Т. И. Введение в языкознание. – М.: Высшая школа, 2002. – 288 с.
3. Д’яков А.С. Основы терминотворения. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. – К.: Academia, 2000. – 218 с.
4. Кияк Т.Р. Мотивированность лексических единиц: количественные и качественные характеристики. – Львов: Вища школа, 1988. – 164 с.
5. Кочерган М.П. Основы зівставного мовознавства. – К.: Академія, 2006. – 424 с.
6. Лопатин В.В. Метафорическая мотивация в русском словообразовании// Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент. – 1975. – №143. – С.53-57.
7. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. Т. 3. Об изменении значения и заменах существительного. – М.: Просвещение, 1968. – 116 с.
8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. - Полтава: Довкілля, 2006. – 716 с.
9. Словообразование. Основные понятия. Режим доступу: <http://www.rusgram.narod.ru>. С. 1 – 4.
10. Степанова М.Д. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка. Под рук. М. Д. Степановой. – М.: Русский язык, 1979. – 536 с.
11. Улуханов И.С. Мотивация в словообразовательной системе русского языка. – М.: Азбуковник, 2005. – 314 с.
12. Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. – М.: Наука, 1977. – С. 7 – 8.
13. Ширшов И.А. Типы словообразовательной мотивированности. // ФН – 1995. – № 1 – С. 41 – 53.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яніна Ковтун – аспірант кафедри німецької філології КНЛУ.

Наукові інтереси: словотвір, лексична семантика, словотвірна семантика, стилістична семантика.

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ВНУТРІШНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЕКСЕМ МУДРІСТЬ ТА WISDOM І ЇХНІХ ВІДПОВІДНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Тетяна КРИЖАНОВСЬКА (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена дослідженню та зівставному аналізу внутрішньої організації лексичних одиниць мудрість і wisdom, а також їхніх синонімів в українській та англійській мовах.

The article researches semantic structures of the lexeme wisdom and its synonyms in Ukrainian and English. The comparative analysis helps find out similarities and differences caused by national pictures of the world.

На сучасному етапі розвитку науки про мову пріоритетним виступає дослідження змістової сторони лексичних одиниць на контрастивно-типологічному рівні. Вони здійснюються в руслі проблеми взаємодії

мови і мислення, мови й культури, етнолінгвістики (М.І.Толстой, М.П.Кочерган, Л.С.Паламарчук, Р.М.Гайсіна, М.П.Фабіан, А.А.Лучик та ін.). Мовні явища при цьому розглядаються у тісному зв'язку, у зіставленні з іншими мовами. Саме завдяки зіставному аспекту досліджень стає можливим виявлення чисельних явищ, що залишалися поза увагою лінгвістів під час вивчення рідної мови. А.В.Ісаченко наголошує на тому, що «послідовне зіставлення двох мов дозволяє представити структуру обох мов з більшою наочністю» [3: 279].

Проблема зіставлення мов має багаті традиції вивчення ще з часів класичного мовознавства (В.Вундт, Й.Штейнталь, Р.Мерінгер, Л.Вейсгербер, В.Гумбольдт, А.Марті, О.О.Потебня, Л.А.Булаховський та ін.). У сучасному мовознавстві велика заслуга у розробці й обґрунтуванні проблем контрастивної лінгвістики належить Р.Будагову, В.Г.Гаку, Ю.Жлуктенку, М.П.Кочергану, І.В.Червенковій та іншим вченим.

В.Г.Гак, вказуючи на переваги зіставного вивчення мов, зазначає, що «міжмовний зіставний метод може принести більшу користь, виявляючи ряд додаткових спільних і відмінних рис, які є непомітними при внутрішньомовному аналізі» [2: 98].

Великого значення зіставному дослідженню мов для кращого розуміння особливостей рідної мови й проникнення в її структуру приділяв Л.В.Щерба. Саме він одним із перших вказав на необхідність застосування семантичного принципу у зіставних дослідженнях [8]. При цьому дослідник повинен тримати в полі зору матеріал обох порівнюваних мов та звертати особливу увагу на розподіл кола близьких значень у групах слів, тобто в «малих» системах, визначати функціонально семантичний бік варіантів значення.

Кожен рівень мовної системи має свою специфіку й спричиняє додаткові завдання. Тому, як зазначає В.М.Ярцева, «контрастивна лінгвістика... ґрунтується на загальних принципах теорії мови, а завдяки окремим проблемам пов'язана з такими розділами науки про мову, як типологія, психолінгвістика, соціолінгвістика... і певною мірою повинна враховувати генетичну належність зіставлюваних мов» [9: 12].

М. ван Овербеке наголошує на тому, що за межами безпосередньо лінгвістичних досліджень досить часто перебувають соціальні та психологічні фактори, ігнорування яких унеможливує обґрунтування суто лінгвістичних явищ. Тому «зв'язки між двома мовами визначаються рівною мірою звичаями, способом мислення, соціальними структурами двох лінгвістичних суспільств» [12: 44].

Прагнення науковців розкрити сутність людської мови, її аспекти і функціонування привели до виокремлення контрастивної семантики у самостійну гілку мовознавчої науки. «Оскільки найсуттєвіші риси національних мовних культур зберігаються в лексичі..., то саме зіставні дослідження відкривають широкі можливості для знайомства з іншими мовними культурами світу, а також повнішого усвідомлення особливостей рідної мовної культури, виявляючи в ній закони, що регулюють мовну діяльність суспільства» [7: 148]. Разом з тим, думку про важливість зіставного дослідження семантики висловлюють такі вчені, як В.М.Ярцева, О.В.Бондарко, С.Сятковський, Ф.Груча та інші.

Важливість дослідження семантики є незаперечною, тому що, як зазначає М.П.Кочерган, опора на неї «дозволить розкрити максимально широку сукупність системно зумовлених структурних характеристик мови, що в свою чергу дозволить пролити додаткове світло на проблему взаємовідношення мови і мислення» [4: 4].

Найбільшу цінність для досліджень представляє порівняння не лише споріднених мов, а й мов різних типів [10]. О.О.Потебня наголошував на тому, що великим відкриттям для мовознавства є думка порівняння всіх мов, бо «хід історичного розвитку людства породжує думку про єдність людства. Ця думка не дається.. будь-якою іншою наукою такою мірою, як мовознавством...» [5: 205].

Отже, метою пропонованої статті є дослідження й зіставлення внутрішньої організації лексичних одиниць **мудрість** і **wisdom**, а також їхніх відповідників (синонімів) в українській та англійській мовах.

Матеріалом дослідження є дані тлумачних словників сучасної української мови (Словник української мови: В 11-ти томах) і сучасної англійської мови (The Oxford English Dictionary: In 12 volumes), а також словники синонімів зазначених мов.

При зіставленні лексичних одиниць, що позначають поняття **мудрість** в українській та англійській мовах виявляється, що поняттю **мудрість** в українській мові можуть відповідати такі лексеми як **знання**, **розсудливість**, **досвід**, **хитрість**, **мудрість**, а в англійській мові це поняття можуть виражати лексеми **wisdom**, **sageness**, **prudence**, **wit**, які функціонують у мові для позначення розсудливості мислення, а лексична одиниця **sageness** взагалі вказує на найвищий ступінь мудрості. Різницю між зазначеними словами допомагає зрозуміти контекст: *Since Breuitie is the Soule of Wit, And tediousnesse, the limbes and outward flourishes, I will be breefe* (У.Шекспір). *If we [Confucians] could renounce our sageness and discard our wisdom it would be better for the people a hundredfold* (К.Рев). Згадані лексичні одиниці як в українській, так і в англійській мовах вважаються синонімами, тобто вони є тотожними у вираженні предметно-логічного значення, але різняться стилістичними ознаками [1].

Отже лексична одиниця **мудрість** в СУМ налічує три семми: 1) *властивість і якість за значенням мудрий*; 2) *глибоке знання, розуміння, узагальнення чогось, досвід*; 3) *що-небудь складне, трудне*.

Натомість лексема **wisdom** в OED має п'ять семем: (*the quality or character of being wise, or something in which it is exhibited* (якість чи властивість за значенням *мудрий*, чи те, в чому це проявляється)) 1) *capacity of*

judging rightly in matters relating to life and conduct; soundness of judgment in the choice of means and ends; sound sense in practical affairs; one of the manifestations of the divine nature in Jesus Christ, also applied to God or the Trinity (здатність судити правильно про життя та поведінку; правильність судження у виборі засобів; здоровий глузд у практичних справах; один з проявів божественної природи Ісуса Христа, також стосується Бога чи Святої Трійці); 2) *knowledge; enlightenment, learning, erudition: in early use often = philosophy, science. Also practical knowledge or understanding, expertness in art.* (знання; просвіта, ученість, ерудиція; філософія, наука; практичні вміння чи розуміння мистецтва) 3) *wise discourse or teaching; a wise saying or precept* (мудре висловлювання або вчення; мудрість чи заповідь); 4) *sanity, reason* (розсудливість, здоровий розум); 5) *comb. attrib., as wisdom-book etc.*

Досліджуючи лексеми **мудрість** та **wisdom**, бачимо, що в тлумаченнях обох одиниць найпершим є посилання на прикметник, від якого вони утворилися (**мудрий** та **wise** відповідно). При цьому в українській мові це є першим значенням указаної лексеми. Значення **мудрий₁** та **wise₁** мають спільні семи 'розумний', 'досвідчений' (англ. 'clever', 'skilful' відповідно), що виявляють характеристику людини. Але у внутрішній семантиці прикметників знаходимо більше розбіжностей. Так, у третьому значенні української лексеми знаходимо сему 'хитрий': *І на Січі мудрий німець Картопельку садить, А ви її купуєте, Істе на здоров'я та славите Запорожжя* (Т. Шевченко). Вживання прикметника **мудрий** у цьому значенні є іронічним, а лексема **хитрий** подається у словнику, як його синонім. Значення **wise₂** не містить зазначеної семи. Натомість тут присутні семи 'що має знання' та 'учений' (англ. 'having knowledge', 'learned'), які вказують на досвід людини у навчанні: *But in these nice sharpe Quillets of the Law, Good faith I am no wiser then a Daw* (У.Шекспір). Це значення має позначку 'застаріле' й найчастіше спостерігається у таких сполученнях, як **wise man** (мудрець, чаклун) та **wise woman** (чаклунка, повитуха). Можна припустити, що саме це значення, пов'язане з чаклунством, магією, якимось чином стосується історії Британії, а саме часів, коли там жили друїди – найзагадковіші люди, таємниця яких не розкрита й донині.

Значення **мудрий₄** містить сему 'складний для виконання': [Галія:] *Хазяйства нас не вчать. Та хазяйство не така мудра штука, щоб його у гімназії вчити* (П. Мирний). Сема 'sane' (при своєму розумі) у значенні **wise₄** вказує на фізичне та душевне здоров'я людини: [Oth.:] *Fire, and brimstone.* [Des.:] *My Lord.* [Oth.:] *Are you wise?..* [Des.:] *My Lord?* [Oth.:] *I am glad to see you mad* (У.Шекспір).

Значення **мудрий₅** є притаманним лише українській мові і містить семи 'дуже добрий' та 'смачний': *Ходімо, Прокопе Григоровичу, до мене. Пацька наварила мудрого борщу* (Г.Квітка-Основ'яненко). Цей варіант є розмовним та вживається не надто часто. Можна припустити, що таке значення лексичної одиниці **мудрий** є поєднанням усіх попередніх значень: оскільки людина, досвідчена і обізнана на чомусь, докладає зусиль, щоб виконати певну роботу, то й результат повинен бути добрим. І це може стосуватися будь-якої сфери діяльності.

Як бачимо, внутрішня організація прикметників **мудрий** та **wise** суттєво відрізняється одна від одної. Це не могло не позначитися на семантиці іменників **мудрість** та **wisdom**, які є похідними від них.

Отже, як українська, так і англійська лексичні одиниці **мудрість** та **wisdom** містять спільну сему 'знання' (англ. 'knowledge'). Гіпотетично саме ця сема може являти собою спільний компонент у розумінні поняття мудрості не лише в картинах світу українців та англійців, а й інших народів. Адже сполучення «мудрість – знання» є ключовим у багатьох релігіях світу, про що свідчать їхні канонічні книжки.

Ще однією спільною виступає сема 'розуміння' (англ. 'understanding'), що є нерозривно пов'язаною із знанням: протягом всього свого існування людство намагається зрозуміти мету свого існування та природу речей, і, згідно релігійних вірувань, відповіді на ці питання може дати лише Бог. Але в той час як в українській мові наявні такі семи, як 'узагальнення', 'досвід', що характеризують практичне застосування знань, навичок та вмінь, в англійській мові семи 'enlightenment', 'erudition', 'learning' виявляють якість та характеристику людини, її розумових здібностей.

Значення **мудрість₃** та **wisdom₃** спільних сем не мають: в українській мові семами 'складне', 'трудне' вказується на якість і характер самої мудрості чи процесу її здобуття, а в англійській мові семами 'wise discourse' (мудре висловлювання), 'teaching' (вчення); 'a wise saying' (мудрість), 'precept' (заповідь) наголошується на продукті розумової діяльності людини.

Велику увагу слід звернути на перше значення англійської лексеми **wisdom**. Тут присутнім є релігійний аспект мудрості, на що вказують семи 'divine nature', 'Jesus Christ' ('божественна природа', 'Ісус Христос' відповідно). У внутрішній структурі української лексеми **мудрість** дане посилання відсутнє.

Лексична одиниця **wit**, що також є вираженням мудрості в англійській мові, не співпадає із значенням з українською лексемою **мудрість**. В основному її значення розкриває один бік мудрості й стосується правильності суджень, розсудливості і, взагалі, здатності людини мислити. Про це свідчать семи 'good judgment', 'discretion', 'the faculty of thinking'.

Інша лексема **prudence** тлумачиться як «*practical wisdom; knowledge of or skill in a matter*» (практична мудрість; знання справи чи уміння): *Harken with your eares, that you may know prudence* (Біблія). Завдяки семі 'знання' (англ. 'knowledge') значення лексичної одиниці **prudence** частково співпадає з другим значенням української лексеми **мудрість**. Вживання цього слова для позначення мудрості в англійській мові вказує на

здатність людини розрізнити та розуміти засоби чи поведінку, що найбільш підходять для певної ситуації, а також тримати всі свої почуття й дії під контролем, прагнути праведного життя. На це вказують семи *'ability to discern', the most suitable'*: *You so forget All prudence in your fury* (Д.Байрон).

Іменник **sageness** означає *'profound wisdom'* (глибока мудрість), а оскільки він є похідним від прикметника **sage**, то вважаємо за необхідне розглянути і його. Отже, в словнику лексема **sage** тлумачиться як *'practically wise, rendered prudent or judicious by experience'* (практично мудрий, розсудливий чи розважливий завдяки досвіду): *For most men (till by losing rendered sager) Will back their own opinions with a wager* (Д.Байрон). Звідси витікає, що лексична одиниця **sageness** розкриває практичний бік мудрості, на що вказує сема *'by experience'* (з досвіду).

Якщо ж зіставити внутрішню організацію лексем української мови, що відповідають поняттю мудрість, з англійською лексичною одиницею **wisdom**, то спостерігатимемо більше відмінностей, аніж спільності. Так, лексема **досвід** вважається центральною в розумінні мудрості українцями і вказує на те, що вже було в житті, на те, з чим доводилося зустрічатися. Про це свідчать такі семи, як *'на практиці', 'в житті', 'які здобуваються'*. Спільною для обох одиниць є сема *'знання'* (англ. *'knowledge'*). При цьому в розумінні англійців знання має бути отримано шляхом навчання (семи *'learning', 'enlightenment'*), а для українців це є не обов'язковим: *Юлдаш, незважаючи на свої малі роки, був уже пастух з досвідом* (О.Донченко).

На необхідність навчання та дослідження вказує інша лексема **знання** і завдяки цьому має з лексичною одиницею **wisdom** спільну сему *'обізнаність'* (англ. *'enlightenment'*).

Вживання лексичної одиниці **хитрість** для вираження мудрості є притаманним українській мовній картині світу. Лексема **хитрий**, від якої утворено іменник, містить спільну сему *'проникливість'* (англ. *'discernment'*) з прикметником **wise**, а от з іменником **wisdom** спільних сем не має. У внутрішній організації зазначеної лексичної одиниці поряд із семами з позитивним значенням (*'розумний', 'який потребує кмітливості'*) наявні семи з негативним відтінком значення (*'підступний', 'лукавий', 'неправда', 'несправедливість'*). Тому в уявленні українців поняття хитрості асоціюється з недоліком, чи навіть пороком, що не виключає наявності у хитрої людини великого розуму. Головне в цьому саме засоби, якими досягається мета: *Коли іншим приходили спадки, коли інші добували хитрі гроші, продавали чортові душу...*(Стельмах).

Отже бачимо, що, не зважаючи на те, що концепт **мудрість** є загальнолюдським універсальним концептом, при дослідженні внутрішньої організації лексичних одиниць **мудрість** і **wisdom** та їхньому зіставленні виявляються не лише спільні, а відмінні риси. Це зумовлено екстралінгвальними явищами, а саме історичним і культурним розвитком двох народів. Цим і пояснюється той факт, що в англійській мові розуміння мудрості відбувається через призму практичного застосування знань, умінь, навичок, а також здатності правильно й швидко міркувати, приймаючи рішення та обираючи необхідні засоби. В українській мовній картині світу бачення мудрості відбувається через призму життєвого досвіду, набутого людиною за час життя або певного проміжку часу.

Зіставне дослідження лексико-семантичного поля концепту **мудрість** у неспоріднених мовах доводить необхідність урахування тісного взаємозв'язку мови і культури народів, а також дозволяє прослідити за змінами у внутрішній структурі лексичних одиниць. Особливо це стосується англійської мови, де багато значень мають помітку *«застаріле»*.

Подальший аналіз семантичної структури відібраних з тлумачних словників лексичних одиниць на позначення концепту **мудрість** в українській та англійській мовах сприятиме глибшому розумінню особливостей культурного й суспільного життя двох народів, надаватиме змогу прослідити закономірності розвитку мов і специфіку вербалізації абстрактних концептів.

Перспективами дослідження може бути вивчення лінгвокультурологічного аспекту концепту мудрість в англійській мові та зіставний аналіз інших концептів культури і їхнього вираження в мовних картинах світу. Цікавим нам бачиться зіставлення тлумачення мудрості західної та східної культур.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бублейник Л.В. Опыт сопоставительного изучения лексической синонимии в русском и украинском языках. /Б.м./, 1967. 263 с. /М-во просвещения РСФСР/. Дис.канд.филол.наук.
2. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков. – М.: Просвещение, 1983. – 287 с.
3. Исаченко А.В. Сопоставительное изучение как особая лингвистическая дисциплина. Сб. «Вопросы преподавания русского языка в странах народной демократии». – М.: Изд. АПИ РСФСР, 1961. – С. 279.
4. Кочерган М.П. Проблеми зіставної семантики. Збірник наукових статей. Випуск 6 / Відп. ред. Кочерган М.П. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 474 с.
5. Потебня А.А. Психология поэтического и прозаического мышления // Слово и миф. – Москва: Наука. – 1989. – С. 201 – 235.
6. Словник української мови: В 11-ти т. – К., 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.
7. Фабіан М.П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах. – Ужгород: Інформаційно-видавниче агентство «ІВА», 1998. – 256 с.
8. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.:Наука, 1974. – 428 с.
9. Ярцева В.Н. Контрастивная грамматика. – М.: Наука, 1981. – 111 с.
10. Mathesius V. On linguistic characterology with illustrations from modern English // Proc. International Conf. on Ling. – New York. – 1929. – P. 56 – 63.
11. The Oxford English Dictionary: 12 volumes. – Volumes 1 – 12 – Oxford, 1969 – 1973.

12. Overbeke M. van Introduction au probleme du bilinguisme. – Bruxelles – Paris, 1972.

13. Webster's Dictionary of Synonyms. A dictionary of discriminated synonyms with antonyms and analogous and contrasted words. – Springfield, (Mass.), Merriam, 1951. – XXXIV, 907 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Крижановська – викладач кафедри практики германських мов КДПУ імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лексична семантика, типологічне зіставлення мов.

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНА ТА ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ СИНЕСТЕТИЧНОЇ НОМІНАЦІЇ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Оксана КУЗИК (Львів, Україна)

У статті здійснена спроба системного опису емпіричної предикатної лексики в англійській мові та розглянуто її функціональний потенціал у складі синестетичних синтагм.

The article attempts the systematic analysis of English empirical predicates and considers their functional potential within synaesthetic syntagms.

Тип референції, зміст інформації, її комунікативне призначення та інтенції закладені в акті вторинної номінації («повторне використання лексичних значень для виконання ними нових номінативних функцій» [9: 129]) випереджають семантику словесних знаків у детермінації її меж та безпосередньо впливають на вибір лексичних одиниць. Зважаючи на те, що комунікативні функції поділені між синтаксичними позиціями (суб'єкта, предиката, атрибута, об'єкта) й опосередковані типами синтаксичних зв'язків (предикативні, атрибутивні, адвербіальні, об'єктні), доцільним при визначенні типу синестетичної номінації та її меж є встановити механізми реалізації її комунікативного призначення в певних структурно-граматичних моделях і вивчити позиційно-синтаксичну зумовленість значень, що виконують функцію синестетичної номінації.

Отже, метою даної статті є розгляд моделей та шляхів реалізації синестетичної номінації в мові англомовних художніх творів, що вимагає 1) виявити структурні рівні й синтаксичні позиції в яких слово, обране з певною комунікативною інтенцією досягає своєї мети, 2) встановити її функціональне призначення.

Звернення до явища синестезії (синестетичної номінації) у рамках панівної протягом ХХ ст. структурної парадигми, націленої на чітке розмежування власне мовного й позамовного змісту, не отримало значного резонансу саме через зацікавленість цим явищем цілої низки дисциплін, зокрема, психології, фізіології, нейропсихології, естетики, що і стало на заваді оформленню явища як предмета лінгвістичних досліджень. Донедавна прояви синестетичної номінації трактувались як суто психологічний феномен.

Проте, вже наприкінці ХХ ст. ряд лінгвістів, серед яких С.Ульман, В.Гак, Н.Арутюнова, М.Нікітін, зуміли відстояти думку про те, що, знайшовши своє вираження шляхом мовної вербалізації, це явище, яке зародилося на підсвідомому рівні набуло рис універсальності й продовжує відігравати значну роль в процесі розвитку лексико-семантичної структури мови, категоризації і представлення понять.

У такий спосіб вищезгадані вчені ввели поняття синестезії у русло лінгвістичних проблем на рівень початкових дескрипцій, на якому воно перебуває й сьогодні.

Традиційно явище синестезії трактується більшістю лінгвістів як «використання слів пов'язаних з однією сферою відчуття для позначення понять, що належать сфері іншого відчуття» (С.Ульман, В.Гак, С.Воронін, Н.Арутюнова, Б.Уорф, Г.Пауль, А.Мерзлякова). Тобто, в процесі синестетичного використанні слів, той чи інший об'єкт присвоює ознаки, характерні іншому об'єкту та, як наслідок, «перехід із сфери одного органу відчуття у сферу іншого» [3: 79]. При цьому і первинне, і переосмислене значення є сенсорними.

Ознаки, пов'язані з органами відчуття створюють так званий чуттєвий образ, закріплений у мові у вигляді емпіричного компонента лексичного значення слова, який може бути частиною денотативного макрокомпоненту або й виступати в ролі денотативного чи конотативного макрокомпоненту [8: 74].

Відсутність системного опису лексики відчуття (емпіричної лексики) в лінгвістичному аспекті зумовило наше звернення до робіт з психології та психолінгвістики (Т.А.Шидо, А.А.Залевська). У психолінгвістичних дослідженнях корпус лексики на позначення відчуття стратифікований на основі денотативного компонента на лексику зорового, слухового, тактильного, ольфакторного, смакового відчуття, яка формує макрополе відчуття.

Водночас кожен фрагмент емпіричної лексики відрізняється об'ємом та структурою. Так, звуки характеризуються висотою, гучністю, тембром; зорові відчуття вловлюють колір, яскравість, насичення, ясність, форму, розмір (просторові виміри, рух в просторі); ольфакторні відчуття – різноманітні запахи і їх відтінки, смакові – смакові ознаки, тоді як тактильні відчуття вирізняють шкіро-м'язеві ознаки [1: 23]. Залежно від того про яку з цих ознак несе інформацію лексична одиниця ми виділяємо наступні денотативні

компоненти: колір, світло, форма, розмір, рух, звук, запах, смак, температура, текстура, фактура (поверхні), тиск, біль, тощо.

Так, ЛСП відчуття зміщується від суб'єкта перцепції до об'єкта перцепції, тобто його ознак пізнаних органами відчуття, а це свідчить, що емпірична лексика онтологічно пов'язана з предикатною (означальною, описовою) семантикою та входить до класу кваліфікативних слів, слів сенсорної оцінки. Семантично дана лексика пов'язана не з ідентифікацією, не з референтною орієнтованістю на предмет, а, навпаки, детермінована понятійно, орієнтована на сигніфікат, не референтна й виконує кваліфікативну функцію. Отже, у лінгвістичному плані результатом трансформації логіко-понятійної категорії ознаки у мовну є категорія кваліфікативності, завдання якої полягає у вербалізації характеристик, оцінок, ознак процесів, дій. Таким чином, функціональне призначення синестетичної номінації категоризує її як предикатну номінацію, мета якої полягає у «виявленні та загостренні уваги на певній ознаці, її уточненні, виділенні та відтіненні» [2: 332]. Таким чином, ми маємо справу з синестетичною предикатною номінацією (синестетичною предикацією), яка бере участь у створенні вторинних предикатів, тобто слів, що виражають ознаки ознак предметів (присвоєння однієї ознаки одночасно двом суб'єктам).

Поняття ознаки (оскільки ми розглядаємо предикатну емпіричну лексику) в мові отримує різну частиномовну категоризацію, тобто різняться способом вираження. Воно є категоріальним значенням двох основних частин мови – дієслова і прикметника. Так, дієслова актуалізують ознаку, приписують її предмету в певний проміжок часу (синтаксична функція предиката), тоді як прикметники деактуалізують ознаку, тобто виражають такі ознаки предмета, які проявляють відносну незалежність від часу (синтаксична функція атрибута). «Семантична невідповідність виявляється по лінії денотатів (форма, колір, розмір... - денотати прикметника; дія, стан, відношення – денотати дієслова)» [6: 68]. Більше того, дієслово збагачує прикметник атрибутивними формами, в яких дія набуває форм якості (*sticky, extensive*), це і так званий дієприкметник (*cooked, piercing, scorching*) (В.Виноградов). «Прикметник може й втратити здатність називати ознаку предмета, а натомість виражатиме якісний стан та вживатиметься як характеристика дії чи ознака ознаки» (прислівник) [20: 60].

Як стверджує В. Виноградов «...прикметники, – у свою чергу – наділяють дієслово короткими формами, які видозмінюються й набувають рис якісного стану, змінного у часі» [9: 47]. Як от: *to sweeten, to soften, to acidify*.

Ознака може виражатись і іменником. Іменник виражає ознаку як самостійну сутність, ознаку замість носія ознаки (*shrillness, heaviness, growl, hiss*). Варто зазначити, що емпірична лексика представлена не лише предикатними іменниками, а й частково іменниками, емпіричний компонент яких співвіднесений з категоріально-логічним значенням субстанції (*sheen, luster, gloss, noise, heat, chill, honk*). Такі слова як *sheen, luster, gloss, noise, shade, murk, heat, chill, honk* належать до семантичної периферії іменників, оскільки називають непередметні реалії, які межують з якісними іменниками, виконують функцію предикатної лексики. На думку А.Уфимцевої і Дж.Лайонза, прикметники та іменники мають багато спільного і є випадки коли важко визначити, до якого розряду належить слово. Повнозначні слова виявляють у мові дві семіотичні функції: репрезентативну й описову. Функції репрезентації виконує слово у тому випадку, коли воно називає певну річ, а функцію описову – коли слово описує певну річ, вказує на ознаку. Іменники здатні не лише вказувати на певну річ, але і описувати її.

Як бачимо, міжкатегоріальні переходи сприяють функціональному розширенню меж предикатної лексики й семантичному збагаченню частин мови, що проявляється на формально-граматичному рівні. Такий широкий функціональний та семантичний (периферійні одиниці ЛСП відчуття) простір емпіричної предикатної лексики повинен значно розширити межі синестетичної предикації.

Аналіз сучасної англійсько-мовної літератури підтверджує цю гіпотезу, оскільки, як показало дослідження, синестетичному переосмисленню підлягають усі повнозначні частини мови. Зауважимо, що найпотужніший потенціал синестетичного переосмислення проявив прикметник: *weak tea, plastic sheen* [7: 5, 6], *fusty green dark*, [14: 263], *sweet voice* [8: 62], *shearing sound* [15: 253], *hot roaring* [12: 317], що підтверджує положення висунене ще Н.Арутюновою [3: 163].

Значна кількість випадків синестетичного переосмислення зафіксована у випадку інших частин мови, переважно деад'єктивів, що значно поширює функціональний простір явища та його вагу в розвитку лексико-семантичної структури мови: *coldness of moonlight* [12:312], *air swiftly widens* [16: 20], *a sting of yellow light* [4: 225], ... *asked coolly* [2: 214], ... *murmured softly* [1:131], *music swells...* [16: 55]

Частотність появи ад'єктивів та деад'єктивів у функції синестетичної предикації пояснюється їх семантичними особливостями, а саме: «високою семантичною мобільністю прикметників, завдяки чому вони пристосовуються до іменників різної семантики, припускаючи при цьому зміни у власній семантиці» [2: 357].

Формально синестетичні предикати проявляють себе, вступаючи у синтаксичні зв'язки з іншими частинами мови, виконуючи при цьому кваліфікативну функцію і посідаючи місце предиката в синтагмі.

Поняття синтагми, яку А.Реформаторський титулував «зерном комунікації», ми розглядаємо керуючись дослідженнями представників женецької школи (Ф. де Соссюр, Ш.Баллі, С.Карцевський). Ш.Баллі

констатував, що будь-яке висловлювання, судження логічно становить єдність двох членів: того, про що йдеться (суб'єкт) і того, що про це говорять (предикат). Відповідно, синтагмою Ш.Баллі називає будь-яку сукупність знаків, співвіднесених один з одним як те, що характеризує й те, що охарактеризоване [4: 114]. С.Карцевський у цьому випадку використовує терміни означення – означене.

Відношення означення – означене реалізуються в синестетичних синтагмах через поняття «донора-реципієнта» (Н.Тропіна), що належать різним сферам відчуття і виконують різні функції. Реципієнт сприяє метафоризації, а донор характеризує певним чином реципієнта, виділяючи при цьому найбільш вагомий для даного комунікативного акту ознаки.

Зупинімося детальніше на структурних та синтаксичних типах вербалізації моделі «донор-реципієнт» у рамках синестетичної предикації. Проаналізувавши приклади, узяті з сучасної художньої прози, було виявлено реалізацію бінарми «донора-реципієнт» на різних структурних рівнях:

– у розглянутих прикладах вербалізації на рівні слова синестетичний ефект досягається шляхом об'єднання у формі складного прикметника синестетично переосмисленого елемента (під впливом актуалізованого емпіричного мікро- чи макрокомпонента реципієнта) у кваліфікативній функції з елементом у функції означеного:

Nearly a year earlier, Rachel had spent an evening on the back lawn with Alison, sitting on the rug in the chilly, sweet-smelling air [11:239].

A plump woman came out of the warmly-lit café into the half-darkness and gestured at them [11: 234].

– синестетична предикація розгортається і в ширших конструкціях, зокрема в (1) простих словосполученнях (словосполучення з двочленною структурою) та в (2) складних словосполученнях, що налічують більше двох повнозначних складових:

(1). They (geraniums) smell so strong! [6: 328]

(2). A dazzling needle of pain went into and out of my ankle with every step [16:146].

– на рівні речення (3) чи більш широкого контексту (в умовах зіткнення компонентів) (4):

(3). The air was humid and it rang with malice [10: 268].

(4). The sunlight is different here. It has a sharp edge [13: 318].

У поняття синестетичного словосполучення у нашому випадку вкладено значно вужчий сенс ніж у поняття синтагми. Тут ми керуємося висновками В.Виноградова про не адекватність термінів один одному та їх несумісність за об'ємом і функціями [5: 152]. Синтагма й словосполучення передбачають аналіз за відмінними структурно-семантичними показниками: словосполучення аналізується відповідно до категоріального значення головного компонента (субстантивні, вербальні, ад'єктивні, адвербіальні словосполучення), а синтагма – за характером синтаксичних відношень. Приклади свідчать, що компоненти синестетичних синтагм підкоряються загальним правилам синтаксичної координації (узгодження). Так, роль донора (синестетично переосмисленого компонента) у синестетичній синтагмі належить синтаксично залежному компоненту, тобто компоненту, граматична форма якого синтагматично обумовлена залежністю від слів з якими він пов'язаний. Вступаючи у синестетичні семантичні відносини з іншими компонентами синтагми, синтаксично залежний компонент, який виконує функцію вторинного предиката, наділяючи ознаку, дію, ознаку дії новим індивідуальним найменуванням, зберігає свою категоріально-граматичну сему (клас прикметників називає якість, дієслів – дію...), а також синтаксичну позицію (суб'єкта, атрибута...). Про це свідчить аналіз типів синтаксичних зв'язків між донором та реципієнтом у складі синестетичних синтагм:

– атрибутивні й найчастотніші, в яких донор виконує синтаксичну функцію атрибута і займає його позицію:

Stammerers' eyeballs swell up... we go hot red [9: 91].

The room fills with the sharp chemical smell of acetate [2: 195].

– обставинні або адвербіальні характеризуються ж високою частотністю та тим, що синестетична предикація проявляється при комбінаториці дієслова з обставиною способу дії. Тут залежне слово виконує кваліфікативну функцію, функцію адвербіального означення, займаючи синтаксичну позицію обставини:

I yawned and my jaw snapped hugely [5: 119].

Rotheram, gripping the receiver, told him stiffly that he understood [2: 212].

– об'єктні зв'язки проявляються в тому, що залежний член синтагми характеризує відчуття на яке направлена дія (air sweetened with the scent) та суб'єктні зв'язки, де носієм дії є суб'єкт (air sweetened with the scent):

... the cool salt air, sweetened with the scent of fresh fairways reminds him... this mass-produced paradise where Janice's money has taken him [16: 44].

– предикативні відношення, а саме реченнєві структури вносять додаткову граматичну семантику суб'єктно-предикатного кваліфікативного типу:

The tone of Eli's voice was suddenly harsher as he moved forward... [1: 132]

Bruno spun across the floor, emitting an unholy howl. It immediately grew lighter [1:131]. Sounds stumble towards me from the deep darkness of the enchanted forest [II : 96].

Проте, що стосується синтагм, в яких при встановленні семантичної валентності роль синестетично переосмисленого компонента відіграє іменник, то його синтаксична функція таки змінюється: суб'єкт -> атрибут (категоріально-лексична сема: субстанція/предмет -> якість/ознака). На відміну від дієслів, прикметників та прислівників, для іменника у синестетичних синтагмах характерне протиріччя між синтаксично й семантично залежним компонентом, в результаті якого роль семантично залежного, переосмисленого компонента переймає синтаксично домінуючий:

... the lugubrious male voice hid behind the pillar intones [16: 81].

Лексема *pillar* в синестетичній синтагмі вже не називає предмет, а називає ознаку предмета, який є одночасно синтаксично залежним компонентом.

Отже, виявлення і вивчення закономірностей взаємодії рецепторних відчуттів, розгляд моделей синестетичної семантичної деривації вимагає розкриття не лише природи перцептивної лексики, а й розгляд її мовної концептуалізації та категоризації. Аналіз формально-граматичного аспекту емпіричної предикатної лексики, що виконує роль донора, засвідчив її широкий функціональний простір чим і пояснюємо потужність її комбінаторного потенціалу й широту синтаксичних відношень, які вона встановлює у складі синестетичних синтагм.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. – Л.: «Просвещение», 1984. – 305с.
2. Арутюнова Н.Д. Номинация и текст. // Языковая номинация (Виды наименований) – М.: «Наука», 1977. – С. 304 – 356.
3. Арутюнова Н.Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика). // Лингвистика и поэтика. – М.: «Наука», 1979. – С.150-173.
4. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка, - М.: Инostr.лит 1955. - 416 с.
5. Виноградов В.В. Исследования по русской грамматике М.: «Наука», 1975. –559 с.
6. Гайсина Р.М. Межкатегориальный переход понятия и обогащение лексики. - У.: БГУ, 1985. – 80 с.
7. Немченко В.Н. О разграничении частей речи в современном русском языке. - Г.: ГГУ, 1975. – 76 с.
8. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи. - В.: ВУ, 1985. – 160 с.
9. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды.// Языковая номинация (Виды наименований) – М.: «Наука», 1977. – С. 129 – 221.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Кузик – аспірантка кафедри англійської філології Львівського національного університету ім. Ів.Франка.
Наукові інтереси: семантика.

КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА ЗНАЧЕННЯ ЛЕКСЕМИ HUMAN (BEING) У НОМІНАТИВНІЙ ФРАЗІ

Оксана ЛЕСІНСЬКА (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто лексеми-конституенти лексико-семантичного поля human (being), визначено частоту їх вживання в англійській мові. Проведено аналіз семантичного зв'язку головного слова номінативної фрази, представленого лексемами семантичного поля human (being) з модифікаторами.

Lexemes-constituents of the lexico-semantic field human (being) and their frequency of usage in the English language are studied in the paper. Semantic dependences between the head word (lexeme human (being)) of the nominative phrase and its modifiers have been analyzed.

У всьому просторі мови, в кожному слові, в його семантиці, структурі речення й організації різноманітних типів дискурсу можна знайти сліди людини [2: 3]. Людина та її мовне представлення стали об'єктом лінгвістичної думки (Виноградов 1947; Караулов 1976, 1987; Бусва 1978; Уфимцева 1988; Карасик 1992; Богуславський 1994; Михайлов 1994; Успенський 1994; Апресян 1995; Урисон 1995; Штелінг 1996; Арутюнова 1999; Вайс 1999; Гак 1999; Лебедева 1999, Лотман 1999; Нільссон 1999; Янко 1999; Серебреннікова 2000).

Особлива роль серед способів мовної репрезентації людини належить антропонімам. Разом з класифікацією антропонімів (Уфимцева 1988; Арутюнова 1999; Гак 1999) детальному аналізу підлягали класи антропонімів англійської мови в різних ракурсах: прагматичний потенціал власних імен (Вежицька 1996), їх індивідуалізуюча семантика з точки зору притаманного їм значення вказівності (Семенова 2001); процес вторинної номінації на основі власних імен та їх використання у функції загальних імен (Кривченко 1986); функціонування власних імен в ідіомах з точки зору прототипічної семантики (Башмакова 1998); соціальна маркованість антропонімів американського варіанту англійської мови (Социальная лингвистика и общественная практика 1998). Досліджені функціональні (Уфимцева 1988) й оціночні антропоніми, побудовані на оказіональній пізнавальній ознаці, які є частиною предикатної номінації і виконують функцію вираження індивідуальних особливостей референта (Кубрякова 1981, Арутюнова 1999). Однак, розгляд лексеми **human (being)** та її семантичної категорії у структурі номінативної фрази не знайшов повного відображення у науковій літературі.

Метою нашого дослідження є визначення компонентної структури значення лексеми **human (being)** у структурі номінативної фрази. За О. Селівановою, лексема – абстрагована одиниця лексичного рівня системи мови в сукупності всіх лексико-семантичних варіантів, яка характеризується формально-

граматичною й семантичною єдністю. Формально-граматичний план лексеми забезпечується статусом певної частини мови, наявністю спільних граматичних категорій і для флективних мов – форм словозміни (морфологічної парадигми). Семантична єдність лексеми полягає в наявності певного смислового зв'язку між лексико-семантичними варіантами – окремими значеннями у межах лексеми [8: 276].

Лексема **human (being)** виконує функцію головного слова у номінативній фразі. Запропонований аналіз необхідний для встановлення закономірностей порядку слідування модифікаторів у препозиції до головного слова, а також для встановлення семантичних зв'язків між головним словом та модифікаторами у препозиції та постпозиції.

У ході дослідження було проаналізовано 1670 номінативних фраз з головним словом, представленим лексемами, що входять до семантичного поля **human (being)**, відібраних з творів Джона Грішема “The Client” та “The King of Torts”, а також А.К.Дойля “The White Company” загальним обсягом тексту 403475 слововживань.

Залежно від комунікативної ситуації, комунікативних намірів мовця, фону загальних знань комунікантів відбувається розчленування, “параметризація” концепту. Ю.С.Степанов так пише про “різні вимірювання” людини: “чим важливіше в культурному відношенні предмет, тим більше у нього “параметрів”, тим більше він “параметризується” [9: 552].

У лінгвістичній літературі описано декілька класифікацій антропонімів [3; 6; 10].

Так, В.Г.Гак виділяє наступні типи номінації людини: – ім'я власне; гіперонімічна номінація (загальні імена осіб); демографічна номінація (вік, стать, професія, національність); функціональна номінація, яка вказує на зв'язок особи з дією, що виконується; відносна номінація, яка вказує на співвіднесеність даної особи з іншими особами; оціночна номінація; займенникова номінація, яка здійснюється особовими, вказівними і відносними займенниками [6: 75].

На підставі універсальних категоріальних семантичних ознак, Н.Д.Арутюнова пропонує наступну класифікацію найменувань особи: імена власні, такі, що використовуються для ідентифікації референта; гіпероніми- загальні імена осіб; антропоніми, які фіксують зовнішні індивідні ознаки людини; антропоніми відносної номінації, що позначають людину в її багатобічному ставленні до інших людей, до предметів та речей, до суспільства, до всіх сфер діяльності людини; антропоніми демографічної номінації, які вказують на вік, стать, професію і національність референта [1; 3].

Залежно від умов вживання та контексту одна й та ж лексема може належати до різних типів антропонімів.

Найменування осіб різняться також за функціями, які вони виконують в рамках висловлювання. Функціонально найменування особи діляться на такі, що ідентифікують, здійснюють функцію субституції, і що характеризують – номінації-дескрипції, що виконують предикативну функцію, використовуються для передачі деякої інформації про референта або вираження відношення до іменованої персони. Проте, чітких меж між двома видами значень не існує. Імена власні, що виконують функцію ідентифікації, та імена якісні, такі, що характеризують референта, полярно протилежні. Проміжну позицію займають імена реляційні, імена функціональні, та okazіональні, що володіють здатністю як до ідентифікації, так і до предикації [1; 3].

Серед загальних імен особи англійської мови дослідники виділяють: **human (being), person, man** [1; 10]. У Тезаурусі Роже виділені наступні одиниці одного ряду: **person, human being, creature, character, type, man, object, thing** [20]. Аналіз словникових дефініцій і художнього матеріалу дозволяє доповнити даний список лексемами **body, individual, figure, face, life, mortal, party, soul, wight** (див. рис. 1) [14; 15; 16; 17; 19; 21].

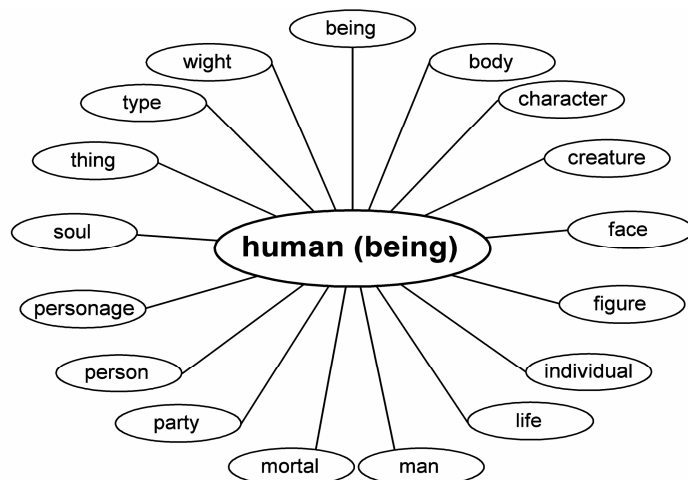

Рис. 1. Компоненти – складові значення human (being)

Підставою для об'єднання досліджуваних одиниць в одне лексико- семантичне поле – поле парадигматичного типу, що є більш менш складним угрупованням, члени якого пов'язані загальним

змістом – інваріантним значенням-ідентифікатором [4: 126] – є наявність об'єднуючого інваріантного значення-ідентифікатора, інтегральної семантичної ознаки. За О.Селівановою, семантичне поле – парадигматичне об'єднання лексичних одиниць певної частини мови за спільністю інтегрального компонента значення (архісеми). Структура лексико-семантичного поля має центр і периферію. До центру лексико-семантичного поля входять найуживаніші слова з яскравим інтегральним значенням, периферія характеризується значно меншою частотністю вживання, стилістичною забарвленістю значення [8: 282].

Нами був проведений дефініційний аналіз лексем-складових лексико-семантичного поля **human (being)**, що наводяться в тлумачних словниках англійської мови, а також частотність їх вживання.

Згідно Longman Dictionary of Contemporary English [18], лексема **man** входить в тисячу найбільш вживаних слів як в усній, так і в писемній мові й найбільш частотними значеннями є:

male person, an adult male human being: a) (old-fashioned) a person either a male or female; b) people in a group [18: 869].

Лексема **human (being)** входить до числа трьох тисяч слів, що часто зустрічаються в писемній мові: *a man, a woman or a child* [18: 697].

Лексема **person** зареєстрована в словнику як одне з тисячі найбільш вживаних слів: *a human being, especially considered as someone with their own particular character* [18: 1053].

Лексема **individual**, за даними LODCE, входить в тисячу тих, що найчастіше зустрічаються у писемній мові:

one person, considered separately from the rest of the group or society that they live in [18: 725].

Незважаючи на те, що лексема **creature** знаходиться серед трьох тисяч найчастотніших слів, що вживаються в писемних джерелах, компонент зі значенням “людина”, знаходиться лише на третій позиції серед всіх компонентів зазначеної лексеми:

someone who has a particular character quality [18: 319].

У високочастотній лексемі **type** компонент зі значенням “людина”, є тільки четвертим в списку значень, розташованих за критерієм частотності:

someone with particular qualities or interests [18: 1560].

У лексемі **soul** компонент зі значенням “людина”, займає третю і четверту позиції:

a person; population [18: 1374].

Ще в меншій степені компонент зі значенням “людина” пов'язаний з лексемою **figure**:

a woman's body; a kind of person [18: 496].

Компонент “людина” у значенні лексеми **character** займає п'яту позицію серед найбільш поширених значень цього слова:

a person: a) a person in a book, play, film etc.; b) a person of a particular kind, especially a strange or dishonest one [18: 387].

Що стосується лексеми **thing**, то частотних даних про її вживання у значенні “людина” в цьому словнику не зафіксовано.

Таким чином, аналіз словникових дефініцій, а також дослідження частотності вживання зазначених лексем в англійській мові дозволяють представити лексико-семантичне поле загальних імен особи сучасної англійської мови у наступному вигляді (див. рис.2):

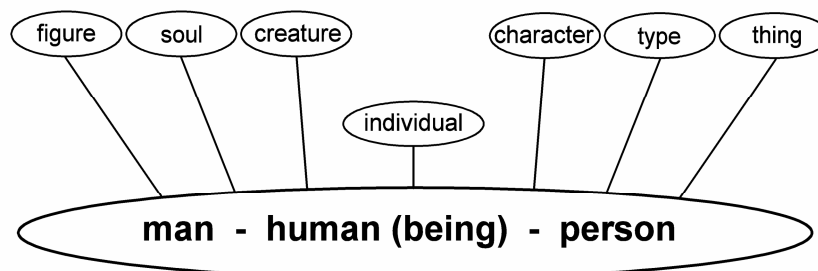

Рис. 2. Семантичне поле human (being)

Як свідчить проведене дослідження, центральне положення займають лексеми **human (being)**, **man**, **person**, оскільки вони є простими за морфологічною будовою, стилістично нейтральними, без емоційно-експресивних обмежень.

Ці лексеми є полісемантичними та мають широкий спектр сполучуваності як у препозиції так і постпозиції.

У найближчій периферії знаходиться лексема **individual**, що має низьку частотність вживання в мові.

Лексеми **character**, **creature**, **figure**, **soul**, **thing**, **type** складають дальню периферію, оскільки менше використовуються з метою гіперонімічної номінації, і, згідно даним аналізу словникових дефініцій [14; 15; 16; 17; 21], експресивно забарвлені, а також мають більшу важливість індивідуальних компонентів значення.

Відповідно, разом з функціональними відмінностями й стилістичною забарвленістю, ці лексеми виявляють і різну прагматичну маркованість. Так, лексема **figure** характеризує людину за позицією, яку вона

займає в суспільстві та різних сферах суспільного, політичного і культурного життя й акцентує увагу на людині – діячеві, наприклад:

In doing so, he became a figure in the political game, and his ego swelled [13].

Окрім наведеного значення, лексема **figure** використовується для позначення тілесної форми людини, наприклад:

His eyes flashed, however, and he shook his bony hand with a fierce wild gesture after the retreating figure [11].

Far down the road a long-legged figure was running, with a bundle under one arm and the other hand to his side, like a man who laughs until he is sore [11].

Лексема **creature**, яка використовується для позначення людини, має яскраве експресивне забарвлення, що обумовлює його функціонування в якості дескрипції і застосовність до осіб, що викликають поблажливе, злегка іронічне відношення. Значення компоненту “людина” у цьому випадку розкривається через семантичну наповненість модифікаторів у препозиції та постпозиції, наприклад:

He stood in the shadow of an oak staring at her with parted lips, for this woman seemed to him to be the most beautiful and graceful creature that mind could conceive of [11].

But he was always a poor, fond, silly creature, was Peter, though we are beholden to him for helping to bury our second son Wat, who was a 'prentice to him at Lymington in the year of the Black Death [11].

У аналогічних контекстах вживається і лексема **thing**, наприклад:

Poor thing is nothing but ragged nerves [12].

The first naked female he saw was a grandmother, a wrinkled old thing who, with proper advice, should've covered much more and exposed much less [13].

Лексеми **type** та **character**, що виконують функцію номінації особи, завдяки препозиційним та постпозиційним модифікаторам, також мають оціночне значення, є емоційно забарвленими і часто надають іронічно-зневажливого відношення до об'єкту, що характеризується, наприклад:

A boyfriend came and went, according to Max's intelligence, and he was not the type to seek advice from [13].

He did not trust the corporate types who came down from the tall buildings to mingle with the lower class only when necessary [12].

The lawyer is a character named Dale Mooneyham, from Tucson [13].

Лексема **soul** зі значенням “людина” також має оціночне значення, якщо вживається з препозиційними модифікаторами, які вказують на співчуття, близькі стосунки відносно людини, яка характеризується, наприклад:

Alleyn Edricson bent his head while the Abbot poured out his heartfelt supplication that Heaven would watch over this young soul, now going forth into the darkness and danger of the world [11].

Отже, ми провели дефініційний і компонентний аналіз лексеми **human (being)**, побудували лексико-семантичне поле з домінантою **human (being)**. У ході аналізу прикладів з художньої літератури було визначено, що окрім словникової дефініції, лексеми-представники категорії **human (being)** розкривають своє значення у структурі фрази завдяки модифікаторам у препозиції та постпозиції до головного слова.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. – М.: Наука, 1976. – 384 с.
2. Арутюнова Н. Д. Введение//Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке/Под ред. Н. Д. Арутюновой, И. Б. Левонтиной. – М.: «Индрик», 1999. – С. 3-10
3. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1999. – I-XV. – 896 с.
4. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика: Учеб. пособие для вузов. – М.: Высш. шк., 1990. – 76 с.
5. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании// Филол. науки. – 2001. - №1. – С. 64-72.
6. Гак В. Г. Человек в языке//Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке/Под ред. Н. Д. Арутюновой, И. Б. Левонтиной. – М.: «Индрик», 1999. – С. 73-81.
7. Мейрманова К. С. Номинации лица: текстообразующие потенции и функционирование в тексте//Номинация и контекст: Сб. науч. трудов. – Кемерово: КемГУ, 1985. – С. 61 – 72.
8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
9. Степанов Ю. С. Константы. Словарь Русской культуры. Опыт исследования/Ю. С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
10. Уфимцева А. А. Роль лексики в познании человеком действительности и формировании языковой картины мира//Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1998. – С. 108-140.
11. A. C. Doyle. The White Company//Treasures of World Literature. – Electronic Library.
12. John Grisham. The Client// <http://artefact.lib.ru>.
13. John Grisham. The King of Torts// <http://artefact.lib.ru>.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

14. ACD – The American College Dictionary/ By C. L. Barnhart. – New York: London House, 1962. – 1444 p.
15. CCELD – Collins Cobuilt English Language Dictionary. – London – Glasgow: Collins, 1991. – 1703 p.
16. LDAE – Longman Dictionary of American English. – S.I.: Longman Group Ltd., 1997. – 2nd ed. – 933 p.
17. LDCE – Longman Dictionary of Contemporary English. – Longman Group Ltd., 1978. – 1303 p.
18. LODCE – Longman Dictionary of Contemporary English. – Edinburgh Gate: Pearson education, Ltd., 2001. – 1386 p.
19. MWCD – Merriam-Webster's 11th Collegiate Dictionary/by Merriam-Webster, Incorporated, 2004. – Version 3.1.
20. RTEWP – Roget's Thesaurus of English Words and Phrases. – London: Penguin Books Ltd., 1978. – 712 p.

21. WNWCD – Webster’s New World College Dictionary/Ed. by M. Agnes. – Cleveland, O.: Webster’s New World, 1999. – 4th ed. – 1716 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Лесінська – аспірант кафедри англійської мови та літератури ЧНУ ім. Ю.Федьковича.
 Наукові інтереси: структура та семантика фрази в англійській мові.

**ПИТАННЯ ПРО ВПЛИВ АНГЛІЦИЗМІВ НА ЛЕКСИЧНИЙ СКЛАД
 УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Тетяна МАЙСТРУК (Кривий Ріг, Україна)

У статті аналізується вплив англійських запозичень на лексичну систему української мови. Незважаючи на деякі позитивні сторони, шкідливість англіцизмів виявляється у їх надмірному або недоречному використанні у текстах різних стилів як в усному, так і в писемному мовленні, при цьому відбувається витіснення питомих лексики. Найбільша кількість англіцизмів зустрічається у текстах наукового, публіцистичного та розмовного стилів.

The article presents the influence of English borrowings on lexical system of the Ukrainian language. In spite of some positive sides the harmfulness of English borrowings is presented in their excessive or inappropriate using in different styles of texts in oral and written speech, and there is a forcing of native vocabulary. The greatest number of English borrowings are found in the texts of scientific, publicistic and colloquial styles.

Лексична система – це та сфера, яка найповніше відображає усі динамічні зміни у мові, й однією з основних змін в сучасній українській мові є іншомовні запозичення, де найбільша роль відводиться запозиченням з англійської мови, адже дуже часто на шпальтах українських газет зустрічаємо такі слова, як *бренд, рейд, стандарт, копіювання, голкіпер, кредит, супермаркет* тощо. Англіцизми заповнили українське радіо та телебачення, поширилось використання латиниці у назвах магазинів і на рекламних вивісках, вражаючою стала кількість англіцизмів у мовленні молоді, навіть самі українські політики досить часто почали користуватись запозиченнями з англійської мови.

Всі ці зміни пов’язані із процесом глобалізації, в тому числі й мовної. Так склалися обставини, що англійська мова стала найвпливовішою та найпрестижнішою мовою світу. Її можна розглядати і як засіб комунікації, і як мову, яка активно почала впливати на лексичний склад різних мов, витісняючи при цьому певну кількість питомих лексики, тому проблема запозичень з англійської мови цікавить не лише українських дослідників, а й дослідників інших країн. Проте в кожній країні ставлення до англіцизмів дещо відрізняється.

Так, в німецькій мові через її спорідненість з англійською мовою загроза з боку англо-американізмів більша, ніж з інших мов (6000 слів), однак боротьба з таким явищем в німецькій мові не ведеться [1: 1]. Що ж стосується французької мови, то тут, навпаки, були створені жорсткі умови боротьби з великою кількістю англіцизмів. Французький уряд вдався до контратаки: вийшов указ, який заборонив дикторам телебачення вживати у своїй мові англіцизми, а за рекламу, в якій вживаються слова англійського походження, стягається додаткова сплата [3: 1]. Прикладом для усіх інших мов може бути чеська та польська мови, в яких склалася традиція замінити чужомовні слова власними відповідниками навіть у галузі нових інформаційних технологій. Так, повністю перекладені польською мовою основні програмні продукти всесвітнього гіганта “Майкрософт” [2: 1].

Що ж стосується української мови, то тут проблема англійських запозичень також є досить актуальною, оскільки, як засвідчують словники та деякі вчені, початок їх проникнення в українську мову простежується ще з XIV століття у зв’язку з успіхами зовнішньої торгівлі. Питанням впливу англіцизмів на українську мову цікавляться різні українські вчені, серед яких можна назвати І.Фаріон, В.Самійленка, Б.Радчука, Б.Ажнюка, Ю.Шевчука, В.Нагіну, Б.Степанишина, В.Пілецького та інших. Однак це питання стало проблемним, оскільки думки дослідників з цього приводу досить розбіжні. Тому у нашій статті ми спробуємо з’ясувати, який же вплив (позитивний чи негативний) мають англійські запозичення на українську лексику.

Так, деякі дослідники (Т.Лещук, І.Каминін) позитивно ставляться до англійських запозичень, вважаючи їх важливим шляхом збагачення та вдосконалення словникового складу української мови. З такою думкою ми не можемо не погодитись, так як англіцизми допомагають українській мові розвиватись, задовольняють її потребу в найменуванні нового предмета чи явища (напр., *комп’ютер, лазер, сканер*), дають змогу замінити великі словосполучення однослівними найменуваннями (напр., *сквер* – озеленена ділянка громадського користування для відпочинку на території населеного пункту, *експортер* – особа, підприємство, яке займається вивезенням вітчизняного товару за кордон), допомагають розмежувати подібні за семантикою поняття (напр., *римейк* та *переробка: Римейк групи “Авіатор” на пісню “Трава у дома” перевершив усі наші сподівання* (програма eMone News на каналі М1, 5.11.07, 12:45). У даному випадку слово *переробка* було б неточне). І навіть можна було б підтримати думку про те, що англіцизми мають

лише позитивний вплив на українську лексику, якби не така велика їх кількість в усному та писемному мовленні.

Таку точку зору мають інші дослідники (В.Сінгалевич, В.Самійленко, В.Нагіна), які вважають, що в питанні про те, в якій мірі чужомовні слова можуть увіходити в українську мову, можна прийняти такий принцип: “не цуратися їх, але й не бгати їх у нашу мову без міри” [5: 43]. На їхню думку, не можна штучно ізолювати українську мову від англійських запозичень, оскільки це суперечить законам розвитку мови. Крім того, англіцизми розширюють словниковий запас читача, збагачують мову новими синонімами, але їх варто вживати лише тоді, коли цього дійсно вимагає та інформація, яку хоче викласти оповідач. Адже не всі люди знають англійську мову й для них більшість англіцизмів так і залишаються невідомими, та якщо текст буде перенасичений запозиченнями, це призведе до незрозуміння суті речей, описаних у тексті. Однак не має потреби й в перекладі тих англійських слів, які уже не сприймаються як неологізми і добре закріпилися у свідомості користувачів. Навіщо перекладати такі слова, як *футбол*, *тренер*, *пропелер*, якщо вони не несуть ніякої шкоди мові? І навіть, навпаки, вони допомагають у спілкуванні, адже дають змогу точніше виразити власні думки.

На підтвердження цієї думки наведемо приклад футбольних новин, повідомлених по радіо: “Український *форвард* “Челсі” Андрій Шевченко голом на компенсованій арбітром хвилині довершив розгром “Манчестер Сіті”- 6:0. Шева з’явився на полі в середині другого тайму, замінивши Коула. На останніх хвилинах матчу українець вміло відгукнувся на пас Етьєна і запустив м’яч поміж ноги голкіперу манкуніанців” (Радіоновини, 29.10.07, 21:00). У даному реченні зустрічаємо багато англіцизмів. І навіть можна було б слово *форвард* замінити словом *нападаючий*, *тайм* – *половиною матчу*, *матч* – *спортивним змаганням між двома командами*, *пас* – *передачею м’яча*, *голкіпер* – *воротарем*, але тоді таке речення, складене лише із питомих лексичних складників, не мало б такого інформаційного навантаження, як із іншомовними компонентами. Крім того, використовуючи лише українські відповідники, ми не змогли б так точно та лаконічно висловити свою думку (напр., *матч* замість *спортивне змагання між двома командами*). Значить, запозичення з англійської мови мають не лише негативне, а й позитивне значення для української мови.

Однак ми більше схильні до думки про те, що англіцизми мають більше негативний, ніж позитивний вплив на українську мову. Такої ж думки дотримуються і більшість дослідників (Ю.Шевчук, П.Селігей, В.Радчук, І.Фаріон, О.Палій, Л.Архипенко, В.Пілецький), які вважають, що до кінця 90-х років ХХ-го ст. – на початок ХХІ-го ст. можна говорити вже про перенасичення словника української мови англіцизмами в усіх галузях, особливо страждають тексти наукового, публіцистичного та розмовного стилів. І найбільшої шкоди, як вважають дослідники, українській мові завдають або американські сленгові слова, такі як *бакси*, *дрінки*, (Л.Архипенко), або ті наукові терміни, які повноцінно можна передати питомою лексикою, такі як *дилер* (*перекупник*), *маклер* (*посередник*), *трейдер* (*гуртовик*) (П.Селігей), або недоречно для певного контексту, спотворена лексика (О.Палій).

Так, газетне й телевізійне мовлення, використовуючи іншомовну лексику, тяжіє до якнайбільшої точності та лаконічності. Для аналізу візьмемо газету “Україна молода” за 2006-2007 роки. Дуже часто існують українські відповідники, але газетярі, в тому числі й телеведучі, схильються до використання англійської лексики, щоб показати свою обізнаність, підкреслити власну освіченість. Наприклад: “Бідолаха з переляку, напевно, довго когось кликав на поміч і зірвав голос, бо коли його спаринг із дельфінами побачили еменесники і прийшли на поміч, він лише тихо хрипів.” (УМ за 5 грудня 2007 р.). Дехто за допомогою англіцизмів намагається надати собі більшої ваги в суспільстві і хоче виглядати модним у цьому глобалізованому світі: “Андріївські вечорниці напередодні свята були, мабуть, найулюбленишими в українських тінейджерів минулих століть.” (УМ за 13 грудня 2006 року). На нашу думку, у даному реченні, описуючи українські традиції та свята, недоречно було вживати англіцизм *тінейджерів*, оскільки втрачається національний колорит.

Іноді журналісти, радіоведучі, коментатори вживають незрозумілі широкому колу населення слова і часто стають смішними через зловживання чужомовною, недоречною для певного контексту лексикою (напр., *Реклама на великих біг-бордах є одночасно корисною та прибутковою* (рекламне оголошення на радіо, 30.11.07)). У цьому випадку англійське запозичення *big board* перекладається як “велика дошка”, а якщо до нього додати ще й українське *великий*, то виникає тавтологія. І такі випадки зустрічаються досить часто.

Зараз англіцизми стали невід’ємною частиною засобів масової інформації. Так, наприклад, на один випуск газети “Україна молода” доводиться десь 5–7 % англійських запозичень, основна маса яких зосереджена у статтях спортивної, економічної, комп’ютерної тематики, а також теми бізнесу.

Цікавим є мовлення молоді. Якщо у писемному мовленні за допомогою англіцизмів юнаки іноді можуть показати свою обізнаність у тій чи іншій галузі знань, то усне мовлення бажало би бути кращим. Крім того, використання англіцизмів у письмових творах молодого покоління не є дивним явищем. Як свідчать соціологічні дослідження останніх років, твори учнів та студентів стали досить політизованими. Такого висновку дійшли соціологи Київського інституту проблем управління, які проводили дослідження

серед київських учнів 5–6 класів на основі твору на тему “В якій країні я живу”. А політична сфера якраз і містить велику кількість запозичень. В усному ж мовленні молодь настільки сильно прагне проявити свою індивідуальність, “ученість”, що іноді важко зрозуміти, якою мовою ведеться спілкування. Адже часто з уст юнаків та юначок чуємо такі слова, як *гудбай*, *бой-френд*, *ноу проблем*, *стоп*, *хелоу*.

А про переважання наукових текстів англійською термінологією годі й говорити. Так, дослідник П. Селігей зазначає, що “сучасний науковий жаргон за його лексичне наповнення жартома (але небезпідставно) називають латинським діалектом української мови або ж укрінглішом” [6: 4]. Найбільша кількість англіцизмів зустрічається у текстах, пов’язаних із комп’ютерами, у лінгвістичній, економічній, політичній та медичній літературі. І більша їх частина є термінами, що цілком задовольняє норми наукового стилю. Та насторогу викликає той факт, що за останні роки модні англійські терміни все більше почали витісняти питомі лексеми. Так, у наукових текстах зустрічаємо англіцизм *бартер* (замість *обмін*), *дайджест* (замість *короткий виклад*), *стандарт* (замість *норма*), *девайс* (замість *пристрій*), *провайдер* (замість *постачальник*) тощо.

Проте дуже часто у науковому мовленні використовуються й ті терміни, які можна передати лише як англійські запозичення, оскільки питомих відповідників для таких лексем просто не існує. Наприклад: “Нові *драйвери* та зміни заносяться у *файл конфігурації CONFIG.SYS*, який обробляється модулем *IO.SYS*. Модуль розширення базової системи введення-виведення робить також завантаження командного процесора в оперативну пам’ять” [4: 33]. Хоча посібник і призначений для учнів середніх шкіл, однак дітям важко сприймати таку інформацію, тому що вона сповнена комп’ютерних термінів англійського походження.

І тут не можна посилаючись на швидкий розвиток науки й техніки, адже в українській мові, не гірше, ніж в англійській, є достатньо ресурсів, щоб забезпечити навіть швидкі темпи утворення нових понять та слів за таких умов. В основі цього лежать певні психологічні причини, зміна нашої свідомості, оскільки ми звикли до простого споживацтва чужих лексем, що є набагато простіше і швидше, ніж вигадувати власні нові лексеми.

Тому іноді, вичитавши в іноземній літературі нові терміни, фахівцям легше перенести слова з однієї мови в іншу, ніж обтяжувати себе довгими пошуками питомих відповідників. Але часто під час такого перенесення утворюються лексеми, які спотворюють та засмічують українську мову, роблять її примітивною. Усе це пов’язано із великими відмінностями у граматичних системах української та англійської мови. Якщо в англійській мові іменники не мають відмінкових форм, то на українському ґрунті деякі незмінні іменники починають набувати відмінкових закінчень, що свідчить про низький рівень мовної компетенції людей, які використовують такі слова у своєму мовленні (частіше всього на телебаченні).

Крім того, для багатьох українських мовців англійська мова є більш престижною, модною. Навіть коли ми розмовляємо чистою українською мовою, то у співрозмовників це викликає більше враження та здивування, ніж тоді, коли користуємось англіцизмами. Через відомі всім історичні й психологічні обставини ми настільки звикли до “чужого” слова, що своє, рідне слово сприймається або з іронією, або зі здивуванням.

Ми хочемо, щоб нас визнавали за кордоном, і тому користуємось інтернаціональною мовою, зрозумілою для більшості країн. Але при цьому ми не помічаємо, як з ужитку починають витіснятися цілі ряди питомих синонімів, таких як *безталанник*, *бідолаха*, *бідак*, *сердега*, *нещасливець*, *неборак*, *сіромаха*, замінюючись єдиним, скупим англіцизмом *лузер*. Захопившись новим чужомовним звучанням та престижністю ми не помічаємо, як починаємо втрачати власну самобутність і зливатись із сірою масою всього глобалізованого світу.

Отже, вплив англіцизмів на українську мову став досить помітним, адже вони почали в надмірній кількості вживатися у текстах різних мовних стилів, витісняючи при цьому питому лексику, а невдале використання англіцизмів у тому чи іншому контексті почало призводити до спотворення української мови, до втрати національного колориту. Та якщо в таких країнах, як Франція, Чехія, Польща ведеться активна боротьба з англійською лексикою шляхом жорсткої заборони вживання англіцизмів у мові або шляхом їх заміни питомими лексемами, то в Україні такої традиції не існує.

Між українськими дослідниками немає одностайності щодо впливу англіцизмів на лексичну систему української мови. Так, деякі з дослідників позитивно ставляться до англіцизмів, вважаючи, що вони збагачують словниковий склад української мови, задовольняють її потребу в найменуванні нового предмета, дають змогу замінити великі словосполучення однослівними найменуваннями, допомагають розмежувати подібні за семантикою поняття. Інші науковці мають нейтральне ставлення, вважаючи, що англіцизми мають як позитивний, так і негативний вплив, та переважна більшість дослідників негативно ставляться до англійських запозичень, вважаючи, що англіцизми, в силу мовної моди чи небажання мовців знаходити питомі відповідники, почали в надмірній кількості використовуватись у текстах різних стилів, витісняючи при цьому питому лексику. Особливо відчутний негативний їх вплив у публіцистичному і інформаційному мовленні, де часто зустрічаються незрозумілі або недоречні для того чи іншого контексту англійські лексеми.

Тому слід було б звертати більше уваги на проблему запозичень з англійської мови, на культуру мовлення. Це, перш за все, завдання вчителів та викладачів, які доносять рідне слово до майбутнього покоління, це завдання літературних редакторів, укладачів словників. Крім того, було б зручніше, якби укладачі іншомовних словників і словників англіцизмів поряд із запозиченою лексемою давали її питомий відповідник, адже це дає можливість вибору між запозиченою та питомою лексемою й може полегшити роботу не лише вчителям та науковцям, а і всім користувачам української мови.

Та це не означає, що потрібно взагалі відмовитись від англійських запозичень, навіть якщо більшість дослідників, в тому числі й ми, вважають, що англіцизми мають більш негативний, ніж позитивний вплив на українську мову. Лише не допускати того, щоб вони потрапляли в нашу мову у надмірній кількості. Слід залишити ті англіцизми, які позначають явища чи поняття, що виникли чи були описані за кордоном. В останніх випадках можна створювати питомі неологізми.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Новітні запозичення з англійської мови в німецькій суспільно-політичній лексиці [Електронний ресурс] / Коломієць К.М. // Вісник Запорізького державного університету: Філологічні науки. – 2002. – №2. – С.1-2. – Режим доступу до журн.: <http://www.zsu.zp.ua/herald/articles/2155.pdf>.
2. Проблема запровадження змін до українського правопису як прояв мовного конфлікту. Черніга Р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.novamova.iatp.org.ua/html/radchuk/tum/lang_conf_36.htm.
3. Проблеми перекладу англіцизмів у французьких текстах [Електронний ресурс] / Ларіна Т.А. // Вісник Запорізького державного університету: Філологічні науки. – 1999. – №1. – с.1-4. – Режим доступу до журн.: <http://www.zsu.zp.ua/herald/articles/1170.pdf>.
4. Руденко В.Д., Макаруч О.М., Патланжоглу М.О. Практичний курс інформатики / За ред. Мадзогіна В.М. – К.: Фенікс, 1997. – 304 с.
5. Самійленко В. Із статті “Чужомовні слова в українській мові” // Урок укр. мови. – 2002. – № 11-12.
6. Селігей П. Що нам робити із запозиченнями? // Укр. мова. – 2007. – № 3.
7. Фаріон І. Англійський наступ в українській дійсності // Сучасність. – 2000. – № 3.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Майструк – аспірантка кафедри української мови КДПУ імені В. Винниченка.
Наукові інтереси: лексичний склад англійської мови.

СИНОНІМІЧНІ РЯДИ З ДОМІНАНТАМИ „СВОБОДА – РАБСТВО”, „ВОЛЯ – НЕВОЛЯ” В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Антоніна МЕЛЬНИЧУК (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто основні дефініції лексем семантичної опозиції: свобода – рабство, воля – неволя, зроблено спробу аналізу досліджуваних компонентів, встановлено частотність вживаності зазначених слів у сучасній українській літературній мові.

The article focuses on the comparative analysis of the notions: freedom – slavery, liberty – captivity, special attention is given to the definitions of these semantic oppositions, an attempt has been made to define the frequency of usage of the given lexical units in modern Ukrainian lexicon.

Концептуальний аналіз, який є одним із сучасних напрямів семантики, передбачає дослідження метамови людської культури у різних її виявах. Лексема „свобода” належить до центральних термінів культури, – таких, як „добро”, „зло”, „істина”, „краса” тощо.

Вивченню проблеми синонімії присвячено чимало праць вітчизняних та іноземних дослідників, зокрема: Ю.Д.Апресяна, Н.Д.Арутюнової, А.А.Брагіної, В.В.Виноградова, Б.В.Горнунга, К.С.Горбачевича, А.П.Євгенєвої, В.А.Звегінцева, Н.В.Клюєвої, Д.Н.Шмельова, Ф.К.Фаворіна та ін.

Мета цієї статті – встановлення семантичної специфіки синонімічних рядів досліджуваних лексем.

Для вирішення поставленої мети необхідно, на наш погляд, вирішити декілька завдань: 1) виявити логіко-семантичні особливості лексем, що представляють синонімічні ряди із домінантами *свобода – рабство і воля – неволя*; 2) охарактеризувати співвідношення між даними лексемами.

Світоглядні поняття є особистісними й соціальними, національно-специфічними і загально людськими. Вони живуть у контекстах різних типів свідомості – побутової, художньої та наукової [1: 3]. Отже, аналіз контекстів, у яких функціонує слово, є необхідною умовою для виявлення його семантичної специфіки. Але у багатьох випадках неможливо охопити всі види контекстів, тому наше дослідження ґрунтується на вивченні лише тих, що відбивають „мовний стандарт” – літературну мову. Фактичний матеріал включає контексти художньої прози XIX – XX ст., а також літературно-критичних, газетних, поетичних і фольклорних текстів з ”Великого тлумачного словника сучасної української мови” (нами було відібрано 200 зразків).

Філософія тлумачить **свободу**, як „можливість вияву суб’єктом своєї волі в умовах усвідомлення законів розвитку природи та суспільства” [16: 905]. Тлумачні словники української мови подають таку дефініцію: „відсутність політичного і економічного гноблення, утиску й обмежень у суспільно-політичному

житті якого-небудь класу або всього суспільства. Наприклад, „*Не вам, не вам, в мережаній ліврей, Донощики і фарисеї, за правду пресвятую стать І за свободу*” (Т. Шевченко).

В етиці свобода пов'язана з наявністю свободи волевиявлення особистості, яка накладає на людину відповідальність і контролює її слова та вчинки. Людина усвідомлює власну свободу та пов'язану з нею відповідальність.

У правознавстві поняття „свобода” асоціюється не лише з відповідальністю суб'єкта за свої дії, а й з мірою відповідальності – залежно від ступеня контролюваності чи не контролюваності вчинку. Свобода є закріпленою в Конституції чи іншому законодавчому акті можливістю певної поведінки (свобода слова, свобода віросповідання).

Лексеми “свобода”, “право” є номінативними конкурентами, однак остання передбачає наявність чіткого юридичного механізму для реалізації та обов'язку держави або іншого суб'єкта здійснити якусь дію (надати роботу у випадку права на працю). І, навпаки, юридична свобода не має чіткого механізму реалізації. Їй притаманний обов'язок утримуватися від будь-яких дій, які порушують цю свободу.

Після здобуття Україною незалежності, з кожним роком зростає ступінь свободи, якою оволодівають люди в процесі своєї діяльності. Як результат, було отримано визначені законом демократичні свободи: свободу слова (включає свободу висловлювання як в усній, так і письмовій формі: свобода друку й ЗМІ), свободу творчості, свободу преси, свободу розвитку, свободу інформації, релігійну свободу, біржову свободу, свободу совісті.

Завдяки розвитку демократії в Україні слово “свобода” стало не просто актуальним для сьогодення. Воно має потужний вплив на суспільство, викликає численні дискусії та соціальний резонанс, а також є певним словесним маркером епохи [11: 164].

Шаленої популярності в суспільстві набуває і саме слово “свобода” й вживання сполучень із ним: радіо “Свобода”, всеукраїнське об'єднання “Свобода”, громадсько-політичне видання “Свобода”, соціальне об'єднання “Свобода розуму”, “джинсова” свобода (роль мас-медіа у парламентській виборчій кампанії – 2006) тощо. У державі утворюється сектор юстиції, свободи та безпеки (ЮСБ), в компаніях головним кредо успішної праці проголошено “свобода, рівність, братерство”, “Свобода” Савика Шустера – головне політичне шоу країни.

У мовній свідомості українців поняття “свобода” невіддільне від таких означень: *довгожданна, завойована, жадана, політична, бажана, здобута, вічна, дорога, радісна, народна, омріяна, справжня, неждана, дарована, демократична, далека, дорогоцінна, велика, заслужена, важка, відвойована, короткочасна, вимріяна, відстоєна, гірка, кривава, людська, митьєва, обмежена, необмежена, особиста, гарантована, дострокова, необхідна, виборена, конституційна, непереможна, соціалістична, виплекана, вистраждана, втрачена, недосяжна, незалежна, обманлива, справедлива, тяжка, буржуазна, всебічна, зрадлива, найдорожча, весняна, одержана, придушина, соколина, соціальна, украдена, цілюща, чужа, тощо*. Проте це є не повний перелік означень, які асоціюються з досліджуваним словом. В “Словнику асоціативних значень іменників в українській мові” Н.П.Бутенко наводить 846 одиниць [2: 219].

У словнику синонімів української мови зафіксовані лексичні одиниці, які можна трактувати, як синонімічні до слова “свобода”:

– *воля* (відсутність обмежень; привілля). Наприклад: “*Хай погуляє дитина. Тільки їй волі, поки в мамі та в тата*” (М.Коцюбинський).

– *Привілля* (рідше призвілля). Вживається, як правило, в переносному значенні з семантичним навантаженням повної волі, відсутності будь-яких обмежень, вільного життя. Наприклад: “*Чи вони перевелися, чи пішли далі де, на краще привілля*” (Марко Вовчок).

– *Незалежність* (самостійність у міжнародних відносинах та у внутрішніх справах, суверенність). Наприклад: “*На єдність і дружбу наших народів, як на свою основу, спирається свобода, незалежність і могутність Радянської держави*” (П.Тичина).

– *Самостійність* (позбавленість сторонніх впливів). Наприклад: “*Він не любив Комашка за самостійність його вдачі*” (І.Нечуй-Левицький).

– *Суверенітет* (незалежність і самостійність держави в її зовнішніх та внутрішніх справах).

Головним номінативним засобом, який використовується для позначення відсутності обмежень у чому-небудь в літературній українській мові, є лексема “воля”. Особливий пріоритет їй надається в поетичних та фольклорних текстах. Наприклад: “*Вічний революціонер – Дух, що тіло рве до бою, Рве за поступ, щастя й волю, – Він живе, він ще не вмер*” (І.Франко).

Воля, як повна незалежність когось від кого-небудь, може бути національною, повною, політичною, справжньою; батьківщини, жінки, країни, людини, народу, особистості, робітників, селян; світлою, прекрасною.

Будучи концептом духовного життя людини, “воля” супроводжувала й надихала народні маси в їх боротьбі за соціальні перетворення. *Волю* відстоюють, дають, забезпечують, одержують, оспівують, приносять кому-небудь, славлять. *На волі* виростають, живуть, знаходяться, перебувають, напр.: “*Ходжу я*

на волі – не дишу, а несито ковтаю свіже повітря” (М.Коцюбинський); “Страшно впасти у кайдани, Умирать в неволі, А ще гірше спати, спати. І спати на волі” (Т.Шевченко).

У мовній свідомості українців “воля” асоціюється зі словами на означення явищ природи: грім, вітер, сонце та порою року: весна.

Можна констатувати, що в різні історичні періоди слово “воля” набувало особливих експресивно-емоційних оцінних ознак. Так, особливого ідеологічно-революційного забарвлення слово “воля” набуває в українській дожовтневій поезії, піснях робітничих маніфестацій і барикад [15, с.54-58]. Наприклад, вислови із пісні на слова О. Колесси “Жалійте, шалійте, скажені кати”: *робітникам всім ми руку подаймо, всавайте народи, за волю народу, за його права, вільною руху не скути кайданами*.

Лексема входить до складу сталих словосполучень: *вольову воля*, напр.: “Не хочеш говорити – вольовому воля” (М.Коцюбинський); *мати волю*, напр.: “Одна ще Галя має над ним волю: він її все ще кохає і поважає” (П.Мирний); *пускати на волю, давати волю*, напр.: “Вона дала велику волю своїй невістці” (І.Нечуй-Левицький); *давати волю ногам*, напр.: “Почула Лесиця Вовчиків крик, побачила який він біжить злючий та недобрий, - і не чекала довго. Дала ногам воля та до лісу” (І.Франко); *давати волю рукам*, напр.: “Тільки знайте: язиком що хочеш роби, а рукам волі не давай” (І.Котляревський); *на волі, ні волю, по волю* – виразники ідеї простору, напр.: “Тим запеклим душам треба було десь дівати свою силу, що пручалася, рвалася на волю” (П.Мирний).

У сучасному мовленні часто вживаними є сполучення слів: карткова неволя (безготівкова форма заробітної плати), земельна неволя (український земельний ринок), неволя творчості, психічна неволя, фізична неволя, економічна неволя, свобода вибору неволі (альтернативна цивільна служба).

При зіставленні лексем “свобода” і “воля” їх функціональні можливості виявляються занадто нерівноцінними. На функціонування слова “воля” впливає фактор парадигматики: хоч воно й має повну парадигму, деякі з його відмінкових форм у мовленні майже ніколи не зустрічаються. Це і надає йому статусу функціонального “аутсайдера”.

Протиставленими “свободі” та “волі” є, відповідно, “рабство” й “неволя”. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає *рабство*, як становище, положення раба. Наприклад: “– Чи й справді це я?...Яке щастя, що не гнию в ямі, не нидію в рабстві. Що я жива й отако-от! Ой! – дивувалась Уляна, торкаючи легенько свої брови, обличчя, груди” (О.Довженко).

У переносному значенні лексема втрачає слова предметного значення, де семантизується і набуває нових функціональних ознак: цілковите, абсолютне підкорення чужій волі, впливові, напр.: “– Ти йдеш чи ні? Марко заблимав повіками і деякий час здоовано дивився на Тимка, побачивши холодну каламуть в очах товариша, зрозумів, що трапилося щось надзвичайне, і якимось несмілим, мученицьким тоном, в якому почувалася вся гіркота відданого рабства, сказав: – Іду вже, чого кричиш?” (Гр.Тютюнник); повна економічна, політична залежність від кого-небудь, втрата своїх прав, свободи дій, напр.: “Хотіли нас фріци рабами зробити – та нам їхні орди вдалось поцербити” (П. Гичина).

Якщо вдатися до історичних ремінісценцій, то *рабство* виникло, коли на певному етапі розвитку суспільства з’явилася можливість позбавляти деяких людей свободи, примушувати їх виконувати найтяжчу роботу й привласнювати її результати. Будучи повною власністю свого господаря, раб не належить сам собі і не має права собою розпоряджатися, а його діти теж стають рабами. Раб не є суб’єктом права, як особистість, як людина.

Аналогічним поняттю “рабство” вважається слово “ув’язнення”, проте це зіставлення є сумнівним. Ув’язнені мають право на судовий захист, на оскарження вироку. Крім того, у цивілізованих країнах більшість в’язнів – це дійсно люди, ізоляція яких необхідна для безпеки суспільства. Тобто, важливою є саме ізоляція в’язнів, а не їх праця. Діти ув’язнених не є в’язнями у сучасному суспільстві.

Широкого розповсюдження в українській мові набули словосполучення із лексемою “рабство”: віртуальне рабство (проблема інтернет-залежності), національне рабство, телевізійне рабство, рабство моди, політичне рабство, “нікотинове” рабство, науково-технічне рабство (наукова творчість, як несвобода), боргове рабство (оформлення довгострокових кредитів), корпоративне рабство (організація як сучасна форма рабства), “прокурорське” рабство (в Башкирії прокурор півроку тримав на будівництві котеджа 12 в’язнів-рабів), “студентське” рабство (студенти-державники позбавлені права обирати місце своєї майбутньої роботи), економічне рабство, бавовняне рабство (експлуатація дитячої праці в Узбекистані), “водолазне” рабство (заробітчани тримають в рабстві підприємці з Південних Куріл, які займаються незаконним виловлюванням морського їжака), контрактне рабство (контрактна система комплектування армії), сучасне рабство (ідолопоклонство), призивне рабство, трудове рабство, сексуальне рабство (за даними Міжнародної Організації Міграції у 2005 році до країн Європи було продано 120 тисяч жінок із пострадянських країн), “вдосконалене” рабство (залечення до порнобізнесу українських жінок за кордоном), рабство СРСР (колективізація; людина не просто мала працювати до повного виснаження, а і бути при цьому абсолютно покірною владі).

Актуальним для сьогодення є синонім “кабала” – повна залежність, гніт (на Русі в XIV–XVI ст.), який входить до складу словосполучень: кредит-кабала (іпотечний кредит) та мобільна кабала (“викачування” додаткових коштів із абонентів за допомогою різноманітних акцій).

Також до синонімічного ряду поняття “рабство” входять такі слова: *неволя* (відсутність волі, повна залежність від когось, чого-небудь), *невільництво* (стан підлеглості, залежності), *кріпацтво* (система суспільних відносин у добу феодалізму, за якою поміщик мав право на особу, працю й майно підлеглих йому селян-кріпаків), *ярмо* (гноблення зі знуцаннями), *плазування* (по-рабському схилиятися перед ким-небудь, принижуватися, вислужуватися перед кимсь), *низькопоклонство* (рабське, підлабузницьке плазування перед ким-небудь).

Денотативною спеціалізацією лексеми “неволя” є позначення відсутності волі, свободи, наприклад: “*По темних дорогах тяглися з заходу визволені з неволі радянські люди*” (О. Довженко). У переносному значенні слово набуває характеристики перебування (тварин, птахів, риб тощо) не в природних умовах: “*Здорові дельфіни живуть у неволі 20-25 років*” (“Наука”).

Також лексема “неволя”, завдяки посиленню семантики, входить до складу висловлювань-вигуків та виразів почуттів, оформлених певним чином: *по неволі* (через необхідність, всупереч бажанню), напр.: “*Був же я, був та у батька один син, Ой мене батько по неволі одружив*” (С.Руданський); *якої неволі* (вираження сильного незадоволення, роздратування), напр.: “*– Кого тут проти ночі колотить? – Це я, Никаноре. – Ах, це ви? Якої ще неволі вам?*” (М.Стельмах).

Схожі номінативні можливості мають наступні лексеми: *полон* (відсутність свободи, неволя, в яку потрапляє хто-небудь, захоплений противником під час воєнних дій), *утиск* (насильне, несправедливе обмеження чийх-небудь прав та дій), *гніт* (те, що морально принижує, мучить; тгар; насильницький вплив на когось-небудь), *пригноблення* (жорстока експлуатація), *гноблення* (жорстоке пригнічення), *загарбування* (насильне захоплення, завоювання).

В результаті проведеного дослідження можна констатувати, що зазначені синонімічні ряди мають широке розповсюдження в сучасній літературній мові та у мовній свідомості її носіїв. Значна кількість синонімії, їх семантико-стилістична варіативність і складна система логіко-семантичних зв’язків опосередковано свідчать про важливе місце, яке займають аналізовані поняття у моделюванні картини світу сучасної особистості.

Найбільшу кількість синонімів має поняття “рабство”. Їхня частка серед лексем, які є об’єктом нашого дослідження, становлять 35% від матеріалу, що було проаналізовано. Століття підневільного становища таки наклали свій відбиток, який міцно закарбувався в мовній свідомості українців.

Друге місце за кількістю членів синонімічного ряду належить слову “свобода” (28% від загальної кількості досліджуваних контекстів).

В результаті історичного розвитку та суспільного життя на території України великого поширення набули семантичні одиниці на позначення “неволі” (20%).

Найменш вживаним є слово “воля”, яке конкурує з близькою за змістом “свободою”. Остання є більш поширеною усному мовленні, що і визначає більший відсоток застосування в розмовному дискурсі. “Воля” ж зустрічається в поетичних творах, які є менш значущими за кількістю порівняно до усного мовлення пересічного носія. Їхня вживаність становить 17%.

Зазначимо, що наведені результати є характерними для конкретного періоду й з плином часу можуть зазнавати змін.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Логический анализ языка: культурные концепты. – М., 1991. – С.3.
2. Бутенко Н. П. Словник асоціативних значень іменників в українській мові / Наук ред. А. С. Супрун. – Львів: Вища шк. Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 328 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. Т. В. Буси. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
4. Венебицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 243 с.
5. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія. – 2-е вид. випр. і доп. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
7. Кочерган М. П. Про семантичний принцип контрактивних лінгвістичних досліджень // Проблеми зіставної семантики. Збірник наукових статей. Випуск 6. – К.: Вид. центр КИЛУ, 2003. – С. 3 – 7.
8. Лісовий В. Культура – ідеологія – політика. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 352 с.
9. Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства // Мовознавство. – 1997. - № 2-3. – С. 3 – 19.
10. Полога Л.М. Словник антонімів (за ред. Л. С. Паламарчука). – К.: Рад. шк., 1987. – 173 с.
11. Семенюк О.А. Язык эпохи и его отражение в сатирико-юмористическом тексте. – Кировоград: РИЦ КГПУ им.В.К.Винниченко, 2001. – 368 с.
12. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Голова шук та інші. – К.: Наук. Думка, 1999. – 2000с.
13. Стишов О. А. Особливості розвитку лексичного складу української мови ХХ ст. // Мовознавство. – 1999. – № 1. С. 7-22
14. Фабіан-Лизанець М. П. Типологія структур ЛСГ «поваги» в українській та англійській мовах // Мовознавство. – 1987. – № 6 С.66-70.

15. Франко З.Т. Формирование украинской революционной лексики в дооктябрьский период // Культура слова. – Вып. 18. – 1980. – С. 54-58.
16. Философский энциклопедический словарь / Главн. нуч. ред. и сост. А.А.Грицанов. – М.:АСТ, 2001. – 1312 с.
17. Шаповал М. Ю. Загальна соціологія / Загальна наукова редакція О. П. Юренка. – К.: Український центр духовної культури, 1996. – 378 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Антоніна Мельничук – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія і типологічне зіставлення мов.

ГРАМАТИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ СУФІКСАЛЬНИХ ВІДДІЄСПІВНИХ ІМЕННИКІВ У БРИТАНСЬКИХ ГАЗЕТНИХ ТЕКСТАХ

Наталія МОСКАЛЮК (Київ, Україна)

Стаття присвячена розгляду граматичної сполучуваності суфіксальних віддієслівних іменників у сучасній британській пресі. Мета роботи полягає у встановленні набору основних моделей граматичної сполучуваності, властивих досліджуванам лексичним одиницям. Основними завданнями статті є класифікувати граматичні моделі зазначених вище одиниць і з'ясувати, чи існує залежність між їх поширеністю та частотою.

The article is concerned with grammatical combinability of the suffixal deverbal nouns in the articles of the British press. The aim of the research is to determine a set of the basic patterns of grammatical combinability immanent for the analysed lexical units under investigation. The principal tasks of the article are to classify the grammatical patterns of the above mentioned units and to find out whether there is a correlation between their prevalence and frequency.

Матеріалом нашого дослідження обрано сучасні англомовні газетні тексти, оскільки мовні засоби газетно-публіцистичного стилю перебувають у процесі постійного розвитку і саме цим привертають увагу дослідників. Об'єкт дослідження – суфіксальні віддієслівні іменники (ВІ).

Завданнями роботи є: 1) виділити ядро, основну й периферійну системи суфіксальних віддієслівних іменників; 2) проаналізувати зазначені лексичні одиниці (ЛО) за їх поширеністю у текстах сучасної британської преси; 3) встановити ступені поширеності суфіксальних ВІ; 4) за допомогою критерію Стюдента визначити частку досліджуваних одиниць у текстах газетних статей; 5) встановити ядерні моделі граматичної сполучуваності досліджених ЛО; 6) упорядкувати моделі граматичної сполучуваності за їх частотою; 7) виділити ядро, основну систему та периферійні моделі на основі їх частоти; 8) класифікувати моделі за їх поширеністю; 9) з'ясувати закономірності розподілу моделей граматичної сполучуваності суфіксальних віддієслівних іменників за частотою у текстах трьох британських газет; 10) визначити як співвідносяться поширеність моделей і їх частота; 11) з'ясувати чи існує залежність між частотою досліджених одиниць та ступенем поширеності моделей їх граматичної сполучуваності.

Для аналізу обрано 3 британські газети, а саме The Financial Times (FT), The Guardian (G), The Observer (O). Генеральна сукупність нараховує 21031 ЛО (The Financial Times (6179 ЛО), The Guardian (6667 ЛО), The Observer (8185 ЛО)).

На початковому етапі виділено 228 суфіксальних іменників у газеті The Financial Times, 246 – у газеті The Guardian і 285 – у газеті The Observer. Оскільки існує такий різновид словотвору як зворотний, необхідно з'ясувати напрямок похідності виділених для дослідження одиниць (адже нас цікавлять лише віддієслівні утворення). Для розв'язання цього завдання ми звернулися до Оксфордського словника англійської мови ("The Oxford English Dictionary" [5]), укладеного за історичними принципами. За результатами аналізу зосередимо увагу на 146 суфіксальних віддієслівних іменниках у статтях газети The Financial Times, 141 суфіксальному ВІ – у статтях газети The Guardian та 209 суфіксальних ВІ – у газеті The Observer.

Необхідно зауважити, що у поодиноких випадках дати першої фіксації вихідного дієслова і похідного суфіксального іменника збігаються або відрізняються у межах 10 років. Зазначений проміжок часу є найменш вірогідним підтвердженням напрямку похідності, саме тому доцільно порівняти кількість значень вихідної та похідної одиниць у поданих вище випадках (кількість значень вихідної одиниці, як правило, більша).

Зафіксовані віддієслівні іменники мають такі суфікси (у дужках подаються інваріанти): *-er (-or), -tion (-sion, -ation, -ition), -ment, -al, -ancel-ence, -ancy, -acy, -age, -ant, -ity, -y, -ee, -ism, -ist, -it, -t, -th, -ure (-ture), -ledge*.

У досліджених газетних текстах зафіксовано такі новоутворення (суфіксальні віддієслівні іменники, час першої фіксації яких датується у межах двадцятого століття): *coverage (1912), bomber (1915), radicalisation (1935), consultancy (1955)*. Іменник *entitlement* теж вважаємо новоутворенням, оскільки у згаданому вище словнику він не зафіксований, а отже, виник відносно нещодавно.

За допомогою обчислень ми виділили ядро, основну й периферійну системи суфіксальних віддієслівних іменників. Зазначимо, що в ядро входять лексичні одиниці, які охоплюють 75% усіх зафіксованих

досліджуваних одиниць. Основна система, в яку входить також і ядро, охоплює 90%, решта 10% слів входять до периферії.

Результати підрахунків показали, що ядро зазначених одиниць у газеті The Financial Times нараховує 110 ВІ, у газеті The Guardian – 106 ВІ, у газеті The Observer – 157 ВІ. Основна система трьох порівнюваних газет представлена таким чином: The Financial Times: ядро + 22 ВІ, The Guardian: ядро + 21 ВІ, The Observer: ядро + 31 ВІ. Периферійна система представлена так: The Financial Times – 14 ВІ, The Guardian – 14 ВІ, The Observer – 21 ВІ.

Суфіксальні віддієслівні іменники *government, health, leader, supporter, terrorist, voter* виявилися спільними для ядра трьох порівнюваних газет; іменники *allegation, commitment і development* є спільними для газет The Financial Times та The Guardian; іменники *adviser, community, director, discussion, immigration і treatment* спільні для ядра газет The Guardian та The Observer, а іменники *accusation, growth, opposition і terrorism* – для ядра газет The Financial Times та The Observer.

Спільним суфіксальним ВІ для основної системи трьох порівнюваних газет (окрім тих лексичних одиниць, що виявилися спільними для ядра) постає іменник *enforcement*. Іменники *employment* та *integration* є спільними для основної системи газет The Financial Times і The Guardian, іменники *improvement* та *reformer* – для газет The Financial Times і The Observer, а віддієслівний іменник *consultant* – для газет The Guardian та The Observer.

Периферійна система не має спільних суфіксальних віддієслівних іменників, проте, іменники *knowledge, settlement і statement* є спільними для газет The Guardian та The Observer, а *refusal і writer* – для газет The Financial Times та The Observer.

Аналіз отриманих даних дає можливість зробити висновок, що лексичні одиниці, які входять до ядра та основної системи є частотними для досліджуваних ВІ, а представники периферії – низькочастотними.

Досліджуючи особливості функціонування суфіксальних віддієслівних іменників, проаналізуємо зазначені одиниці за їх поширеністю у текстах сучасної британської преси. Встановимо ступені поширеності досліджуваних іменників. Для визначення кількості ЛО, які входять до кожного ступеня поширеності, використаємо формулу: $l = (n_1 - n_2) : 5$, де l – частота суфіксальних ВІ певного ступеня поширеності; n_1 – найбільша кількість досліджуваних лексичних одиниць, а n_2 – найменша кількість зазначених одиниць.

Підрахунки суфіксальних ВІ показав, що для газет The Financial Times і The Guardian значення $l \approx 3$, для газети The Observer $l \approx 5$. Представимо межі кількісного показника поширеності досліджуваних одиниць певного ступеня у текстах трьох британських газет у вигляді таблиці (Табл. 1).

Таблиця 1

Ступені поширеності суфіксальних віддієслівних іменників у текстах британських газет

№ п/п	Газета	Газета		
		The Financial Times	The Guardian	The Observer
1.	Високий	14 – 11	17 – 14	25 – 20
2.	Вищий за середній	10 – 7	13 – 10	19 – 14
3.	Середній	6 – 3	9 – 6	13 – 8
4.	Нижчий за середній	2 – 0	5 – 2	7 – 2
5.	Низький	–	1 – 0	1 – 0

Згідно встановлених ступенів поширеності суфіксальні віддієслівні іменники розташувались таким чином (у дужках подано частоту кожного іменника):

1) високий ступінь поширеності представляє лише один ВІ, який входить до ядра всіх трьох газет, пор.: **FT**: *government* (14), **G**: *government* (17), **O**: *government* (25);

2) вищий за середній ступінь поширеності виявили такі іменники у газеті The Financial Times: *settlement* (10), *leader* (7), *opposition* (7) (жодна лексична одиниця не представляє цей ступінь поширеності у газетах The Guardian і The Observer);

3) середній ступінь охоплюють такі суфіксальні ВІ: **FT**: *analyst* (6), *growth* (5), *provider* (5), *voter* (5), *investment* (4), *health* (3), *management* (3), *movement* (3), *terrorism* (3); **G**: *community* (8), *immigration* (7), *leader* (7), *supporter* (6); **O**: *community* (12), *leader* (10), *treatment* (9), *Observer* (8), *supporter* (8);

4) найбільша кількість досліджених ЛО характеризується нижчим за середній та низьким ступенями поширеності (необхідно зазначити, що низький ступінь поширеності суфіксальних ВІ не представлений у текстах газети The Financial Times).

Аналіз отриманих даних свідчить, що: 1) високий, вищий за середній та середній ступені поширеності охоплюють лише ті досліджувані одиниці, які входять до ядра, тобто найчастотніші; 2) 35 суфіксальних ВІ, що входять до ядра досліджуваних одиниць, представляють нижчий за середній ступінь у газеті The Financial Times, 53 ВІ – у газеті The Guardian і 85 – у газеті The Observer; 3) значна частина суфіксальних віддієслівних іменників, що не входять до ядра досліджуваних ВІ, охоплюють нижчий за середній та

низький ступені поширеності (цікаво, що 8 досліджуваних іменників, які входять до ядра зазначених одиниць у газеті The Guardian, презентують низький ступінь поширеності).

Отримані результати показують, що найчастотніші суфіксальні віддієслівні іменники характеризуються високим, вищим за середній і середнім ступенями поширеності. Низькочастотні ВІ (периферійна система) представляють низький ступінь поширеності.

Для отримання підтвердження гіпотези про існування залежності між частотою суфіксальних ВІ у газетних текстах та довжиною вибірки, звернемося до методу рангової кореляції.

Після проведених обчислень отримані такі результати: коефіцієнт рангової кореляції суфіксальних віддієслівних іменників для газети The Financial Times складає $\approx 0,49$, для газети The Guardian – $0,63$, для газети The Observer – $0,48$.

Кореляція відсутня, оскільки отримані дані нижчі за табличні. Результати дослідження уможливають такий висновок: частота досліджених одиниць не залежить від довжини газетних текстів.

За допомогою критерію Стюдента процентних показників ми визначили частку суфіксальних ВІ у текстах британських газетних статей і отримали такі результати: The Financial Times: $\approx 2,36\%$, The Guardian: $\approx 2,11\%$, The Observer: $\approx 2,55\%$.

Під час встановлення набору ядерних моделей граматичної сполучуваності англійських суфіксальних ВІ ми спиралися на принципи подані у частотному словнику сполучуваності сучасної англійської мови [4] та довіднику найбільш вживаних англійських словосполучень [3]. Ми також скористалися уточненнями, запропонованими у дисертаційному дослідженні Т.О.Мізін [1: 116-120].

Аналіз частоти зареєстрованих моделей показав, що одним моделям властива висока частота, в той час як інші характеризуються низькою частотою. Таким чином, різні моделі сполучуваності мають неоднакове функціонування у мовленні. У нашому дослідженні моделі, які входять до ядра за частотою, вважаються такими, що мають високу частоту вживання. У сполучуваності лексичних одиниць діє закон переваги, згідно з яким невелика кількість моделей має високу частоту і складає ядро всіх словосполучень, вжитих у текстах; решта моделей має низьку частоту й складає незначну частину словосполучень досліджуваних одиниць [2: 125].

Одним із завдань цього дослідження є з'ясувати закономірності розподілу моделей граматичної сполучуваності суфіксальних ВІ за частотою у текстах трьох британських газет. Спираючись на здійснені обчислення, ми виділили ядро, основну та периферійну системи моделей сполучуваності досліджуваних одиниць.

Кількість реалізованих ядерних моделей виявилася різною для кожної з перелічених вище газет. Аналіз розподілу моделей суфіксальних ВІ показав, що: 1) найбільша різноманітність у реалізації ядерних моделей іменникової сполучуваності представлена у газеті The Observer: 14 моделей із 36 теоретично можливих, що складає $\approx 38,9\%$ від загалу моделей сполучуваності (меншу кількість реалізованих моделей знаходимо у текстах газет The Financial Times і The Guardian: 13 моделей із 36 можливих, тобто $\approx 36,1\%$); 2) спільними для ядра всіх газет виявилися моделі AN , dN і NN (перелічені моделі є високочастотними, які можна назвати типовими для досліджуваних іменників газетно-публіцистичного стилю).

Вивчення та аналіз моделей граматичної сполучуваності досліджуваних лексичних одиниць не можна вважати повним без урахування їх поширеності, тобто без урахування тієї кількості суфіксальних ВІ, які вживаються у розглянутих моделях.

Після проведених підрахунків кількості суфіксальних віддієслівних іменників у найчастотніших моделях сполучуваності, виявилось, що кожна модель характеризується різною кількістю досліджуваних ВІ, які у ній вживаються. Тому стає можливим встановити групи моделей граматичної сполучуваності суфіксальних ВІ за їх поширеністю.

Обчислення свідчать, що для газет The Financial Times і The Guardian значення $l \approx 6$, для газети The Observer $l \approx 11$. Представимо межі кількісного показника поширеності моделей граматичної сполучуваності певного ступеня досліджених одиниць у текстах трьох британських газет у вигляді таблиці (Табл. 2).

Таблиця 2

Ступені поширеності моделей граматичної сполучуваності суфіксальних віддієслівних іменників у текстах британських газет

№ п/п	Газета	Газета		
		The Financial Times	The Guardian	The Observer
1.	Високий	30 – 24	33 – 27	55 – 44
2.	Вищий за середній	23 – 17	26 – 20	43 – 32
3.	Середній	16 – 10	19 – 13	31 – 20
4.	Нижчий за середній	9 – 3	12 – 6	19 – 8
5.	Низький	2 – 0	5 – 0	7 – 0

Згідно встановлених ступенів поширеності моделі суфіксальних ВІ розподілились таким чином: 1) моделі AN і dN представляють високий ступінь поширеності у всіх трьох газетах і входять до ядра найчастотніших моделей іменникової сполучуваності (FT: dN (30), AN (25); G: AN (33), dN (32); O: AN (55),

dN (53)); вищий за середній ступінь поширеності виявила лише одна модель у газеті The Guardian: *NN* (23) (у газетах The Financial Times та The Observer цей ступінь поширеності не представлений); 3) середній ступінь поширеності представлений переважним чином моделями, що входять до ядра, а саме: **O**: *NN* (26), *NN* (20); **G**: *NprpN* (17) (модель *NprpN*, яка представляє зазначений ступінь поширеності у газеті The Financial Times, знаходиться поза межами ядра); 4) значна частина моделей характеризується нижчим за середній і низьким ступенями поширеності.

Проаналізуємо, як співвідносяться між собою ступені поширеності моделей та їх частота у текстах трьох британських газет. Перевіримо таке припущення: якщо модель характеризується високою частотою вживання, то вона має високий ступінь поширеності у досліджуваних текстах.

Ми порівняли отримані дані й з'ясували, що найчастотніші моделі характеризуються високим, вищим за середній та середнім ступенями поширеності, а низькочастотні моделі мають нижчий за середній і низький ступені поширеності.

Таким чином, результати дослідження свідчать, що моделі, які входять до ядра та основної системи – високочастотні для суфіксальних віддієслівних іменників, а периферійні – низькочастотні.

Одним із завдань роботи було з'ясувати чи існує залежність між частотою досліджених ВІ та ступенем поширеності моделей їх граматичної сполучуваності. Для дослідження був обраний іменник *government*, який є найчастотнішим у текстах трьох розглянутих газет (**FT**: *government* (14); **G**: *government* (17); **O**: *government* (25)). В результаті аналізу виявилось, що переважна більшість моделей граматичної сполучуваності зазначеного суфіксального іменника входить до ядра досліджених моделей (пор. *government* (**FT**): *NN* (5), *dN* (2), *NN* (2), *AN* (2), *N'sN* (2), *N'sN* (1); *government* (**G**): *dN* (6), *N'sN* (4), *AN* (3), *NprpN* (3), *NN* (1); *government* (**O**): *dN* (11), *N'sN* (6), *AN* (4), *NN* (2), *NprpN* (2)) (жирним шрифтом подано моделі, що входять до ядра).

В результаті проведеного дослідження можна стверджувати: 1) суфіксальні ВІ та моделі їх граматичної сполучуваності, що входять до ядра й основної системи є високочастотними, а периферійні – низькочастотними; 2) найчастотніші суфіксальні ВІ та їх моделі характеризуються високим, вищим за середній і середнім ступенями поширеності, а низькочастотні – нижчим за середній та низьким ступенями поширеності; 3) частота досліджених ВІ не залежить від довжини газетних текстів; 4) ступінь поширеності ядерних моделей залежить від частоти досліджуваних ЛО. На наступному етапі ми маємо на меті визначити подібність порівнюваних газет.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Мизин Т.А. Функционирование существительных в текстах разных стилей (на материале современных беллетристических и научных текстов): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Защищена 16.02.1996. – К., 1995. – 323 с.
2. Нагорна С.С. Стилометричні характеристики дієслова у сучасних англомовних наукових текстах: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Защищена 15.04.2004. – К., 2004. – 262 с.
3. Перебейнос В.И. Справочник наиболее употребительных английских словосочетаний: [Справочник] / В.И. Перебейнос, С.С.Хидекель, Л.Р. Вайнер и др. – М.: Просвещение, 1986. – 320 с.
4. Частотный словарь сочетаемости современного английского языка: Принципы составления словаря / Сост.: Н.О. Волкова, Р.З.Гинзбург, В.И.Перебейнос и др. – 1-е изд. – М: Наука, 1971. – Ч.1. – 76 с.
5. The Oxford English Dictionary Being a Corrected Re-Issue with an Introduction, Supplement, and Bibliography of a New English Dictionary on Historical Principles Founded Mainly on the Materials Collected by the Philological Society: In 12 vol. / Ed.: J.A.H. Murray, H.Bradley, W.A. Craigie and others. – 3rd ed. – Oxford: The Clarendon Press, 1970. – Vol. 1–12.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Financial Times 12.01.2006; 25/26.03.2006; 3.04.2006; 12.04.2006; 15/16.04.2006; 8.08.2006; 11.08.2006; 31.10.2006; 22.11.2006; 15.12.2006.
 Guardian 30.08.2006; 16.10.2006; 17.10.2006; 9.11.2006; 24.11.2006; 20.12.2006; 21.12.2006; 29.12.2006.
 Observer 23.07.2006; 22.10.2006; 19.11.2006; 3.12.2006; 10.12.2006; 17.12.2006; 24.12.2006.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Москалюк – аспірантка кафедри англійської філології КНЛУ.
Наукові інтереси: функціональна граматики англійської мови.

АНГЛІЙСЬКІ ЕТНОФОБІЗМИ: СТРУКТУРНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Анна МЄДВЕДЬ (Кіровоград, Україна)

У статті визначено структурні й семантичні особливості англійських етнофобізмів шляхом установлення найбільш продуктивних шляхів і способів їхнього словотвору та класифікації корпусу експериментального матеріалу за семантичним критерієм.

The article deals with structural and semantic peculiarities of English ethnic slurs by means of determination of the most productive ways and methods of word-building and classification of the body of experimental material according to the semantic criterion.

Чинні лінгвістичні дослідження стереотипів національного характеру в англомовній картині світу спрямовані на вивчення стосунків між представниками англомовних лінгвокультур як усередині однієї

етнічної групи, так і між представниками різних груп [1;2;3]. Етноніми та етнофобізми відносяться до ЛЮ, які кодуєть національно-культурну інформацію, а відтак вони утворюють специфічну лексичну підсистему кожної ідіоетнічної мови, яка виявляє особливості в структурно-семантичному та функціональному аспектах. *Етнофобізми* – це одиниці, що є принизливими, образливими позначеннями тих чи інших етнічних груп, тобто етноніми з негативною аксіологічною оцінкою [5:3].

Мета статті – визначити особливості англійських етнофобізмів шляхом аналізу їхніх структурних та семантичних характеристик. **Матеріал** статті охоплює 218 моно- та полілексемних одиниць, які вербалізують етнічні стереотипи в англійській мові, відібраних у результаті суцільного обстеження сучасних лексикографічних джерел англійської мови [6;7;8;9;10]. **Об'єкт** статті складають структура та семантика англійських етнофобізмів, а **предметом** виступають їхні структурно-семантичні особливості передачі етнокультурної інформації.

Спершу розглянемо основні шляхи та способи творення англійських етнофобізмів, установимо найбільш і найменш продуктивні способи їхнього творення.

У результаті структурного аналізу нами виявлено, що в англійській мові етнофобізми утворюються різними шляхами та способами. Для визначення функціонального навантаження шляхів словотвору англійських цих лексичних одиниць виокремлюємо наступні три: 1) *морфологічний*, 3) *неморфологічний*, та 3) *фонетичний*.

Як свідчать кількісні підрахунки 137 одиниць матеріалу спостереження з 218 утворені **неморфологічним** шляхом словотвору, 73 лексеми – **морфологічним** та 8 одиниць – фонетичним. Отже, провідний шлях утворення етнонімів та етнофобізмів – **неморфологічний**.

Розглянемо способи творення досліджуваної групи лексем. Англійські етнофобізми матеріалу спостереження утворені у результаті 10 наступних способів словотвору, які подаємо за спаданням частоти: 1) **словоскладання** (73 одиниці), 2) **злиття двох слів** (37 одиниць), 3) **метафоризація** (37 одиниць); 4) **запозичення** (24 одиниці); 5) **усічення** (15 одиниць); 6) **телескопія** (37 одиниць); 7) **ономатопія** (8 одиниць); 8) **суфіксація** (8 одиниць); 9) **конверсія** (2 одиниці); 10) римований сленг (1 одиниця).

Словоскладання виступає найпродуктивнішим способом словотворення англійських етнофобізмів, цим способом утворено 73 лексеми нашої картотеки з 218. Такі етнофобізми належать до іменних словосполучень і утворилися за традиційними моделями: n + n, наприклад: *Bar code, Cheese Feet, Chilli eaters, Curry Muncher*; a + n, наприклад: *Big nose, Damn Yankee, Dark Meat*. В окремих словосполученнях помітно тенденцію поступового перетворення перших чи других компонентів у своєрідні узагальнювальні гіперсеми - домінуючі семантичні компоненти стійких словосполучень, такий процес простежується у таких прикладах: *Forest nigger, Alabama Porch Monkey, Swamp Rat*.

Метафоризація, як спосіб словотворення, використовується у 35 етнофобізмах. Досить широко представлені в англійській мові етнофобізми-антропоніми, тобто етнофобізми, які утворюються внаслідок **антономасії** - метонімічного перенесення власних імен і прізвищ. Матеріалом для творення цього типу етнофобізмів слугують, як правило, найбільш поширені, традиційні в межах певної нації імена: *Dago* спочатку означало "іспанець", тепер - "італієць, житель Середземномор'я" (від широковживаного іспанського імені *Diego*), *tick* "ірландець" (від *Mickey*, що є прізвиськом від імені *Michael*, яке вважається найпоширенішим ім'ям серед ірландців).

Джерелами метафоризації також є назви національностей (*Ice Nigger*), релігій (*Mudslim*), країн (*Paki*), національних страв (*Burrito*).

Лексико-семантичне вивчення **запозичень** – 24 одиниці матеріалу спостереження, свідчить, що вони прийшли в англійську з різних мов світу: арабської мови (*Kaffir*), німецької (*Kraut*), української (*Cossack*), російської (*Wodka*), італійської (*Goomba*), хінді (*Chapata*), іврити (*Yahoody*) тощо. Переважна більшість з них лише частково адаптована у фонетичній та граматичній системах англійської мови, що пояснюється їхнім рідкісним функціонуванням у мовленні.

Шляхом **усічення** структури слів утворено 15 етнофобізмів. Це передусім апокопа, аббревіація, акронім, кінцеве та початкове усічення, наприклад *ABA (Another Bloody American), F.O.B. (Fresh Off the Boat)*.

За допомогою **суфіксального** способу утворено 8 етнофобізмів нашої картотеки, при цьому використовуються два суфікси: *-ie / -y*, наприклад *Darkie, Sandy* та *-er*, наприклад *Greaser, Cracker*. Послугуючись класифікацією О. С. Кубрякової, зазначимо, що перший належить до оцінювальних, а другий до класифікаційних суфіксів, які визначають певний семантичний клас.

Структурний аналіз слів-телескопізмів дає підстави вважати, що у сучасному словотворенні помітна тенденція поєднання двох видів словотворення - **скорочення** та **телескопії** (як виду словоскладання). Унаслідок відсікання початкової, кінцевої та середньої частини основ, телескопіями видозмінюються за формою і за змістом, що підтверджується такими прикладами як *Blaxican = Black + Mexican, Niglet = Nigger + Piglet* і низкою інших етнофобізмів-телескопізмів.

На **фонетичному рівні** за допомогою **ономатопії** утворено 8 етнофобізмів нашої картотеки. Унаслідок імітації акценту та особливостей англійської вимови представників окремих націй утворилися наступні етнофобізми: *Vut, Cushin*.

Найменш продуктивними способами творення етнофобізмів нашої картотеки є **конверсія** (2 одиниці) та *римований сленг/rhyming slang* (1 одиниця).

Rhyming slang є способом словотворення, характерним лише для сленгу англійської мови, а саме, британського варіанту англійської мови). Цим шляхом утворено 1 етнофобізм картотеки: *Bubble* = "bubble and squeak" = *Greek*.

Джерела етнономінації іноді важко визначити. Так, існують різні точки зору щодо походження етнофобізма *guinea* "італієць". Деякі вчені вважають, що це слово походить від власного імені *Gianni* або *Giovanni*, інші вказують на можливість запозичення топоніма *Guinea* - назви африканської країни, звідки експортували негрів [1:100-101].

Загальна тенденція розвитку словотвору простежується в напрямку більшої свободи при створенні інновацій, в розширенні поняття "нормативність" в умовах інтенсивної взаємодії національних варіантів англійської мови, (інтерваріантна міграція лексичного і словотворчого матеріалу) та взаємодії соціальних, функціонально-стилістичних підсистем в межах окремого національного варіанту (інтерваріантна міграція). Зростає кількість лексичних інновацій, в утворенні яких беруть участь кілька засобів, включається декілька номінацій них та дериваційних механізмів, що, з одного боку, свідчить про певну системність словотвору, а з іншого боку – про ускладнення номінаційного процесу, пов'язаного з ускладненням "картини світу", або з ускладненням наших знань та уявлень про навколишній світ [4:6].

Розглянемо семантичну класифікацію етнофобізмів. З цією метою виокремимо в семантичній структурі слів матеріалу спостереження ознаки, котрі стали асоціативним підґрунтям для створення нових номінацій представників етнічних груп в англійській мові. Компонентний аналіз словникових дефініцій етнофобізмів нашої картотеки дає підстави виокремити 11 класифікаційних ознак, за якими утворені досліджувані одиниці: 1) ознаки поведінки, інтелектуальні, моральні якості представників етнічної спільноти – 50 одиниць; 2) особливості зовнішності – 38 одиниць; 3) особливості споживання їжі – 30 одиниць; 4) етнофобізми-антропоніми – 25 одиниць; 5) місце походження особи – 24 одиниці; 6) втрата особи зв'язку з рідною етнічною культурою – 16 одиниць; 7) історичні особливості рідної етнічної культури особи – 13 одиниць; 8) особливості вимови – 8 одиниць; 9) особливості одягу – 6 одиниць; 10) етнофобізми-зооніми – 5 одиниць; 11) релігійні ознаки особи – 3 одиниці.

Кількісні підрахунки свідчать, що чверть усіх етнофобізмів матеріалу спостереження ображають певні риси поведінки представника етносу, його інтелектуальні або моральні якості, особливості гігієни тощо. Внутрішня форма деяких етнофобізмів містить асоціативні ознаки, що корелюють з інтегральною макросемою "повсякденний неспокій" (заподіяний запахами, гаміром, брудом). Ці етнофобізми згодом набули більш поширеного застосування і тепер позначають будь-якого представника чорношкірого населення, іспаномовних етнічних меншостей та вихідців із середземноморського регіону: *Dirtbag Monkey, Fish and chips, Irish Tinker, JACA, Rabbit*. Певна кількість етнофобізмів в англійській мові виникла на основі асоціативних зв'язків за зовнішніми ознаками – 38 слів нашої картотеки. Серед таких ознак зовнішності до уваги беруться: а) колір шкіри *dark meat, redskin, white meat, negro, mud person* тощо; б) форма обличчя *flat-face, panface, pancake face* для позначення осіб східноазійського походження; в) розріз очей *fisheyes, slant-eye*; г) колір волосся: *Ginger-nob, Ginger-pubes* д) форма носа: *Knife-nose, Nickel nose*; е) особливості шкіри: наприклад, стереотипне уявлення про мексиканців як брудних, засалених, неохайних викликало появу етнофобізмів *greaser, greaseball*, які є надзвичайно образливими і повними презирства та огиди.

Намагання деяких представників етнічних меншин вийти за межі своєї спільноти, асимілюватися з американцями англосаксонського походження, виявляючи покірність та послужливість, відданість їхнім цінностям, традиціям, переймаючи манери та погляди з метою досягнення вищого статусу в суспільстві, засуджується, отримує негативну оцінку в межах етнічної спільноти. У нашій картотеці представлені 16 таких етнофобізмів. Для їхнього утворення використовувались назви предметів, які складаються з поверхневого шару, що ховає під собою інший, внутрішній шар – *banana, cocconut, potato, egg*. Цікавим прикладом етнофобізму з вираженою аксіологічною амбівалентністю є прізвисько *banana* для позначення привабливої світлошкірої негритянки, що вживається у мові афроамериканців не тільки з позитивними конотаціями захоплення, схвалення, але й як образливе звертання.

Власні назви національностей також використовуються як спосіб етнономінації. При цьому назви національностей та їхніх мов часто зазнають морфологічних перетворень.

Етнофобізми належать до експресивних найменувань, оскільки вони поєднані із сприйняттям образної основи, образно-асоціативних зв'язків, які існують у свідомості як свого роду "гештальти". Внутрішня форма таких ономастичних одиниць відтворює увесь складний асоціативний механізм, що працює на створення етнічних стереотипів свідомості.

Певну частку етнофобізмів представляють прізвиська, що за своєю формою є **зооморфізмами**. В основі їх утворення лежить метафоричне використання зооніма. Це такі етнофобізми, як *ape, monkey, donkey, zebra*, що головним чином позначають афроамериканців, імплікуючи ознаки примітивності, незграбності, кремезної статури, брутальності, звірячої вдачі, чорного кольору (*coon*), неприємного запаху (*skunk*) тощо. Емоційний спектр почуттів-ставлень, що виражають етнофобізми, досить широкий – від захоплення, поваги,

схвалення до зневаги, презирства, відрази, ненависті тощо. Так, наприклад, у мові афроамериканців існують такі етноніми, як *Miss Amy*, *Miss Lilian* – “біла жінка”, *Lady Snow* – “поважна біла жінка”, що вживаються нейтрально або з позитивною оцінкою по відношенню до білошкірого населення. Але, як правило, позитивне сприйняття етнічної належності спостерігається лише в межах власної етнічної спільноти.

Переважає більшість етнофобізмів належать до субстандартного рівня: розмовного та сленгового прошарків мови, її соціально-територіальних та соціально-етнічних діалектів. Словниковий суб’єкт мовлення, тобто типова особа, що використовує етнофобізми, як зазначає В.І.Карасик, – це обмежена, нерозумна людина із юрби. Але факти свідчать про поширеність стереотипного мислення, стійкість соціальних настанов та підтверджують існування етнофобізмів у семантичній пам’яті людини, втягнутої в сферу етносоціальних стосунків, та актуалізацію цих одиниць за певних прагматичних умов.

Отже, ми розглянули основні шляхи та способи творення англійських етнофобізмів, встановили найбільш і найменш продуктивні способи їхнього словотворення, висвітлили особливості структурних характеристик досліджуваних лексичних одиниць, а також навели класифікацію етнофобізмів за семантичним критерієм. Особливості функціонування та перекладу етнонімів та етнофобізмів у художньому, мас-медійному та розмовному типах дискурсу можуть скласти цікаві перспективи подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонченко Т.М. Лінгвопрагматичні особливості функціонування етнонімів та етнофобізмів (на матеріалі американського варіанта англійської мови) // Вісник Київського лінгвістичного університету. Сер. Філологія. – 1999. – Т.2, №1. – С.95-103.
2. Антонченко Т.М. Основні тенденції аксіологічних змін у семантичній структурі американізмів/Автореф. дис. ... канд. ... філол. наук. – Київ, 2000. – 20 с.
3. Белова А. Д. Вербальне відображення концептосфери етносу: сучасний стан вивчення проблеми// Мовні і концептуальні картини світу. – К.:Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 2001. – С. 15-22.
4. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу англійської мови у 80-ті-90-ті роки ХХ століття: Автореф. дис. ... доктор. філол. наук. – Київ, 2003. – 16 с.
5. Antonchenko T. Axiological Shifts in the Scope of a Word Semantic Structure (Based on Americanisms) // The Art and Science of TESOL: Abstracts of the 2nd National TESOL Ukraine Conference / Vinnytsia State Pedagogical Institute. – Vinnytsia. –1997. – P. 56-57.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

6. Англо-український словник: У 2 т. – Близько 120000 слів / Склад М.І. Балла. – К.: Освіта, 1996. – Т.1, Т. 2. – 712с.
7. Longman Dictionary of Contemporary English. – Harlow: Addison Wesley Longman Limited, 1995. – 1668 p.
8. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English. – 5th edn. – Oxford, New York: Oxford University Press, 1995. – 1392 p.
9. The American Heritage Dictionary of the English Language.- Fourth Edition. – Houghton Mifflin Company, 2000. – Online: <http://www.bartleby.com/61/30/L0073000.html>
10. Wikipedia, the free encyclopedia. – Online. – <http://en.wikipedia.org/wiki>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Медведь – здобувач кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: етнономіації в сучасній англійській мові.

ФОРМАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ СЛОВА «ГОЛОВА» И ПРОИЗВОДНЫМИ ОТ НЕГО АДЪЕКТИВАМИ (на материале русского языка)

Наталья НАЗАРЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглядаються формально-семантичні зв’язки полісемічного російського слова «голова» з його дериватами з ад’єктивного блоку з урахуванням дериваційної перспективи. Словотвірна активність семантичних ознак слова голова враховується при визначенні ієрархії сем у семантичній структурі мотиванта.

The given article considers formal-semantic relations between a polysemous Russian word «golova» (head) and its derivatives forming an adjective group with their derivational perspective taken into consideration. Focusing on the word-building activeness of the semantic features common for the word «golova», the author of the article defines the hierarchy of semes in a motivator’s semantic structure.

Проблема изучения словообразовательных гнезд (СГ) не является новой. Подходы к группировке слов в СГ и их структура были описаны О.И.Блиновой, Е.Л.Гинзбургом, Е.А.Земской, И.Г.Милославским, А.Н.Тихоновым, И.С.Улухановым, и другими исследователями. Но изучение этой комплексной единицы словообразования до сих пор остается актуальным в силу ее многомерности и многоплановости.

Объект нашего исследования – СГ с вершиной *голова*. Данное СГ характеризуется значительной мощностью, но небольшой глубиной: в СГ всего две ступени деривации. Согласно «Словообразовательному словарю русского языка» А. Н. Тихонова (далее ССРЯТ), рассматриваемое гнездо включает 191 дериват [8: 236]. В результате проведенного нами разыскания гнездо было дополнено, и в общей сложности оно насчитывает 214 производных. В ССРЯТ в состав СГ с вершиной *голова* внесены производные и от лексики *глава*. Представляется целесообразным разделить дериваты на два самостоятельных подгнезда с вершинами

голова и *глава*, поскольку эти лексемы обладают различным словообразовательным потенциалом. Так, СГ с вершиной *голова* насчитывает 170 производных, а в состав СГ с вершиной *глава* входит 44 деривата. Это слова разных частей речи, которые структурируются соответственно на субстантивный, адъективный и вербальный блоки (в СГ с вершиной *голова* есть только субстантивный и адъективный блоки).

В данной статье представлены результаты исследования адъективного блока СГ с вершиной *голова*. Этот блок является самым многочисленным – 115 производных, что составляет около 68% от общего числа дериватов.

С учетом результатов семного анализа слов *голова* и *глава*, позволившего определить набор сем, формирующих ЛСВ (см. наши предыдущие работы [4: 128]), устанавливается иерархия сем с учетом их мотивационной активности.

БАС зафиксировал у лексемы *голова* (ЛСВ₁) значение «верхняя часть тела человека, верхняя или передняя часть тела животного, содержащая в себе мозг. “Положите ему **голову** выше и дайте воды, – сказал Нехлюдов” /Л. Толстой Воскресенье/» [7(1: 214-218)]. Кроме того, это слово употребляется, когда речь идет «|| О деревьях, растениях. *Головы подсолнечников*. || В значении единицы счета (скота). *Несколько голов скота*» (Там же) и «|| О волосах, прическе “...стояли нарядные с маслянными **головами** дети” /Л. Толстой. Воскресенье/» (Там же).

На основе данной словарной дефиниции выделены семы, формирующие семантическую структуру ЛСВ₁: ‘часть тела’, ‘верхняя’, ‘передняя’, ‘человек’, ‘животное’, ‘мозг’, а также сема ‘волосы’, выводимая из переносного значения «о волосах, прическе», и сема ‘единица счета’.

Голова как часть тела человека имеет такие параметрические характеристики, как форма и размер. Поэтому соответствующие семантические признаки проявляют наивысшую деривационную активность. Сема ‘форма’ актуализируется в значении 15 лексем первой ступени (13% от общего числа производных), и в 20 дериватах второй ступени (17,4%).

Лексемы *длинноголовой*, *короткоголовой* («имеющий короткий и широкий череп» [2: 459]), *круглоголовой*, *остроголовой* («остро... Первая часть сложных слов. 2. Обозначает заостренность формы» [2: 734]), *плоскоголовой*, *толстоголовой*, *цельноголовой* характеризуют объект по форме его головы. Мотиватором выступают слова *голова*, которое употребляется в значении «черепная коробка» [2: 214], что может быть эксплицировано в словарной дефиниции. Например, слово *цельноголовой* характеризует представителей класса слитночерепных рыб, название которых определено формой и строением черепа: «череп аутостилистического типа (небно-квадратный хрящ полностью слит с черепом)» [1 (46: 499)].

Длинноголовой – *короткоголовой*, *круглоголовой* – *плоскоголовой* образуют отраженные антонимические пары, представляя диаметрально противоположные оценочные характеристики, и проявляют максимальную активность, мотивируя наибольшее число лексем второго шага.

Присутствие семы ‘форма’ в значении слова *собакоголовой* определяется на основе анализа словарной дефиниции: «Условное название группы обезьян подсемейства мартышковых – крупные животные с большой головой, удлинённой мордой (по форме напоминающая собачью *Подчеркнуто нами – Н.Н.*) и развитыми надбровниками» [1 (39: 455)].

Лексемы *змееголовой*, *свиноголовой*, **копьеговой*, *щитоголовой* образованы по тому же словообразовательному типу. Это сложные слова, первая часть которых указывает на предмет или животное, внешние характеристики которых послужили основой сравнения. Главным семантическим признаком дериватов является “такой как, похожий на” (сема ‘форма’), поскольку внимание акцентируется именно на сходство по форме: «Строение головы – резкий обращенный острым концом вперед треугольник – определило название некоторых змей **копьеголовые** ...» (электронный ресурс).

Вторую ступень деривации представляют субстантивы, являющиеся синтаксическими дериватами: *длинноголовость*, *длинноголовие*, *короткоголовие*, *короткоголовость* – и лексическими: *змееголов*, *змееголовка*, *змееголовник*, *короткоголов*, *круглоголовка*, *остроголовки*, *толстоголовка*, *толстоголовки*, а также субстантиваты-термины, обозначающие зоологический класс: *длинноголовые*, *копьеголовые*, *короткоголовые*, *собакоголовые*, *толстоголовые*, *цельноголовые*, *змееголовые*, *щитоголовые*. К сфере антропологической терминологии (представлены в словарях с пометкой *антр.*) относятся производные *длинноголовые*, *длинноголовость*, *длинноголовие*, *короткоголовые*, *короткоголовость*, *короткоголовие*, например: «длинноголовость то же, что и долихоцефалия – форма черепа, у которой продольное измерение значительно превышает поперечное» [1 (15: 30)].

Во всех производных по-прежнему актуальна сема ‘форма’.

Слова *головастый-1* («1. Разг. Имеющий несоразмерно большую голову» [2: 215]), *большеголовой*, *крупноголовой*, *малоголовой* – дериваты, имеющие общий семантический признак ‘размер’, который может репрезентироваться семами ‘большой’ (*головастый-1*, *большеголовой*, *крупноголовой*) и ‘малый’ (*малоголовой*).

Лексема *головастый* мотивирует существительное второй ступени деривации *головастик*, которое представлено в БТС в двух лексико-семантических вариантах: «1. Хвостатая личинка бесхвостых земноводных (лягушек, жаб); 2. Разг. (обычно шутил.) О том, у кого несоразмерно большая голова» [2: 215].

ЛСВ₁ данного слова дефинируется без отсыла к мотиватору, поэтому и эпидигматику производного проследить сложно. Из этого следует, что словарное определение первой семемы должно быть уточнено следующим образом: «Хвостатая личинка бесхвостых земноводных (лягушек, жаб) с большой головой». Количество производных, мотивированных семой 'размер', сравнительно невелико – 4 производных первой ступени (3,5%) и 1 дериват второго шага (0,86%)

Сема 'волосы' является мотивантом 14 прилагательных 1-й ступени. Это композиты, первая часть которых обозначает цвет или оттенок цвета: *белоголовый, желтоголовый, зеленоголовый, красноголовый, русоголовый, седоголовый, светлоголовый, сивоголовый, сизоголовый, синеголовый, черноголовый*. Классемой в данном случае является сема 'цвет', представленная в семантической структуре обоих слов, составляющих сложное производное. Дериваты *желтоголовый, зеленоголовый, красноголовый, сизоголовый, синеголовый* являются характеризующими для названий живых существ (не-человека), например, птиц (*красноголовый дятел, желтоголовая синичка* и т. д.). Это позволяет уточнить словарную дефиницию: «|| О растительности на голове; о прическе», поскольку в данном случае можно говорить не только о волосах на голове человека, но и о пухе на голове птицы или мехе на голове животного (*буроголовый мишка*).

Лексема *пегоголовый** также может быть отнесена к данной группе лексем. Согласно словарной дефиниции, *пегий*: «(о масти) 1. С пятнами другого цвета, разношерстный; 2. Имеющий неоднородную окраску; пестрый цвет, с пятнами другого цвета» [7 (9: 346)].

Прилагательное *золотоголовый* является синонимом к слову *золотоволосый* («имеющий волосы золотистого цвета» [2: 369]), что позволяет отнести его к группе дериватов, мотивированных семой 'цвет'.

Таким образом, слова с актуализированной семой 'цвет' образуют две подгруппы. В первую входят лексемы, являющиеся квалификаторами человека (в этом случае в слове *голова* актуализируется сема 'волосы'), во вторую – квалификаторы лексем, номинирующих живых существ (не-человека) (в слове *голова* актуализируются семы 'пух' / 'мех').

Кроме того, если мотиватор *голова* употребляется в значении «верхняя, обычно цветущая, часть растения», то в деривате актуализируется сема 'цветок'. Деривационная валентность мотиватора в этом случае будет такой же, как и у слова *голова* с актуализированной семой 'пух' / 'мех', что позволяет использовать одно и то же производное для номинации разных предметов объективной реальности (ср. *красноголовый дятел / красноголовый мак, желтоголовая синичка / желтоголовый одуванчик*). Из прилагательных, характеризующих человека по цвету волос, многозначными являются только адъективы *белоголовый* и *черноголовый*, которые могут быть употреблены для характеристики любого живого (в биологическом смысле) предмета. Слова же *русоголовый, седоголовый, светлоголовый, сивоголовый* обладают ограниченной лексической валентностью, имея возможность сочетаться только со словом *человек* (и разного рода наименованиями человека), что обусловлено суженной деривационной валентностью мотиватора в значении «волосы».

На второй ступени деривации семантический признак (Спр) 'растительность на голове' доминирует в деадъективных производных. Лексемы проявляют большую деривационную активность, образуя на второй ступени деривации существительные с общим значением «предмет, наделенный признаком, названным мотивирующим генеративом». Дериваты-субстантивы – термины, названия растений и животных, внешняя характеристика которых послужила основой для названия вида, класса или подкласса. К ним относятся лексемы: *золотоголовка, желтоголовка, желтоголовник, красноголовник, краснооголовик, красноголовка, синеголовник* «*Синеголовник альпийский – E. alpinum L. – многолетнее растение... Цветки синие, каждый цветок расположен в пазухе отдельного прицветника. Соцветие плотное, головчатое, продолговато-цилиндрической формы*» [1 (39: 91)].

Семантический признак 'волосы' также актуализируется в лексемах *гологоловый, бритоголовый* («имеющий гладко выбритую голову» [2: 97]), *лысоголовый* первого шага деривации. Мотивирующей семой в значении этих лексем является сема 'отсутствие волос', которая привносится первой частью сложных прилагательных.

Сема 'отсутствие волос' в слове *гологоловый* выделяется на основе словарной дефиниции – «у кого непокрытая или бритая голова» [3 (1: 373)]. Только лексема *гологоловый* проявляет деривационную активность, мотивируя производное существительное второй ступени *гологоловица* – «(жен.) У кого непокрытая или бритая голова» [3 (1: 373)]. В значении этой лексемы доминирующей сохраняется сема 'отсутствие волос'. Голова часто ассоциируется с волосами, и соответствующие лексемы иногда взаимозаменяют друг друга, что позволяет предположить, что в значении «непокрытая голова» подразумеваются именно волосы. Это объясняется тем, что в русской традиции принято было женщинам покрывать волосы после замужества и при входе в храм. Таким образом, сема 'волосы' актуализируется также в значении лексемы *простоголовый*, которая соответствует семе *простоволосый* («о женщинах с непокрытой головой, без платка» [5: 539]). Сема 'волосы' в общей сложности мотивирует 18 прилагательных первого шага (10,5%) и 8 – второго шага (4,7%).

Являясь конкретным существительным, слово *голова* обозначает класс предметов, поддающихся счету, то есть оно может сочетаться с количественными числительными. Сема 'единица счета' выступает

мотивирующей для таких производных как *двухголовый* («с двумя головами» [2: 243.]), *трехголовый*, *двенадцатиголовый*, *стоголовый* («Сто... 3. Вносит зн.: состоящий из большого количества, из сотен каких-л. частей, предметов» [2: 1271]), *тысячеголовый* («Тысяче... 2. Имеющий множество одинаковых признаков, предметов или состоящий из множества одинаковых частей, предметов» [2: 1356]). Лексемы *стоголовый* и *тысячеглавый* отличаются тем, что в их структуре числительные могут утрачивать определенно-количественное значение и обозначать неопределенное большое число, то есть передавать значение «много».

В словарях современного русского языка лексема *поголовный* зафиксирована в двух основных значениях: «1. Исчисляемый по головам. 2. Распространяющийся на всех; всеобщий» [2: 856]. Это производное мотивировано семемой *голова* (ЛСВ₁), которая может употребляться в значении «единица счета». Интересно отметить, что БТС выделяет данное значение у слова *голова* не как словоупотребление, а как самостоятельный лексико-семантический вариант. Развитие такого значения у слова *голова* стало возможно только на основе факта обязательности наличия указанной части тела у живого существа: человек может не иметь руки/руку, ноги/ногу, у животного может не быть лапы/лап, хвоста, но голова должна быть обязательно как жизненно важный орган. В силу этих экстралингвистических причин живых существ считают по головам.

На второй ступени находятся лексемы *поголовно* «Всеобщий, не исключаящий никого, полный» [7 (10: 183)], *поголовщина*, *тысячеголов* и *стоголовник*.

Лексема *поголовщина* представлено в БАС в трех значениях «1. уст. Всеобщее обложение податями, поборами; 2. Всеобщая воинская повинность; 3. Убийство (в уголовном праве Др. Руси)» [7 (10: 184)], где первые два значения обусловлены семой 'единица счета' с обобщающим значением «все без исключения». Сема 'единица счета' мотивирует 6 производных первого шага (3,5%), и 4 – второго (2,3%).

Несмотря на ведущую роль семы 'часть тела' в семантической структуре ЛСВ₁ лексемы *голова* (данная сема является классемой для всех лексем, обозначающих части тела человека, животных), она не проявляет высокой мотивирующей активности. Данная сема актуализируется в значении таких лексем первого шага, как *клювоголовый*, *хоботноголовый*, *корнеголовый*, *ямкоголовый*, *головоногий*. Слова *клювоголовый*, *хоботноголовый*, *корнеголовый* образованы по одному словообразовательному типу. Первая часть лексем указывает на наличие той или иной части тела (клюв, хобот, корень), или характерного признака на голове (ямка). Лексема *головоногий* характеризует представителя класса моллюсков «с ясно обособленной головой и щупальцами вокруг рта» [1 (11: 621)].

Данные лексемы мотивируют производные субстантиваты второй ступени деривации: *клювоголовые*, *хоботноголовые*, *корнеголовые*, *ямкоголовые*, *головоногие*, которые полностью сохраняют значение своей мотивирующей базы. Эти лексемы также являются терминами, обозначающими зоологический класс или подкласс. *Клювоголовые*, или *хоботноголовые* «...отличаются зубами, приросшими к краям челюстей, а не сидящими в ячейках, и небольшим крючковатым клювом на верхней части (отсюда название – клювоголовые)» [1 (10: 268)]; *ямкоголовые* «...другое название гремучих змей (Crotalidae); отражает характерный признак – наличие у змей... хорошо выраженной лицевой ямки по бокам головы между ноздрей и глазом» [1 (49: 562)].

Лексема *головной* является многозначной и имеет следующие значения: «1. Прилаг. к голова (1зн.), 2. устар. Идущий от сознания, рассудка; умственный, рассудочный, 3. Идущий впереди, в голове (5 зн.) || в значении сущ. *головной* главный, уководящий, ведущий ||» [6 (1: 326)]. Как следует из словарной дефиниции, в значении слова *головной-1* («тот, что относится к голове») актуализируется сема 'часть тела': «*Эраст Петрович хотел улыбнуться, но вместо этого скривился от нового спазма головной боли*» /Б. Акунин/.

На второй ступени находятся два производных-существительных, мотивированных лексемой *головной*, – *головник* и *головница* со схожей семантикой «женский головной убор, повязка, закрывающая волосы» [3 (1: 368)]. Таким образом, в них актуализируется семы 'часть тела' и 'волосы' исходного мотиванта.

Следовательно, сема 'часть тела' актуализируется в 6 производных первого шага (3,5%) и 7 производных второго шага (4,1%).

Значение ЛСВ₂ слова *голова* – «Ум, рассудок; сознание. *Голова не работает*» [7 (10: 214)]. Это номинативно-производное значение слова *голова* появилось в результате метонимического переноса на основе семы 'мозг', выделяемой в ЛСВ₁. Мозг (= голова) «отвечает» за ум, рассудок, сознание, память. Ум трактуется как «1. Способность человека логически мыслить, понимать, познавать что-либо» [2: 1385], таким образом, основным будет семантический признак 'способность мыслить', который является интегрирующим для производных с общим значением «человек определенных умственных способностей». Далее выделяются две подгруппы: а) прилагательные для обозначения человека, не способного здраво мыслить: *слабоголовый* («недостаточно умный; неумелый» [2: 1205]), *тупоголовый* («умственно ограниченный, медленно, плохо соображающий, тупой» [2: 1353]), *безголовый*, *пустоголовый-1* («разг. Бестолковый, глупый» [2: 1047]) и *головной-2*; б) прилагательное для

обозначения человека умного, с незаурядными способностями, здравомыслящего – *головастый-2* («Умный, толковый, сообразительный» [2: 215]).

Из прилагательных данной группы наибольшую деривационную активность проявляет лексема *пустоголовый-1*, мотивируя следующие производные: *пустоголовый-2* (сущ), *пустоголовая*, *пустоголов* и *пустоголовость*, которые относятся к разговорной лексике и полностью сохраняют значение мотиванта. Лексема *тупоголовый* образует синтаксический дериват *тупоголовость*.

Согласно словарной дефиниции БТС, слово *головоломный* имеет следующие значения: «1. Требующий большой сообразительности, догадливости, знаний в соответствующей области; очень сложный, трудный; || Трудный для выполнения, преодоления» [2: 215]. Основу данных словоупотреблений составляют семы 'ум', 'умственная деятельность', входящие в семантическую структуру ЛСВ₂ лексемы *голова*. Лексема *головоломный* выступает мотиватором синтаксического деривата – наречия *головоломно*, которое находится на второй ступени деривации.

Мотивационные связи производных *крепкоголовый* («= *крепколобый* (1зн). Излишне упорный, упрямый» [2: 469]) и *твердоголовый* («= *твердолобый*. Разг. Костный, консервативный, упрямый» [2: 1308]), характеризующихся фразеологичностью семантики, неоднозначны. Можно предположить, что, если синоним *упрямый* имеет значение «неуступчивый, несговорчивый, стремящийся поступить по-своему, поставить на своем вопреки необходимости и здравому смыслу (о человеке)» [2: 1394] и характеризует человека, не желающего изменять своим идеям, мыслям, а они являются продуктом умственной деятельности человека, то значение данных производных мотивировано семой 'умственная деятельность'. Данные лексемы несут в себе негативную коннотацию, что определено первой частью дериватов.

Таким образом, ЛСВ₂ лексемы *голова* мотивирует 8 производных первой ступени (4,7%), и 5 – второй ступени (2,9%), и главным семантическим признаком выступает 'умственная деятельность'.

В отличие от рассмотренных выше лексико-семантических вариантов, остальные ЛСВ лексемы *голова* не проявляют такой деривационной активности. ЛСВ₄ «Передняя часть, начало чего-либо» [7 (10: 219)], мотивирует прилагательное *головной-3*, в значении которого актуализируется сема 'передний'. ЛСВ₅ «Известное количество какого-либо вещества круглой или конической формы» (там же) мотивирует прилагательное *головчатый-2* на основе семы 'форма'.

Проведенный анализ адъективного блока СГ с вершиной *голова* позволяет сделать следующий вывод: наибольшую мотивационную активность проявляют ЛСВ₁ и ЛСВ₂ рассматриваемого многозначного слова. Это объясняется тем, что данные значения являются основными в семантической структуре исследуемого слова, все остальные семемы сами являются эпидигматами ЛСВ₁. ЛСВ₁ выступает мотивантом наибольшего количества производных прилагательных. Практически все семы, входящие в семантическую структуру ЛСВ₁, проявляют активность в деривационном процессе, но в разной степени, что позволяет говорить об их иерархии: 'волосы' (36), 'форма' (35), 'часть тела' (13), 'единица счета' (10), 'размер' (5).

В перспективе исследования необходимо установить мотивационную активность сем в дериватах других блоков с целью и получить общую картину. Кроме того, подобного анализа требуют производные СГ с вершиной *глава*.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Большая Советская Энциклопедия / Гл. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. М., 1969-1978. Т. 1–30. (БСЭ)
2. Большой толковый словарь русского языка / Сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб.: «Норинт», 1998.
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. – М.: Русский язык, 1981.
4. Назаренко Н. Н. Семантическая структура слов *голова* и *глава* как мотивирующих генеративов // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць. – К.: Знання України, 2006. – С. 127-130.
5. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – 10-е изд., стер. – М., 1973. – 848 с. (5)
6. Словарь русского языка: В 4 т. / Гл. ред. А. П. Евгеньев; АН СССР. Ин-т рус. яз. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 1981-1984. Т.1–4.
7. Словарь современного русского литературного языка / АН СССР. Ин-т яз. – М., – Л., 1948-1965. Т.1-17. (БАС)
8. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка. В 2-х т. – М.: Рус. яз. 1985.
9. Электронный ресурс: km.ru. Энциклопедия животных. mega.km.ru.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Наталья Назаренко – ст. преподаватель кафедры иностранных языков Академии труда и социальных отношений (Киев).
Научные интересы: лексическая и словообразовательная семантика.

ЕМОЦІЙНО-ОЦІННІ ЕНАНТІОСЕМІЧНІ ЛЕКСЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСІБ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Валерія НАГЕЛЬ (Дніпропетровськ, Україна)

У статті розглядається явище емоційно-оцінної енантіосемії, що виникає в лексемах на позначення осіб, подається її класифікація, аналізуються причини появи та засоби створення оцінної енантіосемії.

The phenomenon of emotionally-estimative enantiosemy that appears in the lexemes that mean people is examined in the article, as well as its classification. The reasons of appearance of the estimative enantiosemy and the means of its creating are also analyzed.

Окрему експресивну мікросистему серед виразливо-зображальних лексико-семантичних засобів української мови становлять енантіосемічні лексичні одиниці. Енантіосемія кваліфікується переважно в аспекті антонімії: 1) як „розвиток у мовній одиниці протилежних значень”, як „поляризація її значень” [5: 158]; 2) як „наявність у слові чи стійкій сполуці протилежних значень як вияв внутрішньослівної антонімії” [3: 143]; 3) як окремий різновид антонімії, що становить „поєднання протилежних значень в одному слові” [4: 167].

Енантіосемію досліджували в різні часи Л.А.Булаховський, Л.О.Новикова, Ю.Г.Скиба, В.С.Червоножка, М.М.Шанський, Д.М.Шмельов. При цьому основна увага дослідників була зосереджена на нейтральній лексичній та нейтральній афіксальній енантіосемії, які більш поширені в мові. Явище емоційно-оцінної енантіосемії досі залишається малодослідженим і привертає увагу сучасних мовознавців (В.Н.Цоллер [6], Н.І.Бойко [1]), що й зумовлює актуальність наукових розвідок із питань оцінної енантіосемії.

Метою нашої статті є дослідження явища емоційно-оцінної енантіосемії в лексемах-найменуваннях осіб, їх класифікація за різними критеріями та аналіз причин появи оцінної енантіосемії.

Особливий різновид енантіосемії становить емоційно-оцінна енантіосемія, тобто наявність у семантичній структурі слова значень із протилежним емоційно-оцінним компонентом (мейоративним або пейоративним). У нейтральній лексичній енантіосемії поляризація значень базується на основі денотативних сем, а в емоційно-оцінній енантіосемії „протилежність значень створюється наявністю конотативних емотивно-оцінних сем ‘добре’ й ‘погано’” [1: 465]. Наприклад: *вельможа* – 1) знатна, поважна особа; 2) *ірон.* Пихата, чванлива людина [2: 81]; *женишок* – 1) пестл. до жених; 2) *зневажл.* Те саме, що жених [2: 274].

Причиною появи оцінної енантіосемії виступає емоційний фактор, пошук нових мовних засобів вираження експресії. Важливу роль у появі емоційно-оцінної енантіосемії відіграє іронічне слововживання, у якому відбувається заміна одного оцінного компонента в семантиці слова на інший, прямо протилежний. Це пов’язано з природою іронії, що полягає в прийомі контрасту й невідповідності позитивного значення й негативного підтексту [6: 76]. Найчастіше відбувається зміна нейтральної чи позитивної оцінки на негативну, що пояснюється критичним осмисленням та оцінюванням суб’єктами дійсності, напр.: „*Працівнички*, мати їх, вони тут волають, жеруть, пиячать, а народ через них і страждає” (Л.Денисенко); „А де наші державні й придержавні меломани?... Які проштовхують до високих звань далеко не високої проби *„таланти”*?” (Є.Дудар).

Негативна контекстуальна оцінка може формуватися у слові за допомогою:

1) контекстуального оточення, напр.: „Усі колючки пані Правдослави подруги терпіли стоїчно. Щоб надати хоч якого-небудь сенсу перебуванню під дахом відомої *правдолюбки* з багатьма чеснотами пані Правдослави, зайнялися консервуванням” (Л.Клименко); „Я до вас прийшла, як до друзів! А ви старі *святенники*. А не друзі!” (Є.Кононенко);

2) емотивно-оцінного інтонування, напр.: „От же ж *грамотійка!* З усієї світової класики зуміла вчитати тільки таке!” (Є.Кононенко);

3) графічних знаків – лапок, напр.: „І оті видимі й невидимі *„віртуози”* плетіння словесної лози цим методом користуються” (Є.Дудар); „Для цього залишилося забрати тільки мову, чого так вимагають голодні, але не знедолені *„прогресисти”*” (О.Чорногуз);

4) оцінних прикметників, напр.: „От дурна я була, що проміняла його на цього *інтелігента очкастого!*” (Л.Клименко); „Воно потягається. *Паненя зманіжене*” (Л.Денисенко); „Я штовхаю плечем одну дуже *гонорову дамочку*. Куди лізеш?” (Л.Денисенко).

Зміна негативної мовної оцінності на позитивну контекстуальну трапляється значно рідше й обумовлюється різними лінгвальними та позалінгвальними засобами, серед яких вирізняються:

1) сфера референції, тобто вживання пейоративних лексичних одиниць стосовно до рідних чи близьких людей, найчастіше дітей, напр.: „– Отже ж *базікало!* Язик ніби помело, – каже баба тоном, немов знайшла нарешті причину для гордості за внука” (В.Слапчук); „Бабця переповідає почуте від мене. Дещо від себе додає. – І ви вірите цьому *монстрикові!*?” (В.Слапчук);

2) лексеми, що передають у контексті позитивне, доброзичливе ставлення суб’єкта оцінки до адресата мовлення, напр.: „– А ну тебе, *шалапуте*. Мені ще твоїх справ не вистачало” (О.Чорногуз); „Вуйко Юлік, завгосп і *хіпан*, товстунець і веселун-екстраверт, відійшов на кілька кроків убік...” (Л.Дереш);

3) вживання позитивно оцінних ад'єктивів, що нейтралізують негативну оцінність назви особи, напр.: „Бачиш, це означає, що ми сумує за тобою, наша *люба руда бестіє*” (Л. Денисенко); „*Л'янички* були людьми *чуйними*, деякі навіть замовляли мені лірико-бандитські пісні про кохання та зраду” (Л. Денисенко); „Отже, завтра о шостій, мій *солоденький козлик*” (П. Федотюк).

Регулярне вживання слова в енантіосемічному значенні приводить до того, що ці значення стають узуальними, фіксуються у словниках. Порівняймо: *ідол* – „2. *перен., заст.* Про того, кого обожують, перед ким схиляються, кому служать” [2: 394], напр.: „Він неуважно змахнув сухе гороховиння і почав наслухати, що говорить його *ідол*” (Л. Дереш); „3. *перен., лайл.* Про нетямущу, дурну або бездушну людину” [2: 394], напр.: „А голова сидить, як *ідол*, незрушно. Мов сич, надутий” (В. Рудик).

Емоційно-оцінна енантіосемія неоднорідна, вона класифікується за кількома параметрами:

1. За напрямком зміни знака оцінки розрізняють „меліорацію” та „пейоративацію”. Наприклад: „– Ви не купуєте? – на це його запитання троє *роботяг*”, як він вже подумки встиг їх пойменувати, промимрили шось нерозбірливе й не вельми доброзичливе...” (О. Ірванець); „Хто, цікаво, його, такого *розумника*, вдарив дзьобом по голові, коли він зібрався фотографувати швейцарських повій?” (Л. Денисенко) – пейоративація позитивно оцінних лексем; „Маруся не знає нотної грамоти і не хоче вчити. Але гратиме, як мале *чортеня*” (Є. Кононенко) – меліорація негативно оціненого слова *чортеня*.

Як було вже зазначено раніше, реверсія аксіологічного знака від плюса до мінуса більш поширена. Цю тенденцію можна пояснити тим, що будь-які позитивно оцінні найменування в умовах іронічного контекстуального оточення можуть набувати негативного значення, а серед негативно оцінних назв осіб існує група лексем, які не підлягають меліорації через соціолінгвістичні та психолінгвістичні причини [6: 80]. Так, не вживаються з позитивною оцінкою лайливі обценні слова типу *бидло, виродок, віслук, лайно* та слова, що використовуються для позначення серйозних фізичних вад. Однак іноді контекстуальне оточення зумовлює перетворення негативно оціненої лайливої лексеми на позитивну з відтінком іронічності, напр.: „– Слухай Миколо Івановичу, а ти не образився на мене?... – Та що ти брате? Інші кандидати так один одного називали, що... „*віслук*” – *то майже похвала*” (О. Житніков).

2. За ступенем закріпленості в мовній системі розрізняють інгерентну та адгерентну оцінну енантіосемію.

Інгерентна енантіосемія – це закріплене в мовній системі „протиставлення за знаком оцінки лексико-семантичних варіантів багатозначного слова” [6: 81]. Наприклад: *цяця* – „3. *перен., розм.* Вродлива жінка, красуня // ірон. Надзвичайно некрасива, бридка людина” [2: 1368].

Адгерентна енантіосемія обумовлена контекстом і має індивідуальний характер, напр.: „Ми будь-якого ворога у нерівній борні здолаємо. Або ж... наречемо його „*воріженьком*” (Є. Дудар).

3. За семантичною особливістю оцінна енантіосемія поділяється на два різновиди: повна та часткова. При повній енантіосемії сема „оцінка” входить до денотата та конотата, напр.: „Позбігались, станцювали, напилися, Потім бились, аж перестінки тряслися! Від'їжджали потому кожен з них *героєм*: Хто в ‘швидкій’, а хто у ‘бобику’ з конвоєм” (О. Стусенко).

Часткова енантіосемія стосується слів, у яких сема „оцінка” входить лише до конотації одного з лексико-семантичних варіантів. До цієї групи належать слова-зооніми і назви міфічних істот, які набувають протилежних оцінних значень у певному контекстуальному оточенні у зв'язку з актуалізацією тільки окремих сем. Порівняймо: „...більшовицькі чорти принесли на мітлі *чортицю*, забомберену дуру на зустріч з народом у сумному селі” (П. Осадчук), „Енергія біла з неї, як із зарядженої лейденської банки. Вже й не жінка, а відьма, фурія, *чортиця*” (П. Загребельний) – перший приклад ілюструє вживання лексеми *чортиця* з негативним значенням за рахунок актуалізації семи „лиха”, а другий з позитивно оціненою конотацією та актуалізацією семи „жвава, енергійна”; аналогічна аксіологічна протилежність простежується й у прикладах зі словом *пантера*: „Нащо їй все на світі, окрім її розкішного тіла? *Пантера*” (П. Загребельний) – „От у нас нерви здають... От ми і злі, як *пантери*” (О. Черногуз). У першому уривку актуалізується позитивна оцінна сема „гарна”, а в другому – негативна „агресивна, зла”.

Особливим різновидом оцінної енантіосемії виступає афіксальна, що пов'язана з суфіксами суб'єктивної оцінки. Так, чимало демінутивно-мейоративних суфіксів змінюють свої узуальні значення „зменшеності”, „пестливості”, „прихильності” на семи „іронії”, „осуду”, „зневаги” [1: 474]. Наприклад: „А ви впевнені, що ваші *випускнички* не наплутали чогось?” (Л. Дереш); „Не зміг виправдати її жіночих сподівань, а тут розбалакується з якоюсь впливовою *дамочкою*!” (П. Загребельний); „...*зятьок* знову пішов бавитися з бувшою” (Є. Кононенко); „Снилися мені всі ті *письменнички*!” (П. Загребельний); „Чого б це я перся сюди? Пішки, бліна. Саменьке, бліна, з цими *французиками* нещасними у бабських панчохах...” (Л. Денисенко).

Таку зміну позитивної оцінки на негативну зумовлює поляризація емотивно-оцінних сем, яку можна визначити лише в межах конкретного контекстуального оточення, напр.: „А ці всі *інтелігентики*, що повзли до мене мало не на животах...” (П. Загребельний); „У комуністів було повно придурків, а в наших *патріотиків* – чудики” (П. Загребельний); „Я що, *москалик*? Наймався їм за таку мізерну заробітну платню гарувати тут зранку до вечора перекладачем?” (Л. Денисенко).

Причина появи емоційно-оцінної енантіосемії може полягати і в здатності людського мислення по-різному оцінювати один і той самий об'єкт дійсності, протиставляючи різні аспекти одного й того ж поняття. Наприклад: „Характер у неї золотий. А це найголовніше. Не колюча. Не *оса*” (О.Чорногуз) – негативна оцінка; „Моя мама красива, як *оса*. Оси красиві й добре розуміються на солодошах” (В.Слапчук) – позитивна оцінка. Так, адгерентна енантіосемема *оса* утворилася внаслідок появи негативної ситуативної семи, пов'язаної з асоціацією поведінки людини з фізіологічними властивостями комах, а позитивна оцінка визначена прихильним сприйманням суб'єкта оцінки зовнішнього вигляду комах.

Отже, емоційно-оцінна енантіосемія зумовлюється не зміною денотативного значення, а реверсією оцінного конотативного знака, найчастіше пейоративацією. Причинами появи енантіосемії серед лексем на позначення назв осіб виступає контекстуальне оточення та загальне емоційно-оцінне інтонування художнього тексту. Емоційно-оцінна енантіосемія становить собою цікаве семантичне явище, у якому проявляється динаміка людського мислення й мови, а також відображений закон цілісності й боротьби протилежностей. Перспективним видається подальший аналіз зазначеного явища в сучасних художніх творах з метою виявлення оригінальної мовотворчості українських письменників та визначення обсягу лексем, здатних до енантіосемії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2005. – С. 463-485.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2002. – 1440 с.
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
4. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 494 с.
5. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.
6. Цоллер В.Н. Эмоционально-оценочная энантосемия в русском языке // Филологические науки. – 1998. – № 4. – С. 76-83.
7. Червоножка В.С. Енантіосемія в сучасній болгарській мові: Автореф. дис.... к. філол. наук. – К., 2002. – 20 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валерія Нагель – викладач кафедри української мови Дніпропетровського національного університету.
Наукові інтереси: лексична структура української мови.

КОГНІТИВНО-НОМІНАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АДВЕРБІАЛЬНИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ СЛОВА ТЕМПОРАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Людмила ОВЕРЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті аналізуються когнітивні механізми відображення часової координати буття адвербіальними еквівалентами слова, визначається характер номінативного завдання досліджуваних одиниць у зв'язку з типом когнітивної інформації, представленим аналізованими утвореннями.

Cognitive mechanisms of reflecting the temporal dimension of the existing reality by adverbial word equivalents are analyzed in the article. The character of the nominative value of the units under consideration is established in connection with the type of cognitive information presented by the analyzed expressions.

Найбільш динамічно у мові змінюються номінативні одиниці, оскільки люди в своїй повсякденній діяльності, яка є одночасно й діяльністю пізнавальною, відкривають нові ознаки і зв'язки предметів та явищ, відтінки дій і якостей, відношення між існуючими поняттями, які виражаються у процесах номінації. Російський фразеолог В.Л.Архангельський зазначав, що важливою особливістю високорозвинених літературних мов у їх сучасному стані є стрімке збільшення кількості «постійних комбінацій словесних знаків, які виконують номінативну й дефінітивну функцію, і служать поряд з окремими лексемами складними найменуваннями нових даних людського пізнання та нескінченного досвіду в умовах все зростаючих завоювань людської думки і практики» [1: 23]. Різновид таких складних утворень, а саме, зв'язані, стійкі, відтворювані в мові одиниці, які характеризуються єдністю значення, в більшості випадків постійною, незмінною формою, Р.П.Рогожникова назвала **еквівалентами слова** [7: 4].

Термін **еквівалент слова** на позначення подібних одиниць успішно використовується в мовознавстві в останні десятиріччя [4; 5; 7; 8; 9; та інші]. Він з'явився завдяки В. В. Виноградову, який, описавши смислову структуру слова, зауважив, що вона буде повною за наявності «опису типів стійких словосполучень, які розташовуються поряд зі словом як семантичні одиниці складнішого порядку, еквівалентні слову» [2: 27]. Ці одиниці були об'єктом граматичних, синтаксичних, семантичних, лексикографічних, фразеологічних досліджень, проте з когнітивно-номінативної точки зору у порівняльному плані не аналізувалися.

Метою даної статті є описати когнітивно-номінативний потенціал адвербіальних еквівалентів слова (далі ЕС) прийменниково-іменникової структури з семантикою часу в українській та англійській мовах.

Матеріалом дослідження послужили англійські (114 одиниць) і українські (123 одиниці) адвербіальні ЕС з темпоральною семантикою, виписані з сучасних словників англійської та української мов.

Поняття номінації трактуватимемо в широкому плані, як позначення всього, що відображається й пізнається людською свідомістю всього існуючого чи мислимого: предметів, осіб, дій, якостей, відношень,

подій, емоцій, переживань [3: 314-315]. Динамічний підхід у вивченні одиниць номінації передбачає пояснення когнітивних процесів, що стоять за вибором або створенням номінацій, а також врахування комунікативної сторони номінативної діяльності людини.

Когнітивний підхід до вивчення номінативних одиниць полягає в описі процесу відзеркалення дійсності свідомістю людини: концептуалізації і категоризації знань про світ. Ці два етапи в пізнанні, які ведуть до появи найменувань, відображаються в термінах концепт та гештальт-структура. Концепт – це вся сукупність знань про об'єкт реального світу, структурована у вигляді моделей ситуацій, подій, які можуть мати місце у світі з точки зору певного мовного колективу. Гештальт-структура, або фрейм – це типовий образ об'єкту дійсності, який виникає на стадії оформлення ментального образу об'єкту мовою. Оперуючи цими термінами, можна представити процес номінації, на якому ґрунтуються адвербіальні ЕС, як такий спосіб концептуалізації людиною дійсності, який дозволяє подолати абстрактність пізнаваного, тобто інтерпретує абстрактне у конкретно-наочних формах. Когнітивне тлумачення цих процесів дозволяє пояснити умови референції нових прислівникових значень, а також виявити умови сполучуваності прийменникового та іменного компонентів на основі концептуального аналізу.

Проаналізований матеріал неоднорідний відносно **характеру номінативного завдання прислівникових ЕС**, під яким ми розуміємо **тип когнітивної інформації**. Оскільки темпоральна сфера є абстрактною, вона може бути представлена за допомогою концептуальних конвенційних чи поетичних метафоричних і метонімічних переносів. Поряд з цим концептосфера часу тісно переплітається з іншими, результатом чого є поява розчленованих адвербіальних номінативних одиниць на позначення темпоральних відношень, ускладнених відтінками інших значень, що є закономірним, оскільки «тенденція до аналітичного способу вираження концептів визначається й пояснюється складністю концептів» [11: 20].

В залежності від матеріального складу сполуки та типу когнітивної інформації можна виділити **два варіанти номінативного завдання** темпоральних прислівникових ЕС. З одного боку, у тих випадках, коли ЕС не усвідомлюються як метафоричні носіями мови, утворюються **нейтральні номінативні одиниці з ускладненою концептуальною структурою**. У таких випадках прийменник зберігає свою властивість відображати темпоральні відношення, значення іменника піддається зсуву або метонімічному переносу, значення сполуки нерідко набуває додаткових відтінків різних адвербіальних відношень. З іншого боку, в основі номінації прислівниковими еквівалентами слова можуть лежати когнітивні ознаки образної гештальт-структури – поетична метафора чи метонімія. Оскільки образне переосмислення у таких випадках усвідомлюється мовцями, утворені таким чином мовні одиниці функціонують як **експресивні позначення часових відношень**, що вже позначені іншими нейтральними номінативними одиницями.

Для визначення ступеня характерності того чи іншого виду номінативного завдання прислівникових ЕС темпоральної семантики для кожної з порівнювальних мов, а також ступеня продуктивності різноманітних варіантів номінативної моделі сполуки у досліджуваних мовах проаналізуємо семантику прийменникового й іменного компонента ЕС англійської та української мов.

У ході практичного аналізу матеріалу було виділено шість груп адвербіальних ЕС, які відрізняються номінативним завданням. Вони утворилися на перетині трьох видів властивостей: 1) збереженням чи втратою прийменниковим компонентом здатності відображати темпоральні відношення; 2) абстрактністю чи конкретністю іменного компонента; 3) незвичайністю і образністю сполуки з одного боку та конвенційністю з іншого. Співвідношення цих груп утворює континуум, крайніми точками якого будуть **експресивні метафоричні утворення з повним переосмисленням компонентів та нейтральні аналітичні ЕС з ускладненою концептуальною структурою**. Між ними розташовуються перехідні групи, причому ступінь аналітичності сполуки збільшується зліва направо. Опис складу та приклади темпоральних ЕС, що входять до цих груп, представлено у Таблиці 1.

Таблиця 1.

Розподіл адвербіальних ЕС англійської та української мов за виділеними групами

Номер групи і приклади	1 на носі, на порозі, <i>down the road, under the wire</i>	2 на місці, у зародку, у зв'язку, on the spot, in the offing	3 з коліски, до сідни-коси, from the cradle	4 на хвилину, за безрік, in a moment, in a jiffy, for good	5 за кермом, до зірок, on the wing, at/behind the wheel	6 до пори, на світланні, in perpetuity, at times, in advance on the fly
Опис складу ЕС	Значення сполуки піддано образному переосмисленню, повнозначний компонент – конкретний іменник	Значення сполуки піддано образному переосмисленню, повнозначний компонент – абстрактний іменник.	Прийменник зберігає здатність відображати темпоральні відношення, повнозначний компонент – образно переосмислений конкретний іменник	Прийменник зберігає здатність відображати темпоральні відношення, повнозначний компонент – образно переосмислений абстрактний іменник	Прийменник відображає темпоральні відношення, повнозначний компонент – переосмислений конкретний іменник	Прийменник відображає темпоральні відношення, повнозначний компонент – абстрактний іменник.
Англійська мова	12 (≈10,5%)	4 (≈3,5%)	4 (≈3,5%)	15 (≈13,2%)	5 (≈4,4%)	74 (≈64,9%)
Українська мова	10 (≈8,1%)	5 (≈4,1%)	12 (≈9,8%)	15 (≈12,2%)	11 (≈8,9%)	70 (≈56,9%)

Розглянемо більш детально кожну з вищезазначених груп, почавши з останньої, **шостої**, оскільки вона представляє базові темпоральні відношення.

До цієї групи включено нейтральні номінативні одиниці, до складу яких входять прийменники з темпоральною семантикою та абстрактні іменники. Ця група є найбільш чисельною у досліджуваних мовах: до неї належать 70 (≈56,9%) адвербіальних ЕС з темпоральним значенням української мови та 74 (≈64,9%) відповідних одиниць англійської мови. Прислівникові ЕС, що входять до цієї групи, розкривають різноманітні відтінки темпорального значення, іноді ускладненого нашаруваннями інших адвербіальних значень; часто ці одиниці є базовими при описі інших еквівалентів слів і окремих прислівників.

Вважається, що концептуалізація часу відбувається на основі просторових уявлень [10]. Було запропоновано ряд формул метафоричної концептуалізації часу в такому напрямку. Для англійської та української мов характерне сприйняття часу в межах однієї з базових гештальт-структур: фрейма *шлях* (*path image-schema*) Оскільки шлях – це засіб руху з одного місця в інше, він складається з початкової точки, тобто пункту відправлення (*source*), кінцевого пункту (*goal*) і низки суміжних локацій між ними, які пов'язують пункт відправлення та кінцевий пункт [12: 185]. Для позначення локалізації події на початку й у кінці якогось «шляху» в англійській та українській мові існують адвербіальні ЕС **на початку (початках), на останку, для почину, до кінця, from the outset, in the end** і подібні. Для позначення інших точок на часовій прямій існують прислівникові сполуки, до складу яких, як правило, входять прийменники просторової семантики, а повнозначні компоненти еквівалентів слів цієї групи в основному є гіпонімами концепту «час», наприклад відрізки нефіксованої тривалості: **час, вічність, пора, time, spell, season**, що вживаються у ЕС **at the time, in season, до часу, до пори, на вічність**, або відрізки об'єктивно даного циклічного часу, пов'язаного з природними явищами (частинами доби, порами року тощо): **по весні, до темна, at dawn, at dusk** і под.

Для повнозначних компонентів ЕС **in perspective, in prospect, у перспективі** характерний метафоричний зв'язок з концептосферою сприйняття за допомогою органів зору: видиме попереду асоціюється з майбутнім часом.

Більшість одиниць цієї групи суміщають темпоральну семантику з іншими прислівниковими значеннями:

1) з відтінком способу дії: наприклад, одиниці **at seasons, at times** означають непостійність, випадковість події; еквіваленти слова **at term, in time, out of time, в час; без пори** та інші характеризують подію як вчасну чи невчасну; сполуки **on the hour, on the minute** і подібні вказують на пунктуальність, з якою відбувається дія. Адвербіальні еквіваленти обох мов демонструють подібні механізми концептуалізації позамовної дійсності за допомогою сполук з віддієслівними іменниками – назвами конкретних дій. Більшість цих одиниць створені для вираження одночасності дії, позначеної повнозначним компонентом сполуки, з іншою подією й суміщають темпоральну семантику з семантикою способу дії, як, наприклад, у першому зі значень української одиниці **на льоту (лету)** 'під час літання'. *Гуляла хуртовина по степах, замерзали подорожні, і пташки падали на лету* (О. Довженко). У даному випадку маємо справу з граматичною метафоризацією дієслова, з яким співвідноситься іменний компонент. Подібний механізм утворення українських одиниць **на ходу (ході), на скаку, на відході** тощо, та англійських одиниць **on the fly, on the go, on the rebound** і подібних.

2) з відтінком умови: **on occasion, при можливості, при (в) потребі, в (при) пригоді**;

3) з семантикою міри і ступеня: англійські сполуки **at the [very] earliest, at the [very] latest** набувають цього відтінку значення завдяки субстантивізації прикметника з темпоральною семантикою у суперлативній формі та особливому синтаксичному функціонуванню – разом з іншою обставиною часу: *Have it done by Tuesday at the latest*.

До **п'ятої** групи входять сполуки з прийменником, що зберіг своє граматичне значення, та конкретним іменником. Таких одиниць у проаналізованому матеріалі 11 (≈8,9%) в українській мові та 5 (≈4,4%) в англійській мові. Більшість цих сполук позначають одночасність дії, позначеної ними, з іншою, причому конкретні іменники, що входять до їх складу, можуть заміщати назви дій шляхом когнітивної метонімії: **on the wing** (of a bird) 'in flight', **at/behind the wheel** 'driving a car'; **по дорозі** 'під час руху (ходи, їзди), разом ідучи, ідучи'. Подібно утворені англійські сполуки **at a word, on the way** та українські **за кермом, при слові** та ін.

Решта конкретних іменників-компонентів ЕС цієї групи вживаються як метонімічні замісники абстрактних назв відрізків часу – частин доби та пів року: **до зірок** 'до пізнього вечора, до ночі', **до [першого] снігу** 'до початку зими'.

До груп **3** та **4** входять одиниці, у яких переосмислено лише повнозначний компонент-іменник. Прийменники у цих сполуках зберігають властивість передавати темпоральні відношення, а іменники функціонують як образні та експресивні позначення часових понять, утворені у результаті метонімічного й метафоричного переносу.

Четверта група включає 15 українських (≈12,2%) та 15 англійських (≈13,2%) еквівалентів слова з образно переосмисленим повнозначним компонентом – абстрактним іменником. Механізмом переносу

значення може бути літота: наприклад, в українських одиницях **на хвилину**, **на [якусь] мить** та англійській одиниці **in a moment** повнозначний компонент позначає дуже короткий проміжок часу. Аналогічне значення повнозначних компонентів адвербіальних ЕС **in a jiffy**, **in a trice**, які поза зазначеними сполуками не вживаються. У деяких англійських одиницях короткий проміжок часу виражається за рахунок метафоричного переносу назви конкретної моментальної дії, наприклад **in a wink**, **in a flash**. Інші ЕС утворюються за рахунок гіперболи, структурної незвичайності й експресивності позначень тривалих періодів часу: **на віки [вічні]**, **на безвік**, **на (в) безрік**, **до віку**, **до суду-віку**, **з давніх-давен** (з давнього-давня), **з предку-віку**. Когнітивний механізм утворення англійських ЕС **for keeps**, **for good** не зовсім зрозумілий.

Еквіваленти слів, які входять до **третьої** групи (12 одиниць української мови (9,8%) та 4 одиниці англійської мови ($\approx 3,5\%$)), як правило, характеризують час у відношенні до людського життя або як історичний час, тобто в межах когнітивної метафори *час це рух*, яка включає наявність *шляху*, *вихідної* та *кінцевої* точок та деяких точок «по дорозі». Іменники, що входять до складу еквівалентів слів з зазначеною семантикою, за рахунок образного метонімічного переносу вказують на ці «точки» – етапи у житті людини. Наприклад, **колиска**, **повиток**, **cradle** у сполуках з **колиски**, з **повитку**, **from the cradle**, **in the cradle** означають раннє дитинство, вік немовляти; **сіда-коса** у сполуці **до сіди-коси** – похилий вік, старість; **гроб**, **домовина**, **труна** у сполуках **до гробу**, **до [самої] домовини**, **до труни** символізують смерть.

Український ЕС **до [перших] півнів** ‘близько до півночі’ відображає побутовий спосіб орієнтації людей у добовому часі за допомогою домашніх тварин.

До **першої** та **другої** групи входять одиниці, в основі утворення яких лежать ознаки образної гештальт-структури з переосмисленням всієї сполуки. Вживання прикметників у даному випадку залежить від структурної організації донорських концептуальних сфер.

До **другої** групи відносяться образні ЕС з повнозначним компонентом-абстрактним іменником. Ця група найменш чисельна серед адвербіальних ЕС з темпоральним значенням у досліджуваних мовах – 5 одиниць ($\approx 4,1\%$) в українській мові та 4 одиниці ($\approx 3,5\%$) в англійській мові.

Деякі ЕС цієї групи утворюють значення часу за рахунок локально-темпоральної метафори. Для обох мов характерно пов’язувати час події з місцем, де вона відбувається: український еквівалент слова **на місці** ‘відразу, там же’ близький за складом і значенням до англійських одиниць **on/upon the spot** ‘before moving or without further consideration; at once’, **upon the place** ‘on the spot; immediately’, хоча відрізняється від них обмеженою лексичною валентністю – вживається в основному зі словами *загинути*, *околіти* й подібними. Позначення майбутнього англійськими сполуками **in sight** ‘at or within a reasonable distance away in space or time’, **in the offing** ‘in the near or immediate future’ пов’язане з територією попереду, яка може бути охоплена зором. Українські ЕС **у зародку**, **у зав’язку** ‘на самому початку’ утворилися за рахунок метафоричного переносу *біологічний стан – це етап*.

Чисельність одиниць, що входять до 1 групи (сполуки з конкретними іменниками) становить 12 ($\approx 9,8\%$) в українській мові та 12 ($\approx 10,5\%$) в англійській мові. В основі номінації темпоральних відношень сполуками цієї групи лежать наступні когнітивні механізми:

1) Метафоричний переніс гештальт-структури локального значення на темпоральну сферу. Сфера простору традиційно вважається донорською для часової, проте вона, в свою чергу, може бути пов’язана з іншими концептуальними сферами. Застосування концептів цих концептосфер для позначення темпоральних відношень може сприйматися як незвичайне, виразне, стилістично-марковане.

Для української мови у таких випадках характерний зв’язок з наступними концептуальними сферами: з соматичною, наприклад, ЕС **на носі** ‘скоро, незабаром’, **під носом** ‘дуже скоро, у найближчому часі’, **за спиною**, **за плечима** ‘у минулому, у доробку’; з частинами житла: **на порозі** ‘скоро’, з **порога** ‘щойно зайшовши до хати’.

В англійських одиницях час асоціюється зі шляхом: **on the line** ‘immediately’, **down the line**, **along/down the road** ‘in the future; at a later day’, з рухом стрілок годинника **around/round the clock** ‘throughout the entire 24 hours of the day; continuously’. Англійські одиниці **from the get-go** ‘from the beginning’ та **under the wire** ‘before a deadline; at the last moment’ демонструють метафоричний зв’язок з концептосферою спортивних змагань.

В обох мовах наявні одиниці, у яких поняття релігійної концептосфери переносяться на побутову сферу: **до потопу** ‘дуже довго’, **до [Божого (страшного)] суду** ‘1) дуже довго; 2) на все життя; навіки, назавжди’; **till (until) doomsday** ‘for all time; forever’, ‘for a very long time’.

2) Для української мови характерний метафоричний переніс *біологічний стан – це етап*, який уже був представлений у попередній групі. У матеріалі дослідження ця модель представлена адвербіальним ЕС **на кореню** ‘на самому початку, на першій стадії розвитку’.

Когнітивний механізм утворення англійських найменувань **on the schnozz**, **on the money**, **on the dot** ‘exactly at the appointed time; punctually’, **on the button** ‘at exactly the right time’, значення яких ускладнене відтінком способу дії, не зовсім зрозумілий.

Як показав матеріал дослідження, переважна більшість ЕС у досліджуваних мовах утворені як нейтральні номінативні одиниці для відображення темпоральних відношень, ускладнених відтінками інших прислівникових значень. Експресивні адвербіальні найменування відображають особливості сприйняття концепту час народами-носіями двох мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Архангельский В. Л. Соотношение и взаимодействие единиц фразеологического уровня с единицами других уровней современного русского языка // Уровни языка и их взаимодействие: Тезисы докл. науч. конф. (4 - 7 апр. 1967г.). - М. 1967. - С. 22-26.
2. Виноградов В. В. Русский язык: (Грамматическое учение о слове). - М: Высш. шк., 1986. - 640 с.
3. Гак В. Г. Языковые преобразования. - М.: Школа "Языки рус. культуры", 1998. - 768 с.
4. Лучик А. А. Семантика прислівникових еквівалентів слова в українській та російській мовах. - К.: Довіра, 2001. - 216 с.
5. Мустайоки А., Копотев М. К вопросу о статусе эквивалентов слова типа *потому что*, в зависимости от, к сожалению // Вопросы языкознания. - 2004. - №3. - С. 88-107.
6. Падучева Е. В. Пространство в облици времени и наоборот (к типологии метонимических переносов) // Логический анализ языка. Языки пространств. - М.: Языки русской культуры, 2000. - С. 239-254.
7. Рогожникова Р. П. Словарь эквивалентов слова. - М.: Рус. яз., 1991. - 254 с.
8. Русанівський В. М. Широков В. А. Інформаційно-лінгвістичні основи сучасної тлумачної лексикології // Мовознавство. - 2002. - №6. - С. 7-78.
9. Сергеева Г. Н. Проблема частеречного статуса эквивалентов слова // III Международный конгресс исследователей русского языка «Русский язык: исторические судьбы и современность». - М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2007. - С. 292.
10. Тихонова А. П. Связь пространственных и временных значений (на материале адыгейского, русского и английского языков) // Вестник Адыгейского государственного университета: сетевое электронное научное издание, 2006/ www.vestnik.adygnet.ru/files/2006.1/85/tihonova2006_1.pdf
11. Ушкава Н. В. Аналитическая репрезентация концепта в языке. Автореф. дис. ... докт. филол. наук. - Тамбов 2006. - 41 с.
12. Evans V., Green M. Cognitive Linguistics. An Introduction. - Edinburgh University Press, 2006. - 830 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Оверченко – аспірантка кафедри перекладу і загального мовознавства КДПУ ім. Володимира Винниченка.
Наукові інтереси: проблеми аналітизму в лексичі, когнітивна лінгвістика.

МІКРОПОЛЕ ПРИКМЕТНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК МИСЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Оксана ПЕЛИХ (Київ, Україна)

У статті досліджується склад та структура мікрополя на позначення індивідуально-психологічних характеристик мисленнєвої діяльності як складової частини лексико-семантичного поля прикметників української мови, об'єднаних інваріантним значенням „оцінка розумової діяльності”.

The article is devoted to the investigation of the composition and structure of the microfield with the meaning of individual and psychological characteristics of the mental activity as a compositional part of the lexico-semantic field of adjectives in the Ukrainian language, united by the invariant meaning "mental work estimation".

Однією з першорядних проблем сучасного мовознавства є вивчення системних відношень у лексичному складі, зокрема на матеріалі ад'єктивної лексики. Польова структуризація прикметників була об'єктом дослідження у працях А.Шрамма, О.Вольф, В.Журина, З.Вердієвої, Ж.Соколовської, Н.Линник, Н.Іванової, Н.Зубовської, А.Висоцького, О.Карашук, Л.Лаврової. Однак маловивченою залишається група лексики, об'єднана інваріантним значенням „оцінка розумової діяльності”.

Метою статті є визначення складу, структури, співвідношення ядерних та периферійних одиниць мікрополя на позначення індивідуально-психологічних характеристик мисленнєвої діяльності як складової частини лексико-семантичного поля прикметників, об'єднаних інваріантним значенням „оцінка розумової діяльності”.

У психологічній літературі виділяють індивідуально-психологічні характеристики, що впливають на перебіг мисленнєвої діяльності: 1) послідовність, логічність і точність у вирішенні завдань; 2) глибина – здатність виділити суттєві характеристики об'єкта та зробити відповідні узагальнення; 3) широта – різнобічний підхід до вирішення завдань; 4) критичність і гнучкість, усвідомлений контроль та оцінка перебігу інтелектуальних операцій, уміння змінити обраний шлях у вирішенні проблеми, якщо змінились її умови і вибір не підтвердився; 5) самостійність або прагнення суб'єкта самостійно проаналізувати задачу, прийняти рішення, обґрунтувати його правильність; 6) стійкість, постійна орієнтація на закономірні ознаки об'єкта [4: 210-211].

Індивідуально-психологічні характеристики інтелектуальної діяльності, особливості процесів сприймання, засвоєння, уваги визначають набір інтегральних та диференційних сем, які зумовлюють розподіл лексичних одиниць з відповідною семантикою у межах мікропарадигм за певними показниками.

Загальні особливості пам'яті, такі, як здатність до запам'ятовування, зберігання та відтворення інформації, у структурі лексико-семантичного варіанта виражається через предикат „пам'ятати” та семи „добре”/ „погано”, формуючи оцінну опозицію:

а) „який має добру пам'ять, здатний легко запам'ятовувати”: *пам'ятливий* [7 (6: 38)], *пам'яткий* [5 (2: 117)], *пам'ятуций* [1: 25], *тямкий* [5 (2: 117)];

б) „який має погану пам'ять, швидко забуває про що-небудь”: *забудькуватий* [7 (3: 32)], *непам'ятливий* [5 (2: 117)], *забутливий* [7 (3: 33)], *забутий*, *забутній* [6 (2: 10)], *безпам'ятний*. Ще в Словнику Б.Грінченка фіксується первинне значення цього прикметника: „який має погану пам'ять” [6 (1: 43)], однак з часом воно витіснилося більш частотним у вживанні „який перебуває у стані безпам'ятства, втратив свідомість” [7 (1: 137)], *забитеши* [1 (1: 160)].

Особливості уваги, під якою розуміють форму організації пізнавальних процесів та умову їх успішного розвитку, здатність суб'єкта зосереджуватись у певний момент на реальному або ідеальному об'єкті – предметі, події, образі, міркуванні [4: 232], представлено в ядерній лексемі номінацій – *уважний* [7 (10: 364)], на противагу – *неуважний* [7 (5: 397)], *розсіяний*. Менша частотність і обмежене функціонування властиве прикметникам *уважливий* [7 (10: 364)], *неуважливий* [7 (5: 397)], *безуважний* [6 (1: 46)], *роззявкуватий* [5 (1: 1013)].

Здатність до сприймання та цілеспрямованого спостереження, яке переходить у більш чи менш складну діяльність мислення представлена у мові лексемами *спостережливий* – „здатний добре все помічати, підмічати, звертати увагу на щось приховане, внутрішнє, суттєве” [7 (9: 579)], що сприймається як позитивна характеристика, та периферійними конститuentами поля – *примітливий* [7 (8: 676)], *замітливий* [7 (3: 213)], *помітливий* [5 (3: 666)], *кмітливий* [7 (4: 190)] і *зіркий* [7 (3: 577)]. Первинне значення останнього – „фізичні характеристики людини”, а вторинний, метафоризований ЛСВ актуалізує оцінне значення інтелектуальної діяльності – „пильний, спостережливий”. Крайню периферію становить ад'єктивна фразеологічна сполука *меткий на око, гострий на око, бистре око* [8]: *Слідом за вчителем виступав Юзеф П'єнтак – рудуватий селянин середніх років – жвавий, балакучий і меткий на око (С. Журахович)*.

Антонімічне слово мікрогрупи *неспостережливий* має значення „який не відзначається спостережливістю” [7 (5: 387)].

Ознака самостійності мислення, здатності до спрямованого пізнання реалізується у прикметниковому значенні „який прагне про все дізнатися, все зрозуміти”, яке на оцінній шкалі розрізняється диференційними семами позитивної чи негативної характеристики: *допитливий* [7 (2: 371)] – *недопитливий* [7 (5: 296)]. Периферію позитивної оцінки становлять лексеми: *цікавий-3* [7 (11: 226)] зі значенням „який виражає цікавість, відзначається цікавістю; допитливий”; *знаттєлюбний* [5 (1: 451)], *питливий* [7 (6: 369)], *доскіпливий* [7 (2: 384)].

Здатність оригінально, неординарно мислити виражається в умінні вигадувати що-небудь, винаходити; знаходити вихід із складного становища і репрезентована в структурі мікрополя лексемами *винахідливий* [5 (1: 185)], *вигадливий* [7 (1: 370)], *хитромудрий* [7 (11: 66)], *вибагливий* [3 (1: 96)].

Глибина / поверховість мислення, роздумів у структурі лексико-семантичних варіантів виражається семами „інтенсивність”: *глибокий*, *поверховий*. Основне значення лексем цієї групи – вказівка на позитивну кваліфікацію: „здатний глибоко роздумувати, розмірковувати” (*проникливий* [7 (8: 242)], *думливий* [7 (2: 436)], *вдумливий* [7 (1: 313)], *глибокодумний* [7 (2: 83)]).

Серед лексем інших лексико-семантичних парадигм, які актуалізують значення інтелектуальної характеристики особи вторинними ЛСВ, можна виділити:

а) **параметричні прикметники**, які представлені лексемою *глибокий* [7 (2: 82)]. Специфічною особливістю цього прикметника є те, що позначувана ним ознака визначається відстанню в різних напрямках до межі об'єкта вниз або по горизонталі від спостерігача (перспективний розмір). Ця особливість первинної структури зумовлює конкретний зміст переносного значення, що будується на основі метафоричної моделі „**просторова характеристика** → **характеристика людини за інтелектуальними ознаками**”, при цьому сема протяжності видозмінюється, натомість актуалізується, абстрагуючись, сема ступеня. Пор.: ЛСВ-6 „який відзначається глибиною...серйозний, вдумливий”: *Я мрію про те, щоб у нас було якнайбільше глибокої, поважної інтелігенції (М.Коцюбинський)*;

б) **прикметники на позначення сенсорних характеристик**, які репрезентує лексема *гострий*. Якщо первинне значення стосується номінації фізичних властивостей об'єктів, то переносне відображає індивідуально-психологічні властивості мисленнєвої діяльності. Актуалізована сема „інтенсивність” вносить додаткові смислові компоненти для оцінки параметрів інтелекту: *гострий* – „який глибоко вникає в суть чого-небудь, тонкий, проникливий” [7 (2: 144)].

Антонімічне значення негативної оцінки виражає лексема *поверховий* [7 (6: 463)], первинний лексико-семантичний варіант якої вказує на місце розташування у просторі, а ЛСВ-2 позначає відсутність здатності зосереджено думати, заглиблюючись у суть чого-небудь: *Я любив і люблю Маяковського більше, ніж ці деякі поверхові критики наші показати хотіли (П.Тичина)*.

Семантично близькими до синонімічного ряду *проникливий*, *вдумливий*, *глибокодумний* є лексеми *роздумливий* [7 (8: 673)], *розмислений* [7 (8: 741)], *замислений* [7 (3: 209)], *задуманий* [7 (3: 200)], які характеризують стан людини, обтяженої роздумами, схильної до задуми.

Широта / вузькість осмислення понять, явищ у структурі лексичного значення представлена семою „інтенсивність” у діапазоні широкий – вузький: *недалекий* – „розумово обмежений, відсталий, нерозумний” [7 (5: 281)].

Ознака швидкості перебігу розумових операцій і їх тривалості реалізується значеннями „швидкий”, „повільний” і конкретизується через предикати „сприймати”, „засвоювати”; „міркувати, розмірковувати, осмислювати”; „здогадуватись, вирішувати”.

До семантичної підгрупи з загальним значенням „який швидко й легко сприймає, засвоює що-небудь” належать лексеми: *сприйнятливий* [7 (9: 598)], *понятливий* [7 (8: 168)]; *несприйнятливий* [7 (5: 388)].

Окрему підгрупу лексем зі значенням „який здатний / нездатний добре й швидко міркувати, розмірковувати” формують лексичні одиниці навколо ядерних конститuentів *кмітливий* [7 (4: 196)], *некмітливий* [7 (5: 388)]:

- *кмітливий*: *тямуций (тямучий)* [7 (10: 347)], *тямкий* [7 (10: 347)], *тямковитий* [7 (10: 347)], *тямовитий* [7 (10: 347)], *розторопний* [7 (8: 829)], *сликавистий* [1: 158], *похонний* [3 (2: 128)];

- *некмітливий*: *нетямучий (нетямучий)* [7 (5: 397)], *нерозторопний* [7 (5: 379)], *нетямкий* [7 (5: 397)], *нетямовитий* [7 (5: 397)], *туподумний* [7 (10: 322)].

Периферію семантичної підгрупи становлять конститuentи лексико-семантичної парадигми зі значенням статико-динамічних, вібраційних характеристик: *бистрий, меткий, спритний*, які у функції морфологічно простих чи як компоненти складних слів виражають семантику оцінки мисленнєвої діяльності (*метикований* [7 (4: 689)], *метикуватий* [7 (4: 689)], *бистроумний* [7 (1: 168)]) на основі значеннєвих компонентів „швидко; такий, який відбувається протягом незначного проміжку часу” та за умови вживання прикметників у моделі „прикметник + іменник-назва істоти” чи „прикметник + іменник у Н.в. (розум)”, „прикметник + на + іменник у 3. в. (розум)”: *Де ж провидливість моя.. ? Де мій розум бистрий? (Марко Вовчок); Бистра на розум, вона розмовляла так жваво й дотепно,...що слухати її не можна було без зворушення і теплої посмішки (Я.Гримайло).*

Спільна ознака „який швидко / повільно здогадується, легко / важко знаходить правильне рішення” визначає належність лексем до мікрогрупи *здогадливий / нездогадливий*: *здогадливий* [7 (3: 544)]; *догадливий* [7 (2: 338)], *нездогадливий* [7 (5: 316)], *недогадливий* [7 (5: 290)], *нитемний* [1 (1: 348)].

Загальна здатність до розмірковування, здійснення розумових операцій, послідовність у судженнях, критичність / нав'юваність роздумів. Центральним компонентом групи, який найбільш повно відображає загальне значення „здатний мислити, міркувати, діяти правильно й розумно”, є лексема *розсудливий* [7 (8: 820)].

Залежно від того, як конкретно виявляється розсудливість, прикметники аналізованої групи умовно можна поділити на два семантичних блоки. Такий розподіл зумовлений тим, що лексеми характеризуються виразною конкретизацією семантики, позначаючи логічне, послідовне мислення та відображення цих властивостей у поведінці, діях людини.

Ядро підгрупи становлять конститuentи, які характеризують мислення, думки як раціональні, логічні, послідовні, чіткі, обґрунтовані на основі первинного значення: *раціональний* [7 (8: 459)], *логічний* [7 (4: 457)]. На периферії перебувають лексеми, які виражають інтегральну ознаку групи на основі вторинної номінації прикметників зі значенням:

а) властивостей предметів, що сприймаються органами зору, зокрема на основі співвідношення світла й тіні: *ясний* [7 (11: 655)], *світлий* [7 (9: 91)]; *Глуцак любив Івана Івановича за ясний розум і душевну чистоту (О. Довженко); Як криниця і небо, і зорі відбива на перловому дні, так слова твої чесную душу, світлий ум виявляли мені (І.Франко);*

б) фізичного стану людини: *притомний* [7 (8: 66)], *свідомий* [7 (9: 77)], *тверезий* [7 (10: 50)], які здатні реалізувати значення „який має здоровий глузд, може правильно оцінити ситуацію; розсудливий” (у порівнянні зі станом сп'яніння, втрати свідомості, що зумовлює втрату здатності керувати мисленнєвим процесом, адекватно оцінювати дійсність): *Хіба ж Тоня, його розумна, твереза, практична Тоня, сіла б із ним в каючок, якби її не штовхало оте... жадання торкнутися чогось заборонного...? (О. Гончар);*

в) буттєвих характеристик: *реальний* [7 (8: 467)] – *Ворог усякого сентименталізму, в він погляда на світ холодним оком анатома... Одним словом, був се чоловік наскрізь „позитивний” і реальний (І.Франко).*

До периферії номінацій належить прикметник *здравомислячий* [7 (3: 548)] з виразною стилістичною конотацією.

Антонімічну групу зі значенням „нерозсудливий” становлять лексеми: *нераціональний* [7 (5: 373)], *несвідомий* [7 (5: 381)], *хаотичний* [7 (11: 18)].

До названої мікрогрупи належать лексичні одиниці, які позначають певні відхилення від норми в психіці, пов'язані з відсутністю чи гальмуванням здатності логічно мислити та правильно, адекватно оцінювати ситуацію, власні дії і є виявом тимчасового чи тривалого такого стану (*безпам'ятний* [7 (1: 137)], *божевільний* [7 (1: 211)], *звихнений* [7 (3: 475)], *маячний* [7 (4: 660)], *обезумілий* [7 (5: 488)], *чумний* [7 (10: 384)]).

Диференційна сема значної тривалості стану представлена у семантичній структурі прикметників, які позначають вроджену психічну неповноцінність, що зумовлює неможливість здійснення мисленневих операцій, нездатність правильно оцінювати та реагувати на навколишню дійсність: *божевільний* [7 (1: 211)], *безумний* [7 (1: 151)], *навіжений* [7 (5: 33)], *маячний* [7 (4: 660)], *причинний* [7 (8: 98)], *біснுவатий* [7 (1: 190)], *шалений (ЛСВ-6)* [7 (11: 398)], *звихнений* [7 (3: 475)], *гулавий* [6 (1: 338)], *цаплений* [6 (4: 422)].

Як тимчасову оцінку стану втрати здатності розсудливо міркувати, ясно сприймати, розуміти що-небудь, правильно діяти виражають прикметники *безтямний* [7 (1: 47)], *нестямний* [7 (5: 392)], *знетямлений* [7 (3: 659)], *безпам'ятний* [7 (1: 137)], *потьмарений* [7 (7: 440)], *обезумілий* [7 (5: 488)], *здурілий* [7 (3: 552)], *подурілий* [7 (6: 762)], *очманілий* [7 (5: 834)], *очмарілий* [7 (5: 835)], *зачумілий* [7 (2: 410)], *чумний* [7 (11: 384)], *зачумлений* [7 (3: 411)].

Розсудливість, послідовність, критичність, правильність мислення, що знаходить свій вияв у поведінці, реалізується в семантиці прикметникового слова і характеризує людину як:

- обачну, таку, яка діє з необхідною обережністю: *обачний* [7 (5: 463)], *обачливий* [7 (5: 463)], *обережний* [7 (5: 489)], *розсудливий* [7 (8: 820)], *розсудний* [7 (8: 820)], *розважний* [7 (8: 622)], *розважливий* [7 (8: 622)], *статечний* [7 (9: 668)], *поміркуваний* [7 (7: 124)], *серйозний* [7 (9: 138)], *солідний* [7 (9: 443)], *поважний* [7 (6: 632)];

- необережну, необачну: *необачний* [7 (5: 344)], *необачливий* [7 (5: 344)], *нерозважний* [7 (5: 377)], *нерозважливий* [7 (5: 377)], *непоміркуваний* [7 (5: 361)], *нерозсудливий* [7 (5: 379)], *безрозсудний* [7 (1: 144)], *необережний* [7 (5: 344)], *безшабашний* [7 (1: 154)], *шалений* [7 (11: 398)];

- легковажну: *легковажний* [7 (4: 464)], *легкодумний* [7 (4: 464)], *легкодушний* [7 (4: 465)], *несерйозний* [7 (5: 382)], *несолідний* [7 (5: 385)], *бездумний* [5 (1: 752)], *порожній* [7 (8: 398)], *пустий* [7 (8: 398)], *вітряний* [5 (1: 752)], *пустопорожній* [7 (8: 401)], *шалопутний* [7 (11: 397)], *легкомисний* [7 (4: 465)], *кручений* [5 (1: 752)], *фривольний* [5 (1: 752)], *вітруватий* [5 (1: 752)], *дженджуристий* [7 (2: 261)].

В окрему групу об'єднуються лексеми з загальним значенням „який здатний / нездатний правильно передбачити, врахувати розвиток подій у майбутньому”: *передбачливий* [5 (2: 145)], *далекоглядний* [7 (2: 207)]; *непередбачливий* [7 (5: 363)], *недалекоглядний* [7 (5: 281)], *непрозорливий* [7 (5: 371)] і передають це значення на основі метафоричних переносів:

– „фізична характеристика людини → оцінка інтелектуальної діяльності”: *недалекозорий* [7 (5: 282)], *короткозорий* [7 (4: 299)];

– „фізичні властивості предметів, явищ → оцінка інтелектуальної діяльності”: *недалекосяжний* [7 (5: 282)].

Кілька параметрів оцінки розумової діяльності є визначальними у структурі лексем *мислячий* і *чіпкий*: *мислячий* – „який глибоко й самостійно мислить” [7 (4: 718)] – характеристика особи за ступенем глибини та самостійності мислення; *чіпкий* – „який швидко схоплює, помічає навколишнє, добре запам'ятовує, аналізує” [7 (11: 341)] – оцінка людського інтелекту за швидкістю перебігу розумових операцій, послідовністю та самостійністю мисленневих дій.

Отже, дослідження складу та структури мікрополя прикметників зі значенням індивідуально-психологічних особливостей мисленневої діяльності, аналіз семної будови ядерних і периферійних його компонентів підтверджує тезу про системний характер лексичного складу української мови. Подальші наукові розвідки з цієї проблематики можуть бути спрямовані на аналіз мікрополя прикметників на позначення інтелектуальних здібностей, успішної / неуспішної розумової діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: У 2-х т. – Луцьк: Вежа, 2000.
2. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. – К.: Наукова думка, 1978. – 208 с.
3. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. У 2-х ч. – К.: Наукова думка, 1984.
4. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін. Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: „А. П. Н.”, 2002. – 462 с.
5. Словник синонімів української мови: У 2-х т. /А.А. Бурячок та ін. – К.: Наукова думка, 2001.
6. Словник української мови /Б.Д. Грінченко. В 4-х т. – К., 1996-1997.
7. Словник української мови: В 11-и т. – Т. 1-11. – К., 1970-1980.
8. Словник фразеологізмів української мови /В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
9. Соколовская Ж.П. Проблемы системного описания лексической семантики. – К.: Наукова думка, 1990. – 184 с.
10. Шрамм А.Н. Очерки по семантике качественных прилагательных. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. – 134 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Пелих – викладач кафедри культури української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.

Наукові інтереси: лексична семантика української мови.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «СТАН» (на матеріалі предикативів української мови)

Катерина ПУГАНОВА (Одеса, Україна)

У статті зроблено спробу представити лексико-семантичне поле «стан» на матеріалі безособово-предикативних слів «категорії стану» в українській мові, подано класифікацію цих лексичних одиниць.

This paper is an attempt to review lexical semantic field of the "category of state". A classification of these words has been suggested using the material of the Ukrainian language.

На сучасному етапі розвитку мовознавства надзвичайно актуальним є семантичний аналіз лексичних одиниць. Одним з напрямів когнітивної парадигми дослідження мови стала когнітивна семантика, яка виникла у 1970-х роках минулого століття як відповідь на об'єктивістський погляд на світ, що був прийнятий в англо-американській традиції та споріднених із нею підходах, теоретико-істинносній семантиці, що розвивалась у межах формальної лінгвістики. Теоретики когнітивної семантики розглядали лексичне значення як прояв концептуальної структури: природи й організації ментального уявлення у всьому їх різноманітті [16:156].

Поняття «стан» є одним із важливих лінгвістичних понять. За визначенням О.В.Сироти, стан у загальнофілософському значенні – це фаза в існуванні, що характеризується збереженням властивостей (якісно-кількісних та просторово-часових) [10:45].

Однак у мовознавстві, крім цього (широкого) визначення, що використовується для позначення семантики стану в лексемах, які відносяться до різних частин мови (напр. *Вечір був морозний* – прикметник; *Село охоплене темрявою* – іменник; *Дитина сумує за батьком* – дієслово; *Він весело подивився на неї* – прислівник) виділяється ще «категорія стану» (вузьке значення).

Сам термін *стан* відображає синтаксичну спеціалізацію незмінюваних слів зі значенням стану. Питання про «категорію стану» як окрему частину мови вперше було порушене академіком Л.В.Щербою. Згодом ця ідея була детально розглянута й описана в роботах акад. В.В. Виноградова, який обстоював думку про те, що категорія стану – нова частина мови, яка сформувалася «на ґрунті складного граматичного переплетення імені, дієслова та прислівника», носить у своїх формах яскравий відбиток аналітизму й активно розвивається на базі російської мови [2: 347].

Ці теоретичні викладки стали поштовхом для численних дискусій щодо частини мовного статусу «категорії стану». В результаті в мовознавстві, зокрема російському, виділилися дві кардинально протилежні точки зору. Прихильниками статусу «категорії стану» як частини мови були О.В.Ісаченко, який обґрунтовував історичні умови виділення даної категорії [5], цю думку також підтримав А.Н.Гвоздев [4]. М.С.Поспелов у теоретичному плані відмежовував слова категорії стану від предикативних прислівників, що входять до складу присудка в сполученні з допоміжними дієсловами (напр., *ставало холодно, стало темно*) [8: 58], та запропонував виокремити від слів категорії стану омонімічні їм короткі форми прикметників та короткі пасивні дієприкметники в безособовому їх уживанні [8: 62].

Протилежну тенденцію, що не визнавала в категорії стану окрему частину мови, підтримували А.Б.Шапіро [15], Фр.Травнічек [13], автори академічного видання «Русская грамматика» [9].

Щодо української мовознавчої літератури, то спроби виділення слів «категорії стану» в окрему морфологічну категорію української мови не знайшли достатньої теоретичної підтримки, і тому розглядаються в основному як предикативні прислівники [11; 12; 1] або незмінні присудкові слова [7]. І.Р.Вихованець вважає, що «предикативні слова відприслівникового походження являють собою аналітичні дієслова із семантикою стану. Це специфічна група аналітичних дієслів, у яких граматично закріплена одноособовість та нівельована категорія виду» [3: 122].

Як можна побачити з цього невеликого історико-мовознавчого екскурсу, проблема категорії стану, й досі остаточно не вирішена. Необхідність її аналізу та опису, зокрема в дусі когнітивних досліджень, зумовлена тим, що «стан – це не що інше, як одна з існуючих ознак предметів та явищ. Вона усвідомлюється як один із аспектів емоційно-вольового змісту людської психіки. Через це й передається словесними засобами як реакція людського організму – його переживання, тобто усвідомлюється в почуттях, сприйманнях, відчуттях і через них. [...] Стан разом з тим є одним із значень полісемантичного слова – це спеціалізоване використання такого слова з цим значенням в одиниці думки – реченні» [6: 394].

Новизна нашого дослідження полягає в тому, що розглядаються слова категорії стану не у власне-граматичному аспекті, в якому вони в основному аналізувалися до цього, а з більшим акцентом на семантичному плані з погляду когнітивної семантики.

Об'єктом дослідження, приведеного в даній статті, стали слова «категорії стану» чи, за іншою термінологією, предикативи. Це незмінні слова, які означають стан і вживаються у функції співвідносного з присудком головного члена односкладного речення. Предикативи сформувалися на основі таких

частиномовних розрядів слів: 1) прислівники з обставинним та якісно-означальним значеннями (*безлюдно, близько, важко, відродно, вітряно, легко, морозно, спекотно, сумно* тощо); 2) слів із модальним значенням необхідності, можливості (*можна, треба* і под.); 3) іменників, які виконуючи предикативну роль, втратили зв'язок із системою відмінювання (*біда, гріх, диво, досада, жаль, кривда, лихо, лінь, сором* тощо); 4) віддієприкметникові форми на –но, –то (*зроблено, написано, читано, убито, пояснено, опрацьовано* та ін.) [14:519].

Предмет дослідження – безособово-предикативні форми, що відносяться до категорії стану та мають з прислівниками спільні граматичні форми на –о. Вибір саме цієї групи слів зумовлен тим, що вони становлять серцевину слів категорії стану та що в них найвиразніше виявляється відсутність форм словозміни і наявність дієслівних форм часу й способу [3: 119].

Мета даної статті полягає в тому, щоб представити нову класифікацію лексичних значень предикативів, що становить собою спробу побудувати лексико-семантичне поле, яке б максимально відображало можливі ситуації функціонування в мові та відношення між собою слів категорії стану.

У зв'язку з цим, щоб уникнути непорозумінь, треба уточнити наведені дефініції. В лінгвістичній літературі термін «лексико-семантичне поле» традиційно використовується щодо позначення слів (які, як правило, належать до однієї частини мови), значення яких підводяться під одну й ту ж понятійну категорію. Відповідно до наведеного вище визначення «категорії стану» або предикативів, ми не схильні розглядати їх як окрему граматичну категорію. Проте згідно з метою дослідження нам важливо було відобразити також граматичні властивості предикативів, а не подавати категорію стану як філософську категорію.

Значення стану, безумовно, представлене на лексичному і граматичному рівнях предикативів. Розглянемо граматичний рівень. Згідно з концепцією І.Р.Вихованця, формально-синтаксичних ознака керування, що притаманна предикативам, тісно пов'язана із семантико-синтаксичною ознакою дієслівної валентності. Як елементи із семантикою стану, предикативні слова прислівникового походження бувають одновалентними й (у найповнішому вияві) двовалентними [3: 121]. Одновалентні відкривають тільки суб'єктну (лівобічну) позицію, яка найчастіше виражається давальним відмінком. Наприклад: *Так мені чогось сумно й боязно, аж моє серце мре* (Марко Вовчок); *Дівчині було бридко, розуміла, що принижує себе, але їй конче треба було знати правду* (Дмитренко Л.Д.); *Сиджу коло мами, ладно мені, а за школу забув* (Стефаник В.С.).

Двовалентні одиниці відкривають, крім позиції суб'єкта стану, позицію об'єкта, що оформлюється у знахідний відмінок іменників. Наприклад: *Мені видно ліс й гори; Матері чути шум* тощо. Як зазначає І.Р.Вихованець, така сполучуваність аналітичних дієслів стану з давальним відмінком суб'єкта і знахідним відмінком об'єкта є максимальною межею їх сполучуваності. Поза ці дві залежні іменні позиції вони не виходять. Тут треба розрізнити системно закріплену мовну сполучуваність та її мовленнєву реалізацію. Виявляється, що поєднання з давальним відмінком суб'єкта стану – це потенційна мовленнєва сполучувальна можливість аналітичних дієслів стану, що не завжди реалізується в мовленні, тоді як наявність знахідного відмінка (або його еквівалента) об'єкта стану є фактично обов'язковою [3: 121]. Наприклад: *Не чути нічого, не видно нікого, тільки Дніпро шумить та дерева шелестять* (Марко Вовчок); *Видно місто, далі поле у моєму вікні...* (Рильський М.Т.).

Характерну рису предикативних слів стану становить можливість поєднуватися із прийменниково-відмінковими формами або морфологізованими прислівниками синкретичного характеру (у типових випадках із семантикою локативно-суб'єктною) [3: 121]. Наприклад: *В задимленій халупці ставало весело й гамірно* (Коцюбинський М.М.); *В хаті холодно й голодно, та ще й хата під поліційним наглядом* (Збанацький Ю.); *На березі завжди було гомінливо й людно* (Тулуб З.П.).

Семантичний рівень. Намагаючись виділити основні лексичні значення безособово-предикативних слів, в мовознавчій літературі виділяють наступні групи: фізичний і метеорологічний стан природи (*морозно, душно, жарко, спекотно, тепло, сухо, вітряно, слизко* та ін.); стан навколишнього середовища (*гамірно, людно/багатолюдно, брудно, димно, душно, небезпечно, неспокійно, незвично, тісно, порожньо* тощо); фізичний і фізіологічний стан людини чи тварини, іноді як результат сприйняття навколишнього світу (*м'ясно, гірко* (як смак), *голодно, лоскотно, мулько* тощо); емоційно-психічний стан людини (*весело, радісно, спокійно, тривожно, сумно, страшно, однаково, смішно, скудно, соромно* та т. п.); суб'єктивна оцінка якогось стану (*гарно, погано, гидко, легко, важко, далеко, близько, вузько, глибоко* тощо) [1: 185].

Подібна класифікація спирається в основному на лексичне значення, подане в словнику, без залучення енциклопедичного знання про світ та існування у ньому людини.

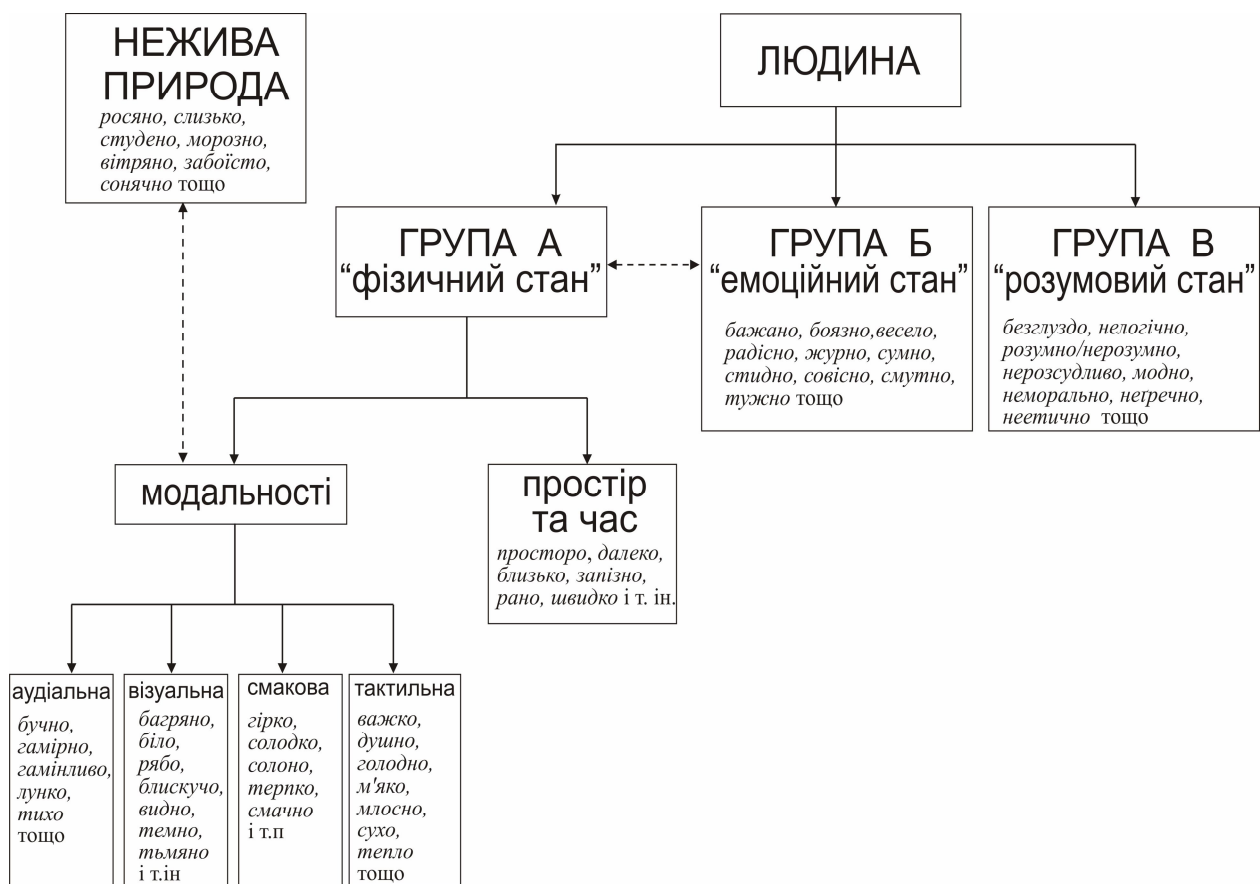
На схемі представлене лексико-семантичне поле, яке ґрунтується на антонімічній парі «ІСТОТА – НЕЖИВА ПРИРОДА». Під ІСТОТОЮ в подальшому описі ми будемо розуміти «ЛЮДИНУ». Це пов'язане з тим, що тільки в людини, як вищого представника категорії «ІСТОТА» є, за висловом фізіолога І.П.Павлова, друга сигнальна система – мова, що дозволяє вербально оформлювати свої відносини із природою та іншими людьми і живими істотами, свої емоційні переживання, тобто концептуалізувати навколишній світ.

Щодо складника «НЕЖИВА ПРИРОДА», тут треба додати, що будь-який об'єкт має ряд конкретних форм існування, а також різноманіття властивостей. Стан об'єкта виявляється в залежності від того, яка з властивостей буде переважувати над іншими властивостями [10: 45-46].

Проте назву цього стану, набір його якісних властивостей визначає людина (тут треба додати що ми зовсім не заперечуємо об'єктивне існування в природі цих властивостей), яка, у свою чергу оцінює навколишній світ з власної позиції, як би кажучи, пропускаючи його через себе, свою концептуальну структуру.

Виходячи з цього, фокус наведеного у схемі лексико-семантичного поля зміщується до складника «ЛЮДИНА». Подальший опис семантичного поля спирається на одне з базових положень когнітивної семантики – тезу про тілесну когніцію, що пояснює природу концептуальної організації на базі взаємодії із фізичним світом. Ця теза містить положення про те, що природа концептуальної організації виникає з тілесного досвіду, це та частина, яка робить концептуальну структуру змістовною на основі тілесного досвіду, що створює асоціації [16:157].

Отже, розглядаючи стан як прояв певної сфери досвіду людини, можна класифікувати безособово-предикативні слова наступним чином.

1) Група А із значенням «фізичний стан», спирається на основні канали перцепції людини, що дозволяють їй взаємодіяти з навколишнім світом. Семантика цих предикативів містить посилання на певні модальності: аудіальна (бучно, гамірно, гамінливо, лунко, тихо тощо), візуальна (багряно, біло, зелено, блакитно, рожево, рябо, блискучо, видно, темно, тьмяно і т.ін.), смакова (гірко, солодко, солono, терпко, смачно тощо), тактильна (важко, варко, душно, вогко, голодно, м'яко, млосно, сухо, тепло, холодно, імлісто тощо). Як відносно автономну можна виділити просторово-часову підгрупу, оскільки поза простором та часом об'єкти існувати не можуть (просторо, далеко, близько, запізно, рано, швидко і т. ін.).

Фізичний досвід людини, на нашу думку, лежить також в основі безособово-предикативних слів на позначення стану природи та навколишнього середовища, оскільки людина безпосередньо сприймає всі метеорологічні, фізичні й температурні зміни, які відбуваються навколо неї за допомогою органів чуття. Наприклад, *росяно, слизько, студено, морозно, вітряно, забоїсто, сонячно* тощо.

2) Група Б із значенням «емоційний стан» – в її основі лежить здатність виражати певні емоціональні реакції, тобто давати специфічну відповідь на певні обставини, ситуації, що стосуються інтересів (потреб). Наприклад, *бажано, боязно, весело, радісно, журно, сумно, стидно, совісно, смутно, тужно* тощо.

Проте тут також не треба нехтувати фізичним базисом, що покладений в основу емоцій людини, і на який звертають увагу багато вчених, що займаються дослідженням емоцій. На нашу думку, полісемантичність деяких безособово-предикативних слів на позначення емоційного стану має в основі цей біологічний механізм, який в мовній формі виражається через метафоричний перенос.

Як приклад розглянемо наступні речення: *Пийте, кладіть цукру хто скільки хоче, нехай нам сьогодні буде солодко* (Корнійчук) та *За день Іван добре стомився біля паровоза, але на душі у нього було солодко від задоволення своєю працею* (Чорнобривець). В першому реченні предикатив *солодко* використовується в мовленні у значенні «відчуття солодкого смаку». За цим значенням він входить до групи А – фізичний стан із смаковою модальністю. Однак в наступному реченні ми бачимо метафоричний перенос, завдяки якому предикатив можна віднести до Групи Б – емоційний стан із значенням «приємні відчуття, яких зазнає хто-небудь; дуже приємно».

3) Група В із значенням «розумовий стан» – в її основі лежить здатність людини логічно мислити, оцінювати ситуацію, прогнозувати подальший розвиток подій, а також відбиток соціального способу життя, завдяки якому в людини формується певний набір стереотипів поведінки, установлення щодо моральних, етичних норм та правил життя у суспільстві. Наприклад, *безглуздо, розумно/нерозумно, нерозсудливо, нелогічно, неморально, негречно, неетично, модно* тощо.

Таким чином, можна зробити висновок, що лексико-семантичне поле на матеріалі безособово-предикативних слів зі значенням стан представляє собою розгалужену систему, що базується на антонімічній парі «ЛЮДИНА – НЕЖИВА ПРИРОДА» зі зміщенням фокусу до складника «ЛЮДИНА». В перспективі планується детально розглянути кожну групу із значенням стану (фізичного, емоційного, раціонально-соціального), що відноситься до складника «ЛЮДИНА».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бевзенко С.П. До питання про «категорію стану» як окрему частину мови в українській мові // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Т.32: Філологія. – 1959. – С. 183 – 187.
2. Виноградов В.В. Русский язык: грамматическое учение о слове. – М.: Высшая школа, 1986. – 639 с.
3. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наукова думка, 1988. – 255 с.
4. Гвоздев А.Н. Современный русский литературный язык. Ч.1 – М.: Просвещение, 1973. – 432 с.
5. Исаченко А.В. О возникновении и развитии «категории состояния» в славянских языках // Вопросы языкознания. – 1955. – №6. – С. 48 – 65.
6. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: Монографія. – Вінниця: Поділля – 2000, 2003. – 464 с.
7. Матвійс І.Г. Курс сучасної української літературної мови: Морфологія. – К.: Радянська школа, 1962. – 164 с.
8. Поспелов Н.С. В защиту категории состояния // Вопросы языкознания. – 1955. – №2. – С. 55 – 65.
9. Русская грамматика. Т.1: Фонетика, фонология, ударение, интонация, словообразование, морфология. – М.: Наука, 1980.–830 с.
10. Сирота Е.В. Лингвистическая интерпретация значения «состояние» // Языковые категории и закономерности. Пути их системного изучения: Вопросы русского языка и литературы: Межвузовский сборник. – Казань: ШТИНЦА, 1990. – С. 45 – 52.
11. Сучасна українська літературна мова: В 5-ти кн. / За ред. акад. АН УРСР І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969.
12. Сучасна українська літературна мова: Підручник для студ. філолог. спец. вищих навч. закл. / А.П.Грищенко, Л.І.Мацько, М.Я.Плющ та ін. За ред. Грищенко А.П. – К.: Вища школа, 2002. – 439 с.
13. Травничек Фр. Заметки о «категории состояния» // Вопросы языкознания. – 1956. - №3. – С. 48 – 53.
14. Українська мова: Енциклопедія / В.о. НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. – К.: Українська енциклопедія ім.М.П.Важана, 2004. – 824 с.
15. Шапиро А.Б. Есть ли в русском языке категория состояния как часть речи? // Вопросы языкознания. – 1955. – №2. – С. 42–54.
16. Vyvyan Evans, Melanie Green Cognitive Linguistics: An Introduction. – Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd, 2006. – p. 830.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Пуганова – аспірант кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика.

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ СРАВНИТЕЛЬНЫХ ОБОРОТОВ С СОМАТИЧЕСКИМ КОМПОНЕНТОМ

Кристине РАФАЭЛОВА (Запорожье, Украина)

В статье автор исследует семантические особенности компаративных оборотов с соматическим компонентом в русском и армянском языках, как носителей важной информации о национальной своеобразности мировосприятия обоих народов.

In the article the author investigates semantic peculiarities of comparative turns with somatic component in the Russian and the Armenian languages as holders of important information about national originalities of world perception of both nations.

Сравнение является одной из форм познания, которую, с точки зрения гносеологии, представляют объективным процессом человеческого мышления, в результате которого появляются понятия. Как лингвистический феномен, сравнения образуют компаративную модель, которая формируют компаративные фразеологические единицы, направленные на познания человеком предметов или явлений

объективного мира [8: 4]. Определение причины выбора образа-эталона сравнения носителями того или другого языка помогает выявить общее и особенное в их мировосприятии [8: 119].

Исследованию структурно-семантических и стилистических свойств сравнения посвящено немало научных трудов на английском [5], немецком [2], казахском [6], украинском [9], русском [7] и других языках.

Объектом данного исследования стали сравнительные обороты русского и армянского языков. Предметом исследования являются семантические особенности фразеологических единиц с соматическим компонентом. Материалом исследования стали 30 слов-стимулов с соматическим компонентом в 623 русских и 483 армянских оборотах.

Цель исследования – выявления сходств и различий мышления русского и армянского народов, заложенных в сравнительных конструкциях, которые несут важную информацию о национальном своеобразии разных языковых картин мира.

Сравнительные обороты с соматическим компонентом стали предметом нашего интереса в силу того, что они присутствуют во фразеологии большинства языков. Это объясняется тем, что “человек изначально абстрагирует явления и предметы, которые находятся ближе всего к нему, и так как нет ничего ближе, чем собственное тело, то соматические фразеологизмы преобладают” [1: 141]. То же самое справедливо и для сравнительных конструкций.

Анализ эмпирического материала показывает, что если в русском языке в таких конструкциях структура предложения остается неизменной, то в армянском наблюдается обратное. Например, если объект сравнения является одушевленным существительным, тогда конструкция строится с помощью повторения этого же объекта, – рус. *Глаза красивые как у Мадонны*, арм. *աճրբերն աստվածամոր աճրբերի լից աղեղեղիկ/* (досл. *Глаза красивые как глаза Мадонны*) - или же, как несогласованное определение в родительном падеже – арм. *Աստվածամոր աչքեր ունի/* (досл. *У нее глаза Мадонны*).

После анализа КО, они были распределены по продуктивности. Самыми продуктивными являются КО со словами-стимулами *лицо* и *глаза*. Например, рус. *Глаза белые как у слепого, бесцветные как у младенца; голубые как небо, как васильки* и другие, арм. *Ճառն մուգնալիկ ապուրիկ աչքերն նորածնի աչքերի լից խամրած, ծերունու աչքերի լից/* как у старика, *կապույտ ինչիս ծովը/* синие как море, *ինչիս փրոկ/* как бирюза, *ինչիս երկու լիճ/* как два озеро, Рус, *Лицо как мел, как известь, мрамор, как белый снег, как бумага, как береста, как сметана* и другие, Арм. *Լից երեսն անի լից ծեփ/* как известь, *մարմար/* как мрамор, *թուղթ/* как бумага, *կաթ/* как молоко, *շուշան/* как лилия, *սիրտակ ինչիս քաղցր/* белая как вата, *մահ/* как смерть и другие, В русском языке найдено 78 КО со словом *глаза* и 76 со словом *лицо*, а в армянском 54 и 63 КО соответственно. При этом следует отметить, что 29 КО со словом *лицо* и 31 КО со словом *глаза* полностью совпадают в обоих языках, например, *глаза желтые как у рыси, как у тигра, как янтарь, черные как угли, выпуклые как у рака, у жабы* и т.д. *Лицо как мел, как известь, мрамор, как белый снег, как бумага*.

Малопродуктивными можно считать следующие слова-стимулы – *сердце* и *усы*. В русском языке проанализировано 14 КО со словом *сердце* и 16 со словом *усы*, а в армянском – 22 и 13 примеров соответственно. Например, рус. *Сердце как молот, как маленький мяч, как раненая птица*; арм. *սիրտն անիկու կտորի լից/*. *Сердце как осколок стекла, լեռը քարճրացողի սրտի լից/* как у восходящего на гору; рус. *Усы пиками в обе стороны, вроде сапожной щетки*, арм. *Սոսիկները թուր, ձոնալիկ/* *սիրտակներ լից*. И только 4 КО со словом *сердце* и 8 примеров со словом *усы* совпадают в обоих языках, например, *Сердце бьется, стучит как часы, как мотор. Усы как у коты, у таракана* и другие.

Непродуктивными же в обоих языках являются такие слова-стимулы, как *талия*, *язык* и многие другие. В русском языке найдено 3 примера со словом *талия* и 7 со словом *язык*, а в армянском – 3 и 5 соответственно. Например: рус. *Талия как у осы*, арм. *մեջքն անի եղեղեղեղ/* *Талия как камыш. ճոճկեղ եղեղի լից նրա քարակ իրանը/* (досл. *Покачался ее тонкая талия как камыш (А. Бакунц.)*). Среди этих примеров не обнаружено ни одного совпадения.

Отдельно не останавливаясь на всех остальных примерах, приводим таблицу частотности и совпадений КО в русском и армянском языках (см. Таблицу 1):

Таблица 1

	Русский	Армянский	Совпадения
1	2	3	4
<i>Борода как</i>	22	14	9
<i>Брови как</i>	11	8	6
<i>Волосы как</i>	42	32	21
<i>Глаза как</i>	76	63	31
<i>Голова как</i>	26	20	14
<i>Голос как</i>	31	25	9

1	2	3	4
Грудь как	12	8	4
Губы как	25	19	8
Живот как	8	8	3
Зубы как	17	12	9
Кожа как	17	13	7
Кровь как	5	6	2
Лицо как	78	54	29
Лоб как	7	6	2
Нервы как	3	2	1
Ноги как	31	27	17
Ногти как	8	3	2
Нос как	34	23	9
Палец как	11	7	2
Плечи как	11	9	6
Ресницы как	10	5	3
Рот как	9	4	1
Рука как	45	34	19
Сердце как	14	22	4
Талия как	3	3	0
Тело как	7	10	2
Усы как	16	13	8
Уши как	8	6	2
Шея как	13	10	8
Щеки как	14	11	4
Язык как	7	6	5

Распределение КО по тематическим группам представлено в Таблице 2:

Таблица 2

Тематические группы	Русский язык	Армянский язык
Растения и животные	167	121
Природные материалы, камни	20	18
Рукотворные изделия	162	113
Природные объекты	12	16
Природные явления	17	24
Люди	18	18
Национальность	7	9
Профессия	11	7
Фольклор и мифология, литературные персонажи	15	21

Далее будем характеризовать специфические и уникальные КО в русском и армянском языках. В русском языке *волосы* сравниваются с *черным соболиным мехом*, что обусловлено традицией использования шкуры этого хищного зверька среди русского населения, ведь в XVII и XVIII вв. соболиный мех играл роль денежной единицы. Чаще всего черный соболий мех сравнивается с мягкими и блестящими волосами, например, рус. *у нее красота была какая-то индийская, персидская..., волосы, мягкие, блестящие, как черный соболий мех (И. Бунин). Волосы так же сравниваются с мхом*, например, рус. *ровный, как мох, бобрлик седых волос, выдавал в нем городского человека (А. Рыбаков)*. В армянском языке же они сравниваются в простонародье с *волосом свиньи*/խոզի մազ, будучи символом жестких и торчащих волос, с *шерстью кошки*/կապույտի մազ – подчеркивается их мягкость и тонкость. Այնպիսի մազեր, որ սանրը մեջը կը արդի/Такие волосы, что расческа в них поломаётся - это выражение используется при описании густых волос.

Сравнительные обороты со словом-стимулом *աչքեր/ глаза* в армянском языке очень разнообразны. Но мы остановились на следующей индивидуальной авторской фразе – *глаза как почки барана*, т.е. покрасневшие. Здесь явно вырисовывается пристрастие армян к баранине, что связано с

жертвоприношением, которое широко распространено в Армении. Важное место занимает и КО *նշած-աչքերը*/ глаза как миндали, которая носит положительный оттенок в значении больших и красивых глаз.

В следующем примере словом-стимулом сравнения является *голова*: арм. *գլուխը ննց որ թուրքի փափախ / голова как папаха турка*, при этом речь идет и о форме волос. В течении долгих веков армяне жили бок о бок с турецким народом и естественно многие привычки и обычаи нашли свое отражение в языке. Турецкая папаха шьется из овечьей шерсти и имеет большую форму, поэтому фраза носит отрицательный оттенок в значении густых, неухоженных волос.

В армянском языке *брови* сравниваются с *арками*, так как испокон веков считалось, что красота бровей заключается именно в их арочной форме, что можно продемонстрировать на следующих примерах – арм. *հոնքերի ինչպես կամար /կամար հոնքեր// брови как арки: Եր-անի սիրուն աղջիկ, հոնքերը՝ կամար, հաստիս գիտեմ որ սեր ունես ասիտ ինձ համար* (долс. Красавица Еревана с бровями как арки, я точно знаю, что ты полюбишь меня (нар. песня). Также и в армянской архитектуре считается, что чем выше арка, тем она красивее.

Безэквивалентность сравнений обнаруживается в оборотах со словом-стимулом *глаза*. В русском языке он сравнивается с *васильком, крыжовником, клюквой, горной серной*, например, рус. *То была хорошенькая девочка..., с голубыми, как васильки, глазами (Григорович Д.); Бороденка торчком, глаза как две клюквины болотные (Лавренев Б.)*. А в арм. с *черными ягодами винограда/ ս-խաղողի հատիկ, горным озером/ լեռնաջրի լժակ, неугасающим солнцем / Ռհ`Մձ՛հ Ձ`Ե` ԵՄՅՑ*, что объясняется географическим положением и климатическими особенностями страны. Например, арм. *Աչքերը փայծառ, ինչպես լեռնաջրի ծովակ/ глаза блестящие как горное озеро...: Աչքերը ս-, ար-նեք ս-, ար-նեքի փեսան շեջ...* (долс. Глаза черные как солнце черное, неугасающее (А.Исаакян.). В разговорной речи часто употребляется фраза арм. *աչքերն ասես թզով ծակած լինեն/ глаза как будто проколотые шилом*. Здесь имеются в виду очень маленькие и близко расположенные глаза.

Среди сравнительных оборотов со словом-стимулом *губы* найдены следующие безэквивалентные единицы в русском языке: *губы с ижицей, куриной грушкой, бантиком* и т.д., например, *Калин Калиныч сложил губы ижицей (Д. Мамин-Сибиряк)*. При этом отметим, что название церковнославянской последней буквы алфавита ижица давно не употребляется в русском языке [10: 235].

Слово-стимул *грудь* в русском языке сравнивается с *кузнечным мехом*, а в армянском с *дойной коровой* – *կթուկ կով*. При этом в обоих языках эти выражения носят негативный оттенок, указывая на величину, что видно из следующих примеров: рус. *Хорошо, они должны быть поют вместе дуэтом, - подумал защитник, - у этой грудь, как кузнечные мехи (Л. Андреев)*.

Слово *живот* в арм. сравнивается с *бурдюком/ տիկ и волынкой/ փրկափայտ*. Бурдюк – это целиком, без надрезов вырезанная шкура скота, в основном козла или барана, где специальным образом хранился сыр, растительное масло или вино [11: 499]. А волынка – древний народный музыкальный инструмент из такого же материала [11: 192]. Оба признака имеют *большие* размеры, и фраза имеет значение *большого живота* и носит негативный характер – *փորը սկի փես դուրս գցած* (долс. *Живот бурдюком*).

Интересные ассоциации встречаются в сравнительных оборотах со словом-стимулом *кровь* – рус. *кровь как болотная жижа – Луковичу съешь – съят на весь день. Оттого у тебя кров, как болотная жижа (Д. Мережковский)*. Фраза имеет негативный оттенок в смысле густой крови. Другой пример – арм. *արյունը քնի փես / как река Кура. Ջարկու՛մ են զարկու՛մ դու՛րս գորքերը, արյունը հոսում էն քրոնի նման* (долс. *Бьются вражеские армии, кровь течет как Кура (О.Туманян.)*. Кура – это самая большая река на Закавказье, которая течет и через Тбилиси, город, который играл важную роль в развитии армянской культуры, чем и объясняется наличие в армянских произведениях таких выражений.

Слово *лицо* в русском языке сравнивается со *сметаной, блином*, например, *Лицо его стало бледным как сметана (И. Ильф и Е. Петров)*, а в армянском языке – с *гатой/ գաթի* – печеньем, с начинкой из масла, муки и сахара. Оно бывает плоской и круглой формы, и его пекут в основном по праздникам, особенно на свадьбах [11: 359]. Однако сами сравнения с гатой – *երեսը ննց որ կլոր գաթի* – носят скорее негативный оттенок, выступая в образе круглого, полного и бесформенного лица. Останавливаясь на следующей фразе, *лицо как слоновою кость*, надо отметить, что ее эквивалентность в русском и армянском языках обуславливается тем, что в ней заложены разные понятия. В русском языке она сравнивается с матовым блеском, например, *Матовое, как слоновою кость, лицо ее было строго (Толстой А.Н.)*, а в армянском – с гладкостью, чистотой и белым цветом – арм. *փղոսկրի փես յարուր դեմք* (долс. *лицо чистое как слоновою кость*). Интересное сравнение используется в следующей фразе – *կարծես դեմքին հպերը քու՛ղը են արել / на лице, как будто куры поковырялись*, при этом имеется в виду щербатое и негладкое лицо.

В примерах со словами *ноги* и *шея* характерными для русского языка являются сравнения с *цаплей*, а у армян с *аистом/ արագիլ*. Хотя в армянском фольклоре аист – это вестник весны и плодородия [3: 36], но в сравнительных оборотах он имеет негативный оттенок, например, *արագիլի փես եկար ոտերը / Ноги длинные как у аиста* или *արագիլի փես երկար վիզ / шея длинная как у аиста*, будучи символом длинных и некрасивых ног или шеи.

Унікальним в арм. мові є наступне порівняння – *նորերն էշի ոտք է/ноги как у осла*. Всім відомо, що у осла маленькі ніжки, але вираження несе в собі протилежне значення і служить для опису ніг надмірно великого розміру. Ця фраза може також вживатися і для пояснення інших понять, наприклад, *բոյր էշի բոյ է/рост как у осла – очень высокий*.

Порівняльний оборот *нос как картошка* ідентична для обох мов у значенні великого носа. Але на наш погляд, це вираження є чистим калькуванням з російської мови, оскільки картошка є основною їжею для славян, а в той час як армяни частіше їли різні види м'яса і баранини. Це відображено і в наступній фразі: *քիթը ոնց որ տղամ* (досл. *нос как долма*). Долма готується з баранини або говядиною з додаванням спеціальних приправ і заворачивається в виноградний лист і має велику форму. Тому ця фраза несе негативний відтінок, часто виступає в порівняльних конструкціях з словом-стимулом *нос*. Незважаючи на це, відмінною рисою армянської мови є яскраво виражений великий нос, саме маленький нос є ознакою краси. В російській мові в порівняльних оборотах такого змісту частіше використовуються порівняння типу *нос как шишка*.

Надмірно російське вираження служить наступна індив. авт. фраза: *плечи как русская печь*, яка несе позитивний відтінок, служить для опису широких і великих плечей, наприклад, *Плечи как русская печь; широкое лицо в коротко постриженной бороде* (С. Сергеев-Цаский).

Наступні порівняльні конструкції на арм. мові *рот как будто разодранный/ծորթած բերան* і *как будто расширенный/լոծած բերան* вживаються в переносному значенні, при цьому мова йде не про форму рота, а про безглузду, соромливий характер.

Цікаве порівняння з себе приносить наступні фрази на арм. мові: *բեղերն շոբո ունին ոնց քսին/усы как восемь часов двадцать минут*. Якщо уважно подивитися на стрілки, то саме в цей час вони мають форму довгих, опущених усів. *Ստորակետի պետ բխեր/Усы как запястье*. Наприклад, *Մի պահեստապետ, ստորակետի պետ կախ բխերով, մի հաշվապահ... [խառնվել էին իրար/досл. Один кладовщик, с опущенными как запястья усами, бухгалтер переполошились... (А.Бакуни)]*.

Порівняння слова-стимула *щека* також в основному еквівалентно для обох мов, але несе в собі різні характеристики. Наприклад, в російській культурі *щеки крепкие как антоновские яблоки*, а в арм. *թշերն շոբո կարմիր խնոր/щеки красные как яблоки* – це ознака здоров'я, а арм. *թշերն շոբո կարմիր լավ/щеки красные как мак* – ознака застенчивості.

У мові *язык как у змеи/օձի լեզու* має переносне значення. Початок походження цієї фрази слід шукати в Біблії, де змія уговарює Еву спробувати заборонений плід. І це порівняння використовується для вираження вміння добре уговарювати і угодувати. Той же зміст виражає і фраза *язык как у сатаны/սատանի լեզու*. Наступні вираження на арм. і на російській мові еквівалентні за змістом у значенні остроумності або образливості; *լեզուն շոբո սրբած թուր/досл. язык как вытертая сабля: русск. Язык как бритва, как помело*. Наприклад, *...как все актеры мнителен и вспыльчив. И язык как бритва (Ю. Домбровский)*.

Слід зазначити, що і в російській, і в армянській мовах було знайдено мало прикладів порівнянь з національними героями або історичними особами – рос. *Усы как у Буденного, борода как у Карла Маркса*, арм. *нос как у Фрунзика Мкртчяна*, що порівнюється з носом відомого армянського артиста і *лоб как у Нарекяци* і *Кучак*. Вони обидва є відомими середньовіковими поетами. *Ամեն հայի սրտի համար ոչ մի ուրիշ հեթաթ չկա, նարեկացու, բոհակի պետ լուսապատկ ծակառ չկա/для каждого армянина нету другой сказки, и нету другого такого блестящего лба как у Нарекяци и Кучак (Е. Чарени)*.

Дослідження показали, що порівняльні обороти в російській і армянській мовах несе дуже яскраві конотації. Відкрито дуже багато збігів, що пояснюються впливом російської мови на армянську мову, хоча слід зазначити і немало унікальних явищ, що обумовлюється індивідуальністю і унікальністю мислення цих народів. Відомо, що наявність у різних мовах загальних фразеологічних одиниць викликає великий інтерес не тільки до порівняльного вивчення, але і до фольклорного вивчення. Тому розвиток міждержавних політичних, культурних, соціальних зв'язів, порівняльне вивчення мов стає більш актуальним.

У перспективі подальшого дослідження – вивчення стилістичних особливостей і функціонального використання компаративних оборотів російської і армянської мов.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Бадибян Х.Г. Фразеологічні одиниці в сучасній армянській мові. – Єреван: Вид-во АН Арм. ССР, 1989. – 351с.
2. Божеева З. А. Фразеологічні одиниці предикативного типу з семантикою порівняння в німецькій мові: Дис. ...канд. філол. Наук: 10.02.04. – Алма-Ата, 1986. – 219с.
3. Ганалаян А.Т. Армянські прислів'я – Вид. АН Арм. ССР, Єреван, 1960, 396с.
4. Горбачевич К. С. Словарь порівнянь і порівняльних оборотів у російській мові. – М.: АСТ. «Астрель», «Ермак», 2004. – 289 с.
5. Ісина Г. И. Фразеологічні порівняння сучасної англійської мови (комплексний підхід) Автореф. Дис. Канд. Філол. Наук: 10.02.04/ казахський гос. ун-т міжнарод. віднос. і міжнарод. мов. – Алматы, 2000 – 23с.

6. Кобыров Т. Компаративные конструкции в системе современного казахского языка: Дис. ... д-ра филол. Наук: 10.02.06. – Алма – Ата, 1985. – 302с.
7. Лебедева Л. А. Устойчивые сравнения русского языка во фразеологии и фразеографии. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 1999. – 192с.
8. Мізін К. Компаративна фразеологія: Монографія – Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2007. – 168с.
9. Найда А. М. Стійкі народні порівняння як об'єкт фразеології(семантичний і структурний аспекти): Автореф. Дис...канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровський нац. ун – т. – Д.,2002. – 19 с.
10. Ожегов С.И. Словарь русского языка, – М.: – “Мир и образование” 2003. – с. 894
11. Словарь современного армянского языка под ред. Г.Гаспарян, А Сукиасян, А Кочарян и другие в 4 томах: – изд. АН Арм. ССР, Ереван, 1972.
12. Русско-армянский словарь. – Ереван, 1987.
13. Русско – армянский фразеологический словарь,– Ереван: – ЕГУ, 1975. – 615 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кристине Рафаелова – викладач Гуманітарного університету «ЗИГМУ».

Наукові інтереси: актуальні проблеми компаративістики, лексична семантика.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕЯКИХ НОВИХ ФРАЗОТВОРЧИХ МОДЕЛЕЙ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Алла СЕМЕНЧУК (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена дослідженню особливостей утворення і функціонування нових фразотворчих моделей у складі сучасної англійської мови. Ілюстративний матеріал відібрано із новітніх періодичних видань англомовних країн.

The formation and functioning of new phrase-forming patterns is studied in this article.

Трагічні події 2001 року в США позначилися як на долі окремих людей, так і на житті усєї держави в цілому. Ці соціальні потрясіння знайшли своє відбиття в мові, оскільки вона є однією з форм суспільної свідомості. Так, почали з'являтися численні новоутворення, що стали віддзеркаленням цих „антитерористичних війн”.

Вивченню процесів та шляхів збагачення словникового складу англійської мови приділяли увагу такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як Р.Барнхарт, Ю.О.Жлуктенко, Д.Ейто, С.М.Снікєєва, В.І.Заботкіна, Ю.А.Зацний, А.Е.Левицький, С.Морт, Н.Г.Олексенко, М.М.Полюжин, А.Б.Юнацька.

Об'єктом нашого дослідження постають такі фразотворчі моделі англійської мови, пов'язані з проблемою тероризму, як *Attr + war on terror, war on + N, axis of evil + N, N + axis of evil, evil + N, axis of + N, N + of evil*. Предметом є структурно-семантичні параметри функціонування цих фразотворчих моделей в англійській мові. Матеріалом нашого дослідження послужила вибірка новоутворень, пов'язаних з антитерористичною боротьбою, із таких друкованих періодичних видань мови оригіналу, як *Newsweek, The Economist, The Guardian, History Today, The Times, The Sunday Times, The Observer, The Telegraph, Global Issues, Fortune, The Gulf News*.

Метою цієї статті є простежити особливості функціонування мовних одиниць *war on terror, axis of evil* у складі сучасної англійської мови. До основних завдань слід віднести виявлення показників процесу асиміляції, а саме участь зазначених одиниць у фразотворчих процесах, а також утворення на їх базі нових продуктивних моделей в англійській мові. Актуальність цього дослідження характеризується недостатнім рівнем аналізу параметрів функціонування в сучасній англійській мові фразотворчих моделей, пов'язаних з проблемою тероризму.

Серед інновацій відзначимо, насамперед, словосполучення *war on terror*. За словами президента США Джорджа Буша-молодшого, війна з тероризмом (*war on terror*) є одним з важливих завдань сучасного покоління [5: 1]. Слід відзначити, що в англійській мові існують два суміжні словосполучення для позначення антитерористичної боротьби – *war on terror, war on terrorism*: *It is clear that after five years that the war on terror does not provide an ideological justification for US foreign policy.* (History Today, June, 2006). *Khwaja Asif, an Opposition parliamentarian, warned that the resolution exposed a contradiction in the Government's policy as an ally of Britain in the international war on terrorism.* (The Times, June 18, 2007).

Вважаємо доцільним звернути увагу на той факт, що вираз *war on terrorism* увійшов у словниковий склад сучасної англійської мови в якості стійкого словосполучення, а вираз *war on terror*, як засвідчать наведені нижче приклади, почав брати активну участь у фразотворчому процесі, що сприяло появі цілої низки новоутворень. Слід, на нашу думку, виділити основні шляхи виникнення інновацій на базі словосполучення *war on terror*. Такими шляхами ми вважаємо аугментацію (прирощення) і субституцію (заміна). Розглянемо докладніше зазначені способи формування нових одиниць.

Під аугментацією ми розуміємо приєднання до певної фрази нового елемента з права чи зліва. В англійській мові вираз *war on terror* увійшов до складу таких інновацій, як *international war on terror, global war on terror, domestic war on terror*: *Does the international war on terror have a new front?* (Newsweek, Jan. 29, 2007). *The Bush administration now justifies missile defence in terms of the "global war on terror" and the*

Pentagon's new "long war" doctrine, even though those threats had not been identified when the programme was adopted. (The Guardian, Feb.22, 2007). *Saudi Arabia claims to be winning its domestic "war on terror" with the help of a programme of re-education and rehabilitation for hundreds of repentant al-Qaida militants once led by Osama bin Laden.* (The Guardian, April 2, 2007).

Як свідчать наведені вище приклади, у випадку, коли йдеться про вираз *war on terror*, доцільно говорити про лівосторонню аугментацію, при цьому додана лексична одиниця виконує атрибутивну функцію. Схематично це можна продемонструвати таким чином: *Attr + Phrase* (де *Attr* – означувальний елемент, а *Phrase* – сама фраза *war on terror*).

Поява словосполучень *international war on terror, global war on terror* доводить той факт, що антитерористична боротьба набула міжнародного характеру і стала пріоритетом зовнішньої політики багатьох держав світу. Вираз *domestic war on terror*, який використовують для позначення антитерористичної боротьби в середині окремої держави, можна вважати певною мірою антонімічним мовним одиницям *international war on terror, global war on terror*.

Слід зауважити той факт, що словосполучення *global war on terror* перетворилося на стійке, про що свідчить, наприклад, номінація медалі, спеціально введеної урядом США для нагородження осіб, які зробили внесок у боротьбу з тероризмом – *Global War on Terror Service Medal: And in 2003, George Bush authorized the Global War on Terror Service Medal.* (The Economist, Nov. 18, 2006). Тобто ми спостерігаємо участь зазначеного словосполучення у подальшому фразотворчому процесі, при цьому процес аугментації відбувається вже з правого боку за схемою: (*Attr + Phrase*) + *Phrase1* (де *Attr + Phrase* є стійким словосполученням *global war on terror*, а *Phrase1* – похідною фразою).

Другим шляхом утворення інновацій на базі мовної одиниці *war on terror* є субституція, тобто заміна певних елементів фрази іншими. Наслідком цього процесу стала поява цілої низки новотворів, серед яких можна навести такі приклади: *war on the Taliban, war on al-Qaeda, war on Islam: The war on the Taliban has created a flood of refugees.* (Newsweek, Oct.29, 2001). *This war will not end with the fall of Baghdad, any more than the war on al-Qaeda ended with the fall of Kabul.* (The Times, Feb. 7, 2003). *Opinion polls show that millions of Muslims now think that America's real aim in Iraq was to grab its oil, help Israel, or just as Mr. Bin Laden said all along, wage war on Islam.* (The Economist, Sept. 2, 2006).

Зупинимося докладніше на цих інноваціях. Необхідно наголосити, що вирази *war on the Taliban, war on al-Qaeda* демонструють реального супротивника і, тим самим, конкретизують поняття *war on terror*, яке носить дещо абстрактний, узагальнюючий характер. На думку спеціалістів, саме ці угруповання становили найбільшу загрозу внутрішній та міжнародній безпеці, коли Америкою була оголошена війна з тероризмом. Як відомо, тоді Аль-Каїду об'явили „терористичною організацією номер один у світі” у зв'язку з її причетністю до терактів 2001 року в США, а рух Талібан світова спільнота почала вважати оплотом міжнародного тероризму через його зв'язки з Аль-Каїдою.

Мільйони жителів мусульманських країн Близького Сходу вважають, що справжньою метою зовнішньої політики США є не антитерористична боротьба (*war on terror*), а війна з ісламом (*war on Islam*), головними причинами якої є прагнення американців отримати доступ до значних запасів нафти на Близькому Сході, а також надати військову підтримку Ізраїлю, одному зі своїх головних союзників. Слід підкреслити, що мовна одиниця *war on Islam* перетворилася на стійке словосполучення в англійській мові.

Вважаємо необхідним зазначити, що в англійській мові лексема *war* вживається й у переносному значенні, прикладом можуть служити фразеологізми *war on drugs* („війна/боротьба з наркотиками”), *war on poverty* („боротьба з бідністю”), *war on hunger* („війна з голодом”): *The best known of the five wars is, of course, the war on drugs.* (Global Issues, 2005/2006).

Таким чином, мовні одиниці, що виникли за аналогією до словосполучення *war on terror* (а саме: *war on the Taliban, war on al-Qaeda, war on Islam, war on drugs, war on hunger, war on global warming*), дають можливість говорити про утворення в англійській мові такої продуктивної моделі, як *war on + N*. Ця модель з'явилася внаслідок субституції кінцевої лексеми *terror* на інші іменники. Графічно ці перетворення можна відобразити таким чином: *war on terror* → *war on + N1* → *war on + N2*.

Актуальність проблеми боротьби з тероризмом викликала активізацію „вербокреативної”, тобто словотворчої, діяльності державних і політичних діячів [1: 29], в результаті якої виникають інновації. Окреме місце серед таких „авторських” неологізмів посідає відомий вираз президента США *axis of evil*, „вісь зла”, що був використаний в одній з його промов невдовзі після подій 11 вересня 2001 року для позначення країн, що підтримують тероризм: *Barely a week later after the Tokyo meeting, Iran was included with Iraq and North Korea in the "Axis of Evil".* (Newsweek, Feb.19, 2007). Слід зауважити, що словосполучення *axis of evil* в англійській мові почали використовувати не лише, коли йдеться про всі країни, що утворюють цю вісь, але й по відношенню до окремої з них: *I was arrested there in 2003 while making my series Holidays in the Axis of Evil [Iran].* (The Observer, May 20, 2007).

Крім того, Ізраїль, на відміну від США, долучив до складу цієї „вісі” не лише країни, але й такі радикальні політичні угруповання Близького Сходу, як Хезболлах у Лівані та Хамас у Палестинській автономії, що сприяли фактичному перетворенню цих держав відповідно на „Хезболлахстан” (*Hizbullahstan*)

і „Хамастан” (*Hamastan*): *Viewed from Israel, the central issue is an axis of evil that starts in Iran, passes through Syria (perceived as Tehran's client number one) and moves on to the secondary clients, Hizbullah in Lebanon and Hamas in Gaza.* (The Guardian, Nov. 24, 2006).

У зв'язку з цим журналісти почали вважати за потрібне уточнювати, коли йшлося саме про окрему державу як частину „вісі”, тому виникли стійкі словосполучення *axis of evil nation, axis of evil country, axis of evil state*: *The Bush administration, having decided that invading one axis-of-evil country was about as much as either the military or the country can bear, has gone multilateral on Iran.* (The Washington Post, July 23, 2004). *Dissent grows over silent treatment for 'Axis of Evil' nations.* (New York Times, Oct. 27, 2006). *Of the axis of evil states, North Korea has the bomb and Iran races towards a nuclear deterrent.* (The Observer, Dec.31, 2006).

Наведені новоутворення (*axis of evil nations, axis of evil countries, axis of evil states*) демонструють участь словосполучення *axis of evil* у фразотворенні, при цьому відбувається процес правосторонньої аугментації. Схематично ці перетворення можна показати таким чином: *Phrase + N*. Слід підкреслити, що коли йдеться про шляхи утворення неологізмів на базі виразу *axis of evil*, доцільно говорити про три основні напрями, а саме: аугментацію, редукцію (скорочення) та субституцію.

Серед інших інновацій, що виникли шляхом правосторонньої аугментації, слід згадати словосполучення *axis of evil speech, axis of evil strategy, axis of evil approach, axis of evil summit*. Так, можна зазначити, що виникла мовна одиниця для позначення „славнозвісної” промови Джорджа Буша – *axis of evil speech*, яка згодом перетворилася на стійке словосполучення: *The talks petered out, and after George Bush made his axis of evil speech, lumping Iran with North Korea and Iraq, chances of rapprochement became as remote as ever.* (Fortune, Sept. 18, 2006). Саме тому помічника президента Девіда Фрума, її фактичного автора, почали навіть іменувати *axis of evil speechwriter*: *David Frum, Mr. Bush's axis of evil speechwriter reportedly believes failure in Iraq is inescapable and the president is to blame.* (The Guardian, Nov. 7, 2006).

Інновації *axis of evil strategy, axis of evil approach* відбивають, відповідно, стратегію і підхід (ставлення) Америки до країн світу залежно від того, належать вони чи ні до так званої „вісі зла”: *But Mr Kim's continuing antics also throw America's broader "axis of evil" strategy into sharper relief.* (Financial Times, July 8, 2006). *Dubai represented a return to Mr. Bush's "axis of evil" approach but this time with only one named member state - Iran.* (The Guardian, Dec. 22, 2006). Слід відзначити, що вищезгадані мовні одиниці є синонімами.

У 2006 році на Кубі відбулася зустріч 116 позаблокових держав (*Non-Aligned Movement*), серед яких були присутні й лідери країн, яких Америка відносить до „вісі зла”, тому сам з'їзд (під час якого, до речі, було висловлено багато критичних зауважень на адресу Сполучених Штатів) отримав назву *axis of evil summit*: *America might well call it the axis of evil summit.* (The Times, Sept.16, 2006).

Щодо фразотворення з основою *axis of evil* шляхом лівосторонньої аугментації, то можна навести приклад метонімічної інновації для позначення радикальних мусульманських рухів „вісі зла”, зокрема Хезболлах – *arm of the axis of evil*, що може бути інтерпретована, як „каральна сила вісі зла”. Її автором є прем'єр-міністр Ізраїлю Олмерт: *He [Mr. Olmert] told the Knesset that the Israel Defence Force (IDF) had crippled Hizbullah's capacity to fight and that the militia would no longer be able to act like a "state within a state as an arm of the axis of evil".* (The Guardian, Aug. 15, 2006). Ця мовна одиниця утворилася за моделлю *N + of + Phrase*.

Вважаємо необхідним звернути увагу на той факт, що у процесі фразотворення може відбуватися і редукція виразу *axis of evil* до останнього елементу *evil*: *axis of evil* → *evil*, який виступає семантичним еквівалентом повного варіанту цього словосполучення: *axis of evil* = *evil*. Прикладами утворених таким чином інновацій виступають мовні одиниці *evil approach, evil trio*: *Iran will not negotiate with the United States until it stops its "evil approach", the government's spokesman was quoted as saying yesterday.* (The Gulf News, May 5, 2007). *He [Mr. Sadr] also called Israel, Britain and the US the "evil trio", in an echo of George Bush's "axis of evil" comment.* (The Guardian, May 25, 2007). Як свідчить останній приклад, найменування США та їх союзників за допомогою мовної одиниці *evil trio* стало реакцією шіїтського лідера Іраку Муктади аль-Садра на приєднання його країни до „вісі зла” президентом США Джорджем Бушем.

Слід відзначити, що в англійській мові за аналогією до виразу *axis of evil* виник ряд інших новоутворень шляхом субституції його окремих елементів на інші іменники. Ми вважаємо необхідним розглядати ці інновації, поділивши їх на такі групи: а) одиниці, що позначають союзників Америки; б) одиниці, що номінують супротивників Америки; в) одиниці, які ілюструють об'єднання країн.

Так, союзників США у боротьбі з тероризмом називають *axis of American friends, axis of allies*: *Yet, although it may lack the rejectonists' unity of purpose and their popular appeal, the accommodationist axis of American friends is not entirely toothless.* (The Economist, Oct. 21, 2006). *The real enemy in the Global War on Terror is not the Axis of Evil but the Axis of Allies.* (The Telegraph, May 20, 2007). До числа союзників США входять деякі держави Близького Сходу, яких називають *axis of moderate Arab states*: *The so-called axis of moderate Arab states - comprising Saudi Arabia, Egypt and Jordan - dreads an early US withdrawal.* (The Guardian, April 25, 2007).

Окремої уваги заслуговує позначення союзу США і Британії, яке критики почали іменувати *axis of feeble*, тобто „вісь слабких”: *George W Bush and Tony Blair now cut sorry figures in the eyes of many of their own*

citizens and weakened ones in the gaze of the world. Their critics cackle that they have become the axis of feeble. (The Observer, May 28, 2006). Причиною подібного принизливого найменування стала політика лідерів цих держав на Близькому Сході, що спричинила шквал критичних виступів в їхніх країнах [2: 11].

Номінації супротивників США можна аналізувати як з „американської точки зору”, так і навести приклади одиниць, що використовуються країнами, яких відносять до „вісі зла”, для власного найменування. Слід звернути увагу на той факт, що тут можна спостерігати два лінгвістичних феномени: а) „війна слів” (використання різними сторонами конфлікту різних мовних одиниць для позначення одного й того самого поняття); б) „семантичне протистояння” (різне тлумачення супротивниками одних і тих самих понять).

Ілюстрацією феномену „війни слів” виступають такі мовні одиниці, як *outposts of tyranny*, *anti-US axis*, *axis of terror* ↔ *axis of good*. Зупинимося докладніше на зазначених одиницях. Словосполучення *outposts of tyranny* („аванпости тиранії”), автором якого є Кондоліза Райс, виступає своєрідною сучасною версією найменування країн, що належать до „вісі”. Журналісти ще називають їх „антиамериканською віссю” (*anti-US axis*): *Iran is the only one of Condoleezza Rice's six "outposts of tyranny" - the updated "axis of evil" - which has a chance of getting nuclear weapons, but doesn't have them yet.* (The Guardian, July 30, 2005). *Bolivia's new president joins the Castro-Chavez anti-US axis.* (The Telegraph, Jan. 5, 2006).

Ізраїль, один з головних союзників США, пішов ще далі у найменуванні країн, віднесених Америкою до „вісі зла”. Він став позначати їх мовною одиницею *axis of terror*, „вісь терору”: *Syria, Iran, Hizbullah and Hamas form a strategic axis - the "axis of terror" to Israel - that confronts US-Israeli designs to redraw the map of the region.* (The Guardian, July 15, 2006). У зв'язку з цим вважаємо цілком вірогідним появу у майбутньому виразів *axis of terrorism* та *axis of jihadism*, які, вочевидь, будуть синонімічними, оскільки поняття „тероризм” (*terrorism*) і „джихадизм” (*jihadism*) часто ототожнюють.

Антонімом виразу *axis of evil* є одиниця *axis of good*, „вісь добра”. Саме таку номінацію по відношенню до самих себе використовують країни, яких Сполучені Штати відносять до „вісі зла”: *The "axis of good" - as Morales [Bolivia's president] terms it - of Cuba, Venezuela and Bolivia, is a huge threat to US political, economic and cultural hegemony.* (The Guardian, Jan. 20, 2006).

Можна навести попутно й інші приклади „війни слів”, зокрема це стосується номінацій осіб, яких Сполучені Штати вважають своїми супротивниками. Самі американці і союзники США іменують їх терористами, підривниками-самогубцями: *terrorists, suicide bombers, homicide bombers*. Але в їхніх країнах цих людей вважають героями, мучениками, що ведуть боротьбу за свободу (*holy warriors, martyrs, freedom fighters*); самі ж терористичні акції там вважають лише проявом збройної боротьби (*armed struggle*), операціями мучеників (*martyrdom operations*).

Щодо „семантичного протистояння”, то, насамперед, слід зазначити вкрай негативне ставлення мешканців країн „вісі зла” до вживання Сполученими Штатами словосполучення *axis of evil* для їх найменування. Вони вважають, що даний вираз більше підходить для характеристики самої Америки та її союзників: *Mr. Chavez, who never lets slip an opportunity to attack the Bush administration, embraced Mr. Morales and said: "The axis of evil is Washington and its allies, who threaten, who kill.* (The Telegraph, Jan. 5, 2006). А у вираз *axis of extremism*, який американці використовували як синонім фрази *axis of evil*, журналістка саудівської газети *Al Hayat* вкладає позитивний смисл, наголошуючи на прагненні країн „вісі” звільнити Палестину: *Raghida Dergham, a columnist for the Saudi-owned daily Al Hayat, writes that the axis of extremism is resolved on war.* (The Economist, Oct. 21, 2006).

Тепер розглянемо інновації, що позначають об'єднання країн за певним принципом, наприклад: *axis of oil*, *axis of pragmatism*, *axis of hope*, *axis of Castro*. Вважаємо необхідним підкреслити той факт, що деякі з наведених фраз вже знаходяться на шляху переходу в категорію узуальних. Так, цілком ймовірно, що мовною одиницею *axis of oil*, „вісь нафти”, незабаром іменуватимуть країни, які є головними експортерами нафти: *But the peace looks as though it will be, at least as far as the Russians, the French and a few of the world's least attractive regimes, such as Syria, Iran and Saudi Arabia, are concerned. Perhaps we should call them the Axis of Oil.* (The Telegraph, April 13, 2003).

Словосполучення *axis of pragmatism* позначає ймовірний союз Ізраїлю, Марокко, Єгипту, Йорданії та Турції, метою якого буде послаблення впливу руху Хамас на території Палестини [4]: *Ayalon [the man likely to become Israel's next defence minister], 61, is regarded as a fresh thinker: he believes Israel should establish an "axis of pragmatism" with the regional countries that have full diplomatic relations with Israel - Morocco, Egypt, Jordan and Turkey.* (The Sunday Times, March 12, 2006). На нашу думку, у майбутньому вираз *axis of pragmatism* будуть використовувати для позначення будь-якого цілеспрямованого об'єднання країн заради досягнення спільних інтересів.

Словосполучення *axis of hope*, тобто „вісь надії”, американці використовують для підкреслення позитивних наслідків своєї діяльності в Іраку: *For axis of evil, read axis of hope.* (The Guardian, Nov. 15, 2006). На думку аналітиків, процес демократизації, що розпочався в Іраку, міг би згодом охопити й інші країни Близького Сходу, зокрема ті, яких іменують „віссю зла” [3].

Крім того, виникають й оказіональні фрази. Їх прикладом виступає словосполучення *axis of Castro*, що було використане деякими американськими журналістами для номінації країн, присутніх на зустрічі позаблокових держав у 2006 році на Кубі, яку очолює Фідель Кастро: *But the constant stream of America-bashing has led some to dub it the "Axis of Castro"*. (The Times, Sept.16, 2006).

Таким чином, розглянуті вище приклади інновацій, утворених за аналогією на базі словосполучення *axis of evil*, дають можливість говорити про появу в англійській мові продуктивної фразотворчої моделі *axis of + N*, що виникла внаслідок субституції кінцевого елемента у виразі *axis of evil* іншими іменниками. Схематично це можна відобразити так: *axis of evil* → *axis of + N*.

Окремої уваги заслуговують словосполучення *kernel of evil*, *club of evil*, що також утворилися на базі словосполучення *axis of evil*. Фразою *kernel of evil*, „ядро зла”, уряд США позначив Саудівську Аравію, причиною стали 15 її громадян, які виявилися причетними до подій 11 вересня 2001 року [6: 4]: *The Saudis, for their part, bridled at being described in Washington as a "kernel of evil"*. (The Economist, Jan. 7, 2006). Друга мовна одиниця – *club of evil* – вживається для позначення країн „вісі зла” і, таким чином, виступає синонімом словосполучення *axis of evil*: *Sudan has joined the club of evil*. (The Telegraph, June 1, 2007).

Тим самим, словосполучення *axis of evil* дало англійській мові ще одну продуктивну модель для формування мовних одиниць, що утворилась завдяки субституції першого елемента фрази – *axis* – замість якого до її складу стали входити інші іменники. Графічно ці зміни можна показати таким чином: *axis of evil* → *N + of evil*.

Отже, наведений вище матеріал дає можливість говорити про те, що словосполучення *war on terror*, *axis of evil* набули досить широкої популярності і почали брати участь у семантичних та фразотворчих процесах. Слід виділити три основні шляхи утворення інновацій на базі виразів *war on terror*, *axis of evil*: аугментацію, субституцію, редукацію. Зазначені фрази дали англійській мові такі продуктивні моделі для новоутворень, як *Attr + war on terror*, *war on + N*, *axis of + N*, *evil + N* та *N + of evil*. У зв'язку з тим, що кількість новоутворень на базі вищезазначених моделей постійно зростає, ми вважаємо цілком перспективними подальші дослідження подібних моделей.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зацний Ю.А. „VIP-неологізми” англійської мови XXI століття // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – Вид-во Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – 2006. – Вип. 27. – С. 29-31.
2. Axis of Feeble // The Economist. – 2006. – May 13. – P. 11-12.
3. Jenkins S. Why stop the Great Satan? He's driving himself to hell // The Guardian. – 2006. – November 15. – <http://www.guardian.co.uk/Columnists/Column/0,,1948074,00.html>.
4. Mahnaimi U. Israel's new iron man plans 'axis of hope' in Middle East // The Sunday Times. – 2006. – March 12. – <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/article740147.ece>.
5. Power S. Our War on Terror // The New York Times. – 2007. – July 29. – P. 1.
6. Survey: Saudi Arabia. A Long Walk // The Economist. – 2006. – January 7. – P. 3-5.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Семенчук – аспірантка кафедри теорії і практики перекладу ЗНУ.
Наукові інтереси: неологізми у складі сучасної англійської мови.

СИНОНІМИ РЯДУ З ДОМІНАНТОЮ ЖИТЛО – DWELLING В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Олена СИБІРЦЕВА (Кіровоград, Україна)

У статті досліджується семантика, функціонування її кількісна представленість ідеографічних і стилістичних синонімів ряду житло – dwelling в українській та англійській мовах. Акцент робиться на порівнянні двох синонімічних рядів у різних мовах й особливостях вживання синонімів ряду в українській і англійській мовах.

The paper examines semantics, functioning and percentage of ideographic and stylistic synonyms of the row житло – dwelling in Ukrainian and English language. The accent is being made on the comparison of two synonymic rows in two languages and some specific features of their usage in Ukrainian and English language appear to be under investigation as well.

Природа та статус синонімії стали об'єктом досліджень багатьох (Ю.Д.Апресин, С.Г.Бережан, А.О.Брагіна, Н.Г.Іщенко, В.В.Левицький, О.І.Нечитайло, В.Ф.Проخورов, О.А.Семенюк) мовознавців, у роботах яких до уваги бралися структурний, функціональний, сигніфікативний і прагматичний аспекти значень синонімів.

Важливою проблемою аналізу лексичного складу будь-якої мови є дослідження її як певної сукупності логічних понять, своєрідного “поля концептуальних значень”. У нашому дослідженні проаналізуємо тотожності і відмінності в синонімічних рядах з домінантою *житло* – *dwelling* в українській і англійській мовах.

Завданням нашої статті є дослідження змін в семантиці лексеми *житло* в обох мовах. Тому доцільним вважаємо порівняти ступінь стилістичної забарвленості синонімів ряду *житло*, дослідити семантику й

функціонування ідеографічних і стилістичних синонімів даного ряду, а також проаналізувати виявлені кількісні показники.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю вивчення явищ мови та мовлення в аспекті порівняння мов у зв'язку з тенденцією до глобалізації в сучасному суспільстві. Цікавим у цьому аспекті є висвітлення низки особливостей семантики й побудови синонімічних рядів з домінантою *житло* – *dwelling* в англійській і українській мовах.

Перший раз робиться спроба комплексного порівняння синонімічних рядів з домінантою *житло* в українській та англійській мовах і порівнюються семантичні відмінності між компонентами синонімічного ряду з домінантою *житло*, а також кількісна представленість стилістичних синонімів.

Синонімічний та лексичний ряд концентрують історичний ряд, епоху, психологію й ціннісну орієнтацію у світі. Як влучно зазначив Святослав Караванський, синонімічне багатство мови – це культурне надбання народу, його інтелектуальна зброя [4: 3]. Український народ довгий час був позбавлений такої зброї. Заслугують на увагу щодо цього питання думки Л.Ставицької. Вона вважає, що безприкладна нормалізація, якої зазнала українська мова у ХХ столітті, пустила досить глибоке соціопсихологічне коріння в душі українського люду, зумовила спрощення мовної поведінки індивіда і породила страх перед відхиленням від норми взагалі, в тому числі в аспекті мовної інакшости [6: 10]. Збагачення української мови на синоніми відбувалося в парі з її розвитком. Різноманітність життєвих явищ і фактів витворила різноманітність мовних засобів, в тому числі й засобів мовної синонімії.

Друга половина 90-х років на Україні охарактеризувалась активним розвитком ринкової економіки. Невипадковим є відображення цього процесу не лише в сфері економіки, а й у мові. Так, наприклад актуальним постало питання пошуків, обміну і купівлі помешкання. Дослідники зазначають, що словниковий склад української мови збагачується саме в цей період. Підтвердженням цього є поповнення синонімічного ряду з домінантою житло семантико-стилістичними синонімами розмовної сфери вживання й синонімами в сфері жаргонної лексики.

Зважаючи на те, що синоніми повніше представлені у стилістично забарвленій лексиці порівняно з нейтральною (пор. нейтр. *житло*, *домівка*, *господа*, *оселя*, *мешкання*, *дім* [4: 112] і стил. забарвл. *Хата*, *житво*, *хороми*, *казарма*, *кишло*, *нора*, *барліг*, *хіядка*, *виписка* [6: 316]), в українській мові з'являються синоніми-жаргонізми: (зневажл.) *кишло*; (жарг.) *вписка*, *флет*, *хаза*, *хавіра*, *хіядка*; (молодіжне) *хаус*. *Флет* та *хаус* (із заг.-молодіжного жаргону) походять від англійських слів *flat*, що в буквальному перекладі означає *квартира*, і *house* – дім, будинок. Ці лексеми вживаються в українській мові частіше в розмовній сфері: (розм.) *піти на хаус* – піти додому; *взяти кредит на флет* – взяти кредит на квартиру. Починаючи з 90-х років ХХ століття і до останнього часу в українській мові, та в сфері синонімії зокрема, проходить активне запозичення англійської лексики. Дві мови впливають одна на одну. Тому доречним і актуальним вважаємо порівняння двох понять: укр. *житло* й англ. *dwelling* – житло, дім.

Ці лексеми є еквівалентами. Цей факт яскраво ілюструє видання газети “День”. У статті “Заморожена країна” Віктора Карп’юка зустрічаємо такі рядки: “Ключовим моментом цієї трагедії (безпритульності) повинні бути зусилля, докладені урядом для розвитку системи запобіжних заходів, спрямованих на те, щоб припинити втрати людьми їхніх *домівок*” [5: 5]. В англійському виданні цієї газети еквівалентом лексеми *домівка* виступає *dwelling*: “A key feature of this tragedy should be the government’s effort to develop a number of preventive measures to stop people from losing their *dwellings*” [9: 5].

Саме поняття житло дуже багатогранне: *ЖИТЛО*, *ДОМІВКА*, *господа*, *оселя*, *мешкання*, *дім*, *хата*, *житво*, суч. *КВАРТИРА*, (розкішне) *хороми*, (незатишне) перен. зн. *казарма*, зневажл. *Кишло*, *нора*, *барліг*; (кочівника) *ЮРТА*; *П.Захисток*, *притулок*; (стале) *осідок*, *місце перебування*; & жилище [7(II: 30)]. В розмовній сфері вживаються сталі вирази (здавати / винаймати помешкання, шукати житло, купити квартиру), а також знаходять застосування переносні значення з іронічним забарвленням. (Ось так *хороми* / *апартаменти*!). С.Караванський дає таке визначення поняття *житло*: *ЖИТЛО* – це приміщення, призначене для життя людей [3: 131]. На кінець ХХ – початок ХХІ століття внаслідок технічного прогресу відбувається трансформація значення лексеми *житло*. Ще 100 років тому поняття *житло*, помешкання означало будинок разом з подвір’ям і господарством. Семантика слова головним чином відображала ментальність українського народу в баченні житла як чогось священного, домашнього вогнища.

Останнім часом поняття *житло* все частіше вживається в значенні квартири в багатоповерховому будинку. Зі зміною соціального статусу людини змінюється і семантика слова.

Вплив соціально-економічного фактору на мову і лексичну синонімію стає очевидним, якщо прослідкувати зміни семантики лексеми житло від представника заможної сфери суспільства (*житло* – це особняк або вілла) до людини без певного місця проживання (в даному випадку *житлом* може виявитись звичайна картонна коробка).

З поступом технічного прогресу люди отримали можливість більше подорожувати. З’явилась верства населення, яка знаходиться у стані постійних переїздів, переміщення з одного міста до іншого. Це люди – космополіти, для яких поняття *житло* знівелювалося до значення кімнати в готелі. Такі зміни в семантиці слів, спричинені соціально-економічним розвитком і науково-технічним прогресом, відбуваються не лише в

українській мові. Для англійців, наприклад, *дім, житло* завжди асоціювалися з прихистком: мій дім – моя фортеця. Причиною цього є острівний менталітет нації, на який вплинуло географічне положення Англії, а також численні завоювання. З появою дому на колесах – трейлеру поняття *житло* також зазнає трансформацій. Лексема *trailer* стає синонімом лексеми *житло*, хоча первинним значенням слова *трейлер* було: трейлер [<англ. trailer < trail - тягти] – тягач для перевезення великовагових неподільних вантажів.

Синонімічний ряд лексеми *dwelling* в англійській мові набагато довший за синонімічний ряд лексеми *житло* в українській мові. The Synonym Finder by Laurence Urdang and Nancy La Roche представляє такий синонімічний ряд:

1. *dwelling, n. residence, abode, home, house, homestead, household; domicile, dwelling house, lodgings, quarters, diggings, chiefly British, Informal digs; mansion, castle, palace, manor house; hacienda, plantation, farmstead, grange; condominium, townhouse, suite, apartment house, Informal pad, tenement, flat, Chiefly Brit. Maisonette; inn, hotel, motel, hostelry, hospice, cabin, cottage, bower, loghouse, bungalow, hut, shanty, shack, hovel, lean-to; barracks, bivouac, camp; tent, wigwam, teepee, igloo.*

2. *den, cave, hole, cell, lair; coop, hutch, byre, barn, stable; hive, eyrie, nest, nidus, rookery, perch, roost.*

3. *hiding place, hermitage, retreat, refuge, asylum, haut, Informal hangout* [11: 84].

Як зазначають дослідники, однією з причин того, що в українській мові синонімічний ряд з домінантою *житло* коротший, є те, що за належністю до різних частин мови в українській мові синонімів найбільше серед дієслів і прикметників, за ними йдуть прислівники, а потім іменники з абстрактним й оцінним значенням та емоційно-експресивними конотаціями. Провівши порівняльний аналіз синонімічних груп з домінантою *житло* – *dwelling* в англійській і українській мовах робимо висновок, що в українській мові можна виділити значний відсоток власне стилістичних синонімів, що детально відтіняють різні вияви якості, дії, процесу тощо, але мають стильові обмеження у вживанні (переважно розмовною сферою). Досить яскравою ілюстрацією цього є порівняння Святославом Караванським таких речень:

Це *житло* – колиска нашого героя.

Ця *нора* – колиска нашого героя.

Ця *казарма* – колиска нашого героя.

Ці *хороми* – колиска нашого героя [4: 3].

Порівняльний аналіз зазначених синонімічних рядів підтверджує превалювання стилістичних синонімів в українській мові, порівняно з англійською (пор. у складі англійського синонімічного ряду виявляємо 75% стилістичних синонімів; у складі українського – 86%).

Аналізуючи кількісні показники синонімічних рядів у двох мовах доходимо висновку, що кількість абсолютних синонімів в англійському синонімічному ряді представлена дещо ширше, ніж в українському. Порівняємо: *житло, дoмiвка* (14%), *i dwelling, n. residence, abode, home, house, homestead, household* (15%). Найближчими за значеннями серед них, як вже було зазначено, є *житло* – *dwelling* та *домівка* – *home*, причому в синонімічному ряді з домінантою *dwelling* між цими двома лексемами існують синоніми з тоншими відтінками значень: *residence* – the place where one actually lives as distinguished from his domicile or a place of temporary sojourn; a building used as home [10, 825].

В англomовному виданні “Day” у статті “Housewarming at Bandinelly Palace” by Iryna Yehorova лексема *residence* вжита у значенні “місце проживання”: The palace was once the *residence* of Robert Bandinelli, a grandson of noted Florentine sculptor Vaccio Bandinelly [12, 6].

Порівняємо: “одного разу палац став *місцем проживання* Роберта Бандінееллі, онука відомого флорентійського скульптора Бацціо Бандінееллі” [2, 6].

Натомість в українській мові лексема *резиденція* не входить до синонімічного ряду з домінантою *житло* і має неоднаковий ступінь активності в різних стилях мовлення: *резиденція* [фр.residence< лат. – residens (residentis) той, що залишається на місці] – місце постійного перебування уряду, голови держави або осіб, що посідають високі адміністративні посади.

Другою найуживанішою лексемою серед інших членів ряду в англійській мові є лексема *abode n.* [ME abode, fr. Abiden, to abide] 1 obs: wait, delay 2: a temporary stay, sojourn 3: the place where one abides: home. Найбільш наближеним за значенням до англійського *abode* є українське *захисток*, яке, за положенням в синонімічному ряді не є часто вживаним в загальнонародній мові.

Лексеми *xata* і *house* не є повними синонімами лексеми *житло* й *dwelling* в обох мовах. Крім того, лексема *xata* відображає національний український колорит, тоді як *house* є нейтральним у стилістичному відношенні: *house* – 1 a building for people to live in, often one that has more than one level and is intended for use by a single family (Esp. Br. E) We’re going to move house next month. Спільним у двох лексем є те, що вони позначають споруду, в якій мешкають люди, тобто *house* і *xata* мають спільну семантику.

Привертає до себе увагу широко представлена в англійській мові група однокореневих синонімів синонімічного ряду з домінантою *dwelling: home, house, homestead, household, dwelling house, manor house, apartment house, log house* (15%). Тлумачний словник Лонгмена “Dictionary of English Language and Culture” дає таке тлумачення поняття *house*: a house is a building for people to live in and often has more than one level [10: 164]. На відміну від лексеми *xata, house* – це не лише будівля, в якій проживають люди, але яка, до того

ж, має більше ніж один поверх. Усі однокореневі синоніми-слова включають в себе таку семантику. В українській мові однокореневі синоніми представлені спільнокореновими синонімічними парами (*житло* – *житво*, *дім* – *домівка*, *мешкання* – *помешкання*, *хата* – *хатина*, *оселя* – *селитьба*). Таких пар налічується 39%. Натомість група дериваційних синонімів з домінантою *хата* не входить до синонімічного ряду з домінантою *житло*: *хата*, *хатка*, *хатинка*, *хатинионька*. Цей ряд синонімів підтверджує те, що в українській мові досить продуктивним є спосіб творення синонімів за допомогою афіксів.

Порівняємо семантику слів *home* і *house*. Місце, де живе людина, називається *home* (*домівка*), який би вигляд не мала ця споруда. Наприклад: *After the party we went home to our flat*. Британці вважають, що *домівка* (*home*) людини – це місце, де вона народилася й почувається комфортно, це дещо більше ніж просто *house* (*будинок*, *хата*). В американському варіанті англійської *home* також використовують у мовленні на позначення самої споруди: *She has a beautiful home*. Часто в цьому значенні лексему використовують у рекламних оголошеннях щодо продажу будинків: “New Homes for Sale”. В українській мові синонімічний ряд з домінантою *житло* небагатий на однокореневі синоніми й налічує лише дві лексеми: *житло*, *жилице*. Останнє вживається дуже рідко і є застарілим. Близьким за значенням до англійського *house* в українській мові можна вважати запозичення *котедж* [англ. *cottage* < *cot* – хатина, хижа] – невеликий житловий будинок в селі або в місті з ділянкою землі. Дещо відмінним є значення лексеми *cottage* в американському варіанті англійської: *cottage* – це маленький, зазвичай старий будинок за містом, який в Сполучених Штатах зазвичай використовується в якості місця перебування під час свят і у вихідні дні. Цікавим є те, що в українській мові саме цьому поняттю відповідає лексема *дача*.

Торкаючись питання запозичень неможливо обійти увагою групу запозичень з англійської мови, які є синонімами лексеми *житло*, хоча і не увійшли до синонімічного ряду, запропонованого С.Караванським. Натомість їх еквіваленти входять до синонімічного ряду з домінантою *dwelling*: *Bungalow is a fairly modern house built on only one level* (сучасний будинок, зазвичай одноповерховий). В українській мові *бунгало* зберігає стилістичне забарвлення: *бунгало*, *бенгало* [англ. *bungalow* < Інд.] – у тропічних країнах (зокрема в Індії) – легка будівля за містом з верандою [10: 147]. Більша частина таких запозичень зберігає національний колорит лексем того часу, коли дане запозичення відбулося, хоча в мові оригіналу подібний національний колорит міг уже зникнути на цей час: *вігвам* [алгонкінське *wikwam*, букв. їхнє житло] – банеподібна хатина з гілок, кори дерев, або шкур у індіанців Північної Америки; *wigwam* n [Abnaki *Massachuset wikwam*]: *a round hut of the Indians of the Great Lakes region eastward having typically an arched framework of poles overlaid with bark, rush mats, or hides; also a rough hut, compare tepee* [10: 1525]. Друге значення англ. *wigwam* – груба хижа і, хоча ця лексема дещо стилістично обмежена щодо вживання, вона вже не є носієм індіанського національного колориту. В українському синонімічному ряду з домінантою *житло* стилістично забарвлені лексеми – носії національного колориту представлені лексемою *юрта*, яка не має еквівалента в англійському синонімічному ряду з домінантою *dwelling*.

Як видно з матеріалу двох порівнюваних синонімічних рядів, в англійському синонімічному ряду з домінантою *dwelling* група синонімів, які відображають національний колорит (9%) кількісно набагато перевищує синоніми відповідного українського ряду (3%): *hacienda* n [Sp] 1: *a large estate esp. In a Spanish-speaking country: plantation*. Англійський синонімічний ряд багатий на лексеми індіанського (*teepee*, *wigwam*), іспанського (*hacienda*), французького (*maisonette*, *domicile*, *hospice*), італійського (*villa*) і т. п. походження.

У стилістичному плані синоніми диференціюються за належністю до різних функціонально-стильових сфер. Кількісно нейтральна лексика в обраному англійському синонімічному ряду представлена яскравіше (25%), ніж в українській мові (14%): *residence*, *abode*, *home*, *house*, *homestead*, *household*; *domicile*, *dwelling house*, *lodgings*, *quarters*, *diggings* і укр. *домівка*, *господа*, *оселя*, *мешкання*, *дім*, *квартира*. А ось розмовна сфера, в т. ч. й жаргонна лексика представлена яскравіше українськими синонімами лексеми *житло*. Порівняємо: англ. *Informal digs*, *pad*, *hangout* (4%) і укр. *Казарма*, *кишло*, *нора*, *барліг*, *впускка*, *хаза*, *хавіра*, *хілядка* (14%). Словник українських жаргонізмів так тлумачить лексему *хаза*: Крим. 1. притон декласованих елементів; злодійське кубло. Місто [Прага], в якому вони [українці] конають та пиячать, сплять по *хавірах* і *хазах*, попадаються на крадіжках у маркетах [1: 33].

Таким чином, книжна функціонально-стильова сфера, як видно з ілюстративного матеріалу, представлена яскравіше в англійському синонімічному ряду: *quarters*, *mansion*, *castle*, *manor house*, *chateau*, *chalet*, *plantation*, так само, як і офіційно-ділова (книжна лексика в англійській мові – 64%, в українській – 24%). Для українського синонімічного ряду з домінантою *житло* характерна велика кількість лексем з емоційно-оцінними та експресивними характеристиками: *впускка*, мол., із мови хіпі – квартира, місце, де можна переночувати, пожити певний час; *хілядка* мол. – дім, квартира, кімната. “*Хілядка*” – це житло, кімната [8: 6].

Отже, синонімічний ряд з домінантою *житло* в українській мові багатший на стилістичні синоніми (86%), синоніми розмовної сфери (14%) та однокореневі синоніми (39%) на відміну від англійського синонімічного ряду, де ширше представлені нейтральні (25%), абсолютні синоніми (15%) і запозичення (9%). Пояснення таких відмінностей у кількісному представленні синонімів у двох мовах полягає у

відмінностях менталітету носіїв цих мов та в особливостях історичного розвитку мов. Порівняння й різнобічний аналіз синонімічних рядів в українській і англійській мовах дає ключ до розуміння закономірностей їх розвитку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрухович Ю. Місце зустрічі Germaschka. Критика, 2002, № 5, С. 33 – 36
2. Єгорова І. Новосілля в палаці Бандініеллі. День, № 2, 2005. – С. 6
3. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. – Харків: Фоліо, 2006. – 540 с.
4. Караванський С. Словник синонімів української мови. – К.: Вид-во “Орія” при УКСП “Кобза”, 1995. – 472 с.
5. Карп’юк В. Заморожена країна. День, № 3, 2006. – С. 5
6. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
7. Яременко В., Сліпущко О. Новий тлумачний словник української мови – К.: Вид-во “Аконіт”, 2000, в 4 т.
8. Яровий О. Квартали ностальгій. Літературна Україна, 2001. – С. 6
9. Karpjuk V. Frozen country. Day, №3, 2006. – P. 5
10. Longman Dictionary of English Language and Culture, 1998, 1568 p.
11. Urdang L., La Roche N. The Synonym Finder, 1985, 1362 p.
12. Yehorova I. Housewarming at Bandinelly Palace. Day, № 2, 2005. – P. 6.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Сибірцева – аспірантка кафедри перекладу і загального мовознавства КДПУ ім. В.Винниченка.
Наукові інтереси: зіставне вивчення лексичних систем, процеси вербалізації мовних картин світу.

МІСЦЕ СПОРТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В СТРУКТУРІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Ольга СКРИПНІЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

Місце спортивної лексики в структурі сучасних мов є питанням дискусивним. В статті ставиться акцент на функціональному підході до трактування підмови спорту, зважаючи на її специфічність та здатність виходити до різних функціональних стилів мови. Особлива увага приділяється поділу лексики спорту на тематичні групи й основним лінгвістичним процесам, притаманним сучасним європейським мовам.

The place of sport lexis in the structure of modern languages is a discursive question. The article stresses on the importance of the functional approach towards the problem taking into account the specific nature of sport sublanguage and its ability to merge into different functional styles. Special attention is given to the sport lexis division into the lexico-thematic groups and to the main linguistic processes peculiar of the European languages studied.

Сучасні глобалізаційні процеси, мода на активне життя, спосіб проведення вільного часу, припинення існування одних національних спільнот окремо від інших – все це розширило й поглибило пізнання про світ, привело до появи багатьох нових понять, які потребують спеціального лінгвістичного опису. Останні десятиліття характеризувалися підвищеною увагою до спортивної лексики (термінології, терміносистеми, термінолексики). Це частково пояснюється тим, що спорт – активний елемент людського життя, всього світу, а отже, спортивна лексика органічно влітається в лексичну систему сучасних української та англійської мов.

Термінологія спорту є явищем специфічним. Цим зумовлюється цікавість учених-лінгвістів проблемою функціонування спортивної лексики (термінології) в сучасному дискурсі. Проблема розглядається з позицій суто лінгвістичних (аналіз лексико-семантичної структури) й лінгокультурологічних (віддзеркалення та фіксація культури в мові). Сьогодні праць, присвячених вивченню спортивної лексики не так багато. Це роботи М.Паночка, І.Янківа, О.Боровської, в яких, відповідно, присвячується увага структурній організації української спортивної термінології, здійснюється історико-методологічний аналіз, а також вираховується співвідношення національного та інтернаціонального в її складі. Цікавим з цієї точки зору є роботи російських науковців І.Ю.Хмелевської, А.С.Рилова, Р.В.Попова, І.Г.Кожевникової. Ми вважаємо за доцільне розглянути лексику спорту і в аспекті порівняльному (контрастивному). Дослідження такого плану стосовно спортивної лексики в Україні досі не здійснювалося.

Актуальність теми обумовлена появою великої кількості нової лексики на позначення спортивних понять (*аквабайк – aquabike, дайвінг – diving, кайтинг – kiting, рафтинг – rafting, швидкієз – speedsiing, маунтинбайк – mountainbike, скайсерфінг – skyserfing, скейтбординг – skateboarding, скетинг – skating* та ін.) й роллю ЗМІ, у яких великою популярністю завжди користувалися матеріали про спорт. Відмінною рисою спортивної лексики є те, що вона служить не тільки засобом внутрішньої комунікації, але і засобом міжнародного професійного спілкування в сфері спорту. Інтеграційні процеси, що відбуваються в світі, сприяють проникненню інтернаціоналізмів в українську спортивну лексику, уможливаючи, таким чином, комунікацію в мультикультурному просторі світової спільноти.

Проаналізувати місце спортивної термінології в структурі мов, що порівнюються, є завданням нашої статті. Значущість аналізу використання мови в спортивній сфері не підлягає сумніву, що пояснюється демократизацією та лібералізацією суспільного життя України, актуалізацією проблеми активного способу життя людини.

Професійний спорт в Україні отримав офіційне визнання. Це дало великий притік західних інвестицій в українську економіку: найбільші європейські фірми охоче спонсорують спортивні змагання в нашій країні за рекламу й популяризацію своєї продукції на світовому ринку. Таким чином, розвиток української спортивної лексики обумовлений політичною, економічною та ідеологічною ситуацією, що склалася в країні. Спеціальна підмова, що формувалася, піддалася корінним якісним і кількісним змінам у зв'язку з інтенсивним впливом англійської мови.

Спортивній лексиці притаманна підвищена мобільність, тенденція до постійного розвитку і загальна доступність. На відміну від науково-технічної термінології спортивна – відкрита широкому колу людей, вона є менш замкнутою та більше підлягає детермінологізації і, навпаки, утворює нові поняття способом вторинної номінації, наприклад:

fair play (чесна гра), *sportsmanship* (чесність, прямотинність), *a sticky wicket* (букв. ворота, в які важко попасти, перен.- складність, перепона); *крюк* – *hook*, удар “веселка” – *rainbow shot*, стрибок “ластівка” – *swallow dive*.

Це пояснює чому ряд науковців не називає цей пласт слів термінами, віддаючи перевагу назві “спортивна лексика” [3: 6]. Ця теза аргументується ще й тим, що характеристики, які зазвичай приписуються термінам різних галузей знань, в спортивній термінології майже ніколи повністю не реалізуються. Характеристики, чи “вимоги”, що пред’являються до ідеального терміна, в принципі ніколи не реалізуються, оскільки вони є більш бажаними, а не реальною термінологічною дійсністю. З огляду на це, одиниці, що називають спеціальні поняття, розуміються нами як такі, що мають статус спортивної лексики.

Для адекватного опису спортивної лексики англійської та української мов вважаємо необхідним визначитись із тематичними групами лексико-семантичного поля “Спорт”. Тісна взаємодія слів в межах єдиного поля заснована на спільності номінативної функції слів в межах єдиного поля, а також на єдиному характері їх семантики, що описується в одних і тих же одиницях, а саме – семах та семемах, на спільності семантичних процесів, яким вони підлягають. Лексичні одиниці утворюють єдині польові структури, в межах яких лексеми вступають одна з одною в парадигматичні стосунки, номінуючи в своїй сукупності певну поняттєву сферу.

Дослідження та опис спеціальної мови спорту, або спортивної підмови включає вичленовування лексико-семантичних мікрополів в порівнюваних мовах, виявлення лексичних одиниць, що його утворюють, структуризації поля за лексико-тематичними групами (виділеннями об’єднаннями слів, конститuentи яких мають однаковий граматичний статус і характеризуються однорідністю значеннєвих відношень за синонімічним типом). В нашому дослідженні за основу береться класифікація, запропонована М.Панночком, який вперше в історії дослідження української спортивної термінології виокремив серед всього загалу певні тематичні групи. Пізніше її, з точки зору співвідношення національного та інтернаціонального компоненту, розглядала О.Боровська. Отже, в лексико-семантичному полі “Спорт” виділяємо 2 мікрополя: “Слова на позначення назв спортивних предметів та понять”, “Слова на позначення осіб за родом спортивних занять”. Кожне із зазначених мікрополів становить розгалужену систему, яку складають відповідні лексико-тематичні групи.

Лексико-тематичні групи поля “Слова на позначення назв спортивних предметів та понять”:

1. назви спортивної дії: *ватерполо*, *велопробіг*, *городки*, *дербі*, *гандикан*; *water polo*, *cycle race*, *derby*, *handicap*;

2. назви предметів спортивного спорядження й інвентарю: *еспандер*, *киї*, *ключка*, *ковзани*, *лонжа* (*канат*, *прикріплований акробатами для безпеки під час стрибків*), *батут*; *cue*, (*golf*)-*club*; (*hockey*) *stick*, *skates*, *cord*, *trampoline*

3. назви спортивних прийомів, дій, спортивних фігур, а також стан та положення спортсменів під час гри: *нокаут*, *нокдаун*, *реміз*, *стійка*, *тодес*, *туше*, *бек*; *knock-down*, *fine*, *stance*, *touch*.

4. назви місця спортивної дії: *трек*, *яхт-клуб*, *стадіон*, *автодром*, *арена*, *майданчик*; *yacht club*, *stadium*, *motor-racing circuit*, *cockpit*, *goalmouth*, *penalty area*, *baseline*.

5. назви мір часу в ході змагання: *сет*, *тайм*, *гім*, *етан*; *set*, *game*, *lap*.

Лексико-тематичні групи поля “Слова на позначення осіб за родом спортивних занять”:

1. назви виконавців спортивної дії та діячів спорту: *акробат*, *тенісист*, *жокей*, *інсайд*, *каноїст*, *лідер*, *марафонець*, *мухач*, *нападаючий*, *скейтист*; *acrobat*, *tennis-player*, *inside*, *canoeist*, *lider*, *forward*, *skatist*;

2. назви осіб за наявністю спортивних титулів та звань: *чемпіон*, *олімпієць*, *рекордсмен*, *розрядник*; *champion*, *Olympian*, *records man*, *rated sportsman*.

Особливе значення має функціонування спортивної лексики в сучасних мовах. Лексика спорту є функціональною одиницею загальнолітературного словника мови в тому сенсі, що вона виконує свої функції в певному функціональному стилі чи функціональному різновиді загальнолітературної мови. Терміни спорту підлягають тим самим лексико-семантичним процесам, що й загальноживані слова. Є багато науковців (зокрема А.А.Реформатський, Є.Н.Толікіна), які зазначають, що поза своєю термінологічною системи слово втрачає характеристики терміна. Спираючись на сучасні уявлення про термін та

терміносистему наголошуємо на тому, що при вивченні термінів неможливо не виходити за межі мови, не враховувати екстралінгвістичні фактори. І спортивна лексика не є виключенням.

Так, прослідкувати функціонування лексики спорту можна, по-перше, в сфері спеціальній, суто професійній, на матеріалі спеціальних спортивних видань, репортажів та телевізійних програм. Звернемо увагу на наступні приклади:

Zenit Dutch halfback Fernando Ricksen shared his impressions on his club's next opponents in the UEFA Cup campaign (Sport Express, Sunday, 23 Dec 2007).

Черговий скандал розгорається навколо імені півзахисника команди «Манчестер Юнайтед» Девіда Бекхема. Один із уболівальників «Вест Хема» заявив в інтерв'ю газеті The Sun, що Бекхем плюнув у нього після закінчення недавнього кубкового матчу між цими командами, в якому манкуніанці потерпіли сенсаційну поразку з рахунком 0:1. (Дзеркало тижня № 5 (329)).

Як видно з прикладів, терміни *halfback* та *півзахисник* мають значення “один з захисників в футболі, хокеї, регбі, який під час гри грає попереду чи позаду команди” з помітою “спорт.”, яке фіксують тлумачні словники в обох мовах.

Фізична культура і спорт є невід'ємною частиною життя сучасної людини. Спорт, як явище культури, відображає суттєві риси способу життя та виявляють зростаючий вплив на його розвиток. Мова не залишається осторонь. Спортивна лексика грає велику роль у формуванні лексичної системи мови, являючи собою кількісно великий прошарок лексичних одиниць, які проникають в публіцистичний стиль та розмовну мову. Отже, функціонування лексики спорту можна прослідкувати, по-друге, поза сферою спеціального функціонування, а саме – в публіцистичному, розмовному стилі та жаргонній мові. Звернемо увагу на ілюстраційний матеріал:

“Проте навряд чи хтось усерйоз сперечатиметься, що Україна й досі сидить на цивілізаційному шагамі” (Дзеркало тижня) № 49 (678) 22 – 28 грудня 2007).

“Опозиція програла перший тайм змагання. Але до розгрому ще далеко. «Відкритий футбол» тим і хороший, що, атакуючи, суперник змушений розкриватися”. “The opposition lost the first half of the battle for power. But it's far from being destroyed. The good thing about 'open football' is that your rival has to open up when attacking” (Дзеркало тижня № 9 (333)).

“Individual MPs in both BYT and OUPS started suspecting their coalition allies of double games. But Tymoshenko's allies are optimistic that she will be able to play out a brilliant gambit that will inevitably be followed by checkmate in three moves” (Zerkalo nedeli №48 (677) 15 – 21 December 2007).

“The leader of the PPP's main rival, the Democrats, Abhisit Vejjajiva, said the election had been a "close race” (BBC news Sunday, 23 December 2007.)

З прикладів яскраво видно, що такі лексичні одиниці в українській мові як “*unagam*”, “*тайм*”, “*відкритий футбол*” та в англійській “*double game*” (подвійна гра), “*gambit*” (початок партії в шахах, коли невеликі фігури приносяться в жертву заради вигідної позиції), “*checkmate*” (шах і мат, поразка), “*move*” (хід в грі), “*close race*” (жорсткі перегони) вживаються не в своєму прямому суто спортивному значенні. Зауважимо, що ВТСУМ та OALD не фіксують переносні значення всіх підкреслених нами лексем. Сьогодні можна говорити про те, що в кінці ХХ – на поч. ХХІ ст. в Україні та англомовних країнах спорт як діяльність, яка направлена на виховання максимально розвинених людей, починає приймати форму сценічного шоу, яке працює за законами режисури та отримання прибутку. Коло тих, хто користується спортивною мовою стає все ширшим, внаслідок чого спортивна лексика стає зрозумілою в текстах, тематично не пов'язаних зі спортом. Зауважимо, що це стосується лише загальних спортивних термінів, а не вузькоспеціальних, які розуміються і вживаються лише галузевими спеціалістами, професіоналами. Найчастіше, ці загальноспортивні термінологічні одиниці дуже важко відмежувати від загальної лексики. Порівняймо: *першість* – *championship*, *матч* – *match*, *команда* – *team*, *пресинг* – *pressing*. Але все ж ядро спортивної терміносистеми складають спеціальні терміни типу *хавбек* – *halfback*, *дриблінг* – *dribbling*, *айсінг* – *icing*. Спортивна лексика, що розглядається в нашому дослідженні, трактується як норма, яка проявляється у нормативності, що, в свою чергу, є диференційною ознакою та принципом літературного стандарту, як складової частини комунікативної системи. До мовного субстандарту, як відомо, належать одиниці іншого рівня – професіоналізми (*метелик* – *удар по воротам у футболі*, *гайка* – *хокей*, *apple* – *м'яч у баскетболі*, *flopper* – *воротар, який часто падає на лід, щоб упіймати шайбу*) та жаргонізми (*чебурек* – *спортивний арбітр*, *батько* – *тренер*, *голькіпер* – *футбольний воротар*, *моб* – *група фанатів*, *spotter* – *помічник спортивного коментатора*, *pigskin* – *футболіст*, *tree* – *високий гравець*, *bricklayer* – *баскетболіст*).

На прикладі спортивної лексики можна прослідкувати практично усі характерні для лексики європейської мов лінгвістичні процеси: розширення лексико-семантичної структури, неологізацію й застарівання (*pressing-пресинг*) значень. Розширення значення є досить поширеним явищем для спортивної лексики. Показовою є така лексична одиниця як *нокаут*. Зміна значення лексеми здійснюється за рахунок розширення сфери функціонування, тобто збільшення кількості контекстів, в яких може використовуватися слово: суто спортивний боксерський термін *нокаут* широко використовується в публіцистичному стилі, а

також в розмовному, у значенні: (*informal*) a person or thing that is very attractive or impressive. Цікавим є те, що ВТСУМ таке значення не фіксує.

Явище неологізації активно виявляється в спортивній лексиці української мови через запозичення з англійської мови, наприклад: *айс-кенйонінг* (*ice-canuoning*), *банджі джампінг* (*bungee jumping*).

На основі досліджень фактичного матеріалу можемо зробити такі висновки. По-перше, спираючись на сучасні уявлення про спеціальні мови, зазначимо, що спортивна мова має окремий статус в сучасному дискурсі. За нашими спостереженнями лексика спорту є однією з найуживаніших у мовах, які порівнюються, вона широко використовується в ЗМІ (маємо на увазі спеціалізовані спортивні газети та журнали, загальнополітичні видання, радіо й телебачення), повсякденно в мовленні професіоналів. По-друге, поширення сфери існування лексики спорту та наявність в англійській та українській мовах однакових тенденцій її функціонування є свідченням процесу глобалізації та міжнародних зв'язків, особливо на європейському просторі. По-третє, спортивна лексика – одна з найдинамічніших і відкритих систем сучасних української та англійської мов, якій притаманні процеси розширення, застаравання значень і неологізації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. ВТСУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перунг», 2001. – 1440 с.
2. Кожевникова И.Г. Русская спортивная лексика: Структурно-семантическое описание. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2002. – 264 с.
3. Ярмолинцев Л.Г. Игровая спортивная терминология в современном английском языке. – М., 1985. – 186 с.
4. OALD – Oxford Advanced Learner's Dictionary. Seventh Edition: Oxford University Press. – 2005. – 1780 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Скрипніченко – аспірантка кафедри перекладу та загального мовознавства, КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: контрастивна лексикологія, спортивна термінологія та її функціонування в політичному дискурсі української і англійської мов.

КОНТРАСТИВНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ СИСТЕМ: ПОГЛЯД НА СТАН ПРОБЛЕМИ

Яна СНИСАРЕНКО (Черкаси, Україна)

У статті розглядаються проблеми та методи контрастивного дослідження лексико-семантичних систем зіставлених мов. Аналізуються рівні зіставних досліджень.

The article is devoted to the problems and the methods of the comparative analysis of the lexical-semantic systems of the contrasted languages. The article deals with the questions of the analyses of the levels of the contrastive investigations.

На початку ХХ ст. у мовознавстві питання про відмінності у способах мовного відображення дійсності належить до числа найбільш важливих. Питання зіставного вивчення лексичного рівня споріднених і неспоріднених мов викликають особливий інтерес, тому що саме в лексиці найбільш яскраво відображена специфіка національних мовних систем. Порівняльний аналіз надає можливість розкрити своєрідність рідної мови й культури на фоні інших мовних картин світу.

Тенденції до самовизначення націй зумовлюють пріоритетну спрямованість уваги науковців до національної самобутності, до виявлення відмінностей у способі життя, культурі, мовній ментальності лінгвосоціумів. Вирішення цієї проблеми та її окремих моментів допомагає виявити особливості семантики лексичних одиниць неспоріднених мов.

Мета дослідження – розглянути основні підходи до проведення порівняльного аналізу лексико-семантичних систем мов.

В найбільш відомих роботах увага приділяється розвитку контрастивної лінгвістики й дослідженням у цьому напрямку (В.Г.Гак, К.Джеймс, Ю.О.Жлуктенко, Е.М.Меднікова, В.М.Ярцева). Вагомим внеском у сучасну розробку і становлення зіставного вивчення лексики української, російської, німецької, англійської мов є праці В.В.Акуленка, А.М.Вежбицької, О.Б.Ткаченка, К.Г.Готліба, Б.В.Гольдберга, О.Л.Зеленецького, І.В.Корунця, К.К.Швачка, Л.В.Терентьева, Т.Г.Янукян, С.О.Швачко, романських – Р.О.Будагова. Плідними в зіставному плані є дослідження лексики східнослов'янських мов (Т.І.Вендіна, М.П.Кочерган, В.І.Кононенко, В.М.Манакін, Г.П.Півторак, А.Є.Супрун, В.М.Русанівський, Г.М.Яворська та ін.).

Значний внесок у розвиток та становлення зіставного вивчення лексики близькоспоріднених і неспоріднених мов зробили представники різних сучасних вітчизняних лінгвістичних шкіл, зокрема В.В.Акуленко, Л.В.Бублейник, І.О.Голубовська, В.В.Жайворонок, Ю.О.Жлуктенко, В.Д.Каліушенко, В.І.Кононенко, М.П.Кочерган, В.М.Манакін, В.М.Русанівський, О.О.Тараненко, О.В.Тищенко, М.П.Фабіан та інші. Чільне місце у цьому аспекті належить контрастивістам пострадянського простору: Ю.Д.Апресяну, С.Г.Бережану, Р.О.Будагову, В.Г.Гаку, А.Г.Гудавічусу, А.Є.Супруну, В.М.Ярцевій та ін. Серед представників закордонних шкіл варто згадати прізвища Г.Вежбицької, Е.Косеріу, Р.Ладо, В.Матезіуса, Б.Потьє,

Р.Дж. Пьетро, В.Скалічки, С.Ульмана, Ч.А.Фергюсона, Г.Хельбіга, Р.Штернеманна та ін. Саме у працях зазначених лінгвістів було закладено підґрунтя для подальших контрастивних досліджень в лінгвістиці з урахуванням когнітивного підходу.

Проте, перехід мовознавства до нової наукової парадигми, для якої визначальним є людський фактор і особистість мовця як такого, зобов'язує учених розширювати свої погляди на поліфункціональність засобів мови.

Положення про системний характер лексики у сучасній лінгвістичній науці є загальноновизнаним.

Джерела контрастивного вивчення мовних культур беруть початок у лінгвістичній філософії В. фон Гумбольдта, який уважав, що порівняльне вивчення мов лише в тому разі зможе привести до правильних та суттєвих висновків про мову, розвиток народів і становлення людини, якщо воно стане самостійним предметом, спрямованим на виконання своїх завдань та досягнення цілей. Вивченню національно-мовних відмінностей присвячені праці В.Матезіуса, В.Скалічки, М.С.Трубецького, О.О.Потебні, Г.Шухардта, Л.В.Щерби, Е.Сепіра, Б.Уорфа та інших класиків лінгвістики [3].

Особливість лексичної підсистеми мови, на відміну від інших її підсистем, полягає у відкритому характері, що зумовлюється тісними зв'язками лексичного складу мови з життям суспільства. Лексика є найбільш відкритим ярусом мовної системи, в ній безпосередньо відображаються зміни, які відбуваються в різних сферах життя суспільства. Лексичні зв'язки кожної мови мають двобічний характер. З одного боку, у лексичному складі мови відображаються різні зміни, які відбуваються в житті суспільства, а з другого – «лексико-семантичні новотвори, викликані потребами номінації нових предметів і явищ дійсності» [4].

Лексична система мови тісно пов'язана з іншими її системами: фонетичною, морфологічною, словотворчою, синтаксичною та стилістичною. Встановлення системного характеру лексики дає змогу проводити зіставно-типологічні дослідження лексичних систем як споріднених, так і неспоріднених, структурно віддалених одна від одної мов [5].

Повний контрастивний аналіз лексико-семантичних систем мов повинен включати зіставлення на всіх рівнях лексико-семантичної системи (рівень значень, лексем, лексико-семантичних груп, лексико-семантичних полів). При цьому аналіз повинен базуватися на принципі системності, тобто врахуванні всіх зв'язків та відношень між лексичними одиницями кожної зіставляваної мови. Без врахування системних зв'язків і ієрархічних відношень на всіх рівнях аналізу (семному, семемному, лексемному, лексико-семантичних груп, лексико-семантичних полів) неможливе проведення достовірного аналізу лексико-семантичного аналізу зіставляваних мов, оскільки значеннєвість мовної одиниці є основною категорією контрастивних досліджень, а вона визначається місцем мовної одиниці у певній системі. Як стверджує В.М.Ярцева це пов'язано не лише з багатозначністю, «а й з тим, що навіть однозначні слова не стоять у мові ізольовано, а входять у маленькі лексичні системи» [16].

Важливим є питання про те, що потрібно зіставляти при проведенні контрастивного аналізу лексичної семантики. Відповідно до принципу системності зіставлення ізольованих лексем не є продуктивним. Оскільки значення слова зумовлюється певним чином його місцем у лексико-семантичній системі, то зіставлятися повинні лексико-семантичні групи і поля, а також парадигматичні об'єднання – синонімічні, антонімічні [8].

Проведення лексико-семантичного аналізу двох чи кількох мов передбачає виділення в мові лексико-семантичних груп та зіставлення їх з відповідними лексико-семантичними групами іншої мови. Це можна пояснити тим, що «для того, щоб визначити зміст слова, недостатньо вказати на те явище дійсності, на той предмет (у широкому розумінні), який дане слово означає, для цього необхідно з'ясувати, як дане значення співвідноситься з іншими значеннями» [15: 12-16]. Визначальною рисою лексико-семантичних груп мови є те, що зміни, які відбуваються в окремих компонентах цих груп, спричиняють зміни в ряді інших ланок даної лексичної групи, а іноді позначаються на лексичному складі групи в цілому. «Щоразу, – підкреслює В.В. Виноградов, – коли нове значення включається в лексичну систему мови, воно вступає в зв'язок і у взаємостосунки з іншими елементами складної та розгалуженої структури мови» [1]. Крім виділення лексико-семантичних груп порівняльний аналіз двох чи кількох мов передбачає також виділення лексико-семантичних полів, зіставлення яких визначає значеннєвість кожного лексико-семантичного варіанта. Вивчення лексико-семантичних систем мов передбачає встановлення зв'язків між полями, оскільки ці зв'язки визначають місце кожного лексико-семантичного поля в лексико-семантичній системі [8].

Поряд з цим контрастивний аналіз лексичної семантики і лексичного складу мов ґрунтується на основі семасіологічного та ономасіологічного аспектів. Згідно з семасіологічним аспектом лексичні системи мов співвідносяться з єдиним інформаційним полем та виступають як провідники загальної для всіх мов когнітивно-семантичної сфери. З ономасіологічного погляду лексичний склад мов – це різне членування, або ж різні мовні картини світу, в яких відбивається окреслене коло сприйняття світу, притаманне даному суспільству. Розмежування семасіологічного й ономасіологічного аспектів контрастивної лексикології не означає їх з'єднання і тим більше протиставлення. Зіставний аналіз лексичних систем мов передбачає єдність та взаємозумовленість цих двох аспектів. На сучасному рівні порівняльного дослідження лексичних систем мов перевага надається вивченню лексичного значення за ознаками парадигматичних відношень і

семантичних зв'язків слів у системі мови, тобто семасіологічному аспекту. Виділені аспекти контрастивної лексикології є узагальнюючими напрямками дослідження відмінностей лексичного складу і семантики зіставлюваних мов. Кожний з них передбачає розширення ознак зіставлення за умови збереження цілісності аналізу [11].

Однією з проблем контрастивного аналізу двох чи кількох мов є проблема визначення одиниць зіставлення. Вони визначаються залежно до рівнів зіставлення, при цьому кожен рівень має свої одиниці аналізу. Порівняльний аналіз може проводитись на таких основних рівнях: 1) слова, його семантичної структури; 2) лексико-семантичної групи; 3) словника, який охоплює весь лексико-семантичний конвент слів. При контрастивному аналізі лексико-семантичних систем на кожному рівні використовуються конкретні методики зіставлення. Згідно з цим на першому рівні одиницями зіставлення є слово і основні компоненти його семантичної структури: семема, сема; на другому рівні – лексико-семантичні об'єднання; на третьому рівні виділяються концептуальні об'єднання перших двох рівнів, які являють собою цілісні картини світу в лексичному словнику зіставлюваних мов [10: 73-81].

Для проведення повного порівняльного аналізу лексико-семантичних систем мов необхідно застосовувати певні лінгвістичні методи. Проведений аналіз контрастивних праць засвідчує, що найчастіше там застосовують зіставний метод, дистрибутивну методику, компонентний аналіз, переклад, математичні, психолінгвістичні й соціолінгвістичні методи.

Зіставний метод – це дослідження мови шляхом системного порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки на фоні спільних рис. Цей метод спрямований на виявлення відмінностей між двома чи більше мовами, хоча й не ігнорує їхніх спільних рис. Застосовується до будь-яких мов безвідносно до їх генетичної та типологічної належності для аналізу співвідношення їхніх структурних елементів і структури в цілому переважно на синхронному зрізі з урахуванням усіх факторів їх взаємодії та взаємовпливу на всіх мовних рівнях [7].

Компонентний аналіз ефективний при зіставленні лексико-семантичних і граматичних систем. Компоненти (семи) є універсальними, незалежними від конкретної семантичної структури певної мови, через що вони можуть використовуватись як основа порівняння. Семантичні компоненти можна виявити шляхом зіставлення значень у певній лексико-семантичній системі – лексико-семантичній групі чи лексико-семантичній системі. Після визначення семантичних компонентів в лексико-семантичному об'єднанні в кожній із порівнюваних мов, приступають до зіставлення [9: 294-304].

Деякі дослідники як альтернативу іншим методам контрастивного аналізу пропонують переклад [6]. Т.О.Рєпіна [14], яка провела контрастивне дослідження на матеріалі власних перекладів, навіть вважає, що переклад є найперспективнішим способом дослідження неблизькоспоріднених мов. Інші дослідники (Дж. Ді П'єтро [2], А.М.Муховецький [12]), навпаки, стверджують, що переклад не можна вважати критерієм міжмовної еквівалентності, оскільки переклад може виявити контекстуальну, а не повносистемну еквівалентність. На думку Ді П'єтро, переклад слід розглядати як технічний прийом, який використовується на початковому етапі контрастивного аналізу, а не як альтернативу іншим методам.

Отриманню об'єктивних результатів дослідження сприяють математичні методи. За допомогою кількісних досліджень можна визначити «питому вагу» певного явища в зіставлюваних мовах і таким чином виявити в кожній із них тенденції у використанні аналогічних явищ. На сучасному етапі розвитку мовознавства можливості застосування математичних методів зросли, оскільки з виникненням корпусної лінгвістики розширилась емпірична база зіставних досліджень (наявність значних масивів мовних даних в електронному вигляді) [7].

В контрастивних дослідженнях лексико-семантичних систем досить ефективним є застосування психолінгвістичних методів. Спочатку необхідно провести психолінгвістичний експеримент, а потім результати експериментів зіставляються і робляться відповідні висновки. Як приклад можна навести дослідження І.Е.Подольян, де проаналізовано національно-специфічні особливості асоціювання назв тварин в українській, англійській та німецькій мовах. Соціолінгвістичні методи використовуються для дослідження соціальної стратифікації мовних явищ [13].

Завершуючи огляд методів, які використовуються в контрастивних дослідженнях, зазначимо, що існує два погляди на аналіз мовних фактів. Один із них припускає можливість адекватного опису мовних явищ, інший звертає увагу на відносність будь-якого лінгвістичного опису і на правомірність підходів до одного й того самого мовного матеріалу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Виноградов В.В. О некоторых вопросах русской исторической лексикологии. – Избр. тр.: Лексикология и лексикография. М., 1977. – С. 70.
2. Ди Пьетро Дж. Языковые структуры в контрасте // Новое в зарубежной лингвистике. – С. 82 – 121.
3. Дробаха Л.В. Національно-культурна специфіка назв птахів в українській та німецьких мовах: Автореф. дис... канд.філол.наук: 10.02.17 / Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2003. – 22 с.
4. Жлуктенко Ю.О. Контрастивний аналіз як прийом мовного дослідження // Нариси з контрастивної лінгвістики. – К., 1979. – С.6–7.
5. Іжакевич Г.П. Зіставно-типологічний аспект вивчення лексики східнослов'янських мов // Мовознавство. – 1979. – № 2. – С. 3–4.

6. Керквуд Г.У. Перевод как основа контрастивного лингвистического анализа // Новое в зарубежной лингвистике. – 1989. – Вып. 25. – С. 341 – 349.
7. Кочерган М.П. Зіставне мовознавство: методи, принципи, аспекти й рівні дослідження // Мовознавство. – 2006. – № 5. – С. 34–50.
8. Кочерган М.П. Зіставна лексична семантика: проблеми і методи дослідження // Мовознавство. – 1996. – № 2-3. – С. 4 – 7.
9. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. – Київ, 2006. – 423 с.
10. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К., 2004. – 326 с.
11. Манакин В.М. Проблемы контрастивной лексикологии близкородственных мов // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 53.
12. Муховецький А.М. Принципи контрастивного дослідження дієслівних систем // Нариси з контрастивної лінгвістики. – К., 1979. – С. 29.
13. Подолян І.Е. Відображення українських, німецьких та американських звичаїв і обрядів у вербальних асоціаціях фітонімів // Мовознавство. – 1999. – № 6. – С. 60 – 67.
14. Репина Т.А. Сравнительная типология романских языков. – СПб., 1996. – С. 140 – 141.
15. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. (На материале русского языка). – М.: Наука, 1973. – 280 с.
16. Ярцева В.М. О сопоставительном методе изучения языков // Филол. Науки. – 1960. – № 1. – С. 9.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яна Снісаренко – викладач кафедри іноземних мов Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, м. Черкаси.
Наукові інтереси: вивчення лексичних систем мов у порівняльному аспекті.

ДО ПРОБЛЕМИ ВИОКРЕМЛЕННЯ МІКРОПОЛІВ У СТРУКТУРІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ "РИСИ ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ" В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Тетяна ТАРАНУХА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються деякі особливості виокремлення мікрополів у структурі лексико-семантичного поля.

The article deals with some peculiarities of distinguishing microfields in the structure of a lexico-semantic field.

Головною причиною відмінності лексико-семантичних систем різних мов є своєрідність дискредитації світу, що відображає неоднаковий спосіб його пізнання і є найголовнішою ознакою самобутності лексико-семантичної системи кожної мови. Виявити відмінності в мовній дискредитації світу легко шляхом зіставлення лексико-семантичних полів досліджуваних мов [5: 297]. На можливість існування різних типів лексичних об'єднань вчені звернули увагу ще у XIX столітті. Так, М.М.Покровський неодноразово підкреслював необхідність вивчення семантики не окремого слова, а ряду слів, семантично зв'язаних одне з одним, системи в цілому. «... Історія значень відомого слова буде тільки тоді для нас зрозумілою, коли ми будемо вивчати це слово в зв'язку з іншими словами, синонімічними з ним, та, головне, які належать до одного кола уявлень» [8: 75]. Як відомо, лексико-семантичне поле – сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ. Воно характеризується такими основними властивостями: зв'язком слів або їх окремих значень, системним характером цих зв'язків, взаємозалежністю та взаємовизначеністю лексичних одиниць, відносною автономністю, безперервністю позначення його смислового простору, взаємозв'язком з іншими полями у межах усього словника. Якщо уявити собі лексико-семантичні поля у вигляді матриць, то кількість клітин будь-якого поля у двох мовах ніколи не збігатиметься, не всі клітинки в зіставляваних мовах будуть заповненими, і те, що в одній мові міститься в одній клітинці, в іншій може бути розподілене між двома чи більше меншими клітинками [5: 297].

Теоретичне осмислення поняття «поле» в мові зустрічається в роботах Й.Тріра, В.Порцига, А.Йоллеса, Л.Вейсгербера, С.Ульмана, Ф.Дорнзайфа та ін. Пізніше ця проблему досліджували Щур Г.С., Уфімцева Г.А., Попова З.Д., Стернін Й.А., Васильєв Л.М. та ін. Серед вітчизняних лінгвістів також спостерігається значний інтерес до вивчення лексики як системи. Найбільш ґрунтовно, на наш погляд, ця проблема досліджується в роботах Кочергана М.П., який не тільки дає огляд досліджень зарубіжних вчених в області системного аналізу лексики та семантики, а й особливу увагу приділяє методиці обробки семантичного матеріалу [5].

Лексико-семантичні поля ніколи не збігаються, оскільки реальності в одній мові не повторюються в такій самій формі в іншій мові. Відмінність між співвідносними полями різних мов зумовлена неоднаковим способом життя народів – носіїв цих мов, їхнім темпераментом, складом мислення, чутливістю, рівнем культури тощо.

У структурі семантичного поля можна виділити такі складові:

- 1) ядро поля, яке представлено родовою семою – компонентом, навколо якого розгортається поле. Ядро може замінити будь-якого члена парадигми, оскільки воно є лексичним вираженням смислів;
- 2) центр поля складається із одиниць, які мають загальне з ядром та між собою значення;
- 3) периферія поля складається з одиниць, які є найвіддаленішими від ядра за своїм значенням. Вони деталізують та конкретизують основне значення поля. Зазвичай периферійні елементи перебувають у

зв'язку з іншими семантичними полями, утворюючи при цьому лексико-семантичну цілість мовної системи.

В кожному семантичному полі, залежно від його складу та складності компонентної структури, співвідношення центру та периферії буде відмічатися значною своєрідністю, так що чітку межу визначити складно. Кузнецов А.М. виділяє декілька критеріїв такого розмежування для семантичного поля:

1. Центральні слова є досить простими за своїм морфологічним складом.
2. Вони мають досить широку сполучуваність.
3. Центральні слова мають більшу психологічну важливість для носіїв мови.
4. Слова, які недавно були запозичені із інших мов, скоріше за все, не належать до центральних.
5. Значення центрального терміну не може бути вужчим будь-якого іншого слова, крім головного слова – теми для даного семантичного поля.

Відповідно периферійні слова відмічаються складним морфологічним складом, обмежені в сполучуваності; вони рідше спадають на думку інформантам, частіше можуть бути запозиченими словами та займають найнижчі шаблі в ієрархічній структурі поля [6: 77].

Важливе місце серед базових елементів семантичного поля займає архілексема, зміст якої є ідентичним змісту всього семантичного поля. Архілексема може бути реалізована як лексична одиниця в певній мові, але архілексематичного слова для того чи іншого поля може й не бути. Так, наприклад, в німецькій мові не знаходить словесного вираження архілексема для семантичного поля «назви часових відрізків дня і ночі»: *Morgen, Vormittag, Mittag, Nachmittag, Nacht* (пор. укр. *доба*). Поняття архілексеми є центральним при зіставленні семантичних полів двох мов, оскільки саме вона виражає семантичний концепт, який лежить в основі групи слів, об'єднаних в поле [4: 47].

Метою цієї статті є дослідження мікрополя «Розумові риси характеру» в структурі лексико-семантичного поля «Риси характеру людини». Актуальність цього дослідження пояснюється тим, що лексика на позначення рис характеру людини займає важливе місце в антропоцентричній парадигмі мови.

Лексико-семантичне поле «Риси характеру людини» об'єднує оцінну та нейтральну з точки зору оцінки лексику.

Структура лексико-семантичного поля «Лексика на позначення рис характеру людини» є досить складним утворенням, яке характеризується певною кількістю мікрополів та лексико-семантичних груп. Моделювання ЛСП «Риси характеру людини» включає в себе три етапи:

- 1) визначення конститuentного складу поля;
- 2) встановлення структурно-семантичної організації поля, тобто виділення макрополів;
- 3) поділ макрополів на мікрополя;
- 4) виділення ЛСГ у межах мікрополя.

Процедура визначення конститuentного складу поля полягає у тому, що методом суцільної вибірки із одномовних тлумачних словників української та німецької мов були відібрані лексичні одиниці, словникові визначення яких відображали певну рису характеру людини.

На другому етапі була встановлена структурно-семантична організація поля. Були виділені такі мікрополя: «Розумові риси характеру», «Емоційні риси характеру», «Вольові риси характеру» та «Моральні риси характеру». Під терміном мікрополе ми розуміємо сукупність лексичних одиниць, які об'єднані архісемою, яка має більш конкретний зміст, ніж архісема поля. Мікрополе ми визначаємо як сукупність мовних одиниць, які об'єднані спільністю змісту й відображають поняттєву (когнітивну), предметну або функціональну подібність позначуваних ними явищ. Мікрополя поділяються на лексико-семантичні групи. Аналіз на рівні ЛСГ дає можливість повніше визначити складність семантичної структури слова та виявити системність в організації словникового матеріалу мови [7: 4]. Під терміном лексико-семантична група лексикологи розуміють такі лексичні об'єднання, які складаються із семантично обумовлених компонентів, які мають однорідні, зіставлявані значення.

Лексико-семантичне поле ґрунтується на позамовних зв'язках денотатів, його елементи не можуть замінити один одного, а ідентифікатором поля є словосполучення, яке не входить в поле.

Спільною (інтегральною) семантичною ознакою, яка об'єднує всі одиниці поля «Риси характеру людини» і виражається архілексемою, є ознака «індивідуальні, чітко виражені психічні властивості людини, які визначають певну лінію поведінки, вчинки, її спосіб життя». Диференційні семи виражають, наприклад, риси, які формуються в процесі навчання, наприклад: *gelehrtig, anstellig, geschickt* в німецькій мові та *освічений, учений (вчений), компетентний* в українській мові; риси, які формуються в процесі набуття життєвого досвіду, наприклад: *досвідчений, знаючий* в українській мові й *gewiegt, lebenserfahren, weltklug, lebensklug, weterfahren* в німецькій мові. Крім категоріальних та диференційних сем, значення слів містять потенційні семи, які реалізуються в певних ситуаціях, в певних контекстах. Потенційні семи виражають переважно ставлення мовця до того чи іншого явища, тобто містять оцінний компонент. Наприклад, *toroxmij*, *зневажл.* Той, хто багато, безперестанку й швидко говорить; *базіка, балакун, черв'як (2. перен.* Жалюгідна, нікчемна, слаба людина), *Wurm, der (fam.): kleines, unbeholfen – hilfsbedürftiges [bemitleidenswertes] Kind, Wesen, цокотун (розм., рідко.* Цокотлива людина; щebetун), *цокотуха (розм.*

Цокотлива жінка, дівчина; щебетуха), *хамелеон* (2. перен., розм. Безпринципна людина, яка залежно від обставин часто змінює свої погляди, думки, уподобання), *Chamäleon, das* (Ü (abwertend): Mensch, der seine Überzeugung unter dem Einfluss seiner jeweiligen Umgebung leicht ändert).

Більш детально розглянемо структуру мікрополя «Розумові риси характеру людини». Розумові риси особистості становлять істотну сторону в структурі її характеру. Те, в якій мірі людина спостережлива, наскільки серйозно підходить вона до подій, до завдань, що покладаються на неї, розважлива чи нерозважлива вона в своїх висновках і рішеннях, позначається на її характері. Одні люди відзначаються розсудливістю, вони всебічно оцінюють обставини, враховують можливі наслідки своїх дій, інші – нерозсудливо беруться за все, діють під впливом першого імпульсу; одні виявляють гнучкість розуму, інші ж, навпаки, відзначаються деякою його інертністю. Розум людини може виявлятися в холодній розсудливості або пристрасному захопленні яким-небудь питанням, напруженому шуканні істини [10: 550-551].

Мікрополе «Розумові риси характеру людини» утворюється із менших мікрополів та ЛСГ, причому це мікрополе поділяється на дві полярні зони «Розум» та «Нерозумність»:

1. Одиниці, що позначають природні розумові здібності людини (розумний, головастий, толковий, мізковитий, кебетливий, дурний, нерозумний, відсталий, тупоумний, дурноголовий, пустоголовий, нетямущий, *gescheit, gewitzt, nüchtern, geschickt, aufgeweckt, dumm, dümmlich, einfältig*);

2. Лексика, що позначає особливості розуму людини, обумовлені життєвим досвідом (мудрий, досвідчений, бувалий, тертий, битий, стріляний, обметаний, учений, практикований, знаючий, weise, gewiegt, Lebenserfahren, weltklug, lebensklug, erfahren, kundig, versiert, bewandert, unerfahren);

3. Лексика, що позначає особливості розуму людини, обумовлені її освітнім рівнем учений (вчений), освічений, грамотний, начитаний, компетентний, тямущий, ерудований, неосвічений, малограмотний, безграмотний, темний, sachkundig, gebildet, unwissend).

На позначення концептуального поняття «Розумна людина» в українській мовній картині світу використовуються такі лексичні одиниці: *розумний, толковий, головастий, мізкуватий, кебетливий, мисливий, тямкий, тямовитий, мислячий, здібний*, в німецькій мові: *klug, gescheit, gewitzt, nüchtern, anständig, aufgeweckt, wach, scharfsinnig, vernunftbegabt, besonnen, vernünftig, verständig, einsichtsvoll, einsichtig, helle, clever, genial, hochbegabt*. На позначення концептуального поняття «Нерозумна людина» в українській мовній свідомості існують такі лексичні одиниці: *дурний, нерозумний, відсталий, недотепний, тупоумний, дурноголовий, пустоголовий, твердоголовий, тупоголовий, дубоголовий, дубуватий, безголовий, безмозкий, дурнолобий, пустолобий, туполобий, міднолобий, кручений, тупорилий, дурноверхий, пришепелуватий, макоцвітний, дурнуватий, придуркуватий, недоумкуватий, тумануватий, благуватий, глупий, обмежений, недалекий, вузький, обмежований, вузькоглядний, примітивний, вузьколобий, убогодухий, твердоголовий, твердолобий*; в німецькій: *dumm, doof, dümmlich, erzdumm, hirnlos, oberdumm, saudumm, saublöd, stupid, töricht, unvernünftig, beschränkt, blöde, idiotisch, närrisch, schwachbegabt, schwachsinnig, borniert, begriffsstutzig, stupid*. Як бачимо, семасіологічна структура в обох мовах є однаковою. Національно-специфічні способи членування одного й того ж семантичного континууму з метою лексичної об'єктивації обумовлює різний кількісний склад однойменних лексико-семантичних груп в різних мовах. Великий кількісний склад поля свідчить про високу ступінь дробності позначуваного семантичного простору, що пов'язано з умовами життя народу – носія мови, національними традиціями [2: 11].

До периферійних елементів мікрополя «Розумові риси характеру» належать одиниці фразеології, напр.: *розумна (твереза, мудра і т. ін.) голова* (Хто-небудь розсудливий, кмітливий, тямущий), *бистрий на розум, дурна голова, лайл., дурний ніп хрестив, дурних у решето ловити; ein Brett vor dem Kopf haben* (бути тупуватим, тупоголовим), *sich dumm anstellen* (прикидатися дурним), *wenig Grüte im Kopf haben* (розм., фам. Бути не дуже розумним, тупуватим), *einen raschen Kopf haben* (розм. добре мізкувати, бути кмітливим), *den Kopf auf dem richtigen Fleck haben* (розм. мати розумну голову, бути розумним).

Варто відмітити, що межі деяких мікрополів та ЛСГ є досить нечіткими, і віднесення деяких лексичних одиниць до певного мікрополя або ЛСГ є досить умовним. Наприклад, лексема розумний може належати до ЛСГ із домінантою "*Який має освіту*"; так само лексеми мудрий та премудрий та нім. helle можуть належати до ЛСГ із домінантою "*Хитрий*"; нім. dumm містить у своєму значенні компоненти '*Характеристика особливостей соціальної поведінки*' і за цим критерієм може бути віднесене до відповідної ЛСГ відповідного мікрополя, лексема темний із домінантою *порядність-непорядність* входить до мікрополя «Моральні риси характеру людини».

Загальна кількість одиниць цього мікрополя становить 234 лексичні одиниці. Порівняння кількісного співвідношення лексичних одиниць показує, що в українській мові це мікрополе має більший лексичний об'єм (125 одиниць), ніж в німецькій мові (109 одиниць). Але це не вказує на те, що німецькі прикметники на позначення розумових рис характеру людини не відображають в цілому тієї сукупності значень, які представлені українськими лексичними одиницями.

Отже, лексико-семантичне поле «Риси характеру людини» має досить складну будову. Воно характеризується зв'язком слів або їх окремих значень, системним характером цих зв'язків, взаємозалежністю лексичних одиниць, які входять до цього поля, та відносною автономністю. Перспективою подальшого дослідження може бути більш детальне міжмове зіставлення на рівні лексико-семантичних полів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И. В. Лексико-семантическое поле в языке и тематическая сетка текста // Текст как объект комплексного анализа в ВУЗе. Л., 1984. С. 3-11.
2. Гайсина Р.М. Сопоставительное описание лексических полей. – Уфа, Башк. университет. 1990. – 68 с.
3. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М., ЧеРо, 2003. – 349 с.
4. Которова Е. Межъязыковая эквивалентность в лексической семантике. Сопоставительное описание русского и немецкого языков. Europäischer Verlag der Wissenschaft, Frankfurt am Main, 1998 – 296 с.
5. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. К., Академія, 2006. – 424 с.
6. Кузнецов А.М. Структурно-семантические параметры в лексике. – М., Наука, 1980. – 259 с.
7. Лаврова Л.В. Лексико-семантические группы слов, характеризующие человека: Дис. ... канд. фил. наук, Саратов, 1984. – 225 с.
8. Покровский М.М. Избранные работы по языкознанию. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 382 с.
9. Полевые структуры в системе языка. Под ред. З.Д. Поповой. Издательство Воронежского университета, 1989. – 197 с.
10. Психологія / Під ред. Г.С. Костюка. – К., 1968. – 572 с.
11. Словник української мови в 11 томах / Гол. ред. І.К. Білодід. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
12. Німецько-український фразеологічний словник / В 2 т. / Гав рись В.І., Пророченко О.П. – К.: Рад. Школа, 1981.
13. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 6 Bänden. – Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1977 – 1981.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Тарануха – викладач кафедри практики германських мов КДПУ ім. Володимира Винниченка.
Наукові інтереси: порівняльна лексикологія, лінгвокультурологія.

CULTURAL AND HISTORICAL NETWORKS THROUGH THE ENGLISH LANGUAGE

Наталія ЦЮРПІТА (Тернопіль, Україна)

У статті йдеться про походження окремих слів англійської мови через призму історичного і культурного контексту й аналізується зміна значень слів та їх вживання в сучасній англійській мові.

The article studies the origin of particular words in the light of historical and cultural context of the English language. The change of words meanings and their usage in Modern English are analysed.

The **object** of this article is to review the historical and cultural background of the vocabulary of the English language. Its **practical tasks** are: a) to investigate the introduction of the words from Chinese, Japanese, Arabic and Hindi into the English language in the cultural and historical context and their usage in modern English; b) to examine the correlations of the words meaning in different cultures; c) the history of semantic development of the borrowed words in the Modern English language;

Analysing the latest articles concerning words origin one should point out the feature published in the British newspaper by David Crystal [2: 5]. It dwells on the language changes by means of new words coming every day into it. The author is tracing the roots of words origin environmentally, culturally and historically. Another scholar Steven Pinker in his article “How can we know what words mean?” [9: 7] explains that the words are tied to reality and their meanings are ultimately circular, each defined in terms of the others.

Language, like literature, doesn't exist in vacuum. In the light of this, modern linguists study language itself as an aspect of the culture and society of which it forms a part of. Its vocabulary and speech patterns consist of a mass of linguistic threads which in some cases stretch back to the Norman Conquest and beyond. Modern English, which is dated from 1500, extended its vocabulary through the adoption of strange terms descriptive of exotic landscapes, life and customs. Borrowing into English from more remote languages such as Malay, Chinese, Japanese, Hindi, and Arabic tells us much about the developing relationship between the societies involved.

Expanding European trade in the Malay Archipelago in the sixteenth and seventeenth centuries brought a number of Malay words into European languages, often through the Dutch or Portuguese, who had extensive colonial interests in the east. Amongst those which came into English are [7: 56]:

Bamboo (16th cent): probably from a Malay term represented by a Portuguese as *mambu*. Its use in English was soon supplanted by *bambos*, apparently influenced by the Dutch form *bamboes* (the initial *b* and final *s* are a mystery). This was misunderstood to be a plural, so the *s* was dropped in English to give *bamboo* in the eighteenth century.

Cockatoo (17th cent): from Malay *kakatua* through Dutch *kaketoe*. Several authorities assume the word is imitative of the bird's cry. The English spelling is undoubtedly influenced by *cock*.

Gecko (18th cent): from Malay *ge'kok*, representing the noise the lizard utters.

English involvement in India began largely with the mercantile activities of the East India Company, which was incorporated in around 1600 and lasted for 258 years, helping to finance the expansion of the British Empire. Links with India were being forged in Elizabethan times, so it made sense to establish an official trading relationship between the two countries as a way of seeing off competition from other dominant European nations, including France and Netherlands. It was not until the mid-eighteenth century that British traders predominated. A century later, trading by the East India Company had become political rule throughout virtually all of the subcontinent. It continued until independence in 1947.

British influence on India was obviously great; there was also very considerable impact in the other direction. Specifically with regard to language, English has gained a number of words from that source, including [6], [7: 243]:

Bungalow (17th cent): First recorded as *bungale* in the second half of the seventeenth century, the word comes from Hindi *bangalâ*, meaning “of Bengal”. It therefore denoted a “Bengali – style house”, that is flimsy one-storey construction with a thatched roof.

Dungaree (17th cent): the *Dungrî* district of Bombay gave its name to a stout coarse fabric which was manufactured there. This became *dungaree* in English. In the nineteenth century the name *dungarees* was applied to hardwearing trousers made of this or similar material.

Jungle (18th cent): The Hindi word *jângal* (from Sanskrit *jângala*, “desert”) originally referred to “uncultivated land, bush”. Anglo-Indian use then applied the term to uncultivated areas that were covered with dense vegetation. By the mid-nineteenth century the word was being applied to similar areas in other parts of the world and had also gained its figurative applications.

Shampoo (18th cent): The term was originally a verb in English and referred to giving someone a relaxing massage. It is a borrowing of the Hindi *châmpo*, which came from *châmpnâ* meaning “to massage, to press”. Its modern use as a verb meaning “to wash the hair”, and as a noun denoting a cleaning agent itself, dates from the 1860s.

Chutney (19th cent): The Hindi word for this spicy relish *chatni*. An early recipe for it recorded in English lists “cocoa-nut, lime-juice, garlic, and chilies” amongst its ingredients.

It is not surprising that many borrowings cluster round the practicalities of life: a building to live in, food, features of the landscape and products from the country.

English has taken a lot of Chinese words into its vocabulary too. Among well-known are [3], [7: 153]:

Japan (16th cent): Chinese *Jin-pun* (from *jih*, “sun” and *pun* “origin”) is translation of Japanese *Ni-pon* “sunrise”. This was borrowed into Malay as *Japang* and from there was taken into the European languages.

Kaolin (18th cent) a specific type of clay (China clay), used for the manufacture of porcelain, originally came from a mountain in Jiangxi Province called *gao ling* (from *gao*, “high” and *ling*, “mountain”).

Kowtow (19th cent): is an anglicised attempt at Mandarin Chinese *ké tóu*, an act of obeisance showing submission or deep respect, such as a subject might have towards his Emperor, for instance. *Ké* means “bump, knock” and *tóu* “head”, and the reverence is performed by prostrating oneself and touching the ground with one’s forehead. The term entered English as a noun with reference to the bow. In the 1820s its figurative potential was exploited when it was used as a verb, with the sense “to behave in an ingratiating manner”.

Tea (17th cent): In the early seventeenth century the Dutch, who traded extensively in the East, started to import shipments of a herb which the Chinese infused in hot water to make a drink. The herb was known as *te* in the Amoy Chinese dialect. Under this name, the Dutch introduced it into France in the 1630s, where it was known as *thé*, and into England in the early 1650s where it was originally called *tay*, a form still current in some northern dialect. *Tay* persisted until the second half of the eighteenth century but finally was ousted by *tea*, a form which arose within a few years of the product’s appearance in England.

Arabic has provided English with a store of common words [7: 10]. A number of words begin in *al-*. This is the definite article *the* which, in Arabic, is not easily separated from its noun, so that the whole is often borrowed as a single item. In some instances the prefix *al-* was lost. This was doubtless because there was a growing etymological awareness that *al-* was simply the definite article in Arabic. The effects were patchy, however. For example, the English *magazine*, originally meaning “storehouse, depot”, and Spanish *almacén*, with the same meaning, share the one Arabic root; yet only the latter shows evidence of definite article.

Japanese words are first recorded in English in the middle of the sixteenth century, marking not just a linguistic event but more importantly a chapter in a history of cultural expansion by English-speakers through exploration and travel in Japan [8].

In the sixteenth century and early seventeenth century, western travellers to Japan brought back with them words which related to the strange and wonderful sights they saw on their journeys – terms related to Japanese court and military organization, to Japanese social customs and the everyday items of life and of trade [1: 176]: *Kuge* (recorded in English from 1577 onwards; the nobility attached to the Imperial Court at Kyoto); *bonza* (1588-; Buddhist clergy in Japan); *katana* (1613-; a samurai sword); *tatami* (1614-; a straw mat, the traditional Japanese floor covering); and *shogun* (1615-; the commander-in-chief of the Japanese army).

Then, from 1630 or so, there is a marked reduction in the number of words borrowed into English from Japanese, and this state of affairs lasts until the early nineteenth century. This is not simply a linguistic fact; it reflects cultural reality. At that time, Japan adopted a policy of economic and political seclusion from its neighbours and from the west. Almost all of the Japanese terms first recorded in English in the eighteenth century [1: 177] are cited from a translation (Scheuchzer's 1727 translation of Kaempfer's earlier *History of Japan*), are not evidence for continuous cultural interaction between Japanese and English speakers at the time.

By the mid nineteenth century, a new stream of Japanese words begin to find its way into English. This time many relate to new areas of cultural interest, especially to arts and crafts. The study and appreciation of Japanese literature and painting, sculpture, martial arts, and music began to interest a growing western audience which was becoming fascinated by the artistic productions and techniques of the east. Examples include [1: 178] *uta* (1855-; poem), *Noh* (1871-; drama), *ju-jitsu* (1875-; martial art), *tanka* (1877-; verse-form), *Yamato* (1879-; school and style of art), *ukigo-e* (1879-; art-form), and *temmoku* (1880-; style of porcelain).

The second World War brought another cluster of words from Japanese [9: 137], including *Kempeitai* (1947-; the Japanese military secret service), *tenko* (1947-; muster parade or roll-call of prisoners in a prison camp), and perhaps the most well known, *kamikaze* (1945-; suicide pilot, from the Japanese "divine wind"). Other twentieth-century borrowings, in their turn, show a new-found interest in Japanese science and medicine. These include: *shimose* (1904-; explosive), *ishikawaite* (1922-; mineral), *Kikuchi line* (1934-; in physics), *kobeite* (1950-; mineral), and *shiatsu* (1967-; therapy). In short, the history of borrowing from Japan reflects the changing historical and social relationship between Japan and the west over half a millennium.

English is certainly a language which readily accepts terms from other languages, but it has also grown along other channels. A century ago language specialists, by and large, regarded English as consisting of a set of dialects emanating from Britain and established at different points around the globe: America, Canada, Australia, New Zealand, South Africa, etc. There was still a proprietary tendency (especially in Britain) to feel that British English was somehow predominant – the original form of English from which the others have developed. What one have seen over the past century is a gradual emergence of the concept of "varieties" of English, each with its own integrity and self-consistency – a set of *Englishes*, rather than a monolithic language with regional off-shoots. The history of language change is seen again as a facet of real-world social and economic development.

There are others significant indexes of cultural and linguistic change, which do not necessarily involve the borrowing of words from another language. The historical proliferation of compound terms, for example, offers us a pointer to which areas of society are in a state of flux or development. The examples below relate to two-time periods: 1650-89 and the equivalent period a century later, 1750-89.

Between 1650 and 1689 many of the most prolific compound-producing nouns were religious [4: 26] (*church*, *gospel*, *soul*, and *marriage*). Simple nouns for parts of the body also rank highly (*eye*, *foot*, *neck*, and *tongue*), as do several more general terms (such as *screw*, *letter*, and *wall*). In the period 1750-89 we find different nouns (as well as some adjectives) assuming prominence: for example, *aerial*, *American*, *bank*, *bathing*, *buffalo*, *Indian*, *money*, *silver*, *stage*, *tea* and (perhaps surprisingly) *yellow*. The examples can be multiplied, but even this small selection allows us to start comparing the two periods on the basis of the productive vocabulary.

The changing role of the Church during the Commonwealth and in the years following the Restoration is highlighted by many compounds [3], [4: 27] (*church association*, *church covenanting*, *gospel blessing*, *gospel duty*, *gospel light*); emergent mechanical technologies generate their own vocabulary terms (*letter-board*, *letter-cutting*, *letter office*, *screw-head*, *screw hook*, *screw-lock*); while the new import *coffee* heralds the greater leisure available to urban dwellers in London and the major metropolises. By the later eighteenth century, interest has moved on to the technologies involved in ballooning (the Montgolfier brothers ascended in their balloon in 1783; *aerial car*, *aerial excursion*, *aerial traveller*), the American war which brought new issues into the political and social arena (*American beech*, *buffalo grass*, *buffalo range*, *Indian agent*, *Indian file*, *Indian grass*), the growth of the banking industry (*money-dealer*, *money-jobbing*, *money-mad*, *money standard*), tea-drinking (*tea-broker*, *tea-dealer*, *tea trade*, *tea ware*), the new craze for sea-bathing on the south coast of England (*bathing dress*, *bathing machine*, *bathing woman*), and the classification of flora and fauna (*yellow birch*, *yellow bunting*, *yellow poplar*, *yellow weed*).

In general, wherever we look in language we can see glimpses of what is happening on a wider social level. The same technique can be applied to recent linguistic developments: the introduction of many words from the Indian languages into Indian English and also into other varieties of English around the world highlights changing trends of cooking, film-going, music, as well as shifts in philosophical and religious ideas.

Summarizing the material of the article, it is necessary to say that leaving the historical and cultural aspects of English aside means failure in understanding and using the language correctly. English continues to grow and change rapidly as it reflects concerns, interests and needs of its speakers. Technological advances in the twentieth century have introduced a wealth of new terms; therefore it is of great importance to keep on tracing the origin of words within the language.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Burchfield R. The English Language. – Oxford University Press, 2003. – 208 p.
2. Crystal D. Language changes // The Times – 25.08.2007. – P. 5.

3. Crystal D. The Cambridge encyclopedia of language. – Cambridge University Press, 1987. – 450 p.
4. Fowler H.W., Fowler F.G. The king's English. – Oxford University Press, – 367 p.
5. Fowler H.W. A dictionary of modern English. – Oxford University Press, 2003. – 742 p.
6. Hughes G. Words in time. – Oxford University Press, 1988. – 230 p.
7. Flavell L., Flavell R. Dictionary of word origins. – Kyle Cathie Limited, 2004. – 277 p.
8. Keller, Rudi. Invisible-hand theory and language evolution. – *Lingua*, 1989. – 285 p.
9. Manser M. A dictionary of word and phrase origins. – London Sphere, 1990. – 268 p.
10. Pinker S. How can we know what words mean // *The Times* – 25.08.2007. – P. 7

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Цюрпіта – викладач кафедри іноземних мов ТНПУ ім. В.Гнатюка.

Наукові інтереси: історична та соціальна лінгвістика.

**СИНОНІМІЧНА ВАРІАТИВНІСТЬ ДЕРИВАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ
(на матеріалі синонімічного ряду дієслова «говорити»)**

Ярина ШВЕЦЬ (Івано-Франківськ, Україна)

У статті досліджено синонімічну варіативність деривативної лексики, а зокрема, варіативність синонімічного ряду дієслова «говорити» та проаналізовано способи утворення синонімів даного ряду.

This article researches the synonymous variability of derivative vocabulary, in particular the variability of the synonymous raw of the verb "to speak" and analyzes the ways of forming the synonyms of the following raw.

Стаття присвячена вивченню варіативності деривативної лексики, способів її утворення, визначення ступеня семантичної близькості синонімічного ряду дієслів «говорити».

Актуальність теми пояснюється увагою науковців до явища синонімії, яке ми в свою чергу розглядаємо крізь призму когнітивної лінгвістики.

Об'єктом дослідження виступають синоніми, що функціонують у стилістичній системі англійської та української мов, зокрема, синонімічний ряд дієслова «говорити» з точки зору когнітивного, метафоричного і метонімічного підходів до вивчення лексичних одиниць мови.

Мета нашого дослідження полягає у аналізі різних визначень науковцями поняття «стилістичний синонім» та самого явища синонімії в субстандартній лексиці, у вивченні проблеми метафоричного й метонімічного перенесення знаку із когнітивного в прагматичний план, у визначенні ступеня семантичної близькості дієслів синонімічного ряду «говорити».

А.П.Євгенєва так характеризує синоніми: «Синонімом слід вважати таке слово, яке визначилось у відношенні до свого еквівалента (до іншого слова з тотожним чи максимально близьким значенням) і може бути протиставленим йому за якоюсь лінією: за тонким відтінком у значенні, за вираженням експресії, за емоційним забарвленням, за стилістичною приналежністю, за сполучуваністю, і, відповідно, займає своє місце в лексико-семантичній системі літературної мови» [5: 11]. Ж.П.Соколовська проте, подає наступну дефініцію: «це семи, що тотожні за первинними семантичними елементами своєї смислової структури, але не тотожні в цілому, які розрізняються додатковими елементами, експресивно-стилістичною характеристикою, граматичною оформленістю, лексичною та синтаксичною сполучуваністю» [12: 7], тоді як В.С.Ващенко характеризує синоніми як «усталені у мовному вжитку ряди лексичних одиниць, співвідносних з одним чи кількома пов'язаними між собою поняттями, певною мірою близьких за своїми семантико-стилістичними властивостями» [3: 13].

Однак ми можемо навести і інші визначення, які характеризують лексичні синоніми не через значення слова, а через їх «поведінку» в тексті. При цьому основною ознакою синонімів вважається їх взаємозамінність у текстах. Взаємозамінність є ознакою синоніма і у визначенні Б.В.Горнунга: «...синонімами є слова, взаємозамінні у певних контекстах, що перебувають у суворому співвідношенні одне з одним, але не в будь-яких контекстах» [4:98]. Запропоновані нами визначення не суперечать одне одному. Проте, тлумачення поняття синонімії тільки через взаємозамінність або спроби ввести це явище у систему ознак синонімів не здобули в лінгвістиці останніх років достатньої підтримки, бо визначення синонімів як слів, що мають семантичні відмінності, не передбачає їх обов'язкової взаємозамінності [7: 84-85]. Майже всі названі визначення, на думку дослідників, відрізняються переважно ступенем розкриття поняття "значення слова".

У 70-90-х роках у поняття «синонім» вводиться розуміння значення слова як структури і запроваджуються елементи компонентного аналізу. Такі визначення ми бачимо, наприклад, у працях Д.М.Шмельова, який зазначав, що «...синоніми – це слова, відмінними семантичними ознаками яких є тільки такі ознаки, які можуть усталено нейтралізуватися в певних позиціях. Чим більше таких позицій, тим вищий ступінь синонімічності відповідних слів, тим частіше може здійснюватись їх взаємозамінність» [13: 130]. Взаємозамінність вважається не причиною, а наслідком синонімічності й проявом різного її ступеня. Автор підкреслює, що відмінним у синонімів є тільки ознаки, які можуть нейтралізуватися, отже, не є денотатом чи сигніфікатом, тобто найсуттєвішими компонентами значення. Через взаємозамінність (із залученням

компонентного аналізу) дає визначення синонімів і Л.О.Новиков: “Два (чи більше) ЛСВ є синонімами, якщо вони, маючи різні знаки (лексеми), здатні завдяки тотожності або схожості значень замінити одне одного у всіх або певних контекстах, не змінюючи змісту висловлення” [9: 228]. Як бачимо, автор вважає, що синоніми можуть мати тотожні або подібні значення й замінювати одне одного частково або повністю.

Характерною рисою повсякденної мови є варіативність, яка найяскравіше проявляється в семантиці, за рахунок якої у багатьох випадках і створюється експресивний відтінок значення. Позначення одного й того ж предмету, діяльності чи їх ознак двома чи більше словами має значення тільки в тому випадку, коли нові назви явищ дійсності, що появилися в мові відрізняються від уже існуючих. Специфіка повсякденної мови полягає в тому, що у ній в процесі номінації головну роль відіграє психологічний фактор, який дозволяє мовцю самовиразитися самостійно. Як правило, нова створена одиниця виступає синонімом до вже існуючого в мові слова чи словосполучення, але це не є перепорою у появі неологізму. Характерною особливістю повсякденної лексики є «рухома синонімія», яка концентрує синонімічні ряди навколо синонімічних центрів.

Лінгвістичний аналіз 107 нестандартних дієслів мовлення з використанням методів структурного, словотвірного, компонентного і когнітивного аналізів дозволив нам визначити основні способи творення цих дієслів, виділити основні когнітивні словотвірні моделі, а також проаналізувати основні види семантичної деривації в семантичній структурі даної синонімічної групи.

Перше місце за кількістю утворених одиниць займає синтаксичний словотвір - вербалізація. Для утворення дієслів даної групи єдиною моделлю виявляється модель переходу іменника в дієслово: $N - V$: *a hear - to hear; a lip - to lip; a jaw - to jaw; a chin - to chin; a tongue - to tongue, etc.* При цьому конверсія супроводжується різного роду метафоричними та метонімічними переносами, включаючи структурну й семантичну транспозицію. В синонімічній групі дієслів «розмови» більшість утворено шляхом метонімічного та метафоричного перенесення:

1) *to shoot - стріляти, (розм.) розповідати, говорити, to leak - протікати, текти, (розм.) говорити, наговорювати* (метафоричне перенесення).

2) *to brag - вихвалитися, (розм.) говорити, to soo - воркувати, (розм.) ласкаво розмовляти, to groan - стогнати, охати, (розм.) говорити монотонно, to grouch - бурмотіти невдоволено, (розм.) говорити, наговорювати, обговорювати, to sing - співати, (розм.) говорити, наговорювати, to sound - звучати, (розм.) говорити, бовкати* (метонімічне перенесення).

Стандартні дієслова синонімічного ряду «говорити» *to speak, to talk, to tell, to say* в субстандартній лексикі отримують нове конотативне значення на основі перенесення від цілого до часткового десемантизувавшись, ставши міжпредметним. Наприклад, *to speak* використовується в значенні «подобатися, привертати увагу». *I'm afraid this kind of art doesn't really speak to me.* Дієслово *to say* використовується як вигук в розмовній мові: *Say, this stuff is the cat's pajamas.* Дієслово *to talk* в словнику С.А.Глазунова використовується в значенні 1) зізнаватися, каятися; 2) філософствувати: *O'k, Kovalskyu, talk. They don't just talk a good game, they play it.*

В основі семантичної деривації в даній семантичній групі лежить економія мовних засобів, при яких форма вираження залишається попередньою, а зміст змінюється (розширюється, звужується, змінюється за допомогою метафоричного та метонімічного перенесення).

Друге місце за кількістю утворених субстандартних дериватів є словоскладання. Його найпродуктивнішою моделлю, що ускладнене конверсією, є $N+N=V$; $A+N=V$; $N+V=V$. Цей спосіб словотворення супроводжується конверсією та метафоричним перенесенням в моделі $N+N=V$, *to magpie - бовкати, стрекотіти як сорока* від іменника *magpie- сорока, бовтунка* (перенос.), де *tag* - (розм.) бовкання, бовтунка і *pie- сорока*. Метафоричне перенесення ґрунтується на подібності бовкання сороки і людини, що любить поговорити.

Словотворення може включати афіксацію й містити в дериваті, як прості так і складені слова, наприклад, *to blabbermouth - балакати, обмовляти* від слів *to blab - бовтун, плиткар, to blabber - бовтун, плиткар, mouth - рот, розмовляти* у комбінації з метонімічним перенесенням в останньому компоненті.

Суфіксація займає третє місце за кількістю утворених слів, проте, всі вони стилістично марковані незвичайним поєднанням основи і суфікса, порушенням валентності та зміною формальної структури, так як можуть використовуватися без суфікса в основному, денотативному значенні. Порушення поєднання також сприяє появі додаткових конотацій: пейоративності, заперечної оцінки, й експресивності цих дериватів. Наприклад, *talkify, talkate, tellify, speakize* є синонімічними в своїх основних значеннях *to speakize, to talkify - to speak much and boringly; to talkate - to gossip; to tellify - to lie*. Співпадання всіх значень перших двох дієслів робить їх абсолютними стилістичними синонімами, що визначає короткотривалість і оказіональність їх існування.

Четверте місце посідає ряд синонімів, що є абрєвіатурами від основних слів. Наприклад, *to gabber - gab, to blabber - blab, to confabulate - confab*, що надає їм великої експресивності та екстенсивності звучання. Деякі субстандартні синоніми «говорити» використовують звукопідсилення для імітації манер і

звучання довгих безкінечних розмов, пліток, емоційних обмовлянь: *to tattle* – обговорювати, *to gabble* – голосно обмовляти, *to buzz* та *to yatatata* – говорити дурниці.

Що стосується семантичної структури, то вона проявляється в двох взаємозв'язаних аспектах. В одних випадках під нею розуміють сукупність візуальних значень слова, зв'язаних відношенням семантичної деривації. Разом з тим, між визначеними значеннями і компонентами значення існують визначені механізми, що їх зв'язують. Існують різні види зв'язків, але найцікавішими є імплікаційні та класифікуючі, так як між значеннями дієслів синонімічного ряду «говорити» існують саме ці види зв'язків. Імплікаційні зв'язки – це когнітивний аналог реальних зв'язків об'єктів реального світу, їх взаємодій та взаємозв'язків. Це відображення зв'язків між видами, між частинами і цілим, між предметом та його властивістю.

Висновки дослідження та перспективи подальшого розвитку:

1. Стилістичні синоніми – слова, що означають назву одного й того ж поняття, спільні за основним лексичним значенням, але відрізняються значеннєвими відтінками або емоційно-експресивними забарвленнями (чи тим і тим водночас), або сферою стилістичного використання чи можливостями поєднання з іншими словами. Явище синонімії в субстандартній лексичній підсистемі обумовлене складною взаємодією когнітивного та прагматичного планів, які реалізують в дериватах весь комплекс емоційно-експресивних і оціночних компонентів імплікаціоналу.

2. Характерною рисою повсякденної мови є варіативність, яка найяскравіше проявляється в семантиці, за рахунок якої у багатьох випадках і створюється експресивний відтінок значення. Позначення одного і того ж предмету, діяльності чи їх ознак двома чи більше словами має значення тільки в тому випадку, коли нові назви нових явищ дійсності відрізняються від уже існуючих.

3. Лінгвістичний аналіз 107 нестандартних дієслів мовлення синонімічного ряду «говорити» з використанням методів структурного, словотвірного, компонентного і когнітивного аналізів дозволив визначити основні способи утворення цих дієслів, виділити основні когнітивні словотвірні моделі, а також проаналізувати основні види семантичної деривації в семантичній структурі даної синонімічної групи.

4. Основними когнітивними моделями синонімічної атракції в тематичній групі слів «говорити» є метафоричні та метонімічні моделі, які зв'язують ментальну суть та її мовну реалізацію в формі вільних і пов'язаних аналогів.

Результати роботи можуть знайти застосування у вирішенні актуальних проблем лексикології та стилістики. Практичне значення статті визначається можливістю використання її положень і результатів у наукових дослідженнях з проблем тексту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.:Наука, 1974.– 367 с.
2. Бережан С.Г. К семасологической интерпретации явления синонимии // Вопросы семантики. Межвузовский сборник. Л., 1976. Вып. 2. – 158 с.
3. Ващенко В.С. Українська семасіологія: Типологія лексичних значень.– Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетров. ун-ту, 1981.– 68 с.
4. Горнунг Б.Ю. О природе синонимии в языке и теоретических предпосылках составления синонимических словарей // ВЛ.– 1965.– №5.– С. 95-99.
5. Евгеньева А.П. Введение // Словарь синонимов русского языка.– Т.І.– Л.:Наука, 1970.– С. 5-19.
6. Звегинцев В.А. Теоритическая и прикладная лингвистик. – М.: Просвещение, 1968. – 336 с.
7. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова.– Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1977.– 116 с.
8. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения.– М.: Высшая школа, 1988.– 167с.
9. Новиков Л.А. Семантика русского языка.– М.: Высшая школа, 1982.– 272с. 10.Палевская М.Ф. Проблема синонимического ряда, его границ и возможности выделения доминанты // Лексическая синонимия.– М.: Наука, 1967.– С.94-104.
11. Пономарева О.Б. Когнитивные и прагмо-стилистические аспекты семантической деривации: Монография. Тюмень, 2005. – 164 с.
12. Соколовская Ж.П. Синонимические связи имен прилагательных со значением обобщенной положительной качественной оценки (На материале современного русского литературного языка). Автореф. дис. канд филол. наук.– К., 1970.– 23 с.
13. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка).– М.: Наука, 1973.– 279 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ярина Швець – викладач кафедри теорії та практики перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Наукові інтереси: стилістичні особливості англійської та української мов, когнітивна лінгвістика.

АСОЦІАТИВНО-ОБРАЗНІ МЕХАНІЗМИ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Катерина ЯЦУК (Кіровоград, Україна)

У статті розглядається питання функціонування та природи асоціативно-образних механізмів сленгізмів, що є складовим аспектом вивчення вторинної номінації.

The article deals with the question of the associative nature and mechanisms of the slang words that appears to be an inseparable aspect in the course of the secondary nomination studies.

Проблема асоціативно-образних механізмів вторинної номінації досить складна для дослідження. Як зазначає австрійський філософ Людвіг Вітгенштейн, «мова – це лабіринт стежинок, ви рухаєтеся в один бік і знаєте, де ви знаходитися; ви наближаєтеся до того ж самого місця з іншого боку й уже не розумієте, куди треба рухатися далі» [5: 203]. Відмінність функціонування цих механізмів виявляється одразу, коли перетинаються дві або більше мов, коли ми починаємо замислюватися, чому в рідній мові ми говоримо *бачити чортів, допитися до чортів*, а в англійській – *to see pink elephants*. Це тому, що перетинаються не лише різні мови, а різні культури та світобачення, унікальні народи з власною картиною світу.

Ця проблема знайшла висвітлення в працях таких учених і дослідників, як Ф. де Соссюр, Ш.Баллі, О.О.Потебня, О.Р.Лурія, О.С.Кубрякова, В.М.Телія та ін.

Метою статті є спроба розкрити асоціативно-образні механізми утворення сленгової лексики в українській та англійській мовах. Матеріал дослідження становлять сленгові одиниці в українській і англійській мовах, що позначають осіб з алкогольною та наркотичною залежністю і їхню діяльність. Джерелами зібраного матеріалу є сучасні словники українського та російського сленгів й електронні словники з мережі Інтернет.

Мова – один з найбільш важливих способів формування й існування наших уявлень про світ. «Слово не лише узагальнює річ, відносячи її до конкретної категорії, воно виконує автоматичну й непомітну для людини роботу, аналізує предмет, передає йому досвід поколінь, який склався стосовно до цього предмета в історії суспільства» [1: 45]. Асоціативне проміння пронизує увесь комплекс слова. Кожний рух людської думки містить асоціативні зв'язки. І недарма І.П.Павлов писав, що в розумі немає нічого, крім асоціацій [2: 152]. Отже, кожна конкретна мова являє собою самобутню систему асоціацій, яка накладає свій відбиток на свідомість носіїв мови та формує їхню картину світу.

Тому актуальність і перспективу нашого дослідження ми бачимо у встановленні таких асоціативних зв'язків не лише на матеріалі однієї мови, а порівняно з іншими мовами, що допоможе гостріше відчутти та пізнати спільні та відмінні риси мов, а отже культур. Адже відмінності між мовами зумовлені відмінностями між культурами й найпростіше вони розкриваються на матеріалі лексичних одиниць вторинної номінації, оскільки номінативні засоби мови найпряміше пов'язані з позамовною дійсністю.

Поставлене нами завдання можливе, тому що мова, фіксуючи колективні стереотипні та еталонні уявлення, асоціації, об'єктивує інтерпретаційну діяльність людської свідомості й робить її доступною для вивчення. Світ, відображений крізь призму механізму вторинних найменувань, утілених у метафорах, порівняннях, символах, – головний фактор, який визначає універсальність та специфіку будь-якої конкретної національної картини світу [2: 70].

Асоціації та стереотипи майже завжди мають національний характер. Хоча в деяких випадках трапляються аналоги в інших мовах, але завжди є певний нюанс, деталь, яка надає асоціації культурно-детермінований відтінок.

Для зіставлення візьмемо слово, що в обох мовах позначає особу, яка страждає від алкогольної залежності – *алкоголік*. Ця група являє собою, на перший погляд, дивний ряд майже повних еквівалентів в українській та англійській мовах.

Ряд українських лексичних одиниць: *алік, алкаш, алкогон, алконавт, алконоїд* [4: 46]. В англійській мові ми знаходимо такі відповідники: *alchie, alchy, alcky, alcy, alco* [9]. Таку подібність можна пояснити арабським походженням слова *алкоголь*, яке різні мови запозичили в різний час.

Проте в англійській мові трапляється декілька похідних від цього слова, які відсутні в українській мові. Вони складаються з двох компонентів. Першим компонентом виступає уже відоме нам слово *alco*, а другий компонент надає те специфічне значення, яке за допомогою асоціативних зв'язків набуває яскравого, експресивного наповнення, котре добре запам'ятовується. Наприклад, *alcoholer* складається з двох компонентів: *alco* та другого компонента *holler* – *голосно кричати, волати* [9]. У поєднанні це слово набуває значення *тихої людини, яка після декількох порцій спиртного стає галасливою*. Дещо схоже значення має слово *alcoholphone* (*сп'яніла людина, яка розмовляє набагато голосніше, ніж їй здається*), де другим компонентом виступає слово *phone* – *телефон, телефонувати, розмовляти по телефону* [9]. Інший цікавий приклад, *alcoholnesia*, не потребує детальних пояснень, хоча прямого українського відповідника немає (лише в деяких статтях та форумах в Інтернеті трапляється російський варіант *алкоамнезія*) [9]. Зрозуміло, що це стан людини, яка не пам'ятає, що відбувалося через велику кількість випитого алкоголю. Схожі приклади

містять: *alcoholiday* – вечірка, свято, де вживають велику кількість алкоголю; *alcohol lobotomy* – важкий стан алкогольного сп'яніння; вживати алкоголь у великій кількості, щоб позбутися неприємних спогадів.

Хоча в українській мові немає прямих відповідників цих слів, ми можемо «розшифрувати» їхнє значення за допомогою словника. А ось слово *alcohulk* вимагає уже певних «фонових» знань культурного середовища. Слово *hulk* можна перекласти як велика, незграбна людина. Проте це буде лише часткове й неповне розкриття. В американській культурі *Hulk* може використовуватися як власна назва. У різні роки на екрани виходили голлівудські стрічки *The Incredible Hulk*, *The Hulk*, випускалися комп'ютерні іграшки *Hulk*, комікси, мультиплікаційні фільми та інша продукція, де головним героєм виступає учений, який після катастрофи перетворюється на величезну людину-монстра на прізвисько Галк. Проте, це зовсім не незграбний персонаж. Він наділений надприродною силою та здібностями. Отже, у слові *alcohulk* головний змістовий наголос падає саме на неймовірну силу та здібності, а не на великий розмір та незграбність. Таким чином, *alcohulk* – людина, яка після вживання великої кількості алкоголю перетворюється на сміливу, сильну людину. Однак, беручи до уваги, що американська культура та її продукція, особливо молодіжна та розважальна, має великий вплив та розповсюдження в усьому світі, то сленгова одиниця *alcohulk* буде добре зрозуміла молоді й не викликати великих труднощів при «розшифруванні» її значення.

Інша група представлена сленговими одиницями, які також вимагають певних знань у світі традицій та культурних стереотипів, що притаманні англомовному суспільству. Але рівень цих знань повинен бути дещо глибшим, тому що тут ми торкаємося ментальних уявлень, які формували й надалі формують мовну та культурну систему протягом довгого часового проміжку.

Розглянемо негативно-стереотипну сленгову одиницю *BlackDonald's*. Це як правило старе кафе швидкого харчування Мак-Дональдс, розміщене в районах-гетто, де збираються переважно афро-американці, щоб поділитися останніми новинами, поспілкуватися. Проте такі місця також відомі як осередки, де розповсюджують наркотики та інші протизаконні речовини. Ця назва торкається дуже делікатної теми для будь-якого суспільства, а особливо для Сполучених Штатів Америки, теми співіснування людей різної етнокультурної належності.

Вибір слова *black* (чорний) зрозумілий у цьому сленгізмі. Слово *black* в англійській мові часто використовується для позначення афро-американців. Друга частина *Donald's* походить від назви кафе *MacDonald's*. Чому Мак-Дональдс, а не будь-яке інше кафе чи ресторан? В Америці інфраструктура швидкого харчування дуже добре розвинута, існує багато відомих марок і брендів, які мають велику популярність. На нашу думку, у назві використовується похідна частина від Мак-Дональдс не тільки тому, що ця марка відома не лише в Америці, а й у всьому світі й певною мірою виступає своєрідним символом Америки, що робить її легкою для впізнавання. За останні роки відбулося переосмислення стандартів харчування, відпочинку та інших складових способу життя. І треба сказати, що Мак-Дональдс хоча й дуже відомий заклад харчування, однаково «відомий» низькою якістю їжі, не дуже багатим вибором страв і поступово перетворився на символ хоча й недорого але нездорового харчування, набуваючи таким чином негативних асоціацій: дешевий, нездоровий, неякісний. Таким чином, вибудовується асоціативний ланцюжок, за допомогою якого за умови, що ми знайомі з даною культурою та традиціями, можемо розшифрувати істинне значення сленгізму *BlackDonald's*.

В українській мові ми також натрапляємо на лексичні одиниці на позначення осіб з алкогольною і наркотичною залежністю, які не мають прямих відповідників в англійській мові й мають своєрідне асоціативне наповнення, притаманне україномовним носіям. Розглянемо таке слово, як *синяк* – алкоголік [4: 272]. Асоціативний зв'язок ґрунтується на наших спостереженнях щодо зовнішніх ознак, а саме характерний синій колір обличчя та носа в людей, які зловживають алкоголем. Слово *баклажан* також має колірне асоціативне підґрунтя у своєму сленговому значенні *алкоголік*.

Інший приклад, *аквалангіст*, де головна асоціація пов'язана з широківідомим словом латинського походження *aqua* – вода, набуває значення *алкоголік* й допомагає відтворити ланцюжок асоціацій: *аква-віта* (*aqua vitae*), жива вода, вода життя, водка. Традиційне тлумачення асоціації *вода – водка* в російській мові є очевидним, але чому не просто *вода*, а *жива вода* або *вода життя*? Ось тут ми розуміємо, що при дослідженні явищ вторинної номінації та аналізі функціонування асоціативно-образних механізмів тільки лінгвістичного аналізу не досить. Вивчення соціально-культурного середовища, національної специфіки, певних історичних процесів відіграє важливу роль у розумінні тих чи інших мовних явищ, які водночас віддзеркалюють і формують наш світ. Водку з давніх-давен використовували переважно як лікарський засіб та дуже часто розбавляли водою, щоб не зашкодити хворому, а тому й називали її *живою водою* [7].

В українській мові існує інше слово на позначення цього напою, більш традиційне. *Горілка* від *гіркий*, *гарячливий*, *горіти*. Асоціація з тим, що горить, породжує сленговий відповідник на позначення горілки – *пальне*. Наприклад, *треба затаритися пальним* (*горілкою*) [4: 221]. Хоча в англійській мові слово *fuel* (пальне) вживається на позначення алкогольних напоїв, воно також може позначати наркотичні речовини, а в більшості випадків будь-яку речовину або рідину, якій притаманні енергетичні та стимулюючі властивості. Наприклад, американці можуть називати пальним каву або будь-який інший напій, що містить кофеїн.

І нарешті, існує група сленгізмів, смисл яких ми начебто легко розпізнаємо, але в рідній чи іноземній мові цим словам приписується зовсім інше значення, наприклад, україномовний носій такі сленгізми, як *parc, parco, park* без сумніву переклав би як наркоман – *нарік, нарк, наркот, нарком, наркоша, наркуша* [3: 277; 4: 208]. Проте це призвело б до непорозуміння, тому що *parc, parco, park* в англійській мові має значення не наркомана, а навпаки, це поліцейський, який працює у відділенні боротьби з наркотиками.

Отже, кожна мова членує світ по-різному, тобто має власний спосіб концептуалізації. Кожна мова має власну картину світу, й мовець організує зміст висловлювання згідно з даною картиною. У цьому виявляється специфічне людське уявлення про світ, яке фіксується в мові. І хоча існують спільні, універсальні образи, а також аналогічні та багато в чому схожі асоціативні моделі, за кожною такою моделлю стоїть специфіка і унікальність певної культури та її носіїв.

На наш погляд, при подальших спробах зіставного вивчення явищ вторинної номінації необхідно приділити більше уваги параметрам зіставного опису особливостей вторинної номінації у порівнюваних мовах, визначити продуктивність різних моделей для української та англійської мов і пояснити їхню регулярність.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Лурия А.Р. Язык и сознание. – М.: Издательство МГУ, 1998 – 335 с.
2. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
3. Московцев Н., Шевченко С. Вашу мать, сэр! Иллюстрированный путеводитель по американскому сленгу – СПб.: Питер, 2007. – 480 с.
4. Словник сучасного українського сленгу / Упорядник Т.М. Кондратюк. –Харків: Фоліо, 2006. – 350 с.
5. Wittgenstein L. Philosophical Investigation. – New York: The Macmillan Company, 1953 – 232 p.
6. <http://gorod.dp.ua>
7. <http://www.citizenship.ru>
8. <http://www.etymonline.com/>
9. <http://www.urbandictionary.com/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Яцук – аспірантка кафедри перекладу та загального мовознавства КДПУ ім. В.Винниченка.
Наукові інтереси: контрастивістика, когнітологія, соціо- та етнолінгвістика.

1.2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВОТВОРУ

РЕФОРМАЦІЯ АНГЛОМОВНИХ НОВОТВОРІВ СИНТАКСИЧНОГО ТИПУ ЯК ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

Олена ГАРМАШ (Мелітополь, Україна)

Стаття присвячена лінгвосинергетичному дослідженню особливостей функціонування та організації такого шляху творення англословних інновацій як реформація, що оперує цілою низкою конкретних дериваційних моделей.

The article focuses upon the lingvosinergetical research of reformation. Particularly functioning and organization of this way of producing lingual innovations, which operates with a lots of definite derivational methods.

Розвиток усіх ланок суспільного життя "провокує співдинамічне зростання системи словникового складу сучасної англійської мови, тобто арсенал мовних одиниць продовжує неспинно розширюватися" [1: 92]. Цілісне дослідження динаміки розвитку словникового складу англійської мови з точки зору сучасної лінгвосинергетичної парадигми обумовлює необхідність розкриття питань, що стосуються процесів зростання мовного потенціалу за рахунок розвитку конкретних шляхів, способів та моделей їх продукування. Традиційно в лінгвістиці виділялися лише три шляхи поповнення словникового складу англійської мови, – словотвір, семантична деривація та запозичення.

Проте, розвиток системи словникового складу англійської мови все більше детермінується явищем зміни їх форми. При чому цим змінам активно піддаються як цілком узуальні одиниці спілкування, так і неологічні. Отже, четвертим шляхом творення мовних одиниць – часткових інновацій (на відміну від повних, що виникають, наприклад, шляхом словотворення) можна вважати саме **реформацію**. Слід наголосити на тому, що практично досі реформація як лінгвосинергетичний феномен залишається поза увагою дослідників. У цьому плані слід зазначити, що в цілому "дериваційна система англійської мови як динамічний об'єкт, вимагає нового системного підходу до його дослідження" [2: 62].

Очевидним є те, що сам факт стрімкого зростання арсеналу модифікованих мовних одиниць засвідчує **актуальність** й новизну проведення наукового дослідження у цьому напрямку. А результати проведеної експертизи стануть частиною цілісного вивчення вокабулярної системи англійської мови у світлі основних синергетичних параметрів.

Вивченню процесів розвитку англійської мови значної уваги приділяли такі вітчизняні і зарубіжні дослідники, як Р.Барнхарт, Ю.О.Жлуктенко, В.І.Заботкіна, Ю.А.Зацний, М.М.Полужин, Н.Г.Олексенко, А.Е.Левицький, С.Морт, Дж.Ейто, Р.Фішер, та ін., які з усією переконливістю свідчать про нагальну необхідність проведення системного дослідження дериваційної системи англійської мови в цілому та явища реформації зокрема.

Дослідженням головних аспектів лінгвосинергетики займалися М.В.Базилев, І.А.Герман, В.А. Піщальнікова, Є.В. Пономаренко, О.О. Семенець та ін. Грунтовні засади розвитку самої науки про принципи самоорганізації складних систем були розроблені Г.Хакеном, Є.Н.Князевою, С.П.Курдюмовим, Г.Г.Піддубним, Н.В.Малінецким та ін.

Лінгвосинергетичний підхід забезпечує цілісне бачення як кількісної так і якісної тенденції зростання арсеналу англословних одиниць, зумовлює доцільність вивчення конкретних деривативних локусів, серед яких максимальну увагу привертає саме реформація. Головною **метою** при цьому постають виявлення особливостей функціонування та принципів її самоорганізації як складної синергетичної системи. Потребує дослідження ціла низка питань, що стосуються як розкриття механізмів утворення нових форм, так і їх типології, взаємозв'язків, тощо. Вказана мета обумовлює необхідність вирішення наступних **завдань**:

- трактувати поняття реформації як феномену творення часткових інновацій у світлі лінгвосинергетичної парадигми;
- виявити основні тенденції та конкретні моделі реалізації процесу реформації на прикладі англословних інновативних одиниць спілкування синтаксичного типу;
- окреслити характеристику системи форматичної деривації, типологізувати способи та моделі продукування неформ;
- довести існування діалектичного взаємозв'язку між реформацією та іншими шляхами поповнення словникового складу англійської мови.

Сучасні лінгвісти наголошують на значному прискоренні темпів збагачення словникового складу англійської мови. Значні зміни, що відбуваються в структурі вокабуляру свідчать про константність процесу

його розвитку та самоорганізації. Саме це, на наш погляд, переконливо унаочнює назрілу потребу дослідження принципів самоорганізації системи в цілому та явища реформації зокрема.

Грунтовні висновки, щодо дії цього шляху, можуть бути виведені лише за умови проведення лінгвосинергетичного дослідження. Останнє передбачає, також доцільність вивчення питань, що стосуються структурованості об'єкту з точки зору функціональності її складових одиниць. При цьому важливо враховувати, що "інноваційні процеси відбуваються як в центрі системи так і на її периферії" [3: 170].

Незважаючи на глибину існуючих досліджень словникового складу англійської мови, її синергетична сутність, а також ідентична сутність її складових інтрасистем досі не набула належного трактування в сучасній лінгвістиці. Структураційні та операційні аспекти творення часткових мовних інновацій (нових форм) не набули аксіоматичності.

Грунтовною особливістю явища реформації постає той факт, що семантика вихідної мовної одиниці переміщується в нову форму не зазнаючи при цьому змін. Тим самим, існуючі в мові одиниці спілкування (узуальні або інноваційні) "набувають нового матеріального вираження" [4: 125]. Отже, на нашу думку, будь-яка нова одиниця, що виникла внаслідок процесів модифікації графічної оболонки без зміни значення, постає в лінгвосинергетичному розумінні *реформантом*.

З метою номінації явища створення нової форми, наряду із поняттям *реформант*, в нашій роботі вживаємо також наступні терміни: *форматичний неологізм*, *форматична інновація*, *неоформа*, *форматичний дериват*. При цьому очевидним постає те, що вихідною одиницею даного процесу творення часткових інновацій можна вважати реформант.

Тим самим, на нашу думку, на теперішньому етапі розвитку системи англійської мови форматичну деривацію слід вважати повноцінним шляхом поповнення арсеналу словникового складу англійської мови за рахунок часткових інновацій. Необхідною умовою синергетичного розуміння цього феномену постає необхідність систематизації його механізмів. Як способи продукування повних інновацій (нових за формою і за змістом), так і способи формотворення, вимагають проведення системного дослідження. При цьому слід особливо наголосити на значній розгалуженості (спектральності) цього явища.

Як правило, творення реформантів репрезентують флуктуативні випадки, що у синергетичному розумінні трактуються як істотні випадковості, які виникають в системі синергетичного порядку та сприяють узуалізації певної оказіональної моделі, тобто переходу з малого в широкий (системний) масштаб. З синергетичної точки зору такі флуктуативні явища детермінують нове розуміння системності та динамічності словникового складу, і постають "не чинником руйнування, а важливою властивістю процесів самоорганізації..." [7: 12-13].

З погляду на те, що система словникового складу сучасної англійської мови не є структурою нерухомою, а постійно реформує склад своїх механізмів, моделей, конститuentів, оперуючи при цьому одиницями всіх мовних рівнів, то форматична деривація постає максимально синергетично-детермінованим механізмом. Це пояснюється тим, що реформація діє на матеріалі різнорівневих мовних одиниць, а також може характеризуватись як *зона збільшеної флуктуативної потенції*.

За рахунок форматичного розвитку та подальшої взаємодії складників загальної синергетичної єдності, як наслідок, виникають процеси та структури, що характеризуються своєю інноваційністю, а також унаочнюють існування та нестримний розвиток діалектичних взаємин між всіма шляхами поповнення словникового складу сучасної англійської мови.

У цьому зв'язку наголосимо на тому, що ґрунтовними рисами будь-якої синергетичної системи є рухливість, мінливість, прагнення до вдосконалення і розвитку, що у своїй сукупності може трактуватися як здібність до самоорганізації. Розуміння синергетичності певної ланки макросистеми словникового складу залежить, передусім, від виявлення тих функцій, які вона виконує, а також їх місця у межах загальної системної єдності.

Отже, виявлення функцій та співвідношень між складовими механізмами є найважливішим кроком до теоретизування і виявлення тенденцій, що діють в зазначеній ланці англійської мови. Однак роль формоінновацій в англійській системі не може бути зведеною лише до поповнення вокабулярного арсеналу новими одиницями.

На наш погляд, способи творення нових форм можуть **поділятися за принципом активізації оператора/складової оператора**. При цьому поняття "оператора" не дорівнює поняттю "мовна одиниця, що модифікується". Під *оператором* ми маємо на увазі ту одиницю певного мовного рівня, в межах якої відбувається акт реформації, а під *складовою оператором* ту частину, якою саме оперують під час зміни форми.

Кількість операторів а також складових операторів може значно варіювати в залежності від рівневої приналежності реформуємої одиниці та її особистих структураційних характеристик. У своїй більшості процесам реформації піддаються мовні одиниці синтаксичного типу (стійкі мовні спослуки, фразеологізми, тощо). Серед них найпродуктивнішою моделлю постає ініціальне скорочення, за яким ініціальні літери компонентів-складників відділяються, набувають вигляду прописних літер, та утворюють у своїй сукупності новий варіант (неоформу) вихідної одиниці.

При цьому, кількість складових компонентів такого синтаксату дорівнюватиме кількості *операторів*. У їх ролі, в даному випадку, постають *лексичні одиниці*. А також кількості *складових частин операторів* – їх *ініціальних літер*. Так, наприклад, у складі англомовних інновацій функціонує акронім *VUCA* (*Volatile, uncertain, complex, and ambiguous*). На його прикладі можна простежити явище подвійної реформації, де першим ступенем є творення акроніма на базі одиниці синтаксичного типу, а другим – лексикалізація нової форми за рахунок перетворення прописних літер – компонентів акроніма у порядкові. Так, в мові наразі вживаються обидва реформанти (*VUCA* та *vuca*).

Later that morning, Gunn scribbled four large letters on the whiteboard: V, U, C, and A. "Gentlemen," he said, "this situation is a vuca." Then he spelled out the words the letters stood for: Volatile, Uncertain, Complex, Ambiguous. Gunn's last words to the lawyers before he adjourned the morning session were "Remember this: vuca is where history happens."

(*Vanity Fair, March 1, 2007*)

Як видно з прикладу, що ілюструє лексикалізацію ініціального скорочення, складові компоненти акроніма самі постають у ролі операторів – одиниць графо-фонетичного рівня, та складових частин операторів, оскільки не можуть бути розкладені на менші частини.

Англомовна неологічна одиниця синтаксичного рівня *vehicle-borne improvised explosive device* також реалізує свій форматичний варіант – *VBIED*:

Across the river in the predominantly Sunni district along Haifa Street, Col. Bryan Roberts, commander of the 1st Cavalry Division's 2nd Brigade, said an increase in vehicle bombs had led him to introduce a plan to barricade five markets in the district. "My biggest concerns security-wise are the current attack methods, the VBIEDs, suicide vests," he said. ... The government should take measures "at the national level to help the poor guy in the end zone who's trying to stop VBIEDs," Bannister said.

(*The Washington Post, April 30, 2007*)

Виникнення аббревіатури *TGIM* так само може ілюструвати явище реформації англомовних одиниць синтаксичного типу за описаною вище операційною моделлю, де у ролі оператора постає слово-компонент стійкого виразу *Thank god it's Monday* або *thank goodness it's Monday*, а складовою частиною оператора є ініціальна літера – одиниця графічного рівня мовної системи.

Couples counsellors see the negative effects of TGIM syndrome all the time – one spouse spends a lot of time at work, which makes the partner angry, which in turn makes the spouse want to spend even more time at work, and the vicious cycle continues.

(*The Globe and Mail, April 23, 2007*)

Так само синтаксична інновація *technology-related anxiety* (particularly computers and computer software) активно реалізує останнім часом свій реформант - *TRA*.

Gladeana McMahon, of the Centre for Stress Management, says: "The average person isn't a high-tech genius. Only the young have been brought up with technology. It doesn't come naturally to most." Both agree, however, that technology can cause loneliness and stress. In an attempt to develop software to ease technology-related anxiety - TRA, Microsoft commissioned some research from Psychologics, who found that there were three generations of office workers.

(*The Times, May 31, 2001*)

Досить цікавим унаочненням дії модифікації аналізованої моделі можна вважати неоформу *SeDS*, що утворилась на базі мовної одиниці синтаксичного типу *sedentary death syndrome*. Так, у ролі оператора в даному випадку виступає слово, у ролі складової частини першого оператора – бінарна ініціальна літерна сполука *Se*, у ролі складових частин подальших операторів – ініціальні літери. Проте, як свідчать приклади, в мові вживаються як повний варіант цього неологізму, так і його реформант.

Americans are killing themselves at nearly double the rate of a decade ago with something that has been officially titled sedentary death syndrome ... What are the syndrome's symptoms? The worst case is a constant intake of junk food ... with little or no fitness activity on a daily basis.

(*The State, December 27, 2001*)

Frank W. Booth hopes to use the coinage, which he shortens to SeDS, to make the public and the federal government pay more attention and spend more money on getting the public to be more active.

(*The Associated Press, May 31, 2001*)

Не є виключенням у цьому плані і мовна сполука *repetitive driving injury*, яка вживається носіями мови як у повному, так і у скороченому варіанті - *RDI*, утворюючи, подекуди, навіть "дешифрувальні дублети".

What those officials rarely acknowledge is how much that four-wheeled love affair is actually costing us. Various research studies conducted over the last 20 years strongly suggest that commuting by car – which is how 91 percent of residents in metro Atlanta get around each day – is not only expensive, but also takes a serious toll on our health and quality of life. A new term has even been coined to describe the deleterious effects of sitting behind the wheel for too long, "Repetitive Driving Injury," or RDI.

(*The Atlanta Journal-Constitution, April 9, 2007*)

В сучасній англійській мові активно функціонує мовна інновація *LAN party*, яка була утворена шляхом поєднання нової форми словосполучення *local area network (LAN)*, та лексичної одиниці *party*. На базі цього новоутворення виникла похідна одиниця *LAN partyer*. Розглянуті явища унаочнюють реалізацію дериваційного ланцюжка, де реформант бере участь, по-перше – в механізмі складання мовних одиниць, по-друге – в афіксальному механізмі.

Тим самим підтверджується синергетичність взаємозв'язків між такими "операційними підсистемами" [5: 241] як формотвір та словотвір. Слід особливо наголосити на тому, що поняття словоскладання з точки зору сучасної лінгвосинергетичної парадигми має бути значно розширено. Як видно з прикладу словоскладання реалізує інноваційну модель, де складаються не дві одиниці лексичного рівня мовної системи, а одиниця графічного рівня (реформант) та лексичного рівня (слово).

Отже, цей різновид механізму словоскладання діє на межі таких двох підсистем як словотвір та реформація, і тим самим, на нашу думку, може іменуватися "міжрівневим компонуванням". Крім того, такий міжрівневий компаунд має подальшу можливість лексикалізуватись – *lanparty*, тобто в результаті стати конститuentом лексичного рівня мовної системи.

Так, на викладеному матеріалі можна спостерігати процес утворення а) нової форми синтаксичної одиниці, б) її включення у процеси міжрівневого компонування, в) афіксалізації вихідного компаунда, г) лексикалізації мовної одиниці змішаної етимології.

Forget about BYOB. This soiree is BYOPC – bring your own personal computer. The gathering is what's known as a LAN party, a celebration that centers around slaughtering one another's on-screen foes in the company of close friends.

(The San Diego Union-Tribune, October 5, 1999)

Players frequently get together at what are called LAN parties – short for Local Area Network – where scores of gamers link their computers together at one central location for a weekend of competition, Marler said. ...

Gamers find each other through Internet links such as Lanparty.com.

(St. Petersburg Times, January 30, 2000)

При цьому відмітимо, що будь-яка інноваційна модель набуває своєї активності шляхом її активізації у випадках аналогічної деривації. У цьому плані аналогія постає мовною універсалією, що сприяє узуалізації конкретних моделей – продуктів флукувативних вибухів.

Зовсім іншою моделлю форматичної деривації, що діє на базі мовної сполуки синтаксичного типу є еліпс. Дія еліптичного скорочення базується на реформуванні вихідної одиниці за рахунок виключення одного чи більшої кількості компонентів-складників, тобто слів словосполучення. При цьому семантика, як і при інших видах реформації не зазнає ніяких змін. Так, у ролі оператора в такому випадку виступає слово, як складова стійкої мовної сполуки, у ролі складової частини оператора – також одна чи декілька одиниць лексичного рівня мовної системи (саме ті, що зникають із структури одиниці спілкування, що піддається реформації).

Так, англомовна еліптична інновація *Streisand effect* утворилась на базі мовної одиниці синтаксичного типу *Barbra Streisand effect*.

Another reason that litigation is an ineffective method for curbing online defamation is the "Streisand Effect," named after famous songstress Barbara Streisand. The Streisand Effect refers to an attempt to suppress information on the Internet that results instead in a wider dissemination of the information.

(Inside Counsel, October 1, 2006)

Іншим прикладом еліптизації може послугувати мовна одиниця *Millennials*, яка продукувалась на базі бінарного синтаксату *Millennial Generation*. Як і багато інших реформантів, наряду з *Millennials* в повсякденному мовленні так само вживається і вихідна одиниця. Проте явище їх конкурування є очевидним, оскільки нова форма певної одиниці спілкування з'являється в системі словникового складу тільки тоді, коли первинна не задовольняє комунікативних вимог, що ставляться сучасним суспільством у зв'язку із прискоренням темпу життя, особливо в провідних країнах світу.

Network executives vying for youth-market ratings know that to portray the millennial generation as insulated or carefree would be absurd – as it is in the 1998 movie "Pleasantville," in which two teens get stuck inside a 1950s TV show.

(The Boston Globe, November 25, 2001)

The youngest generation is still taking on members. These Millennials, born beginning in 1982, are entering a childhood today's collegians would hardly recognize.

(American Demographics, April, 1991)

Інший тип творення реформантів реалізується моделлю, за якою один компонент, декілька, або частина компонента набувають графічного вираження. Слід уточнити, що операційними одиницями графічного рівня мовної системи можна вважати літери, цифри, знаки та символи (A, a...; 1, 2, 3...; } > = < + ! →...; @, \$, &, %...), які у дериваційному розумінні є доцільним іменувати графемами.

Так, у наведених нижче прикладах кількість операторів синтаксичної інновації співпадають з кількістю її конститuentів, а активізовані складові операторів являють собою не тільки графема-літери, а й інші

зазначені нами складові графічного рівня. Проте, найчастішим є вживання літерно-цифрових комбінацій, що засвідчує, наприклад інновація *P2P* (*Peer-to-peer, Person-to-person, Path to profitability*). Відмітимо, що цілий спектр семантичних варіантів свідчить про синергетичний зв'язок таких операційних механізмів системи словникового складу сучасної англійської мови як семантична деривація та реформація.

The site was an easy target because Napster physically maintained the computer servers where illegal music files, typically in high-fidelity, compressed, download-friendly MP3 format, were stored. (With P2P networks, the files are stored on individual user computers; special software lets consumers "see" the files and download them onto their own hard drives).

(*The Recorder, August 20, 2003*)

Не рідко в мові виникають реформанти – літерні скорочення спеціально для конкретного випадку номінації. При цьому, як правило, діє "механізм творення за аналогією" [6: 78]. Так, наприклад, в англійській мові була утворена ціла низка новотворів, що позначають різні генерації людей та висвітлюють їх спосіб життя, тобто конкретизують особливості того чи іншого покоління (*Generation Y, Generation X, Generation D, Generation XL*).

Meet Generation XL. Like college freshmen who get fat from too much dorm food and too little activity, many cubicle potatoes lead very unhealthy lives. They have erratic eating habits and indulge in too much late-afternoon or late-night high-fat snacking. They are only half joking when they say their only physical activity is surfing the Internet.

(*Contra Costa Times, March 19, 2001*)

"Wheeler said he believes that if Baltimore is serious about attracting 'Generation D' – the 'digital generation' of young computer wizards – it should use its available harbor- front property to create places that would draw them, whether it's housing or work spaces or recreational amenities."

(*The Baltimore Sun, September 24, 2000*)

"It was only a few years ago that the majority of our patrons were encountering computers and computer-based resources for the first time in our libraries. Their lack of familiarity with both the hardware and the software created an instant demand for assistance at the reference desk. Increasingly, computer savvy clientele no longer need as much support to use the hardware. We are no longer talking about Generation X or Y, but Generation D, the digital generation."

(*Reference & User Services Quarterly, March 22, 2000*)

"Marketers know them and love them as Generation Y or the Echo Boom, a cohort that is more than 50 percent larger than the 45 million strong Generation X."

(*The New York Times, September 22, 1999*)

Викладений матеріал обумовлює виведення наступних висновків. Наряду із творенням абсолютно нових "повних одиниць", останнім часом, за нашими спостереженнями все активніше відбуваються процеси утворення "неповних" одиниць – реформантів. Синергетичність шляхів і способів поповнення словникового складу сучасної англійської мови підтверджується тезою, сформульованою вченими у сучасній фізиці про те, що будь-яка взаємодія сил відбувається шляхом обміну компонентами. Тобто одні компоненти при взаємодії з іншими, утворюють треті, – готові для подальшої реалізації ланцюжка компонентів. У цьому плані "пояснюється феномен ускладнення системи та внутрішньосистемних відносин у об'єктах синергетичного типу" [3: 175].

Отже, реформація являє собою одну із ряду складних синергетичних систем, якими оперує вокабуляр сучасної англійської мови. Тим самим, останній збагачується інноваційними реформантами та, як наслідок, самоорганізується. Досить важливим постає той факт, що серед інших складових інтрасистем, реформація репрезентується розгалуженістю механізмів творення мовних одиниць, у тому числі на базі мовних сполук синтаксичного типу, що були розглянуті в нашій роботі.

Найвагомішим результатом явища зміни вихідної форми мовної одиниці постає участь продуктів її діяльності - реформантів у процесах подальшої деривації (словотворі, семантичній деривації, тощо). Саме ці характеристики досліджуваного явища розкривають його складну синергетичну сутність. Як наслідок, система словникового складу англійської мови розвивається як у конституентному, так і у механістичному плані, а їх дослідження постає наразі перспективною ланкою лінгвосинергетичного пізнання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гармаш О.Л. Валентність англомовних інновацій як ознака синергетичності макросистеми словникового складу сучасної англійської мови // Вісник Житомирського держ. університету. – Вип. 33. – 2007. – С.92-97.
2. Гармаш О.Л. До питання про синергетичність деривації англійської мови // Вісник Запорізького держ. ун-ту. Філологічні науки. - № 1. - 2006. – С 62-67.
3. Гармаш О.Л. Сутність системного ядра та ядерно-сферична структурованість словникового складу сучасної англійської мови // Нова Філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. - №27. - С.170-176.
4. Гармаш О.Л. Роль формотвору у поповненні словникового складу англійської мови // Вісник Житомирського держ. університету. – Вип.27. – 2006. – С.125-131.
5. Гармаш О.Л. Словотвір як синергетична операційна інтрасистема словникового складу сучасної англійської мови // Філологічні студії. – Луцьк, 2007. – № 1-2. С.235-242.
6. Зацний Ю.А. Збагачення словникового складу сучасної англійської мови. – Запоріжжя: ЗДУ, 2001. – 243 с.

7. Курдюмов С.П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем. – М.: Препринт ИПМ им. М.В. Келдыша АН СССР, 1990. – № 45.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Гармаш – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології Мелітопольського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: актуальні проблеми дослідження лексики англійської мови.

**ТИПОЛОГІЯ МОРФОНОЛОГІЧНИХ МОДЕЛЕЙ ДЕВЕРБАТИВІВ НА -ІНН(Я)
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Інна ДЕМЕШКО (Кіровоград, Україна)

У статті встановлено механізми впливу на структуру віддієслівних іменників на -інн(я), визначено типи морфологічних позицій, релевантних для віддієслівних іменників субстантивного блоку, проаналізовано морфологічні засоби морфемного варіювання і виявлено різновиди морфологічних моделей девербативів на -інн(я) в українській мові.

The paper establishes the mechanisms of influence on the structure of verbal nouns with the ending -інн(я); the types of morphological positions relevant for the verbal nouns of the substantive group are defined; the morphological means of the morphemic variation are analyzed; the varieties of morphological models of the verbal nouns with the ending -інн(я) are discovered.

Питання морфологічної проблематики, валентності морфем були і залишаються важливим елементом опису мов. Особлива увага до метамови, методології пояснюється тим, що формування морфологічних ідей збіглося з пошуками лінгвістичних методів, що дає можливість вивчити мову як ієрархічну систему, усвідомлення того, що вивчення будь-якого явища залежить від загального підходу до мови.

У сучасній лінгвістиці морфологи зосереджують увагу на загальнотеоретичних питаннях аналізу морфологічних систем слов'янських мов з високою регулярністю формальної модифікації морфем. У загальнотеоретичному плані значну роль для побудови єдиної граматичної системи частин мови відіграє дослідження девербативів з питомими і запозиченими основами.

Морфологічна проблематика розроблялася в працях М.С.Трубецького, Г.Улашина, І.О.Бодуена де Куртене, М.В.Крушевського, О.О.Потебні, О.О.Реформатського, Д.С.Ворта, І.І.Ковалика, Р.І.Аванесова, Я.Босака, В.Дресслера, К.Ковалик, Р.Лясковського, С.М.Толстой, О.С.Кубрякової, О.А.Земської, В.Г.Чурганової, В.В.Лопатіна, Н.С.Льїної, В.Б.Касевича, Л.Е.Калнінь, Ю.Г.Панкраца, Т.В.Попової, Т.В.Булигіної, І.С.Улуханова, Н.Ф.Клименко, Л.О.Родніної, В.О.Горпинича, К.Г.Городенської, М.В.Кравченко, З.С.Сікорської, В.В.Грещука, О.Ф.Пінчука, М.Ю.Федурко, Л.О.Кондакової, І.В.Козленко та ін.

Метою статті є дослідження синхронного опису морфологічних закономірностей віддієслівного словотворення з аналізом морфологічно релевантних ознак словотворчих морфем. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) встановити механізми впливу на структуру віддієслівних іменників на **-інн(я)**; 2) визначити типи морфологічних позицій, релевантних для віддієслівних іменників субстантивного блоку; 3) проаналізувати морфологічні засоби морфемного варіювання похідних на **-інн(я)** з питомими основами; 4) виявити різновиди морфологічних моделей девербативів на **-інн(я)** в українській мові.

Матеріалом дослідження слугують 1 741 віддієслівних похідних на **-інн(я)**, **-енн(я)**, (на **-інн(я)** – 144 ВДІ, на **-енн(я)** – 1 597 ВДІ), які отримано способом суцільного добору із “Словника української мови” в 11-и томах (1970–1980), “Інверсійного словника української мови” (1985), “Шкільного словотвірного словника української мови” /Уклад. Н.Ф.Клименко, Є.А.Карпіловська, Л.П.Кислюк (2005).

У лінгвістиці ще немає загальноприйнятого розуміння морфології і не визначено її місце та статус в колі лінгвістичних дисциплін, не завжди послідовно встановлено її межі переходу від фонології до морфології. Це пояснюється тим, що неоднозначним є предмет морфології, який перетинається з фонологічними фактами і морфологічними. Т.В.Булигіна зауважує, що метою формального аспекту морфологічного дослідження є розмежування «в першу чергу функціонально значущих і «незначущих» чергувань, а також регулярних і нерегулярних явищ морфемного варіювання, різних типів їх обумовленості» [3: 207]. На думку С.М.Толстой, ці факти «характеризують фонемну структуру морфем і можливості її варіювання при словозміні й при словотворенні, і з цієї точки зору відрізняються один від одного ступенем та типом обумовленості» [11: 14].

Оскільки морфологія займає проміжний рівень між фонологією і морфологією, то виникає складна залежність морфологічних змін від результатів фонологічного та морфологічного аналізу. «...Чим більш автономний статус вона (морфологія) набуває, тим більш очевидною стає залежність морфології від результатів морфологічного і словотвірного аналізу» [11: 11], при цьому морфологічний опис набуває аналітичного характеру [8]. С.Б.Бернштейн, досліджуючи загальнотеоретичні питання морфології, наголошував: «основне завдання морфології – вивчення співвідносних та несівідносних рядів чергувань, їх структури, функціонування й історії. Саме наявність у мові цих рядів чергувань і дає право на

існування самостійної галузі граматики – морфонології. ...Саме на матеріалі слов'янських мов можна найбільш повно й всебічно охарактеризувати теоретичні основи морфонології» [2: 21–22].

Морфонологія як самостійний розділ мовознавства представлена в граматиках російської [5; 9], польської [14], чеської мов [15]. Однак у граматиках морфонологія представлена або як частина формальної морфології (акцент робиться на морфонологічні явища, переважно чергування) [5; 9], або як функціональна фонологія морфем (акцент – на типології морфонологічних альтернатив) [14; 15]. Така неузгодженість є наслідком різного уявлення про предмет, завдання, структуру, межі морфонології, різних визначень морфонологічних одиниць (залежно від представників лінгвістичної школи).

У працях з морфонології російської та польської мов, орієнтованих на концепцію Московської фонологічної школи, проводиться розмежування обумовлених і необумовлених (морфонологічних) чергувань. В.В.Лопатін зазначає, що «необхідною умовою морфонологічного опису виступає розмежування морфонологічних явищ від фонологічно-фонетичних як явищ іншого мовного рівня. Не можна вважати позиційні зміни однієї фонемі об'єктом морфонологічного аналізу» [8: 124]. Прийнятною видається думка, яку підтримує В.О.Горпинич: «морфонологічним є те чергування, яке призводить до зміни звукової будови морфем і яке здатне виконувати морфотактичну функцію» [4: 198].

Лінійні перетворення дієслівної основи, крім усічення, часто поєднуються з чергуванням. Аналізуючи формальні модифікації морфем, необхідно розрізняти альтернативи, що мають як парадигматичний (варіанти морфем), так і синтагматичний (сполучуваність морфем) аспекти, а усічення належить до морфонології слова, що виступає засобом організації морфемної послідовності (синтагматичний аспект) в межах основи мотивованого слова.

Аналіз девербативів засвідчив наявність механізмів, які впливають на похідну основу: 1) консонантні і вокалічні альтернативи; 2) усічення дієслівної фінали; 3) нарощення суфіксальної морфемі; 4) зміна місця наголосу похідного слова по відношенню до твірного, вияв акцентних позицій. На структуру віддієслівних іменників на **-инн(я)** впливають такі механізми: 1) усічення дієслівної фінали; 2) консонантні альтернативи; 3) модифікація наголосу.

У мовознавстві поняття позиції використовується стосовно різних одиниць мовних рівнів (фонології, лексикології, словотвору, морфології, синтаксису), при цьому конкретизуючи значення мовної одиниці. Позиція як синтагматичне поняття характеризується сполучуваністю одиниць одного рівня (фонем у складі морфем, морфем у складі слів), а як парадигматичне – виявляється в реалізації алоодиниць (алофони, аломорфи).

Поняття позиції у морфонології пояснюється через призму фонології (сильні і слабкі морфонологічні позиції, позиційна обумовленість морфонологічних альтернатив). У фонології вважається, що «сигніфікативна слабкість позиції «породжує» перцептивно сильну позицію» [1: 192–203; 11: 84]. У російській мові слабка позиція кінця слова за ознакою дзвінкості – глухості викликає модифікацію фонем (заміна дзвінкого глухим або навпаки в українській мові, на відміну від російської, сильна позиція кінця слова, дзвінкого перед наступним глухим, крім [г], а слабка позиція «глухих приголосних фонем перед наступними дзвінками в середині слова і на межі слів» [12: 110; 10: 78–79]). У морфонології, навпаки, дистрибутивно слабка позиція вважається результатом дії операційно сильної позиції (вимагає зміни кореневої морфемі): *бродіти – бродіння, ходіти – ходіння, возіти – возіння, косіти – косіння, паріти – паріння, мостіти – мостіння*.

С.М.Толстая, досліджуючи морфонологічні позиції словозмінних дериватів, пропонує виділяти чотири типи позицій: 1) амбівалентні (нульові) позиції; 2) позиції, що вимагають палатального ступеня наступного приголосного; 3) позиції, що вимагають йотованого ступеня наступного приголосного; 4) позиції, що вимагають твердого ступеня приголосного [11: 89]. Для віддієслівних дериватів характерні такі типи морфонологічних позицій: 1) амбівалентні (нульові) позиції; 2) позиції палаталізації; 3) позиції йотації; 4) позиції депалаталізації.

Поняття морфонологічної позиції складніше від фонологічної, оскільки враховуються релевантні ознаки фонологічного складу і граматичні функції морфем. Так, наприклад, фонологічна позиція перед фонемою {i} допускає м'які приголосні фонемі (передньоязикові), а губні й шиплячі фонемі перед фонемою {i} реалізуються в комбінаторному варіанті (*шкребти – шкребіння, ловити – ловіння, тужити – тужіння, кришити – кришіння*). Формант **-инн(я)** не поєднується із губною /ф/, задньоязиковими і глотковою фонемами.

Морфонологічна позиція перед морфемою /i/ допускає тільки м'які консонанти (C//C'): *везти – везіння, хвалити – хваління, бурити – буріння, гасити – гасіння, молотити – молотіння, цвістити – цвітіння*.

Істотною ознакою українського віддієслівного словотворення є взаємодія морфонологічних позицій, наприклад, усічення, консонантні альтернативи і модифікація наголосу (переміщення з форматива на дериваційний суфікс): (C//C'): *садіти – садіння, смаліти – смаління*.

Термін «форматив» вживаємо на позначення післякореневої морфеми, що використовується для творення граматичних форм слова, як синонім термінів «граматична морфема», «тематичний, формо- або основотвірний суфікс» [7: 16].

Для фонологічної позиції характерно, що консонанти /б/, /п/, /в/, /м/, /ч/, /ш/ перед суфіксом **-инн(я)** зазнають лише часткової палаталізації, вони пом'якшуються і реалізуються в комбінаторному варіанті: *дробити* – **дробіння**, *терebити* – **терebіння**, *ловити* – **ловіння**, *ворожити* – **ворожіння**, *волочити* – **волочіння**, *учити* – **учіння**, *сушити* – **сушіння**. Для морфонологічної позиції – це позиція палаталізації. С.М. Толста, досліджуючи проблеми морфонології польської мови, зазначає, що формально протиставлення палаталізації і йотації характерне для передньоязикових *d, t, s, z*, які мають «палаталізовані» та «йотовані» варіанти, в губних представлений лише один тип чергувань – палаталізація (*m, p, b, f, v* → *m', p', b', f', v'*) [11: 249].

Таким чином, тип морфонологічної позиції – це абстраговане поняття від фонологічних і морфологічних властивостей конкретної позиції мотиватора й мотивата, що визначається механізмами впливу на зовнішній вигляд дериватів.

Аналіз лінійних перетворень дієслівної основи дає можливість вивчити механізми взаємоприсотування мотиватора і дериваційного засобу, для яких властиві різні морфонологічні засоби, оскільки дієслівна основа має вокалічний та консонантний різновиди.

Передумовою морфонологічних трансформацій повинно бути уявлення про варіації фонемного складу морфеми. С.М.Толстая зазначає, що практично неможливо оперувати повними рядами альтернантів, маніфестуючими варіантність кожної морфеми, тому, як правило, морфонолог має справу з мінімально повторюваними в окремих рядах ланками, частіше всього парами фонем, які й називаються чергуваннями [11: 72].

У словотвірній морфонології віддієслівних похідних (зокрема іменників) сильніше виражені консонантні зміни, оскільки морфемне варіювання зумовлене впливом кінцевої приголосної фонемі в морфемі. Наголошуючи на тому, що морфонологічні явища не індивідуальні, а системні, регулярні, прогнозовані, можна переконатися на прикладі консонантних альтернацій.

Для девербативів із значенням опредметненої дії на **-енн(я)** характерні такі консонантні чергування: (в//вл) (132): *виправити* – **виправлення**, *замовити* – **замовлення**, *обновити* – **обновлення**; (б//бл) (47): *оздобити* – **оздблення**, *заглибити* – **заглиблення**, *дробити* – **дроблення**; (п//пл) (56): *щепити* – **щеплення**, *закріпити* – **закріплення**; (м//мл) (34): *усвідомити* – **усвідомлення**, *оформити* – **оформлення**; (ф//фл) (3): *графіти* – **графлення**; *розграфіти* – **розграфлення**; (д//дж) (163): *відсадити* – **відсадження**, *відродити* – **відродження**, *заощадити* – **заощадження**; (ст//шт) (71): *хрестити* – **хрещення**, *чистити* – **чищення**; (т//ч) (43): *сплатити* – **сплачення**, *присвятити* – **присвячення**; (к//ч) (17): *приректити* – **приречення**; *підсвітити* – **підсвічення**; (г//ж) (13): *зберегти* – **зберіження**, *застерегти* – **застеріження**, (з//ж) (11): *відобразити* – **відобріження**, *понижити* – **пониження**; (с//т) (6): *плетити* – **плетіння**, *переплетити* – **переплетіння**.

Для ВДІ із значенням опредметненої дії на **-инн(я)** характерні наступні консонантні альтернації: (р//р') (40): *варити* – **варіння**, *творити* – **творіння**, *парити* – **паріння**; (д//д') (28): *садити* – **садіння**, *кадити* – **кадіння**, *щадити* – **щадіння**; (л//л') (16): *хвалити* – **хваління**, *смалити* – **смаління**, *в'ялити* – **в'яління**; (с//с') (13): *гасити* – **гасіння**, *косити* – **косіння**; (з//з') (10): *везти* – **везіння**, *грізти* – **грізіння**; (с//д') (8): *вестити* – **ведіння**, *прясти* – **прядіння**; (с//т') (9): *плетити* – **плетіння**, *цвістити* – **цвітіння**, *мастити* – **мастиння**; (т//т') (7): *квітувати* – **квітіння**, *світити* – **світіння**, *пестити* – **пестіння**; (н//н') (6): *женити* – **женіння**, *дзвонити* – **дзвоніння**, *гнати* – **гоніння** (Ø//o); (м//мл') (3): *томити* – **томління**, *кормити* – **кормління**, *сурмити* – **сурмління**; (в//вл') (2): *правити* – **правління**, *поживити* – **поживління**; (б//бл') (1): *скоблти* – **скобління**; (г//ж) (1): *берегти* – **беріження**.

Консонантні альтернації характеризуються систематичними закономірностями: кожний приголосний чергується не з будь-яким приголосним, а з певними приголосними або з декількома приголосними (*губний + л*). Так, для ВДІ із значенням опредметненої дії на **-енн(я)** характерні консонантні альтернації типу Р//Р', С//С'. Оскільки суфікс **-инн(я)** належить до розряду палаталізуючих, то він викликає консонантні альтернації твердих передньоязикових із м'якими типу С//С'.

М.Ю. Федурко зазначає, що каталогізація морфонологічних моделей, долучуваних до процесів творення похідних, вимагає враховувати якість (палатальна/велярна) кінцевої морфонеми основи, адже остання може потрапляти у відмінні морфонологічні умови – позиції палаталізації, йотації, що відповідно змушує її змінювати фонему-репрезентанта [13: 226]. Так, для девербативів на **-енн(я)** характерні консонантні альтернації (Р//Р', С//С'): *замовити* – **замовлення**, *заземлити* – **заземлення**, *закріпити* – **закріплення**, *захистити* – **захіщення**, а після приголосних /л/, /н/, /р/, /с/, /ж/, /ч/, /ш/ перед суфіксом **-енн(я)** не відбуваються консонантні альтернації: пор. *заокруглити* – **заокруглення**, *чеканити* – **чекання**, *жарити* – **жарення**, *нанести* – **нанесення**, *уповноважити* – **уповноваження**, *передбачити* – **передбачення**, *вівершити* – **вівершення**.

У зв'язку з високою активністю усичення у віддієслівних похідних на **-енн(я)**, **-инн(я)** необхідно зазначити, що воно викликане морфонологічними характеристиками суфіксальної морфеми і зумовлене

природою твірної основи. ВДІ на *-енн(я)*, *-інн(я)* утворені від дієслів переважно доконаного виду з тематичним формативом *-и-*.

Дослідження морфологічних моделей, за якими відбувається пристосування віддієслівних іменників на *-енн(я)* до словотвірних умов, дозволяє виділити морфологічно гомогенні парадигми, що представлені шістьма різновидами морфологічних моделей [6].

Аналіз морфологічних моделей, за якими відбувається пристосування девербативів на *-інн(я)* до словотвірних умов, теж дозволяє виділити морфологічно гомогенні парадигми. Особливість цих парадигм полягає в тому, що вони представлені чотирма різновидами морфологічних моделей.

Для першого різновиду морфологічних моделей характерне усичення дієслівної фінали, консонантні альтернативи і модифікація наголосу (переміщення з форматива на формант) (111; 77,08 %): ММ “У + Ас”: *щадіти – щадіння*, *ходіти – ходіння*, *миріти – миріння*, *стеліти – стеління*, *крутіти – крутіння*, *паліти – паління*, *створіти – створіння*.

Особливості другого різновиду парадигм – усичення дієслівної фінали і зсув наголосу з кореневої морфеми на дериваційний суфікс (25; 17,36 %): ММ “У + С//С’ + Ас”: *пáрити – паріння*, *пáдати – падіння*, *смáжити – смажіння*, *мáрити – маріння*, *пáсти – пасіння*, *шкóдити – шкoдіння*.

Для третього різновиду парадигм характерне усичення наголошеної дієслівної фінали, консонантні альтернативи, зсув наголосу з інфінітивного суфікса *-ти* на дериваційний суфікс (4; 2,78 %): ММ “Ун + С//С’ + Ас”: *сплесті – сплетіння*, *спасті – спасіння*, *везті – возіння*, *верзті – верзіння*.

Диференційна ознака четвертого різновиду парадигм – усичення дієслівної фінали і постійний наголос (4; 2,78 %): ММ “У + С//С’ + Ак”: *жáрити – жáріння*, *лáзити – лáзіння*, *лáгодити – лáгодіння*, *пéстити – пéстіння*.

Істотною ознакою українського віддієслівного словотворення є взаємодія морфологічних позицій, наприклад, усичення і консонантні альтернативи: (ст//шч): *очістити – очіщення*, (т//ч): *насáтити – насáчення*; усичення, консонантні альтернативи і модифікація наголосу (переміщення з форматива на формант): (л//л’): *хваліти – хваління*; (р//р’): *варіти – варіння*, *пиво-, медоваріння*; (д//д’): *садіти – садіння*.

Необхідно враховувати, що консонанти /б/, /п/, /в/, /м/, /ч/, /ж/, /ш/ перед суфіксом *-інн(я)* не можуть бути пояснені фонологічною позицією, оскільки перед {і} в українській мові виступають тверді губні й шиплячі фрикативи та африкати (30): *дробити – дробіння*, *шкребти – шкребіння*, *ловити – ловіння*, *волочити – волочіння*, *служити – служіння*, *сушити – сушіння*. Таким чином, чергування твердих губних із м’якими перед формантом *-інн(я)* не можуть вважатися морфологічно обумовленими. Чергування типу С//С’ перед суфіксом *-інн(я)* фонологічно обумовлене, а морфологічні умови визначають альтернативу твердих передньоязикових із м’якими перед морфемою /і/: (р//р’) (40): *варіти – варіння*; (д//д’) (28): *садіти – садіння*; (л//л’) (16): *в’я’лити – в’я’ління*; (с//с’) (13): *гасіти – гасіння*; (з//з’) (10): *возіти – возіння*; (с//д’) (8): *прáсти – прáдіння*; (т//т’) (7): *запúстити – запúстіння*; (н//н’) (6): *гнáти – гоніння* (Ø//o).

Таким чином, близькість морфологічної будови фінали твірних основ семантично й етимологічно неоднорідних дієслів не може забезпечити однотипність і однорідність морфологічної поведінки у структурі похідних іменників на *-інн(я)*. Консонантні альтернативи перед суфіксом *-інн(я)*, що виступають при творенні девербативів, виявляють різну морфологічну природу та різний ступінь регулярності. Регулярність чергування залежить від фонологічної і морфологічної обумовленості.

Наведені приклади переконують в тому, що кожна морфологічна модель має узагальнюючий характер. Морфологічні моделі мають різні набори морфологічних перетворень і характеризуються регулярністю (передбачуваністю, повторністю) та продуктивністю (широким діапазоном дії).

Історично склалося, що український дієслівний корінь – відкрита структура, тому при творенні похідних іменників у всіх випадках відбувається усичення дієслівної фінали, також на межі морфем можуть відбуватися й інші морфологічні явища (консонантні альтернативи, вокалічні – у кореневій морфемі), модифікація наголосу, інтерфіксація, нарощення суфіксальної морфеми.

Дослідження показало, що не всі елементи морфологічної будови морфем однаково значущі. При вивченні валентності суфіксальних морфем необхідно враховувати особливості контактної зони кореня і структуру форманта, з яким вона взаємодіє. Характер впливу форманта на мотиватора залежить від фонологічної структури суфікса. Так, суфікс *-інн(я)*, що починається з голосного переднього ряду, викликає палаталізацію кінцевого приголосного основи, тому при творенні девербативів на *-інн(я)* найбільш послідовно діє модель палаталізації.

Фактичний матеріал засвідчує наявність механізмів впливу на зовнішній вигляд віддієслівних дериватів на *-інн(я)*: 1) консонантні альтернативи; 2) усичення дієслівної фінали; 3) модифікація наголосу. Це дає можливість розрізняти морфологічні позиції консонантних і вокалічних альтернатив, позиції усичення дієслівної фінали, акцентні позиції.

Аналізом встановлено, що морфологічну структуру віддієслівних дериватів необхідно досліджувати з використанням морфологічних моделей. Зміни на морфемному шві відбуваються при взаємодії кореневої

(основної) морфеми із суфіксальною за наявності відповідних умов, які становлять морфонологічну позицію. Суб'єктами морфонологічних трансформацій частіше виступають суфіксальні морфеми.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВДІ – віддієслівні іменники, ММ – морфонологічна модель; { } – морфонологічний запис, С – консонантний формант у структурі морфеми, // – символ чергування, С//С' – консонантні альтернації передньоязикових приголосних, Р//Р1 – консонантні альтернації губних приголосних; У – усичення дієслівної фінали, Ун – усичення наголошеної дієслівної фінали, А – зміна наголосу (к – кореневий наголос, с – суфіксальний наголос).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аванесов Р.И. Фонетика современного русского литературного языка. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1956. – 240 с.
2. Бернштейн С.Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Чередование. Именные основы. – М.: Наука, 1974. – 378 с.
3. Булыгина Т.В. Проблемы теории морфологических моделей. – М.: Наука, 1977. – 287 с.
4. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова: Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. – К.: Вища шк., 1999. – 207 с.
5. Грамматика современного русского литературного языка. – М.: Наука, 1970. – 767 с.
6. Демешко І.М. Морфонологічна адаптація віддієслівних іменників на *-ни(я)*, *-ени(я)* в сучасній українській літературній мові // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія “Лінгвістика”: Збірник наукових праць. – Випуск III. – Херсон, 2006. – С. 29–34.
7. Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова і реалізація. – К.: Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, 1999. – 297 с.
8. Лопатин В.В. Русская словообразовательная морфемика. – М.: Наука, 1977. – 315 с.
9. Русская грамматика: В 2 т. / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Наука, 1980. – Т. 1. – 783 с.; – Т. 2. – 709 с.
10. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища шк., 2002. – 439 с.
11. Толстая С.М. Морфонология в структуре славянских языков. – М.: Индрик, 1998. – 318 с.
12. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоєпія, графіка і орфографія. – К.: Вища шк., 1981. – 185 с.
13. Федурко М.Ю. Морфонологія відіменникового словотворення. – Київ–Дрогобич: Вимір, 2003. – 271 с.
14. Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia / Pod red. R. Grzegorzczkovej, R. Laskowskiego, H. Wróbla. – Warszawa: PWN, 1984. – 560 S.
15. Mluvnické čestiny. Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfemika. Tvořené slov. – Praha, 1986. – 236 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Демешко – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми словотвірної морфонології.

МОДЕЛЮВАННЯ НЕПОВНИХ РЯДІВ ПРЕФІКСАЛЬНИХ КОНВЕРСИВІВ

Ольга РУДА (Львів, Україна)

У статті розглянуто семантику та парадигматику конститuentів неповних префіксально-конверсивних рядів.

The article explores a comprehensive study of semantics and paradigmatics of the incomplete series of converted units combined with prefixation.

Лінгвістичне моделювання сприяє упорядкуванню й адекватному опису хаотично нагромадженого мовного матеріалу, дозволяє адекватно пізнати досліджуваний об'єкт [2: 98]. Метою дослідження є встановити наповненість рядів префіксальних конверсивів, що вимагає їх укладання за узагальненим підходом, а також виявити мотиваційні відношення між конститuentами рядів.

У статті запропоновано шляхи вивчення семантики неповних рядів за допомогою формально-семантичного моделювання та корпусного аналізу. Для дослідження зі словника NED [3] відібрано 41 препозитивний формант, а також префіксальні похідні, відомості про їх першу появу та набір значень. На підставі виділення тенденцій поєднання транспонувальних префіксів з твірними основами укладаємо неповні ряди префіксальних конверсивів: $L_1 - {}^aL_1 - {}^bL_1 - {}^cL_1 - {}^dL_1 - {}^eL_1 - {}^fL_1$, – де L_1 – лексема, яка послужила твірною основою; ^{a} – префікс, який приєднується до твірної основи і за абеткою виступає першим; ^{b} – другий; ^{c} – третій; ^{d} – четвертий; ^{e} – п'ятий; ^{f} – шостий префікси ряду.

У неповних рядах з транспонувальними префіксами, твірна основа L_1 яких не володіє конверсивом, а саме L_2 , спостерігаємо “перестрибування” дериваційного кроку. Неповні ряди складаються з 567 основ. Конституент L_1 виражений власним іменником у неповних рядах: Achitophel – out-Achitophel; adj; Bentley – out-Bentley, v; Billingsgate – out-Billingsgate, v; Boer – pro-Boer, adj; Boniface – out-Boniface, v; Messiah – anti-Messiah, adj. У неповних рядах з одним транспонувальним префіксом беруть участь 469 основ. У 9,8% рядів з одним префіксом твірною основою послужив прикметник (46 одиниць). У рядах з твірними основами: flaunt, v – aflaunt, adv; say, v – onsay, n; stirboard, v – astirboard, adv; sunder, v – asunder, adv; weigh, v – aweigh, adv; agin, adv – unagin, adj; whiles, conj – a-whiles, adv, – частка дієслів, прислівників і сполучників є незначною – 1,5% (7 одиниць). Здебільшого конститuentом L_1 виступає іменник – 88,7% (416 одиниць).

У ряді $L_1 {}^aL_1$ з основою annexation, n часові відрізки між конститuentами становлять понад 200 років. Мотиваційні відношення у ряді $L_1 > {}^aL_1$. У сучасній англійській мові annexation, n має значення 1) “the action

or process of joining to or uniting: a) of joining materially (1861); b) of adding or attaching as an attribute, condition or consequence (1660); c) of attaching as an additional privilege, possession, or territorial dependency; appropriation (1634-46)". У XIX ст. утворився префіксальний конверсив *pro-annexation*, adj за моделлю *pref + N → Adj*.

Основами для неповних рядів з одним транспонувальним префіксом також послужили прізвища та імена відомих політиків, історичних діячів (*Alexander – out-Alexander*, v; *Augustine – pre-Augustine*, adj; *Brutus – out-Brutus*, v; *Macpherson – over-Macpherson*, v; *Johnson – pre-Johnson*, adj; *Nero – out-Nero*, v), науковців (*Darwin – out-Darwin*, v), митців (*Milton – out-Milton*, v; *Reynolds – pre-Reynolds*, adj; *Raphael – pre-Raphael*, adj; *Shakespeare – pre-Shakespeare*, adj; *Zola – out-Zola*, v), персонажів художніх творів (*Quixote – out-Quixote*, v), назви історичних епох, визначних подій (*Renaissance – pre-Renaissance*, adj; *Restoration – post-Restoration*, adj) та свят (*Christmas – pre-Christmas*, adj).

Неповні ряди з двома префіксами налічують 65 основ. Твірною основою у 95 % рядів виступає іменник, а ряди з твірним прикметником нечисленні (3 приклади): *feeble*, adj – *enfeeble*, v – *over-feeble*, v; *fertile*, adj – *disfertile*, v – *enfertile*, v; *mean*, adj – *bemean*, v – *demean*, v. У ряді $L_1 {}^aL_1 {}^bL_1$ (*mystery*, n – *dismystery*, v – *unmystery*, v) префікси транспонують основу іменника у дієслово, при цьому твірний іменник не має похідного конверсива. У неповному ряді з двома транспонувальними префіксами $L_1 {}^aL_1 {}^bL_1$ – *mystery*, n – *dismystery*, v – *unmystery*, v часові відрізки між конститuentами $L_1 {}^aL_1$ – понад 300 років, ${}^aL_1 {}^bL_1$ – 55 років. Мотиваційні відношення у ряді $L_1 > {}^aL_1 = {}^bL_1$. Твірний іменник *mystery*, n уперше датовано XIV ст. із теологічним значенням *mystery*, n – 1) “in or through his mystery; in or by its mystical presence” (1315), яке вийшло з ужитку. У сучасній англійській мові він набув нових теологічних значень: 2) “a religious truth known only from divine revelation” (1382); 3) “a religious ordinance or rite, esp. a sacramental rite of the Christian religion” (1506); 4) “an incident in the life of our Lord or of the Saints regarded as an object of commemoration in the Christian church or as having a mystical significance” (1655).

У нетеологічному контексті іменник володіє значенням 5) “a hidden or secret thing, a matter unexplained or inexplicable; something beyond human knowledge or comprehension; a riddle or enigma” (13). Префіксальний конверсив *unmystery*, v “he hath unmystified the mystere of Heraldry” (1661) утворився за моделлю *pref + N → V* від восьмого значення твірного іменника “an action or practice about which there is, or is supposed to be, some secrecy; a “secret” or highly technical operation in a trade or art” (1594). Похідне дієслово *dismystery*, v, утворене за моделлю *pref + N → V* з перехідним значенням “to divest of mystery” (1649), витіснило синонімічний префіксальний конверсив *unmystery*, v і у сучасній мові не вживається. Значення *dismystery*, v утворене на основі шостого значення іменника: *mystery*, n “the condition or property of being secret or obscure; mysteriousness. Also, mysteries collectively, mysterious matter” (1601). Отже, префіксальні конверсиви *dismystery*, v – *unmystery*, v ряду $L_1 {}^aL_1 {}^bL_1$ перебувають у відношеннях синонімії.

До неповних рядів з трьома транспонувальними префіксами належать 17 основ, першим конститuentом яких виступає твірний іменник. У ряді $L_1 {}^aL_1 {}^bL_1 {}^cL_1$, із твірними омонімічними основами *bay*, n_2 і *bay*, n_3 , перехідне дієслово *bay*, v_4 , на думку укладачів NED, могло мати відношення до деяких значень іменників, однак це сумнівно з огляду на те, що *bay*, v_4 “to obstruct, dam (water)”, датоване 1598 роком, з’явилося після префіксальних конверсивів *bebay*, v, *embay*, v та на 27 років раніше від похідного дієслова *unbay*, v. У ряді $L_1 {}^aL_1 {}^bL_1 {}^cL_1$ із твірними іменниками *bay*, n_2 (<F), *bay*, n_3 мотиваційні відношення між конститuentами ряду $L_1 > {}^aL_1 < {}^bL_1 > {}^cL_1$. В англійській мові *bay*, n_2 вперше з’явився наприкінці XIV ст. зі значенням “an indentation of the sea into the land with a wide opening” (1385). Його друге значення – “an indentation or rounded projection of the land into the sea” (1611) – вийшло з ужитку. У сучасній англійській мові *bay*, n_2 вживається лише в трьох значеннях, серед них 3) “an indentation, recess in a range of hills” (1853); у значенні 4) а) “an arm of a prairie extending into, and partly surrounded by, woods”; б) “a piece of low, marshy ground producing large numbers of Bay-trees” (1884) вживається в американському варіанті англійської мови. Слово *bay*, n_3 також запозичене з французької мови й омонімічне *bay*, n_2 . Воно увійшло в англійську мову на початку XIV ст. у значенні 1) “an opening in a wall, esp. the space between two columns”. Згодом набуло другого значення – “the division of a barn, generally from fifteen to twenty feet in breadth” (1557). Пізніше у семантичній структурі іменника з’явилося ще одне значення – “applications of the idea of “recess”: e.g. “sick-bay”, part of the fore-part of a ship’s main-deck, used as a hospital” (1582).

У XVIII–XIX ст. завершилось формування семантичної структури іменника, яка поповнилася ще двома значеннями: 4) “applications of “intervening space”, usually receding, as bay in plastering, of joists, of roofing” (1823); 5) “an internal recess formed by causing a wall to project outwardly beyond the general line, for the reception of a window or other feature” (1428-1741). Похідне дієслово *bay*, v_4 , на думку укладачів NED, має перехідне значення “to obstruct, dam (water)” (1598), яке також могло утворитися на основі значень досліджуваних іменників.

Префіксальні конверсиви утворились за моделлю *pref + N → V* від основи *bay*, n_2 , або *bay*, n_3 (NED). Конститuent ${}^aL_1$, префіксальний конверсив *bebay*, v, датований XVI ст. із перехідним значенням “to bay about, embay, hem in, surround” (1506). Однак воно було витіснене синонімічним конститuentом ${}^bL_1$, а саме префіксальним конверсивом *embay*, v_1 , семантична структура якого складніша й охоплює значення,

виражене *bebay*, *v*. Зазвичай афіксальні синоніми не абсолютні [1: 18], і у нашому випадку це також простежується.

Полісемант *embay*, *v*₁ у мові з'явився через 77 років після конститuenta ^aL₁ зі значенням “to enclose (as in a bay); to shut in; to envelop, surround; also fig.” (1583). Через 17 років *embay*, *v*₁ набув перехідного значення “to lay (a vessel) within a bay. Also of the action of the wind or tide: to force (a vessel) into a bay; to detain within a bay” (1600). У XVII ст. семантична структура префіксального конверсива поповнилась ще одним значенням: “refl. of the sea: to form a bay” (1653). На початку XIX ст. *embay*, *v*₁ набув значення 2) “pass. of a town: to be enclosed within a bay” (1825), а також образного значення, утвореного на основі твірного іменника *bay*, *n*₃, у NED воно наведене у цитаті “the town Castries is quite embayed” (1825). Конституент ^cL₁ – *unbay*, *v*, як зазначає NED, помилково вживається з префіксом *un-* замість *em-*. У NED наведено цитату, в якій *unbay*, *v* функціонує зі значенням, властивим *embay*, *v*: “It was dangerous, in tyme of Winter, to unbay our selves soe deerpelie as wee must doe by touching att Bayon” (1625) [3]. Отже, у ряді з двома іменниковими основами *bay*, *n*₂, *bay*, *n*₃ значення похідних дієслів утворились від семантичних структур обох твірних. У ряді спостерігаємо відношення синонімічності й витіснення префіксального конверсива *bebay*, *v*.

У неповному ряді L₁ ^aL₁ ^cL₁ ^bL₁ – *reformation*, *n* – *ante-reformation* – *pre-reformation*, *adj* – *post-reformation*, *adj* конституентом L₁ виступає твірна основа *reformation*, *n* (<Lat). Уперше її датовано 1425 роком зі значенням 2) “improvement in form or quality; alternation to a better form; correction or removal of defects or errors”. Твірний іменник *reformation*, *n* у значеннях 6) “control, direction, authority”, 7) “a disbanding, dismissal (of troops); the removal of an officer from the active list” у сучасній англійській мові не вживається. Префіксально-конверсивні похідні утворені на основі значення твірної іменника *reformation*, *n* “spec. (with capital) the great religious movement of the 16th century, having for its object the reform of the doctrines and practices of the Church of Rome, and ending in the establishment of the various Reformed or Protestant Churches of central and north-western Europe” (1563). Перший конституент ряду – префіксальний конверсив *ante-reformation*, *adj* (^aL₁), що з'явився у 1852 році (“They had never seen any ante-reformation Waldenses”), утворений за моделлю *pref* + *N* → *Adj* із значенням передування в часі – “передреформаційний”. Синонімічний йому конституент ^cL₁, *pre-reformation*, *adj*, утворений за моделлю *pref* + *N* → *Adj*, датований другою половиною XIX ст. У цитаті, яка ілюструє вживання префіксального конверсива: “Only three dwellings in the city date from pre-reformation days” (1868), – транспонувальний префікс *pre-* надає твірній основі значення “before, anterior, prior, or previous to; preceding, earlier than”. Антонімічний конституентам ^aL₁ і ^cL₁ префіксальний конверсив *post-reformation*, *adj* (^bL₁) утворений внаслідок взаємодії префіксації й конверсії. Префікс *post-* має значення “relating to time or order: after, subsequent to, following, succeeding, later than”. Похідний прикметник з'явився у 1870 році: “In post-Reformation times the “prophecies” ... kept the souls ... of men in continual irritation”. Мотиваційні відношення у ряді мають вигляд L₁ > ^aL₁ = ^cL₁ = ^bL₁, семантична структура твірної іменника містить вісім значень, а похідні одиниці є моносемантами.

У ряді L₁ ^aL₁ ^cL₁ ^bL₁ основа *member*, *n* не має конверсива, префікси наділені транспонувальними властивостями. Твірний іменник *member*, *n*, який виступає конституентом L₁ у ряді L₁ ^aL₁ ^cL₁ ^bL₁, запозичено із старофранцузької мови у XIII ст. зі значенням 1) “a part or organ of the body; chiefly, a limb or other separable portion (as opposed to the trunk)” (1227). Термінологічне функціонування запозиченого іменника *member*, *n* охоплює п'ять терміносистем: арифметики (1608), архітектури (1679), алгебри (1702), музики (1782), біології (1875). Значення основи *member*, *n*, від якого за допомогою процесів конверсії й префіксації утворилися префіксальні похідні, датоване 1330 роком: 4) “each of the individuals belonging to or forming a society or assembly”. Вона функціонує у мові також зі значенням 5) “Member of Parliament” (MP) (1454).

Конституент ряду ^aL₁ – дієслово *dismember*, *v* запозичене з французької мови “*dembrement*” у 1297 році з перехідним значенням “to deprive of limbs or members; to cut off the limbs or members of; to tear or divide limb from limb”. Однак його четверте значення “to cut off from membership” (1649) утворилося за моделлю *pref* + *N* → *V* шляхом взаємодії префіксації та конверсії. Паралельною формою є дієслово *demember*, *v*, запозичене із французької (*démembler*) або латинської (*dēmembre*) мов у 1491 році. Однак воно не володіє значеннями, які б утворилися за допомогою префіксації й конверсії, а лише тими, які утворилися на чужомовному ґрунті, тому у складі ряду не досліджується. Префіксальний конверсив *unmember*, *v*, синонімічний *dismember*, *v*, з'явився у 1658 році з перехідним значенням “to deprive of membership” (1658). Проте це значення вийшло з ужитку, очевидно, було витіснене похідним дієсловом *dismember*, *v*. Заперечні афікси *un-*, *dis-*, *de-*, *anti-*, *pop-* можуть зближуватися у значенні, перетворюючись у синоніми, які в деяких випадках стають абсолютними [1: 18]. У нашому випадку *unmember*, *v*, зближившись значенням з *dismember*, *v*, був витіснений на периферію. Останній конституент ряду ^bL₁ – *immember*, *v* утворився за моделлю *pref* + *N* → *V*. Він антонімічний префіксальним конверсивам *dismember*, *v* та *unmember*, *v*. Похідне дієслово *immember*, *v* у XIX ст. набуло значення “to incogrogate as a member” (1871). Мотиваційні відношення між конституентами ряду *member*, *n* – *dismember*, *v* – *unmember*, *v* – *immember*, *v* – L₁ > ^aL₁ = ^cL₁ = ^bL₁.

Виявлено ще дев'ять неповних рядів з чотирма префіксами, наприклад: *bowel*, *n* – *debowel*, *v* – *disbowel*, *v* – *embowel*, *v* – *unbowel*, *v*; *heaven*, *n* – *beheaven*, *v* – *disheaven*, *v* – *enheaven*, *v* – *unheaven*, *v*; *helm*, *n* – *dishelm*, *v* – *overhelm*, *v* – *rehelm*, *v* – *unhelm*, *v*. Виявлено п'ять неповних рядів з п'ятьма префіксами,

твірними основами для яких послужили чотири іменники та одне дієслово, а також два ряди з шістьма транспонувальними префіксами, твірними основами для яких стали іменники: *bishop*, *n*; *come*, *v*; *saint*, *n*; *soil*, *n*; *wing*, *n*; *burse*, *n*; *shore*, *n*.

На прикладі ряду ${}^aL_1 {}^bL_1 {}^cL_1 L_1 {}^fL_1 {}^dL_1 {}^{c+}L_1$ – *deburse*, *v* – *disburse*, *v* – *imburse*, *v* – *burse*, *n* – *unburse*, *v* – *geburse*, *v* – *reimburse*, *v* із шістьма транспонувальними префіксами дослідимо семантичну структуру його конститuentів. Мотиваційні відношення у ряді є такими: ${}^aL_1 < {}^bL_1 = {}^cL_1 < L_1 > {}^fL_1 = {}^dL_1 < {}^{c+}L_1$. Твірним словом виступає *burse*, *n* (L_1), семантична структура якого вміщує сім значень. Іменник *burse*, *n* прийшов в англійську мову з французької (“*burse*” із значенням “*purse*, *wallet*”). Уперше його зафіксовано у 1533 році в підмові комерції зі значенням “*a meeting place of merchants for transaction of business; an Exchange*”, яке у сучасній англійській мові не вживається.

В іншому термінологічному значенні слово *the Burse* служило для найменування “*the Royal Exchange in London*”, збудованого сером Томасом Ґришамом у 1566 році, словосполучення *Britains Burse* вживалося для позначення “*the New Exchange in the Strand*”, побудованого графом Сальсберським у 1609 році. Значення іменника *burse*, *n* 4) “*a shop*” (1661), як і значення, що вживалося у шотландських та французьких університетах “*a fund or foundation to provide bursaries*” (1695), у сучасній англійській мові не використовуються. Твірна основа також має значення з терміносистеми теології “*a receptacle for the “corporal” or linen cloth used to cover the elements in the Eucharist*” (1844).

Префіксальний конверсив *deburse*, *v* виступає конститuentом ${}^aL_1$. Він утворився внаслідок процесів конверсії й префіксації за моделлю $\text{pref} + N \rightarrow V$. Семантична структура *deburse*, *v* є простою, відіменникове дієслово однозначне – “*to pay out, disburse*” (1529). Це значення вийшло з ужитку як застаріле, поступившись місцем синонімічному префіксальному конверсиву *disburse*, *v*. Синонімічне йому похідне дієслово *disburse*, *v* (${}^bL_1$) датоване 1530 роком у значенні 1) *tr.* “*to pay out or expend (money); to pay or defray (costs, expenses)*”. Префіксальний конверсив *disburse*, *v* став основою для утворення шляхом конверсії похідного іменника *disburse*, *n* із значенням “*to be in disburse, to be out of pocket*” (1608), який вийшов з ужитку. Префіксальний конверсив *imburse*, *v* (${}^cL_1$) антонімічний *disburse*, *v*, утворився одночасно з ним. Перше значення *imburse*, *v* – “*to put into one’s or a purse; to stow away, store up*” датоване 1530 роком. У семантичній структурі *deburse*, *v* є застарілі значення “*to enrich*” (1641-6), “*to pay, refund*”, а також із приміткою *nonce-use* “*to pour as into a purse*” (1692). Конститuent ${}^fL_1$, *unburse*, *v* синонімічний *disburse*, *n* та *deburse*, *v* з’явився у 1570 році зі значенням “*to dispurse, to disburse*” і має просту семантичну структуру. Відіменникове дієслово *reburse*, *v* (“*tr. to reimburse (a person)*”), конститuent ${}^dL_1$, датований 1587 роком, архаїзувалося. Своєю чергою, похідне дієслово *reimburse*, *v* (${}^{c+}L_1$), що бере початок від французького слова *rembourser*, в англійській мові стало полісемантичним – “*to repay or make up to one (a sum expended)*” (1611). У сучасній англійській мові французька основа *burse*, *n* є синонімом власне англійському утворенню *purse*, *n*.

Змодельовані парадигматичні ряди різняться конститuentним обсягом і морфемною наповненістю. Повнота досліджуваних рядів становить 31,13% загальної кількості префіксальних конверсивів усіх рядів. Вони є другими за численністю після рядів з одним транспонувальним префіксом. Отже, моделювання неповних рядів префіксальних конверсивів сприяє ширшому висвітленню словотвірних можливостей префіксально-конверсивних похідних.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Леонтьева С.Ф. Отрицательные аффиксы в современном английском языке. – М.: Высшая школа, 1974. – 103 с.
2. Darbyshire A.E. A Description of English. – London: Edward Arnold (publishers) LTD, 1967. – 182 p.
3. A New English Dictionary on Historical Principles / Ed. J.A.H. Murray. – Oxford, 1888 – 1933 (Vol. I – XII). (NED)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Руда – кандидат філологічних наук, асистент кафедри англійської філології ЛНУ ім. І.Франка.
Наукові інтереси: історія мови, лінгвостатистика, лінгвосинергетика.

КОНВЕРСІЯ В СУЧАСНИХ АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ: СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТ

Ганна СКЛЯНИЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті здійснена спроба корелятивного аналізу конверсії у сучасних англійській та українській мовах. Розглянуто питання необхідності диференціації конверсії як словотвірної моделі і як способу словотвору.

In the article an attempt is made to contrast conversion in Modern English and Modern Ukrainian. The author advances a suggestion to consider conversion both as a derivational model and a way of word-building.

Контрастивний аналіз дериваційних систем англійської та української мов дає підстави для виявлення як ізоморфних, так і аломорфних способів словотвору. Наявність перших, до яких без сумніву належать афіксація, словоскладання, та ін. пояснюється спільністю походження обох мов та їх типологічною

подібністю (флективний тип). Існування останніх є наслідком своєрідного історичного розвитку кожної із зазначених мов.

Конверсія є продуктивним способом словотвору сучасної англійської мови, який історично з'явився завдяки розпаду системи флексій, а також у зв'язку із переходом у середньоанглійському періоді структури слова від двоскладної (що складається у двох морфем) до односкладної (що складається з однієї морфемі). За умови двоскладності флексія, крім словозмінної, має також функцію реалізації слова. Напр., давньоангл. *saġ*, *saġ* – корінь, *u* – флексія.

Корінь у даному випадку без закінчення не вживається. До кінця середньоанглійського періоду у зв'язку з повною редукцією флексій структура англійського іменника, а потім і прикметника, і дієслова стає односкладною, оскільки три одиниці різних рівнів – слово, основа й часто корінь – співпали в одній звуковій оболонці [3: 111].

У результаті невелика кількість формантів, що збереглася, займає тепер ніби зовнішнє положення відносно цілком завершеної одиниці – кореня–основи–слова, яку вони оформлюють. Яскравим прикладом цього є груповий присвійний відмінок.

Таким чином, нова структура слова зіграла вирішальну роль у виникненні нового способу словотвору – конверсії.

У сучасній лінгвістиці існує ряд визначень конверсії. Одні вчені визначають її як здатність однієї і тієї ж словоформи у початковій формі вживатися на позначення різних частин мов (Бауер, Льюнґ М.), інші виокремлюють конверсію як один із способів словотвору, при якому дериваційне значення у похідному слові виражається за допомогою специфічного перетворення парадигми твірного (Смирницький О.І., Земська О.О.). Існують визначення, що кваліфікують конверсію як комплекс семантичних, парадигматичних та синтаксичних змін (Штекауер П.). Однак можна стверджувати, що у лінгвістиці немає загальноприйнятого визначення конверсії. Разом з тим слід зазначити, що термін конверсія все частіше з'являється у наукових розвідках, і підручниках, присвячених словотвору не тільки англійської мови, а й слов'янських мов, зокрема української. Намітилася тенденція заміни терміну «нульова афіксація» (напр.: бігти – біг) терміном «конверсія». Зазначена проблема обумовлена в типології відмінністю наукового та дидактичного викладу. Останній становить особливий інтерес для автора цієї статті.

Відсутність загальноприйнятої дефініції конверсії ускладнює визначення її типологічного статусу при контрастивних дослідженнях. У нечисленних підручниках чи посібниках з порівняльної типології англійської та української мов ця проблема немає чіткого теоретичного обґрунтування.

У даній статті робиться спроба відповісти на питання чи є конверсія ізоморфним чи аломорфним способом словотвору відносно дериваційних систем англійської та української мов.

Поставлене завдання передбачає розгляд низки дотичних до нього проблем: а) чи впливає на визначення конверсії типологія мови, у якій її наявність визнано; б) чи є вживання або невживання терміну «конверсія» даниною певній лінгвістичній традиції; в) чи завжди чітко розмежується конверсія як словотвірна модель і як спосіб словотвору.

На нашу думку, сучасна теорія природної морфології (Natural Morphology theory) здатна внести ясність щодо поставленої проблеми. Зазначена теорія є когнітивно орієнтованою і має на меті виділити внутрішні й зовнішні фактори у мотивації морфологічних змін [10: 80]. У цій назві «природний» розуміється як когнітивно простий, більш доступний та загальноприйнятий.

Складниками теорії природної морфології є: а) теорія загальної (універсальної) природності, що розглядає можливі морфологічні зміни стосовно всіх або більшості мов світу, б) теорія типологічної природності, що робить проєкцію на мотивацію морфологічних змін мов, які належать до одного типу, в) теорія природності окремо взятої мови, яка визначає логіку морфологічних змін, специфічних для певної мови. Зазначені складові становлять ієрархію, де у випадку протиріччя між ними теорія типологічної природності вважається пріоритетнішою за теорію загальної природності, а теорія природності окремо взятої мови пріоритетнішою, ніж теорія типологічної природності. Подібне зазначеному твердження знаходимо і у вітчизняних лінгвістів, де відзначається, що в ієрархії метатеоретичних категорій **контрастивний складник** (розрядка тут і далі в цитатах наша – Г.С.) посідає вище місце порівняно з одиницями певного мовного рівня [8: 33].

На тлі словотвірних процесів згідно з теорією загальної (універсальної) природності розрізняють п'ять основних моделей творення слів у різних мовах світу.

- 1) Додавання, тобто $X \rightarrow X+Y$, напр., учитель $\rightarrow$ учитель+к-а; teach $\rightarrow$ teach+er.
- 2) Підстановка, тобто $X+Y \rightarrow X+Z$, напр., ірланд+ець $\rightarrow$ ірланд+к-а.
- 3) Модифікація (фонологічні та морфологічні зміни), тобто $X \rightarrow X'$, напр. [зелений–зелен']
- 4) Конверсія, тобто $X \rightarrow X$ напр., clean $\rightarrow$ to clean.
- 5) Віднімання, тобто $X \rightarrow X-Y$, напр., editor $\rightarrow$ to edit.

Наведені моделі можна кваліфікувати як такі, що виражають усі можливі структурні варіанти словотворення. Найбільш знакова із них є модель додавання, що зазвичай співвідноситься з афіксацією чи словоскладанням. Тут привнесення нового словотвірного значення виражається через додавання певних

морфем до форми слова. Менш знакова є підстановка та модифікація. Конверсія, при якій одна і та ж форма використовується для вираження різних значень, є незнакова. Остання модель, віднімання, є в цьому плані антизнаковою, оскільки привнесення нового значення співвідноситься з відніманням словотвірної форманти.

Іншими параметрами теорії загальної (універсальної) природності є проявленість, прозорість, здатність однієї словотвірної форми бути одно- чи двозначною.

За цими трьома параметрами конверсія як модель словотвору є менш природною, ніж афіксація, оскільки: а) афіксація у плані додавання форманти є більш проявленою структурно, б) прозорість похідної основи при конверсії ускладнюється повною відсутністю форманти, який спричиняє появу нового словотвірної значення, в) використання однієї і тієї ж словоформи для утворення різних словотвірних значень вважається менш природним, ніж використання різних форм для вираження різних словотвірних значень (пор. *to cut* → *a cut*, *to cut* → *a cutter*).

Випадки потрібної конверсії на кшталт *better* – *to better* – *a better* є ще менш природними, оскільки спричиняють неоднозначність.

Отже, конверсія є менш природною моделлю творення слів порівняно з додаванням, підстановкою, модифікацією. І це, з одного боку, мало б бути причиною її меншої продуктивності.

З іншого боку, теорія загальної природності зазначає, що із трьох типів вивідних слів, які представлені: а) коренем (учити→учення), б) основою (учити→учитель), в) словом (учитель→учителі), останній тип є більш природним. Це, безумовно, додає підстав для того, що конверсія у певних типах мов може бути продуктивним типом словотвору, як, наприклад, у сучасній англійській мові.

З огляду на теорію **типологічної природності** слід зазначити, як дуже важливий, той факт, що слов'янські мови, до яких належить українська, являють собою флективно-фузійний тип мов з чіткою різницею у словотворчих та формотворчих формантах. Флексії у таких мовах, крім словозмінної, мають функцію **реалізації слова**.

Оскільки зміна словотвірної чи категоріального значення у словах цього типу найчастіше пов'язана з додаванням чи підстановкою формальних показників, загальна структура слова у слов'янських мовах може бути представлена такою схемою: префікс+корінь+суфікс+(іноді тематичний маркер)+ флексія.

Певні елементи цієї схеми можуть бути відсутніми у структурі слова. Відсутність афіксу чи флексії може бути кваліфікована як нульова афіксація чи нульова флексія та розглядатися таким чином, як варіант додавання, коли відсутність маркера також вважається маркером, хоча і нульовим.

Беручи до уваги своєрідність будови слова у слов'янських мовах, С.Манова пропонує вважати слово побудованим за принципом конверсії, якщо при утворенні нового словотвірної значення жодний **дериваційний** елемент не додається, віднімається або підстановлюється відносно словотвірної основи [12: 17]. Таким чином, слова *чистий*→*чисто*, *грати*→*гра* розглядаються як результат конверсії.

Аналізуючи словотвір російської мови, О.С.Кубрякова говорить про наявність у ній конверсії, зазначаючи, що конверсію можна означити і як процес морфологічної транспозиції основи і, отже, як процес певної заміни парадигми у похідній одиниці або як наслідок певної зміни її морфологічного оточення [4]. На думку автора, термін конверсія можна вживати як у широкому, так і вузькому розумінні. Вузьке значення конверсії передбачає повний структурний збіг початкових форм твірної й похідного слова. Власне це те, що у російській і українській лінгвістичній традиції називається морфолого-синтаксичним способом словотвору. Наприклад, прикметник *майбутнє* (майбутнє життя) та іменник *майбутнє* (наше майбутнє). При широкому розумінні до конверсії відносять і випадки структурного збігу тільки основ похідних та твірних слів у початковій формі, напр. *золото*, *золотий*.

Згідно з останньою трактовкою мовознавці вважають за можливе виділити випадки часткової конверсії, яка може мати місце у слов'янських мовах, у разі якщо словотворення супроводжується ще й просодичними або сегментними змінами. Наприклад, пом'якшення приголосної твірної основи [зелений – зелен']. І хоча за теорією загальної природності такі зміни характеризують модель модифікації, а не конверсії, типологічний чинник, що є у даному випадку пріоритетним, може дати окремим мовознавцям підстави розглядати їх як різновид моделі конверсії з огляду на типологію слов'янських мов.

Поділяючи позиції О.С.Кубрякової, український мовознавець В.О.Горпинич вважає найбільш вмотивованим вузьке визначення конверсії стосовно характеру словотвірних процесів в українській мові, тобто термін конверсія вживається як синонім до морфолого-синтаксичного способу словотвору [1: 126]. Іще ясніше на це вказує М.Я.Плющ: «Морфолого-синтаксичний спосіб охоплює похідні, які виникають унаслідок переходу слів або словоформ з однієї частини мови до іншої. Головні з них субстантивація та ад'єктивація... Перехід слова з однієї частини мови до іншої супроводжується перетворенням відповідних **парадигматичних характеристик** і називається конверсією. Типовим прикладом є субстантивація прикметників.» [7: 163–164]. При цьому варто вказати, що зміни парадигматичних характеристик українських слів, утворених морфолого-синтаксичним способом (зокрема субстантивація, ад'єктивація, прономіналізація) не настільки виразні, як в англійських словах. Оскільки українські іменні частини мови мають набагато більше спільних між собою граматичних категорій, порівняно з англійськими.

На наш погляд, неусталеність у визначенні конверсії стосовно наявності її у мовах різного типу великою мірою пов'язана із відсутністю розмежування розуміння конверсії як моделі творення слів і конверсії як способу словотвору. Цьому також сприяє відсутність загальноприйнятого у мовознавстві наукового формулювання способу словотвору, а також часто термінологічна невідповідність різних лінгвістичних традицій. Так, в англійській лінгвістичній традиції термін *morphological technique* може корелювати як з українським терміном «словотвірний тип», так і «словотвірна модель», і навіть «спосіб словотвору». Ми вважаємо, що конверсія як одна із п'яти наведених моделей творення слів, при якій початкова форма вивідної й похідної основи співпадає, може бути характерна більшої кількості мов, ніж конверсія як спосіб словотвору. Адже «способи словотвору», це більша за «словотвірний тип» та «модель» одиниця класифікації, яка є комплексною системою використання різних структурних словотворчих засобів [5]. Нам видається доречнішим визнати конверсію на українському мовному ґрунті не стільки як спосіб словотвору, скільки як словотвірну модель, яка знаходить своє вираження у деяких способах словотвору. Англійська конверсія більш гомогенна, що дає їй можливість бути вираженою більш системно у межах єдиного способу словотвору. Українська конверсія більш варіативна, що може бути проілюстровано наступними аргументами.

Усі визначення англійської конверсії кваліфікують її як здатність однієї і тієї ж словоформи у початковій формі вживатися на позначення різних частин мов. Моделі конверсії, які присутні в українській мові, не обов'язково спрямовані на зміну частиномовної приналежності. Наприклад, онук, онука, раб→раба.

Англійська конверсія як спосіб словотвору характеризується тим, що роль словотвірного форманту в ній виконує словозмінна парадигма похідного слова. Нижче подано словозмінні парадигми англійських слів, утворених шляхом конверсії: а) *light* (n) – *lights*, б) *light* (v) – *lights* – *lit* – *lighting*, в) *light* (adj) – *lighter* – *lightest*.

Українські слова, утворені за моделлю конверсії можуть як змінювати, так і не змінювати свою словозмінну парадигму. До першої групи належать слова на зразок: бігти→біг, математика→математик, онук→онука. До другої групи відносяться: а) субстантивовані прикметники та дієприкметники (**Трудящі** цієї установи. **Наречена** брата), б) ад'єктивні прикметники (**невловимий**), в) віддієприслівникові прислівники (читати **лежачи**).

На нашу думку, таке розмаїття варіантів моделі конверсії на українському словотвірному ґрунті не стільки об'єднує їх у єдиний спосіб словотворення, скільки дає підстави говорити про **співвідносність** їх у дидактичному аспекті з англійською конверсією. З огляду на пріоритетність принципу природності окремо взятої мови та флективно-фузійний тип української мови більш органічним нам видається розглядати похідні типу ходити→хід, плакати→плач, синій→синь, математика→математик у рамках найпродуктивнішого в українській мові способу словотвору – афіксації. І вважати її утвореними за допомогою нульового афіксу.

Більш природним для структури української мови бачиться виділення субстантивованих прикметників та дієприкметників, а також ад'єктивованих прикметників та віддієприслівникових прислівників у окремий морфолого-синтаксичний спосіб словотвору, як це і робиться у класичних працях з теорії морфології та словотвору.

Отже, конверсія як модель словотвору є природною для більшості мов світу, маючи в кожній із них різний ступінь продуктивності.

Вживання терміну «конверсія» для характеристики способу словотвору залежить, по-перше, від типології структури слова конкретної мови, по-друге, від регулярності творення слів за такою моделлю у мові. Важливим фактором є, з одного боку, у ряді випадків термінологічна невідповідність різних лінгвістичних традицій, з іншого боку, тяжіння до інтернаціоналізації лінгвістичної термінології.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. – К., 1999. – 204 с.
2. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. – М., 1973. – 304 с.
3. Иванова И.П., Чахоян Л.П. История английского языка. – М., 1976. – 319 с.
4. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: филологич. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова. – 1997. – 245 с.
5. Словотвір сучасної української мови // за ред. Ковалика І.І. – К., 1979. – 406 с.
6. Смирницкий А.И. По поводу конверсии в английском языке. Иностранные языки в школе. – № 5, 19854. – С.12–24.
7. Сучасна українська літературна мова // за ред. Плющ М.Я. – К., «Вища школа», 2000. – 428 с.
8. Тищенко К.М. Метатеорія мовознавства. – К., 2000. – 350 с.
9. Bauer, T. English Word-formation. Cambridge: Cambridge University Press. – 1983. – 274 p.
10. Dressler, W. The cognitive perspective of “naturalist” linguistic models. Cognitive Linguistics 1–1, 1990. – P. 75–98.
11. Ljung, M. Conversion. in Asher, R.E (ed) The Encyclopedia of Language and Linguistics. Oxford: Pergamon Press, 1994. – P. 758–759.
12. Manova S. Towards a theory of conversion in Slavic: Evidence from Bulgarian, Russian and Serbo-Croatian. Glosses, issue 6, 2005. – P. 3–30.
13. Stekauer, P. A theory of conversion in English. Frankfurt am Main: Peter Lang. – 312 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Складніченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: порівняльна типологія англійської та української мов, словотвірний аспект.

**СЛОВОТВОРЧА СТРУКТУРА ДІЄСЛІВ СТРИЖНЕВИХ КОМПОНЕНТІВ
АНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ДІЄСЛІВНИХ ОБ'ЄКТНИХ
СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ**

Вікторія АРТЮХ (Полтава, Україна)

У статті розглядається структура основ дієслів – стрижневих компонентів термінологічних дієслівних об'єктних словосполучень. Згідно з проведеним морфологічним та словотворчим аналізами визначаються словотвірні типи досліджуваних основ дієслів.

The article deals with the structure of the verbal stems that are kernel constituents of the object verb phrases. As a result of the morphemic and word-building analysis structural types of the verbs are defined.

Сучасна англійська економічна терміносистема не випадково стала об'єктом численних лінгвістичних студій. Її постійна діалектична взаємодія з лексичною системою впливає на використання лексичного потенціалу мови для вираження термінологічних концептів для професійних потреб наукового соціуму. Широке використання економічних термінів не тільки науковим соціумом, а й соціаломою через ЗМІ, Інтернет та інші електронні засоби комунікації призводить до інтелектуалізації суспільства і його активної участі у процесах державної та світової економічної діяльності. Виходячи із зазначених тенденцій, лінгвісти-термінологи приділяють значну увагу вивченню статусу терміна у суперсистемі (мові загалом) і підсистемах (терміносистемах, зокрема). Сучасні наукові дослідження англійської економічної терміносистеми спрямовані на виявлення закономірностей процесів словотворення й функціонування термінів: досліджується структура, семантика і словотвірчі функції основ термінів [7], визначаються парадигматичні й синтагматичні особливості економічного терміну [4; 6], розглядаються принципи утворення словотвірних термінологічних словників [2]. Об'єктом нашого дослідження стали термінологічні дієслівні об'єктні словосполучення (ТДОС), оскільки їх детальне вивчення на матеріалі економічної термінологіки не проводилось.

Архітектоніка економічної терміносистеми базується на її складових. Однією з таких складових є мікросистема ТДОС. Вони виникають внаслідок перетинання граматичних і лексичних факторів. Їх перетинання породжує семантично місткі термінологічні словосполучення. Вивчення факторів, що впливають на змістові та структурні характеристики ТДОС дозволить експлікувати прояв їх діалектичного зв'язку з терміносистемою і виявити їх місце як системної одиниці в економічній терміносистемі.

Метою цієї статті є окреслення особливостей формальної структури дієслова – стрижневого компонента термінологічних дієслівних об'єктних словосполучень.

Фактологічний матеріал дослідження був відібраний з лексикографічних джерел, фахових та періодичних економічних видань. Визначення формальної структури основи дієслова здійснювалось за допомогою морфемного та словотворчого аналізу. Необхідність залучення двох рівнів лінгвістичного аналізу обумовлено фактором неспівпадання, в окремих випадках, морфемної та словотворчої структури основ дієслів. Тому на першому рівні аналізу проводилось морфологічне членування, яке потім співвідносилось з словотворчим аналізом основ з виявленням словотворчих компонентів (твірної основи та словотворчих інструментів) на рівні синхронії. У результаті словотворчого аналізу були виділені словотвірчі типи основ дієслів, які утворюють ТДОС. Під „словотвірним типом” ми розуміємо сукупність готових основ дієслів, утворених за однаковою формально-семантичною схемою побудови [8: 45].

З метою формалізації опису словотворчої структури досліджуваних основ дієслів використовується такий інвентар: SV_0 – основа кореневого дієслова, SV_{suf} – основа суфіксального дієслова, SV_{conv} – основа конвертованого дієслова, SV_{rev} – основа реверсивного дієслова, SV_{com} – основа складного дієслова, SV_{pref} – основа префіксального дієслова.

До першого словотворчого типу досліджуваних основ ми відносимо монемні (одноморфемні) [3: 61] дієслова SV_0 , які є кореневими і, з точки зору словотворчого аналізу, є монолітними немотивованими основами. За своєю етимологією ці основи розподіляються на: 1) основи германського походження SV_{Oger_m} : *to buy* <OE *bycgan* > – купувати, *to lend* <OE *lſenan* > – позичати, *to sell* <OE *sellan* > – продавати, *to earn* <OE *earnian* > – заробляти, отримувати; 2) основи романського походження SV_{Rom_m} : *to merge* <L *mergere* > – зливати (компанії), *to save* <LL *salvare* < OF *salver* > – економити.

Другий словотвірний тип дієслів включає конвертовані основи SV_{conv} десубстантивного, деад'єктивного, деадвербіального ряду. На рівні синхронії вони є похідними основами, утвореними за нелінійними моделями словотворення без додавання словотворчих формантів за формулою $A \rightarrow B$ [11] (де А – твірна основа, В – похідна основа).

За походженням серед деад'єктивних основ SV_{conv}^a є: 1) основи германського походження: *to own* <ME. *owen*> - володіти; *to short* <AS. *sceort*> - продавати; 2) основи романського походження: *to secure* <L. *securus*> - забезпечувати. Десубстантивні дієслова SV_{conv}^n також мають: 1) романське походження: *to cure* <OF. *cure*> - ліквідувати, *to audit* <L. *auditus*> - ревізувати, 2) германське походження: *to block* <ME. *blok*> - блокувати, заморожувати. Досліджувані деадвербіальні дієслова $SV_{conv}^a v$ мають германську генезу: *to forward* <ME. *forweard*> - направляти, відправляти; *to out* <ME. *oute, ute*> - брати (патент).

Третій словотворчий тип об'єднує основи дієслів, що утворюються в результаті реверсії SV_{rev} з відсіканням словотворчого або формоутворюючого компонента. Такий тип основ відноситься до нелінійних моделей словотворення. Напрямок словотвірного акту відображено у моделі $SV_{rev}^* - SN_{Suf}$. Основи дієслів цього типу - переважно романського походження: *investigation* - *investigate* <L. *investigationem*> - досліджувати.

Четвертим словотворчим типом вербальних одиниць є суфіксальні дієслова з вільною, зв'язаною та умовно-зв'язаною основами, які відповідно є похідними членованими й непохідними умовно-членованими основами дієслів германського і романського походження SV_{suf} . Основи дієслів із живим членуванням є результатом лінійної моделі вербокреації: $A=B+C+D$ (де *A* - твірна основа; *B*, *C*, *D* - словотворчі компоненти) [1: 11].

Суфіксальні похідні дієслова мають: 1) субстантивну твірну основу SV_{suf}^n : *to capital* - *ize* - капіталізувати, *to item* - *ize* - перераховувати по пунктах або 2) ад'єктивну твірну основу SV_{suf}^a : *to rational* - *ize* - раціоналізувати. За етимологією субстантивні основи переважно романського походження: *to itemize* <L. *item*> - перераховувати по пунктах. Деад'єктивні суфіксальні дієслова SV_{suf}^a мають основи як германського, так і романського походження, напр., *to realize* <OF. *real*> - реалізувати, *to weaken* <AS. *wac*> - знижувати.

До суфіксального словотворчого типу також відносяться основи похідних суфіксальних дієслів з умовно-зв'язаною субстантивною твірною основою SV_{suf}^n : *to monopol* - *ize* - монополізувати; ад'єктивною твірною основою SV_{suf}^a : *divers* - *ify* - диверсифікувати. Вони є основами романського походження, напр., *to mobilize* <F. *mobile*> - мобілізувати.

Серед суфіксальних дієслів є непохідні дієслова з умовно-членованою основою $SV_{suf}^{Con/dlv}$: *to certify* - сертифікувати, *to mitigate* - пом'якшувати. Такі основи мають виключно романське походження: *to mitigate* <L. *mitigatus*> - зменшувати, пом'якшувати.

П'ятий словотворчий тип включає основи з префіксальним та суфіксальним маркерами $SV_{suf}^{pref Con/dlv}$. Основи такого типу є непохідними умовно-членованими, оскільки після вилучення префіксального маркера й суфікса залишається основа, яка не має самостійного лексичного значення: *to accumulate* - накопичувати, *to recognize* - визнавати; *to apportion* - визнавати; *to contribute* - робити внесок. Дієслова цього типу представлені лише основами романського походження, напр., *to certify* <MF *certifier*> - сертифікувати.

Шостий словотворчий тип об'єднує основи префіксальних непохідних умовно-членованих $SV_{pref}^{Con 1V}$ та префіксальних похідних основ дієслів SV_{pref} , що виникають у результаті взаємодії словотворчих компонентів - префіксів із переліченими вище основами. Останні є утвореннями за лінійною моделлю словотворення $A=B+C+D$.

Серед префіксальних дієслів виділені: 1) непохідні префіксальні дієслова з умовно-членованою основою $SV_{pref}^{Con/dlv}$: *to expend* - витратити; 2) основи похідних префіксальних дієслів з кореневою твірною основою SV_{pref} : *to discharge* - сплачувати; розвантажувати; 3) основи похідних префіксальних дієслів з префіксальною твірною основою SV_{pref}^{PF} : *to discount* - перерахувати (вексель); 4) основи похідних дієслів з непохідною твірною основою з суфіксальним та префіксальним маркерами $SV_{pref}^{suf Con/dlv}$: *to redistribute* - перерозподіляти; 5) основи похідних префіксальних дієслів з конвертованою твірною основою SV_{pref}^{conv} : *to reload* - здійснити перевалку вантажу; *renew* - відновлювати; *to encash* - реалізувати; одержувати готівкою; 6) основи похідних префіксальних дієслів зі складною твірною основою SV_{pref}^{COm} : *to overfulfill* - перевиконати.

Префіксальні дієслова різняться за етимологією. Непохідні умовно-членовані префіксальні основи дієслів мають романське походження. На відміну від них, похідні основи префіксальних дієслів можуть бути як гомогенними, так і гетерогенними. Префіксальні основи дієслів є гомогенними, якщо префікс та твірна основа мають однакову генезу (напр., основа дієслова *to recalculate* має і префікс, і твірну основу романського походження; основа дієслова *to outbid* - запропонувати більш вигідні (умови, ціну) має префікс та твірну основу германського походження). Гетерогенними є основи префіксальних дієслів, в яких префікс і основа мають різну генезу (напр., основа дієслова *to resell* - перепродати складається з префікса романського походження та твірної основи германського походження).

Сьомий словотворчий тип дієслів представлений складними основами SV_{com} , які виникають унаслідок поєднання двох твірних основ слів за лінійною моделлю словотворення $A=B+C$ (де *A* - похідна основа, *B*, *C* - твірні основи). Серед складних дієслів виділена основа похідного складного дієслова з ад'єктивною та дієслівною твірними основами $SAdj+SVo=SV_{com}$: *to fulfill* - виконувати. Дієслово *to fulfill* має германське походження.

Отже, аналіз формальної структури дієслів виявив неоднорідність досліджуваних основ. В англійській економічній терміносистемі використовуються відцентрова та доцентрова тенденції англійського словотвору [5: 28]:

- відцентрова тенденція реалізується у лінійних словотворчих моделях основ дієслів;
- доцентрова – репрезентована у нелінійних словотворчих моделях основ дієслів. Зазначені тенденції віддзеркалюються у відповідному моделюванні основ дієслів, які утворюють ТДОС. Системизація основ дієслів - стрижневих компонентів ТДОС надасть можливість виявити конкретні прояви об'єктивних відношень між одиничним (стрижневим структурним компонентом ТДОС) та загальним (ТДОС).

Оскільки структурні особливості дієслів є важливим аспектом виявлення системності термінологічної лексики, отримані дані можуть бути корисними у навчальному процесі при вивченні морфології сучасної англійської мови та формуванні систематизованих знань щодо стрижневих конститuentів ТДОС, які відповідають сучасному рівню лінгвістичної теорії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бортничук Е.Н., Василенко И.В., Пастушенко Л.П. Словообразование в современном английском языке. – К.: Вища школа, 1988.
2. Глоба О.В. Принципи утворення навчальних словотворчих термінологічних словників (на матеріалі англійської економічної терміносистеми). Автореф. Дис. канд. філ. наук. – Одеса, 2002.
3. Єнікеева С.М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови: Монографія. – Запоріжжя, 2006.
4. Іщенко В.Л. Англійський багатокомпонентний економічний термін (парадигматичний та синтагматичний аспекти). Автореф. дис. кан. філ. наук: 10.02.04. – Одеса, 2002.
5. Конечкая В.П. Словообразовательные гнезда на различных ступенях их стратификации по способам словообразования в английском языке // Исследования по словообразованию в английском и других языках. Межвуз. сб. научн. тр. – М., 1984. С.16-29.
6. Куделько З.Б. Англійська терміносистема ринкових взаємин: синтагматичні та парадигматичні особливості, – Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2000.
7. Пушкар В.І. Структура, семантика та словотворчі функції основ префіксальних дієслів (на матеріалі англійської економічної терміносистеми). – Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2002.
8. Яценецкая М.Н. Семантические вопросы теории словообразования. – Томск, 1979.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Артюх – старший викладач кафедри ділової іноземної мови ПУСКУ.
Наукові інтереси: словотворення, словосполучення.

СТРУКТУРА ТА СЛОВОТВОРЧІ ФУНКЦІЇ ДІЄСЛІВНИХ ОДИНИЦЬ З ПЕРШИМИ СЛОВОТВОРЧИМИ КОМПОНЕНТАМИ DURCH-, HINTER-, ÜBER-, UM-, UNTER-, WIDER-, WIEDER-

Олена БАРДАКОВА (Полтава, Україна)

У статті досліджується структура та словотворчі функції дієслівних одиниць з першими словотворчими компонентами „durch-, über-, um-, hinter-, unter-, wider-, wieder-“ на матеріалі німецької медичної термінології.

The article deals with the problem of peculiar features of structure and word-formative functions of verbal units with first word-building components „durch-, über-, um-, hinter-, unter-, wider-, wieder-“ on the material of German medical terminology.

Під терміном дієслівні одиниці (ДО) ми розуміємо дієслова з першими відокремлюваними компонентами. Вперше термін „роздільнооформлені дієслівні одиниці“ використав О.І.Смирницький [5: 194-197, 202]

Дієслівні одиниці (ДО) широко використовуються в німецькій мові, зокрема, в медичній термінології.

При вивченні ДО та їх похідних основ (ПО) в першу чергу приділяється увага структурі ДО. Як відомо, першими словотворчими компонентами (СК) ДО можуть виступати: 1) прийменники *ab, an, auf, aus, bei, ein* ... і т.д. (напр.: *'aus//arten (-te, -t) perexoditu, peretvorjuvatusia*), 2) прислівники *aneinander, aufeinander, bevor, da, dabei, dafür* ... і т.д. (напр.: *'fort//pflanzen, – peredavatusia z pokolinnia do pokolinnia*), 3) наголошувани, відокремлювані прийменники/прислівники *durch-, über-, um-*; прийменники *hinter-, unter-, wider-*; прислівник *wieder-* (напр.: *'durch//bluten (-te, t) prosiaknuti krov'iu, krovotocitu;* *'über//pflanzen (-te, -t) peresadzjuvatu (napr. rosliny)*, 4) прикметники *bekannt, bereit, bloß, brach, breit, fern, flach, frei* ... і т.д. (напр.: *'frei//setzen 1. zvil'njati, vivil'njati 2. (fiz., xim.) vivil'njati, vidil'jati (napr. energiju)*, 5) іменники *bis, acht, haus, heim, kund, lob, maschine(n), maß, not* ... і т.д. (напр.: *'statt//finden vidbutisja, vidbuvatusia*), 6) дієслова *kennen, spazieren* ... і т.д. (напр.: *'stehen//bleiben 1.zupinjatusia 2.zalixatusia*), 7) групи слів (напр.: *'zwei//grunde//gehen ginutu*) [8: 119, 189].

Група ДО з першими СК – прийменниками/прислівниками *durch-, über-, um-*; прийменниками *hinter-, unter-, wider-*; прислівником *wieder-* (*'durch//blasen (ie, a) produvati, procičjati produvanням;* *'um//schlagen (u, a) 1. nadjagati 2. obgortati, obmotuvati;* *'über//gehen (i, a) 1. perexoditu, perejėdžjatu 2. perexoditu, pristupati 3. perexoditu, peretvorjuvatusia (v cios'ь)*, – особлива, через те, що перші СК

прийменники/прислівники durch-, über-, um-, прийменники hinter-, unter-, wider-, прислівник wieder- також функціонують як префікси у префіксальних дієсловах. ДО відрізняються від префіксальних дієслів:

1) наголосом – наголошені прийменники/прислівники durch-, über-, um-, прийменники hinter-, unter-, wider-, прислівник wieder- відокремлюються і є першими СК ДО (*'durch//beißen (i, i) прокушувати; 'um//bauen (-te, -t) перебудувати; реорганізувати; 'über//fließen (o, o) 1. переливатися (через край) 2. переливатися, зливатися; 'wieder//kehren (-te, -t) повертатися, повторюватися*); ненаголошені durch-, über-, um-, hinter-, unter-, wider-, wieder- є невідокремленими префіксами у префіксальних дієсловах (*durch'schießen (o, o) 1. прострілити, пробити 2. швидко проноситися überfließen (o, o) заливати, затоплювати, розливатися (напр., про ріку) wider'rufen (ie, u) 1. відмовлятися від сказаного 2. відмінити*);

2) різним утворенням трьох основних форм: у ДО у Präsens та Präteritum перший СК відділяється від ТО дієслова та ставиться у кінці речення; у Partizip II граматичний префікс ge- знаходиться між першим СК та ТО дієслова (*'durch//brechen (brach durch, durchgebrochen) 1. проламувати, пробивати 2. прорізуватися (про зуби); 'um//wandeln (wandelte um, umgewandelt) перетворювати; 'über//pflanzen (pflanzte über, übergepflanzt) пересаджувати (напр. рослини); 'wieder//impfen (impfte wieder, wiedergeimpft) робити повторне щеплення (кому-небудь)*); якщо інфінітив використовується з часткою zu, то zu знаходиться між першим СК та ТО дієслова (*der Arzt versprach, diese Analysen 'durchzuprüfen*); у префіксальних дієслів префікси не відокремлюються у Präsens та Präteritum; Partizip II утворюється без граматичного префіксу ge- (*durch'bluten (durchblutete, durchblutet) постачати кров; durch'bohren (durchbohrte, durchbohrt) 1. просверлювати пробуравлювати 2. пронизувати 3. трепанувати; um'laufen (umlaufte, umlauft) обігати (кого-небудь, що-небудь); бігати, рухатися, обертатися; über'pflanzen (überpflanzte, überpflanz) засаджувати (рослинами)* [4: 21-22].

Мета даної статті: розглянути структуру та словотворчі функції ДО з першими СК – durch-, über-, um-, hinter-, unter-, wider-, wieder- на матеріалі німецької медичної термінології. Другими СК даних ДО можуть бути: I) сильні дієслова (*'durch//messen (a, e) обмірювати, вимірювати; 'um//schlagen (u, a) 1. надягати 2. обгортати, обмотувати*), II) слабкі дієслова (*'durch//setzen (-te, -t) проводити, здійснювати, пропускати; 'um//wandeln (-te, -t) перетворювати; 'über//pflanzen (-te, -t) пересаджувати (напр. рослини)*), III) неправильні, нерегулярні, змішані дієслова (*'durch//brennen (brannte durch, durchgebrannt) пропалювати; прокалювати*) та IV) префіксальні дієслова (*'wieder//beleben (-te, -t) 1. оживляти; приводити до тями 2. перен. оживляти, повертати до життя 3. хім. регенерувати (напр., каталізатор)*).

У даній статті ми користувались наступними методами наукового дослідження: 1) вибірка ДО з та їх ПО з медичних словників, словників загальноживаної лексики та німецької медичної літератури; 2) словотворчий аналіз структури ДО; 3) статистичний аналіз ДО.

У процесі аналізу лексики словників та медичної літератури для словотворчого аналізу відібрано ДО, які є медичними термінами або мають ПО – медичні терміни:

I. ДО, в складі яких перші СК – прийменники/прислівники durch-, über-, um-, прислівник wieder- вступають у внутрішню валентність із другими СК – ТО сильних кореневих дієслів та утворюють ДО. Виявлено:

1) 19 ДО з першим СК – прийменником/прислівником durch-, наприклад: *'durch//beißen (biß durch, durchgebissen) прокушувати; 'durch//blasen (blies durch, durchgeblasen) продувати, прочищати продуванням; 'durch//brechen (brach durch, durchgebrochen) 1. проламувати, пробивати 2. прорізуватися (про зуби); 'durch//fließen (floß durch, durchgeflossen) протікати (крізь щось); 'durch//gehen (ging durch, durchgegangen) проходити, пролазити, проникати 3. проходити наскрізь; 'durch//liegen (lag durch, durchgelegen); ~sich пролежати, продавити; належати пролежні; 'durch//weichen (wich durch, durchgewichen) розм'яшувати, промокати;*

2) 4 ДО з першим СК – прийменником/прислівником über-: *'über//fließen (floß über, übergeflossen) 1. переливатися (через край) 2. переливатися, зливатися; 'über//gehen (ging über, übergegangen) 1. переходити, переїжджати 2. переходити, приступати 3. переходити, перетворюватись (в щось); 'über//schießen (schuß über, übergeschossen) бути у надлишку, бути зайвим; 'über//ziehen (zog über, übergezogen) надягати (що-небудь поверх чого-небудь);*

3) 2 ДО з першим СК – прийменником/прислівником um-: *'um//laufen (lief um, umgelaufen) збивати з ніг (на бігу) II крутитися, обертатися; 'um//schlagen (schlug um, umgeschlagen) 1. надягати 2. обгортати, обмотувати;*

4) 3 ДО з першим СК – прислівником wieder-: *wieder'aufkommen (kam 'wieder auf, wieder'aufgekommen) одужувати, видужувати; wieder'aufstehen (stand 'wieder auf, wieder'aufgestanden) знову стати на ноги, поправитися (про тяжкохворого); 'wieder//kommen (kam wieder, wiedergekommen) повертатися, повторюватися.*

Структурний тип вищеназваних ДО утворений за M10: Präp./Adv. ...+SVst., в складі якої перші СК вступають у внутрішню валентність з 28 ТО сильних дієслів та утворюють 28 ДО.

II. ДО, в складі яких перші СК – прийменники/прислівники *durch-*, *über-*, *um-*; прийменник *wider-*; прислівник *wieder-* вступають у внутрішню валентність із другими СК – ТО слабких дієслів та утворюють ДО. Виявлено:

1) 29 ДО з першим СК – прийменником/прислівником *durch-*, наприклад: *'durch//bluten* (*blutete durch, durchgeblutet*) просякнути кров'ю, кровоточити; *'durch//faulen* (*faulte durch, durchgefaut*) прогнити; *'durch//feilen* (*feilte durch, durchgefeilt*) перепилувати; *'durch//glühen* (*glühte durch, durchgeglüht*) прожарювати, прокалювати; *'durch//kauen* (*kaute durch, durchgekaut*) прожовувати; *'durch//schwitzen* (*schwitzte durch, durchgeschwitzt*) проступати у вигляді випоту; *'durch//sehen* (*sehte durch, durchgesehen*) проціджувати, фільтрувати; *durch//seuchen* (*seuchte durch, durchgeseucht*) перенести хворобу, перехворіти; *'durch//spülen* (*spülte durch, durchgespült*) прополіскувати;

2) 1 ДО з першим СК – прийменником/прислівником *über-*: *'über//pflanzen* (*pflanzte über, übergepflanzt*) пересаджувати (напр. рослини);

3) 3 ДО з першим СК – прийменником/прислівником *um-*: *'um//bauen* (*baute um, umgebaut*) перебудовувати; реорганізовувати; *'um//stülpen* (*stülpte um, umgestülpt*) 1. перевертати, перекидувати 2. вивертати навиворіт; *'um//wandeln* (*wandelte um, umgewandelt*) перетворювати;

4) 1 ДО з першим СК – прийменником *wider-*: *'wider//spiegeln* (*spiegelte wider, widergespigelt*) відображати промені (тж. перен.);

5) 5 ДО з першим СК – прислівником *wieder-*: *'wieder'aufbauen* (*'baute 'wieder auf, wieder'aufgebaut*) відновлювати; перебудовувати; *wieder'aufleben* (*'lebte 'wieder auf, wieder'aufgelebt*) оживляти, відроджувати, воскреснути; *wieder'herstellen* (*'stellte 'wieder her, wieder'hergestellt*) 1. відновлювати, повертати до попереднього стану 2. відновити (здоров'я), поставити на ноги (хворого); поправитися; *'wieder//impfen* (*impfte wieder, wiedergeimpft*) робити повторне щеплення (кому-небудь); *'wieder//kehren* (*wiederkehrte, wiedergekehrt*) повертатися, повторюватися.

В результаті словотворчого та статистичного аналізу ДО-медичних термінів з першими СК *durch-*, *über-*, *um-*, *wider-*, *wieder-* виявлено, що перші СК цих ДО вступають у внутрішню валентність з 39 ТО слабких дієслів та утворюють 39 ДО за M10: Prär./Adv. ... +SVschw.

III. ДО, в складі якої перший СК – прийменник/прислівник *durch-* вступає у внутрішню валентність із другим СК – ТО неправильного, нерегулярного змішаного дієслова (В. Юнг відносить такі слабкі дієслова до групи неправильних, нерегулярних „*unregelmäßige Verben: brennen, kennen, nennen, rennen, senden, wenden.*) [10: 187].

Виявлено 1 ДО: *'durch//brennen* (*brannte durch, durchgebrannt*) пропалювати, прокалювати. Структурний тип даної ДО утворений за M10: Prär./Adv.durch.+SVunreg.

IV. ДО, в складі якої перший СК – прислівник *wieder-* вступає у внутрішню валентність із другим СК – ТО префіксального слабкого дієслова (*'wieder//beleben* (*belebte wieder, wiederbelebt*) 1. оживляти; приводити до тями 2. перен. оживляти, повертати до життя 3. хім. регенерувати (напр., каталізатор). Структурний тип даної ДО утворений за M10: Adv.wieder.+ SVpräf.

Отже, усього виявлено та проаналізовано 69 ДО-медичних термінів з першими СК *durch-*, *über-*, *um-*, *wider-*, *wieder-* та другими СК – ТО дієслів різних типів.

Щодо перших СК ДО – прийменників *hinter-* та *unter-*, то в медичній термінології вони нами виявлені лише як перші СК у сполученні з іменними основами складних іменників. Напр.: *Hinterdammgriff, Hinterhauptbein, Hinterhauptlage, Hinterhirn, Hinterhornsyndrom, Hinterkammerlinsen, Hinterscheitelbeineinstellung, Hinterstrang* [7: 695]; *Unterbauchbeschwerden, Unterberger-Tretversuch, Unterdruckkammer, Unterhaut, Unterkiefer* [7: 1741-1742].

Медичні терміни *Unter'bind//ung f* перев'язка (кровоносних судин), *Untersuch//ung f* дослідження походять від префіксальних дієслів *unter'binden* перев'язувати (кровоносну судину), *unter'suchen* досліджувати, що очевидно за семантикою та наголосом ТО префіксальних дієслів *unter'binden, unter'suchen* та ПО цих іменників. ДО *'unter//binden* має значення „*підв'язувати, (напр., хустку); прив'язувати низу*“; ДО *'unter//suchen* не виявлене взагалі.

Прислівник *wieder-* у якості першого СК ДО може сполучуватись з ДО. В цих випадках перший СК ДО „... у інфінітиві та Partizip II наголосу не має, але відокремлюється: *wieder'aufbauen, baute wieder auf, wieder'aufgebaut*“ [3: 464]. Виявлено декілька ДО-медичних термінів, які утворені таким чином і мають таку особливість, наприклад: *wieder//aufkommen* (кат *'wieder auf, wieder'aufgekommen*) одужувати, видужувати; *wieder//aufstehen* (stand *'wieder auf, wieder'aufgestanden*) знову стати на ноги, поправитися (про тяжкохворого); *wieder//aufleben* (*'lebte 'wieder auf, wieder'aufgelebt*) оживляти, відроджувати, воскреснути) і т.д.

Іноді важко виявити, яка саме ТО є первинною для ПО ДО: ТО ДО чи ТО префіксального дієслова, так як семантика ДО та префіксального дієслова іноді схожа (*'durch//bluten (-te, t)* просякнути кров'ю, кровоточити *durch'bluten (-te, -t)* постачати кров → *Durch'blut//ung f* кровопостачання, кровотік), а іноді навіть збігається (*'über//ziehen (o, o)* надягати (що-небудь поверх чого-небудь) *über'ziehen (o, o)* обтягувати; надягати → *'Überzug m* покрив → *Epithel//überzug m* епітеліальний покрив і т.д.). Деякі ПО, в свою чергу,

мають значення, одночасно співвідносні зі значеннями ДО та значеннями префіксального дієслова ('durch/brechen (a, o) I 1. проламувати, пробивати (напр. отвір) 2. переламувати, розламувати (навіл, на дві частини) II 1. прориватися 2. прорізуватися (про зуби) durch/brechen 1. пробивати, проламувати 2. проривати, прободати 3. порушувати (заборону) → 'Durchbruch m 1. пролом 2. прорив 3. прорізування (зубів) 4. прободіння; Durch/brech//ung f 1. прорив 2. перфорація 3. прорізування (зуба).

Як правило, ТО ДО з першими СК durch-, über-, um-, hinter-, unter-, wider-, wieder- та їх ПО мають однаковий наголос на перший словотворчий компонент. ТО префіксальних дієслів з префіксами durch-, über-, і т.д. та їх ПО, як правило, мають однаковий наголос на другий словотворчий компонент. Але у деяких префіксальних іменників наголос падає на перший склад, як у іменника, похідного від ДО, в той час як за семантикою вони походять від префіксального дієслова (напр.: um'fangen обхоплювати, обвивати, обнімати 'Umfang m 1. окружність 2. об'єм; розмір → Bauch//'umfang m окружність живота, Becken//umfang m об'єм таза, Brust//'umfang m об'єм [окружність] грудної клітки; wider'stehen опиратися (чому-небудь); встояти (перед чим-небудь); противитися (чому-небудь) → 'Widerstand m опір → Außen//'widerstand m зовнішній опір).

У деяких медичних термінів взагалі не виявлено ТО для другого СК у складі медичних термінів-складних слів (напр.: Knochen//durchmeißelung f остеотомія; Frontzahn//überbiß, m перехватуючий (ножицеподібний) прикус). Можливо, невиявлені ТО є лакунами, які можуть бути заповнені в процесі розвитку мови взагалі та медичної терміносистеми зокрема.

Таким чином, в галузі медичної термінології, ДО є не дуже продуктивним типом. В результаті словотворчого аналізу виявлено 69 ДО-медичних термінів з першими СК – прийменниками/прислівниками durch-, über-, um-, прийменником wider-, прислівником wieder-, які сполучаються з другими СК – ТО кореневих сильних дієслів, ТО слабких дієслів, ТО неправильних, нерегулярних дієслів, ТО префіксальних дієслів.

Найбільш продуктивним першим СК – прийменником/прислівником в складі ДО-медичних термінів є прийменник/прислівник durch-, який вступає у внутрішню валентність із ТО других СК і утворює 49 ДО. Наступним по продуктивності є прислівник wieder- який приймає участь в утворенні 9 ДО. Менш продуктивними при утворенні ДО є прийменник/прислівник über- (5 ДО), прийменник/прислівник um- (5 ДО), прийменник wider- (1 ДО).

Щодо продуктивності других СК у складі ДО-медичних термінів з першими СК – прийменниками/прислівниками durch-, über-, um-, прийменником wider-, прислівником wieder- – найпродуктивнішими є ТО слабких дієслів (39 ДО), потім ТО сильних кореневих дієслів (28 ДО). Набагато менш продуктивними є всі інші типи других СК: 1 ТО неправильних, нерегулярних дієслів; 1 ТО префіксального дієслова.

Прийменники hinter- та unter- в складі ДО-медичних термінів – не виявлені, в медичній термінології вони є продуктивними лише сполучаючись з іменними основами.

Щоб правильно аналізувати та розуміти речення – необхідно пам'ятати всі дієслівні префікси (be-, ge-, er-, ver-, zer-, ent-, emp-, miß-) префіксальних дієслів, відокремлювані компоненти ДО, та звертати особливу увагу на те, яку функцію виконують прийменники/прислівники durch-, über-, um-, прийменники hinter-, unter-, wider-, прислівник wieder- – першого відокремлюваного СК, чи префікса.

Вживання в усному та писемному мовленні і переклад ДО з першими відокремлюваними наголошеними компонентами – прийменниками/прислівниками durch-, über-, um-, прийменниками hinter-, unter-, wider-, прислівником wieder-, префіксальні дієслова з префіксами durch-, hinter-, über-, um-, unter-, wider-, wieder- вимагають у процесі їх вживання в реченні та в процесі їх перекладу на рідну мову й німецьку мову врахування їх словотворчої структури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болотина А.Ю. – Медицинский словарь (русско-немецкий и немецко-русский). Ок. 70000 терминов. – М., 2005.
2. Большой немецко-русский словарь: В 3 т. – Т. I, II, III/ Авт.-сост. Лепинг Е.И., Страхова Н.П., Филичева Н.И. и др.; Под общ. рук. Москальской О.И. – 6 изд., стереотип. – М., 2000.
3. Зуев А.Н., Молчанова И.Д., Мурашов Р.З. и др.; Под рук. Степановой М.Д. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка // М.: Русский яз., 1979.
4. Молчанова И.Д. Etwas grammatik für jedermann (Пособие по грамматике немецкого языка). – М., „Международные отношения“, 1977.
5. Смирницкий А.И. К вопросу о слове. Проблема „отдельности“ слова // Вопросы теории и истории языка. – М., 1952.
6. Mater E. Rückläufiges Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig, 1967.
7. Psychembel Klinisches Wörterbuch. Walter de Gruyter. – Berlin – New York, 1990.
8. Sernowa W. Deutscher Lehrkomplex für die Heilkunde-, Zahnheilkunde-, Kinderkrankheiten- und Krankenschwesternfakultäten der Medizinhochschulen. Band I. Lehrbuch für die Entwicklung der Hörverstehens-, Lesenverstehens- und Sprechfertigkeiten im Deutschunterricht (mit Audiokassetten) für die Studenten des 1. und des 2. Studienjahres und für Elektivgruppen. – Poltawa, 2003.
9. Reuter P. Springer Lexikon Medizin. Springer-Verlag. – Berlin – Heidelberg – New York, 2004.
10. Walter Jung. Grammatik der deutschen Sprache. 3., unveränderte Auflage. – VEB Bibliographisches Institut Leipzig. 1968.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Бардакова – аспірант кафедри романо-германської філології ПДПУ ім. В.Г.Короленка.
 Наукові інтереси: словотвір сучасної німецької мови.

ФОРМАЛЬНО-СТРУКТУРНІ ЗМІНИ АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ З ФОРМАНТОМ -ING У РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВАХ

Вікторія БІЛОУСОВА (Бердянськ, Україна)

У статті представлено формально-структурний аналіз англо-американських запозичених похідних з формантом -ing за їх типовими змінами у різносистемних мовах.

The structural analysis of Anglo-American borrowed derivative words with -ing formant by their typical changes is presented in the article on the material of different lexical and grammar system organization languages.

Дослідження типології формально-структурних змін запозичених англомовних похідних у різносистемних мовах обумовлено їх кількісними та якісними показниками у сучасному процесі запозичування. Асиміляція означених мовних фактів у національних мовних системах відбувається, як на рівні формальної структури іншомовної лексики, так і на рівні запозичених словотвірних засобів. Зіставний аспект розгляду формально-структурних змін дозволяє вивести мовні універсалиї та унікалії, які сприятимуть осмисленню типових тождних і відмінних рис у процесі запозичування й засвоєння складних за структурою мовних фактів.

Розробка зазначених проблем спирається на сучасні дослідження в галузі типології різноструктурних мов А.В.Широкової, А.А.Зеленецького, В.М.Манакіна та ін., а також на новітні роботи з проблем сучасного іншомовного запозичення Л.П.Крисіна, М.Марковського, В.П.Симонюк, В.Н.Попової, Л.П.Кислюк, Л.М.Архипенко, О.Ф.Володарської та ін.

Відсутність у вітчизняному мовознавстві узагальненого дослідження означеної проблеми, визначила потребу комплексного аналізу мовного матеріалу за наступними напрямками: встановлення існуючих типів словоформ на -ing в англійській мовній системі; аналіз типових способів утворення нових значень за допомогою полісемічного форманту -ing у мові-джерелі (англійській мові); визначення основних формально-структурних типів запозичень на -ing у різносистемних мовах; визначення типових способів асиміляції запозичень на -ing у мовах з різною організацією лексичних та граматичних значень; визначення типу словотвірного значення форманту -ing, який має словотвірну потенцію у різносистемних мовах.

Мета статті – показати типові формально-структурні зміни запозичених англомовних похідних на -ing у різносистемних мовах.

Реалізація мети зумовила необхідність розв'язання наступних завдань:

- **визначити** формальні (структурні), морфологічні (за частинами мови) та граматичні типи запозичень на -ing в українській, російській, польській та французькій мовах;
- **описати** характер формально-структурних змін в англомовних запозиченнях на -ing за типологічними ознаками у зіставному аспекті.

Зіставлення формальної структури англомовних похідних з формантом -ing проведено за правилами сучасного контрастивного мовознавства на двох базових рівнях: **фонологічному** та **морфологічному** рівнях. Морфологічний аналіз здійснено у формально-структурному та граматичному (частиномовному) аспектах.

Фонологічний аналіз дозволив встановити, що формант -ing виступає показником іншомовності в усіх мовах дослідження (в англомовних запозиченнях формант – ing, приєднаний до основи на приголосну, у власних французьких словах на – ing, закінченню завжди передує голосна фонема, напр.: фр. *shampooing, paraing, poing*, etc.[3; С.783, 609, 650]. Фонетично, це сполучення передається через назалізацію звука [ɪ], в англомовних запозиченнях –ing передається через [iŋ]. У польській мові -ing передається через [ɲk], у російській та українській мовах – через [ŋg] або [ɲk]. Транслітерована кирилицею фонемна інновація передається через "*-инг (інг)*", а латиною залишається незмінною у складі запозичених мовних одиниць на -ing.

На остаточний вигляд запозичення в українській та російській мовах впливає фонетична асиміляція. Найбільш поширеними явищами звукової асиміляції англомовних запозичень в обох мовах виступають *звукова дивергенція* – передавання одного звука двома [ŋ] → [ŋg], *звукова конвергенція* –регулярна заміна двох близьких звуків одним, напр.: [i:] [i] – передавання довгого звука коротким, бо ні в українській, ні в російській такого розподілу немає та *звичайна субституція* – передавання одного звуку англійської мови тим же, або близьким звуком мови, що запозичила, напр.: [m] [m], [t] [t], як у слові укр. *мітинг*; рос. *митинг*. В українській мові, як і в польській та російській, при фонетичному відтворенні запозичення певну роль відіграє англійська орфографія. Запозичення, що потрапляють у загальне використання, мають варіанти вимови. В основі таких варіантів лежить звуковий англомовний образ, тобто імітація англомовної вимови за допомогою звуків рідної мови, інші варіанти базуються на прагненні читати англомовне запозичення за правилами рідної орфографії.

Фонетичний рівень мови, як відомо, найбільш стабільний серед інших мовних рівнів. Він менш за інші рівні може змінюватися завдяки важливості своїх одиниць як будівельних елементів матеріальної форми існування мови. За таких умов, зміни у фонетичному складі розглядаються як результат впливу інших мов. Інновації у фонетичній системі найбільш помітні у галузі консонантизму, тонкішими та менш вловимими виступають зміни голосних. Можна припустити, що основним носієм лексичного значення виступає консонантна структура слова, особливість якої знаходиться у певному зв'язку з характеристикою слова у загальному плані, що відноситься до його звукової оболонки. На доказ цього твердження можна навести російськомовний мовленнєвий факт із соціолекту користувачів музичних Інтернет сайтів, на яких англomовне запозичення *ди-джеинг* частіше зустрічається у формі *dj-нг* замість *dj-инг* [за нашим дослідженням – Б.В.]. Фонетичний критерій виступає основним показником запозиченого слова. Рідкість уживання фонеми служить ознакою запозиченого слова.

Морфологічний аналіз проводився за двома напрямками: структурним та граматичним. Аналіз будови запозичення на *-ing* дозволив визначити два структурних типи, які запозичуються з англійської мови різносистемними мовами:

1) **простий**, що складається з основи-мотиватора та форманта *-ing*, напр.: *monitor+ing* (укр./рос./пол./фр.) та ін. [за нашим дослідженням – Б.В.];

2) **складний** (складноструктурований) існує у наступних різновидах:

а) **з двох основ**, одна з яких закінчується на *-ing*, напр.: *baby-sitting* (фр.), *body-building* (укр./рос./пол./фр.) та ін. [за нашим дослідженням – Б.В.];

б) **словосполучення** (процесуальна або предметна ознака на *-ing* і предмет) *multi-leveling method* (рос.), *revolving credit* (рос./фр.) та ін. [за нашим дослідженням – Б.В.];

с) **складний префіксальний** – префікс + основа-мотиватор + *-ing*. Встановлено факти запозичень з наступними префіксами: *auto-*, *de-*, *out-*, *ge-*, *up-*, *under-*, які приєднуються до основи-мотиватора на *-ing*, напр.: *remarketing* (укр./рос./пол./фр.), *upgrading* (укр./рос.), *debriefing* (рос.) та ін. [за нашим дослідженням – Б.В.];

д) **складний суфіксально-префіксальний**, формальний прототип якого можна встановити тільки за основою-мотиватором. Запозичення не має англomовного словникового відповідника, отже, утворене оказіонально за характером значення, як синтаксичний дериват. Встановлено тільки один подібний факт запозичення в російській мові, який має термінологічну характеристику – *upwelling* (від *to well up*) – *апвеллинг* (рос./некод.) – “морська течія, що підіймається з глибини моря або океану”, отже може зустрічатись і в інших мовах [за нашим дослідженням – Б.В.].

Граматичні типи англomовних запозичень на *-ing* виводяться на підставі віднесення їх за категоріальними ознаками (предметності, процесності, ознаковості) до тієї чи іншої частини мови і розподіляються на: **назви предметів** (конкретних або абстрактних), **назви процесів** (станів, дій, тощо) та **ознаки** (процесуальні або предметні). Наприклад: англ. *smoking*; фр. *smoking*; пол. *smoking*; укр. *смокінг*; рос. *смокинг* – назва предмета // англ. *surfing*; фр. *surfing*; пол. *surfing*; укр. *серфінг*; рос. *серфинг* – назва процесу // англ. *clearing bank*; фр. *clearing bank*; пол. *bank kliringowy*; укр. *кліринговий банк*; рос. *клиринговый банк* – процесуальна ознака предмета (*clearing* – безготівковий розрахунок) [за нашим дослідженням – Б.В.].

Основними морфо-семантичними ідентифікаторами для запозичень на *-ing* виступають такі визначення, як „предмет” – **предметна назва**; „дія” – **процесна назва**; „ознака” (процесуальна та непроцесуальна) – **ознакова назва**; окремі запозичення на *-ing* можуть бути представлені у мовах як предметні й, як процесні назви одночасно, напр.: *doping* (укр. / рос. / пол. / фр.) – загальна назва стимулюючих засобів, а також назва процесу – „прийом таких засобів” [за нашим дослідженням – Б.В.].

Реалізація СЗ (словотвірного значення) англomовного похідного на *-ing* в мовах, що запозичили подібні мовні факти відбувається у двох напрямках: 1) на рівні утворення словотвірного „ланцюжка” від похідного з формантом *-ing* (за аглютинацією у французькій мові, напр.: *peau-lifting*, *circuit-training* etc. та фузійно, напр.: пол. *liftingowy krem*; укр.: *ліфтинговий крем*; або 2) на рівні виділення морфеми *-ing* зі складу запозичення (при високому ступені його асиміляції) і приєднання її до власне-мовних основ з метою реалізації словотвірного значення форманта (тільки в синтетичних мовах). Отже, те чи те „приховане” словотвірне значення запозиченої моделі, може впливати на процес деривації у мові, що її запозичила, на процес утворення певних частин мови від запозичень на *-ing* із певним словотвірним значенням, отже, на характер трансписії при словотворенні у мові-реципієнті. Наприклад: рос./укр. *пудинг* (предмет) → *пудинговий* (предметна ознака); *виндсерфи(інг)* (процес) → *виндсерфи(інговий)* (процесуальна ознака) → *виндсерфи(інги)ст* (агентивний іменник); *прес(с)инг* (назва процесу) → *прес(с)инговий* (процесуальна ознака) → *прессинговать/ пресингувати* (назва дії) [за нашим дослідженням – Б.В.].

Словотвірний потенціал полісемічного англomовного форманту *-ing* проявився на даний час у СЗ “назва дії” на російськомовному мовленнєвому рівні, зокрема при творенні оказіоналізмів напр.: рос. *втюринг*, *объегоринг*, *свалинг* с «бабками», *жабинг* (невдалий ліфтинг), *гадалкинг*, *дебилинг*, *Дедморозинг* (корпоративні новорічні вечірки), а також на рівні терміноутворення, напр.: рос. *икаэринг* (“ідеальний кінцевий результат” – авт. термін російського тренера-консультанта Віталія Ільїнського) – менеджмент;

вумбилдинг (тренінг внутрішніх управляємих м'язів малого таза у жінок) – фізіотерапія [за нашим дослідженням – Б.В.].

На етапах асиміляції у мовах-реципієнтах зміни на фонетичному та морфологічному (структурних) рівнях відбуваються відповідно до кожної мовної системи окремо. На цьому етапі в усіх мовах дослідження, крім французької, створюються свої регулярні орфографічні зміни. Так, для польської мови англійські запозичення на *-ing* є незручними і створюють певні труднощі, а польські філологи не радять читати їх "literowo".

Більшість користувачів ігнорує "tej obcej wymowy", отже читає англійські запозичення за правилами своєї мови, напр.: *siding*, замість *saiding*, *trening*, замість *treining* і т. і. [10]. Велика частина англійських запозичень, за свідченням А. Марковського, вимовляється так, як вони пишуться, незважаючи на їх англійську вимову, бо остання вимагає доброго знання цієї мови, або принаймні вміння орієнтуватися у правилах вимови.

З мови реклами поляки знають *brushing*, *layering*, *roaming* і т. і. з газет, радіо та телебачення *ranking*, *briefing*, *dumping* і т. і. [10], такі запозичення для більшості "są postrzegane jako trudne". З точки зору вимови та запису велика кількість цих запозичень "spolszczano" [10]. Існують регулярні моделі, за якими здійснюється асиміляція англійських запозичень у польській мові, вони стосуються, спрощення, як у групах голосних, так і приголосних. Такі правила розповсюджуються і на запозичення з формантом *-ing*.

Наприклад, спрощення у групах голосних відбувається, у таких запозичень на *-ing*: англ. *armwrestling* → пол. *armresling*; англ. *dribbling* → пол. *dribling*; англ. *kidnapping* → пол. *kidnaping* та ін. Відбувається регулярна фонетико-графічна субституція *c* → *κ*, напр.: англ. *camping* → пол. *kemping*; англ. *casting* → пол. *kasting*; англ. *catering* → пол. *katering*. А також: *sh* → *sz* (*shilling* → *szyling*), *ck* → *k* (*hacking* → *haking*), *sc* → *sk* (*scouting* → *skauting*), *s* → *z* (*jumpsaling* → *jumpzaling*), *th* → *t* (*farthing* → *farting*), *c* → *s* (*dancing* → *dansing*), *v* → *w* (*caravaning* → *carawaning*). У групах голосних *ai* → *e* (*training* → *trening*); *a* → *e* (*happening* → *hepening*); *ei* → *i* (*briefing* → *brifing*); *ui* → *i* (*bodybuilding* → *bodibilding*); *ee* → *y* (*bungee-jumping* → *bungy-jumping*); *ee* → *i* (*meeting* → *miting*); *u* → *a* (*dumping* → *damping*); *ou* → *au* (*scouting* → *skauting*); *oo* → *u* (*footing* → *futing*); *ya* → *j* (*yachting* → *jachting*); *oa* → *o* (*roaming* → *roming*); *i* → *y* (*dribbling* → *drybiling*); *ow* → *o* (*bowling* → *boling*) [за нашим дослідженням – Б.В.].

Зміни на формальному (морфемному) рівні відбуваються у добре засвоєних запозиченнях, іншомовне походження яких не відчувається. В межах одного алфавіту транслітерація не застосовується, напр.: англ. *booking* → фр. *booking*, англ. *brainstorming* → фр. *brainstorming* [3: 39, 41] і т. і. Не зафіксовано також фактів поморфемних змін у запозиченнях з формантом *-ing* і в польській мові, але у назвах видів діяльності описово таке запозичення перекладається за допомогою формантів *-enie*, *-anie*, яке можна вважати співвідносним за значенням з формантом *-ing*, напр.: *mailbombing* - "*zasypywanie skrzynki e-mailowej dużą ilością listów ...*" [10; 154].

Проведене нами дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки:

1. Англійські запозичення на *-ing* являють собою похідне слово, утворене за допомогою полісемічного форманту *-ing*.
2. Аналітичність та синтетичність мов, до яких увійшло запозичення на *-ing* проявляється на етапах асиміляції у процесі словотворення та участі у синтаксичних конструкціях відповідно до системи організації лексичних і граматичних значень тієї чи тієї мови-реципієнта.
3. Залежно від характеру мовної взаємодії: 1) генетична спорідненість; 2) ареальна спорідненість; 3) типологічна спорідненість - відбувається як процес запозичення, так і процес засвоєння запозичень на *-ing*. Ареальна спорідненість сприяє переходу запозичення з однієї мови до іншої (англійська → французька, польська → українська, російська → українська), генетична спорідненість зближує процеси асиміляції (англійська – французька; польська – українська – російська), типологічна дозволяє встановити спільні формально-семантичні типи запозичень в мовах-реципієнтах.
4. СЗ запозиченого похідного на *-ing* мотивується його словотвірною основою та полісемічним формантом *-ing*, що переноситься у мови-реципієнти у складі формально-семантичного комплексу.
5. Аналіз на формальному та структурному рівнях дозволив вивести універсальні типи англійських запозичених похідних на *-ing* за їх формальними: прості й складені та морфограматичними: назви предметів, назви процесів та назви ознаки процесів або предметів у складі словосполучень.
6. Виявлено залежність продуктивності словотвору від СЗ запозичення на *-ing* (у синтетичних мовах) та характер участі у синтаксичних конструкціях (у мові аналітичного типу).
7. В аналітичній французькій мові словотворення від запозичень на *-ing* йде шляхом аглютинації (утворенням складних слів) та за власними синтаксичними моделями, з використанням власних прийменників та сполучників. В синтетичній польській мові асиміляція відбувається на рівні субституції або дивергенції всередині слова. Флективний характер польської, української та російської мов позначається на словотворенні від запозичень на *-ing*. При високому ступені асиміляції від транслітерованих або адаптованих похідних запозичень з формантом *-ing* у мовах синтетичного типу утворюються словотвірні ланцюжки за допомогою флексій та, іноді, префіксів. Ми дійшли висновку, що загальне СЗ запозичення на

-ing впливає на характер утворення від нього дериватів на частиномовному рівні, тобто на процес словотворення.

8. Визначено СЗ форманта -инг у російськомовних новоутвореннях на -инг: “назва виду діяльності”.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Архипенко Л.М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX - початку XXI ст.): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 /; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2005. – 20 с.
2. Володарская С.Ф. Заимствование как отражение русско-английских контактов. / Вопросы языкознания, №4, 2002, С.96-118.
3. Ганшина К.А. Французско-русский словарь // 51 000 слов. – М., “Русский язык”, 2002, 912 с.
4. Зеленецкий А.Л. Сравнительная типология основных европейских языков: Учеб. Пособие для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений. - М.: Издательский центр “Академия”, 2004. – 252 с.
5. Кислюк Л. П. Словотвірний потенціал запозичень у сучасній українській літературній мові (на матеріалі англійських та німецьких запозичень): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15 /; НАН України, Інститут української мови. – К., 2000. – 16 с. – Ел. ресурс < <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2000/00KLPULM.zip>
6. Крысин Л.П., Ю.Хан Су О словообразовательных возможностях иноязычных неологизмов // Филол. науки. – М., 1998, №3, С.15 – 21 с.
7. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. К.: Знання.2004. – 326 с.
8. Попова Н.О. Структурно-семантичні особливості новітніх лексичних запозичень з англійської в українську мову (90-і рр. XX ст. - початок XXI ст.): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 [Електронний ресурс] /; Запоріж. держ. ун-т. – Запоріжжя, 2005. – 19 с.
9. Сімонюк В.П. Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.01;Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2002. – 36 с.
10. Praktyczny Słownik Poprawnej Polszczyzny (nie tylko dla młodzieży)/pod redakcją Andrzeja Markowskiego / - Wydawnictwo naukowe PWN Sp. z o.o. Warszawa, 1995. – 480 str.
11. Широкова А.В. Сопоставительная типология разноструктурных языков (фонетика, морфология). – М.: “Добросвет”, 2000 – 200 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Білоусова – ст. викладач кафедри іноземних мов Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

Наукові інтереси: зіставна лексикологія, структурна семантика запозичених слів та словотвірних засобів.

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ НУЛЬОВОГО СУФІКСА У ТВОРЕННІ НАЗВ ПРИМІЩЕНЬ ТА ЇХ ЧАСТИН

Галина ВОЛИНЕЦЬ (Запоріжжя, Україна)

У статті на матеріалі сучасної української мови розглядаються нульсуфіксальні похідні – назви приміщень. Описано лексико-словотвірні типи цих назв (дериватів з нульовим суфіксом), їх семантику, кількісний вияв; функціонування нульсуфіксальних похідних у порівнянні з дериватами з матеріально вираженими суфіксами.

The derivatives with zero suffix (with meaning of premises) on the basis of modern Ukrainian language are represented in the article. The author described the lexical-derivational types of derivatives with zero suffix, their semantics and number, their function in comparison with derivatives with others suffixes.

Останнім часом помітно зростає інтерес щодо питань функцій словотворчих афіксів. Так, попередні дослідження дозволяють зробити висновок, що нульовий суфікс має широкий спектр значень та несе потужну функціональну потенцію. Науковці приділяли увагу питанням словотвірної структури та семантики нульсуфіксальних похідних (Л.Третевич), розглядали словотвірні моделі з нульовим суфіксом (О.Пінчук, Л.Родніна), досліджували походження та історію нульових словотворчих засобів (С.Бевзенко, П.Білоусенко), однак на сьогодні відкритим залишається питання співвідношення нульсуфіксальних дериватів та похідних із матеріально вираженими суфіксами. Зокрема, нульсуфіксальні назви приміщень ще не були предметом спеціальних досліджень, тому невивченими залишаються такі питання, як ємність нульового суфікса (використання в певному значенні); сполучуваність суфікса з певним типом основ; семантичні та стилістичні особливості похідних з цим формантом; продуктивність та активність нульового суфікса в порівнянні з матеріально вираженими афіксами; функціональне навантаження словотворчих афіксів, що беруть участь у творенні назв приміщень, а також визначення ролі та місця нульсуфіксальних похідних у словотвірній системі української мови.

До назв приміщень зараховують такі найменування: “місце виробничої діяльності людини”, “місце продукування предметів та їх зберігання”, “назви установ або закладів, пов’язаних із тією чи іншою діяльністю” [7: 8], “назви споруд, житлових приміщень, частин приміщень” [4: 7], “приміщення для зберігання, утримання чого-небудь” [1: 88], “приміщення для утримання тварин”, “сховища для зберігання засобів виробництва та готової продукції” [6: 365]. Нульсуфіксальні похідні спостерігаємо лише в таких зі згаданих угруповань: а) у назвах приміщень (та їх частин) для проживання, перебування людей (*оселя, прибудова, сходи*); б) найменуваннях установ, закладів (*заїзд, суд, управа*); в) назвах сховищ, приміщень (та їх частин) для зберігання чого-небудь (*погріб, склад, схов*); г) назвах приміщень (та їх частин) для тварин (*загін, притула, саж*).

1. Назви приміщень (та їх частин) для проживання, перебування людей у сучасній українській мові представлені винятково віддієслівними дериватами. **1.1.** Іменники чоловічого або жіночого роду повної парадигми, наприклад: *вивід* (СУМ I 364) “цегляний димар над дахом хати”; *виступ* (504) “частина даху, що видається, виступає наперед”; *вихід* (527); *відділ* (580) “частина приміщення, що має певне призначення”; *вхід* (719); *звис* (ВТСУМ 352) “звис покрівлі”; *звід* (353) “криволінійне покриття, що з’єднує стіни або опори якої-небудь споруди; склепіння”, пор. *звід журавля*; *зруб* (387) “зведені стіни будинків, колодязі тощо”; *намет* (569); *настил* (582); *оселя* (682); *отвір* (689); *підлога* (773), пор. *діал. буд. підлога* (Дз 79) “підвалина; товста балка, що є основою дерев’яної стіни”; *підпора* (778); *рідко прозир* (971) “просвіт”; *буд. в’язь* (ВТСУМ 168) “скріплення дерев’яних частин будівлі врубуванням”, пор. *діал. св’язь, щети* (Дз 80) “те саме”; *буд. лата* (481) “довга жердина або дошка, яку кладуть уперек кроков”; *буд. проріз* віконний (РУТС, 984); *стик* (ВТСУМ 1194) “місце з’єднання, зіткнення двох кінців, країв чого-небудь”; *архіт. облом* (642) “найпростіша архітектурна деталь”; *спец. опора* (675); *перевал* печі (ШСТ 7; РУТС 342); *підстил* (РУТС 382); *покрива* (ШСТ 56); *стол. притик* (ВТСУМ 952; ШСТ 74) “з’єднання дерев’яних брусків торцями”; *етн. посід* (ВТСУМ 888; СУССГ 172) “Божник, покуття; місце за столом, де сидять наречений і наречена під час весілля”; *винос* даху (Данилюк 31) “виступ, навіс”; *зав’язь* (Данилюк 33), *зв’язь* (Гр II 136) “місце з’єднання, зіткнення двох кінців, країв у будівлях”; *діал. загата* (СБГ 127) “зовнішнє утеплення стін старих хат кукурудзинням, очеретом”; *закід* (СБГ 132) “дерев’яні бруски, які кладуть між двома стовпами, коли зводять стіну”; *запір* (СБГ 138) “вікна і двері”; *засип* (МВ 16) “призьба”; *діал. мист, мост* (МВ 24; Дз 83) “дерев’яна підлога в хаті”, пор., *міст* (ТЛП 191) “дорога, вимощена через болото колодами або дошками”; *убитий насип* (Дз 82) “долівка; утрамбована, вирівняна та помазана глиною земля в хаті”; *ощеп* (ВТСУМ 695) “верхня балка в стіні, на яку ставлять крокви”, *діал. оціп* (МВ, 26) “те саме”, *очена* (СУССГ 155) “те саме”, *вчена* (Дз 80) “те саме”; *поміст* (ВТСУМ 856; МВ 29) “дошкана підлога”; *присна* (Дз 83) “призьба”; *прихід* (Гр III 450) “вхід”; *буд., рідко пувала* (Корз 195) “підлога” (мотивоване діалектним *пувалити – повалити*); *связ* (МВ 32) “коробка вікна”; *діал. заст. виділ* (СУМ I 388) “відділ”, наприклад, “тепер я у виділі польської читальні”; *бурт* (Гр I 114) “жолоб у стовпах для закладання колод” (*буртити* “свердли, буравити” Гр I 114); *обклад* (СУССГ 145) “дерев’яний обід навколо каменів”; *приклад* (ЭВС 120) “сіни” тощо.

1.2. До цієї підгрупи відносимо також нечисельні множинні похідні: *сходи* (ВТСУМ 1223); *спец. прорізи* (РУТС 91); *залом* (Данилюк 80) “спеціальна технологія покриття храмів” тощо.

2. Назви установ, закладів представлені невеликою кількістю віддієслівних нульсуфіксальних дериватів чоловічого або жіночого роду повної парадигми, наприклад, *заїзд* (ВТСУМ 299) “приміщення для зупинки, ночівлі проїжджих, із двором для підвід, коней і т.ін.”; *суд* (1212) “приміщення, для судових засідань”; *розм. торг* (ВТСУМ 1257) “торговельна організація, установа, що відає тогівлею”; *діал., зах. склеп* (ВТСУМ 1137; СБГ 494) “крамниця”; *іст. управа* (ВТСУМ 1300) “установа, яка займалася громадськими, становими та адміністративними справами”.

3. Назви сховищ, приміщень (та їх частин) для зберігання чого-небудь представлені виключно віддієслівними нульсуфіксальними дериватами.

3.1. Іменники чоловічого, жіночого або середнього роду повної парадигми, наприклад: *засік* (ВТСУМ 327) “відгороджене місце в коморі, зерносховищі і т.ін. для зсипання зерна”, пор., *діал. засік* “будівля для снопів, полови, соломи” (Гриценко 12); *навіс* (ВТСУМ 552) “покрівля на стовпах або інших опорах для захисту кого-, чого-небудь від сонця, негоди і т.ін.”, пор. *діал. навес* (СУССГ 133) “танок”; *позріб* (ВТСУМ 819), *діал. погреб* (СУССГ 167; Дан 12) “підвал, де зберігаються продукти”; *прибудова* (925), пор. *діал. притула* (СБГ 445; АркС II 91), “господарська прибудова до основної будівлі”, *причена* (ЭВС 120; АркС II 91) “т.с.”, пор. *причана, придел* (Дз 93) “т.с.”; *склад* (1136) “відповідно обладнане місце, будівля або приміщення для зберігання чого-небудь (продуктів, матеріалів і т.ін.)”; *склеп* (1137) “підсобне приміщення для зберігання зброї, господарського реманенту тощо”, пор. *діал. склеп* “крамниця” (це запозичення з польської мови [див. 5 (V: 274)], однак у сучасній українській мові співвідносно семантично і структурно з дієсловами *склепити* “зводити склепіння”, *склепляти* “будувати склеп”); *схов* (СПС 420) “приміщення для зберігання чого-небудь; сховище”; *діал. загорожа* (СУССГ 80) “відсік у погребі, де складають овочі”; *заїзд* (Дз 92) “приміщення для зберігання сільгосподарського реманенту”; *закат* (Гриценко 104) “приміщення для сільгоспремененту”; *закот, заход* (66) “Те саме”; *запера* (12) “будівля для снопів, полови, соломи”; *оборіг, оборога* (АркС II 5) “т.с.” (від *оберігати*); *нака* (СБГ 377) “великий дерев’яний ящик для зберігання зерна чи борошна і крупи” (можливо, від *пакувати*); *діал. переруб* (ВТСУМ 743) “засік”; *підкат* (ПРДН 364) “приміщення для сільгоспремененту”; *сила* (АркС II 145) “відгороджене місце в коморі для зсипання зерна”.

3.2. До цього угруповання належать поодинокі множинні похідні, наприклад, *діал. засіки* (Гриценко 12; Данилюк 77) “будівля для снопів, полови, соломи”.

4. Назви приміщень (та їх частин) для тварин представлені такими віддієслівними дериватами чоловічого або жіночого роду, наприклад, *загін* (ВТСУМ 290) “огороджене місце, куди заганяють худобу на ночівлю, відпочинок і т.ін.”; *саж* (1095) “хлів, у якому відгодовують свиней” (співвідносно з *садити*: *sad-ĭ-ti> *sadĭj> *saž’); *загорода* (СБГ 128) “приміщення для тварин”; *заграда* (Гриценко 214) “літня будівля для

корів, коней”; *обгін* (Гр III 5) “ворота у приміщенні для тварин” (від *обгонити*, *обганяти*); *стая* (Дз 92) “конюшня” (від *стояти*) тощо.

Назви “приміщень певного призначення, а також виробництв, розташованих у цих приміщеннях” [10: 87], побутових приміщень, організацій, підприємств творяться за допомогою суфікса **-ня** та його похідних (**-арня**, **-итня**, **-івня**, **-льня** тощо) від дієслівних основ: *бойня*, *кузня*, *пильня* (рідко), *стайня*; *друкарня*, *лікарня*, *пекарня*, *робітня* (заст.), *смолярня*, *сушарня*; *дровитня* (розм.); *гартівня*, *катівня*, *харчівня* (заст.); *білільня*, *вітальня*, *гартувальня*, *їдальня*, *копальня*, *копильня*, *красильня*, *купальня*, *курільня*, *пральня*, *роздягальня*, *спальня*, *умивальня*, *фарбувальня*, *чекальня*, *читальня* [7; 8; 9; 12]; рідше – від прикметникових чи іменникових (*ливарня*, *цегельня* тощо). Хоча суфікси **-ня**/**-льня** є одними з основних виразників семантико-синтаксичної функції локатива [8: 91], проте в сучасній мові продуктивність цього типу (на **-ня** та похідних від нього суфіксів), за словами Л.О.Родніної, обмежена [10: 66].

Суфікс **-иця** (та похідний **-иця**) у сполученні з дієслівними основами, за словами дослідників, трапляються рідко: “найменування приміщень на **-иця** за дією, яка в них відбувається, протягом ХХ століття поступово виходять з ужитку” [3: 91], наприклад: *бійниця*, *варниця* “кухня”, *дзвіниця*, *дільниця*, *мельниця*, *оздоровниця*, *погребниця*, *різниця* “місце, де ріжуть худобу” [3: 9]. Порівняно з відіменниковими похідними на **-иця**/**-иця** (високопродуктивний тип серед назв приміщень) втрачають свої позиції й відприкметникові деривати з цим суфіксом, наприклад: *гостиниця*, *гробовиця* “могила”, *божниця*, *діал. нижниця* “перший поверх”, *тивниця*, *світлиця*, *темниця*, *тепліця*, *холодниця* [3; 7; 9; 10].

Формант **-ище** (**-бище**, **-лище**, **-нище**) представлений у незначній кількості похідних: *пристанище* (рідко), *стійбище*, *судилище* (заст.), *сховище*, *училище* [1; 9; 10].

Нетиповим для української мови у функції творення локативних назв вчені вважають суфікс **-ка** (та його похідні – **-івка**, **-нка**, **-лка**), який сполучається більшою мірою з іменниковими основами, меншою – з прикметниковими та дієслівними: *землянка*, *крийка*, *курілка*, *підсобка*, *світелка*, *топка*, *умивалка*, *читалка* [1; 7; 10]. Деякі дослідники зазначають, що “чіткий вияв семи локатива із суфіксом **-ка** можливий лише в тексті”, наприклад, *виставка* [1: 87].

Формант **-ло**, який на сучасному етапі розвитку мови не творить назв приміщень, раніше сполучався з дієслівними основами, наприклад: *житло*, *стійло*, *тирло* [9: 57; 10: 66].

Суфікс **-ник** мало представлений у віддієслівних похідних (*витверезник*, *відстійник*, *жертвник*, *хідник* [10]), адже частіше сполучається з іменниковими основами і позначає “приміщення, де зберігається, утримується хто-, що-небудь” (*курник*, *корівник*, *овечник*, *телятник*, *сінник* і т.п.) [1: 88].

Іншомовні суфікси **-атор** (**-ятор**, **-итор**), **-ація** (**-ція**, **-кція**, **-ія**), сполучаючись із дієслівними основами (переважно іншомовного походження), творять назви приміщень, “де відбувається певна дія, процес” [10: 64], назви “закладу, місця, призначеного для виконання дії, часто з додатковим значенням осіб, які в ньому перебувають” [10: 74]: *акліматизатор*, *ізолятор*, *інкубатор*, *стерилізатор*; *адміністрація*, *інспекція*, *організація*, *редакція*. Однак більшість іншомовних суфіксів сполучаються з іменниковими основами: **-ат** (*ректорат*, *нотаріат*, *деканат*), **-арій** (*лимонарій*, *планетарій*, *фазанарій*), **-орій** (*санаторій*, *інгаляторій*) [1; 10].

До малопродуктивних або непродуктивних суфіксів, які сполучаючись із девербативними основами, творять незначну кількість назв приміщень, належать такі: **-ина** (*сходина*) [9: 60], **-ба** (*садиба*) [9: 67], **-ок** (*засідок*, *захисток*, *сховок*) [10: 62], **-ття** (*укриття*) [10: 70] тощо.

Таким чином, серед девербативних похідних – назв приміщень спостерігаємо певну обмеженість реалізації значення як **нульового суфікса**, так і матеріально виражених формантів. Це пояснюється надзвичайно високою продуктивністю деяких афіксів (насамперед, **-ник**), які сполучаються з іменниковими основами і не втрачають своєї активності на сучасному етапі. Отже, **нульовий суфікс**, маючи обмеження у сполучуваності з певним типом основ (він не поєднується з звірними іменниковими основами), не зміг стати конкурентноспроможним засобом для творення назв приміщень певного призначення, підприємств, виробництв та ін. Тут пріоритети з давніх часів належать запозиченням та давнім власне українським утворенням із суфіксом **-ня** на позначення виробництв, установ тощо (наприклад, *школа*, *університет*, *адміністрація*, *інспекція*, *санаторій*, *лимонарій*; *кузня*, *пекарня*, *лікарня*, *спальня* і т. ін.). Також надзвичайно слабкі позиції нульсуфіксація має у творенні назв приміщень для тварин. Нульсуфіксальні іменники через свою специфічність (вони, як правило, передають загальне значення “приміщення для тварин”, без конкретизації для яких саме) перебувають на периферії цього поля, а його ядро складають відіменникові деривати (з матеріально вираженими суфіксами), в значенні яких є пряма вказівка на те, хто там утримується (пор., *кролятник*, *поросятник*, *гусятник*, *голуб'ятник*, *телятник* тощо).

У той же час функціональне навантаження **нульового суфікса** у віддієслівному словотворенні розподіляється таким чином, що у підгрупі “назви приміщень та їх частин для проживання, перебування людей” він створює потужну конкуренцію афіксам **-ня** і його похідним (**-арня**, **-итня**, **-івня**, **-льня** тощо) та **-ник**. Особливо високою продуктивністю відзначається нульовий формант у творенні назв складових частин приміщень (наприклад *звис*, *опора*, *підлога* та под.).

Нульовий суфікс (у назвах приміщень) представлений у дериватах із різних шарів лексичної системи української мови: меншою мірою – в словах загального літературного вжитку, більшою – в лексемах спеціального використання (переважно – в галузі будівництва та сільського господарства), у похідних з певним стилістичним забарвленням (розмовні, регіоналізми), багатогранно представлений у великій кількості діалектних слів (репрезентовані всі групи діалектів). Трапляються поодинокі історизми, наприклад, *управа* “установа, яка займалася громадськими, становими та адміністративними справами”.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Аркс	Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: У 2-х т. – Луцьк: Вежа, 2000. – Т.1. – 354 с.; Т.2. – 458 с.
ВТСУМ	Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпін, 2003. – 1440 с.
Гр	Словарь української мови. Збір. Ред. журн. “Киев. Старина”. Упорядкував, з дод. Влас. Матеріалу, Б.Грінченко. Т.1 – 4. – К., 1907 – 1909. – Репринтне видання. – К.: Лексикон, 1996.
ГРИЦЕНКО	Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики / АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Відп. ред. І.Г. Матвіяк. – К.: Наукова думка, 1990. – 272 с.
Дан	Данилевський Г.П. Чумаки: Худож.-док. нарис. – К.: Веселка, 1992. – 110 с.
Данилюк	Данилюк А.Г. Українська хата. – К.: Наукова думка, 1991. – 112 с.
Дз	Дзедзелівський Й.О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. – К.: Наукова думка, 1984. – 308 с.
Корз	Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика: Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1987. – С.62-267.
МВ	Методичні вказівки з діалектології української мови (та матеріали до словника східнополіського говору) / Укл. А.С. Зеленько. – Луганськ, 1990. – 80 с.
ПРДН	Праці XII Республіканської діалектичної наради. – К.: Наукова думка, 1971. – 466 с.
РУТС	Російсько-український технічний словник. – К.: Державне видавництво технічної літератури, 1961. – 648 с.
СБГ	Словник буковинських говірок / За заг. Ред. Н.В.Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
СПС	Сабалдир Г. Практичний російсько-український словник. – К.: Час, 1926.
СУМ	Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т.І-ХІ.
СУССГ	Словник українських східнослов'янських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.
ТЛП	Никончук М.В., Никончук О.М. Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов / Відп. ред. П.Ю. Гриценко – К.: Наук. думка, 1990. – 292 с.
ШСТ	Шелудько І.М. Практичний словник виробничої термінології. – Серія практичних словників. – Випуск 3. – Харків: Радянська школа, 1931. – 131 с.
ЭВС	Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры / Гл. ред. академик Ю.В. Бромлей. – М.: Наука, 1987. – 560 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. – К.: Наукова думка, 1987. – 212 с.
2. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). – К.:КДПІ, 1993. – 216 с.
3. Білоусенко П.І., Німчук В.В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс **-нця**). – Київ-Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 206 с.
4. Виноградова О.В. Функціонально-семантична категорія локативності в сучасній українській літературній мові. – 10.02.01 (укр. мова): Автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2001. – 19 с.
5. Етимологічний словник української мови: У 7 т./ Редкол.: О.С.Мельничук (голов. ред) та ін. – К.: Наукова думка, 1983 – 20.. (Словники України).
6. Клименко Н.Ф. Назви місця //Українська мова: енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2000. – С. 365-366.
7. Ковалик І.І. Назви місця в східнослов'янських мовах у порівнянні із іншими слов'янськими мовами (словотвір) // Слов'янське мовознавство. Зб.ст.(Т.1). – Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 5-37.
8. Олексенко В.П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників. – Харків: Айлант, 2001. – 240 с.
9. Пінчук О.Ф. Словотвірна структура віддіслівних іменників сучасної української літературної мови // Морфологічна будова сучасної української мови. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 35 – 82.
10. Родніна Л.О. Суфіксальний словотвір іменників у сучасній українській мові // Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 57 – 170.
11. Третевич Л.М. Нулевая суффиксация имён существительных в современном украинском языке. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ужгород, 1980. – 25 с.
12. Czyżewski F. Nomina loci w gwarze ukraińskiej wsi Wyutki koło Włodawy // Діалектологічні студії.3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської / Відп. ред. П.Гриценко, Н.Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Вид-во М.П.Коць, 2003. – С.377-383.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Волинєць – аспірантка кафедри української мови Запорізького національного університету.
Наукові інтереси: словотвір українського іменника.

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ СЛОВОВІРНОЇ ПРОДУКТИВНОСТІ

Наталія ВОЛКОВА (Горлівка, Україна)

Стаття продовжує цикл публікацій автора з питання вивчення словотвірної продуктивності запозичених та питомих слів. У ній розглянуто стан дослідження проблеми в лінгвістичній літературі 90-х рр. XX ст.

The article is the sequential of the author's series of publications on the problem of the word-building productivity of borrowed and native words. The linguistic literature of the '90s of the 20th century is analyzed.

Поповнення словникового складу англійської, української та російської мов запозиченими лексичними одиницями робить необхідним аналіз різних аспектів процесу їх адаптації. В останнє десятиріччя по-новому актуальним стало питання словотвірної адаптації іншомовних слів. Протягом довгого часу в лінгвістиці проблему словотвірної адаптації запозичених елементів поєднують з питанням їх словотвірної продуктивності – можливості тієї чи іншої одиниці утворювати нові похідні слова.

До 90-х рр. XX ст. дослідження проблеми словотвірних можливостей мовних елементів (що вже були предметом нашого розгляду [4]) мають поступовий перехід від розробки загальнотеоретичних питань словотвірної продуктивності та опису словотвірної продуктивності афіксів, способів, типів, моделей до аналізу словотвірних можливостей слів і основ слів. Проблематика словотвірних можливостей слів різних семантичних груп залишається актуальною в лінгвістичних дослідженнях останнього десятиріччя XX ст., огляд яких є метою цієї статті.

У 90-х рр. XX ст. продовжують уточнюватися теоретичні аспекти проблеми словотвірної продуктивності мовних одиниць. Проте, як і раніше, спостерігається неоднозначне розуміння термінів “словотвірна продуктивність”, “словотвірна активність” та “словотвірний потенціал”. Саме тому в публікації особливо аналізуються погляди науковців щодо цих термінів.

Вивченню словотвірного потенціалу мови приділяється багато уваги в роботах Т.Х.Каде. Авторка пояснює, що словотвірний потенціал російської мови формується з сукупності потенціалів усіх частин мови, які в свою чергу складаються з потенціалу словотвірних гнізд кожної частини мови, тобто кількості твірних у гніздах усіх частин мов [9: 25-26]. Крім того, лінгвіст розрізняє абсолютний та відносний потенціал, останній є частиною першого. Абсолютний потенціал мови, на думку вченого, може бути реалізованим (дійсним) і нереалізованим (можливим), а відносний потенціал мови – це реалізований (дійсний) в більшій чи меншій мірі для певних частин мови [11: 15]. Т.Х.Каде вважає, що “мірою потенційного заряду словотвірної одиниці є її продуктивність – можливість бути взірцем для творення нових слів, її кількісна характеристика, системність”, а якісною характеристикою є активність словотвірної одиниці [11: 13].

Нам особливо імпонують погляди Т.Х.Каде та В.В.Березенко, які демонструють потенціал в єдності просторових і часових характеристик. Т.Х.Каде відзначає, що потенціал концентрує в собі одночасно зв'язки та відношення, які відбивають минуле, репрезентують сучасне й орієнтовані на майбутнє [8: 7-29]. В.В. Березенко виходить з того, що словотвірна система як підсистема мови являє собою словотвірний потенціал мови, а саме тому словотвірний потенціал об'єднує в собі три вищезазначені умови зв'язків та відношень [3: 154-155].

Доречним вважаємо відзначити публікацію О.А.Земської “Активні процеси сучасного словотвору” [7]. Дослідження спрямоване на визначення ключових слів останніх років XX ст., проте для нас цікавим є те, що дериватолог класифікує активні слова на дві групи: першу групу складають слова, що отримують високу частотність та словотвірну активність на короткий проміжок часу, і другу групу – слова активні, високочастотні довгий час [7: 92]. Запропонована характеристика активних слів дозволяє нам зробити висновок про те, що О.А.Земська словотвірну активність слів розуміє як якісну, часову характеристику.

Слід відзначити, що в цей період продовжують вивчатися словотвірні можливості типів (Т.Х.Каде [10]) та афіксів (О.А.Земська, В.О.Горпинич, Н.Ф.Клименко [7; 5; 14]). Однак, на відміну від попередніх двох етапів вивчення словотвірних можливостей, все більше уваги приділяється аналізу словотвірних можливостей слів та основ слів.

Об'єктами дослідження дериватологів стають словотвірні можливості першого дієслівного компоненту складних слів в українській мові (В.І.Красько [17]), дериваційні можливості дієслів бажання в російській мові (Є.М.Белицька [1]), словотвірний потенціал відадвербіального словотвірного гнізда (В.В.Березенко [2; 3]) та ін.

Загальна тенденція в дослідженнях можливостей словотвірних одиниць – це висвітлення дериваційних можливостей слів і характеристика факторів, що обмежують чи сприяють розвиткові словотвірних можливостей. Так, О.С.Федотова дериваційний потенціал прикметників пов'язує з їх семантикою та словотвірною валентністю [27: 16]. Аналізуючи просторові прикметники, О.М.Шевчук виділяє наступні параметри дериваційних потенцій: місце просторової семантики в структурі лексико-семантичної групи, кількість словозначень лексеми, ускладненість семантики, частотність лексеми та характер морфемної

структури [28: 53]. У якості об'єктивного показника словотвірної активності вчений використовує термін, який раніше було запропоновано О.М.Лисиціною, – потужність словотвірного гнізда. Проведені дослідження показали, що в сфері просторових прикметників фактори частотності та полісемії є нерелевантними [27: 15]. А.В.Моргун встановлює залежність словотвірної активності зоонімів від ознак похідності/непохідності мотивуючої основи, місця в родо-видовому ряді та стилістичних характеристик [21: 30-36]. Під словотвірною продуктивністю мовознавець розуміє кількість дериватів, мотивованих зоолексемою [20: 2]. Словотвірну валентність (можливість тієї чи іншої словотвірної мовленнєвої одиниці виступати мотивуючою) назв осіб вивчає М.І.Капраль. Кількісним показником словотвірної валентності в роботі виступає кількість дериватів [13: 6].

Дослідження, в яких певним чином висвітлюються проблеми словотвірних можливостей запозичених слів, можна поділити на дві групи. Першу групу складають праці, в яких дослідники, описуючи асиміляцію запозичених слів, розглядають їх словотвірну адаптацію та активність. Так, у роботі І.М.Каминіна словотвірна активність є показником етапу “інтеграції” – останнього етапу асиміляції [12: 33-34]. Ю.А.Зацний порушує проблему іншомовного впливу на словотвірний склад англійської мови і констатує появу нових продуктивних дериваційних елементів [6: 28].

Другу групу складають дослідження, спрямовані на вивчення словотвірних можливостей іншомовної лексики та визначенню факторів, що впливають на словотвірні можливості слів. Л.П.Крисін і Ю.Хак Су підкреслюють, що словотвірна активність іншомовного лексичного елементу – це його можливість бути базою для творення слів за допомогою афіксальних засобів мови, що запозичує [18: 17]. Демонструючи іншомовні неологізми останнього десятиріччя, вчені поряд з граматичними й морфологічними факторами виділяють також фактор комунікативної актуальності слова, бо вважають, що вживаність може виявитися сильнішою за вище зазначені фактори [18: 18].

У ряді праць досліджуються словотвірні можливості запозиченої термінологіки. Морфемно-дериваційний аспект освоєння німецьких науково-технічних термінів в українській мові розглядається в роботі О.А.Лисенко. Науковець припускає, що для повної адаптації іншомовного терміну йому необхідно мати словотвірну активність, важливе значення при цьому має семантика [19: 11]. Проте більше уваги приділяється аналізу активності та продуктивності суфіксів [19: 97]. В.Г.Костенко вивчає словотвірні потенції твірних іменних кореневих основ германського походження на матеріалі англійської біологічної термінологіки. На думку авторки, словотвірна потенція як категорія абстрактної можливості в мовленні відбивається в якісних та кількісних аспектах реалізації, якими є активність, продуктивність і валентність твірних основ [15: 6-7; 16: 43].

Детальніше проаналізуємо дисертаційні дослідження І.М.Обухової “Функціонування та словотвірна активність англіцизмів у сучасній російській мові” [23] й Л.В.Чурсіної “Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові” [26].

На матеріалі сучасної преси І.М.Обухова розробляє питання дериваційної та семантичної еволюції запозичених англіцизмів. Лінгвіст уточнює, що словотвірна асиміляція англіцизмів, як і інших іншомовних слів, що запозичуються російською мовою, полягає в розвитку їх словотвірної продуктивності [22: 18]. Головний показник словотвірної активності англіцизмів – це їх можливість взаємодіяти з питомими словотвірними засобами та утворювати цілі сім'ї дериватів згідно з моделями словотворення, що існують у російській мові [23: 41]. І.М.Обухова приходять до висновку, що англійські запозичення в російській мові проявляють значну словотвірну активність. Більше того, як стверджує мовознавець, залучення англіцизмів до словотвірної системи російської мови сприяє активізації потенційних питомих словотвірних можливостей російської мови [23: 8]. Ми цілком можемо погодитися з цим твердженням, однак суперечливим вважаємо думку про те, що запозичення в російській словотвірній системі набувають словотвірних здібностей, які проявляються нарівні з питомою лексикою [22: 18]. На наш погляд, цей аспект потребує детального розгляду, що і є одним із завдань нашого дослідження.

Л.В.Чурсіна характеризує дериваційний потенціал французьких запозичених слів та дає загальну характеристику словотвірних моделей похідних від французьких основ. При розгляді словотвірного потенціалу дериватолог вибирає валентний аналіз. Позитивним є те, що розрізняються поняття “потенція” і “словотвірна активність”. Потенція – закладена в основі слова здатність утворювати нові семантично та граматично залежні від неї слова, а словотвірна активність – кількісний показник реалізованих основою можливостей [25: 4; 26: 31]. Серед причин, що визначають словотвірну активність, дослідниця виділяє їх семантику, структурні показники, частотність, стилістичні характеристики й комунікативну значущість [25: 10-12].

Зроблені вище спостереження дозволяють нам констатувати, що в останнє десятиріччя ХХ ст. в дериватології сформувався новий напрям у вивченні словотвірних можливостей слів англійської, української і російської мов. Проявом нового підходу став перехід від статичного опису до узагальнення причин словотвірних можливостей деяких груп іменників, прикметників, дієслів, прислівників. У дослідженнях все частіше проявляються тенденції до аналізу запозичених слів (деяких запозичених неологізмів, запозиченої термінологіки, англіцизмів у російській мові), що спричинено прагненням

зрозуміти причини їх словотвірної адаптації та на цій основі зробити висновки про можливі зміни в системах мов і взаємодії запозичених та питомих слів. Проте, незважаючи на підвищений інтерес до словотвірних можливостей слів у сучасній дериватології, на значну кількість робіт, в яких порушується проблема словотвірних можливостей запозичених слів, та на актуальність дослідження взаємодії запозичених і питомих одиниць, питання словотвірної продуктивності запозичених та питомих слів у лінгвістиці залишається невирішеним. Саме тому перспективою нашої роботи є зіставлення словотвірної продуктивності запозичених і питомих слів в англійській, українській та російській мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белицкая Е.Н. Особенности словообразования глаголов желания в русском языке // Нариси досліджень у галузі гуманітарних наук в педвузі. Вип. 2. – Горлівка: ГДПШМ, 1996. – Т. 2. – С. 27 – 29.
2. Березенко В.В. Відадвербіальне словотворче гніздо: структура, семантика, потенціал: Автореф.дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1995. – 26 с.
3. Березенко В.В. Отадвербиальное словообразовательное гнездо: структура, семантика, потенциал: Дис... канд. филол. наук: 10.02.02 / Запорожский гос. ун-т. – Запорожье, 1996. – 189 с.
4. Волкова Н.В. 3 історії вивчення словотвірної продуктивності // Теоретична і дидактична філологія. – К.: Міленіум, 2007. – С. 22 – 29.
5. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія: Навчальний посібник. Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. – 190 с.
6. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80-ті – 90-ті роки ХХ ст.: Автореф.дис... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Київський ун-т. – К., 1999. – 32 с.
7. Земская Е.А. Активные процессы современного словопроизводства // Русский язык конца ХХ века (1985-1995). – М.: ЯРК, 1996. – С. 90 – 141.
8. Каде Т.Х. Потенциал русского языка. – Краснодар: Кубанск. гос. ун-т, 1997. – 250 с.
9. Каде Т.Х. Потенциал русского языка // Синтактика. Семантика. Прагматика. – Патры – Краснодар: Кубанск. гос. ун-т, 1996. – С. 25 – 37.
10. Каде Т.Х. Реальность и системность словообразовательного типа // Русское общее и терминологическое словообразование. – Краснодар: Кубанск. гос. ун-т, 1993. – С. 18 – 34.
11. Каде Т.Х. Словообразовательный потенциал суффиксальных типов русских существительных. – Майкоп: Адыгейск. республ. книжн. изд., 1993. – 166 с.
12. Каминін І.М. Структурно-семантичне освоєння запозичених слів у сучасній українській літературній мові: (на матеріалі побутової лексики): Дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / Харківський пед. ун-т. – Х., 1994. – 191 с.
13. Капраль М.І. Словотвірна валентність та словотвірна парадигматика назв осіб у російській мові: Автореф.дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / Київський ун-т. – К., 1997. – 16 с.
14. Клименко Н.Ф. Основи морфеміки сучасної української мови. – К.: ІЗМН, 1998. – 182 с.
15. Костенко В.Г. Словотвірні потенції твірних іменних кореневих основ германського походження (на матеріалі англійської біологічної термінологіки): Автореф.дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харківський нац. ун-т. – Х., 2000. – 20 с.
16. Костенко В.Г. Словотвірні потенції твірних іменних кореневих основ германського походження (на матеріалі англійської біологічної термінологіки): Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Українська медична стоматологічна академія. – Полтава, 1999. – 285 с.
17. Краско В.І. Потенційні можливості дієслівної основи в композиціях // Іноземна філологія. Вип. 101. – Львів. – 1991. – С. 71 – 75.
18. Крысин Л.П., Ю Хак Су О словообразовательных возможностях иноязычных неологизмов // Филологические науки. – 1998. – № 3. – С. 15 – 22.
19. Лисенко О.А. Освоєння німецькомовних запозичень в українській науково-технічній термінології: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський держ. ун-т. – Х., 1999. – 170 с.
20. Моргун А.В. Зооніми в системі російського словотвору: словотвірна активність і типова складова парадигма: Автореф.дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / НАН України, Інститут мовознавства. – К., 1998. – 16 с.
21. Моргун А.В. Зооними в системе русского словообразования: словообразовательная активность и типовая словообразовательная парадигма: Дис... канд. филол. наук: 10.02.02 / Ужгородский гос. ун-т. – Ужгород, 1998. – 238 с.
22. Обухова И.Н. Функционирование и словообразовательная активность англицизмов в современном русском языке: (на материале современной прессы): Автореф.дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / Днепропетровский гос. ун-т. – Днепропетровск, 1991. – 20 с.
23. Обухова И.Н. Функционирование и словообразовательная активность англицизмов в современном русском языке: (на материале современной прессы): Дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / Днепропетровский гос. ун-т. – Днепропетровск, 1991. – 151 с.
24. Федотова О.С. Дериваційний потенціал прикметників зі значенням чуттєвого сприйняття в сучасній російській мові: Автореф.дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / Київський держ. ун-т. – К., 1998. – 20 с.
25. Чурсіна Л.В. Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові: Автореф.дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський держ. пед. ун-т. – Х., 1998. – 18 с.
26. Чурсіна Л.В. Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський держ. пед. ун-т. – Х., 1998. – 307 с.
27. Шевчук О.М. Словообразовательный потенциал имен прилагательных с пространственным значением и его реализация в современном русском языке: Автореф.дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / Киевский гос. ун-т. – К., 1992. – 18 с.
28. Шевчук О.М. Словообразовательный потенциал имен прилагательных с пространственным значением и его реализация в современном русском языке: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / Киевский гос. ун-т. – К., 1992. – 190 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Волкова – аспірант кафедри мовознавства та російської мови ГДПШМ.

Наукові інтереси: словотвір англійської, української та російської мов.

МОРФОНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДСУБСТАНТИВНИХ ДІЄСЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Галина ЗЮЗЬКІНА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються морфологічні особливості словотвірних морфем та дається характеристика морфологічних явищ, зафіксованих при словотворенні відсубстантивних дієслів іншомовного походження.

The article deals with the process of word-forming of borrowed verbs derived from nouns. The morphological features of word-formative morphemes are described. The analysis of morphonological phenomena is given.

Зі становленням і розвитком дериватології як науки про закономірності творення нових лексичних одиниць зростає інтерес саме до словотвірної морфології, адже «в багатьох сучасних мовах різних мовних сімей функціонують словотвірні моделі, які продукують похідні шляхом формальної видозміни своїх словотвірних морфем» [7: 1].

Морфологічні факти та закономірності розглядалися в працях М.Трубецького, Г.Улашина, Р.Аванесова, С.Бернштейна, Я.Босака, С.Бромлей, Т.Булигіної, Д.Ворта, В.Дресслера, О.Земської, Н.Ільїної, О.Ісаченка, Л.Лопатіна, В.Касевича, К.Ковалик, О.Кубрякової, Р.Ляковського, С.Толстой, Ю.Панкраца, Т.Попової, Е.Станкевича, І.Улуханова, В.Чурганової, Н.Клименко, М.Кравченко, І.Козленко та ін. Мовознавці окреслили межі морфології, визначили її предмет і завдання; виокремили проблему одиниць морфології, запропонували можливі процедури виділення та аналізу морфологічних явищ, спробували з'ясувати їхню роль.

В україністиці ж проблеми морфології протягом тривалого часу порушувалися лише у зв'язку з вивченням явищ словозміни і словотворення в працях Л.Гумецької, В.Горпинича, К.Городенської, Т.Грязнухіної, І.Ковалика, Н.Клименко, Л.Родніної, З.Сікорської, М.Федурко та ін.

Першою спробою ґрунтовного дослідження й аналізу української словотвірної морфології стала праця М.Кравченко «Словотвірна морфологія української мови», в якій на матеріалі віддієслівних та відіменникових похідних проаналізовано альтернативні типи голосних і приголосних фонем, явища усичення та накладання морфем, досліджено аломорфи найпродуктивніших суфіксів, обґрунтовано поняття словотвірної моделі. Але об'єктом морфологічного розгляду в праці були тільки члени словотвірних пар, у ній не враховано також факту взаємодії морфологічних явищ, їхніх функціональних можливостей.

Дослідження в галузі словотвірної морфології дериватів з іншомовними основами є актуальним і перспективним, оскільки без неї не можна повністю осмислити процеси словотвірної адаптації запозичень до системи сучасної української мови. Одним з таких морфологічних питань є закономірності сполучуваності морфем у слові, але морфологічна сумісність у складі іншомовної лексики ще не досліджена.

Метою статті є дослідження морфологічних особливостей відсуб-стантивного словотворення дієслів з іншомовними основами. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати морфологічні ознаки словотвірних морфем; 2) встановити морфологічні явища при словотворенні відсубстантивних дієслів зазначеного типу.

Поєднання морфем у слові відбувається за певними правилами, які характеризують словотвірну систему. Морфемі – це такі одиниці, яким повинні безпосередньо передувати або за якими мають йти цілком визначені інші одиниці, що перебувають з ними в тісному зв'язку.

Правила морфотактики пов'язані з правилами фонотактики і базуються на їх основі. Таким чином, наявність чи відсутність морфологічних явищ, їх характер зумовлюються структурно-фонетичними особливостями мотиваторів та фонематичними особливостями дериваційних суфіксів. «Істотне значення має і характер фонем кінця твірної основи та початку афікса, тобто морфологічна сумісність. Кожна фонема, як відомо, має свої позиції, її сполучуваність з іншими фонемами суворо регламентується законами морфології» [3: 9].

При творенні похідних існують обмеження в сполучуваності дериваційних морфем. Реалізуючись за типовою моделлю, процес словотворення може зустріти певні перешкоди і не відбутися. Одними з таких перешкод є формальні обмеження, що «зумовлюються надлишковими елементами в основі твірної слова, структурною недостатністю, скупченням приголосних у валентних позиціях, подібністю кінцевих та початкових звуків твірних морфем» [4: 5].

Але в мові існують і засоби для усунення подібних перешкод:

1) наявність аломорфів морфем; 2) наявність морфологічних явищ: усичення, чергування, накладання (інтерференція), нарощення (інтерфіксація). Вибір їх у залежності від характеру перешкод дозволяє утворити нове слово й завершити словотвірний процес.

Без попереднього аналізу мотиваційних відношень: встановлення пар мотиватор – мотиват аналіз морфологічних закономірностей сполучуваності дериваційних морфем неможливий. У зв'язку з цим

морфотактика дієслів з іншомовними основами вивчається на фоні та в рамках частини мовної належності мотиваторів: іменників, прикметників, дієслів. «Морфологічний аналіз неможливий також без міцного фундаменту у вигляді виділеного інвентаря морфів з установленою семантикою кожного з них» [6: 61].

Усього зафіксовано 265 (34%) відсубстантивних дієслів іншомовного походження, в деривації яких беруть участь морфологічні явища, що свідчать про активність цих змін на сучасному етапі словотвірної системи української мови.

Об'єктом нашої розвідки обрано відсубстантивні дієслова, при творенні яких беруть участь такі суфікси: **-ува- (-юва-)**: *гранула – гранулювати, зонд – зондувати, фігура – фігурувати; -ирува- (-ірува-)*: *марш – марширувати, фарш – фарширувати, піке – пікірувати; -ізува-*: *ідеал – ідеалізувати, хімія – хімізувати, техніка – технізувати; -фікува-*: *містика – містифікувати, мумія – муміфікувати; -и-*: *фасон – фасонити*.

На думку Н.Авілової, для «сучасної системи не має значення, чи є дане дієслово за походженням запозиченим, чи воно утворено на слов'янському ґрунті. Важливо лише, чи мотивує його «первинний» іменник цілком, основа іменника або воно знаходиться з іменником у відношеннях взаємної мотивації» [1: 171].

Вибір того чи іншого суфікса пояснюється не характером твірної основи, а встановленою в українській мові традицією творення нових дієслів за зразком запозичених, що вже адаптувалися на українському ґрунті з тим чи іншим дериваційним значенням.

«Більшості відсубстантивних дієслів з іншомовними основами характерна прозорість виділення мотивуючої основи, регулярність співвідношень дієслова і мотивуючого іменника або дієслова та іменника, що знаходиться з дієсловом у відношеннях взаємної мотивації» [1: 175]. Слід зауважити, що новоутворення виявляють прогресуючу тенденцію до такого чіткого виділення твірної основи: *анонс – анонсувати, алкіл – алкілувати, теза – тезувати*. Як зазначає К.Городенська, морфемна структура таких дієслівних основ найбільш прозора, оскільки іменний корінь поєднується з дієслівним суфіксом без будь-яких морфологічних змін [3: 31].

Але деякі дієслова у співвідношенні з іменниковими основами мають у своїй структурі регулярні або нерегулярні зміни на межі основ, що зумовлені головним чином різними іншомовними прототипами або різночасовими запозиченнями.

Залежно від того, яких саме змін зазнає фонемна структура морфем (чи основ) під час словотворення дериватів, виявлено три типи морфологічних явищ: чергування: (з'/з): *рецензія – рецензувати; (с'/с): комісія – комісувати; (р'/р): мімікрія – мімікрувати; (л'/л'): протокол – протоколювати; усичення: авізо – авізувати; нарощення: фракція – фракціонувати, табу – табувати*.

Морфологічні модифікації відбуваються при утворенні відсубстантивних дериватів за допомогою суфіксів **-ува-(-юва-), -ирува- (-ірува-), -изува- (-ізува-), -фікува-, -и-**.

Одиницею, в межах якої діють усичення та нарощення є не морфема, а основа мотивовата, яка утворюється злиттям мотиватора та дериваційного суфікса. Таким чином, ці морфологічні явища належать до морфології слова. Як зазначає К.Городенська, «причини та характер усичення неоднакові. Іншомовна природа запозичень зумовлює нетипові для української мови сполучення фонем. Усичення кінцевих фонем зумовлюється морфологічними чинниками, що супроводжують процес словотвірного освоєння слів-запозичень» [3: 10].

Елізія – одне з морфологічних явищ, «при якому відбувається скорочення кінцевої фінали твірної основи в процесі взаємоприспосовування морфем» [2: 67]. Для творення відсубстантивних дієслів іншомовного походження типовою і досить регулярною (87%) є елізія: 1) **-іј-**: *гектографія – гектографувати, гарантія – гарантувати, філософія – філософствувати, ліцензія – ліцензувати, гарантія – гарантувати*; 2) **-ик-**: *полеміка – полемізувати, кібернетика – кібернетизувати, містика – містифікувати, електрика – електризувати, політика – політизувати*; 3) **-изм-(-ізм-)**: *романтизм – романтизувати, фемінізм – фемінізувати, мілітаризм – мілітаризувати, белетризм – белетризувати*; 4) **-ум-**: *вотум – вотувати, максимум – максимізувати, оптимум – оптимізувати, мінімум – мінімізувати*; 5) фінальні голосні у незмінюваних іменниках: *інкасо – інкасувати, протезе – протезувати* (ж/г). У цих випадках усичення змінює основу мотиватора відповідно до закономірностей дієслівної деривації.

Серед інших нерегулярних різновидів усичення (13%) є елізія наступних кінцевих фонем мотиваторів-іменників: **-екс-**: *кодекс – кодифікувати; -с-*: *конкурс – конкурувати; -ус-*: *тонус – тонізувати; -ин-*: *християнин – християнізувати; -ов-*: *швартов – швартувати; -ат-*: *цитата – цитувати*.

Нарощення за своєю дією протилежне елізії. Воно полягає в додаванні однієї фонемі або сполуки фонем під час формо- чи словотворення [5: 86–90]. Із нарощенням як морфологічним явищем пов'язане питання морфемного статусу нарощеного сегмента. У сучасному мовознавстві по-різному інтерпретуються ці нарощення, але всі трактування можна звести до двох. Відповідно до першого, нарощення є структурною вставкою, що складається з однієї або декількох фонем, яка не має статусу морфемі. У лінгвістиці використовується ряд термінів на позначення таких елементів: формативи, інтерфікси, асемантими,

структеми. Але більш обґрунтованою вважаємо другу інтерпретацію, відповідно до якої використання зазначених елементів приводить до нарощення лівої частини суфікса [5: 20, 130]. В.Касевич стверджує, що нарощення взаємоприспосовують твірні основи та словотворчі афікси [5: 13–15].

Наявність нарощуваних елементів залежить від характеру фонем на морфемному шві слова. Нарощення, що бере участь у творенні простих слів разом з суфіксами, утворюють морфонологічні варіанти останніх.

Нарощення при творенні відсубстантивних дієслів іншомовного походження зафіксовано тільки при творенні за допомогою суфікса **-ува-**. Виявлено такі різновиди нарощення: 1) нарощення сполуки **/-он-/**; мотиваторами виступають іменники на **-цій-**, кінцева фонема **/j/** зазнає усичення: *колекція – колекціонувати, опозиція – опозиціонувати, санкція – санкціонувати, селекція – селекціонувати*; 2) нарощення сполуки **/ік/**: *паціфізм – паціфікувати* (з усиченням **-ізм**), *тариф – тарифікувати*; 3) нарощення **/j/** при творенні дериватів від незмінюваних іменників: *тату – тату[j/y]вати, табу – табу[j/y]вати, лобі – лобі[j/y]вати*.

Нарощені варіанти відзначаються нерегулярністю та обмеженою сферою дії (9 %). Це пояснюється тим, що їх використання необхідне тільки в тих випадках, коли поєднання мотиваторної бази та дериваційного суфікса призводить до зміни фонемної структури дериватора.

Взагалі для української мови нарощені суфікси не характерні. Якщо існують паралельні форми – з нарощенням або без нього – доцільно віддавати перевагу дериватам без нарощень (*секція – секціонувати // секція – секціювати*). Саме вони відповідають закономірностям українського словотворення.

Для відсубстантивних дієслів іншомовного походження найактивнішим словотворчим засобом виступають консонантні морфонологічні альтернативи (157; 59%). Альтернативи фонем – це найпоширеніше морфонологічне явище в українській мові, як і в усіх слов'янських, «при якому процес взаємоприспосовування морфем супроводжується зміною їх фонетичної будови» [2: 65].

Таким чином, морфонологічні альтернативи в словотворенні – це такі заміни однієї фонемі іншою або сполукою фонем, які, не порушуючи тотожності морфеми, виступають одним із словотворчих засобів у сучасній українській мові.

Особливістю альтернатив голосних фонем є те, що вони відбуваються не на морфемному шві, а в складі перед ним. Чергування голосних фонем при творенні відсубстантивних дієслів зафіксовано тільки при словотворенні за допомогою суфікса **-ува-**. Виявлено тільки один різновид зазначеного чергування: (e//ø): *шабер – шабрувати, валець – вальцювати, фланець – фланцювати*. Виявлений альтернативний ряд є морфонологічним, але йому не властива регулярність, він, як правило, має обмежену сферу дії.

Морфонологічні чергування приголосних фонем, відбуваються на морфемному шві при поєднанні мотиваторної бази іменника та форманта: (з//т): *гінноз – гіннотизувати, наркоз – наркотизувати*; (к//ч): *католик – католичити, музика – музичити*; (ч//з): *параліч – паралізувати*; (ж//г): *протеже – протегувати*.

До регулярних чергувань належать альтернативи за м'якістю – твердістю парних приголосних (56 %). Як і зазначено раніше чергування, вони самі по собі не мають дериваційного значення. Відбувається це чергування на межі поєднання мотивуючої основи іменника із дериваційним суфіксом, а іноді – між суфіксами. Зафіксовано такі різновиди альтернатив за твердістю – м'якістю:

1) при творенні похідних із суфіксом **-ізува-**: (л//л'): *ініціал – ініціалізувати, канал – каналізувати, кристал – кристалізувати*;

2) при творенні похідних із суфіксом **-ува-**: (л//л'): *протокол – протоколювати, парцела – парцелювати, тремоло – тремоловати*;

(н//н'): *канон – канонізувати, карбон – карбонізувати, іон – іонізувати*;

(ц//ц'): *фальц – фальцювати, шприц – шприцювати*;

(р//р'): *базар – базарювати, шахтар – шахтарювати*;

3) при творенні похідних із суфіксом **-изува-**: (з//з): *ревізія – ревізувати, ліцензія – ліцензувати*; (с//с): *конвульсія – конвульсувати, трансгресія – трансгресувати*; (т//т): *симпатія – симпатизувати, демократія – демократизувати, траверсті – травестувати, амністія – амністувати*;

(р//р): *солярій – соляризувати, гербарій – гербаризувати, мімікрія – мімікрувати, бактерія – бактеризувати*.

Таким чином, при творенні похідних із суфіксом **-ізува-** набуває продуктивності морфонологічна позиція палаталізації, а при творенні похідних із суфіксом **-изува-** – позиція депалаталізації.

Слід зазначити, що кожне окреме чергування відзначається неоднаковою регулярністю навіть у межах словотворення відсубстантивних дієслів. Пояснюється це характером мотивуючих іменникових основ, зокрема їх кінцевою фонемною структурою, а також залежить від певного дієслівного суфікса, з яким поєднується основа.

Таким чином, дослідження морфонологічних особливостей словотворення відсубстантивних дієслів іншомовного походження дає можливість вивчити процес взаємоприспосовування мотивуючої іменникової основи та дериваційного суфікса, для яких характерні такі види морфонологічних явищ, як усичення,

нарошення, чергування; дослідити механізм зазначених морфонологічних модифікацій; описати морфонологічну структуру похідних дієслів іншомовного походження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авилова Н.С. Слова интернационального происхождения в русском литературном языке нового времени. – М.: Наука, 1967. – 245 с.
2. Вакарюк Л.О., Панцьо С.Є. Українська мова. Морфеміка і словотвір: Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 184 с.
3. Городенська К.Г., Кравченко М.В. Словотвірна структура слова (відіменні деривати). – К.: Наукова думка, 1981. – 198 с.
4. Іщенко Т.А. Валентність суфікса *-иця* в апелятивах української мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01/ Дніпроп. держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1997. – 15 с.
5. Касевич В.Б. Морфонологія. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – 160 с.
6. Козленко І.В. Морфонологічні явища в системі словозміни дієслів // Українське мовознавство: Міжвід. наук. зб. – К.: Вища школа, 1990. – Вип. 17. – С. 54–63.
7. Федурко М.Ю. Морфонологія відіменникового словотворення в сучасній українській мові: Автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01/ Ін-т мов-ва ім. О.О. Потебні. – К., 2005. – 36 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Зюзькіна – здобувач кафедри української мови КДПУ ім. В.Винниченка.
Наукові інтереси: словотвірна морфонологія української мови.

АПЕЛЯТИВАЦІЯ В КІНОНІМІЇ

Ольга КИРИЛЮК (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто явище апелятивації в кінонімії. Визначено основні етапи переходу онімів до розряду загальних назв, а також здійснено аналіз деонімізованих кличок.

This paper considers the phenomenon of appellation in synonymy. The main stages of onyms' transition to the category of appellatives are defined in the research. The analysis is based on the deonimization of names of dogs.

У царині ономастики досить поширеним є лексико-семантичний спосіб творення похідних, „основним засобом якого є заміна лексичного значення твірного слова при збереженні його звукової структури” [6: 284]. Ю.Карпенко зауважує, що „власні назви позначають одиничні, окремі денотати і тому їх семантичний розвиток досить легко приводить до відриву від денотата й переходу на інший денотат, а це, як правило, спричиняє появу нового слова” [5: 4-5]. Дослідженню цього способу словотворення присвячено роботи Л.Щерби, В.Виноградова, М.Шанського, В.Троїцького, І.Ковалика, Н.Тропіної та ін. Однак такий спосіб поповнення словникового складу мови й досі залишається об'єктом дискусій. Частина мовознавців не зараховує його до сфери словотворення. Причиною таких висновків є той факт, що в результаті цього процесу не утворюються нові фонетичні слова, також „не застосовуються спеціальні словотворчі засоби, а формантом виступає зміна семантики” [2: 129]. Зокрема, Н.Подольська розглядає цей спосіб як такий, що „не пов'язаний з деривацією, а є тільки „чистим переходом” слова з одного класу назв до іншого” [14:48]. В.Лопатін, І.Улуханов зараховують його до сфери лексикології [10: 69]. Не погоджується із цією думкою І.Ковалик, оскільки „слова, утворені семантичним способом словотворення, належать до лексикології як готові лексеми, але процес і спосіб їх утворення належать до сфери семантичного словотвору, в результаті діяння якого утворюється нова лексична одиниця, відмінна структурно і семантично від твірного слова” [7: 27]. Частина мовознавців, наприклад О.Земська, В.Немченко, визначає цей спосіб тільки як діахронний. Цю гіпотезу поділяє Н.Клименко, подаючи таку дефініцію: „лексико-семантичне словотворення належить до діахронних способів і здійснюється протягом тривалого періоду існування слова, коли різні його значення переосмислюються і розщеплюються на омонімічні” [6: 284].

На думку Ю.Карпенка, „такі тлумачення є тільки спробою ухилитися від розв'язання проблеми” [5: 3]. Він визначає явище лексико-семантичної деривації як „перехідний тип” між полісемією та омонімією, а саме -мезонімією. Такий спосіб є синхронічним, „оскільки вихідна лексема й похідний від неї мезонім пов'язані мотиваційними відношеннями. І тільки перехід мезоніма до групи омонімів, тобто розрив семантичних зв'язків вихідного та похідного слова, переводить лексико-семантичний словотвір з синхронії в діахронію” [5: 4].

Дослідник виділяє у межах лексико-семантичної деривації трансонімізацію (перехід оніма одного класу до іншого), онімізацію (перехід апелятива до розряду онімів), апелятивацію (перехід власної назви у загальну), трансапелятивацію (використання загальної назви з новим значенням).

Метою роботи є дослідження на прикладі кінонімів такого різновиду лексико-семантичного способу словотворення, як апелятивація.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) вивчення особливостей процесу деонімізації кінонімів;
- 2) дослідження основних етапів переходу онімів до розряду загальних назв;
- 3) виявлення найбільш поширених кличок, що зазнають апелятивації.

Апелятивізація характерна для багатьох класів власних назв. Є.Отін зауважує, що „оніми не тільки можуть виконувати свою безпосередню функцію – бути іменами об'єктів навколишнього світу, але й набувають вторинного, додаткового понятійного змісту, стають у мові експресивно-оцінними заміниками загальних назв" [13: 5]. Завдяки деонімізації антропонімів, топонімів виникли назви окремих порід собак. Наприклад порода *доберман* пов'язана з іменем Ф.Л.Добермана, який займався її виведенням. Відтопонімними є назви порід *ротвейлер* (м. Рот Вейль у Німеччині), *бедлінгтон-тер'єр* (м. Бедлінгтон в Англії), *нюфаундленд* (о. Ньюфаундленд), що пов'язані із місцевістю, на якій було виведено породу. Лексема *сенбернар* мотивована назвою монастиря *Святого Бернарда* (*St. Bernhardshund*) у Швейцарії, монахи якого ввели цю породу собак. Сьогодні ця інформація відома невеликій кількості мовців і мотиваційні відношення між такими назвами значно послаблені або повністю втрачені.

Ю.Карпенко виділяє три етапи процесу апеллятивізації: початковий, коли „власна назва робить перший крок у напрямку свого переходу", не змінюючи статусу, тобто залишається, розвиваючи нове значення; другий полягає у виникненні нового, уже загального слова, яке зберігає семантичний зв'язок з твірною власною назвою; третій етап передбачає „забуття" оніма [5: 9]. Наприклад, ергонім *Бедлам* сьогодні вже не асоціюється у свідомості мовця з власною назвою „будинку для божевільних у Лондоні" [13: 68], а „Новий тлумачний словник української мови" фіксує таке значення цього слова – „хаос, безладдя" [11: 74].

У кінонімії також спостерігається процес апеллятивізації кличок, їх деонімізація, тобто перехід до розряду загальних назв. Із часом певні кіноніми також перестають диференціювати окремі об'єкти й починають використовуватися як загальні назви. Такий процес супроводжується значними лексико-семантичними змінами.

Це явище спричинене тривалим їхнім функціонуванням у мові. Такими є переважно клички, що присвоюються непородистим, дворовим собакам.

Наприклад, кличка *Бобик* із часом почала використовуватися на позначення будь-якої, переважно непородистої собаки, що спричинило вживання цього кіноніма як апеллятива з негативним, дещо принизливим змістом. У "Словнику конотативних власних назв" Є. Отіна зафіксовано такі значення російського кіноніма *Бобик*: 1) "будь-яка собака, переважно непородиста", 2) "людина на побігеньках" [13: 69], 3) "рядовий міліціонер", 4) "людина, яку не поважають" (вислів "*як бобика*"), 5) "розірвані стосунки" (вислів "*між нами дохлий бобик*") [13: 70]. Такі ж визначення фіксує „Словник російського аргю" В. Слістратова [4: 39].

Кінонім *Барбос* сьогодні вже сприймається переважно як деонімічний апеллятив зі значенням "дворова собака, дворняга" [13: 65].

Поряд із цим існують і такі значення: 1) "негативна характеристика людини", 2) "будь-яка людина" (з іронічним забарвленням), 3) "лайка", 4) "слідчий", 5) "загальний улюбленець; тамада", 6) "зухвала поведінка" (вислів "*поводиться як барбос*"), 7) "біла собака із тканини, один із персонажів народного театру Петрушки", 8) "великий огірок або інший овоч значного розміру" [13: 66]. Зустрічаються й суфіксальні похідні *барбосяка*, *барбоска*, які так само позначають непородисту дворову собаку, а також уживаються як лайка [13: 66].

Апеллятив *жучка* використовують на позначення: 1) "будь-якої, переважно непородистої собаки", 2) "зłodійки", "жінки легкої поведінки" (жаргон.), 3) "співмешканки" (жаргон.) [13: 144-145].

Кличка собаки *Жужу*, що походить від французького *joujou* „іграшка", вживається як деонімізований апеллятива зі значенням „зłodій, якого поважають у своєму середовищі", а також як „інтимне звертання чи прізвисько" [13: 144].

Кінонім *Полкан* утворений від імені літературного персонажа, якого зображено як напівлюдину-напівкonia або як напівлюдину-напівсобаку. Є.Отін зазначає, що це „визначило два напрямки трансонімізації: міфоантропонім -гіпонім і міфоантропонім – кінонім" [13: 281]. Тобто цей онім вживається і як кличка собаки, і як кличка коня. Залежно від цього фіксується такі значення апеллятива *полкан*: „кентавр"; „сильна людина"; „великий собака"; „полковник" (результат контамінації слів *полковник* та *Полкан*) [13: 282].

Зафіксовано такі значення відкінонімного апеллятива *шарик*: 1) "непородиста собака", 2) "собака взагалі", 3) "агент карного розшуку", 4) "міліціонер, слідчий" [13: 390; 4: 548], 5) „людина, яку не поважають" [4: 548].

Популярність використання кінонімів на позначення представників органів внутрішніх справ може бути пов'язана з перенесенням значення на основі переосмислення ознаки (порівняти: особливості собаки „нох" та головне завдання представників міліції – дізнаватися про щось, розкривати таємниці, тобто – „винюхувати").

Подібні переносні апеллятивні значення цих лексем характерні й для української мови. Дефініція назви *бобик* – як „людина, до якої ставляться зневажливо" подана і в „Словнику сучасного українського сленгу" [16: 63].

Таким чином, завдяки інтерференції української та російської мовних систем особливості апелювання окремих кінонімів для них спільні. Схожим є також набір номінативних одиниць, які зазнають розширення семантики: *Бобик, Шарик, Жучка, Барбос*.

Результати дослідження засвідчують переважно негативні відтінки значень таких номінативних одиниць (фіксуються семи з іронічним, принизливим забарвленням). Можливо, причиною цього стало вживання цих кличок саме для дворових собак. Такі тварини, як правило, викликають страх (через можливість нападу), відразу (через непривабливий зовнішній вигляд) тощо. У той же час Є.Отін зазначає, що більшість конотативних власних назв вживаються, як „лейоративні оцінювальні слова” [13: 7].

До групи апелюваних кличок можна зарахувати й власне українські кіноніми *Сірко, Рябо, Бровко*, які також протягом тривалого часу використовуються як загальні назви.

„Новий тлумачний словник української мови” подає таке значення лексем: *рябо* – непородистий дворовий собака або кіт (звичайно рябої масті) [12: 225] і *сірко* – собака, переважно сірої масті [12: 294].

Написання цих номінаційних одиниць з малої букви, фіксується також в складі фразеологічних одиниць: „намотатися, як сірко на прив'язі”; „позичати очей у сірка”; „пропав, як сірко на базарі”; „тягти сірка за хвіст” [13: 294; 17: 907].

Дослідження масиву фразеологізмів виявляє незначну кількість ідіом з основним компонентом-кінонімом. Усього зафіксовано шість кличок, що вживаються в сталих висловах: *Сірко, Рябо, Бобик, Тузик, Лиска, Гривко*. Такі назви вживаються у фразеологічних одиницях паралельно зі словами *пес, собака*. Заміна однієї лексичної одиниці іншою не впливає на значення фразеологізму, тобто відбувається синонімічна заміна компонентів.

Наприклад, фразеологічні одиниці *як пес на базарі* і *як Сірко на базарі* є тільки лексичними варіантами одного фразеологізму, а їхня заміна не впливає на цілісну фразеологічну семантику.

Кіноніми, що використовуються у фразеологізмах, сприймаються мовцем уже як назви будь-якої собаки. Це свідчить про втрату ними розрізнявальної функції, притаманної всім власним назвам. Тобто в зафіксованих фразеологізмах кіноніми виконують тільки номінативну функцію. У такому випадку лексеми *собака, пес, Сірко, Рябо, Бобик, Тузик, Лиска, Гривко* сприймаються як синоніми. По суті, майже в кожному фразеологізмі слова *собака, пес* можна замінити одним із цих кінонімів без суттєвого впливу на фразеологічну семантику.

Апелювання *сірко* в значенні „собака сірої масті” фіксується ще в словнику Б.Грінченка [3: 128]. З таким же значенням ця лексема подана в „Новому тлумачному словнику української мови” [12: 294].

Подібні семи присутні в апелюваннях *рябо* – розм. „непородистий дворовий собака або кіт” [13: 225], *бровко* – розм. „собака” [11: 136]. Це свідчить про апелювання зазначеного кінонімного матеріалу. Однак сьогодні ще не можна констатувати повну втрату цими лексемами своєї мотивованості - вони функціонують у мові паралельно з відповідними онімами. Як апелювання фіксуються кіноніми в художніх творах – у російській літературі: „...в салазки *жучку* посадив” [15: 139], в українській: „Пропали! Як *сірко* в базарі! Готовте шії до ярма!” [9: 155]; „... на ранок знайдеться якийсь сердобольний *полкан* і пута розірве й вилиже рани невмиті” [1].

Апелювання також спостерігається і в інших зоонімих підкласах. Наприклад, у „Словнику конотативних власних назв” Є.Отіна російські феліноніми (власні назви котів) *Васька, Мурка* вживаються зі значенням „будь-який кіт, кішка” [13: 246]. Зафіксовано декілька значень клички кота *Барсик* - „будь-який кіт”; „жартівливо-лагідне звертання”; „молодий чоловік, що перебуває на утриманні багатой жінки”; „помічник „кругого” бізнесмена, кримінального „авторитета” та ін. [13: 67].

Зафіксовано такі нові значення гіпоніма *Буцефал*: „сильний кінь”; „кінь взагалі” [13: 77].

Деонімізація цих кличок є характерною й для української мови.

Досить поширеною апелювання є також у царині антропонімії. Наприклад, активно функціонують відконтонімічні апелювання *альфонс* (утворений від імені літературного персонажа) у значенні „чоловік, який живе за рахунок жінки” [13: 43], *хам* (походить від імені біблійного персонажа) із семою „груба, невихована людина” [13: 371], *фриц* (мотивований власним чоловічим ім'ям німецького походження) зі значенням „німець” [13: 367], *ірод* (походить від імені царя Іудеї) у значеннях „злодій, мучитель” [13: 180], „чорт, нечиста сила” [13: 181], а також як лайливе слово в російських та українських народних говірках [13: 181], *гаврик* (утворений від власного чоловічого імені) у значенні „людина” (часто – як іменник-нумератив при вказівці на кількість людей), Є.Отін відзначає повну деонімізацію цього конотативного антропоніма, перетворення його на багатозначний апелювання [13: 108]. Усього у „Словнику конотативних власних назв” зафіксовано чотирнадцять значень цього слова [13: 108-109].

Аналіз досліджуваного матеріалу дає підстави стверджувати, що із часом окремі сучасні клички тісно увійдуть до кінонімікону, і встановити їхнє походження без відповідного історичного підґрунтя буде неможливо. Наприклад, через тривалий проміжок часу кличка *Шумахер* втратить асоціацію з власним ім'ям відомого спортсмена й співвідноситиметься у свідомості мовців тільки із семою „швидкість”. Оскільки вже тепер можна виділити проходження перших двох етапів процесу апелювання цим онімом (відповідно до класифікації Ю.Карпенка).

Таким чином, використання готових номінативних одиниць (або лексико-семантична деривація) є одним із найбільш поширених способів поповнення словникового складу мови, що пояснюється „постійними взаємозв'язками та взаємопереходами загальних назв у власні і навпаки" [8: 14]. Явище апелювання як один із різновидів лексико-семантичного способу словотворення є характерним для різних онімних класів, і для кінонімії зокрема.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрусак І. Балада [Електронний ресурс] / Офіційний сайт поета Івана Андрусика. – Режим доступу: <http://dyskurs.narod.ru/balada.htm>.
2. Горпинич В. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. – К., 1999. – 207 с.
3. Грінченко Б.Д. Словарь української мови: У 4 т. – К.: Наукова думка, 1997.–Т. IV.–563 с.
4. Елистратов В.С. Словарь русского арго: (материалы 1980–1990-х гг). –М.: Русские словари, 2000. – 693 с.
5. Карпенко Ю. Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору // Мовознавство. – 1992. – № 4. – С. 3–10.
6. Клименко Н.Ф. Лексико-семантичне словотворення // Українська мова. Енциклопедія/ Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 284.
7. Ковалик І.Р. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову // Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1979. – С 5–53.
8. Ковалик І.Р. Про власні і загальні назви в українській мові // Мовознавство. – 1977. – № 2. – С 11–18.
9. Котляревський І. Енеїда. – К.: Україна, 1994. – 428 с.
10. Лопатин В.В., Улуханов И. С. Построение раздела „Словообразование"// Основы построения описательной грамматики современного русского языка. – М.: Наука, 1966. – С. 50–91.
11. Новий тлумачний словник української мови. У 3-х томах. Том перший / Укладачі: В.Яременко, О.Сліпушко. – К.: Аконті, 2006. – 926 с.
12. Новий тлумачний словник української мови. У 3-х томах. Том третій / Укладачі: В.Яременко, О.Сліпушко. – К.: Аконті, 2006. – 862 с.
13. Отин Е. Словарь коннотативных собственных имен. – Донецк, 2004. –412 с.
14. Подольская Н.В. Трансонимизация // Теория и методика ономастических исследований / Отв ред. А.П.Непокупный. – М.: Наука, 1986. – С. 46–50.
15. Пушкин А.С. Евгений Онегин. – М.: Детская литература, 1969. –270 с.
16. Словник сучасного українського сленгу // Упорядник Т.М.Кондратюк. – Харків: Фоліо, 2006.– 350 с.
17. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М.Білоноженко, І.С.Гнатюк, В.В.Дятчук та та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Кирилук – здобувач кафедри української мови КДПУ ім. В.Винниченка.
Наукові інтереси: ономастика, словотвір, морфологія української мови.

СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ КОМПЗИТИВ ТА ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ У СИСТЕМІ СЛОВОТВОРЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Любов КУХАР (Хмельницький, Україна)

У статті розглядаються композити як один з найпродуктивніших способів словотворення німецької мови та процеси, які лежать в основі утворення більшості стилістично маркованих одиниць та є причиною їх багатоаспектного стилістичного навантаження. Композити використовуються при створенні як мікроконтекстних, так і макроконтекстних стилістичних фігур.

The article deals with the composites which are the most productive way of word-formation of the German language. The article reveals the processes which form the basis of creation of most stylistically marked composites and which are the reason of their many-aspect stylistic loading. The composites are used for creation of both micro- and macrocontextual stylistic figures.

Складні слова в системі словотворення німецької мови мають особливий статус. З однієї сторони це стійкі й систематично вживані одиниці мови, а з іншої, саме композити виявляють в контекстах вживання надзвичайну різноманітність утворень і конструкцій не зафіксованих словниками, а створених за принципом аналогії.

Сучасний стан наукового пізнання характеризується комплексним підходом до аналізу досліджуваних об'єктів, що дозволяє виявити та пояснити закономірності функціонування мовленнєвих одиниць. В роботах по словоскладанню дослідники німецької мови вивчали різні аспекти будови й функціонування складних іменників. Так у працях Г.Пауля, М.Д.Степанової, В.Фляйшера, Е.Косеріу основна увага концентрувалася переважно на описі структурно-семантичних зв'язків між компонентами композитів. Відомо також, що субстантивним композитам приписується близькість до синтаксичних одиниць – словосполучень. Це відображено в ряді досліджень синтаксичного плану В.М.Павлова, Х.Брінкмана. Разом з тим теоретики словотворення і стилістики неодноразово звертали увагу на можливість виявлення стилістичної релевантності складних слів за рахунок взаємодії в них різних рівнів мови (Е.Різел, В.Фляйшер, Е.С.Кубрякова).

Метою даної роботи є дослідити причини використання конструкцій композитів для реалізації стилістичного потенціалу мови та виявити взаємозв'язок словотворення і стилістики.

Словоскладання, на думку більшості лінгвістів, є "найпродуктивнішим способом словотворення німецької мови" [5: 102]. Композити становлять біля двох третин всього словникового складу німецької мови [13: 399]. Решта словникових комплексів вжитих у наукових текстах не фіксується словниками [13: 400], що свідчить як про творчу активність носіїв мови, так і про продуктивність складання та його словотворчих конструкцій.

Е.Різель та Є.Шендельс в "Стилістиці німецької мови" коротко характеризують стилістичні можливості словоскладання і виділяють такі аспекти:

1. Словоскладання є засобом компресії змісту в найбільш короткій формі, так як поєднує інформативну насиченість зі стислістю. Складні іменники називають нові предмети, включаючи їх якості. Зростає кількість утворень, де компоненти композита з'єднані дефісом.

2. Для стилю художньої літератури характерним є створення автором індивідуальних оказіональних композитів. Створені за існуючими моделями, композити зрозумілі читачу, але іноді значення зрозумілі лише в контексті. Порушення внутрішньої валентності суттєво ускладнює їх розуміння [4: 181-184].

М.Брандер, відмічаючи продуктивність словоскладання, виділяє два типи стилістичної експресії, з якими співвідносяться різноманітні функції композитів:

1. Композити "виступають в якості засобу мовної економії і знаходять широке відображення в офіційно-діловій та науково-технічній літературі". Досить вживаними вони є також і в розмовній мові.

2. Композити "вживаються в емоційно-оціночній функції, характеризуючи факти, явища, осіб" [1: 132].

Серед функцій композитів дослідники виділяють: а) функцію оцінки, б) функцію характеристики та в) функцію концентрації змісту.

Питання про переваги використання стилістично маркованих композитів в текстах піднімається в зв'язку з можливою конкуренцією між композитами та словосполученнями, що переключається з теорією функціонального вибору. Вживання композитів тісно пов'язане з особливостями їх функціонування в текстах, а причинами такої їх популярності дослідники називають:

– легкість утворення в порівнянні з синтаксичними конструкціями, що пояснюється прозорістю структури;

– можливість створення більш точно диференційованого понятійного визначення предмету, в той час, як для афіксального способу словотворення характерний більш високий ступінь абстракції [11: 86];

– різноманітність структурних та семантичних зв'язків між складовими, так як інвентар слів, здатних виступати в ролі безпосередніх складових, майже необмежений. Один і той же компонент може вступати в різноманітні семантичні відносини;

– словоскладання в меншій мірі підлягає обмеженням [7: 54].

Перевага вживання композитів пояснюється також тим фактом, що немає необхідності експліцитно виражати семантичні відносини між компонентами, а значення всієї конструкції виводиться із значень компонентів, порядку їх слідування і контексту.

Дослідження Х.Гюнтера показало, що носії мови за відсутністю контексту приписують одним і тим же композитам різні значення, наприклад, 13 значень для слова *Frauenpflanze* [9: 279-280]. Тому правомірно стверджувати, що зміст більшості складних слів стає зрозумілим лише в контексті.

Завдяки своєму статусу в системі словотворення, словоскладання є досить релевантним для стилістики. В наукових тестах композити реалізують можливість сполучення насиченості зі стислістю, що в повній мірі співпадає з особливостями даного функціонального стилю. Той факт, що найдрібнішими одиницями змісту в складному слові виступають кореневі морфеми, дозволяє розглядати композити як мініконтекст, важливою характеристикою якого, для реалізації стилістичних фігур є імпліцитність синтаксичних, а в деяких випадках семантичних зв'язків між складовими.

В ході історичного розвитку склалися та в даний час існують декілька підходів до вивчення стилістики. Один з таких підходів базується на понятті функціонального вибору. Функціонально-стилістична організація тексту, а також саме мовлення є процесом вибору з наявного в мові інвентарю одиниць. Для такого вибору релевантними є парадигматичні відносини в лексичній системі, а словотворчий потенціал мови формує, поряд з іншими мовними засобами, можливість такого вибору.

Теорія функціонального вибору тісно пов'язана з теорією переваг (*Präferenztheorie*) [2: 282], яка пояснює варіантне використання мовленнєвих засобів різних рівнів у залежності від комунікативної ситуації. Підхід, який розглядає стиль з точки зору вибору, в даному випадку, вибору словотворчих моделей і їх семантичних варіантів, дає можливість пояснити природу взаємодії стилістики та словотворення.

Разом з поняттям вибору одним з основних стилеутворюючих факторів є також лінгвооперативна координація. Вона може бути неповною/частковою і базуватися на контрастивній/синтагматичній конфронтації, яка проявляється в системі мови у складних мовленнєвих знаках та забезпечує реалізацію стилістичних ефектів.

Стилістичний ефект композитів розпізнається, по-перше, за контрастом між компонентами знаку (*Wohnsarg = enges, ungemütliches Wohnzimmer*; контраст виникає між поняттями *wohnen = Lebensbereich – Sarg = Todesbereich*), по-друге, за їх опозицією до нейтральних знаків (*Wohnsarg = Wohnzimmer*).

Стилістична значимість простих знаків розпізнається лише з відношень опозиції. Так метафоричні композити завжди мають нейтральний синонім. Синтагматична конфронтація в цьому випадку доповнюється парадигматичною. Координація між компонентами характеризується як часткова (невідповідність деяких ознак) та одночасно повна, інакше не можна вести мову про слово як цілісну одиницю. Повністю скоординована ознака називається синтагматичним базисом конфронтації, чим і виступає модель словоскладання [3: 152].

Композит, у ряді випадків співвідносний із словосполученням, тому може виступати мініконтекстом (складною мовленнєвою одиницю, наприклад: *der Konjunkturaufschwung*) для реалізації контрасту, й, відповідно, бути релевантним з точки зору створення стилістичних ефектів. З точки зору стилістики словотворча модель виступає не тільки у функції міні контексту.

Композити є частиною макроконтракту (включення складної мовленнєвої одиниці в більш широкий контекст та взаємозв'язок з ним, наприклад: *Die chemische Industrie in Israel rechnet mit einer moderaten Fortsetzung des Konjunkturaufschwungs, der wesentlich von einer zunehmenden Investitionstätigkeit der privaten Chemieunternehmen getragen werden soll*) і стилістичний ефект виникає в результаті їх взаємодії з текстом у цілому.

Дослідники виділяють такі типи словотворчих процесів, вказуючи на можливість використання в стилістичних цілях кожного з цих типів:

- повторюваність не кореневого елемента мотивуючого слова, а схеми його будови з повторенням одного з компонентів мотивуючого слова в складному слові, чи з повторенням в кінцевій морфологічній структурі афікса чи афіксів, яка має місце в аналітичному словотворенні, і часто може використовуватися як стилістичний прийом.

- створення на основі кореляційного словотворення групи однокореневих слів, що також часто використовується як стилістичний прийом, який забезпечує проведення основної теми через весь твір. В наукових текстах у таких випадках мова йде про "топікалізацію" [12: 75-77].

Виходячи з різноманітності підходів до аналізу словотворення німецької мови, можна стверджувати, що це явище в системі мови є релевантним як для збагачення лексичного складу, так і для здійснення вторинних номінацій словом.

Будучи засобом для створення нових номінативних одиниць, композити представляють інтерес з точки зору теорії номінації. В дослідженнях багато уваги приділяється словотворчим конструкціям в якості особливих одиниць номінації, які мають у порівнянні з іншими одиницями номінації ряд відмінних рис. Номінація складним, словом займає в номінаційній системі німецької мови проміжне положення між номінацією простим кореневим словом і більш складними способами позначення, такими як номінація словосполученням, реченням чи висловлюванням.

Стилістичне словотворення – це один із видів реалізації стилістичної номінації, під яким розуміється створення нових слів за існуючими в системі мови словотворчими моделями. Система мови постачає матеріал для створення нових слів та моделі їх можливої комбінації. Конкретна комунікативна ситуація, конкретний тип тексту і контекст визначають, у свою чергу, стилістичний зміст та стилістичне значення одиниці.

Словотворча модель представляє собою морфологічно та лексико-семантично зумовлену структурну схему, за якою можуть бути створені серії словотворчих конструкцій з однаковою структурою. Словотворчі моделі є основою створення стилістично маркованих одиниць. Більша частина стилістично релевантних одиниць утворюються за нейтральними в стилістичному плані моделями. Існують також моделі з інгерентною стилістичною маркованістю (моделі експресивного словотворення).

В галузі словоскладання модель визначається формальними ознаками складових компонентів, а саме їх частиномовною і субкатегоріальною приналежністю, позицією відносно один одного, повнотою, а також наявністю сполучних елементів.

Семантичний тип моделі визначається співвідношенням значень складових компонентів. Стилістично релевантними в цьому плані є тип внутрішньомодельної комбінаторики елементів, який може проявитися в ході морфотемного аналізу на більш глибокому семантичному рівні, в той час як на поверхневому рівні визначається інтуїтивно. Кожному типу комбінаторики відповідають свої особливості будови морфотеми. Самі ж типи комбінаторики можна в теоретичному плані звести до таких основних видів: внутрішньо модельний морфотемний дисонанс; внутрішньомодельне фокусування; внутрішньомодельна градуальна оцінка; внутрішньомодельна системна експлікація.

Система словотворення є частиною системи мовлення, яка включає комплекс структурно-семантичних моделей і правил утворення одиниць мови. Статус словотворення традиційно визначався таким чином, що опис словотворчої системи мови складав особливий розділ граматики. Дані розділи містять інвентар словотворчих засобів німецької мови, дають відомості про продуктивність того чи іншого способу словотворення, іншими словами, характеризують парадигматичні особливості системи.

Що стосується складних іменників німецької мови, то для них характерною є двохскладова модель. Кожен із компонентів композита може в свою чергу, представляти складне слово з аналогічною двохскладовою структурою.

Важливою типологічною рисою моделі словоскладання іменників є також специфічна характеристика компонентів складного слова. В.Фляйшер характеризує їх як "вільні безпосередні складові" [8: 115]; М.Д.Степанова вважає їх опорними словами, що мають лексичне значення [5: 108]; в граматиці серії Дуден вони визначаються, як самостійно існуючі слова, об'єднані в складі складного слова [13: 425]; а в "Граматиці" Е.Хенкель і Г.Вейдта – як компоненти, здатні бути вільними морфемами [10: 23]. На думку В.М.Павлова, компоненти композита репрезентують "кожен окрему лексему, самостійну і синтаксично елементарну в її вживанні поза композитом"[6: 35].

Всі наведені характеристики компонентів композита дають можливість провести паралель між складним словом і вільним словосполученням, між словотворенням і синтаксисом, а також вказують на взаємозв'язок словотворення та стилістики.

Словотворення досить активний процес. За правилами і моделями словотворення утворюються нові найменування, здійснюється розширення лексичного складу мови. Завдяки словотворчим моделям нові одиниці розпізнаються й адекватно функціонують у мові та отримують характеристику як частини мови. На основі активності цього процесу в системі лексики збільшується кількість синонімічних і антонімічних зв'язків, що в свою чергу сприяє більш тонкій семантичній диференціації цієї системи.

Таким чином, компоненти композита мають своє власне лексичне значення, яке включає комплекс супровідних коннотативних, оціночних та експресивних сем, які можуть актуалізуватись в результаті створення складної одиниці. В основі утворення більшості стилістично маркованих композитів лежать процеси універбації, які є причиною їх багатоаспектного стилістичного навантаження.

Пояснення дії механізмів створення експресивності й образності в композитах потребує більш детального дослідження, яке б враховувало диференціацію типів образності і розмежування міні- та макроконтексту. Для того, щоб розглядати композити як мініконтекст, необхідно проаналізувати суттєву типологічну рису композитів – створення більшості з них у результаті процесу універбації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брандес М. П. Стилістика німецької мови. – М: Вища школа, 1983. – 271 с.
2. Данеш Ф. Позиции и оценочные критерии при кодификации. Новое в зарубежной лингвистике: Вып. 20. – М: Прогресс, 1987. – С. 281–295.
3. Жеребков В. А. Стилістична граматика німецької мови. – М.: Вищ. шк., 1988. – 222 с.
4. Рігель Е., Шендельс С. Стилістика німецької мови. – М.: Вища школа, 1975. – 316 с.
5. Степанова М. Д., Чернишова И. И. Лексикология современного немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1986. – 247 с.
6. Павлов В. М. Понятие лексемы и проблема отношений синтаксиса и словообразования. – Л.: Наука, 1985. – 299 с.
7. Barz I. Nomination durch Wortbildung. – Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie 1988. – 233 S.
8. Fleischer W. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache / Hrsg. Von W. Fleischer; G. Michel; G. Starke. – Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Wien: Lang, 1993. – 341 S.
9. Günter H. Untersuchungen zur Produktivität eines deutschen Wortbildungstyps. – Darmstadt Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1981. – S. 258–280.
10. Hentschel E., Weydt H. Handbuch der deutschen Grammatik. – Berlin – New York: de Gruyter 1994. – 452 S.
11. Ortner H. Zur Theorie und Praxis der Kompositaforschung. – Tübingen: Narr 1984. – 200 S.
12. Schröder M. Wortbildungsprodukte im Text. – Tübingen: Max Niemeyer, 1992. – S. 75-77.
13. Wellmann H. Die Wortbildung-DUDEN. Die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. – Mannheim Bibliographisches Institut, 1995. – S. 399–539.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Любов Кухар – старший викладач кафедри романо-германських мов Хмельницького національного університету.

Наукові інтереси: стилістика німецької мови.

З ІСТОРІЇ СКЛАДНО-СУФІКСАЛЬНОГО ТВОРЕННЯ НАЗВ НЕІСТОТ У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (СТРУКТУРИ НА –НИК З ОПОРНИМ ВЕРБАЛЬНИМ КОМПОНЕНТОМ)

Наталія КРИВЕНЬКА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглянуто динаміку складно-суфіксальних утворень з суфіксом -ник, що позначають назви неістот, у новій українській мові (к. XVII – поч. XXI ст.).

The article deals with derivative nouns, which are formed with complex-suffix way of word-building and morph -nik, are used for naming people in new Ukrainian.

Складно-суфіксальний спосіб творення іменників відомий ще з індоевропейської мови, широко простежується в праслов'янській, з якої переходить до мови східних слов'ян [6]. Композити, утворені таким способом, функціонують у давньоруськоукраїнській та середньоукраїнській мові, частина з них є

перекладами та кальками з грецької. Українська мова к. XVII – поч. XXI ст. продовжує поповнювати свій лексичний склад іменниками, утвореними цим способом.

Історію формування складних іменників досліджували багато вітчизняних мовознавців (С.П.Самійленко, І.Й.Тараненко, С.П.Бевзенко, М.Т.Чемерисов, Л.П.Павленко та ін.). Семантичну та дериваційну природу складень сучасної української мови описано в працях К.Г.Городенської, В.О.Горпинича, А.Д.Зверева, Є.А.Карпіловської, Н.Ф.Клименко та ін. В.М.Ліпич дослідила історію словотвірної структури й семантики складно-суфіксальних іменників в українській мові XI – XVIII століть [4]. Однак, історія становлення підгрупи складень згадуваного типу в новій українській мові к. XVII – п. XXI ст. на сьогодні залишається невивченою.

Одним із продуктивних формантів складно-суфіксальних іменників у новій українській мові був і залишається суфікс *-ник* (*качаноочисник, кодолорубник, медовідстійник, шостистінник, куролапник*). Мета роботи: дослідити динаміку композитно-суфіксальної деривації іменників-назв неістот з суфіксом *-ник* у новій українській мові к. XVII- п. XXI ст. Завданням статті є окреслення складу похідних цього типу, встановлення частиномовної приналежності мотивувальної бази складень на *-ник*, порівняння використання основ різних частин мови у процесі їхнього творення.

Суфікс *-икъ* бере свій початок з індоєвропейського *-kō-* [3: 118]. Приєднуючись до іменних основ на *-и, -і*, він дав численні похідні [3: 118]. Усі продуктивні типи з суфіксом *-kō-* в основі мають елемент, що передує *-k-* [5: 289]. Початковий *-i-* праслов'янського суфікса *-ikъ-*, таким чином, виник унаслідок адсорбції давнім *-kō-* тематичного голосного основи [там само]. Однак навіть слов'янські пам'ятки засвідчують лише поодинокі утворення іменників, у яких виступає цей суфікс у чистому вигляді (*старикъ, златникъ* та ін.). Здебільшого за допомогою суфікса *-икъ* творилися іменники, що означали назви осіб, від прикметникових основ на *-ън-*: *должен + -икъ – должник* та ін. У зв'язку з тим, що суфікс *-икъ* звичайно виступав у відприкметникових утвореннях такого типу, ще на праслов'янському ґрунті сталося зрощення цього суфікса із прикметниковим суфіксом *-ън-*, внаслідок чого виник новий складний суфікс *-ьникъ* (*-ън- + -икъ*), який після відповідних фонетичних змін оформився зрештою як *-ник* [1: 110].

У мові XI – XIII ст. часто творяться складно-суфіксальні іменники на *-ник*, які називають осіб. Композити-найменування неістот починають творитися з сер. XVII ст. За даними В.М.Ліпич, їх кількість обмежена кількома складеннями (*єдноходникъ, червленокрил/ни/к/, рукомійник, єдинокривникъ*). “Цей суфікс у сфері складно-суфіксальної деривації середньоруськоукраїнської мови виконує основну функцію – творення іменників-назв осіб” [4]. У мові к. XVII – поч. XXI ст. виникають поодинокі композити, які називають предмет, що відноситься до того чи характеризується тим, що названо в опорній основі й конкретизується першою основою складення. Процес творення аналізованих композитів інтенсифікується з поч. XX ст., що пов'язано, очевидно, зі змінами у виробничій діяльності людини, з безперервним розвитком промисловості, сільського господарства, науки і техніки, зі змінами у суспільному світогляді.

Складно-суфіксальні іменники-назви неістот на *-ник* творяться за успадкованими з мови XI – XVIII ст. словотвірними моделями композитів-назв осіб. Деривати аналізованого типу мають **опорний вербальний** та **субстантивний** компоненти. Але на відміну від мови попередніх століть, реєструються словотвірні моделі, які мають ширше морфологічне вираження препозитивного компонента, – це і основи іменників, і займенників, прислівників, числівників й прикметників.

Серед композитів-назв неістот з суфіксом *-ник* у новій українській мові виділяються такі **лексико-словотвірні типи**: назви конкретних предметів; назви пристроїв, механізмів, приладів; деривати зі значенням локативності; назви рослин.

З XX ст. реєструються складно-суфіксальні іменники на *-ник* та **опорним вербальним** компонентом (*водогінник, самоїзник*).

Багато складно-суфіксальних іменників із суфіксом *-ник* називали **пристрої, механізми, прилади**, ці новотвори, зазвичай, реєструються технічними словниками, що викликано бурхливим розвитком науки й техніки. Найчастіше згадані складення творилися на базі субстантивно-вербального словосполучення, рідше – прономінально-вербального. Опорна вербальна основа займає кінцеве місце у складенні, а залежна (субстантивна, прономінальна) – препозитивне.

На початку XX ст. високу активність у творенні композитів з опорним вербальним компонентом та суфіксом *-ник* проявляють основи дієслів **поділяти, розподіляти, відділяти, ділити**: *пароподільник* (Саб 258); *паророзподільник* (Шел 63, РУТС 337) “машина, що розподіляє пару”; *рудоподільник* (Шел 84, ГТ 74, РУТС 475); *тістоподільник* (Шел 95, РУТС 559); *тиловіддільник* (ГТ 68, Р-УГС 183, РУТС 436); *водовіддільник* (Р-УГС 23, РУСТГ 26, СНТ 87); *масловіддільник* (Р-УГС 105, РУТС 226) “пристрій, який відділяє масло”; *рудовіддільник* (Р-УГС 199, РУТС 475); *бетонорозподільник* (РУТС 27, СНТ 54) “машина, що розподіляє бетон”; *бризковіддільник* (РУТС 30, СНТ 62); *вологовіддільник* (РУТС 50, СФТ 31); *вододільник* (РУТС 52); *водорозподільник* (53); *повітровіддільник* (РУТС 55, РУСТГ 29, СНТ 90); *повітророзподільник* (РУТС 55, СУМ VI 677) “повітряний клапан”; *волоковіддільник* (РУТС 57, СНТ 92) “пристрій, який відділяє волокна”; *газовіддільник* (РУТС 83, РУСТГ 40); *газорозподільник* (РУТС 83, РУСТГ 41); *горошковіддільник* (РУТС 95); *грязевіддільник* (100); *дьогтевіддільник* (РУТС 105, РУСТГ 55);

деревовіддільник (РУТС 108); диморозподільник (124); жировіддільник (129); золівіддільник (153); краплевіддільник (175); маслорозподільник (РУТС 226, РУСТГ 122); накіповіддільник (РУТС 260); ниткорозподільник (281); паровіддільник (337); піновіддільник (340); пісковіддільник (358); породовіддільник (396); пуховіддільник (435); риборозподільник (477); вершковіддільник (РУТС 510, СУМ I 338) “апарат для відокремлення вершків від молока”; смоловіддільник (РУТС 513); солевіддільник (518); соломовіддільник (518); сучковіддільник (546); струморозподільник (564); вуглевіддільник (580); шламовіддільник (627); вологомасловіддільник (РУСТГ 24); мастилівіддільник (122); масловологовіддільник (122); сажовіддільник (218); фусовіддільник (285); шлаковіддільник (298).

У цей же час фіксуються композити з опорними основами дієслів *очистити, чистити*: *дноочисник* (Шел 21, РУТС 114); *мулоочисник* (Шел 31); *кодолочисник* (ГТ 55) “очисник канатов”; *породочисник* (63); *газоочисник* (Р-УГС 35, РУТС 83, РУСТГ 40); *мулоочисник* (Р-УГС 70, РУТС 161); *стічкоочисник* (Р-УГС 100); *водоочисник* (РУТС 53, РУСТГ 27, СНТ 87) “пристрій, що очищує воду”; *повітроочисник* (РУТС 55, РУСТГ 29, СУМ VI 677) “апарат для очищення повітря”; *жироочисник* (РУТС 129); *зерноочисник* (152); *канавоочисник* (174); *льоноочисник* (220); *маслоочисник* (226); *нафтоочисник* (279); *пароочисник* (РУТС 337, РУСТГ 163, СУМ VI 74) “знаряддя для очищування від бур’яну поля, що знаходиться під парою”; *породоочисник* (РУТС 396); *колієочисник* (435) “пристрій”; *пилоочисник* (РУТС 436, СУМ VI 352) “машина для видалення пилу”; *рейкоочисник* (РУТС 467); *смолоочисник* (513); *снігоочисник* (РУТС 514, СУМ IX 424, СТЛ 91) “машина для очищення від снігу”; *сміттеочисник* (РУТС 521); *склоочисник* (РУТС 535, СУМ IX 285) “пристрій для очищення оглядового скла”; *бавовноочисник* (РУТС 608) “пристрій, який очищує бавовну”; *електроочисник* (640); *трубоочисник* (РУСТГ 266); *качаноочисник* (СУМ IV 123) “машина для очищення качанів кукурудзи”; *льоноочисник* (IV 586) “машина для очищення насіння льону” тощо.

З початку ХХ ст. також активно творяться деривати аналізованого підтипу, опорний компонент яких мотивований основами дієслів *відбирати, збирати, забирати, розбирати*: *водозбірник* (Саб 42, Шел 11, ГТ 10, РУТС 53, РУСТГ 28, СУМ I 720) “споруда для нагромадження води”; *бризковідбірник* (Шел 7); *повітровідбірник* (Шел 11); *газовідбірник* (Шел 15, ГТ 14, РУТС 83); *повітрозбірник* (Шел 11, ГТ 10, Р-УГС 24, РУТС 56, РУСТГ 30, СНТ 90) “повітряний клапан”; *газозбірник* (Шел 15, РУТС 21, РУСТГ 41); *горошковідбірник* (Шел 17); *димозбірник* (Шел 22, РУТС 124); *залізковідбірник* (Шел 23); *мастилівідбірник* (45); *мастилорозбірник* (45); *пиловідбірник* (Шел 77, РУСТГ 201); *роповідбірник* (Шел 80) “рос. рапа”; *пісковідбірник* (ГТ 53) “віддільник піску”; *грунтовідбірник* (Р-УГС 43); *парозбірник* (Р-УГС 147, РУСТГ 164, СУМ VI 74) “резервуар, що служить для збирання пари”; *породовідбірник* (Р-УГС 167, РУТС 396); *пробовідбірник* (Р-УГС 173); *срязезбірник* (РУТС 100); *зерновідбірник* (152); *каменевідбірник* (173) “пристрій для сортування каменя”; *маслозбірник* (РУТС 226, РУСТГ 122); *нафтозбірник* (РУТС 280, РУСТГ 143); *пилозбірник* (РУТС 436, РУСТГ 201); *сміттевідбірник* (РУТС 521); *тепозбірник* (РУТС 556, РУСТГ 251); *конденсатозбірник* (РУСТГ 100); *пінозбірник* (166); *водозабірник* (СУМ I 720) “споруда для забирання води”.

У цей же час функціонують похідні опорний компонент яких мотивований основами дієслів *гріти, нагріти, підігріти, перегріти*: *водогрійник* (Саб 146); *пароперегрійник* (258); *водонагрівник* (Шел 10, РУТС 52, РУСТГ 26, СНТ 86) “пристрій”; *повітрогрійник* (Шел 11); *водопідігрівник* (Шел 11, РУТС 53, РУСТГ 27); *повітропідігрівник* (Шел 11, РУТС 55, СНТ 90); *пароперегрівник* (Шел 63, РУТС 337, РУСТГ 164, СУМ VI 74) “апарат призначений для підсушування і перегрівання насиченої водяної пари”; *нафтогрійник* (ГТ 48); *повітронагрівник* (РУТС 55, РУСТГ 29, СУМ VI 67, СНТ 89) “апарат для нагрівання повітря”; *газопідігрівник* (РУТС 83, РУСТГ 41); *маслопідігрівник* (РУТС 226); *паронагрівник* (РУТС 337, РУСТГ 163); *спиртоперегрівник* (РУТС 525).

Композити з мотивованою основою *підіймати* рееструються термінологічними словниками 30х-90х р.р. ХХ ст.: *вуглепідйомник* (Р-УГС 241); *водопідйомник* (РУТС 53, РУСТГ 27, СНТ 87); *вантажопідйомник* (РУТС 99); *дернопідйомник* (108); *дровопідйомник* (122); *корчопідйомник* (177); *коренепідйомник* (196); *колієпідйомник* (435); *рейкопідйомник* (435); *рудопідйомник* (475); *рибопідйомник* (477); *снопопідйомник* (515); *соломопідйомник* (518); *нафтопідйомник* (РУСТГ 143); *електропідйомник* (РУСТГ 304); *суднопідйомник* (СУМ IX 827) “споруда для піднімання і спуску суден”; *книгопідйомник* (Сташко 60).

Також з поч. ХХ ст. фіксуються композити з опорною основою *гасити*: *іскрогасник* (Саб 139, Шел 31, Р-УГС 72, РУТС 166, СУМ IV 49) “пристрій для гасіння іскор”; *лукогасник* (Шел 22) “т.с., що дугогасник”; *парогасник* (63, РУТС 337); *полум’ягасник* (66); *жужелегасник* (107); *вогнегасник* (ГТ 50, Р-УГС 133, РУТС 299, РУСТГ 149, СУМ I 714, СТЛ 62, Сташко 81) “апарат для гасіння пожежі”; *полум’ягасник* (Р-УГС 154, РУТС 364); *дугогасник* (РУТС 123) “пристрій для гасіння дуги, що виникає під час розриву електричного ланцюга”; *коксогасник* (187); *піногасник* (340); *вуглегасник* (РУТС 581, РУСТГ 271, СУМ I 780) “прилад для гасіння вугілля, яке горить”; *шлакогасник* (РУТС 626); *віброгасник* (РУСТГ 22, СФТ 30); *огнегасник* (Сташко 81).

Наведені нижче складно-суфіксальні іменники рееструються тільки термінологічними словниками першої половини ХХ ст., пізніше інтенсивність їхнього творення спадає. Це композити, мотивовані основою дієслова *ловити*: *бризколовник* (Шел 7); *водоловник* (11); *газоловник* (15); *шлямоловник* (18) “грязеловка”;

товщеловник (24); золото(в)ловник (Шел 30, ГТ 28); попелоловник (Шел 30); мулоловник (31); каменеловник (33); керноловник (34); хлипаколовник (35) “хлипак - клапан”; вузоловник (36); пилоловник (43); нафтоловник (Шел 53, ГТ 48); пісколовник (Шел 65); сажоловник (84); труболовник (97); пісковловник (ГТ 88).

Опорний компонент мотивований основами дієслів *мити, промивати*: *рукомийник* (XVII AP 56, СУМ VIII 906) “посудина, пристосована для умивання”; *вовномийник* (Шел 106); *солепромивник* (ГТ 2) “апарат солепромивний”; *золотопромивник* (ГТ 28, Шел 30); *газопромивник* (РУТС 83, РУСТГ 41); *сукномийник* (РУТС 544); *формомийник* (601); *шерстемийник* (624); *золозмивник* (РУСТГ 74).

Опорна основа мотивована основами дієслів *охолодити, холодити*: *повітроохолодник* (Шел 11); *газоохолодник* (15); *повітроохолодник* (РУТС 55, РУСТГ 29); *газоохолодник* (РУТС 83, РУСТГ 40); *маслоохолодник* (РУТС 226, РУСТГ 122); *пароохолодник* (РУТС 337, СУМ VI 74) “прилад для регулювання температури пари”; *водоохолодник* (РУСТГ 26); *солеохолодник* (235).

Опорна основа мотивована основами дієслів *міряти, виміряти, вимірювати*: *водомірник* (Шел 10, РУТС 52); *нафтомірник* (ГТ 48); *газомірник* (Р-УГС 35); *газовимірник* (РУТС 83); *оковимірник* (91) “коли прикидується на око”; *масловимірник* (226); *паровимірник* (РУТС 337, РУСТГ 163); *світловимірник* (РУТС 488).

Опорна основа мотивована основами дієслів *бити, вибивати, відбивати, підбивати*: *ситцевибійник* (Шел 88, РУТС 503); *топнякобійник* (Шел 102); *водобійник* (ГТ 10); *породовідбійник* (РУТС 396); *шпалопідбійник* (628); *паровідбійник* (РУСТГ 163).

Опорна основа мотивована основами дієслів *затримувати*: *іскрозатримник* (Шел 31, РУТС 166, РУСТГ 81); *мулозатримник* (Шел 31, РУТС 161); *намулозатримник* (Шел 52); *ікрозатримник* (РУТС 166); *піскозатримник* (358); *сміттєзатримник* (521).

Опорна основа мотивована основами дієслів *відводити*: *водовідвідник* (Шел 11, РУТС 53); *зливовідвідник* (Шел 42); *стружковідвідник* (РУТС 541); *повітровідвідник* (РУСТГ 29); *конденсатовідвідник* (100).

Опорна основа мотивована основами дієслів *підрізати, відрізати*: *коренепідрізник* (Шел 38); *руровідрізник* (ГТ 86) “рура – труба воздушна”.

У цей же період (з поч. ХХ ст.) фіксуються похідні, утворені на базі інших дієслівних основ: *водогінник* (Саб 42); *грозовідхильник* (82); *пароглушник* (258); *склопробник* (Шел 5); *вітрогінник* (9); *газопідпальник* (15); *грунторозвантажник* (Шел 18, РУТС 99); *дернопідрізник* (Шел 20) “пристрій, що піднімає дерен”; *днопідглибник* (21); *землезасипник* (Шел 29, РУТС 151); *кодолорубник* (Шел 33, ГТ 32) “канаторубка”; *краплепоказник* (Шел 33); *колосовідхильник* (37); *кормопропарник* (38); *криголомник* (42); *сміттепальник* (50); *гноєрозтрусник* (51); *накипоутвірник* (51); *нафтозливник* (Шел 53, РУТС 280); *нитковідокремник* (Шел 53); *колописник* (59); *паровитвірник* (63); *паросушник* (Шел 63, РУТС 337, РУСТГ 164); *патокоутвірник* (Шел 63); *грунтоглибник* (72) “пристрій, що поглиблює ґрунт”; *рейкокладник* (82); *рудовивантажник* (83); *соломокрутник* (Шел 90, РУТС 518) “машина, що скручує солому”; *золотоосадник* (ГТ 28) “пристосування, за допомогою якого визначаються місткість золота у чомусь”; *метановиявник* (29) “індикатор метану”; *пилоосідник* (68); *рукотерник* (Програма 102) “рушник”; *асфальтоукладник* (Р-УГС 6) “машина, яка укладає асфальт укачуванням”; *газовизначник* (Р-УГС 35, РУТС 83, РУСТГ 40); *вуглевідкатник* (Р-УГС 240, РУТС 580) “пристрій, на якому відкачують вугілля”; *вітровідхильник* (РУТС 44) “пристрій, який вказує напрям вітру, коли відхиляється стрілка”; *водовідливник* (53); *повітросушник* (56) “пристрій, який сушить повітрям”; *газозапальник* (83); *грозовідмітник* (98); *дернокладчик* (108); *звукглушник* (РУТС 150, РУСТГ 73); *звукпровідник* (РУТС 151); *іонообмінник* (165); *іскророзривник* (166); *кормозапарник* (196); *борошнопідсипник* (250); *нафтопереробник* (279); *піскострумник* (358); *колієвимірник* (435); *пльомовідник* (437); *сіновантажник* (495); *солезбірник* (518); *солерозчинник* (518); *струмопереривник* (564); *тукодільник* (576); *удароглушник* (583); *електрогазозварник* (637); *аеропиложивильник* (РУСТГ 8); *блискавкорозрядник* (48); *вогнеперегородник* (149); *паророзишник* (164); *теплообмінник* (РУСТГ 250, СУМ X 81) “спец., апарат, у якому відбувається теплообмін”; *паливозаправник* (РУСТГ 259); *труборозишник* (266); *тягопереривник* (269); *шумоглушник* (300); *електрозварник* (304); *повітрозабірник* (СФТ 33).

Слід зазначити, що сформувалася окрема підгрупа дериватів з суфіксами *-альник, -ильник*, що є варіантами суфікса *-ник*, вони оформлюють значення інструментальності у складно-суфіксальних іменниках описуваного типу. “Можливість черезступеневої мотивації *б'їти* > *б'їльний*” зумовили виокремлення словотворчого афікса *-льниць*” [2: 32]. Ці композити почали активне творення з поч. ХХ ст.: *водочерпальник* (Саб 42); *водопідіймальник* (Шел 11); *глином'яльник* (Шел 16, РУТС 92); *доцоприймальник* (Шел 21); *рудосортувальник* (84); *труболовильник* (Р-УГС 238); *бомбокидальник* (РУТС 30); *бомбометальник* (30) “приладдя, за допомогою якого можна метати бомби”; *газовимірювальник* (83); *пасозишвальник* (110); *дробоживильник* (122); *землепідготувальник* (151); *землечерпальник* (151); *золотопромивальник* (154); *каменедробильник* (173); *канатокрутильник* (174); *кардочесальник* (176); *картонасікальник* (177); *кокономотальник* (187); *котложивильник* (198); *кромкокришильник* (204); *молоколічильник* (246); *коркодавильник* (416); *світлодробильник* (488); *скеледробильник* (503); *скловидувальник* (535);

склопротиральник (535); тістомісильник (559); шовкокрутильник (623); пиложивильник (РУСТГ 201). Складно-суфіксальні іменники цієї підгрупи однаковою мірою мотивуються і словосполученням, і складним прикметником.

З поч. ХХ ст. реєструються композити із займенником у препозиції та опорним вербальним компонентом: *самоїзник* (Саб 346); *самомастильник* (Шел 85); *самозупинник* (Шел 85, РУТС 480) “прилад, для автоматичної зупинки чого-небудь”; *самокатник* (РУТС 480); *самокладник* (480); *самопереривник* (481); *самопрядильник* (481); *самохідник* (482); *самовипарник* (РУСТГ 219); *самозахонник* (219); *самозапильник* (СТЛ 86) та ін.

Складно-суфіксальні іменники з ад’єктивно-вербальними основами та суфіксом *-ник*, що називають пристрій, механізм, не зустрічалися у мові попередніх століть. У новій українській мові їх кількість обмежена: *рівноважник* (Шел 5) “механізм в машині” (урівноважувати порівну); *верхобойник* (ПП 299) “тип млина за рухом водяного колеса згори донизу” (бити вверх).

Більшість композитів зі значенням **локативності**, за нашими даними, виникає з др. пол. ХХ ст. До локативів цієї підгрупи ми відносимо композити, які є назвами місця виробничої діяльності людини; місця продукування предметів та їх зберігання; назви місцезнаходження предметів; назви сховищ для предметів та посуду; назви загального визначеного простору; назви установ, закладів; місця, на якому відбувається дія за допомогою знаряддя: *куропарник* (Ж 392) “курник”; *свиногінник* (ЛексФр 215) “місце, куди виганяють свиней”; *накипоустійник* (Шел 51) “резервуар для відстоювання накипу”; *піскоосадник* (ГТ 52); *шлаковідстійник* (Р-УТС 261, РУТС 627, РУСТГ 297) “резервуар для відстоювання шлаків”; *водовипарник* (РУТС 52); *водовідстійник* (53); *газосушиник* (83); *грязевідстійник* (100) “приміщення, де відстоюється грязь”; *гноївкозбірник* (РУТС 128, СУМ II 97) “споруда на фермах для збирання гноївки”; *жировідстійник* (РУТС 129); *золовідстійник* (РУТС 153, РУСТГ 74); *медовідстійник* (РУТС 232); *накиповідстійник* (260); *пісковідстійник* (358); *пиловідстійник* (436); *рибокоптильник* (476) “приміщення, де коптять рибу”; *спиртовипарник* (525) “приміщення”; *шлямовідстійник* (627); *риборозплідник* (СУМ VIII 530) “господарство, що займається розведенням мальків риб”; *сечозбірник* (IX 152) “резервуар, де зберігають сечу”; *свиновідгодівельник* (IX 71) “приміщення для вигодовування свиней”; *свинорийник* (Аркуш II 138) “місце, прорите дикими свинями”.

Аналізовані складно-суфіксальні іменники активно творяться у період з початку ХХ ст. й до др. пол. ХХ ст. Дуже рідко такі деривати творяться у др. пол. XIX ст. Композити-назви неістот із суфіксом *-ник* та опорними вербальним компонентом мали у препозиції основи іменників та займенників (рідко – прислівників, прикметників).

Більшість аналізованих композитів характеризуються подвійною мотивацією. Так, слова *болторізальник*, *скеледробильник* однаковою мірою мотивуються й прикметниками *болторізальний*, *скеледробильний* і словосполученнями *болти різати*, *дробити скелі*.

З обстеженого матеріалу видно, що деякі композити, мотивовані субстантивно-вербальними словосполученнями, які називають пристрої, механізми, реєструються лише в період з пер. пол. ХХ ст. до кінця ХХ ст. Ймовірно, що пристрої, які вони називали, з часом, вийшли з широкого ужитку. Наголосимо, що більшість складно-суфіксальних іменників з суфіксом *-ник* реєструється технічними словниками, що пояснюється розширенням наукових знань, зростанням темпів розвитку промисловості та сільського господарства, техніки й науки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови. – Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 415 с.
2. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника /назви осіб чоловічого роду. – К.: КДП, 1993. – 215 с.
3. Вступ до порівняльно-історичного слов’янських мов. – К., 1966.
4. Ліпич В.М. Динаміка складно-суфіксальної деривації іменників в українській мові XI-XVIII ст./ Автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук – Запоріжжя: ЗДУ, 2005. – 22 с.
5. Мейє А. Общеславянский язык. – М., 1967.
6. Milevski T. Indoeuropejskie imiona osobowe. – Wrocław, 1969. – 228 S.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДжЕРЕЛ

Аркуш І,ІІ	Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: У 2 т. Т.І.А-Н. – Луцьк: Ред.-вид. відд. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000 – XXIV+ 354с.
ГТ	Василенко П., Шелудько Ів. Словник гірничої термінології. (Проект). – Харків: Держ. вид. України, 1931. – 142 с.
Ж	Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар: У 2 т. – Львів: Друкарня. тов. ім. Шевченка, 1886. – 1117 с.
ІвШум	Іваницький С., Шумлянський І. Російсько-український словник: В 2 т. – Вінниця: Нова друкарня Пойлішер, 1918. – Т.І. – 266 с. Т.ІІ. – 250 с.
ЛексФр	Лексика поетичних творів Івана Франка: Методичні вказівки з розвитку лексики. – Львів: ЛДУ, 1990. – 262 с.
ПП	Нікончук М.В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). – К.: Наукова думка, 1979. – 314 с.
Р-УТС	Російсько-український гірничий словник /Укл. О.А.Ковшуля, М.В.Гармаш, М.С.Зільбан. – К., 1959. – 271 с.
РУТС	Російсько-український технічний словник /Укл. М.М.Матійко, О.М.Матійко, Н.С.Родзевич, Г.М.Гнатюк, А.М.Матвієнко. – К.: Держтехвидав УРСР, 1961. – 648 с.

РУСТГ	Російсько-український словник з теплотехніки та газотехніки: 32000 термінів /Укл.: к.ф.н., доц. І.М.Шелудько, к.техн.н., доц. П.І.Глин, к.ф.н. В.Г.Мариниченко. Відповідальний редактор академік АН УРСР І.Т.Швець. – К.: Видавництво Академії наук УРСР, 1962. – 308 с.
Саб 1926	Сабалдир Г.О. Практичний російсько-український словник. – К.: Видавниче т-во «Час», 1926. – 436 с.
СНТ	Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та космос /В.В.Гейченко, В.М.Завірюхіна, О.О.Зеленюк та ін. – К.: Наукова думка, 1998. – 892 с.
Сташко	Сташко М. Російсько-український словник бібліотечно-бібліографічних термінів. – Львів: СП «БаК», 1996. – 200 с.
СТЛ	Російсько-український словник термінів лісництва /Укл. Галич, Полюга. – К., 1980
СУМ I-XI	Словник української мови: В 11 т. /Ред. кол.: І.К.Білодід (гол.) та ін. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
Шел 1931	Практичний словник виробничої термінології /Упоряд. І.М.Шелудько. – Харків: Радянська школа, 1931.– 110 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Кривенька – аспірантка кафедри української мови Запорізького національного університету.
Наукові інтереси: словотвір сучасної української мови.

СЛОВОСКЛАДАННЯ ЯК ОДИН ІЗ НАЙПРОДУКТИВНІШИХ СПОСОБІВ СЛОВОТВОРУ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Світлана СТРЕМЕДЛОВСЬКА (Київ, Україна)

У статті досліджується композиція як один із найпродуктивніших способів словотвору сучасної німецької мови, подано опис семантичних характеристик композит та проаналізовано їх структуру.

The composition, one of the most productive types in Modern German, is investigated in this paper. The description of semantic traits of the compounds is given. The structure of compound words is analyzed.

Безперервний перебіг подій у зовнішньому середовищі (природі, суспільстві, людській свідомості) викликає виникнення великої кількості лексичних одиниць на позначення нових предметів і явищ. Більша частина нових слів німецької мови створюється шляхом словотвірної деривації, так як словотвір більш безпосередньо, ніж інші лінгвістичні системи, відображає всі зміни в оточуючій нас дійсності. Словотвірна система сучасної німецької мови, багата на виразні можливості та семантичну ємність, є складним та різноманітним явищем. О.Земська виділяє чотири функції словотвору: номінативну, експресивну, конструктивну і компресивну. Конструктивний та компресивний словотвір служить спрощенню синтаксичних конструкцій, внаслідок чого виникає більш коротка номінативна одиниця, а номінативний і експресивний словотвір сприяє створенню необхідної комунікації зі вживанням стилістично маркованих виразних номінативних одиниць.

В сучасній німецькій мові нові лексичні одиниці утворюються за допомогою різних способів словотвору: афіксації, абрєвіації, композиції та інших, при чому останній спосіб виявляє найбільшу активність.

Композиція як актуальний спосіб словотвору задовольняє широкий спектр вимог, що суспільство висуває до мови. Це потреба у нових назвах (*Solarzelle*), у створенні однозначних понять для виокремлення слова із ряду йому подібних (субкласифікуюча функція) (*Feder – Vogelfeder, Sprungfeder*), для заповнення проміжків у граматичній парадигмі однини й множини певних іменників (*Schnee – Schneemassen*), в уникненні повтору слів у тексті (*Es wird immer Meinungsführer, immer Pioniere für bestimmte Entwicklungen geben, die dann später von vielen geteilt werden.*), для мовної економії (*Sofortmaßnahmen – Maßnahmen, die man sofort treffen soll*), для вираження експресивності (*Dickkopf*), для спеціального вживання в рекламних текстах та засобах масової інформації з метою впливу на реципієнта (*Scmusewolle*), у вживанні пейоративної або меліоративної лексики для полегшення соціальної адаптації людини у певних колах суспільства (*Gastarbeiter statt Fremdarbeiter*).

Отже, складні слова, місткі за змістом і компактні за формою, здатні економно й одночасно різнобічно передавати ознаки, якості та характеристики різних об'єктів дійсності. Саме тому детальне вивчення процесу утворення нових лексичних одиниць за рахунок словоскладання або композиції, викликає сьогодні особливу увагу науковців.

Композиція (від лат. *compositio* „складання”) у праці О.Селіванової [3: 560-561] визначається, як морфологічний спосіб творення композитів (складних слів), який включає складання слів та складання основ (основоскладання). У результаті словотвору композит набуває цілісного написання (разом або через дефіс), нового граматичного статусу, переважно незалежного від граматичних ознак твірних слів або граматично стрижневого слова у мотиваційному сполученні; одного головного наголосу й іноді нового морфологічного вигляду.

Довгий час у словотворі та теорії номінації панувала концепція синтаксичної природи деривації, представники якої (Е.Бенвеніст, Ш.Баллі, В.Порциг, Г.Якобі, Г.Марчанд, Р.Ліз, М.Ягич) стверджували, що підґрунтям творення всіх композитів є синтаксична конструкція (окреме словосполучення чи речення, або сурядна чи підрядна конструкція останнього), що визначило методику багатьох словотворчих досліджень.

На початку 70-х р.р. російські дослідники Е.Шубін та Н.Троїцька висловлюють сумніви щодо синтаксичного зв'язку між компонентами композита як необхідної умови його утворення і пропонують дефініційно-асоціативну теорію слова, проте виокремлення у словотворі асоціативної мотивації не вносить змін в існуючі концепції, позаяк асоціювання також розглядається на синтаксичній основі.

Тому однією з актуальних проблем теорії композиції стає встановлення способів формування номінативної структури складних слів у проекції на семантичні зв'язки ономазіологічних ознак та їхню роль у створенні значення складної назви, що є завданням семантико-орієнтованого (лексичного) вивчення композит (О.Мешков) [2]. Нові тенденції у лінгвістиці викликали появу інших підходів у композитології, як, наприклад, когнітивно-ономазіологічний напрям дослідження (О.Селіванова), що сприяє розробленню нової типології мотиваційних відношень і типів композиції, або функціонально-орієнтована композитологія (Ю.Височинський, Л.Омельченко), направлена на визначення композитних лексем через призму системного структурно-семантичного та стилістичного аспектів, що передбачають широке використання композит в живому розмовному мовленні.

Отже, ми можемо визначити такі провідні напрямки в теорії вивчення складного слова: синтаксичний, семантичний та функціональний, відповідно до яких будуть визначатися основні ознаки композитів.

Композит, як будь-яка номінативна одиниця, має денотат, що позначає об'єкт чи предмет дійсності або ментального світу. Ця ознака розмежує композит із вільними сполуками, як речення чи словосполучення. Друга ознака відноситься до лексичного значення композитів, яке не є простою сумою значень його компонентів, а визначається складними відношеннями між ними. Синтаксична цілісність компонентів композита становить його третю характеристику. Композит характеризується також граматичною цілісністю та оформленістю як однієї частини мови. У межах критерію лексико-граматичної єдності вченими розглядаються такі ознаки складних слів, як непроникність (О.Василевська, І.Іванова), наявність однієї синтаксичної функції (А.Мартіне), одного наголосу (Л.Блумфілд), єдиного написання (О.Смирницький) [3: 229]. Тому надати повну дефініцію композитам, як окремому типові номінативній одиниці, можна за комплексним підходом до визначення їх ознак, що відображено у трактуванні композита, як поліфункціональної, номінативної, графічно й лексико-граматично ціліснооформленої одиниці, яка має дві чи більше ономазіологічні ознаки, тобто утворена за стандартною моделлю, за аналогією або шляхом номіналізації синтаксичного словосполучення.

Складні слова займають особливе місце у словотвірній системі німецької мови. У них знаходиться відбиток особливий спосіб мислення німецького народу. З однієї сторони композити володіють прозорою розчленованою формою, в їхній номінативній структурі представлені мінімум дві ономазіологічні ознаки, і в той же час, завдяки наявності двох повнозначних одиниць, композити здатні виступати засобами формально-семантичної компресії та імплікації стилістичної інформації. Осмислюючи композити, варто, перш за все, звернути увагу на його двохчленну структуру, в якій другий конститuent є основним (Grundwort, Head, Kopf, Basiswort, Determinatum), а перший (Bestimmungswort, modifier, Determinans) – вказує на одну з його ознак, тому композити складаються як мінімум з двох основ, або це можуть бути також окремі слова, чи конфікси (*bio-*, *polit-*, *therm-*, *-therm*, *phil-*, *-phil*). Іноді композити можуть бути утворені такими способами словотвору, як контамінація (*Mammufant*, *fahrradiesisch*) та редуплікація (*Wirrwarr*, *Schickimicki*). Не існує єдиної думки щодо конструкцій, утворених способом словозрощення: деякі лінгвісти зараховують їх до композитів і розглядають як конвертати речень або фраз, тобто деривати. Бусманн розглядає їх як виняток серед композитів, так як їх другий компонент не є показником частини мови, до якої слід би було віднести композит (*fortan*, *Nimmersatt*, *Taugenichts*).

За характером зв'язку між конститuentами складного слова виділяють два основні види: детермінативні та копулативні композити. Детермінативні композити, незалежно від кількості складників, характеризуються бінарною структурою, тому їх завжди можна розділити на два основних сегменти (*Bierglas(1)deckel(2)*, *Bier(1)glas(2)*). Даний приклад представляє модель поділу композита на сегменти з тенденцією вліво. Існує також модель поділу на сегменти з тенденцією вправо (*Spannungs(1)kopfschmerzen(2)*, *Kopf(1)schmerzen(2)*) та модель з двохстороннім поділом (*Edelmarzipan(1)konditortorte(2)*, *Edel(1)marzipan(2)*, *Konditor(1)torte(2)*). Деякі детермінативні композити, які складаються з трьох і більше компонентів, можуть сприйматися як з тенденцією розгалуження сегментів вліво, так і вправо, в залежності від чого буде змінюватися й семантика [6: 54]: *Kinder(1)geburtstagsfeier(2)* – „Geburtstagsfeier mit Kinder oder für Kinder“ (свято Дня народження з дітьми або для дітей); *Kindergeburtstags(1)feier(2)* – „Feier anlässlich eines Kindergeburtstags“ (свято з нагоди Дня народження дитини). Значення детермінативних композит визначається відповідно до лексичних значень між конститuentами. Тут необхідно враховувати, що другий компонент завжди визначається першим. Так, наприклад, перший компонент *Hut* в складному слові *Hutschachtel* детермінує, обмежує значення другого компонента *Schachtel*. Семантичне обмеження даного слова полягає у конкретизації цільової приналежності слова *Schachtel*, тому *Hutschachtel* позначає картонну коробку для зберігання капелюхів.

Підсумовуючи опис детермінативних композит, зазначимо, що вони виділяють позначуваний об'єкт з класу йому подібних за певною ознакою, при чому другий конститuent є відповідальним за класову

категоризацію і вказує на більш загальне родове поняття, а перший конститuent обмежує даний клас певним субкласом (*Geschäftshaus, Wohnhaus, Miethaus*).

Композити-бахуврихи розглядаються деяким лінгвістами як особливий семантичний підвид детермінативних композитів та можуть бути перефразованими у вираз з дієсловом, що виражає приналежність: мати, володіти. Це означає, що між їхніми конститuentами наявне відношення посесивності. Внаслідок цього в структурі значення бахуврихів є сема 'посесивність', представлена підпорядкованими семами 'партитивність' і 'власність'. Їх відмінність від детермінативних композитів полягає в тому, що вони є продуктами вторинної номінації, а спільність з детермінативними композитами проявляється у їх структурі. Тому бахуврихи, як правило, носять експресивний характер та є стилістично забарвленими (*Wirrkopf*). За принципом утворення детермінативних композитів перший компонент визначає та обмежує другий. Так позначає *Grünspecht* – „*einen Specht, der etwas Grünes an sich hat*“; *Specht* є гіперонімом до *Grünspecht*. Проте в бахуврихах другий компонент не є гіперонімом до композита: *Rotkehlchen* не можна пояснити, як „*Kehlchen, der rot ist*“, а лише як „*ein Vogel, der ein rotes Kehlchen hat*“. Отже, бахуврихи позначають предмет чи явище, які не знаходять свого прямого відображення у слові, а тому називаються також екзоцентричні композити.

Копулативні композити, на відміну від детермінативних, з'єднаних за принципом субординації, позначаються координуючим зв'язком між компонентами. Вони характеризуються наявністю двох, або більше рівноправних конститuentів, які є самостійними одиницями у системі мови, й тому їх називають композитами без головного слова (*Kopflosigkeit*), або з двома головними словами (*Doppelköpfigkeit*), наприклад, *nasskalt, gelbrot* [5]. Так, складне слово *Dichterkomponist* можна тлумачити, як „*Dichter und Komponist*“ – копулативний композит, але також як і „*Dichter, der auch Komponist ist*“ *oder* пояснення слова не є домінуючим. Саме тому слова типу *Hosenrock, Radiowecker, Kinocafe, spitzgießen* та інші не можна однозначно віднести до копулативних композитів. Слід звернути увагу також на різноманіття синонімічних позначень копулативних композитів (*appositive, appositionelle Komposita, Komposita mit appositionellem Verhältnis, Dvandva, koordinierte, koordinative Koordinativkomposita, konjunktive Komposita, attributive Komposita, Additiva, additive oder additionelle Komposita, Anreih-Komposita, Reihenwörter, Zwillingsformen, Verbindungszusammensetzungen*), що також доводить суперечливість та неоднозначність точок зору лінгвістів з приводу даного явища. Проте виокремлення копулативних композитів серед прикметників в окремий вид вважається необхідним, так як, наприклад, у словосполученні *deutsch-ukrainische Beziehungen* другий компонент складного прикметника *ukrainisch* не визначається й не обмежується першим *deutsch*. Але серед прикметникових складних слів і детермінативний зв'язок не втрачає своєї актуальності, так слова *höflich-bestimmt, bitter-süß* аналізуються відповідно „*bestimmt, dabei aber höflich*“ та „*süß, dabei aber auch irgendwie bitter*“.

Отже, переважна більшість композитів, а особливо серед іменників, найбільшого масиву складних слів у німецькій мові, позначаються субординуючим зв'язком, тому ми можемо стверджувати, що детермінативні композити становлять найзначнішу частку від усіх існуючих у мові складних слів та є найпродуктивнішим видом для створення нових.

Менш продуктивними серед способів словотвору для утворення нових складних за структурою номінативних одиниць є редуплікація та контамінація. Редуплікація, або також ітерація, служить для виникнення нових композитів шляхом повторення одного і того ж самого слова, чи морфеми. Переважно в другому складникові голосний звук зазнає змін. Так часто „i“ змінюється на „a“: *Mischmasch* (zum Verbstamm *misch-*), *Wirrwarr* (zum Adjektiv *wirr-*), *Tingeltangel* (zum Verbstamm *tingel-*); інколи початок слова, або морфеми отримує іншу приголосну: *Schickimicki* (zu *schick*). Такі композити не є стилістично нейтральними й обмежуються у своєму вживанні певним стилем, в даному випадку розмовним, а також несуть соціальне забарвлення в мовленні, так як продукти редуплікації часто належать до молодіжного жаргону.

Якщо у композиті, утвореному за способом редуплікації, тільки другий компонент не вживається у мові окремо поза складним словом, то у складному слові, утвореному за допомогою контамінації обидва компоненти актуальні лише в даному сполученні: *Mammu(1)fant(2)*. Це спосіб творення нових композитів шляхом взаємодії, об'єднання мовних одиниць, або їхніх частин на підставі структурної, функціональної або асоціативної близькості чи з певною комунікативною метою [3: 251]. При об'єднанні номінативних одиниць шляхом контамінації, компоненти складного слова можуть втрачати деякі голосні, приголосні чи групи звуків для більш зручного, з точки зору фонології, вживання, так *Advent* та *Silvester* зрощуються у *Advester*, а *Nilpferd* та *Maulwurf* у *Nilwurf*. Такі слова, безумовно, привертають увагу і тому їх часто вживають з певною комунікативною метою впливу на співрозмовника, чи для того, щоб надати мовленню більш жартівливий характер.

При дослідженні поєднання морфем в складне слово необхідно також звернути увагу на існуючі у мові правила та закони. Формування нових композитів обумовлюється не лише закономірностями визначення словотвірних моделей, але й лексико-граматичною характеристикою та індивідуальним значенням компонентів. Лексичне наповнення моделей складного слова обмежується лексико-семантичними

валентними рамками. Композити німецької мови характеризуються граматичною основою (*der grammatikalische Kopf*) та семантичним ядром (*der semantische Kern*). Граматична основа конструкції є показником граматичного значення слова і, як правило, тягнє вправо, в кінець слова (*Rechtsköpfigkeit*). Проте граматична основа не має обов'язково співпадати з семантичним ядром, носієм семантичного значення, яке може визначатися його конститuentами, хоча алгоритм *Kopf = Kern* поширений серед німецьких складних слів. Такі композити називають ендосентричними (*endozentrisch*). Можливим є також утворення екзоцентричних (*exozentrisch*) композитів, де граматична основа та семантичне ядро розходяться. Прикладом ендосентричних композитів є детермінативні композити, які утворені за принципом універбалізації або згущення інформації (*Hochhaus, Speiseöl, Tocterfirma, Luftbrücke*). Композити-бахуврихи (*Grünschnabel, Dickhäuter*), що виражають зв'язок суб'єкта й об'єкта належності, та копулативні композити (*süßsauer, Nordrhein-Westfalen*), в яких теоретично компоненти можуть мінятися місцями без зміни значення (хоча правилами вживання закріплені саме такий порядок морфем у складному слові) і є рівноправними, представляють екзоцентричні композити. Як видно із прикладів, детермінативні композити та композити-бахуврихи крім номінативної функції можуть нести й експресивне забарвлення і виражати суб'єктивне ставлення до предмета чи об'єкта дійсності.

Таким чином, можна зазначити, що процеси словоскладання в німецькій мові співвідносяться з тенденціями до номіналізації, цільнооформленості найменування та стягненням багатослівних найменувань, а також з універсальною тенденцією мов до економії мовного матеріалу, де за одним словом в системі мови може бути закріплено цілий ряд похідних значень (*Fischfrau – Frau, die Fisch verkauft; Frau eines Fisches; Frau, die Fisch isst; Frau, die Fisch produziert; Frau, die kühl wie ein Fisch ist; Frau, die den Fisch gebracht hat; Frau, die bei dem Fisch steht*), або навіть складне слово виявляє декілька значень (*Bombenauto – 1. Auto, in dem eine Bombe versteckt ist; 2. ein ganz tolles Auto*). Важливим є також взаємозв'язок стабільності й динаміки у лексичній системі мови, в якій нові елементи долають прагнення мови до стабілізації, яка підтримує систему, але одночасно органічно сполучається з існуючими лексичними одиницями і їх упродовження не заважає комунікативному процесу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кубрякова Е.С. Словосложение как процесс номинации и его отличительные формальные и содержательные характеристики // Теоретические основы словосложения и вопросы создания сложных лексических единиц: Межвузовский сборник научных трудов / Пятигорский пединститут. – Пятигорск, 1988. – С. 3 – 23.
2. Мешков О.Д. Словосложение в современном английском языке. – М.: Высшая школа, 1985. – 187 с.
3. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
4. Bußmann, Hadumod. Lexikon der Sprachwissenschaft. – Stuttgart: Kröner, 2002.
5. Eichinger Ludwig M. Deutsche Wortbildung: eine Einführung. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2000. – 269 S.
6. Donalies Elke. Die Wortbildung des Deutschen. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2005. – 192 S.
7. Fleischer Wolfgang, Barz Irmhild. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Tübingen: Niemeyer, 1995. – 382 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Стремедловська – аспірантка кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: композиція як спосіб словотвору.

ВНУТРІШНЯ ВАЛЕНТНІСТЬ ОСНОВ КОРЕНЕВИХ ІМЕННИКІВ ПРИ УТВОРЕННІ ПОХІДНИХ ОСНОВ ПРИКМЕТНИКІВ З ЧАСТОТНИМИ СЛОВОТВОРЧИМИ КОМПОНЕНТАМИ

Олена ШИШЛІНА (Полтава, Україна)

У статті аналізується внутрішня валентність твірних основ кореневих іменників при утворенні похідних основ прикметників, наводяться словотворчі моделі, за якими утворені ці похідні основи. Дослідження проведено на матеріалі аграрної терміносистеми сучасної німецької мови.

This article explores the question of word building components inner valence. It describes the derivative stems of root nouns in the field of German agrarian terminology. The analysis made shows structural and semantic particular qualities of compatibility of root stems.

Прикметники в німецькій мові вважаються однією з основних частин мови, характеризуються своєю семантикою (ознака якості), граматичними формами, синтаксичними функціями та мають свою історію вивчення.

Прикметник в усіх граматичних довідниках з німецької мови розглядається з урахуванням різних аспектів і є предметом спеціальних лінгвістичних досліджень (І.Трост, Р.Сцабо, О.Н.Бондіна, В.Мінаков, С.Кантемір, Л.Цвах).

Дослідники прикметників німецької мови зазначають, що при утворенні прикметників словотвір відіграє важливу роль, оскільки кореневі прикметники становлять тільки декілька сотень [7: 530; 6: 215].

Метою даної статті є дослідження внутрішньої валентності твірних основ кореневих іменників (ТОКІ) у функції 1-го словотворчого компоненту (СК) при утворенні ПО прикметників з 2-ими СК *-ähnlich, -arm, -*

artig, -fähig, -förmig, -frei, -fremd, -gemäß, -gleich, -haltig, -leer, -los, -reich, -mäßig, -widrig, -voll. Дослідження проводиться на матеріалі аграрної терміносистеми сучасної німецької мови. Під „внутрішньою” валентністю у цій статті розуміємо „закономірності лексичного наповнення словотворчих моделей, або закономірності поєднання елементів твірного та похідного слова на рівні безпосередніх складових його лексичної основи” [3: 15]. При цьому можливості словотворчих моделей визначаються формальною та семантичною валентністю словотворчих компонентів, що поєднуються. Словотворчий аналіз похідних основ (ПО) прикметників з 1-им СК – ТОКІ ми проводимо, застосовуючи введenu М.Д. Степановою класифікацію словотворчих моделей [2: 114].

Для словотворчого аналізу були відібрані 100 ТО кореневих іменників і 110 співвідносних з ними за структурою та семантикою ПО прикметників з галузі рослинництва.

Стосовно 2-их СК *-ähnlich, -arm, -artig, -fähig, -förmig, -frei, -fremd, -gemäß, -gleich, -haltig, -leer, -los, -reich, -mäßig, -widrig, -voll* у лінгвістичній літературі не існує єдиної думки щодо їх визначення. Виходячи з семантики та здатності утворювати словотворчі ряди, В. Флейшер кваліфікує *-haltig, -förmig, -ähnlich, -artig, -gleich, -gemäß* як 2-ий СК ПО складних прикметників, а СК *-fähig, -los* та *-mäßig* – як суфікси прикметника [6:264-265].

М.Д. Степанова розглядає СК *-ähnlich, -artig, -förmig, -haltig, -mäßig* як складний суфікс прикметників, СК *-arm, -fähig, -frei, -fremd, -gemäß, -gleich, -leer, -los, -reich, -widrig, -voll* як напівсуфікси [4].

У граматичному довіднику Дуден СК *-ähnlich, -artig, -fähig, -förmig, -gemäß, -gleich, -haltig, -los, -mäßig, -widrig* розглядаються як напівсуфікси прикметників [7: 549].

Дослідники словотвору німецької мови К.А.Левковська, М.Д.Степанова, В.Флейшер, Р.Б.Сцабо, І.Трост та інші зазначають, що зазначені вище СК мають перехідний характер та знаходяться на шляху від самостійної основи (вільної морфеми) до суфікса.

З нашої точки зору, підґрунтям для різних поглядів на зазначені СК при утворенні ПО прикметників є те, що СК *-ähnlich, -fähig, -gemäß, -gleich, -los, -widrig* функціонують у сучасній німецькій мові, перш за все, як самостійні основи, мають свою семантику і є граматично оформленими одиницями – прикметниками.

Підтримуючи погляди щодо особливого перехідного статусу основ *-ähnlich, -arm, -artig, -fähig, -förmig, -frei, -fremd, -gemäß, -gleich, -haltig, -kräftig, -leer, -los, -reich, -mäßig, -widrig, -voll*, ми схильні кваліфікувати їх на рівні утворення ПО прикметників як 2-гі частотні словотворчі компоненти (ЧСК).

Словотворчий аналіз показав, що СК *-ähnlich, -arm, -artig, -fähig, -förmig, -frei, -fremd, -gemäß, -gleich, -haltig, -leer, -los, -reich, -mäßig, -widrig, -voll*, які у функції 2-го СК сполучаються з ТОКІ, можна поділити на три групи. Першу групу становлять ЧСК, які функціонують у мові самостійно, й не змінюють у функції 2-их СК ПО прикметників значною мірою свою семантику. До першої групи належать:

ähnlich (схожий, подібний): *im ähnlichen Fall – knospen//ähnlich* (бульбовидний) ;

arm (бідний): *der Boden ist arm an Nährstoffen – humus//arm* (малогумусний, бідний на гумус) ;

fähig (здатний): *er ist zu dieser Arbeit fähig – weizen//fähig* (придатний для вирощування пшениці);

frei (вільний, не зайнятий): *zur freien Verfügung haben – baum//frei* (безлісний);

fremd (чужий, чужорідний, не місцевий) : *in die fremden Hände übergeben – art//fremd* (гетерогенний);

gemäß (відповідно): *der Natur gemäß leben – natur//gemäß* (природний);

gleich (однаковий, такий самий): *gleiche Bedingungen haben – art//gleich* (гомогенний, однорідний);

leer (пустий): *der Pflug läuft leer - pflanzen//leer* (без рослин);

los (вільний): *der Hund ist los – frucht//los* (безплідний);

reich (багатий): *eine reiche Ernte – frucht//reich* (з великою кількістю плодів, багатий на плоди);

voll (повний): *mit voller Kraft arbeiten – dornen//voll* (колючий, з великою кількістю колючок);

widrig (суперечливий, всупереч) *der Natur widrig – keim//widrig* (протимікробний).

До другої групи належать ЧСК *-artig, -haltig* та *-mäßig*, які існують у німецькій мові самостійно, але при утворенні ПО прикметників у функції 2-их СК отримують інше семантичне значення, що відображено окремою статтею у словниках:

artig - вихований, слухняний, ввічливий...

~*artig* – у складних словах 1. подібний, який має властивості чого-небудь: *granitartig* подібний граніту, твердий як граніт...

haltig – багатий про руду ...

~*haltig* – у складних словах має у своєму складі *tehlhaltig* має у своєму складі борошно.

mäßig – 1. помірний, стриманий; 2. помірний; 3. середній, невисокої якості...

~ *mäßig* – суфікс прикметника подібний, відповідний до чого-небудь... *heldenmäßig* героїчний [5 (1: 132, 591; 2: 66)].

Третя група представлена ЧСК *-förmig*, який не функціонує у мові як самостійна основа, що підтверджують лексикографічні джерела [5].

Нам здається правомірним кваліфікувати ПО прикметників з 1-им СК – ТОКІ та 2-им ЧСК *-ähnlich, -fähig, -gemäß, -gleich, -los, -widrig*, які функціонують у мові самостійно, як ПО складних прикметників, що утворюються за M_{10} : $SA=SN(w)+SA$ (SA – основа прикметника, $SN(w)$ – основа кореневого іменника), а ПО

прикметників з ЧСК *-artig, -förmig, -haltig, -mäßig*, які у німецькій мові не функціонують самостійно, або змінюють свою семантику, ми розглядаємо як такі, що утворені за M_6 : $SA=SN(w)+Suffix$.

Словотворчий аналіз ПО прикметників аграрної терміносистеми сучасної німецької мови, які співвідносяться з ТОКІ, показав, що за M_6 : $SA=SN(w)+Suffix$ утворюються 50 ПО прикметників: *gras//artig* (трав'янистий), *korn//förmig* (у вигляді зерна), *wachs//haltig* (восконосний, з вмістом воску), *boden//mäßig* (грунтовий).

У ПО прикметників, утворених за M_6 , ТОКІ у функції 1-го СК сполучаються з чотирма ЧСК: *-artig, -förmig, -haltig, -mäßig*, тобто M_6 представлена чотирма мікромоделями:

1. 21 ТОКІ аграрної терміносистеми німецької мови сполучаються з

ЧСК *-artig*, утворюючи ПО прикметників за M_6 : $SA=SN(w)+-artig$: *beeren//artig* (ягідний, у вигляді ягоди), *dorn//artig* (у вигляді колючки), *gras//artig* (трав'янистий), *moor//artig* (болотяний), *knollen//artig* (бульбовидний), *netz//artig* (бот. сімчастий), *ring//artig* (кільцевий).

При поєднанні з ТОКІ ЧСК *-artig* надає ПО прикметника значення схожості, подібності з тим, що називає ТОКІ: *ton//artig* (глиноподібний), *wurzel//artig* (корневидний).

2. 19 ТОКІ сполучаються з 2-им ЧСК *-förmig*: *stauden//förmig* (кущовидний), *rüben//förmig* (буряковидний), *ring//förmig* (кільцевий, у вигляді кільця), *korn//förmig* (у вигляді зерна).

Сполучаючись з ТОКІ аграрної термінологіки, ЧСК *-förmig* має синонімічне з ЧСК значення *-artig*: *knollen//förmig* (бульбовидний), *kern//förmig* (у вигляді, у формі зерна), *blatt//förmig* (листокподібний) *baum//förmig* (деревоподібний)

3. За M_6 : $SA=SN(w)+-haltig$ утворюються 8 ПО прикметників: *erd//haltig* (земляний), *futter//haltig* (з високими кормовими якістьми), *wachs//haltig* (восконосний, з вмістом воску).

ЧСК *-haltig* при поєднанні з ТОКІ має значення наявності, вмісту того, названо ТОКІ.

4. 2 ТОКІ аграрної терміносистеми сучасної німецької мови сполучаються з 2-им ЧСК *-mäßig*: *boden//mäßig* (грунтовий), *garten//mäßig* (садовий, той, що стосується саду).

Даний ЧСК, сполучаючись з ТОКІ, вказує на віднесеність до поняття, яке виражає ТОКІ.

За основною словотворчою моделлю M_{10} : $SA=SN(w)+SA$ утворюються 68 ПО прикметників з 1-им СК – ТОКІ.

2-ий СК у ПО прикметників у складі даної моделі представлений наступними ЧСК:

1. *-ähnlich*, з яким сполучаються 7 ТОКІ: *blatt//ähnlich* (у вигляді листка), *gras//ähnlich* (трав'янистий), *knospen//ähnlich* (бульбовидний), *wachs//ähnlich* (восковий, воскоподібний).

2-ий ЧСК *-ähnlich* при сполученні з ТОКІ аграрної терміносистеми німецької мови є синонімічним до ЧСК *-artig* та *-förmig*.

2. За M_{10} : $SA=SN(w)+-los$ утворюються 16 ПО прикметників: *blatt//los* (афільний, без листя), *ast//los* (без сучків), *frucht//los* (безплідний, не плодоносний).

ТОКІ *das Blatt* при сполученні з 2-им ЧСК *-los* може мати дві форми: однини: *blatt//los* (без листя) та множини: *blätter//los* (без листя) без зміни у семантиці ПО.

2-ий ЧСК *-los*, поєднуючись з ТОКІ аграрної терміносистеми німецької мови, надає ПО прикметників значення відсутності того, що називає ТОКІ:

der Kern (насіння, ядро) → *kern//los* (безнасінний), *das Land* (земля) → *land//los* (безземельний), *die Rinde* (кора) → *rinden//los* (без кори).

3. З 2-им ЧСК *-reich* сполучаються 13 ТОКІ, утворюючи ПО прикметників за M_{10} : $SA=SN(w)+-reich$: *ähren//reich* (з малою кількістю колосків), *beeren//reich* (багатий на ягоди), *futter//reich* (гарно забезпечений кормами).

ТОКІ, які закінчуються на *-e*, при сполученні з ЧСК *-reich* отримують з'єднувальний приголосний *-n*: *aschen//reich* (з великим вмістом попелу).

ТОКІ *das Korn, das Kraut* при утворенні ПО прикметників з 2-им ЧСК *-reich* мають форму множини: *körner//reich* (багатий на зерно про колос), *kräuter//reich* (різнотравний).

ПО прикметників аграрної терміносистеми німецької мови з 2-им ЧСК *-reich*, які утворені від ТОКІ, мають значення наявності, гарного достатку, забезпеченості тим, що названо ТОКІ: *der Baum* (дерево) → *baum//reich* (лісистий), *die Frucht* (плід) → *frucht//reich* (з великою кількістю плодів, багатий на плоди), *die Wurzel* (корінь) → *wurzel//reich* (густо переплетений коренями).

3. 8 ТОКІ аграрної терміносистеми сучасної німецької мови при утворенні ПО прикметників сполучаються з 2-им ЧСК *-arm*. ПО прикметників утворюються за M_{10} : $SA=SN(w)+-arm$: *futter//arm* (незабезпечений кормами), *humus//arm* (малогумусний, бідний на гумус), *poren//arm* (малопористий, з невеликою кількістю пор).

ПО прикметників з 2-им ЧСК *-arm* та 1-им СК – ТОКІ мають значення малої або недостатньої кількості того, що називає ТОКІ: *die Asche* (попіл) → *aschen//arm* (з невеликою кількістю попелу), *die Pflanze* (рослина) → *pflanzen//arm* (слабозарослий), *das Wasser* (вода) → *wasser//arm* (маловодний).

4. З 2-им ЧСК *-frei* сполучаються 7 ТОКІ аграрної терміносистеми, утворюючи ПО прикметників за M_{10} : $SA=SN(w)+-frei$: *keim//frei* (стерильний), *pilz//frei* (не вражений грибом), *baum//frei* (безлісий).

При сполученні з ТОКІ зазначений ЧСК *-frei* надає значення відсутності того, що називає ТОКІ.

5. За M_{10} : **SA=SN(w)+-fähig** від ТОКІ у аграрній терміносистемі сучасної німецької мови утворюються три ПО прикметників: *klee//fähig* (придатний для вирощування червоної конюшини), *weizen//fähig* (придатний для вирощування пшениці), *kultur//fähig* (придатний для оранки, культивування).

Дослідники словотвору німецької мови В.Флейшер та М.Д.Степанова зазначають, що ЧСК *-fähig* сполучається переважно з ТО дієслів або з ТО абстрактних іменників [6: 227; 4: 153].

В аграрній терміносистемі сучасної німецької мови, на відміну від загальноживаної лексики, ЧСК може сполучатися з ТО конкретних кореневих іменників. ПО прикметників *klee//fähig* і *weizen//fähig* співвідносяться з ТОКІ *der Klee* та *der Weizen*.

Виявлені ПО прикметників *ackerfähig*, *erntefähig* та *keimfähig*, в яких 1-ий СК представлений ТО *acker*, *ernte*, *keim*. Не зважаючи на те, що існують кореневі іменники *Acker*, *Keim*, *Ernte*, у ПО прикметників *ackerfähig*, *erntefähig* та *keimfähig* 1-ий СК виражений ТО дієслів, про що свідчить словотворче значення цих ПО:

ackern (орати, займатися землеробством) → *acker//fähig* (придатний для землеробства), *ernten* (збирати урожай) → *ernte//fähig* (готовий для збирання), *keimen* (проростати) → *keim//fähig* (здатний до проростання).

6. З 2-ими ЧСК *-fremd*, *-leer*, *-gemäß*, *-gleich*, *-widrig* у функції 2-го СК ПО прикметників сполучаються відповідно по 2 ТОКІ: M_{10} : **SA=SN(w)+-fremd**: *boden//fremd* (алохтонний), *land//fremd* (чужий).

При сполученні з ТОКІ аграрної терміносистеми ЧСК *-fremd* має значення чужерідності, відсутності зв'язку з тим, що названо ТОКІ.

M_{10} : **SA=SN(w)+-leer**: *baum//leer* (безлісний), *pflanzen//leer* (без рослин).

2-ий ЧСК *-leer*, поєднуючись з ТОКІ, надає ПО прикметника значення відсутності того, що виражає ТОКІ, та є синонімічним ЧСК *-los*.

M_{10} : **SA=SN(w)+-gemäß**: *art//gemäß* (той, що відповідає біологічним особливостям), *natur//gemäß* (природний).

2-ий ЧСК *-gemäß* при ТОКІ має значення відповідності.

M_{10} : **SA=SN(w)+-gleich**: *art//gleich* (гомогенний, однорідний), *boden//gleich* (на рівні поверхні).

При сполученні з ТОКІ у ПО прикметників 2-ий ЧСК *-gleich* надає значення порівняння з поняттям, яке виражає ТОКІ.

ПО прикметників аграрної терміносистеми з 2-им ЧСК *-mäßig*, які співвідносяться з ТОКІ, мають значення відповідності.

M_{10} : **SA=SN(w)+-widrig**: *keim//widrig* (протимікробний), *natur//widrig* (неприродний).

ПО прикметників даної СМ мають значення протиріччя, невідповідності до поняття, названого ТОКІ.

7. При утворенні ПО прикметників одна ТОКІ сполучається з 2-им ЧСК *-voll*. ПО прикметника утворюється за M_{10} : **SA=SN(w)+-voll**: *dornen//voll* (колючий, з великою кількістю колючок).

Як і в загальноживаній лексиці німецької мови, ЧСК *-voll* при сполученні з ТОКІ аграрної терміносистеми має семантичне значення наявності ознаки.

Таким чином, словотворчий аналіз внутрішньої валентності ТОКІ на 2-ий ЧСК при утворенні ПО прикметників аграрної терміносистеми сучасної німецької мови показав, що найбільшу сполучуваність ТОКІ мають з 2-им ЧСК *-artig*, *-förmig*, *-los*, *-reich*. На 2-ий ЧСК *-voll* ТОКІ аграрної терміносистеми виявляють найменшу внутрішню валентність, незважаючи на те, що 2-ий ЧСК *-voll* є продуктивними при утворенні ПО прикметників у загальноживаній лексиці сучасної німецької мови.

Найбільшу внутрішню валентність на 2-ий ЧСК при утворенні ПО прикметників має ТОКІ *die Wurzel*, яка сполучається з 6 з проаналізованих ЧСК, тобто є шестивалентною:

die Wurzel → *wurzel//ähn/lich* (кореневидний), *wurzel//los* (без кореню), *wurzel//reich* (густо переплетений коренями), *wurzel//art/ig* (кореневидний), *wurzel//förm/ig* (у вигляді кореню), *wurzel//kräft/ig* (легко укорінюючийся).

Також виявлені:

1. П'ятивалентні ТОКІ:

das Blatt → *blatt//los* (не листя), *blätter//arm* (з малою кількістю листків), *blatt//ähn/lich* (листокподібний), *blatt//art/ig* (листокподібний), *blatt//förm/ig* (листокподібний).

2. Чотирихвалентні ТОКІ:

das Wasser → *wasser//arm* (маловодний), *wasser//arm* (маловодний), *wasser//los* (безводний), *wasser//halt/ig* (з вмістом води).

3. Трьохвалентні ТОКІ: *das Kraut* → *kraut//ähnlich* (трав'янистий), *kraut//art/ig* (трав'янистий), *kräuter//reich* (різнотравний).

4. Двовалентні ТОКІ: *der Kopf* → *kopf//förm/ig* (зібраний в голівку, н-д суцвіття), *kopf//los* (бот. безголівчатий).

5. Одновалентні ТОКІ: *der Weizen* → *weizen//fähig* (придатний для вирощування пшениці).

6. ТОКІ з нульовою валентністю на 2-ий ЧСК: *der Anger, die Erbse, der Dung, die Gurke, die Steppe, der Zweig*.

Із 100 ТОКІ найбільшу групу становлять ТОКІ з нульовою валентністю (48 ТОКІ), а також одно- (19) та двовалентні (22) ТОКІ. На 2-ий ЧСК не виявляють внутрішньої валентності ТОКІ лексико-семантичної групи знаряддя праці, невисоку внутрішню валентність на ЧСК мають ТОКІ лексико-семантичної групи – назви сільськогосподарських рослин та угідь. Нами не виявлені ПО прикметників з 1-им СК – ТОКІ *die Gurke, die Bohne, der Roggen, der Hafer, der Mais, die Gerste, die Steppe, die Weide* та розглянутими у цій статті 2-им ЧСК.

Виявлені ПО прикметників з 1-им СК – ТОКІ *die Rübe, der Klee, die Hirse*, які належать до ЛСГ назви сільськогосподарських рослин, і які сполучаються з 2-ими ЧСК: *rüben//art/ig (die Rübe), klee//fähig (der Klee), hirse//art/ig (die Hirse)*.

Виходячи з семантики ТОКІ аграрної терміносистеми німецької мови, можна зробити висновок, що на 2-ий ЧСК *-ähnlich, -arm, -artig, -fähig, -förmig, -frei, -fremd, -gemäß, -gleich, -haltig, -leer, -los, -reich, -mäßig, -widrig, -voll* внутрішню валентність мають ТОКІ, які позначають назву частини рослини (*der Stiel, das Blatt, der Korn, die Kolbe*) або речовину (*das Wasser, der Ton, der Lehm*).

ТОКІ, які закінчуються на *-e*, при сполученні з 2-им ЧСК *-ähnlich, -arm, -artig, -fähig, -förmig, -frei, -fremd, -gemäß, -gleich, -haltig, -leer, -los, -reich, -mäßig, -widrig, -voll* мають з'єднувальний елемент *-n*: *aschen//frei, ähren//reich, beeren//los, dornen//voll*.

При утворенні ПО прикметників аграрної терміносистеми німецької мови одна ТОКІ може сполучатися з 2-ими ЧСК, які є синонімічними як: *-frei* та *-los, -artig, -förmig, -ähnlich*; або антонімічними як: *-gemäß* і *-widrig, -arm* і *-reich*. Таким чином, від ТОКІ утворюються ПО прикметників з 2-им ЧСК, які є синонімами [1: 407]: *wasser//frei (безводний) – wasser//los (безводний); beeren//art/ig (у вигляді ягоди) – beeren//förm/ig (у вигляді ягоди); blatt//ähn/lich (листоподібний, у вигляді листка) – blatt//art/ig (листоподібний, у вигляді листка) – blatt//förm/ig (листоподібний, у вигляді листка);* або антонімами: *natur//gemäß (природний) – natur//widrig (неприродний); humus//arm (з малим вмістом гумусу) – humus//reich (з великим вмістом гумусу)*.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – Москва: КомКнига, 2005. – 576 с.
2. Степанова М.Д. Методы синхронного анализа. – М., 1968. – 200 с.
3. Степанова М.Д. О внешней и внутренней валентности слова // Иностранные языки в школе. – 1967 – №3 – С. 15-16.
4. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка / Сост. А.Н. Зуев, И.Д. Молчанова, Р.З. Мурашов, М.Д. Степанова – М., 1987.
5. Немецко-русский словарь в 2-х т./ п/р О.И. Москальской. – М.: Русский язык, 1980.
6. Fleischer W., Barz I. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache 2., durchgesehene und ergänzte Auflage. – Tübingen: Niemeyer, 1995. – S. 382.
7. Duden. Grammatik. Band 5. – Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich, 2001. – S. 912.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Шишліна – аспірантка кафедри романо-германської філології ПДПУ ім. В.Г.Короленка.
Наукові інтереси: словотвір німецької мови.

1.3. ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СИСТЕМ ТА ОНОМАСТИКИ

ЛЕКСИКА ВЕСІЛЬНОГО ОБРЯДУ У „СЛОВНИКУ БУКОВИНСЬКИХ ГОВІРОК”

Ніна ГУЙВАНЮК (Чернівці, Україна)

У статті проаналізовано лексеми, пов'язані з обрядом весілля, відображені у діалектному словнику буковинських говірок. Виділено три основні ЛСГ весільної лексики (назви обрядодій, назви учасників весільного дійства та назви ритуальних предметів, пов'язаних з весіллям). Відзначено, що діалектні етнолексеми, пов'язані з весіллям, доцільно залучати до системного вивчення цієї тематичної групи лексики, оскільки локальні назви є неповторними і самобутніми, відображають духовну і матеріальну культуру українського етносу.

In the article the lexemes connected to ritual of wedding and displayed in the dialect dictionary bukovinian dialects are analysed. The author allocates three basic lexico-semantic groups of wedding lexicon (the name of wedding rituals, the name of participants of wedding ritual and the name of ritual wedding subjects). The author makes a result, that the dialect ethnolexemes connected to wedding, it is expedient to attach to system studying this lexical set of lexicon because local names are unique and original, they display spiritual and material culture of the Ukrainian ethnos.

Проблеми „мова і культура”, „мова і етнос” можна вважати ключовими в сучасному мовознавстві. Мова витворюється у певній культурі, вбирає у себе елементи матеріальної і духовної культури і стає „духовним кодом” певного народу. Етнокультурна кожного народу пізнається через мову. Мова є транслятором культурної інформації. Мовні знаки здатні виконувати функцію репрезентатив „духу” культури, культурно-національної ментальності її носіїв.

За визначенням Е.Сепіра, мова є своєрідним символічним ключем до розуміння етнокультури [22: 262]. Тому останнім часом лінгвісти все частіше розглядають мову під етнолінгвістичним кутом зору, вивчають особливості культурологічних явищ певної епохи чи певного історичного періоду. Саме поєднання універсального з національним створює самобутність кожного етносу, неповторність його „обличчя”. Російські мовознавці Є.Верещагін та В.Костомаров обґрунтували лінгвокраїнознавчу теорію слова, наголосивши, що „слово – це колективна пам'ять носіїв мови, „пам'ятка культури”, дзеркало життя нації; засвоєване слово – ключ до розуміння способу життя відповідного народу, взагалі ключ до знань” [4: 7].

Основи антропоцентричного й етнолінгвістичного підходу до вивчення мовних явищ розвивають сучасні українські мовознавці Г.Аркушин, В.Жайворонок, В.Кононенко, Н.Хобзей, В.Конобродська та ін. Пошуки українських мовознавців етнолінгвістичного напрямку увінчалися сьогодні низкою фундаментальних видань та словників, в яких зафіксовано „знаки української етнокультури” (маємо на увазі праці Віталія Кононенка [15], Віталія Жайворонка [13; 14], Павла Грищенка [8; 9] та інші). У центрі уваги етнолінгвістів – випрацювання мовознавчими методами кола питань, пов'язаних з народною культурою, народною психологією, міфотворчістю, з охопленням таких понять позамовної дійсності, як побут, обряди, традиції, міфічні образи в категоріях мовленнєвих стереотипів. Як авторитетно зауважує Віталій Кононенко, важливо простежити ті контексти, в яких відбито особливості розмовної й діалектної стихії, що „в свою чергу розкриває національно зумовлений потенціал слів, словесних сполук, тексту” [15: 12]. Словесна символіка органічно пов'язана з досвідом, фоновими знаннями, особливостями мислення, загальнонародним світосприйманням, що складають невід'ємний культурологічний компонент значення етнолексем. Слушною вважаємо думку Г.Аркушина, що дослідникам говірок важливо знати не лише діалектологію й етимологію, а й історію та етнографію краю, його фольклор, треба бути добре обізнаним із місцевими святами та обрядами, взагалі з народною культурою [1: 8].

Об'єктом етнолінгвістичних досліджень все частіше стає „мовна картина світу”, під якою розуміють „виражене засобами даної мови світовідчуження і світорозуміння етносу, вербалізовану інтерпретацію мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі” [6: 65]. З „мовною картиною світу” пов'язані національно-специфічні домінанти духовної і матеріальної культури етносу, відображені в мові.

У словниковому складі мови можна виділити частину лексем з так званим „культурним компонентом”, тобто саме тих, в яких віддзеркалено поняття тих реалій культури певного народу, що складає його самобутність, відрізняє від інших етносів. До етнолексики належать слова, які стосуються відображення матеріальної та духовної культури народу. Л.Дяченко розрізняє безеквівалентну та фонову лексику. До безеквівалентних належать слова, лексичне значення яких „вміщує традиційно закріпленій набір етнокультурної інформації, пов'язаної з історією, економікою, побутом, культурою країни” [12: 3]. До фонових відносять слова, „лексичні фони яких містять своєрідні національно-культурні компоненти, що надають референту-денотату особливої предметно-кваліфікативної чи функціональної характеристики”

[12: 3-4]. Обидві групи є національно-маркованими лексемами, які позначають культурні, побутові, релігійні та інші поняття, не властиві етнокультурі та менталітету інших народів.

Останнім часом українська етнолінгвістика розвивається у тісному зв'язку з діалектологією, а етнолінгвістичний аспект є важливим складником системного опису діалектної лексики. Лексика у складі систем діалекту, говору, говірки характеризується передусім тим, що здатна зберігати елементи глибокої давнини, досягнення людського мислення, духовної і матеріальної культури. Тому особливо актуальною залишається лексикографічна репрезентація кожного діалекту, окремого говору чи говірки. „Сьогодні з великою надією, – зазначає П.Гриценко у рецензії на „Словник буковинських говірок”, – читач зустрічає кожен новий діалектний словник – з надією на відкриття нових елементів мови, здатних поглибити знання сучасного й минулого мови і культури народу” [7: 3]. Записи діалектного матеріалу, що їх використано у „Словнику буковинських говірок”, було зроблено протягом 1957–1970 рр. та 1989–2002 рр. у 227 населених пунктах Чернівецької області, розміщених у 9 районах: Вижницькому, Глибоцькому, Заставнівському, Кельменецькому, Кіцманському, Новоселицькому, Сокирянському, Сторожинецькому та Хотинському. У словникових статтях зазначено семантику слова та межі його поширення в районах області [10: 10]. Поява „Словника буковинських говірок” [23] – визначна подія в історії Буковинського краю. Словниковий матеріал є неоціненним джерелом для лінгвістів і культурологів, адже, за оцінками вчених, діалектні словники є своєрідними пам'ятниками, „енциклопедією селянського життя” взагалі [19].

Вивчення словникового складу різних говіркових масивів української мови, збирання діалектного матеріалу до Загальнослов'янського лінгвістичного атласу, Карпатського діалектологічного атласу, Лексичного атласу української мови та діалектних словників активізувало зусилля вчених і в галузі опису й систематизації окремих шарів лексики. Особливу увагу привертають слова і вирази, пов'язані з лінгвокультурознавством, лексеми з так званим культурологічним компонентом, що є назвами предметів, характерних для побуту, господарювання представників певної етнічної групи чи культурно-етнічнографічного регіону. До такого шару словникового складу мови належать і весільна лексика.

Аналіз весільної лексики, яка пов'язана з таким важливим компонентом, як обряди, дає змогу показати взаємозв'язок матеріальної і духовної культури народу, його світорозуміння. І тому останнім часом весільна лексика все частіше привертає увагу дослідників (В.Прокопенко, Я.Вакалюк, М.Бігусяк [2], О.Тищенко, П.Романюк [21], І.Магрицької [17], В.Шевченко [25], Н.Хібеби [24] та інші). Учені розглядають найменування, пов'язані з весіллям, в ареальному, історико-етнографічному та етнолінгвістичному аспектах. І все-таки, незважаючи на певний досвід у дослідженні весільної лексики, актуальність системного дослідження лексики весільного обряду незаперечна. Слушно вважаємо думку Н.Хібеби, що важливо зафіксувати передусім різноманітні говіркові назви, адже в умовах модернізації суспільного життя деякі весільні реалії, як і їхні назви, зникають із пам'яті навіть найстаршого покоління [24: 1].

Весілля як період одруження, а також святкування з цієї нагоди є найрадісніший час у житті українців (звідси назва – *весілля*, *весіллячко*, буков. *весіле*, *вісіле*). Воно охоплює декілька обрядодій (заручини, плетення вінка, убирання гільця (деревця), випікання короваю, викуп молодої, прощання з родиною, переїзд до молодого, розплітання коси та ін.). За формою весілля є сценічним дійством, своєрідною драмою з розподілом ролей, переодяганням, послідовністю актів тощо. За характером обрядодій обряд весілля є стародавнім, що сягає ще княжих часів, тому головними персонажами весільної драми є молодий – *князь*, молода – *княгиня*, їхні друзі і гості – *бояри*, *дружки*, тобто *княжа дружина*, *челядь*. Традиційними є також назви розпорядників на весіллі – батьки, матері, старости, підстарости, свахи (свашки), назви ритуальних предметів. Кожна з підгруп у словнику представлена своєрідно, що й важливо з'ясувати.

Весільний обряд на Буковині зберіг чимало старовинних рис, що ведуть свій початок від епохи Київської Русі. Це підтверджує свідчення істориків, що Буковина – це древня слов'янська територія, яка входила до Галицько-Волинського князівства [5]. У „Словнику буковинських говірок” ми зафіксували 90 лексем весільного обряду, які розподіляються на три основні ЛСГ, а саме: 1) ЛСГ назв весільних обрядодій; 2) ЛСГ назв учасників весільного обряду; 3) ЛСГ назв матеріальних елементів обряду.

1. **ЛСГ назв весільних обрядодій.** М.В.Бігусяк нарахував у власне весільному обряді гуцульського говору понад двадцять компонентів – обрядодій, чимало з яких зафіксовані і в лексиці буковинських говірок (наприклад, *злагода*, *заводини*, *повниця*, *слово* та ін.) [2]. У буковинських говірках ця група лексики є найбільшою, вона охоплює 43 обрядодії. Умовно їх можна поділити на **довесільні** (*договор*, *слово*, *заводини*, *відвідини*, *зачинайниця*, *злагода*, *лагодня*, *хлібини*); **власне весільні** (*заводини*, *батькувати*, *витати*, *давати*, *коровай*, *вінувати* (*відвінувати*), *вінчування*, *дружкувати*, *заводини*, *коровай*, *ладкати*, *маткувати*, *писаня* (*писатися*), *підкривати*), *підкривати*), *повниця*, *пропій*, *свашкувати*, *скидати дари*, *списувати* (*йти до спису*), *старошене*, *частувати* (*чистувати*, *чистоване*), *чіпове*) та **повесільні** (*батьківщини*, *батьківщина*, *баччини*, *відвідини*, *від'їдини*, *колачини*, *смійни*, *хліб*, *хлібини*, *хлібове*). Вони підпорядковуються загальним назвам весілля у буковинських говірках (*весіле*, *вісіле*, *свадьба*, *святьба*, *забава*, *слюб* і ін.), одружуватися – *віддаватися*, *брати слуб*, одружувати – *вінувати*, *відвіновувати* та ін.

Порівняймо відповідні словникові статті у „Словнику буковинських говірок”, в яких розтлумачується характер обрядодії, вказується на час її виконання та можливих учасників:

Батьківщини, - н, мн., батьківщина, - и, ж. обр. 1. Гуляння у весільних батьків після закінчення весілля. Сок. *У вівторок нанашул просить на батьківщину до себе* (Коболчин Сок.). 2. Гуляння у весільних батьків напередодні весілля. Хот. *Ото були великі батьківщини!* (Атаки Хот.).

Баччини, - н., зв., мн. обр. Гуляння у батьків молодого або молодої після весілля, на яке запрошуються переважно літні люди. Заст. *Вуйку, кличте на баччини* (Прилипче Заст.).

Вадрове, с., субст., обр. Викуп парубкам за молоду з їхнього села. Заст., Кіцм., Стор., Глиб., Нов., Хот., Кельм. *За сторонську дівку треба дати вадрове парубкам* (Снячів Стор.).

Відвінувати. 1. Наділити вінки, дати придане. Заст., Кіцм., Вижн., Глиб. *Вуйко файно відвінував доньку* (Борівці Кіцм.). 2. Оженили, віддати заміж. Заст., Кіцм., Вижн., Стор., Глиб. *Уже відвінував усі діти* (Южинець Кіцм.).

Від'їдини, - н, (- нів), мн., обр. Гостювання у батьків молодого або у весільних батьків через тиждень після весілля. Заст., Глиб., Кельм. *Файні від'їдини, лиш музики бракує* (Горбівці Глиб.).

Зачинайница, і, ж, обр. Початок весільного обряду, плетіння вінка (у п'ятницю ввечері). Заст. *Молода просила хлопців і дівчат прийти на зачинайницю* (Дорошівці Заст.).

Злагода, - н, ж., обр. Договір, домовленість між батьками молодих про весілля. Заст., Кіцм., Вижн., Стор., Нов. *У неділю маєм іти на злагоду: Славко хочи си жинити* (Старосілля Кіцм.).

Клонити, заст., обр.*Клонити вінок. Благословляти молодих на шлюб. Кіцм. *Коли зібралиси молоді, батьки клонять вінок* (тричі кланяються молодим, тримаючи в руках вінок молодої) (Драчинці Кіцм.). ***Клонити колачі.** Поздоровляти молодих з одруженням, тримаючи в руках весільні колачі. Заст., Кіцм. *Дружба заводи гостей до хати, у цей час тато і мама молодої клонят колачі* (Драбинці Кіцм.).

Колачини, -н, мн., обр. Гуляння у весільних батьків. Заст. *Батько й матка чириз дві ниділи роб'я колачини* (Юрківці Заст.).

Лагодня, і, ж., обр. Заручини. Глиб. *Вчора була лагодня, а за штири ниділи вісіле* (Турятка Глиб.).

Ладкати, латкати, обр. Співати весільних пісень. Заст., Кіцм. *Колись Вісіле зачиналося в суботу, збиралиси жінки, дівки, шили молоді вінок і латкали* (Прилипче Заст.).

Слово, обр. Заручини, домовленість між батьками молодого і молодої (про день весілля, придане (віно), дари). Заст., Кім., Глиб., Нов... Пут., Стор., Хот., Кельм. *Слово було цегл читвирга, а вісіле Маї бути за дві ниділи* (Слобідка Глиб.).

Слюб, - у, ч. Шлюб. Заст., Кіцм., Вижн., Стор., Глиб., Нов., Хот. *Колись ми ходили до слюбу в церкву, а типер ідут до клубу* (Ярівка Хот.). *** Брати слюб.** Одружуватись, вінчатися. Заг. *У сільраді слюб бирут* (Шишківці Нов.).

Сміїни, - ів, мн., обр. Гостина в домі молодої через тиждень після весілля. Кіцм. *У Горца сміїни на цу ниділю* (Новосілка Кіцм.).

Старошенє, старошені, - я, с., обр., рідко. Зустріч родичів молодої із старостами від молодого, Вижн. *Тут си лагодє на старошені* (Виженка Вижн.).

Хлібове, -ого, с., обр. Етап весілля – гуляння в молодого на третій день. Сок. *Ходили вчера до сусідки на хлібове* (Романківці Сок.).

Чіпове, - ого, субст., обр. Викуп парубкам за молоду з їхнього села. Нов. *Молодий дав файни чіпове тим хликевам – п'єть "Екстрів"* (Рідківці Нов.).

Чістувати. Дарувати молодих на весіллі. Кіцм. *Йди бири дар і будем чістувати* (Малятинці Кіцм.).

Новим у досліджуваній говірці є слова *одруження, одружуватися*, більш поширені з цим значенням слова *брати слюб, шлюбуватися*. Слово *слубь* було відоме вже староукраїнській мові і означало „договір”, „присяга”. Воно зафіксоване з цим значенням у грамотах. У весільній лексиці зберегло це слово, як бачимо, давній фонетичний склад. Якщо хлопець одружується (*жениси*), то дівчина *віддаєси*, тобто її „віддають заміж”. Дієслово *віддаватися* активно вживається у буковинських говірках, зафіксоване воно і в художніх творах Ю.Федьковича, С.Воробкевича, Є.Ярошинської, О.Кобилянської та ін. З цим же значенням вживається і дієприкметникова форма *віддана*, тобто одружена, і іменникова назва *відданиця*, тобто „дівчина на виданні”. В одній буковинській народній пісні співається: „*Молода дівчино, не плач, не журися, ти ще не віддана, я ще не женився*”. Порівняймо також фіксацію у „Словнику буковинських говірок”: **Відданиця, - і, ж.** Дівчина на відданні, дівка. Заст., Кіцм., Стор., Глиб., Хот. *Ади, уже відданиця, а ше з дїтьми си грає* (Дорошівці Кіцм.). Батьки дітей *одружують, подружують* та *вінують*(або *відвінують*, тобто наділяють *віном*, посагом, приданим).

Договір батьків про час та умови весілля у буковинських говірках має декілька відповідників, а саме: *договор, злагода, лагодня, слово*. Найбільш поширеним є семантичний діалектизм *слово*. Із цим словом зафіксовані і фразеологічні словосполучення: **дати слово* – домовитися про весілля, **робити слово* – проводити заручини, **пити слово* (домовлятися про весілля). Наприклад: *Давно вже дав слово, а не знати, коли буде весілля* (Заставна); *Гай, договорилиси на нигілю робити слово* (Рідківці Нов.); *У Олі в ниділю п'ют слово* (Кадубівці Заст.).

Під час обряду *клонити колачі* батьки тримають колачі над головами молодих, які тричі кланяються їм. Вислови *клонити вінок, клонити колачі* набуло значення „давати батьківське благословення”. Це звучить і в

побажанні буковинців: *Хай Бог благословляє на многая літ прожити, своїх діток одружити, віночок на них клонити* [20: 117].

Звернемо увагу і на обрядодію *ладкати*, тобто співати весільних пісень, що може мати зв'язок із давньоруським словом *лада* (*Лада* – богиня кохання; *ладо* – милий, коханий, *лада* – мила, кохана).

Серед дієслівних лексем, що називають обрядодії, виділяється група назв за роллю у весільній виставі (*батькувати* – виконувати роль весільного батька, *маткувати* – виконувати роль весільної матері (*матки*, *нанашики*), *свашкувати* (бути свашкою), *дружкувати* (*друшкувати*) – бути дружкою та ін.).

2) ЛСГ назв учасників весільного обряду:

Назви учасників весільного дійства у буковинських говірках відображають лексеми, які в основному не поширені в загальноукраїнському мовному континуумі, а є локальними утвореннями, напр.: *батько*, *батькова*, *вата* (*ватаг*, *ватажел*), *дружба*, *княгиня*, *князь*, *кодаш*, *матка*, *нанашка*, *нанашко*, *нанашул*, *паніматка*, *підбатько* (*підбатьковий*), *підматка*, *піддружба*, *піддружка*, *світилка*, *торбонос*, *челядь*, *чіповий*, *шиповий*. Словникові статті у „Словнику буковинських говірок” характеризують кожного з учасників весільного дійства за їх роллю, виконанням обов'язком або відношенням до молодого чи молодої. Порівняймо:

Вата, ватаг, - а, ч., обр. Товариш молодого або молодої на весіллі. Стор. *На вісілю було штири ватаги* (Снячів Стор.).

Ватажел, - а, ч., обр. Брат або товариш молодого на весіллі. Кіцм., Нов., Хот., Кельм. *Дружки і ватажели сідають коло молодих* (Ставчани Кіцм.).

Дружба, - и, ч., обр. Дружко, боярин, друг молодого на весіллі. Заг. *Дружба так гуляв аж їму капилуох спав* (Бабин Заст.).

Княгиня, княгинє, - і, ж., обр. Молода, наречена. Заст., Кіцм., Глиб., Сок. *Адіт, уже пішла книгинє з друшками по силу кликати* (Бабин Заст.).

Князь, я, кнезь, -і, обр., заст. Молодий, наречений. Заст., Кіцм., Глиб., Сок. *Вона файна гівчина, та й вібрала собі файного кнезі* (Южинець Кіцм.).

Кодаш, а, ч., обр. Родич молодого або молодої, який править кіньми під час весільного ходу. Кіцм. *Тибє, витко, будут просити кодашем до Марікі* (Нові Драчинці Кіцм.).

Матка – и, ж. Весільна мати. Заг. *За матку я возму собі знатну ланкову* (Новоселиця Кельм.).

Нанашка, -и, (-і), рідк. Весільна мати. Заг. *У нас, на матку кажут нанашка* (Лукачівка Кельм.).

Нанашко, а, ч., рідк. Весільний батько. Заг. *У повнищу нанашко дав п'їдїсекь рублів* (Горбівці Глиб.).

Нанашул, -а,ч. Хрещений або весільний батько. Хот., Кельм., Сок. *Манта ще є у нанашула* (Коболчин Сок.).

Підбатько, - а, обр. Помічник весільного батька. Заст., Кіцм., Нов., Хот., Кельм. *Підбатько за столами порідкує коло гостей* (Прилипче Заст.).

Піддружба, - и, ч., обр. Молодший весільний дружба. Заст. *То ни ти був у Манолія піддружбов?* (Онут Заст.).

Піддружка, - и, ж., обр. Молодша весільна дружка. Заст. *То ни ти була у Манолія піддружкою* (Онут Заст.).

Підматка, - и, ж., обр. Помічниця весільної матки. Заст., Хот., Нов., Кельм. *Підматці принесли пити воду на лопаті* (Прилипче Заст.).

Фін, -а, ч. Вінчальний син; людина (чоловік) стосовно своїх вінчальних батька і матері. Заг. *Мой, фіне, жий файно: ни пий, ни бийся, бо устидно від лодий за тебе* (Давидівка Стор.).

Фіна, - и, ж. Жіночий рід до Фін. *Казала фіна, шо прийди до нас з фіном на храм* (Грозинці Хот.).

Фіни, - ів, мн. Подружжя (фін і фіна). Заг. *Наші фіни добри собі живот, господарні* (Гопорівці Нов.).

Челядь, -і, челєдь, -і, челідь, -і, ж. Гурт людей, переважно на весіллі. Заст., Глиб., Хот., Кельм. *Кличте уже челядь до великої хати, най сідают за сків* (Брідок Заст.).

Окремі лексеми, що є назвами учасників весільної драми, варто пояснити. Наприклад, слово *матка*, що має у своєму складі суфікс **-к-**, який втратив зменшено-пестливе значення, є найбільш поширеним на означення весільної матері. У лінгвістичній літературі побутує думка, що і слова *нанашко* і *нанашка* румунського походження, що означають хрещені та весільні батько та мати, на ґрунті української мови сприйняли суфікс **-к-** та закінчення **-о** та **-а**. На території північно-бессарабських говірок весільного батька ще називають *нанашул* (з постпозитивним артиклем румунської мови).

Слова *нанашко* і *нанашка* зафіксовані і в гуцульських говірках, а також у бойківських, лемківських, наддністрянських та ін. [18: 169]. Під впливом румунської (молдавської) мови у буковинських говірках вживаються і слова *фін* та *фіна*. Особливо поширені ці румунізми (молдаванізми) у місцях найбільшого контактування українського населення з румунським та молдавським.

3) ЛСГ назв матеріальних елементів обряду

До цієї ЛСГ належать назви приданого, подарунків молодим, назви одягу та взуття, головних уборів наречених, назви весільних страв та напоїв, окремих предметів, пов'язаних з обрядом весілля, як-от: *велян* (*велін*, *вельон*, рідк. *вилін*), *віно*, *дар*, *дзестри* (*дзестро*, *дзестра*), *деревце* (*диривецє*), *женва*, *налавник*,

сирбан (сирбин), струц, чашка, шанда, каплюшиня (каплюшиня, каплюшине), кода, кодина, колан, лемітиця, шида, мачанка, червона сорочка та ін. Порівняймо словникові статті:

Віно, - а, с. Посаг, придане. Заг. *Вставай, дівко, простиши віно (Кіцмань) Це ще мої мами віно* (Недобойці Хот.).

Дзестри, ів, мн., Нов., Хот., Кельм., дзестро, - а, с. Вижн., Стор., Рідк. Кіцм., **дзестра, - и, ж,** Глиб. Придане переважно з речей хатнього вжитку. *Дивиси на дівку, а ни на дзестро* (Стара Жадова Стор.). *А потому молодий бире фіру і їде за нев, забирає її і дзестри* (Голубівка Нов.).

Деревице, диривице, -а, с., обр. Весільна ялинка, прикрашена квітами та цукерками. Заст., Кіцм., Вижн., Стор., Хот. *На цім весілю файне деревице* (Дорошівці Заст.). *Деревица файні би були с сосни* (Грозинці Хот.).

Женва, -и, ж. Весільний калач. Глиб. *Дружба дав мині на висілю женви* (Черепківці Глиб.).

Каплюшиня, каплюшиня, -я, каплюшине, -є, с., заст. Шлюбний вінок молодої, зроблений з солом'яної кіски, густо покритої пришитим листям барвінку, оздоблений червоним шовком. Заст., Кіцм., Хот. *У молодій збираюцца друшки, шьют каплюшине* (Самушин Заст.).

Кода, -и, ж. Стрічка. Заг. *У молодій всякого цвіту коди* (Зелена Кельм.).

Кодина, -и, ж. Те саме, що **каплюшиння**. Кім. *Колис була кодина, а типер віночок кладе молода на голову* (Новосілка Кім.).

Колан, -а, ч., заст., обр. Прикраса голови молодої (шовкова трава, пришита до невеличкого обруча з картону). Кіцм. *Колис, як дівчена віддаваласи, то вбирала колан* (Валява Кіцм.).

Лемітиця, -і, ж. Фата (головний убір молодої). Кельм. *Сьогодні вечіром траба зібрати лемітицу й причішити хір, бо завтра ни буде коли* (Зелена Кельм.).

Шида – и, ж., тк. Фата. Заст., Хот., Кельм. *Я ни люблю, коли молода вбрана лиш у короткі шиді* (Баламутівка Заст.).

У багатьох українських говірках відоме слово *віно* – посаг, придане, що дають батьки молодому чи молодій. Це лексичний архаїзм, що вживався ще в староукраїнській мові, активно вживається і в буковинських, гуцульських та наддністрянських говорах. Первісне його значення – „плата”, „що заплачено” за наречену. Від нього утворені і дієслово *вінувати* (тобто *давати віно, наділяти віном*): Заг. *Тато і мама багато пристарали, аби було чим вінувати діти* (Драчинці Кіцм.) та *відвінувати* – наділити віном, дати придане: *Вуйко файно відвінував доньку* (Борівці Кіцм.). Воно ще має значення „оженити, віддати заміж”: *Уже відвінував усі діти* (Южинець Кім.).

Елементами шлюбного одягу молодої є фата (*велян, велін, вельон, вильон*), *шида*. Окрему підгрупу складають весільні головні убори молодої: *каплюшиня* (*каплюшиня, каплюшине*), *фата, коди, кодина, колан, лемітиця, турпан*.

Шлюбний одяг, головний убір та прикраси буковинці зберігають все життя, надаючи йому особливої ритуальної сили. Він має спеціальну загальну субстантивовану назву „шлюбний”, зафіксовану у „Словнику буковинських говірок”: **Шлюбний, шлюбний, субст.** Шлюбний одяг, Глиб. *Казала бреха, аби скупати дитину три рази у шлюбним* (Турятка Глиб.).

Кількість весільних страв залежить від рівня майновитості господаря. Для їх приготування запрошують спеціальних кухарок – кухарок, газдинь. На столі мають бути обов'язково три страви: студенець (холодець), галушки (голубці) та суп (зупа, дзяма). На Буковинській Гуцульщині і в передгір'ї обов'язковими стравами були капуста, бринза, мачанка, у рівнинній місцевості краю – запіканка – макарани і малай [15:340]. Важливим предметом назв весільних продуктів є „женва, жевно” – весільний калач. Назву зафіксовано на території Хотинського і Глибоцького районів. Вона прямо пов'язана з дієсловом *женитися*, а іменниковий суфікс –ва вказує на давнє українське походження цього слова.

Отже, як бачимо, весілля на Буковині має чимало загальноукраїнських рис, притаманних традиційному весільному обряду. Весільна лексика здебільшого належить до архаїчного шару діалектних словників. Матеріал „Словника буковинських говірок” є цінним джерелом фіксації багатьох етнолексем, у тому числі і весільної лексики, яка має розгалужену систему діалектних назв. Діалектні етнолексеми, пов'язані з весіллям, охоплюють чимало архаїчних лексем слов'янського, давньоукраїнського походження, що сягає часу княжої доби. Значно меншу частину становлять запозичені слова з румунської та молдавської мов, що з'явилися у мовленні буковинців внаслідок багатомісячних міжмовних контактів українців, культурних і інших міжетнічних взаємин. Регіональну весільну лексику доцільно залучати до системного вивчення цієї тематичної групи, оскільки локальні назви є оригінальними, неповторними і самобутніми, відображають духовну і матеріальну культуру українського етносу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аркушин Г. Діалектна назва: мотивація, культурологічний аспект // Етнолінгвістичні студії. – Вип.1. 3б. наук. пр. – Житомир: Полісся, 2007. – С.38–47.
2. Бігусяк М.В. Лексика традиційних сімейних обрядів у гуцульському говорі // Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 1997. – 17 с.
3. Борисенко В. Весільні обряди та звичаї на Україні: Історико-етнографічні дослідження. – К., 1988. – 192 с.
4. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. – М.: Русский язык, 1980. – 320 с.
5. Герман К.Ф. Українські говірки Північної Буковини. – Чернівці: Рута, 1995. – 391 с.

6. Голубовська І.О. Методологія дослідження національно-мовних картин світу в рамках культурно-філософської наукової парадигми // Мова і культура. Наукове видання. – Вип.5. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2002. – С.64–71.
7. Гриценко П. Відкриваючи словник... // Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В.Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – С.3–4.
8. Гриценко П.Ю. Дослідження лексики українських говірок // Мовознавство. – 1984. – №5. – С.22–30.
9. Гриценко П.Ю. Моделювання системи діалектної лексики. – К.: Наук. думка, 1984. – 226 с.
10. Гуйванюк Н.В. Передмова до «Словника буковинських говірок» // Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В.Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – С.5–16.
11. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 452 с.
12. Дяченко Л.М. Функціонально-семантична характеристика безеквівалентної та фонові лексики сучасної української літературної мови: Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – К., 1997. – 18 с.
13. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К., 2006. – 703 с.
14. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень // Мовознавство. – 2001. – №5. – С.48–64.
15. Кожоляно Г. Етнографія Буковини. У 2-х т. – Т.1. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 378 с.
16. Кононенко В. Мова. Культура. Стиль. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 459 с.
17. Магрицька І.В. Весільна лексика українських східнослов'янських говірок // Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – Запоріжжя, 2000. – 23 с.
18. Мельничук А.С. Молдавские элементы в пограничном украинском говоре // Ученые зап. Молдавского филиала АН СССР. – Т.1У-У. Серия филол.-Кишинев, 1955. – С.169–173.
19. Плотникова А. Диалектный словарь – энциклопедия крестьянской жизни // Русская речь. – 1990. – №5. – С.119–123.
20. Пригуляк Н. Из спостереження над вербальним і невербальним компонентами сучасного весільного обряду одного буковинського села // Етнолінгвістичні студії. – Вип.1. Зб. наук. пр. – Житомир: Полісся, 2007. – С.114–125.
21. Романюк П. Поліське весілля: обряд і лексика // Полісся: мова, культура, історія. – К., 1996. – С.110–113.
22. Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993. – 262 с.
23. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В.Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
24. Хібеба Н.В. Структурно-семантична організація весільної лексики бойківських говірок // Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – Львів, 2007. – 20 с.
25. Шевченко В.Т. Походження та семантичний розвиток української лексики, пов'язаної з весіллям // Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1998. – 17 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ніна Гуйванюк – професор, доктор філологічних наук, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.

Наукові інтереси: синтаксис української мови, діалектологія.

АНТРОПОНИМИ В СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЯК ЗАСІБ ЗДІЙСНЕННЯ МІЖМОВНОЇ ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Олена АРДЕЛЯН (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто роль антропонімів в структурі фразеологічних одиниць, які є відзеркаленням суспільних та культурних процесів, у здійсненні ефективного міжмовного спілкування комунікантів.

The article runs about the anthroponyms role in phraseological units, which reflect social and cultural processes. Phraseological units are effective in the realization of the conversational interaction of discourse participants.

Антропоніми – невід'ємна частина фонових знань носіїв будь-якої мови та культури. Як одиниці мови вони виступають носіями національного колориту. Кожна мова має свої структурно-словотворчі особливості власних назв. Національно-культурний компонент включає в себе також співвідношення з іншими видами власних назв, особливості конотацій, що виникають на основі культурно-історичного розвитку антропоніма.

Знайомство людей починається з імен, які є надзвичайно важливими для спілкування та взаєморозуміння. Від інших одиниць мови вони відрізняються універсальністю свого використання. Таким чином власні назви слугують опорними точками в міжмовній комунікації, а разом з тим і при вивченні іноземної мови. Вони допомагають долати міжмовні бар'єри, але в той же час мають складну змістову структуру, унікальні особливості форми та етимології, численні зв'язки з іншими одиницями та категоріями мови. Власні назви легко перетинають міжмовні бар'єри, тому що прагнуть зберегти свою зовнішню форму поза сферою вживання рідної мови. Однак дуже часто окремим їхнім елементам важко перетнути ці бар'єри, особливо якщо вони виступають компонентами фразеологічних зворотів.

Актуальність. Фразеологізми являють собою мовне вираження когнітивних структур, які визначають сприйняття навколишньої дійсності мовною й культурною спільнотою. Мета фразеологічних зворотів полягає не лише у допомозі пізнання реального світу, але і в мовному спілкуванні, яке є відзеркаленням сприйняття суспільних й культурних процесів у житті людей. Саме фразеологізми надають можливість пробуджувати, мобілізувати та активізувати образну уяву. Дійсність надана у фразеологічній картині світу інтерпретується під кутом емоційної оцінки і вид інтерпретації визначає відповідний спосіб дії і поведінки мовної особистості.

Проблемою семантики антропонімів в якості компонентів фразеологізмів займалися такі вчені як Д.І.Єрмолович, А.В.Кунін, О.А.Леонович, О.І.Рибакін, Т.Н.Семенова, А.В.Суперанська та інші. *Мета*

роботи полягає у розгляді ролі антропонімів у складі фразеологічних одиниць під час між культурних та міжмовних контактів.

До антропонімів належать всі види особистих імен та прізвища. В різних країнах набір імен, з яких складається офіційне ймення людини, неоднаковий. При народженні дитина отримує два імені: особове ім'я (personal name) та середнє (middle name). Найважливішим звичайно є перше ім'я, тобто особове. Прізвище – вид антропоніма, додається до імені для уточнення даної особи; різниця між іменем та прізвищем функціональна, соціальна та частково структурна [9: 28]. Порівняно з іншими ономастичними категоріями власні назви перші отримали документальне підтвердження. В їхній основі лежали апелятиви, які використовувались в якості прізвищ для людей.

Антропонім називає, але не приписує жодних якостей. В той же час він не є лише ярликом, котрий не приписує референту абсолютно ніяких якостей і не повідомляє про нього ніякої інформації. Але ця інформація дещо іншого виду, ніж ті ознаки, з яких складається значення, в основі якого лежить уявлення про категорію, клас об'єктів. Цьому значенню властиві, як правило, наступні ознаки: вказівка на те, що носій антропоніма – людина: Catherine, Ann є жіночими іменами, на відміну від London, Paris, які є топонімами, тобто назвами міст; вказівка на приналежність до національно-мовної спільності: антропоніми Mary Elizabeth, William мають англійське походження на відміну від антропоніма Ralph, що має голландське походження; вказівка на стать людини: антропоніми Bill, Pat вказують, що їх носій є чоловіком, на відміну від антропонімів Ann, Barbara, які належать жінкам [3: 13].

В значенні англійських власних назв присутні (в більшості випадків) всі три ознаки. Так як набір можливих ознак дуже обмежений, трапляється, що на загальномовному рівні багато антропонімів мають однакове узагальнене предметне значення. Дійсно, ім'я Alice має той же набір ознак денотата, що і Mabel, Ann та інші. Тому в якості диференціюючих ці ознаки виступають не стільки для окремих імен, скільки для обширних груп антропонімів.

При спільності мовних компонентів значення у антропонімів особливо важливу роль грає розпізнавальна функція форми. Коли ми вперше чуємо в мові чи зустрічаємо в тексті антропонім, то він лише вказує на якесь широке коло людей (наприклад, ім'я Edward повідомляє, що мова йде про чоловіка, наприклад, представника англійської етнічної спільності) і лише частково індивідуалізує референта, відмежовує його від носіїв інших імен, але не від власників того ж імені (тому що людей, котрі мають ім'я Edward багато).

Однак в мовній практиці антропонім поступово набуває здатність до більш точної ідентифікації людини. Це трапляється тоді, коли певне коло осіб пов'язує знання певної кількості відомих їм ознак про певну людину з її іменем. Однак поза цим колом осіб, ці ознаки можуть бути невідомі.

Зрозуміло, що кожна людина не може мати унікальне, лише їй властиве, ім'я. Ім'я може мати велику кількість носіїв. Поза конкретною ситуацією чи сферою спілкування імена Mabel, Richard, Larry і т.д. не вказують на якусь конкретну людину. Такі імена, які в мовній свідомості колективу не пов'язані з якоюсь однією людиною, називають множинними антропонімами.

Інші антропоніми також можуть належати великій кількості людей, але асоціюються перш за все з якоюсь певною особою. Це імена людей, котрі є загальновідомими (William the Conqueror). Такі власні назви будуть називатися одиничними антропонімами (це не заважає існуванню омонімічних множинних антропонімів).

Таким чином, множинні антропоніми характеризуються тим, що комунікативна сфера, в якій вони визначають одного референта, обмежена. Тому при введенні їх в більш широку сферу спілкування обов'язково повинен бути контекст, який уточнює значення антропоніма. Одиничні антропоніми, навпаки, не потребують такого контексту. Це демонструють випадки, коли антропонім вводиться в текст без будь-яких пояснень, і коли на основі самого тексту неможливо встановити, кому належить дане ім'я. Екстралінгвістичний фактор – широка відомість людини в суспільстві – знаходить лінгвістичне вираження в тому, що одиничні антропоніми не потребують контексту уточнюючого характеру, а їх референти не залежать від вузької комунікативної сфери [3: 36].

Звичайно, далеко не кожен член мовного колективу володіє усіма відомостями про конкретну особу, тому значенням одиничного антропоніма в мові є абстракція, котра відповідає середньому рівню знання про носія імені. Цей загальновідомий мінімум інформації про носія антропоніма і можна вважати значенням одиничного антропоніма в первинній номінації. Статус первинного номінативного значення в міжкультурній комунікації буває різним для різних антропонімів. Відомість багатьох людей вийшла за межі їхньої країни і мовної спільності, відповідно їх імена є одиничними антропонімами і в інших мовах. З іншого боку, слава інших діячів, відомих в своїх країнах, не виходить на міжнародний рівень [12: 34].

Ім'я дається людині при народженні і, як правило, не змінюється протягом всього життя. Майже всі повні імена, що зазначаються в документах чи вживаються на офіційних зустрічах мають деривативи, тобто скорочені, пестливі форми (англ. short forms, pet forms, diminutives, familiar forms) [3: 32]. Похідні власні назви використовуються в основному в колі рідних, близьких та друзів. Важко назвати точне число

деривативів, так як інколи одне ім'я може мати декілька похідних форм. Наприклад, Eliza, Betsy, Bess – деривативи повного імені Elizabeth.

В англійській мові розмежовують два основні типи деривативів: скорочення і суб'єктивно-оцінювальні форми з суфіксом -y (або -ie, -ey, -sy): Rebecca – Becky; Catherine – Cathie; Constance – Connie; Virginia – Ginny; Josephine – Josy; Agnes – Nessie; Alexander – Sandie; Gwendoline – Wendy. Суб'єктивно-оцінювальні форми використовуються в дитячій мові, а також як засіб передачі ласки, симпатії, доброзичливості.

В парадигматиці англійських антропонімів існує певна тенденція. Набуваючи офіційного статусу, скорочувальні форми втрачають традиційно приписувані їм зменшувально-пестливі та дружнелюбно-інтимні конотації. В наш час спостерігається легалізація деривативів, їхнє використання в мові офіційних документів. Наприклад, Jimmy Carter, Bill Clinton.

В своїй основі парадигматика антропонімів в англійській та українській мовах має багато спільного, і українському читачу загалом зрозуміла різниця у використанні повних і скорочених форм та деривативів в тих випадках, коли перші відповідають більш офіційній ситуації, а другі відбивають більш інтимні, дружні стосунки. Тому в таких випадках передача імені за правилами транскрипції та транслітерації в тій формі, в якій ім'я зустрічається в тексті, достатня для еквівалентної передачі прагматичного аспекту значення імені в даному тексті.

Все ж таки, парадигматика іншомовних імен не завжди добре сприймається читачем в мові перекладу. Наприклад, може не відчуватися зв'язок деривативів з повними формами антропонімів (Edward – Ted; Michel – Spike). Якщо варіантність імені ускладнює доступність тексту, необхідно відмовитися від її збереження (звичайно, з урахуванням змістового навантаження і специфіки аудиторії) [3: 43].

В переносному значенні антропоніми виступають тоді, коли вони є засобом образної характеристики і можуть належати іншим референтам, ніж в прямій номінативній функції. Тому це явище ще має назву вторинне перейменування.

Множинні антропоніми набувають вторинну номінативну функцію завдяки випадковому виникненню асоціацій, котрі потім закріплюються в мовній практиці. В переносному значенні множинні антропоніми використовуються досить не регулярно і в багатьох випадках не мотивовано.

Асоціації, з якими можуть бути пов'язані антропоніми різноманітні: соціальні групи, літературні твори, географічні місцевості, фразеологізми, що містять антропоніми. В результаті закріплення асоціації того чи іншого антропоніма в більшості випадків отримують здатність виразити ідею "типового представника", або стають стандартними прізвиськами. Наприклад, Abigail – типове ім'я англійської служниці. Традиційно імена Alexandra, Rupert, Benjamin в Англії пов'язують з середнім класом. Зв'язок з місцем народження: Jennifer асоціюється з Корноулом, Yorick – із західною Англією [11: 233].

На відміну від множинних, одиничні антропоніми мають багату змістову структуру. Це дозволяє їм регулярно виступати в якості словесних знаків характеристизації при вторинній номінації. Переносне значення вторинних антропонімів залишається таким доти, доки вони зберігають семантичну двоплановість, тобто пов'язані з основним носієм імені. Якщо такий зв'язок розривається чи стає лише етимологічним, ми маємо справу не з власною назвою в переносному значенні, а зі звичайною загальною назвою, що історично походить від власної назви [1: 86].

Отже, антропоніми можуть мати як пряме так і переносне значення. В переносному значенні антропоніми використовуються для образної характеристизації. Переносне значення антропонімів часто не має під собою мотивації. Антропоніми можуть зберігати переносне значення поки мають семантичну двоплановість, коли вона зникає, антропонім з переносним значенням змінюється на звичайну загальну назву.

До персоналій змішаного типу належать зіставні імена, у яких один елемент – антропонім, а інші – загальні назви.

Персоналії змішаного типу, так само як власне антропоніми, можуть бути розділені на множинні та одиничні антропоніми.

Множинні персоналії змішаного типу, як правило, мають два елемента: множинний антропонім та загальна назва. За своєю функцією це, як правило, стандартні прізвиська. Прізвисько – вид антропоніма, додаткове ім'я, яке дають людині через її характерні риси, життєві обставини [2: 33].

Вони виконують функцію образної характеристизації завдяки наявності в них загальної назви. В них антропоніом може бути замінений на будь-який інший, згідно з контекстом. Наприклад, Tom Fool, Jack Blunt, Slappy Joe.

Також існують, особливо в дитячій мові, персоналії іншого виду – stock jokes або inseparable nicknames. Вони утворюються таким чином: до реального імені чи прізвища приєднується слово, котре не характеризує, а створює смішне співзвуччя [1: 93]. Наприклад, Jenny-Benny.

Якщо в першій групі змішаних персоналій головна роль належить загальній назві, то в другій групі головним елементом імені залишається антропонім.

Одиничні персоналії змішаного типу мають таку саму структуру. Це – популярні прізвиська відомих людей. Серед таких імен багато історичних, причому деякі з них є практично єдиним способом назв

історичної особи (William the Conqueror). Також в засобах масової інформації доволі часто використовують прізвиська такого типу. Наприклад, Peggy Thatcher, Iron Lady (Маргарет Тетчер).

Фразеологія тісно пов'язана з історією, культурою та літературою народу. Цей зв'язок можна чітко прослідити в тих фразеологічних одиницях, до складу яких входять особові імена чи прізвища людей. Багато фразеологічних зворотів такого типу пов'язані з подіями далеких часів, тому мотивація антропоніма (так і всього фразеологізму) зазвичай буває стерта і встановити її можна лише шляхом етимологічного аналізу. В синхронному плані більшість таких фразеологізмів втратили свою мотивацію. Наприклад, коли англійці говорять *Hobson's choice*, що значить не мати жодного вибору, вони часто не знають, що *Hobson* – прізвище власника конюшні, який не давав права вибору коня своїм клієнтам [5: 329]. Коли антропонім стає частиною фразеологічного звороту, на нього впливають ті ж самі закономірності, що і на просте слово в складі простих фразеологізмів. Дуже часто антропоніми стають “потенційним” словом, лексично “спустошеним”, набувають абстрактного значення як компонент фразеологізму [7: 117]. В залежності від значення антропоніма такі фразеологізми можна поділити на три типи.

Перший тип характеризується тим, що в процесі створення та розвитку фразеологізму власна назва втратила своє буквальне значення. В основі лежить риса характеру певної особи чи літературного персонажу. Також можна встановити, що антропонім втратив свій лінгвістичний статус внаслідок набуття семантичного змісту, який вказує на певну особу. Це суперечить природі власної назви. Підтвердженням слугує те, що фразеологізм вживається із неозначеним артиклем, тобто okazіонально. Наприклад, *a Mark Terpley* риса характеру персонажа – життєрадісність; *to sham Abraham* – прикидатися.

Значення антропоніма, що належить до фразеологізмів другого типу, зберігається і лежить в основі звороту. Ім'я слугує засобом оціночної характеристики. Наприклад, *Aunt Sally* – весільна. В таких фразеологізмах зв'язок антропоніма із носієм імені втрачено, його можна прослідкувати лише шляхом етимологічного аналізу.

До третього типу належать фразеологізми, в яких імена певних осіб беруть участь у формуванні нових власних назв, що позначає неживий предмет. В таких зворотах власній назві передують означення. При цьому антропонім не втрачає свого мовного статусу. Найяскравішим та найпоширенішим прикладом є *Big Ben* – Біг Бен. Назва годинника пов'язана з ім'ям Бенджаміна Холла, який керував їх установкою на Тауерській вежі. Семантична специфіка таких зворотів формується за рахунок того, що ім'я використовується для позначення неживого предмета.

Всі вищезгадані типи фразеологізмів об'єднує те, що антропоніми в їхній структурі втрачають свою властивість ідентифікувати та індивідуалізувати особу.

Біблейські імена присутні в майже всіх країнах, чия історія пов'язана з християнством. Біблія справила неабиякий вплив і на англійську мову, можливо, навіть більше, ніж на інші. Адже протягом багатьох століть книга, яку найбільше читали та цитували в Англії, була саме Біблія. Сьогодні вивчення Біблії є обов'язковим в англійських школах. Кожного року з'являються все нові видання священної книги, призначені для різних соціальних та вікових груп населення. Як наслідок, в країні збільшується не лише кількість віруючих, а широкое використання біблійських імен та виразів. В словнику англійських фразеологічних одиниць знаходимо наступні вирази: *a doubting Thomas* – Фома невіруючий [6: 371]; *as poor as Job* – жєбрак [6: 118]; *a Juda's kiss* – поцілунок Іуди [6: 118]; *appeal to Caesar* – звернутися до вищої влади [10: 30]; *render into Caesar the things that are Caesar's* – кожному своє [6:119]; *since Adam was a boy* – з давніх давен [6: 31]; *Mahomet must go to the mountain* – Магомет іде до гори, людина повинна коритися неминучому [6: 475]; *Solomon's wisdom* – мудрість Соломона [6: 827]; *Adam's wine* – чиста вода [8: 21]; *Jonah's guard* – те, що швидко розквітає та в'яне [8: 37].

Як і більшість європейських мов, англійська являється наступницею античної літератури та культури. У стародавніх греків та римлян була велика кількість виразів, що містили імена людей. Чимало з них перейняла і англійська мова: *Pandora's box* – скринька Пандори [6: 561]; *Achilles' heel* – Ахіллєсова п'ята [6: 378]; *a labour of Sisyphus* – праця Сізіфа [6: 119]; *the sword of Damocles* – Дамоклів меч [6: 741]; *appeal from Philip drunk to Philip sober* – просити когось переглянути своє рішення [8: 71]; *(to give) a sop to Cerberus* – кинути подачку Церберу (заспокоїти, давши хабара) [10: 119]; *bend the bow of Ulysses* – натягнути стріли Одиссея, зробити неможливе [6: 102]; *Penelope's web* – тактика навмисного відтягування розв'язання питання [6: 812]; *Promethean fire* – вогонь Прометєя, джерело життя [6: 469]; *in the arms of Morheus* – в обіймах Морфея [8: 48]; *the tread of Aciadne* – нитка Аріадни [6:34].

Велика кількість популярних та традиційних імен, які щоденно вживаються в мовленні, стали компонентами чисельних фразеологічних виразів. Як правило, вони виконують функцію експресивно-емоційного забарвлення. Такі англійські імена, як *Tom*, *Sam*, *Betty*, *Jack* та багато інших стали носіями певних рис характеру людей. Наприклад, ім'я *Jack* асоціюється з веселим, вправним та хитрим юнаком. *Before one can say Jack Robinson* – не встигнеш і рота відкрити, не встигнеш і оком моргнути. Колись давно жив чоловік на ім'я Джек Робінсон, який наносив дуже короткі візити своїм знайомим, але йшов так швидко, що про нього навіть не встигали повідомити господарям [4: 120].

Старий звичай називати людей певної професії чи ремесла одним простим іменем можна прослідкувати у фразеологізмі Tom Tailor – людина, яка займається шиттям [6: 769]. Також ім'я Tom присутнє в багатьох фразеологізмах зі значенням простак або дурень. Наприклад, Peering Tom, Fool Tom; Tommy Atkins [6: 768]. Наведемо ще декілька прикладів фразеологізмів з поширеними англійськими іменами: Nice Nelly – ханжа [6: 530]; Old Harry – диявол, чортяка [6: 113]; Nosy Parker – людина, яка втручається в чужі справи [6: 508]; Simple Simon – простак [10: 203]; to dine with Thomas – втратити вигоду [13: 57]; Dumb John – дурень [10: 121].

Існують фразеологізми які мають в своєму складі імена та прізвища людей відомих в певний історичний період. Це можуть бути імена монархів, політичних діячів, вчених та винахідників. Teddy Bear – як відомо назва дитячої іграшки [6: 71]. Цей вираз походить від імені американського президента Теодора Рузвельта (Тедді похідне від Теодор), який був любителем полювання на ведмедів, та одного разу відпустив на волю маленьке ведмежа. Королеву Марію Тюдор прозвали “Марією Кривавою” – Bloody Mary [10: 65]. Це прізвисько їй дали протестанти, яких вона жорстоко переслідувала. В розмовній мові Bloody Mary має абсолютно інше значення – це коктейль з горілки та томатного соку з льодом. Завдяки своєму криваво червоному кольору та сильній дії, цей напій отримав таку виразну назву, яка виникла в результаті метафоричного переосмислення фразеологізму. According to Hoyle – “за Хойлом”, згідно всіх правил [10: 404]. Едвард Хойл – автор відомої у свій час книги “Правила гри в твіст”. Queen Ann is dead – застарілі новини [6: 654].

Англійська література та усна народна творчість значно збагатили мову. Письменники та поети подарували величезну кількість яскравих образів, що ввійшли в повсякденне спілкування. Імена героїв романів, п'єс, казок чи віршів за своїм значенням часто наближаються до загальних назв, що означають людські риси характеру: Grin like a Cheshire cat – посміхатися на весь рот [6: 133]. Вираз став надзвичайно популярним завдяки книзі Л.Керолла “Аліса в країні чудес”; Mark Tapley – “Марк Теплі”, людина, яка не засмучується ні за яких обставин. Марк Теплі – герой роману Чарльза Діккенса “Мартін Чезелвіт” [6: 488].

П'єси У. Шекспіра мали великий вплив на англійську ідіоматику. В багатьох фразеологізмах, створених Шекспіром, або цитатах з його творів знаходимо власні назви: A Daniel come to judgment – справедливий суддя [6:195], в сучасній мові вживається іронічно; Hamlet with Hamlet left out – Гамлет без принца Датського, тобто те, що втратило саме головне, суть [6:345]; Cornelia's gift – ніжний жіночий голос [8: 122]; Laugh like little Audrey – сміятися від душі [8: 12].

Висновки. Категорія власних назв – одна із мовних універсалій, вона виступає в якості своєрідної пририси, через яку можна спостерігати суспільство та його культуру. В ній відображається досвід народу та його культурно-історичний розвиток. Антропонім містить універсальний соціальний компонент – національно-мовну приналежність, а також вказівку на те, що носій антропоніма – людина та вказівку на стать людини.

Розглядаючи лексичне значення антропоніма в складі фразеологічних одиниць ми дійшли висновку, що більшість фразеологізмів такого типу мають стертю мотивацію, що може бути визначено лише шляхом етимологічного аналізу. Імена та прізвища людей, тобто антропоніми, в якості компонентів фразеологізмів не вживаються в своїй прямій номінативній функції і втратили зв'язок зі своїм ім'ям. Вони використовуються на позначення рис характеру чи характеристики вчинків. Дуже часто ім'я слугує для характеристики класу неживих предметів і вживається з означеним чи неозначеним артиклем. Питання значення власної назви має не лише теоретичне підґрунтя. Воно стає надзвичайно актуальним під час міжкультурних та міжмовних контактів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ермолович Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур. – М.: ООО «Валент», 2001. – 198с.
2. Журавльова Т.А. Особливості перекладу з англійської мови на українську. – Донецьк: Донбас, 1972. – 198с.
3. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад. – Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 216с.
4. Казакова Т.А. Практические основы перевода. – СПб.: Союз, 2002. – 319с.
5. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. – М.: Просвещение, 1972. – 260с.
6. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – М.: Русский язык, 1984. – 944с.
7. Леонович. В мире английских имен. – Москва.: Артель, 2002. – 160с.
8. Олійник Т.А. Англо-український словник власних назв та імен. Близько 3000 слів та словосполучень. – Тернопіль.: Підручники і посібники, 2000. – 208с.
9. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Высшая школа, 1978. – 359с.
10. Рыбакин А.И. Словарь английских личных имен. – М.: Астрель, АСТ, 2000. – 224с.
11. Семенова Т.Н. Имя собственное и его номинативные свойства. // ИЯВШ М.: Наука, 1991. – 293с.
12. Суперанская А.В. Структура имени собственного. – М.: Наука, 1985. – 117с.
13. Dictionary Phrase and Fable. Yeddes and Yrosset Ltd, David Dale House, New Lanark, Scotland, 1995. – 252p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Арделян – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри практики германських мов КДПУ ім. В.Винниченка.
Наукові інтереси: соціолінгвістика, міжмовна та міжкультурна комунікація.

**СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ПРИЗВИЩ ТА ПРОБЛЕМА
ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ В ОНОМАСТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ
(на матеріалі середньонадніпрянського антропонімікону)**

Юлія БАБІЙ (Миколаїв, Україна)

У статті розглянуто способи творення прізвищ, подано різні підходи до їх класифікації із врахуванням специфіки онімних класів слів, відображено загальні словотвірні-структурні особливості прізвищевої системи Середньої Наддніпряни.

The article deals with ways of surname's word-building, proposes different ways of their classification with consideration of onimes classes of words peculiarities, reflects general word-building peculiarities of Middle Naddnieprianshchyna surname's system.

Фундаментальні узагальнення щодо становлення прізвищ як окремого класу слів (див. праці В.О.Горпинича, О.В.Суперанської, І.Д.Сухомлина, М.Л.Худаши, П.П.Чучки та ін.) репрезентують найактуальніший у сучасній антропоніміці спосіб виникнення українських прізвищ, за яким останні постали з імен (переважно церковно-християнських православного календаря), прізвицьк (сімейно-родових, генетично пов'язаних зі слов'янськими автохтонними іменами – відкомполітичними й відапеліативними, та індивідуальних) та апеліативних позначень особи. Становлення цих лексем у ролі прізвищ, тобто перехід від першого носія до наступного з подальшим їх офіційним закріпленням як незмінних стабільних знаків, відбулося на основі специфічних словотвірних процесів у межах цього класу онімної лексики. На думку П.П.Чучки, нові прізвища в Україні майже не утворюються: право утворювати і вживати нові прізвищеві назви на українських землях було офіційно скасоване понад 200 років тому. Тому сьогодні використовуємо лише продукти того давнього словотворчого процесу у вигляді кількохсот тисяч готових офіційних іменуваних для родин та їх членів [8: 24]. З огляду на динамічність соціальних процесів, що безпосередньо відбиваються на становленні прізвищ регіону, слід зауважити, що сучасна прізвищева система все одно розширюється, тому позиції вчених збігаються щодо необхідності екстралінгвального дослідження словотвірної специфіки прізвищ як їх концептуальної характеристики.

У сучасній ономастичній літературі спостерігаємо різні підходи до з'ясування словотвірних особливостей прізвищ. Одні вчені аналізують усю словотвірну систему антропонімів української та інших слов'янських мов (С.І.Зінін, С.Ілчев, Ю.К.Редько), інші акцентують увагу на локальних словотвірних процесах, тому об'єктом їх наукових зацікавлень є прізвища окремих регіонів (Б.Б.Близнюк, Н.Ю.Булава, Л.О.Кравченко, Т.Д.Космакова, Г.Д.Панчук, П.П.Чучка, С.В.Шеремета та ін.). Привертає увагу вчених й узагальнено-характерні вирази прізвищевого значення – прізвищеві суфікси (Л.Л.Гумецька, І.М.Желєзняк, Ю.О.Карпенко, Л.Т.Масенко, В.В.Німчук, І.Д.Сухомлин, О.Б.Ткаченко). Також ономастичні дослідження словотвірної характеристики прізвищ здійснюються з позицій синхронії (праці Л.Л.Гумецької, О.Д.Неділько, З.Г.Ніколаєнко та ін.) та діахронії (дослідження Б.Б.Близнюк, Г.Є.Бучко, Т.Д.Космакової, Л.О.Кравченко, Г.Д.Панчук, В.Д.Познанської та ін.), що дає підстави наголосити на продуктивності чи непродуктивності окремих словотвірних типів у певний історичний період. Звісно, кожний підхід по-своєму є необхідним для розкриття словотвірних особливостей загальноукраїнської прізвищевої системи.

Упродовж останніх десятиліть поживається науковий інтерес до специфіки словотвірного аналізу, яка відмежовує його від інших аналітичних методик, зокрема від поморфемних та етимологічних реконструкцій ономастичних утворень. І.І.Ковалик наголошує на необхідності розмежування етимологічного та словотвірного способів аналізу онімних одиниць. Науковець підкреслює, „що між етимологією і історією словотвору є багато спільного, але ці галузі мовознавства різняться між собою передусім об'єктом дослідження: найменшою величиною дослідження історії словотворчої будови мови повинен бути словотвірний тип, який реалізується в тих чи інших конкретних однотипних словах, для етимології такою величиною є історія кожного конкретного слова” [2: 41]. П.П.Чучка зауважує, що завданням морфемного аналізу є виявлення мінімально значущих елементів слова й визначення їх морфемної належності [7: 13], що принципово відрізняється від суто словотвірної методики. Завданням же словотвірного аналізу є характеристика аналізованих прізвищ того хронологічного зрізу відповідної мови, на якому ці знаки перетворювалися з живих мотивованих однопоколінних прізвицьк (прізвищевих назв) на спадкові родинні назви, тобто на прізвища [8: 25]. Актуальність визначення способів такого перетворення на сучасному етапі розвитку антропонімічної науки зумовлена по-перше, взаємозв'язком семантики прізвищ із їх словотвірною специфікою (адже основна функція словотворення – породження нових, вторинних лексичних одиниць, а слова (як лексичні одиниці) становлять основну словотвірну базу в деривації), по-друге, необхідністю реконструкції допрізвищевої семантики слів до переходу їх у прізвища, спостереженням за нарощуванням морфем від простого апеліатива до прізвищевої назви і до сучасного прізвища, що певним чином відображує національні риси українського етносу.

Проблема чіткого визначення способів словотворення, їх кількості має неоднозначну інтерпретацію. Продовжуючи застосовувати до словотвірного аналізу прізвищ методику відповідного аналізу апелювальної лексики, деякі науковці нараховують по п'ять – шість і більше способів їх творення (Л.Є.Волочанська, С.І.Мефедовський, Г.Ф.Пелих). Ю.К.Редько, аналізуючи будову прізвищ іменникового та прикметникового зразка з огляду на структурні способи їх творення, виокремлює чотири способи творення: семантичний (*Заєць* (8) < заєць, *Пугач* (12) < пугач), морфологічний (*Журбенко* (10) < журба, *Співак* (5) < співати), регресивний (*Заї'ка* (4) < заїкатися) та синтаксико – морфологічний (*Задорожній* (13) < за дорогою, *Прибережний* (2) < при березі). Якщо перші два (семантичний та морфологічний) знаходять підтримку у роботах практично всіх ономастів, то стосовно двох останніх точаються дискусії. Так, В.Д.Познанська вважає невинуватим виокремлення префіксального і префіксально-суфіксального різновидів у межах синтаксико – морфологічного способу [4: 12], а наведені Ю. К. Редьком приклади є наслідком або семантичного (*Вихова'нець* < вихованець), або морфологічного (*Безручко* < без + ручко) словотвору, що діяли у XIII – XVIII ст. [5: 168-170]. П. П. Чучка ставить під сумнів запропонований регресивний спосіб творення українських прізвищ, вмотивовуючи наведені Ю. К. Редьком приклади непереконливих усічень (*При'їма* (4), *Ході'ї* (2)) звичайним пристосуванням і використанням апелювальної лексики. П. П. Чучка наводить прізвища з реєстру закарпатського антропонімікону, утворені регресивним способом (*Ванч*, *Данч*, *Кирч* тощо), але й це лише припущення, що вимагає аргументованого обґрунтування [7: 34].

Дослідження основних способів словотворення прізвищ ставало об'єктом уваги й інших науковців. Так, О.Д.Неділько на матеріалі історичної антропонімії північного Лівобережжя України доводить співіснування синтаксико-морфологічного і синтаксичного способів творення прізвищ. З.Г.Ніколаєнко ілюструє морфолого-синтаксичний спосіб творення на прикладі прізвищ Закарпаття. І.Д.Сухомлин, дослідивши полтавські антропооснови XVII ст., відзначив, що вони утворені всіма типами словотвору – морфологічним, словоскладанням, безафіксним. Беручи за основу морфемну структуру кожного окремого прізвища, М.Бірило, С.Роспанд поділяють слов'янські прізвищеві утворення на дві групи – первинні (утворені семантичним способом – *Во'вк* (144)) та вторинні (утворені за допомогою прізвищевих суфіксів – *Гавришук* (2)). Але за такої класифікації поза увагою залишаються складні прізвища (*Перебийні'с* (1), *Тягнирядно'* (1)) та прізвища-прикметники (*Ряби'ї* (6), *Сивий* (2)), які науковці уналежують до окремої групи. Якщо ж виходити з постулату, за яким кожна прізвищева назва ще до надання їй статусу прізвища була спадковим прізвищем, то доведеться визнати, що всі прізвища виникли одним лише семантичним способом, тобто шляхом перетворення індивідуальних прізвищ (відіменних, відапелювальної та відтопонімічних) на родові [8: 25].

На основі здійсненого комплексного аналізу прізвищ закарпатських українців з урахуванням фактів і процесів загальноукраїнської антропонімії XIII – XVIII ст. П. П. Чучка стверджує, що в українців діяли лише два способи творення спадкових родових знаків, власне прізвищевих назв, а саме – морфологічний та семантичний. Морфологічний спосіб полягав у творенні нових прізвищ за допомогою нових прізвищевих формантів, а семантичний (лексико-семантичний) зводився до трансонімізації апелювальної лексики, індивідуальних прізвищ та особових імен без будь-яких додаткових експліцитних засобів словотворення [8: 25]. Зазначена класифікаційна схема стала загальноприйнятою (у своїх дослідженнях її застосували Б.Б.Близнюк, Г.Є.Бучко, Н.Ю.Булава, І.І.Льченко, Л.О.Кравченко, С.Є.Панцьо, Г.Д.Панчук, В.Д.Познанская, С.В.Шеремета та ін.), оскільки враховує особливості словотвірної структури прізвищ (на відміну від словотвору апелювальної лексики), твірні основи яких завжди хоч і гіпотетично, але вмотивовані. Застосувавши її для встановлення структурно-словотвірної специфіки прізвищ сучасної Середньої Наддніпрянщини, ми дійшли наступних висновків:

1. Дослідження прізвищ середньонаддніпрянського регіону з урахуванням фактів і процесів загальноукраїнської антропонімії засвідчує наявність семантичних (неморфологічних) (46,1%) та морфологічних (49,7%) прізвищевих дериватів, чим зближує досліджувану прізвищеву систему з антропосистемою Надвеликолузького регіону та почасти північної Донеччини.

2. Серед морфологічних типів найактивнішими є суфіксальні деривати (4054 прізвища, 49,7%) з формантами **-енк-о** (*Аки'менко* (4), *Хитре'нко* (1)), **-ич** (*Ба'бич* (36), *Заха'рич* (1)), **-ов/-ев** (*Аба'сов* (1), *Пастухо'в* (1)), **-ук/-чук** (*Радчук* (1), *Цимбалю'к* (4)).

3. Аналіз структури прізвищ сучасної Середньої Наддніпрянщини виявив, що найпоширенішим формантом є суфікс **-енк-о** (13,4%), що свідчить про автохтонність цих одиниць на території Середньої Наддніпрянщини (*Бурченко* (3), *Жале'нко* (5)). Також активність виявляють прізвища з формантами **-ов/-ев**, **-ів** (5,7%), **-ин** (4%), **-ук/-'ук**, **-чук** (4,4%), **-ськ-** (6%), **-к-о** (4,2%), **-ак/-'ак**, **-чак** (2%), **-ович/-евич** (1,1%), **-ич** (0,44%).

4. Прізвища, утворені семантичним способом, становлять 46,1% від загальної кількості всього фактичного матеріалу (3760 прізвищ) і тотожні різним за структурою антропонімам та апелювальної лексики.

5. У межах групи прізвищ, співвідносних з особовими іменами (10,7%), переважають прізвища (6%), ідентичні суфіксальним особовим назвам (*Гришко'* (7), *Па'влик* (18)). Нечисленними є прізвища, ідентичні

- повним особовим формам (1,9%): *Гапо'н* (9), *Харла'н* (2);

- усіченим варіантам (0,6%): *Бу'т* (15) < Будимирь, або Будиславь, або Бутовить, *Хви'ль* (1) < Филь < Филимон;
  - усічено-суфіксальним іменам (1,4%): *Артю'х* (8), *Юхно'* (24).
6. Відапелятивні прізвища субстантивного типу займають у сучасній Середній Наддніпрянщині значне місце – 1638 прізвищ (20% від загальної кількості всього фактичного матеріалу), що зумовлено високим ступенем антропонімізації цього розряду лексики, різноманітного за семантикою і структурою основ. Для творення прізвищ послуговували похідні, непохідні та складні апелятивні лексеми (*Жереби'ло* (2), *Краве'ць* (17), *Рябокi'нь* (30)).
- Отже, в аспекті структурної специфіки прізвищ доцільно розглядати два основних типи прізвищевих дериватів: морфологічний і лексико-семантичний.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Горпинич В. О. Теоретичні питання відтопонімічного словотвору східнослов'янських мов. – К.: Наук. думка, 1973. – 168 с.
2. Ковалик І. І. Вчення про словотвір. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1958. – 78 с.
3. Медвідь-Пахомова С. М. Еволюція атропонімічних формул у слов'янських мовах. – Ужгород, 1993. – 246 с.
4. Познанская В. Д. Антропонимия юго-восточной Украины: Дисс. ... канд. филол. наук. – Харьков, 1983. – 197 с.
5. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наук. думка, 1966. – 216 с.
6. Шульгач В. П. Реконструктивні можливості антропонімії // Актуальні питання антропоніміки / Від. ред. І. В. Сфименко. – К.: Академперіодика, 2005. – С.251-259.
7. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. – К., 1970. – 42 с.
8. Чучка П. П. Прізвища Закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 703 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Бабій – доцент кафедри загального мовознавства та лінгводидактики Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського.

Наукові інтереси: ономастика, сугестивна лінгвістика.

ЧОЛОВІЧИ ХРИСТИЯНСЬКІ ІМЕНА В ОСНОВАХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩ ПІВНІЧНОЇ ДОНЕЧЧИНИ

Наталя БУЛАВА (Донецьк, Україна)

Статтю присвячено дослідженню прізвищ північної Донеччини, мотивованих чоловічими християнськими іменами, з'ясовано специфіку сучасних українських прізвищ зазначеного регіону; здійснено кількісний аналіз цих прізвищ; виявлено фонетико-морфологічні варіанти, відбиті в антропоосновах; виокремлено найчастотніші імена у формуванні прізвищ на досліджуваній території.

The article is devoted to the investigation of surnames of Northern parts of the Donetsk region formed from male Christian names; specificity of modern Ukrainian surnames of this region is found out; the quantitative analysis of the surnames formed from names is carried out; the phonetic-morphological variants reflected in anthropological stems are found out; the names most often used at formation of surnames in investigated territory are allocated.

Вивчення імен дає важливу інформацію про історію народу, його психологію, духовну культуру, а передусім – про історію його мови. Тому особові імена – це не лише один з антропонімічних класів слів, а важлива база для творення інших онімів та одне з основних джерел для їх розуміння та тлумачення.

У багаточисельному словнику українських прізвищ особливе місце посідають відіменні прізвища. Аналіз цих прізвищ не може бути здійсненим, доки дослідник не ознайомиться з іменником відповідного регіону. Імена є предметом дослідження багатьох мовознавців (М.О.Демчук, Р.Й.Керста, Л.В.Кракалія, І.І.Ковалик, Л.Р.Осташ, Р.І.Осташ, М.І.Сенів, П.П.Чучка, Г.Ф.Шило та ін.), проте, як відзначає П.П.Чучка, не з'ясовано сучасний репертуар офіційних імен українців, а в деяких моментах він не зовсім унормований. Спільна для всієї України система імен має на окремих територіях свої особливості, зумовлені історичними, політичними та географічними чинниками. Розширення іменника та подальша його нормалізація, зауважує П.П. Чучка, могли б відбуватися набагато успішніше, якби пропаганда нових варіантів спиралася на глибші знання про вживання імен.

Дослідження антропонімікону північної Донеччини зумовлено необхідністю детально проаналізувати своєрідність іменника, відбитого в прізвищевих феноменах цього регіону. Прізвища північної Донеччини не були предметом спеціального ономастичного вивчення, тому ці антропооснови необхідно дослідити з погляду збереження у їх складі рідковживаних варіантів, а також із погляду відповідної словотвірної специфіки, оскільки у твірних основах наявні не лише активні, а й давні словотворчі елементи. Результати нашого дослідження виявляють регіональну специфіку цієї території й доповнюють загальну картину антропонімікону східної України. Необхідність всебічного й комплексного аналізу прізвищ цього географічного регіону зумовлює актуальність обраної теми.

Об'єктом нашого дослідження є прізвища північної Донеччини, мотивовані чоловічими християнськими іменами. Метою статті є аналіз відіменних територіально локалізованих (північні райони Донеччини) сучасних українських прізвищ. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: здійснити

кількісний аналіз прізвищ; виявити фонетико-морфологічні варіанти, відбиті в антропоосновах; виокремити найчастотніші імена, збережені в основах прізвищ.

Кількісний склад християнських імен, відображених в основах прізвищ, на різних етнічних територіях України неоднаковий. Так, в основах прізвищ Закарпаття закладено близько 350 календарних імен, Тернопільщини – 163 імені, давньої Лемківщини – 412 імен, північно-правобережного Степу України – 224 імені, Опілля – 145 імен, південно-східної України – 325 імен.

Залучені дані не залишають сумніву, що відсоток прізвищ, мотивованих християнськими іменами, в українській антропонімії є високим.

Уважне вивчення антропонімікону північної Донеччини виявило також помітну нерівномірність між прізвищами, мотивованими чоловічими й жіночими християнськими іменами. В основі 2708 (23,5 %) сучасних українських прізвищ відображено 278 чоловічих християнських імен і лише 182 (1,5 %) прізвища, мотивованих жіночими іменами.

Помічено, що відіменні прізвища перебувають у прямій залежності від стану іменника епохи виникнення цих антропонімів: якщо ім'я було широковживаним, то й прізвища від такого імені зустрічаються часто. Проте зіставлення антропонімійних матеріалів різних регіонів України свідчить про неоднаковий склад найбільш популярних чоловічих імен в основах прізвищ. Тому дослідження реєстру прізвищ залежно від найчастотніших іменних показників може розкрити антропонімні вподобання українців у період становлення прізвищ.

Найпоширенішими іменами в основах сучасних прізвищ Бойківщини є Іван, Григорій, Федір, Петро, Михайло [3: 11]; північної Тернопільщини – Іван, Федір, Григорій, Василь, Семен [22: 12]; міста Дніпропетровська – Іван, Семен, Пилип, Григорій, Петро [9: 9]; Лемківщини – Іван, Федір, Григорій, Петро, Матвій [13: 10]; Гуцульщини – Григорій, Петро, Степан, Лук'ян, Іван [1: 14]; південно-східної України – Василь, Григорій, Іван, Микола, Павло [15: 18].

Склад найпоширеніших чоловічих імен в основах сучасних українських прізвищ північної Донеччини відмінний, оскільки на території цього регіону найчастотнішими є інші імена. За ступенем активності у творенні прізвищ виокремлюємо імена з високим, середнім та низьким ступенем, критерієм слугує кількість прізвищ, утворених від певного варіанта; імена з низькою активністю утворили по одному-два прізвища, імена із середньою активністю – по 20 і менше, імена з високою активністю – понад 20 прізвищ [6: 118]. Спостереження над антропоніміконом досліджуваної території засвідчили, що широковживаними іменами в основах прізвищ є ті, що характеризуються великою кількістю варіантів, наприклад Григорій (від якого утворено 66 прізвищ) < *Гринь* (29), *Грицай* (17), *Гриців* (1), *Гришай* (3), *Гришко* (19) [18: 53]; Іван (53 прізвища) < *Іванів* (4), *Іваник* (5), *Івахно* (6), *Івашкевич* (2), *Івко* (10) [18: 61]; Михайло (52 прізвища) < *Михайличенко* (4), *Михалко* (5), *Михальчук* (1), *Михасюк* (1), *Михненко* (4) [18: 79]; Семен (50 прізвищ) < *Семенич* (1), *Семок* (1), *Сеник* (1), *Сенчак* (1), *Сень* (2) [18: 98]; Федір (39 прізвищ) < *Федан* (2), *Федич* (3), *Федорець* (2), *Федорушенко* (2), *Федчук* (2) [18: 105] та ін.

Середньою активністю у творенні прізвищ характеризується 14 імен: Андрій < *Андрусенко* (6), *Андрусь* (1), *Андрушко* (6) [18: 38]; Василь < *Васик* (1), *Василига* (3), *Васюта* (3) [18: 45]; Гаврило < *Гаврик* (31), *Гаврилейченко* (5), *Гаврилюк* (13) [227: 50]; Данило < *Данченко* (1), *Данько* (1), *Даценко* (7), [18: 55]; Матвій < *Матвійчук* (6), *Матюха* (1), *Матюшенко* (3) [18: 76]; Павло < *Павлусенко* (5), *Павлюкович* (1), *Пашко* (1) [18: 88]; Петро < *Петрейко* (17), *Петрунько* (8), *Петруняк* (4) [18: 91]; Степан < *Степко* (4), *Стецик* (2), *Стецюра* (4) [18: 100]; Яків < *Яхно* (9), *Яцевич* (1), *Яцина* (1) [18: 111] та ін.

Непродуктивними чоловічими християнськими іменами у прізвищтворенні північної Донеччини виявилися Абакум < *Бакуменко* (7) [18: 35]; Азар < *Азаренко* (1) [18: 37]; Антип < *Антипенко* (8), *Антипенко* (4) [18: 39]; Архип < *Архипенко* (25), *Архипченко* (1) [18: 41]; Луп < *Луп* (1), *Лупенко* (2), [18: 259]; Модест < *Моденко* (17) [18: 80]; Назар < *Назаренко* (51), *Назарук* (3) [18: 81]; Никанор < *Никаноренко* (12) [18: 82]; Оникій < *Аникієнко* (1) [18: 87]; Соломон < *Саламон* (1), *Саломоненко* (1) [18: 99]; Феодул < *Дульченко* (11), *Федоляк* (2) [18: 106]; Фірс < *Фурс* (3) [8: 61]. Від них переважно утворювалося по два-три прізвища. Це пояснюється меншою популярністю цих імен у часи становлення українських прізвищ. Досі наука не дала відповіді на запитання, чому протягом кількох століть проходить зміна найбільш улюблених, популярних у народі імен, яка виявляється у повторенні одного імені для номінації багатьох денотатів, хоч факт цієї зміни в ономастичній літературі вже зафіксовано [2: 138-162]. Репертуар таких імен циклічно змінюється. Причини та механізми цього процесу, на думку С.М. Медвідь-Пахомової, слід шукати в соціо- та психолінгвістиці [10: 3]. Антропонімічна мода, відзначає дослідниця, виявлялася в соціально-диференційованому суспільстві минулих століть через орієнтацію на стандарти йменування соціальної еліти. Це виражалось в поступовому поширенні особових імен, традиційно характерних для аристократичних верств суспільства, на решту населення [10: 4].

В антропоніміконі північної Донеччини в основах прізвищ зафіксовано також і рідковживані та застарілі імена: Варнава < *Варнава* (1) [18: 257]; Геронтій < *Геронька* (1) [18: 257]; Дат < *Датко* (3), *Датків*

(1) [18: 277]; Саверій < *Саверко* (1) [18: 351]; Стратон < *Стратоненко* (1) [18: 101]; Урбан < *Урбан* (1) [18: 261], які репрезентують у наших матеріалах переважно по одному прізвищу.

Як зазначає Ю.К. Редько, “кількість прізвищ, що походять від імені, залежить не лише від його популярності. Не меншою мірою на це впливає кількість наявних у розмовній мові варіантів цього імені, кожен із яких міг стати основою для творення прізвища за допомогою словотворчих засобів” [17: 10].

У цьому аспекті відзначимо, що найбільшу кількість похідних утворень мали імена Григорій, Іван, Михайло, Семен, Федір.

В іменних варіантах, зафіксованих в основах прізвищ, виокремлюємо певні диференційні ознаки та їх класифікаційні критерії [21: 25]. За структурним критерієм, стверджує П.П. Чучка, у межах кожного антропонімного гнізда можна виокремити фонетичні (*Семен – Семенець, Сененець*) та морфологічні варіанти імен в основах прізвищ (*Григорій – Григ, Гринь, Григорко, Грись, Гриць*). За конотативною специфікою вчений пропонує виокремлювати експресивно-нейтральні (*Григорій, Семен*), здрібніло-пестливі (*Сеник, Сень, Сенько, Семенко, Семок, Сенюшко*) та згрубіло-зневажливі варіанти імен в основах прізвищ (*Грига, Грицай, Грицун, Гришай; Семенда, Сенча*) [21: 25].

Звичайно, як зазначає П.П. Чучка, роль кожного іменного варіанта у спілкуванні була неоднакова, а це могло впливати на кількість вживання прізвищ [21: 25].

Частотність окремих прізвищ у межах прізвищового гнізда може бути дуже контрастною. Розглянемо це явище на прикладі антропооснов, мотивованих іменем Павло (кількість утворених на його основі прізвищ становить 35), зазначаючи в дужках кількість фіксацій прізвищ: *Павленко* (182) ← Павло [18: 88], *Павлусенко* (15) ← Павлусь [18: 88], *Павлюк* (34) ← Павло, Павлюк [18: 88], *Павлюченко* (48) ← Павло, Павлюк [18: 88], *Пащенко* (18) ← Пашко [18: 88]. Від маловживаних варіантів зафіксовано низьку частотність прізвищ: *Павелко* (10) ← Павелко [18: 88]; *Павка* (1), *Павкович* (7) ← Павка [18: 88]; *Павлига* (1) ← Павлига [16: 161]; *Павличенко* (7) ← Павлик [18: 88]; *Павлій* (5) ← Павлій [18: 88]; *Павлунь* (1) ← Павлунь [18: 88]; *Павлуценко* (1), *Павлушко* (1) ← Павлушка [18: 88]; *Павлюх* (2) ← Павлюх [16: 161]; *Пацало* (1) ← Пацало [16: 161]; *Паша* (4) ← Паша [18: 88]; *Пашко* (1) ← Пашко [18: 88].

Відзначимо, що частотність прізвищ залежала й від популярності того чи іншого варіанта. Популярність імені могли зумовити наступні фактори: антропонімічна мода на певні імена, фонетична привабливість варіантів, етнічна належність антропонімів, історичні, соціальні та психологічні умови, що могли вплинути на поширення певних імен [10: 3].

Прізвища північної Донеччини відображають велику варіантність християнських імен, зумовлену певними фонетичними змінами в різні періоди їх адаптації. Виокремлюємо наступні модифікації в основах прізвищ:

1. У мовах східних слов'ян голосний звук **а** не міг стояти в абсолютному початку слова [8: 46]. Тому християнські імена з початковим **а-**, пристосовуючись до фонетичної системи давньоруської мови, а згодом і до кожної з мов східнослов'янської групи, зазнали певних змін. Звичайно змінювався початковий **а-** на **о-**, що засвідчують пам'ятки давньоруської мови [8: 47]. Сучасний антропонімікон фіксує цей фонетичний процес: *Авдієнко* (1) – *Овдієнко* (1), *Алексієнко* (1) – *Олексієнко* (3), *Алефіренко* (1) – *Олефіренко* (11), *Анипченко* (2) – *Онипченко* (4). Заміну **о** > **а** можна пояснювати по-різному. Окремі варіанти імен із початковим **а-** замість **о-** наявні в пом'янику Києво-Печерської лаври. Правильна форма імені на **о-** могла сприйматися як неканонічна, і писар, дотримуючись настанови про внесення у пом'яник імен лише в канонічній формі, утворив на зразок таких пар імен, як *Александр/Олександр, Алексій/Олексій*, гіперичні форми на **а-**. Не виключно, що ці форми імен виникли внаслідок фонетичних змін, зумовлених білоруським аканням [8: 49]. Цей перехід наявний у прізвищах: *Отроценко* (1) (*Отрошко* < *Отрош* < *Трофимь* [8: 49]) – *Атроценко* (1).

2. Найчастіше ненаголошений початковий **і-** на українському мовному ґрунті втрачається, це фіксують уже пам'ятки XV ст. [8: 51]. Усунення ініціального **і-** відображено в прізвищах: *Ігнатенко* (46) – *Гнатенко* (23), *Саченко* (1) – *Ісаченко* (11).

3. Канонічним іменам із початковим сполученням **ие-** у пам'ятках XVI ст. відповідають народні варіанти з початковим **є-** та **я-**. У цьому випадку дисимілятивна зміна **є-** > **я-** в різноскладовій позиції відбувалася, очевидно, внаслідок тенденції до виразності голосного в ненаголошеному складі. Це пояснюється нерозріненням **а-** та **є-** після **ј** в ненаголошеній позиції [8: 53]. У прізвищах ця модифікація також збережена: *Євтушенко* (81) – *Явтушенко* (11), *Єременко* (43) – *Яременко* (19), *Єрмак* (17) – *Ярмак* (1).

4. Загальновідомою східнослов'янською рисою є зміна ініціального **је-** праслов'янської доби на початковий **о-** як у загальних, так й у власних назвах, у тому числі в християнських іменах [5: 114]: *Євсієнко* (7) – *Овсієнко* (7), *Єфременко* (2) – *Охрієнко* (10).

5. Деякі народні варіанти імен виникли, стверджує Р.Й. Керста, внаслідок типової для староукраїнської мови риси – рефлексу **у** на місці давнього **о** в новозакритих складах [8: 59]. Це фонетичне явище представлено в антропоосновах: *Миколенко* (2) – *Микулєнко* (11), *Мосієнко* (28) – *Мусієнко* (27), *Прончак* (1) – *Прунчак* (5).

6. Уже в давньоруському періоді спостерігається тенденція до встановлення однотипної тональності складів у слові, тобто міжскладовий сингармонізм [8: 60]. Це явище відображене в засвоєних українською мовою християнських іменах, представлених у пам'ятках XVI ст. За напрямом гармонійна асиміляція могла бути регресивною і прогресивною. Регресивна асиміляція збережена в таких прізвищах:

е – о > о – о: Федорич (4) – Ходорич (3);

и – е > е – е: Клименко (168) – Клеменко (1).

Зворотний процес, зумовлений розподібненням голосних звуків, ілюструють антропоніми:

у – у > о – у: Супруненко (11) – Сопруненко (6).

7. Губно-зубний звук **ф** у системі давньоруського консонантизму був відсутнім, тому в запозичених іменах він замінювався артикуляційно близькими **п, х, хв, т, в** [8: 63]. В антропоніміконі ця модифікація зафіксована у прізвищах: Педан (6) – Федан (2), Филипенко (24) – Пилипенко (80), Фоменко (412) – Хоменко (60), Тома (4), Хвесик (1).

8. Характерною для християнських імен є дисимілятивна зміна артикуляційно близьких звуків **м і н** на початку або всередині, а також у кінці імені [8: 66]. У сучасних прізвищах цей фонетичний процес також збережений: Миколаєнко (3) – Николаєнко (63), Никита (8) – Микита (15), Никитенко (5) – Микитенко (1), Трофимчук (5) – Трофинчук (1).

9. Перед початковим **а-** могла виступати протеза **ј** [8: 48]: Яким (2), Якименко (10), Якимчик (1), Яртем (1), Яртемик (7).

10. Церковнослов'янська іжиця, передаючи грецький іпсилон (**ϣ**), у пам'ятках староукраїнської мови використовувала звуки **и** або **у** [8: 61], це явище збережене в антропоніміконі: Кирилук (7), Кириленко (36) – Курило (31), Курилко (5), Фірс (1) – Фурс (1).

11. Перехід ненаголошеного **е** в **и** відображають такі імена, представлені в антропоосновах [8: 59]: Артем'як (2) – Артим'як (4), Семенченко (5) – Симинченко (5), Семчук (1) – Симчук (1), Стецун (2) – Стицун (2).

12. Діалектною особливістю живого мовлення, що позначилася на варіантності імен, відображених в антропоосновах, є змішування голосних **и** та **і**: Гринь (29) – Грінь (1), Зинчук (1) – Зінчук (2), Кириченко (75) – Кіріченко (104), Осипенко (26) – Осіпенко (40), Сидорка (6) – Сідорка (2).

Найактивнішими ознаками, представленими в іменних основах прізвищ, виявилися: заміна приголосного **ф** на **х, хв, п, т**; змішування голосних **и** та **і**; перехід ненаголошеного **е** в **и** – оскільки ці фонетичні процеси властиві південно-східній групі говорів. Проте іноді прізвища, мотивовані адаптованими варіантами, менш поширені, ніж антропооснови із запозиченими іменами, наприклад Фоменко (412) – Хоменко (60), що спричинено, на нашу думку, впливом російської мови, яка переважно зберегла канонічну форму варіантів.

Незначною за кількістю є група прізвищ з іншомовними чоловічими іменами в основі. Їх поява зумовлена активними етнічними контактами корінного українського населення з представниками інших народів, зокрема з південними й західними слов'янами, а також тюркомовними етносами. Більшість цих імен зазнала фонетичної й морфологічної адаптації, хоч їх основи продовжують нагадувати про іншомовне походження.

Найбільше прізвищ утворилося від польських імен: Бартош (2), Бартошик (1) (< Бартош) [12: 9]; Войцех (4), Войцешин (2) (< Войцех) [17: 183]; Касперович (7), (< Каспер) [12: 9]; Кубенко (2) (< Якуб) [12: 9]; Томашевич (1) (< Томаш) [12: 9]; Якуба (3), Якубів (2), Якубчак (9) (< Якуб) [12: 9]; Янко (5), Янкович (1) (< Ян).

Ім'я **Ян** Р.І. Осташ вважає сполонізованою формою українського імені **Іван**. Словник Л.Г. Скрипник та Н.П. Дзятківської фіксує **Ян** як самостійне ім'я зі своїм набором зменшено-пестливих варіантів [18: 112], на противагу словнику Б.Д. Грінченка, де це ім'я не згадується.

З румунським іменником пов'язані прізвища: Андріуца (3) (< Андріуца) [17: 188]; Іочко (1) (< Іон) [6: 67]; Джула (1), Джулина (1), (< Джула < Юлій) [6: 67]; Фокша (2) (< Фокша < Фока) [6: 68]; Шендрік (8) (< Шендре < Александр) [6: 68].

Тюркські імена збережено у прізвищах: Абасов (9) (<Абас) [11]; Азамат (1) (<Азамат) [11: 107]; Аксак (5) (< Аксак) [11: 107]; Кизименко (2) (< Кесим) [11]; Темир (1) (< Темир) [11]; Шеремет (3) (< Шерембет) [11].

Німецькими іменами мотивовані прізвища: Вернер (4) (< Вернер); Ганців (4) (< Ганц); Готліб (2) (< Готліб); Карлаш (1), Карлашенко (3) (< Карл); Франко (3), Франчук (1), Франц (2) (< Франц) [4: 229-233].

Через угорське посередництво виникли прізвища: Андраш (3) (< Андраш) [11: 107]; Іштванович (8) (< Іштван) [11: 107]; Ференц (2) (< Ференц) [11: 107]; Шандро (2), Шандор (4), Шандрук (1) (< Шандор) [16: 159].

На території північної Донеччини зафіксовано декілька прізвищ з іменами єврейського походження: Матанов (9) (< Матан), Хайминів (3) (< Хаїм) [20: 116], Шай (1) (< Шай), Шимон (2) (< Шимон) [20: 115-120].

Непродуктивними серед прізвищ, співвідносних з іншомовними іменами, є антропооснови, мотивовані південнослов'янськими іменами: *Георгієв* (1), *Райчук* (2) (< Рай) [11], *Сандалюк* (2) (< Санда) [11], *Статин* (2) (< Стат(о,а)) [11], *Тутов* (7) (< Туга(о)) [11].

Дослідження відіменних прізвищ, співвідносних із чоловічими християнськими іменами, засвідчило, що ця група антропооснов кількісно значна (23,5%), проте варіанти різняться за ступенем продуктивності у творенні прізвищ. Відповідний аналіз дав змогу виявити найбільш популярний репертуар імен, що послуговували для творення прізвищ. Більшість відіменних прізвищ мотивована чоловічими християнськими варіантами. Крім того, прізвища характеризуються певними лінгвістичними особливостями, серед яких найхарактернішими є фонетичні, а саме заміна приголосного **ф** на **х**, **хв**, **п**, **т**; змішування голосних **и** та **і**; перехід ненаголошеного **е** в **и**, оскільки ці фонетичні процеси властиві південно-східній групі говорів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Близнюк Б.Б. Сучасні гуцульські прізвища в історичному розвитку: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 1997. – 23 с.
2. Бондалетов В.Д. Русская ономастика. – М.: Просвещение, 1978. – 224 с.
3. Бучко А.Е. Фамилии Бойковщины в период их становления и в наши дни: Автореф. дисс. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 1986. – 20 с.
4. Витковский Т. Немцы ГДР // Системы личных имен у народов мира. – М.: Наука, 1986. – С. 229 – 233.
5. Гумецька Л.Л. Народні форми хрещених імен XIV – XV ст. // Українська історична та діалектна лексика. – К.: Наук. думка, 1985. – С. 113 – 116.
6. Добровольська О.Я. Лексична база прізвищ Війська Запорізького, за “Реєстрами” 1649 року: Дис. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 1995. – 262 с.
7. Касинец Н.И. Структура отапельтивных именованний старорусского периода // VII Республіканська ономастична конференція. – Одеса, 1990. – С. 38 – 39.
8. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі найменування. – К.: Наук. думка, 1984. – 152 с.
9. Лебеденко С.А. Лексические (апеллятивные) основы и словообразовательные типы антропонимов г. Днепропетровска: Автореф. дисс. ... канд. філол. наук. – Днепропетровск, 1985. – 23 с.
10. Медвідь-Пахомова С.М. Про антропонімічну моду // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 2. – С. 3 – 8.
11. Остап Р.І. Імена в козацьких реєстрах // Жовтень. – 1984. – № 4. – С. 105 – 107.
12. Остап Р.І. Українська антропонімія першої половини XVII ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 1986. – 16 с.
13. Панцьо С.Е. Антропонимия давней Лемковщины: Автореф. дисс. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 1985. – 22 с.
14. Петровский Н.А. Словарь русских личных имен. – М.: Рус. яз., 1980. – 384 с.
15. Познанская В.Д. Антропонимия юго-восточной Украины: Автореф. дисс. ... канд. філол. наук. – Харьков, 1983. – 20 с.
16. Познанська В.Д. Відіменні семантичні патроніми в антропонімії південно-східної України // Лінгвістичні студії. Збірник наукових праць. – Донецьк, 1994. – Вип. 1. – С. 158 – 165.
17. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наук. думка, 1966. – 216 с.
18. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. – К.: Наук. думка, 1996. – 335 с.
19. Словарь української мови: В 4 т. / Упоряд. з додатком влас. матеріалу Б.Д. Грінченко. – К., 1907 – 1909.
20. Торпусман А.Н. Евреи // Системы личных имен у народов мира. – М.: Наука, 1986. – С. 115 – 120.
21. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття (Вступ та імена): Конспект лекцій. – Ужгород, 1970. – 103 с.
22. Шеремета С.В. Антропонімія північної Тернопільщини: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 2002. – 20 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Булава – канд. філол. наук, доц. кафедри лінгводидактики Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського.

Наукові інтереси – антропоніміка української мови.

ОНОМАСІОЛОГІЧНІ КАТЕГОРІЇ, РЕПРЕЗЕНТОВАНІ НАЗВАМИ РЕМІСНИКІВ У СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Оксана ДОБРОВОЛЬСЬКА (Ужгород, Україна)

У статті розглянуто найменування з суфіксом -er (словотвірна модель N + -er), що за реконструйованою семантикою є назвами ремісників, які відтворюються з назв прізвищового типу середньоанглійського періоду. За допомогою процедур дериваційного аналізу похідних і подальшого розгортання їх у мотивуюче судження визначаються ономасіологічні категорії.

The names of craftsmen formed after the model (N+er) which are represented in the Middle English surnames are investigated in this paper. The description of their onomasiological structure and onomasiological categories are given on the basis of derivational analysis and motivating sentences.

На сучасному етапі в теорії словотвору головна увага приділяється вивченню семантичних аспектів похідних слів, активно досліджуються питання джерел та шляхів формування смислової структури похідних слів, проблема словотвірного значення, мотивованості та ін. Мотивованість, зокрема, є найголовнішою ознакою похідних слів як вторинних одиниць, що мають розчленовану морфологічну і смислову структуру. Вона значає можливість представити значення похідного слова дефініцією, яка містить вихідне або мотивуюче слово або слова. Мотивованість похідних одиниць забезпечується їх подвійною референцією: до світу речей і до світу слів [1: 57].

Представниками Празької лінгвістичної школи було показано, що мотиваційні відношення, носіями яких є похідні слова, відображають мисленнєві процеси, що мають місце в акті називання предмета або

явища похідним словом. Узагальнений образ дійсності, зафіксований у свідомості у вигляді поняття, певним чином обробляється, аналізується та впорядковується у відповідності до способів номінації у даній мові, співвідносячись з тими явищами дійсності, які вже пізнані та мають найменування у мові.

Основу номінації становлять ономасіологічні категорії, що є основними понятійними категоріями та мають двочленну та тричленну структуру. Предмет чи явище позамовної дійсності, яке підлягає номінації, підводиться під певний поняттєвий клас, що вже має мовне вираження. Це – ідентифікуючий компонент ономасіологічної структури – ономасіологічний базис. Потім у рамках поняттєвого класу іменованій предмет визначається певною специфічною ознакою, що становить диференціюючий компонент ономасіологічної структури – ономасіологічну ознаку [4: 207].

Ономасіологічний базис відносить похідне найменування до однієї з найзагальніших поняттєвих категорій – предмета, процесу, ознаки та ознаки ознаки, які знаходять категоріальне вираження у мові у вигляді частиномовного поділу слів. Насправді в більшості випадків найменування включається безпосередньо у більш вузький клас понять, оскільки у відповідності до задуму мовця нові назви утворюються не лише для називання нового предмета, але нового конкретного предмета або особи [2: 116]. Цей намір номінатора реалізується завдяки наявності у мові певних засобів, у тому числі словотворчих, що служать для вираження вужчих поняттєвих категорій. Результатом дії різних способів деривації є похідні, що мають різну ономасіологічну структуру.

При найменуванні особи за її професійною ознакою іменованій об'єкт включається не лише в одну з найзагальніших поняттєвих категорій – категорію предметності, але й в одну з її субкатегорій – категорію агенса, яка є ономасіологічним базисом назв осіб за професією. Потенційно можливі субкатегорії агенса визначаються шляхом співвіднесення даного базису з ономасіологічними ознаками різної категоріальної приналежності (предмет, дія, ознака, ознака ознаки).

Для назв осіб за професією вагомими є відношення агенса до предмета і дії, тобто в акті номінації осіб за професією установлюється відношення категорії агенса до категорій предметності або процесуальності. Ономасіологічна ознака, що належить до категорії предметності, конкретизується, виступаючи у вигляді предмета праці, засобів праці, продукту праці. Прийомом для встановлення ономасіологічних структур найменувань та ономасіологічних категорій, що реалізуються в них, служить розгортання похідної назви у мотивуюче судження у вигляді синтаксичної конструкції з гіпотаксисом. Суб'єкт судження відповідає ономасіологічному базису найменування. Предикат реконструюється виходячи із загальної семантики похідного. Позицію об'єкта чи обставинного компонента в конструкції займає іменна основа відіменних похідних (наприклад, *wasteler* – той, хто (випікає) хліб; *keyere* – той, хто (виготовляє) ключі; *spindlere* – той, хто (використовує) веретено; *corker* – той, хто (обробляє) корок).

Проаналізуємо найменування з суфіксом -*er* (словотвірну модель N + -*er*), що за реконструйованою семантикою є назвами ремісників, які ми відтворюємо з назв прізвищового типу середньоанглійського періоду. За допомогою процедур дериваційного аналізу похідних назв та подальшого розгортання їх у мотивуюче судження установлюємо в них наступні ономасіологічні категорії.

1. Ономасіологічна категорія носія агентивного відношення до результату праці, зокрема, предмету пошиття, реалізується у словах **bagger**, **badger**, **bagher**, що виступають у якості антропооснов назв прізвищового типу в антропоформулах середньоанглійського періоду Ivo, Richard le Bagger 1246 AssLa, 1297 Wak (Y); Adam Badger 1324 Wak (Y); Ralph Baghere 1348 DbAs 36. Мотивуються ці словоформи іменником *bag* (OE *basg*), (*bagge*, *bagg*, *bag*, early ME *bagge*) "a receptacle made of some flexible material closed in on all sides except at the top (where also it generally can be closed); a pouch, a small sack" (1230 NED); **bynere**, **binere** (Walter le Bynere 1296 SRSx; Thomas Binere 1373 ColchCt) < *bin* (*binn(e)*, *binne*, *bynne*, *byn*, *bene*, *binn*, *bin*) [OE *binn(e)* "manger, crib, hutch, bin" (950 NED)]; **bulgere** (John Bulgere 1300 MESO) < *bulge* (*boulge*, *buldge*) [ME *bulge*, OF *boulge*, L. *bulga* 'leathern knapsack, bag'] 'a wallet or bag, esp. one made of hide; a skin-bottle, a pouch, a purse' (1230 NED); **bureller** (Alfred le Bureller 1277 LLB A) < *burel* (*burel*, *burell*) 'A coarse wollen cloth (prob. originally of brown colour); frieze; a garment of this fabric; (plain) clothing' (1300 NED); **calyer**, **callere** (Walter Calyer 1275 RH (K); Henry le Callere 1281 LLB B) < *caul* (*calle*, *cal*) [a. F. *cale* 'a kind of small cap or head-dress'] 'A kind of close-fitting cap worn by women' (1327 NED); **caper** (William, Thomas Caper 1200-50 Seals (Sf), 1327 SRWo) < *cap* [OE *caþpe*] (*cape*) '1. a hood, a covering for the head (1000 NED); 2. a cloak with a hood; a cape or cope (1000 NED); 3. a head-dress for women (1225 NED); 4. a head-dress for men and boys (1382 NED)'; **caperoner** (William Caperoner 1327 SRSO) < *chaperon* [a.F. *chaperon*] (*caperon*) 'A hood or cap formerly worn by nobles, and after the 16th c. by ladies' (1380 NED); **coulare** (Richard le Coulare 1333 MEOT) < *cowl* (*coule*, *coul*) [OE *cūwe*, *cūwe*, *cūhle*, *cule*] 'A garment with a hook, worn by monks...Also a cloak or frock worn by laymen or by women (961 NED) або *cowl* (*coul*), sb.2 [ME *cūvel(le) 13th c., OF *cuvele*] 'A tub or similar large vessel for water, etc.; esp. applied to one with two ears which could be borne by two men on a cowl-staff (1250 NED); a cup' (1450 NED); **keller** (Symon le keller 1322 FrY) < *kell* (*kelle*, *kel*) [ME *calle*] '1. A woman's hair-net, cap, or head-dress (1400 NED); 2. A long cloak or garment; a shroud (1425 NED)' (nop. *kell-knitter* (1483 NED), *kell-maker* (14..NED)); **paneller**, **panneler** (Simon Paneller' 1240 Eynsham (O); Martin le Panneler) < *panell* (*panell*, *pannule*, *pannal*) [ME a. OF. *panell* 'piece of cloth, saddle-cushion, piece (of anything), etc.] 'A piece of

cloth, and connected uses' (1300 NED); **sakker, saker, seckere** (Geoffrey Sakker t. John ELPN; Hugh le Saker 1225 AssSo; Eva le Seckere 1277 Wak(Y)) < sack (sacke, sakke, sak) [OE sacc 'bag, sack, sackcloth'] (1000 NED); **sloper** (Agatha, Geoffrey le Sloper 1279 RH (Hu), 1286 MESO) < slop (sloppe, slope, slopp) [Of obscure history] '1. A charmed bag employed to steal milk from cows (1303 NED); 2. An outer garment, as a loose jacket, tunic, cassock, mantle, gown, or smock-frock (1386 NED); 3. Some kind of foot-wear (pi.) (1480 NED);

б) результатом праці є посуд: **bariller** (Stephen le Bariller 1224 Pat) < barrel (barayl, barele, barylle, barrelle, beryll, barrell, barrel) [OFr baril 12th c] 'A cask' (1305 NED) (nop. barrel-forger (1720 NED), barrel-maker (1883 NED)); **bollere** (John le Boulter 1316 FFSO; Robert le Bollere 1332 SRSt) < bowl (bolla, bolle (boole), boll, boule, boul, bowle, boal, bole, bowl) 'A (round) vessel to hold liquids, rather wide than deep; distinguished from a cup, which is rather deep than wide. Usually hemispherical or nearly so (1000 NED); (esp.) as a drinking vessel; whence the bowl, drinking, conviviality (950 NED); a tub or round vessel for other purposes' (1000 NED); **kannere, cannere** (John le Kannere 1305 MESO; William le Cannere 1327 SRSt) < can (canne, kanne, cann, can, cane) [OE canne] 'A vessel for holding liquids; formerly used of vessels of various materials, shapes, and sizes, including drinking-vessels; now generally restricted to vessels of tin or other metal, mostly larger than a drinking-vessel, and usually, cylindrical in form with a handle over the top' (1000 NED); **cuver, couer** (Robert le Cuver 1210 FrLeic; Richard Couer 1219 AssY) < cuve [F. cuve] 'A cask, vat' (14.. NED); **kittere** (Walter le Kittere 1177 P(Y); Holbe Kittere 1221 AssWo) < kit (kitt, kytt(e) 'A circular wooden vessel, made of hooped staves' (1375 NED). Flop. Richard le Kittewritt' 1275 MESO); **mazerer** (Adam, William, Walter le Mazerer 1275 RH(Nth), 1307 LLB) < mazer (mazere) 'A hard wood (properly maple) used as a material for drinking cups' (1200 NED); **mazeliner** (William le Mazeliner 1283 LLB (also called le Mazerer (1281), le Mazener (1282), Le Maceliner (1292 ib.)) < mazelyn, variant of maseiin. (Obs.) 'A mazer'. Maseiin [OF. maseiin, also mazerin, maderin, from mazre, madre 'bowl or maple-wood'] 'A bowl of maple-wood = MAZER' (1290 NED); **paeler, payller** (Ralph le Paeler, le Payller 1193 P(We), CI297 MESO) < pail (payle, paille, payelle, paile, pale, pail) 'A vessel, usually of cylindrical or truncated obconical shape, made of wooden staves hooped with iron, or of sheet-metal, etc., and provided with a bail or hooped handle; used for carrying milk, water, etc. (1000 NED); **panner** (Peter, John le Panner 1262 For (Ess), 1268 AssSo) < pan (panne, pan) [OE panne, ponne] 'A vessel, of metal or earthen ware, for domestic uses, usually broad and shallow, and often open (897 NED)' (nop. pan-maker 'One whose business it is to make pans' (1483 NED), **skellatour, skelete** (John Skellatour 1327 SR(Ess); John Skelete 1332 SRCu) < skillet (skelet(t), skellet) [Of obscure origin] 'A cooking utensil of brass, copper, or other metal, usually having three or four feet and a long handle, used for boiling liquids, stewing meat, etc.; a saucepan, stew-pan' (1403 NED);

в) результатом праці є вироби із заліза: **beller** (Richard le Beller 1281 MEOT; Henry Beller 1332 SRCu) < bell (belle, bill, bel) [OE belle] 'A hollow body of cast metal, formed to ring, or emit a clear musical sound' (1000 NED). Pop. bell-maker (1440 NED), bell-caster (1628 NED), bell-hollower (1549 NED); **billere** (John Billere 1275 RH (Sf); Henry le Billere 1279 RH (C)) < bill (bil, byl, bylle, bille, bill) 'A weapon of war mentioned in OE poetry, a kind of broadsword, a falchion' (1000 NED); **cheigher, keyere, keer, kayer, kere**, (Adam filius Cheigher 1178 P(Nb); Robert le Keyere 1275 RH(K); William le Keer 1303 MESO; Richard le Kayer 1287 LLB A; Richard Kere 1322 FFEss) < key (keiz, keye, kee, kay) [OE C3C3] (1000 NED); **nauere, navere** (Eadric Nauere 13th AD iv(Lo), Richard le Navere 1275 RH (Nf)) < nave (naue, nawe, nave) [OE nafu, nafa] 'The central part or block of a wheel, into which the end of the axle-tree is inserted, and from which the spokes radiate; a hub' (725 NED); **platener** (John le Platener 1290 LLB) < platen [ME plateyne, a. OF. platine (13-14th c)] 'A flat plate of metal for various purposes' (1541 NED); **rasorer** (Walter le Rasorer 1285 Wak(Y)) < razor (rasor) [OF. rasor, -our, -ur (12¹ c.)] 'A sharp-ended instruments, specially used for shaving the beard or hair' (1290 NED);

г) результатом праці є продукти харчування: **buterar** (William le Buterar 1327' SRSx) < butter (bottre, butre) [OE butere] (1000 NED); **kakier, cakyer** (John le Kakier 1292 SRLo, Symon Cakyer 1332 SRSx) < cake (kaak, kake) 'a comparatively small flattened sort of bread' (1230 NED); **wasteler** (John Wasteler' 1327 MESO) < wastel [a. OF. wastel, north-eastern var. of guastel, gastel (mod. F. gateau). In Anglo-L. records, the word often occurs latinized as guastellum, wastellum] 'Bread made of the finest flour; a care or loaf of this bread' (1194 NED); **wygger** (William le Wygger 1332 MESO) < wig (wygge, wig) 'A kind of bun or small cake made of fine flour' (1376 NED).

2. Ономазіологічна категорія носія агентивного відношення до засобів (знарядь, умов) праці: **kylner, kilner** (William le Kylner 1292 MESO; Robert Kilner 1305 ib.) < kiln (kylne, kilne, kiln) [OE cylene] 'A furnace or oven for burning, baking, or drying, of which various kinds are used in different industrial processes' (c725 NED); **spinlere, spindlere** (William le Spinlere 1236 FFSx; William le Spindlere 1297 MinAcctCo) < spindle (spinle) [OE spinel] 'A simple instrument in spinning by hand, consisting of a slender rounded rod (usually of wood), tapering towards each end... (725 NED); A rod, usually of iron or other metal, serving as an axis upon which, or by means of which, something revolves or is turned round' (1343 NED).

3. Ономазіологічна категорія носія агентивного відношення до предмета (об'єкта) праці: **blomere** (William Blomere 1202 P (DbO); Robert le Blomere 1279 AssSt) < bloom [OE bloma] 'A mass of iron after having undergone the first hammering, (spec.) An ingot of iron or steel' (1000 NED); **cheverel(ler)** (Le Cheverel(ler) 1291-2 LLB) < cheverel (cheverelle) [ME cheverelle, a. OF. chevrele, -elle 'kid'] 'Kid; but always used in the sense of the

full cheverel-leather, kid-leather' (1400 NED); **corker** (Adam, Geoffrey le Corker 1297 Wak (Y), 1338 MESO) < cork, sbl. [Sp. corcha, corche] 'The 'bark' or periderm of the cork-oak, which grows to a thickness of one or two onches, is very light, tough, and elastic, and is commonly used for a variety of purposes' (1440 NED). Cork, sb2. 'A purple or red dye- stuff obtained from certain lichens growing on rocks in Scotland and the north of England' (1483 NED); **woller** (William le Woller1319 SR (Ess), John Woller1327 SRSO) < wool (woll, wolle) [Com. Teut. and Indo-Eur.: OE wull] (725 NED). (Поп. 1691 wool-breakers; 1714 wooll-brogger; 1852 wool-broker; 1858 wool-burler 'women who remove the little knots or extraneous matters from wool, and from the surface of woollen cloth'; 1641 woole seller; woole buyer; 1600 wool-chapmen; 1723 wooll-cutter; 1819 wool-dealer; 1727 wool-dresser; 1867 wool-drier 'a workman who dries wool after washing'; 1858 wool dyers; 1806 wool growers; 1742 wool-farmer; 1899 wool-gleaner; 1806 wool-grower; 1842 wool holder; 1775 wool-jobber 'one who buys up small parcels of wool and sells them gain'; 1483 wolle-maker; 1836 wool merchants; 1297 wolmongers; 1400 wollemongere; 1536 wulpiker; wool-printer; 1903 wool-puller; 1858 wool scourer; 1830 wool-scribbler; 1641 woole seller; 1835 wool slubber; 1884 wool-washer; 1585 wooll weauer; 1377 wollewebstere; 1661 wool-weigher; wool-carder 'One who cards wool' (1580 NED); wool-comber 'One who combs or cards wool' (1702 NED); woolman 'A dealer in wool, a wool-merchant' (1390 NED); wool-packer 'One who makes up packages of wool for transport or sale' (1376 NED); wool-stapler 'A merchant who buys wool from the producer, grades it, and sells it to the manufacturer' (1709 NED); woolster (sc.) [Wool, sb. + -ster] 'A wool-stapler' (1577 NED); wool-winder 'One who 'winds' or packs up fleeces for transport or sale' (1523 NED); wool-worker 'One who works in wool' (1372 NED). Слово wooller (woller) фіксується в історичному словнику із неособовим значенням 'A wool-carrying ship' (1482 NED).

У якості ономасіологічної ознаки в наведених похідних виступають іменники, що позначають продукт (результат) ремісничого виробництва, предмет праці, умови або знаряддя праці. Не кожне похідне слово у момент свого створення мотивувалося синтаксичною конструкцією. Словотворення на синтаксичній основі є лише одним з трьох різновидів словотворчого механізму, в якості двох інших виступають аналогічний та кореляційний типи словотворення [3:25]. Однак, як зазначав Л. Ліпка, із синхронічної точки зору можливість поставити у відповідність будь-якому похідному слову, незалежно від того, яким реально був механізм його утворення, деяке судження у вигляді синтаксичної конструкції, яка містить мотивуюче слово (слова), має першочергове значення для вивчення ономасіологічних аспектів цього похідного [5:230].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кубрякова Е.С. Части речи и в ономасіологическом освещении. – М.: Наука, 1978.-115 с.
2. Кубрякова Е.С. Семантика производного слова // Аспекти семантических исследований. – М., 1980. – С. 81-155.
3. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981.. – 200 с.
4. Dokulil M. Zur Theorie der Wortbildung. – Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität: Gesellschafts und Sprachwissenschaftliche Reihe, Leipzig, 1968, 17, Jg.H.2/3, s. 203-211.
5. Lipka L. Grammatical Categories, Lexical Items and Word-Formation. – Foundations of Language, 1971, v. 7, N 2, p. 211-238.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Ass La	Assize Rolls: Lanes Rec. Soc. 47, 49, 1904-5.
AssSo	Assize Rolls: Som. Rec. Soc. 4 vols., 1897-1929.
AssSt	Assize Rolls: Selden Soc. 59, 1940.
AssWo	Assize Rolls: Selden Soc. 58, 1940.
AssY	Assize Rolls: Selden Soc. 56, 1937.
DbAs	Journal of the Derbyshire Arch. Soc. (in progress).
ColchCt	Colchester Court Rolls, 3 vols., 1921 -41.
ELPN	E. Eckwall. Early London Personal Names, Lund, 1947.
Eynsham	Eynsham Cartulary (Oxford Hist. Soc. 49, 51), 1906-8.
FFEss	Feet of Fines: Essex Arch. Soc. (inprogress).
FFSo	Feet of Fines: Cambs Antiq. Soc. 1900.
FFSx	Feet of Fines: Sussex Rec. Soc. 2,5, 23, 1903-16.
FrLeic	H. Hartopp. Register of the Freeman of Leicester, 1927.
FrY	Register of the Freeman of York (Surtees Soc. 96, 102), 1897, 1900.
LLB	Letter Books of the City of London, 11 vols., 1899-1912. MESO G. Fransson. Middle English Surnames of Occupation, Lund, 1935. MEOT B. Thuresson. Middle English Occupational Terms, Lund, 1950. MinAcctCo Ministers' Accounts of the Earldom of Cornwall (Camden 3 rd Ser. 66, 68), 1942-5.
NED	A New English Dictionary. Oxford, 1988-1933.
P	Pipe Rolls. Rec. Comm. 3 vols., 1833-44.
Pat	Calendar of Patent Rolls
Seals	L.C.Loyd, D.M.Stenton. Sir Christopher Hatton's Book of Seals, 1950. SR Cu Subsidy Rolls: J.P. Steel. Cumberland Lay Subsidy. Kendal, 1912.
SR Lo	Subsidy Rolls: E. Eckwall. Two Early London Subsidy Rolls. Lund, 1951.
SR So	Subsidy Rolls: Somerset Rec. Soc. 3., 1889.
SR St	Subsidy Rolls: Salt Arch. Soc. (OS) 7, 10, 1886-9.
SR Wo	Subsidy Rolls: Wores Hist. Soc. 4 vols., 1893-1902.
RH	Rotuli Hundredorum, 2 vols., 1812-18.
Wak (Y)	Court Rolls of the manor of Wakefield (Yorks Arch. Soc. Rec. Ser. 29, 36,57,78), 1901-45.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Добровольська – доцент кафедри англійської філології Ужгородського національного університету, кандидат філологічних наук.

Наукові інтереси: історична лексикологія англійської мови.

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ПСЕВДОНІМІВ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Ольга ПЕТРОВА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються способи творення німецьких та українських псевдонімів у порівняльному аспекті, визначаються їх спільні та відмінні риси, а також чинники, які їх зумовлюють.

The article deals with the ways of German and Ukrainian pseudonyms formation from a comparative point of view. Their common and different features are defined as well as the factors which they cause are distinguished.

Вивчення псевдонімів як штучних антропонімних утворень у порівняльному аспекті належить до актуальних проблем ономастики. Зіставне дослідження псевдонімів німецької та української мов дозволяє з'ясувати типологічні ознаки ономастичної категорії псевдоніма, а також її специфічні особливості в цих мовах, спричинені „ономастичним менталітетом” народу, що розширює і доповнює знання в галузі порівняльного мовознавства та когнітивної лінгвістики.

Семантико-структурні особливості псевдонімів на матеріалі окремих мов досліджуються у працях В.Аймера [9], Й.Вайганда [10], М.Голомідової [1], О.Дея [2], Т.Суркової [4], П.Чучки [8] та інших дослідників. Завданням даної статті є порівняльне вивчення способів творення самоназв у німецькій та українській мовах з метою виявлення спільних і особливих рис їх формування та визначення чинників, які зумовлюють подібності та відмінності у творенні псевдонімів досліджуваних мов.

Зіставний аналіз німецьких та українських самоназв на основі їх творення дозволяє виділити спільні для псевдонімів обох мов способи номінації: використання вже існуючих номінаційних одиниць, творення псевдонімів шляхом деривації, запозичення, творення складних і складених назв та специфічні способи видозміни офіційного іменування автора.

Найбільш продуктивним виявляється спосіб творення на основі існуючих у мові номінаційних одиниць. Подібно до одиниць інших класів власних назв [3: 46], псевдоніми творяться як за рахунок залучення у цей процес апелятивної лексики, так і на основі вже існуючого онімного матеріалу. Однак для української псевдонімії основним джерелом творення самоназв є онімізація апелятивної лексики, тоді як в німецькій псевдонімії провідним номінаційним способом є трансонімізація існуючих у мові онімів.

Утворені внаслідок онімізації псевдоніми порівнюваних мов мають подібну структуру, на основі якої виділяються такі їх групи: 1) псевдоніми, які складаються лише з онімізованого апелятива, пор.: *Schreiber* [9: 259] ‘писар, автор’, *Singsang* [9: 372] ‘монотонний спів’; *Ключ* [2: 202], *Голій* [2: 124]; 2) псевдоніми, оформлені на зразок повного іменування, до складу яких входить апелятивне позначення у якості прізвищового компонента та одне чи декілька особових імен або їх ініціали: *Fabian Späßvogel* [9: 189], де *Späßvogel* ‘жартівник’, *Hans Gegenwart* [9: 321], де *Gegenwart* ‘сучасність’; *Й.Хумпуй* [2: 382], *Трохим Дрим* [2: 147]. Найбільшу активність як засоби номінації в порівнюваних мовах мають іменники, наприклад, *Слухач* [2: 350], *Eichhorn* [9: 91] ‘білка’. Часто в цій функції виступають німецькі та українські прикметники, як-то, *Peter Edel* [10: 175] від *edel* ‘благородний’, *Daniel Wunderlich* [9: 247] від *wunderlich* ‘дивний’, *О.Любенький* [2: 229], *Смутний* [2: 350]. Незначна кількість українських та німецьких псевдонімів реалізується у формі займенників (*W.Jemand* [9: 200], *Якийсь* [2: 409]), дієприкметників (*Der Zierende* [9: 397], *Не знана* [2: 266]), вигуків (*Peng* [10: 227], *Микита Ой* [2: 284]), у формі дієслівних форм (*Hans Guckdichum* [9: 127] від *guck dich um* ‘озирнись’, *П.Думай* [2: 148]), числівників (*Один* [2: 283]), прислівників (*В.Гуртом* [2: 132]). Зафіксований один німецький псевдонім, утворений від сполучника: *Sada Dennoch* [10: 51].

З-поміж власних назв, які використовуються для творення як німецьких, так і українських псевдонімів, найбільш продуктивними засобами номінації є антропоніми, що більшою мірою виражено у німецькій псевдонімії. Похідні від антропонімів самоназви в обох мовах мають однакові форми вираження, а саме: 1) особове ім'я: *Fabian* [10: 332]; *Дмитро* [2: 143]; 2) особове ім'я у поєднанні з прізвищем: *Steffi Berner* [10: 96], *Василь Різниченко* [2: 322].

Національні особливості систем називання зумовлюють деякі відмінні риси творення іменувань цього типу. Серед українських авторів поширене іменування суфіксальними патронімами, наприклад, *Андрійчук* – Юліан Андрійович Целевич [2: 56], *Федоренко* – Петро Федорович Залозний [2: 377], та антропонімами, які вказують на зв'язок з іншою особою: *Ганин* [2: 121], *Володимир Лідин* [6: 36]. Німецькі самоназви творяться за зразком німецьких антропонімних структур і можуть складатися із декількох особових імен і прізвища: *Eva Maria Bernauer* [10: 29], *Heinz Bruno Hart* [10: 83]. Рідше засобами псевдонімної номінації в обох мовах виступають інші оніми: 1) топоніми: *Thomas Brackheim* [10: 172], *Brackheim* – назва населеного пункту,

Пирятин [2: 306]; 2) міфоніми: *Adonis* [9: 253], *Афродита* [2: 58]; 3) астроніми: *Sirius* [9: 225], *Волосожар* [2: 106].

Активне використання номінаційних засобів інших мов для створення псевдонімних форм є однією з визначальних рис німецького назвотворення, яка відрізняє його від українського. Засобами такої номінації в обох мовах виступають однослівні запозичення (*Excelsior* [10: 399] англ. ‘вищий (про сорт)’, *Плюм-Пудинг* [2: 308]) і запозичені антропоніми (*Д’Жан Тюр* [2: 370], *М.Буш* [2: 79]), які займають центральну позицію серед німецьких іменувань цього типу: *Jefferson Parker* [10: 377], *Caroline Harper* [10: 224], *Nicole Monti* [10: 167]. Лише німецькі псевдоніми реалізуються у формі запозичених словосполучень: *Spectator Germanicus* [10: 61], *Inspektor Douglas* [10: 391]. Спільним прийомом творення самоназв на основі запозичення є калькування внутрішньої форми власного іменування: *Carl August Brevis* – *Carl Heinz Kurz* [10: 238], де лат. *brevis* ‘короткий’ і нім. *kurz* ‘короткий’; *М.Бровар* – *Микола Пивоваров* [2: 75].

Творення самоназв способом деривації в обох мовах є можливим внаслідок афіксації вихідного матеріалу, деформації справжнього іменування автора та субституції його окремих частин. Афіксація охоплює близько 13% українських і лише 0,9% німецьких самоназв, переважна більшість яких є оказіональними утвореннями, побудованими за зразками структурно-словотвірних моделей реально існуючих у мовах антропонімів, пор.: *К.Недоленко* [2: 269], *Лопух Квасович* [2: 288]; *Wilfried Rufer* [10: 72] від *rufen* ‘кричати, гукати’. Поодинокими є українські та німецькі іменування у формі префіксальних утворень: *Не-політик* [2: 266], *Felix Unbürger* [10: 410]. Для створення псевдонімних форм в обох мовах використовується прийом афіксації справжнього найменування прізвищевими формантами тієї чи іншої мови: *Stephan Hansen* – *Hans Geisler* [10: 130], *K.Richards* – *Richard Koch* [10: 219]; *К.Юхименко* – *Юхим Костриця* [2: 405], *М.Лукашенко* – *Марко Лукаш* [2: 229].

У псевдонімії аналізованих мов реалізуються спільні прийоми штучної деформації справжнього іменування автора. До таких прийомів відносимо: 1) усічення початкової частини іменування (аферезис): *Maja Merling* – *Maja Ammerling* [10: 23]; *Н.Ботенко* – *Н.Суботенко* [2: 74]; 2) усічення кінцевої частини іменування (апокопа): *Hedwig Mora* – *Hedwig Morawetz* [10: 273]; *Яків Баш* – *Яків Башмак* [2: 67]; 3) опущення середньої частини прізвища (синкопа): *Hermann Fidow* – *Hermann Fiddikow* [10: 114]; *І.Корицький* – *Іван Коровицький* [6: 18]; 4) пропущення частини букв у прізвищі: *B.Gerde* – *Berta Gredler* [10: 141]; *Людмила Алнова* – *Людмила Александрова* [2: 55]; 5) анаграмування (метатеза) справжнього іменування (*Хор-Про* – *Проходор Воронін* [2: 383]), яке в німецькій псевдонімії представлене більшою кількістю утворень: *Roland Riesek* – *Konrad Eilers* [10: 101], *Erik Klunt* – *Kurt Klein* [10: 213], *Tarekh* – *Peter Rathke* [10: 314]; 6) прочитання справжнього іменування у зворотньому порядку: *Heinz Ramlok* – *Louis A.H.Kolmar* [10: 224]; *І.Возор* – *І.Розов* [2: 104]; 7) перерозклад іменування з виділенням вдаваних іменних елементів: *Lee van Dovski* – *Herbert Lewandowski* [10: 247], *Ger Trud* – *Gertrud Sternberg* [10: 381]; *Н.А.Вроцький* – *Олександр Навроцький* [2: 107]. Одним із прийомів штучної деформації вихідного антропоніма, який характерний лише для української номінації, є зворотнє словотворення – зведення форми іменування до його гаданого етимона: *М.Грива* – *М.Загривний* [2: 128], *Я.Довбиш* – *Яків Довбищенко* [2: 144].

Творення самоназв шляхом субституції окремих елементів офіційного іменування реалізується шляхом спільних для аналізованих псевдонімних систем прийомів видозміни форми справжнього найменування: 1) заміна апелятивної основи прізвища синонімічною їй лексемою чи пов’язаною з нею тематично: *Hasso Hecht* – *Hasso Plötze* [10: 303], де *Hecht* ‘щука’, *Plötze* ‘плітка’; *Хруц* – *Микола Жук* [2: 384]; 2) квазіантонімна заміна: *Victor Georg Jungherr* – *Victor Jungfer* [10: 195], де *Jungfer* ‘дівчина, діва’, *Jungherr* букв. ‘молодий пан’; *Леонід Прижмуренко* – *Леонід Бачинський* [2: 313]; 3) заміна прізвища фонетично схожим словом: *Peter Wolf* – *Otto Peter Wilck* [10: 419]; *М.Ярченко* – *Микола Яценко* [2: 411]; 4) субституція фінальної частини прізвища: *Erno R.Schneidegg* – *Georg Schneider* [10: 353]; *Ів.Романчук* – *Іван Романченко* [2: 324]; 5) заміщення однієї чи декількох букв в іменуванні: *Ute Amber* – *Irene Amler* [10: 23], *П.Я.Радченко* – *Панас Рудченко* [2: 320]. Окрім указаних варіантів субституції, в українській псевдонімії фіксується заміна ініціала прізвища назвою букви українського чи іншого алфавіту: *Ча* – *Юлій Чучка* [2: 389], *Юліан Зет* – *Юліан Западинський* [2: 163]. Німецьких номінацій такого типу не зафіксовано.

Називання за допомогою творення складених іменувань виявляє більшу активність в українській мові. Основним засобом творення українських складених іменувань є субстантивні словосполучення атрибутивного характеру, наприклад, *Столичний театрал* [2: 357], *Чайка Дністрова* [2: 389]. Німецькі номінації цього типу утворюють здебільшого субстантивні словосполучення з приєдниками, які ‘виражають означальні відношення’ [7: 152], наприклад, *Bauer vom Wald* [10: 21], *August von Tromlitz* [10: 422], *Tromlitz* – назва населеного пункту. Для псевдонімного означення в обох мовах залучаються словосполучення апелятива з власною назвою людини: *Комсомолка Надія* [2: 206], *Бандурист Мусій* [2: 66]; *Magister Wahrlieb* [9: 130], *Schwester Lina* [9: 169], де *Schwester* ‘сестра’. Слід зазначити, що українська псевдонімія тяжіє до вживання специфічних народно-розмовних форм, як-от: *Баба Нона* [5: 25], *Кум Іван* [2: 212], *Дід Марко* [2: 142]. Серед українських самоназв зафіксовано більшу кількість багатокomпонентних номінаційних структур: *Робітник-українець з Полтавщини* [2: 323], *Бувиший член Держ. думи* [2: 76], які

нерідко виступають прийомом сатиричної характеристики, наприклад, *He plazun, ale й без трону* [2: 266], *Фельдшер геодраніжних наук Фріц Дайбогеногензон* [2: 139]. Німецькі багатослівні самоназви представлені поодинокими номінаціями: *Freundin Goethes und Schillers aus Heidelberg* [9: 260], *Wilhelm der junge Denker* [9: 311].

Відносно малопродуктивною в сфері псевдонімного назвотворення німецької та української мов є номінація за допомогою складних іменувань. Їх творення в порівнюваних мовах визначається довільним поєднанням мотивуючих основ (пор.: *Spaßmann* [9: 190], *Книгочий* [2: 203]) чи злиттям у номінаційну єдність окремих словосполучень: *Waldo Willrecht* [10: 21] від *will Recht* ‘хочу право’, *Theodor Sklavenfeind* [9: 201] від *Sklave* ‘раб’ і *Feind* ‘ворог’, *Грай-Музика* [2: 127], *Т.Д.Будеволя* [2: 76]. Українські псевдоніми формуються також шляхом апозитивного складання лексем: *Моряк-українець* [2: 258], *Гурт-Гарм* [2: 132]. В окремих випадках таке складання є римованим: *Івасик-Чутасик* [2: 180], *Микита-Волокита* [2: 252]. Серед українських іменувань виділяються також похідні псевдоніми-композиції з типовими прізвищевими формантами: *П.Мертвопетлюйко* [2: 251], *С.Будимирович* [2: 76].

Композитна номінація, яка здійснюється на основі офіційного найменування одного чи кількох авторів, передбачає спільні для порівнюваних псевдонімів способи творення самоназв, а саме: 1) ініціальна аббревіація звукового типу, наприклад, *As* – Angelika T.Salmen [10: 336], *Om* – Осип Маковей [2: 286]; 2) ініціальна аббревіація буквеного типу: *Weka* – Walter A.G.Kabel [10: 198], *Emve* – Михайло Вовк [2: 154]; 3) поскладова аббревіація, наприклад, *Wiku* – Winfried Kurrath [10: 237], *Лему* – Микола Лелекач [2: 224]; 4) аббревіація комбінованого типу: *Wero* – Walter Rothenburg [10: 331], *Еко* – Едуард Козак [2: 152]; 5) аглютинація початкових сегментів іменувань декількох авторів, наприклад, *Hafstay* – Georg M.Hafner mit Kamil Taylan [10: 151], *М.Савол* – Г.Саленко та Володимир Волчков [2: 340]; 6) телескопічний спосіб творення, наприклад, *Ba-Ling* – Barthold Strätling [10: 384], *Б.Лозун* – Микола Білкун і Галина Лозова [2: 227].

Близько 6% німецьких і 5% українських самоназв сформовані в результаті специфічних модифікацій справжнього іменування автора: 1) використання замість повного іменування лише особового імені, його гіпокористичної чи демінутивної форми: *Armand* – Frederic Armand Strubberg [10: 386]; *Павлусь* – Павло Чубинський [2: 301], *Кость* – Костянтин Широцький [2: 208]; активніше зазначений спосіб номінації реалізується в українській псевдонімії, німецьких іменувань цього типу зафіксовано лише 15 у межах зібраного матеріалу; 2) зміна особового імені чи імен при збереженні прізвища: *Detlev Blunck* – Hans Friedrich Blunck [10: 56]; *Кузьма Ляхоцький* – Антін Ляхоцький [5: 20]; 3) розширення офіційного іменування за рахунок додавання до прізвища певного елемента: *P.A.Müller-Murnau* – Paul Alfred Müller [10: 278], *Г.Коваленко-Коломацький* – Григорій Коваленко [2: 146].

Німецькі автори вдаються також до таких видозмін, як використання замість особового імені його зредукованої форми (*Resi Chromik* – Therese Chromik [10: 78]), його демінутивної форми (*Leni Heidemann* – Magdalene Heidemann [10: 163]) чи його іншомовного варіанта (*Tom Jeier* – Thomas Jeier [10: 192]), використання особового імені в якості прізвищевого компонента в самоназві (*Karl Richard* – Richard Blasius [10: 54]). До особливостей німецької системи називання належить уживання лише одного особового імені з декількох (*Albert Schmidt* – Louis Fr. A. Schmidt [10: 350]) чи додавання ще одного імені: *Hans Theodor Brik* – Johannes Brik [10: 69]. Можливе також використання двох особових імен без прізвища: *Paul Ernest* – Paul Ernst Fackenheim [10: 109]. Серед українських номінацій трапляються іменування, які складаються з особового імені та ініціала прізвища: *С.Ольга* – Ольга Спринь [2: 286]. Зовсім малочисельними є українські самоназви, що складаються з офіційного імені та по батькові автора: *Любомир Гнатович* – Любомир Гнатович Рожанський [2: 124], *Христина Алексійовна* – Христина Алчевська [2: 384].

Творення самоназв порівнюваних мов виявляє значний ступінь подібності щодо способів і засобів номінації. Відмінності виявляються у неоднаковій їх продуктивності, яка залежить від типологічної будови мови, а також структурній організації псевдонімів двох мов, на якій позначаються особливості німецького та українського іменування людини. Про це свідчить врахування авторами у процесі самоназивання закономірностей творення і функціонування імен, використання антропонімних моделей тієї чи іншої мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голомидова М. В. Искусственная номинация в русской ономастике. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 1998. – 232 с.
2. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – XX ст.). – К.: Наукова думка, 1969. – 559 с.
3. Отин Е. С. Из заметок к лекциям по топонимике // Восточноукраинский лингвистический сборник: Выпуск 6. – Донецк: Донеччина, 2000. – С. 37 – 54.
4. Суркова Т. И. Псевдонимы как особый тип антропонимов // Русская ономастика. – Рязань: Рязанский гос. пед. ин-т, 1977. – С.91 – 100.
5. Українські письменники: (Матеріали до біобібліографічного словника) / Національна парламентська бібліотека України; Авт.-складач Ф.П.Погребенник. – К., 1996. – Вип. 2. – 48 с.
6. Українські письменники: (Матеріали до біобібліографічного словника) / Національна парламентська бібліотека України; Авт.-складач Ф.П.Погребенник. – К., 1996. – Вип. 3. – 44 с.
7. Филичева Н. И. О словосочетаниях в современном немецком языке. – М.: Высшая школа, 1969. – 205 с.
8. Чучка П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – Вип. 37. – С. 81 – 82.

9. Eymers W. Eymers Pseudonymen-Lexikon: Realnamen und Pseudonyme in der deutschen Literatur. – Bonn: Kirschbaum Verlag, 1997. – 627 S.
10. Weigand J. Pseudonyme. Ein Lexikon. Decknamen der Autoren deutschsprachiger erzählender Literatur. – Baden-Baden: Nomos Verlag, 2000. – 535 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Петрова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: антропоніміка, когнітивна лінгвістика, порівняльна типологія онімів німецької та української мов.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ ОРНІТОНІМІВ У ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКОМУ ТА СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКОМУ ПЕРІОДАХ

Аліна АЗІЗОВА (Київ, Україна)

У статті розглянуто системи орнітонімів у давньоанглійському та середньоанглійському періодах, проаналізовано зміни, що відбулися у середньоанглійський період під впливом запозичень, досліджено синонімію запозичених у середньоанглійський період назв птахів та їх співвідношення з власне давньоанглійською лексикою.

The systems of ornithonyms in Old English and Middle English periods are investigated in this paper. The changes in Middle English period under the influence of borrowings are analyzed. The problem of the synonymy phenomenon of borrowed names of birds in Middle English period and their interrelation with specifically Old English lexis is given.

Назви птахів як один з найдавніших шарів лексичної системи привертала увагу багатьох дослідників різних груп індоєвропейських мов. На слов'янському ґрунті орнітонімну лексику досліджував відомий український мовознавець Л.А.Булаховський. Він вважав, що серед семантичних категорій, які взагалі заслуговують ретельного та детального вивчення, велике значення мають назви птахів [3: 34]. У його публікаціях, присвячених цій проблематиці були визначені як методика, так і напрямки досліджень орнітонімів. Особливо Л.А.Булаховський наголошував, що “значний інтерес становить питання про характер запозичення (можливого поширення) подібних назв однією мовою з іншої...” [3: 34].

Орнітонімна лексика германської групи індоєвропейських мов, зокрема англійської, у вітчизняному мовознавстві також не залишилась без уваги. Можна, зокрема, назвати праці Є.М.Мельцер “Семасиологический анализ английских наименований птиц” (Ленінград, 1958), Е.П.Рукіної “Структурно-семантические особенности наименований австралийской орнитофауны” (Київ, 1976), А.Л.Алексєєвої “Вариативность терминосистемы (на материале англоканадской терминологии орнитофауны)” (Київ, 1986).

Метою нашого дослідження є вивчити в історичному аспекті формування системи англійських орнітонімів, надаючи особливу увагу з’ясуванню ролі іншомовного впливу. Адже “запозичення розглядають як один із досить важливих важелів удосконалення мови шляхом збагачення її словникового складу...” [8: 77].

Джерелами дослідження орнітонімів послужили тлумачні ([19; 11; 17; 12; 13; 14]) та етимологічні ([15; 8]) словники англійської мови. Вивчення словникового складу давньоанглійської мови показало, що семантична група назв птахів налічувала 128 одиниць, запозичення – 2 одиниці. Серед них можна виокремити:

а) назви спільноіндоєвропейського походження:

дрозд: давньоісландська *prostr* (з *prastur), давньоанглійська *prostle* (з *prost-lo), д.-в.-н. *droscā* (з **prau(d)-sk-*) // давньопрусська *tresde*, литовська *strazdas* // російська *дрозд* // латинська *turdus* // ірландська *tuid*, кімрська *drudw* “шпак”;

качка: давньоісландська *ond*, давньоанглійська *xped*, д.-в.-н. *anut* // давньопрусська *antis*, литовська *antis* // давньоруська **уты>утовь*, російська *утка* // латинська *anas*, родовий відмінок однини *anatis*;

чирок, чапля, лелека: давньоісландська *arta* “чирок” // сербська *goda* “лелека” // латинська *ardea* “чапля”; давньоісландська *hegri* “чапля”, давньоанглійська *hizora* “сойка”, “сорока”, “галка”, “дятел”, давньосаксонська *higara*, д.-в.-н. *hehara* “сойка” // кімрська *cregug* “чапля” // литовська *krūksti* “пронизливо кричати”, російська *крик*.

б) назви, спільні для германських та балтійських мов:

птаха: *fugls*, давньоісландська *fugl*, рун.-норвезька *fokl* (напис на камені з Егьюма, б. 700р.), давньоанглійська *fuzol*, д.-в.-н. *fogal* // литовська *paukstis* “птаха”, *rukas* “пух”, латиська *rukas* “пух”.

в) назви, спільні для германських та слов'янських мов:

лебідь: давньоісландська *olpt* (з *albut), давньоанглійська *xlbitu*, *ielsetu*, д.-в.-н. *elbiz* (*albit*) // старослов'янська *лебедь*, сербо-хорватська *labud*, польська *labeledz*, старочеська *labut*, російська *лебедь*.

г) назви, які зустрічаються лише в германських мовах:

ворон: давньоанглійське *hrxfn*, давньо-верхньо-німецьке *hraban*, давньонорманське *hrafn*, середньонідерландське *raven*;

горобець: давньоанглійське *spreawa*, давньо-верхньо-німецьке *srago*, середньо-верхньо-німецьке *sragwe*, давньонорманське *srott*, готське *sragwa* [18: 850];

чайка: давньоанглійське *tæxw*, відповідає давньосаксонському *meu*, середньодатському, середньо-нижньо-німецькому *mewe* [19 (6:403)].

Орнітонімна лексика у давньоанглійській період поповнювалася шляхом утворення нових номінативних одиниць зі слів, що вже функціонували у мові, різними існуючими на той час способами, а саме, словоскладанням та афіксацією.

Словоскладання відіграло велику роль у поповненні словникового складу давньоанглійської мови взагалі, а також назв птахів зокрема. Найпоширенішими моделями, за якими творилися орнітонімні назви були: N + N, A + N та N + V. Проілюструємо прикладами:

1) N + N: *brimfugol* ‘морський птах’ або ‘чайка’ < *brim* ‘море’, ‘океан’ + *fugol* ‘птах’; *seaffinc* ‘зяблик’ < *seaf* ‘балаканина’ + *finc* ‘зяблик’; *colmase* ‘московка’ < *col* ‘вугілля’ + *mase* ‘миша’; *fenfugol* ‘шотландська куріпка’ < *fen* ‘заболочена місцевість’ + *fugol* ‘птах’.

2) A + N: *goldfinc* ‘щиголь’ < *gold* ‘золотий’ + *finc* ‘зяблик’; *græggos* < *græg* ‘сірий’ + *gos* ‘гусь’; *dopfugel* ‘водоплавний птах’ < *dop* ‘вода’ + *fugel* ‘птах’; *nihtþræfn* ‘нічний ворон’ < *niht* ‘нічний’ + *hræfn* ‘ворон’.

3) N + V: *clodhamer* ‘дрізд горобинник’ < *clod* ‘поле’ + *hamer* ‘жити’; *dufedopra* ‘пелікан’ < *dufe* ‘стрибок’ + *dopra* ‘поринати’; *gindeclifer* ‘дятел’ < *ginde* ‘дерево’ + *clifer* ‘пробивати дзьобом’.

Шляхом афіксації були утворені наступні назви птахів:

1) за допомогою зменшувального суфікса - *ling* [11: 220]: *stæling* ‘шпак’, *swertling* ‘луговий щеврик’, ‘співочий птах’;

2) суфікса - *en* [11: 104]: *edischenn*, *erschen* ‘перепел’;

3) суфікса – *estre* [11: 108]: *hulfestre* ‘зуйок’;

4) -*er / ere* [4: 95]: *clodhamer* ‘дрозд’, *higere* ‘сорока’, *musere* ‘яструб’.

Здійснена нами вибірка назв птахів із англосаксонського словника Кларка Холла виявила два запозичення. Це *pellican* ‘пелікан’ [11: 272] (< лат. *pelicanus*, що в свою чергу потрапило до латинської мови з грецької) та *stryta* ‘страус’, на формування якого вплинуло латинське *struthio* [11: 324]. Цікаво, що у цей час існували й синоніми назви “пелікан”: *dufedopra*, *wanfota*. У давньоанглійській період наявні такі синонімічні назви птахів: перепел – *edischenn* [9: 139], *erschen* [9: 150]; дрозд – *rudduc*, *gædda*; ворон – *heardnebb* [9: 233], *hræfn* [9: 254], яструб – *hafoc*, *hafocfugel* [9: 222].

Таким чином у давньоанглійській період запозичення становили 1,6% від загальної кількості цієї групи слів, власне давньоанглійські назви птахів склали 98,4%.

Протягом середньоанглійського періоду склад досліджуваної семантичної групи лексики збагатився на 44 власне англійські назви та на 50 запозичень.

Розвиток орнітонімної лексики у цей період відбувається як за рахунок внутрішніх ресурсів мови, так і шляхом запозичення слів. Способи словотвору у цей період лишаються такі, як і у давньоанглійській період. З’являються наступні назви птахів: *stint* ‘кулик’, *dunnock* ‘завірушка’, *diver* ‘гагара’, *tele* ‘чирок’, *cote* ‘лисуха’, *notehach* ‘поповзень’ та ін.

Словоскладання відбувалося за тими ж моделями, що й у попередній період:

1) N + N: *bole-finch* ‘снігур’, *wari-angel* ‘сорокопуд’ [17: 251];

2) A + N: *gold-spynk* ‘щиголь’ [17: 103]; *mooghen* ‘болотний птах’ [19 (6:646)]; *wudelarke* ‘лісовий жайворонок’ [19 (12:260)];

3) N + V: *notehach* ‘поповзень’ [16: 1063].

У назві “яструб” вже у цей період бачимо явище конверсії: *hauk* – *hukken* [17: 118].

У цей час активно запозичується та асимілюється орнітонімна лексика. У середньоанглійській період наявні запозичення назв птахів з французької, латинської, кельтської та із скандинавських мов. У середньоанглійській період найбільший шар орнітонімів був запозичений англійською мовою з французької. Як наголошує Ю.О. Жлуктенко “запозичення настає тільки після попереднього багаторазового використання нової одиниці багатьма членами суспільства, коли введення її у іншу систему стає необхідністю. Запозичений елемент ще довгий час зберігає іншомовні ознаки, але, не зважаючи на це, сприймається таким, що належить до власної лексико-семантичної системи” [5: 133].

Запозичена орнітонімна лексика поділяється на:

1. слова без морфологічного оформлення, тобто такі, які повністю відповідають їх прототипам в мові - оригіналу. Наприклад, *corbel* ‘ворон’ [17: 51] – у французьку мову назва потрапила через посередництво латинської; *curlew* ‘кроншнеп’ [17: 57] – з давньофранцузької *courlieu*; *fasoun* ‘сокіл’ [14: 424] – з давньофранцузької *fauson*;

2. слова з частковим морфологічним оформленням, або гібриди, тобто ті, що частково складаються з іноземних елементів. У середньоанглійській період цей процес тільки починається, але значного поширення набуває у новоанглійській період. Наприклад, *turtle-dove* ‘горлиця’ [16: 1666] – частково складається з латинської *turtur*; *martinet* ‘ластівка’ [18: 558] – частково складається назва з французького імені *Martin* та зменшувального суфікса -*et*;

3. слова з повним морфологічним оформленням, тобто кальки або семантичні запозичення: *carag-cailue* (глухар) – з гельської мови *carull-coille* [11: 38]. До кальок вдавалися для того, щоб якимось протистояти

запозиченню слова, тому й фактично робили переклад на власну мову, застосовували етимологічну структуру іншомовного слова, а матеріалом для словотвору виступали свої власні морфеми.

Ю.О.Жлуктенко зазначає, що “незвичайну схильність лексики до іншомовних впливів звичайно пояснюють тим, що ця область мови дуже слабо модельована і позбавлена системних відношень” [6: 104].

Надзвичайно цікавим є питання явища синонімії запозичених назв птахів у середньоанглійський період та їх співвідношення з власне англійською лексикою.

Так, Л.П.Крисін стверджує: “відомо, що у періоди, коли у мові виникають більш-менш значні зміни, у той чи іншій мірі зумовлені зовнішніми факторами, головним чином змінами у соціальній структурі суспільства, коли мова переповнена інноваціями, конкуруючих і між собою, і з традиційно існуючими одиницями, зіткнення, співіснування та спільне використання дублетних форм, зокрема лексичних, неминуче” [7: 79].

“Проникнення у англійську мову французьких та латинських слів призвело до того, що часто поряд з англійським словом стояло синонімічне іншомовне. У таких випадках виникала більш або менш відчутна диференціація значень” [2: 154]. У свою чергу Н.Амосова зазначає, що в англійській мові “постійно відбувається процес відбору лексичного матеріалу, що надходить з інших мов. З одного боку, англійська мова засвоює ті іншомовні елементи, які у ході вживання виявляються корисними, потрібними, що значно збагачують її словниковий склад. Закріплення цих іншомовних елементів у мові позначається тим, що вони приносять із собою нове та істотне поняття або створюють можливість надавати висловленню інші смислові або стилістичні відтінки, або тим, що з самого початку увійшли у широке використання. З іншого боку, англійська мова витісняє та позбавляється тих, що показали себе зайвими, так як вони були викликані до життя або реаліями, явищами, подіями, умовами, які згодом втратили своє значення, або відповідним мовним звичаєм, характерним для якогось обмеженого періоду часу” [1: 189].

Найбільше давньоанглійських назв птахів витіснено запозиченнями з французької мови.

Повністю витіснені назви птахів давньоанглійського періоду

Давньоанглійська назва *geas* ‘зозуля’ витісняється французьким запозиченням *cuckoo* [17: 56] у XIII ст. Орнітонім утворився внаслідок наслідування крику птаха. Назва повністю пристосовується у новоанглійський період до системи англійської мови. Бере слово й участь у словотворі: *to cuckoo* – кукувати, у новий вже час *cuckoo-clock* – годинник з зозулею. Тут наявна й морфологічна асиміляція (назва має закінчення –s у множині). Давньоанглійська назва *hwilpe* ‘кроншнеп’ витісняється французьким запозиченням *curlew* [17: 57] у XIV ст., виникла у французькій мові внаслідок наслідування крику птаха. Назва повністю асимілюється, пристосовується до фонетичної системи англійської мови. Французьке звукосполучення [ou] переходить в [u], і змінюється кінцева частина слова. Також назва *geow* ‘гриф’ витісняється запозиченням з французької мови у XIV ст. *griffoun* [17: 105] у значенні ‘сип, гриф’, але згодом у XVIII ст. запозичується ще й іспанська назва птаха *gallinazo*. у значенні ‘гриф’. Обидві назви вживаються й зараз, але відрізняються відтінками значень. У запозиченій назві *griffoun* внаслідок асиміляції змінюється кінцева частина –ou, яка характерна для французької мови. Повністю витісняється й давньоанглійський орнітонім *culfer* ‘голуб’ давньофранцузькою назвою *rijon* у XIV ст. у значенні “птах, що щебече”, яка згодом повністю асимілюється. Французький звук [j] зникає, на його місце стає звичний англійцям [dz]. У лексичному плані слово асимілювалося також, свідченням цього є активна участь слова у словотворі вже у новий час. Наприклад: *pigeoneer* ‘голуб’ятник’, *pigeon-hearted* ‘трусливий’, *pigeongram* ‘послання, яке доноситься голубом’. Витісняється й назва *dufedorra* ‘пелікан’ орнітонімом з латинської мови *pelican* у XII ст. Слово асимілюється лексично (участь у словотворі), фонетично (змінюється наголос у слові) та морфологічно (кінцева частина слова “*sanus*”, характерна латинській змінюється на звичне англійській мові закінчення). Також давньоанглійська назва *edischenn* ‘перепел’ витісняється назвою *quail* у XIV ст. (з давньофранцузької *quaille*, наслідувального походження). Слово асимілюється, наголос з кінцевого складу переходить на перший. У лексичному плані назва служить базою для словотвору. Наприклад: конверсія наявна вже у новий час *quail* – *to quail* (пасувати, трусити). Давньоанглійська назва *heardnebb* у значенні ‘ворон’ замінюється назвою з французької мови *corbel* [17: 51] у значенні ‘ворон, ворона’ у XV ст. Давньоанглійська назва птаха *hulfestre* ‘чибіс’ витісняється запозиченням з французької *plover* у XIV ст. Утворилася назва у французькій мові через посередництво латинської *plouve* у значенні ‘дощить’. Птах отримав таку назву внаслідок того, що його повернення завжди співпадає із сезоном дощу. Назва *ultur* ‘стерв’ятник’ витісняється близьким словом з французької мови у XIV ст. *vulture* (з давньофранцузької *voitour*, утворена через посередництво латинської мови *vultur*) у літературному значенні ‘лютий, жорстокий’. Слово бере активну участь у словотворі у новий час: *vulturine* – грифовий, *vulturish* – схожий на яструба, *vulturous* – хижий.

Паралельні витіснені давньоанглійські назви

Паралельні давньоанглійські назви *brimfulgol* у значенні ‘морський птах, чайка’ та *hlearewince* повністю витісняються орнітонімом кельтського походження у XIV ст. *gull*. Дві паралельні назви на позначення сокола *cyta* та *frysca* витісняються синонімами з французької мови, спочатку орнітонімом *falcon* у XIII ст. у

значенні 'сокіл', а у XV ст. з'являється орнітонім з французької мови *laner*, який відрізняється невеликим відтінком значення, а саме 'середземноморський сокіл або ланнер'.

Не витіснені або частково витіснені давньоанглійські назви

Не всі давньоанглійські назви витіснилися. Давньоанглійська назва *ganet* не витісняється й існує поряд з таким запозиченням з французької мови, як *cornogant* у XIII ст. у значенні 'баклан великий'. Але запозичення і давньоанглійська назва птаха мають різні відтінки значення. Давньоанглійська назва використовується у значенні 'баклан'. Давньоанглійська назва *clodhamer* у значенні 'дрозд' замінюється давньоанглійською назвою *gruse* у значенні 'дрозд'.

Як бачимо, у середньоанглійський період, у зв'язку з розширенням знань про птахів, відбуваються значні зміни у лексиці, а саме:

- 1) запозичується велика кількість назв птахів;
- 2) витісняється значна кількість давньоанглійської орнітонімної лексики;
- 3) відбувається розвиток синонімії назв птахів;
- 4) здійснюється стилістична диференціація назв птахів.

Отже, системи орнітонімів у давньоанглійський та середньоанглійський періоди помітно відрізняються. У давньоанглійський період назви в основному утворюються за рахунок власного внутрішньомовного матеріалу, тоді як у середньоанглійський період спостерігаємо значну кількість запозичених назв птахів. Якщо запозичена назва мала те саме значення, що й давньоанглійська, то з'являлися синоніми одного й того слова у мові, між якими згодом йшла боротьба.

Можна помітити такі зміни, що відбувалися у мові під впливом запозичень: 1) боротьба між англійським та французьким словом закінчується перемогою останнього, внаслідок цього зникає давньоанглійська назва; 2) у мові зберігаються і запозичена назва, і власна назва, але при цьому відбувається більш точне розмежування значень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Амосова Н.Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка. – М., 1956. – 218 с.
2. Бруннер К. История английского языка. – М.: Изд-во ин. лит-ры, 1955. – Т.1. – 323 с.
3. Булаховский Л.А. Славянские наименования птиц // Мовознавство. – 1948. – Т.6. – С. 34-66.
4. Верба Л.Г. История английской мови. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 296 с.
5. Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия. – К.: Вища школа, 1974. – 176 с.
6. Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти. – К.: Видавництво Київського університету, 1966. – 124 с.
7. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. – К., 1964. – 218 с.
8. Линник Т.Г. Проблемы языкового заимствования // Языковые ситуации и взаимодействие языков. – 1989. – С. 76-133.
9. Літвінов О.І. Давньоанглійсько-український словник. У 2-х частинах. – Луганськ: СНУ ім. Володимира Даля. – Ч.1., 2004. – 268 с.
10. Сравнительная грамматика германских языков. – М.: Изд-во Академии Наук, 1962. – Т.1. – 204 с.
11. Hall J.R.C. A concise Anglo-Saxon Dictionary. – Cambridge: Clarendon Press, 1975. – 452 p.
12. Kurath, Hans, Sherman M. Kuhn. Middle English Dictionary. – Michigan: University of Michigan Press. – P. E.1., 1952. – 120 p.
13. Kurath, Hans, Sherman M. Kuhn. Middle English Dictionary. – Michigan: University of Michigan Press. – P.E.2., 1953. – 244 p.
14. Kurath, Hans, Sherman M. Kuhn. Middle English Dictionary. – Michigan: University of Michigan Press. – P. F.1., 1953. – 500 p.
15. Klein, Ernest. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. In 2 volumes. – Amsterdam, London, New York: Elsevier publishing company. – V.1., 1966. – 853 p.
16. Klein, Ernest. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. - Amsterdam, London, New York: Elsevier publishing company. – V.2., 1967. – 1776 p.
17. Mayhew A.L., Skeat W.W. A concise Dictionary of Middle English. – Oxford: Clarendon Press. – 272 p.
18. Onions C.T. The Oxford Dictionary of English Etymology. – Oxford: Clarendon Press, 1967. – 1024 p.
19. The Oxford English Dictionary on historical principles. In 12 volumes. – Oxford: Clarendon Press, 1970.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Аліна Азізова – аспірантка відділу германських мов Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України.
Наукові інтереси: лексика англійської мови.

СЛОВОТВОРЧІ АСПЕКТИ УТВОРЕННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕКЛАМИ

Вероніка БЕНЗАР (Кіровоград, Україна)

У статті автор аналізує сучасні способи словотворення власних назв, які зустрічаються в текстах реклами і використовуються для розповсюдження об'єкта з конкретною номінацією у сфері комерційних відношень.

In the article the author analyzes various ways of proper names' word-building which are used in advertisements and are meant for spreading the object named into the sphere of commercial relations.

На фоні численних досліджень ядерних підсистем ономастикону дослідники не приділяли достатньої уваги вивченню комерційних назв. **Актуальність теми** нашої статті зумовлюється необхідністю комплексного дослідження комерційних номінацій як мовних одиниць, які в силу своєї поширеності та високого ступеню продукування у сучасному комунікативному процесі володіють здатністю занурюватися у

свідомість носія мови і тим самим брати участь у формуванні його картини світу поряд з поняттями, які складають когнітивний прошарок. Оскільки корпус комерційних найменувань значно поновився та розширився, вивчення лінгвістичного статусу сучасної мови реклами, а також тих тенденцій і процесів у сфері словотворення і семантики, які визначають розвиток даної підсистеми, є актуальним для сучасного мовознавства.

Сучасна реклама – багатоаспектне явище, яке привертає увагу спеціалістів різних галузей науки: лінгвістів, психологів, культурологів, соціологів. Мова реклами миттєво реагує на появу нових ідей і явищ, а зміни в будь-якій життєвій сфері неминуче відображаються у сучасних рекламних текстах. Зацікавленість рекламною діяльністю викликала, в свою чергу, увагу науковців головним продуктом реклами – рекламним текстом та, власне, мовою реклами. Різні аспекти реклами розглянуто у наукових працях І.А.Гусейнової, Г.П.Джинджолії, М.М.Кохтева, І.В.Крюкової, Н.М.Лисиці, Н.Ф.Непийводи, Г.Г.Почепцова, О.А.Семенюка, О.О.Стишова, М.Д.Феллера та інших.

Мета нашої статті – дослідити та проаналізувати словотворчі процеси утворення власних назв у мові сучасної української реклами.

Термін „рекламна назва” був запропонований І.В. Крюковою, яка дотримується думки, що саме рекламні назви поєднують прагматичну направленість та належність до мови реклами. Вони виконують ряд загальних функцій: ідентифікаційну, інформативну, експресивну, естетичну, юридичну та рекламну, яка в свою чергу має на увазі одночасну реалізацію аттрактивної (привернення уваги реципієнта) та сугестивної (вплив на психічні процеси реципієнта) функцій [5: 7]. Рекламна назва – це комерційна назва, власна назва будь-якого товару у широкому сенсі слова: **1. прагматоніми** (словесні товарні знаки) – солодка вода „Біола”; **2. ергоніми** (назви фірм, підприємств, організацій) – компанія „Дім Нерухомості”; **3. гемероніми** (назви засобів масової інформації) – газета „Аргументи і Факти”; **4. геортоніми** (назви фестивалів, конкурсів, концертів) – дитячий фестиваль „Світ Талантів”, кінофестиваль „Золотий глобус”; **5. порейоніми** (назви засобів пересування) – автомобіль „Таврія” [там само].

Рекламні назви належать до сфери штучної номінації, в рамках якої спеціально утворена назва використовується для виконання визначених цілей; в нашому випадку – для тиражування об’єктів реклами шляхом розповсюдження необхідної інформації, шляхом створення певного іміджу, формуванням відповідного емоціонального відношення. Ступінь ефективності рекламної назви, її здатність виокремитися на лоні інших найменувань, а також здатність привернути увагу адресата і здійснення рекламної функції прямо-пропорційно залежить від рівня незвичайності присвоєної назви. Саме тому рекламна номінація виступає явищем необмеженої оригінальності, яка водночас і розриває загальноприйнятні мовні засоби і моделі словотворення, і використовує специфічні засоби, які прийнятні лише для створення рекламних назв.

Словотворення рекламних назв являє собою специфічну підсистему в середині системи *онімічних* способів утворення, існуючих в українській мові. Опис особливостей онімічного утворення можна знайти в роботах Н.В.Подольської, яка відмічає, що „основна маса власних назв за своїм походженням належить до звичайної мови і лише деяка частина – є результатом штучного творення. В них онімотворення відбувається часто за своїми власними моделями. Однак словотворення (і семантика) штучно створених назв викликає зараз особливий інтерес і стурбованість не лише у фахівців. Створення штучних власних назв для іменування людини, для тільки-но відчинених чи продукованих людиною об’єктів, а також при перейменуваннях потребує відповідальної уваги лінгвістів” [8: 42].

Розглянемо систему засобів словотворення рекламних онімів, спираючись на матеріал сучасних українських рекламних назв, залучаючи для порівняння окремі приклади номінації.

Процес утворення власної назви від загальної в ономастиці отримав назву **онімізація апеллятива**, яка являє собою „перехід апеллятива чи апеллятивного словосполучення у власну назву через зміну функції” [9: 91], наприклад: магазин „Рубін”. Окремий випадок онімізації – **трансонімізація**, тобто перехід оніма одного розряду в інший [9: 138]: фірма „Клеопатра”. При цьому відбувається зміна значення слова, яке втрачає свою попередню семантику і отримує нову. Онімізація супроводжується обов’язковою субстантивацією. Всі власні назви є іменниками, яку б форму вони не мали (кав’ярня „Гуси-Лебеді”, магазин „Интер-Топ”).

Н.В.Подольська виокремлює **дві основні групи** способів утворення власних назв: семантичну і граматичну онімізацію (трансонімізацію). Аналізуючи *семантичну онімізацію*, можна сказати, що утворення рекламних назв відбувається без будь-яких змін у формі похідного слова. *Граматична ж онімізація* полягає у процесі утворення імені за допомогою змін у морфемному складі (афіксація, зрощення, плюралізація, сингуляризація, гібридизація) чи синтаксичним шляхом (створення назв-словосполучень, назв-фраз) [9: 92].

Проаналізуємо наведені вище способи утворення власних назв більш детально.

1. Лексико-семантичний спосіб представлений в ономастиці трьома підвидами: семантична онімізація, семантична трансонімізація та запозичення.

Семантична онімізація. Н.В. Подольська відмічає, що семантична онімізація може бути представлена у декількох різновидах: проста, метафорична та метонімічна [9: 92]. *Проста* семантична онімізація означає об’єкт номінації прямо: фотоательє „Світлячок”, магазин „Палляниця”, агенція „Фея”. Вона використовується

для створення дескриптивних імен інформативного характеру. Такі назви рідко бувають оригінальними і не можуть бути зареєстровані як товарний знак. При *метафоричній* онімізації об'єкт отримує назву за законами порівняння: кав'ярня „*Арка*” натякає на форму будівлі, назви „*Нефертіті*”, „*Шарм*”, „*Імідж-студія*” відповідають назвам салонів краси та перукарень. *Метонімічна* онімізація відображає спосіб номінації за сумісністю: магазини „*Будівельник*”, „*Агросоюз*”, „*Спортмайстер*”. Метонімічний спосіб номінації належить до числа найбільш популярних, оскільки дозволяє передати інформацію про характер названого об'єкта, що є дуже важливим для адресата. Наприклад, магазини часто відображають у своїй назві об'єкт продажу („*Риболов*”, „*Океан*”, „*Мелодія*”, „*Маяк*”), виробника („*ВАТ Паляниця*”, „*Хлібзавод*”) чи споживача („*Ветеран*”, „*Ласунчик*”, „*Карпуз*”, „*Шалун*”), а також місце знаходження („*Дніпро*”, „*Інгул*”, „*Захід*”). Окрім перерахованих різновидів онімізації, слід також виокремити *символічну* онімізацію: туристична фірма „*Супутник*”, магазин побутової техніки „*Умалата*”, комп'ютерний магазин „*Гігабайт*”. Символічні рекламні назви не відображають об'єкт номінації, а приписуються до нього як умовні знаки. При цьому можуть використовуватися слова із загальновідомим символічним значенням („*Зоря*”, „*Зірка*”, „*Фаворит*”), символи науки, техніки, мистецтва, культури („*Магістраль*”, „*Атом*”, „*Імпульс*”, „*Пірует*”, „*Ренесанс*”), в тому числі й національно-культурні символи („*Берізка*”, „*Купола*”, „*Хатинка*”, „*Корчма*”, „*Смерічка*”). Деякі слова здобувають символічне значення лише в результаті онімізації, наприклад: назва магазину тканин „*Барс*” стає бренд-символом самого магазину, при цьому в слові актуалізуються семи „живий”, „швидкий”, „вишуканий”. Для утворення рекламних назв можуть використовуватись і сталі вирази (журнал „*Хіт сезону*”, кафе „*Як удома*”), і цифрові символічні значення: аптечна мережа „*36,6*” (нормальна температура), антикварна лавка „*666*” (магічне число), ресторан військової тематики „*1945*” (рік закінчення війни). Виходячи з цього, можна сказати, що символічна номінація займає в наш час центральне місце серед інших способів утворення рекламних назв, ймовірно, у зв'язку з тим, що саме вона відповідає вимогам створення ефективної рекламної назви.

Слід зазначити, що символи, які використовуються в номінації повинні мати деякий асоціативний зв'язок з характеристиками об'єкта номінації. У випадку різкої невідповідності значення слова, яке номінує, характеру об'єкта номінації виникають незграбні рекламні назви: автоцентр „*Снікер*”, продукти „*Торнадо*”, „*Тайфун*”, кіоск „*Раритет*”.

Семантична трансонімізація також має свої різновиди: метафоричну (ресторан „*Східна піраміда*”, у формі однієї з Єгипетських пірамід), метонімічну (ресторан „*Дніпро*” на набережній Дніпра, магазин чеського скла „*Богемія*”; за іменами господарів названі ПП „*Галстян*”, ТД „*Серго*”, салон „*Анна*”) і символічну (ТЦ „*Вавилон*” як символ всесвітньої торгівлі). Антропоніми, міфоніми, космоніми, топоніми та інші власні назви можуть бути використані в номінації як національні символи або символи з іншим конотативним значенням: магазин „*Прометей*”, ТД „*Кіровоград 2000*”, „*Катрін*”. Прецедентні назви часто використовуються для створення символічних рекламних назв: весільний салон „*Сніжна королева*”, горілка „*Гетьман Хмельницький*”, але таке використання не завжди буває вдалим, як наприклад, назва авто заправки „*Бен Ладен*” або казино „*Коліма*”.

Запозичення. Іншомовні слова та їх компоненти можуть бути представлені у формі кириличної графіки (цукерки „*Комільфо*”, торгівельна марка „*Річ*”, сирок „*Вау*” – адаптований варваризм) або латинської графіки (ресторан „*Nautilus*”, мережа магазинів „*Super Star*” – неадаптований варваризм). В наш час з'являється багато таких назв українських фірм, які прагнуть продемонструвати свою належність до європейського рівня: контора „*АдвокатБ*”, сервіс „*РеалБ*”.

2. **Морфологічні способи** пов'язані з утворенням рекламних назв за допомогою морфемної структури похідного слова.

Афіксація включає в себе такі різновиди: префіксація (магазин „*Інтермеблі*”, „*Супербут*”), суфіксація (магазин „*Загорка*”, торт „*Медовик*”, йогурт „*Растішка*”, сухі сніданки „*Хрумка*”, морозиво „*Джемка*”), суфіксально-префіксальний спосіб (санаторій „*Полісся*”, препарат „*Нестарит*”). Префікси, які використовуються для створення рекламних назв, інкрізують стилістичну характеристику слова. За допомогою суфіксації все частіше утворюються назви, які імітують оніми інших розрядів, наприклад, торгівельні марки продуктів харчування стилізуються під прізвища: молоко „*Коровкин*”, пиво „*Бочкарьов*”; назви фірм та магазинів можуть приймати форму топонімів, які означають назви країн, міст, поселень: „*Олімпія*”, „*Простоквашино*”, „*Гардинія*”. В багатьох випадках товарні знаки являють собою штучно створені слова, які включають в себе непродуктивні суфікси: масло „*Мілора*”, зефір „*Шармель*”, плавлений сирок „*Мажена*”.

Плюралізація – процес утворення власних назв у формі множини [9: 107]: магазин „*Коробійники*”, газета „*Ветерани*”, посібник „*Квіти*”, вокальні групи „*Стрілки*”, „*Прем'єр-Міністри*”. Саме форма таких рекламних назв і підкреслює багатоконпонентність об'єкта номінації.

Словоскладання застосовується в рекламній номінації дуже широко, оскільки цей спосіб забезпечує створення інформативних назв, які досить повно характеризують об'єкт номінації і в той же час мають великі можливості для емоціональної виразності. Використовуються різні моделі складних слів: поєднання коренів за допомогою з'єднуючої голосної (магазини „*Книгосвіт*”, „*Електросфера*”), без з'єднуючої

голосної (магазин „СпортМайстер”, „Мебельград”), поєднання цілих слів за допомогою дефіса (фірми „Безпечність-сервіс”, магазин „Гастроном-економ”).

Абревіація – складання скорочених основ (магазин „Авто-Мото-Вело”, „Автофан”), усічення коренів і цілих слів (магазин „УкрЗолото”, „КіровоградАвто”, „Автошарм”), а також різні комбінації перерахованих вище способів („УкрМеталоПласт”, „КіровоградАгроСоюз”).

Буквенні та звукові абревіатури в рекламній номінації – не дуже поширене явище у зв’язку з непрозорістю внутрішньої форми, яка ускладнює запам’ятовування назви. Г.Чармессон називає їх „вінегретом з алфавіта” і радить уникати цього способу утворення рекламних назв [11: 59]. В рекламній номінації успішно використовують акроніми, які являють собою слова з подвійною мотивацією. Наприклад, назва передачі „СМАК” омонімічна загальному слову, асоціативно пов’язаного з кулінарією, і також декодується як абревіатура „поради Макаревича”, тобто включає в себе прізвище ведучого. Н.С. Валгіна відмічає збільшення продуктивності акронімії у сучасному суспільстві в наслідок зручності, благозвучності позитивної асоціативності таких утворень [1: 148].

Усічення – процес утворення власних назв шляхом усічення кінцевої частини слова: газований напій „Fanta” від fantastic [11: 131], магазин „Галант” від „галантний”, „Техно” від „технологічний”, чіпси „Фан” від „фанати”, журнал „MINI” від „minimized”.

Еліптування – процес скорочення багатослівної власної назви до одного слова. „В результаті процесів усічення та еліптування замість повного імені в мові функціонує лише його частина” [8: 49]. Таким чином утворюються рекламні назви, які зберігають форму прикметників: ТК „Київська”, „Одеська”, печиво „Ювілейне”.

Телескопія. В рекламній номінації все частіше використовується особливий різновид абревіатур, так звані „телескопічні слова” [2: 80]. Це слова, які складаються з початкового і кінцевого компонентів двох слів, які при цьому можуть мати спільну частину, тобто накладаються одне на одне, наприклад: лимонад „Фруктайм” – фрукт і англійське слово „time” („час”), морозиво „Бананас” – банан і ананас. Зазвичай, такі слова створюються на базі словосполучень: „Фрукгурт” – фруктовий йогурт, майонез „Олів’єз” – салат Олів’є та майонез. В рекламі ці слова мають ігрове забарвлення, тому і є дуже ефективними.

3. **Лексико-синтаксичний спосіб** в ономастиці використовується для створення рекламних назв у формі словосполучень і речень [3: 92]. Частіше використовуються двослівні словосполучення. Назви-фрази зустрічаються набагато менше, але останнім часом їх популярність зростає. В якості рекламних назв все активніше використовуються конструкції, які нагадують слогани, наприклад газета „Відпочинь!”, журнал „Посміхнись!”.

Назва-словосполучення може мати різну форму, але найчастіше це вживання конструкції „іменник + прикметник” (ТМ „Веселий молочник”, „Рудий кіт”, „Книжковий світ”).

Назва-речення майже завжди носить спонукальний характер: цукерки „Ну ж бо, розгорни!”, пельмені „Хочу ще!”, фірма „Будьте здорові!”, магазин „Одягайтесь у нас!”. Інші конструкції не мають такого широкого вжитку: цукерки „Вітаємо!”, журнал „Люблю готувати!”, „В’язання – ваше хобі!”, „Чого хоче жінка?”.

Специфічні способи утворення рекламних назв виокремлюються до особливої групи на основі того, головним чином вони використовуються у сфері рекламної номінації. Їх поєднує принцип незвичайності та з їх допомогою з’являється можливість утворення найоригінальніших назв. У більшості випадків саме форма слова стає у центр уваги, тим самим отримуючи статус експресивного вмісту рекламного змісту. Розглянемо деякі способи утворення назв, які ще не отримали загальноприйнятих термінологічних визначень.

Нумералізація – використання цифрових визначень та чисельників в якості самостійного засобу створення рекламної назви чи її додаткового компонента: корпорація „XXI Століття”, магазин „595”, „Супермережа 2000”. Використання числових індексів в технічній номінації використовується давно, в цій області цифри передають окремі характеристики, які є зрозумілими для спеціалістів, наприклад ВАЗ-2110. За такою ж схемою працюють і назви фірм, наприклад у назві „Лабораторія дизайну №1” цифра означає лідерство даної фірми, цифра в найменуванні фірми „Ва-Банк - 2” передає ідею порівняння з назвою одного фільму.

Ініціалізація – використання буквених визначень і назв букв в якості самостійного засобу створення рекламної назви чи як додаткового компонента: компанія „МММ”, „АйБіЕль”, пральний порошок „Е”, журнал „Леді Ікс”, фірма „Дельта-С”. Але слід зазначити, що на відміну від технічних назв типу „Союз – Т”, де літера Т означає „транспортний”, рекламні назви можуть включати буквених значення як елемент інтригуючої мовної гри чи як оригінальний графічний засіб виокремлення назви на загальному фоні: магазини „М відео”, „Від А до Я”, „Все на О”.

Зрощення являє собою поєднання в одне слово і субстантивізацію окремо оформленого словосполучення: аптека „Неболить”, каплі „Длянос”, магазин „Людвигчорному”, „Домокон”. В рекламній номінації це ігрова техніка створення цілісно оформленого найменування, яке має збуджувати цікавість до назви, а за цим і до самого об’єкта найменування. В загальній лексиці подібні утворення також зустрічаються, але вони вже є результатом довготривалого історичного розвитку [3: 171].

У процесі рекламного найменування досить часто зустрічається процес створення назви за допомогою **каламбур**, який в свою чергу має три підвиди: *графічний* – гра з внутрішньою формою слова за допомогою графічного виділення всередині компонента (такі „ОПЕЛЬсин”, комп’ютерний клуб „ВзривЧАТка”, чай „ЧайОК”). І. Морозова розглядає подібні випадки використання „слів-матрьошок” у складі слоганів, наприклад, в слогані „Фанти”: *Нова ФАНТАстична пляшка!* [10: 74-75]. *Граматичний* каламбур зустрічається як навмисне створення рекламних назв з подвійним значенням, внутрішня форма якого сприймається одночасно як речення, частіше спонукальне, і як іменник: магазин „Проростай-ка”, кафе „Пригощай-ка”. Третім підвидом каламбуру є *семантичний* каламбур, тобто рекламні назви з ігровою семантикою, яка створена за рахунок заміни одного з компонентів слова з метою відобразити об’єкт номінації та оживити внутрішню форму: глазуровані сирки „Сироїжка”, ресторан „Нямбургер”, магазин „Твійдодир”, ветклініка „Барбосс”. Згадані тенденції сприяють підвищенню рівня діалогічності рекламної назви, який має особливе значення для реалізації назвою рекламної функції.

Гібридизація – створення власних назв з компонентів різних мовних систем: фірми „Lada-Land”, кафе „Кава-хауз”, газета „Зоохоббі”, магазин „Бєбімаг”, „Бомба-електронікс”. Для написання таких назв може використовуватися як кириличний, так і латинський алфавіт, а деякі назви включають в себе обидві форми алфавіту одночасно: кафе „Чайкоффський”, „Автома”, газета „TV парк”, „БізнесInfo”.

5. **Фонетичний спосіб** утворення спрямований на утворення слова безпосередньо з фонем, без жодної опори на морфемні елементи. Так, наприклад, у 1888 році Джордж Істмен прагнув створити для назви фотоапарата „коротке, нічого не значуще, мелодійне слово, яке не легко було б спотворити” [11: 67]. В результаті цього з’явилася ТМ „Kodak”. Серед українських рекламних назв до числа фонетичних утворень можна віднести не роздільні на морфемі слова: ТМ „Триалон”, фірма „Вім-Білл-Данн”, пельмені „Міріталь”, напій „Мажитель”. Подібні номінації складають значну частину товарних знаків по всьому світу.

6. **Комплексний спосіб** утворення являє собою використання одночасно двох і більше способів, наприклад сухарики „Базаріки” – суфіксація і плюралізація, консерви „Золота FISHка” – лексико-синтаксичний спосіб, гібридизація і каламбур, пивний бар „BEERлога”, „BEERжа” – графічний каламбур і гібридизація, магазин для майбутніх матерів „Kenga.ru” – сегментація і стилізація.

У багатьох випадках товарні знаки являють собою штучно створені слова, утворення яких відбувається **оказіональними способами**. Слово може наражатися на незначні фонетичні зміни. Наприклад: в ТМ „Фрутояня” для милозвучності в корні „фрукт” опускається звук „к”; в ТМ „Бананамамма” використовується голосна „а” замість „о”, наближаючи слово до вимовної норми.

Розглянуті нами способи словотворення рекламних назв по різному використовуються у сучасній мові. Рівень їх продуктивності балансує від одиниць до мільйонів. Найбільш продуктивними виявляються *лексико-семантичний спосіб* (особливо символічна та метонімічна онімізація і трансонімізація) та *утворення складних назв, назв-словосполучень*. Специфічні способи рекламної номінації (сегментація, зрощення, стилізація, нумералізація, різні види каламбурів) дозволяють створювати оригінальні та надзвичайні назви в сфері рекламної номінації. Використання оригінального способу утворення створює креативний імідж об’єкта, який рекламується. Традиційні та нетрадиційні способи словотворення в рекламній номінації проявляють суттєву частину своєрідності, оскільки використовується для досягнення прагматичної мети – утворення назви з максимально високим рекламним потенціалом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валгина Н.С. Активные процессы в современном русском языке: учеб. пособие для студентов вузов / Н.С.Валгина. – М.:Логос, 2003. – 304 с.
2. Голомидова М.В. Искусственная номинация в русском языке: монография / М.В. Голомидова. – Екатеринбург, 1998. – 232 с.
3. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Е.А. Земская. – М.: Просвещение, 1973. – 304 с.
4. Земская Е.А. Язык как деятельность: Морфема. Слово. Речь / Е.А. Земская. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 688 с.
5. Крюкова И.В. Рекламное имя: от изобретения до прецедентности: монография / И.В. Крюкова. – Волгоград: Перемена, 2004. – 288 с.
6. Лейчик В.М. Люди и слова / В.М.Лейчик. – М.: Наука, 1982. – 175 с.
7. Морозова И. Слагаемые слоганы / И. Морозова. – М.: РИП-холдинг, 2001. – 100 с.
8. Подольская Н.В. Проблемы ономастического словообразования (к постановке вопроса)/Н.В. Подольская // Вопросы языкознания, 1990. – №3. – С. 40-54.
9. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
10. Соболева Т.А. Товарные знаки / Т.А. Соболева, А.В.Суперанская. – М.: Наука, 1986. – 176 с.
11. Чармэссон Г. Торговая марка: как создать имя, которое принесет миллионы / Г. Чармэссон. – СПб.: Питер, 1999. – 224 с.
12. Яковлева О.Е. Семиотические типы прагматонимов современного русского языка (на материале номинаций продуктов питания): автореф. дис. канд. филол. наук / О.Е. Яковлева. – Новосибирск, 2006. – 21 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вероніка Бензар – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: вивчення рекламного дискурсу, порівняльна лексикологія.

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ СТАТУС ТЕРМІНІВ У РІЗНИХ СФЕРАХ ЇХ ВЖИВАННЯ**Євгенія ДЕМЧИК (Чернівці, Україна)**

У статті було виявлено і досліджено специфічні функції терміна, конкретні сфери його вживання, що були представлені нами у вигляді польової структури з ранжируванням за ступенем частотності вживання термінів у порівнянні з іншими лексичними одиницями.

Specific functions of a term and the fields of its usage have been investigated and pointed out in this paper. They are presented in the form of field structure leveled on the basis of the degree of frequency of term usage as compared to other lexical units.

Постійний ріст важливості науки в житті людини є соціальною основою для інтуїтивного сприйняття носія мови особливої ролі терміна в різних процесах комунікації. Термін давно перестав бути винятковою приналежністю мови наукових трактатів, де він виконував свою основну загальнолексичну функцію – номінував спеціальне поняття. Вживання терміна за межами наукової сфери надає йому специфічні функції, за допомогою яких підкреслюється неординарність спеціальних лексичних одиниць у порівнянні з загальноновживаними.

Схему існування терміна в мові-мовленні можна представити у вигляді польової структури з ранжируванням за ступенем частотності вживання термінів в порівнянні з іншими лексичними одиницями:

V художня література;

IV науково-популярна література, реклама;

III усне спілкування фахівців;

II техдокументація, патенти, підручники, статті, доповіді;

I тезауруси, стандарти, термінологічні словники.

Дана схема показує, що ядром функціональної концентрації термінів є галузева термінологія, що існує в сучасній мові у виді тезаурусів, стандартів і термінологічних словників. Особливу увагу в цьому відношенні варто звернути на автоматичні словники, що мають обмежене коло користувачів. Іноді це коло звужується до співробітників однієї фірми, наприклад, автоматичні словники компаній «Боїнг», «Сіменс» та ін. Цілковито природно, що тираж цих словників істотно обмежений. Однак лексико-семантична стабільність термінів у таких словниках здобуває законодавчу силу. Відповідниками таких словників в українській мові можна вважати державні і галузеві стандарти на терміни і визначення.

Ядро – це область з максимально високим ступенем ймовірності появи тієї чи іншої лексичної одиниці у визначених дистрибутивних умовах. Фактор підвищеної мовної надмірності спеціальних лексичних одиниць визначається тут самою галузевою термінологією як відносно закритою автономною лексико-семантичною системою. У ядерній зоні найінтенсивніше виявляється прагнення спеціальних лексичних одиниць до адекватної одно-однозначної відповідності між мовним знаком і поняттям. Це прагнення обумовлює можливість об'єктивного відображення терміносистемою онтологічної безперервності певної понятійної галузі. Як неможливе поява терміна-одинака, позбавленого семантичних і структурних зв'язків з іншими членами терміносистеми. Усі ці якості (підвищена частотність, прагнення до одно-однозначної відповідності, суворо закріплені системні координати) забезпечують лексико-семантичну надійність і стійкість галузевої термінології, що дозволяє їй виступати як інваріант (лексико-семантичний еталон) при вживанні терміна в будь-якому іншому акті комунікації.

Таким чином, при вживанні терміна в даній сфері найчіткіше виявляється специфічна функція використання спеціальної лексичної одиниці в якості лексико-семантичного еталону.

"Законодавча" суворість структурно-семантичної обов'язковості терміна певною мірою пом'якшується на наступному рівні функціонування. Цей рівень представлений у мові техдокументацією, патентними описами, підручниками, посібниками і науковими публікаціями (статті, доповіді, повідомлення).

Прослідкуємо це явище на прикладі терміна "**common law**" [2]:

Common law: the law of the country or state based on *custom*, usage, and the decisions and opinions of law courts; it is now largely codified by legislative definition.

Таке визначення дають цьому терміну тлумачні словники. А ось в підручниках ми стикаємося з дещо іншими визначеннями:

Common (judge-made) law: *legal precedents* derived from previous judicial decisions.

Common law: law based on the *precedents* created by the previous similarly adjudicated cases.

Така незначна, на перший погляд, невідповідність може призвести до зникнення диференціації між двома різними термінами "**common law**" та "**case law**". Порівняймо:

Common law: the unwritten *law of custom*, esp. of England based on the decisions of judges over a period of years.

Case law developed in England out of local *customs* and was popular especially with the same emerging commercial elites who would help to develop the ideology of liberalism.

Case law: law based on previous judicial decisions, or *precedents*.

Потрапляючи на другому рівні в оточення загальноживаних слів, семантика терміна проходить природню для будь-якого мовного знака тенденцію до зміни під впливом контекстуальних умов. Тут спостерігаються певні розширення, звуження, а іноді й серйозніші зміни "еталонного" термінологічного значення. Безсумнівно, що роль контексту для зміни плану змісту терміна (за винятком явищ полісемії) незначна, однак вона досить чітко виявляється в авторських трактуваннях того чи іншого поняття, а отже і спеціальної лексичної одиниці.

Зростаюча залежність значення терміна від контексту спостерігається в тій послідовності, що представлена на схемі – від технічної документації, де прийнято зазначати (найчастіше у виді ілюстрацій, малюнків і т.д.) найменше відхилення від термінологічного значення лексичної одиниці, до наукових статей і доповідей, у яких автори досить сміливо змінюють стандартні значення термінів. Роль контексту при цьому грає не тільки мовна тканина оповідання, але і концептуальна точка зору самого автора, що відбиває творче усвідомлення автором того чи іншого наукового факту чи явища. Наростаюча семантична нестійкість терміна в наукових текстах забезпечує можливість вираження мовними засобами якісно нових наукових фактів, при цьому процес пізнання, тобто виділення з усталених наукових уявлень нових понять, виражається в мові за допомогою відповідних засобів і конструкцій.

Саме для цієї сфери функціонування зовсім справедливе твердження В.І.Сифорова про те, що "ідеальна точність і систематичність плану вираження упорядкованої термінології відноситься до числа розповсюджених термінологічних "оман", тому що тут не можна не враховувати структурні обмеження, що накладає мова, а також діючі в професійній сфері "протиріччя між точністю і стислістю" і "роллю фактора інсталяції", сформульовані Д.С.Лотте" [1: 30].

У другій сфері функціонування термін використовується за своїм "прямим" призначенням. На цьому рівні він служить своєрідним інструментом (звірем з лексико-семантичним еталоном ядра) для опису певних теоретичних ситуацій. Таким чином, можна вважати, що другою й основною специфічною функцією терміна в мові є його використання в якості обов'язкового інструменту, що забезпечує можливість наукового прогресу.

Якісна відмінність третьої сфери функціонування від двох попередніх полягає в подальшому "розмиванні" суворих меж терміну не тільки на синтагматичній, але й на парадигматичній осі. В результаті цього з'являються нові члени синонімічних (*bill – note, banknote, paper money, green, wad, kale*) та антонімічних рядів за рахунок професіоналізмів і професійних жаргонізмів. Цей шар лексики, як правило, не включається в галузеву термінологію в силу своїх експресивних, ареальних і нормативних відмінностей від «еталонних» термінів.

Своєрідність лексико-семантичного статусу терміна в сфері усного спілкування фахівців у порівнянні з рівнем статей і доповідей обумовлена не тільки "демократичними" тенденціями розмовного стилю. Розхитування і розширення семантичних можливостей терміна поряд з використанням професіоналізмів і жаргонізмів є "живильним середовищем" для подальшого розвитку термінологічних систем. Усне спілкування - не тільки найбільш зручний і оперативний спосіб комунікації, бесіди фахівців володіють значним творчим потенціалом. Не випадково американські й англійські фірми широко використовують практику "мозкових штурмів" при рішенні складних задач. "Штурми" проходять у формі вільних від будь-яких стандартів обговорень, хід яких записується на магнітофон. Усні комунікації можна розглядати як своєрідні "чернетки" майбутніх статей і доповідей. Зміну лексико-семантичного статусу терміна на цьому рівні можна віднести за рахунок виконання спеціальною лексичною одиницею ще однієї специфічної функції - створення потенційного фонду для подальшого розвитку самої терміносистеми.

Наступною сферою вживання терміна є галузь науково-популярної літератури і реклами. Науково-популярні тексти, так само як і всі інші сфери функціонування терміна, не є однорідними за своїми цілями і засобами їх досягнення. У цій сфері спостерігається ще більше "розхитування" галузевої парадигматики терміна, як у плані змісту, так і в плані вираження (ще більше наростання синонімічних і антонімічних рядів, неможливе не тільки на рівні галузевої термінології, але й у сфері усного спілкування фахівців, поява нехарактерних для терміносистеми афіксів, сполучуваності і т.д.) (*paralawyer, cf. paramedic*). Для цього типу текстів необхідна елементарна пояснювальна інформація, зайва в перших трьох випадках функціонування терміна.

Досить часто науково-популярний текст може мати рекламний характер, відрізняючись від реклами комунікативною спрямованістю й обсягом. Реклама, у свою чергу, відбиваючи зростаючі запити вимогливого споживача, усе частіше містить у собі терміни чи терміноподібні лексичні одиниці. Наукова чи квазінаукова обґрунтованість високої якості товару (виражена в рекламі за допомогою спеціальних лексичних одиниць) гарантує особливу довіру покупців.

У лексичній системі мови закладені великі ресурси функціональної компенсації – необов'язковість наукової суворості на третьому рівні функціонування дозволяє значно розширювати дистрибутивні

можливості терміна. Для створення "рекламного" ефекту термін найчастіше міститься в неможливому оточенні (*legal eagle*).

При вживанні в сфері науково-популярної літератури і реклами термін виконує свою третю специфічну функцію – розповсюджувача наукової інформації, тому що, незважаючи на значні зміни свого структурно-семантичного статусу, терміни в цій сфері комунікації зберігають свій зв'язок з галузевою системою понять.

Остання сфера функціонування терміна поширюється на художні твори, включаючи радіо-, теле- і кінокомунікації. Кількісний і якісний склад споживачів у цій області зростає практично до всіх носіїв національної мови. Розширення аудиторії супроводжується значним зниженням частотності терміна на тлі загальноновживаних слів. Визначені зрушення відбуваються й у семантичному плані. Опрацьованість понятійних зв'язків для терміна в цій сфері функціонування обривається практично на верхній межі понятійної області. У зв'язку з цим ведучою семою для терміна стає сема його тематичної приналежності, що виражається в політехнічних словниках позначками "юр.", "геол.", "біол." і т.д.

У тих досить рідких випадках, коли термінологічне значення грає важливу для художнього оповідання роль, письменник використовує прийоми внутрішньотекстового пояснення. *Along with Walter White of the NAACP and T. Arnold Hill of the National Urban League, he implored FDR to do away with Jim Crow [segregation] in the Armed Forces...*[3: 310]. Іноді понятійні координати терміна визначаються з великим наближенням чи навіть помилково, однак подібна невідповідність відчувається тільки фахівцями і практично не впливає на художню вартість твору. Більш того, з метою створення комічного ефекту письменник може вдатися до навмисного відриву терміна від його понятійної співвіднесеності. У цьому випадку спостерігається максимально можливе наростання характеристик, невластивих чи навіть "протипоказаних" терміну в сфері вихідної галузевої термінології. Це випадок, коли термін стає "анти-терміном", тому що зникає його основна лексична функція номінації спеціального поняття.

Ведуча роль семи тематичної приналежності при вживанні терміна в сфері художньої літератури свідчить, що на цьому рівні він виконує функції тематичного маркера, що максимально узагальнює співвідношення оповідання з певною галуззю спеціальних понять.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє виявити п'ять специфічних функцій терміна: 1) лексико-семантичного еталона; 2) інструменту теоретичного дослідження; 3) фонду подальшого розвитку терміносистеми; 4) розповсюджувача наукової інформації; 5) тематичного маркера.

Слід зазначити, що виділення на кожному з п'яти умовних рівнів якоїсь однієї специфічної функції терміна зовсім не означає, що всі інші функції в цій сфері взагалі не проявляються. На кожному рівні практично діють одночасно в наростаючому порядку від ядра до периферії всі п'ять специфічних функцій. У кожній сфері одна з них стає ведучою – її значення визначається особливою роллю, що термін одержує в даному процесі комунікації. Так, наприклад, функція *термін тематичного маркера* не вимагає свого мовного вираження в сфері галузевої термінології. Тут вона зрозуміла сама собою. На практиці це виявляється у відсутності спеціальних позначок співвіднесення з понятійною областю в термінологічних словниках. Роль цієї позначки виконує сама назва словника (юридичний, фізичний, хімічний і т.д.).

Проведене дослідження зайвий раз підтверджує універсальність польової структури для ефективного дослідження різних мовних явищ. Загальний принцип можна сформулювати наступним чином: концентрація характерних ознак у незначного по обсязі ядра з їх поступовим ослабленням у все зростаючої за обсягом периферії.

Зі зменшенням імовірності появи терміна (напрямок від ядра до периферії) збільшується обсяг сфери його вживання і відбувається поетапне нагромадження "нетермінологічних" рис спеціальною лексичною одиницею. Ядро є ідеальною сферою існування терміна. Крім того, це єдина сфера, де можливо цілеспрямований вплив людини на мовні процеси. Однак для ефективності такого впливу необхідно детальне пізнання як реальних історичних процесів розвитку загальнонаціональної мови і мови науки (дослідження в глибину), так і чітке уявлення про сучасний стан терміносистеми, її взаємодію з загальноновживаною мовою.

Не можна не відзначити ріст творчого потенціалу самих функціональних сфер терміна в мові. Суворі завершеність стандартних меж тезаурусів, техдокументації і патентів поступово розмивається творчим усвідомленням наукових фактів аж до їх органічного вплітання в тканину художнього оповідання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Сифоров В.И., Канделаки Т.Л. Методологические аспекты терминологической работы. – Проблемы разработки и упорядочения терминологии в Академиях наук союзных республик. – М., 1983. – 134с.
2. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. – Oxford: OUP, 1989. – 1579p.
3. Shively, W. Philips. Power and Choice: an introduction to political science, 4th ed. New York: McGraw-Hill, Inc., 1995. – 496p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Євгенія Демчик – здобувач кафедри англійської мови ЧНУ ім. Ю.Федьковича.

Наукові інтереси: синхронія та діахронія англійської терміносистеми судочинства.

СУЧАСНЕ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ (на матеріалі соціально-економічної лексики)

Світлана ДРУЖБЯК (Львів, Україна)

У статті досліджуються сучасні способи термінотворення в німецькій мові на матеріалі соціально-економічної лексики. Детально розглянуті термінологічні метафори та метонімія, розширення і звуження значення слова; досліджуються також абрєвіатурне термінотворення та роль запозичень для розвитку сучасної соціально-економічної лексики.

The following article deals with the modern methods of term formation in German language based on the material of social economical basic vocabulary. Detailed investigation of terminological metaphor and metonymy, widening and narrowing of word meaning was made. The paper also shows the abbreviational term formation and the role of borrowings for modern social economical basic vocabulary development.

Поповнення лексики – процес неминучий, оскільки він необхідний для того, щоб на кожному етапі свого розвитку мова відповідала потребам суспільства в спілкуванні, у закріпленні результатів пізнання дійсності, розвитку і збагачення культури народу.

Як свідчать сучасні дослідники близько 90 відсотків нових слів, що з'являються у кожній мові – це терміни [5: 220]. Таким чином збільшується питома кількість фахової лексики, крім того остання підлягає постійній динаміці. Як слушно зауважувала Левковська К.А., завдяки тому, що терміни пов'язані з відповідними науковими поняттями та визначеннями (які з розвитком науки повинні змінюватися чи вдосконалюватися), термінологія належить до мінливого прошарку лексики. Особливо відчутні зміни відбуваються у випадку суттєвих переворотів у науці [6: 106].

Для кінця ХХ – початку ХХІ ст. є характерними глобальні соціально-економічні зміни і, як наслідок, кожна зміна в соціально-економічній сфері спричинює певні зміни в системі мови. Тому **нашим завданням** вважаємо систематизувати та проаналізувати сучасні способи термінотворення соціально-економічної лексики для подальшої стандартизації та уніфікації цієї термінології. **Актуальність** цього питання пояснюється тим, що інтенсивний розвиток термінолексики економіки відбувся саме упродовж останніх десятиліть і вона ще досі перебуває у процесі становлення та нормування.

Термінологія економіки займає особливе місце між науковою термінологією і загальноживаною лексикою. Адже економіка є не тільки галуззю теоретичних знань, а й практичною діяльністю і цікавить вчених-економістів, вчених-практиків та простих людей, оскільки кожна людина вступає в повсякденні в певні економічні відносини. Це знаходить своє відображення на мовному рівні – в мові формується спеціальна економічна термінологія яка мусить задовольнити як теоретично-наукову, практично-фахову, так і науково-популярну комунікацію.

Багато економічних термінів детермінологізуються і функціонують в загальнонародній мові. Адже, між термінологічною лексикою і загальноживаною існує постійний зв'язок і взаємовплив, тобто фахова лексика не просто входить до загальнонародної мови, а й впливає на її розвиток. Численні терміни, новотвори та інші специфічні одиниці термінологічної системи розширюють виразові можливості загальнонародної мови [13: 90].

Зв'язок між термінологічною і загальноживаною лексикою проявляється також і в тому, що велика кількість термінів створюється за наявними в мові словотвірними моделями із основ існуючих слів. Хоча, для створення нових термінів не завжди спрацьовують продуктивні у загальноживаній лексиці моделі. Наприклад, не використовуються зменшувальні суфікси *-chen* *-lein* або похідна основа на *-i*, за типом *Abi*, *Krimi*. [13: 92].

Німецька економічна термінологія, як і кожна сформована термінологічна система, розвивається за законами спадковості та еволюції.

Є кілька шляхів творення науково-технічної термінології. З-поміж основних способів термінотворення найдавнішим є спосіб термінологізації вже існуючого лексичного складу мови. Термінологізація відбувається в результаті метафоризації, метонімізації чи внаслідок звуження або розширення значення.

Метафора – найпродуктивніший креативний засіб збагачення мови, вияв мовної економії, семіотична закономірність, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, схожої з нею в якомусь відношенні [10: 326-327].

Семантичний спосіб утворення термінів відрізняється від звичайного загальномовного семантичного словотворення. Якщо в загальноживаній лексиці шлях до нового слова йде через полісемію (переносне значення, нове значення) і завершується утворенням слів-омонімів, що є доволі тривалим у часі, то в термінологічному словотворенні цей спосіб носить якісно новий характер. Відбувається пристосування слів до нових значень без тривалої еволюції. При такому пристосуванні над словом здійснюються певні семантичні перетворення, а вже потім воно набирає відповідних граматичних і синтаксичних ознак.

Метафора і метонімія, які в звичайних умовах служать для створення образності, у спеціальній номінації використовуються для утворення нових термінів [12: 213].

При називанні нових предметів або спеціалізованих явищ внаслідок метафоричного перенесення значення ми розрізняємо, в залежності від виду порівняння, метафору форми, функції, руху та розташування, тобто, як правило, мотивом перенесення назви (в метафорі) виступає якась одна спільна риса двох предметів чи явищ: зовнішня подібність, об'ємно-просторові характеристики, функціональне призначення.

Якщо художня метафора відображає суб'єктивний світ людини, то наукова віддзеркалює об'єктивний стан речей. Наукові метафори пов'язані не з окремим явищем, а характеризують певний клас понять і, відповідно, відіграють роль оператора, що „вилучає” ім'я нового терміна [2: 133]. Тому необхідно підкреслити їх системність, тобто одні метафори є підставою для появи інших. Наприклад, *die Schwarzarbeit*, цей термін зі значенням „нелегальна робота”, має спільні риси відносно своєї загальної негативної характеристики зі словом *schwarz* „чорний”, ознакою його створення є також візуальна відсутність, адже те що відбувається в темряві неможливо побачити. Відповідно, за аналогією створені і наступні терміни: *das Schwarzgeld* „нелегально зароблені гроші”, *der Schwarzmarkt* „чорний (нелегальний) ринок”.

За ознакою прикриття, затемнення створено і термін *die Schattenwirtschaft* „тіньова економіка” і, відповідно, *der Schattenhaushalt* „тіньовий бюджет”, *der Schattenpreis* „тіньова ціна”.

Термін *die Totlast* „вага порожняка”, „навантаження від власної ваги” є різновидом антропоморфної метафори і стосується світобачення людини, що пов'язане з поняттями життя, смерті і втрат. У цій метафорі ми спостерігаємо перенесення за функцією, але параметр змінює значення і виступає синонімом не до „померлий”, а до поняття „неминучий”.

Експресивно-емоційна конотація таких метафоричних найменувань поступово зникає. Зв'язок зі словом, яке дало ім'я новому термінові, зберігається лише у вигляді семантичної мотивованості останнього.

Метонімія виявляється у перенесенні ознак одного компонента події на інший компонент, позначення частини на ціле й цілого на частину за суміжністю в межах однієї ситуації. Метонімія, як і метафора, є знаковим перенесенням, однак метонімія ідентифікує предмет свого позначення, а метафора – характеризує його [10: 346]. Метонімічне зіставлення предметів відбувається за ознакою суміжності, тобто належності їх до одного кола явищ, до понять одного порядку, пов'язаних часовими, просторовими, причинно-наслідковими та іншими відношеннями.

Метонімія створює семантичні моделі багатозначних слів, відображаючи постійні контакти між об'єктами і типізуючись. Одним із перших розробив теорію метонімії в термінології Д.С.Лотте. Дослідник не вживає термін метонімія, а називає цей процес утворення термінів перенесенням за суміжністю і виділяє кілька типів такого перенесення залежно від категорій понять, між якими відбувається транспозиція: властивість або процес – кількісний показник; предмет – одиниця виміру; властивість – предмет; процес – стан, властивість, предмет; матеріал – виріб, напівфабрикат; ціле – частина [7: 52-57].

Наприклад, метонімію процес – результат процесу спостерігаємо у терміні *das Bausparen* – 1. „накопичення засобів на індивідуальне житлове будівництво”; 2. „придбання житла”; ціле – частина – *der Besitztum* – 1. „власність”; 2. „земельна власність”; *die Kasse* – 1. „наявні гроші”; 2. „гроші на лікування”.

Водночас, спостерігається і зворотній процес, коли за допомогою так званої техноцентричної метафорики, в різних стилях мовлення спостерігається метафоричне вживання слів технічного змісту. Метафорики, вибудована на порівнянні зі світом техніки, як свідчать мовні факти, групується навколо певних образних центрів, наприклад „електрика”, „автомобіль”, „комп'ютер”: *Kontakt mit j-m Kontakte knüpfen (Bekanntschaft schließen), Hochspannung – unter Hochspannung stehen (in der gespannten Atmosphäre sein), Achse – auf Achse sein (unterwegs sein)*. Дане явище ще раз переконливо свідчить про взаємовплив термінологічної і загальноновживаної лексики.

Однак основним методом переходу загальнонародної лексики в термінологічну є дефініційне визначення [термін 13: 93], яке полягає у розширенні або звуженні лексичного значення слова. Таким чином до фахової комунікації потрапило багато основних понять. Наприклад, *der Markt* „ринок”; *die Aufgabe* „угода яку заключає маклер від свого імені з зобов'язанням знайти клієнта через 24 години”; *die Erholung* „зростання”.

Використання загальних термінів у спеціалізованому значенні в різних фахових дисциплінах спричинює полісемію терміна. Під полісемією розуміють здатність одного слова слугувати позначенням кількох різних предметів чи явищ дійсності [1: 25], тобто реалізувати своє значення в різних контекстах. Явище полісемії полягає в тому, що кожне значення полісемічного слова обов'язково так чи інакше пов'язане з його первинним значенням, бо розвинулося воно внаслідок певної подібності позначуваних понять. Так, наприклад, термін *die Schwankung* у фізиці має значення „флуктуація, відхилення”, а у економіці – „коливання, незначна зміна”: *Schwankungen der Wechselkurse* „зміни валютних курсів”. Однак ця полісемія не стоїть на заваді фаховій комунікації, тому що такі терміни або вживаються разом з означенням, наприклад: *elektrischer Strom, konjunktureller Aufschwung*; або визначаються з допомогою контексту: *Die Produktionsmittel sind weitgehend in staatlicher Hand*.

Ще одним шляхом створення нових термінів є *запозичення*. Особливе місце в термінологічній лексиці займають слова латинського та грецького походження, причому вони характерні не лише для таких традиційних дисциплін як хімія, фізика, медицина чи право, а й для молодших наук: економіка, електротехніка, інформатика й екологія. Внаслідок процесу інтернаціоналізації науки їх кількість постійно зростає. Рейнгард [14: 242ff] називає для німецької технічної термінології близько 500 латинських і грецьких похідних основ і наводить 90 латино-грецьких префіксів й напівпрефіксів та біля 60 суфіксів разом з варіантами їх написання. Наприклад: *anti-*, *pro-*, *-a*, *-är*, *-ion*, *-tor* – *die Antiinflationpolitik* „протиінфляційна політика”, *die Prolongation* „відстрочка, продовження”, *der Aktionär* „акціонер”.

Вагомими в термінології є також запозичення з інших мов, зокрема, передусім, з англійської. В процесах запозичення і засвоєння запозиченої лексики в останні десятиліття відбуваються кількісні і якісні зміни внаслідок впливу мовних і позамовних факторів [11: 6]. До мовних факторів належать, перш за все, розширення можливостей точнішого відображення об’єктивної реальності, прагнення до уніфікації мовних засобів, поповнення, поглиблення і розширення уявлення про предмет чи явище, деталізації поняття тощо.

Таке прогресуюче термінотворення, яке відбувається на сучасному етапі на євро-латинській основі, здебільшого на її англо-американському варіанті, Л.Н. Засоріна пояснює інформатизацією і комп’ютеризацією суспільства [3: 4]. Вони призвели до проникнення технічної субмови, шляхом прямого запозичення, в гуманітарні дисципліни. Це – наслідок відставання еволюції соціальних понять від природничих, яка відбулася у ХХ ст.

Прогрес сучасної науки пов’язаний з використанням більш абстрактних теоретичних конструкцій, які виходять далеко за межі нашого повсякденного досвіду. Численні вузькоспеціалізовані терміни стають міждисциплінарними і загальнонауковими.

Вони запозичуються разом з технічними, економічними та іншими нововведеннями або з певними науковими відкриттями з чужих мовних просторів і вживаються, частково, як асимільовані запозичення у їх різноманітних проявах, частково – як запозичені слова.

Можна виявити два типи запозичень. До першого відносяться лексичні одиниці, які з’явилися в економічній лексиці німецької мови в результаті процесу запозичення як внутрішньої так і зовнішньої форми: *Swap* „своп, одночасне проведення касової і термінової угоди”, *Outright* „валютний курс за терміновими угодами”. Другий тип складають лексичні одиниці, які запозичуються за наявності в німецькій мові понять, формальним зовнішнім вираженням яких вони є. Варто особливо наголосити на сучасній тенденції до заміни фрагментованої назви нефрагментованою. Цей процес пов’язаний із загальномовною тенденцією до створення інтернаціональних термінів. Наприклад: *Floaten* замість *“frei schwankender Kurs”*, *der Manager* замість *“kaufmännlicher Leiter”*.

Від звичного лексичного запозичення суттєво відрізняється *калькування* – один із типів взаємодії мов. У ньому використовується власний мовний матеріал, а іноземне слово не переходить в мову-реципієнта, а тільки калькується, тобто, створюється за зразком мовних одиниць чужої мови шляхом точного перекладу складових слова морфемами рідної мови. В соціально-економічній лексиці зустрічаються два типи кальок: 1) лексико-словотвірні – *Sales-Manager* = *Verkaufsleiter* „керівник з продажу”, *letter of credit* = *Kreditbrief* „кредитний лист”; 2) напівкальки – *Travellerscheck* = *Reisescheck* „дорожній чек”, *time charter* = *Zeitcharter* „чартер на термін”.

Ще одним способом творення термінів є *аббревіація*. І. Колесникова зазначає, що аббревіація є „характерною особливістю деривації ХХ ст. [4: 58]”, і, можна додати, початку ХХІ ст. Він є сучасним і на перший погляд ефективним способом досягнення економності в термінології. Унаслідок аббревіації виникають скорочені (усічені) одиниці, що структурно відрізняються від базових слів. Вони компактні за структурою і характеризуються власними граматичними ознаками. „Абревіація спрощує репрезентацію матеріалу, що представлений багатоконпонентними, іноді п’яти й семикомпонентними словосполученнями, полегшує сприйняття головного у тексті” [8: 279]. Абревіатури можуть вживатися як у письмовій, так і в усній комунікації і є представлені двома типами слів: буквеними абревіатурами (акронімами), наприклад: *EGStGB* *“Einführungsgesetz zum Strafgesetzbuch”*, і усіченими словами (контрактурами). Вони, в залежності від усіченої частини слова, поділяються на ініціальні, складові та фінальні контрактури, наприклад: *Lok* *“Lokomotive”*, професіоналізми – *Gewi* замість *Gesellschaftswissenschaft*, *Wiwi* замість *Wirtschaftswissenschaft*.

Лише частина абревіатур, поширених у німецькій термінології є продуктом власне німецької словотворчості. Велика кількість існуючих скорочень походить з англійських чи французьких назв і були запозичені з цих мов вже у формі абревіатури [9: 38]. Запозичені з англійської мови скорочення переважно читаються англійською. Наприклад: *GIF* *“Graphic Interchange Format”*, *HTML* *“Hyper Text Marked up Language* (комп’ютерна техніка).

Такі скорочення уможливають нові поєднання слів і, про що вже згадувалося, сприяють мовній економії у наукових текстах. Наприклад: *HVL-Jahrestagung* замість *Jahrestagung des Hauptverbandes des Deutschen Lebensmittel-Einzelhandels*. Але, з іншого боку, оскільки кожна абревіатура мусить мати своє розшифрування, то це тільки часткове розв’язання проблеми довгих термінів. Крім цього, абревіатури часто створюють комунікативні перешкоди, оскільки зрозуміти зміст абревіатури можна, лише зіставляючи його з

прототипом, в інших випадках, коли розшифрування невідоме, скорочення виступають невмотивованими словами; вони навіть в межах певного фаху не завжди є загальновідомими.

Активне творення складноскорочених слів в німецькій мові дає підстави розглядати аббревіацію як один із способів німецького словотворення, про що свідчить і кодифікація даних мовних одиниць. Наприклад, Маленький словник скорочень Дудена містить близько 40000 національних та інтернаціональних аббревіатур.

Підсумовуючи проведені дослідження, можна зробити такі **висновки**: 1) метафора і метонімія залишаються актуальними способами термінотворення і для молодих наук, науковій метафорі порівняно з художньою і побутовою властива більша системність, когнітивність, об'єктивність, менша образність; метафоризація поєднує між собою різні семантичні ряди, різні способи опису та осмислення явищ об'єктивного світу; 2) соціальна комунікативна потреба зумовлює входження тих чи інших запозичених лексичних одиниць в термінологію національної мови, частина запозиченої лексики досить швидко освоюється, збагачується похідними утвореннями, граматикалізується, відбувається адаптація даної лексики, її впровадження та органічне входження до словотвірної системи мови-реципієнта 3) терміноаббревіатури мають характеристики лише вторинної номінації й використовуються з метою мовної економії для зручності при багаторазовому використанні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: 1985. – 360 с.
2. Гусев С.С. Упорядоченность научной теории и языковые метафоры // Метафора в языке и тексте: Сб. науч.ст. – М.: Наука, 1988. – С.119-133
3. Засорина Л.Н. О некоторых эмпирических принципах металингвистики // Вопросы металингвистики. – Л.: ЛГУ, 1973. – 136 с.
4. Колесникова І. Деякі аспекти сучасної термінологічної деривації // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. Праць. – К.: 2001. – Вип. IV. – С.58-60.
5. Кочерган М.П. Вступ до загального мовознавства. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2000. – 334 с.
6. Левковская К.А. Лексикология немецкого языка. – М.: 1956. – 247 с.
7. Лотте Д.С. Перенос термина по смежности понятий // Основы построения научно-технической терминологии. – М.: 1961. – С.51-58.
8. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови: Навч. Посібник. – К.: 2006. – 312с.
9. Розен С.В. Новые слова и устойчивые словосочетания в немецком языке. М.: „Просвещение”, 1991. – 190 с.
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава, 2006. – 716с.
11. Слаба О.В. Англоамериканізми в лексико-семантичній системі сучасної німецької мови (на матеріалі галузевої лексики економіки): автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. національний лінгвістичний ун-т. – К.: 2003. – 19 с.
12. Татаринов В.А. Теория терминоведения: В 3-х т. – М.: 1996. – Т. 1. Теория термина: История и современное состояние. – 311 с.
13. Fluck Hans-R. Fachsprachen: Zur Funktion, Verwendung und Beschreibung eines wichtigen Kommunikationsmittel in unserer Gesellschaft. // Die deutsche Sprache zur Jahrtausendwende. – Dudenverlag, 2000 Band 1. – S.89-106.
14. Reinhard W. und Kollektiv (1975) Deutsche Fachsprache der Technik. Ein Ratgeber für die Sprachpraxis. – Leipzig, 1975. – 356 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Дикс Х., Салищев В.А. Новый немецко-русский экономический словарь. – М.: „РУССКО”, 2002. – 608 с.
 Marktwirtschaft und Planwirtschaft: ein enzyklopädisches Wörterbuch Deutsch-Englisch-Russisch – K. G. Saur – München-London-New York-Paris: 1992 – 1045 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Дружбяк – аспірант кафедри німецької філології КНЛУ, викладач Львівського національного університету імені Івана Франка, Педагогічного коледжу.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, лексикологія німецької мови.

АНТОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ХРИСТІЯНСЬКО-БОГОСЛОВСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

Людмила ЗАКРЕНИЦЬКА (Хмельницький, Україна)

У статті аналізуються і класифікуються терміни-антоніми англійської християнсько-богословської терміносистеми з погляду структури і семантики, а також розглядаються деякі особливості термінологічних антонімів, які відрізняють їх від загальнономовних антонімів.

The article deals with the terminological antonyms of the English Christian theology terminological system which are analyzed and classified in the aspects of their structure and semantics. Some peculiar features of terminological antonyms are also regarded.

У центрі уваги лексико-семантичної типології перебувають антонімічні відношення, які багато в чому зумовлюють системну організацію термінології. У кожній термінологічній системі антоніми утворюють елементарні мікрополя, в межах яких реалізуються відношення протилежності як однієї з суттєвих ознак системності термінології [7: 186]. Однак, питання визначення антонімічних відношень між термінами, на відміну від загальнолітературної мови, є не простим, і може вирішуватись лише на основі глибокого семантичного аналізу значень відповідних термінів, і апелює до спеціально-професійних понять, які ними

виражаються. Осмислення антонімії у термінологічній сфері як одного із регулярних принципів найменування понять із протилежним змістом дає змогу точніше визначити місце терміна в конкретній термінологічній системі у його зв'язках і взаємозалежностях від інших її компонентів [6: 83].

Проблему антонімії на прикладі галузевих терміносистем на матеріалі різних мов досліджувало ряд дослідників, серед них Головін Б.М., Гриньов С.В., Кочан І.М., Лейчик В.М., Мацюк Г.П., Мельников Ю.М., Татарінов В.А. та інші. Однак досі терміни-антоніми християнсько-богословської терміносистеми на матеріалі англійської мови ще не були предметом окремого лінгвістичного дослідження.

Метою статті є опис антонімічних відношень в англійській християнсько-богословській терміносистемі. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) визначити місце термінів-антонімів у вищеназваній терміносистемі; 2) класифікувати досліджувані терміни-антоніми з погляду семантики та структури; 3) дослідити особливості термінологічних антонімів, які відрізняють їх від загальномовних антонімів. Матеріалом дослідження є 1983 терміни англійської християнсько-богословської терміносистеми, відібраних методом суцільної виборки.

Вважається, що існування великої кількості протилежних за значенням одиниць у мовах пов'язане з природною здібністю людського розуму поляризувати накопичений досвід. У загальному розумінні, антоніми розглядаються як мовне відображення об'єктивної логічної закономірності – наявності протилежностей, які врешті рещт доходять до протиріччя [3: 33]. Щодо проблеми антонімії термінів, слід зауважити, що вона є складовою частиною більш загальної проблеми – поширення лексико-семантичних відношень, які притаманні лексичним одиницям мови, в термінологічних системах. Звідси, залежно від того, яку позицію посідають дослідники, розглядаючи сутність терміна, питання наявності антонімії в термінологічних системах отримує відповідно різну оцінку. Прихильники першої точки зору (О.О.Реформатський, О.М.Толікіна, Л.Л.Кутіна), які розуміють термін як особливе спеціальне слово, а термінологічну систему вважають системою іншої семіотичної лозхэприроди, ніж система загальнолітературної мови, приходять до висновку, що антонімія (як і синонімія та омонімія) – явище чуже для терміносистем. Згідно з іншою думкою, якої дотримуються Г.Й.Винокур, А.І.Моїсеєв, В.П.Даниленко та інші, термін – це загальномовне слово в особливому використанні, а отже, всі загальномовні лексико-семантичні процеси поширюються і на терміносистему.

Більшість термінознавців, серед них Б.М.Головін, С.В.Гриньов, І.М.Кочан, Т.І.Панько, В.А.Татарінов та багато інших, визнають наявність антонімії в термінологічних системах і розглядають її як природне, широко поширене і цілком закономірне явище. Справедливою, на наш погляд, є точка зору В.П. Даниленко, яка вважає, що „для лексики мови науки антонімія властива не менше, а скоріше більше, ніж для загальнолітературної мови”. Причина цього, на думку вченого, полягає в природі наукових понять [1: 79]. Людське мислення, а наукове, абстрактне особливо, є дихотомічним. Тому поняття народжуються парами, а суттєві властивості явища, предмету приховують діалектичні протилежності, які виявляються наукою. Логічна природа антонімії, завуальована в звичайному слові, оголюється в мові науки, що примушує говорити не стільки про антоніми, скільки про понятійні термінологічні опозиції [2: 41].

Під термінологічною антонімією у сучасному термінознавстві розуміють тип семантичних відношень лексичних одиниць, що мають протилежні значення. Антонімічними в термінології вважаються відношення двох значень, що виражені різними термінами й передають істотні ознаки несумісних протилежних або суперечних видових понять стосовно одного родового, тобто мають спільну семантичну основу, а відмінні семи цих значень замінюють одна одну або одна виключає одну [5: 295]. Як показує вищезазначене визначення термінологічної антонімії, особливості семантики термінів є визначальними під час встановлення їх антонімічності.

Слід особливо підкреслити, що антонімія в терміносистемах різних галузей знань вважається скоріше бажаним явищем, ніж небажаним, тому що вона сприяє виконанню вимог однозначності і точності, не заважає термінам виконувати свої функції, сприяє простоті й ясності термінології. У термінології антонімія допомагає позначити крайні точки термінологічного поля, використати логічні можливості термінологічної системи. Антоніми уточнюють характер поняття, підсилюють системність термінології, надаючи їй різноманітного характеру. Антонімічні пари унаочнюють взаємну залежність різних понять, допомагають формуванню у користувачів чітких уявлень про ієрархію наукових понять [8 : 295].

На наш погляд, логічні основи вираження протилежності як у мові взагалі, так і в термінології зокрема, єдині. Поняття протилежності охоплює різноманітні явища – асоціації по контрасту, протиставленість об'єктів і явищ у природі, контрарність і взаємовиключення понять. Однак, дослідження свідчить про наявність деяких особливостей термінологічних антонімів, які відрізняють їх від загальномовних. По-перше, у сфері семантики питання про антонімію термінів у межах однієї терміносистеми вирішується не так, як питання про антонімію слів у лексикології. Антонімія в терміносистемі виникає виключно на базі позалінгвальної (логічної) протилежності понять спеціальної галузі, тому не кожен термін повинен мати антонім, навіть якщо це дозволяються його мовним субстратом [4: 68]. По-друге, антоніми в англійській християнсько-богословській термінології та в інших термінологіях різних національних мов характеризуються більшою структурною різноманітністю, ніж антоніми в загальномовних мовах. Так, у термінології крім антонімів-

слів широко поширені й антоніми-словосполучення. По-третє, дуже важлива відмінність термінологічних антонімів від загальнономовних полягає у сфері їх функціонування. Сфера функціонування термінологічних антонімів – лише науково-технічна та галузева література. Відмінність термінологічних антонімів від загальнономовних полягає в їх тісному зв'язку з терміносистемою даної галузі науки чи техніки.

Оскільки антоніми не існують окремо, а завжди передбачають наявність протиставлюваної одиниці, тому пропонується для дослідження антонімічних відношень у термінології ввести в обіг поняття термінологічної антонімічної пари, яка є своєрідною мікросистемою із певними відношеннями всередині, що виконує системоформувальну функцію в розвитку наукової термінології [5: 295]. Члени термінологічної антонімічної пари називають предмети і явища одного роду і належать до однієї категорії об'єктивної дійсності.

Проведене дослідження показало наявність 50 пар термінологічних антонімів в англійській християнсько-богословській терміносистемі (далі – АХБТ). Залежно від типу протилежності, який виражається, терміни-антоніми АХБТ поділяються на контрарні, комплементарні та векторні. Контрарні антоніми реалізують якісні протилежності, які виявляють градуальні опозиції. На думку Ярцевої В.М., до них можна умовно зарахувати позначення часових та просторових координат, при наявності градуальної опозиції. Аналіз мовного матеріалу показав, що цей тип відношень є нетиповим для АХБТ, оскільки було виявлено лише один приклад подібної протилежності: *amillennialism* (амілленаризм: есхатологічне вчення, яке ототожнює тисячолітнє царювання Христа з віком Церкви) – *millenarianism* (*millennialism*) (міленаризм: есхатологічне вчення про тисячолітнє царювання Христа на землі, яке починається з Його другого приходу) – *postmillennialism* (постмілленаризм: есхатологічне вчення про другий прихід Христа після тисячоліття, як результат християнізації світу).

За смисловою структурою контрадикторні (або комплементарні) антоніми є найпростішою категорією протиставлення, оскільки воно відбувається по лінії наявності – відсутності властивості чи ознаки [9: 254]. Обов'язковим атрибутом комплементарної антонімії є обов'язковість другого члена опозиції. Такі терміни виражають видові поняття, що доповнюють одне одного до родового і є граничними за характером. Комплементарні терміни-антоніми налічують 37 пар і складають ядро в АХБТ. До них відносимо: *sinner* (грішник) – *righteous* (праведник), *godliness* (побожність) – *godlessness* (безбожність), *the New Covenant* (Новий Заповіт) – *The Old Covenant* (Старий Заповіт), *the gates of hell* (ворота пекла) – *the gates of Heaven* (ворота раю), *the Great Prophets* (Великі пророки) – *the Minor Prophets* (Малі пророки), *profane* (безчестити) – *glorify* (прославляти), *higher criticism* (критика високого рівня, історична критика: вивчення історичних основ книг Біблії) – *lower criticism* (критика низького рівня, текстуальна критика Біблії: текстологічне вивчення книг Біблії).

Векторні антоніми виражають протилежну спрямованість дій, ознак і властивостей, наприклад: *iconolatry* (іконолатрія, поклоніння іконам) – *iconoclasm* (іконоборство), *vanguish temptation* (впасти в спокусу) – *yield temptation* (протистати спокусі), *conversion* (навернення до Бога) – *apostasy* (богівідступництво), *take the veil* (постригтися в монахи) – *renounce the veil* (піти з монастиря) та інші.

За структурою серед англійських християнсько-богословських термінів-антонімів виділяємо антоніми-слова (28 пар) і антоніми-словосполучення (22 пари). У свою чергу, антоніми-слова поділяються на різнокореневі, або лексичні антоніми (13 пар) і однокореневі, або граматичні, антоніми (15 пар). Даниленко В.П., наприклад, зазначає наявність в мові науки лексичної і словотвірної антонімії. Вчений вважає, що в силу того, що антоніми сприймають як експлікатор протилежності, найпоширенішою формою мовного вираження антонімії є словотвірні засоби.

Аналіз свідчить, що в досліджуваному матеріалі англійської християнсько-богословської термінології є 15 пар однокореневих антонімів: *righteous* (праведний) – *unrighteous* (неправедний), *Trinitarian* (тринітарій, віруючий в догмат Трійці) – *Antitrinitarian* (антитринітарій), *penitent* (той, хто кається) – *impenitent* (не розкаяний), *frock* (посвятити в духовний сан) – *disfrock* (позбавити духовного сану), *godly* (побожний) – *godless / ungodly* (безбожний), *liturgical days* (літургічні дні) – *alitururgical days* (дні, в які літургія не здійснюється), *christian* (християнин) – *antichristian* (противник християнства), *peccability* (прогріх) – *impeccability* (безгрішність). Досить активними в утворенні антонімії є також лексичні засоби, які зафіксовано в 13 парах термінів. Прикладами лексичної, або різнокореневої антонімії є такі: *sinner* (грішник) – *saint* (святий), *apostate* (богівідступник) – *convert* (навернений у віру), *paradise* (рай) – *hell* (ад), *bless* (благословляти) – *curse* (проклинати), *profane* (безчестити) – *glorify* (прославляти), *catholicism* (кафоліцизм) – *autocephaly* (автокефальність), *demonise* (демонізувати) – *exorcise* (звільняти від бісів), *idolator* (ідолопоклонник) – *idoloclast* (ідолоборець), *iconolatry* (іконолатрія) – *iconoclasm* (іконоборство).

Аналіз мовного матеріалу показав, що антоніми-словосполучення майже не поступаються в кількості антонімам-словам. Загальний обсяг антонімічних термінів-словосполучень складає 22 пари, причому більшість пар є двохкомпонентними субстантивними словосполученнями (18 пар), а меншість складають дієслівні словосполучення (3 пари), наприклад: *witting sin* (добровільний гріх) – *unwitting sin* (невільний гріх), *liturgical days* (дні, в які здійснюється літургія) – *alitururgical days* (дні, в які не може здійснюватись

літургія), *canonical books* (канонічні книги) – *apocryphal books* (апокрифічні книги), *venial sin* (прбачливий гріх) – *capital sin* (смертний гріх), *live by the Spirit* (жити за духом) – *live by the flesh* (жити за тілом).

Результати дослідження термінів-антонімів з урахуванням їх структури та типу відношень протилежності між ними відображені у зведеній таблиці. Цифрами в таблиці 1 позначається кількість антонімічних пар.

Таблиця 1

Терміни-антоніми англійської християнсько-богословської терміносистеми

Тип структури термінів		Тип протилежності			Всього
		Комплементарні	Векторні	Контрарні	
Т.- слова	однокореневі	10	4	1	15
	різнокореневі	7	6	-	13
Т.- словосполучення		19	3	-	22
Усього		36	13	1	50

Таким чином, як показало наше дослідження, термінологічна антонімія має місце в англійській християнсько-богословській терміносистемі. У семантичному плані в досліджуваній терміносистемі виявлено переважна більшість комплементарних антонімів, менше векторних та один приклад контрарних антонімів. У структурному плані англійські християнсько-богословські антоніми представлені однокореневими, або морфологічними, та різнокореневими, або лексичними термінами-словами, а також в основному двокомпонентними та одним прикладом трьохкомпонентних термінів-словосполучень.

Антонімія як семасіологічна категорія є невід’ємною від термінологічної системи, і це визначено характером позначуваних термінами понять. Антонімія в аналізованій терміносистемі, як і загалом у науковій термінології, працює на її системність.

Перспективою подальшого дослідження є вивчення явищ полісемії та омонімії, гіперо-гіпонімічних відношень в англійській християнсько- богословській терміносистемі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистических описаний. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
2. Куликова И.С., Салмина Д. В. Введение в металингвистику. – Спб.: Изд-во „Сага”, 2002. – 311 с.
3. Лейчик В.М., Никулина Е.А. Исследование терминологизмов в парадигматике: явление антонимии // Вестник МГУ: Серия 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – М., 2005. –№1. – С. 30 – 43.
4. Лейчик В.М., Смирнов И.П., Сулова И.М. Терминология информатики. Итоги науки и техники // Информатика. М.: ВИНТИ, 1977. – Т.2. – 138 с.
5. Михайлова Т.В. Антонімічні відношення українських науково-технічних термінів як мовне явище та об’єкт лексикографії // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць – К., 2003. – С. 295 – 299.
6. Павлова О.І. Антонімічні відношення у музичній терміносистемі (на матеріалі англійської, французької, російської та української мов). – Вісник Дніпропетровського університету: Мовознавство. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 82 – 90.
7. Панько Т.І., Кочан І.М., Машук Г.П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
8. Процик М. Антонімічні відношення в українській видавничій термінології // Проблеми української термінології: Вісник НУ „Львівська політехніка”, 2006. – № 559. – С. 293 – 295.
9. Татаринев В.А. Исторические и теоретические основания терминоведения как отрасли отечественного языкознания: Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19. – М., 1996. – 403 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Закреницька Людмила – здобувач Рівненського державного гуманітарного університету.
Наукові інтереси: термінології суспільних галузей знань англійської мови.

ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ГРУПП С ВЕРШИНОЙ «ЖАТЬ / TO BENCH PRESS» В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Лілія КАПШУК (Горловка, Україна)

*У статті проведено ономасіологічний аналіз лексико-семантичних груп з верхівками «жать / to bench press» у російській та англійській мовах. Наведені приклади об’єднання слів у межах цих груп за типом ономасіологічної моделі. Встановлено параметри їхнього ономасіологічного опису.
 Ключові слова: ономасіологічна модель, базис, ознака, лексико-семантичні групи.*

The present article analyses onomasiologically the lexico-semantic groups of words with the tops «жать / to bench press» in the Russian and the English languages. The examples of compounding of the words in these groups, according to onomasiological model. There were determined the parameters of their onomasiological description.

Объединение слов в группы может осуществляться по разным основаниям. Данные объединения, в сущности, являются разновидностями полевой интерпретации лексики. Д.Н.Шмелев раскрывает понятие

«языкового поля» следующим образом: «В 30-е годы были выдвинуты различные теории языкового поля, целью которых было обнаружение системных отношений, существующих между словами: теория «понятийного поля» Й.Трира, согласно которой на каждое понятийное поле как бы наслаиваются слова, членившие его без остатка и образующие «словесное поле» (при этом каждое слово получает смысл только как часть соответствующего «поля»), теория «семантического поля» В.Порцига, стремившегося обнаружить связи, заложенные в самих значениях слов (например, хватать связано с рука, идти с нога, видеть с глаз и т.п.) на основе этих связей образуются «элементарные поля значений»; ядром такого поля обычно является глагол) и др.» [7: 183]. Для нашего исследования важны именно понятийные поля. Как отмечает Ф.П.Филин, под этими полями «понимаются совершенно различные явления: объединения слов на основе общности грамматико-семантических значений, общности значений словообразовательных средств и т.д., не являющихся прямым объектом лексикологии, хотя и играющих важную роль в лексикологических исследованиях» [7: 186].

С одной стороны, как отмечает А.Ш.Фомина «основанием для объединения могут служить лингвистические характеристики» [6: 11] номинативных единиц. Д.Н.Шмелев описывает «объединения слов, обозначающих определенные группы самих реалий, например, названия частей тела и т.п.» [7: 186]. По мнению ученого, «такого рода объединения слов, основывающихся не на лексико-семантических связях, а на классификации самих предметов и явлений, можно назвать **тематическими словарными группами** (выделено нами – Л.К.)» [7: 186].

С другой стороны, «в основу могут быть положены собственно лингвистические свойства слов. Например, традиционное распределение слов по частям речи основано на сходстве лексико-семантических и формально-грамматических принципов» [6: 11].

Третий способ классификации лексики, по А.Ш.Фоминой, «объединение слов по лингвостилистическим признакам. На этом, в частности, основанием выделения групп слов, которые кроме названия предметов, или денотата, дают ему добавочную оценку, т. е. обладают дополнительной эмоционально-экспрессивной окраской, или коннотацией. На этом признаке, например, основано объединение слов с оттенком торжественности или с шутливой, фамильярно-сниженной окраской и т. п.» [6: 11].

Наше исследование касается лексико-семантических групп. Основанием для определения лексико-семантических групп, по мнению А.Л.Новикова, является объединение групп слов на основе определенных ассоциаций. Так, «каждая единица лексической системы включается в определенные семантические поля на основании содержания сходства и определенных ассоциаций с другими единицами» [5: 169].

Еще одним основанием определением лексико-семантических групп является сочетаемость слов. «Системность лексики, – пишет А.Л.Новиков, – обнаруживается не только в ее классификации, но и в определенных закономерностях упорядочения языковых единиц в речи (тексте). Слова с близкими и противоположными значениями обладают сходной лексической сочетаемостью, что является внешним выражением их внутренних свойств» [5: 172].

Целью нашей работы является описание тематического поля «Жать» в английском и русском языках. Компоненты поля расположены следующим образом: в центре поля находится основной компонент, наиболее специализированный для выражения данного значения и наиболее часто употребляемый, в нашем случае – собственно лексема «жать», далее расположены дериваты и словосочетания образованные от основного компонента, а на периферии словосочетания образованные от дериватов. Задача усложняется тем, что в английской терминологической системе силовых видов спорта разделение элементов на семантические поля происходит несколько по другому принципу. Например, в русском языке виды тренировочных упражнений в большинстве случаев образованы от слов обозначающих основные соревновательные движения *приседания, жим лежа, становая тяга*, отсюда названия упражнений: *полуприседы, жим гантелей, жим стоя, «французский жим», тяга стоя на плите* и т. д., то есть, в основе поля лежит действие, которое происходит как в тренировочном упражнении, так и в соревновательном движении. В английском языке тренировочные упражнения имеют в основе своего названия действие, выполняемое задействованной в нем мышцей или группой мышц или название самих мышц. Например, в русском языке – «французский жим», а в английском – *lying triceps extension* (дословно: выпрямление трицепса в положении лежа). Следовательно, некоторые термины английского языка абсолютно отличаются по внутренней форме от соответствующих им по смыслу и значению терминов русского языка. По эквивалентности в языках компоненты тематического поля «Жать» подразделяются на пять групп:

а) компоненты, имеющие абсолютные соответствия в английском языке, например: *жать - to press, жать лежа - to bench press (to bench), жим лежа - bench press (bench), жим штанги лежа - barbell bench press, жим гантелей лежа на горизонтальной скамье - dumbbell bench press, жим сидя - seated bench (press);*

б) компоненты имеющие частичные соответствия в английском языке, например: *жим стоя - standing press above the head, жим из-за головы - barbell overhead press, трицепсовый жим - triceps pressdown;*

в) компоненты, имеющие соответствия, которые в свою очередь не являются производными от основного компонента, например: «Французский» жим – *lying triceps extension*, дожимы – *lockout exercises*, дожимание (дожим) – *lockout*, отжимания на брусках – *triceps dip*;

г) компоненты, не имеющие соответствий в английском языке, например: жим средним хватом;

д) элементы английской терминологической системы силовых видов спорта, попадающие под характеристики определенного нами семантического поля «Жим», однако не имеющие соответствий в терминологической системе силовых видов спорта русского языка, *Arnold press*, *dumbbell Arnold press*, *close-grip push-up*, *decline push-up*, *push-up with dumbbell raise*.

Следует отметить, что для установления внутренней структуры поля важна ономасиологическая интерпретация рассматриваемых фактов. Как известно, процесс наименования устанавливает связь языковых элементов с фактами реальной действительности, объединяя понятийный класс наименований предметов в определенную систему языковых знаков. Связывая именуемые понятия с определенной категорией, объединяя их в определенные классы и разряды, можно создавать неограниченное количество номинативных единиц. Номинативные единицы языка разнообразны как по семантическому содержанию, так и по структуре.

Производное слово – это одно из номинативных средств языка, которое довольно отчетливо отражает ход классификационно-познавательной деятельности людей. Производное слово обладает расчлененной структурой, которая состоит из семантически значимых компонентов. Оно является результатом работы сознания по упорядочению языковыми средствами связей и отношений между предметами. “Между предметом, подлежащим обозначению, и языковой единицей его обозначения существует этап осмысления этого предмета и формирования понятия о нем в ходе предметной и/или познавательной деятельности человека. Понятие формируется на основе суждения о предмете, его предикации (приписывании ему признаков) и различными способами (номинативным предложением, производным именем) представляется в языке” [4].

История создания производного слова сохраняется в виде его формально-семантических связей с производящей лексической единицей и словами одного с ним словообразовательного типа. Однако, будучи созданными, производные слова становятся элементами лексики и устанавливают самые различные связи с другими лексическими единицами языка: синонимичные, антонимичные, омонимичные, связи слов данного тематического класса, объединенных однородностью отношения к общей теме, к одному тематико-ситуативному комплексу.

Основной целью ономасиологии является создание и развитие теории номинации, изучение средств и способов называния элементов внеязыковой действительности, “Номинация есть закрепление за словом понятия, отражающего определенные признаки предметов, ... номинация есть закрепление за языковым знаком понятия – сигнификата, отражающего определенные признаки” [9: 101]. В акте номинации познающий субъект отбирает в называемом предмете ряд признаков или один признак, которые, как правило, берутся в основу наименования. Каждый предмет (референт) имеет множество признаков. Эти признаки конкретны, осознаются носителями языка как сугубо индивидуальные, но в совокупности создают сложные представления о данном предмете или явлении в сознании человека. Отразить в сознании все эти признаки одновременно невозможно, поэтому в большинстве случаев в нем указывается на один, являющийся наиболее характерным. Этот основной признак, на базе которого предмет или явление получили название, А.А.Потебня называет “внутренней формой”. В ряде слов эта внутренняя форма затухает и исчезает, слова выступают как немотивированные, производные. Мотивированность является одной из характерных черт номинации. Мотивированность ярче всего проявляется в словах производных. Процесс называния связан с выявлением мотивационных признаков, характеризующих простые производные и сложные слова. Поэтому основным аспектом изучения словообразования следует считать номинативный или ономасиологический.

Ономасиологический подход к словообразованию был активно использован впервые чешскими лингвистами и, прежде всего, М.Докулилом. Им разработаны основные положения ономасиологического подхода к словообразованию, а именно: а) обработка, расчленение и упорядочение внеязыкового содержания в соответствии со способами наименования данного языка происходит при помощи так называемых “ономасиологических категорий”, образующих основу названия; б) структура ономасиологических категорий в основе своей двучленна: “ономасиологический базис” указывает на определенный понятийный класс, родовое понятие (например, “деятель”), “ономасиологический признак” – член дифференцирующий, он указывает на видовой признак, выделяющий предмет внутри класса (например, для названий профессий – отношение к труду, предмету труда, средству труда и т.п.)” [10].

Ономасиологический аспект словообразования в русской лингвистической науке подробно описывает Е.С.Кубрякова. Она указывает: “Главной целью ономасиологии является установление тех принципов, которыми руководствуется говорящий при осуществлении им номинативной деятельности. Исходя из этого, теория номинации определяется как такая лингвистическая теория, которой надлежит объяснить, как формируются в языке обозначения разных фрагментов окружающего нас мира в ходе его познания, какие

для этого используются или создаются языковые средства и формы. Важной составной частью ономазиологии является ономазиология деривационная, которая решает поставленные выше проблемы применительно к такому номинативному знаку, как производное слово” [3: 21].

Е.С.Кубрякова определяет словообразование как важную область ономазиологии с точно очерченными формальными границами, поэтому важнейшим аспектом при изучении любого явления в сфере словообразования следует считать номинативный, или ономазиологический. Она пишет: ”Словообразование – это область создания и функционирования производных единиц как однословных наименований, вторичных по своей природе, мотивированных по содержанию и структурированных в соответствии с формальной операцией и характером преобразования исходных единиц, базы деривации” [1: 51 - 52].

Акт номинации с точки зрения ономазиологического подхода предполагает две различные операции: 1) для того, чтобы назвать что-либо, необходимо идентифицировать референт, определить его место в когнитивной системе говорящего и отнести его к определенной категории, 2) затем идет операция сравнения данного референта с другими подобными ему в данной категории (классе), в результате выделяются характеристики, отличающие данный референт от ему подобных. Происходит сначала общая категоризация, затем субкатегоризация. Акт наименования “устанавливает определенные отношения между каким-либо фрагментом действительности, сравнивая его с другим” [2: 200]. В этом заключается роль когнитивных процессов при порождении слова.

Для акта номинации существенны следующие черты: новое название строится как однословное; производное слово – вторичная единица. Создание новой единицы, с новой смысловой структурой происходит на базе уже существующих готовых единиц языка. В структуре нового наименования всегда повторяются компонент структуры исходной единицы. Новое наименование всегда представляет собой слово, формальные характеристики которого не повторяют полностью формальных характеристик исходной единицы. Создание нового наименования всегда осуществляется в ходе определенной формальной операции (прибавления аффикса, прибавления другой основы или основ, усечения каких-либо элементов, чередования, и т. п.).

С точки зрения когнитивной лингвистики для выявления элементов акта номинации исследователи, по сути дела, используют ономазиологическую характеристику. Она устанавливает отличительные черты анализируемого понятия по его участию в процессе номинации, а в словообразовании – в процессе создания новых слов со статусом однословного наименования, производного слова. Ономазиологическая характеристика связывает значение, подлежащее вербализации, с формой его выражения. Она всегда направлена на выяснение того, каким образом оформляются данные значения в данном знаке [3: 21 - 22].

Е.С.Кубрякова вводит понятие ономазиологическая структура, которое относится к типу связи, наблюдаемому между ономазиологическим базисом и признаком. Она пишет: “С ономазиологической точки зрения возникновение производного слова может быть описано как приписывание, или предикторное, определенного ономазиологического признака определенному ономазиологическому базису, а, следовательно, не только с помощью понятий базиса и признака, ..., но и с помощью понятия ономазиологического предиката, ономазиологической связки, которая характеризует тип отношений между базисом и признаком и конкретизирует его” [3: 24].

Производное слово – это любая вторичная, обусловленная другим знаком или совокупностью знаков единица номинации со статусом слова, независимо от структурной простоты или сложности последнего [1: 5]. При раскрытии значения суффиксальных производных используются приемы, основанные на принципе выводимости: толкование слов с помощью семантической дефиниции и ссылки на их ономазиологическую структуру. При работе с суффиксальными моделями рекомендуется раскрывать лексическое значение производных с помощью семантических схем. Использование схем толкования, например тот, кто + производящая основа, обеспечивает правильное выполнение действия, позволяет понять производное слово по значению входящих в него морфем, а не простым переводом.

Исходя из всего вышесказанного, следует, что компоненты поля «жим» могут подразделяться на различные по своей структуре группы по типу совпадения ономазиологической модели в русском и английском языках. Они могут по ней совпадать полностью, частично или не совпадать вообще. Основным базисом является действие [жать], вторичным базисом – опредмеченное действие [жим], а признак обозначен словом, которое показывает, каким способом выполняется действие, в какой позиции и с помощью чего. Нами обнаружены следующие семантические модели компонентов лексико-семантической группы «жим» в русском языке (в сопоставлении с английской лексико-семантической группой *to bench press*):

1. [действие]+(способ)

[жим]+ (*узким хватом*) – (*close grip*) + [*bench press*] – полное семантическое тождество.

[жим]+ (*обычным хватом*) – (*regular grip*) + [*bench press*] – полное семантическое тождество.

[жим]+ (*широким хватом*) – (*wide grip*) + [*bench press*] – полное семантическое тождество.

[жим]+ (*обратным хватом*) – (*reverse-grip*) + [*bench press*] – полное семантическое тождество.

[жим]+ (из-за головы) – (barbell) + (overhead) + [press] – частичное сходство, отличие по ономасиологическому признаку.

[жим]+ (средним хватом) – отсутствуют совпадения.

(close-grip)+[push-up] – отсутствуют совпадения.

2. [действие]+(позиция)

[жать]+ (лежа) - to [bench press] (to bench) – частичное сходство, отличие по ономасиологическому признаку.

[жим]+ (лежа) - [bench press] (bench) – полное семантическое тождество.

[жим]+ (сидя) – (seated) + [bench (press)] – полное семантическое тождество.

[жим]+ (наклонно) – (incline/decline) + [bench press] – полное семантическое тождество.

[жим]+ (стоя) – (standing) + [press] + (above the head) – частичное сходство, усечение базиса и отличие по ономасиологическому признаку.

(decline)+[push-up] – отсутствуют совпадения.

3. [действие]+(средство)

[жим]+ (ногами) – (leg) + [press] – частичное сходство, усечение базиса.

(трицепсовый)+ [жим] – (triceps) + [pressdown] – частичное сходство, несовпадение базиса.

(«Французский»)+ [жим] – (lying triceps) + [extension] – полное ономасиологическое различие.

4. [действие]+(объект)+(позиция)

[жим]+ (штанги) + (лежа) – (barbell) + [bench press] – частичное сходство, отличие по ономасиологическому признаку.

[push-up]+(with dumbbell)+(raise) – отсутствуют совпадения.

5. [действие]+(объект)+(позиция)+(место)

[жим]+ (гантелей) + (лежа) + (на горизонтальной скамье) – (dumbbell) + [bench press] – частичное сходство, отличие по ономасиологическому признаку.

6. [экипировка]+(вид)

(жимовая)+[майка] – (bench)+[shirt] – полное семантическое тождество.

(жимовая)+ [рубашка] – (bench)+[shirt] – полное семантическое тождество.

7. [средство]+(вид)

(жимовые)+[мышцы] – (press)+[muscles] – полное семантическое тождество.

8. [действие]+(вид)

(жимовое)+[движение] – (press)+[move] – полное семантическое тождество.

9. [соревнования]+(вид)

(жимовой)+[чемпионат] – (press)+[move] – полное семантическое тождество.

10. [тренировочный процесс]+(вид)

(жимовая)+[система] – (bench press)+[system] – полное семантическое тождество.

11. [действие]+(исполнитель)

[жим]+ (овик) – [bench]+(er) – полное семантическое тождество.

12. [действие]+(вид)

(до)+[жим] – (lockout)+[exercise] – полное ономасиологическое различие.

(до)+[жим]+(ание) – [lockout] – полное ономасиологическое различие.

13. [действие]+(вид)+(снаряд)

(от)+[жим]+(ание)+(на брусках) – (triceps)+[dip] – полное ономасиологическое различие.

14. [действие]+(вид)+(позиция)

(от)+[жим]+(ания)+(в упоре лежа) – [push-up] – полное ономасиологическое различие.

15. [действие]+(изобретатель)

(Arnold)+[press] – отсутствуют совпадения.

16. [действие]+(изобретатель)+(объект)

(dumbbell)+(Arnold)+[press] – отсутствуют совпадения.

Итак, рассмотренное тематическое поле «жим» – “to bench press” состоит из лексико-семантических групп с вершиной «жим» – “to bench press”, представляющие собой в типологическом аспекте систему сходств-различий ономасиологической структуры составляющих их компонентов. Предложенная модель описания является первым шагом к описанию лексико-семантических групп каждого тематического поля, формирующего терминологию силовых видов спорта.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Кубрякова Е.С. Еще раз о месте словообразования в системе языка. В: Актуальные проблемы русского словообразования. Ученые записки, Т. 143, Ташкент, 1975. – С. 50.
2. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. -М.:Наука, 1981. – 199 с.
3. Кубрякова Е.С. Ономасиологические характеристики комплексных единиц словообразовательной системы. В: Актуальные проблемы русского словообразования. Сборник научных статей. Ташкент – Укитувчи. 1982.
4. Оглезнева Е.А. Метафоричное словообразование как способ номинации (на материале производных имен существительных амурских говоров) <http://www.amursu.ru/vestnik/3/3-15.doc>

5. Современный русский язык: Учебник: Фонетика, Лексикология, Словообразование, Морфология, Синтаксис / Под общ. ред. Л.А. Новикова. – СПб: Изд-во «Лань», 1999. – 864 с.
6. Фомина А.Ш. Современный русский язык: Лексикология: Учебник для институтов и факультетов ин-ных языков. – М.: Высшая школа, 1983. – 335 с.
7. Шмелев Д.Н. Русский язык в его функциональных разновидностях. – М.: Наука, 1977. – 168 с.
8. Шмелев Д.Н. Современный русский язык: Лексика. – М.: Просвещ., 1977. – 335 с.
9. Языковая номинация [общие вопросы]. М., 1977.
10. Dokulil 1962: M. Dokulil. Tvoreni slov v cestine, 1962.
11. Источник: Проблемы когнитивного и функционального описания русского и болгарского языков. Выпуск второй. Под общей редакцией доц. д-ра Д. Митева и доц. д-ра А. Николовой. Университетско изд. "Епископ Константин Преславски". Шумен, 2003.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лілія Капшук – аспірантка Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.
Наукові інтереси: лексична семантика російської та англійської мов.

ЕЛЕМЕНТАРНІ ПАРАДИГМАТИЧНІ КЛАСИ ПРИЗВИЩ ПЕРШОЇ ВІДМІНИ МІШАНОЇ ГРУПИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Олена КАШТАЛЯН (Кіровоград, Україна)

У статті досліджено статус прізвищ першої відміни мішаної групи в системі словозміни сучасної української літературної мови, визначено їхні елементарні парадигматичні класи, а також чинники, які впливають на виокремлення останніх.

The article runs about the status of the first person nouns of the mixed group in the inflection system of Modern Ukrainian literary language. The author defines their elementary paradigmatic classes and the factors which influence the definition of the classes.

Вивчення іменникової словозміни було в центрі уваги на всіх етапах розвитку українського мовознавства. Проблеми відмінювання субстантива досліджували Й.Андерш, С.Бевзенко, Л.Булаховський, І.Вихованець, М.Жовтобрюх, А.Загнітко, М.Затоканюк, С.Ковтюх, І.Кучеренко, І.Матвіяс, М.Плющ, С.Самійленко, Є.Тимченко, В.Юносова та інші. Зокрема відмінювання власних назв вивчали С.Головащук, В.Горпинич, Н.Дзятківська, І.Ковалик, Ю.Редько, Л.Скрипник тощо.

У підручниках, посібниках, довідниках зафіксовано короткі пояснення стосовно словозміни прізвищ в українській мові. Найчастіше навіть не виокремлено відмінкові парадигми прізвищ I відміни мішаної групи, тим більше не подано додаткових тлумачень їхньої словозміни. У „Правописному словнику імен і найпоширеніших прізвищ” А.Бурячка, електронному виданні „Словники України” зовсім не зафіксовано прізвищ I відміни мішаної групи; автори „Словника прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини)” (2002) подають закінчення тільки родового, давального й орудного відмінків однини.

Отже, система словозміни прізвищ, що належать до I відміни мішаної групи в сучасній українській мові, ще не була предметом комплексного дослідження, що й зумовило вибір теми публікації.

Метою статті є дослідження прізвищ, що належать до I відміни мішаної групи. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виявити головні чинники, що впливають на структуру морфологічних парадигм прізвищ I відміни мішаної групи; 2) з'ясувати особливості творення відмінкових форм з урахуванням акцентуаційного фактора; 3) порівняти відмінювання омонімічних антропонімів та апелятивів; 4) встановити систему елементарних парадигматичних класів прізвищ I відміни мішаної групи.

Історично першу відміну утворили в основному іменники з давніми основами на **-ā, -jā**. Крім названих, як зазначає І.Матвіяс, до сучасної I відміни перейшла переважна більшість іменників колишніх **ŷ**-основ та деякі іменники **ī**-основ [9: 43]. „В історії української мови іменники” **-ā, -jā**-основ, – підкреслює С.Самійленко, – „знали найменше парадигматичних змін, виявивши риси виключної стійкості і стабільності” [10: 30]. Традиційно до I відміни зараховують іменники чоловічого і жіночого роду, які в називному відмінку однини мають закінчення **-a** (орф. **-a** та **-я**). Частина друкованих джерел додає також іменники подвійного (спільного) роду із закінченням **-a** (**-я**). Проте не всі вчені виокремлюють останню родову категорію, вважаючи іменники типу *недотепа, непосида, листоноша* омонімічними формами чоловічого і жіночого роду, „з граматичного погляду розщеплювані на дві родові форми й найчастіше диференційовані синтаксично узгоджуваними або координованими словами” [3: 87]. Крім того, І.Вихованець зазначає, що за зразком іменників I відміни змінюються субстантиви із „суфіксом **-ищ-** та закінченням **-е**, якщо вони вказують на жіночий рід: *бабище, бородище, відьмище, гадючище, головище*” [3: 105].

Предметом дослідження стали 150 прізвищ з основою на тверду шиплячу фонему та закінченням **-a**. У колективному виданні „Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини)” (2002) зафіксовано 88 таких антропонімів, в „Інверсійному словнику сучасних прізвищ Західного Поділля” (додаток до кандидатської дисертації Н.Рувольової „Антропонімія Західного Поділля кінця XVIII–XX ст.”) – 20 назв, в „Інверсійному словнику сучасних прізвищ північної

Тернопільщини” (додаток до кандидатської дисертації С.Шеремети „Антропонімія північної Тернопільщини”) – 11 прикладів, в „Інверсійному словнику сучасних прізвищ Лубенщини” (додаток до монографії Л.Кравченко „Прізвища Лубенщини”) зафіксовано 31 досліджувану назву. Серед перерахованої кількості в різних джерелах повторюються такі прізвища: *Ганжя́* (СП: 87; ІССПЗП: 199; ІССПЛ: 146), *Гаркуша* (СП: 88; ІССПЛ: 149), *Коча* (СП: 191; ІССПЗП: 209), *Кулеша* (ІССПЗП: 209; ІССПТ: 195), *Куча* (ІССПТ: 195; ІССПЛ: 149), *Нетеча* (ІССПЗП: 209; ІССПТ: 195), *Паша* (СП: 268; ІССПТ: 195), *Рогожа* (СП: 302; ІССПЛ: 146), *Саранча* (СП: 313; ІССПТ: 195; ІССПЛ: 149), *Табарча* (СП: 341; ІССПТ: 195), *Хіжжа* (ІССПЗП: 199; ІССПЛ: 146), *Холоша* (СП: 371; ІССПЛ: 149). З кінцевою фонемою /ч/ – 60, з них у фіналі основи орфографічно літера ч (че) – 57 (*Вда́ча*, *Куча*, *Ломача*, *Нетеча*, *Притча*, *Ракоча*, *Саранча*, *Табарча*), ш (ща) – 3 (*Гу́ща*, *Ро́ща*, *Пана́ща*); /ш/ – 51 (*Бу́кша*, *Бу́ша*, *Ву́рша*, *Гнилу́ша*, *Гру́ша*, *Гу́ша*, *Курту́ша*, *Мату́ша*, *То́мша*, *Фо́кша*, *Холо́ша*); /ж/ – 21 (*Бру́жа*, *Буду́жа*, *Ге́жа*, *Грого́жа*, *Дабі́жа*, *Жур́жа*, *Мержа́*); /д^ж/ – 4 (*Гаджа́*, *Годжа́*, *Ганджа́*, *Риджа́*).

У сучасній українській літературній мові структура морфологічних парадигм, як указує С.Ковтюх, визначається частиномовною належністю слів, „а також інвентарем граматичних категорій, властивих кожній частині мови” [5: 7]. На думку вченої, для іменників І відміни мішаної групи актуальними є „такі чинники: відміна; група; рід; істота / неістота (серед істот видається доцільним додатковий поділ на осіб на неосіб); спільність рядів відмінкових флексій, у тому числі наявність варіантних форм у певних відмінках; схема наголосу; синтагматичний чинник; можливість утворення неповної парадигми” [7: 39].

О.Болух виокремлює 6 основних парадигм відмінювання іменників І відміни мішаної групи в сучасній українській літературній мові. Зокрема дослідниця підкреслює, що „основні парадигми відмінювання, сформовані на базі різної реалізації граем, можуть „розгалужуватися” внаслідок появи акцентних і морфонологічних відмінностей, тобто поділятися на підпарадигми з тотожними флексіями, але змінним наголосом чи наявністю інших морфонологічних процесів” [2: 26].

Структуру морфологічних парадигм прізвищ І відміни мішаної групи визначають такі чинники:

1. Частиномовна належність (іменниковий тип відмінювання).
2. Граматичні значення морфологічних категорій, характерних для цієї частини мови (усі слова – чоловічого або жіночого роду І відміни, мають повні парадигми, власні назви, належать до категорії істот-осіб, характеризуються конкретним значенням).
3. Віднесеність до мішаної групи. Цей чинник чи не найважливіший, адже саме він визначає систему відмінкових флексій.
4. Спільність флексивних рядів. Прізвища в українській мові не становлять якоїсь особливої системи з власними нормами орфографії і словозміни. Прізвища типу *Аво́нча*, *Бе́рча*, *Во́нча*, *Го́джа*, *Кабанча́*, *Павлу́ша*, *Рокша*, *Серо́жа*, *Татару́ша* відмінюються за парадигматичним підтипом мішаної групи і маркуються повною 14-членною відмінковою парадигмою: 7 граем однини і 7 граем множини.

Іменники І відміни в множині здебільшого зберігають давні закінчення *-ā*, *-jā*-основ. „У процесі розвитку української мови, як зазначає І.Матвіяс, найстійкішими виявилися давні форми наз., дав., ор. і місц. відмінків. У цих відмінках сучасна українська літературна мова майже не допускає варіантних форм. Однак досить складну картину становить род. відмінок” [9: 79]. Антропоніми І відміни в родовому відмінку множини найчастіше мають нульову флексію *Гру́ш*, *Гу́щ*, *Душ*, *Притч*, *Рого́ж*, проте для прізвищ типу *Ганжя́*, *Саранча́* за аналогією до іменників II відміни чоловічого роду (колишніх *-ŷ*-основ) характерне закінчення *-iv*: *Ганжі́в*, *Саранчі́в*. Форми апелятивів на *-iv*, як зауважує І.Матвіяс, також досить широко вживаються в народних говорах [9: 72]. Спорадично в родовому відмінку множини апелятивів І відміни фіксується флексія *-ей*: *мише́й*, *статей*, *свиней*, *сімей*. Це закінчення з’явилося під впливом іменників давніх *-ŷ*-основ [9: 71]. Але для прізвищ ця флексія не характерна.

У всіх лексикографічних джерелах для кличного відмінка однини іменників мішаної групи І відміни пропонується флексія *-е*. Про це, зокрема, пише О.Тараненко в дослідженні „Словозміна української мови”, де автор зазначає, що іменники І відміни мішаної групи відмінювання у формах кличного відмінка однини мають флексію *-е*. Наголошуючи при цьому, що „у живій мові в ім. мішаної групи у Кл. трапляються також позанормативні випадки із закінченням *-о* (за аналогією до ім. твердої групи, перев. у запозиченнях)” [12: 188]. С.Бевзенко також звертає увагу на те, що вживання в південно-західних і північних говорах української мови у формі вокатива іменників мішаної та м’якої групи вживається закінчення *-о* за аналогією до іменників твердої групи [1: 63]. Очевидно, прізвища типу *Ганжя́*, *Михальча́*, *Семерече́*, *Татару́ша*, *Федорча́* та інші в кличному відмінку мають флексію *-е*: *Ганжя́е*, *Михальче́*, *Семерече́*, *Татару́ше*, *Федорче́*.

5. Відсутність чи наявність дублетних форм. Найбільш поширеними в західному відмінку множини для назв істот є форми, тотожні з формами родового відмінка множини. Дослідники граматики, зокрема І.Вихованець, звертають увагу на те, що в українській мові фіксуються обмежені випадки вживання давньої форми знахідного відмінка множини, яка в сучасній мові збігається з формою називного відмінка множини, у назвах осіб у конструкціях з прийменником *у (в)* (рідше з іншими – *через*, *між* (*поміж*), *на*) типу *піти в депутати*, *поїхати в гості*, *через майстри*, *між монахи*, *на люди* тощо [4: 60].

С.Ковтюх зазначає: „Видається доцільним фіксувати такі словоформи у відмінкових парадигмах не тільки загальних іменників, а й у зразках словозміни прізвищ, імен, по батькові: *перейти в Тимошенки; збиратися в Сороси; пролізти між Ісуси; готуватися в Марії; проситися в Петровичі; мітити в Андріївни*. Очевидно, що зазначені форми – функціонально обмежені, конотативно марковані, найчастіше мають негативний, зневажливий чи іронічний відтінок. У парадигмах на це можуть указувати дужки чи значок зірочки” [8: 50–51].

Таким чином, варто й у відмінкових парадигмах прізвищ I відміни мішаної групи у знахідному відмінку множини подавати дублетні форми: а) такі, що формально збігаються з родовим відмінком множини і є більш поширеними: *бачити Кваши, Ракоіи, Татаруіи* (з нульовою флексією) або *бачити Ганджів, Мержів, Саранчів*; б) конструкції з прийменником **у(в)**, рідше **на, через, між (поміж)**, що формально збігаються з називним відмінком множини: *набиватися в Кваші, проситися в Ракоїі, мітити в Татаруїі* тощо. Подібні словоформи вживаються надзвичайно рідко, тому їх можна зараховувати до унікальних.

6. Акцентуаційний чинник – один з найбільш актуальних для морфологічної парадигматики прізвищ I відміни мішаної групи. „Іменники першої відміни, як і інші групи слів, протягом історичного розвитку української мови зазнали значних змін у наголошуванні” [11: 22]. У системі словозміни іменників I відміни мішаної групи виокремлено 4 акцентуаційні парадигми: а) переважна більшість прізвищ функціонує у всіх відмінкових формах з наголошеною основою (*Авонча, Зберча, Рокша, Фокша*); б) з наголошеним закінченням (*Гаджя́, Ганджя́, Ганжя́, Гребенча́, Грибенча́, Кабанча́, Мержя́, Саранча́, Юхія́*); в) з наголошеним закінченням, крім родового відмінка множини, де наголошений останній склад основи (*Каланча́*); г) з наголошеним закінченням в однині, крім знахідного та кличного відмінків, і наголосом на основі в множині та знахідному й кличному однині (*Душа́*).

7. Вплив синтагматичного чинника, або поява зв'язаної форми називного відмінка множини в сполученні із числівниками *два, обидва* (для чоловічого роду), *дві, обидві* (для жіночого роду), *три, чотири* та кількісними складеними з останнім компонентом *два–чотири* [6: 93–95]. Цей критерій має безпосередній зв'язок з попереднім – акцентуаційним. Так, у формі називного відмінка множини наголошена основа: *Душі́*. У сполученні із числівниками *два (дві)–чотири* наголос переміщується на флексію, стає таким, як і у формі родового відмінка однини – пор.: родовий відмінок однини *Душі́*, зв'язана форма називного відмінка множини *два (дві), три, чотири Душі́*. Первісно таке явище було характерне для апелютивів [6: 95], а за аналогією до останніх поширилося й на омонімічні антропоніми за умови збереження апелютивної акцентної парадигми.

За логікою, і прізвища, і омонімічні апелютиви повинні мати тотожні словозмінні парадигми, проте, наприклад, апелютиви *зміша, саранча, нетеча, гуца*, на відміну від прізвищ, належать до іменників *singularia tantum*, що характеризуються неповною парадигмою – мають тільки форми однини.

Трапляються й помилки, наприклад „Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини)” (2002) фіксує, що жіночі прізвища *Берча, Бідоча, Бордяча, Борча* є незмінюваними. На нашу думку, зазначені антропоніми відмінюються так, як і чоловічі прізвища.

Частина прізвищ омонімічна власним іменам: *Гнатуша, Груша, Павлуша, Паіша, Серо́жа* тощо. Словозмінні парадигми зазначених прізвищ в основному збігаються із зразками відмінювання омонімічних власних імен, крім форм кличного відмінка однини, де власні імена осіб I відміни мішаної групи, за аналогією до іменників твердої групи, мають закінчення **-о**: *Гнатушо, Грушо, Павлушо, Паішо, Серо́жо*. Для прізвищ характерна флексія **-є**: *Гнатуше, Груше, Павлуше, Паіше, Серо́же*.

У системі словозміни прізвищ I відміни мішаної групи виокремлено такі елементарні парадигматичні класи:

№ 1 (Гарку́ша) – чоловічого або жіночого роду, власна назва, назва особи-істоти, наголошена основа, повна парадигма. До репертуару цього парадигматичного класу належать також прізвища: *Бекеша, Вда́ча, Верху́ша, Гарку́ша, Гнату́ша, Ква́ша, Легу́ша, Павлу́ша, Притча́* та інші.

№ 2 (Гонжа́) – чоловічого або жіночого роду, власна назва, назва особи-істоти, наголошена основа, у родовому відмінку множини закінчення **-ів**, повна парадигма. За цим зразком відмінюються прізвище *Карча́*.

№ 3 (Кабанча́) – чоловічого або жіночого роду, власна назва, назва особи-істоти, з наголошеним закінченням, повна парадигма. За цим зразком відмінюються прізвища: *Гребенча́, Грибенча́*.

№ 4 (Саранча́) – чоловічого або жіночого роду, власна назва, назва особи-істоти, у родовому відмінку множини закінчення **-ів**, наголошене закінчення, повна парадигма. За цим зразком відмінюються прізвища: *Гаджя́, Ганджя́, Ганжя́, Мержя́, Юхія́*.

№ 5 (Паіша́) – чоловічого або жіночого роду, власна назва, назва особи-істоти, наголос на основі, повна парадигма. Аналогічно відмінюється антропонім *Гру́ша*.

№ 6 (Каланча́) – чоловічого або жіночого роду, власна назва, назва особи-істоти, з наголошеним закінченням, крім родового відмінка множини, де наголошено останній склад основи, повна парадигма.

№ 7 (Душа́) – чоловічого або жіночого роду, власна назва, назва особи-істоти, з наголошеним закінченням в однині, крім знахідного та кличного відмінків, і наголосом на основі в множині та знахідному

й кличному однини, повна парадигма, наявна зв'язана форма називного відмінка множини – *дві, обидві, три, чотири Душі*, вільна форма називного відмінка множини – *Душі*.

Таким чином, для всіх елементарних парадигматичних класів прізвищ I відміни мішаної групи в сучасній українській літературній мові спільними є такі чинники: родова віднесеність – чоловічий або жіночий рід, належність до категорій власних назв та істот (осіб), утворення повних парадигм, відсутність чергувань як голосних, так і приголосних фонем, наявність дублетних форм у знахідному відмінку множини. Диференціації за окремими словозмінними парадигмами сприяють такі фактори: акцентуація, наявність нульової флексії чи закінчення **-ів** у родовому та знахідному відмінках множини, поява зв'язаної форми називного відмінка множини (синтагматичний чинник).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ІЛССУ – Інтегрована лексикографічна система „Словники України”, версія 1.04 / В.А. Широков, О.Г. Рабулець, І.В. Шевченко та ін. Інститут мовно-інформаційних досліджень НАНУ. – К.: Довіра, 2001–2004.

СП – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / К.М. Лук'ячук (голов.ред), Н.Д. Бабич (уклад.). – Чернівці: Букрек, 2002. – 424 с.

ІССПЗП – Рудьова Н.І. Інверсійний словник сучасних прізвищ Західного Поділля // Рудьова Н.І. Антропонімія Західного Поділля кінця XVIII–XX ст. : Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01- українська мова. – Чернівці, 2004. – С. 196–308.

ІССПТТ – Шеремета С.В. Інверсійний словник сучасних прізвищ північної Тернопільщини // Шеремета С.В. Антропонімія північної Тернопільщини : Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01- українська мова. – Тернопіль, 2002. – С. 193–223.

ІССПЛ – Кравченко Л.О. Інверсійний словник сучасних прізвищ Лубенщини // Кравченко Л.О. Прізвища Лубенщини. – К.: Факт, 2004. – С. 145–179.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бевзенко С. Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору. – Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
2. Болюх О. Парадигматика іменника // Мовознавство. – 1995. – № 4–6. – С. 24–29.
3. Вихованець І. Іменник // Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / За ред. І.Р. Вихованця. – К.: Університетське видавництво „Пульсари”, 2004. – С. 44–120.
4. Вихованець І. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові. – К.: Наукова думка, 1971. – 120 с.
5. Авдєєва С. Основні критерії визначення морфологічних парадигм сучасної української літературної мови // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2004. – Випуск 53. – С. 3–15.
6. Ковтюх С.Л. Акцентуаційний чинник як один із основних у визначенні морфологічних парадигм сучасної української мови // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки. – Кіровоград, 2005. – Випуск 59. – С. 89–106.
7. Ковтюх С. Елементарні парадигматичні класи іменників першої відміни мішаної групи в українській мові // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика”: Збірник наукових праць. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. – Випуск III. – С. 38–45.
8. Ковтюх С. Особливості морфологічної парадигматики онімів сучасної української мови // *Λογος ὀνομαστικῆς*. – 2006. – № 1. – С. 50–57.
9. Матвіяс І. Іменник в українській мові. – К.: Радянська школа, 1974. – 184 с.
10. Самійленко С. Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення // Мовознавство. – 1977. – №1. – С. 30–40.
11. Скляренко В. Наголошування іменників першої відміни // Українська мова та література в школі – 1966. – №5. – С. 22–25.
12. Тараненко О. Словозміна української мови. – Nyíredyháza, 2003. – 199 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Кашталян – аспірантка кафедри української мови КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: морфологічна парадигматика сучасної української мови, українська антропоніміка.

ДЕРИВАЦІЙНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ БІОЛОГІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Наталія КОБЗАР (Харків, Україна)

У статті проаналізовано дериваційні запозичення в українській біологічній термінології. Досліджено походження та сполучуваність чужомовних словотвірних елементів, визначено найбільш продуктивні для запозичення мови-першоджерела, а також виявлено морфемні, здатні утворювати терміни-гібриди.

The article deals with the derivative borrowings, which are used in Ukrainian biological terminology. The origin and combinability of foreign derivative elements are examined, the most borrowing productive languages are defined, and the morphemes, which are able to create hybrid terms, are elicited.

Стрімкий розвиток науки, який спостерігається останніми десятиліттями, зумовив збільшення обсягу створюваної та розповсюджуваної інформації, що викликало потребу в номінації значної кількості нових понять та, відповідно, зміненні й удосконаленні термінологічного апарату. На думку науковців, основу української термінології як сукупності різномірних терміносистем становить питома лексика. Проте традиційно під час формування терміносистем спостерігаються дві тенденції, перша з яких полягає у збереженні національної самобутності мови, а друга стосується зовнішніх запозичень. Запозичання термінів – це складний і багатоаспектний процес, який передбачає високий рівень розвитку та самобутності

мови-реципієнта, оскільки пов'язаний не лише з кількісними, але й з якісними зміненнями в терміносистемах.

В українському термінознавстві можна виділити низку праць загального характеру, автори яких розглядають запозичення як одне з джерел поповнення складу різних терміносистем, аналізують взаємодію питомих й іншомовних компонентів та роль запозичених терміноелементів у сучасних терміносистемах. Таку спрямованість має, зокрема, монографія А.Д'якова, Т.Кияка, З.Куделько «Основи термінотворення» [1]. Науковці порушують питання про співвідношення національного та чужомовного в українській термінології, наголошуючи на тому, що «процес запозичення іншомовних елементів у переважній більшості мов світу активізувався» [1: 119]. У цій роботі значну увагу приділено проблемі визначення поняття «інтернаціоналізм», а також подано різні типи класифікації таких мовних одиниць. Т.Панько, І.Кочан, Г.Мацюк у підручнику «Українське термінознавство» також відзначають широке використання запозичених термінів у сучасних галузевих терміносистемах і виділяють шар інтернаціоналізмів, підкреслюючи, що багато з таких термінів має національні відповідники [7]. Ґрунтовним є колективне дослідження «Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах» [5], автори якого торкаються різних аспектів взаємодії інтернаціонального й національного у процесі становлення та розвитку сучасної української наукової термінології і наголошують, що «...саме у термінології функціонує найбільша кількість інтернаціональних словотвірних засобів, які у кожній з галузей термінології відзначаються певною продуктивністю та частотністю» [5: 177].

Використання чужомовних морфем для творення українських галузевих термінів констатували у своїх роботах А.Білоус, В.Білоус, Н.Місяць (офтальмологічна термінологія), І.Вакулик (юридична термінологія), М.Гінзбург, С.Дорошенко, І.Корніловська, С.Левіна (нафтогазова термінологія), З.Куньч (риторична термінологія), Н.Місник, З.Таран (медична термінологія), М.Осадчук, Г.Пастернак (економічна термінологія), О.Остапенко (комп'ютерна термінологія), І.Процик (фізична термінологія), Г.Ракшанова (науково-технічна термінологія), О.Стишов (суспільно-політична термінологія) та інші вчені. Чужомовні терміноелементи, використовувані саме в біологічній термінології, досліджено в роботі Л.Симоненко «Формування української біологічної термінології» [8]. Авторка досить глибоко проаналізувала найпоширеніші пре- і постпозиційні морфемні у складі біологічних термінологічних назв з погляду їхнього походження та значення й заклала підґрунтя для подальшого дослідження чужомовних словотвірних елементів в цій термінології. Кількома роками раніше аналогічний аналіз словотвірної структури біологічних термінів було запропоновано в колективній праці «Склад і структура української термінології» за редакцією А.Крижанівської [9], одним із авторів якої є Л.Симоненко. Зауважмо, що чужомовні словотвірні елементи, використовувані в сучасних біологічних термінах, не були об'єктом окремого лінгвістичного аналізу, що зумовлює актуальність нашої статті, мета якої – виявити в українській біологічній термінології взаємодію мов на словотвірному рівні.

У зв'язку з активізацією останнім часом процесу запозичання чужомовних термінів і терміноелементів більшістю мов світу завдання лінгвістики, на думку дослідників, полягає у вивченні причин, особливостей та наслідків цього явища. Традиційно розрізняють екстра- та інтралінгвальні причини запозичень. До екстралінгвальних причин мовознавці зараховують:

1. Процеси глобалізації у світі.
2. Економічні та політичні зв'язки народів, що зумовлюють усні або писемні контакти між країнами з різними мовами.
3. Культурний вплив однієї мови на іншу.
4. Новаторство нації в певній сфері діяльності.
5. Комунікативна актуальність поняття, що позначено запозиченням.
6. Підвищений інтерес до вивчення певної мови.

Основними інтралінгвальними причинами запозичень є такі:

1. Номінативні потреби. Номінування галузевих понять за допомогою власномовних засобів не може бути нескінченним через обмеженість лексичних ресурсів кожної мови.
2. Престиж тієї чи іншої мови.
3. Потреба уточнення або деталізації значень термінологічних назв.
4. Прагнення до економності мовної системи. Досить часто чужомовні лексеми здатні передавати розчленоване поняття однослівним найменуванням, що задовольняє вимозі стислості терміна.
5. Надання пріоритету запозиченням може бути пов'язане з їхньою дериваційною продуктивністю.

Актуальним у сучасному мовознавстві залишається питання про специфіку інтернаціональних лексем та морфем порівняно із запозиченими, оскільки категорія інтернаціоналізмів не є остаточно визначеною та неоднозначно тлумачиться в мовознавстві. Поширена думка, що будь-який елемент може називатися інтернаціональним, якщо він зустрічається у трьох неспоріднених мовах [1: 119]. У деяких дослідженнях інтернаціоналізми класифікуються як «міжнародні терміни, які вживаються не менш, ніж у трьох неспоріднених мовах, і мають греко-латинську основу (*методика, адаптація, акліматизація, барометр*

тощо)» [7: 164]. Відзначмо, що інтернаціоналізми не вважаються ані елементами окремо взятої мови, ані «чужими» для тієї чи іншої мови, оскільки це заперечуватиме їхній міжнародний характер.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття процеси запозичання та інтернаціоналізації інтенсифікувалися в українській мові не лише на лексико-семантичному, але й на словотвірному рівні, що виявляється у збільшенні кількості та посиленні ролі чужомовних дериваційних формантів. Ми проаналізували близько 10 000 термінологічних назв, уживаних у біологічній термінології, і виявили понад 250 препозиційних (префіксів і префіксоїдів) та понад 40 постпозиційних (суфіксів і суфіксоїдів) чужомовних словотвірних елементів, що свідчить про значну роль саме запозичених морфем у формуванні сучасних біологічних термінів.

Підґрунтям словотвірного аналізу термінів має бути, на нашу думку, трирівнева класифікація морфем, за якою між коренями й афіксами можна виділити проміжний клас формантів – афіксоїди (префіксоїди та суфіксоїди), які є засобами утворення нових слів. Основні ознаки цих морфем зумовлено їхнім перехідним характером: це часткова десемантизація значення, вираженого формантом, і функціональна подібність до афіксів. Критеріями зарахування чужомовних словотвірних елементів до афіксоїдів є наявність специфічної, не повторюваної в інших формантах семантики, властивість сполучатися з багатьма коренями й утворювати словотворчо однотипний ряд слів, для деяких формантів – здатність оформлювати певний словотвірний тип, передавати словотворче значення та можливість функціонування у пре- та постпозиції щодо кореня. Ми пропонуємо такі визначення основних теоретичних понять у нашій роботі: **словотвірний префікс** – службова морфема (афікс), що стоїть перед коренем (або перед іншим префіксом чи префіксоїдом) і використовується для творення нових слів; **префіксоїд** – препозиційний щодо кореня елемент будови слова (кореневий за походженням), що виконує роль словотвірного префікса; **словотвірний суфікс** – службова морфема (афікс), що стоїть після кореня (або після іншого суфікса чи суфіксоїда) і використовується для творення нових слів; **суфіксоїд** – постпозиційний щодо кореня елемент будови слова (кореневий за походженням), який виконує роль словотвірного суфікса.

Розглянувши чужомовні словотвірні елементи, використовувані в біологічній термінології, з погляду їхнього походження, ми дійшли висновку, що пріоритетна роль тут належить морфемам, запозиченим з класичних мов – давньогрецької та латинської. Зокрема виділено 11 префіксів та близько 220 префіксоїдів грецького походження, наприклад: префікси **амфі-/амфо-** (*амфібластула, амфігаструла, амфімутація, амфіспора, амфоморфізм*), **анти-** (*антивірус, антивітамін, антиген, антидарвінізм, антитіло*), **архі-** (*архібласт, архігаструла, архігонія, архіміцет, архіплазма*), **гіпер-** (*гіпергідроз, гіперімунізація, гіперморфоз, гіперпаразитизм, гіперсекреторний*), **ката-** (*катагенез, катагіменія, катаморфоз, катафіл, катаценоз*); префіксоїди **бласто-** (*бластодерма, бластодиск, бластоміцет, бластоспора, бластосфера*), **гемато-/гемо-** (*гематобласт, гематогенез, гемодинаміка, гемоконцентрація, гемокультура*), **гетеро-** (*гетерогамета, гетерогенез, гетерозигота, гетерморфоз, гетероспорія*), **дендро-** (*дендробіонт, дендрологія, дендропарк, дендрофаза, дендрофомоз*), **екзо-** (*екзокутикула, екзомутація, екзоскелет, екзоспора, екзофермент*), **ендо-** (*ендодерма, ендоктикула, ендолімфа, ендопаразит, ендоплазма*), **каріо-** (*каріолімфа, каріоплазма, каріосистематика, каріосома, каріотип*), **мезо-** (*мезодерма, мезоплазма, мезопланктон, мезоспора, мезофауна*), **сомато-** (*соматобласт, соматогамія, соматологія, соматоплевра, соматопсихічний*), **фіто-** (*фітобіонт, фітогормон, фітопаразит, фітопланктон, фітосередовище*) тощо. Численною (близько 30 морфем) є група суфіксоїдів, запозичених з грецької мови, наприклад: **-ангіј** (*гаметангіј, гонадангіј, конідангіј, сперматангіј, спорангіј*), **-бласт** (*гаметобласт, ембріобласт, лімфобласт, плазмобласт, споробласт*), **-гаміј** (*гаметогамія, гейтоногамія, плазмогамія, сифоногамія, халазогамія*), **-гоніј** (*гаметогонія, ембріогонія, спермогонія, спорогонія, шизогонія*), **-ліз** (*бактеріоліз, еластоліз, плазмоліз, стромоліз, фосфороліз*), **-оїд** (*агароїд, бактероїд, вірусоїд, гаметоїд, гормоніди*), **-фаг** (*бактеріофаг, вітелофаг, нейронофаг, пантофаг, планктофаг*), **-філ** (*гербофіл, кальцефіл, нейтрофіл, термітофіли*), **-фіт** (*гаметофіт, кальцефіт, планктофіт, спорофіт, фанерофіти*), **-фор** (*гуанофор, екскретофор, ембріофор, сифонофори*) тощо. 12 префіксів та 10 суфіксів мають латиномовне походження, наприклад: префікси **де-** (*дегідраза, демутація, депігментація, депопуляція, децеребрація*), **ко-** (*коадаптація, коаркатація, коеволюція, колатеральний, кометаболізм*), **пре-** (*преадаптація, прекапіляр, прекардіальний, препубертатний, прeredукція*), **про-** (*провірус, провітамін, пронуклеус, проспора, профермент*), **ре-** (*реадаптація, реактивація, ревакцинація, рекальцифікація, ресинтез*) тощо; суфікси **-ант-/ант-** (*гідрат, мутант, регенерант; продуцент, редуцент; коагулянт*), **-ат-** (*архегоніат, трансплантат*), **-аціј-/яціј-** (*вегетация, мутація; бластуляція, споруляція*), **-ер-** (*уретер, ферментер*), **-из-/із-** (*гербаризація, полімеризація, целюляризація; алергізація, вакуолізація, імунізація*), **-ист-/іст-** (*флорист; дарвініст, натураліст, убіквіст*), **-іј-** (*ембріонія, селекція, спорія*) тощо. Суфікс **-альн-** (*бактеріальний, гіменіальний, ембріональний*), використовувався для творення біологічних термінів, сформувався шляхом поєднання латинського форманта **-alis-** та українського прикметникового суфікса **-н-**. Поширеними (понад 20) є префіксоїди латиномовного походження, наприклад: **лакто-** (*лактобактерія, лактобацила, лактогенез, лактоглобулін, лактоцит*), **пост-** (*постадаптація, поствакцинальний, постгангліонарний, постембріональний, постпубертатний*), **транс-** (*трансамінування, трансгенез, трансмутант,*

транслокація), **цело-** (целобіоза, целобласт, целобластичний, целобластула, целогаструла) тощо. Відзначмо, що мовний аналіз біологічних термінів засвідчив лише один суфіксоїд латинського походження **-ол** (антеридіол, кальциферолі, кортизол), і це є особливістю досліджуваної термінології.

Аналіз термінологічного матеріалу дозволив виділити 2 препозиційні та 4 постпозиційні морфеми, джерелом запозичення яких може бути як грецька, так і латинська мови, оскільки у складі названих мов функціонували форманти з однаковим значенням та схожим звучанням. Це префікси **бі-** (біваленти, бігамія, бідистилят, білатеральність, біспоричний) і **диз-/дис-** (дизодонтний, дисгенезис, дисгідротичний, диспloidія, дисфункція), а також суфікси **-ад-** (гонада, профіліада), **-изм-/ізм-** (гігантизм, міметизм, паразитизм; вейсманізм, дарвінізм), **-ик-/ік-** (генетика, фауністика, флористика; ботаніка, трофіка) та **-ит-/іт-** (дендрит; аконіт, альгіліт).

Роль інших мов як можливого джерела запозичення морфем, використовуваних для творення українських біологічних термінів, є набагато меншою. Зокрема зафіксовано 2 суфікси французького походження: **-аж-** (фіксаж) та **-ітет-** (афінітет, імунітет).

Мовні контакти як визначальні чинники у процесі проникнення й засвоєння чужомовних термінів та терміноелементів можуть бути безпосередніми (прямими) або опосередкованими. Переважна частина аналізованих чужомовних пре- та постпозиційних словотвірних елементів була запозичена українською мовою безпосередньо або через російську мову. Лише суфікси **-ант-/ент-/янт-**, **-ат-**, **-ур-** запозичені українською мовою за посередництвом французької, суфікс **-ер-** – англійської.

Широке використання в межах сучасної біологічної термінології чужомовних словотвірних елементів зумовлює необхідність їхньої сполучуваності з коренями, різними за походженнями (автохтонними та запозиченими). Це дозволяє термінам виконувати одну з їхніх основних функцій – номінативну, утворюючи лексеми для називання найрізноманітніших понять. Аналіз біологічного термінологічного фонду свідчить, що з погляду сполучуваності чужомовні словотвірні морфеми можна поділити на 2 основні групи:

1. Чужомовні пре- та постпозиційні форманти, які поєднуються лише із запозиченими коренями. До цієї групи належать префікси **а-/ан-** (агамета, адинамія, азигота), **гіпер-** (гіпергідратація, гіперморфоз, гіперпаразит), **гіпо-** (гіподерма, гіпосекреція, гіпофункція), **де-** (демутація, депігментація, депопуляція), **пара-** (парагормон, парадерма, парасимбіоз), **про-** (прівірус, провітамін, проспора), **ре-** (реадаптація, реакліматизація, ревакцинація) тощо; суфікси **-ад-** (гонада, профіліада), **-альн-** (плевральний, стигмальний), **-ат-** (фільтрат, цитестейнат), **-яцій-** (гемуляція, грануляція), **-из-** (гібридизація, целюляризація), **-изм-/ізм-** (гігантизм, алелізм), **-ик-/ік-** (генетика, ботаніка), **-іж-** (ембріонія, спорія) тощо. Префіксоїдами значеного типу є: **андро-** (андрогамета, андроген, андроспора), **гапло-** (гапlobактерія, гапlobіонт, гапломіксіс), **гідро-** (гідробактеріоз, гідроліфа, гідроспора), **голо-** (голубластичний, голопаразит, голопланктон), **гомо-** (гомогаметизм, гомозиготність, гомоморфоз), **дипло-** (дипlobіонт, диплокок, диплоспорія), **орніто-** (орнітогамія, орнітофауна, орнітофілія), **ризо-** (ризобласт, ризодерма, ризоморфний), **трихо-** (трихобактерія, триходермний, трихоспора), **трофо-** (трофобласт, трофоморфоз, трофоплазма) тощо. Аналогічну характеристику щодо сполучуваності мають суфіксоїди **-базидіј** (плевробазидія, фрагмобазидія), **-бласт** (споробласт, фібробласт), **-гаміј** (гаметогамія, хазмогамія), **-дерм(а)** (плакодери, спородерма), **-морфоз** (адаптаціоморфоз, арифмоморфоз), **-оїд** (бактероїд, гормоніди), **-пласт** (блефаропласт сферопласт), **-поез** (гормонопоез, лімфопоез), **-фаг** (бактеріофаг, нейронофаг), **-фіт** (кормофіт, спорофіт), **-фоб** (кальцефоб, літоралофоб), **-цит** (амебоцит, гаметоцит) тощо.

2. Чужомовні перед- та післякореневі елементи, що можуть сполучатися як з автохтонним, так і з запозиченим коренями. До таких морфем належить префікс **анти-** (антисироватка, антигормон) і суфікси **-ацій-** (бутонізація, мутація), **-із-** (бутонізація, міслінізація). Зауважмо, що суфікси **-ацій-** та **-із-**, на відміну від їхніх варіантів (**-яцій-** та **-из-** відповідно), утворюють терміни-гібриди. Аналогічну характеристику щодо сполучуваності із кореневими морфемами мають і префіксоїди **авто-** (авторозщеплення, автопігментація), **агамо-** (агамовид, агамогенез), **ало-** (алохряц, алозигота), **баро-** (барочутливість, барорецептор), **гало-** (галоутворювач, галобактерія), **макро-** (макросередовище, макромутація), **міко-** (мікодеревина, мікобактерія), **мікро-** (мікроросинка, мікроорганізм), **міцело-** (міцелоутворення, міцелоконіда), **псевдо-** (псевдоногі, псевдопаразит), **фіто-** (фітосередовище, фітогормон) тощо. Ми не погоджуємося з думкою І. Кочан [2], за якою елемент **фіто-** не поєднується з автохтонними коренями. Зауважмо, що суфіксоїдів, здатних сполучатися не лише із запозиченими, але й з національними коренями, не виявлено, що є особливістю досліджуваної термінології.

Таким чином, переважна частина чужомовних словотвірних елементів, використовуваних у біологічній термінології, поєднується лише із запозиченими коренями (зауважмо, що пре- та постпозиційних морфем, які сполучалися б лише з автохтонними коренями, не засвідчено). Особливістю формантів, розглянутих у другій групі, є те, що вони здатні утворювати терміни-гібриди, тобто лексеми, які складаються водночас з національних та чужомовних словотвірних елементів. Функціонування гібридних утворень у складі різних терміносистем української мови відзначали у своїх роботах К.Городенська, Н.Клименко, І.Кочан, Г.Онуфрієнко, автори колективних праць «Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних

терміносистемах», «Науково-технічний прогрес і мова» та інші вчені. Терміни-гібриди, на думку Г.Онуфрієнко, «виникають на питомому ґрунті внаслідок контрольованого процесу номінування спеціальних понять у межах відповідної терміносистеми через залучення різномовних (зокрема питомої і чужої/чужих мов) елементів (морфем, основ, слів) і засвідчують багате, природне, оригінальне й перспективне джерело поповнення національної термінології» [6: 80]. Таким термінам властива висока інформативність, що відповідає тенденціям до точності та економності в будь-якій термінологічній системі. Гібридизація може реалізовуватися в різних формах: шляхом сполучення запозиченого або інтернаціонального кореня з незапозиченим афіксом чи через поєднання запозичених або інтернаціональних афіксів із незапозиченим коренем чи основою [4: 43–44]. Структурний діапазон гібридних термінів є широким: від самостійного однокореневого (наприклад, *аварійність*, *неметали*), багатокореневого (*металовиріб*) терміна до терміна-словосполучення (*основний метал*, *початкова деформація*). Архітектоніка гібридних термінів базується на трьох основних принципах [6: 80]: принцип актуальності, який відбиває позалінгвальну актуальність і виражається в продуктивності національних чи запозичених вербальних засобів; принцип доцільності, завдяки якому виробляються найбільш оптимальні та семантично сміливі засоби для вираження спеціальних понять; принцип аналогічності, за допомогою якого забезпечується класифікаційна регулярність термінів відповідно до подібної регулярності спеціальних понять. Гібридизація є практичним виявом взаємодії та контактування мов і свідченням асимільованості певної чужомовної морфеми.

Активну участь у творенні термінів-гібридів беруть терміноелементи грецького та латинського походження. Загальносвітова тенденція до інтернаціоналізації, що спостерігається з другої половини ХХ століття, зумовила посилення ролі грецьких і латинських за походженням словотвірних елементів у термінотворчих процесах. Продуктивність класичних мов для запозичень можна пояснити насамперед тим, що саме їх протягом століть уважали мовами науки. Одним із важливих чинників формування національної та культурної ідентичності сучасних європейських народів є соціокультурний комплекс *Latinitas*, до якого належить і латинська мова, що протягом тривалого часу був засобом культурної інтеграції народів Європи [3: 7]. Домінування елементів класичних мов у сучасних термінотворчих процесах можна пояснити їхньою стислістю, семантичною однозначністю, високим рівнем сполучуваності, здатністю утворювати моделі, відсутністю хибних асоціацій. З огляду на вище зазначене творення термінів з використанням грецьких та латинських структурних елементів є одним із найбільш перспективних шляхів формування лексем на позначення нових понять. Пріоритетну роль чужомовних елементів під час термінотворення можна пояснити, на нашу думку, ще й тим, що в більшості випадків відсутні аналогічні за семантикою національні форманти, а також загальносвітовою тенденцією до інтернаціоналізації та глобалізації.

Підсумовуючи, відзначмо, що основу української біологічної термінології складає питома лексика, але запозичання, у тому числі на морфемному рівні, є одним із найпродуктивніших шляхів поповнення її складу. Поява чужомовних елементів неминуча в разі відсутності автохтонних лексичних або словотвірних одиниць. Серед чужомовних пре- та постпозиційних елементів, що оформлюють біологічні терміни, переважають морфеми грецького й латинського походження. Певна частина таких формантів здатна утворювати терміни-гібриди, які є свідченням контактування мов. Переважна більшість чужомовних словотвірних елементів, використовуваних у біологічній термінології, інтернаціональна. Творення термінів за їх участю полегшує спілкування на світовому науковому рівні та задовольняє тенденції до глобалізації. На сучасному етапі термінотворці більшості країн світу у процесі становлення та розвитку терміносистем прагнуть поєднати як поступову інтернаціоналізацію термінів, так і використання національних компонентів для збереження ідентифікаційних рис різних мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення. Семантичні та соціологічні аспекти. – К.: КМ Academia, 2000. – 218 с.
2. Кочан І. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові: Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 519 с.
3. Мрозіцька У. Інтро- та екстралінгвістичні чинники розвитку мови-реципієнта (на матеріалі німецьких запозичень в українській мові): Автореферат дис. ... канд. філол. наук за спец. 10.02.15. – загальне мовознавство. – К., 2002.
4. Науково-технічний прогрес і мова. – К.: Наук. думка, 1978. – 195 с.
5. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / Л. О. Симоненко, С. О. Соколова та ін.; Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К.: Наук. думка, 1993. – 238 с.
6. Онуфрієнко Г. Особливості архітектоніки українських гібридних термінів // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. Вип. IV / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 79–82.
7. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
8. Симоненко Л. Формування української біологічної термінології. – К.: Наук. думка, 1991. – 152 с.
9. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А.В. Крижанівська, Л.О. Симоненко, Т.І. Панько та ін.; Відповідальний ред. А.В. Крижанівська. – К.: Наук. думка, 1984. – 196 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Кобзар – аспірантка кафедри української мови Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна.
Наукові інтереси: термінологія, словотвір української мови.

ІДЕОГРАФІЧНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ АНТРОПОНІМІЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Юрій КОВАЛЮК (Чернівці, Україна)

У статті здійснено аналіз системних зв'язків антропонімічних фразеологічних одиниць; простежено відношення між понятійними потенціями фразеологізмів досліджуваного шару й особливостями фразеологічної номінації. Дослідження взаємозв'язків фрагментів об'єктивного світу з мовними засобами їх інтерпретації здійснюється не абстраговано, а має чітко виражений антропологічний характер.

The article deals with the analysis of systemic relations of anthroponymic phraseological unit; the relationship between conceptual potential of phraseological units of this class and the peculiarities of phraseological nomination has been investigated. The research of the interrelationship between the fragments of objective reality and linguistic means of their interpretation has not been conducted abstractly, it bears a distinctly marked anthropological character.

На думку Б.А.Серебреннікова, пильна увага до “людського” фактора в мові пов'язана з дослідженням філософської проблеми суб'єктивного начала в пізнанні, з його проявами в мовній картині світу [14].

В.Н.Телія вважає, що загально визнаною є думка про те, що фразеологічний корпус будь-якої мови становить найбільш самобутнє його явище не лише в плані системно-регулярної аномальності, а й у плані вираження фразеологізмами національної самобутності народу – носія мови [15: 26]. Ю.Ф.Прадід звертає увагу на такі шляхи відображення національних особливостей, як: “1) нерозчленовано, комплексно, всіма елементами, разом узятими, тобто фразеологічним значенням; 2) розчленовано, тобто словами-компонентами; 3) прототипами, оскільки генетично вільні словосполучення описують певні звичаї, традиції культури, побуту тощо того чи іншого народу” [12: 150]. Додамо сюди й внутрішню форму, оскільки вона, виступаючи образним посередником між планом вираження й планом змісту, синтезує різні аспекти світобачення і так чи інакше пов'язана з матеріальною, соціальною й духовною культурою певної мовної спільності, а тому може свідчити про її культурно-національний досвід і традиції. Проте загальною рисою фразеологізмів будь-якої мови є те, що вони - знаки антропометричні, оскільки кваліфікація означуваного фрагмента дійсності, названого ФО, завжди співвідноситься з властивостями людини. І, напевно, тому великий масив фразеологізмів зосереджений на характеристичні особі, на подіях, пов'язаних з акціональним виявленням цих властивостей у поведінці, на соціальних диспозиціях особи, на ментальних станах і почуттях. Для фразеологізмів характерним є також позначення об'єктів, які потребують чіткої ідентифікації, осіб за родом їх діяльності або через стосунки з іншими особами.

На користь антропометричної “призми” бачення об'єктивної дійсності свідчить і той факт, що в лексиконі будь-якої мови, на думку Ю.Н.Караулова, розділ “Людина” виявляється вивченим найглибше [8].

Сучасні лінгвісти звертають увагу на те, лексикографічне визначення фразеологізму повинно починатись із концепту. Ідеографічний словник міг би стати найбільш прийнятною лексикографічною формою. Це, в свою чергу дало б змогу краще зрозуміти, як слово-образ підлаштовується під понятійну карту дійсності [16:75].

Саме тому метою даного дослідження є здійснення ідеографічного-семантичного аналізу антропонімічних фразеологізмів в англійській мові.

Об'єкт дослідження представлений 485 антропонімічними фразеологізмами, класифіковані в окремі фразеосемантичні поля “людина”, “час” і “кількість”. Досліджувані фразеологічні одиниці були виокремлені із Англо-українського фразеологічного словника К. Баранцева і Англо-російського фразеологічного словника О. Куніна.

Фразеосемантичні поля (ФСП), за А. Еміровою, виявилися найвищою ланкою в ідеографічній організації представленого шару фразеологізмів англійської мови. Першим етапом диференціації досліджуваного мовного матеріалу є формування фразеосинонімічного ряду (ФСР): *dead as Queen Ann* – застарілий, що вийшов з моди, *old as Adam* – старий, як світ, *old as Methuselah* – старий, як Мафусаїл, *since Adam was a boy* – з давніх-давен, за царя Панька, – фразеологізми, що в своїй семантичній структурі актуалізують інтегральну сему “давню”, об'єднуються в один синонімічний ряд.

Парадигматичні зв'язки в системі ФО з компонентами-антропонімами характеризуються родо-видовими відношеннями, що “надає системі домінантно-підпорядкованої впорядкованості (послідовне включення слів нижчого рівня абстракції до вищого) і, відповідно, на підставі виділення гіпо-гіперсем дає можливість об'єднати ФСР в більші утворення. Наприклад, інтегральна сема “багато” дала можливість об'єднати ФО в гіперсинонімічне утворення.

Об'єднання двох і більше синонімічних рядів фразеологізмів називають по-різному: Ю.О.Гвоздарьов – “фразеосемантична група” [4], М.І.Сидоренко – “семантичне поле” [6]. Аналогічна позиція простежується й в інших працях, де використовуються, крім названих, терміни “фразеосемантичне (семантичне) поле” [5], “семантична підгрупа” [7], “тематична група” [11]. Зважаючи на те, що, за П.О.Редіним, ФСГ становить об'єднання ФО та їх варіантів зі спільним семантичним елементом і формально співвідносних з певною частиною

мови [13: 51], слідом за Ю.Ф.Прадідом називаємо ФСГ таку ланку в системі ідеографічного опису, в якій об'єднуються співвідносні синонімічні ряди ФО, пов'язані між собою спільною семантичною ознакою [12].

При виділенні численнішого угруповання, що може об'єднувати дві й більше фразеосемантичні групи, спостерігається відносна узгодженість науковців щодо вибору терміна: такі ієрархічні ланки найчастіше називаються фразеосемантичними полями.

Результати аналізу виявили асиметрію в кількісному відношенні – найбільшим є ФСП “людина”, до складу якого входять 7 ФСГ: “емоції й почуття”, “вік”, “смерть”, “зовнішність”, “розумові здібності”, “риси характеру”, “соціальний статус”, “стосунки” (представлені 485 ФО). Такий результат є цілком закономірним, оскільки в значеннях одиниць відбилась інформація про місце людини в картині світу англійського народу, яка характеризує її з різних точок зору, демонструє національний підхід до виділення найбільш яскравих фрагментів для номінації фразеологізмом.

Фразеологізми з компонентами-антропонімами відзначаються великим діапазоном сфер використання. Спостереження говорять про різноплановість характеристик, кваліфікованих названими ФО. Людина як еталон освоєння різних категорій буття дала поштовх до виникнення фразеологізмів, що функціонують для називання фрагментів як матеріального, так і нематеріального світу.

Проте людина в першу чергу усвідомлюється як істота біологічна, що відповідним чином відбивається й у семантиці фразеологічних мовних засобів. Зокрема, виділено ФО, у значеннєвій структурі яких домінують є семи, що маніфестують цілу гаму емоцій і почуттів (від захоплення й до відрази) та актуалізують модальну оцінку: *by Jimini, by the Lord Harry, Christ's blood, holy Joe, Mary forbid* - їй-богу!, оце так!, клянусь богом!, батечки! та ін [3]. Це дозволило виокремити ФСГ “емоції й почуття”, до складу якої входить 42 ФО. Більшість фразеологізмів даної ФСГ є вокативними, оскільки сформовані як одиниці побажання, волевиявлення, наказу.

Зовнішніми біологічними показниками людини, що інтерпретуються одиницями досліджуваного фрагмента фразеологічного корпусу англійської мови, називаємо зовнішність і вік. ФСГ “зовнішність” представлена 7 ФО, до лексичного наповнення яких входять компоненти-антропоніми *like Adam and Eve* – як Адам і Єва [3].

Інтегральна сема “розумові здібності” організує 27 ФО у відповідну ФСГ. Вона являє собою синонімо-антонімічний блок, оскільки складається з опозиційних фразеосинонімічних рядів з ідеограмами “розумний” – “дурний”. Кількісно фразеологізми розподіляються за цими рядами непропорційно. ФСР “дурний” налічує 7 ФО і становить складну структуру, бо його конститuentами є цілі фразеологічні серії: *Arcadian youth* – далека, обмежена людина, *dumb Dora* – дурна дівчина, дурна, *dumb as wooden Indian* – дурний, як баран, *dumb Dora's brother* – дурний хлопець, дурень [3;10]. ФСР “розумний” налічує 4 ФО *admirable Crichton* - учена, освічена людина, учений муж, *wise as Solomon* - мудрий як соломон [3;10]. Така статистика зрозуміла, оскільки привертає увагу й краще запам'ятовується негативне. Сигналізаторами семи “дурний” є антропонімічні компоненти *Indian* та *Dora*, які мають пейоративний ореол.

ФСГ “риси характеру” має 22 конститuentи, які диференціюються за двома ФСР “негативні риси” і “позитивні риси” *Aunt Sally* – *чан-відбувайло*, *calm as Quaker* – спокійний, байдужий, холоднокровний, *Miss Molly* – пестунчик, “баба”, *daughter of Jezebel* – злочинна, нахабна жінка [3;10]. Маніфестантами семи “негативна риса характеру” є антропонімічні компоненти *Molly, Jezebel*.

ФСГ “соціальний стан” складається з 7 ФО: *Arab of the gutter* - безпритульний хлопчик, *poor as Job* – бідний, як Іов, *rich as Croesus* - багатий, як Крез та ін. [3;10]. Маніфестація відповідної інтегральної семи в цілісному значенні фразеологізмів здійснюється за рахунок дій конотативної інтегральної культурологічної семи (*Arab* – жебрак, *Job* – бідний) [3;10].

До складу ФСГ “стосунки” входять 7 ФО, що диференціюються за двома гіперсинонімічними об'єднаннями, – ФСР “позитивні міжособистісні стосунки” і ФСР “негативні міжособистісні стосунки”. У межах першого ФСР виленовуються синонімічні ряди з ідеограмами “любовні, подружні стосунки”: *December and May* – чоловік і жінка, *Jack and Jill* – хлопець і дівчина, *Strephon and Phyllis* – закохана, сентиментальна парочка і “дружні стосунки”: *Damon and Pythias* – Дамон і Піфіас, *David and Jonathan* - Давид та Іонафан [3,10]. Цілісну семантику фразеологізмів першого ФСР характеризує участь слів-компонентів у реалізації значення ФО, оскільки й денотативні семи спорідненості, й конотативні семи “позитивні”, “дружні” активно впливають на формування семантики фразеологізмів цього ФСР.

Фразеосемантичне поле “час” представлено 5 ФО з назвами людей, які актуалізують якісні ознаки часових значень. Образною основою досліджуваних фразеологізмів були: реальні історичні персонажі: *Queen Ann, Adam, Methuselah*, періоди існування яких фактично усвідомлюються: *dead as Queen Ann, old as Adam, old as Methuselah, since Adam was a boy* [3;10].

Фразеосемантичне поле “кількість”, представлено 13 ФО: *every man Jack, Cheshire cat* [10], не є однорідним за своєю структурою, хоча всі вони актуалізують у своєму значенні адвербіальну кількісну сему. У межах ФСП “кількість” виділено 4 ФСР. ФСР з ідеограмою “велика кількість” налічує 6 конститuentів, з ідеограмою “однакова кількість” – 2 ФО; ФСР з ідеограмою “мала кількість” – 2 ФО, ФСР з ідеограмою “нуль кількості” – 3 ФО. ФСП “кількість” репрезентоване фразеологізмами з компонентами-назвами людини, що належать до різних тематичних груп. Виділення в їх семантичній структурі сем квантитативності стало відображенням дії антропометричного

принципу “людина – мірило всіх речей”. З одного боку, компонент-назва людини виступає маніфестантом кількісної семи й становить стрижень внутрішньої форми ФО: *every man Jack* – всі, як один; без винятку, *Kilkenny cats* – люди, що б’ються заради взаємного знищення [3]), а з другого боку, актуалізація сем квантитативності мотивується дистрибутивним оточенням і потребує активізації багатьох асоціативних зв’язків: *make fit for the Procrustean bed* – вкласти в прокрустове ложе, *when Adam delved and Eve span who was then a gentleman?* – Коли Адам орав, а Єва пряла, хто був джентльменом? [3]).

Семантичний аналіз ФО з компонентами-антропонімами, здійснений шляхом ідентифікації та диференціації, дозволив нам класифікувати ФО таким чином: фразеологізми, що позначають власне людину, фразеологізми, що позначають час, і фразеологізми, що позначають кількість.

Семно-компонентний аналіз дозволив нам виявити тип мотивації й участь слів-компонентів у формуванні цілісного фразеологічного значення. Слова-компоненти фразеологізму повністю не десемантизуються, внаслідок чого формування цілісного значення ФО відбувається з урахуванням семантики компонентів-антропонімів, які є стрижневими словами досліджуваних одиниць. Вони становлять ядро образу, за допомогою якого розкривається внутрішня форма фразеологізму.

Аналіз фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом за міжперсональними стосунками продемонстрував асиметрію в кількості слів відповідної лексико-семантичної групи й наявності їх у лексичному наповненні ФО.

Ідеографічний аналіз антропонімічних фразеологізмів показав, що найбільш складним у кількісному і якісному плані виявилось фразеосемантичне поле “людина”. Такий результат є цілком закономірним, оскільки в семантиці наведених ФО представлена інформація, яка відображає місце людини в картині світу народу, характеризує її з різних точок зору, демонструє національний підхід до виділення найбільш яскравих фрагментів, названих фразеологізмом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабич Н.Д. Власні назви у складі фразеологічних одиниць // Шоста республіканська ономастична конференція: Тези доповідей і повідомлень – У 2-х т. – Т. 2. – Одеса, 1990. – С. 10-11.
2. Бабич Н., Кушка Г. Реальне та ірреальне як мотиваційний компонент змісту фразеологізмів з власними назвами// Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип.356-359: Слов’янська філологія. – Чернівці, 2007. – С. 246-249.
3. Баранцев К.Т. (уклад.) Англо-український фразеологічний словник Близько 30 000 словосполучень. 2-ге вид., випр. К.:Знання, 2005. – 1056 с.
4. Гвоздарев Ю.А. Основы русского фразеобразования. - Ростов-на-Дону: изд-во РГУ, 1977. – 184 с.
5. Емірова А.М. Мовна ситуація та мовна політика в Криму// Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 6. – С. 121-126.
6. Жуков В.П., Сидоренко М.И., Шкляров В.Т. Толковый словарь фразеологических синонимов русского языка: Около 5 тыс. фразеологических единиц; Около 730 синонимических рядов. Изд. 2-е, стереотип. – М.: АСТ /Астрель /Ермак, 2005. – 448 с.
7. Кабан Р.М. Функціонально-граматичні класи фразеологізмів з компонентами-онімами // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип.107: Слов’янська філологія. – Чернівці, 2001. – С. 70-74.
8. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 264 с.
9. Кунин А.В. Английская фразеология: Теоретический курс. Москва: Высшая школа, 1970. – 488 с.
10. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь.– М.: Советская Энциклопедия, 1967. – 1264с.
11. Мокиенко В.М. Славянская фразеология: Учеб. пособие для вузов по спец. “Рус. яз. и лит.”. – М.: Высш. шк., 1989. – 287 с.
12. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). - К., Сімферополь: Еліньо, 1997. – 252 с.
13. Редін П.О. Типи системних зв’язків фразеологічних одиниць у мові // Мовознавство. – 1994. – № 4–5. С.50-52
14. Серебренников Б. А. О материалистическом подходе к явлениям языка. – М.: Наука, 1983. – 319 с.
15. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н.Телия. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.
16. Cowie A. Phraseology: Theory, analysis and applications. Oxford: Clarendon Press, 2001. – 258 p.
17. Oxford advanced Learner’s Dictionary of Current English. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 1539 p.
18. Skandera, P. Phraseology and Culture in English. – Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2007. – 511 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юрій Ковалюк – аспірант кафедри англійської мови ЧНУ ім. Ю.Федьковича.

Наукові інтереси: фразеологія та ономастика англійської мови

СТАНОВЛЕННЯ ДИЗАЙНУ ЯК ОКРЕМОЇ ГАЛУЗІ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА ТА ЙОГО ТЕРМІНОЛОГІЇ

Яніна МАР’ЯНКО (Одеса, Україна)

Дослідження термінології будь-якої галузі неможливе без вивчення походження цієї галузі, її становлення, історії, характерних особливостей. Українська термінологія дизайну є цілісною системою мовних одиниць, серед яких розрізняємо власне дизайнерські найменування та номінативні елементи з інших споріднених галузей, зокрема сфери будівництва, архітектури, мистецтва.

It is impossible to investigate any terminology without the study of the origin of this branch, its history, characteristic features. The Ukrainian design terminology is the integral system of linguistic units; there are design names and nominative elements from other family branches (building, architecture, art) among them.

Нині різко зростає потік науково-технічної інформації, що сприяє розвитку технічної термінології, тому не можна вважати повним вивчення словникового складу української мови і шляхів її формування, а також

дослідження багатьох лінгвістичних проблем без усебічного аналізу української науково-технічної термінології. Термінологи (А.Н.Суперанська, А.С.Д'яков, Т.Р.Кияк, З.Б.Куделько, Т.С.Пристайко) визначають залежність розвитку термінології певного фаху від дії позамовних чинників.

Для того щоб зрозуміти особливості становлення української термінології дизайну (далі УТД), треба зробити короткий екскурс в історію розвитку дизайну взагалі, розглянути позамовні і лінгвальні чинники, які вплинули на становлення його термінології. Мистецтво дизайну в історико-культурологічному аспекті було предметом посиленої уваги багатьох науковців (С.П.Мигаль, В.Л.Глазичев, С.О.Хан-Магомедов, О.В.Іконников, М.Є. Станкевич), які розглядали проблеми дизайну, інтеграцію мистецтва і техніки, зв'язок дизайну і декоративно-ужиткового мистецтва, визначення естетичних якостей. Дотепер немає єдиної думки з приводу причин появи і точного періоду формування дизайну як професії. На думку М.Є.Станкевича, В.Я.Даниленка, С.П.Мигалья, дизайн зародився завдяки до його офіційного визнання. Найстаршу дату – понад 100 років – визначають в англійському русі "за зв'язок мистецтв і ремесел", найбільшою фігурою якого був теоретик мистецтва, суспільний діяч і художник-практик У.Моріс. Саме тоді, в 70-80 рр. ХІХ ст., у рамках цього руху було сформульовано головні положення теорії й творчі принципи дизайну, концепції предметного середовища. Відповідно до іншої точки зору, виникнення дизайну пов'язують з поч. ХХ ст. внаслідок того, що художники зайняли провідні посади в деяких сферах індустріального виробництва, виник симбіоз художніх творів предметного середовища майбутнього й нових технічних форм, які, потрапляючи в предметне оточення, що стихійно розвивається, набувають якості художніх, стильових форм [2]. Очевидно, що про дизайн як про окрему галузь можна говорити з моменту, коли було випущено перші дипломовані фахівці, сформувалися школи, методика викладання, коло викладачів, здатних окреслити межі своєї професії. Це припадає на 20-і рр. ХХ ст., коли виникають російські Вищі художньо-технічні майстерні, у Німеччині відкривається школа "Баухауз", що випускає фахівців у галузі предметно-просторових мистецтв.

В історико-мистецтвознавчому аспекті виділяють 5 етапів розвитку дизайну:

I етап (ХVІІ – ХVІІІ ст.) – період інтеграції і дезінтеграції мистецтва й техніки на рівні художніх ремісничих технологій, механічного поєднання технічної форми й естетичної поверхні. До ХVІІІ ст. прообразом техніки в основному була природа. У стародавньому світі, коли виробництво предметів споживання було справою виключно ручної праці, а ремесло і мистецтво були єдиним цілим, розвивався так званий ремісничий дизайн, у якому функціонально-естетично опрацьовувалися прості інструменти і пристосування для ремесел. Ремісниче виробництво проіснувало без особливих змін до кінця Середньовіччя, коли на зміну ремісничому виробництву прийшло виробництво машинне, вважалося, що поєднання красивого з корисним просто суперечить суті виробництва. Відокремлення техніки відбулося тільки в ХVІІ-ХVІІІ ст. і набуло парадоксальної форми у сер. ХІХ ст., коли закінчений виріб прикрашали.

II етап (ХІХ-поч. ХХ ст.) став періодом інтегрального процесу відтворення предметного світу: а) ХІХ ст. – етап функціоналізму технічних конструкцій; з появою машинного виробництва, постала потреба у доброякісних та красивих речах масового споживання, тому поступово створювалися умови для втілення задумів художників-конструкторів у речях; б) кін. ХІХ-поч. ХХ ст. – етап руху за оновлення мистецтва; домінуюча лінія формування дизайнерської активності в Україні пролягла через інженерно-технічне середовище, тому що з числа художників України кін. ХІХ-поч. ХХ ст., а також пізніше, у 20–30 рр., мало торкалися дизайнерської галузі; в) поч. ХХ ст. – етап ототожнення естетичного і технічного, художнього й утилітарного у дизайні – характеризується істотними перетвореннями в усіх сферах матеріального і духовного життя суспільства, якісними змінами в розумінні суті краси машинної форми, виникненням нових принципів формотворення. Це був період своєрідного естетичного аскетизму, тобто певної стриманості, пошуку нових принципів формоутворення на основі конструктивно-функціональних характеристик виробу або архітектурного елемента. Однією з причин, що серйозно вплинули на розвиток дизайну саме в ХХ ст., є бурхливий розвиток засобів масової інформації, швидке нагромадження різноманітних знань, поява різних шкіл і творчих методів у науці, мистецтві, техніці.

III етап (20-30-ті рр. ХХ ст.) – етап формування принципів функціоналізму. Спираючись на естетику функціоналізму, теоретики і практики "Баухауза" висувають на перший план принцип єдності форми і функції.

Особливого мистецтвознавчого підходу потребують процеси розвитку дизайну в Україні 20-30-х рр. Тут важливо звернути увагу на неоднорідність теорії та практики дизайну в Україні Східній та в Україні Західній, що мало великий вплив на становлення та розвиток київської, харківської шкіл дизайну, які формувалися під впливом мистецтва російських дизайнерів (О.П.Радченко, Л.Ф.Лісницького, В.Є.Татліна). Внаслідок цього зменшилася кількість друкованої україномовної продукції з дизайну. Натомість поступ авторського дизайну в Західній Україні слід пов'язувати з відродженням народного мистецтва, з його активізацією через європейські мистецькі стилі в руслі тогочасних мистецьких процесів Відня, Кракова, Парижа.

IV етап (30-90-ті рр. ХХ ст.) – етап раціоналістичного функціоналізму і поляризації проектною діяльністю. Нова ситуація у вітчизняному мистецтві складається фактично у сер. 1980-х рр., коли художнє

життя Радянського Союзу переживає бум, коли партійно-політичні лідери оголошують курс на перебудову радянського суспільства у сфері культурного життя. Спостерігається розмежування сфер професійних інтересів між архітектурною і дизайнерською школами. Цікаво, що до 1960-х рр. вітчизняні словники взагалі не містили визначення поняття "дизайн". Відчуваються позитивні наслідки діяльності нових дизайнерських об'єднань, що виникли після Другої світової війни, з'являється перша дизайнерська література.

V етап (кін. XX ст.-поч. XXI ст.) – етап авторського дизайну, створення авторських колекцій і взірців. XX ст. дало багато корисного для дизайну, адже саме протягом цього століття дизайн остаточно сформувався в самостійний вид професійної діяльності, склалися принципи традиційного дизайну машинної доби. Треба зазначити, що в цей період розпочалося свідоме формування УТД шляхом нагромадження термінологічного матеріалу, закладанням теоретичних основ кодифікації ТД. Процеси становлення УТД засвідчують праці таких авторів: Є.А.Антонович, М.Є.Станкевич, В.Я.Даниленко, С.П.Мигаль, М.Р.Селівачов, П.М.Татіївський, В.І.Торкатюк., Л.М.Хомінський, О.С.Щипанов, В.І.Щербак, О.П.Поліщук, Ю.Г.Легенький, Т.В.Малік, О.Хмельовський.

Формування та розвиток УТД тісно пов'язані з історією розвитку й становлення галузі дизайну та науки про неї й української літературної мови взагалі. На нашу думку, етапи розвитку УТД співвідносяться з етапами становлення української науково-технічної термінології в цілому, оскільки досліджувана нами термінологія є її невід'ємною частиною. З огляду на це виділяємо такі періоди формування УТД: 1) XI-поч. XIX ст.; 2) друга пол. XIX – поч. XX ст.; 3) 20-30-ті рр. XX ст.; 4) 40-90-ті рр. XX ст.; 5) сучасний період.

Перший етап розвитку УТД (XI-поч. XIX ст.) – "донауковий". Це період зародження зазначеної термінології; його кваліфікуємо як початковий; він налічує **57%** термінів за такими лексико-тематичними групами: **спеціальні назви прикрас (16%)**, напр.: *динька* "декоративна деталь, що є потовщенням на стовпах, колонках, наличниках вікон, порталах" (XIV ст.); *жучки* "декоративний мотив у вигляді стрічки, прикрашеної трикутними впадинами з перемичками, що нагадують літеру "Ж" (1574р.); **спеціальні назви декору (14%)**: *баня* "декоративне завершення верху або частини будинку" (1237р.); *кобилка* "оформлення дерев'яних випусків кроків над стіною" (1604р.); **спеціальні назви малих архітектурних форм (14%)**: *гусьок* "архітектурний облом, що складається з викружки вгорі й напіввалу внизу" (XVI-XV ст.); *коник* "верхнє горизонтальне ребро, що утворюється перетином двох схилів" (1607р.); **спеціальні назви орнаментів (12%)**: *візочки* "мотив орнаменту, сформований маленькими калами з крапками посередині" (1382р.); *папороть* "рослинний орнаментальний мотив, подібний до акантового листа" (1471р.); **будівельні елементи (12%)**: *ворон* "назва консолі, кронштейну" (1074р.); *душник* "вентиляційний канал, влаштований у стіні, або проріз у віконній рамі для провітрювання приміщення" (1076р.); **спеціальні назви інструментів (10%)**: *очкарник* "різьбярський різець з півкруглим лезом малого діаметра, який служить для вирізування кружечків під інкрустацію" (1626р.); *зубатка* "сталевий інструмент, що застосовується при обробці каменю" (1682р.); **спеціальні назви технологічних процесів (8%)**: *обшиття* "облицювання конструкцій за допомогою механічних кріплень" (1661р.); *оздоблення* "покриття поверхні додатковим шаром матеріалів" (1699р.); **спеціальні назви матеріалів (6%)**: *клей* "природна або штучна речовина, яка застосовується для з'єднання різноманітних матеріалів" (1405р.); *дранця* "тонкі, вузькі дощечки для виконання по решетуванню або настилу покрівлі даху" (1598р.); **спеціальні назви технік дизайну (4%)**: *мережка* "техніка народного вишивання" (1631р.); **спеціальні назви елементів ландшафтного дизайну (4%)**: *кладка* "місточок через струмок, рів" (1673р.); *грядка* "смуга землі, засаджена квітами" (1684р.) [9; 10; 12; 14; 15; 16].

Культурно-історичний підхід до становлення і розвитку дизайну важливо робити у контексті з розвитком української дизайн-освіти. На основі аналізу історичних теоретичних джерел виявлено, що пропедевтичною дизайн-освітою в язичницькій Україні була релігія, яка сприяла розв'язанню складних державних, політичних, господарських, економічних, наукових, культурно-побутових проблем. Формою пропедевтичної дизайн-освіти в умовах язичницької культури українців була християнська культура, а іншим аспектом емпіричного досвіду української дизайн-освіти були традиційні обрядові свята.

Крім того, в XI ст. у Печерському монастирі створюється одна з перших будівельних шкіл, потім (кін. XI-поч. XII ст.) з'являються ще дві архітектурні школи: Галицька і Переяславська, де освіта і виробництво базувалися на ґрунті безпосереднього передавання майстерності від вчителя учню.

Невдовзі постала Київська Русь; протягом 3-х століть свого існування; мистецтво і техніка Київської Русі досягли високого на той час рівня. Декорування у вигляді орнаментів та інших прикрас пояснює нам світоглядні засади предків. Особливості дизайну, пов'язаного з християнською культурою, можна побачити в будівлях Київської Софії, де головний художній ефект – складна і водночас гармонійна композиція. Українська хата була взірцем природовідповідної організації предметно-просторового середовища і була синтезом "предметно виражених мистецтв на рівні функціональних технологій свого часу" [3]. Місцевий будівельний матеріал зумовлював створення екстер'єру та інтер'єру хати, напр.: *шуба* "тинькові облицювання з великобугристою поверхнею"; *ягоди* "рослинний орнаментальний мотив декоративних розписів народного житла України" [14; 15; 16].

Трансконтинентальні шляхи і геополітичне розташування України в Європі визначили напрями, які сприяли формуванню окремих регіональних мистецьких осередків та забезпечували їй існування міжрегіональних культурних впливів та контактів. Протягом багатьох віків поліетнічне населення України поступово витворювало певні генетично споріднені традиції способу життя, матеріального виробництва, ужиткового мистецтва, дизайну.

Другий етап (XIX-поч. XX ст.) пов'язуємо зі свідомим формуванням дизайну як галузі та його термінології. Розвиток художньо-промислової освіти в Україні проходив відповідно до суспільних, політичних і економічних обставин тогочасного життя. Осередки народної художньої творчості стають базою заснування перших навчальних закладів. Так, у Харкові (1767р.) було засновано класи живопису, малювання та архітектури, які пізніше (1805р.) увійшли до складу Харківського університету. На той час це був головний осередок художньої освіти і культури в Східній Україні. У 1844р. було відкрито "Технічну академію", що стало початком дизайнерської освіти у Львові. У 1920 р. у "Львівській політехніці" відкривається кафедра архітектури і будівництва. На початку XX ст. у Львові було засновано Вільну академію мистецтв, де спільним для викладачів закладу було прагнення до багатогранності мистецького самовираження у різних видах мистецтва – архітектурі, графіці, дизайні, живопису, скульптурі, ужитковому мистецтві, що було наслідком боротьби прогресивних художників з консервативною системою навчального процесу та академізмом у мистецтві. У 1869р. у Харкові засновується художня школа М.Раєвської-Іванової, яку закінчили ряд відомих художників, дизайнерів і архітекторів (О.М.Бекетов, П.П.Кончаловський, К.К.Первухін, М.С.Таченко).

Початок свідомого творення термінології дизайну (6%) припадає на II пол. XIX ст., коли народжуються нові ідеї, форми й стилі. Більшість термінів цього періоду становлять **спеціальні назви елементів ландшафтного дизайну**, напр., *акваріум* "штучний басейн для утримання водних тварин, розведення декоративних рослин" (сер. XIX ст.); *авеню* "широка вулиця, обсаджена з боків деревами" (II пол. XIX ст.); **спеціальні назви прикрас**: *аксесуар* "допоміжні деталі в композиції" (поч. XIX ст.); *інкрустація* "вид декорування виробів і будинків" (сер. XIX ст.); **спеціальні дизайнерські терміни**: *інформація* "зміст текстів, фотографій, котрі використовуються у роботі дизайнера, а також є результатом його діяльності" (I пол. XIX ст.); *антураж* "оточення, середовище, навколишня обстановка" (сер. XIX ст.) [7; 8; 11; 13; 14; 15; 16].

З індустріальною революцією кін. XIX ст. з'являється дизайн, той дизайн, що замінив ручотворну річ об'єктом промислового виробництва. Техніка й мистецтво до епохи Відродження були більшої частини поєднані, і тому стильова єдність всіх навколишніх речей була повною й органічною. Відокремлення техніки відбулося тільки в XVII-XVIII ст. і набуло парадоксальних форм у сер. XIX ст., коли вже закінчений виріб прикрашали. Неважко уявити собі, який відбиток на світ речей наклали ці умови і як радикально змінилося становище з появою дизайнерського проектування, характерного злитістю технічних та естетичних початків. Отже, можна вважати, що витоки формування власне ТД припадають саме на цей період.

Тенденції світового дизайну II пол. XIX-XX ст., а саме утилітарного західноєвропейського і духовного східного аспектів, позначилися на особливостях українського дизайну. У вітчизняній науці феномен дизайну та її термінології тривалий час взагалі ігнорувалася, і надання йому статусу наукової галузі відбувається насамперед в естетичних дослідженнях В.Л.Глазичова, Л.Н. Щедровицького, Л.А.Кагана, Л.І.Новикової. Інша група дослідників (Р. Б'юканан, Дж.Джонс, С.Лазарев, Ю.Легенький, Т.Мальдонадо, С.Мигаль, А. Моль, Г.Саймон) розглядає дизайн не в межах його внутрішніх закономірностей і властивостей, а як вияв проектної культури в цілому.

З третім етапом (20-30 рр. XX ст.) пов'язана цілеспрямована термінологічна робота, зокрема активна діяльність Інституту української наукової мови Академії наук (1921р.) щодо формування самостійної української мови науки і техніки.

З 1918р. у Києві починає працювати архітектурний інститут, який пізніше був приєднаний як архітектурний факультет до Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури. Художньо-промислові заклади існували також в Одесі і Харкові. Тим самим можна зробити висновок, що в Україні в період кін. XIX ст.-поч. XX ст. вже сформувалась інфраструктура художньо-промислової освіти. У цей час зафіксовано такі терміни дизайну (3%), напр.: *інтер'єр* "відносно замкнений та організований у функціонально-естетичному плані простір в середині будівлі" (I пол. XX ст.); *екстер'єр* "зовнішній вигляд споруди" (поч. XX ст.) [8; 11; 14; 15; 16].

Після проголошення в 1917р. Української Народної Республіки спостерігається "вибух термінотворчості українською мовою" [5: 16], Українська мова стає державною мовою законодавства і адміністрації. Зростає потреба в українськомовних словниках і підручниках. Упродовж одного року (1918-1919 рр.) було видано понад 20 термінологічних словників українською мовою із різних галузей знань. Перше десятиліття існування Радянської держави залишило нам багату своїми досягненнями й протиріччями творчу спадщину, що відбила пошуки нового, сучасного й співзвучного своїй епосі

художнього освоєння дійсності. Створені в ті роки естетичні цінності, при всій їхній неоднозначності, спірності, залишаються в історії нашої культури.

Історично так склалося, що дизайн розпочався в промисловості. Сферою його інтересів було проектування окремих промислових виробів, їх комплексів й ансамблів та виробничого середовища. Дизайн, спрямований на одночасну та взаємопов'язану розробку утилітарних і естетичних параметрів окремого промислового виробу, дістав у вітчизняній термінології ще назву "художнє конструювання".

"Художнє конструювання або дизайн (обидва терміни вживаються в нашій країні в цей час як ідентичні) є своєрідним методом проектування предметного середовища" [4: 4]. Дизайн перебуває на стику двох своєрідних галузей людської діяльності – технічної й естетичної творчості, причому має прямий зв'язок як з першою, так і з другою. Його вважають видом мистецтва або особливим, специфічним видом технічно-естетичної творчості. Дизайн ставить перед собою завдання естетичної організації предметного середовища відповідно до науково-технічних можливостей, естетичних потреб та суспільного ідеалу даної епохи. Із цих позицій дизайн являє собою потужне соціокультурне явище, виступає вираженням здатності людини проектувати й створювати предметне середовище, що, несучи в собі відбиток людської діяльності, набуває значущості об'єктивно-природного утворення. Основні труднощі у вичленюванні дизайну як самостійного виду діяльності полягають саме в тім, що він рідко існує в чистому вигляді, а супроводжується оформлювальним мистецтвом, рекламними прийомами, стилізацією, вторинною образністю.

Традиційно у дизайні розрізняють три напрямки: дизайн промислових виробів, графічний дизайн і дизайн середовища. У ньому можна розрізнити сфери специфічного проектування: проектно-ландшафтне, конструкторське, декоративно-ужиткове і проектно-суспільне. Сфера дизайну має включати такі підвиди: дизайн-менеджмент, дизайн середовища, дизайн ландшафту, промисловий дизайн, дизайн текстилю, дизайн костюму, графічний дизайн, дизайн біжутерії та прикрас, футуродизайн, дизайн сценічних, телевізійних, театральних видовищ, візажизайн, фітодизайн і деякі інші, які поки не мають чіткого означення. Підсумовуючи вищесказане, можна побачити, що дизайн як художнє проектування виявляє себе в усіх сферах діяльності, але у кожній із них передбачає різне поєднання засобів формотворення.

Четвертий етап (30-і-90-і рр. ХХ ст.) позначається застоєм у розвитку української наукової термінології; у 1930р. було ліквідовано Інститут української наукової мови; починаються репресії щодо національних термінологій, наслідки яких відбилися і на сучасному стані української науково-технічної мови; було вилучено з ужитку україномовні словники та підручники, результати багаторічної праці українських науковців було перекреслено.

У повоєнні роки розвиток дизайну та його термінологічної системи дещо пожвавився, хоч реформа 1934р. позбавила інститути художньо-промислового профілю і в цілому настали часи зневажання теорії "виробничого мистецтва". На початку 60-х рр. у межах загальноєвропейських процесів в Україні розпочалася широка підготовка дипломованих дизайнерів.

Перші визначення дизайну постали в 50-і рр. й формулювалися в основному теоретиками мистецтва. Головним завданням дизайну стали вважати вироблення рекомендацій представникам промисловості з асортименту продукції, її зовнішнього вигляду. У такому трактуванні відбилися давні зв'язки дизайну з декоративно-ужитковим мистецтвом, що сприймалося як більш широке поле, з якого вийшов дизайн, орієнтуючись на машинне виробництво.

Пізніше, в 60-і рр., коли подібне трактування стало здаватися занадто професійно-звуженим, воно доповнилось рядом показників, що відбивають зв'язки дизайну із суспільним виробництвом і споживанням. Як робоче визначення дизайну одне з формулювань було прийнято Міжнародною радою товариств з художнього конструювання: "Дизайн є творчою діяльністю, мета якої – визначення формальних якостей предметів, вироблених промисловістю. Ці якості форми ставляться не тільки до зовнішнього вигляду, але головним чином до структурних і функціональних зв'язків, які перетворюють систему в цілісну єдність, з погляду як виготовлювача, так і споживача. Дизайн прагне охопити всі сторони навколишнього середовища, на формування яких впливає промислове виробництво" [1: 49].

Розвиток ТД, починаючи з 30-х рр. ХХ ст., на наш погляд, позначається впливом позамовних чинників (передусім політичних). Зафіксовано такі терміни дизайну (**33%**) **на позначення технік, видів декору, елементів ландшафтного дизайну і орнаментів: виразність** "властивість, яка визначається відповідністю зовнішнього вигляду призначенню і конструкції" (1947р.); *собачка* "зооморфний орнаментальний мотив, в якому, незважаючи на узагальнення, добре схоплено характерну позу цієї свійської тварини" (1954р.) [11; 14; 15; 16].

П'ятий етап (з 1991р.) – Україна стала незалежною державою, українська мова державною. Гостро постала потреба у фахових словниках, підручниках для підготовки молодих спеціалістів [6: 1].

На цей час припадає поява терміна "дизайн" ("творча діяльність, метою якої є визначення формальних якостей промислових виробів. До цих якостей входять і зовнішні характеристики виробів, але головним чином ті структурні та функціональні взаємозв'язки, які перетворюють виріб у єдине ціле, як з точки зору споживача, так і з точки зору виробника" [2: 6]).

"Завдяки самовідданій праці фахівців і за участю вчених філологів-експертів став можливий безпрецедентний (усупереч світовому досвіду) факт розроблення за період з 1992-1996 рр. понад 600 Державних стандартів України (ДСТУ) на "Терміни та визначення", в 1996р. прийнято Державний стандарт із дизайну та ергономіки.

Оглядаючи розвиток УТД в цілому, треба виокремити дві тенденції: перша з них (20-і-30-і рр.) передбачає орієнтування національної термінології на рідномовний ґрунт, уникнення іншомовних слів та їх компонентів, напр.: *викружка* "декоративний увігнутий облом, у перетині чверть кола"; *сосонка* "рослинний орнаментальний мотив, популярний у народних розписах подільського житла". Друга тенденція передбачає максимальне наближення української термінології до російської, напр: *акустика* "звукові умови у приміщеннях або містобудівному середовищі" (через рос. від лат. *acustica* з гр.); *мезонін* "верхній півповерх над середньою частиною невеликого житлового будинку, часто з балконом" (через рос. з іт. *mezzanine*) [14; 15; 16].

Отже, УТД є результатом багатовікового розвитку, відображення світової і вітчизняної будівельної й архітектурної справ, на її формуванні чітко позначилася національна специфіка і міжнародний досвід. Крім того, на становлення сучасної ТД впливали загальні тенденції розвитку мови. УТД характеризується тривалою історією розвитку, що посилює важливість дослідження її термінів, і на сьогодні вона залишається об'єктом поглибленого вивчення. Подальший розвиток цієї термінології передбачає розв'язання таких проблем: опис корпусу УТД та його впорядкування, адаптація запозиченого походження, збереження національної специфіки, перевірка доцільності використання іншомовної лексики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аронов В.Р. Архитектура и дизайн: Обзор. – М.: ЦНТИ по гражд. строительству и архитектуре, 1975. – 39 с.
2. Глазычев В.Л. Зарождение зодчества. – М.: Стройиздат, 1983. – 126 с.
3. Кутарева Л.В. Лексико-семантический способ образования научно-технических терминов // Вопросы общего и славянского языкознания. – Днепропетровск: Изд-во Днепропетр. ун-та, 1976. – С. 124-129.
4. Лазарев Е.Н. Основы технической эстетики и художественного конструирования. – Ленинград: Знание, 1971. – 27 с.
5. Наконечна Г.В. До історії унормування української науково-технічної термінології // Мовознавство. – 1992. – № 6. – С. 41-47.
6. Тищенко О. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII-XVIII ст.). – К.: Либідь, 1992. – 192 с.
7. Енциклопедія українознавства / За ред. В.М. Кубійовича. – Львів: НТШ, 1993-2003. – Т. I-XI.
8. Словарь иностранных слов: актуальная лексика, толкования, этимология. / Н.Н. Андреева, Н.С. Арапова и др. – М.: Цитадель, 1997. – 320 с.
9. Словарь русского языка XVIII в. / Гл. Ред. Сорокин – Ленинград.: Наука – 1988.
10. Словарь русского языка XI-XVII вв. / РАН; Институт русского языка им. В.В. Виноградова / Г.А. Богатова (гл. ред.), Л.Ю. Астахина (сост.). – М.: Наука, 1975.
11. Словник української мови: В 10-ти т. / Ред. колегія: акад. АН УРСР І.К. Білодід та ін. – К.: Наук. думка. – 1970-1980. – Т. I-XI.
12. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: 13560 слов. – 3-е изд., стер. – М.: Русский язык, 1999.
13. Этимологический словарь русского языка / Под. ред. Н.М. Шанского. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1973с.
14. Антонович С.А., Василичин Я.В., Шпільчак В.А. Російсько-український словник-довідник з інженерної графіки, дизайну та архітектури. – Львів: Світ, 1999. – 238 с.
15. Декоративно-ужиткове мистецтво. Словник: В 2 т. / За заг. ред. Я.П. Запаско. – Львів: Афіша, 2000. – Т.1-2.
16. Ничкало С.А. Мистецтвознавство: Короткий тлумачний словник: Архітектура. Живопис. Скульптура. Графіка. Декоративно-ужиткове мистецтво. – К.: Либідь, 1999. – 208 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яніна Мар'яно – аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства ОДУ ім. І.І.Мечникова, викладачка кафедри іноземних мов ОДАБА.

Наукові інтереси: українська термінологія дизайну.

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ АНГЛОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СИСТЕМІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ-РЕЦИПІЄНТА (на матеріалі детермінологізованих запозичень комп'ютерної галузі 2-ої пол. 20 ст. та початку 21 ст.)

Алла МІЩЕНКО (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена дослідженню механізму утворення семантичних неологізмів у сучасній німецькій мові на основі англомовних запозичень.

The paper is devoted to the problem of semantic neologisms study in present-day German on basis of English borrowings.

Розвиток семантичної структури запозичених слів у мові-реципієнті має дещо типову схему: спочатку відбувається звуження значення англійських полісемантів через їхнє запозичення в одному конкретному значенні, яке і є головним у мові-реципієнті. На початковому етапі слова сприймаються мовцями у мові-реципієнті як цільні, позбавлені внутрішньої форми позначення денотатів через відсутність асоціативних зв'язків і внутрішньої форми, тому вони не ототожнюються із їх подільністю та віднесеністю у мові-джерелі. У результаті семантичних переосмислень на основі вторинної номінації відбувається подальший

розвиток запозичень у мові-реципієнті. Ускладнення семантичної структури запозиченого слова може відбуватись у процесі розвитку мови, якщо в запозичених лексичних одиницях з'являються нові значення, відсутні у мові-етимоні, тобто, які не могли бути запозичені. „Дериватогенна активність такого типу вербокреації визначається перш за все природою людського мислення, здатністю узагальнювати в слові явища навколишньої дійсності, систематизувати в мові явища позамовної дійсності. Функціональна трансорієнтація мовного знака, пов'язана з модифікацією його плану змісту при збереженні плану вираження, являє собою механізм формування нових ЛСВ існуючих у мові слів [1: 249]. Формування такого роду інновацій є „реалізацією принципу лексичної економії в межах будь-якої мови” [1: 249], тому семантична деривація розглядається як один із сучасних способів номінації, що детермінує рухомість лексичного складу мови-реципієнта і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Об'єктом дослідження є англійські запозичення комп'ютерної галузі, що ввійшли в німецьку мову у 2-й пол. XX ст. та на початку XXI ст.

Вивчення динаміки словникового складу німецької мови під впливом семантичних неологізмів є предметом даного дослідження.

Для досягнення поставленої мети необхідно виокремити та описати механізм утворення семантичних неологізмів на основі запозичень.

„Утворення нових семантичних варіантів лексичних одиниць також слід розглядати як явище словотвору, оскільки в результаті семантичної деривації формуються нові за змістом лексеми, що використовуються для номінації інноваційних явищ дійсності” [1: 54], а суть таких семантичних трансформацій полягає в „перебудові твірного слова без зміни морфемного складу шляхом метафоризації, метонімізації чи термінологізації, детермінологізації чи транстермінологізації” [1: 55]. Але усі „значення багатозначного слова семантично пов'язані, одне із значень мовби переходить синхронічно в інше за тією чи іншою формулою семантичних асоціацій” [3: 81], тобто певне значення передбачає певний контекст, у якому реалізується те чи інше значення лексичної одиниці, а отже, змінюється валентність та лінійне оточення семантичних неологізмів.

Важливим елементом семантичної деривації є метафора, інтерес до якої у когнітивній науці пов'язаний з уявленням про метафору як про мовне явище, що відображає базовий когнітивний процес. У такому аспекті метафора більше не розглядається як естетичний прийом, а досліджується з позиції її ролі як інструменту пізнання. Протиставити традиційне сприйняття метафори як свідомо вживаного стилістичного чи риторичного прийому, новому розумінню метафори – несвідомо використання в процесі повсякденного спілкування знаків однієї концептуальної сфери для позначення іншої, на основі акумульованого в процесі спільної діяльності досвіду певного етносу, вдалося американським вченим Д.Лакоффу та М.Джонсону, яке вперше було постульоване в роботі „Життя у метафорі” в 1980 р. Праця згодом була перекладена німецькою мовою і декілька разів перевидавалась [4: 1998]. Ця теорія базується на постульованій авторами досвідній (експеріенталістській) парадигмі як потенційній здатності людини до пізнання та можливості на основі мислення пов'язувати продукт пізнання з конкретними мовними знаками.

Для перенесення на загальномовний ґрунт важко зрозумілих для пересічних мовців абстрагованих концептів вищого рівня використовуються метафорично-вживані мовні знаки, на основі яких виникають нові спрощені концепти, що реалізуються в процесі повсякденного спілкування. У такий спосіб „побутова метафора, в основі якої лежить концептуальна модель, через її широке розповсюдження потрапляє в систему мови як закріплений звичайний елемент мовної системи, стає частиною мовної знакової системи, закріплюється в картині світу цієї культури на мовному рівні, може надалі виступати продуктивною та мотивуючою” [4: 92]. Результатом утворення нових спрощених концептуальних моделей на мовному рівні виступають тільки „сталі лексикалізовані метафори, які настільки звичні, що вже не розглядаються як метафоричні позначення” [4: 15].

Відмінності в значеннях лексико-семантичних варіантів мають якісний характер і залежать від наявності чи відсутності певних сем у структурі самого значення лексичної одиниці. Це можна проілюструвати на прикладі лексеми *Upgrade*.

Дефініція терміну *Upgrade* у словнику комп'ютерних термінів ABBYY Lingvo Computers (En-Ru) складається із трьох значень з інтегральною семою „модернізація”: 1) заміна апаратного обладнання (зазвичай системної плати) 2) апаратні засоби, на які замінюється застарілий блок комп'ютера для нарощення його можливостей 3) процес заміни (для дієслова *upgraden*). Отже, елементами семантичної структури терміна *Upgrade* є семи „модернізація”, „апаратне обладнання комп'ютера”, „застарілі апаратні ресурси”, „покращення функціональних характеристик обладнання”, „процес заміни” [5]. Значення цієї лексичної одиниці у словнику Longman тлумачиться як „покращувати щось або замінювати щось на краще” [8: 1001]. У німецькому варіанті цей термін тлумачиться по-різному залежно від лексикографічного джерела. У словнику іншомовних слів Дудена подається значення як „актуалізована версія апаратного забезпечення, ЗП (запам'ятовуючого пристрою)” [7], а в універсальному словнику Дудена – двома значеннями: 1) „розширена, актуалізована версія програмного забезпечення” 2) „інсталяція актуалізованої версії ПЗ (програмного забезпечення)”.

Аналізуючи семантичну структуру лексеми у словнику Лонгман, слід вказати на спрощення семантичної структури термінологічної одиниці через втрату нею термінологічних сем „апаратні частини комп’ютера”, „системний блок”, „системна плата”, тобто відбувся процес повної детермінологізації, внаслідок чого термін мігрував за межі термінологічної системи та уподібнився до загальноновживаних слів. У словнику іншомовних слів лексема подається лише в її першому значенні, що вказує на розширення значення терміна через втрату ним диференціальних сем другого та третього значення „апаратні засоби, на які замінюється застарілий блок” та „процес заміни як такий”. Стосовно тлумачення в універсальному словнику слід зазначити, що наявність сем „покрашувати, розширювати” та позначка ЕОД (електронна обробка даних), які вказують на належність лексичної одиниці до терміносистеми ЕОД вказують з одного боку на спрощення терміна, з іншого боку наявні певні відмінності у компонентах семантичної структури: відсутність питомих сем етимона „апаратні частини комп’ютера”, „системний блок”, „системна плата” в мові-реципієнті та наявність семи „програмне забезпечення” й „інсталяція актуалізованої версії” свідчать про зрушення значення у ЛСВ (лексико-семантичному варіанті) запозиченого слова на німецькомовному просторі.

Внаслідок детермінологізації будь-який термін може стати загальноновживаним словом. При цьому термін втрачає свою строгу концептуальність, системність, однозначність, набуває прагматичних властивостей, яких він раніше був позбавлений. Унаслідок цього змінюється його валентність та сполучувальні потенції на синтагматичному рівні. Наприклад: *More than anything he liked to upgrade and improve his machine* [5]. *The money will enable us to upgrade the town's leisure facilities* [8: 1429].

У гумористичній розповіді німецької мови це слово вживалося в такому контексті: *Upgrade von Freundin Version 5.0 auf Ehefrau Version 1.0*. У даному випадку зміна значення лексичної одиниці на основі конотації іронії відрізняється від метафоричного переносу імені, оскільки не йдеться про творення нового імені, це лише поодинокий випадок використання іронії як риторичного прийому на рівні конкретного дискурсу і за певних обставин.

Широкий перехід комп’ютерної лексики в загальнономовне вживання в переносному значенням зумовлений перш за все використанням комп’ютерної техніки у всіх сферах сучасного життя, модою на англійські терміни комп’ютерної галузі, а також їх функціональністю, стислістю висловлення та образністю професійної лексики. Результатом входження спеціальної фахової лексики в загальнолітературну мову є спрощення значення термінологічних лексем до побутового. Фахові та нефахові значення таких концептів тропів різні і повинні тлумачитись залежно від рівня компетенції мовця. Передаючи когнітивну сутність зв’язків між буденністю, досвідом та градуїзованих фахом, вони стають предметом дослідження вертикальної лексикології. Проілюструємо це мовне явище на прикладах.

Термін „programmieren” „програмувати” почав функціонувати в загальнономовному дискурсі в значенні „зробити щось неминучим”, тому в розмовній мові можна почути вислови типу: *Du bist falsch programmiert* або: *Du führst ein total falsches Programm*. Процесор асоціюється із ментальними здібностями людини, що унаочнюється висловом типу: *Dein Prozessor ist veraltet*. Слово *scannen* „сканувати” часто вживається в значенні „швидко проглянути, проаналізувати й вибрати потрібне”, наприклад: *Trendsetters scannen die Subkulturen, um nach der Verweigerung in die letzten Lifestyle-Accessoires zu verwandeln* або: *Das inhaltliche Scannen des E-Mail-Verkehrs* „переглядати зміст листів електронної пошти” [10]. У словнику цитат Дудена наводиться такий приклад вживання слова *scannen*: *Auf einer Party werden Gäste gescannt, um festzustellen, wie Erfolg des Abendes wird* [6: 152].

Словосполучення для позначення збільшення об’єму оперативної пам’яті комп’ютера – *den Speicher erweitern* – може вживатися щодо пам’яті людини, наприклад: *Wenn ich all die Lizenzbestimmungen im Kopf behalten soll, dann muss ich meinen Speicher erweitern* [11].

Семантична деривація спочатку відбувається в індивідуальному вживанні, а вже потім найбільш „вдалі” утворення завдяки їх рекурентності потрапляють до мовного узусу, стаючи фактами лексичної системи запозичуваної мови.

Отже, слід вказати на те, що тропи комп’ютерної сфери виступають основою для формування стереотипів, а інтенсивність процесу стереотипізації залежить від ступеня лексикалізації мовного знака в загальнономовному дискурсі: що вищий ступінь лексикалізації знака, тим інтенсивнішому процесу стереотипізації він підлягає. Це можна проілюструвати на прикладі вживання лексеми комп’ютер у нефахових тропях:

Фонова схема	Лексична реалізація
1	2
жива істота	<i>Computer werden ungeheuer kooperativ, wenn man ihnen klar macht, dass ihr elektronisches Leben an einem dünnen Stromkabel hängt, welches in menschlicher Verfügbarkeit liegt!</i> [16].
влада	Joseph Weizenbaum: „ <i>Die Macht der Computer und die Ohnmacht der Vernunft</i> ” [18].
людські ментальні здібності	<i>Computer können mit Kritik nichts anfangen</i> [18].

1	2
людські фізичні та естетичні здібності	<i>Es gibt ihn doch, den Computer mit absolutem Gehör und absolutem Klassik-Geschmack</i> [20].
фахові здібності	<i>Im Kassa und Terminhandel haben längst Computer das Geschäft übernommen</i> [20].
відповідальність	<i>„An den fehlenden Schecks ist ebenfalls der Computer schuld“, sagte Hamburgs Arbeitsagentur-Chef Rolf Steil, der gestern auch die neue ARGE, die Arbeitsgemeinschaft für die Auszahlung des Arbeitslosengeldes II, vorstellte</i> [12].
процеси росту та старіння	<i>Die Technik der Zukunft kommt in die Jahre: Der Personal Computer (PC) wird 30 Jahre alt</i> [13].
фахова функція та цільова група	<i>Sowohl Fernsteuerung als auch Empfänger sind kleine „Computer“</i> [14].
соціальні відносини	<i>Das zu verhindern, hilft im UKE jetzt Kollege Computer</i> [21].
війна	<i>Computer haben die Menschheit versklavt</i> [17].
розмір	<i>Der Mac mini ist der preiswerteste Computer, den wir je gebaut haben</i> [19].

Про значення, утворених таким чином семантичних неологізмів, мовці можуть легко здогадатись на основі асоціативних зв'язків, але „зв'язок між значеннями однієї лексема має не семантичний, а дериваційний характер” [2: 58]. Такі зв'язки слід розглядати як відношення деривації, похідності, мотивованості, оскільки структура полісема являє собою „дериваційну структуру <...>, що виявляється в синхронічно актуальних мотиваційних відношеннях між семами” [2: 58].

Отже, в процесі мовного розвитку семантична структура слова змінюється. „На основі семантичної мотивації між різними значеннями однієї лексичної одиниці в його структурі виникають нові, переносні значення, що типові для всіх мов і на сучасному етапі є одним із способів номінації” [3: 165], тому лексико-семантичний аспект розглядається як головний у процесі асиміляції запозичень. Це ознака входження нових лексичних одиниць у систему мови-реципієнта, а довговічність неологізму є критерієм його узуального характеру, тобто його закріплення в мові. Але для системи приймаючої мови важливе не тільки кількісне нарощення лексико-семантичних варіантів, але й якісне переосмислення запозичень, які вже увійшли в мову. Комплексний аналіз „інфонеологізмів” важливий для будь-якого лінгвістичного дослідження через можливість виявити тенденції розвитку лексичного складу мови взагалі та розкрити його зв'язки з екстралінгвістичними явищами і процесами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Єнікеева С.М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови: Монографія – Запоріжжя: Запорізький нац. ун-т, 2006.- 303 с.
2. Тропіна Н. П. Семантична деривація в сучасній російській мові: Дис. ... докт. філол. наук / НАН України; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 2004. – 416 с.
3. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. – М.:Наука, 1973. – 280 с.
4. Lakoff G., Johnson M. Leben im Metaphern: Konstruktion und Gebrauch von Sprachbildern/ aus Amer. übers. von A. Hildenbrand. – 1. Aufl. – Heidelberg: Carl-Auer-Systeme Verlag und Verl.-Buchh., 1998. – 272 s.
5. ABBYY Lingvo 10. Многоязычный электронный словарь. – Москва: ABBYY Software Ltd, 2004.
6. Duden – Zitate und Aussprüche: [Herkunft und aktueller Gebrauch; rund 7500 Zitate von der klassischen Antike bis zur modernen Werbesprache]/ hrsg. von der Dudenred. [Red. Bearb.: Maria Grazia Chiaro ...]. – 2., neu bearb. u. aktualis. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2002. – 960 s.
7. Duden Korrektor PLUS: die Rechtschreibung für MS Word®; Rechtschreibprüfung; Grammatikprüfung; Nachschlagen in: Duden - Das Fremdwörterbuch, Duden - Die sinn- und sachverwandten Wörter, Duden - Richtiges und gutes Deutsch; netzwerkfähig. - Mannheim: Bibliograph. Inst. & F. A. Brockhaus, 2007.
8. Longman dictionary of American English: a dictionary for learners of English / [ed.: Leah Berkowitz ...] .- 3. print. – White Plains, NY: Longman, 2004. – 1064 s.
9. Oxford Advanced Learner's Dictionary/ Editad by S. Wehmeier. –Oxford University Press, 2000.– 1540 p.
10. Die Zeit, Nr 40, 2000,
11. Die Zeit, Nr. 11, 1999
12. www.abendblatt.de vom 05.01.2005
13. www.abendblatt.de vom 06.01.2005
14. www.abendblatt.de vom 08.01.2005
15. www.abendblatt.de vom 09.01.2005
16. www.berlinonline.de vom 28.01.2005
17. www.fr-aktuell.de vom 08.01.2005
18. www.spiegel.de vom 25.01.2005
19. www.tagesschau.de vom 12.01.2005
20. www.welt.de vom 08.01.2005
21. www.welt.de vom 19.01.2005

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Міщенко – викладач кафедри загального мовознавства та перекладу Кіровоградського державного педагогічного університету ім.В.Винниченка.

Наукові інтереси: творення неологізмів у сучасній німецькій мові, термінолексика.

ЗОВНІШНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИ У ПРИЗВИЩЕВИХ НОМІНАЦІЯХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ДОНЕЧЧИНИ: МОТИВАЦІЙНІ ДОМІНАНТИ

Юлія НОВИКОВА (Макіївка, Україна)

У статті проаналізовано сучасні українські прізвища Центральної та Східної Донеччини, які належать до лексико-семантичної групи „Назви осіб за зовнішніми ознаками”, з огляду на їх лексико-семантичну специфіку. Виокремлено лексико-семантичні підгрупи прізвищ цієї ЛСГ. Виявлено найактуальніші лексеми, що беруть участь у творенні прізвищ, та їх кількісні показники.

Modern Ukrainian surnames of Central and Eastern parts of Donetsk region which belong to the lexical and semantic group „People’s name due to appearance characteristics” according to their lexico-semantic peculiarity have been analysed in the article. Lexical and semantic subgroup of surnames has been selected from this lexico-semantic group. The most actual lexems that take part in surnames creating and their quantity indexes have been determined.

Прізвища є специфічним класом лексики, якнайтісніше пов’язаним з існуванням людини, оскільки він відбиває найрізноманітніші аспекти життя народу й чи не весь комплекс оточуючих його реалій – побут, професійну діяльність, сімейний стан, соціальну диференціацію, що, у свою чергу, уможливило реконструкцію як субстратних характеристик ментальної організації українців, так і з’ясування її динамічних перспектив, у виразноючі необхідність ретельного опрацювання національного антропонімікону. Лексико-семантичний аналіз прізвищ максимально сприяє поглибленому усвідомленню національної специфіки, що є актуальним не лише в сучасному мовознавстві (див. праці В.Горпинича, Ю.Карпенка, В.Кравченко, В.Познанської, Ю.Редька, І.Фаріон та ін.), а й у загальній гуманітарній парадигмі. Антропооснови Центральної та Східної Донеччини є своєрідними маркерами таких ментальних ознак українства, як релігійність (*Молібог, Молібожко*), висока моральність, доброта, чуйність, лагідність (*Добрянський, Добряк, Чуйний, Лагода, Лагідний*), мудрість (*Мудрий, Мудрик*). Надмірна емоційність та добросердна вдача як характерні ментальні риси виявилися у доборі прізвищ, мотивованих позитивною емоційно-оцінною лексикою: красивий > *Красов, хороший > Хорошенький*, чепурний > *Чепурний*, ладний > *Ладнов*. Пейоративні конотації зафіксовано в іронічних, глузливих прізвищах, що стали прізвищами: брудний > *Брудняк*, куций > *Куценко*, балагурити > *Балагура* тощо.

Загальна кількість прізвищ із значенням особи (*nomina personalia*) у Центральної та Східній Донеччині – 20225 одиниць (94946 носіїв), що становить 43% від загальної кількості досліджуваних онімів [10]. У межах проаналізованих антропонімів *nomina personalia* виокремлюємо такі лексико-семантичні розряди: 1) назви осіб за родом їх діяльності чи професією (20% від загальної кількості); 2) назви осіб за їх внутрішньою ознакою (4,7%); 3) назви осіб за їх зовнішньою ознакою (4,7%); 4) назви осіб за їх етнічною ознакою (4%); 5) назви осіб за їх соціальним становищем (3,3%); 6) назви осіб за їх родинними стосунками (3%); 7) назви осіб за їх територіальною ознакою (2,1%); 8) полісемантичні прізвища (1,2%), які виокремлюємо позначкою *. Відображені в основах таких антропонімів лексеми з категорії особових назв указують на різні особистісні характеристики носія, зокрема, на риси характеру, поведінки, зовнішній вигляд, етнічну, соціальну чи територіальну ознаку, особливості родинних стосунків.

Об’єктом аналізу в пропонованій статті є сучасні українські прізвища Центральної та Східної Донеччини, що походять від назв осіб за зовнішніми ознаками, а предметом дослідження – їх етимологічні та лексико-семантичні особливості.

Мета роботи полягає в лінгвістичному аналізі (лексико-семантичний аспект) прізвищ розряду *nomina personalia* лексико-семантичної групи (ЛСГ) „назви осіб за їх зовнішніми ознаками” зазначеного регіону. Поставлена мета передбачає розв’язання таких завдань: з’ясувати кількісний склад та мотиваційні фактори прізвищ зазначеної групи; виявити їх лексико-семантичні особливості; визначити найактивніші на досліджуваній території прізвищеві моделі антропонімів цієї ЛСГ.

Джерелами фактичного матеріалу послуговували списки прізвищ, надані податковою інспекцією Донецької області, а також пенсійними фондами центральних (Ясинуватського, Волноваського) і східних (Шахтарського, Амвросіївського) районів Донеччини. Загалом проаналізовано близько 50000 прізвищ, систематизованих у «Практичному словозмінно-орфографічному словнику прізвищ Центральної та Східної Донеччини» [10].

За результатами дослідження лексико-семантична група “Прізвища, похідні від назв осіб за їх зовнішньою ознакою” складає 2190 номінативних одиниць (14489 носіїв), що становить 4,7% від загальної кількості прізвищ Центральної та Східної Донеччини. На території ж Північної Донеччини прізвищеві назви, похідні від зовнішніх характеристик особи, нараховують 5,9% від загальної кількості онімних одиниць [3]. Серед особових апелятивів в основах прізвищ інших регіонів також найповніше представлено саме цю ЛСГ. Так, регіон сучасної Середньої Наддніпрянщини містить 1008 таких утворень (12,3% від загальної кількості) [1], Дніпровське Припоріжжя – 11,2% [5], Лубенщина – 8,6% [7], Нижня Наддніпрянщина – 5,8% [6], Північна Тернопільщина – 4,8% [14].

Прізвища окресленої лексико-семантичної групи вказують на різноманітні фізичні властивості людини (вік, зріст, будову тіла, певні фізичні вади та ін.) і водночас виражають особливості сприйняття й оцінювання цих ознак. Для такої характеристики людини з лексичного фонду мови добиралися влучні, виразні слова, за допомогою яких створювалися назви-образи, наприклад: *Куценко* (64), *Кучерявий* (21), *Малик* (7), *Мальованець* (1) та ін.

Лексико-семантичний аналіз антропооснов дає змогу виокремити кілька лексико-семантичних підгруп прізвищ з лексемами на позначення фізичних властивостей людини: 1) назви осіб за їх фізичними вадами (749 прізвищ, 5541 денотат); 2) назви осіб за особливостями тіла, обличчя, волосся (520 прізвищ, 3460 носіїв); 3) назви осіб за зростом і вагою (414 прізвищ, 2932 денотата); 4) назви осіб за віком та статтю (260 прізвищ, 1434 денотата); 5) назви осіб за їх загальним виглядом (140 прізвищ, 686 носіїв); 6) полісемантичні прізвища (60 прізвищ, 280 денотатів).

Назви осіб за їх фізичними вадами (1,5%). Найбільш повно і різноманітно у прізвищах Донецького регіону відображено лексику, яка характеризувала людину за її фізичними вадами. Так, на території Північної Донеччини ця ЛСГ складає 1,2 % від загальної кількості [3]. Вади були тією виразною ознакою, яка помічалась одразу й закріплювалася в індивідуальних прізвищах. У багатьох антропоосновах Центральної та Східної Донеччини зафіксовано лексеми, пов'язані з **вадами слуху**: глухий > *Глуценко* (72), *Глушков* (40), *Глухов* (30), *Глухих* (5), *Глуховець* (5), *Глушич* (5), *Глух* (3), *Глухенький* (2) та ін.; **вадами зору**: косий > *Косов* (26), *Косовець* (2), *Косих* (1); лупатий > *Лупач* (3), *Лупак* (2), *Лупало* (2), *Лупенков* (2), *Лупарев* (1), *Лупкін* (1) та ін.; сліпий > *Сліпкань* (11), *Сліпченко* (4), *Сліпенко* (3), *Сліпенький* (1); **вадами ходи**: шкандибати > *Шкандиба* (7), *Кондиба* (4); кульгавий > *Кульгов* (4), *Кульга* (2); чаплигати > *Чаплиса* (2); хромий > *Хромов* (2), *Хроменко* (1), *Хроменков* (1); чеберити > чеберити „робити часті рухи ногами”: *Чеберяк* (3); брикати > брикайло „той, що стрибає” [15 (1:98)]: *Брикайло* (2); дибати, дубкати > діал. дубкати „той, хто тупотить” [15 (1:452)]: *Добаиш* (1), *Дубкач* (1); **вадами статури**: горбатий > *Горбунов* (112), *Горбачев* (84), *Горбань* (64), *Горбатенко* (51), *Горбач* (24), *Горбатюк* (22), *Горбовський* (13), *Горб* (12), *Горбик* (8), *Горбов* (8), *Горбатих* (4), *Горбунцов* (3), *Горбан* (2), *Горбік* (2), *Горбатий* (1), *Горбунь* (1) та ін.; кривий > *Кривченко* (8), *Криваль* (2), *Кривенко* (2), *Кривун* (2) та ін.; корявий > *Корявий* (5), *Коряк* (3); **вадами окремих частин тіла**: щербина > *Щербаков* (184), *Щербін* (128), *Щербак* (100), *Щербань* (54), *Щерба* (18), *Щербаненко* (10), *Щербатий* (4), *Щербач* (1), *Щербінка* (1) та ін.; шрам > *Шрамко* (50), *Шраменко* (8), *Шрамов* (5), *Шрам* (4).

Нечисленні прізвища-композиції також часто характеризують фізичні особливості особи: куций Георгій > *Куцегеоргій* (3), глухий дід > *Глуходід* (2), кривий дід > *Криводід* (1). У деяких антропоосновах закарбувалися назви перенесених людиною хвороб: дзюба „дівчина з обличчям, покритим віспою” [15 (1:380)]: > *Дзюба* (85), *Дзюбан* (36), *Дзюбенко* (30), *Дзюбак* (7), *Дзюбата* (1) та ін.; золотуха > *Золотухін (88); кір > *Корько (1); желтуха > *Желтухін (2); круп (дитяча хвороба) > *Круп (1).

Лексика на позначення різних фізичних вад представлена в антропоосновах, серед яких найактуальнішими є ті, що вказують на дефекти статури та слуху.

Назви осіб за особливостями тіла, обличчя, волосся та інших частин тіла (1,1%). Аналіз антропооснов свідчить, що в українській мові широкоживаними були назви на означення людини за кольором її очей, волосся, відтінком шкіри [11: 162]. Колір волосся, шкіри чи одягу мимоволі впадає в очі, запам'ятовується і створює смислову основу майбутнього прізвища людини. Донецькі прізвища із семантикою кольору складають багату й різноманітну лексико-семантичну підгрупу. Так, на території Північної Донеччини ця ЛСГ становить 2,6 % від загальної кількості проаналізованих онімів [3].

Мотиви виникнення прізвищ можуть бути різними: за кольором шкіри обличчя, інших частин тіла, за кольором волосся тощо: *Рудь* (46), *Сивенко* (2), *Черняк* (2) та ін. Аналіз антропооснов Північної Донеччини засвідчив, що в основах сучасних прізвищ переважають чотири кольори – білий, чорний, рудий, сірий [3]. Найбільша кількість прізвищ Центральної та Східної Донеччини пов'язана з білим кольором (30% від загальної кількості прізвищ із „кольоровою” семантикою): *Біленко* (33), *Білик (18), *Білий* (9), *Біленький* (8), *Білястий* (7), *Білий* (6), *Білявенький* (3) та ін. Онімні одиниці, утворені від назв чорного кольору, складають близько 20%. Звичайно вони називають людину з чорним волоссям, вусами, бровами: *Чернота* (10), *Чорний* (8), *Чернуха* (7), *Черняк (6), *Чорній* (3), *Чорненко* (2), *Черниш* (1), *Чернявенко (1) та ін. У деяких антропоосновах закарбувалися й назви відтінків чорного кольору: смоляний „чорний, як смола” [15 (4: 159)] < *Смаглюк* (6), *Смоляний* (5), *Смагленко* (3), *Смаглій* (2), *Смаглявий* (1); снадь „загар, смаглявість” [15 (4: 161)] < *Снаденко* (10); сутемний „дуже темний, майже чорний (негр)” [15 (4: 232)] < *Сутемний* (3). Окремі лексеми (снадь, сутемний), відображені у прізвищах, сьогодні вже вийшли з активного вжитку. Серед „кольористичних” прізвищ помітну групу складають антропоніми, пов'язані з відтінками червоного (рудим, бурим, червоним, красним) кольору (15%): *Руденко* (218), *Рудь* (46), *Рудик* (10), *Красний (10), *Багряненко* (10), *Червоненко* (9), *Багрянний* (7), *Рудько* (6), *Червоній* (6), *Бурий* (6), *Огнений* (6), *Рудий* (5), *Багрянець* (5), куржавина „іржа” < *Куржавенко* (5), *Краснюк (4), *Рудій* (1), *Красненко (1); *Червоний* (1) та ін. Прізвища *Багряненко* (5), *Багрянець* (3), *Багрянний* (1) указують на яскраво-червоний (рудий) колір волосся [15 (1: 18)]. В антропонімах *Шарлатовський* (10), *Шарлат* (3), *Шарлатов* (1) зафіксовано діалектну назву яскраво-

червоного кольору *шарлат* „багрянець, пурпур” [15 (4: 486)]. Прізвище *Моруженко* (4) також пов'язане з діалектною лексемою *моружий*, що позначає „рудий чи темно-сірий” [15 (2: 446)]. З діалектною лексикою мають зв'язок і прізвища *Заруда* (4), *Зарудько* (2) < діал. зарудити „почервоніти, окров'янитися” [9: 44]. Очевидно, первісно прізвиська *Заруда*, *Зарудько* називали червоношкіру або засмаглу до червоного кольору людину. В багатьох прізвищах Центральної і Східної Донеччини відобразились назви сірого (сивого, сизого) кольору (5%). Людина, яка мала сиве (сіре) волосся, бороду чи вуса, брови, виокремлювалася цією ознакою з-поміж інших і одержувала прізвисько, що з часом закріпилось як прізвище: *Сизенко* (10), *Сіренко* (9), *Седой* (7), *Седих* (6), *Серий* (3), *Сірий* (2), *Сивенко* (2), *Сизий* (2), *Сивий* (1). Цілком можливо, що лексеми *сірий*, *сивий* і *сизий* називають відтінки сірого кольору, пор.: сивий – темний із сивиною, з домішком білуватого або попелястого; сизий – темний з голубуватим відливом; сіро-синій [2: 129]. В антропоніміконі Центральної і Східної Донеччини є прізвища, що сформувалися на основі діалектної лексики зі значенням відтінків сірого (сивого) кольору: *шарий* „сірий, сіруватий” [15 (4: 48)] < *Шарий* (11), *Шарук* (2); *шадий* „сивий” [15 (4: 481)] < *Шадчук* (6), *Шатенко* (2), *Шадий* (1); *чалий* „сіро-коричневий” [15 (4: 443)] < *Чаленко* (4), *Чалий* (2), *Чалиш* (2). Близько 4% „кольористичних” прізвищ утворились від назв жовтого кольору та його відтінку – золотого: *Жовтяк* (9), *Жовтий* (7), *Жовтій* (6), *Золотчук* (2), *Жовтенко* (1), *Золотий* (1), *Золотенко* (1). В основах прізвищ відображено назви, які вказують на коричневий / зелений / синій колір очей, шкіри чи волоссяного покрыву: *Зелений* (62), *Карий* (2), *Зеленько* (1), *Зеленов* (1). Прізвища *Синявий* (10), *Синій* (2), *Синенько* (2) могли позначати синюватий колір шкіри, який людина набуває за певних хвороб внутрішніх органів.

Портретна характеристика людини за кольором знайшла відображення й у складних прізвищах-композиціях, що вказують на колір волосся, брів, вусів, бороди: *Білоус* (27), *Чорноус* (10), *Чорноусенко* (10), *Чорноусий* (8), *Темнобород* (8), *Каробрів* (8), *Чорнобровко* (4), *Жовтобровко* (4), *Чорноволос* (4), *Чорнобров* (3), *Білобров* (3), *Білоусенко* (3), *Темноволос* (3), *Білобород* (2), *Біловолос* (1), *Чорнобривець* (1), *Рудобородка* (1); очей: *Сіроок* (8), *Сивоок* (7), *Сероок* (6), *Кароок* (5), *Короочко* (5), *Сизоок* (4), *Чорноок* (2), *Белоглаз* (1); зубів: *Білозубко* (9), *Чорнозуб* (5), *Білозубенко* (6); рук: *Білорученко* (8); ніг: *Чорноп'ят* (7), *Чорноп'ятий* (5), *Білоноженко* (5), *Білоножко* (3), *Чорноног* (1); носу: *Чорнонос* (3), *Чорноносенко* (2); інших частин тіла: *Синьозубка* (9), *Жовтобокій* (7), *Жовтогрудий* (5), *Жовтолиций* (4) та ін. У межах підгрупи виокремлюються композиції, перша частина яких вказує на колір одягу / взуття: *Беловзут* (11), *Чорнолатка* (10), *Білошапка* (8), *Краснохалаявка* (4), *Сіроштан* (1) або забарвленість у різні кольори, строкатість одягу людини: *Рябошапка* (9), *Рябоштан* (1).

За особливостями волоссяного покрыву людина могла отримати прізвище: *Кудрявцев* (93), *Кудряшов* (39), *Кудря* (22), *Кудренко* (16), *Кудрін* (12), *Кудрявих* (2), *Кудрявець* (1), *Кудрявий* (1), *Кудряшев* (1) та ін. < *кудрявий*; *Кучерявий* (21), *Кучерявенко* (17), *Кучерявих* (4), *Кучеришин* (1), *Кучерявець* (1) та ін. < *кучерявий*; *Кудлай* (5), *Кудленко* (3) < *кудлай* „людина із скуйовдженим волоссям” [15 (2: 319)], *Космач* (5) < *косматий*. На відсутність волосся у первісного носія вказують прізвища *Лисенко* (343), *Лисов* (35), *Лисак* (24), *Лисенков* (18), *Лисих* (16), *Лисюк* (13), *Лисков* (12), *Лисий* (3), *Лисун* (2) та ін.

Актуальність лексем на позначення особливостей кольору волосся та різних частин тіла людини в основах прізвищ Центральної та Східної Донеччини свідчить про те, що зовнішність була найвиразнішою характеристикою людини. Найчастотнішою в основах антропонімів є „кольористична” гама: білий, чорний, сірий, рудий колір, що зумовлено високим ступенем індивідуалізації цих лексем у період становлення прізвищ та їх семантичною виразністю, яка давала змогу максимально унаочнити специфічні ознаки особи.

Назви осіб за зростом і вагою (0,9%). В антропонімічній традиції зріст вважається однією з основних зовнішніх рис українця [11: 162], що й пояснює чисельність прізвищ Донецького регіону, які містять в основах відповідну лексику. Показово, що в Центральній та Східній Донеччині, як і на території Північної Донеччини, антропооснови з указівкою на зріст і вагу зафіксовано в 0,9% прізвищ [3]. На досліджуваній території для вираження загального значення „людина високого зросту” використовувалися такі прізвища: великий > *Великанов* (14), *Великих* (11), *Великов* (2); рослий > *Росляков* (15), *Росляк* (5), *Рослов* (2), *Рослік* (1), довгий > *Довгань* (19), *Довганич* (1), *Довганчук* (1), *Довганюк* (1), *Долгий* (1). На людину низького зросту вказували прізвища з лексемами короткий > *Короткіх* (76), *Коротков* (61), *Коротич* (27), *Коротенко* (18), *Короткий* (13), *Коротченко* (9), *Коротя* (6), *Коротаи* (2), *Коротких* (2) та ін.; *куций* > *Куценко* (64), *Куць* (30), *Куцаєв* (6), *Куцин* (6), *Куцай* (5), *Куций* (5), *Куцик* (5), *Куцак* (1), *Куць* (1) та ін.; *гузий* „куций” [5: 352] > *Гузенко* (54), *Гузь* (23), *Гузев* (10), *Гузий* (6), *Гузун* (5), *Гуз* (2), *Гузик* (2), *Гузинець* (1) та ін.; малий (7) > *Малик* (7). Зауважимо, що іноді неможливо чітко визначити, в якому сенсі вживались у прізвищах певні лексеми. Так, наприклад, лексеми *малий* і *маленький* могли характеризувати „малу на зріст” людину чи „малолітню” особу. Проте, оскільки прізвиська дітей з віком змінювались, то можна припустити, що в таких прізвищах відображено колишні прізвиська, які вказують саме на зріст носія як сталу ознаку [11: 162].

Прізвища містять і лексеми на позначення вагових ідентифікацій людини: *гладкий* > *Гладких* (121), *Гладкий* (105), *Гладков* (45), *Гладишев* (22), *Гладченко* (20), *Гладушко* (13), *Гладчук* (12), *Гладун* (7), *Гладенко* (3), *Гладушкин* (1) та ін.; *жирний* > *Жиров* (24), *Жирнов* (13), *Жирний* (10), *Жир* (3), *Жиряков* (2) та ін.; *пузатий* > *Пузанов* (18), *Пузанко* (8), *Пузік* (8), *Пузін* (7), *Пузанков* (2); *круглий* > *Круглов* (22), *Кругляк*

(9), *Круглий* (6), *Кругленко* (5) та ін.; важкий, грузний > *Важкий* (2), *Важченко* (1); *Грузний* (2), *Грузневич* (1); пузир > *Пузирьов* (8), *Пузирін* (3), *Пузира* (1), *Пузирік* (1), *Пузир* (1) та ін.; толстий > *Толстіков* (3), *Толстих* (1); пишний > *Пишка* (2), *Пишкін* (1) тощо. Протилежну глузливу ознаку мали носії прізвищ із лексемами на позначення худорлявих людей: легкий > *Легкий* (4), *Легчин* (3); хилий > *Хилий* (3); неповний > *Неповний* (3); худий > *Худась* (1).

Дослідивши антропологічні особливості українського народу, Ф.К. Вовк зазначив, що українці переважно темноволосі та темноокі і взагалі становлять одноманітну високорослу расу [4: 20]. Антропонімікон Центральної та Східної Донеччини переважно ілюструє цю тенденцію, а також засвідчує іронічне й дещо глузливе ставлення до огрядних та низькорослих людей.

Назви осіб за статтю та віковими особливостями (0,5%). До окремої лексико-семантичної підгрупи уналежноємо прізвища, які вказують на вік людини та її стать. На території Північної Донеччини прізвища лексико-семантичної підгрупи „Назви людей за віком” нечисленні – 0,4% від загальної кількості [3]; у Центральній та Східній Донеччині – 0,5%. Продуктивними при утворенні цих антропонімів є апелятиви *старий*, *молодий*: старий > *Стариков* (33), *Стариченко* (24), *Старих* (12), *Старков* (12), *Старцев* (12), *Старичков* (7), *Старик* (6), *Старун* (5), *Старушко* (3), *Старинцев* (2), *Старенький* (1) та ін.; молодий > *Молод* (18), *Молодих* (6), *Молодіков* (5), *Молодик* (3), *Молодика* (1) та ін. Набагато рідше походження прізвищ пов'язано з лексемами юний > *Юношев* (4), *Юнякин* (4), *Юниченко* (3), *Юнаков* (2) та ін.; крекотень „стара людина” [15 (2: 302)] > *Крекотень* (4).

Деякі прізвища безпосередньо називають осіб, вказуючи на їх вік: діва > **Дівак* (10), *Дівенко* (3), *Дівавін* (1), *Дівонько* (1) та ін.; парубок > *Парубець* (2), *Парубок* (2); дитина > *Дитюк* (3); хлопець > *Хлопак* (2), *Хлопась* (1); юноша > *Юноша* (2); пахолок „хлопчик-підліток” [16 (4: 101)] > *Пахолок* (2); флекей „парубок” [16 (6: 378)] > *Флекей* (1), челядина „доросла дочка”; „жінка” [16 (11: 291)] > **Челядин* (1). Найчастотніші лексеми цієї лексико-семантичної підгрупи: старий, молодий.

Назви осіб за їх загальним виглядом (0,2%). Сучасні українські прізвища відображають лексику, яка в минулому досить загально характеризувала зовнішній вигляд людини. Н.І. Рульова вказує, що „осною для появи прізвищ могла стати будь-яка позитивна або негативна ознака, однак більшість назв цього типу мала насмішкуватий характер” [12: 35]. У прізвищах Донецького регіону продуктивними є антропооснови із семою „красивий”, яка значно переважає у прізвищах окресленої ЛСГ (120 прізвищ, 591 носій); „некрасивий” (20 прізвищ, 95 носіїв). Можливо, це зумовлено певним тяжінням до глибинного естетизму українців, які, проте, вміли побачити й негативне. Мотивуючою основою таких прізвищ стали прикметники *красний* (*красивий*) /*чепурний*/ *писаний*/ *хороший*/ *мальований*/ *чистий*/ *ладний*. На позначення приємного враження, яке справляла людина, найчастіше вживалися лексеми *красний* (*красивий*) > **Красніков* (56), **Краснов* (46), *Красюк* (26), *Красов* (25), *Красулін* (12), *Красавін* (6), *Красоткін* (5), *Красавцев* (2), *Красін* (2), *Красуля* (2), *Краса* (1) та ін.; *мальований* > *Мальованний* (13), *Мальований* (4), *Мальован* (3), *Мальованець* (1); *хороший* > **Хорошенький* (2); *писаний* > *Писаний* (4); *ладний* > *Ладний* (1), *Ладних* (1), *Ладнов* (1), *Ладнюк* (1); *чепурний* > *Чепуренко* (2), *Чепурний* (1); *чистий* > *Чистий* (2), *Чистяк* (1); *штапний* „красивий” [15 (4:512)] > *Штапний* (1). Лексеми *красний* (*красивий*) містять невелика кількість імен-комполітів, що вказують на красу окремих частин тіла людини (проте додамо, що такі прізвища можна вважати і полісемантичними, оскільки мотиваційною основою може бути і власне кольорова характеристика певної ознаки): *Краснощок* (6), *Краснобородько* (5), *Краснобокий* (4), *Красногрудов* (2), *Краснолобов* (2), *Красногрудь* (1) та ін.

Пейоративного значення набули прізвища, семантика яких пов'язана з лексемами *некрасивий*/ *страшний*/ *поганий*/ *брудний*/ *нечепурний*/ *неохайний*, що позначають загальне неприємне враження від людини або неакуратність у зовнішньому вигляді: *некрасивий* > *Некрасов* (69), *Некраса* (1); *страшний* > *Страшко* (13), *Страшевський* (6), *Страшинов* (3), *Страшенко* (1) та ін.; *брудний* (грязний, замараний, замурааний) > *Бруданин* (2), *Брудня* (2), *Грязний* (2), *Замарашкін* (1), *Мурзенко* (1); *нечепурний* > *Нечипурук* (2); *поганий* > *Поган* (1), *Поганьов* (1). М.О. Демчук так пояснює походження подібних прізвищ: „Виникнення і вживання імен з немилозвучним, негативним значенням пов'язане з певними забобонами древніх слов'ян, з їх вірою в профілактичну і захисну магічну силу імені” [13:119]. Таким чином, зазначені прізвища могли виражати не реальну характеристику первісного носія, а навпаки, увиразнювати її протилежність. Найчастотніші лексеми цієї лексико-семантичної підгрупи („красний”, „красивий”) позитивно характеризують загальну зовнішність людини, що засвідчує актуальність саме таких ментальних тенденцій.

Полісемантичні прізвища (0,1%). Невелика кількість прізвищ окресленої лексико-семантичної групи має множинну мотивацію. Так, прізвища **Біляк* (5), **Біляков*(3), **Біляченко*(3) пов'язані не тільки з білим кольором волосся чи шкіри, але й з лексемою *біляк*, що позначає вдягну в біле людину [15 (1: 68)], а також з назвою зайця-біляка (зимового зайця). У прізвищі **Білик* могла відобразитись лексема *білик* – „різець для очистки шкіри” [15 (1: 65)]. Полісемантичними слід вважати прізвища **Світлий* (10), **Світличний* (10), **Світлокий* (10), **Світлоок* (7), **Світловолос* (3), **Ясноок* (3), **Світлоіван* (2), які, можливо, вказують на білий, світлий, ясний колір волосся чи очей. Проте семантика прізвищ може переосмислюватися в

узагальнено-образній формі, оскільки в основі назв кольорів „відображається характер сприйняття певних ознак і зв'язків певного предмета, явища з іншими реаліями, рівень народного досвіду в пізнанні світу” [8: 40]. Сучасні прізвища з лексемами „світлий”, „ясний” можуть відображати специфіку образно-ситуативного мислення українського народу: „Асоціативно переосмислюючи значення кольорової гами навколишнього світу, попередні покоління зіставляли його з манерою поведінки і вчинками людей, а потім узагальнювали це засобами мови відповідно до комунікативної ситуації” [8: 40]. Отже, зазначені прізвища можуть свідчити про високу духовність, порядність своїх першопослів. Так, прізвище *Світлоіван може вказувати не лише на колір волосся чи шкіри чоловіка на ймення Іван, а й на його високодуховне життя; антропонім *Світлоок можна пов'язати з апелятивом світлоок „чиста совість” [15 (3: 48)] тощо.

Прізвища *Темноок (10), *Темний (7), *Темнюк (7), *Темненко (5) могли позначати людину із темним кольором волосся, очей або сліпу чи неосвічену людину [15 (4: 253)], переходячи у межах однієї групи від “Назв осіб за особливостями рис обличчя, волосся” до „Назв осіб за їх фізичними вадами” або й до іншої лексико-семантичної групи „Назви осіб за їх внутрішніми ознаками”. Антропооснови у прізвищах *Черняк (8), *Чернява (5) могли не тільки свідчити про чорний колір волосся чи будь-якої частини тіла, але й виникнути від апелятива чернява, що позначає просту, бідну людину [15 (4: 458)]. Подвійну мотивацію мають прізвища *Чорнобаєв (7), *Чорнобай (4), які могли характеризувати свого першопосла як поганого співрозмовника: чорний „поганий”, баяти „говорити” [15 (1: 35)]. Показово, що найактуальнішими лексемами окресленої лексико-семантичної підгрупи є „кольористичні” назви: білий, чорний, світлий, темний як різновекторні полюси аксіологічної амплітуди.

Отже, прізвища ЛСГ „Назви осіб за зовнішніми ознаками” відображають великий і різноманітний лексичний словник на позначення зовнішніх властивостей людей. У творенні прізвищ (прізвищ) бралися до уваги найбільш типові фізичні ознаки людей. Аналіз антропооснов Центральної та Східної Донеччини показав, що найпопулярнішим мотивом номінації була індивідуалізація на основі найвизрашніших ознак, тих, що першими впадали в очі – фізичні вади, колір волосся, обличчя тощо. Основою для створення прізвищ цієї ЛСГ могли бути лексеми як позитивної, так і негативної оцінки, де остання вказувала на певне відхилення від ідеалу. Узагальнюючи, відзначимо, що прізвища Донеччини закарбували актуальні ментальні риси українців, особливості їх сприйняттєвих характеристик, аксіосистемні доміанти, що увиразнює перспективність подальших досліджень у галузі української антропоніміки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабій Ю.Б. Прізвища сучасної Середньої Наддніпряни: Дис.... канд. філол. наук: 10.02.01./ Миколаївський держ. університет ім. В.О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2007. – 206 с.
2. Базаєв А.В. Исторические сведения о селениях Ардатовского района; Загадки похода Ивана Грозного; Ономастика Ардатовского района; Ардатов. нар. краевед. музей. – Ардатов: Арзамас: АГПИ, 2004. – 183с.
3. Булава Н.Ю. Сучасні українські прізвища Північної Донеччини: Дис.... канд. філол. наук: 10.02.01./ Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2005. – 227 с.
4. Вовк Ф.К. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.
5. Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Прізвища Дніпровського Припоріжжя. Словник: близько 20 000 прізвищ / Дніпропетровський національний ун-т; Науково-дослідна лабораторія фольклору, говірок і літератури Нижньої Наддніпряни. – Дніпропетровськ: Пороги, 2003. – 269с.
6. Ільченко І. І. Антропонімія Нижньої Наддніпряни в її історичному розвитку (Надвеликолукський регіон): Дис... канд. філол. наук: 10.02.01./ Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2003. – 254 с.
7. Кравченко Л.О. Антропонімія Лубенщини: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01. / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 347 с.
8. Кучерук О. Образна природа кольороназв в українських фразеологізмах // Дивослово. – №12. – 2006. – С.40-42.
9. Никонов В.А. Имя и общество. – М.: Наука, 1974. – 278с.
10. Новикова Ю.М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини / Під ред. проф. Т.Ю. Ковалевської та проф. І.С. Намакштанської. – Донецьк: «Вебер», 2007. – 996 с.
11. Познанська В.Д. Лексика на позначення фізичних і психічних рис людини як основа для творення українських прізвищ // Лінгвістичні студії – Донецьк: ДонУ, 2002. – Вип.10. – С.161-168.
12. Рульова Н.І. Прізвища як один з антропонімних класів: Навч. посібник/ Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Рута, 2004. – 90с.
13. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVII ст./ М.О. Демчук; Відп. ред. М.Л. Худаш; Львівське відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського. – Київ: Наукова думка, 1988. – 172с.
14. Шеремета С.В. Антропонімія північної Тернопільщини: Дис.... канд. філол. наук: 10.02.01./ Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2002. – 272 с.
15. Грінченко Б.Д. Словник української мови / Упоряд. з дод. власн. матеріалу Б.Грінченко. – К.: Лексикон, 1996. – Т. I. – IV.
1. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.–Т. I-XI.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Новикова – здобувач кафедри української мови Одеського національного університету ім.І.І.Мечникова.
Наукові інтереси: українська антропонімія.

ТЕРМІНОЛОГІЯ – ОСНОВНА СКЛАДОВА НІМЕЦЬКОЇ ФАХОВОЇ МОВИ НАФТОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Оксана РІБА (Івано-Франківськ, Україна)

У статті розглянуто особливості термінологічної лексики та проаналізовано структуру німецької фахової термінології нафтової промисловості.

The article studies the peculiarities of terminological vocabulary and analyzes the structure of German professional oil industry terminology.

На сучасному етапі розвитку світової промисловості велике значення мають такі енергоносії, як нафта і газ, оскільки практично немає галузі економіки, де б не використовувалися вони або продукти їх переробки. В українській науково-технічній термінології особливе місце займає німецькомовна лексика, тому вивчення німецької фахової мови нафтової промисловості є доцільним та актуальним. Питання термінології – це не лише національно-історична, а й інтернаціональна проблема історії світової науки, історії цивілізації та пошуків взаєморозуміння між народами. За останні десятиліття у сучасному мовознавстві з'явилося чимало наукових праць, у яких розглядаються як загальні теоретичні питання термінології, так і різні галузеві терміносистеми (медична, економічна, філософська, військова та інші). Різні аспекти функціонування термінологічної лексики представлені у працях В.В.Виноградова, О.О.Реформатського, В.М.Лейчика, Е.Вюстера, Д.С.Лотте, Е.Ф.Скороходько, Т.Р.Кияка, А.В.Суперанської, В.П.Даниленко. Мета даної статті полягає у аналізі термінології нафтової промисловості як цілісної системи. Поставленою у дослідженні метою передбачено вирішення наступних завдань: розглянути специфіку термінологічної лексики взагалі та фахової термінології нафтової промисловості зокрема, дати характеристику основним ознакам терміна та виокремити лексичний склад даної термінології, що є об'єктом дослідження, проаналізувати всі її елементи з точки зору взаємовідносин: термін – загальноживане слово.

Термінологія – це не просто набір слів, які служать назвами об'єктів якої-небудь галузі знань чи техніки, це частина лексики, пов'язана своєю номінативною спрямованістю не з явищами повсякденного життя, а з науковими та технічними поняттями, і навіть з науковою теорією і тим місцем, яке в ній займає термін [7: 343].

Термін (лат. *terminus* “границя, кінець, межа”) – це спеціальне слово чи словосполучення, що прийняте в певній професійній сфері і застосовується в особливих умовах. Термін представляє собою словесне означення поняття, яке входить в систему понять певної області професійних знань [1: 654]. Терміни кожної галузі знання формують свою особливу термінологію, і значення кожного терміна розкривається повністю тільки у системі, є її невід'ємним елементом, якщо під системою розуміти сукупність елементів цілого, між котрими існує обов'язковий та тривкий зв'язок. Таким чином, системність є однією з найважливіших умов існування терміна. Терміносистема як модель деякої області знань чи діяльності появляється на тому етапі, коли ця область склалася достатньо, має свою теорію, виявила чи визнала основні свої об'єкти і зв'язки між ними.

Репрезентуючи собою один із видів абстрактних систем, терміносистема володіє рядом ознак, які можна класифікувати, як: загальносистемні, логічні, лінгвістичні, моделюючі.

До загальносистемних ознак терміносистеми відноситься її цілісність. Основним критерієм тут є впевненість, що елементами терміносистеми охоплені всі елементи спеціальної області. Іншим критерієм є відповідність суми частин цілому. Наприклад, якщо ми маємо справу з терміносистемою, яка описує обладнання для бурових свердловин, то терміни-назви цих деталей позначають основні, похідні та другорядні поняття відповідної системи понять. В терміносистемі можна виділити також одиниці, які позначають поняття різних ступенів абстракції, наприклад: на першому щаблі знаходяться терміни, які позначають класи конкретних понять – *свердловина підводна з ізольованим гирловим обладнанням*, вище терміни, які позначають класи класів – *свердловина морська* і на найвищому щаблі – термін – *свердловина бурова* [4: 119-125].

Лінгвістичні ознаки терміносистеми вказують на те, що основною її складовою є іменники, а прості (кореневі), похідні, складні слова, вільні словосполучення, а також стійкі конструкції є проявом моделюючої ознаки.

Джерелом терміносистеми є термінологія, проте існує багато галузей знань і діяльності, де існують тільки термінології.

Термінологія – це сукупність термінів даної галузі виробництва, діяльності чи знань, яка утворює особливий сектор лексики, який найбільш доступний свідомому регулюванню і упорядкуванню [5: 40-111].

Сама ж специфіка певної галузі науки і техніки і визначає ознаки термінології: більший чи менший об'єм сукупностей термінів, більша чи менша складність її структури, перевага конкретних чи абстрактних

понять, наявність чи відсутність єдиної теорії (концепції), якій підпорядковується процес відбору лексичних одиниць.

Наявність теорії не є обов'язковою для складення термінології. Термінологія володіє зв'язаністю, але не цілісністю, може бути впорядкованою чи частково впорядкованою сукупністю лексичних одиниць, ці лексичні одиниці можуть бути термінами чи прототермінами.

Прототерміни – це лексичні одиниці, частина яких може стати термінами, якщо виконують певні вимоги до терміна, або так і залишитися в цій якості.

Терміни кожної галузі знання формують свою особливу термінологію, і значення кожного терміна розкривається повністю в системі. На думку А. А. Реформатського, „мова „входить” в науку перш за все термінологією”. Термінологія як сукупність термінів і як галузь знань, яка їх вивчає, не представляє собою ні винятків, ні відхилень від норми. Завдання терміна відтворювати у свідомості людини повне уявлення про даний об'єкт (поняття) зі всіма його особливостями. Одного факту існування терміна ще недостатньо. Потрібно щоб з даним терміном було пов'язане чітке і досить вичерпуюче уявлення про відповідний об'єкт, поняття. Добрий той термін, який найбільш повно виражає дане поняття, поганий той, який затемнює його зміст [7: 105]. Термін повинен бути зручним для утворення похідних термінів, які утворюють раціональну і осмислену сім'ю термінів. Якщо основний термін іменник, то від нього можна утворити прикметник, дієслово, новий іменник, наприклад: *der Lager* (поклад, родовище) → *lagerartig* (пластоподібний) → *lagern* (залагати) → *das Lagern, die Lagerung* (залагання корисних копалин).

Проте, термінологія, яка є частиною словникового складу мови, все ж відрізняється від загальнонавчальної лексики. Більше того, деякі лінгвісти розрізняють також наукову й технічну термінологію, які об'єднують терміном „фахова лексика” [9: 47]. Сьогодні, мабуть, логічніше стверджувати про існування мови науки, в межах якої міститься мова техніки [3: 12].

Науково-технічна термінологія – це сукупність термінів, які є необхідними і достатніми для чіткого формулювання явищ і відношень (законів) між ними в тій чи іншій області науки і техніки [7: 290].

Термінологія нафтової промисловості у широкому розумінні слова – це сукупність термінів, які обслуговують сферу нафтової промисловості, і яку ми розглядаємо як підсистему загальної німецької термінології. За обсягом та змістом поняття, що позначаються термінами нафтової промисловості, відповідають значенням термінів, зафіксованих дефініцією, яка міститься у науково-технічних текстах та спеціальних словниках.

Дослідження структури термінології нафтової промисловості здійснювалося на основі компонентного аналізу термінологічних одиниць.

Ядро даної термінології утворює галузева термінологія нафтової промисловості, котра розглядається як цілісність, незважаючи на властиву їй багатомірність та складність. Серед лексем, що належать до ядра, чітко виділяються домінантні – назви наукової дисципліни, розділи науки, основні поняття, наприклад: *das Erdöl, das Bohren, die Lagerstätte, die Erdölabgabe, die Erdölleitung*. Периферію термінології нафтової промисловості становлять терміни, пов'язані з нафтовою справою лише диференційними семами (або семою). Це міжгалузеві, загальнонаукові та загальнотехнічні терміни. Міжгалузеві терміни позначають міждисциплінарні поняття. Це такі терміни, як, наприклад: *das Ventil, das Werkzeug, das Rohr, die Einrichtung, das Hebewerk, die Turbine, der Kolben*. Компонентний склад міжгалузевих термінів включає нетермінологічні категорійні семи “стан”, “властивість”, “процес” і видову сему, що належить нафтовій промисловості. Міжгалузєва термінологія в аналізованій терміносистемі представлена термінами двох груп:

1. Міжгалузєві терміни, що позначають поняття суміжних із нафтовою промисловістю наукових та науково-прикладних дисциплін, зокрема геології, механіки, фізики, хімії. Суміжногалузєві терміни функціонують у терміносистемі практично без зміни значень, але виступають її органічною частиною, утворюючи периферійну зону перетину з іншими термінологіями. Це назви хімічних елементів, економічних понять, фізико-хімічних характеристик нафти, деталей бурових установок, наприклад: *der Wasserstoff, der Schwefel, das Harz, der Geruch, die Zusammensetzung, die Verbindung*.

2. Терміни, що мають кілька значень у різних галузєвих термінологіях, одне з яких реалізується в термінології нафтової справи, наприклад: *die Konstruktion, das Kopfloch, der Anker, der Elevator, die Geschwindigkeit*.

Найбільш віддалену зону становлять загальнонаукові терміни, наприклад: *das Schema, das System, der Kennwert, der Parameter, die Analyse, das Verfahren* та загальнотехнічні, наприклад: *das Gerät, die Maschine, die Montierung, die Förderung*. Їх основною ознакою є міжпредметний характер та високий ступінь абстракції. Деякі дослідники термінами їх не вважають, мотивуючи це тим, що вони позначають не об'єкти дослідження, а процес пізнання цих об'єктів [8: 101]. Проте, функціонуючи в кожній окремо взятій терміносистемі, наприклад, нафтової промисловості, такі терміни можуть суттєво звужувати й конкретизувати свою семантику в тих випадках, коли стають компонентами термінів-словосполучень. Тоді вони переміщуються ближче до ядра термінології або входять до його складу, позначаючи базові поняття нафтової промисловості. До термінології може бути залучене будь-яке загальнонавчальне слово, якщо воно буде включене як елемент у цілісну систему, називаючи поняття даної системи. Опрацьовуючи

термінологію нафтової промисловості ми зазнали серйозних труднощів при розмежуванні спеціальних та загальнонаукових термінів. Головним критерієм-ознакою терміна нафтової промисловості, ми вважаємо, точне позначення поняття нафтової промисловості, яке зафіксоване у вигляді дефініції. Ми пропонуємо також своє тлумачення лінгвістичного поняття “термін нафтової промисловості”. Термін нафтової промисловості – це мовний знак у функції носія фахової інформації, який позначає поняття сфери нафтової промисловості та має фіксовану дефініцію.

Основна відмінність терміна від загальнонавчального слова полягає у специфічності вживання, на чому базується критерій термінологічності, тобто здатність лінгвістичних одиниць виражати спеціальне поняття і виявляється у сукупності лінгвістичних та нелінгвістичних ознак. Разом з тим, терміни не є ізольованими, незалежними, “вибраними” одиницями загальнонавчальної мови, які мають лише їм притаманні властивості, а становлять повноцінну частину загального складу мови, де властивості слів проявляються більш визначено, регламентовано, відповідно до вимог професійного спілкування та взаєморозуміння [3: 13].

Термін і терміносистема володіють певною гнучкістю кордонів (ознаками нечіткої кількості її елементів), що і вимагає до них відповідного підходу, застосування сучасних методів аналізу та оцінки. Термін як знак вступає у всі семіотичні відношення, встановлені наукою: відношення знака до знака (синтактика), відношення знака до значення, смислу (семантика), відношення знака до людини (прагматика). Терміни у складі термінологічної системи через систему понять створюють модель фрагменту об’єктивної дійсності, необхідну в процесі пізнання світу [4: 26]. Термін за своєю формальною структурою не відрізняється від інших слів (лексичних одиниць), але водночас це складна лексична одиниця тієї чи іншої мови для спеціальних цілей.

Отже, проведений аналіз дозволяє зробити наступний висновок: термінологія в нашому випадку – це сукупність спеціальних лексичних одиниць (термінів), об’єднаних у терміносистемі, яка відображає категоріальний апарат фахової мови нафтової промисловості. Результати теоретичних розвідок відкривають перспективи подальших досліджень німецької фахової мови нафтової промисловості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.
2. Ингендорф П. Кнутов В.П. Русско-немецкий и немецко-русский словарь по нефти и газу. – М.: Русский язык, 1981.
3. Д’яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основы терминотворения: семантические та социолінгвістичні аспекти. – К.: Academia, 2000. – 217с.
4. Лейчик В.П. Терминоведение. Предмет, методы, структура. – М.: URSS, 2006. – 254с.
5. Реформатский А.А. Введение в языкознание. – М.: Просвещение, 1967. – 542с.
6. Суперанская А.В., Подольская М.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Едиторал УРСС, 2004. – 248с.
7. Татаринев В.А. История отечественного терминоведения. Класики терминоведения: Очерк и хрестоматія. – М.: Московский Лицей, 1994. – 408с.
8. Чупилина Е.И., Преображенская О.А. Лексический состав терминологии вычислительной техники // Тезисы докладов науч.-мет. конф. “Современные проблемы терминологии”. – Владивосток, 1989. – С. 100 – 101.
9. Fluck H. Fachsprachen: Einführung und Bibliographie. – Tübingen, 1996. – 359 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Ріба – асистент кафедри теорії та практики перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Наукові інтереси: термінологія, німецька фахова мова.

УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АНГЛОМОВНОГО КОМП’ЮТЕРНОГО ЛЕКСИКОНУ

Олександр ЧИРВОНІЙ (Запоріжжя, Україна)

У статті розглянуті основні умови виникнення англomовного комп’ютерного лексикону, розглядаються причини його домінування у сучасному світі, дається стисла функціональна характеристика цього лексикону та окреслюються основні тенденції його розвитку.

The article discusses the reasons of appearance of the English computer lexis, the reasons of its worldwide dominance are considered, and the brief characteristics of this lexis, as well as development tendencies are given.

Неможливо переоцінити вплив Інтернету і так званої «інформаційної революції» на життя людей кінця ХХ - початку ХХ століття. Вплив цей є величезним, він докорінно змінив роботу, спосіб життя, спосіб комунікації сотень мільйонів чоловік по всій земній кулі. Комп’ютерні технології, що з’явилися спочатку як магічне словосполучення, незрозуміле для непосвячених, тепер вторглися майже у всі області повсякденного життя людини. Як відзначив Ніколас Негропonte, «суть „цифрової революції” полягає в переході від атомів до битів» [14].

Метою нашого дослідження є аналіз умов виникнення англomовного комп’ютерного лексикону, функціональна характеристика цього лексикону та визначення тенденцій його розвитку. Новизна даної

роботи полягає в застосуванні сучасних дослідницьких методик та теорій при аналізі передумов виникнення комп'ютерного лексикону та визначенні особливостей його функціонування.

Комп'ютерні технології стали по суті основою сучасного суспільства, що переживає в даний момент якісно новий етап свого розвитку, перетворюючись із суспільства індустріального типу в інформаційне суспільство. Нові інформаційні засоби стають одним з найважливіших інструментів орієнтації людини у світі й взаємодії людей один з одним, а нове середовище накладає великий відбиток на всі сторони спілкування. Фахівці різних гуманітарних областей знання, що займаються дослідженням мережного простору [2; 3; 4; 5; 6 і ін.], відзначають, що в Інтернеті сформувалося нове соціокультурне середовище, що на цей момент ми вже можемо говорити про існування своєрідного типу мережної культури.

В наш час Інтернет у більшості досліджень розглядається в двох основних іпостасях – як довідково-інформативна система, і як комунікативне середовище. Інформативна функція Інтернету поріднює його з будь-яким іншим інформаційним ресурсом - бібліотекою, телевізором або газетою. Найбільш важливою особливістю цієї функції є її односторонність, інформація надходить від продуцента (сайту, телекомпанії, редакції) до реципієнта без можливості (або з обмеженою можливістю такої) відгуку й зворотного зв'язку. У цьому аспекті Інтернет нічим принципово не відрізняється від уже згадуваних довідкових і інформаційних ресурсів. Таким чином, для нашого дослідження інформативна функція Інтернету не є релевантною.

Розглянемо тепер другу функцію Інтернету, що, будучи спочатку допоміжною, з розвитком технологій взагалі й інформаційних технологій зокрема, стала, щонайменше, рівної по популярності та рівню використання. Мова йде про Інтернет у ролі особливої комунікативної середовища, у першу чергу – спрямованої на суто розважальні й споживчі цілі [8]. У роботі, що згадується, виданої в 1997 році й підсумовуючої дослідження, що проходили ще раніше (1994–1996), висловлюється припущення, що в майбутньому розвиток комп'ютерних систем буде відбуватися не стільки за допомогою суто технічних удосконалень, скільки за допомогою й активною участю комп'ютерних користувачів, точніше, їхній взаємодії між собою [13: 274-275; 12: 4].

Інтернет як такий з'явився у вигляді засобу комунікації, призначеного для військових цілей у випадку ядерної війни [9]. Відповідно, всі його потужності були зайняті винятково військовими завданнями й вимогами. Дане комунікативне середовище було орієнтовано тільки на виконання військових завдань, внаслідок чого навмисне було дещо «знеособлене». Крім того, існували й об'єктивні причини для високого статусу формальності при комунікації в цій системі - зокрема, відсутність засобів візуалізації емоційного стану комунікантів [12; 16].

У наш час, рівень формальності спілкування в мережі Інтернет є значно зниженим. Мовна поведінка комп'ютерних користувачів характеризується вербальною розкріпаченістю, схильністю до мовної творчості й використанням "ритуальних" елементів спілкування. Це пов'язано з винятково швидким розвитком інформаційних технологій, які уможливили як доступ до всесвітньої мережі для сотень мільйонів чоловік, так і значне спрощення, і, отже, більше поширення, засобів візуалізації емоційного стану користувачів (починаючи з так званих «смайлів» і закінчуючи поширенням веб-камер із прямої відео- і аудіотрансляцією в Інтернет) [7].

Спілкування й поширення інформації в Інтернеті здійснюється переважно англійською мовою. Ця мова – як система і як засіб комунікації – за останні десятиліття піддалася активному впливу інформаційних технологій. Сьогодні зіткнення із сучасними реаліями світу комп'ютерів не зможе уникнути навіть найбільш консервативний носій мови. Інтернет, за ствердженням А. С. Войскунського, являє собою унікальний полігон, на якому розгортається випробування природної мови [1].

В цілому, існує тенденція поступового об'єднання комп'ютерних користувачів та комп'ютерних мереж у єдине віртуальне співтовариство. Це спричинило появу нового комунікативного середовища, яке поєднує мільйони людей, і створює сприятливі умови для створення й активного використання інновацій. Виникла і власна, властива для цього комунікативного середовища лексика. Первинно базуючись на термінологічній лексиці та жаргоні програмістів, вона незабаром переросла рамки суто технічної термінології, здобувши деякі риси соціолекту – лексики великого суспільства, що формується спільною комп'ютерних користувачів. У зв'язку з цим, у свою чергу, в останні двадцять років в англійській мові спостерігається різкий ріст кількості нових слів, пов'язаних з Інтернетом і новими інформаційними технологіями.

Сфера інформаційних технологій наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття стала одним з головних постачальників новоутворень в англійську мову у зв'язку з бурхливим розвитком комп'ютерів та інформаційних технологій всього – а поперед усе – англословного світу. Взагалі, на сучасному етапі розвитку науки та техніки, що він втілюється у розвитку комп'ютерних технологій, простежується постійне зростання інтересу носіїв мови до сфери комп'ютерів, що виражається перш за все у більшій частоті вживання лексики і термінології, що притаманна саме цій сфері.

Вважається, що лексикон сфери комп'ютерів являє собою окрему, ізольовану систему. Однак це не зовсім вірно, адже загальнолітературна мова й будь-яка термінологічна система взаємодіють і обмінюються ресурсами, у результаті чого відбувається безперервний процес детермінологізації спеціальної лексики й

термінологізації слів літературної мови. Це особливо характерно для сучасної мови й пов'язане зі швидкою популяризацією науково-технічних новин у суспільстві з боку мас-медіа.

Комп'ютерний лексикон розвивається таким самим шляхом. З'явившись первинно як вузькоспеціальна лексика, особлива підмова, спочатку покликана обслуговувати групу професіоналів в сфері інформаційних технологій, за двадцять із зайвим років він отримав дифузійні обриси: зараз цей лексикон використовується як для спілкування фахівців, так і для користувачів комп'ютерів будь-якого рівня, аматорів комп'ютерних ігор і т.і. Таким чином, комп'ютерний лексикон не тільки дуже помітно розширив свій обсяг, але і став активно проникати в загальне вживання.

Незважаючи на те, що більшість англійських лексичних новоутворень у сфері інформаційних технологій з'являються спочатку у фаховій мові, розповсюджуються і закріплюються в публіцистиці та за допомогою користувачів і мережі Інтернет, де синтез стилів є цілком закономірним.

У той же час, комп'ютерний лексикон, створений користувачами Інтернету, дуже часто переходить у загальноживану лексику, відродження епістолярного жанру у вигляді електронної переписки також має свою мовну специфіку, ігрові умови віртуального простору сприяють наближенню комунікації до гри, що на рівні мови проявляється в тяжінні до манери усного розмовного мовлення.

Словотворчі процеси в області комп'ютерної лексики представлені у всій широті – з'являються як лексичні інновації, утворені, у свою чергу, за допомогою суто лексичних механізмів – словоскладання (google-bombing, splash-screen, overclocking, clustergeeking, spam-spewing), афіксації (spammer, hacker, cracker, antivirus), телескопії (spamdexing, splog, spim), абрєвіації (CUL8R, IANALB, RAM, BIOS) і т.і., так і семантичні інновації, що дають нові тлумачення вже існуючим словам (meltdown, sniping, engine, mouse, cluster). Чималого значення набувають фразеологічні новотвори - electronic trading, life hack, virtual team, smart dust, digital divide і т.д.

Нарешті, не можна не згадати про графічну складову комп'ютерної лексики. Внаслідок згадуваної вище первісної «знеособленості» Інтернет-комунікації, а також обмежених можливостей перших комп'ютерних мереж, нездатних передавати складну аудіо- та відеоінформацію, користувачі були обмежені в прояві й передачі своїх емоцій. Поступово, однак, роль емоційних маркерів взяли на себе так звані «емотикони» (emoticons). Будучи привнесеними наприкінці 1980х років з «реального світу», емотикони швидко завоювали найширше визнання серед користувачів Інтернету, оскільки були на той момент (а для багатьох є й донині) єдиним способом виразити свої емоції й передати їхню графічну репрезентацію співрозмовникові.

Тім не менш, говорючи про переваги електронної комунікації, віддаючи належне її швидкості, дешевині, широкій поширеності, не можна не згадати й властиві їй недоліки. Одним з таких є зниження загального рівня грамотності Інтернет-користувачів. Як відзначає британська консалтингова фірма "The Fourth Room", у ході проведеного їй дослідження з'ясувалося, зокрема, що більшість британських Інтернет-користувачів воліють не використовувати заголовних букв у тексті, навіть на початку речення й при написанні власних імен. Головний редактор Oxford English Dictionary Джон Сімпсон прокоментував це таким чином: «Стандарти змінилися, але це привело до моди на листування і спілкування. Це означає більш швидкий розвиток змін у мові... Існує потужний приплив слів, які або з'явилися в Інтернеті, або придбали в ньому нове значення» [10]. Голова "The Fourth Room" Пірс Шмідт підтверджує цю думку: «Усього за кілька років розвилася нова мова – ми називаємо її "weblish"... Це скоропис 21 століття» [там само].

Ще більш схвальну позицію стосовно зниження грамотності Інтернет-писемності займає професор Девід Крістал, викладач лінгвістики Уельського Університету. Його точка зору полягає в тому, що «поява нових мовних стилів і форм, породжених Інтернетом, і схожими комунікаційними системами на зразок SMS, варто сприймати із захватом». «Безліч застосувань, що знаходять нові технології – продовжує Крістал – ведуть до нових стилістичних форм і збільшують експресивний потенціал мови, особливо в неформальному спілкуванні. Ще недавно багато хто оплакував смерть щоденника як літературної форми, як раптом – hey presto! – ми спостерігаємо його відродження у формі онлайн-щоденника, "web log" або «блога» [...] Провісники кінця світу піднімають галас щораз, коли технологія починає впливати на мову – вони почали ще 15 столітті, коли з'явилося друкарство, продовжили у винаході телефону в 19 столітті й радіомовленням в 20 столітті. І тепер, коли письмовий стиль Інтернету порушив кілька правил стандартного англійського, зокрема, у пунктуації, написанні заголовних букв і орфографії – вони знову залучають до себе увагу. Але замість осуду, варто радуватися тому факту, що Інтернет дозволяє знову творчо відчувати силу письмового слова» [12].

Основним нововведенням віртуальної реальності є зміна умов для взаємодії людей, у тому числі, і на мовному рівні. Породжений зовнішньою реальністю, Інтернет-простір може існувати тільки за умови активної людської діяльності по його створенню й розвитку. Він саме по собі є реальним людським мисленням, втіленим у вигляді тексту в його новому обличчі, що сполучає в собі не тільки словесне висловлення, але й колір, звук, графіку й анімацію.

Таким чином, розглядаючи нове середовище, яке зараз заповнює здебільшого англійська мова – Інтернет, його швидке формування і розвиток, ми дійшли висновку про те, що розвиток інформаційних технологій сприяв створенню принципово нових способів зберігання, пошуку й подання інформації. Новий

світ і новий стиль життя в цьому світі вимагає й нових мовних засобів спілкування або трансформації старих.

Нові ідеї знайшли своє відбиття в створенні глобальної комп'ютерної мережі Інтернет, основною мовою спілкування в якій була і залишається англійська. Розвиток Інтернету та інформаційних технологій має значний вплив на розвиток сучасної англійської мови, адже нові терміни та професійна лексика із закритого лексикону програмістів і розроблювачів комп'ютерної техніки стали переходити в розряд загальноновживаних, тому що кількість людей, що мають відношення до комп'ютерів, постійно збільшується.

БІБЛІОГРАФІЯ

2. Войскунский А. Е. Развитие речевого общения как результат применения Интернета // Конференция "Социальные и психологические последствия применения информационных технологий" (01.02.2001 – 01.05.2001).
3. Галкин Д.В. Бинарный язык и виртуальный дискурс: к философии цифровой культуры // Гуманитарная информатика. Открытый междисциплинарный электронный журнал. – 2005. <http://huminf.tsu.ru/e-jurnal/magazine/2/galkin.htm>
4. Землянова Л.М. Сетевое общество, информационализм и виртуальная культура // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. – 1999. № 2. – С. 58-69.
5. Кастельс М., Киселева Э. Россия и сетевое общество // Мир России. – 2000. – №1. <http://nethistory.ru/biblio/1043175738.html>
6. Нургалеева Л.В. Дихотомия статусной и внестатусной культуры в условиях развития сетевого общества // Гуманитарная информатика. Открытый междисциплинарный электронный журнал. – 2004. – Вып. 1. <http://huminf.tsu.ru/e-jurnal/magazine/1/nurgalieva.htm>
7. Пласичук В.П. Информационно-сетевая культура пользователей: проблемы и решения // Право и Интернет: теория и практика. Четвертая конференция. 25.11.2004-26.11.2004. Park Media Consulting. http://www.parkmedia.ru/conf.asp?ob_no=362
8. Benedikt, Michael, ed. (1991) Cyberspace: First Steps. Cambridge, MA: M.I.T. Press.
9. Danet, B. Language, Play and Performance in Computer-mediated Communication. <http://pluto.mscc.huji.ac.il/~msdanet/report95.htm>
10. Hafner, Katie, and Matthew Lyon (1996). Where Wizards Stay Up Late: The Origins of the Internet. New York: Simon & Schuster.
11. How the English language is developing. Email undermines standard of written English? <http://www.nationalliteracytrust.org.uk/Database/language.html#Email>
12. Kiesler, Sara, Jane Siegel, and Timothy W. McGuire. (1984). "Social Psychological Aspects of Computer-Mediated Communication." American Psychologist, 39, 10: 1123-1134. Knowles & Elliot 1997;
13. Language Development Via The Internet. Science Daily (Feb. 28, 2005). <http://www.sciencedaily.com/releases/2005/02/050223145155.htm>
14. Laurel, Brenda. (1991). Computers as Theatre. Reading, MA: Addison-Wesley.
15. Negroponte, Nicholas. (1995) Being Digital. London: Hodder & Stoughton
16. Short, James E., Williams, Ederyn, and Bruce Christie (1976). The Social Psychology
17. Walther, J.B. "Interpersonal Effects in Computer-mediated Interaction: A Relational Perspective. Communication Research 19: 52-90. Zimmer, 1997.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Чирвоний – аспірант кафедри перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.
Наукові інтереси: питання поповнення словникового складу сучасної англійської мови.

ТЕРМІН-ФРАЗЕОЛОГІЗМ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ

Ольга ШИЛЕНКО (Житомир, Україна)

У статті розглядається особлива група лексичних одиниць, які одночасно відносяться як до термінів, так і до фразеологізмів. Робиться спроба довести доцільність виділення їх як окремого класу лексичних одиниць.

The article considers a special group of lexical units which belong both to the terms and phraseologisms. An attempt is made to prove the expediency of their apportionment as a separate class of lexical units.

Інтерес до взаємодії фразеології з термінознавством почав спостерігатися в останні десятиліття. Ще О.В.Кунін, а пізніше В.М.Лейчик та О.О.Нікуліна звернули увагу на те, що іноді на базі терміну з'являється фразеологізм. Спостерігається і протилежне явище: на основі фразеологічного значення розвивається термінологічне. Вищезгадані вчені запропонували два терміни, які називають результат такого процесу фразеологізації чи термінологізації – *термінологізм* та *ідіофразеоматизм* [8: 77-78; 6: 99]. При чому принципової різниці між цими термінами немає та існують вони паралельно.

Однак трапляється і так, що фразеологічне та термінологічне значення поєднуються в одній лексичній одиниці та існують не паралельно, а накладаються одне на одне.

Таке явище вже спостерігалось К.В.Житніковою в терміносистемі менеджменту та маркетингу англійської мови. Вона зазначає, що тенденції фразеологічної номінації у вищезгаданій терміносистемі проявляються через виникнення такого специфічного виду лінгвістичного знака, як термін-фразеологізм (ТФ), який, в свою чергу, експлікує певні прагматичні інтенції продуцента інформації особливим шляхом. Науковець звертає увагу на те, що лінгвістичні дослідження сучасної термінології та фразеології не розглядають ТФ як специфічного виду лінгвістичний знак, що має ознаки фразеологізму та функціонує як термін в терміносистемах. Незважаючи на висвітлення окремих аспектів термінологізації та фразеологізації в професійно-орієнтованому мовленні цілим рядом лінгвістів, прагматичні тенденції фразеологічної номінації або термінологізації розглядаються окремо, оскільки термін та фразеологічна одиниця відносяться до різних структурних шарів мови. К.В.Житнікова доводить, що ТФ виконує особливу комунікативно-прагматичну функцію в терміносистемі менеджменту та маркетингу. На її думку, успішне виконання цієї

функції, тобто доведення інформації до реципієнта в тому вигляді, в якому її бачить продуцент, залежить як від самого ТФ, так і від певних характеристик текстового простору, в межах якого він функціонує. Цікавим є той факт, що фразеологічні особливості ТФ терміносистеми менеджменту та маркетингу базуються не на метоніміко-метафоричних переносах, а на „дивності”, незвичності словосполучень [3: 72-73].

З появою нового явища чи предмета в тій чи іншій галузі науки виникає необхідність дати йому назву. Існує три основні шляхи десигнації у будь-якій мові:

- використання наявних ресурсів;
- модернізація наявних ресурсів;
- використання нових ресурсів.

Отже, терміни можуть утворюватися за рахунок:

а) внутрішніх ресурсів мови:

- карбуванням похідних слів;
- наданням вже існуючим словам нових значень;
- складанням основ;
- укладанням словосполучень;

б) прямого запозичення терміноелементів:

- повне запозичення (внутрішня форма разом із зовнішньою формою);
- неповне запозичення (тільки внутрішня форма);

в) вигадання штучних слів [2: 105–106].

За даними деяких джерел, більшість нових термінів утворюється шляхом використання внутрішніх ресурсів мови. Як було зазначено вище, одним із методів є укладання словосполучень.

В літературі можна знайти термін „термін-фразема” – це термінологічні словосполучення, створені лексико-синтаксичним способом і утворені за моделями, які існують у мові. О.І.Павлова дає наступне визначення: „терміни-фраземи – це семантично цілісні сполучення двох чи більше слів, пов’язаних відношеннями підрядності” [12: 203].

Р.Арнц та Х.Піхт виділяють фразеологію фахових мов (fachsprachliche Phraseologie). Вони вважають на те, що слова фахових мов, особливо іменники, не можуть використовуватися ізольовано, вони завжди спостерігаються у певному оточенні. Вибір правильних дієслів, прикметників, які вживаються з певними іменниками-термінами у фахових текстах, може викликати певні труднощі. Такі специфічні словосполучення Р.Арнц та Х.Піхт називають фаховими зворотами (Fachwendungen) або фаховими фразами (Fachphrasen) і дають їм наступне визначення: „Фаховий зворот – це результат синтаксичного зв’язку принаймні двох елементів фахової мови для вираження фахового змісту, внутрішня когерентність яких базується на понятійній сполучуваності”. Звідси вчені виводять формулювання терміну „фразеологія” у межах термінології: фразеологія – це сукупність фахових зворотів фахової мови, а також за аналогією з „термінологією” – систематичне використання фахових зворотів [20: 34].

Як видно із попередніх визначень, німецькі науковці розуміють поняття „фразеологія” (у межах термінознавства) дещо по-іншому, ніж вітчизняні вчені: для них до фразеології відносяться будь-які словосполучення, які мають обмежену сполучуваність.

Словосполучення в цілому бувають вільними та зв’язаними. Вільні словосполучення утворюються в процесі мовлення; зв’язані словосполучення не утворюються в процесі мовлення, а вносяться у мовлення в готовому вигляді. До таких словосполучень відносять фразеологізми. С.Г.Тер-Мінасова наводить наступну класифікацію фразеологічних одиниць, утворених за типом „прикметник + іменник”:

- „власне ідіоми”, які базуються на переносі значення, на метафорі, яка ясно усвідомлюється мовцем;
- традиційні стійкі словосполучення, або кліше: характеризуються відсутністю цільності номінації – їх загальне значення виводиться із значень утворюючих їх компонентів;
- складені полілексемні терміни [19: 64-66].

Характерними рисами фразеологічних одиниць С.Г.Тер-Мінасова називає стійкість, стабільність, „крупноблочність” [19: 66].

Отже, С.Г.Тер-Мінасова відносить певний тип термінів (складені полілексемні) до фразеологізмів. А.І.Єфімов відносив до фразеології цілий спектр одиниць, включаючи звороти науково-термінологічного характеру, що критикував О.В. Кунін [5: 196].

С.В.Семчинський зазначає, що фразеологізми та складені терміни, не будучи особливим типом основних мовних одиниць (вони збігаються з словосполученнями, а іноді й з реченнями), утворюють проміжну систему лексичних многочленів, які за своєю будовою належать до синтаксичної системи, а за умовами функціонування характеризуються як величини семантичної системи мови [15: 197].

За генетичною класифікацією фразеологізмів Л.А.Булаховського, професіоналізми, які набули метафоричного вживання, є однією із груп, що увійшли до розряду фразеологізмів [15: 196].

В.І.Кодухов протиставляє фразеологізми складеним найменуванням та термінам. Єдину відмінність між ними він бачить в емоційно-образному смислі, який притаманний першим і відсутній у других. Звичайно, вчений вказує також на різну сферу вживання цих двох видів одиниць: фразеологізми притаманні усному та

письмовому мовленню, мові художньої літератури; складені найменування зустрічаються в самих різних термінологіях [4: 177].

О.О.Реформатський також писав про те, що „термін в ідеалі максимально абстрактний, однозначний, стоїть поза експресією, міжнародний, логічний та систематичний”. Ідіому ж він визначає як: „конкретна, зазвичай багатозначна, індивідуальна, належить тільки даній мові, іноді алогічна, проте експресивна”. Вчений вважає, що між цими полюсами розташовується вся інша лексика, яка живить як термінологічний, так і ідіоматичний сектор словника [13: 127].

До фразеологізмів відносять безобразні сполуки, яким, незважаючи на відсутність образного переосмислення, притаманна фразеологічність. В.М.Мокієнко вважає, що нарізнооформленість та експресивність в даному випадку відіграють вирішальну роль при віднесенні таких сполук до фразеологізмів. Особливо наголошує вчений на експресивності як критерії, що допомагає відрізнити фразеологічні одиниці від нефразеологізмів [10: 186].

Окремі лінгвісти (наприклад, С.І.Ожегов, Б.О.Ларін) не наважувалися віднести складені терміни в найрізноманітніших галузях науки, техніки і культури до фразеологізмів; інші (наприклад, О.С. Ахманова, М.М.Шанський) вважають всі складені терміни органічною частиною фразеології, тому що всі вони мають цілісне значення і відзначаються відтворюваністю в процесі мовного спілкування, хоча за семантичним критерієм, який протиставляє вільні й стійкі словосполучення, вони мають належати до вільних словосполучень [15: 195].

В.А.Татарінов виділяє серед основних способів утворення термінів синтаксичний спосіб, в межах якого згадується утворення „фразеологічних терміносполучень” – багатокомпонентних засобів спеціальної номінації, які характеризуються стертістю в них мотивації або внутрішньої форми. Крім того вони можуть утворюватися внаслідок „метафоричної багатослівної номінації” [18: 219-222].

На думку деяких вчених, при утворенні багатослівних термінів ідіоматизація значення термінів не відбувається. Це пояснюється в першу чергу тим, що фразеологізм не може бути занадто докладним. Тим не менше, вони не заперечують, що в терміносполученнях (багатослівних термінах) між компонентами може існувати як вільний, так і фразеологічний зв'язок [17: 192]. Д.О.Добровольський зазначає, що за допомогою фразеологізмів можуть онтологізуватися далеко не всі і аж ніяк не будь-які концепти. На його думку, така особливість фразеологізмів є універсальною, і „заборона на фразеологічну онтологізацію” відноситься в першу чергу до понять, які характеризуються найбільш високим ступенем абстракції, таким, як час (взагалі), простір (взагалі) і т.і. Фразеологізми тяжіють в основному до вираження понять більш конкретних, наприклад, властивості особистості, практичні дії людини, емоції та ін. [1: 96].

Безперечно, мові науки властива нейтралізація елементів емоційно-оцінного плану. Загалом емоційність не притаманна мові науки, однак можлива залежно від характеру наукового твору. Так, суспільні науки більш схильні до емоційного викладу, ніж технічні. Основним завданням мови науки є максимально зрозуміла та точна передача інформації, що найкраще досягається без використання емоційних засобів [11: 27].

Крім того, А.А.Брагіна пише, що в семантичній структурі терміна існують компоненти, які відображають конотативні нашарування різного походження. Мова йде про те, що терміни, будучи частиною природної мови людини, функціонують у мові як звичайні слова – знаходяться під впливом контексту та ситуації, вступають у синонімічні зв'язки, розвивають багатозначність, виявляють свою внутрішню форму та тим самим проявляють свою образність та експресивність [17: 134].

В.М.Лейчик зазначає, що часто „вторинні найменування” (метафоричні та метонімічні значення лексичних одиниць природної мови) стають прямими значеннями при використанні цих одиниць в функції термінів. Тоді, коли автор терміну вибирає лексичну одиницю для того, щоб використовувати її у якості терміну на основі подібності об'єктів, на основі метафори чи метонімії, в цей період терміни (передтерміни) можуть мати вторинне значення і, як наслідок, наступні характеристики: експресивність та образність, наочність. Коли ж лексичні одиниці стають „зрілими” термінами, елементами терміносистеми, це їх нове, термінологічне значення стає прямим, відриваючись від попереднього, нетермінологічного значення, а експресивні, образні і інші схожі моменти стають конотаціями терміну, як присутні в його змістовій структурі, але не впливають на означення поняття [8: 35-36].

М.Думе у своїй книзі „Фразеологія німецької мови економіки” намагається окреслити межу між фразеологією та дослідженнями фахових мов. Це призводить до розмежування понять „фразеологізм” та „термін”. Дослідник зауважує, що досі немає одностайності серед лінгвістів на предмет включення так званих *фразеологічних термінів* до складу фразеології. В.Фляйшер виступає проти того, щоб включати їх до корпусу фразеології [21: 62]. М.Думе стверджує, що хоча для понять „термін” та „фразеологізм” існують окремі дефініції, ці поняття остаточно не розведені. Тому він викладає вісім наступних положень:

1. В певних умовах терміни будь-якої фахової мови розглядаються як фразеологізми. Ці фразеологічні терміни, оскільки вони вважаються фразеологізмами, розширюють обсяг фразеологічного матеріалу та мають відноситися до периферійної галузі. Вони є узувальними для галузі відповідної фахової мови.

2. Критерії, які лежать у основі класифікації фразеологізмів (тобто наявність в більшій чи меншій мірі ідіоматичності, стійкості, узуальності, лексикалізації, відтворюваності) наводяться також для пріферійної галузі фразеологічних термінів, які в даному випадку використовуються не в загальноповживаній мові, а у фаховій.

3. У цьому відношенні фразеологічні терміни утворюють проміжну групу, в яку включаються одиниці, які відносять як до фразеологізмів, так і до термінів.

4. Аспекти узуальності та лексикалізації також відносяться і до дефініції поняття терміну, хоча термін не використовується у загальноповживаній мові, а лише у фахових мовах.

5. Фразеологічні терміни повинні завжди – у відповідності до дефініції фразеологізму – складатися із групи слів, терміни можуть також існувати у вигляді одного слова.

6. Фразеологічні терміни можуть мати як ідіоматичний, так і неідіоматичний характер.

7. Теорія В.Фляйшера частково змінює вищенаведені критерії, тому що він відхиляє включення фразеологічних термінів до фразеологізмів.

8. Якщо прийняти вищезгадані критерії, в рамках досліджень фахових мов можна чітко визначити, у яких випадках термін може бути фразеологізмом. Це призводить до розширення дефініції поняття „фразеологізм” при дослідженні фахових мов [21: 63-64].

Отже, визначимо ще раз основні категоріальні ознаки фразеологізмів та термінів і спробуємо знайти точки перетину (див. Табл. 1):

Таблиця 1.

Категоріальні ознаки фразеологізмів та термінів

Категоріальні ознаки		Приклади
фразеологізм	термін	
відтворюваність		become null and void – втрачати чинність
лексикалізація		dark matter – фіз. темна матерія
семантична цілісність значення (ідіоматичність)		accommodation collar – амер. сл. арешт для виконання плану (або створення позитивного уявлення про роботу (поліції))
непроникність		bag job – незаконне вторгнення (поліції тощо) для обшуку приміщення (за допомогою відмичок)
стійкість		Chinese copy – підробка, що вводить в оману
зверхслівність (нарізнооформленість)	точність і короткість	black body – астр. абсолютно чорне тіло
немодельованість	дериваційна здатність	act of God – непереборна сила, стихійна сила, непередбачена обставина, форс-мажор, форс-мажорна обставина
переосмисленість	стилістична нейтральність (відсутність експресії, образності, суб'єктивно-оцінних відтінків)	black market – підпільний (чорний) ринок
експресивність		Big Bang – астр. великий вибух (теорія походження всесвіту)
відсутність чіткої системи	системність	noble gas – хім. інертний газ
відсутність дефінітивності	дефінітивність (наявність класифікаційної дефініції)	red giant – астр. червоний гігант
можливість полісемії та енантіосемії	прагнення до моносемічності і конкретизації в межах терміносистеми	alligator boy (Carini syndrome) – біол. синдром Каріні (форма вродженого іхтіозу).
вмотивованість на ранніх етапах існування, часто поступове затемнення внутрішньої форми у діахронії	прагнення до прозорості внутрішньої форми (вмотивованість)	dark ages – архл. темні віки
спонтанність утворення	жорстка конвенційність	asteroid belt – астр. кільце астероїдів
низька інформативність	висока інформативність	bear squeeze – бірж. „тиск ведмедів”
частотність вживання		greenhouse effect – парниковий ефект

Категоріальні ознаки термінів, наведені в таблиці, подаються як *рекомендовані* фахівцями характеристики, яких потрібно дотримуватися при утворенні термінів. Однак багато із таких вимог (прагнення до моносемічності і конкретизації в межах терміносистеми, прагнення до прозорості внутрішньої форми, стилістична нейтральність, точність і короткість, відсутність варіантів і синонімів, висока інформативність) не виконуються, завдяки чому у мові з'являються одиниці, які мають ознаки як фразеологізмів, так і термінів. Отже, незважаючи на всі вимоги, які ставлять до термінів, та на прагнення до зниження ідіоматичності, спостерігається протилежна тенденція, яка виражається у, хоча і слабкому, але прагненні до збереження ідіоматизації у сфері термінології.

В.М.Савицький називає шість факторів внутрішньомовної ідіоматичності термінів:

- 1) динаміка наукових понять (внутрішня форма термінів перестає ідентифікувати денотат): **atom** – внутрішня форма означає „неподільний”;
- 2) низька формалізованість тієї наукової субмови, до якої належать терміни (ступінь формалізації обернено пропорційний ступеню ідіоматизованості наукової субмови): **cybernetics** – кібернетика (дослівно з грецької „керую судном”);
- 3) переплетіння наукових мов із побутовою мовою, професійними жаргонами: **blue bottle** – волошка синя, муха падальна синя, вітрильник;
- 4) характер методів наукового мислення, який відображається у знаковій структурі одиниць наукових мов (часто в нових наукових галузях об'єкт осмислюється за аналогією з чимось вже відомим, що веде до появи термінологічних метафор, в тому числі метафоричних ідіом): **bamboo hair** - синдром Незертона (захворювання, яке характеризується сухістю та ламкістю волосся);
- 5) складність понять, які передають терміни; вона не дозволяє зафіксувати у внутрішній формі всі категоріальні ознаки, які необхідні для дефініції, або хоча б їх мінімальний набір, необхідний для ідентифікації денотату: **conifer** – хвойне дерево;
- 6) розмитість понять, які передаються термінами: **red cap** – 1. заст. кардинал; 2. військовий поліцейський; 3. гном або ельф; 4. носильник [14: 166-170].

За В.А. Татаріновим, ідіоматизація терміна „встановлюється” його дефініцією, вона заключається у дефініції та тільки через дефініцію може бути отримана індивідуумом, а не з морфологічної структури терміну чи з контексту його вживання [17: 215].

Таким чином, терміни одночасно можуть бути і фразеологізмами (це видно із наших прикладів), при цьому вони, як правило, позбавлені емоційності, експресивності, образності і мають конкретне термінологічне значення, коли знаходяться під впливом спеціального контексту.

Зважаючи на відсутність терміну, який би позначав одиницю, яка одночасно є фразеологізмом та терміном, вважаємо за необхідне ввести поняття *фразеотермін*, яке б означало лексичну одиницю, що поєднує в собі основні ознаки фразеологізмів та термінів. Разом з О.С.Ахмановою, А.А.Брагіною, М.Думе, В.А.Татаріновим, В.М.Савицьким, С.Г.Тер-Мінасавою, М.М.Шанським ми вважаємо, що фразеологізми можуть гармонійно входити до терміносистем, а терміни – до складу фразеології. Багато вчених протиставляє терміни фразеологізмам, але, на наш погляд, хоча терміни з фразеологізмами, як правило, несумісні, мова проявляє унікальні можливості комбінувати різні явища та демонструє свою складну структуру.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Добровольский Д.О. К проблеме фразеологических универсалий // Филологические науки. – 1991. – №2. – С. 95-103.
2. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основы терминотворения. Семантические та социолінгвістичні аспекти. – Київ: Видавничий дім “КМ Academia”, 2000. – 218 с.
3. Житнікова К.В. Комунікативно-прагматична функція терміна-фразеологізма терміносистеми менеджменту та маркетингу // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Харків: Константа, 2004. – № 636. – С. 72-76
4. Кодухов В.И. Введение в языкознание. – Москва: Просвещение, 1987. – 288 с.
5. Кунин А.В. Английская фразеология (теоретический курс). – М.: Высшая школа, 1970. – 344 с.
6. Кунин А.В. Асимметрия в сфере фразеологии // Вопросы языкознания. – М., 1988. – № 3. – С. 98-107.
7. Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. – М.: КомКнига, 2006. – 256 с.
8. Лейчик В.М., Никулина Е.А. Терминология и фразеология современного английского языка: взаимодействие и взаимовлияние // Научно-техническая терминология: Материалы XI международной конференции «Нормативное и описательное терминоведение». – М., 2006. – Выпуск 1. – С. 76-78.
9. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
10. Мокенко В.М. Славянская фразеология: Учеб. пособие для вузов по спец. „Рус. яз. и лит.”. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1989. – 287 с.
11. Павлова О. Мова науки та її лексичний склад // Вісник Національного університету „Львівська політехніка”. – Львів, 2006. – № 559. – С. 25-31.
12. Павлова О.І. Англійські бінарні терміни-фраземи і проблеми їх перекладу // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І.Франка. – 2004. – № 17. – С. 203-205.
13. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – Москва: Просвещ., 1967. – 546 с.
14. Савицький В.М. Основы общей теории идиоматики. – М.: Гнозис, 2006. – 208 с.
15. Семчинский С.В. Загальне мовознавство. – К.: АТ „ОКО”, 1996. – 416 с.
16. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории / Отв. Ред. Т.Л. Канделаки. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 248 с.

17. Татаринov В.А. Общее терминоведение: Энциклопедический словарь / Российское терминологическое общество *РоссТерм.* – М.: Московский лицей, 2006. – 528 с.
18. Татаринov В.А. Теория терминоведения: В 3 т. Т. 1. Теория термина: История и современное состояние. – М.: Московский лицей, 1996. – 311 с.
19. Тер-Минасова С.Г. Словосочетание в научно-лингвистическом и дидактическом аспектах. Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 144 с.
20. Arntz R., Picht H. Einführung in die Terminologearbeit. – Hildesheim, 1995. – 326 S.
21. Duhme, M. Phraseologie der deutschen Wirtschaftssprache: eine empirische Untersuchung zur Verwendung von Phraseologismen in journalistischen Fachtexten. – Essen: Die Blaue Eule, 1991. – 222 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Шиленко – аспірант кафедри англійської філології ім.Д.Квеселевича Житомирського державного університету ім.І.Франка.

Наукові інтереси: термінологія та фразеологія сучасної англійської мови.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. РОЗВИТОК ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЕКСИЧНИХ СИСТЕМ

1.1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ

<i>МАНАКІН В.</i> МОВИ СВІТУ І ЗАГАЛЬНА СИМЕТРІЯ УНІВЕРСУМУ.....	3
<i>ПРИСТАЙКО Т.</i> «ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ» СЕМАНТИКА ПРИЛАГАТЕЛЬНОГО «ЧИСТЫЙ» В РЕКЛАМНЫХ ИМЕНАХ (ПО МАТЕРИАЛАМ ИНТЕРНЕТ-СТРАНИЦ)	10
<i>ШВАЧКО С.</i> КОГНІТИВНІ ЗОНИ НОМЕНІВ КІЛЬКОСТІ	14
<i>ОСИПОВ П.</i> ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ ПОЗНАЧЕННЯМ КОЛЬОРУ “СИНІЙ” В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ (АСПЕКТ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ).....	19
<i>БАРАБУЛЯ А.</i> РОЛЬ ФОРМАЛЬНОЇ АНАЛОГІЇ В РЕАЛІЗАЦІЇ КОНОТЕМ ФІТОСЕМІЗМІВ У ЖАРГОНІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)	23
<i>ВІЛЬЧИНСЬКА Т.</i> ДЕМОНОЛЕКСИКА У ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ І.ФРАНКА Й ЛЕСІ УКРАЇНКИ (СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ).....	26
<i>ВИШИВАНА Н.</i> ОЦІНКА ТА ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ З ІНШИМИ АСПЕКТАМИ КОНОТАЦІЇ	31
<i>ГАЛУЦКИХ И.</i> ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЯДЕРНОЙ ЛЕКСИКИ КАК ЗАЛОГ ЕЕ РОЛИ В ЭВОЛЮЦИИ ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ)	34
<i>ГАНЖА С.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	39
<i>ІВАНИЦЬКА Н.</i> КОРЕЛЯЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ДІЄСЛІВ У ПРОЕКЦІЇ НА МІКРОДЕНОТАТ „ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ВІДНОШЕННЯ ЧАСТИНА / ЦІЛЕ”	42
<i>КАРДАЩУК О.</i> ПРИКРЕТНИКИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ МІСЦЯ У СТРУКТУРІ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ „ПРОСТІР”	48
<i>ЛЯШУК А.</i> ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ПОНЯТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	51
<i>МАРЧИШИНА А.</i> КОНТЕКСТУАЛЬНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЛЕКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ.....	55
<i>МАХАЧАШВІЛІ Р.</i> СОЦІОЦЕНТРИЧНА ПАРАДИГМАТИКА АНГЛОМОВНОЇ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ.....	58
<i>НЕЧИТАЙЛО І.</i> КОНТИНУАНТИ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ДІАЛЕКТИЗМІВ ВІДДІЄСЛІВНОГО ПОХОДЖЕННЯ (ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКІ ІЗОГЛОСИ).....	63
<i>САЛАТА І.</i> О ПРОЦЕССАХ НЕЙТРАЛИЗАЦИИ И АКТУАЛИЗАЦИИ КНИЖНОЙ ЛЕКСИКИ РУССКОГО ЯЗЫКА В КОНЦЕ XX – НАЧАЛЕ XXI ВВ.....	66
<i>SULYM W., WAKULENKO O., SMOLIJ M.</i> INTERKULTURELLE PHRASEOLOGISMEN ALS TREFFPUNKT VON SPRACHEN UND KULTUREN.....	70
<i>ТУПИКОВА Т.</i> ЭВОЛЮЦИЯ СЕМАНТИКИ ГЛАГОЛА НӨREN ‘СЛЫШАТЬ’ И ЕГО РЕКОНСТРУКЦИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ ДВН. И СВН. ТЕКСТОВ).....	75
<i>ХАРЧУК О.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНУ СПЕЦИФІКУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КІНЕСИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ.....	79

ФЕДОРЕНКО О. КАТЕГОРІАЛЬНА СЕМАНТИКА СУБСТАНТИВНИХ КОМПОНЕНТІВ СТАЛИХ ДІЄСЛІВНО-СУБСТАНТИВНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ	82
АЛЕКСЕЕНКО Л. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ВАРИАНТЫ СЛОВА ВО ВЗАИМОСВЯЗИ И ВЗАИМООБУСЛОВЛЕННОСТИ: СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА СЛОВА.....	85
БОЖЕСКУ М. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ ІНГРЕСИВНИХ ДІЄСЛІВ BEGIN TA START У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	88
ГАВРОНСЬКА І. ЛЕКСИКОГРАФІЧНА РОЗРОБКА СЛОВА У LONGMAN DICTIONARY OF CONTEMPORARY ENGLISH ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОМПОЗИЦІЙНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СЛОВНИКОВОЇ СТАТТІ.....	92
ГЛАЗУНОВА Е. ЯЗЫКОВАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ВКУСОВОГО ВОСПРИЯТИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО ЯЗЫКА).....	97
ГОЛОВАЦЬКА Н. КОНЦЕПТОСФЕРА „ЗОРОВОГО СПРИЙНЯТТЯ” СЕНСОРНИХ ДІЄСЛІВ У ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ	100
ГОРЛОВА Л. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА НІМЕЦЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ „ВВІЧЛИВИЙ”: ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ ТА ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ (НА ОСНОВІ КОМПОНЕНТНОГО АНАЛІЗУ СЛОВНИКОВИХ ДЕФІНІЦІЙ)	105
ДЕРКЕВИЧ Н. ТЕКСТОТВОРЧІ ВЛАСТИВОСТІ ПОХІДНИХ ДІЄСЛІВ З НЕВІДОКРЕМЛЮВАНИМИ ПРЕФІКСАМИ BE-, ENT-, ER-, VER-, ZER- У КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНОМУ АСПЕКТІ.....	109
ДРОБОТ Ю. ЕМОТИВНІ СЕМИ У СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ	112
ЖИВЦЬКА І. КАТЕГОРІЯ ОЦІННОСТІ У ПАРЕМІЯХ НА ОЗНАЧЕННЯ РИС ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ.....	116
ІВАНЕНКО Н. ВИВЧЕННЯ СЕМАНТИЧНИХ ПАРАДИГМАТИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ МІЖ ОДИНИЦЯМИ МОВИ ЯК НАПРЯМ У ДОСЛІДЖЕННІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ.....	120
КОВТУН Я. МОТИВАЦІЯ У СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЯХ.....	124
КРИЖАНОВСЬКА Т. ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ВНУТРІШНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЕКСЕМ МУДРІСТЬ ТА WISDOM І ЇХНІХ ВІДПОВІДНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ	128
КУЗИК О. СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНА ТА ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ СИНЕСТЕТИЧНОЇ НОМІНАЦІЇ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	132
ЛЕСІНСЬКА О. КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА ЗНАЧЕННЯ ЛЕКСЕМИ HUMAN (BEING) У НОМІНАТИВНІЙ ФРАЗІ.....	135
МАЙСТРУК Т. ПИТАННЯ ПРО ВПЛИВ АНГЛІЦИЗМІВ НА ЛЕКСИЧНИЙ СКЛАД УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	139
МЕЛЬНИЧУК А. СИНОНІМІЧНІ РЯДИ З ДОМІНАНТАМИ „СВОБОДА – РАБСТВО”, „ВОЛЯ – НЕВОЛЯ” В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	142
МОСКАЛЮК Н. ГРАМАТИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ СУФІКСАЛЬНИХ ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ У БРИТАНСЬКИХ ГАЗЕТНИХ ТЕКСТАХ.....	146
МЕДВЕДЬ А. АНГЛІЙСЬКІ ЕТНОФОБІЗМИ: СТРУКТУРНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ.....	149
НАЗАРЕНКО Н. ФОРМАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ СЛОВА «ГОЛОВА» И ПРОИЗВОДНЫМИ ОТ НЕГО АДЪЕКТИВАМИ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО ЯЗЫКА) ...	152

НАГЕЛЬ В. ЕМОЦІЙНО-ОЦІННІ ЕНАНТІОСЕМІЧНІ ЛЕКСЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСІБ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	157
ОВЕРЧЕНКО Л. КОГНІТИВНО-НОМІНАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АДВЕРБІАЛЬНИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ СЛОВА ТЕМПОРАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	159
ПЕЛИХ О. МІКРОПОЛЕ ПРИКМЕТНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК МИСЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	163
ПУГАНОВА К. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «СТАН» (НА МАТЕРІАЛІ ПРЕДИКАТИВІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ).....	167
РАФАЭЛОВА К. СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ СРАВНИТЕЛЬНЫХ ОБОРОТОВ С СОМАТИЧЕСКИМ КОМПОНЕНТОМ	170
СЕМЕНЧУК А. ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕЯКИХ НОВИХ ФРАЗОТВОРЧИХ МОДЕЛЕЙ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	175
СИБІРЦЕВА О. СИНОНІМИ РЯДУ З ДОМІНАНТОЮ ЖИТЛО – DWELLING В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	179
СКРИПНІЧЕНКО О. МІСЦЕ СПОРТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В СТРУКТУРІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ.....	183
СНІСАРЕНКО Я. КОНТРАСТИВНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ СИСТЕМ: ПОГЛЯД НА СТАН ПРОБЛЕМИ.....	186
ТАРАНУХА Т. ДО ПРОБЛЕМИ ВИОКРЕМЛЕННЯ МІКРОПОЛІВ У СТРУКТУРІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ “РИСИ ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ” В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ.....	189
ЦЮРПІТА Н. CULTURAL AND HISTORICAL NETWORKS THROUGH THE ENGLISH LANGUAGE	192
ШВЕЦЬ Я. СИНОНІМІЧНА ВАРІАТИВНІСТЬ ДЕРИВАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ СИНОНІМІЧНОГО РЯДУ ДІЄСЛОВА «ГОВОРИТИ»).....	195
ЯЦУК К. АСОЦІАТИВНО-ОБРАЗНІ МЕХАНІЗМИ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	198

1.2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВОТВОРУ

ГАРМАШ О. РЕФОРМАЦІЯ АНГЛОМОВНИХ НОВОТВОРІВ СИНТАКСИЧНОГО ТИПУ ЯК ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНИЙ ФЕНОМЕН.....	201
ДЕМЕШКО І. ТИПОЛОГІЯ МОРФОНОЛОГІЧНИХ МОДЕЛЕЙ ДЕВЕРБАТИВІВ НА -ІНН(Я) В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	206
РУДА О. МОДЕЛЮВАННЯ НЕПОВНИХ РЯДІВ ПРЕФІКСАЛЬНИХ КОНВЕРСИВІВ.....	210
СКЛЯНІЧЕНКО Г. КОНВЕРСИЯ В СУЧАСНИХ АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ: СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТ	213
АРТЮХ В. СЛОВОТВОРЧА СТРУКТУРА ДІЄСЛІВ СТРИЖНЕВИХ КОМПОНЕНТІВ АНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ДІЄСЛІВНИХ ОБ’ЄКТНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ	217
БАРДАКОВА О. СТРУКТУРА ТА СЛОВОТВОРЧІ ФУНКЦІЇ ДІЄСЛІВНИХ ОДИНИЦЬ З ПЕРШИМИ СЛОВОТВОРЧИМИ КОМПОНЕНТАМИ DURCH-, HINTER-, ÜBER-, UM-, UNTER-, WIDER-, WIEDER-.....	219
БЛОУСОВА В. ФОРМАЛЬНО-СТРУКТУРНІ ЗМІНИ АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ З ФОРМАНТОМ -ING У РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВАХ	223

ВОЛИНЕЦЬ Г. ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ НУЛЬОВОГО СУФІКСА У ТВОРЕННІ НАЗВ ПРИМІЩЕНЬ ТА ЇХ ЧАСТИН	226
ВОЛКОВА Н. ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ СЛОВОТВІРНОЇ ПРОДУКТИВНОСТІ	230
ЗЮЗЬКІНА Г. МОРФОНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДСУБСТАНТИВНИХ ДІЄСЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ	233
КИРИЛЮК О. АПЕЛЯТИВАЦІЯ В КІНОНІМІЇ	236
КУХАР Л. СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ КОМПЗИТИВ ТА ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ У СИСТЕМІ СЛОВОТВОРЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ	239
КРИВЕНЬКА Н. З ІСТОРІЇ СКЛАДНО-СУФІКСАЛЬНОГО ТВОРЕННЯ НАЗВ НЕІСТОТ У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (СТРУКТУРИ НА –НИК З ОПОРНИМ ВЕРБАЛЬНИМ КОМПОНЕНТОМ)	242
СТРЕМЕДЛОВСЬКА С. СЛОВОСКЛАДАННЯ ЯК ОДИН ІЗ НАЙПРОДУКТИВНІШИХ СПОСОБІВ СЛОВОТВОРУ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ	247
ШИШЛІНА О. ВНУТРІШНЯ ВАЛЕНТНІСТЬ ОСНОВ КОРЕНЕВИХ ІМЕННИКІВ ПРИ УТВОРЕННІ ПОХІДНИХ ОСНОВ ПРИКМЕТНИКІВ З ЧАСТОТНИМИ СЛОВОТВОРЧИМИ КОМПОНЕНТАМИ	250
1.3. ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СИСТЕМ ТА ОНОМАСТИКИ	
ГУЙВАНЮК Н. ЛЕКСИКА ВЕСІЛЬНОГО ОБРЯДУ У „СЛОВНИКУ БУКОВИНСЬКИХ ГОВІРОК”	255
АРДЕЛЯН О. АНТРОПОНІМИ В СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЯК ЗАСІБ ЗДІЙСНЕННЯ МІЖМОВНОЇ ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	260
БАБІЙ Ю. СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ПРИЗВИЩ ТА ПРОБЛЕМА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ В ОНОМАСТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА МАТЕРІАЛІ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКОГО АНТРОПОНІМІКОНУ)	265
БУЛАВА Н. ЧОЛОВІЧИ ХРИСТІЯНСЬКІ ІМЕНА В ОСНОВАХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ ПІВНІЧНОЇ ДОНЕЧЧИНИ	267
ДОБРОВОЛЬСЬКА О. ОНОМАСІОЛОГІЧНІ КАТЕГОРІЇ, РЕПРЕЗЕНТОВАНІ НАЗВАМИ РЕМІСНИКІВ У СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ	271
ПЕТРОВА О. ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ПСЕВДОНІМІВ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	275
АЗІЗОВА А. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ ОРНІТОНІМІВ У ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКОМУ ТА СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКОМУ ПЕРІОДАХ	278
БЕНЗАР В. СЛОВОТВОРЧІ АСПЕКТИ УТВОРЕННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕКЛАМИ	281
ДЕМЧИК Є. ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ СТАТУС ТЕРМІНІВ У РІЗНИХ СФЕРАХ ЇХ ВЖИВАННЯ	286
ДРУЖБЯК С. СУЧАСНЕ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЛЕКСИКИ)	289
ЗАКРЕНИЦЬКА Л. АНТОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ХРИСТІЯНСЬКО-БОГОСЛОВСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ	292
КАПШУК Л. ОНОМАСІОЛОГІЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ГРУПП С ВЕРШИНОЙ «ЖАТЬ / ТО ВЕНСН ПРЕСС» В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ	295

КАШТАЛЯН О. ЕЛЕМЕНТАРНІ ПАРАДИГМАТИЧНІ КЛАСИ ПРИЗВИЩ ПЕРШОЇ ВІДМІНИ МІШАНОЇ ГРУПИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	300
КОБЗАР Н. ДЕРИВАЦІЙНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ БІОЛОГІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ..	303
КОВАЛЮК Ю. ІДЕОГРАФІЧНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ АНТРОПОНІМІЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ.....	308
МАР'ЯНКО Я. СТАНОВЛЕННЯ ДИЗАЙНУ ЯК ОКРЕМОЇ ГАЛУЗІ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА ТА ЙОГО ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	310
МИЩЕНКО А. СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ АНГЛОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СИСТЕМІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ-РЕЦИПІЄНТА (НА МАТЕРІАЛІ ДЕТЕРМІНОЛОГІЗОВАНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ КОМП'ЮТЕРНОЇ ГАЛУЗІ 2-ОЇ ПОЛ. 20 СТ. ТА ПОЧАТКУ 21 СТ.).....	315
НОВИКОВА Ю. ЗОВНІШНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИ У ПРИЗВИЩЕВИХ НОМІНАЦІЯХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ДОНЕЧЧИНИ: МОТИВАЦІЙНІ ДОМІНАНТИ	319
РІБА О. ТЕРМІНОЛОГІЯ – ОСНОВНА СКЛАДОВА НІМЕЦЬКОЇ ФАХОВОЇ МОВИ НАФТОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ.....	324
ЧИРВОНІЙ О. УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АНГЛОМОВНОГО КОМП'ЮТЕРНОГО ЛЕКСИКОНУ.....	326
ШИЛЕНКО О. ТЕРМІН-ФРАЗЕОЛОГІЗМ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ	329

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)
ВИПУСК 75 (1)

СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підписано до друку 25.02.2008. Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Друк різнограф. Ум.др.арк. 42,38. Наклад 300. Зам. № 5080_1.

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1.
Тел.: (0522) 28 59 84.
Факс.: (0522) 24 85 44
Е-Mail.: mails@kspu.kr.ua